

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ यस्मादेषणाविक्रियायज्ञविनस्त
यदेवंविधंतद्धामात्रिकतत्वमद्वयमयंदेहेविमृश्यपदा।
स्मिंश्रीमत्कल्याण शिवशासनागमरहस्य कर्कशेष्या
श्च नग्रन्थकारपदमाप्तमयास्यपूर्वंवाक्कौशलेवन।
निदर्शयितुंप्रवृत्तः किन्त्वेतद्ग्रन्थपरिशीलनतोविकल्प
संस्कारवांस्तुसमियादितिनिर्वाञ्छितेनः यातायाताःस्थि
ताः केचिदज्ञाः मत्सरिणःपरे सन्दिग्धाःकेपिकिंचू।
याश्रोतारोयदनागताः तदनाकल्पपूर्णार्थस्वात्मसा
शयकौशलम् साकूतमुक्तमस्मैयेनेनदोलायतेमन
श्चमहागशक्तापियानिर्यन्त्रणमुल्लसेन तत्पारमेश्व
रंश्रीमन्महानन्दविज्ञाभिनम् रहस्यलशास्त्रादौ अ
लौकिकाशीर्वादमुखेनवक्ष्यमाणषडर्धशास्त्रार्थगम्भी
कारेणसमुद्विनेष्टदेवतांशास्त्रकारः परामृशति ॥
मूलं ॐ विमलकलाश्रयाभिनवसृष्टिमहाजननी
भरिततनुश्चपंचमुखगुप्तरुचिर्जनकः तदुभयया।
मलस्फुरितभावविसर्गमयं हृदयमनुत्तरामृतकुलं
ममसंस्फुरतात् ॥ ममात्मनोहृदयंजगदानन्दादिश
ब्दवाच्यमखण्डवस्तुसम्यग्देहप्राणादिप्रमातृतासंस्कारस
स्कारपुरस्सरसमावेशादशोल्लासेन दिक्कालाद्यकलि
ततयास्फुरतात् कालत्रयावच्छेदशून्यत्वेनविकसता
दित्यर्थः तत्रकीदृगित्यत्र तदुभयेति तदायावश्या
ख्यास्यमानंचतदुभयंतस्ययामलं तयोर्यामलंरूपं
समसंघट्टात्मनिस्पन्दनरूपंवक्ष्यमाणनीत्याशक्तिशक्तिम
त्सामरस्यात्मासंघट्टः ततःस्फुरितभावः पदानेपत

येन स्वतन्त्रयैवोल्लसितसत्ताकोयोसौ अतएवविसर्गोयम
व्यक्तहकलात्मकश्चमत्काकलाकलोभयेच्छात्मकेद
कार्यार्थरूपोविसर्गोवह्निसूल्लिलसितास्वभावः सप्रक'
तिर्यद्यन अतएवाह अनुत्तरामृतकुलमिति अनुत्तरेक
तिपयकालदार्ढ्यकार्यमनानन्तरंवैलक्षण्यपदेनन्तुश्चैव
नत् यत्रास्तिनभयंकिंचिन्नजराव्याधयोपिवा नविद्या
नचवैमरणंनकालः कलयेत्युनमितमकालकलितत्वा
द्विधमानंमृत्नेयत्ननत् कुलंशरीरंयस्यतदमाख्यक
लास्वरूपमित्यर्थः तत्रके कलासमादृशीयासोग्रमृता
कारहूपिणीति किंतदभयमित्याह जननीजनकश्चेति
कीदृशीजननी विमलकलाश्रयेति विगतामलाश्चव
च्छेदकायस्यास्तादृशीयाकलापरविमर्शैकस्वभावक
र्तनालक्षणासाश्रयश्चालम्बनंस्वरूपंयस्याः सा शुद्ध
स्वातन्त्र्यशक्तिरूपेत्यर्थः अतएवाभिनवायामायायांस
ष्टौ शुद्धाध्वमार्गे शुद्धेध्वनिशिवः कर्तेतिनीत्या शिवस्यै
वतत्रसाद्धाकारित्वात् महः पारिस्फुरणलक्षणं तेजः
स्फारोयस्याः सेत्यकम् इहाद्यपत्ययोर्हिभगवानेवस्वा
स्वातन्त्र्यमाहात्म्यादाभासमात्रसारतयास्वाव्यतिरेक
मपिव्यतिरिक्तत्वेनेवजगदाभासयतीत्यनन्यापेक्षित
स्वातन्त्र्यमेवजगद्वैचित्र्यनिमित्तमुक्तम् प्रविश्यावा
सनादीनांभेदाभेदविकल्पोपहतत्वाज्जगद्वैचित्र्यनिमि
त्तत्वाभिधानानुपपत्तेः अतएवभगवतोविद्यायनन्ता
शक्तिसंभवेपितत्स्फुरणमात्रत्वानासांतस्यापवप्राधा
मादिह्रामिधाने यद्रुक्त्याति येनस्वातन्त्र्यशक्त्यैवशुकर

ते
२

त्यांजसोविधिरिति जनकस्य कीदृगित्युक्तं भरिततनु
रिति भरितासर्वाकारंसंतायायामारिस्फुरोणस्फुरितात
नुः स्वभावो यस्य सोनुत्योन्मुखतयास्वतन्त्रशक्तिधावत्
स्त्रतएव पंचभिश्चिदानन्देच्छाज्ञानक्रियात्मभिर्मुखैः
शैवीमुखमिहोच्यते इत्युक्ताशक्तिभिर्गुमायरिस्फुरिता
पवन्योनानुवर्तमानारुचिरभिलाषोविशेषानुपादना
त्मकत्पंचकविषयोयस्यासौमहादेवपंचविधकृत्यका
रीत्यर्थः तदुक्तं सृष्टिसंहारकर्तारंस्थितिप्रलयकार
कं अनुग्रहकरंदेवंप्रणतार्तिविनाशनमिति तदेवम
वविसर्गप्रसरस्वभावत्वेनजगद्धेविश्वबीजभूतंशिवश
क्ति संघाद्यात्मकपरत्रिकशब्दवाच्यमनाख्यात्मकंवि
बोधप्रबंधस्यापरामृष्टम् तदुक्तं तत्रापिमर्शरहितः
स्वात्मशक्त्यामहेश्वरः यदासंघट्टमासाद्यसमापत्तिंप
रांव्रजेत् तदास्यपरमेवक्त्रेविसर्गप्रसरास्पदम् अनुत्त
रविकासोच्छजगदानन्दसुन्दरम् भाविवक्त्रादिभागे
नबीजेसर्वस्यसंस्थितम् हृत्स्यन्दोयरगामारमूर्तिर्नां
मनन्मयम् यत्तत्परत्रिकेसत्त्वंसर्वशक्त्यविभागव
दिति अथच हृदयंशक्तिसूत्रेदियामन्त्रमाश्रीस्फुरि
काल्याद्यखिलशक्तिचक्रास्त्रेणनप्रस्फुरद्रूपंश्रीका
लसंकर्षणीयामसंस्फुरतात् तदात्मनैकःस्यामित्य
द्यः तस्य कीदृशामित्युक्तमनुत्तरामृतकुलमिति स्फु
ह्लादीनामेवलयादविद्यमानमनुत्तरम यदस्मात् अ
नपवामतेस्वात्मचमत्कारमात्रपरमार्थमनपवक्क
ले झलेयपरमनामाख्यरस्यनामाख्यपमित्यर्थः अस्य

शुकीहरिणयाह तदुक्तं भैरव्येति तच्चतज्ज्ञानाख्यास्य मानेसृष्टि
संहारात्मकस्वभावे तस्य यामलेलोलीभावस्तत्स्वरू
हयेन्तः करोति लोलीभूतापरास्थितिरिति तथा प्रभवा
प्ययोरन्तर्लोलीभावात्क्रमोवताराख्य इत्यादिनीत्यास्फु
रित सत्ताकस्थितात्मा विविधः सर्गस्तन्मये यैवसना
ख्या भगवती संविन्स्वातन्त्र्यरूपस्वात्मनि सृष्ट्यायवभा
सयति विलापयति चेत्यभिप्रायः यदुक्तं यस्य निमेषादि
नाद्येकाभासा कालसंकर्षणी गगनेहृत्पद्मभोजविका
सि गगनोदरे सृष्टिस्थितिसंहाररूपात्मकतारतेति
तद्ब्रह्मपरामूर्तिरुग्रभयेत्याविष्टेन तनीजनकस्वेति ज
नयति विश्वमिति जननी परापारमेश्वरी सृष्ट्यायवक्रा
यासावशुद्धबोधमात्रस्वभावत्वाद्विमलायेयमादिमू
र्तानादमसीकलासाप्यप्रबालस्थलेनगतिर्यस्याः सा
सकलजगदाप्यायकारिपरामृतमयीत्यर्थः तदुक्तं
ऊर्ध्वत संस्थिताः सृष्टिः परमानन्दरूपिणी पीयूषवर्षि
वर्षन्तीवेन्दवी परमाकलेति तथा ऊर्ध्वस्थितावन्द्रक
लावशान्ता सृष्टामृतानन्दरसेन देवीति अत एवाभि
नवाया सदा सृष्टिविनोदायेत्यादिनीत्या सदा नवाया
सृष्टेर्वदीरूपतायां स्वातंत्र्यलक्षणां महत्तेजो यस्याः
से तदुक्तं जनयति भावसंहारमिति जनकोऽभिरूपः परः
प्रमाता स्वयं चानोवामेश्याहिवाहशक्तीनां मध्ये वक्त्रा
दीन्द्रियनिरूपैर्हारैः येन येनात्ममार्गेण यो योर्थः प्र
तिभासते स्वावष्टम्भबलायोगी तत्तन्नस्य यामवेदिस्य

ने॰
३

हिनीस्या तत्त्वद्विषयाहरणेन गुणास्वावष्टम्भबलेन परिर
क्षिता रुचिर्दीप्तिर्यस्याः सानिखिलभावग्रसिस्तया सहु
हीपितपरप्रमातृभाव इत्यर्थः अतएव भैरितनतुः तत्र
ह्रावसंचर्वणेनानिराकांक्षितेनोत्पादितात्मसात्ममात्रविश्रान्ति
पूर्णेत्यर्थः तदेवमत्र ग्रन्थकृता सृष्ट्यादिचक्रमयरूप
तामवभासयन्त्यपि तदनिवर्तनेन परिस्फुरन्ती क्रमा
क्रमवपुः परैवानाख्या पारमेश्वरी संवित्परामृष्टेत्युक्तं
स्यात् यदुक्तमस्मत्परमेष्ठिगुरुभिः क्रमत्रयसमाश्रय
व्यतिरेकेणाया सन्ततं क्रमनितयलेवनेविदधती वि
भात्यसुकैः क्रमैकवपुरक्रमप्रकृतिरेव याघोनने क
रोमिश्रादिनामहं भगवतीं परां संविदं प्रणयवहृदयेनिज
बलसमुद्भूतिलक्षणं तत्त्वं विशेषानुपालनात् सर्वस्य स
म्पत्तये योऽपोह्याशेहरणस्फुरनादिकसनादित्यर्थः तस्युके
हेक तदुभयेति तदाद्यावव्याख्यास्यमाने मातापितृत्व
लक्षणमुभयं तस्य यथामलमायया या गायि दृढमिथुनं तस्य
परस्परौन्मुख्येन च मत्कारतारतस्य योगात्स्फुरितः सो
ल्लासो योसौ भावः आशयविशेषः तेन यो विसर्गः तेपः
करणगोलाद्यदृष्टविशेषनिःष्यन्दः सप्रकाशितर्य्येन तत्
अतएव चान्तरेषेनारूणान्नदेवनामयायन्तुसन्धाने
नपस्त्रुक्रशोणितवेलक्षण्यं यत्कृष्टेष्वप्रमरतेसारेयस्य
तत् एकं तदुभयमित्याह जननीजनकश्चेति कोदृशी
जननी विमलकलाश्रयेति विमलेति वर्णकलास्वा
रूपश्राश्रय आलम्बनं यस्याः सा विमलकलाभिधाने
त्यर्थः तथा अभिनवरश्मिमदेति अभिनवस्य श्रीमद

भिनवगुप्तस्य स्वदेशेर्जन्म सैव तन्निपितरंलस्यतन्त्र।
न्निवपितामहः प्रथमाहेश्वरोज्ञानः सोऽमात्यल्लावरायेष्व
नीस्याग्रुकेः सम्प्रवप्रसवेनकृतकृत्यतयाचमत्कारानिश्च
यत्वेनमहेशत्वसेवायस्याः सानया जनकश्चकोद्दशः पंच
गुप्तेश्च गप्तकृविः पंचमुखेः सिंहः सिंहगुप्तेतिसंज्ञयाकवि
र्शीमिः सर्वज्ञप्रख्याख्यसाऽसौ तस्यात्मजश्चुखलकेतिजनेष
सिद्धाश्चन्द्रावदातापिषणानरसिंहगुप्तशतिवक्ष्यमाणाह।
गानरसिंहगुप्तसंज्ञयाख्यातस्यार्थः प्रस्याहिरयस्यकृतः
श्रीनरसिंहगुप्तविमलाख्यौपितरौविनिगुरवः सन्निहि
घटेश्चपदैकदेशात्परंजनाशनिनीत्याभीमोभीमसेनरशति
वदत्रापिनरसिंहगुप्तासिंहगुप्तपदयोः प्रयोगः भरित
तनुरिति शिवशक्त्यात्मकेरूपेभावयेश्चपरस्परम्. नकु
यीत्मानवीत्रुहिंरागमोहादिसंभृतं ज्ञानभावनयासर्वं
कर्तव्यसाधकोनमेविन्याग्रुकनीत्या द्वयोरपिशिवशक्ति
समावेशमयत्वाभिधानस्येष्टः काकातिन्यायेनयोज्यंत
देवमेवंविधसिद्धयोगिनीप्रायपित्र्मेलकसमुत्कृतया
तादृक्मेलककालिकाकालिततनुर्योभवेद्गर्भे रुक्तः स।
योगिनीभूःस्वयमेवज्ञानभाजनंभक्तरमकनीत्या ज्ञानम
निनिरूतरपदाहृयज्ञानपात्रतामभिदधता ग्रन्थकृता
निखिलषडर्धशास्त्रसारसंग्रहभूतग्रन्थकरेणाध्यधिकं
रः कदाक्षीकृतः प्रत्रवसंभवत्यापिव्याख्यातृणाम्नकृ
तानि ग्रन्थगौरवभयान्नकृतानुपयोगाश्च केषांचिदपि
व्याख्यानगणाममसमंजसमतीवसंभवदपिनप्रकाशि
तम्. एवंहितसैवरेतेनचापरेदिनिवक्ष्यमाणदृशाख्या।

न ४

न्तनिसमयत्वपावहमहात्मनो महागुरूणो निन्दाबीजमाप्
द्यितामिति भवेत् कोनाम शान्तिकर्मारम्भमाणो वेतालो।
त्थापनं कुर्यात् इह वास्माभिस्तद्व्याख्यायामारोहप्रयत्नस्यैवम्।
नित्तान्तत्वान्नेदं क्रियते इति न दिनरन्त्वयमेव सर्वत्रासारत
याविन्वन्तसेवनसरत्वमनेनापि वचनेन प्रस्तुतमिहा।
भिहप्याः तदेवं परत्रिके परामपरापरामपरामपि परामृष्टु
मुपक्रममाणः प्रथमं तावत्परां देवीं परामृशति ।

मूल नौमि चित्प्रतिभां देवीं परां भैरवयोगिनीम्
मातृमानप्रमेयांशशूलाम्बुजकृतास्पदाम्

टीका परां पूर्णामत एवाभिन्नमपि जगत्स्वात्मन्यभेदेन धार्य
लयन्तीमनन्योन्मुखत्वतया च प्रकाशां या सा शक्तिर्जगद्धातुः क
थिता समवायिनीत्याद्युक्तां भैरवयोगिनीम् नित्यमेव परम
मात्रीवशुक्रत्वानन्दात्मभूतां अतएव रश्वावेनतस्यसादेविमि
र्शैः प्रतिपद्यते इत्युक्ता चिद्रूपा या सौ प्रतिभा प्रत्ता तांत्रा।
योऽबलमानात्मकमेन वहिरुल्लिलसिषास्वभावा अतएव दे
वीं प्रमातरपि विश्रान्तिधामत्वात्म्यमिति रूपतया द्योतमा।
नो अतएव वहिरपि प्रमातृप्रमाणप्रमेयांशरूपा वाशाग्रग
रूपाभागायस्य शूलस्य तत्रयाण्यामानसारत्मम्बुजानि तत्र।
कृतास्पदां तत्तीर्णतया भासमानां नौमि देहप्राणादि।
मातृरूपत्यागभावेन तत्स्वरूपमाविशामीत्यर्थः एवमुक्ते।
पिपरास्वरूपे अपरास्वरूपमनभिधाय तदुभयमयस्य
परापरस्वरूपस्य वक्तुमशक्यत्वात्क्रमप्राप्तामपरां
देवीं परिहृत्य प्रथमं तावदपरां देवीमभिष्टवयति ॥

मूलं नौमि देवीं शरीरस्थां नृत्यतो भैरवाकृतेः प्रा

ग्रहणेवचनव्योमविग्रहोत्स्वाविलासिनीम् ।
टीका तत्यतोनन्तकग्रामेतिशिवस्तत्वरश्मिनिगूहितस्व
स्वरूपावष्टम्भमूलं तमहंविश्वभूमिकाप्रपंचप्रकाशय
तभैरवाकृतेः पूर्णस्वरूपस्यपरमात्मनः शरीरस्थां प
वेभूतामिदेवस्तभवत्विति परापरजातात्वा नदेवतद्दस्त
ऊर्वेत्यशक्तिर्योच्यते इत्याद्युक्तानंतमात्मप्रमेयायत ।
त्ताभासमेवविश्वकारितयास्वरूपाविष्टां अतएवदेवींज
गद्धासनकोशकारिणीमपरांभगवतींनौमीतिसम्ब
न्धः अतएवबहिरपिविश्वात्मनाद्योतमानत्वेपि भेदभा
वकमायीयतेजोग्रसनाद्भुतत् सर्वसंहारकत्वेनकु ।
सेतिमिरूपधृद्दिमाद्युक्तस्वरूपपरमप्रमानर्थैवविश्रान्त
त्वात्कुसपिंगलरूपामित्युक्तम् ग्राहणेवचनव्योमवि ।
ग्रहोत्स्वाविलासिनीमिति अथपरापरोभयस्वरूपमयीं
परापरांदेवींपरामृशति दीप्यमोतिष्ठदास्वप्रभेदवय
वैयस्फुरत् त्ताहानस्थूलंसमस्तविपतोकर्तनतमम्
ज्ञानमेवमेतदिदेयस्तनाद्योतिस्वनिश्चितं ज्ञापयन्ती
जगत्यत्रज्ञानशक्तिर्निगद्यते इत्याद्युक्तज्ञानशक्तिस्वभाव
मपि अन्तरास्फुरितेच्छाक्रियात्मकमतएवपरापरशाद्ब्
व्यपदेश्यमतएवहेलालीभूतमतएवशक्तित्रितयंतत्रि
शूलकमिति वक्ष्यमाणनीत्यात्रिशूलं अतएवदीप्ताभि ।
रपतिहतनाभिस्तनरोदितिद्यद्धानिरूपाभिर्ज्योतिश्छटाभिः
यत्रयत्रमिलितामरीचयस्तत्रतत्रविभुरेवजृम्भतेरत्या ।

दितीयावस्यमाणस्वरूपस्यभेदप्रथनस्यवमनहेतुत्वात् व
न्यरूपस्याणवादिमलत्रयस्यशोषके श्रनपवस्फुरत् शु
द्धबोधैकरूपतयास्फुरत्तत्तासारे श्रनपवशुद्धासोयतो
जगदानन्दस्तस्यविपक्षात्वदयस्याद्रूपानिजानन्दायाश्रा
नन्दाश्चनानन्दाश्चतेषामुत्कर्षेनेपूर्णप्रथात्मकत्वेनत।
यनेनवत्तमेसमर्थस्तादितिवाकार्थः तद्रूपं जयतान्निज
गदानन्दाविपक्षत्वपरात्तमाः परमेशगुरवोद्भूतज्ञानव
न्नमदीवयशति इदानीमपरमपित्रिकंपरामृष्टमाह।

मूल स्वातंत्र्यशक्तिःक्रमसंसिसृक्षाक्रमात्मताचे
तिविभोर्विभूतिः तदेवदेवीत्रयमन्तरास्तामनु
त्तरंमेप्रथयत्स्वरूपम् ॥

टीका स्वातन्त्र्यरूपाशक्तिर्यस्यासावनन्तशक्तिर्भगवा।
शिवः क्रमस्यमूर्तिवैचित्र्यतोदेशक्रममाभासयन्त्यसौ
क्रियावैचित्र्यनिर्भासात्कालक्रममपीश्वरस्यासुक्ती
स्यादेशकालात्मनोविश्ववैचित्र्यस्यसर्गस्यसम्यग्भेदे
नसिसृक्षाजगत्सृष्टिनिमित्तेपारमेश्वरीच्छारूपाशक्तिः
क्रमात्मता क्रमोभेदास्त्रयोभेदोपाभाससद्सत्त्वनर
स्यादितीत्याभेदप्रदाने तत्रतदनन्ताभाससंभिन्नस
ज्जचितात्मरूपनरत्वमित्येवंयंनरशक्तिशिवात्मकं
विभोर्भगवतः परस्यानुत्तरस्यप्रकाशस्यविभूतिस्त।
तत्स्फुरणात्मत्वेनैश्वर्यं तदेवक्रमेणतत्स्फारसारत्वाम
मानुत्तरोत्कृष्टरूपंदेवीत्रयंपरप्रकाशात्मकत्वादनत्त
रंत्वसर्वकर्तृत्वादेरसाधारणंरूपंप्रथयत्तमन्तरेदरणे

देवेष्वतिशेवयन् ममात्मनोन्तरालो येकात्म्येन स्फुर
तादित्यर्थः एवं स्वदर्शनोचितदेवतापरामर्शानन्तरं त
त्स्वरूपानुप्रवेशेनैव युगपदृगोशवट्कावभिमुखय
ति

मूल न देवतापि विभवभावि महामरीचिचक्रे
श्वरापितनिजस्थितिरेक एव देवीसुतो गणप
तिः स्फुरदिन्दुकान्तिः सम्यक्समुच्छलयतान्मम सं
विदब्धिम् ।

टीका एक एवानन्यापेक्षतयानिसमहायो गणस्य कर
णचक्रस्य दिनकरसममहदादिकगणपतितावहति
योनमस्तस्मैत्यादिदृशा पतिरहंकाररूपः प्रभुः अत
एव तासां समनन्तरोक्तानां देवतानां विभवेन परप्रका
शात्मना स्फारेण यतत्र न हि विश्रान्तेन तत्र भः क्रमाय
ते इति वस्मारणीनाभवनशीलास्तन्मयतयापरिस्फु
रन्त्यो या महामरीचयस्तन्नदिन्द्रियदेवतास्तासां यच्चक्र
तदीश्वरवदाचरन् निजस्थितिर्यः ममात्मनः संविदेवं
नवगाधत्वादब्धिः सम्यग्विषयकालुष्यविलापनेन स
मन्तात्सर्वेनैव तन्नादिन्द्रियपथप्रतिसेविद्वारेणोच्छल
यतादिकास यतात् न देकमयतानुन्यादयतादित्यर्थः
अब्धिसमुच्छलनसमुदितत्वात्स्फुरदिन्दुकान्तिविव
के वस्तुतो ह्यपानव्याप्तिरस्तीत्येवं निर्देशः अत एव देवी
सुतो वट्कोपि एवंविधः किन्तस्य शरीरस्यैव बालिमलात्स्फु
रदिन्दुकान्तिः अस्य हि प्राणव्याप्तिरस्तीति शरवः देवीसु

तत्रस्त्रभयोरपि कुलशास्त्रोचितोपदेशः तदुक्तं देवी
पुत्रोपिवटुकःस्वशक्तिपरिवारितइति गणेशोविघ्नह
र्तासोदेवीपुत्रइतिच इहखलुशास्त्रादौ स्तोतोभेदेसे।
ख्यानमेवच प्रवर्तयेद्गुरुंस्वेचस्तेपीस्याद्दकीर्तनादि
त्याद्युक्तेरशावश्यमेवशास्त्रकारैः स्वगुर्वादेःकीर्तनंका
र्यं अतस्त्ववश्यमाणस्यशास्त्रस्यकुलतन्त्रप्रक्रियात्मक
त्वेनद्वैविध्येपि नभःस्थितायथातारानराजन्तेरवौस्थिते
एवंसिद्धान्ततन्त्राणिनविभान्तिकुलागमे तस्मात्कुला
हृतेनान्यत्समारोहद्वर्णेप्रति इत्याद्युक्त्याकुलप्रक्रियापा
क्रियातन्त्रेभ्यः प्राधान्याड्भैरव्याभैरवात्मामेयोगंव्याप्रत
ताःस्थिये तत्प्रकाशानसिद्धेनमीनाख्येनप्रशान्तने काम
रूपमहापीठेसच्छन्देनमहात्मना इत्यादिनिरूपित।
स्थित्यानदवतारकेनतयेनाद्यमेवतावन्मपमंकीर्तयति

मूलं गणारुणाग्रण्यपिविलावकीर्णयोजालमाता
नाविनानभूमिः कलौमितेवासपथेवकारस्तान्मे
समुच्छन्दविभुः प्रपन्नः ॥

टीका समस्तकुलशास्त्रावतारकतया प्रसिद्धः सच्छापाश
समाख्यानात्स्वपतानिन्हनयः छोदितास्तयदातेनस
च्छन्दसेनकीर्तितइत्यापुक्तापाशारवगाइनस्वभावास्व
त्यवपरमेश्वर समावेशशालिनादिभ्यंमसप्रसन्नः।
स्यात् स्वात्मदर्शनसंविभागपात्रतामाविष्कुर्यानित्यर्थः
योजालेमत्स्यवन्धने इन्द्रजालपांचमायांवाससपर्येवक
र प्रवृत्तोसिद्धामहात्मानोजालप्रसाः स्वतेजसः इत्याद्युक्तो

मरीचनास्तद्रूपावहितत्वेन संकोचापहस्तनादनवधेय।
नाद्यन्तिमेश्वरार्थः तत्स्वरागेणगैरिकादिद्रव्यरागत्वेनचा
रुणलोहितीकृतमिपयतिगच्छत्यर्थान्तगमानन्तरेदृश्या
यसरवृत्यैव तथाग्रम्यिभिर्वन्यनैः खिलैसुसलिलनिर्ग
मस्थानैर्ग्रम्यामायाद्वितीयाक्तिन्नेदैविलैर्विलाकारैभि
र्भगसेत्ताभिः भोगभूमिभिश्चावकीर्णत्वामेतथानान।
वितानहाति आयामपार्श्वमानभ्रक्रे विश्वाकारत्वात्सर्व
तःप्रसरद्रूपैव तथा कलयाविश्वनिविशेषणकलान
त्वेनचार्थात् क्षितिपर्यन्तेनोन्मितमारभ्येयत्र्क्रमापारूप
भवेत्तालेहारयेत्कलचिनकः विश्वाकारे महाजालेना।
शेषुहृतनियोजनम् भुवनात्मसोपतेनतत्वग्रन्थिरूपोकृत
कलारागरुद्धं तैवैस्यादिश्रीमत श्रीकण्ठनाथानापशा
न्सिद्धाग्रवातरन् पञ्चकाशब्दकाभिख्यश्रीनाथाग्रहृदय
हृये हृयाहृयेचानिष्ठणाः क्रमेणाशिवशासने आयप्रचा
नयोजत्तेद्वितीयेउद्दिष्टक्रमात् सर्वावस्थपञ्चकाभिख्यः स
न्तानः सुप्रतिष्ठितः अनश्चार्थवनस्त्रोत्रमठिकाः सन्तति
क्रमात् इतिवक्ष्यमाणाशिष्याश्रीसन्तत्यामर्दकत्रैयम्बका
वैत्रैयम्बकाख्यास्सावासन्ततिरुद्धमठिकास्तमध्यादव्य
माणानन्तशक्तिपापास्त्रैयम्बकमठिकाश्रयेणानातिक्रमो
स्तोतिस्सामामेनतावद्गुरूनभिमुखयति त्रैयम्बकाभिहित
सन्ततितातृप्ययणीमन्त्रोक्तिकम्यकरकान्तिविशेषभाजः
एवंगायानिशरवाशुरुणाखासिस्थकल्लोलकेलिकल।
नामलकृणपाराः त्रैयम्बकेमाभिहितासन्तानिर्मठिके
त्यर्थः एवशैवाद्दीनिवरस्थानिपूर्वंमासन्नमहात्मनाम द

वीर्णं वक्त्रकुहरेणैवानुग्रहक्रिया कर्तोप्रश्नप्रतिवचने
शुद्धर्गमगोचरम् कलौ प्रवृत्ते विच्छिन्ने शिवशा
सने कैलासाद्रौ भ्रमन्देवो मूर्त्या श्रीकण्ठरूपया अनुग्रहा
यावतीर्णश्चोदयामास भूतले मुनिं दुर्वाससं नाम भगवा
न्तमूर्ध्वरेतसम् नोच्छिद्यते यथा शास्त्रं रहस्यं कुरु तादृशम्
ततः स भगवान्देवादादेशं प्राप्य यत्नतः ससर्ज मानसं
पुत्रं त्र्यम्बकादित्यनामकमित्याद्युक्त्या कलिकालल्याद्वि
च्छिन्नस्य निखिलशास्त्रोपनिषद्भूतस्य षडर्धक्रमविज्ञान
स्य त्र्यम्बकसन्तानद्वारेणावतारकत्वादाद्यं कैलासस्थ
श्रीकण्ठनाथाख्यं गुरुं प्रसंगात्स्मारितकान्तरगुरुं श्लोकं द
र्शयति ।

मूल जयति गुरुरेक एव श्रीश्रीकण्ठो भुवि
प्रथितः तदपरमूर्तिर्भगवान्महेश्वरो भूतिराज
श्च ॥

टीका एक एव गुरुरित्यनेनास्यावतारकत्वं सूचितं महे
श्वरस्तावत् श्रीमत्त्र्यम्बकाख्यमठिकागुरुसन्
तानेनाम्नातः परमेश्वरतो शास्त्रतत्त्वं यदाह भट्टारिकं
दिभूतयः श्रीमान्सिद्धोदयक्रमः महादिपरमेशानः श्री
सन्तामोदयक्रमः श्रीमाहादिरीशानः परमोथ्यगुरुक्रमः
त्रिकरूपास्त्रिकार्थामेयपिण्डवत्यतान्तरामिति तदपरमू
र्तिरित्यनया भगवदादेशमय त्वदर्शिने यद्यपि योगत्र
शास्त्रेऽपि कृतः सतत्त्वगुरुरिति वक्ष्यमाणनीत्या मठिका
न्तरगुरूणां त्रिकार्थे गुरुत्वाभावादित्त्वमस्त्राग्यस्त्या
व एव तथापि प्रातपनास्मोरकान्त्यस्य मे गुरुसन्ततेः
तस्य मे सर्वोऽशिष्यस्य नोपदेशारस्ति इत्यादेशाम सर्वत्रे

वशद्रूपदेशस्वभावात्मनिध्रुयोविघ्नंदर्शयताग्रन्थ
कृतास्यग्रन्थस्यापिनिखिलशास्त्रान्तरसंग्रहाग्र्यपायत्वं
प्रकाशितं यद्वस्यति प्रष्टृष्टसन्नातिसैनःसारभूतरमा
हृतम् रविधायतन्त्रालोकेयेस्पन्दनेसकलान्यसान्निति
पूर्वेनयान्तिगुरवश्चतिसामान्येनकृतेपिनमस्कारेयोगा
ङ्गत्वेनसमानेपितत्कोयोगाङ्गभुतममित्याशङ्क्यापरमो।
पादेयस्वप्रकाशस्वात्मेश्वरप्रमभिज्ञानपरस्यतर्कस्य
कर्तारोव्याख्यातारश्चपरेनमस्कर्तव्याइतिविशेषप्रयो
जकोकारेणगुरुपरमगुरुपरमेष्ठिनःपुनरपिपराम
ष्टुमाह ।

मूल श्रीसोमानन्दवोधश्रीमदुत्पलविनिःसृताः
जयान्तिसंविदामोदसन्दर्भोदिक्प्रसर्पिणः ।

टीका उपाध्यायादशावार्यश्रआचार्याणांशमेपितेन्यास्तङ्गा
तस्याचार्यादपिगौरवातिरेकस्तेनैनमाप्यितरमा।
पीवोदप्रुखेनपरामृशति ।

मूल तदास्वादभरावेशबृंहितांमतिषट्पदीम्
गुरोर्लक्ष्मणगुप्तस्यनादसंमोहनींनमः।यःपूर्णा
नन्दविश्रान्तसर्वशास्त्रार्थपारगः सश्रीशखल
कोदिश्यादिष्टंमेगुरुरुनमः ।

टीका चुखलेतिलोकप्रसिद्धमस्यनामान्तरेगुरुरुत्तम
इत्युत्तमत्वस्याचार्यगौरवातिरेकस्तेनिरेवानिमित्तमत
एवान्यत्रापि गुरुभ्योपिगरीयासंजनकंचुखलाभिधा
मित्याद्युक्तं एवंतत्रप्रक्रियापासनत्वंवाभिसुखीकरणान
न्तरंविश्रान्तिस्थानतयाकुलप्रक्रियागुरुमभ्युत्कर्षयति ।

मूल जयताज्जगदुद्धृतिक्षमोसौ भगवत्या सह शंभु
नाथएकः यदुदीरितशासनांशुभिर्मे प्रकटोयंग
हनोपिशास्त्रमार्गः ।

टीका भगवत्यास्वात्मस्फुरत्ताप्रक्रियायोगिहृत्तोमन्तरेण क
विदपिकर्मणिनाधिकारइत्यस्यसहताभावोपनिब
न्धः योकासेवत्सरात्सिद्धिरिहंश्रसाहतात्मनाम् सासि
द्धिस्तत्वनिष्ठानांस्वीयांद्वादशभिर्दिनैः अतः स्वरूपोसम
गोस्वरूपोभावविनाशयो आदाययोविनेऽर्यादर्शनेयज
नेऽन्नामिति शास्त्रमार्गोविमलोनातश्च्यनेनास्यटिका
यागमव्याख्यादेत्वमपिप्रकाशितम् यदुक्तमनेनैवश्या
गमसकलशास्त्रमहानिधानाश्रीशंभुनाथवदनादधि
गम्यसम्यक् शास्त्ररहस्यरससन्ततिसन्दोहसिनांभी
रवाविरचिताविहृतिर्मयेयमिति इदानींस्वप्रवृत्तिप्रये
जनायावश्यकोग्रन्थकारोग्रन्थकरणंप्रतिजानीते ।

मूल सन्तिपद्धतयश्चित्राः स्रोतोभेदेषुभूयसा
अनुत्तरषडर्धार्थक्रमेत्वेकापिनेक्ष्यते ।

टीका नचात्रान्यथासंभाव्यमित्यात्मन्यामत्वपश्यायत्रै
वे प्रतिज्ञाकरणेसामञ्जस्यंदर्शयति ।

मूल इत्यहंबहुशः सद्भिः शिष्यसब्रह्मचारिभिः
अर्थितोरचयेस्पष्टांपूर्णार्थांप्रक्रियामिमाम् ।

टीका श्रीमदनाथचरणाब्जयुगात्मयाश्रीभट्टारकाद्रि
पुगलाहुरुसन्ततिर्या वोधान्यपाशविषयन्त्रतुपासेना
कवोधोन्नोभिमवगुमरदकरोति नस्यगुरुपरम्परा
गतस्यज्ञानस्योपासनेपुनः पुनस्तेनोसिनिवेशनं ततः

उपितो योऽसावुपदेष्टृअविषयोबोधः साक्षात्कारस्तेनोज्ज्व
लः सम्यगवगतधर्मा समिद्धेगुरूपदेशात्संशयविपर्या
सादिरहितत्वेनाधिगतमनुत्तरत्रिकार्थप्रक्रियालक्षणं
यतिविद्यायविषयाकरोत्युपदिशतीत्यर्थः अभिनवगु
प्त इति सकललोकप्रसिद्धनामोदीरणोपि अभिनवमेवो
पदर्शितं उक्तं हि साक्षात्कृतधर्मायथादृष्टस्यार्थस्यचि
ख्यापयिषयाप्रयुक्तउपदेष्टाचाप्तइति तच्छब्दपरामृष्टंव्या
चष्टे याग्गुरुसन्ततिरिति गुरुसन्ततिर्गुरुपरम्पर्यमविच्छि
न्नतयास्थितेतदुपदिष्टंज्ञानमित्यर्थः सा च कीदृगित्याह
बोधामृतपाशविषघ्नीति यत्किंचिविस्मरमाद्वैतसंवित्स्वा
तन्त्र्यस्वतन्त्रात् परोक्षवाङ्कृपादयननमाशनयति यस्मा
द्विवक्ष्यमाणनीत्याबोधामृतराशिवायदनाख्यात्मभेदप्रथा
त्मकमयमलदैवपाशः सर्वमोहकत्वाद्विषं तन्नुदतीति या
सा तथा श्रीमहानाथ इति श्रीशंभुनाथः श्रीमद्दारिकेति
भगवत्याख्यास्यहनी यदुक्तमनेनैवमहोमहार्थिकान्ता
यं श्रीकण्ठस्येशभैरवम् भूतिकलाश्रियाप्रकोर्ससिद्धवी
रमुक्तराम् नानाभिधानमायन्तेवन्दे शंभुमहागुरुमि
ति स्त्रीमुद्रेविनातिपेत्ययाज्ञास्त्रीमुखाद्यग्रहयेप्सन्तरिम्याशुकैः
कृत्प्रक्रियायोहतीमुखेनैवशिष्यस्यज्ञानप्रतिपादना
ख्यायादिद्गुरुतमूर्तो समस्तकल्पनयोपादानं तत्सा
मान्येनत्रिकदर्शनप्रक्रियाकरणे प्रतिज्ञाय सम्भवत्यपित
दर्थाभिधायिनिशास्त्रजातेकिमिति श्रीमालिनीविज
योत्तरमेवापिकृत्यतन्निर्वाहयिष्यतेसमाशंक्याह ।

मूलं नन्वस्तीह यत् श्रीमालिनीविजयोत्तरे देव

त
१

देवेननिर्दिष्टंस्वशास्त्रेनाथलिंगतः ।

टीका श्रीमालिनीविजयोत्तरेशक्तिनादिनाम्नायामालिन्या
विजयेनसर्वोत्कर्षेणोत्तरतिसर्वेभ्योतन्त्रेभ्यः सारभूतत्वात्
सर्वशास्त्राणां यतदेवाह ।

मूल दशाष्टादशवस्वष्टभिन्नंयच्छासनंविभोः त
त्सारंत्रिकशास्त्रंहितत्सारंमालिनीमते

टीका इहस्वतन्त्रपरप्रमर्शसारबोधात्मिकायांपरस्यांवा
विमर्शभावनिर्भरत्वात्सर्वंशास्त्रंपरबोधात्मकतयैवो(
न्मिषमानंसमस्तप्रत्नीदृशायांवाच्यवाचकविभागस्वभा
वत्वेनासाधारणतयाऽहंप्रत्यवमर्शात्मात्मरूढेति अतएव
वहितप्रत्यवमर्शकेशायमाशापरामृश्यमानोवाच्योर्थ
हृत्वाछादितएवस्फुरति ततस्ततदेवमध्यमाभूमिका।
यामन्तरेववेद्यवेदकप्रपंचोदयाद्भिन्नवाच्यवाचकस्व।
भावतयोल्लसति तत्राहिपरमेश्वरएवचिदानन्देच्छाज्ञान
क्रियात्मकवक्त्रपंचकात्मत्वेनसदाशिवेश्वरदशामधि
शयानस्तद्रूपंचकमीलनयापंचस्रोतोमयभेदभेदाभे
दाभेदयोरष्टकानेनतन्त्रेदशभेदवैचित्र्यात्मनिखिलशा
स्त्रमवतारयति यद्वाहिवैखरीदशायांस्फुरत्तामियात् त
थाहि प्रथममीशानतत्पुरुषसद्योजातैरेकैकस्माद्दभ्
शभिः सद्भिर्भेदत्रयस्वतन्त्रासितमहूतैस्त्र्येकैकभेदः ष
ट् त्रिभिरप्येभिः समस्यपातासितप्रकोभेदः ईशानतत्पुरु
षो ईशसद्योजातौ सद्योजाततत्पुरुषौ इतिद्व्यात्मनासंभू
यापि यदित्रिभिर्भेदत्रयं समस्तासितामितस्वतंभेदप्रथा।
नाटशाशावभेदाः तत्रकं ईशानतत्पुरुषाभ्यांतेरुद्रैनेरुद्रभू

ष्ठुभिः एकैकैः षड्भिरेकेनत्रिकेनद्व्यात्मकैस्त्रिभिः तदि
त्थं शिवभेदानांदशानामुभयस्थितिः एषामेववाम
देवाघोरमेलनतयाः ष्टादशरुद्रभेदाभवन्ति तथाचत
त्रैकैकेनवामदेवाघोरात्मभेदेनभेदद्वयमेव पंचवि
धत्वेपि ईशादेर्वक्त्रत्रयस्यशिवभेदेषुक्तत्वात् तत्पुरुष
सद्योजातयोस्त्वेवंस्वभावाभावानाभ्यांमहासंगतेर्भेदद्वं
न्द्वष्टपाद्यावादीशवामसाद्योशाघोरावघोरवामसोवातिद्व्या
त्मकभेदत्रयमेवावशिष्यते इतित्र्यात्मकभेदः तथापं
चानामीशतत्पुरुषजातवामाघोराणांत्र्यात्मकत्वेनसं
मीलनायामीशानस्यकभेदेनत्र्यवक्त्रसंभेदेषट् तत्पुरुष
स्यत्र्यस्तस्यासद्योजातस्यतद्वशिष्टवक्त्रसंभेदस्यैकएवे
तिदशविधत्वेपीशानतत्पुरुषसद्योजातात्मनः प्रथमत्रिक
स्यशिवभेदेषूक्तत्वादीशवामाघोरात्मनः शिष्टस्यत्रिकस
द्यायातत्वेरणनियोस्पमाणत्वाश्रुत्यात्मकभेदाष्टकमेवा
वशिष्यते इत्यष्टावेवत्रिकभेदाः अतएवैकैककथनेति
त्वमितिनवाच्यं तत्पुरुषजातवामाघोराणांहित्र्यात्मक
तयाचतुरात्मकतयावाज्ञानननतेसंयोगानिषेधोविव
क्षितः व्यात्मत्र्यात्मकतायामपितथाभावेद्विवहुनोभेदा
नोनिषेधः प्रसज्यतेइतिभेदसमकककथनमपित्र्यापंचस्वा
दिस्थलेवक्त्रना तथापंचानामप्येषांचतुरात्मकत्वेनसंमी
लनायांपंचविधत्वेपिनसजातवामाघोराणांसकृत्पुरुषा
संगात्स्वभावाश्रुतेर्भेदाः सर्वेषामप्येषांसमीलनायापंच
कभेदएकएवेत्येवमष्टादशभेदाभेदप्रथानारुद्रभेदाः
तदुक्तं पदार्थपारंगैर्वक्त्राणांवामदक्षिणसङ्गतिः तदा

ने
१०

10

समहिकाभेदाष्टष्टौचैवत्रिकात्मकाः चतुष्काख्यापिचत्वा
रः पंचकस्त्वेकरूपकः इतिविंशतिमध्यान्तरज्ञानावस
ङ्गतिम् वामाघोरहृदयेयानिः स्रोतस्त्वाम्नूर्वपश्चिमौ ज्ञानेभ
मेनेनैवतिभेदषोडशकंस्थितम् तत्रापिवामदेवीयमेकं
तदुपरिस्थितम् स्वरूपंभैरवीयंचतेनाष्टादशधास्थितिः
रुद्रभेदस्यशास्त्रस्यशिवेनैवनिरूपितेति पतस्त्रीश्रीक
ण्ठामभिधानस्यैर्वविस्तरतत्क्रमम् स्रोतस्सर्वेभवेज्ज्ञानेशि
वरुद्राभिधंद्विधा कामजंयोगजंचिन्त्यंमोकुटंचांशुमत्त
नः दीप्त तरंगुनः शिवभेदा
समाख्यानारुद्रभेदाँश्वशृणुप्रिये विजयंचैवनिःश्वासंस
ह्रीतंपारमेश्वरम् मुखबिम्बंचसिद्धंवसन्तानंनारसिंह
कम् चन्द्रांशुंवीरभद्रंचश्राग्नेयंचस्वयंभुवम् विसरं।
रौरवाः पंचविमलंकिरणंतथा ललितंसौरभेयंचत
न्त्राण्यष्टादशमहेश्वरि प्रष्टविंशतिरित्येवमूर्ध्वस्रोतोविनि।
र्गतः इति ग्रन्थानेनैवशिवेरुद्रः शिवाभिधाभेदोरुद्रे
श्वरुद्राख्यइतिभेदोनिरूपितः वस्वभिरष्टाभिर्गुणितास्त्र
यौचतुष्षष्टिभैरवभेदाः तथाचाहृदयस्वभावेस्वरूपेशि
वशक्तिनस्त्वंगाष्टाख्यपातिनीवकात्मनिदत्तिणवक्त्र
त्वेकमुद्धम्मुष्टुतनिरादयन्मतिरोहितात्मकतयाचमू
रूपत्वेनभेदषोडशात्मकोमितरहकुचतुष्पंचपदाष्टग
पदन्तलीनतामेति तदेषांपरस्परमेलनयाचतुष्षष्टि
रष्टपदानाभैरवभेदाः तत्रके पश्चान्तेदत्तिणादे
लिंगंतत्परमेमतम् तदुर्वतः कृताशेषस्पष्टभावस्त
निर्भरम् सर्वसंहारकत्वाश्चकंमलिनिमिरुपपदतभेद

भावकमार्गेयतेजोशंग्रसनात्मकम् दशैतेसर्गिकेहार्दे
स्वतन्त्रेयाशिवेविशन् तथान्तर्लीनतंत्राणियावद्रूप
तद्रूपम् रुद्रभूरुद्रयोरूर्ध्वंतिरोधत्सागिरोहितम् अष्टके
युगपदेवेनष्टेदषोडशकात्मकम् अष्टाष्टकात्मतत्वात
युगपद्भैरवात्मकम् इति यतस्त्वश्रीश्रीकण्ठनामाभिधान
पूर्वेविस्तरतःक्रमम् तद्यथा अनन्तसेतपतोवत्सगोतेय
परमेष्ठिना तस्यभेदैःप्रवक्ष्यामिचतुःषष्टिविभागशः
भैरवंयामलंचैवमताख्यंमंगलंतथा चक्राष्टकंशिखा
ष्टकंबहुरूपंचसप्तमम् वागीशंचाष्टमंप्रोक्तमित्यष्टौवी
रवल्लिते यतस्सदाशिववक्त्रकथयामिसमासतः स्वच्छ
न्दोभैरवश्चण्डःक्रोधउन्मत्तभैरवः असितांगोमहोच्छुष्माः
कपालीशस्तथैवच एतेस्वच्छन्दरूपास्तुबहुरूपेणभावि
ताः ब्रह्मयामलमित्युक्तंविष्णुयामलंतथा स्वच्छन्दस्तुरु
रुश्चैवषष्ठंवाथर्वणंस्मृतम् सप्तमंरुद्रमित्युक्तंवेताल
वाष्टमंस्मृतम् अतःपरंमहादेविमतभेदांशृणुष्वमे र
क्ताख्यंलम्पटाख्यंचमतंलक्ष्म्यास्तथैवच पंचमंचालिका
चैवपिंगलाषष्ठकम् उत्फुल्लकंमतंचान्यद्विश्वाद्यंचा
ष्टकंस्मृतं चतुर्भेदास्स्मृताह्येतेभैरवेवीरवल्लिते भैरवीप
थमाप्रोक्ताचित्रतन्त्रंसमुद्भवा साहिताभेदतःख्याता तार
तीयातन्मतस्तथैव ब्राह्मीकलाचतथाज्ञातविजयाख्यातपंच
मी चन्द्राख्याचैवषष्ठीचमंगलासर्वमंगला एषमंगल
भेदोयंकथितोशिवभाषितः प्रथमंमन्त्रचक्रंतुवर्णाच
क्रंद्वितीयकम् तृतीयंशक्तिचक्रंतुकलाचक्रंचतथैवक
पंचमंबिन्दुचक्रंतुषष्ठंवैनादसंज्ञकं सप्तमंगुरुचक्रंत

खवक्त्रंचाष्टमेस्मृतं पंचवक्त्रभेदोयमसितांगेनभाषि
तः ग्रन्थंरुरुभेदंचग्रन्थार्थंमूलसंज्ञकम् वर्णभण्डा
विभगंचज्ञानलिंगमान्त्रशोधनम् कीर्तितापरमेशेनरुरु
णापरमेश्वरि भैरवीचित्रिकाचैवहंसाख्यासकदम्बिका
हृल्लेखाचन्द्रलेखाचविद्युल्लेखाचविद्यमान् एतेवागीश
भेदास्तुकपालेशेनभाषिताः भैरवीतशिखाशोकावी
णाचैवद्वितीयका वीणामणिस्तृतीयाचसंमोहंतुचत
र्थकं पंचमंहामरंनामषष्ठंचैवाष्टपर्वकं कबन्धंसप्तमं
ख्यातंशिरश्छेदोष्टमःस्मृतः एतेदशशिखाभेदास्तन्मये
नवभाषिताः एतन्मादाशिवंवक्त्रमष्टाष्टकविभेदतः
इति तैर्भिन्नैर्भेदोपभेदैर्नानाविधात्मनानाप्रकारमि
त्यर्थः यत्रश्रीश्रीकण्ठा तत्पुरुषवक्त्रमुद्दिश्य ग्रन्थावि
शतिभेदैस्तुगारुडंहृदयंस्वरेत्यादि तथा पंचविमभूतत
न्त्राणि तथा दक्षिणोदक्षिणमार्गश्चतुर्विंशति
भेदइत्यादि तथा वामदेवातयज्ञातमन्यत्तत्सामस्तेषु
गिवत्यादि ग्रन्थभेदोपभेदैर्वैचित्र्यमुक्तम् तदेकैकस्य
वक्त्रस्यपंचवक्त्रात्मकत्वादेतद्दन्तोपभेदात्मकमेव
ति ततएवसंगृहीतमिति इष्यादिदृतापास्तु तदुक्तं ए
कैकंपंचवक्त्रंचवक्त्रंयस्मात्प्रगीयते दशाष्टादशभेद
स्ततोभेदषुसंख्यतेति एतस्मुभेदभेदाभेदाभेदप्रागतेपं
दकंशिवरुद्रभैरवाख्यंत्रिपंचवेदशास्त्रमुक्तमिति सि
द्धान्तः तदुक्तं तन्त्रेत्तर्मरुद्रशिवभैरवाख्यंसिद्धान्तविधा व
स्ततोऽहंत्रिपंचवयत्तानस्तत्राविज्म्भते भेदेनभेदाभेदे
नतत्रैवाभेदभागेनेति एवंचभेदाद्यात्मकमपौदृशा।

ऽयं परमेश्वरेशवामाघोरात्मकं शिवत्रिकं परादिदेवी
त्रयविश्रान्तिधाम तथा क्रोडीकृत्य शुद्धे गन्धसलिलेनैले
देहे श्रीबीजलेखनम् तथात्रैव शास्त्राणां कुलमतःप्र
तिष्ठितमित्याशुक्त्या परमाद्वयामृतपरिस्रुते विद्ध्यात्
अन्यथा यस्य परमाद्वयामृतपरिस्रुतेन स्यात् तदुक्तं त
तोपि संहृताशेषभावोपाधिभिन्ननिर्भरः भैरवः परमार्थो
परत्वसंहितशक्तिकः ईशानवामदक्षात्मतासु शक्तित्र
यं क्रमात् अपरादिपराधामसंक्रोडीकृतत्रिकं स्थितः क्र
येवामतदक्षानि नेत्राणि वक्त्राणि च उद्धारयेन्मू
लानि प्राणपदाभेदभूमिकामिति नन्वेवंविधानकावि
वक्तिरुपलभ्यते इति किं प्रमाणम् ननु वैशार्थ्यमेवानेनग्र
न्थार्थस्यघटनत्वं प्रमाणम् यदाह इत्थमर्थो विभिन्नेन
त्रिकमेव तत्र यथा शास्त्रमस्मद्गुरुगृहे संप्रदायक्रमा
त्स्थितम् इति नन्वेतदेवात्र कुत्रादिप्रभवत्वेशांश्येन तत् क्र
तमिदं प्रामाण्यं तेनागमः कश्चन संवादनीयो येनैवत
त्समाहितं स्यात् नैतत् अविगीतैव प्रसिद्धिरागमश्चेत्युच्य
ते यदुक्तं प्रसिद्धिरागमो लोके युक्तिमानथवापरः सविधा
नामप्यविधायी प्रमाणमविगानतः प्रसिद्धिरविगीता।
हि सम्यग्वागीश्वरीमता तथा यत्र यत्र प्रसिद्धं तज्ज्ञत समवे
शोकितैरिति साचात्र विद्यते प्रथा विगानेन महात्मनाम्
गुरूणामिति किमत्र प्रमाणान्तरान्वेषणेन यदेवाचार
रणाभवाद्यशामेवंविधाकृति। कर्णगोचरं न गताभा
वेनैवेतन्नोपपद्यते इति न वक्तुं शक्यं नादप्रमाणाभा
वान्मेयप्रमाणाभावः स्यात् नैवते विप्रलम्भका येनैवमस्य

ने
१२

योपदेशगुरेतदुपदेशमूलत्वेनैव निखिलस्य शैवशास्त्रा
गमार्थस्य प्रयोगदर्शनात् तेन यथा मन्त्रादिस्फुरत्तावस्यत्र
शाखामूलत्वाद्दृष्टकादियागानां मूलभूताकृतिः कल्प
ते नचेह्यापि नेत्रेयं नेत्रं वैविधोक्ततिमहत्त्वा सातात्त्विकत्वे
खिलशैवागमसतत्त्वात्स्वपवस्तूपदेशगुरित्यलं महागु
रूपदेशपरीक्षणेन । शिवयानं तु शास्त्राणां यतः शिवाद्
वाः सर्वे शिवधामफलप्रदास्तस्मात्तूक्तेरेकत्वनियामक
कारणफलयोरेकात्मत्वो हि किं निबन्धनमेषामेवं ना
नात्वमुक्तं सत्यं किन्त्वाशयाशयभेदाद्वेषां नानात्वं कल्प
ते यदुक्तं सर्वमेतत्स्वभावार्थं श्रोतॄणां तु विभेदतः श्रेयो।
भेदान्नभेदोयस्तुपवागात्म्यकल्पते फलभेदान्नकल्पत्र क
स्मृद्यादयथाययमिति ननु यद्येवं तत् वेदादिभ्यः परं शै
वं शैवाद्वाममेव दक्षिणं दक्षिणात्परं कौलं कौलात्परत
रं न ह्यन्यादिनोक्तमेषां यथायथमुत्कृष्टत्वमुक्तं न स्या
त् नैतत् हार्यहारिभावेनैषामुपायोपेयभावस्योक्तत्वं
त् तेन परमाद्वयोपदेशप्रतिपादकमेव शास्त्रं शिवस
द्भावलाभैकफलमित्यवमेयम् तदेवं तत्प्रतिपादक
नि पुनः शास्त्राणि तद्विपक्षसमुद्भवेन प्रतीतेषु परा
द्दिना यथायथं तदङ्गभूतानीति तदेव परमपदप्रा
प्तौ साक्षादुपायभूतत्वादुत्कृष्टम् यत्तचानेनैव श्रीमालि
नीश्लोकवार्त्तिकादौ वितत्योक्तम् इत्यत एव स्वयमेव था
थं श्रन्थगौरवभयान्न प्रतिपदं तत्संचारितम् अतएवा
ह तस्मादैकशास्त्रमिति तदुक्तं वेदाच्छैवं ततो वामं त
तो दक्षं ततः कौलं ततो मतं ततश्चापि त्रिकं सर्वोत्तमं परमिति

अनेनैवाशयेन च वाममार्गाभिषिक्तोपि दैशिकः परतत्त्ववि-
त्. संस्कार्यो भैरवे सोपि कुले कौले त्रिकेपि स इत्यादिशा नि-
शाचरादावुक्ते. ततश्च सिद्धानामकमालिन्याख्यत्रयं-
त्मकत्वात्त्रिविधं तत्र क्रियाप्राधान्ये सिद्धातन्त्रं ज्ञानप्रधानम्
नामकं तन्त्रं तदुभयप्रधं मालिनीमतमिति तदेव मुख्य-
तयाहृतत्सारं मालिनीमतमिति एवं च न तदस्तीह यन्न
मालिन्युक्तमेवोक्तं अतश्च सर्वमहत्त्वात्तद्यथैकारणेवव
प्रतिज्ञाया अपि निर्वाहोऽत इत्याह अतः शास्त्रगतं सर्वं संप्र-
दायोज्झितैर्बुधैः अदृष्टं प्रकटीकुर्मो गुरुनाथाज्ञया वयम्
अतः समस्तकृत्यासेव शास्त्रस्य प्राधान्यात् प्रकटीकुर्म इति
प्रक्रियाकरणेन अनेन प्राधान्ये यत्नः फलवान्भवतीति भे-
वः गुरुनाथाज्ञयेति नहि तदाज्ञां विनाधिकार एव भवे-
दिति भावः अस्माद्धि प्रकटीकारे च स्वात्मनि भगवत्प्रसा-
द एव निमित्तमिति दर्शयितुमाह ।

मूल अभिनवगुप्तस्य कृतिः सेयं यस्योदिता गुरु-
भिराख्या त्रिनयनचरणसरोरुहचिन्तनलब्ध-
प्रसिद्धिरिति ।

टीका त्रिनयनप्रसादात् हासादिनप्रकृष्टसिद्धेः किं नामा-
साध्यमिति भावः एवं च प्रकृतिः सर्वेषामेव शास्त्राभावे-
दिति प्रादेयादीयनमाह ।

मूल श्रीशंभुनाथभास्करचरणनिपातप्रभापग-
तसंकोचम् अभिनवगुप्तहृदम्बुजमेतद्विचिनु-
त महेशपूजनहेतोः ।

तं॰
१३
~~23~~
13

टीका आदिवाक्यम् हृदयेशाख्यात्मसत्तत्वम् महेश्वरस्य
पूजने पूजानामनश्चर्यैर्यामतिं क्रियते इष्फा निर्वि
कल्पमहाबोधिमासप्राज्यादराहृयश्मागुक्ता नहृत्स
माणत्वामिक्रमेण स्वात्मसन्यभिज्ञानम् अतस्त्र महावा
क्यार्थैनैकमेवादिवाक्यात्मकवाक्यमिति दर्शयितुमा
ह आदिवाक्यमिति २ इष्टयद्यपि परमेश्वरशक्तिपातम(
न्तरेण तत्कास्त्रश्रवणादावप्यप्रवृत्तिनिमित्तं नाश्रयेय
ते तथापि शास्त्रकाराणामियं शैलीयदभिधेयप्रयोजनं
दिप्रतिपादयितं प्रवृत्तिरत्नेतयायमादिवाक्योपनिब
न्धः तत्र प्रथमश्लोकपंचकात्त्रितोन्ननरषड्वार्थक
मध्यनेन सातादभिहितस्त्रपरपरापरापरात्मतादि
नावद्प्रकारः त्रिकार्थः तावदभिधेयः तस्यैवचकर्त
प्रतिपादनकौशलेन सौलाममस्यैव समस्तशास्त्रप्र
धानाभिधानेन सातिशयत्वे प्रतिपादयितं श्रीमहानं
दयेनादि श्लोकपंचकमुपात्तं सवगुरूपरम्परातः त
स्माद्गुरुक्रमायातेदिशानेतिपर्यं शिवमित्यात्मकनी(
त्यागुरुसेकोर्तनपरं श्लोकसप्तकमहो किन्तमनस्त्रा
स्यैववस्तुमाणोपायक्रमेण स्वात्मनया प्रतिभिज्ञाना
ज्जीवन्मुक्तिप्रदत्वे प्रयोजने श्लोकान्तरामुक्तिनमयिश्री
शंभुनाथस्यादि श्लोकेन साताउक्तं पतदुद्दिष्टपकेना
मनसचेतनाः परमेशक्तिपातपवित्रितः प्रवर्तते इत्य
स्य प्रवृत्तिनिमित्तत्वे प्रवृत्तस्याप्येतदुपलब्धौ उपानि
त्य भोगस्य योजयातिविनापकारस्याप्रकेः विज्ञाः स

भवन्तीत्येतन्निरासाय गणेशवटुकयोः स्तुतिः अर्थितोरव
येइत्येतत्प्रतिज्ञानाद्याः प्रक्रियायाश्च तन्मयानन्ते तन्त्रालोक
नाम्नग्रन्थस्य प्रसने इत्यादिवक्ष्यमाणोपजीवनेन तन्त्रालोकइत्य
भिधानम् एवमभिधानाभिधेययोरभिधेयप्रयोजनयोश्च
वाच्यवाचकसाध्यसाधनभावलक्षणः सम्बन्धश्चार्थादि
त्यस्यैकवाक्यसंमीलनात्मकमेकमेवादिवाक्यं प्रहृति
ह्वेतनयोक्तमिति पिण्डार्थः इह यद्यपि सर्ववादिनो मोक्षम्
वोपादेयत्वेन प्रतिपन्नाः संसारश्च हेयः तस्य च मिथ्या
ज्ञाननिमित्तत्वात्तदुच्छेदस्य च तत्त्वज्ञाननिमित्ततत्साक्षात्कारेण
वाज्ञानापगमान्मोक्षावाप्तिरित्यत्राविवादः तथापि तैस्तैः
कल्पितं ज्ञानाज्ञानयोः स्वरूपं न ज्ञातमिति भ्रमयन्त्येव ता।
मायायां मोहे मोक्षलिप्सयैषामस्माकं तदभ्युपगतो मोहे मो
क्ष एव न भवतीति दर्शयितुं शास्त्रान्तरैः लक्षणेन तत्परी
क्षणस्य वक्ष्यमाणत्वात् यावन्मनागपि कटाक्षयितुमुपक्रम एव व
न्मोक्षपरीक्षामुखेनाह यति ग्रन्थकारः गं नमो गणेशाय।

मूल इह तावत्समस्तेषु शास्त्रेषु परिगीयते अज्ञा
नं संसृतेर्हेतुर्ज्ञानं मोक्षैककारणम्

टीका न चैतदस्माभिः स्वोपज्ञमेवोक्तमित्याह मलमज्ञा
नमिच्छन्ति संसाराङ्कुरकारणमिति प्रोक्तं तथा च श्रीमा।
लिनीविजयोत्तरे अज्ञानतिमिरे घोरमेघरत्वातन्त्रमात्र
समस्तास्मितस्वरूपगोपनात्मतत्त्वमात्मानात्मनोरन्यथा
भिमानस्वभावमपूर्णज्ञानं तदेवाणवं मलं तत्तन्नवमाद्रि
कादौ निषिद्धमानं इत्यत्रपेउक्तं च स्वातन्त्र्यहानिर्बोधस्य।

न
१५

स्यातन्त्र्यस्याप्यबोधनाद्द्विधाणवं मलमिदं स्वस्वरूपापहानि
तश्शनितत्संकीर्तितमित्याह संसारेति संसारस्याभिनवेयत्तया।
चैवमायाख्यमिमाशुक्लस्वरूपस्य मायीयस्य मलस्य संसारका
रणे कर्मसंसाराङ्कुरकारणे इति वक्ष्यमाणनीत्याङ्कुरः का
रणं कार्मं मलं तस्य कारणं तदुक्तं मलं कर्मनिमित्तं तन्ने
मित्तिकमतः परमिति श्रीमालिनीविजयोत्तरे प्रोक्तमित्य
तदपि कारणं वा यं ग्रन्थः प्रवत्तरत्नपोहलितम् स्वज्ञान
स्यपौरुषबोधात्मकत्वेन हेयविधेयपौरुषमेवमेववादे
तेस्यादित्याह।

मूल विशेषणेनबुद्धिस्थे संसारोत्तरकालिके सं
भावनोनिरस्यतद्भावमात्मबवीत्

टीका विशेषणेनेति संसाराङ्कुरकारणमित्यनेन नहिह
रध्यवसायरूपं बोद्धमज्ञानं कर्मणः कारणमपितत्तस्य
के शरीरे संभवति तस्य कार्यकारणात्मकत्वात् बुद्धेस्थ
करणवर्गान्तःपातित्वात् अतएवोक्तं संसारोत्तरकालिके
इति शरीरभुवनाकारो मायीयः परिकीर्तित इत्याद्युक्तेः सं
साराङ्कुरोत्तरान्तरभाविनी संभावनां निरासे
नेत्युक्तमतद्भावमात्मबवीदिति नहिबोद्धज्ञानमात्र
वत्स्वविकल्पात्मनोपि सर्वोपि विकल्पः संसारजनितो
संसारविभावकत्वमेवेति कथमेतद्भावापि पवं स्यात्
यदभिप्रायादितोवाप्यसौ परमार्थविकल्पोपिनावली
येनपारातः कोपि भेदो विकल्पसमुद्भवाप्यप्रवाप्रभवत्या
युक्तं

पौरुषेतुज्ञानेदीक्षादिनानिवृत्तेसतियदिबौद्धंज्ञान
मुदियात्तदातस्यवक्ष्यमाणनीत्याजीवन्मुक्तिरप्यपिकार
णंभवेत् केवलेनतुनैकिंचित्सिध्यतीत्युक्तमायंपौ
रुषंज्ञानन्तुदितंसदप्यनिरपेक्षमेवमोक्षकारणंयदुक्तं
पाशास्तुपौरुषाःशोध्यादीक्षायानेनधीमता ॥ तेनतस्या।
दीक्षावंमानमयोग्यपिननिष्फलेति ननुज्ञानमात्रस्वभावम
ख्यात्मभावएवहिपूर्णाख्यातिः सैवचप्रकाशानन्दघन
स्यात्मनः ज्ञानिकंस्वरूपंतत्स्थगनमेवमोहः इतियुक्तम।
तद्भावेमोक्षमवबोधेति ननुज्ञानशब्दस्यार्थज्ञान।
मर्थरत्रकिंनिबन्धनम् ज्ञानाभावमात्रमेवास्त्वित्याश
ङ्काह ।

मूल अज्ञानमितिनज्ञानाभावश्चातिप्रसंग
तः सहिलोष्टादिकेप्यास्तिनचतस्यास्तिसंसृतिः

टीका कोऽसावतिप्रसंगइत्याह सहीत्याद्युक्तंतुकमज्ञान।
शब्दस्यार्थोज्ञानमर्थइति तदाह ।

मूल अतोज्ञेयस्यतत्त्वस्यसामस्त्येनाप्रथात्मकम्
ज्ञानमेवतदज्ञानंशिवसूत्रेषुभाषितम् ।

टीका अतोयथोक्ताद्धेतोर्ज्ञेयस्यनीलसुखादेः ज्ञेयस्वरूप
रेणतत्त्वेषुप्रकाशात्मकःशिवइतिवक्ष्यमाणस्वरूपस्यत
त्त्वस्यसामस्त्येनतस्यसर्वत्राविशेषात् तदेकघनाकारत्वे
नाप्रथात्मकंयदिदंनीलमिदं सुखमितिहेतुप्रथात्मक
ज्ञानंतदज्ञानंनतुज्ञानाभावमात्रमित्येतत्
छिवसूत्रेषुदर्शितमुक्तमित्यर्थः तत्रैवतत्कचर्णितमिदं

६। मूल चैतन्यमात्मा ज्ञानं बन्ध इत्यत्र सूत्रयोः
संश्लेषेतरयोगाभ्यामयमर्थः प्रदर्शितः ।

टीका संश्लेषेतरयोगाभ्यामिति संहितया न्याय्यावाकार
प्रश्लेषाप्रश्लेषाभ्यां तेन ज्ञानं बन्धः अज्ञानं बन्ध इति च अ
यमर्थः इत्यज्ञानशब्दस्यार्थज्ञानाभिधानलक्षणः ।

मूल एतदेव व्याचष्टे चैतन्यमिति भाववान्तः शब्दः
स्वातन्त्र्यमात्रकम् अनालिङ्गितविशेषं सदाह सूत्रे
प्रथमेन द्वितीयेन तु सूत्रेण क्रियावाकरणवत्वा
भवतात्मश्चिन्मात्ररूपस्य द्वैतप्रथने द्वैतप्रथात
दज्ञानं तच्चात्मा हन्त्यत्र च्छने तत एव समुच्चयमित्या
त्यानिरूपितम् ।

टीका इह न किंचिदप्यचेतितं भवति चितिक्रिया सर्व
सामान्यरूपा तिचेतयति चेतनः पूर्णज्ञानवान् तस्य भावः
चैतन्यं पूर्णज्ञानक्रियावत्त्वं तदेव च परमेश्वरस्य स्वभावः स्वा
तन्त्र्यमुच्यते तदाह स्वातन्त्र्यमात्रकमिति स्वातन्त्र्यमेव
केवलं स्वातन्त्र्यमात्रकम् अत एवाह अनालिङ्गितविशेषमि
ति अनालिङ्गितः स्वसहचारिणोऽपि तन्त्र्यत्र व्यापकादयो वि
शेषा भेदायेन तत् भावप्रत्ययान्तो हि शब्दः सहचारिध
र्मान्तरनिवृत्तिमेवचूते अत एव भावाभिधायिनः शब्द
स्य विशेषः यदाह: धर्मान्तरप्रतिक्षेपायेति तेयोनया
द्वयोः संकेतभेदस्य परं ज्ञानवत्त्वान्नेयतः भेदाय
द्वितीयसूत्रवर्तिना ज्ञानशब्देन ज्ञातिभिः ज्ञानज्ञायनेनेते

ति ज्ञानं चेन्निवृत्तस्याक्रियाकारणं च यथा याम्येनाभिदधता
तस्यैव तत्त्वमात्मेस्तुकस्वरूपस्यातप्रवचेतयते शक्तिवित्
चितिक्रियायां कर्ता तन्मात्रमेव केवलं रूपं यस्य तस्य हि
तस्तुच्यते कर्तृकर्मणोः कर्तृकर्मक्रियाणां चाभिन्नानाम
वच्छेदकानामोपचरणात् द्वैतप्रथामूत्रणात्क्रियते पूर्णा
मस्यरूपेनाख्यातीत्यर्थः तत्सम्यात्मेविदद्वैनात्मनः पूर्णा
स्यरूपस्याख्याना द्वैतप्रथैव ज्ञानमपूर्णं ज्ञाने अपूर्णत्वा
त्त्वेनेदयापूर्णमन्यता शुभाशुभवासनाशरीरभुवनाका
रस्वभावविविधसंकुचितज्ञानरूपतया मलत्रयात्मा बन्ध
इत्युच्यते बन्धरूपत्वाद्वैतज्ञानं समुच्छेद्यमलं कर्म
वमायीयमाणवमखिलं च यत् सर्वं हेयमिति प्रोक्तमि
त्यकाहेयमित्यर्थः नन्वद्वैतप्रथात्मकत्वादपूर्णज्ञान
मेवाज्ञानमित्येतत्कुतोऽवगतम् इत्याशंक्योक्तमाह्नमाविद्
पितमिति श्राह्वेति ज्ञानमिति संहितापद्यानः पुनरा
वर्तनेनेत्यर्थः नन्वेवं मोक्षस्य लक्षणमभिधीयतामित्या
शंक्याह ।

मूल स्वतन्त्रात्मातिरिक्तस्तु तुच्छोऽतुच्छोऽपि कश्चन
न मोक्षो नाम तन्नास्य पृथङ्नामापि गृह्यते ।

टीका न कश्चिदन्योऽस्तीति वाक्यशेषः यदि तुच्छः तत्सर्वो
कत्वात्मावन्यवस्थानात् अतुच्छश्चेत् परमार्थिकत्वात्मास्य।
स्वतन्त्रात्मातिरेकः यदुक्तमिति मोक्षो हि नाम नैवान्यः स्वरू
पप्रथनं हि सः स्वरूपं चात्मनः संविदित्यादि किमुक्तं भ
वति इदं तावदात्मज्ञानं मोक्षश्च विवादः अतोऽपदेवात्मनै

ने
१९
16

तत्लक्षणेन देवमीतस्येति तन्नरीयकत्वादेवाप्यलक्षणासिद्धे
पृथग्लक्षणेन कृतं अनयवनामापीन्यपिशद्धेन लक्षणा
देः पुनः कावाप्तेन्यावेशिते एवमप्यस्य तद्धेलक्षणं एकत्व
लीकर्तुं दर्शनान्तरोक्तस्यमीतस्यस्वरूपमभिधानमुपक्र
मते । मूल यत्र तेषु समनन्वयपूर्णापूर्णप्रधानात्मकं
नष्टप्रोभवेज्ज्ञानेन तत्संसारशान्तिदम् ।

टीका यत्र तत्तेषु सकलानन्तभुवनाद्यात्मनो पुनः यस्त
नत्वमपूर्णार्थसत्योऽसंच भेदेनावस्थानेन सोमशैनस्तुप
पुष्परिभावेन तत्तद्भुवनाद्युल्लेखनक्रमेणानन्तदवच्छेदा
पगमाद्यथापथमतिशयात् हेनप्रधानात्मकत्वात्संक्रे
तत्त्वापि पूर्णापूर्णप्रधानात्मकं ज्ञानमुदेति तदपरोक्षतत्त्व
ज्ञानोल्लेखनात् स्वतद्देशाविर्भावस्य प्रोक्तं संसारमुक्तिमि
त्यायुक्तेः तस्य तस्य च तद्देशाविर्भावोयात्मनः संसारस्य
शान्तिदं तन्मोक्षकामिसर्व्वः ज्ञानस्य रिमोचनमेव य
र्मः संक्रमितस्यात् यावितत्वम् एतदेवदर्शयति ।

मूल रागाद्यकलुषो ह्यस्मि शून्योऽहं कर्त्तृतोज्झितः
इत्थं समासव्यासाभ्यां ज्ञानं मुञ्चति तावतः ।

टीका इत्थं प्रथमार्थेन निरूपितस्वरूपं ज्ञानं तावतः परि
मिताद्धन्याद्दर्यात् बोद्धादीनां च तीतिसमन्वयः तत्र राग
द्यकलुषोऽहं भवामीति ज्ञानं यो रागाद्या रागाणां यदानः राग
दिकलुषं च सर्वसंसारस्याहेतुविकृता संक्षेपात्कथितो मा
तः प्रहीनावशेषौ निरोधिति तथा प्रभास्वरमिदं चित्तं प्रकृ
त्यागन्तवो मलाः तेषामपाये सर्व्वार्थं तज्ज्ञानं चैव न सर

मितिश्रुत्यर्थः प्रकृतिप्रभास्वरस्य चित्तस्यानाद्यवि
द्यावशाद्रागादिभिरागन्तुकैर्मलैरावृतत्वेन संसारावि
र्भावेपि भावनात्मकमार्गानुष्ठानबलान्मद्वार्गक्र
मलप्रहाणेनाश्रयपरावृत्तौ विनश्वरस्यानीरूपस्य रूपा
भिव्यक्तिः मैत्र्यादिनितत्त्वदृष्टेः भावनाहि श्रद्धभवर्द्धिः
कारणमिष्यते सात्त्वणात्त्वपिणोचित्तत्वणो विशेष
माधानुमेनान्सहतेनस्याः स्थिरैकाश्रयगतत्वेन विशेषा
धानत्वमवात् तथाहि स्थापिनास्तित्वादयो भावाः स्था
यिभिरेव सुमनोभिर्वासंयते न त्वयमपि स्यात् यतस्तत्र
नित्यणास्त्वमवेनोपजायमानस्यानित्यत्वयविनाशित्वेव
नाभ्यासस्वेदनासादितातिशयस्य चित्तक्षणस्य प्रभास्व
रचित्तकणोपजननाय भावनात्प्रभवेदित्यनयाको
र्यः समलाश्चचित्तक्षणाः स्वारसिकाः सदृशारंभणश
क्तेः सदृशानेवचित्तक्षणानुत्पादयितुमलं न विसदृ
शान्प्रभास्वरान् कथंस्ते ग्रः एवं चित्तक्षणमङ्कुरवा
न्मलप्रहाणायैव भावनानप्रगत्भेनेत्याशयपरायुनेः
कावार्यैनितिकृतत्वाणिकवादिनोमोतेणवन्यमोतोस्य
रैकादियत्त्वेभुज्यते वदेहिमोतायप्रवर्तते प्राप्यचलि
हनोभवतीति सत्त्वानसैकोनविद्यते तस्यभेदाभेदवि
कल्पोपहतत्वात् अन्तसंस्विद्रूपायामपिशून्योहंभवा
मीति सानं माध्यमिकानां नेवलसर्वभाववेः स्वाभाव्य
वादिनः संविदोपितैः स्वाभाव्यान्मिथ्यात्वमभिदधन्त
त्तच्छून्यतायामेवमात्ममावतीरन् यदाहुः चित्तमात्र
मिदंविश्वमिति यादृशनामुनेः ननासपरिहारायैवा

ने
१२

तानां मानं तत्वतः सापि यस्या महाभागैः स्विन्नमात्रव्यव
स्थितिरिति न ह्युक्तं संविदो हि मिथ्यात्वेन स्वतन्त्ररू
पापकरणेपि मिथ्यात्वे संवेदनं भवेत्तस्याः नीलादिव
त्परतन्त्ररूपत्वाभावात् नीलादीनां हि मिथ्यात्वेन स्वत
न्त्ररूपापकरणेपि संविदात्मतयास्यवस्थानम् संवि
दि न स्फुरत्तामात्रसारायां मिथ्यात्वादसत्त्वमेव स्यात् इ
ति न किंचित्स्मरेत् इति मूर्छैव स्यादिति न च संविदः स्फु
रत्तामात्रसाररूपाया अपह्नवः शक्यक्रिय इति यत्किंचि
देतत् अथ सर्वात्मत्वं परमेश्वस्य सर्वमतैरशेषतः सर्व
केपाशयैः शून्यं न शून्यं परमार्थेन इत्याद्युक्तयुक्त्या ग्रा
ह्यग्राहकभावादिनाकलितेन रूपेण शून्यमेतत्संवि
दापीतिचेत् एवं रूपमाने विज्ञानवाद एवाभ्युपग
मः स्यात् सापि हि कल्पितपरतन्त्रादिरूपशून्यत्वेनेम
न्तःकरणस्यैव विविधज्ञानावभासिनोवभासिनं तत्व
स्य विस्फूर्जितमिदं जगदित्याद्युक्तैश्चित्तमेव परमा
र्थमभ्युपागमदिति न च तं किंचिदाद्युक्तं नात्मादिति
न च वोक्तदोषः अकर्ताहं भवामीति सांख्यानां नेहरि
क्रियमाणात्मानमभ्युपगमात् अन्यथा हि तस्य चेतनत्वे न
स्यादचेतनानामेव बुद्ध्यादीनां क्रियावत्तोपलब्धेः अ
ग्रकेचेतनत् अकर्तृत्वे हि पुरुषस्यानिर्मोक्षः स्यात् अ
किंचित्करत्वे हि पुरुषस्यान्यथापि विवेकदर्शनेस्वरू
पेणावस्थानेन स्यात् प्रकृतिस्वभावायाः प्रकृतेरास
स्यायोगात् नेयत्वापि पुनः प्रकृतिस्वभावनायाः संभ
वात् न च प्रकृतेर्दृष्टारमनेनेति नपुनरेनदृष्पमरं

प्रवर्तेत्यनुसन्धानमस्यैवेतस्यादृश्याः प्रेक्षाकारित्वा
भावात् एवंचेयंकृतमपिशक्ताद्युपलंभंयथाद्युनस्तद
र्थंप्रवर्तते तथाकृतायामपिविवेकख्यातौपुनरपित
दर्थंप्रवर्तिष्यते स्वभावस्यानपेतत्वात् एवमपिकृत
सकृतेभवतीतिसंकुचितमपिज्ञानेबौद्धादीनांनित्यो
वितामर्थक्रियांविरुध्यात् तथाच बौद्धाएकमेवेदंस
विद्रूपंहर्षविषादाद्यनेकाकारविवर्तप्रतिपन्नाश्चित्तु
द्धितत्त्वप्राप्तिरेषांमोक्ष: तदुक्तं प्रस्तानज्ञापिपिस्यतद्धु
द्धितत्त्वव्यवस्थित: सर्वज्ञत्वमेवाहुर्बौद्धानांपरमंप
दमिति उक्तएवैषांउद्धितत्वाद्योवर्तिन: संसारस्यशा
न्ति: एवंचज्ञानेमेवानितावत्तदति उक्तमुक्तं सांख्यास्तु
सत्त्वरज:स्तमयोर्कप्रकृतिपृथग्भावेन पुरुषएवस्वरू
पेणावस्थानेनतत्त्वप्रतिपन्नाइति शुद्धत्वप्राप्तिरेवैषांमो
क्ष: तदुक्तं पौरुषंचैवसंख्यानोसत्त्वज:स्तादिवर्जितमि
तितैरात्मदृष्टेस्तात्मदृष्टिर्विशिष्यते सांख्यानांबौद्धय:
स्त्रीणांप्रधानात्मकज्ञानमित्येषां उद्धितत्वोर्ध्ववर्तिपुंस्तत्व
प्राप्ति: एवंचस्त्रीणांप्रधानात्मकमनुमेरानर्हज्ञानमित्यादि
ष्ठवंस्त्रप्रतिज्ञाताऽर्थोनिर्वाहित: एवंसांख्यानांतत्व
यो: प्रकृतिपृथग्भावेनज्ञेयस्यसाम्येपिसांख्येभ्य:पातं
जलानामीश्वरप्रणिधानादिविशिष्यते इति तेषांपुंस्त्वो
र्ध्ववर्तिनियततत्त्वप्राप्तिरुक्ताषड्विंशकंतदेवशिवयोग
शास्त्रेपरंपदमिति एवंचमोसलपाशुपतादीनामपि
यथायथंज्ञानातिशयादर्थोर्ध्वतत्त्वावाप्ति:परंपदमिति

धात्म

ने
१८

18

तथाप्येते पाशुपतेशोक्तमैश्वरं परमं पदमिति तदुक्तं मोक्ष
ले कारणके चैव मायान्तं प्रकीर्तितमिति तत्रैव वाह्ये
नो मायीयादेव मलाद्देशाशिकयामोक्षलानोकर्मादपि
पाशुपतानामनात्मन्यात्माभिमानाणवादपि मलान्मोच
केत्वानमित्युक्तं समासयोग्याभ्यामिति ननु सद्दर्शनोऽवि
त्येत वन्धविगलनेऽपि किमिति नासौ मुक्त इत्याशंक्याह ।

मूल तस्मादध्वान्तरच्छेदेऽप्यवच्छेदान्तरस्थितेः । अ
मुक्त एव मुक्तस्तु सर्वावच्छेदवर्जितः ।

टीका अधोवन्धस्य कारणमित्युक्तेरध्वान्तावहन्धकः त
त्वोऽहोदयोदुदितत्वात्तद्वन्धविगलनात्मुक्ताप्यपितद
र्ध्वमध्वान्तरावच्छेदस्थितेरमुक्ता एव अतएव चोद्गत
रपि सर्गारम्भे सृज्यमानत्वात्संसारविभ्रो वो वन्धकारण
स्यानिःशेषेणा तत्यागात् यदुक्तं निःसांख्यवेदादिं संसिद्धा
श्रीकण्ठस्तदहर्मुखे सृजेम्यवपुनस्तेन न समर्थ्युक्तिरी
रिताइति श्रीस्वच्छन्दशास्त्रेऽपि लौकिकानां पुनः सृष्टिः पु
नः संहार एव च संसारचक्रमारूढा भवन्ति च यदप्यत्र च
दिस्याद्दिसामान्येनाभिधाय मुक्तं च शनिवन्धात्तेपुनर्व
भ्नति चेश्वरः वन्धः संसारतोऽमूर्योपायावदेवेनविन्दतोर्म
दिवोहापवान्तरदर्शम मुक्तोपलक्षणतयाविशेषेणो
क्तं यः पुनः निःशेषप्रक्षीणसर्वाध्ववन्धः स एव सातत्वा
न्मुक्त इत्याह मुक्तस्तु सर्वावच्छेदवर्जित इति यदुक्तं सर्वा
धुनोर्ध्वनिष्क्रान्तं शैवानां तत्परं पदमिति शैवाः सिद्धाभा
निमुर्ध्निरेषां मुक्तः सृष्टौ पुनरभ्येतिनायउति अत्रैचैवचि
षमव्यवहार्गं तानेतानिमतानित्याह ।

मूल यत्तु ज्ञेयसतत्वस्य ज्ञानं सर्वात्मनोर्जितं तदव
च्छेदैर्न तत्क्वाप्यज्ञानं सत्यमुक्तिदम् ।

टीका तदवच्छेदैस्संकोचादायिभिरिदन्तापरामर्शैस्सर्वा
त्मना सर्वप्रकारं वासनामात्रेणापि यदूर्जितं पराहन्ता
परामर्शसारमित्यर्थः तत एव पूर्णप्रथात्मकत्वात्क्वा
प्यज्ञानम् अतस्त्र सत्यां मुक्त्याभासविलक्षणां मुक्तिं द
दाति अहंपरामर्शसारप्रमात्रैकात्म्येन स्फुरतीत्यर्थः इ
दानीमुद्दिष्टयोर्ज्ञानाज्ञानयोरेव स्वरूपं विभजति ।

मूल ज्ञानाज्ञानस्वरूपं यदुक्तं प्रत्येकमप्यदः द्विधा
पौरुषबोद्धत्वभिदोक्तं शिवशासने ।

टीका शिवशासने इति पञ्चस्रोतोर्थे पारमेश्वरदर्शन
इत्यर्थः एतद्धि सर्वशास्त्रविशेषणोक्तं नेदं वलक्षयति ।

मूल तत्र पुंसो यदज्ञानं मलाख्यं तज्जमप्यथ स्वपू
र्णचित्क्रियारूपशिवतावरणात्मकम् ।

टीका संकोचवद्ज्ञक्रियारूपं तत्पशोरविकल्पितम् अथ
शब्द आनन्तर्ये उद्देशानन्तरं हि लक्षणपरीक्षयोरवस
रस्याशयः तत्र हि द्वयोर्ज्ञानाज्ञानयोर्मध्यात् पुंसः
प्राक्तुर्भवत्यस्मीत्यस्यात्मनोऽपि यत्स्वमनन्तरोक्तस्वरूपं
मलाख्यमनन्यसाधारणानवच्छिन्नज्ञानक्रियायोगित्व
रूपमादरूपाच्छिवादेवज्ञानमपूर्णमित्यर्थः परमेश्वरप
रहि स्वस्वातन्त्र्यान्मलजात्यकर्तृत्वाय यदस्तनेनाख्यात्यात्म
कमलाविर्भावेन स्वात्मानमाच्छादयति तदुक्तं परमं
यत्स्वातन्त्र्यमेतद्दुर्घटसम्पादनं महेशस्य देवीमायाशक्तिः

ते
१९

स्वात्मावरणशिवस्यैतत् मायापरिग्रहवशाद्धेयोम।
लिनः प्रमाता पशुर्भवतीति वक्ष्यति चानेन स्वरूपस्वातन्त्र्य
मात्रं मलविजृम्भितमिति तदेवं पशोरणवादिमलत्र
ययोगिनोऽपि न समानदेशकालाद्यवच्छिन्नत्वान्नियत
हक्रियास्वाभासालोचनात्मकं ज्ञानं परमेश्वरपवाहि
सर्वतत्त्वाद्यपहस्तनेनाणूनामपि तस्य स्वात्मनः पुन
रपि कलादियोगकृततत्त्वान्तरास्यानियततत्त्वकरंभो
कृत्वाद्यभिमुखं प्रसृतसाकलातत्त्वयोगादभवत्त
नः ज्ञातस्य करस्य सामर्थ्याविद्यारागोऽनतोऽस्तनत् विद्या।
विवेचनस्य कर्मतत्कार्यकारणे रागोऽपि रंजनस्य तं।
स्वभोगेष्वपि विषयेषु नियतिर्योजनस्य मेनं स्वके कर्मणि
पुद्गलम् कालोऽपि कलयमेनेन राद्यभिरवस्थित इति
ज्ञानस्वरूपस्य प्रथमं समुद्देशोऽवच्छेद्यत्वप्रतिपादनं
येमादावज्ञानस्वरूपं निरूपितं ननु प्रमोऽनुद्दिष्टस्यात्म
कं ज्ञानं निर्विकल्पकं न भिन्नं येन तत्कथमेतदुद्देशो।
ऽनियानितस्यादित्याशंक्याह।

मूल नरज्ञानेन तद्व्यंशोऽध्यवसायाद्यभावतः पव
मपि तु हेरध्यवसायोऽपि हि निमायुकेः।

टीका अध्यवसायपदरूपं कथमस्येतभावनहत्मतेसा
न प्रनपवाह प्रहामिर्षामिदं वेदीस्यवमध्यवसायिनो ब
हकेषु काविलासाक्रयतितिविमननतोयसाधीनायतेनतदा
ताहग्ज्ञानमज्ञानशब्दितम् बौहेतस्य च तस्यो सद्यपोषणीये
वपोऽस्य प्रमातृष्वमध्यवसायपयोगिनेरतः घटकेषुके
ति कालकलानियतिवशाद्रागविद्यावशेन सम्बन्धः।

19

अथ पुनैव किंचिद्वेदमेवं सर्वात्मनैव जानामि मायासहि
तेकौतुकषट्कमणोनन्तरंगामिदमकामित्यादिनानि
रूपितस्वरूपेणाखिलः अतिनियतज्ञानविकल्पेनाग्रुत्थमा
न्नानशशोयोसावणः परिमितात्मानतोज्ञानात्मति वि
स्वनात् विच्छायासत्कामणादिमर्थः एवंस्याः छेवो
पव्याक्रिमूमितादेवेस्वभावोभवेदितिभावः तात्दृगिति
एवमध्यासायरूपमनयोश्चपरस्परंकार्यकारणभावेद
शीयितुमाह नस्येतिवाहस्यपोसंवेत्सिभवेयोरुषमि
मर्थः योषणीयंकार्यमित्यर्थः कामशोकायावेशभा
नोहि तन्मयतानुसन्धानादिनानतदर्थसातत्कारात्म
के अविकल्पकंज्ञानमुदियात् यतोऽङ्गः कामशोकभा
योन्मादचेरस्वमाद्युपलतः अभूतानयिपश्यन्तिपुरतोवस्थि
तानिवेति योहरतिकारणंस्वमादावप्यनुभवएवहिशाक्यो
निमित्तेनहितारिकेलद्वीपवासिनोवहिविकल्पदाविका
भवेत् एवमज्ञानेनिरूप्यज्ञानेमपिहिवियंनिरूपयितुमाह

मूल श्रीगणेशभंसंस्कारेशंसः ग्रामपराश्रितैः स्विक
ल्पैरंतदिज्ञानेयोरुषोनिर्विकल्पयन् विकल्पा
विकल्पात्मज्ञानेनोविस्तेनयावसा नहोऽहंयमन।
सोहंमागवमोष्यवयोश्च ।

टीका यशोरावणस्यापिवासनामात्रदृपाभिधानानिमि
त्ताभावेनैमित्तिकस्याप्यभावइतिन्यायेनकाममायीय
योरपिप्रत्तयाविज्ञनानिविलवन्यस्यत्सतोएवग्रामपर
मार्थैकात्मकस्यविकल्पैरपरारम्नाविमर्शात्मकंनि
विकल्पकंज्ञमाहकारादिविकल्पविलक्षणमित्ति

षं भवतीति वा कार्यः वैविध्येनेति तद्धर्म्मयोर्नानात्वेनेत्य-
र्थः अतश्च सर्वेषामस्य विभवस्यैव रूपत्वमस्याः यस्येति बो-
द्धज्ञानस्य प्राग्वदिति यथैवाज्ञानयोः परस्परं पोष्यपोष-
कभावस्तथैवेत्यर्थः पूर्णापूर्णत्वेन पुनर्विशेषाश्रयः
अन्यथा हि ज्ञानाज्ञानयोः स्वरूपमेवाभिहितं न स्यात्
नन्वेवंविधमज्ञानं तावदनाद्येवावस्थितमिति नास्ति
विवादः यत्तदभावात्मकं ज्ञानं पुनः कदा समुदियात्
यत्तदभावे वा किं निमित्तमित्याशंक्याह ।

मूल नद्धदीक्षादिना पौंस्नमज्ञानं ध्वंसि यद्यपि त
थापि न शरीरान्ते तज्ज्ञानं व्यज्यते स्फुटम् ।

टीका यद्यप्युक्तस्वरूपं पौंस्नमज्ञानं दीयते ज्ञानसद्भाव
क्षीयंते पशुवासनाः दानक्षपणसंयुक्ता दीक्षा तेनेह की-
र्तितेत्याद्युक्तस्वरूपया दीक्षया नश्यत्येव तथापि तदज्ञा-
नाभावमात्ररूपमात्मज्ञानं व्यक्तत्वमपि प्रारब्धके-
नशोपयोदिष्यायुःकैरिदंशरीरारम्भकस्य कार्ममलस्य
सद्भावादनुवर्तमानशरीरस्यान्ते स्फुटं व्यज्यते देह-
पाते शिवत्वमेदित्याद्युक्त्या स्वाहंकारात्म स्फुरतीत्य-
र्थः प्रारब्धदेहाप्रबोधप्रत्यग्रहर्णोनन्नतीव्रतरशक्ति-
पातादेः तद्विदीक्षायां निमित्तमिति तद्वचनेनैवा-
प्यग्रहः सिद्धः नचास्मिन्दीक्षातोऽन्यत्किंचिन्निमित्तं त-
दुक्तं तस्मादन्यत्र वितताहंत्वात्परस्यानविरोधकात् दी-
क्षैव मोचयत्यूर्ध्वं शैवं धाम नयत्यपि इति तीव्रतरश-
क्तिपातादौ पुनरनुपायादिक्रमेणादीक्षाम ॥ ॥

वेद्येनास्य तत्कालमेवापवर्गः तदुक्तं तत्त्वमस्यादितः
कश्चित्तल्लक्षणादपवृज्यते इति गीतानिरपेक्षमेव पुनरे।
तन्मुक्तो निमित्तमिति न संभाव्यम् एवं श्रुतिविरोधः स्या
त् तस्माद्गीतोक्तविवेकात्मसंस्कारपरिणामतः सम्यग्ज्ञाने
भवेत्सर्वशास्त्रेषु परिनिष्ठितमित्यादौ पुनर्वाक्ये क्रिया।
गीतानिष्ठायेणातनिषेधोविवर्तितः अन्यथा सर्वशास्त्रसं
स्कारशास्त्रार्थ एव कथं संगच्छतामित्यलं बहुना ननु य।
द्येवं गीतया देहान्त एव मुक्तिर्भवेत्तत्कथं जीवन्नेव विमु
क्तो मामविस्मात्युक्तमित्याशंक्याह वेदज्ञानेन तद्यदावेद
मज्ञानं स्वभिनम् विलीयते तदा जीवन्मुक्तिः कर्तनेभि
ना वेदज्ञानेनेति परमेश्वराद्यपशास्त्रश्रवणाद्भूतेन न
दुक्तं गुरुसेवयदा काले संप्रदायेन निरूपितः तदाप्रभृत्यु
ज्ञो मोक्षोपपत्तिस्थितिकेवलमिति एतच्च गीताधिकारेणैव
सेयं नस्यकृतगीतस्य शास्त्रश्रवणाद्यधिकारस्यात् त
दुक्तं अप्रीतिस्तानां पुरतो नोशूद्रेष्वि वपद्धतिमिति न चा
यथ तत्प्रोक्तं ज्ञानस्यानेन किं विरुद्धवनीयं कथायम् अ
न्याहिप्रेतावतो गीतायाः प्रवृत्तिरेव न स्यात् साध्यस्या
ष्पस्यात एव सत्प्रभावात् अत एव गीतायां शिष्यितार्थे
वेनवाच्यं नस्या एवमुक्तिमूलकारणत्वात् एवं गीतादि
नायोसंज्ञानमभिव्यक्तं न्यायमपि न तदेव मुक्तिर्यददे
हान्ते तदभिव्यक्तेरुक्तत्वात् इत्थं पुनरस्तदैवेतिततोस्यप्रा
धान्यमपि कदाचित्तं न केवलमेतदेवास्य ततः प्राधान्य
निमित्तेयावदन्यदपीत्याह ।

ने
२१

21

मूलं दीक्षापि वोधविज्ञानपूर्वा शयविमोचिका
तेन तत्रापि वोद्धस्य ज्ञानस्यास्ति प्रधानता ।

टीका इहसर्वलक्षणहीनोपिज्ञानवान्गुरुरुत्तमइत्याद्यु
क्तेरधिगतशास्त्रस्यैव गुरोर्दीक्षायामेवाधिकारः अत
एवतस्य शिवशास्त्रविधानज्ञंज्ञानज्ञेयविशारदमिति
लक्षणंप्राधान्येनोक्तं गुरुत्वाश्रयतः शास्त्रहीनेनसिद्धिः
स्याद्दीक्षायांवीरवन्दितेइत्याद्युक्त्यादीक्षाविमोचिकैवन
स्यात् तेनेतिदीक्षायांवोद्धस्यज्ञानस्यकारणत्वात् नहि
तेनविनातस्यानिष्पत्तिरेवस्यात् तथैतदस्मद्गुरुपज्ञमे
वेत्याह ज्ञानाज्ञानगतंचैतदित्वस्यार्थंभुविहरो मतङ्गा
दीकृतंश्रीमत्खेटपालादिदेशिकैः तदुक्तं श्रीस्वायंभु
वे प्रधानमलमायाख्यकर्मबन्धविमुक्तये अज्ञस्यैव
शिवत्वस्याशिवज्ञाने प्रवर्तत इति प्रधानादिमलंपुंसप
शुत्वेपरिकीर्तितम् तत्सद्भाववशोपाशोत्थः पौरुषः स्म
तः तस्मात्तत्त्वतोज्ञेयंमोक्तमतयामिवद्धेनेति श्रीरुराव
पि यजन्तिविविधैर्यज्ञैर्मन्त्रतन्त्रविशारदाः गुरुन्तेनायत्र
ज्ञानादीक्षयाच्छिन्नसंशयाइति तमीमांसाविचार्याचाम
रस्वत्वाधियानैः प्रमाणमागमंकृत्वाश्रद्धानत्वाद्विचक्ष
णैः सर्वेमन्त्रात्मकादेवाः सर्वेमन्त्राःशिवात्मकाः शि
वात्मकमिदंकृत्वाशिवमेवानुचिन्तयेदितिच श्रीमत
ङ्गेऽपि ततस्तुभगवानीशः स्फुरन्माणिक्यशेखरः वाक्या
ततमयूखेनज्वालावीर्येणमन्त्रराट् प्रददाहमुनेःसर्वं
ज्ञानेरगणाशिवदिति शिववक्त्राम्बुजोद्भूतममलंसर्वतो
मुखं ।

शिवत्वोस्मीलनेनतथ्यंज्ञानमज्ञाननाशनम् अनेनसिद्धाः
पश्यन्तियन्नत्यदमनामयमितिच आदिशब्देनविज्ञव
केश्वरीमतादेर्ग्रहणंयदुक्तंतत्र बोद्धंवपौरुषेयंबोद्धव्यं
तन्मलेस्सनम् तत्रदीक्षादिनायातिपौरुषेयंमलंतत्रयम्
बोद्धमन्तयमेवास्तिनावन्नावत्सगुद्धेनम् यावन्नबोद्धमे
वास्यमज्ञानीयविलापकम् ज्ञानमभ्युदितंसम्यक्तोरेत
रविभागकृदिति योमज्ञानाभिधेननेदीक्षानावन्नप्रभवे
यावदस्याबोद्धज्ञाने सर्वभाविनस्यायेनास्ततनोपिस्यार्थ
न्यमक्तं पवैवोद्धज्ञानमपिपारमेश्वरंशास्त्रमन्तरेणाक
नः समुदियादिति तदेवमूलकारणत्वादिहप्रधानमित्युं
ह।

मूल तथाविधावस्थायांस्वबोद्धविज्ञानसंपदं
शास्त्रमेवप्रधानंतत्त्वेयतनम्प्रकाशकम् ।

टीका सम्यक्देनोजननयितमित्यर्थः यतोत्वेयस्यनीलसुखा
दे: तत्त्वंप्रकाशमानत्वान्यथानुपपत्त्याप्रकाशात्मकशि
वस्वभावत्वं तस्यप्रदर्शकंपरात्त्वयोपदेशकारित्वात्तद
भिधायकमित्यर्थः अतएववास्य तत्त्वदर्शकत्वयाशास्त्रा
न्तरेभ्यः वैलक्षण्यमपिकटाक्षितं ननुभवत्वेवं अत्रपु
नः किंनिमित्तंयत्पौरुषाज्ञाननिवृत्तौदेहान्तेनिवृत्तिर्बौ
द्धज्ञाननिवृत्तौनतदेवेत्याशङ्काह ।

मूल दीक्षयागलितेप्यन्तरज्ञानेपौरुषात्मनि
धीगतस्यानिवृत्तत्वाद्विकल्पस्यापिहिसंभवेत् ।

टीका धीगतस्यत्वज्ञानस्याविकल्पाद्धिभेदप्रथात्मकः स
वैवाख्यातिरूपत्वादज्ञानमितिवहूरूम् ननुधीगतमज्ञा

ने
२२

22

नेयदिव निष्ठमेनचात्मनः किमायातम् इत्याशंक्याह ।

मूल देहसद्भावपर्यन्तमात्मभावो यतो पि यि देहा
न्तेपि न मोक्षः स्यात्तस्मात् रूपज्ञानहानितः ।

टीका तोदित स्यापिहि नियतकाले उहावात्मग्रहो भवेत् ।
इति न योर भेदाहोह मस्य ज्ञानमात्मन्युपचिते संभवेदिति
भावः अन एव देहान्ते प्याचात्मग्रहोपरमात् पौरुषस्य
ज्ञानस्य तोत्तादिनाश्रवैभव यथा स्तव्यात्मोहइति मुक्तमुक्ते
नच्छीशल्लेन ज्ञानेऽप्यस्ते स्कन्दमिति एवं विकल्पोत्र स
म्भवन्मुक्तोप्यव घायकइति नैनदेवमुक्तिः तस्य पुनर
संभवे सत्यपि देहमुक्तिरित्याह ।

मूल बोधज्ञानानिष्ठमौतविकल्पोन्मूलनाक्षुवम्
नदेवमोक्ष इत्युक्तं पाशाश्रीमन्निशाटने ।

टीका नचैतदप्रमाणकमित्याह इत्युक्तमित्याह विकल्प
प्रक्षचितस्य पिण्डपाताच्छिवं व्रजेत् विकल्पहीनचित्तस्तु
आत्मानं शिवमव्ययम् पश्यन्ने भावयुद्धायोजीवन्मुक्तो
न संशय इति विकल्पयुक्तचित्तस्य पिण्डपाताच्छिवं व्र
जेत् इतरस्तु न देवेति शास्त्रस्य स्यात्प्रधानता इतर इति
निर्विकल्पः नदेवेति देहसद्भावे इत्यर्थः यदुक्तं तत्रैव
इदानीं प्रकाशितं ज्ञानं शास्त्र स्यैव प्राधान्यं निगमयति
इत्यादिना इति शाश्वः काकाक्षिणायेन योज्यः तेन नि
शापनग्रन्थो समासो रैनो चत्वार्थेषु सचलेयनत्व प्र
दर्शकमित्यादिना प्रागप्युक्तः नन्वीकिनाम शोध स्पन्दतंत्र
यन्त्र दर्शपमाने शास्त्रप्राधान्यावगमकमपि स्यादित्याशं
क्याह ।

मूल ज्ञेयस्य च परं तत्त्वं यः प्रकाशात्मकः शिवः
नह्यप्रकाशरूपस्य प्राकाश्यं वस्तुतापि वा ।

टीका ज्ञेयस्य नीलादेः नीलत्वेन प्रकाशमानत्वात्ताव।
दात्मभूता तथात्वो हि सर्वदैव सर्वान्यतिवस्यानन्तकल
विकल्पविन्यतीति सर्वोपि सर्वज्ञः स्वः अतएवास्य प्रकाश
नेन मम प्रकाशनेऽस्ति प्रकाशात्म प्रमातृसंलग्नैव साग्रस
ते इति नासौ स्वातन्त्र्यापर्यवसितस्वरूपो नीलादिः शि
व एव प्रकाशात्मकः प्रमातातदतिरिक्तस्यान्यस्य भेदा
भेदविकल्पोपहतत्वात् अतश्च नीलादेः ज्ञेयस्य प्रका।
शमानत्वात्म एव परामार्थश्चैक प्रकाशात्मकः शिवः
परं तत्त्वमिति ननु सोऽप्यप्रमतथारूपोपि प्रकाशसम
त्वन्यानवभावविष्यतीत्याशंक्याह नह्येत्यादि प्रकाशस्य
न्येनापि प्रकाशमानो नीलादिः स्वयं प्रकाशरूप एव सन्प्र
काशते नह्यप्रकाशरूपः प्रकाशतेचेति स्यात् नह्यस्य
नः प्रासादः स्वेनत्वेन चैवं वस्तुत्वमस्य स्यात् नहि प्रका।
शरूपता मपहायान्यदस्तु सम्भवेदिति भावः एवं च न
केवलं नीलादेर्ज्ञेयस्य भावस्य प्रकाशमानत्वात्प्रकाशा
त्मकः शिवस्तत्त्वं यावत्तदभावस्यापीत्याह ।

मूल अवस्तुतापि भावानां चमत्कारैकगोचरा
यत्कुड्यसदृशी नेयं धीरवस्त्विति दिश्यपि ।

टीका यतो नास्त्यत्र घटः इत्येवंरूपापि बुद्धिर्बोधस्वभावता
त् कुतादिनरूपदार्थविलक्षणा अतएव घटाभावोपि।

उद्यमानत्वात्परमानन्दैकघनबोधात्मकशिवस्वभाव
इत्यर्थः तदाहुः अबोधोपि उद्यमानो बोधात्मभूत एव
एवेति ननु सिद्धे प्रकाशे भावाभावरूपस्य ज्ञेयस्य तदे
कपरमार्थत्वे सिद्धे तस्य एव केन प्रमाणेन सिद्धः प्रकाश
इत्याह । मूल प्रकाशो नाम यश्चायं सर्वत्रैव प्रका
शते अनपह्नवनीयत्वात्किं तस्मिन्मानकल्पनैः ।
टीका अपूर्वार्थविषयं खलु प्रमाणं यदाहुः अनधिग
तविषयं प्रमाणमज्ञातार्थप्रकाशो वेति प्रकाशस्यापू
र्वत्वेन प्रकाशो नास्ति सर्वदैव तस्य प्रकाशमानत्वेनान
पह्नवनीयत्वात् इति व्यर्थं तत्र प्रमाणपरिकल्पनम् न
ह्यादि तदा तस्यापूर्वत्वेन प्रकाशः स्यात् यद्यसौ पूर्वम
नधिगतत्वेनाप्रकाशमानः स्यात् तथाभावस्तु तद्रहित
पूर्वकालस्वसत्तासत्ताभवेत् स्फुरत्तारहितं वा रूपानुभवविना
नोत्पद्यते अनुभूतविषयासंप्रमोषात्मकत्वात्स्मृतेः न
च प्रकाशरहितत्वेन पूर्वकालमनुभवोस्ति तस्यैवानुभ
वस्य प्रकाशात्मकत्वात् स एव हि प्रकाश इति कथं पू
र्वमपि तदभावः अतश्च सर्वदास्यावभासमानत्वेना
दिसिद्धत्वान्न प्रमाणसव्यपेक्षासिद्धिः स एव च प्रकाश
एव प्रकाशकः प्रमातेति नीत्या परप्रमातृरूपः परमे
श्वरः शिव इति प्रक्रमः नेयस्यैव परं तत्त्वरूपः प्रका
शात्मकः शिव इति न केवलमेतत्सिद्धौ प्रमाणाना
मनुपयोगो यावत्प्रसंते तेषां तदधीनासिद्धिरित्याह ।

मूल प्रमाणान्यपिवस्तूनांजीवितंयानितद्वते ते
षामपिपरोजीवःसएवपरमेश्वरः ।

टीका इहवस्तुनोनीलपीतादीनांप्रकाशनिरपेक्षेणास्व
स्वरूपेणावस्थानेऽन्योन्यंवानकश्चिद्विशेषः नहिस्वा
त्मनिनीलेनीलंपीतेवापीतं यदिस्वात्मनिपीतस्यापीतं
नीलंवानीलमिति नकिंचिदेवनविरुद्धमापद्येत प्रत्यये
क्यैवयत्प्रकाशते तथैवतत्स्वात्मनिपरिनिष्ठितंस्यात् इ
तिननीलंपीतंपीतंवानीलमितियत् एवंतेषांस्वात्मनि
नकश्चिद्विशेषःस्यादपितुप्रकाशनेइति प्रकाशएवैषांरूप
तन्नियतस्वरूपप्रतिष्ठानिबन्धनत्वाज्जीवितं इतितत्त्वं
त् येननीलमिदंपीतमिदमितिसिद्ध्येत् नचालोकाद्युपरा
गेणनियतस्वरूपतामवलम्बमानः प्रमाणशब्दव्यपदेश्यो
भवेत् नचास्यस्वात्मसिद्धिःप्रमाणव्यपेक्षणीयाप्रकाशरूप
त्वात् प्रकाशस्यचस्वपरप्रकाशकत्वात् तथाभूतोऽप्यसौ
प्रकाशोविमर्शरूपतांविनानार्थस्यात्मनोवाप्रकाशरूप
तायांप्रतिष्ठापकःस्यात् नहिप्रकाशएवासौस्वपरात्म
नोःप्रतिष्ठापकोभवेत् एवंहिनीलमपिननीलमित्येव
कृतार्थःस्यात् तस्मात्स्वपरप्रकाशनासिद्धौ तस्याप्य
हंपरामर्शात्माजीवितभूतःप्रकाशोऽभ्युपगमनीयोये
नसर्वंसिद्ध्येत् यदुक्तं प्रकाशस्यात्मविश्रान्तिरहंभावो
हिकीर्तितइति सएवपरप्रकाशात्मापरमेश्वरःशिवउ
क्तं तेषामपिपरोजीवःसएवपरमेश्वरइत्येवमादिसि
द्धत्वादस्यनकेवलंसाधकंप्रमाणमकिंचित्करंयावद्बाध

कमपीत्याह सर्वोपप्लववेद्वाकधर्माध्येवं हि वर्तते ज्ञा
नमात्मांशमित्येतनेतन्मोक्षप्रतिभासते सर्वेषां तावत्ते
षानामपह्नवो निराकरणं तद्वेद्वाकपवधर्मः स्वभा
वः यस्मात्सो वौद्धः तत्र बाह्याभाववादिनो माध्यमिकाः
ज्ञानतेयाभाववादिनो योगाचाराः ज्ञानभाववादिनो
वैभाषिकाः सोऽपि ह्येवं ज्ञानमात्मांशस्तेनमां संवेदन
स्वभावत्वाद्विचार्यमाणं प्रतिनेतिभासते नास्तीति प्रती
तिरूपो वर्तते वानिष्ठते रत्यर्थः तेनात्मादेर्निराकरणेऽसा
धनेवाध्यवस्थमेव साधयिता पूर्वकोटावादिनः सिद्धः
नाहि साधयितारमन्तरेणार्थांशो साध्यते वस्मात्स्ववस्तु
सिद्धः स्यात्परमेश्वरः शिव एव प्रतस्त्वतत्रयक्रमेव वोद्ध
स्यापि प्रमाणस्यापरिकल्पनमित्याह ।

मूल स्वपक्षेऽसाधनेनावस्तुनामाद्यमीदृशाम् । प
नैवैकप्रमाणायमभ्युपपत्त्यप्रयोगिने ।

टीका वस्तुनां ज्ञातृज्ञानज्ञेयात्मनामाद्यमाद्यसिद्धत्वात् ई
दृशापरप्रमातृरूपं तत्त्वेति प्रादर्शितेदृप्रमातारि प्रमेयत्व
लघुसिद्धत्वात् प्रमाणमभ्युपेतं प्रमेयं च विभिन्नप्रकाशाधीन
सिद्धिकमिदन्ताविमर्शरूपं च भवति नचैवं रूपत्वं प्रमातये
नप्रमाणपरिच्छेद्यः स्यात् सत्यर्थपरिच्छेदादौ प्रपन्नः स्वप्र
काशस्वरूपात्प्रकाशादिनोनापीदन्ताविमर्शोऽहम्प्रत्ययवम
र्शमयत्वात् सच यदि प्रमाणप्रमेयः स्यात् तत्रापि प्रमिति
क्रियायां प्रमात्रा परेण भाव्यं सत्राप्यमेनेत्यनवस्था स्यात्
देशाद्येः सकृद्भिभानोयप्रमात्माप्रमातेस्याहि ।

छेद्यो व्यवहारः स च वास्तवस्तत्वेन स्वसामानादयतीतेः अ
हन्ताऽवधानेन हि तत्रासौ प्रतीयते इत्यलमेतद्धि पदेप
देवितनिष्पत्ते प्रमाणानुपयोगस्त्वादिसिद्धत्वात्समनन्त
रमेवदर्शितः इति पुनर्न वितानितः न केवलमयुक्ति
रेवाप्तियावदागमैरपीत्याह ।

मूल काभिकेन तथोक्तं हि तर्कवादविवर्जितम्
तस्य देवातिदेवस्य परापेक्षा न विद्यते परस्य त
दपेक्षत्वात्स्वतन्त्रोऽयमतः स्थितः ।

टीका तर्कइति तत्र प्रमाणानामुपपत्त्युपयोगयोरभावा
द्धेतोरनुमानस्य वादेन वर्जितम् अत एवाह तस्येत्यादि
परस्य प्रमाणादेः अतइति परानपेक्षाद्धेतोः एवमस्य
परानपेक्षत्वात्प्रधानप्रमाणान्यवच्छेदकानि तथाप्र
मेयाण्यपीत्याह अनपेक्षस्य विशिष्टदेशकालाकृतिक्र
माः नियतानेनेति स विभुर्नित्यो विश्वाकृतिः शिवः वाश
नइति स्वतन्त्रस्य विशेषणाद्धेत्वारणाद्वेत्वः अत्रापि परान
पेक्षस्य प्रकाशात्मनः शिवस्याहि देशकालाकारैर्भेदा
भेदविकल्पापहतत्वादवच्छेदायाने मम शक्यामित्युक्तेनि
यतानेति अत एव वचमयव्येवि यदित्याह विभुः नित्यो वि
श्वाकृतिरिति विभुरिति देशावच्छेदशून्यत्वात् नित्य
इति कालावच्छेदगलनात् विश्वाकृतिरिति विचित्र
घाकारवैचित्र्योल्लासकत्वात् एतदेव प्रपंचयति विभु
त्वात्सर्वगो नित्यभावादाद्यन्तवर्जितः विश्वाकृतित्वा
च्चिदचिदद्वैविश्वावभासकः अत एवास्यागमेषु नाना

ने
२८
25

रूपत्वमुच्यते इत्याह ततोऽस्य च रूपत्वमुक्तं देहोऽमरा
दिके तदेवाह भुवनं विग्रहं ज्योतिः खं शब्दं मन्त्रमेव
च बिन्दुनादादिसंभिन्नं षड्रूपः शिव उच्यते भुवनं त
द्भुवनाधिष्ठेयं भोगाधाररूपं विग्रहः शब्देनोपचारा
द्विग्रहिणो कुलं तत्तेषां च रुद्रास्ते च ज्ञानादिना नानारूप
त्वेऽपि तत्सिद्धिदानसामर्थ्यादिह रुद्रा इति कारणादे
व ज्योतिर्बिन्दुः कदम्बगोलकाकारः स्फुरत्तारकस।
न्निभ इत्यादिना स ज्योतीरूपत्वेनाभिधानात् खं शून्य
शक्तिव्यापिनीसमनात्मकं शब्दो नादात्मा मन्त्रोऽका
रोकारमकारात्मा अस्य विशेषणं बिन्दुनादादिसंभि
न्न इति तदुक्तं बिन्दुर्नादस्तथा व्योम मन्त्रो भुवनविग्र।
हौ षडध्वात्मा शिवो ध्येयः फलभेदेन साधकैरिति
तथा उन्मनान्तपरोभावः स्थूलस्यापरे मतः पुनः शू
न्यं च व्योमात्मा संस्पर्शं च ततः परं शब्दो ज्योतिस्तथाम
न्त्रः कारणं भुवनानि च तथा व्योम विग्रहं विन्द्यात् भु
वनाध्व विभेदतः तस्य भेदाः स्मृताः षोढेति अत्र च यो
यत्राभिलषितो गात्मा तत्रैव नियोजितः सिद्धिभागि
ति न्यायेन यस्य यत्राभिनिवेशः तस्य तन्मात्राभिभवतीत्याह।
यो यदात्मकतानिष्ठस्तद्भावं संप्रपद्यते व्योमादिशब्द।
विज्ञानान्यथाभावेन संशयः यः साधकः यस्य भुवना
देरात्मकतायां तद्रूपतायां निष्ठितः स तद्भावं तत्तद्भुव
नादिरूपत्वेन नियतां सिद्धिमेतीत्यर्थः तदुक्तं भुवने
विन्यसेयस्तु ॥

वक्ष्यमाणैकरूपकं भुवनेशानमामोत्यपकम्यव्रलादिकं
रणानां तद्विग्रहरूपस्मरणात्स्मरेत् पूर्वोक्तलक्षणोपन्यस्तन्म
यत्वमवाप्नुयात् मन्त्रैस्तु मन्त्रसिद्धिस्तत्परेशमावेना
द्भवेत् पूर्वोक्तरूपकध्यानात्सिद्ध्यन्त्येन संशयः सोति
ध्यानाच्च योगीन्द्रो योगसिद्धिमवाप्नुयात् तन्मयत्वेन स
मोति योगिनामधिको भवेत् सूक्ष्मध्यानाच्च सूक्ष्मात्मार्थ
पी सर्वगतिर्भवेत् समनाध्यानयोगेन योगी सर्वज्ञतां
व्रजेत् इत्येषां षण्णामपि शिवात्मकत्वाद्विध्यानात्तन्म
यत्वमाप्नुकेः शिवैकमयत्वैकात्तप्रवेशेऽपि शिवात्म
कस्वरूपलाभो भवेदित्याह व्योमादिषड्विताना।
दित्यादि व्योमादीनामेषां षण्णां षडूनेशब्दः षषोविम।
र्शः तदात्मकतयायदिज्ञानमनुभवस्तस्मात् परःवि
मर्शैकसारशिवैकात्म्यायन्निलक्षणो मोक्षोऽनिःसंशयं
भवेदिति वाक्यार्थः व्योमादिषट्केति पाठे तु व्योमादेः
षट्कस्य विशिष्टादत्त वाञ्छिताद्विति व्याख्येयं तत्वभुव
नादीनामत्रक्रमो विवक्षितस्त्विति व्योमादीनित्युपक्रम्
नत्तुयथायथं विश्वाक्रान्तिस्तत्कथंयस्यसिद्धिः तत्वमेवोक्तमि
त्याशंक्याह ।

मूल विश्वाक्रान्तिर्देवस्यन देतन्नोपलक्षणं
प्रतिवाञ्छितताग्रूढा वर्तते दलपंस्पद ।

टीका उपलक्षणमेव भवति प्रत्नेनैवाति खिलविश्वसं
ग्रहसिद्धेः नकेवलमेतद्विश्वाकारतायामेवयोक्तल
क्षणयावदन्यापीत्याह प्रतिवाञ्छितताग्रूढा विस्मादि प्रव

छेदलयेति अवच्छेदानांसंकोचादायिनांभुवनादीनांत
येविश्वोत्तीर्णतायामित्यर्थः विश्वमयत्वेप्यस्य स्वस्व
यावग्रहरूपावरणाशयः नन्वेवमुभयथाप्यस्यनियता
त्मकत्वावगमादवच्छेदयवोकोभवेदित्याशंक्याक्रम
नवच्छिन्नतारूढाविति अस्याहिविश्वमयत्वेपिविश्वोत्ती
र्णत्वादनवच्छिन्नतायामेवप्ररोहोभवेत् एकएवहि
स्वतन्त्रोवोपलक्ष्यासंस्फुरेदिति ननुकथमेकदैवैक
स्यविश्वमयत्वेपिविश्वोत्तीर्णत्वंसंगच्छते इत्याशंक्य
मर्थमागमेसंवादयति उक्तंचकामिकेदेवः सर्वाकृ
तिर्निराकृतिः जलदर्पणवत्तेनसर्वंव्याप्तंचराचरम्
दर्पणाद्यन्तः प्रतिबिम्बितघटादियथादर्पणादिव्यति
रेकेतिबिम्बितघटादियथादर्पणादिव्यतिरेकेणाप्र
काशमानमपिदर्पणाद्यनतिरिक्तमेव अन्यथादर्पणा
घटयोरन्योन्यवैविक्त्येनभानंस्यात् तथाप्रकाशात्म
नाशिवेनापिस्थावरजङ्गमात्मकमिदंविश्वंस्वेच्छया
स्वरूपातिरिक्तायमानत्वेनावसितंसम्प्रकाशमानत्व
न्यथानुपपत्त्यास्वरूपानतिरिक्तत्वेनैवक्रोडीकृतमतए
वास्यविश्वमयत्वेपिविश्वोत्तीर्णत्वंइतीर्णत्वेपितन्मय
त्वमुभयथापिनकश्चिद्विरोधः अतएवोक्तं सर्वाकृति
र्निराकृतिरिति सर्वाकृतिर्विश्वमयः निराकृति
र्विश्वोत्तीर्णः अयन्माननत्वेपितदुत्तीर्णत्वंशक्तिव त।
देवमयमेकएवप्रकाशात्मापरमेश्वरः सर्वतो।
भ्यभात इतीश्वराह ॥

पमेव परमार्थतः नतु भावानां तद्रूपतया प्रकाश्यका।
शान्तु धर्मिणामतद्व्यतिरेकेण सत्ता भूदिति भावा धर्मतया
प्रकाशात्मक एवेश्वरः तस्मात् ज्ञातावदेतत् यत्तु न विभुत्वा
दिधर्मत्वानेनैतस्योक्तं नतद्रूपतया धर्मधर्मिणोः धर्माणां च
परस्परं भेदस्यानपह्नवनीयत्वात् योयं भेदः उल्लासितः स क
थं वाध्यते येनैक एवेश्वरः स्यात् इयता वादि निर्वाह इत्याशंक्या
ह नचास्य विभुत्वाद्यो यं धर्मोन्योन्यं विभिद्यते नच विभु
तायोग्रस्य स्वरूपातिरिक्तस्तदतिशायकः कश्चिद्धर्मः
अपितु स्वरूपमेवैतत् विभुत्वं हि व्यापकत्वमुच्यते तच्च
स्वव्यतिरिक्तव्याप्ये सति स्यात् नच परप्रकाशमपेक्ष्य
दिगादि किंचित्संभवेदिति किं नाम व्याप्यं स्यात् नित्यत्व
मप्यनापि धर्मो न स्वकालत्रयानुगामिरूपत्वादस्य चाका
लकलितत्वात् यदभिप्रायेणैव सक्कादिभातोयमात्मनै
युक्तं एवं विश्वाकृतित्वमपि नह्येतद्रूपतया विश्वं नाम
किंचिदस्ति यदाकारत्वमस्य स्यात् एवं चैषां परप्रका
शापेक्षया कथंचिदुपयोगात्परस्परं कोपि भेदो नास्ति
भक्तं नचान्योन्यं विभिद्यते इति नन्वेवं तत्कथमस्य वि
भुर्नित्यो विश्वाकृतिरित्यादि धर्मभेद इत्याशंक्याह।
मूल एक एवास्य धर्मोसौ सर्वाक्षेपेण वर्तते तेन
स्वातन्त्र्यशक्त्यैव युक्त इत्याञ्जसो विधिः।
टीका अस्य खल्वेक एवासावद्वयप्रत्यवमर्शरूपो हि स्वभा
वभूतो धर्मोस्ति यः सच विभुत्वादिधर्मजातस्याक्षेपेण
प्रत्यवमर्शः अहं हि नाम प्रकाशस्य विमर्श उच्यते यस्य

ने
२१
27

स्वस्य परस्य वा प्रकाशे न परेणापेक्ष्यत इति अनेनैवास्य स्वा-
तन्त्र्यरूपं तत्र देशकालाद्यवभाससहस्रोल्लाससामर्थ्यं
स्वात्मनास्य स्वसमुल्लासिनापि सेक्रावितः प्रमातृवर्गः
स्थापितया व्यापकत्वनित्यत्वादि व्यवहरेत् वस्तुतः
पुनरयमहंप्रत्यवमर्शात्मा स्वानन्दशक्तिरेवास्यास्ति ये-
न स्वानन्दमेव नन्दयन् देवत्वं परमात्मनः स्यात् अत्र के-
चन पर्याहुः तेनेत्यादि ननु सर्वैरेवासौ ज्ञानानन्तशक्ति-
योगित्वमुक्तमिति तत् कथमिहैकयैव स्वानन्दाख्यया।
शक्त्या योगमुक्तमिति इत्याशङ्काह ।

मूल वस्तुशक्तित्वमप्यस्य तत्त्वत्वेकैवाविभक्तता ।

टीका स्वानन्दशक्तिरेव हि तत्तदीषणाद्युपाधिवशादाना-
त्वेव व्यवह्रियते इति तच्छक्तियोगित्वमेवास्यानन्तशक्ति-
त्वम् या सा शक्तिर्जगद्धातुः कथिता समवायिनी इच्छा-
त्वं तस्य सा देवि सिसृक्षोः प्रतिपद्यते सैकापि सत्यनेक-
त्वं यथा गच्छति तच्छृणु इत्याद्युपक्रम्य एवमेषा द्विरूपा-
पि पुनर्भेदैरनन्तताम् अर्थोपाधिवशाद्याति चिन्तामणि-
रिवेश्वरीति ननु एवमपीश्वराद्वयवादे न निर्बन्धस्त्व-
द्वितीयकायाः स्वानन्दशक्तेरभिधानादित्याशङ्काह

मूल शक्तिश्च नाम भावस्य स्वं रूपं मातृकल्पितं
तेनाद्वयः स एवापि शक्तिमत्परिकल्पने ।

टीका यतो भावस्य यस्य कस्यचन सतः पदार्थस्य स्वमे-
व रूपं फलमेव तदाख्यया शक्तिरिति प्रमातृभिः प-
रिकल्प्यते नतु सौ वस्तुतः पदार्थान्तरं किंचन ॥

पुनः शक्तिशक्तिमत्परिकल्पनेऽपि क्रियमाणे सर्व एवाद्
यमयोर्विभुः न काचिद्द्वयखण्डेनेति यावत् तदेके फ
लभेदारोपितभेदः पदार्थानामशक्तिरिति नन्वेवमस्तु
यत्र शक्तिशक्तिमतोऽभेद इति शक्तीनां पुनः परस्परं भेद
एवेति पुनः सत्यवस्त्वद्वयस्यैवेत्याशंक्याह ।

मूल मारूकेभेपि देवस्य नन्वनत्वयुक्तम्
कोभेदो वस्तुतो वह्नेर्दग्धृपक्तृद्वयोरिव ।

टीका यथा वह्नेर्दाहपाकादिफलभेदाद्दाहकपाचका
दिशक्तिभेदेन कल्पिताऽपि वस्तुतः शक्तिमदेकस्वभा
वत्वान्न परस्परस्वरूपभेदमलम् पृथक्त्वेऽपि वस्तु
वस्तुतोऽभिन्नेति न च शक्तेः शक्तिमद्व्यतिरेकेणापृथक्सि
द्धिरेवास्तीति किं केन भेद्यं वह्नेरेव हि दाहादिसमर्थस्व
रूपं न यथा परिकल्पितम् एवं परमेश्वरस्यापि विकल्पिते
ऽपि शक्तीनामानन्त्ये न किंचिद्विशेष इति न कदाचिदीश्वरा
द्व्यवच्छिन्नाः नन्वेवं परिकल्पितानामपि शक्तीनामभेद
एव भासते इति कथमयं द्वयदर्शनमित्याशंक्याह ।

मूल न चासौ परमार्थेन न किंचिद्भासनादृते न
ह्यस्ति किंचिदनख्यातिस्तद्भेदोऽपि वास्तवः ।

टीका भानमन्तरेण यावत्किंचिन्नास्तीत्यतोऽभेदोऽपि भास
मानत्वादस्ततो न किंचिदपि तत्परमार्थसदेवेति श
क्तीनां नानात्वतश्च भेदोऽपि पारमार्थिक एवेति वाक्यार्थः
एवं भेदस्याभानेकस्वभावत्वान्नाननोऽतिरेकः इतिनाद्
यवादत्वात्ः नापि शक्तीनां नानात्वतश्च भेदेनास्यापि न स्याद्वय

द्वारस्यापह्नवइति सर्वं सुस्थम्। ननु परमेश्वरस्य स्वात
न्त्र्याख्याशक्तिरेकैवास्तीत्युक्तं इच्छादयस्तु किं न हि स्फु
रितमात्रसतत्त्वस्वातन्त्र्याणि शक्त्यन्तराणीत्याशंक्याह
स्वशक्त्याद्वैकजनकं तादात्म्याद्बुल्लनेहियत्। शक्तित
रपि देवस्येव भात्यनन्यस्वरूपिणी। यथा मम सर्वान्तरश
क्तेर्वैचित्र्येव ह्लादेः वस्तुनः स्वस्याः शक्तेरिति व्यपदेश
प्रवृत्तिनिमित्तभूतायाः निर्विशेषक्रियामात्रनिष्ठायाः
सामर्थ्यलक्षणायाः शक्तेरुद्रेको दाहकादिविशेषरू
पशक्त्यन्तरात्मतयोच्छलनेन तस्य जनकमवभासके
न दृष्टतादात्म्याद्देवस्य स्वशक्त्येकरूपतायश्चेत्स्वरूपा
मेव शक्तिरिति सम्बन्धः समर्थो हि वह्निः सर्वदा दाह
कार्यजननक्रियां दित्यभिप्रायः एवं परमेश्वरस्यापीच्छाद
यान्तरशक्तिरूपतयावभासमानापि शक्तिर्देवीनमुंदे
देहासेपि परप्रकाशाभिन्नस्वभावतयावभासमाना वभा
सात्स्वातन्त्र्यशक्तिरेवेति उक्तमनुम्। एक एवास्य धर्मोऽसौ
सर्वाक्षेपेण वर्ततइति एवमेकैवास्य स्वातन्त्र्याख्याश
क्तिस्तथास्फुरेण भेदेनभापादितिसिद्धम्। न केवलं श
क्तिरेवास्यैवं किन्त्वनेनाभेदेनावभासनेयावत्स्वयम
पीत्याह। मूल शिवस्यात्मविभवनप्रसरेणावभा
सने संसारविनास्वमतकरे स्वातंत्र्याङ्गावनादिषु।
टीका शिवस्य स्वात्मसंकोचितासंविल्लक्षणं यस्यासौ ब्रह्मा।
देहगृहीतात्मगुरुः परिनिष्ठेनः प्रमाताः स एव स्वच्छन्दात्म
तिविवसहिमुत्वेन मनः स्वलक्षितं भावनोपदेशादेस
स्वातन्त्र्यान्यप्राभायप्रमानतादिनाकोरयेनन भेदेन स्फुटः प्र

मेयतामायाविततयावावभासते नचैवमप्यसौ प्रमा
त्रैकरूपत्वात्तथाभवतीत्यक्रमविततमविभवइति अप
रिग्रमात्स्वभावइत्यर्थः तदुक्तं श्रीतत्त्वादस्यान्मानस्वा
तन्त्र्याङ्गावनादिषु प्रभुरीशादिसंकल्पैर्निर्मायव्यवहा
रयेत्स्थितिं यतदेवोपसंहरति तस्मादेतत्स्वातन्त्र्येणैवभास
नेशोऽपितत्तथा शक्तिविशेषवत्त्वशक्तितत्त्वक्रमः २
स्फुटः तस्मादुभयोरपिशिवशक्त्योस्तथास्वेनभेदेना
वभासमानयोरपियत्तेहेतोरेवशिवः प्रकाशमात्ररूपत्वं
दनेशोऽपियेनभुवनाद्यन्तमीशालक्षणेनस्वातन्त्र्येणभा
वनादेर्भासते तत्कारिवशैवीमुखमिहोच्यते इत्याद्युक्तं
तथाशिवयाऽसूपायतयाशक्तिरेव नेश्वतदवगमादाउ
पायान्तरमस्त्यपयघतेवा अतस्तुशक्तिशक्तिमतोरूपा
योपेयभावान्नाक्रमः समगेवस्फुटः नकस्त्रिदत्रसंश
यइत्यर्थः अतस्त्वानयोः अस्मादुपायोपेयभावप्रतत्या
गमेदृढ्यीयसितेत्याह ।

मूल श्रीमत्किरणशास्त्रेवचनत्यमोऽन्तरपूर्वकम्
अत्रभावोविकल्पोऽपिमानसोनमनःशिवे ।

टीका अविज्ञातायमित्येवंदीतांकथामित्यवचोत्तरम् तदि
तिशिवागमेश्राकेरूपायतत्त्वक्रमितिवाकशेषः यत
देवयशशार्थरूपत्वेनशास्त्रस्यहेविघ्येनमहत्वेनरर्थेहा
रेणदर्शयति अत्रभावइत्यादिना तत्रगरुडेन शिव
तत्वंकथंस्मृतंतल्लक्षणंनातगोचरः यत्पत्वंवानविज्ञा
नेनदनीतंनाकिंचनेतिप्रयत्तागोचरत्वात् शिवतत्वं

ने
२९

नकिंचिदिति दृष्टं मायाहेयाशिवोग्राह्यो ग्राहकः पुरुषः
स्तन्नः मायाधर्मैः शिवः शून्यत्वमादिना प्रतीतिविषयत्व
हस्तन्नत्राप्यनुभवोऽस्ति किम् अत्रानुभवो मनोऽध्यक्षः प्रसि
द्धः तद्यथा चक्षुरादिभिस्तेन शिवतत्त्वस्य वाह्येन्द्रियाग्रह
णेऽपि मानसप्रत्यक्षविषयत्वं किं विद्येन प्रतिसमाहि
तम् एतच्चोत्तरराग्रेग्रगरुडेन ।

मूल अत्रानुभवो विकल्पोऽर्के विकल्पो मानसः स्मृत
समनस्कं च तत्तेयममनस्कस्वरूपकम् ।

टीका अत्रानाद्देशिकस्तत्र कथं दीक्षां करोत्यसौ ज्ञेयः स
र्वात्मनैवार्थः सत्तेषां नैव सर्वं ध्यानादिना दृष्टं एतत्समा
धीयते व ग्रन्थकृता तत्र यावित्कोऽविषयाः स्व च व सोऽपरिवत्स
तत्राय मर्थः यत्राम व भुतादिन्यायेन शिवस्य मान
सप्रत्यक्षादिविषयत्वमुक्तं तत्र मानसोऽनुभावः संकल्प
कमत्र मन इति नीत्या संकल्पात्मकत्वाद्विकल्पः तस्य वा
ह्यासंस्पर्शित्वे रूपमिति मनस्तावच्छिवेन प्रमाणं यत्र
च न प्रमाणं प्रवर्तते तत्र ज्ञानेन भवेदिमज्ञातेऽपि शिव।
तत्त्वे कथं दीक्षा स्यात् देशिकोऽपि परं तत्त्वं ज्ञात्वा तन्नदी
क्षयादीक्षयोजयेत् अत एव गुरो ज्ञाने स्वमाधुक्तमिति श
ड्ः प्रश्न समाधौ प्रवीति गरुडोक्ते प्रश्ने उत्तरमिति भगवदु
क्ते प्रतिसमाधानं तदेवाह त्वयानुभवने ये विकल्पो
नरेह मानसः न शाह्लेऽभिनक्रमः तेन प्रश्नानि ये विषय
त्वेन योज्यः नायं प्रश्न इति हिशाह्लोऽरेतोऽयतोऽवभुतादीनं
विकल्पात्मक एव मानसोऽनुभवो न भवतीत्यर्थः प्रासादि
प्रथममविकल्पकमानसप्रत्यक्षविषयत्वमस्यास्ति ।

ग्रस्यमानत्वदृष्टभाविनः वस्तुतेयामिति विकल्पस्योदयेन
स्यात् सविकल्पकमानसप्रत्यक्षविषयत्वेप्यासौ न कश्चि
द्दोषः तस्य वस्त्वाश्रयत्वेन प्रमाणत्वात्प्रगमात् यद्वेशि
वोपि मानसगोचरे भवत्येव किंतु शक्तिद्वारेणेति विशे
षः प्रमातृः यदुक्तं तत्रैवोत्तरग्रन्थे तथायत्नभवोयत्रवि
कल्पस्त्वत्रनोभवेत् वस्त्वाश्रयोविकल्पोपि तद्वस्तुग्रहव
मेव विकल्पो मानसः सूक्ष्मः शून्यशक्तितयंगतः तद्भूत
त्वप्रविच्छिन्नस्तेनासौ चित्तवर्जितः तानेवात्मेत्यिधास्य
मात्कतोसात्मामनः क्रिया शिवः साक्षोत्र मन्तव्यो विभु
रप्येकथमितरति यत्वस्य शून्यत्वमुक्तं तन्मायापेक्षोपचा
रेण तद्धर्मैः परिणामित्वादिभिः शून्यत्वात् शून्यमित्य
क्तं अन्यथापेक्षयात्र शून्यमित्यर्थो अतश्च शिवे शक्ति
द्वारेण तावादेशिकस्त्वदीनतयादीक्षयोजयतीतिना
कावित्वातिः ननु सर्वात्मनार्थो ज्ञातो ज्ञातो भवति नत्वे
शेन विकल्पश्च सर्वात्मनार्थं ज्ञातुं न शक्नोति नियतार्थाभि
निवेशित्वात्तस्य अतस्तेन शिवः शक्तिद्वारेण विषयीक्रि
तोपि सर्वात्मना न गोचरीभावाभावमन्तात्मशक्यस्य
शेषमाशंकाह रसायनत्वदत्त्वेपितद्रूपादेवप्रयात
त्वम् विकल्पोवेत्ति तद्वत्ताद्रविन्दादिनाशिवे विक
ल्पोत्रनानिर्विकल्पस्वभावोग्राह्यः तेनसः तद्रूपर
सायात्मकमपितद्रूपायात्मनैव गृह्णाति नरसायात्मना
पिनियतत्वात्तद्ग्रहणस्य नहि सर्वात्मत्वेनागृहीतत्वात्
गृहीतमेवासावितियुक्तं युज्यते अतस्तु भवविशेषात् न
द्रसादविन्दायात्मकशक्तिद्वारेणाशिवोपितात्मयवभ

त
६.
30

वतीतिसिद्धान्तः तदुक्तंतत्रैव प्रत्यक्षेणयथाहृदोऽ
पमात्राद्विसृज्यते रसादयोगृहीतानवोध्येशेज्ञानश
क्तिनः सृष्टेतत्वभावेनयत्नभावविवर्जनादितित
था विन्दुर्नादस्तथा शक्तिसूक्ष्मत्वेपरिकल्पिताः चेतसः
स्थितिर्हेतवर्थेपुनर्नित्यास्थिरंभवेत् अतींद्रियाखखल
त्वात्सूक्ष्माशक्तिः सतद्रूतः ज्ञानशक्तिर्मतासापितत्ता
नाज्ञानपवसरति पंचशक्तिरेवपरतत्वापिगमेश्व
रुपायश्तिसिद्धम् साचभुवनादिरूपतयानन्तप्रकं
रेत्युक्तप्रायम् एवंयत्किंचनजनाजडात्मकविश्ववैचि
त्र्यंपश्चतादिषयंसदशादिनाग्रदायवस्थादिवानन्तंवप
रमेश्वरस्यशक्तिस्फुरणमेवमाह वहुशक्तित्वमस्योक्तं
शिवस्यवदतोमहान् कलातत्वपुराणाणयदादिभे
दविस्तरः सृष्टिस्थितितिरोधानसंहारानुग्रहादिव
उक्तमिममपिदेवस्यवहुशक्तित्वजृंभितं नाग्रत्वमस्य
मात्यत्तदतीनानियान्यपि नान्यथ्यम्घमाथ्यस्यवात
मलहरीभरः महामन्त्रेशमन्त्रेशमंत्राःशिवपुरोगमाः
अकलोसकलश्चातोशिवस्यैवविभूतयः यदादीस्यादि
शक्तेनभूतभावग्रहणांसृष्टिस्थितीयनेनक्रमभेदउ
क्तः तर्थमित्यगणशाकवाचे सृष्टादीनामन्तंवानिहृत्या
पं अनेनचतद्यथास्थासमुच्चरणंकृते तेनास्थितोसंहरे
तिरोधानानुग्रहरूपोन्तरभावःकार्योपेनैतत्स्यात् अ
मतर्थेनाग्रत्वमेत्यनेनावस्थाभेदउक्तः अकलाविति
विज्ञानाकलप्रलयाकलौ अनेनप्रमातृभेदः तदेव
वैचित्र्यभानः षट्त्रिंशत्तत्वात्मकस्यजगतः विज्ञानन्दं।

कचनः परमार्थः शिव एवान्तःप्राणकतया वर्तते इत्या
ह तत्त्वग्रामस्य सर्वस्य धर्मः स्यादनपायवान् आत्मैव
हि स्वभावात्मेत्युक्तं श्रीत्रिशिरोमते हि विधो हि धर्मः
पदार्थस्य प्राणप्रदो विशेषाधानहेतुश्च आगोपायथास
मान्यं न हि गोत्वमन्तरेण गौः गौरेव भवति हितो योग
णः शुक्लादिर्हि तत्र्यसमाकं वस्तु विशिनष्टि एवमि
हात्मैव तत्त्वसमूहस्य प्राणप्रदत्वात्स्वभावभूतो धर्मः
अत एवानपायवानित्याविशुक्रमस्मत्के हि शब्दो हेतौ त
त्त्वं च किंप्रमाणमित्याशंक्योक्तं त्रिशिरोमते इति तत्र्यमे
व ग्रन्थशास्त्रस्य शब्दार्थरूपतया द्वैविध्येन प्रवृत्तेनेत्रम
पथाप्याह इहेति स्य सर्वदेहस्थं स्वभावस्थस्वस्वमके
मामूर्यं चैव तत्त्वानां ग्रामशब्देन कीर्तितं समूहप्रसा
मूस्यं ग्रामशब्दो हि समूहार्थं हृतिः कवलीकृतनिःशेष
तत्त्वग्रामस्वरूपकामित्यादिप्रयोगदर्शनात् न च सर्वेष
चामदेहे चान्तः साधारणासाधारणतया द्वैविध्येन व
र्तमानमित्यर्थः अत एव स्वभावे स्थावरजंगमात्मनि
नियतेरूपे स्थितम् एवमपि यदि वा येस्थितेन तदेकात्म्य
न परिस्फुरदिति यावत् अत एव स्वस्वलक्षणपरिच्छेद्यं त
त्त्वग्रामस्वावासनसंकुचितमात्माय मोपि तत्परस्माह
आत्मैव धर्मइत्युक्तः शिवाप्रतनपरिस्फुतः एतानत्व
मत्कारमयपरस्थार्थः एवं स एव परस्य येयर्शनि तदेवा
वधानं रत्नापि स्तुविते कस्याचैवाप्योयेनेतत्साक्षा
त्कारो भवेत् इत्याह प्रकाशावाप्तिं तेनानेभावाभावादि

मध्यतः स्वस्थाने वर्तनेन ज्ञेयं द्रष्टृत्वं विगलनाद्धृति विवि
क्तवस्तुकाधिगतशुद्धविज्ञाननिर्मलः ग्राममयमेहृति
रूढस्तस्य सर्वं प्रसिद्ध्यति आदिशब्दाद्द्वावोयेतेन भ
वाभावयोः भावयोर्वा यन्मध्यमन्तराले तदेवलक्ष्य
प्रकाशेत्यात्ममेवतत्र भावादिस्वरूपं व्यस्येतेयज्ञा
नेन स्वस्वस्वात्मनः स्थाने स्थितो वर्तनेन ज्ञेयग्राममयमे
षयेहृतिः ज्ञानेश्वमर्थः इदमत्र तात्पर्यं भावद्वयस्य भा
वाभावयोर्वा प्रतीतिकाले मध्यं तयावच्छेदहृतं शून्य
मुपलभ्य तद्भावाभावादिद्वयं परित्यज्य तत्रैव सावधा
नस्य परमेशिवाभ्यन्तरपरिस्फुरितपरमात्मनि हृतिर्जायते
इति तदुक्तं ।

मूल उभयोर्भावयोर्ज्ञाने ज्ञात्वा मध्यं समाश्रयेत्
युगपच्च द्वयं त्यक्त्वा मध्ये तत्त्वं प्रकाशते भावे त्यक्ते
निरुद्धा चिन्नैव भावान्तरं व्रजेत् तदा तन्मध्यभा
वेन विकसत्यतिभावनेति ।

टीका तेषामिति काकातिमायेन योऽयं विगलानितत्त्वा
भावाभावाद्यात्मकवाद्यस्याद्याहृतिर्यस्य तत् तेनव
र्तनमपि परमार्थसाक्षात्कारस्वरूपं दृष्टं ज्ञेयं तत्र विग
नाहृति वाद्यदेशाद्यवच्छेदशून्यमिति यावत् अत्र वावि
गलाद्यपरात्मना कालेन शोहृताकलनात्मिकाहृति
र्यस्य तत् प्रकालकालिनमित्यर्थः तदुक्तं ।

मूल अपरः षोडशो यावत्कालः समादशाः परः
परात्परस्तुयः कालः सोऽपि यो ह्यादशाः प्रभुः ।

टीका प्राणापकेचिधाकालेकृत्वाचैवप्रजेमनोरितित
घाविगतपदैकादशकात्मिकाद्भ्निर्यस्यतत् तन्मति
नियततनद्धस्वाकारोजितमितिपावत् यदुक्तं ।

मूल पदैकादशकात्मावप्राणेचरतिनित्यशः
अकारश्चउकारश्चमकारोविन्दुरेवच अर्धचन्द्रो
निरोधीचनादोनादान्तएवच शक्तिश्चव्यापि।
नीचैवसमनैकादशस्मृतेति ।

टीका अतएववोन्मनाभिन्नप्रमात्रस्वरूपंपरमात्मनाक
रणालहरणमेतद्धवतीतिपिण्डार्थः तदुक्तं उन्मनातत
तोतीतानन्दतोतेनिरामयामिति अतएवतद्देशकाला
कारैर्विविक्तमवच्छेदशून्यंयदद्वयपरमहासत्तात्मपरत
त्त्वंतत्रकल्पितेसर्वाग्रामेस्रुविभागानेतोक्तं यद्धृदयपराहम
र्शमयंविज्ञानतेननिर्मलः तदेकात्म्यापन्नाविलोक
नानिविलवप्तोग्रामधर्मेव्यूतिभेरवाक्रैरवीग्रामरत्या
प्रकैः असङ्कृत्वभिरणुकृशतिश्रीकण्ठस्यपशुक्तिः तदुक्तं।
तत्र चतुर्थंसंप्रवक्ष्यामिग्रामधर्मविभेदतः रस्याग्रुप
कम्य हृदिस्थंसर्वदेहस्थंस्वभावस्थंसहस्त्रकं सामृतं
चैवतत्वानांग्रामशब्देनकीर्तितम् आत्मावैधर्मइत्युक्तो
ग्रामधर्मः प्रकीर्तितः प्रकाशावस्थितेज्ञानेभावाभावा
दिमध्यतः स्वस्थानेवर्तनेज्ञात्वेवर्तनेप्रतिस्थते हृति
त्त्वपदंज्ञानादृष्ट्वापरिपश्यते प्रपद्दतदिज्ञानीयादा
धावरणवर्जितं परापरविनिर्मुक्तमेकादशपदोज्जितं
स्वात्मनात्मनियज्ञानंशिवामृतपरिस्रुतम् विविक्तवा

ने
३२

त्तकम्पितं शुद्धविज्ञाननिर्मलः॰ शामथर्मेहृतिरुद्रकान्तनेत्रमि
त्सर्वं शोधितेनेशनियतदेवच श्रयवाशिवमनेवछिन्नसाधकः प
रतत्त्ववित् इत्यादिस्थितिः कार्यापरतत्त्वस्य मध्यशक्तिप्रभा
वितेयत्नेतत्रत्यग्रन्थस्यार्थगर्भीकारेण ग्रन्थान्तरसम
कामो ग्रन्थकारः सोऽन्नायोजयति तस्य सर्वं प्रसिद्ध्यतीति
तस्य ग्रामथर्मेहृतेः प्राणापानगतिशोटनेन मध्यधामा
नुप्रवेशात्मा मपरशक्तिसामरस्यस्य सर्वेवाह्याभ्यन्तरं
वश्यकर्षणशिवाभेदमयत्वेन सिध्यतिप्रथ्यते इत्यर्थः त
दुक्तं शिवभावनयायोध्यावेदमनसि संस्थते काष्ठकर्म
रिशुद्धिमिरसवच्छिवहेमतेति ग्रन्थग्राह ऊर्ध्वस्पन्दाको
विशेत्सनामस्योमध्यदेशगः ऊर्ध्वमिति ऊर्ध्ववाहित्वाद
पानं स्पन्देति तद्गति शोटयित्वा सः ग्रामथर्मेहृतिरर्थात्
मध्यनाडीं प्रविशेत् सचकोहृशः मध्यदेशगः मध्यना
भिकायाग्रपिपत्नमध्यं तत्रस्थायाविसमृगाकाराशक्ति
स्तस्या देशान्तर्धामरूपमेकदेशस्तेगच्छति जानातियः
सततेकतानतयातन्निष्ठ इतियावत् तदुक्तं मध्यना
डीमध्यसंस्थाविससूत्राभरूपया ध्यानान्तर्योमयादेव्या
तयादेवः प्रकाशते इति ग्रन्थएवोक्तं रामस्यशते एका
कीनरमाम्यहमित्यात्मक्रारमेतेनत्रजगज्जगन्मनावि
श्यैवविश्वात्मनाक्रीडतीतिरामः परमात्मा तद्यतिष्ठति
तद्रूपतयापरिस्फुरतीत्यर्थः तदुक्तं विशिशोभैरवे सद्य
मानमथोर्ध्वंतप्राणापानोदूर्ध्वपद्धतीः ऊर्ध्वस्पन्दात्प्रवि
शेद्रामस्थोजातएवच तत्रागृह्णेनभगवन्मामामः कि
मुच्यतेदेवतस्याभासः कथनामवृद्धिसर्वं मेरुपेति

दृष्टंभगवता रामस्यपरमेशानियोगेयत्कीर्तितंमया
कथयामियथातथ्यमथ्यासतस्ययोगतत्त्वनेनप्रति
ज्ञायतत्समाधानेवडूनाग्रन्थेनकृतमिहवग्रन्थका।
रस्तदेवशङ्कार्थहारेणपठति गतिः। स्थानेस्वप्रनाग्र
उन्मीषणनिमीषणे यावनेस्तावनेचैवप्राणायामः शक्ति
वेदने त्रुटिभेदास्तथाभावाः सैत्ताकर्माण्यनेकशः प
षष्ठामोव्यापकोत्रशिवः परमकारणं स्वमः विकल्पः ज्ञा
यत ज्ञानेउन्मीषणमीश्वरदृशानिमीषणंसदाशिवदृ।
शाप्राणायामः प्रयगतोगत्यर्थः ज्ञानार्थः तेनायः प्रयनेज्ञा
नेनस्यामः तोयोनिहृनिरस्तानमित्यर्थः यमीयाग्रहीउ।
हिधर्माः सैत्तायाः टिष्ठकातिर्थाद्यः कर्माणिव्यापाराः प्र
नेनवगमादिनावतदेशकेनसकलविश्वस्वीकारः कृत
यस्त्रैनकृत्यादि पषष्ठामः सकलविश्वावभासनकोऽप
रः परमात्मापरमेश्वरः अनयवांकैव्यापकोत्रशिवः प
रमकारणमिति अप्रेतिगतात्रुपलक्षितेविशेषसिन् शि
वस्यैवस्वयमशेषविश्वात्मास्फारतिभावः तदुक्तं विष
येष्ववसर्वेषुइन्द्रियार्थेषुचस्थितः यत्रयत्रनिरूप्येतना
शिवंविद्यतेक्वचित् इतिकथंवर्तनैकात्म्यलक्षणास्थिति
र्भवतीत्याह कल्मषक्षीणमनसामस्मृतिमात्रनिरोधनात्
ध्यायतेपरमंध्येयंगमागमपदेस्थितं परंशिवंतदाज
नेभैरवात्मजपादपि येनक्षीणंकल्मषंतनदेहावभा
सकालुष्यमस्ताह शमनोमनउक्तिविमर्शात्मावबोधो
यस्यतेनसर्वोविकल्पः स्मृतिरितिनीत्यास्मृतिरेवकेव।

ने
३३
33

लास्फुरतिमात्रंशरीरसुखदुःखाद्यात्मकविकल्पनंतस्या
निरोधने आकाशाद्युल्लेखशून्यत्वेनप्रतिहननंतद्‌वल
म्ब तन्मनोनियताकारसंकोचाभावात्परमेध्येयंशिवलत
णंपरमकारणंध्यायते स्वात्माभेदेनपरामृश्यते एत
के ध्यानंयानिस्थलाद्बहिर्निराकारानिराश्रया नतथ्या
नेशरीरस्यसुखदुःखादिकल्पनेति एवंविधोध्यानागमा
गमनंगतिः आगमस्यागतिःस्थानंताभ्यामुपलक्षितेप
देसमनन्तरोक्तेचत्वदेशविधेआश्रयेस्थितमनएवधारि
पूर्णमनएवभैरवाख्यंशिवंव्रजति यावज्जपादपीत्युक्ते
जपादपीति कोसौजपोनामेत्याशंक्याह ।

मूल तत्स्वरूपंजपःप्रोक्तोभावाभावपदच्युतः ।

टीका तस्यशिवस्यस्वरूपंपरावाक्स्वभावं आत्मरूपमर्थाद्भूयो
भूयः परामृश्यमानंजपः अतएवभावाभावपदच्युतः
पूर्वोक्तनीत्यातन्मयस्फुरत्तास्वविमर्शमात्रसारइत्यर्थः
तदुक्तं भूयोभूयःपरेभावेभावनाभाव्यतेहिया जपःस
त्रस्वयंनादोमन्त्रात्माजप्यईदृशः इति एवंआमर्शमयमेवानि
रेवरामस्यतत्त्वंस्यात् तदुक्तंश्रीत्रिशिरोभैरवे गच्छंस्ति
ष्ठन्स्वपञ्जाग्रदुन्मिषन्निमिषन्नपि भावनेभावनंचैवआ
यामःशक्तिवेदने ऊर्ध्वभेदाल्लयाभावाःसत्ताकर्माण्य
नेकशः एतत्स्वनर्देशाविधंधामंतत्परिकीर्तितं व्यापितेर
वदेवेनशिवेनपरमात्मना सर्वभावान्तरस्थेनअनेक
कारलक्षणा कल्पवृत्तीनांमनसांस्फुरतिमात्रनिरोधनात्

ध्यायेत परमं ध्येयं गमागमपदे स्थितम् । परं शिवेन त्वा
ज्ञेति भैरवाख्येन पादेपि तत्स्वरूपेण यः शाक्तो भावाभाव
परेषु न शक्ति नन्वयं यः सर्वत्रैव ध्यानस्य व्यतिरिक्ताकार
ध्येयविषयत्वेन यस्य विकल्पात्मकवाचकवाच्यतय
निष्ठत्वे चोक्तं इह पुनः स्वात्माभेदेन परामर्शमात्रमेवोभ
यद्रूपमिति किमेतदित्याशंक्याह ।

मूल नचापि न दीपेन स्वातन्त्र्येणोपकल्पितः
हृदा समस्तादिके भेदस्त्विन्स्वातन्त्र्यपेतया ।

टीका इहाहंपरामर्शमात्रसारत्वात्स्वतन्त्रप्रकाशापर
मेश्वर एव परमार्थ इति तन्मात्रोपदेशप्रभेदेन तदुप
कल्पितमेवोपायानां नानात्वेन न चित्स्वातन्त्र्यप्रधान
तया इहासित उपायव्रातमत्र समभ्यते अयमत्राभिनवः
माह हे ति एवमयुपेयामन्नतया कस्यचिदेवोपाय
त्वमिति नाशंक्यमुपायोपेयभावनस्पृहारहितो भावे
नवस्पमाणत्वात् तदेवोपसंहरति एवं स्वातन्त्र्यप्र
णतार्कितद्वंद्वरकार्यं यम् केन नाम न रूपेणाभासते प
रमेश्वरः रूपेणेति तन्त्वशाक्तात्मनेत्यर्थः अत एवाह
निरावरणमाभाति भात्यावृतनिजात्मकः आवृतानावृ
तो भाति बहुधाभेदसंगमः इति शक्तिरूपेणाद्येस्वात
न्त्र्यापरनामकं इच्छादिभिरभिव्याभिश्चरूपभिः प्रकटी
कृते निरावरणमिति शुद्धप्रकाशमयत्वात् आवृतेति
भेदकालपादयात् आवृतानावृतेति शुद्धज्ञानमयत्वे
पि भेदकालव्याप्तत्रणात् अत एव परापरपरापरत्व
वरूपेणेति ऐश्वर्योपत्वादिनानात्वादनेकप्रकारमित्यर्थः

निरावरणत्वेपिनिषेध्यमानत्वादिदम्यवासनामात्रेणाव
स्थानमितिशङ्काः स्वरूपपरामर्शकः तेनैतदवभासमा
नेनिरावरणत्वादिपरादिरूपंशक्तित्रयंगुरुभिरेतद्ब्रा
ह्मावतारकैरिच्छादिसंज्ञाभिः परमेश्वरविषयतयो
मीलितमपिस्थानत्वेशब्दाभिधानमेवेति वज्रशक्तिव
मध्यस्थतच्छक्त्यैवविशुद्धत्वेनेतिनिर्वाहितम् वज्रशक्ति
त्वमेवचैतदभिधायकानांशब्दानामभिन्नमित्याह देवो
मन्वर्थशास्त्रोक्तैःशब्दैःसमुपादिश्यते महाभैरवदेवो
येपतिर्यःपरमःशिवः अन्वर्थैर्यथार्थैर्निरुक्तैःशास्त्रो
क्तैःसामयिकैः नदेवाह विश्वंबिभर्तिपूरणधारण
योगेनतेनचभ्रियते स्वविमर्शनधारवरूपतस्तुसंसा
रभीरुहितकस्तु संसारभीतिजनितादेवात्मपरामर्शतो
पिहरिश्चितः प्रकटीभूतंभवभयविमर्शनेशक्तिपा
ततोयेन ननप्रेरककालतत्त्वसंशोषकारिणोयेव
कालग्रासस्माधानरस्मिकमनःस्तेनभुवप्रकटाः
संकोचिपशुजनाभियेघोरवर्णास्तकरणदेवीनां
प्रत्वेवहिष्कृतविपभूवर्यादिकगणस्यापि नस्यस्वा
मीसंसारदृत्तिविघटनमहाभीमः विभर्तिधारयति
पोषयतिचस्वात्मभितिसंलग्नत्वेननतदुल्लासात् तेनेति
विश्वेनाभ्रियतेइतिधार्यतेपोष्यतेचतस्याविश्वमयत्वे
नैवसर्वत्रस्फुरणात् स्वरूपतश्चनिशाहस्याभावात्
तेनभरणाद्रवणाच्चभैरवइत्ययंनिरुक्तः भीरूणाम
पहितकारीतिभैरवः परामर्शोयनतोन्नातइतिभैर
वः भीरुत्वेनोमिनसंसारस्तेनसंसारिणामभयप्रदत्वम्

र्थः भयं भीः संसारजासमयाजनितो यो भैरवः भगव
द्विषयग्राक्रन्दः तेनाक्रन्दवतोपरामर्शवतोवहृदय
रमार्यं भूमौ स्फुरितेनरंतियावत् भवाद्भयं भीलस्यारवः
विवेचनं विमृशनेनस्यशक्तिपातमुखेनार्थकारणा।
मिति भैरवः संसारेवेमुख्येपि प्रथमेवनिमित्तमिति
भावः भाविनस्तत्राणिरेरयति घेरयति इति भीरः काल
नस्पतनं स्वरूपं तत्वणात्मकं स्वरूपं तस्य समयानि शोषेण।
शोषमभिमयंकुर्वन्तीति कालं वाहयन्तीति भैरवः का
लग्रासस्समाधिरूपावधानायोगिनः तेस्वयंस्वरूपत।
त्वेन प्रकटः स्फुरितेनरति भैरवः संकोचिनोभरप्रणाम
यस्य प्रभंजनस्याभिधेतन्नदुःखस्वस्वाद्युपजननत्रासा
परवर्णशब्दराशिसमुन्नकादिकलाविमर्शमयोर
वः यासांताः स्वकरणदेवशब्दियशक्तयः तथान्तर्भ।
हिस्त्व प्रमातृप्रमेयाद्यात्मावतरविंपञ्चतत्त्वप्रकारः खेच
र्यादिगणः खेचरी गोचरी दिक्चरी भूचर्यो भीरवस्ता
सामयं स्वामी भैरवः महाभीमइतिभीषणः तेनात्र भै
रवशब्दः संकेतितनइतिभावः यतदेवोपसंहरति भैर
वइति गुरुभिरिभैरवत्वैर्यैस्संस्तुतः शास्त्रे गुरुभिस्तत्र
च्छास्त्रावतारकैरेभिः समनन्तरोक्तैरन्वर्थैरर्थानग
तैर्वाचकैः संस्तुतः परिचितः शास्त्रविशेषानुपादाना
त् सर्वैरेवार्थोऽन्नकैः प्रस्यवान्वयैः सकलजगद्भरणा।
दिसामर्थ्यप्रतिपादनद्वारेणस्तुतः इत्यर्थः यदुक्तं श्रिय
स्त्वं भैरव यानि सर्वं देव्या यकोत्रिविते इतिभैरवमाहस्यत

ते
२५
35

ततोऽङ्गाभरणाद्धि वर्तते तथाभरणाङ्गरागास्थितिरितिश
मैरितिविभ्रेगुरुणादिनैरीतिनश्रेष्ठः पाठः हेयमादिनं
देवशब्दस्य निर्वचनमाह हेयोपादेयकथाविरहे स्वा
नन्दघनतयोच्छलने क्रीडा सर्वोत्कर्षेण वर्तनेच्छा तथा
स्वतन्त्रत्वम् व्यवहरणमभिन्नेऽपि स्वात्मनि भेदेन संज
ल्पः प्रविलावभासनाश्च द्योतनमस्य स्तुतिर्यतःसक
लम् तत्त्ववणमात्मलाभाद्यपतिसमस्तेऽपि कर्तव्य
बोधात्मकः समस्तक्रियामयोऽहंक्रियागुणमयश्चगतिः
स्वस्वातन्त्र्यमाहात्म्याच्छिवादित्रितयन्ताशेषविश्वात्मना
ह्लासनमेवास्य क्रीडा सर्वोत्कर्षेण वर्तनेच्छा तथा स्वत
न्त्रत्वं व्यवहरणमित्यभिन्नेऽपि स्वात्मनि भेदेन संजल्पः क्रो
डेति दिव्यतिक्रीडतीति देवः तथा क्रीडाऽतिरेकं निमित्त
मित्याह हेयमादिना किंचिदुपादानं हानं वा न गतस्य गो
हावीश्वरः प्रवर्तते अतएवस्वानन्दघनत्वमेवास्यहेतुरु
पात्तः अतएवचास्य स्वतन्त्रमेव सर्वोत्कर्षेण वर्तनेच्छा
विजिगीषुता विजिगीषादिकं च नाम सर्वानेवाभिभूय
हे वर्तेऽस्त्रीयमेवेच्छा भवति तथा शब्दः सर्वोपदेशयाम
प्यस्य तेन दीव्यतीति विजिगीषते इति भावः देवश
ब्दस्य सर्वव्याहारभिन्नेऽपि स्वात्मनि भेदेन अहं इदं नानामीति
योऽयमस्य संजल्पः तद्व्यवहरणमपारमार्थिकं तदु
पेणास्फुरणमित्यर्थः तेन दीव्यति व्यवहरतीति देवः
निखिलस्य प्रमातृप्रमेयात्मनो निखिलं वास्य यद्व
भासनं तद्द्योतनं तेन दीव्यति द्योतते द्योतयति वा देवः

यतः सकलमिदं जगत्स्वरूपलाभात्प्रभृति समस्तेति क
र्तव्यतायोगतयात्र यन्नाविरतमास्ते नितिः सर्वैर्हि शिवम
न्त्रमहेश्वरादयस्तत्परतन्त्रमूर्त्तिवादन्म स्वतया प्रह्वप
वेति भावः अस्मीतिकर्मणि षष्ठी तेन देव्यते स्तूयते दे
वः समस्तापूर्णाविमर्शलक्षणा चाक्रियामध्कृता यस्मा
सौ दृक्क्रियागुणः शक्तिः यस्यासौ यतो यमेवंविधस्ततः
अस्यागतिः विशेषानुपादानात् सर्वंचरतानप्रसरणावे
ति सर्वज्ञः सर्वव्यापकत्वेनेतिसिद्धं तेन दीव्यति जानाति
प्रसरतीति देवः यतो देवोपसंहरति इति निर्वचनैः शि
वतन्त्रशास्त्रगुरुभिः स्तुतो देवः गुरुभिरितिबहुव्यपति
पादैः स्तुतः इति यो सौ देवः सदीव्यतिक्रीडति प्रभुर्यस्मादि
मायिनाश्रुविहननगतिः सयस्माद्देवः तस्मात्सदाशिवादी
तद्रूपेनेनग्रस्यनवर्णीनइत्यर्थः शासनेमार्गेनायति
शिवशब्दयोर्निर्वचनमाह शासनं शोधनं पाचनं पाल
नं योगात्सर्वमनुग्रहरुते तेन पतिः श्रेयोमयस्य एव शिवो
नाशिवं किमपि तत्र शासनं शास्त्रोपदेशादिना बोधा
नो बोधनं शोधनं संसारिणां विलयशक्त्या ज्ञानत्वात्मैवं
वस्थापनं पालनं पञ्चाक्षिप्तः सर्वि स्वैवाविश्यस्यानियत
नियन्त्रणा यात्मैवावस्थापनात्मकं संरक्षणं पाचनं क
र्मणां कर्मिणः प्रतिफलदानात्मकाध्यजननम् उक्तं हि
क्लिष्टं स्यापपाकाख्यानं यत्मोचयत्कर्मिकर्ममायाशक्ती
द्वक्रियोगः प्रकृत्वेन पश्यपन्सर्वं यद्यथावत्त्वजानातीति
तेनेतिरक्षणात्यपदवस्तापिनापियातिशब्दस्यशास्त्रा
दिकारकत्वेन हेतुनात्पर्यार्थः अतएव पीतिरक्षतीति प

तिः श्रेयोमयः परमाद्वयस्वभावत्वात् अशिवमिति द्वैत
म् नन्वेवमपि किं विशेषणयोगेनेत्याशंकाह इहेत्यादिप
किंयदपि रुद्रेशादिष्वस्कार्येण तेनावच्छेदस्तु देयपर
ममहत्पदविशेषस्तु यातम् इहेतीति भैरवादिशा
स्त्रेऽर्थागमादर्शिनम् किंयदितिकिंचिदेव न तु सर्व
यत्नच्छशोशिकया सर्वत्रैव संभवेदिति भावः एतद
वान्यव्यवच्छेदेन सर्वातिशयशालितयावगत्यर्थं परममह
त्पदलक्षणं विशेषणमुक्तं ननु ज्ञानेसंमतेनानिमित्तं
नैव मोक्षे स्वस्वरूपाख्यातिरज्ञाने तत्ख्यातिश्च ज्ञाने
त्यात्मनः स्वरूपं परः प्रकाशः स एव स्वरूपं स्वच्छयापञ्ज
याविस्वरूपतामवभासयेत् एवमपि न दयिगमेन च
किरवोपायापेन स्वरूपाख्यानिर्भवेत् इयदेव ज्ञातव्यं य
त्सर्वेषामेव शास्त्राणां प्रतिपाद्यं तत्स्वहोक्र्य यायमिनय
वविरत्नत्रयमित्याशंकाह [illegible]

मूल इति यदेतदस्मत्स्वयं दृष्टं पतेन छिवाज्ञया मया
स संवित्सर्वंकं पातिशास्त्रादिकक्रमात् ।

टीका इत्यनेन प्रकारेण यदस्य तन्त्रस्य मोक्षादेः शास्त्रान्त
रहृत्त्वात् सनन्तं पारमार्थिकं रूपमर्पान् इहसंक्षेपेण
दृढितं म् तन्मया शिवाज्ञया स्वसंविधायावलम्ब्य वद
स्पते विस्तरेणोच्यते इत्यर्थः शिवो च गुरुः यो गुरुः स शि
वः प्रोक्तो यः शिवः स गुरुः स्मृतः उभयोरन्तरं नास्ति गु
रोरपि शिवस्य चेति नय च तदादेशमन्तरेणापि का
व एवं भवेदित्यर्थः स्वसंविन्नानुभवः मतेकोश्रुक्तिः पति
प्रागभेदप्रधानं शैवं त्रिकं परादिशाकं च यामिप्रायकं

णां संक्रमः चन्द्रसूर्ययोः समाहारे यं द्वन्द्वः इह सर्वमेव स्वान्तु
भवेन शक्त्यासामान्यागमेन विशेषागमेन वा सिद्धमुपदिश्य
ते इत्यागमउपोद्घातः इति उपाधुसंक्षेपेणाद्यमादौ द्वन्द्वमेत
दं स्वच्छन्दीनाद इत्वेवगतानाभिधाने शास्त्रार्थो यस्मिंस्तथा
नेदं वेद्यतेनाप शास्त्रार्थगर्भीकारेण संप्रत्यवनायपिन
माह ।

मूल तस्य शक्तिप्रपञ्चेनाखिलो भाति परादिकः
सृष्टौ स्थितौ लये चैव तेनाष्टादशोदिताः ।

टीका तस्य परमेश्वरस्य भैरवशब्दाभिधेयस्य नाखिल।
ल शक्तत्त्वगर्भीकारेण प्रधानतया प्रतिपादिताः प।
रादिकाखिलः शक्तयः सृष्टौ स्थितौ लये संहारे च ये नाप्य
वभान्ति सर्वं सर्वात्मकत्वेन रूपेणाक्षरस्त्वेत्येकैकस्या रू।
पेरूपेण सृष्टिकालाद्यात्मकतयाष्टादशधोदय इति वा
क्यार्थः तदुक्तं धाम्नां त्रयाणामप्येषां सृष्ट्यादिक्रमयोगतः
भवेत्त्वत्ववस्थानमेवं ह्यष्टादशधोदितः स्वसंविन्मरमा।
दित्यः प्रकाशवपुरव्ययः इति तत्त्वैकएव परप्रकाशात्म
को भैरवादिशब्दव्यपदेशः परमेश्वरः समस्ततस्य वा
भिन्नैकैवस्थानन्यापेक्षाशक्तिर्विस्फुरणादिति तत्कथमस्य
द्वादशधोदयः इत्यक्रमिमामाशंकयाह ।

मूल नानात्मपूर्णस्वभावोऽसौ परमः शिव उच्यते
तेनाशेषात्मकाः सात्मानः त्रैव परिनिष्ठिताः ।

टीका नानाविनिह्लादशशक्तयः परिमाणमस्य सतस्था
प्रत एव पूर्णस्वभाव इत्युक्ते पूर्णो सर्वं सर्वमस्ति सर्वत्र पूर्णम

तं.
२०
37

स्ति अन्यथास्यपूर्णतैव न स्यात् अत एवास्य द्वादशात्मके।
चक्रे ये उपासकास्ते तत्र परमशिवे एव परिनिष्ठिताः नैरै
कात्म्यभाजो भवन्तीत्यर्थः एतच्च चक्रं यद्द्वादशकवक्त्रमिति
शाक्तोपायाह्निके एव वितत्य विचारयिष्यते इति नेहाया
स्तम् ननु कथमेतदुक्तं यतोत्र भेदव्याख्यास्तत्र तत्र मन्त्रत्व
मापिकं च भेदं भवतीत्याशंक्याह । तासामपि च भेदो शास्त्र
नायिकास्वयोजनम् तत्त्वानन्त्यबलादेव शास्त्रेषु परिभा
षितम् तदेवाह एकवीरो यामलोऽथ त्रिशक्तिश्चतुरात्म
कः पंचमूर्तिः षडात्मा च सप्तकोऽष्टकभूषितः नवात्मा
दशदिक्शाक्तिरेकादशकलात्मकः द्वादशारमहाचक्र
नायको भैरवस्त्विति एकवीरो मन्त्रनिर्दिरिति प्रथमर्थे
नेयामलः तत्रैव शक्तियामनित्ये शक्तयः परापराः चतुरा।
त्मा जयादिभेदेन पंचमूर्तिः सद्योजातादिरूपा तदुक्तं
सिद्धान्ते पंचवक्त्रेऽसा रेचनवामदक्षिणे त्रिकं तु भैरवे तत्
न्ये शतं षडात्मेति षड्यदवाति विद्यान्तदीपिका रौद्री वी
रकाम्बिका तथा गुर्वीति षडरे देव्य इति सप्तकेति
यदुक्तं ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा वा
राही चैव तथेन्द्राणी चामुण्डेति मातर इति अष्टकेना
घोरादिनामष्टकेन दष्टकमध्यवर्तीन नवात्मा दशदि।
क्शक्तिरिति यदुक्तं उमा दुर्गा भद्रकाली स्वस्तिस्वा
हा शुभंकरी श्रीश्च गौरी लोकधात्री वागीशी दशमी
स्मृतेति एकादशेति स्वराश्चकोष्ठा इयदन्तेऽस्मिन्
स्वीकारः ॥

भैरवशतित्रयोदशकथनेनाधिकसंख्याहृत्रणांतस्यापि
कसंख्याकत्वंनिरवधीत्याह

मूल एवंयावत्सहस्रारैर्निःसंख्यैरपिवाप्रभुः वि
श्वचक्रेमहेशानोविश्वशक्तिर्विजृम्भते ।

टीका सहस्रारैरितिशिरोभैरवप्रथमपटलोक्तेग्रन्थ
विस्तरभयान्नप्रतिपद्येनसंपादिते निःसंख्यैरितिभु
वनादीनामानन्त्यात् एवमेवतस्मादत्यतिरिक्तमित्याह
विश्वशक्तिरिति तदुक्तं शक्तिश्चशक्तिमांश्चैवपदार्थद्वय
मुच्यते शक्तयोऽस्यजगत्कृत्स्नंशक्तिमांस्तुमहेश्वरः तत्रैव
शेषामपिचक्राणांयदिप्रभुरेवपरमार्थस्तदेकेनैवका।
नाप्यांत्यतिशास्त्रेबहूनिकिमुक्तानीत्याशंक्याह।

मूल तेषामपिचचक्राणांस्ववर्गानुगमात्मना ये
केनचक्रगोभेदस्तत्रतत्रनिरूपितः ।

टीका येकेनतत्स्वरूपाख्यात्मनियतक्रमकाविहादिनासा
जात्येनतस्मिन्नियतक्रमकाविनादेवास्यस्ववर्गानुगमा।
त्मकत्वमुक्तं अतएवचक्रगोभेदइतिशास्त्रेषुचक्राणामा
नन्त्यंतत्रदर्शयति चतुष्षष्टिद्विगणनायोगात्त्रैशिरसे
मते षट्चक्रेश्वरनानाप्रस्तोकाविवृतनिमाह्रकृतेः चतुर्णां।
द्विगणनायोगेनाष्टौपुनस्तत्याव्येनषोडशषण्णांद्विगण
नायोगेनाष्टौपुनस्तत्याव्येनचतुर्विंशतिः इतिषण्णांचक्रा
णामीश्वरनानानन्तस्यमुहूर्तास्यचक्राष्टधाष्टपापिवैविचित्रा
मानानाकारानत्दृतिरिक्तस्यान्यस्यानुपलंभादित्याकृतिये
स्मानएवनाप्यस्वातन्त्र्यपातितः ततश्चक्रापिस्यात्प्रभोः

त॰
१८
38

रौद्रशिरोमामते त्रिशिरोभैरवे ज्ञाभिहितेनार्थः तदुक्तं त-
त्र चतुष्कं षट्कोणकं द्वादशारं षोडशारकं चतुर्विंशार-
कं देवि सर्वविभक्तास्तु संस्थितमित्यादिवक्ष्यप्रकारं चक्रा-
णां भेदनिमित्तमपि त्रिशिरोभैरवप्रोक्तमित्याह ।

नामानि चक्रदेवीनां तत्र ज्ञानविभेदतः । सौम्य-
रौद्राकृतिध्यानयोगान्यत्र प्रकल्पनात् ।

टीका उक्तेति पूर्वं सो काद्दिगादिविपरिणामोपायस्त्वम् प-
कप्रवद्धिपरमेश्वरः तत्तत्साधकसमानुसारेण नियता सौ-
म्यरौद्रादिरूपामाकृतिमाभासयतो नौमिहीति पञ्चेन त-
दुक्तं येन येन हि रूपेण साधकः संस्मरेत्सदा तद्रूपतन्मय-
तां याति चिन्तामणिरिवेश्वर इति श्रीत्रिशिरोभैरवप्रथम-
पटलाद्यर्थं पञ्चार्थः स्वरूपमेवाधिगन्तव्यः प्रस्ताभिस्त्वय-
विलरभयान्वयानि पद्येन संवाहितम् तदेवाह एकस्य
संविन्नाथस्य स्वान्तरीयप्रतिभातत्त्वः सौम्यं वान्यस्मिन्तत्स-
विदीर्षितं वक्ष्यमाणे सति प्रत्नेरीयप्रतिभासानन्दशक्तिः प्र-
सरीरम प्रत्नरूपवन्तत्सौम्यरौद्रादिनियताकारवैचित्र्य-
तान्मितम् एतदेव विभज्य दर्शयति स्फुटीभूता सती भा-
ति तस्यैताः हेकान्तपदा तुष्टिपुष्टिसमरसीभावेनत्वमत-
स्मितम् प्रत्नयस्तलोध्यानं तत्प्रधानं प्रतन्यते येच स्वभा-
वतोवर्णान्तरसतिः ख्यातिनोयथा दन्योप्युदन्तप्रायास्ते
कैश्चिद्वर्णैः कृताः सह तेवीतभावमागत्य संविदस्फुट-
यन्तिनाम तुष्टिकृत्सान्तेनाध्यायपनताम्मिनिसंजल्याः-
विकल्पान्माकिंतामेवतप्रतनेयत ।

मूल अस्यस्यान्तुष्टिरित्येषा संविदेवोनयेद्दिनात्
ध्यानात्संजल्पसंमिश्राद्यागाद्वापि वा यतः ।

टीका ध्यानायेवक्रमेणनिरूपयतिपुष्टिरित्यादिना तत
इतिसमनन्तरउक्ताद्धेतोः अतश्चेतिपुष्टेः शुष्कसंरम्भा
वापादानलक्षणत्वात् तलेन्वाख्यायकं तत्ध्यानेपुष्टि
प्रयोजकं पूर्णमित्यादिरूपेसंयतिसंजल्पमपिलौकिका
लौकिकभेदेनद्विधाचष्टे येवेत्यादिनातश्चेतदस्मा
ध्यस्तन्यगयावर्णाप्राप्तसंविदेपुष्टिरूपाबीजभावमेवभा
वेष्टेकिन्नामेवनपूरयेत् ।

मूल अस्तेन यमिदं होरमिदं सर्पिर्बलावहम्
तेनास्य बीजेडञ्ज्योयामितेनोपूरयेत्क्रियात् ।

टीका अतएवास्यसंजल्पस्यलौकिकत्वेदस्योच्चावका
रादयः इत्याअस्मत्तबीजादयः केचिद्दगौरिमदन्तोच्च
गयादिभिः यदुक्तं वषडाप्यायनेशस्त्रशान्तिनयाउच्छा
वाप्यायनेवौरिति यवंमूर्धन्याहीनामपिग्रहणांविक
त्पानेमप्यनेनास्यलौकिकत्वेदशीते नामितिपुष्टिरूपोस
विदे इदानीवास्यमपिहोमादिरूपंव्यापारेविभजयति
अस्तेनेत्यादिनाहोरेदृपि तदुक्तं दधिहोमान्नराउपुष्टिरि
तिबलावहस्याहेतपयमकंसेवत्यः तेनेतिअरूशपादिना
इष्यमानेनबीजोमितिशरीरकारणभूते शुक्रशोणिता
दिधातव्यानम् पनामितिपुष्टिरूपाक्रियां यतदेवाप्रमे
यानरमपतिपपमेरयति ।

मूल तस्माद्विश्वेश्वरो बोधभैरवः समुपास्यते

ते
३९

39

प्रवच्छेदानवच्छिन्नं भोगमोक्षार्थिभिर्जनैः ।

टीका प्रवच्छेदानवच्छिन्नामिति प्रवच्छेदः समनन्तरोक्त
नीत्याध्यानादिनियतविधिनियन्त्रितत्वं तदभावात्वम
नवच्छेदः यदस्ति साधकानां प्रवृत्तीनां विधिनियन्त्रि
यन्त्रितः प्रवृत्त्यां तत्त्वविशेषमपवर्गनिसर्गत इति भग
वतश्चैतन्यावच्छेदमपि रूपमनवच्छिन्नस्वरूपानप्रापि
तमेव नहितत्स्वरूपानुप्रवेशं विना किंचिदपि सिध्यत्
यतदेवशास्त्रार्थहारके गीताग्रन्थेन संवादयति येप्यन्य
देवताभक्ता इत्यनेनाग्रतरादिशत् इत्यनन्यत्वमादिका
हावाकदेवकादित्यर्थः गुरूरीतितत्त्वविकार्योपदेष्टा
भगवान्वासुदेवः त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा
यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलो
कमश्नन्ति दिव्यान्दिवि देवभोगान् ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं
विशालं क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति इत्यादिना भोगा
र्थिनां मनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते तेषां नि
त्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहं इत्यादिना च मोक्षार्थि
नामवच्छेदानवच्छेदाभ्यां क्रमेण स्वरूपमभिधाय पुनः
सावच्छेदेपि रूपे नवाच्छिन्नरूपमेवेत्यभिधाने येप्यन्य
देवताभक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः तेपि मामेव कौन्तेय
यजन्त्यविधिपूर्वकं इत्यादिना तेनोपदिष्टं यतदेवत्याचष्टे ।

मूल येवापादतिरिक्तोहि किं विमृश्यत याविद्रः
तेपि वो पंचविंशानावाधाभेदेन मन्वते ।

टीका येषानकावोपादातिरेकस्वभावात्स्वात्मरूपात्।

व्यतिरिक्तमभ्यत् ततश्चियताकारं इन्द्रादिदेवतेश्वहानि
शययोगात् गाढगाढविमर्शत्वे वेद्यो वेदकतामासा
वेदकः संविदात्मताम् प्रशान्ततायां संविन्दात्मा चेत्स
ततदिदं तन्मयं जगत् इत्यादिसत्यापितबोधाभेदेन पर
प्रमातैकस्वात्ममयत्वेनावस्थानेश्वर्थः ननु देवतो
द्देशेन द्रव्यत्यागो याग इत्युक्तेः इत्थं यागार्थमुद्दिष्टैव दे
वता भवति न च बोधैकरूपस्य स्वात्मनस्तस्य तथात्वेनो
द्देशोऽस्ति कथमस्य यागत्वमित्याशंक्याह ।

मूल तेन विच्छिन्नतामर्शरूपाहन्तापदात्मनः
स्वयंप्रथस्य न विधिः स्पष्टात्मास्य स्वपूर्वगः ।

टीका तेन बोधात्मदेवतत्वात् तस्य सहजाद्विवातोयमात्मे
त्यादिनानवच्छिन्नतया विततेन रूपेण परामर्शप्रकाशय
परामर्शमयस्यात एव स्वयंप्रथस्य प्रमाणादिनैरपेक्ष्येण
स्वतःसिद्धस्य विधिरप्रवृत्तप्रवर्तनात्मा पूर्वभावी नत्वा
स्पष्टात्मा नास्ति हि साधनस्वभावनो भवतीत्यर्थः न खलु
बोधस्वभावस्वात्मनस्तैर्विधिविषयतामापद्यते तस्य
विधिप्राग्भावात् यावदप्राप्तं हि विधेर्विषयः न च स्वा
त्मनः कदाचिदप्राप्तिरस्ति प्रागादिसिद्धतया सर्वत्र स्फुर
णात् ननु विधेर्नियोगभावनात्मनः यावद्विषयत्वमु
क्तं स्वात्मा पुनस्तावत्कस्य विधेर्विषयतां न भजते इत्याशं
क्याह मूल विधिर्नियोगस्तच्छब्दभावना चोदनात्मिका

टीका विधिरप्रवृत्तप्रवर्तको न पुनरत्यन्तज्ञापकः परास

न॰
प॰

40

विधेर्लक्षणमेतावदप्रवृत्तप्रवर्तनम् अतिप्रसंगदोषेणाज्ञा
तज्ञापको विधिरिति स्वर्गयागयोस्साध्यसाधनभावे
प्रबोधयतोस्य विधेः तावत्प्रवर्तकत्वं यत्नस्य प्रयस्यपु
सः प्रवर्तितोस्मीति प्रेरणात्मकः कार्यत्वानुसंधेयो यस्मि
नियोगः स च दर्शपौर्णमासाभ्यां यजेत स्वर्गकाम इत्यने
न चाधिकारानुबन्धः एतदेव चतुरनुबन्धवान्धवो नियो
गस्तस्योच्यते किंचित्कविमिप्रकरणेति नियोगस्वरूपमि
ति भावना च भाव्यनिष्ठो भावकव्यापारः भाव्यस्वर्गादिफ
लेतन्निष्पत्त्युत्पादकः पुरुषव्यापारो भावना पुरुषो हि
भवत्स्वर्गादिकमर्थं स्वव्यापारेण भावयतीति भावने
त्युच्यते सा चेह विधिशब्दभावनार्थ भावनायां किमित्य
पेक्षायां स्वर्गः केनेत्यपेक्षायां यागः किमित्यपेक्षायां
भाव्या पुरुषप्रवृत्तिः केनेत्यपेक्षायां शब्दः कथमि
त्यपेक्षायामर्थवादवाक्यव्यापारः समन्वयनीयः ।
चोदना वैदिकं विधायकं वाक्यं यदाह चोदनेति ।
क्रियायाः प्रवर्तकं वचनमिति एतच्च भयत्रापि स
मन्वयनीयम् तच्च प्रमाणान्तरप्राप्तिपर्यमेवार्थम ।
भिदधन्मानतां लभते तेनार्थं साधयति ऐन्द्रा ।
ग्नमेकादशकपालं निर्वपेदित्यादौ निर्वपनादि च
रेदिष्ट इन्द्राग्न्योर्देवताप्राप्तिविधेयादुपदेवतासम्ब
न्धस्यैव साक्षात्प्रतिपादनात् नेदं वाह ।

मूल तदेकासिद्धाश्चन्द्राद्याविधिपूर्वादिदेवताः उत्त
मेव प्रशान्तसंविदन्तोऽपि नाविदुः अहं वा यजन्त
तथानेन संवेद्यरूपिणः ।

टीका तदुक्तं न विदुर्मां तत्त्वेनातश्च्यवन्ति विधिपूर्वावि
धिरेव पूर्वं पूर्वभाविप्रत्यधिगतार्थप्रकाशनात्मकं प्रमा
णं यासां ताश्च ताः स्वात्मव्यतिरिक्ता हि देवताः वेद्यता
याः प्रमाणान्तराप्रतिपन्नास्त्वशास्त्रेण साध्यन्ते इति उक्तं
यतः अहं वा यैकरूपः शुद्धः स्वात्मा पूर्वोक्तयुक्त्या सदैव प्र
काशमानत्वात्स्वसिद्धो प्रमाणं किंचिदपेक्षते इति उक्त
युक्त्या विधिपूर्वकामिति तदेवाह अहं वा यजन्ति तथेति
विधिपूर्वा इत्यर्थः ननु यदि प्रमाणान्तरनैरपेक्ष्येणैव स्वा
त्मा स्वयं प्रकाशते किमिति न सर्वैरेव सर्वेषामित्याशंक्या
ह नेति स्वात्मव्यतिरिक्तेन्द्रादियाजकाः ते सर्वे देवप्रका
शमानेऽपि एवेदनात्मप्यात्मप्रयत्नइति रिक्तस्यान्यस्य देव
तात्वानुप्रयत्नेव सन्नेनाविदन्तोऽपि न विदुः वेद्यताया एव प्र
धान्येन दर्शनात् वेदितैकरूपतया न जानीयुरित्यर्थः तदु
क्तं नेत्रैव न तु मामभिजानन्ति तत्त्वेनातश्च्यवन्ति ते इति तदे
व व्याचष्टे चलनेन त्ववच्छिन्नरूपतया यान्ति देवता यतदपि
तत्त्वेन ग्रन्थेनैव संवादयति देवान्देवयजो यान्ति त्या
दिति तत्त्वार्थेन तेनेति त्ववच्छिन्नरूपतया यान्ति लक्षणेन
हेतुनेत्यर्थः यदुक्तं यान्ति देवव्रता देवान्पितॄन्यान्ति पितृ
व्रताः भूतानि यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽपि मामिति
ननु यद्येवं कथमन्यदेवताभक्ता अपि यजन्तो मामेव

ने
धर

५१

शंकाह ।

मूल निमज्जेद्यतो येन तत्र संविन्मयीं स्थितिम् वि
इत्तस्य नवच्छिन्नमङ्क्राग्रपियाल्लिमाम् ।

टीका नत्रेति स्वात्मव्यतिरिक्तायां देवतायां नद्रूकः स्वात्म
व्यतिरिक्तदेवतायाजिनश्चार्थः मामितिपरबोधेकस्व
भावमात्मानं ग्रस्मिन्वरमाहयमयेसंविन्मयतयावस्थि
तमेवयागः तत्समापत्तिरेवतत्फलं ननु भगवद्गीतासु दे
वेनोक्तस्य माहात्म्यमर्थस्य नदेकवाचकत्वात् कथं बो
धमात्राभिधायकत्वमुच्यते इत्यमाशंक्याह ।

मूल सर्वत्रात्रय हि शब्दो बोधमात्रैकगोचरः सभो
क्त प्रभुशब्दाभ्यां याज्ञ्यस्य न पोदितः ।

टीका ग्रत्रेति गीतार्थे ग्रनवच्छिन्नस्य बोधमात्रस्यैव प्रति
पादयितत्वात् ग्रतएव केवलस्यैव बोधकस्य वाच
कः परामृष्टस्तक्रम् नहि प्रकाशादितो यस्यापोहस्य प्र
तियोगिनः संभवोप्यस्ति तस्य प्रकाशमानत्वाप्रकाशमा
नत्वविकल्पोपहतत्वात् यत्तु शरीरादौ क्वचिदहमित्यादि
स्य प्रतियोगिनः संभवात् ननु यदि बोध एव यापरस्यापोह
कोस्ति तत्कथमोयन्तो मातेशयाज्ञ्यप्रवाप्रतिपत्तय
र्थिकः स्यादिमामाशंक्याह सभोक्तत्यादि यज्ञ्यतयाभेदः पारम
नास्फुरतत्रतिभावः नत्रकेनत्र ग्रहंवसर्वं बोधप्रबोधमयात्म
वप्रभुरेवच नवेकत्वाभयात्मावेतिकथं पश्यतो भोक्त
शंकाह । मूल यात्ममात्मानं संविदेव यात्मना त्यक्तवादिनं
नत्वाकृतिः कृत्वाप्यमादेवतानान्दिमोविना । टीका ग्रस्मा
कृतिरित्वादे

रूपा सा च संविद्याजमान्येव न तु पुनरन्याभिमायाजमानी
संविद्द्वयमयोऽर्थः सर्वं वियाक्रान्तमतो वा संविदे
वतानेवाविना संविद्भेदान् उपपन्नः संविदतिरिक्तस्य
वतामात् न च जडस्य योतमानत्वेकस्वभावे देवतात्वे।
युज्यते इति स्वप्रकाशा संविदेवैकात्मतदात्मना स्फुरती
ति युक्तमुक्तम् सएवयाज्ञ्यपष्टनयोदितइति ग्रतएवा
दिसिद्धत्वान संविदि किं वियादिसिद्धिर्निमित्तमुक्तमिर्

द। मूल विधिव्रतेनाक्ताः कोऽयमन्वादिहृतियामवा

टीका इहखल्वेदवाक्यानि मन्त्रवाल्लणावेन हि याव
ल्लणवाक्यान्यपि विध्यर्थवादनामधेयात्मकत्वेनावि
या नु यद्विधिवाक्यानां तावत्संविदि व्यापारेनास्तीत्य
क्तमाय एवं मन्त्रादेरपि नास्तित्वव्यापारः यतो मन्त्रादि
ष्वेनविधिव्यापारात्मनः क्रियायाथामाश्रयत्वेन विना
क्रियायाश्रसंपन्नेः न च संविदि वाच्यवाचकयोऽस्ययाजया
भावायात्मको भेदः कश्चित्संभवति एकएवादिसिद्धो
वायइतिसिद्धे ननु यद्येवं तत्कथमयं जडः जडस्या विष
यस्तरश्याशंकाह।

मूल सोऽयमात्मानमाहृत्यास्थितो जडपदं गतः आ
हृतानाहृतान्मानं देवादिस्थावरान्तगः जडाज
डस्याप्यतस्य द्वैरूप्यस्यास्ति वित्रता।

टीका आहृतेनेति स्वस्वरूपगोपनात्मिकया मायाशक्त्या
संकोचवतामाभासैरित्यर्थः जडपदमिति परप्रकाशप
भावराशिस्वरूपतामित्यर्थः विश्वनिर्माणक्रीडापरमे।

ने
धर
42

श्वरः प्रथमं स्वात्मातिरिक्तमेव विश्वं प्रकाशयेत् अथवा
विसर्गः तत्र तथागमेषु श्रूयते अनन्तरं च यदास्य मायया
सर्गचिकीर्षा भवति तदा स्वस्वातन्त्र्यात् आत्मानमदर्पणेन
तद्ग्राह्यग्राहकद्वयाभासमन्तरीकृत्य आसयति स्वाङ्गभू
तभावराशिमध्याद्देवादिदेहप्राणबुद्धिशून्यानि स्वगत
हन्तात्मककर्तृतार्पणेन ग्राहकीभावयति तदपरेश
ह्यादिवेद्यताविषयतया विरूपतानिक्रमेण तद्ग्राह्यता
मापादयति अत एव च देहादिकर्तृता च स्वात्मनि यत्ने
तदितरस्तु कार्यतां नेयतो अत एव चैषां तज्जडस्याप
देशः तदा ह ग्राहकता ग्राह्यताकेति एवमपि वास्य प्रका
रवैचित्र्येणानन्त्यमिमाह जडेत्यादि विभजति तत्र जडस्य
तावच्छरीरभेदेन तस्यापि तारतम्यादिभेदेन चतुष्प्रका
रत्वं अजडस्यापि सन्ततभेदेनानन्त्येऽपि चान्यचयस्य तारत।
म्यादिभेदेन नानात्वं संकुचिताः प्रमातारो रहितत्वकर्मोत्र
शयासारेण परिभ्राम्यन्तः स्वतन्त्रत्वश्या सेकमपि स्वात्मा
नेयमोपमोऽदिङ्गोऽहभावरहितत्वेन तत्तदिच्छापरिस्फुरत
नेन च नानाकारतया वैचित्र्येण ज्ञातेन तज्जडे च विषयस
त्वेद्दुःखादिकारतया नानात्वेन यथारि विन्दनोति एवं वै
विश्वस्य किंचिन्मात्रमप्याशंकाह ।

मूल तस्य स्वतन्त्रभावोऽस्ति किं किं यन्न विचिन्तये
न तत्केनचिच्छिरःशास्त्रमनुद्दश्य निवेनियः ।

टीका एतदेवार्थद्वारके संवादयति तदुक्तमित्यादि
ना शक्तिवैचित्र्यायाविति मन्तव्यः सम्यक् उत्तरार्धः
विशिरः शास्त्रे च शिरोभैरव तन्त्रे हि ।

अथ यथा स्वस्वोपस्ततन्तुभिः कीटवद्यथा मलतन्तुस
मातृकः कोशेन देहरूपं ज्ञेरशं परक्रम्य समग्रत्वरूपत्वविवे
यत्यादिना नानाकारैर्विभवैश्च भ्राम्यते न तद्वद्यथा स
उद्गिभावरहितामिच्छात्तमवहिष्कृतमित्यनेन बहुके
ननु देहादिग्राहकतयाभिमतोऽपि ज्ञाता ज्ञेयपर्यवाति
तस्य कथमेवंविधं ज्ञानमित्याशंक्याह ।

मूल ज्ञेयभावो हि चिद्धर्मस्तच्छायाच्छादयेन्न ताम्

टीका ज्ञेयत्वं हि ज्ञानधर्मः तद्धर्मज्ञानात्मनो धर्मस्य कवि
दतिशयः अपि तज्ज्ञानस्यैव तज्ज्ञानरूपता तदुक्तं तत्रापि
ज्ञेयस्य ज्ञेयता ज्ञानमेवेति अतएव चतेषां ज्ञेयानां स
तां देहादीनां छाया स्वैनेव स्वस्यावरकत्वायोगान्न चिति
मा छादयेत्साह्नुगणयात्येनेवंविधं ज्ञानेन स्यात् तेन देहा
दावात्मग्रहण्यात्मनो न काचिद्रूपतो हानिः तदुक्तं तत्रैव
ज्ञेयस्वभावश्चिद्रूपस्तच्छायां नैवच्छादयेत् इति अतएवा
ह ।

मूल तेनाजडस्य भागस्य पुद्गलाण्वादिसंज्ञिनः
अनावरणभागांशो वैविध्यं बहुधास्थितम् ।

टीका तेनेति चिदानन्दाच्छादनेन हेतुना अनावरणोऽनि
शुद्धसंविद्रूपश्चात्मनो स्वर्धः देहादीनां हि संविद्रूपत्वेऽप्य
शुद्धत्वे ज्ञेयत्वेनावभासादशुद्धत्वमपि संभवेत् ननु संवि
दि भेदानुपपत्तेः कथं वैविध्यं संगच्छतामित्याशंक्याह ।

मूल संविद्रूपेण भेदोऽस्ति वास्तवो यद्यपि ध्रुवे
तथाप्यावृतिनिर्ह्रासतारतम्यात्स लक्ष्यते ।

न.
५२

टीका आश्रुतेः आणवस्य मलस्य निह्रासः परिक्षयः त
स्यतारतम्येन मरकतमध्यादिमात्रात्मातिशयः ततः तस्यैते
रतिनवसातान्संभवतीत्यर्थः अतएव पूर्वं वास्तवरू
तिविशेषणमुपात्तं किंच यतउत्तारतम्यमित्याशंक्या
ह। मूल नहिस्तरेणावस्यामः शक्तिपातविनिर्मो
ये सर्वाण्युपरतान्यस्य सर्गेवर्णयिष्यते।
टीका वक्ष्यमाणति वर्णयिष्यते तस्यैव परीक्षतेवेत्यर्थ
रहहि सर्वस्यैव वक्ष्यमाणस्य प्रमेयजातस्योद्देश एव
भवेदितिभावः यद्यपि विज्ञानवित्वकरणे सर्वेषां
देशानेकमादिति तथास्माभिग्रन्थविस्तरभयान्नाति
प्रपञ्चेन न दर्शितमिति स्वयमेवावधार्यम् एवमत्र निह्रा
सतारतम्यानुसारमेवात्मनामपि भगवत्स्वरूपमपि प्र
थतेइत्याह।
मूल अतः केचिन्ममातारः प्रतिपद्यन्ते प्रभुः
पूर्णमेवनिजरूपं केचिद्देशांशिकाक्रमात्।
टीका केचिदिति निःशेषनिह्रासतारतम्येन तारतम्यम् अंशां
शिकाक्रमादिति आश्रुतिनिह्रासतारतम्यमल्पादिशाय
तान तत्रकिनामपारमेश्वरस्यरूपस्य पूर्णत्वमपूर्णत्वंवेत्या
शंक्याह। मूल विश्वभावैकभावात्मस्वरूपप्रथनेहि
यत् अणवोनयत्संज्ञानं तदन्यदपरं वद।
टीका विशेषोनीलसुखादीनां भावानां यएकोभावः
प्रकाशमानत्वात्मपानुपपत्त्यापरप्रकाशलक्षणमय
नामसत्ता तदात्मयत्स्वस्यात्म ॥

नोरूपेण स्वपत्त्यपनमविकल्पकमासाक्षात्कारेणेति देवमा
नोपायैरुक्तैर्यापारमेश्वरेज्ञाने ततः पश्चाद्विधान्तर्गणितानाद
न्याद्विकल्पात्मकेनाक्रमादिज्ञाने अपरैर्विकल्परूपप्रायाविर
हाद्दर्शितं वक्ष्यमाणप्रकारेणानेकप्रकारमित्यर्थः
तदेव बहुप्रकारत्वं दर्शयति ।

मूल तत्र साक्षादुपायेन तदुपायादिनापि च प्रथ
मानो विविधाभिर्भेदैर्भिन्नोऽभिधीयते ।

टीका तदिति परमेश्वरो वा ज्ञाने साक्षादुपायेनेति शाम्भवे
न मेदेवस्याव्यवहितेन परज्ञानावाप्तौ निमित्ते सपत्ववपरा
कारेणाणवस्त्वादुपायरूपत्वेन तत्पश्चादुपायत्वेनोपा
यविधिनिषेधमात्रमिति वक्ष्यते तस्य शाम्भवोपायस्याप
रः शाक्तः प्रादिशद्वात्मणवोपायश्चाणवः भिद्यते ।त्योपा
यादिकं भेदमेतीत्यर्थः न केवलमेवं यावदन्यदपि यतद्वै
धेनेमित्तमस्तीत्याह ।

मूल तत्रापि स्वपरद्वारद्वारितात्स्वैर्विशेषणैः
व्यवधानाव्यवधिना भूयान्भेदः प्रवर्तते ।

टीका स्वेन यथा शाम्भवेन शाम्भवं अतएव स्वपुरलत्वेन
द्वारेणाद्वारितस्योपायस्य वैशिष्ट्यं तदूर्ध्वात्मना शाम्भवस्य
रूपेण व्यवधानेन साक्षादुपायत्वाभावात् प्रथमेतावद्व
पायस्योपायाभावादिमेदात् तेषां च द्वारिद्वारभावे द्वैवे
घट तत्रापि प्रत्येकं रूपेणान्तरूपेणेन द्वैधे द्वादशतेषां च प्र
त्येकं व्यवहितत्वाव्यवहितत्वेन द्वैधवत्वार्विशतिव्यवधा
नेन बहुभिर्विज्ञातीयैरितिभेदानां भूयस्त्वम् ननु ज्ञानं
तावदुपेयत्वप्राप्तिज्ञानमिति तदोपायेन केन विज्ञायं ।

न
५५

सर्वज्ञाने भेदोपपत्तेः नाप्यज्ञानेन तदनोपायित्वात्तस्ये
ति किं नामोपायस्वरूपमित्याशङ्क्याह ।

मूल ज्ञानस्य वा स्मृत्युपेयायेनान दज्ञानमुच्यते ज्ञान
मेवं नतस्त्वं परं विज्ञात्मकं मतम् ।

टीका किं न तत्त्वं वैकल्पिकं स्थूलशाकादिज्ञानवि
लक्षणं संवेदनमिति संबन्धः अतएव शाम्भवमित्यर्थः अतए
व शाम्भवमित्यर्थः अतएवेच्छात्मकमित्युक्तम् शाक्तोपा
यो हि ज्ञानक्रियात्मकत्वमिति भावः नन्वेवमपि कथ
मेकस्यैवोपायोपेयभावः संगच्छते इत्याशङ्क्याह ।

मूल उपायोपेयभावस्तु ज्ञानस्य स्थौल्यविभ्रमः
एषैव च क्रियाशक्तिर्बन्धमोक्षैककारणम् ।

टीका स्थौल्यं चिदानन्दैकघनपरमतत्त्वस्वरूपान्निमज्जना
दनन्तग्राह्यग्राहकात्मना भेदेनोल्लसनं तत्कृतो यो भ्रमः
यदिदमुपेयमयमुपाय इति विकल्पो ह्ययं प्रकाशात्मा
शिव एवोपेयः स च सर्वत एवावभासमानः स्वप्रकाशविदत्य
नुपायात् अतएवानाद्योपायानां किंचित्प्रयोजनमज्ञान
ज्ञापकत्वात् तेषां तदुक्तं अपरोक्षे भवमेव सर्वतः प्रक
टीस्यते यैरुपायाः प्रत्यक्षेण तेषां न विदांकुर्वते इति अने
नैवाशयेन वानुपायानिरूपणं करिष्यते ननूपयेवं
कथमयं व्यवहारः प्रवर्तते इत्याशङ्क्याह एषै
वेत्यादिक्रियाशक्तिरिति तत्र इदं वैचित्र्यवाक्यमित्थंकारे
त्वात् तेन परमेश्वरस्याभिरूपवाच्यमित्याशयः अतएवाय
न पाठेन नानात्वं न्यकोत्तान्स्त्वमवाकः नन्वाह वन्धमो
नैककारणमिति यदुक्तं सेयं क्रियात्मिकाशक्तिः शिवस्यप
शुवर्तिनी

वन्त्यपि श्रीस्वमार्गस्थाताता सिद्धयपपादिकेति तन्नेवमा।
पि किं नामोपायं तयोः संमतमित्याशंक्याह ।

मूल तत्राद्ये स्वपरामर्शे निर्विकल्पैकधामनि य
त्स्फुरेत्प्रकटं साक्षात्तदिच्छाख्यं प्रकीर्तितम् ।

टीका तत्रैवं सति ग्रंथप्राथमिकालोचनज्ञानात्मनि प्र
तएव निर्विकल्पे तएव भिन्नस्य परामृष्टानुभासात्स्वपरा
मर्शे स्फुरत्तामात्ररूपे यत्प्रकटं स्फुरेत् साक्षात्कारतया।
स्फुरणं तत्साक्षादिच्छाख्यं प्रकीर्तितं उपायान्तरनिरपेक्ष
त्वादस्य चैतन्येच्छाशक्तिस्फाररूपः शांभवाख्योपाय उक्त
इत्यर्थः एतदेव दृष्टान्तोपदेशेन स्फुटीकर्तुमाह ।

मूल यथा विस्फारितदृशामनुसंधिं विनाप्यलं भा
तिभावः स्फुटस्तद्वत्केषामपि शिवात्मना भूयोभूयो
विकल्पांशनिश्चयक्रमचर्चनात् यत्परामर्शमभ्ये
ति ज्ञानोपायं तु तद्विदुः ।

टीका तथैवानेनेवेदं सर्वमित्येवमात्मनो विकल्पस्यात्मा
नात्माकाशश्च यातीपत्तत्वापि प्रतियोगिनिषेधपूर्वको या
ऽयोऽनः पुनः शब्द्योनिश्चयः तस्य योऽक्रमेण चर्चनं यथो
ऽर्थस्फुटताभावित्वादिना संस्करणं ततो यद्विकल्पमान
मात्मस्वरूपपरामर्शमेति तमेवेदमित्येवंप्रतीतिमभिज्ञा
साक्षात्कारतामभ्येति तज्ज्ञानोपायं विदुः ज्ञानशक्तिस्फा
रात्मकं शाक्तमुपायं जानीयुरित्यर्थः तु शब्दः पूर्वस्माद्व्यति
रेचकः इह हि विकल्प एव क्रमेणानिर्विकल्पतामेतीत्युक्ते
तत्र पुनर्निर्विकल्प एवं साक्षात्कारणोरूपमत एव वान
योऽह्याविहारभावः यत्तत्कल्पनाक्रममवगाह्य भूताश्चसाध

न
४५
45

नम् क्रियोपायेनतास्त्वानंभेदेशानापवर्गगः तथानदा
त्मरूपंक्रियोपायमाहत्वातक्रियाशक्तिस्फुरात्मकाणवो
पायसमधिगम्यं सर्वागमेषूक्तः यन्तत्ताभिः भेदप्रथा
मयीभिः कल्पनाभिः कर्मः स्थितेनकालितः वहिर्भूतो
विच्छिन्नोयोसौतत्त्वादिरध्वस्तत्स्यापनेत्वशक्तोऽयमिते
केशाकेहिविकल्पपदार्थाः इहत्वत्वाध्येपिशति ब्रतपव
नतत्वोध्वादिः ननूपायभेदादुपेयभेदोपिस्यादिम्या
शंकेक भेदेशानामपवर्गगइति स्वरूपप्रयत्नेनापवर्गः
तत्त्वमेवेरवहिर्द्वारिहारभावेनभवतीतिभावः ननुतं
नमेवोपायइतिसामान्येनप्रतिज्ञातेनकथमाणवोक्ति
योपायत्वमुक्तमित्याशंक्याह ।

मूल यतोनान्याक्रियानामज्ञानमेवहितत्तथा ।
रूपेयोगान्तरंधामामितिश्रीगमशासने ।

टीका श्रीमत्स्वार्थितं नानात यत्तज्ज्ञानमेवरूपेः यदेहात्
योगस्यान्तः पराकाष्ठानते प्रामेसतथाक्रियेतिसर्वशाभि
धीयतेरूपार्थः ननुतत्किंप्रमाणंइत्याशंक्योक्तमितिश्रीग
मशासनेइति ग्रन्थोक्तमितिशेषः नत्वमेवग्रन्थपदति ।

मूल योगोनान्याक्रियानामान्तवारूपाहियामतिः स्व
वितत्वामनाशंसेसाक्रियेत्यभियोयते ।

टीका यतस्तत्वस्वरूपमेवव्याचष्टे स्वविमेवासनाकर्ममलमाया
ममलयः तासांशान्तिनिमित्तयासतिः संविन्मभाविकानि
मितामित्यनेनसममीत्याख्याता ।

मूल सादेहारंभिवाद्यस्यान्तवज्ञानापिशाप्तिनोस्कि
पामेवचयोगः स्यानवानोविन्त्यशोकृतः ।

टीका

ययैकक्रमेणादेवशिविंशदेकं च संख्यायेत्याम्नकाशुद्धदेहा
रभीएयसाधारणानि तथावायस्थानानि हेयाधानमथः
उर्वेत्रेव येनैव यानने यावत्सामसमनाशक्तिरिमाशुद्धमान
त्वदीक्षादिनासाधारणानि तत्त्वानि प्रविशयनास्वावितवा
समनाशान्तिकारित्वात्क्रियास्यात् तथासैव योगत्वमिच्छ
न्ति वस्तुनोऽन्येन वस्तुनेत्याशुक्तानत्वात्तोवितियोजना।
योगः स्यादिति तानयोः ज्ञानातिरेकः इतिशुक्तमुक्तं योगा
नाम्नः क्रियातान्येति ननु कथंज्ञानमेव क्रियामेवेति
दृष्टान्तोपदर्शनेनोपपादयति लोकेपि किल गच्छामीति
व मन्तः स्फुरैवयः सादेहदेशमतोऽन्याप्याविशन्तीगति
क्रिया प्रन्तरात्मनिगच्छामीति याः स्फुरणास्फुरणाद्यत्रना
त्मिकाः संवित् सैव देहाद्याविशन्ती वेवश्याविष्करणेन
स्वमवतामापादयन्तीगमनक्रियाभवतीतिशुक्तमुक्तं
ज्ञानमेव हि तत्प्रयाति गन्तीर्हि गच्छामीति स्फुरणायोस
योकर्तृकरणकर्मात्मकशरीरपादयामस्याविशनगम
नक्रियासम्पत्तिः स्यात् तदेवोपसंहरति।

मूल तस्मात्क्रियापि यानाम ज्ञानमेव हि सा ततः
ज्ञानमेव विमोक्षाय युक्तं चैतदुदाहृतम्।

टीका तत इति क्रियायाः ज्ञानात्मकत्वात् तेनतोत्तेववि
मोचयहृदयं शैवयामनपत्यपीत्यादिना क्रियायाश्रपव
गौनिमित्तमुक्तमेवं च युक्तमुक्तं ज्ञानमोक्षैककारण
मिति तदाह युक्तं चैतदुदाहृतमिति स्वतन्त्रात्मादिनिरि
कास्त्वत्यादिना प्रागात्मज्ञानानिरिक्तेमोक्षोनामनकश्चि।

तं॰
५८

इत्युक्तमिति ज्ञानमेव विमोक्षायेत्यनेनेहत्व फलभा-
वोऽनयोरुच्यमानः कथं संगच्छते इत्याह ।

मूल मोक्षो हि नाम नैवान्यः स्वरूपप्रथनं हि सः स्वरू-
पं चात्मनः संविन्नान्यत्तत्र तु याः पुनः कियाधिकाः
शक्तयस्ताः संविद्रूपाधिका न हि प्रसंविद्रूपताया
गाहुर्मितास्ता स्वात्मनिरूपणात् ।

टीका ननु स्वरूपमेव नाम किं यस्याभिप्रथनं मोक्षः स्यादि-
त्याह स्वरूपमिति तेन स्वस्यात्मनो रूपं संविदेवेति तन्न स्वप्र-
थनं यथावत्त्वज्ञानं स एव मोक्षः तदेतत्प्रथाके पुनः किं पुनर-
त्रेहत्व फलभावश्चेतः सत्कार्यनिकपवननाल्पकः यहस्य
ज्ञानादीति संविदन्तिरिक्तमिमर्थः नन्वात्मनः संविदन्तिरि-
क्तमास्य शक्तान्तरयोगित्वं स्यादि-
त्याशंक्याह तदेवमादि तत्र शब्दस्वार्थे ननु यत्र धर्मः शक्ति-
मतः स्वरूपाधिका सातान् यतः धर्मिनयाः शक्तोन्नांत्वय
मेनयानिरूपणात् कृतमिति धर्मिणः स्वात्मनिरूपणादिसत्से
हांयेहतेत्याशंक्याह ।

मूल पारमेश्वरशास्त्रे हि न च काणादद्दृष्टिवत् शक्ती-
नां धर्मरूपाणामाश्रयः कोऽपि कथ्यते ।

टीका यथा वलूकाणादाः प्रान्स्तत्वादि संबन्धात्तेस्मादि-
धर्मिरूपमात्मानं निरूपयन्तस्तद्गुणाः शुद्धिस्तु वह्नेः स्वत्वाद्धि-
प्रयत्न धर्मा धर्मसंस्कारसंख्योपरिमाणपृथक्त्व संयोगविभा-
गास्मादिना नत्स्य मैव न साकमापारिमितेन धर्मता न मस्पा
गमनं नैवं परशास्त्रे तत्त्वतः धर्मधर्मिभावः कश्चिदस्तीत्य
नेपर ।

एवं स्वतन्त्रो वोपस्तनदुपाधिवशात् तच्छक्तिनयात्मप
रिच्छिद्यते इति न वस्तुतः कश्चिच्छक्तितद्वतोर्भेदः यद्वत्प्रा
क् मात्रक्रमेऽहि भावस्य तत्तत्रवपुष्यत्वे को भेदः वस्तुतो
वह्नेर्दाहपचकत्वयोरिवेति ननु यदि कारणादर्शनवशा
द्धाधिधर्मिधर्मभावस्य निरूपणं क्रियते तदा को दोषः स्या
दित्याह ।

मूल ततस्तद्धक्तिवेच्छाया याभिन्नास्वस्वरूप
स्वतः एकः शिव इत्येवागमस्तु स्वैर्वनायते ।

टीका यदि हि शक्तितद्वतोः धर्मिधर्मभावेन वास्तव एव
भेदः स्यात्तदैषां नानाविधैः रूपैः स्याद्वैः जगदपि कोऽर्थ
याश्चमन्तो नित्यमेक एव शिवः प्रभुरित्यादावेक एव शिव
इत्येव मद्दयपतितास्मिकानेकेषां शक्तितद्वतां नामधे
नां सम्भवाद्वस्तुस्वरूपाभिधेयरहितास्यात् ग्रन्थस्य च मना
भवतीति यावत् ननु यदि वस्तुतः संविद्रूपभावः शिव
एवैकोऽस्ति तत्कथमयं विहादिनानाशब्दात्मा व्यवहारो
न्य प्रक्रियते इत्याशंकामुपसंहारे भंगोपशमयितुमा
हु ।

मूल तस्मात्संवित्त्वमेवैतत्स्वातन्त्र्यं यत्तदुच्यताम्
विविच्यमाने बह्वीषु पदवीष्वतिशक्तिषु ।

टीका एतस्मान्निर्णीतपूर्वमिति तन्नुतनविहायास्तम् यथो
क्तेव बहुशक्तित्वमप्यस्ति ब्रह्मवादिश्रुतेनेति इहात्मता
नेमेव मोक्त इति ज्ञानमोक्षयोः कार्यकारणभाव एव
स्ते नास्तीति तावत्प्रकारणानि कार्यवन्ति भवन्तीति
न्यायेन ज्ञाननिनासम्यग्विज्ञानात् एषु कारणे कार्यात्मा मोक्षो
नस्यादित्याशंक्य ज्ञानानन्तर्यं प्रसङ्गो नाशङ्कनीय इत्याह ।

मूल यतज्ञात्मपश्यामो तत्त्वमेहाशोकमोहयाम
नावश्यकारणाकार्येन ज्ञान्यपिन मुच्यते ।
टीका ज्ञानिनोहि अवश्यभाविनोमुक्तिरितिभावः अत
एवचतेषांज्ञानीनित्ययुक्तएकभक्तिर्विशिष्यते प्रियोहि
ज्ञानिनोत्यर्थमहंसचममप्रियइति तथाज्ञानीत्वात्मैव
मेमतमित्याहितीतम् ननुज्ञानमेवविमोक्षायेत्याहज्ञा
ज्ञानमोक्षयोः कार्यकारणभावउक्तएवेतिकथंनायंप्र
संगइत्याह । मूल यतोज्ञानेनमोक्षस्ययाहेतुफल
तोक्तितं नमामप्रधानतोनायंप्रसंगइतिनिश्चितं ।
टीका यतश्चनिर्णीतवत्याविनिनेहपुनरायस्तम् यथायु
पसंहरन्नयदवतारयति ।
मूल एवंज्ञानस्वभावेवक्रियास्वतत्वमात्मनि
यतोवहतितेनायंविचनाहप्रयताकिल ।
टीका ज्ञानस्वभावेति क्रियायाज्ञानाविनाभावित्वात् य
उक्ते नज्ञानरहितातिक्रियेति स्वतत्वमिति अन्तर्गृहयार
कात्मनाभेदेनहोसात् तेनेति स्वतत्त्वावहनेनहेतुना
विश्वेति नत्वग्राह्यादिभेदवैचित्र्यात् अतएवाह क्रियार्थ
यो भुपायानांग्राहवायविभेदनाम भेदोपभेदवैचित्र्य
निसंख्यतमवान्तरात् ग्रामान्तग्रामाः वायाः कंदमेरुला
दयः उग्राग्रादयोहिग्राम्यभूमिगतावायवेनावसिताग्र
विचवत्तरादिवासेन्द्रियादिगोचरत्वात् प्रमात्रन्तरासाधा
रणानाश्चनवायाः कंदमण्डलादयः पुनर्वाक्येन्द्रियगोचर
वात्मापारणश्चवायाः सन्तः ग्रामइत्यस्मिन् ग्रामवायविभेदे
नाम्मिति एवंनिपतभेदवैचित्र्यावायावान्तरभेदादेनापसे
दनानानामिः सात्यनवरूपकारत्वमित्यर्थः ।

तथाहि उच्चारस्मरणादिभेदात् प्रथमं पंचभेदात्मका
पि बिन्दुनादादयोबहवउपभेदाः एवमष्टाङ्गयमाणा
नामेत्राणांग्रानन्त्यमित्यसंख्यभेदत्वम् एवंयतीनामा
क्रियाणामेषामादिनाउपक्रान्तक्रियायाज्ञानानामेकत्वेउ
त्यागमार्भ्यांनिर्वाहेतमित्येकएवज्ञानान्मोक्षस्तावता
उपायइति नोपायनानात्वमतएवतत्फलभूतेमोक्षे
पिनकश्चिद्भेदइत्याह ।

मूल एतेनैवेतन्निरस्तं यत्केचनशशंकिरे
उपायभेदात्मोक्षेपिभेदःस्यादितिसूरयः ।

टीका यत्केचनसूरयः शशंकिरे इति संबन्धः केचनसू
रयइतिभेदवादिनः तथाहि हेतुफलयोःवास्तवएव
भेदइतिहेतुभेदात्फलभेदोपिस्यात् इष्टश्चनःप्रादेशोत्र
लगाःसार्वभूम्यमनतिक्रान्तस्याविकलस्वस्यादिनीत्या
सेविदेवसर्वमिति कोनामहेतुफलभेदःकास्मिन् ।
केहेतुफलयोर्भेदेज्ञानात्मैकएवोपायोभ्युपगतश्च
पायनानात्वस्यैवाभावात्कोनामफलभूतेपिमोक्षेभेदः
स्यात् ननुतत्रसाक्षादुपायेनत्यादिनासाक्षादुपायना
नात्वमुक्तमिति कथंनतद्भेदादुपायेपिभेदइत्याशंक्याह

मूल मलतच्छक्तिविध्वंसतिरोभूतिमध्यतः हेतु
भेदेपिनोभिदाघटध्वंसादिहृतिवत् ।

टीका यत्रवास्तवएवहेतुफलभावोस्ति तत्रापिहेतोर्दी
तादृभेदेपिनतत्फलभूतस्यमलतच्छक्तोर्विध्वंसादेर्नेक
विधत्वं कलातत्त्वभुवनादिनाभेदेपिदीक्षायास्तस्यावि

तं
५८

शेषान् । तथा च यदस्मद्गुरुरकरभिनिवहागुपायभेदे
पि अविशिष्टपवर्धसमिनिरोभावादिः अतस्त्वावश्यमेव
हेतुभेदात्फलभेद इति नायमेकान्तः यतः पुनः काल्पनि
कप्रबोधायोगेप्यभावलक्षकानामेव वानेति भावः त
देव मिथ्याज्ञानक्रियात्मकत्वाद्रूपायस्यैव विद्येपितद्रूप
यभूतेयपवर्गेनकाश्चिद्विद्दृशतिसिद्धम् न केवलं भक्तिन
पवैतन्निर्दृयावदागमतोपीत्याह ।

मूल तदेतत्त्रिविधत्वं हि शास्त्रे श्रीपूर्वनामनि
आदेशि परमेशेन समावेशविनिर्णये ।

टीका तदेव ग्रन्थं पठति अकिंचिच्चिन्तकस्यैव गुरु
णा प्रतिबोधितः उत्पद्यते य आवेशः शाम्भवोसावुदीरितः
उच्चाररहितं वस्तु चेतसैव विचिन्तयन् यं समावेशमा
प्नोति शाक्तः सोत्राभिधीयते उच्चारकरणध्यानवर्णस्था
नप्रकल्पनैः यो भवेत्स समावेशः सम्यगाणव उच्यते
अस्मात्सपाठेवायमाशयः यदुपायोपेपादिना द्वारिद्वा
रभावेन शाम्भवोपायप्रवणायामन्यनविश्रान्तिरिति त
देवकेमण्णाचष्टे अकिंचिच्चिन्तकस्येति विकल्पानुप
योगिता तथा च वक्ष्यति तत्रेष समापत्तिर्निरूप्यते तथा ह्य
विकल्पानुपयोगिनी या विकल्पाप्रयोगिनि तदेव यत्त
स्य यमयेभावः स्थिरः पूर्णः समन्ततस्त्वादि दृष्ट्वा तेष प्रसा
द्युपलभ्य तथार्माणिकस्य विरामनोत्पस्य समभ्यदि
तेस्मात् विकल्पो हि अप्यामवलान्सलं विकल्पनतागे
भावकतयाविगलद्वस्तुस्वादिना यपायायसमापत्तिश्च यदि
कल्पनतनाक्रमेणाविकल्पात्मकसंविदाद्यम्यमभ्यति य
दुख्यते

४८

प्रविविक्तविकल्पस्वरूपोत्थसंस्कारमंत्रमेवाप्युपक्रम्य संवे
दयतीति विमलामविकल्पस्वरूपतामितिप्रत्यवशाको
पायादस्य भेदः ननु कथं विकल्पानुपयोगेनैवैतस्मा
दिव्यांशकोदर्शयितमाह सकथं भवतीत्यादि गुरूणामिति
गरीयसा तेयाभिमुख्येनैव वस्तुतत्त्वरूपेदंतत्प्रावेशोविश्वा
न्मात्रमित्यक्तेनोपायमुखेवेति प्रतिगरीयस्त्वमेव व्याख्यातेऽर्
स्य रूढैवमाप्युक्तेऽयोगाभ्यासेन न यथाकृतविकल्पक्रमोपहारो
हाभावः सूचितः ननु कथमन योरभिन्नविभक्तिकयोः सा
मानाधिकरण्यं स्यादित्याशंक्याह तृतीयार्थेनेत्याख्यायावै
व्यधिकरण्यनः तृतीयार्थेनसीति नसीति प्रयुक्तलोप
प्रयोगः तृतीयार्थइति सर्वे विभक्त्यन्तान्नातिपादिकात्तेष
ष्टः वाशब्दः एतान्तरेवैयधिकरण्यमित्युरूणां व्यनोपा
वोपः ततश्चार्थः।

मूल प्रावेशाश्वासनन्तत्स्वस्वतन्त्रपनिमज्जनात् प
रतन्त्रपनाशोभोगयाख्यकारविभागितः।

टीका प्रमनन्तस्यजनस्यतुर्यादेःमितस्यप्रमातुः स्वसमा
धारणेनतत्त्वकवितेपहृयनिमंजनेगुणीभावः तत्त्वल
स्थपरेणास्वतन्त्रेणबोधनपानरूपनानातानम्यसप्रावेशः
इतिसम्बन्धः यदुक्तं सुखत्वंकर्षतापास्तबोधस्यबोधिरा
त्मनः स्वस्यादेहेनतुगोतानेनतत्समावेशलक्षणामिति क्र
तेः पुनरयमागतत्स्याह प्रोमोदितिनप्रतः शक्तेरणाबो
प्रापादिति ततएवशक्तेरणाद्यप्रभवइतिभावः प्रतय
वशक्तिरवेश्यानन्तत्तानेकियाभावयोः समावेशात्कर्ग

नत्वेनाभिधास्यमानत्वात् इह पदार्थावगमवगमभङ्गः स
रीकारेण वाक्यार्थावगम इति पदार्थयोजनानन्तरं वा
क्यार्थमपि योजयितुमाह ।

मूल तेनायमत्र वाक्यार्थो विज्ञेयं प्रागिमिषत्स्वयं वि
नापि निश्चयेन ज्ञानमस्त्यप्रमाणाविबितम् ।

टीका मातारमपरीकुर्वत् हेविभूतिं प्रदर्शयन् आसेहृद
पनैर्मत्यातिशयेनातरन्स्वनः विज्ञेयं विन्मात्रस्वेपार
मार्थिकं रूपं मानासकलकरणग्रामप्रसवनिमित्ता
हुद्दिसैवविद्यायामेवांति महिम्नुतादर्पणः तत्प्रति
विम्बितं गृहीतानामग्रहं परिमितेः प्रमातारं अपरीकुर्वन्
बुद्ध्यादावात्माभिनिवेशं गुणीभावमापादयत्रेव तत्स
भावेनानन्यसाधारणा विभूतिं वाधामताप्रधानता रव
यस्समनन्तरोक्तश्रुत्याविकल्पापारोहमन्तरेणानन्यापे
त्ताज्जतिमेधामारतपासेमाहृदयं परमेष्ठिनश्या
पुके: हृदयं विसर्गः तस्यैव मेसमनन्तरमुक्तत्वादपरि
मितानवत्तसातिशयः पराकाष्ठात स्वयं प्रागमिषत् आ
सेस्वप्रकाशतया प्रकाशते इत्यर्थः ननु ज्ञेयतावत् जडा
जडात्माद्विधा संभवति तत्र संविदि जडेन नीलादिनाप्रवे
शोस्तीति कथं वा धात्मेव समावेशः इत्यकामिमाह ।

मूल तेयंद्विधा विन्मात्रे जडत्वाधश्चकल्पिते इतर
ततः प्रमात्मतां हि भोगाय मीदृशः जडेन यः समावेशः
सप्रतिच्छन्दकाकृतिः चेतनेन समावेशस्तादात्म्यना
परकिल ।

टीका ननु कथं स्वप्रकाशतया विनापरप्रकाशं
ननेयत्वनामत्याशंकोक्तमयूपचक्रिमनामितिवशंकापोतकं

परमेश्वर एव स्वातन्त्र्यादपरिहृतवेदकभावमपि स्वात्मा-
नं भावनोपदेशादौ शिव एव सर्वक्रियाणां कर्ता वित्तेय-
इत्यादिपरामर्शैरहंप्रतीतिमन्तरीकृत्य वेद्यतया योजय-
दयति इदमेवाहं परं स्वातन्त्र्यं यत्स्वरूपं वेदकमेव सद्वे-
द्यत्वेनावभासयति अत एव कल्पितवस्तुशून्यमिदं के-
इतरदिति जडं नीलादि तिष्ठति ज्ञेयतया तत्र नीलज्ञान-
मित्यादौ चितो नीलादिना दर्पणस्येव स्वायत्तप्रतिबिम्ब-
नमात्रमेव समावेशार्थो न तु तादात्म्यं तथात्वे हि नीला-
देर्ज्ञानात्मीभूतत्वाज्ज्ञानमेवावशिष्येतेति प्रतिकर्मव्य-
वस्थैव न स्यात् संकुचितायाश्चितः पुनरसंकुचितत्वे वैतै-
कात्म्यमेव तस्याप्येवं वस्तुतो भावात् तेनैवाप्येकात्म्यमेव
समावेशार्थ इति शुक्रमुक्रसमस्ततत्त्वस्य परतत्त्वप्रतानामा-
वेश इति तदेवोपसंहरति ।

मूल तेनाविकल्पा संवित्तिर्भावनाद्यनपेक्षिणी । शि-
वतादात्म्यमापन्ना समावेशोऽत्र शाम्भवः ।

टीका संवित्तिरर्थात् संकुचितरूपा तत एव मतो विकल्पा-
पेक्षत्वमाभूत् तथात्वे हि शाक्तोपायादस्य भेदो न स्यात् उत्त-
रकालिकाः पुनर्विकल्पाः किमत्रापेक्ष्यन्ते न वेत्याशंक्याह ।

मूल तत्समानात्मनः पश्चाद्भाविनो ये विनिश्चयाः
सत्तातादात्म्यमापन्नास्तेनैषा समुपायता ।

टीका तच्छुद्धेनेति निर्विकल्पपरामर्शः अविकल्पस्तत्पेव सं-
वित्याशिवात्मताभिगमः कृत इति कृतस्य करणाद्योगा-
त् तत्पृष्ठभाविनो विकल्पा नान्तरीयकचित्करत्वामित्याह

ननु तेषामनुपायतेति अत एवाविकल्पस्याविकल्पापेहं
प्रामाण्यं वदन्तो निरस्यन्नाह ।

मूल विकल्पापोहयामानमविकल्पमिति ब्रुवन्
स्वसंकल्पवसिद्धं हि विकल्पेनानुगम्यते गृहीतमि
तिसन्सद्दानिः वपुस्सपपयासया गृह्णामीति विकल्पे
कठतान्नप्रतिपद्यते ।

टीका अनधिगतार्थविषयप्रमाणं यदाहुः अनधिगत
विषयप्रमाणं सत्तानार्थविषयेवा इति निर्विकल्पगृही
तेमवच्चवलतन्स्हभावी विकल्पः परिच्छिनत्तीति त
स्य गृहीतग्राहकत्वात्तन्मेव प्रामाण्यं नास्तीत्य कप
मयस्यापि प्रामाण्ये परिमितेनोपायात् अत आह सिद्धं हि
विकल्पेनानुगम्यते इति सिद्धमिति अधिगतम् अनुगम्य
ते इति अनुपश्यते अधिगम्यते इत्यर्थः न तु अपूर्वं तेन
नामगृहीतेर्थे विकल्पः न च पुनरस्य स्वसामान्यकत्वाद
ध्यग्राहकत्वेन अनुमतेः इति गृहीतं गृह्णामीति प्रतिपद्यते न
ह्यस्य विकल्पार्थैकीकारादिना निर्विकल्पकैकात्म्याव
वस्थापनादिति तत्त्वमुक्तं विकल्पेन गृहीतं गृह्यते इति
ननु तत्तानरप्यलक्षापकं न तत्कारकोप्रमितेन वस्तुनो ता
त्विः स्यात् अनुसिद्धिरिति कथमुक्तं सिद्धं विकल्पेनानुगम्यते
इत्याशंक्याह ।

मूल अविकल्पात्ममंविन्मोपान्त्यवे
ववस्तुनः मासिद्धिर्विकल्पानवस्थपलापिवर्जिना ।

टीका आभासवादे हि आभासमानत्वेनैव सिद्धिरित्युक्तं स्फु
रत्तैव वस्तुनः सिद्धिः स्यादित्याशंक्याह नाविकल्पादिति
सर्वो विकल्पः स्फुरतीति नीसाविकल्पानानावस्थितिरेवा

योऽसावासन्नविहितेन पूर्वानुभूतेन यथार्थं प्रवर्तते इति विक-
ल्पानां वस्तुनेयत्वं यद्यपि वस्तुतन्त्रं विकल्पादेस्तेषु ता-
न्निर्मितानां योजनास्ति पूर्वानुभवसंस्कारतया प्रवर्तते यथा र-
ज्जुकेवलरूपतया विवर्जितादिति यस्य च यद्रूपता नास्ति स
कथं तत्सिद्धो निमित्ततायां यादिति भावः यद्येवं निर्विक-
ल्पकसिद्धप्रवार्थे विकल्पः प्रवर्तते नाथ चेत्किंचित्करोति
तत्किमिति तेन तस्य कविदयेत्यतेश्यमाह ।

मूल केवलं संविदः सोऽयं नैर्मल्येन रविभ्रमः
यद्विकल्पानपेतत्वं सापेक्षत्वेनिजात्मीन ।

टीका एवं संविदः सर्वव्यावहारादौ विकल्प-
सापेक्षत्वं यदि स्याद्विकल्पानपेक्षत्वमेव स्फुटीकर्तुमुप-
हरति । मूल निशीथेऽपि भासमानो विद्युत्कालप्रदर्शिता-
न्तो सत्यानि शेषाणि स्फुटं तेरत्नानां भूपसामापि ।

टीका वैवहिको यदि वरस्यापि निपरिमितेऽपि लोके भूय-
सामपि रत्नानां मतिमत्स्वात्मरस्य रविशेषानवस्ता यदि-
नाप्यनुभावानिशयादेव जानीते येनेदमत्यामिदं मरदि-
दमिति मदरत्नमिमस्याविवेकः स्यात् किंवा यात्तभवानि-
शायेनिमित्तं येन विकल्पैनैरयेदेत्यनापि वस्तुनः सिद्धिः स्या-
दित्याह । मूल नैर्मल्यं संविदश्चैदं सर्वाभ्यासप्रसा-
दतो प्रतिपन्नेष्वरेष्वातत्र्यातत्त्वं दीपिष्यते ।

टीका सर्वाभ्यासो जन्मान्तरीयः शत्यत एव चर्चीपिष्यते यथे-
रशास्त्रिकादौ न केवलमस्यां वैशस्यं वैविध्यमेवास्ति याव

ने ५१

51

दवान्तरप्रकारत्वमपीत्याह पंचाशद्विधताचास्य समावे
शस्य वर्णिता तत्त्वषट्त्रिंशकेन तस्य तत्स्फुटभेदाभिसन्धि
तः वर्णिता पूर्वशास्त्रे षट्केन च रुद्रशक्तिसमावेशः
पंचधा तत्त्वचर्च्यते भूततत्त्वात्ममन्त्रेशशक्तिभेदादित्याख्या
ते मूल पंचधा भूतसंज्ञोऽयं विंशतात्तत्त्वधावरः

आत्मास्त्रिविधः शाक्तो दशधा मन्त्रसंज्ञकः।

टीका द्विविधः शाक्तसंज्ञोपि ज्ञानक्रियापरमार्थतः पंचा
शद्भेदभिन्नोयं समावेशः प्रकीर्तित इति भूयश्चेदेवं तदे
ति तत्त्वषट्त्रिंशकं च यतत्स्थानानि तत्त्वषट्त्रिंशत्स्थप
तितानि पंचत्वादीनि पृथग्व्याख्यास्यमानानि तत्तानि चेत
चोद्यः वक्ष्यमाणः प्रकाराः स्फुटाभेदत्तत्स्थानुसन्धानम
तमेव भेदं निरूपयति।

मूल पुनस्तत्त्वान्तरे पञ्चविद्याशक्त्यात्मकं त्रयम्

त्रिभोगिकाद्यज्वलनसंख्यैर्भेदैर्यतः क्रमात्।

तद्विज्ञेयमित्याहारः भूततत्त्वमानानां चतुर्विधोपेष
रुद्याणुर्वा त्रिभोगिभिः सकलप्रलयाकलविज्ञानाकल
शुद्धलक्षणैरात्मभेदैर्भिन्नः तथा विद्याकाद्याभिः वर्णैरि
न्द्रधन्दनिरोधिनीनाददनादान्तशक्तिव्यापिनीसमनोन्म
नाभिर्दशभिर्भेदैर्भिन्ना तथा शक्तिस्त्वलनैरिच्छाज्ञानक्रि
यात्मभिस्त्रिभिर्भेदैः न तु किमितीदमेवतत्त्वत्रयभेदेन
निर्दिष्टमित्याशंकाह।

मूल पुंविद्याशक्तिसंज्ञायन्नत्सर्वव्यापकं यतः

त्रव्यापकं यस्मात्तेन त्रिभेदेन गणितं किल।

टीका त्रव्यापकं यस्मादिति आत्मभृततत्त्वान्तरेष्वनन्तरार्थः मा

यान्तेशात्मतत्त्वस्य सदाशिवान्ते विद्यातत्त्वस्य व्याप्तिः शिवा
न्ते शक्तितत्त्वस्य व्याप्तिः यदुक्तं मायासदाशिवशिवप्रान्त।
व्याप्तीनत्त्रक्रमादिति न केवलमेतत्तत्त्वान्तरेष्वाभियते
यावदन्योन्यमपीत्याह।

मूल अशुद्धिशुद्धमानत्वशुद्धितत्त्वमिथोऽपि यत्

टीका शुद्धमानशुद्धाभेदमयत्वात् विद्याशुद्धमानाभेदाभे
दमयत्वात् शुद्धाशक्तिरभेदमयत्वात् तत्त्वस्यैवं भूताना
पुनः पृथग्निर्देशः किंनिमित्त इत्याशंक्याह।

मूल भूतान्यध्यक्षसिद्धानि कार्यहेत्वनुमेयतः तत्त्व
वर्गात्पृथग्भूतसमभावान्यत एव हि।

टीका भूतानि तावत् प्रत्यक्षसिद्धानि इति तदेवैषां तत्त्वा
न्तरेणाभेदेनोपादानेनानिमित्तत्वानि हि निमात्रमेयान्येव
तदाह कार्यहेत्वनुमेयतत्त्ववर्गादिति तथा च भूतानि का
रणपूर्वकाणि नुक्रेवतत्वे सति अनेकसंयोगिवत्त्वात्
वदादिवदित्यनुमानम् यत्तेषां कारणानि तन्मात्राख्य
सूक्ष्मभूतानीत्युक्तं तत्त्वमात्राणि इति स कार्येभ्यः भूतेभ्यः
एषामनुमेयत्वम् एवमनेनैवानुमानेन मायान्तः सक
लतत्त्ववर्गोऽनुमानतः एतच्च तदाधिनिमं भविष्यति इति
नेहायत्नम् अतएवेति प्रत्यक्षसिद्धत्वात् ननु भूतानामप्र
त्यक्षसिद्धत्वमनुमेयान्तत्त्ववर्गात्पृथक्त्वे तन्निमित्तं कथमुत
भूतत्वापत्तिदेवेत्याशंक्याह।

मूल सर्वप्रतीतिसद्भावगोचरं भूतमेवाहि विश्व
तद्रूपेवान्यभावकाशेत दास्पदम्।

सर्वेषांविदुषामविदुषांवाप्रतीतोसततापारमार्थिकेनस-
त्तायागोचरमेवहिभूतमुच्यते भूतेहिसम्यक्तत्सुसम्यग्यत्र
नकदाचिदपिकस्यचिदपिविप्रतिपत्तिः अत्रैवेयमुन
शविदुषांतावत्प्रतीतिर्नास्त्येव विदुषांचप्रतीतावपिव
स्तुप्रकारेपरस्परंविप्रतिपत्तिरितितत्रासम्यक्त्वसंभाव-
नापिभवेदितिभावः वोद्दतौ अतस्तत्रसर्वएवावका-
शलक्षणाभुक्ताकाशः तस्माद्धिनेवापन्नेवतद्रूपेपृथिव्या
दिभूतपंचकेसर्वप्रतीतिसद्भावगोचरत्वात्तस्यभूतस्यस्थिति
मवस्थानेविदुरिति यदुक्तम् भूतसमावेशस्तत्रएवेति
एवंभौतत्वावेशः पंचधाआत्मावेशस्तुशिवाणकोपिशुद्ध
तत्त्वरूपआत्मभेदस्तत्त्वमध्येवस्थाप्यः अतएवाहतात्त्वावे
शस्त्रिंशद्धानस्यात् विधापाशुसमनन्तरोक्तेनसामान्या-
त्मनामात्रेणरूपेणदशधाआवेशः विशिष्टेनतत्त्वमंत्रे
शमहेशात्मनारूपेणास्यास्तत्त्वमध्येपरिगणनं एवंश
क्तेरप्येकंभेदंतत्त्वमध्येव्यवस्थाप्यनदीयआवेशोहिया
शिवस्तुसमावेशएवेतितत्त्वावेशोस्ति तस्यपरमा-
द्वयस्वभावत्वात्तदपेक्षयासमावेशएव समावेशलक्षणा
भेदानुपपत्तेस्तदुक्तमुक्तमस्यसमावेशस्यपंचाशद्विध
त्वमिति ननुश्रीपूर्वशास्त्रेरुद्रशक्तिसमावेशस्यपंचधा
त्ववर्णनंप्रतिज्ञायभूतादीनांस्वरूपनिरूपणाक्रमेणमिमस्यर

मूल रुद्रशक्तिसमावेशःपंचधाननुचर्च्यतेके
चक्रभावेनतत्रभूतावेशादिवर्णने प्रसंगा
देतदितिचेत्समाधिःसंभवत्रयम् ।

नास्माकंमानसावर्त्तीलोकेभिमतविप्लवः ।

टीका कोवकाश इति भीतावेशादीनामप्रसक्तत्वात् इदमे
वाहितप्रसक्तनामाभिधानं यदन्यदुपक्रम्यान्यदभिधीयते
इतितत्राहितेकोवकाशोभीताद्यावेशवर्णने इति प्रश्न।
रुद्रशक्तिसमावेशमर्वेनप्रतिज्ञातेपि प्रसंगादेतदुक्तं।
मितिप्रश्नः तत्प्रयुक्तमिममाह प्रसंगादित्यादिनिर्णीतं।
प्राधप्रक्रान्तेर्थंयत्किंचिदनुपयुक्तंतेनाप्रकृतमभिधीयते
तद्यथासमाधिःप्रसंगादेतदुक्तमिति इहतुदिष्ट्यापिप्रकृते
लक्षणपरीक्षायामुक्तेवभूतावेशादीनामाकस्मिकम
वाभिधानंकृतमितिकोनामात्रप्रसंगः एवंप्राकर
णिकानांप्रमेयतामानन्त्यादत्रेरागप्रमेयप्रतिपादनप्र
संगः स्यात्मुक्तंनास्माकंमानसावर्त्तीति यद्येवंतर्हिकिंप्र
तिपत्तव्यमिमाह ।

मूल उक्तेनैवनशास्त्रेषुपरमेशाद्विभेदिना भू
नादीनांयथासावनतयाहृद्यवर्जिते ।

टीका उक्तेति सूक्ष्मपशास्त्रेष्वीश्वरोपूर्वैःसेतिविभक्तता त
निषेधेनहृद्यवर्जिततत्वेहेतुः ततश्चकिंस्यादित्याशंक्याह ।

मूल यावानयंत्रिशकः सोयंयस्यापिकिंचन
एतावतीमहादेवीरुद्रशक्तिरनर्गला ।

टीका यावानिति ततश्चेदंभुवनाद्याः अनर्गलेतिव्यापक
त्वदप्रतिहतात्वंप्राधः यदुक्तं तच्छक्तिचक्रात्मकमेवविश्व
गाग्रग्रहीतस्वरूपात्मनेनतु अन्तादिमध्येषु सदाविभा
तिनायन्तामिमंभवनोस्तिकिंचिदिति एतस्तुतत्रत्येनार्थे
नसंवादयति ।

न॰
५२

53

मूल ततएवविहितोपास्तिरपि कश्चिद्भ्रष्यन् य
रादैविश्वरूपतेपंचदशादिभेदतः ।

टीका ततइति रुद्रशक्तेरेवतावत्स्फुरत्वात् प्रसिद्धिरिति
श्रीश्रीपूर्वशास्त्रे पठ्यतेतत्र शाक्तिमच्छक्तिभेदेन यथातत्
तेविविधाते स्वरूपमाहितेन शुचित्वेनपंचदशापंचपेमा दिः
शिवः साक्षादभिधानेनात्यन्तम् यतस्तुतत्त्वभेदेन भविष्य
तीतिग्रन्थविस्तरभयात्तदिहायत्तम् ननुयद्येवंतर्हि रुद्रश
क्तिसमावेशोऽभिधीयताम् किंभूतायावेशेनेतिसमयव(
ह्रोघश्स्याशेकांगर्भीकृत्येन देवोपसंहारभगारस्थानेद
शीयनुपपादयति ।

मूल तस्माद्यथाङ्कुरःस्यैषगुणाद्यंशांशिकाङ्कुरः
निरंशभावसम्बोपलस्यैवाद्यविवृद्धनाम् ।

टीका यथासन्निहितेनदादावस्थेलौहित्याद्यंशाभास
स्त्राणानेकसाभासाभाससमीलनात्मनोनिरंशस्याव
गःस्यार्थस्यमध्यक् सातसेणबोधभवेत् तथैवाशापि
भूताद्यंशानुवेवनुनिर्विचलरुद्रशक्त्यावभासश्चाप्यागात्त
द्यम् एवमपिकिंस्यादित्याशंक्याह ।

मूल अतएवविकल्पतयोत्मधामवभूमवेः प्रत्येकांश
क्तिरूपताहुमेः स्वसमवायिकेः सर्वशोऽप्यपंचाशेनते
विभुपरमेश्वरं उपासनेविकल्पोवसंस्कारापेक्षत्वा
त्स्थितात् ततत्वविकल्पान्तःस्फुरत्मेयागपत्वात्

टीका अतएव (पर्मिण्योसुणपमौचसमभेदनापिशेरते ।
तिपरमसाचाचगामसुतेनपर्मिण्यवगामात् फ्रवस्थभावाशे
वनिरूपने प्रत्येकिनिरूपितानादिदैः स्वसमवायिभिरितिस·

ये केचन स्फुरत्ताविलासयुक्तिनाननानियतधर्मविषयस्य वि
कल्पावस्य संस्कारमवलम्ब्य परमेश्वरे समनन्तरोदिता
भिः सर्वाभिरेव शक्तिभिः एकयैववाशक्त्यासमाविशन्ति
ते समाविष्टाः सन्तः ते ये विकल्पास्तेषामन्तः साकारतया
स्फुरन्तः ते नियताश्चानियतवा धर्माः शक्तयः तेषां यादेव
प्रबोधः तदाश्रित्यपूर्णधर्मावमनन्तशक्तिखचितत्वेनप्र
णास्वभावधर्मिणां शक्तिमन्तं परमेश्वरं प्रभेदेनापि शेर
ते तद्रूपतया स्फुरन्तो मुख्यः नवैकस्यापि नानाविधधर्म
योगिनोर्थस्यात्वरेनैव प्रतीतिगोचरीभावः संभवति न
त्विनरथ्येति किमेतदुक्तमित्याशंक्याशास्त्रार्थमेतदेव सं
वादयति ।

मूल अविवानतयवश्रीविद्यापियतिशादृशान्

टीका तदेव पठति तत्स्वरूपमविकल्पमतत्त्वाकल्पनेन ।
विषयीकरोति चेत् अन्तरुल्लिखितचित्रसंविदानोऽवभू
द्भुरस्तु भूतयः स्फुटाः यदि नामोल्लिखिका निर्विकल्पकप्र
तीतिरविकल्पमविभागमेव तत्स्वरूपकल्पनेनैव नियतत
द्धर्मा विषयत्वेन भेदनमवलम्ब्य न विषयीकुर्यात् तत्स्फु
रणनियतैकतरधर्मावभासमुखेन धर्मिस्वरूपावभास
मध्येन्तरस्फुटाकारत्वेनोल्लिखिता चित्राश्चावान्तरनाना
धर्मविषयाः संविदो यास्ताः एवंविधा अनुभूतयः अनु
भवा नो भवेयुः नोत्पद्येरन्नित्यर्थः यदि हि सर्वे धर्माः कल्प्या
धर्मिणि सर्वेऽनुभवाः स्वसन्तानारोहणादेवैकस्यापि
निसः कल्पनाः भवेयुः तेन सेच्छावशात् प्रार्थितत्वानुरागाद्

त
५५
54

नैपुण्यप्रदर्शितिप्रमाणान्नियतधर्मावभासयुक्तेनैवयोगि
णोवभासाभेदभावितरयोगि शुद्धमेकतरशक्त्यवभासे
नानन्तशक्तावपिपरमेश्वरेवभासयति यतस्तेनैकेवलस्व
श्रासिद्धेयावदागमेनापीत्याह तदुक्तं श्रीमतङ्गादौ स्वशक्ति
किरणात्मकम् अथयत्परधिष्ठानमित्याद्युक्तं विशेषणैः
तस्मादिद्विसृष्टीमायामानिष्कर्षोवलमूर्तिमान् काष्ठासे
वपरामृत्तासर्वदिकाम्रनात्मिका प्रथमावरणशान्ता
वस्तमाश्रातिलालसा अथयन्तोपरतासाधीमूर्तिर्वेनोपव
र्णिते स्वशक्तिकिरणात्मकं यद्दललमन्त्ररधिष्ठानमित्या
दिभिर्विशेषणैरर्थाद्विशेषणैरर्थाद्विशिष्टमुक्तमिति
सम्बन्धः अथयत्पत्तुरधिष्ठाने स्वशक्तिकिरणात्मकरूप
वेषादपदः अन्यकृतश्चतः पर्वविधानुभवदर्शनार्थ
मस्यपाषाठः कृतः तान्येवविशेषणानिदर्शयितुं तत्
स्वामिमादिनयद्वर्णितं इत्यन्तमागमः पठितः स्वात्म
तन्त्रसाधारणाः याः शक्तयः तापवाभिन्नत्वप्रकाशता
नन्दादिनाकिरणारश्मयः तदात्मकं यत्तुः शक्तिमतो
धिष्ठानमभिव्यक्तिस्थानमित्यर्थः शक्तिरेवतत्राभ्या
दुपायः यदुक्तं यथालोकेनदीपस्यकिरणैर्भास्क
रस्यवा ज्ञायतेदिग्विभागादितद्वच्छक्त्याशिवः प्रिये ।
इति अतएवतस्याःशक्तेर्विधानमानायोसोपिमुष्ट।
दीमात्मामहाप्रकाशवपुः अतएवनिष्कम्पः स्वरस्य
त्रैवरूपेवस्थितः तस्यप्रकाशात्मनः स्वरूपान्यथा
वेसर्वमिदमसत्स्यात् ।

अत एवाचलया महाप्रकाशमय्या प्रशस्यया मूर्त्योक्तः प
न्न्नस्यामेवं विधायामप्यमेवं विधयत्ततः सैव काष्ठापरा
लोकोत्तरा विश्रान्तिभूः अत एव सत्त्वमायरिक्तेन मशक्य
परप्रमात्रैकरूपत्वात् अत एव वस्तुमात्रेणापारमार्थिकेरू
पेतिशयेन लालसानन्तस्फुरत्तात्मिकेति यावत् एवं च प्र
कर्षेणाति: संस्कारत्तयाप्युल्लानि वा यावरणानि ययास
प्रशान्तभेदेत्यर्थः अत एवांशांशाविभाजरूपेत्यर्थः एव
मपि सर्वोत्तमभवाभ्यावरं जंगमात्मकं जगद्रूपकवोऽस्त्र
व स्वभावेनेति यावत् तद्ग्रस्तत्वात्मकं तु नित्या अत एवाप
नोपरता अनित्यया येतोभावतः अत एव साधोग्रनिवा
दिदेशकालक्षारहितेत्यर्थः एवंविधा चैवाशक्तिमतः प
रमेश्वरस्य मूर्तिर्नेनोपचर्यते गौणप्रहतात्रूपत्तया भि
धेनेत्यर्थः ननु वा रमुख्याख्ये वा याहिनानित येनावश्यमा
श्रम् तत्रा किमास्ति नैवमाशंकाह ।

मूल नचोपचारस्यात्रैव निमित्तं सप्रयोजनम् ।

टीका निमित्तमिति कारणम् तद्वशादेव ह्युपचारो भवे
दिति भाव: न च शक्ते: शक्तिमद्रूपत्वाभिमाने रवाप्यत
लावन्मात्रोऽर्थ: संबन्धस्तु तयोरुपायोपेयभाव: तदाह ।

मूल तन्मयत्वास्फुटतायामेषाप्युत तन्मयताऽस्थितिः

तथैव धर्माः शक्ताः स्यात्सैते रवितरूपकैः ।

टीका आकारैः पञ्चासत्तेन तन्मयो भव सिद्धये ताशक्तिर्ब
त्वप्युपायोपेयाः स्फुटतानामकिमुच्यते तस्मक्रमात्तत
न्मयताऽस्थितिरिति आमादिनायां शक्ता वा सा तत एव शि

वरन्याशयः यन्देवचमुख्यप्रयोजनम् अनपवाद ।

मूल तत्रकाविर्भूतः शक्तिरनन्तावामिनाख्यवा
ग्रान्तिपङ्कवनासत्वमायाद्दूरान्तिकागतः ।

टीका अनन्तामिताख्यन्यर्थाख्यकोः यावतासत्वमायादि
तिधावतासथवव्याहृतास्वशक्तेरेवाद्विपतीतस्याः परि
निमितत्वस्यातोपित्वम् सर्वमनन्तं वेधायवाम्यनिसवैवैव
लोमस्यानन्तरवस्यातोपित्वम् अनपवचवस्यातेपि एवो
हराव्याप्यापिकत्वेन सर्वत्रासन्निहितत्वात् अनन्तवस्या
तेपि एपस्यासन्ताव्यापकत्वात्सर्वत्रवासन्निहितत्वात्
तदेवप्रकृतेन योजयति ।

मूल तेनपूर्णस्वभावत्वेप्रकाशत्वेचिदात्मना ये
रवत्वंविस्वशक्तेरादेपेव्यापकत्वतः सदाशि
वादयस्तुपंव्यामभावादथोत्तवः शक्तेःसमाति
पयस्तडपमातिकल्पता ।

टीका अथोत्तवशक्तिरैश्वरादिकाः शक्तेस्तदितिपूर्णस्वभावत्व
सदाशिवत्वादेर्व्यापकत्वस्वभावत्वाद्धेतोः पूर्णस्वभावे
ह्रस्वेनमासतः पूर्णमेवषष्ठक्तिमुक्तिलक्षणफलमासा
दयन्त्यपूर्णस्वभावेपुनरपूर्णत्वमेवेत्क्रमयासन्निकर्ष
रेतति अनपवचदर्शनभेदः ननुविकल्पपवनतन्त्वत्व
नावतान्नियतस्वामान्यापर्मेव भासनशक्तिनयतत्सावेनव
र्भिंगापवभासाभवेदित्यपेक्रमः शक्तेपायस्यानन्तत्वपा
वत्स्वभावात्मनिर्विकल्पकस्वभावेशोभवतीति कथ्यमि
ह्नेतरक्तोमित्याशकाह ।

मूल इत्थंवभावोशक्ता
स्वैवैकलिकपथकमः इत्यनकोयनत्सव्यात्मतियो
गविकल्पकं ।

टीका इहेति ॥
इहपितेस्वरूपवत्तनिरूपणोक्तेस्यादितितेनतदप्रस्तुतेनेकि
विदभिहितमितिभावः विकल्पेहिक्रमेणाख्यानवत्त्वाव
भासोभवत्यविकल्पेपुनरक्रमेणेतिप्रामविकल्पस्थितिः
यत्रक्रमावधिदवयते तत्रास्मतदेवशिवतापत्तिस्यात्तदाह

मूल अविकल्पपथारूढोयेनयेनपथाविशेत्
यतास्यतत्राशिवात्मनेनतेनतेनशिवीभवेत्।

एतदेवोदाहरति। निर्मलेहृदयेयाग्रस्फुरद्रूपेणभा
मिति प्रकाशेनस्वभावेनैवसंविमर्शशिवात्मना।

टीका इहखलुनिर्मलेहृदयेपूर्णाहंविमर्शात्मन्यतएव
प्राग्रमाख्येनप्रस्फुटेनस्फुटतास्फुरद्भूमिलक्षणत्वान्त
दापेक्षायांयाः बहिरंशोभागलक्षणाभासात्मनिप्रकाशेन।
भूम्यांशात्मनैवोपायेनैवसंविमर्शशिवात्मनातदावेशः
स्यादित्यर्थः तदेवोपसंहरति।

मूल एवंपरेच्छाशक्त्यंशसदुपायमिदंविदुः शां
भवाख्यसमावेशंसमन्यान्निवासिनः।

टीका पराभट्टारिकारूपायाविच्छाशक्तिलक्षणात्मकस्या
मावेशः परंनिच्छात्मकेमनतमिस्यादुक्तेः शाक्तोपायेतया
साक्षादुपायभावात्मस्यास्मादुपायस्तम् सममन्यान्निवासि
नइतिश्रीसोमदेवादयः श्रीमतिनामस्यश्रीसोमदेवःशि
ष्यत्यस्यश्रीशंभुनाथइतिप्राप्यातिक्रमाविदः यदुक्तनि
श्रीसोमतःसकलविदकिलशंभुनाथइतियत्र कोविदति
लभूमिपीठवसतेः श्रीमानिवभैरवः पंचस्रोतसिमालिनि।
मार्गविभवेशास्त्रविधाताचयः लोकेभूत्समतिस्ततःस
मुदभूतस्यैवशिष्याग्रणीः श्रीमांशंभुरितिप्रसादमगम

नं· ५९

56

ज्ञानानन्दरसास्वादनः इत्यागमोक्तं तत्परमगुर्वोऽभिप्रायेणो
वयोऽस्मम् यद्वा यावानस्योऽहमन्त्रानस्तावानेकोऽयमित
इत्यादिवदस्मामाणानोऽन्यवलम्बनेनैतदुक्तमेयम् एवामि
तिश्रीसमतिप्रभाचन्द्रिकाशान्तनामसः श्रीशंभुनाथः
सद्भावेनायदायैनस्वरूपपदिव्यालावपितेय इदानीं शां।
भवमुपायं प्रतिपाद्य शाक्तमप्याह ।

मूल शाक्तोऽयमणुपते येनाधीमनोहृदकानिस्फुटे
सविकल्पतयामायामेयामिद्याद्विवत्तनः।

टीका एतस्त्रायतनमनोमात्रमित्याह धीमनोहृदकानीति
प्रत एव स्फुटे सामान्याभिव्यक्तस्वरूपामित्यर्थः तस्त्रसर्वोऽवि
कल्पः संसारहमादिनामाभेदप्रथारूपमिस्तके सविकल्प
तयामायामयामिति एवमपि परमार्थेनोयथायोगमेत
दिच्छाज्ञानक्रियात्मकमिसकमिच्छादिवस्तनशतिपया
वलपतिरिच्छायाभिः शक्तिभिर्विहितनिर्मीयते तयैव।
विकल्पायापि तु ह्यायन्नः करणत्रयेणापश्रुतिरत्याशयः
विकल्पादेहिमायः तेत्रत्वासैव हिस्वात्मत्वम तत्रिमा
णोचेनत्रयाधीनमेवतावमत्कमतत्राह ।

मूल अभिमानेनसंकल्पाध्यवसायक्रमेणयः शा
कः समायोपायोपितदन्तोनिर्विकल्पकः ।

टीका इदहिस्वार्थेनत्कारग्रहणकर्तृत्वमभिमत्यवाप
मेयाणीयादित्तदत्तरूपतयासंकल्पत्तदवधामापारत्नेनि
श्चिनोहमेवमत्वेवशिष्यतः सवैवामध्येवास्थितमित्येवमार्म
यः शाक्तोवैकल्पिकः प्रत्ययतदेति मध्यायापिविकल्पाभेद
निष्ठत्वात्मायामात्मकत्वपायपत्वायोपितेवाविकल्पानामपा
सत्त्वेनतयायथा ।

सानिशायाविकल्पजननादनेस्फुटतमा यैसानाकारामा
निर्विकल्पकः शांभवस्समावेशः स्यादित्यर्थः यदुक्तंश्री
नन्तराह्निकोर्योस्मिन्स्वभावेपारमेश्वरे प्रविविक्तविक
ल्पस्यरूपोन्तेस्वाकारमेजसेसामुपक्रम्य ततःस्फुटतमोद
यनाहूयपरिहेहिना संविदभ्येति विमलामविकल्पस्व
रूपतामिति अतएवाहुशाक्तस्योपायस्योपायोपयद्दष्ठ
के नवस्मदादेःसर्वस्यैवापन्नोपनतःस्वारसिकोनिर्वि
कल्पकः प्रत्ययःस्यितइतिनिर्विकेनामनत्रशांभवावेशरूप
वेयदृष्टुपेयतयापदिश्यतइत्याशंक्याह ।

मूल यथोर्यैवविकल्पाभूतास्तासांसाशांभवीपरं
प्रपूर्णामातृदौरात्म्यानदपायेविकस्वरा।

टीका सेत्यविकल्पाभूः यइक्केनस्यादशायामेवशेभावः
यथोरथोनियथैवनयत्रकिमुपदेशादियत्ननेत्याह प
रमपूर्णेतिसंक्रुचितस्याहिमातुः संक्रुचितेपवज्ञानकि
येभवतः इतिकथंनशास्वरूपात्मनः सातावांभववेम(
वेदितिभावः अतएवतस्यमातृदौरात्म्यस्यापायेपूर्णाभू
तोल्लासेसाशांभवीदशाविकस्वरापूर्णज्ञानकर्तृत्वाय
शालिनीभवेदित्यर्थः तेनसंक्रुचितज्ञानकर्तृत्वायपहृ
त्तनश्वरः संरक्षात्मप्रत्यभिज्ञापनार्थमवश्यमुपादेयोपाय
मुपदेशादियत्नइतिसिद्धं तदेवप्रकृतेयोजयति ।

मूलं एवंवैकल्पिकीभूमिःशाक्तीकृत्यनिवेदने
यस्यांस्फुटतरंतस्यांसंकोचःपूर्ववीतितः।
तथासंकोचसंभारविलापनपरस्यतु सा
प्रयेशानताभासकाविर्णीशाक्तिकल्पना।

टी० ५२

टीका इह सविकल्पज्ञानात्मनि शाक्तोपायेऽपि निर्वि
कल्पैकतया स्फुटे ज्ञानक्रियत्वापि मायीयोऽशात्म्यातेसंकु
चितप्रवेश्यशाम्भवपदेशादिपत्वेनावच्छिभासंयेतनस्वस्व
तथासंकोचविलापनपरतया साक्षात्कोभूतज्ञानविक
ल्पर यदिदंसम्यपत्वेनाभीप्सितमन्तः शम्भावैकात्म्यस्वभा
वमाभासंकरोतिपरप्रमात्मैकरूपतया स्फुरतीत्यर्थः
ननु शाक्तस्य शांभवाद्विकल्पाविकल्परूपत्वेन सिद्धो भे
दः विकल्पैकरूपात्मनराणवादस्य कथं भेदः स्यादित्या
शंक्योपदर्शयन्नयोरेवभेदमभिधत्ते ।

मूल नन्वैकल्पिकी धीराणवेनास्ति नवस्मा
अस्योपायात्तदुच्चाररहितत्वस्वरूपयत् ।

टीका नैतस्मादेनास समाधिः अन्यच्चोच्चारादयः आणवेऽप्यु
च्चारादिवा समभवत्स्वैकल्पिकीउद्विरस्यत्वशाक्तेऽप्यु
च्चरहितत्वेनाविशेषः अतएवचैतस्मैवनिसावधार
णे विश्लेनमात्रमत्रोक्तं नन्वत्रकिमुच्चारणमात्रेणाव र
हितत्वमतकरणादिभिरपीत्याह

मूल उच्चारवाहाणानाञ्जकारावहुत्वेननतदादयः श
त्रयोपायेनसन्त्यनेभेदाभेदोवशक्तिना ।

टीका बहुत्वेनेति बहुवचनादाद्यर्थोऽहिताख्यातेऽप्रतिभा
वः तेनोच्चारैरहितमिति विग्रहादर्शयतय्यः पतश्च्च्च
रकरणादयः न सन्तीति भेदैकनिष्ठत्वादेषाम् प्रत्राद्वा
योच्चारादिरहितत्वादभेदस्याविकल्पात्मकत्वाच्चभेदस्य
पिसम्भवत्यभयमपत्वम् तदाह भेदाभेदौग्ध्श
क्तिनेति आणवेन भेदस्यैवद्याधान्यम् तदाह ।

मूल भक्तानां मस्तुहोभेदस्तदुपायग्रहणावः वि
कल्पनिस्तुयात्मैव पर्यन्ते निर्विकल्पकः ।
टीका पर्यन्ते निर्विकल्पिक इत्यनेनास्यापि शांभवपदवि
श्रान्तिरिति दर्शितम् ननु सदाशिवादयस्तु ध्यानेभावा
वयोन्नघः शक्तोस्समाविपद्मरिमायुक्तपञ्चत्वाद्ब्रह्मादीनां
शिवेव्याप्तिरेवनास्तीति कथमेषां नस्वात्मतद्रूपापत्ति
मप्युक्तमित्याह ।
मूल नन्वर्थी मानमाहात्म्यं मांसोऽस्यापुत्रः शिवम्
नायोवर्तितयानेन कश्चिदेकपमीदृशम् । यतदे
वसमायत्ते उक्तेनैव तत्तोस्माकोशिवपदवत्तयावि
यः स्वरूपगोपनं कृत्वा स्वप्रकाशः पुनस्तया ।
टीका वस्तुतो हि शिवपदवास्माकमद्वैतवादिनां मतेशि
वपदवगृहीतपशुभाव इत्याग्रुक्तिपञ्चत्वास्वस्वातन्त्र्यमाह्य
त्यारात्मानेप्रच्छाय तथाविधेऽब्रह्मादिरूपः परमितः प्र
मातास्यात् सपवपुनरन्हेहूनपञ्चत्वाद्व्याप्रयायामाद
नक्रमेणैवतया शिवस्वप्रकाशो भवतीति शिवेपि पूर्व
दपोव्याप्तिपरत्वेवेति न कश्चिद्दोषः न केवलमेतद्द्वैत
शास्त्रेषूक्तं यावद्द्वैतशास्त्रेष्वपीत्याह द्वैतशास्त्रे मतंगादौ
वाप्येतन्निरूपितम्
मूल श्रयोद्यानः शिवस्यैव स्वप्रकाशो व्यवस्थितः
येन तद्धि मनोभूमावपि भातिपरं पदम् ।
टीका यदुक्तं तत्र इत्युपगतावतत्वस्मान्नवानतत्वमनिदितं
स्फुरद्रूपिमसहस्तापन्नमयस्मात्र्याप्यकं महृदित यतदेव
निगमयति श्रयोद्यानमित्यादिन्यास्वशान्तेव्याप्तिरूपः ये

ने
५८
58

नेति ब्रह्मादीनां शिवप्रकाशैकरूपत्वेन हेतुना जातमेत
त्प्रसंगाद् अभिधाय प्रकृतमेवाह ।

मूल द्वावप्येतौ समावेशौ निर्विकल्पाविमौ प्रति प
पान एव तद्धि विना नैव हि किंचन ।

टीका प्रतिसंधिमुखेनैनेतदुभयमपि परप्रकाशात्म
निशांभवावेशएव विश्रान्तमित्यर्थः यो हितत्र न विश्रा
न्तो न तत्प्रकाशमानतां च किंचित्स्यादित्युक्तम् नहि तद्धि
विना नैव हि किंचनेति एवं चानिर्विकल्पात्मा परः प्रका
श एव सर्वेषामेषाम् उपायानां तत्त्वात् न चैव तदस्य उप
त्तमेवमाह ।

मूल संवित्तिफलभिच्चात्र न प्रकल्प्योऽत्र वीन
कल्पनायाश्च साध्यत्वमत्रैवाकिल सूचितम् ।

टीका अत एतद् एकस्यामेव निर्विकल्पात्मिकायां संवि
त्तावनुप्रवेशात् न तु के संवित्तिफलभेदोऽत्र न प्रकल्प्योऽम
नोषिभिरिति अतः शांभवादीनां नानात्वामेनाद्वस्य भेद
कल्पनममथ्या हि निश्चयस्यामिश्रं चैतन्यं उपायान सा
दितिन प्रकल्प्य साध्यत्वम् अत्रैवाकिल सूचितमित्याह ।

मूल कल्पनायाश्च साध्यत्वमत्रैवाकिल सूचितम् ।

टीका साध्यत्वमित्यभिधेयम् तं सूचितमिति न तु साक्षादभि
हितमिति भावः न केवलमिह निर्विकल्पके विश्रान्ति सन
र्षयावादिनोपायानाम् अनेपोत्याह ।

मूल विकल्पापह्नपायानामपि प्रामाण्यमाह तन्मते न
हि कल्पक्रमोपायात् निर्विकल्पप्रमाणता ।

टीका न सा विकल्पापत्तुनिर्विकल्पप्रामाण्यवादिनो बौद्धा
भिकारे मनाचे नेवैनित्वि कर्माल्पेषायः क्रमः ॥

परस्यशानयोपायान्तज्ञाननिर्विकल्पस्यैव प्रमाणतावि-
कल्पोपारोहेण निर्विकल्पक एव विश्रान्तिरित्यर्थः एतदे-
वोदाहरति ।

मूल रत्नतत्त्वमविज्ञानान्निश्चयोपायवर्जनात्
अनुपायाविकल्पा सा रत्नज्ञाशेन भण्यते ।

टीका यः कश्चन वैकटिकादिरादावविकल्पिकहम्मारः
त्नस्वरूपमजानानोपि किमेवमस्यतत्वं नवेत्यादिकल्पना-
नुत्थेन विचारमवलम्ब्यानुपायस्य स्वारसिकस्याविकल्प-
स्यैवानेरत्नज्ञात्वाहिद्दृषयेति विकल्पकज्ञानं शस्यवनद्यति
वाक्यार्थः एवमाणवाद्यभिन्नोप्युपायवाच्यम् इह खलु भेदा-
भेदोनतत्र भयात्मनाद्विधा ज्ञानम् वस्तुतो हि द्विधैव यज्ज्ञान
समाविकल्पं भवति भेदेन भेदाभेदेन तथैवाभेदभागितीति न
याणवं भेदप्रधानमुक्तं शाक्तं च भेदाभेदप्रधानम् शांभ-
वं पुनः किंप्रधानमित्याशंक्याह ।

मूल अभेदोपायमत्रोक्तं शांभवं शाक्तमुच्यते भे-
दाभेदात्मकोपायं भेदोपायं तदाणवम् ।

टीका ननु मुक्तिस्तु शिवदीक्षयैवाप्युक्ते दीक्षादेः क्रियाया
अपि मुक्त्युपायत्वमुक्तमिति सा किमुपायान्तरमुत मात्रै-
वक्त्रैव तदन्तर्भावमेतीत्याशंक्याह ।

मूल अतो ज्ञाने च सोपाये समस्तः कर्मविस्तरः
प्रस्फुटेनैव रूपेण भावी सोन्तर्भविष्यति ।

टीका सोपायसंज्ञासामुपायमद्भूतत्वस्यार्थः अत एव त-
त्रसत्योपाये प्रागुक्तम् समस्तः कर्मविस्तर इति दीक्षा-
दिर्विविधः क्रियाकलापः भावी वक्ष्यमाणोन्तर्भविष्यती

न
५५

59

यनेन नैतदतिरिक्तमुपायान्तरमस्तीत्यावेदितम् । न
नु सजातीये सजातीयस्यान्तर्भावो युज्यते न विजातीयस्येति क
थं ज्ञानादेः क्रियायामन्तर्भावः स्यादित्याशङ्क्या
ह । मूल क्रियादि नाम विज्ञानात्मना ह्युल्लासमात्मनो
उपायवर्गणातः प्राप्तमनन्यक्रियेति निवेदितम् ।
टीका नापीति विज्ञानम् एवेति सनेनात्मा क्रियाया नामेत्याहे
न तु ज्ञानमेवैकैककारणमित्याहेना ज्ञानान्मुक्तिरिति
ताव न्यायेन ज्ञातम् न तत्स्वाधिकरणमेव कथनपराधि
करणम् स्वाधिकरणेनैव नस्यात्केवलायामसत्येवास
त्येवामोचकत्वम् अस्त्येव न बाधिकारिता दीक्षा विनाये
गास्ति ज्ञानं करणं मायुक्ता ज्ञानाधिगमपर्वाधिकारेणान्ते
किं कस्य मोचकं स्यात् सत्येवात्यरोपत्वात्मनैव ज्ञानात्मनि
दीक्षाकरणानुपपत्तेः पराधिकरणेनैव कारणमपत्र
कार्येवात्यन्तमहात्मदीक्षेत्याशङ्काह ।
मूल सम्यग्ज्ञानमेवमेकमेककारणं स्वपरस्थितम्
यतो हि कल्पनामात्रं स्वपरादिविभूतयः ।
टीका कल्पनामात्रमिति कल्पनेयं केवलं सविकल्पकत्वपर
पराभासात्मतया प्रस्फुरन्तीत्यभिप्रायः अत एवाह ।
मूल न तत्काव्यानि केवलं परैकं स्फुरणात्मकः
गुरुस्तावदेकान्मासिद्धो मुक्तश्च भाग्यते ।

गर्वगर्वाय यत्स्वपरकल्पनायाः साम्यधि येन ।
शिष्याणां गुरूणां वा ययैकामेकीकारस्ते
नस्फुरणं स्वपरायामा · ॥

सविभागाभावेनैकत्वेनैवसंविद्रूपतयाविमर्शनेनतदात्मा
योगुरुस्तत्तावानेकास्फुरणाद्वायदेकत्रात्मायस्ततयाभू
तस्तस्मिन्सिद्धेमुक्तस्त्रपरमेश्वर्यभावश्रुत्वेनइत्यर्थः इदन्तु
क्तेभवतियावदस्यहिस्वसंविदेकात्मत्वेनपरामर्शस्ताव
दयमेकएवत्रातमपरप्रकाशैकात्म्यःपरिस्फुरतीति न
इक्तेमेवत्र्यामितयावेतियपरापरविभागतःसंभवेन्मो
चकःसोतात्विवःपरमकारणमिति प्रतएवाह ।

मूल यावानस्याहिसन्तानोगुरुस्तावत्सकीर्तितः
सम्यग्ज्ञानमयश्चैतिस्वात्मनागुरुतेततः । तत
एवस्वसन्तानेज्ञानीतारयतीत्यदः शक्तागमाभ्या
संसिद्धतावानेकोयतोमुनिः ।

टीका सन्तानःशिष्यप्रशिष्यादिरूपःइत्तीति तावदात्मत्वे
नैकस्येवास्यस्फुरणात् ततइतितावतःसन्तानानावत
दिसन्तानमवलंब्यसंविदैकात्म्यादेकएवायंगुरुरिति ए
सन्तानिनोमुच्यते तत्स्यएवस्वात्मनामुच्यतेइति स्वपरावि
भागस्यकाल्पनिकत्वान्नकश्चिद्विशेषः प्रतएवाह ततएवमे
रितारयतीति तदुक्तं श्रीवार्यःस्वजनानोवकुलकोटिसह
स्रशः ज्ञानदेयपरिज्ञानात्सर्वान्सन्तारयिष्यतीति श्रवक्रेदेन
तावानेकोयतोमुनिः मुनिरितिगुरुः एवंचसत्यपत्वेन
परोक्तरूपणोद्धारस्यइत्याह ।

मूल तेनात्रयोविदुष्यन्तिनन्दज्ञानादिभक्तको दीक्षा
दिकाक्रियावैषसाकथंमुक्तयेभवेत् । ताना
न्तासेतिवैज्ञानेयत्रसंवेतंविमोचयेत् प्रन्यस्यमोच
नेवापिभवेत्किंनामसौजनः इतितेमूलतःइतिमा

नें° १०

60

यत्त्वयामेस्समर्पितम् ।

टीका यदिति भेदवाद्यकारः तदस्येवं बोधविधायिनः
स्थिताः प्रतिहितायन्मलतयज्ञानक्रिययोरेकमभ्यु
पगतस्वपरविभागस्य चकात्म्यनिकत्वमिति तदेवचा
यमतिसमाधानेनाप्यदित्याह यद्दित्यादि यदस्येभेदसू
रवादिभिर्निरूपितं तन्मूखलानिषेधस्यामशति सम्बन्धः
ननु यदि भेदवाद्युक्तेमलस्सद्रव्यरूपत्वेनाभ्युपेयतेनतन्म
किंरूपमित्याशंक्याह ।

मूल मलोनामकिंचिद्द्रव्यं चक्षुःस्थपटलादिवत् न
हि हन्त्री क्रियादीक्षाख्या तत्तनादिककर्मवत् तन्मूखला
निषेधस्यामोऽज्ञानागमविगर्हितं मलमायाकर्मस्कं
चदर्शयिष्यामहेस्थितम् ।

यत्तदेवापिकावापेनोपसंहरति

मूल यच्च शाक्तिकं पापाय पतितेनत्वयाश्रमे एवं च
इत्थं मध्यस्थेनैत्तत्समादिम ।

टीका पश्चिमभिस्याणवमूलमितिनत्स्य वशाक्तकमणशां ।
भवेविश्रान्तः तदाह तत्इत्थमिति तस्मादाणवात्तत्रविश्रा
तिस्थानत्वादेपिकेशाक्तमुत्तराद्धाकारणुत्तरंशांभवे यदुक्तं
विश्रान्त्या सम्बन्धान्तमावेशोत्थायामनः इच्छात्तानक्रियार्थ
गाढत्वेनरसेम्पनशेत नकेवलमाणवाद्वेदेविश्रान्तियाम
तयाशांभवमेवज्ञानमुत्कृष्टम् यावानस्मादनुपायाख्यम
यमित्याह । मूल ततोपिपरमंज्ञानंमुपायादिविवर्जि
तं श्रान्तस्वशक्तिविश्रान्तमनुत्तरमिहोच्यते ।

टीका परमित्युपेयैकरूपत्वात् यदाक्रमम् उपायादिविव
र्जितमिति यत्पुनर्स्वशक्तिविश्रान्तमित्यक्रमम् ।

श्रानन्दशक्तिः श्रुतरावतेष्वस्तोग्रूपमित्याधुक्तमानन्दस्वरू
पमेवेति नाशेपायगम्योक्तीतितात्पर्यम् एतच्चनोक्तम
तामपिन सर्वत्रैवागमेषूक्तमित्याह।

मूल तन्त्रप्रकाशविज्ञाने विद्याविद्येश्वरादिभिः अ
पिदुर्लभसद्भावे श्रीसिद्धानन्दउमते मालिन्याम
पितेत्वैतन्यटले द्वादशेस्फुटम्।

टीका इत्यनेनैवपादेन श्रीमालिनीविजयोत्तरे तत्रहि अ
नायासमनारम्भमहाबलं श्रोतुमिच्छामियोगेश योगेयोग
विदांवरेति ह्याष्टेहि सूत्रदेविप्रवक्ष्यामियोगम्तम
नत्तमे यत्नाच्छिवनोमर्त्यालभन्यायासवोंतताः नचैत
द्यसमेनशेकेणोपलभ्यते कथंचिदुपलब्धेपिवासन
नयतायते इत्याधुपक्रम्यतस्मानद्व्यसानिमसविरकेन
वेतसा सर्विसर्गोमहादेविपञ्चविंशान्निमर्हति शुरुव
केतदेवोकेशक्तिघकेतउच्यते तेरेवमवेमन्त्राणामनुम
तिस्यानत्रतमभिम्याधुक्तम् इदमेवव्यशास्त्रार्थंइत्याह।

मूल इतिज्ञानचतुष्कंयद्युक्तिसक्तिमहोदयम् त
न्मयात्रतन्त्रालोकेनास्यचशासने।

टीका इतिनीतेयालोके तन्त्रांशोपरमेश्वराणामालोक
इवालोकः तास्मालोकवत्तत्क्वानेज्ञानचतुष्कमस्मिमिति
क्रत्वानद्यालोकस्त्वाम्मेतद्यप्रवर्तते किंतुसंशोपितेत्याय
तरंगेतेनसंशयइत्याधुक्तप्रायः संशोपितपवार्थेनिरा
यात्मकः शास्त्रस्यप्रयोजनयनमुक्तमितिसंशयस्यतदंग
त्वान्त्यमेतत्स्वरूपमेवनिरूपितमुपक्रमतेनतद्वेदयय
दन्नवीवादिदोषोमस्यपते प्रत्यघटितरूपंतत्स्वमेव।

न
८१

61

प्रकाशते धर्म्मी न सविस्तारो नाद्योऽनुद्धृतिनरूपमिति अ
नुद्धृलिखितविशेषं सामान्यधर्मात्मकमित्यर्थः अयमेव
चाभ्रायः संशयस्य अत इत्याह।

मूल तथानुद्धृतिनाकारानिर्विशेषेणात्मनाश्रया
संशयः ऊर्ध्वविरूपेनिश्चितसत्तिनान्यथा।

टीका तथा प्राथमिकत्वेनानुद्धृतिः करचरणादिविशेष।
धर्मानवगमादनुद्धृतैतोऽपोऽसावूर्ध्वतादिसामान्यधर्माका
रत्वेनानिर्विशेषेणात्मनेतरधर्मिविशेषानिश्चयाभावादुभ
याशावलम्बित्वेनेति यतद्रूपतयावत् मशकेनात्मना।
स्वरूपेणाविशिष्टाप्रयायप्रतीतिः सा संशयः सम्बन्धतादे
सामान्यात्मनो धर्मस्याधिगमेव ककोटरत्वादीनां विशे
षधर्माणां चानधिगमसम्भवादिपात् तदाह ऊर्ध्वविरादिसा
दिकस्मिंश्चित्सामान्यधर्मावच्छेदेनि धर्मिण्योत्यर्थः ना
न्यथेति सर्वात्मनानिश्चिते धर्मिण्यनिश्चितेवेतियाव
त् एतदेवाविभज्य दर्शयति।

मूल एतत्किमितिप्रत्येभिन्नेन देशस्तनिश्चितः
संशयोऽस्तित्वनास्त्यादिधर्मानुद्धृतात्मकः।

टीका एतत्किमिति परामर्शात्मा संशयः स्थाणुर्वा पुरु
षो वेत्यादिपरामर्शात्मकः पतयाऽस्मदेवामेव विशेषधर्मा
णामनुद्धृतिलक्षणात्मकः नत्वेवाकिमिसंशयेत्वयायएतद्दे
शस्य धर्मिमात्रग्रहणात्मत्वेऽनिश्चितः ननु निश्चितोभया
शावलम्बी विमर्शः संशय इति संशयस्य लक्षणम् नच
वेदकः कविदंशो निश्चितस्तत् नेतेनेत्याह संशयस्या
दि अस्तित्वनास्तित्वनदोऽस्तित्वनास्त्यादिधर्मा विशेषध
र्माणां तेन नन्दतीत्व [illegible] रूपयमतयायद्वेद

सत्तासत्त्वात्खेयोरपि धर्मयोरनिह्नुतत्वात्तु नवनेन नह्नेते
नत्रकावार्तान्येषां धर्माणामिति सर्वेषामेव धर्माणामन्व
ह्लिखिताकारत्वान्नियतधर्मानवलम्बनादयेस्त्वयं सं
शयः किमियं शोभनत्ह्लिखिताथाकाराभिधायकं पे
तिभावः तदाह किमियं तस्य शब्दस्य नाधिको यः प्रका
शते ग्राधिकरण्येन कल्पार्थान् नहि किमर्थम्मपादीयते
इमाशंक्याह ।

मूल किं तन्नाम्नाइह नाकारेवस्त्वेवाभिदधात्ययं ।

टीका ग्रयामिति किं शब्दः संशयस्य स्वरूपं कविदपिग्र
खवेसति ग्रन्थनरन्यस्याम्रुखेन मापि दर्शायितुमाह ।

मूल स्थाणुर्वा पुरुषो वेति न भवत्येव संशयः
भयः स्वयमेनानेक्षुनिस्त्रुयोमादयपवहि ।

टीका न भवत्येवेति एवं व तस्यैवामेव धर्माणामनुद्यदित
रूपत्र्यरूपताभावात् यतः स्थाणुरिति नियतपरामर्शान्नयात्रु
पयथाभूयस्तामस्थाणुरादिवर्तिनो धर्माणामेषनिस्त्रुया
त्मामन्ययः नयथवेनीहग्रयार्थभेदसंभवान्नियतस्य वा
निस्त्रुयाइदितान्नुदितं हामनायेन विकल्पप्रवभवेदिमं
शंक्याह । मूल ग्रामर्वनीयवैरूपान्नुद्धारानवशान्
नः संशयः स किमियं शोषिकल्पस्त्वन्यथास्फुटः ।

टीका ग्रामर्वनीयं स्थाणुपुरुषलक्षणं यद्द्वैरूप्यं तस्मात्तु
हरेनेवक्रकोटरत्वादिविशेषरूपतयानाविष्करणं तते
यमन्ययः किमियं संभेदात्मशयपवस्थाणुर्वा पुरुषो
वेत्यवाह किं स्थाणुः किं पुरुषः इत्येवतानिकसंशयार्थंःय

नं॰
६२

62

द्वियरमेतत्किमिति केवलेऽकिमशेषसर्वेषामेवविशेषध
र्माणामनुष्ठानादित्वरूपत्वान्मुख्यत्वमप्यविनियतविशेष
धर्मानवगमादमुख्यत्वमिति शेषः विकल्पेऽपनर्थो हि
यवयोरुभयोरपि विलोनिश्चितत्वेसतिनाधतरूपत्वम् त
दाह विकल्पस्त्वन्यथाप्युरत्वाते ध्रुवमर्थेति परामर्शनी
ययोर्द्वयोरपि व्रीहियवयोर्विशेषधर्मान्मनानिश्चया
त् एवंविधस्थायं संशयः शास्त्रप्रवृत्तेर्निमित्ततामभ
नस्याकृशायम् शास्त्रेह निर्णयात्मनिर्णयस्त्रशायः
सन्दिग्धपदार्थेप्रवर्तते मयोपलब्धपव संशयविषय
तामतिपद्यतेनानुलब्धः संशयस्यप्रमातृधर्मत्वाद
पिकेनचित्संशयानेन सन्दिग्धोऽर्थः प्रतिपाद्यते नस
तस्योपलंभस्यात् तत्प्रतिपादनमेव च प्रवृत्तिसोपिह
कारणवच्छास्त्रप्रवृत्तेर्निमित्ततोपपद्यात् तन्निर्णयाय
च प्रारभ्यमाणस्य शास्त्रस्यापि विधायकत्वानिरूढे शास्त्र
णोपदेशेति नामधेयेन पदार्थाभिधानमात्रं वो देशः त
स्य च प्रथममवश्यमनुपालनेकार्यमनुद्दिष्टस्य लक्ष
णपरीक्षानुपपत्तेः अतस्तदेशोविनालक्षणपरीक्षा
त्मशास्त्रप्रणयनमेवनच्चरेतस्यापि नचाप्राप्ता
न्तेकेनैव शास्त्रप्रणयनासिद्धेः किमर्थं चितय
तिचेत् नैतत्परस्परानुषक्तत्वे वा त्रयाणां निमित्तः
वाभिधानात् संशयितपदार्थः केनचिदभिधीयमानः
शास्त्रेणोद्देशादिद्वारेणानिर्णीयते अतएवचस्वरूप.

भेदेप्येवं शास्त्रप्रहणावच्छादितात्मप्रथात्मकेन समाने
न रूपेण कारणत्वमस्तीति प्रतिपादयितुमाह ।

मूल तेनावच्छादितात्मत्वभावप्रथनमेव यत् प्रथ
मे सरहोद्देशः प्रश्नः संशयपदवच ।

टीका तेन पूर्वोक्तात्ममायेनावच्छादितात्मत्वेन भावस्व
त्वमावस्य प्रथमेयत्प्रथने सप्वेहोद्देशः प्रश्नः संशयपदे
ति तत्र संशयस्य तावदेवं रूपत्वं समनन्तरमेवोक्तं उद्दे
शो वानवच्छदितत्वेनैव वस्तुनः प्रथनं रूपेनामधेयमात्रे।
णैव वाच्यानामभिधानात् प्रश्नस्यैव वाच्यमप्याहिक्षि
णि पात्मत्वप्रतिवचनादस्याविशेषोनस्यात् तत्र संशय।
तेषां प्रश्नः प्रवर्तते इति तन्निर्णयानन्तरं निर्णीतप्रश्नः प्रश्न
इति पामावसरं तत्स्वतत्वमेव वक्तुमाह ।

मूल तथावच्छादिताकारभावप्रसरवर्त्मना स्वस
रन्तीस्वसंवित्तिः प्रष्टृशिष्यात्मतां गता ।

टीका इहाद्वयनयेपरमार्थसती संविदेव सर्वमिति प
क्षप्रतिवक्तृरूपगुरुशिष्याद्यात्मनो भेदस्य तावदनुपप
त्तिरिति तथा पूर्वोक्तेन प्रकारेणावच्छादिताकारः सर्वभा
वनिर्भरत्वात् संविदेकरूपो यो सौ भावः पारमार्थिकपूर्णस्व
भाववस्तु तस्य यः प्रसरः प्रथनं यादृग्दशाक्रमेणाव
रोहस्तदेव वर्त्म तेन प्रसरन्ती वैखर्यादिरूपतामासाद
यती स्वसंविदेव संक्रान्तिनाप्रमातात्मा शिष्यभूमिकाम
वभासयन्ती प्रष्टृप्रश्नकस्थैः क्रुत्र कथं वाप्याः प्रोक्तव
मित्याह । मूल प्रसरानन्तरोद्भूतसंहारोदयभागपि ।

तथान्तरपरामर्शनिमज्जन्मात्मतिरोहितः।

[illegible] यावत्स्वेव भवेद्व्याप्य प्रसरेत्स्फुटात्मनि अत्र
न्मीलितरूपा सा प्रहीना वा निभण्यते ।

टीका तथा परमाद्वयमयत्वेनान्तरः प्रमात्रैकात्म्यरूपो यो
सौ परामर्शस्तस्य निमज्जनोदयोन्मज्जनात्मनि तिरोहिते यत्र
रोत्तरस्वरूपमयपूर्वे पूर्वेज्ञानवद्भिन्नैः प्रसराद्दारोपाद्युग्म
दनन्तरमभूतौ यो संहारस्तु परायामनोद्रूपस्य स्वात्मन्य
वविश्रान्ति रूपस्तु प्रथमाद्यात्मनारूपेण वाह्नरूढ्व
सौ भजते तस्याद्दिमासेविप्रवानिप्रस्फुटात्मनि ग्राह्यग्रा
हकयुगलकाद्याभासस्वभावे वाप्रसरेन्मीलितरू
पासंविद्रूपत्वेनानवभासमानाभवेत्सा वस्त्वेवाउन्नाद्वि
तात्मत्वेन प्रधानात्प्रहीनत्वाद्ययनत्र्यस्थः नकेवलंसंवि
दः प्रह्णत्वमेवास्ति यावान्त्र्माद्रूपत्वमपीत्याह ।

मूल स्वयमेवं विबोधश्च तथा प्रश्नोत्तरात्मकः ।
गुरुशिष्यपदेष्वथ देहभेदाहितात्मिकः ।

टीका तदुक्तं गुरुशिष्यपदेष्वित्यास्यं पदेव सदाशिवः पू
र्वोत्तरपदैर्वाक्यैस्तन्त्रमायारभेदतः इति तथा प्रश्नो वप्र
तिवक्तीवद्रूपदेवोपवास्थितेति ननु गुरुशिष्ययोः पर
स्परभेदः साक्षादुपलभ्यत इति किंनामानयोर्वोधरूपत्व
मित्याह प्रथमादि प्रतालिकस्यवास्तवः वोधपवाद्वि
स्वस्वातन्त्र्यमहात्म्यात्त्वात्मनि ततदेहादिभावमाभासय
तीतिभावः तदाह ।

मूल बोधादिबोधरूपतादलतां तानासौ स्थिताः
वाह्यभासमयेव्वत्र स्वसमान्यविशेषतः ।

टीका बोधात्मा परमेश्वरो हि बोधनक्रियाकर्तृत्वलक्षण-
स्वरूपत्वात् स्वतःस्थितान्नानाकृतीस्तनुभावजातेश्वरागन-
मायेत्त्वयानिर्विलम्बमेव सामान्यविशेषरूपत्वेन बहि-
र्विच्छेदेनावभासयत्येवेति वाक्यार्थः तत्र सामान्यस्याकिं
नामबहिरवभासनमित्याह ।

मूल स्वस्वमार्गविशेषांशाक्रान्तयोगस्य कस्यचित्
धर्मस्य स्पष्टिः सामान्यस्पष्टिः सा संशयात्मिका ।

टीका स्वस्वमार्गाणां स्वालक्षण्येनाधस्थितमार्गाणां विशेषां-
शास्तेश्चानि विशेषा हि सामान्यमेव वृक्षशाखिविषाणवदित्यादि-
रूपं स्यात् तैर्विनाभाविते नाक्रान्तो मुख्यतत्त्वयोगयस्य तद्धे-
तुभावाभावेऽपि सर्वस्वेगतत्वान्नत्वरूपान मायादेवगुण-
स्य कस्यचिन्नियतस्य गोत्वादेर्धर्मस्य बहिरवभासनात्मा
स्पष्टिः सामान्यस्पष्टिः सैव वाग्व्याहृतात्मप्रत्यायरूपत्वात्सं-
शय इति विशेषाक्रान्तानुगुणसामान्यप्रतीतिरेव संश-
यप्रतीतिरूपेत्याह ।

मूल स्वस्वमार्गाविशेषांशोपरूपमेतस्य नि-
र्णयो मात्रुचितेनान्यथाकस्यकोटिभिः ।

टीका यदा पुनर्निश्चयोपयोगिनो सर्वविशेषाणां स्पष्टत्वात्
स्वमार्गविशेषांशतत्परमार्हि विशेषविषयामृष्टिः सम्यक्-
ततः सा सपर्वोगादितादात्म्यप्रत्यायरूपत्वात् स्याणुरेवायमिति ।
यस्य प्रात्मनिश्चयः स्यात् यत्तु स्यादेव प्रमातुरिच्छैव निव-
यत निश्चिकं मात्रुचित इति प्रमाता हि यावदेव तावत्तम-
पेतितपरिनिश्चयं तावदेवानिश्चितं भवतीति भावः अन्यथा
पुनः संकटादिविरुद्धेन्यमायिश्चायाप्रपर्याविश्रान्ते न स्यात् ।

नामस्याकल्पकोटिभिरितिनकेवलस्यनिश्चयमात्ररूपत्व
मेवास्तियावत्तल्लक्षणादिरूपत्वमपीत्याह ।

मूल तस्याथवस्तुनःस्वात्मवीर्याक्रमणपाटवात्
उन्मुद्रणंतथाक्रान्त्यालक्षणोत्तरनिर्णयम् ।

टीका तस्यविशेषात्मनोवस्तुनोयत्स्वात्मवीर्येतरहितरव
राहृतत्वंतस्याक्रमणंस्वात्मनाविषयीकरणंतत्रपाट
वेनरागकोस्यन्तीवंतत्तमायमनेककारेणानुद्रणंय ।
तिनियतस्वस्वरूपाविष्करणंतदुद्घाटितात्मप्रथामय
वस्याविशेषाल्लक्षणंरसवशमितितन्निर्णयरनिवोद्यते
नत्रसाधारणत्वनावाधकोपमीलक्षणम् नन्वावबोधो
पकरणोद्वयणोद्वरणमुत्तरम् ननावबोधोनिर्णयः न
नुतन्नावबोधसारत्वस्याविशेषान्यरीतातिलक्षणेनेव
निर्णयषत्कयनसंगृहीतन्यायेत्याह ।

मूल निर्णीततावद्धर्मांशस्त्स्वपातिनयाद्रुनः
भूयोभूयःसमुद्दिश्यलक्षणात्मपरीक्षणम् ।

टीका निर्णीतेनिर्णयविषयीकृतेसत्तावाभिधतत्त्वलक्षण
लस्याधोसाधर्मांशस्त्वहिधयतयाद्रुनःपौनःपुन्येनसमु
द्देशोपक्षलक्षणसाधारणासाधारणधर्मनिरूपणनक्षा
त्मकेद्रुनःपरतःसर्वेषांनिःशेषतिपतप्रतिलेपेणलक्षणप
रीक्षेतिवाक्यार्थः एतच्चोद्देशादित्रयंसर्वत्रैवास्तीत्याह ।

मूल दृष्टानुमानोपम्याप्तवचनादिषुसर्वशः
उद्देशलक्षणावेक्षात्रितयंयोगिनेस्फुरेत् ।

टीका एतदेवक्रमेणदर्शयति । मूल निर्विकल्पितमुद्दे
शोविकल्पोलक्षणंपुनः परीक्षणंतथारूपाद्विकल्पान्तो
परम्परा ।

टीका नयोयमिति चोद्देशोपूमित्वादग्निमानिति लक्ष्या
मादिविज्ञानत्वेनैवत्रयपरीक्षणाम् उद्देशायमिति प्राच्योगो
नल्योगवणाभिधः इतिवालक्षणंशेषः परीक्षायमितोभवे
न स्वः कामइत्युद्देशोयजेतेत्यलक्षणं प्रयिच्छामादिने
त्येषापरीक्षाशेषवर्तिनी उद्देशस्यालोचनमात्रस्यानुष्ठीट
नात्मप्रयोगरूपत्वात् लक्षणमितिनोलमितिविकल्पेनति
विकल्पस्यैवाचादितात्मप्रयोगरूपत्वात् विकल्पानामिमपे
क्रियाज्ञानपूर्वापरभाविनाम् ननपवचार्थंतयावगिष्ट
योन्याहदस्येषोपरीक्षात्वम् उद्देशइति नगोयमितिपर्मि
मात्रस्यैवानुवादितसाध्यधर्मात्मत्वेनप्रयमनात् तस्येतिस
ध्यधर्मविशिष्टत्वेनाचादितात्मप्रयोगरूपत्वात् यामिरन्वय
व्यतिरेकोतन्दूशात्देवहिसाध्यसाधनयोरविनाभावनि
श्चयोन्याहदस्यस्यापरीक्षात्मत्वम् प्रयमिति प्रयोवर्तिनः पि
ण्मात्रस्यानुवादितात्मत्वेनप्रयमनात् प्रायइतिप्रथमो
धर्मिविशेषानवच्छिन्नइतियावत् गोतत्वोयमिति प्रमा
णदशायांगवशावाच्योयमिति फलदशायांवविशेषा
वच्छेदस्याभाविनात् वाशब्दः समुच्चयेनेनप्रमाणदशाया
फलदशायाञ्चोवादितात्मप्रयोगरूपत्वाल्लक्षणत्वम् शेषइ
निसाक्षादित्यत्वाह देहादिकारीत्यादिपरामर्शः इत्यगीति
स्वः कामइत्येव श्रूयेति स्वः कामस्यलक्षणमिति प्रपिका
रान्वयस्यविषयानुवन्यमन्तरेणानिर्णयात् शेषवर्ति
नीतिशेषः परार्थत्वादितिवचनात्मेतिकर्तव्यतेत्यर्थः प
रीक्षात्वेवालोदिह्लातिति स्वर्गकामाधिकारइतिलक्षणोक
रणत्वात् ननुहस्यमाणाविशेषाकांक्षानुगुणसामान्य

सृष्टिरुद्देशार्थत्वम् । न च विशेषस्याकांक्षणीयत्वं तु वि
शेनेदानीं नष्टभविष्यत्तयावार्तामात्रस्याप्यभावात् इत्या
शंकां सोपस्कारयागुक्तलक्षणानुवादपूर्वं संक्षेपेण निरस्यति

मूल विकल्पस्य स्वरूपाणां स्वरूपविनाशसहिष्णुक
वल्लवस्तुनो यानयानेन स्पृष्टिः सोद्देशसंहिता।

टीका तदेवं संविहितेनेयावतः स्वरूपमाणानाम् विकल्पे
नतत्त्यानेन यमायासामान्यस्य स्पृष्टत्वान्न दपेस्तया स्वस
माणलक्षणावहुत्वमपेक्ष्यमाणा ग्रन्थवाच्यसामान्यव्य
तिरिक्ताः प्रमाणः सत्तोपाधायकत्वाद्वृत्तविनाशप्राये।
शाग्विशेषास्तानपेक्ष्याप्यवेन सहतेनव्वीलेपन्नस्यैवं वे
पस्य सामान्यात्मनो वस्तुनः स्वपात्वेन स्वरूपमाणत्वादिवि
शेषणाविशिष्टविशेषसहिष्णवेनयास्पृष्टिस्तस्यातदेश
त्रभियानेतरच यावन्नत्राकांक्षणीयस्य विशेषस्य स्वरू
माणानानावन्नदेवादेशावसरे संविच्छिन्नेन सन्यत्रेरप
र्थः नन्वदेनः यत्तास्मकालकालितासन्यमे सर्वकालिकं
हिशत्तोवाकालेकारे ननुवारितात्मप्रयारूपत्वसुनिल
क्षणस्य सामान्यविशेषयोर्द्वयोरपि प्रयत्नान्तरेकलत्साकंव
लक्षणेरन्यविवेकाभावादनियमः स्यादित्याशंक्याह।

मूल स्वरूपमाणस्य यास्पृष्टिः प्राक्सर्वांशेव संस्थितिः
त्रनुपमानेयमेसासंविल्लक्षणमुच्यते।

टीका इह विशेषसामान्यविषयस्पृष्टिसंहृतिमयीसंविह
त्तेणस्ववहरणावीनामितिनरस्वरूपमाणस्यविशेषांश
स्यावियेपनयालक्षणंवाच्यं सोदृपमाणस्यवसामान्यां
शस्यानुपमानतयालक्षणमितस्येवविवेकः॥

ननु भूयो भूयः समुद्देशलक्षणात्मकं यदीक्षणामिदं
तत्र च विरामानिमित्ताभावात्परीक्षायाश्च विश्रान्तिरेवास्या
इत्याशंकामनुवादगर्भं प्रतिविधत्ते ।

मूल तत्सृष्टानि भूयोंशे दृष्टिसंहारविभ्रमाः परी
तांकथ्यते मारूविनाकालिनावधिः ।

टीका ननु तत्र तत्र यमहादौ क्रमेण पश्यन्ती मध्यमा वैख
खरीरूपतया स्वात्मचमत्कारमयी विमर्शशक्तिरेवाविर्भ
मतश्चमत्कं तत्कथमिहोद्देशाद्यात्मनास्याः सिद्धान्तप्रसिद्धं
क्रमान्तरमासूचितमित्याशंक्याह ।

मूल सा कारपश्यन्तीमध्यमावैखरीवेतिनारमाः
परापरापरादेवीचरमानपरात्मिका ।

टीका ननु संख्यासाम्यमात्राद्देवीदेशादिवयस्यापरापरा
दिरूपत्वमिति किमिदमित्याशंक्याह ।

मूल रव्यादिशाक्तिवितयमिदमेवानिगद्यते । पूर्वे
णासंबंधः । यतत्त्वाशितपवार्येव्यवहारः प्रतायते ।

टीका सकलः खलु यं शुद्धाशुद्धात्मा व्यवहारः संविद्भिन्ना
वेवावभासने शक्तिभावः तदुक्तमिदं मत्यर्थाभिव्याप्त्यावभा
सद्भविलो विभोस्समलो विमलो वापि व्यवहारो न भूय
न शक्तिं केवलमेषामेवं रूपत्वे यावत्संरोमहानन्तरालो
दितयोमिश्रतत्त्वादिव्यकः संबंधः अहि पत्तत्वसत्यादिनोक्त
स्य संबंधस्यापीत्याह ।

मूल एतत्समोनरात्मतेपारमेश्वरशासने परम
मत्यरूपतमाभिसंबंधपंचके ।

टीका एतत्समस्तत्त्वरोकततेवेयम्मोनरेते श्रात्मास्वरूपं

ने
९९

60

यस्तस्यभावस्तत्वेनसिद्धस्तीत्यर्थः प्रश्नतद्वक्रोरेवस
म्बन्धोभवतीतिभावः सम्बन्धपंचकइति महदादिकथ
ह्योर्हिपरःसम्बन्धः सर्वेषामेवैषामनुग्राहकत्वेनानुव
र्ततइतिदृष्ट्यागृहीतोक्तः पत्तस्यैवापद्यामस्माभिर्नोक्त
मित्याह। मूल यथोक्तेरत्नमालायांसर्वःपरकला
त्मकः महानवान्तरोदिव्योमिश्रोत्यान्यत्पंचमः।
टीका रत्नमालायामितिश्रीकुलरत्नमालाख्यकुमित्यर्थ
नेनतुशब्दतः तथाहिदृष्टनिर्णयश्रुहियोयाहेपर्वतितम्
तत्वस्वसर्वतत्वानांप्रधानेपरिपक्वे शुद्धदृष्टविशुद्धसद्भ्व
सशान्तइतिनीयते तेषुद्धानिर्गताशक्तिस्तद्वर्गरागेस
गुनेत्यादिनापारमेश्वरीपरशक्तिरेवतत्तत्स्वरूपात्मना
प्रसृतेतिसर्वस्यैवमहदाद्यःसम्बन्धस्यपरकलात्मकत्व
मुक्तम् अतएववेत्तरेवसृष्टिमार्गेणतारेणाग्राणतस्था
वनीतलेकथितादेविषट्त्रयास्यावेशातत्स्वरूपतइत्यनेनो
पमेहृतम् मिश्रोदिव्यादिव्यः अन्यतइति दिव्यापेक्षयाऽ
मिश्रत्वस्यादव्याप्यदिव्यइतिदिव्योदिव्यादिव्यादिव्यात्मना
ऽपिपर्वाहिसंभवइतिविकल्पः अतएवायमर्हतेरवतस्य
स्थोनोक्तः तदुक्तं महानवान्तरोरदिव्योदिव्यादिव्यस्तुतर्यकः
इतरेतरमार्गेणपंचधाभिमत्ततरणइति पत्तस्यसम्बन्ध
पंचकंशिवात्मदाशिवस्यतस्मादनन्तनाथस्य तस्माच्छ्री
कण्ठनात्द्रकुमारादीनांतेभ्योपिसनत्कुमारादीनांतस्यश्री
गणेतेभ्योपिसनत्स्वागणाक्रमेणावगन्तव्यम् यदुक्तंतन्त्रे
व शिवस्यपरमेश्वरस्यपरस्यामितत्तेजसः तच्छक्तिस्सेवसा

ताद्रूप्येच्छाकर्षेण गोचरः सर्वं तेनैव संग्रामे समन्वयप्र
यमेवैङः प्रत्यन्तरात्म्ययोगेन साहाय्यात्क्रमशः पुनः सा
मान्तेन शैवेन हितोपदेशेन कीर्तितः स्वतोपलब्धेन दैवे
श्रीकण्ठेनान्तिना सह हाम्भोदेवतमवैवतेन दिव्यः प्र
कीर्तितः स्पर्शोणावसमासेन तान्तिनापतिपादितम् व
तर्थस्तद्भगवतादिव्यादिव्यः प्रकीर्तितः यात्यानक्रमेण
गतविद्यापीठप्रसूतने शिष्याचार्यस्वरूपेण एवमवित
रेतरः इति एवंप्रकारेणायं सम्बन्धः परिकीर्तितः इति पार
कलात्मकमेव व्याचष्टे ।

मूल भिन्नयोः प्रश्नहेत्वोस्त्वैकात्म्यं यत्समुद्यते ।

टीका प्रश्नापर्यायः सदाशिवः वक्तापर्यायः शिवः तद्धेतुप्र
श्नक्रियापरामर्शः तयोः भिन्नयोरपि तावत्सत्यं संविदादै
कात्म्यात्समन्वयस्तस्य भेदाभेदरूपत्वात् एकात्म्यमेवव
यत्राभेदगतस्यापि विगलितत्वात्सर्वं सर्वात्मतालक्षण
पूर्णतात्मात्तत्परः समन्वयस्तदाह ।

मूल संबन्धः परता चास्य पूर्णैकात्म्यप्रथामयी ।

टीका पूर्णेति सर्वमस्ति सर्वत्रैव पूर्णमस्तीत्यनेन संबन्ध्य
पि सम्बन्धेष्वस्तीति प्रक्रमप्रक्रमम् सर्वः परकलात्मक इति
तदुक्तं समन्वयः परमेशानि सर्वः परकलामयः महानवे
त्तेरहिंद्यामिश्राद्विव्यञ्जनमयः इति सम्बन्धान्तरेष्वप्ये
नदेवानिदिशति ।

मूल प्रथेनैव नयेन स्यान्महन्धान्तरमप्ययम्
शास्त्रवाच्यफलादीनां परिपूर्णत्वयोगतः ।

तं ९०

67

टीका यत एव संकल्पयति ।

मूल इत्थं संविदेवेषा देवी स्वभावादेव सर्वदा उद्देशा
दित्रयप्राणा सर्वशास्त्रस्वरूपिणी ।

टीका इत्थमुक्तेन प्रकारेण सर्वदा संविदेवेयं भगवती स्व
स्वातन्त्र्यादुद्देशादित्रयप्राणेन सर्वात्मना शास्त्रस्वरूपि
णी भासमाना संविदेवावसितेत्यर्थः तत्रोद्देशस्वरूप
मेव तावदेवाह ।

मूल तत्राद्यतत्र उद्देशः सूत्रं ज्ञानं ज्ञेयभेदवान् विज्ञान
भिन्नोपायः परोपायस्तथोदितः शाक्तोपायो नवो
पायः कालोपायोऽथ सप्तमः चक्रोदयोऽथ देशाध्वा ।
त्त्वाध्वानवभेदनं कलाद्यध्वोपयोगः शक्तिपातति
रोहिती दीक्षोपक्रमणं दीक्षा सामयी पौत्रिके विधौ प्र
मेयप्रक्रिया सद्योदीक्षा सप्रत्ययः सशेषकः तुलादीक्षाथ
पारोक्षी लिङ्गोद्धारोऽभिषेचनं मृतेष्टिः श्राद्धक्लृप्तिः शेष
वृत्तिनिरूपणं लिङ्गार्चा बहुभिः पर्वपवित्रादिनिर्मि
तम् रहस्यचर्या मेलको मण्डले मुद्राकार्यविधिः प्र
कीर्णकः स्वरूपेण प्रवेशः शास्त्रमेलने ग्रन्थानि कथा
ने शास्त्रोपादेयतानिरूपणम् सामान्यसंज्ञया कीर्तने
सर्वज्ञतद्देशः विशेषसंज्ञया कीर्तनं सप्तत्रिंशदुद्देशाः स
पर्वविभागश्चात्र श्लोकः तत्र पूर्वं ज्ञानमुद्देशमाह विज्ञा
नभिदित्यादिना निरूपणमित्यन्तम् विज्ञानानि बोध
कादीनि भिद्यन्ते तिगत उपायोपायतद्रूपोपायप्रश्नार्थः ग
तोपायपरत्वमयः योगिकत्वविधावपि पौत्रिके विधिमात्रि
क्यादीनि सर्वेषामेव यः प्रमेयप्रक्रियायोगोत्रिके विधा
विनिर्णयम

यदुक्तमेतदाह्निकान्नोद्देशकथितेयौत्रिकेविधाविति
किमेवमियताग्रन्थेनोपनिबद्धेनेत्याशंक्याह ।
मूल इतिसमाधिकामेतांत्रिंशतंयः सदाबुधः आ
ह्निकानांसमभ्यस्येत्ससाक्षाद्भैरवोभवेत् सप्तत्रिंश
त्सुसंपूर्णबोधोयद्भैरवोभवेत् किंचित्रमणवोऽप्य
स्यदृशाभैरवतामियुः इत्यपूर्वमेवोद्देशः कथ्यतेव
न्नेत्यधुना विज्ञानभित्प्रकरणगतोपायप्रभेदिना
विश्वविज्ञप्तिविमर्शत्वेपरामर्शोदयक्रमः मेत्रायभि
न्नरूपत्वंपरोपायोविविच्यते विकल्पसंस्क्रियातत्के
नत्वगुरुशास्त्रत्वकम् योगांगानुपयोगितेकल्पिताज्ञा
यजनादरः संविच्चक्रोदयोमंत्रवीर्यंजाप्यादिकल्पनं
निषेधविधिहत्यत्वेशाक्तोपायप्रवर्ण्यते उद्दियाने
प्राणानत्वंसमयावारस्यदात्मना उच्चारःपरतत्वान्नाप्र
वेशप्रपलत्रणे करणंवर्णतत्वेस्याणवेत्तिनिरू
प्यते चारमानमहोरात्रसंक्रान्त्यादिविकल्पने सह
रविपतनावर्णोदयःकालाध्वकल्पने चक्रोर्मिभेदविधा
भिरेनचक्रोदयप्रभवत् पुरमाणपुराणं च संग्रहस्तत्व
योजनं पदद्वैशाध्वनिर्देशश्च तत्त्वाध्वनिर्णये का
यंकारणभावश्चतत्वक्रमनिरूपणम् वर्णपम
न्त्रविधिर्योगशास्त्रादिनिरूपणम् प्रमातृभेदश्चेयत
त्वभेदेविचार्यते कलास्वरूपमेकत्रिप्रपंचवृत्तेस्तत्व
कल्पने चक्रभेदक्रमःसर्वोपाररशक्तिविकल्पने क
लाध्वविचाराणतत्त्वेनावस्यावविचिन्त्यते प्रमेयभावना
कम्पहासोऽह्नयोपयोजने संख्यापेक्षमलादीनांतत्व

शोक्तिविधिविरचना अनपेक्षित्वसिद्धिस्तु तिरोभावविविवे
ना शक्तिपातपरीक्षायामेतावानायसंग्रहः तिरोभा
वव्यपगमो ज्ञानेन परिपूर्णता उत्क्रान्त्यनुपयोगित्वे
दीक्षोपकरणस्थितम् शिष्याविज्ञपरीक्षा दीक्ष्यानभिसं
नकल्पनम् सामान्यन्यासभेदो वैयार्थ्येवेनत्यजनम्
इच्छायोगपवमर्वावहिर्द्वारार्पणक्रमान् प्रवेशादिव
दृष्टं पंचदेहप्राणादिशोधनम् विशेषन्यासवैविध्ये स
विशेषार्थभाजनम् देवपूजाप्राणाद्वहिर्वैशोधन्यास
पूजने अन्यशास्त्रगणोत्कर्षः पूजावकस्यसर्ववेनः तेच
ग्रहः पंचगव्यपूजने भूगोलशयाः अस्त्रावोवह्निकार्य
वाप्यधिवासनमाग्रगम् तपेशेवरुसंसिद्धदन्तकाष्ठा
न्तसंक्रिया शिवहस्तविधिश्चापि शय्याकृमिविचारणा
स्वप्नस्यसामयंकर्मसमयाचारेसंग्रहः समयत्वविधा
वस्मिन्याःपंचदशआह्निके १५ मेण्डलान्मानुसन्धानं
वेपपञ्चविस्तरः अग्नितिमिःस्वस्वभावदीपने शिष्यदे
हगः प्रथमासावधिः शोध्यशायकादिविविचना दीक्षाभे
दः परोक्षासामव्यसन्नाप्रयोजने भेदेयोजनिकाव्यवा
इशेस्मादिशाह्निके १६ सब्रह्मानिलवपुर्हिः पाशदाह्यद्य
योजने अघभेदस्तथैवमेवकापितेपोयिकेविधौ जनना
दिविहीनत्वेमन्नभेदोयस्तस्करः इति सोत्तमसो।
त्येस्याद्राष्टादशआह्निके १८ कलावेत्ताकृपाण्
दिम्याससङ्गारःमारीगणः अस्त्रविद्याविधिश्चैव वस्त्रकं
सयः ससूत्कमे १८ अधिकारपरीक्षा ॥

नसंस्कारोद्यापनतादिविधिः १८ एतेनशास्त्रसर्वस्वसंक्षाहिंशतितमा
ह्निके स्तनोवहिधिर्मोलोपदेशः संस्क्रियायागेण वलाव
लविचारश्चेत्यकविंशाह्निकोविधिः प्रवर्णावामनुत्ताने
शोधनेपातकच्युतिः शेकोद्धेदर्शितस्पष्टंवाद्यलिङ्गोद्धति
क्रमे परीक्षावाधकरणंतद्भृतहरणमतः तद्विभागःसा
धकत्वमभिषेकविधौविधावत् प्रथिकार्यमसंस्कारस्त
त्प्रयोजनमिसमः चतुर्विंशेत्वयागाराद्यवक्रयंपरिवर्धे
ते प्रयोजनेभोगमाल्सदानेनाग्नविधिःस्फुटः पंचविंशा
ह्निकेश्राद्धप्रकाशपवस्तसंग्रहः प्रयोजनेशेषवृत्तोनिना(
वाप्याङ्गस्नीयत्र लिंगस्वरूपंबहुधावातस्तत्रनिरूपणं
पूजाभेदश्चयत्राद्यलिंगार्वासेप्रकाशने नैमित्तिकविभा
गस्तत्प्रयोजनविधिस्ततः पर्वभेदास्तद्विशेषश्रुकवर्वा
नदर्शने २८ गुर्वाद्यस्तदिनाद्यवोप्रयोजननिरूपणं सं(
नेःपरीक्षायोगीशमेलकादिविधिस्तथा व्याख्याविधिः
क्रमविधिगरुपूजाविधिस्तथा २९ नैमित्तिकप्रकाशा
दन्यस्मिन्विंशाह्निकेस्थिते प्रथिकार्यात्मनोभेदाःसिद्धप
नीक्रमः प्रवर्वाविधिर्होमविधौरहस्यायनिषत्क्रमः
दीक्षाभिषेकोविधायश्चैत्यकोनविंशत्राह्निके मंत्रस्वरूपं
नदीर्घमितिनिर्विशेनिरूपिते ३० मूलाःनेभदेश्यामेशस्व
स्तिकादिनिरूपणं विस्तरेणाभिधानत्र्यामित्येकविंश(
त्राह्निके ३१ तत्त्वप्रधानताभेदाःस्वरूपंवीर्यपूर्वकंनम क(
लाभेदशतिप्रोक्तंमुद्राणांसंप्रकाशने द्वात्रिंशतमाही
नामाव्यान्यमिपातप्रकृत्यायनः नभेदास्तिनतोनाक्रमदे

नै
६१
69

शान्तरमवतरति ॥ ४२ ॥ स्तीमादिनकेवलमेवंयावदन्यदप्य
समाहात्म्यख्यापनायाह समाधिकामिमामादिना संपरिका
शने ॥ समत्ते ॥ ४३ ॥ ग्रन्थकृतात ननः समसत्त्वसत्वेन सम
ग्रिशब्दार्थकाल्पनिवरानीति यथाग्राह्यभिनत्वेभेदस्य
ग्राधान्यात्स्थूलेन रूपेण सर्वमीलितन्येहापि वस्तुमात्रा
मिनत्वे सर्वत्रोद्देशनेक्रमादिति परोपायशते शोभ
वोपाये ग्रस्यचाविकल्पकमेवरूपमित्यक्रमापे नखु भे
दाभावे सतिभवेत स च वाच्यवाचकात्मनो विषयस्य सं
विदेकरूपत्वे सति स्यात् न च वाच्यात्मनो विषयस्य विषु
विव्यतिविमलत्वेन सामान्यविशेषात्मनयादिवपस्यवा
चकात्मनो विषयस्य च परामर्शोदयक्रमभेदायाभिमतरूप
त्वाभ्यां संविदनतिरेकात्मदेकरूपत्वमस्त्येन रस्यैवेतन्म
मेयवयोपपत्तेयः शाकस्यचाविकल्पकमेवरूपमिति
प्रथमे विकल्पस्यैवसंस्कारोऽकः सचाहापायतो वनद
रागानकेणाधीयनशतेनदनन्तरं ननु अन्यसूक्ष्मविषया
त्मनतत्कस्यैवाविस्फूर्जितेयमहृशादेवसङ्क्रमामिभ
वेदिति नसतत्वमुक्ते नकपवच साहायोगस्यांगामि
त्यतोकांयोगानाममनुपयोगित्वं न केस्य सूक्ष्मविषयात्म
नयाभेदभावकमायोयविकल्पप्रतिबानितवाकलितं
स्यावीदेरनादरत्तनयवाविकल्पसंस्कारसंस्कारांतस्तां विव
काोरपलसूदयपवमेत्राणा परंवीर्ये नधामर्शपववबा
लभ्रनयायतप्रपवद सोविहिमभदाभावानिषेधाविरपतल
वामिमेतनवसंत्यकंप्रमपत्तुपातिम पवमाणवादावधि
तुहिध्यानादेः साक्षान्नेदायापकं स्यनेद स्मामिः स्पष्टनाग्रन्थविस्तरभयादेतन्मानि

—रोऽष्टमाह्नावनुशासितप्रयोजनव्याख्यानमिति स्वरूपमेवावधार्यम् ।
नन्वेकोनाह्निकादौ किमिति नानुमोद्देशः कृत इत्या
शंक्याह । मूल द्वात्रिंशेऽत्र तदीशात्म्यात्म्यमिति प्रस्तु

तोपतः नभेदोक्ततेनोक्तमुद्देशान्तरमत्र ते ।
टीका द्वात्रिंशतेन स्वरूपं यस्मात्तदाह्निके तस्मा
द्वात्रिंशसंख्याहन्तत्तरं पदेशात्त्वं त्रयस्त्रिंशमेकोनाह्ना
ह्निके ततश्चारभ्य भेदस्य प्रधान्याभावादनुज्ञ उद्देशोऽनः
कृत इत्यर्थः ननु पदतः प्रमतिभेदोनास्ति तत्किमित्या
ह्निकान्तरपरिगणनमेव कृतमित्याशंक्याह ।

मूल प्रायेनेन च वेद्यतादधिकारान्तरक्रमः
पतद्रूपसंहरणमत्र वत्तारयाति
रमदेशाविधिः प्रोक्तः स्तवमेयदृहेनवे प्रथा
स्वलक्षणापेक्षोनिरूप्येत यथाक्रमम् ।

टीका प्रभेदत्वादिह स्वरूपेऽभूपज्ञानस्य रहानीमाह्निकामे
मेवसंविवेचिति । आत्मासंवित्प्रकाशात्मितिनिरवयवा
संविदिमात्रशक्तिज्ञानेनतस्य स्वरूपे सर्वनिजमहिमा
च्छादनाहृदं रूपः आत्मज्योतिः स्वभावप्रकटनाविधि
नातस्यमोहः सर्वाणांविद्याकारस्याविदः प्रकटितरहस्य
स्यहृदेशार्थ्यपृथः रहात्मनस्तावद्वामस्रपीवास प्रका
शविलक्षणः सविहृपपव प्रकाशः स्वरूपम संविद्
निरवयवेधेकपवावलप्रकाशरूपशतिपावतत अत
पवव शक्तिज्ञानामभावस्य स्वरूपेमात्रकल्पितमित्या
पुनस्तज्ञानस्यात्मनः कोऽतेवज्ञानन्तशक्तिकं स्वरूप
पव महद्यात्मनोऽपिपवानिर्ईवेटकादित्वलक्षणात्स्वा

ने ८०

तत्त्वान्निजस्यासाधारणस्वज्ञानकर्तृलक्षणस्य महेशो
गोपनात्तु यग्राहकात्मके इदन्त्वमाभासयेच्छिवपदव्
हीनपशुभावस्याणुकञ्चुकावरणस्थाने पदमपित
स्यात्मनः प्रत्याहृत्यामोतोहिनामैनैवात्मः स्वरूपप्रथ
नेहिसः स्वरूपस्यात्मनः संविदिस्याणुकञ्चुकात्तावक
र्तृत्वलक्षणस्यस्वमहेसपदवप्रथनेमोतः परद्येमेवव
तत्त्वदत्तत्त्वशास्त्रात्मकरूपमतिकरः नवाह सवापमि
त्यादि सवमोतः नन्वहंहीनापरदर्शनभूमिकस्यास्य
रागापकलषोस्यत्तः भूम्योर्हकर्तृतोजितश्याणुकञ्चु
कस्याविवस्वभावा यद्दानेनाजश्स्व भागस्यशुद्धत्वाएवादि
सेजितः प्रनावरणभागांशैवैविद्येवद्रूपास्थितमिसं
दितीया विशाकारस्यानःकेचित्तुमानांरंप्रतिप्रथ्यपते
प्रभुः पूर्णमेवानिजंरूपंकेविदेशाशिकाकमादिस्याणु
कञ्चुकाविशः शोभवाया वेशात्माप्रकटितरस्यस्यासि
नात्विकेपयोर्वन्यमोहयोः सत्त्वहेणसंतेपरोणोकः
प्रकटितरस्यनेनैवसंवेधः नन्वात्मनः स्वरूपप्रथन
मेवमोतस्तत्क्रमम् आत्मा वैकप्रवाख्याणश्तिनत्या
त्मनोमोतस्यापिवैविध्यंकृतस्यामित्याशंक्याह ।

मूल मिथ्याज्ञानतिमिरसमसमान्वृष्टिदोषात्स्व स
तेतत्त्वङ्गावादिमलमपिसञ्जातिमालिन्यपामय
नेत्स्य स्फटिकपरिणतैर्निमिशैदोषमुशोहरंत्त्वे
नमेवलकापनत्रमालिन्यशंका ।

टीका तिमिरमाणगोगसमदवमिथ्याज्ञानेभेदप्रथात्मकं

ग्रहणे वेदने हृष्टः पूर्णायाः संविन्नेर समानमात्मन्यना
त्माभिमानादिरूपात्मोषांजनयतीति मिथ्याज्ञानसम्भवा
द्विमले पूर्णामपि नज्ञाने मालिन्यपाम भाविस्वभावात्त्वा
दपूर्णां नात्मना परिस्फुरतीमेतावानयंशति यवहियते
यत्नेन रूपं यत्नेन प्रेक्षणीयमवश्यं ज्ञातव्यं परप्रमातृके
न्य पूर्णज्ञानेनाहं प्राणोनेव शरीरं न मनोहं नाहं बुद्धिर्न
हमहंकारोपि यः शुद्धो यज्ञेशः सोप्यहमेवेत्यादिनीत्या।
देहेन कर्मणा विमर्शपदवीमारूढं स मिथ्याज्ञानमशु।
द्धात्मनात्मन्यनात्माभिमानरूपो दोषः शरीरे कर्मत्वेनात्मने
वात्माभिमानेन निरस्तः स्यात् नच कानाममतत्र संभाव
नापि न प्रभवेदिति वस्तुस्थेनेव न्यमोक्षो वापि न नाम।
कश्चिदस्तीति कानाममतश्चापि वैविध्यसंभावनास्यात् प्र
नेनचाभिप्रायेण संसारीति न तत्त्वतस्तु मुक्तोवन्यस्य
वातैव कावन्धोयस्य न नात्वतस्य विनया दुःखस्य शुद्धि।
क्रियामिथ्यामोहकृतदोषरज्जुभुजगस्वप्नायापिशावभ्रमो
मा किंविद्यन्न मा गृहाणाविग्रमस्वस्योपयावस्थितस्याय
मेकरूपम् प्रयत्न तिमिरेण नेत्ररोगविशेषेण दृष्टवन्य
थाज्ञानात्मदोषजाते उमादिते प्रत्यग्ज्ञानादिव्यानी
येनवाध्यनशाते तत्र मालिन्यशंकापि न भवतीत्यपस्थ
यनितम् इदानीमस्य शास्त्रस्य परं गांभीर्यमनन्यमानोग्र।
न्यकृदेनदर्थमतत्त्वमज्ञानानेरथ्यन्येरन्यथावोपेनय
किंविनेमानमेवान्यथोत्थेनेतानुसमयसन्तनयशेस्यापो
पदर्शितमाह ।

नै०
५९

71

मूल भावज्ञानहृद्राजनस्यहृदयामाक्रम्यवर्तते
यन्मंगोभिर्विविधाभिरात्महृदयपद्मायसंकोट
मे यत्नामाहृजनंश्मङ्ः महृदयमन्यनत्ङःशीतितो
मन्येगुप्यजङान्मनात्तातिपदेवन्ताम्यसंभावनात् ।

टीका हे भावज्ञातनीलाद्यर्थात्मनोहृदयमात्मनःघंरूपे
गोपयितोजनस्यसर्वस्यैववादिनोहृदयामाशयाल्वला
त्कारेणाक्रम्याधास्मानमनःकोरुषानि मनः किंन्नुहिया
वाच्यंयत्किंस्याणान्ननन्नयान्तभियोभिमाभिमानु मूर्खं
महृदनावलोकनपरैः भावैर्नगोहितिभिः मिन्येमानद
हैतमानहृदयेङः खेनतेस्थोपनश्मादिविस्मृत्याविविधा
भिर्भगोभिर्नेनयम्यन्नसंकोङमेनरवदनाविकेनरूपेण
मगुहमस्मनः ममवीवाघमहृदयमप्यात्मानेमहृदय
वेनमन्यमानोनयवङःशीतितोमिथ्याभिमानात् किं ।
विनास्वांभावज्ञानेनङमेवेतनमाहात्मोस्माभिरुन्मेत्त्वते
यद्गुप्यवादिनोवस्तुतश्चेतन्यस्वभावेनभवनायत्ता
म्येतन्यसंभावनाङ्गावनाङ्गावत्वमेवजङ्नात्मतया
गुप्यते माम्यतिलाम्यानेस्त्वतिः भावनाहि भावनाहि
वस्तुतश्चेतन्यमेवरूपमवेयमानतोहितेषांन किंचि
द्रूपंस्यात् मतलदेवयेनज्ञानेनेनेजङ्म्याधियनङ्गति
कथ्यतेषांचेतनात्मकेभावैर्निलाद्यर्थवस्मादिसाम्यस्या
दितिभावः एवप्रक्रमेणाथ्यस्यग्रन्थस्यस्यलवेनज्ञानाति
माञासोन्यस्तनाम्यथापियत्किंचनवक्तोन्यमावबनङान
गुनरस्यग्रन्थस्यकार्यत्वेदोषप्रसंगः ।

नत्वप्येवंतर्हिनष्टाशङ्कास्त्वायेगमायकेषांचनपरेषांविश्वा
मभ्यर्थिनाक्रियन्तांयदत्रयथावस्त्वेववाहेषमाकार्यंशम
शंकाह ।

मूल इहगलितमलाःपरावरज्ञाःशिवसद्भावम
याअपिक्रियन्ते गुरवःसविचारणेयतस्त्वदिफला
हेषकलंकहानिपात्रा ।

टीका इहहृदयेगुरुत्वासम्पन्नापातशक्तिपाता आयातशर
क्तिपाताश्च तत्पूर्वैषांशान्तशोभ्यर्थितानामेनतद्विगमा
यमानेनापिनप्रसवतीस्वभावपातनं हेषामाकार्यंश्यमभ्य
र्थनापायश्च सामर्थ्यं अपरेषांनभ्यर्थिता अपिस्वयमेवेनद
धिगमायप्रवर्तन्तइतितत्राप्येवंसमभ्यर्थनापावैयर्थ्यं तत्र
इ हेषकलंकहानिपात्रेति आयातशक्तिपाताश्चकोद
शाइत्याह गलितमलइतिगलितंमलमज्ञानंयेषांतेन(
थाविधाः अतएवच परमादेरनन्तरमवरमगयविसर्गं
वयेजानन्ते तेपराहंपरामर्शात्मकमन्त्रवीर्यज्ञात्वार्थः
अतएवशिवसद्भावमयाःपरप्रमात्रैकात्म्यज्ञानशालि
नइतियावत् अतएवचगुरवस्तान्निकार्योपदेशिनइ(
मेनतद्धिगमाय नयवपरमधिकारिणाइत्यर्के यतःप्रे
वाइत्यापिक्रियन्तइतियदृच्छति गुरोर्लक्षणमेतावदाहि
मत्र्येवचेदयन् इत्यस्मिन्नाह्मिवत्तानीभैरवोदेवतात्म
कइति इहाह्निकादाह्निकान्तरस्यसंशायन्सायेनपरस्य
रमतृस्वतन्त्रतादर्शायिन्नमेकेनेवश्लोकेनतन्मयर्यन्तपार
मयारूपसंहारापकमेकरोत्यनोत्स्यस्यत्र्याकारस्यशैलीति

तं·
७२
72

श्लोकस्य प्रथमार्धेनाह्निकार्थमुपसंहरति ।

मूल तन्त्रालोकेभिनवरचिते सर्वविज्ञानसम्
भेदोद्धारप्रकटनपटावाह्निकेस्मिन्समाप्तिः ।

श्रीशृङ्गाररथादवाप्यजनितेनोन्मानवप्रक्रमे
श्रीमद्भैरवपरामरेपरिचयेविद्यासुसर्वास्वपि
श्रीकल्याणतनोःशिवादपिगमंसर्वागमाना
मपिव्याख्यानेप्रथमाह्निकेजयरथेनाशावयेयेतु
पैः ॥

इतिश्रीमदभिनवगुप्ताचार्यविरचितेतन्त्रालोकेविज्ञा
नभेदप्रकाशनंनामप्रथममाह्निकम् ।

शुभमस्तु ॥

मूल यैर्यत्त्वयायेपदमविरतानुत्तरत्वाभिरूपे
नन्निर्णीतं प्रकरणमिदमारभेहंद्वितीयम् ।

टीका यैर्जयतामननजनजयहृत्तजयोरुहेशाविनाभूपा
येकः पूरयति केनकांशेवागेष्टत्वेन इदानीं योऽहं ।
यस्माद्गुणोत्कृष्टस्तस्मात्स्वर्धंउच्यते इतिस्थितमाणवा
दीनोयधायपभूत्कर्षादिह पूर्वंपूर्वमेवाभिधाने कारि
ष्यत इत्यपायैकरूपत्वेनशांभवादथानुपायस्योत्कृष्टत्व
मपिप्रथममेतत्स्वरूपमेवाभिधातुमारिह्कान्तरांभृद्दि
तीयार्थेनप्रतिजानीते नन्निर्णीयमेवाह श्रुत्वायांदिश्य
रूपंकोऽयोदेशनयावैव सकृत्स्यादेशनायस्त्वादनुपाय
त्वमुच्यते वैशाद्यावधारणेतेननैवकश्चिदर्थश्नन्यथः
प्रैवसमायत्नेसकृत्स्यादिमादिनादेशनेनुपलक्षणम्
तेनासकृद्देशनायापिग्रासम् यदुक्तं सिद्धानांयोगिनीनां
चदर्शनेवक्रमेजनम् कथनंसंक्रमःशास्त्रसायनेगुरु
सेवनम् इत्यायोनिरूपायस्यसंदेयोपेवशनने इतिस
कृदितिनप्रनरूपायात्प्रभवःयोनःपुण्येनान्यथःप्रत
एवाह यस्त्वादनुपायत्वमुच्यत इति आणवादौवसकृद्दा
यमानेनहि देशनाम्यपेयपक्षामिंविदधातीयि नचनधात्व
भूकम् इदंननकथेतदनुपायत्वम् यदुंदासस्याज्जुद्दा
कत्येनिवदत्पार्थत्वेपिभावादस्योपायत्वमित्यर्थःप्रा
मथ्येहिग्रामेकिंनामनिवर्ध्यकेरागासकारितभाव
नाहिभिरितिभावः यदुक्तं उपायैर्नशिवोभातिभाति
तेनान्यसादतः सयवाहस्वप्रकाशोसकृत्केचनानिश्च

तं· ७२

73

ताः विनाभूयोऽत्र सन्यानं भांति संविन्मयाः स्थितइति नच
यत्र सत्युपायनिचयपतावलम्बनेनाविद्यमानोपायमेवे
ति मत्वार्थः कस्मान्नप्राख्यातइत्याशंक्याह ।

मूल अनुपायमिदं तत्त्वमित्युपायं विनाकृतः स्व
येनतेषां तथाहं किं ब्रूमः किलतान्प्रति ।

टीका इदमनुपायेन तत्त्वमित्याद्युपदेशादिनाकेनचिदुपा
येनावश्यंभाव्यमन्यथात्वनुपायपरतत्त्वज्ञामिरेव न स्या
त् ननु स्वविमर्शवतां स्वयमेव ग्राम ग्रामव्याप्तियिकेवि
हशपम्लइति किं सकृदुपदेशप्रायात्मना स्वस्मेनाश्रुयत
त्वेनेत्याशंक्याह स्वयमित्यादि नहि स्वनुपायपरप्रकाशा
त्मकेरूपम् किं ब्रूमइति नहि तदधिकारेणाशास्त्रस्येव
प्रवृत्तिरितीभुः कश्चिद्बुद्धतमः नामन्तन्तज्ञानेमूर्खस्योस्मि
शास्त्रेधिकारत्वानित्यागवश्यंततत्त्वास्य शास्त्रमाधिका
रत्वं नेनवयसंवाग्दृशिनोप्यदृष्टे शास्त्रैकदिष्टव
त्वः प्राकृतत्वनायात शाकिधानाम्नमेवं किं च न ब्रूमः
तेषांस्वयमुपायमन्तरेणानकदाचिदपयुपेयमाप्तिमेव
दिस्येवमुक्तम् यद्वदन्ति नातिर्मलचित्तः प्रेमानुग्रह
स्वयपायपकर इति ननु ययोवं तर्हि स्वल्पमेव कश्चिदुपायांशः
सपादिष्यताम् येनोपदेशपजनस्य स्यात्तेमृधोपयप्राप्तिः
स्यात्किंवहूपायासदापिधिरत्नेरूपायैरित्याशंक्याह ।

मूल यस्तत्त्वोदितेरूपं विज्ञानस्याविभारसो स्व
भावएवमन्तव्यमादि संधिनमेपमुः ।

टीका यस्तत्त्वानुपायादिमेदेन विज्ञानस्वरूपमुक्तम् त

हिभोः परमेश्वरस्यैव स्वातन्त्र्येणेयं सएव हि स्वस्वात
न्त्र्यादत्यन्तनिह्रासक्रमतारतम्यादियोगाहिविशेषोपदेशप
नतात्मनाप्रस्फुरेत्तत्तु सारमेव तत्तदुपायवैचित्र्यमप्या
भासयेत् ननु कथं वा विचित्रेणानुपायेन वस्फुरतीति किमे
तदित्याशङ्क्याह सहोत्थादिनिर्मादितरत्नप्रस्तुतमायाप
स्वरूपः स्वत एव विमृश्योपकार्तत्वे हि वैचित्र्यं ग्रहणकाले
पन्नगत एवेत्यर्थः स्वत एवाह ।

मूल यतो वह्निरसंख्यातैः स्वभावैर्यत्प्रकाशते के
चिदंशांशिकयातेन विज्ञानस्येति निर्देशतः ।

टीका यतो वह्निरिति निचकृभिः असंख्यातैरितितन्नदावा
न्तरभेदात् तेन त्वनन्तेन स्वभावेन प्रकाशनात् नकेव
लमेवं पदवैचित्र्यं यावदन्यदप्यलीमाह ।

मूल तत्रापि चान्तुपायादिसापेक्षावमयोगतः उ
पायस्यापि नोकार्यं तदनत्नाहि विवृता ।

टीका उपायस्यापीत्यपिर्भिन्नक्रमः तेनतनोकार्याततदसत्वा
दपीति व्याख्येयम् यत्स्वप्रथमाह्निक एव वितत्यानि
र्णीतमिति नेह पुनरायस्तम् एवमेतत्प्रसंगादभिधा
यप्रकृतमेवाह ।

मूल तत्र ये निर्मलात्मानो भैरवीयां स्वसंविदम्
निरुपायामुपासीनास्तद्विधिः प्रणिगद्यते ।

टीका येकेचन तीव्रतीव्रशक्तिपातविकलंकात्मानो भै
रवीयां पूर्णामत एवानुपायां स्वनपेक्षामात्मसंविदमा
विष्टास्तेषां विधिः पूर्णसंविदावेशकृमात्मा प्रकारः प्रक

ने.
७४
74

षैणानिगम्यते शक्तिसूक्ष्मत्वेन भण्यते इत्यर्थः तदेवाह न
चेतावत्क्रियायोगेनाभ्युपायत्वमर्हतीति उपायः खलुकर
णप्रकाशनेनस्वमूर्तेर्वाभावेवेति सर्वेषामविवादः नचा
त्रैवम् क्रियादयोहि संवेद्यमानत्वात्संविन्निष्ठाएवेति सं
विदप्रसिद्धत्वात्कथंतेषामुपायतामासादयेयुः अतःप्रक
तक्रियादीनांबहिराभासनेसंविदुपायइतियुक्तमेतद
वाह ।

मूल सहितस्मात्सद्भूतःप्रस्तुतएवविभाव्यते ।

टीका तस्मादित्युपायात्संवित्त्वादद्वयप्रस्यक्रियादि
नकारकमपिनज्ञापकमित्युच्यते नदपिनयुक्तमित्याह ।

मूल तस्यामुपायएवस्यादितिचेन्नाभिधीयते प्र
काशत्वंस्वप्रकाशत्वेनत्रात्मनःकथम् ।

टीका इहजडस्तावत्स्वयमप्रकाशात्मास्वात्मनेनानप्रका
शतेपिनपरस्येति परएवास्यप्रकाशः अजडस्तुस्वयं
प्रकाशनात्मास्वात्मनएवप्रकाशतेनपरस्येतिनपरस्य
प्रकाशोपिनस्वएवप्रकाशः तस्यापिपरप्रकाशत्वेस्व
प्रकाशात्मत्वानानुसंस्यात अतएवाहस्वप्रकाशनत्वेन
त्रात्मनःकथमितिप्रकाशकत्वम् एवंचान्योपिस्वप्रका
शकस्यादन्यथास्वप्रकाशत्वे प्रथमस्यैवतथाभावउप
नासनेनापिकोर्थः अन्यथात्वेतस्यापिजाड्यापत्तिरिति
प्रकाशनात्तत्प्रकाशनाय प्रमाणान्तरापेक्षायामनव
स्थापत्तिरिति सर्वेषामेवाप्रकाशात्मत्वान्नकिंचिदपि
प्रकाशेतेति सर्वमान्ध्यंस्यादित्याह

मूल संवित्त्वेनस्वप्रकाशाभिन्नास्मिन्किंनयुक्तिभिः

तदभावेभवेद्धिश्वं जडत्वादप्रकाशकम् ।
टीका किं तु शक्तिभिरिति वह्न्यादिभिः शक्तिभिर्न किंचित्प्रयो
जनमित्याह यथैकैव वह्निशक्तिरियं सर्वाभिव्यापिनीय
त्संविदः स्वप्रकाशत्वं यदि न स्यात्तत् किंचिदपि प्रकाशे
तेति यदि न तु नाथ वह्निश्चवाह्यः क्रियादिः प्रगल्भते तत्
गुरुज्ञानानुपायतां भजनानामित्याशङ्क्याह ।
मूल यावानुपायो वाह्यः स्यादान्तरो वापि कश्चन
सर्वः स स्वप्रतीतौ नैवोपायत्वभाक्कथम् ।
टीका यावानिति नानाशास्त्रोपदिष्टः संवेशनिवासः प्रा
णायामादिरान्तरस्स्वप्रतीतौ संविदधीनसिद्धिरित्यर्थः यदपे
क्ष्याहि यस्यासिद्धिरेव भवति स कथं तस्योपायतां याया
दिति भावः प्रत्युताह ।
मूल तज्ज्ञावधानानि न तु कनामयत्नो विधानेवि
विन्नस्वयं तत् हर्गोवधानेन ह्विनामष्टकेनापरा
मध्येतेव समभावम् ।
टीका शास्त्रोपदेशप्रमाणेन स्वयमेव तावदवधानमभि
नियरामर्शनीयम् किं हर्गोऽप्यतता हर्गोन्तं तावदु
र्ग्रोऽप्येवधानेनष्टकम् अवधानेरवस्था प्रतिनियता वेप
योविषयनिष्ठमेकाग्रमन्तःशुभेदप्रधानम् न किंचि
न्मात्रमाधातुं समर्थम् तस्मादसामर्थ्यविशेषकोपहत
त्वादवधानस्यापि यत्नास्तदुपायभावस्तत्र कावार्ता न
दनुमाणितस्य भावनादेरित्याह ।
मूल तेनावधानप्राणस्य भावनादेः परोपायि भेद

न॰ ७५ 75

वीर्येकथंकारंभवेत्साक्षादुपायता ।

टीका भैरवीयइतिस्फुरणे येष्वनरनेनाप्युपायेनानुपायं परंतत्वमनुसरन्तितान्प्रतिकिमुच्यतइत्याह ।

मूल येप्यसाद्युपायेनतद्रूपंप्रविविंचते नूनं
तेसूर्यसंवित्तेखद्योतनार्थित्तखोजनाः ।

टीका नउक्रमुपरोतेभवन्त्विसर्वतःप्रकटेस्थिते येनु पायाःप्रतन्यन्तेनूनंतेनानविरंतिते इतिग्रन्थेवनिमित्ता न्तरमप्याह ।

मूल किंचयावदिदंवास्तमनयोपायसंमते तत्प्र
काशात्मतामात्रेशिवस्यैवपरंवपुः ।

टीका इहखल्वपिकिंचनोपायत्वेनाभीष्टंतत्प्रकाशमा ने प्रकाशनेवा अप्रकाशमानंचेत्तत्कथं नकिंचिद्रूपंस्या दितिकिंनामोपायतांभजतां प्रकाशमानंचेत्प्रकाशा त्माशिवएवावस्थितः नह्यतदतिरिक्तमस्यकिंचिद्रू पयतइतिकस्योपायभावः उपायेनसंपेयात्मातिरिक्ते नभाव्यंतस्माग्रनडक्रमितिकोनामोपायोपेयभावार्थः नकेवलंभावनाद्येवोपायत्वेनाभीष्टमेवयावदन्यद पीत्याह ।

मूल नीलेपीतेसुखेमितिप्रकाशःकेवलःशिवः
अमुष्मिन्परमाद्वैतेप्रकाशात्मनिकोपरः उ
पायोपेयभावःस्यात्प्रकाशःकेवलोह्यसः ।

टीका भावनादेःस्वप्रसिद्ध्युपायत्वेनिरस्तेनन्वस्यकस्यचि त्सभावनामात्रमपिमाभूदितिसोवमुक्तम् कोपरइति येयो

पायत्वसंभावनापिस्यात् ननु यद्येवं तर्हि सर्वत्र प्रसिद्धो
द्वैतव्यवहारः कथमपह्नूयत इत्याशंक्याह ।

मूल इदं द्वैतमयं भेद इदमद्वैतमित्यपि प्रका
शवपुरेवायं भासते परमेश्वरः ।

टीका द्वैतव्यवहारोऽपि प्रकाशमानत्वात्प्रकाशात्मैवेत्य
भिप्रायः एतच्च बहूनां वादिनां मतमिति येनापि तन्मये
भेदर्शनं पुनरुपादानम् यथा चाद्वैतप्रतिभासे प्रकाशा
त्मा परमेश्वरः एवैकः प्रतिभासते तथा द्वैतप्रतिभास
ऽपीत्यर्थः सोऽयम् इति नमिदमद्वैतमित्यपीत्युपात्तम् ननु वा
स्यार्थः प्रकाशमानत्वात्प्रकाशात्मैवत्वात्तामस्यास्तु पुन
रस्य भेदे किमायातमित्यापतितमेवद्वैतमित्याशंक्याह ।

मूल अस्यां भूमौ सुखंदुःखं बन्धो मोक्षश्चितिर्जडः
वटकं भवेदेकार्थ्यो शास्त्रालेख्यकमेव च ।

टीका अस्यां भूमाविति परमाद्वयदशायामित्यर्थः प्रका
श्यैरतिपक्षः प्रकाशकपर्यायाभिधेयो येनेति तथा सु
खदुःखादीनांहि प्रकाशातिरेकेणाप्यानिश्चिकं नियतं
किंचन रूपं यदि स्यात्तदेवं संभावनापि भवेदिति भावः
अतएव बन्धो मदात्मनावेनिवेयहं च यदात्मनेत्याद्यु
क्तम् ननु यद्येवं तर्हि तदभिधायकत्वं शास्त्राभिधाये
ऽपि द्वैतं स्यादित्याह शास्त्रालेख्यकमेव चेति एकमिति
संवेद्यमानत्वात्संवेदनमेवेत्यर्थः ननु यदि नीलसुखा
दि प्रकाशमानत्वात्प्रकाश एव तर्हि तत्केन रूपेण प्रका
शोऽन्यथा शंक्याह ।

नं॰ ७६
76

मूल प्रकाशेऽप्रकाशांशः कथं नाम प्रकाशताम्
प्रकाशमानेनास्मिन्वा न हेनानस्य लोपिता । अप्र
काशेऽथ नास्मिन्वा वस्तुनाकथमुच्यते न प्रका
शविशेषत्वमतएवोपपद्यते ।

टीका अप्रकाशांश इति स्वादिर्जडोऽर्थः कथं नाम प्रति
केन रूपेणेत्यर्थः नत्र यदि प्रकाशात्मनैव प्रकाशतेन
तस्य नीलस्वादेः स्वभावस्य दोषः स्यान्नियतेन नील
त्वादिनैवाथ न रूपेण न भावात्प्रकाशरूपविशिष्टेनेतिया
वत् अथाप्रकाशात्मना नियतेनैव रूपेणाप्रकाशते त
तस्य सतानिश्चयपथमेव न भवेत् नहि प्रकाशमन्तरेणानी
लादीनां कदाचिदपि स्वरूपं दृष्टम् अप्रकाशात्मना रूपे
णाप्रकाशत इति वाचोयुक्तिस्तु विरुद्धा स्यात् नह्यह अप्रका
शस्यापि प्रकाशः पुनः नीलादिपरिहारेणानीलादेव
पि प्रकाशते नीलादिस्वरूपाभिः स च स्वस्वात्मनाविर्भा
मात्ररूपत्वाभवास्तवस्यात्वेनापकथं व प्रकाशतेऽभ
ते यस्मादिमेवेवं तन्न नीलानीलाद्याभासात्मविसंस्क
रेत् अतएवाह न प्रकाशविशेषत्वमुपपद्यत इति अत
शेषकस्यैवाविगस्याप्रकाशस्य न तदाभासात्मनास्क
रणात् ननु नीलप्रकाशोऽन्यः पीतप्रकाशश्चान्यइत्यादि
रत्यैवेषां भेद इति किमुक्तेन प्रकाशविशेषत्वमुपप
पत इति नेतत् ग्राहकोऽपि प्रभेदस्य च न वास्तवरूप
पपादिनेवरूपाः नीलादयोऽप्रकाशरूपत्वात्प्रकाशात्म
कापवेति किं केन भयम् नहि स्वात्मनैव स्वात्माभेद
नत्वेनतत्क्रमम् न च प्रकाशोकश्च पायांसांविदिसंविद

न्तरमस्तीति एवं हि स्वरूपभेदकृते भेदव्यवहारे शक्ति
प्रमाणस्यैकभेदप्रकाशरूपत्वमेवोक्तं भवेदिति जड
ज्ञानतत्त्वं स्यात् ततश्च पुनरप्येकैवाखण्डसंविदित्येव
पर्यवस्येत् एवं च देशकालादावपि प्रकाशदशामेवाधि
शयानोः प्रकाशत्वात्प्रकाशैकात्म्यमेवावगाहमानोक
थंकारं प्रकाशस्य भेदाधायको स्यातां प्रकाशातिरे
काभ्युपगमे वा नयोरङ्गति त्वत व्यापकताभ्यां भेदाधा
सामर्थ्यमित्येकपदा एव सर्वैः प्रकाश इति सत्त्वान्तरासिद्ध
माभिवाञ्छन्तः परे परैर्निरस्ताः तदाह ।

मूल एतत्एकप्रकाशोऽयमिति वादेषु साध्यते
स्वात्मवादिनः सर्वेविभिन्नज्ञानवादिनः ।

टीका ननु यदि ज्ञानानि विभिन्नानि संभवन्ति तदेकश
ब्दः किमपहीनाया यमप्युक्तः स्यादित्याशङ्क्याह ।

मूल प्रकाशमात्रमुदितमप्रकाशानिषेधनात्
एकशब्दस्य न त्वर्थः संख्याविभक्तिभेदभाक् ।

टीका अप्रकाशः प्रकाश्यो नीलादिवा योऽर्थस्तावन्निषि
द्धः अतः प्रकाशः केवलोऽस्तीत्येकशब्दस्यात्रासरायात्
हानिः तदेकमेकशब्दस्यार्थः प्रकाशमात्रेणोदितरदेत
रमितेनत्रतः प्रकाशमेव भागिनेत्येकाहृत्वादिसंख्या
योगेन समानान्तराण्यप्युपायान्तरासंभावनीयान्त
राण्यनिष्टः अतएवात्र भेदाद्गूरकं व्यवहारमात्रमपि
न चत्तानरस्याह ।

मूल नैषशक्तिमतो देवीन पराः प्रसितो यतः नैवे

ने॰
८८

77

घशक्तिमान्देवोनकस्याप्युपयोगतः ।

टीका नैवध्येयोध्यातृभावात्ध्यानाध्येयवर्जनात् नद्र
ष्टः पूजकाभावात्पूज्याभावान्नपूजकः नमन्त्रोनचम
न्त्रीमेनवमंत्रयितापभुः नदीक्ष्योदीक्षकोवापिनदीक्षा
वान्महेश्वरः एवशक्तिव्याख्यानस्वरूपः परः प्रकाशः श
क्तिशक्तिमदादयोहिशब्दाःसमस्तशब्दवाचिन्यमापिता
रमयागुरुणामतेरणस्वार्थएवविश्रान्तिंलभेत इति।
नैः क्रियमाणोव्यवहारोभेदनिष्ठएवस्यात् नचात्रपर
मार्थेकात्मनिप्रकाशभेदः कोऽपिदृष्टोयेनव्यवहारसं
पन्नोकदाचिदपिसन्नयायात् अतश्चनायंशक्तिस्यादि
परेशक्तिमतमात्रस्यैववर्तनेऽस्मन्नादेयापाद्वाविभा
वेप्रकाशएवैकरतिघनितापोहाविःस्यात् एवंश
क्तिमच्छब्दव्यवहारोपिनायंसोपिहिपरशक्तितत्त्व
मर्थपुरस्सरीकृत्यैववर्तनरतिभेदएवापतेत् एवंथ्या
रावपितेयम् मन्त्रतिमन्त्रस्यप्रणवादेर्वाच्यः मन्त्रयिता
मन्त्राणांपावकः नदीक्षेतिकर्तृकर्मापितेपिस्यात् अत
वमाहस्वशैव्यप्रभुत्वहेतुः अतएवयकिंचनभेदाया
यकनदत्रनास्तीत्याह ।

मू॰ स्थानासननिरोधार्चसन्ध्यानावाहनादिके
विसर्जनान्तेनास्त्यत्रकर्तृकर्मक्रियाक्रमे ।

टीका स्थानंस्थापनमुद्रयाभगवतःस्थापनम् आसनेस
निधानमुद्रयापद्मोपस्थोरुत्वं निरोधस्तेनेवाविचल
नेनावस्थानम् अर्चापूजा संध्यानंमन्त्रादिविषयम् ध्या

वाहनमनभिमुखस्याभिमुखीकरणं विसर्जनं मान
मास्यानिरसनेस्वरूपेवस्थापने अयैतत्सर्वं निषेधयन्सम
र्थनप्रकारमाह कं यक्कर्मेति ध्यानयोगभावोदिकर्तृ
कर्मादिभेदव्यपदेशहेतुतत्प्रमात्रेकात्म्येनाविक
ल्पत्वात्प्रकेनापि दर्पिव्यपदेशेन व्यपदेष्टुं शक्यत इति नै
षशक्तिरिप्पाप्रक्रमम् नचैतच्छक्तिमात्रशरणमपि त्वाग
मेनापि सिद्धमिति श्रीभर्गशिखायां सेवादयति ।

मूल नसत्त्वचासत्त्वसदसत्त्वनत्रोभयोज्झितम्
दुर्विज्ञेया हि सावस्था किमप्येतदनुत्तरम् प्रथ
मित्यवभासो हि यो भावो वाच्यवाचकः सप
वचन्द्रवल्लोके सत्ताख्यानेष भैरवः ।

टीका लोके हि सत्त्वातीयच्चानुमता यः कश्चनार्थो यो भि
तिप्रत्येवमित्वेनावभासते भावः स एव सोदस्याभिधीय
ते यथा घट इति सत्त्वनन्तरत्वात्स्वरूपः प्रकाशः
पुनरनन्तभावानिर्भरोऽनन्तधामहासत्तात्मत्वेनानव
च्छिन्नत्वान्नैवंरूपः सत्त्वव्यवहार्यो न भवतीति याव
देवं न स सत्त्वव्यवहार्यो भवेदित्याशङ्क्याह ।

मूल प्रसत्त्वं चाप्रकाशत्वेनकत्राप्युपयोगिता ।

टीका प्रकाश एव सर्वभावानां परामर्शेन सत्त्वेनाप्र
काशत्वमर्थक्रियारूपत्वमुच्यते यथा शशविषाणादेः
अत एव च तत्र कुत्रापि कस्याश्चिदर्थक्रियायामुपयो
गे न कांचिदर्थक्रियां करोति इति यावत् प्रकाशः
पुनर्नैतथेत्याह ।

ने०
७८
78

मूल विश्वस्य जीवितं सत्यं प्रकाशकात्मकश्च सः ।
टीका विश्वस्यैव प्रनात्वेन नात्मनः सर्वस्य पारमार्थिकं
जीवितं स्फुरणात्मकत्वेनानश्वरं केन हृतेन न खेनाकिं
विदधीदं प्रकाशनेऽस्मत्के प्रकाशात्मकश्चेति एवमने
कारारूपत्वादसच्छब्दव्यवहार्योऽपि न भवेदिति भावः
अत एव सदसदात्मापि नेत्याह ।

मूल आभ्यामेव विहीनभ्यां नवाभ्यामनहृदयोज्झितः
सर्वात्मनादिभात्येकेन रूपेण मन्यताम् ।
टीका आभ्यां सदसदन्तरीकाभ्यां अनवच्छिन्नप्रकाशमा
त्रलक्षणाभ्यां नवरूपत्वेनहिसदसदात्मकरूपहृयोज्झि
तः स्यादिमाशंक्याह न हृयमादिभावाभावकालेऽपि स
स्यात् अतआह सर्वात्मनादिभात्येकमेवसदसन्मयज्झितः
रेकमवस्थानवच्छिन्नरूपत्वात्कदाचिदपिविकल्पतो
स्तस्मात्पश्चिमोऽस्त्विदानेनसत्यज्ञास्येना गिसदस
न्मयशितत्वानशान्तमुदितेनापितवरूपेनमध्यमं
रूपं रूपेनवहरेयस्वकेनाविद्रुच्यतइति अतश्चकेनताव
लोपहन्नतद्वोनोमायाप्रमातृणाइंविचेतपायपोऽकथमा
कल्पहृनीनां प्रतेरेतत्वाद्भूतिमात्ररूपपरानन्दचमत्का
रचनेत्वनपर्वानिसापिनामतपवेस्मकेकिमप्येनदहमर
मित्याह ।

मूल श्रीमच्छिशिरसिप्रोक्तं परज्ञानस्वरूपकम्
शक्त्या गर्भान्तवर्तिन्या शक्तिगर्भं परंपदम् ।
टीका परंज्ञानं कथं देवीति देवीप्रश्ननिर्णयार्थं येनत्र
यपरज्ञानरूपं भगवतोक्तमित्याशयः तदेवप्रवति
शक्त्येत्यादि यदेतत्परंपदं तत्स्वशक्तेः गर्भं शक्तिरेवस्वा
तंत्र्यविमर्शादिपदाभिधेयागर्भः सारंयस्यतत् साच
नन्तदतिरेकिण्याहृदयशक्त्यागर्भान्तवर्तिन्येतियत
स्तथैव साचनन्तदतिरेकिण्यांहृदयशक्त्यानस्यातःपरा
काष्ठान्तेनवर्तनेनक्रीडानयास्वस्वभावरूपयाउपल
क्षितमित्यर्थः अन्यथास्यपरत्वमेवनस्यात् यदुक्तं
स्वभावमवभासस्यविमर्शंविदुरन्यथा प्रकाशोर्थोप
रक्तोपिस्फटिकादिजडोपमः इति अतएवशक्तोस्वातं
त्र्यात्मनिस्वभावएवावतिष्ठति सैवतादृश्येणवतेतर
त्यर्थः अतएवशक्तिवर्जितंस्वातंत्र्यशक्तिमन्तरेणाना
त्मनाःशक्तेयाविभ्येनरम्यर्थः सैवाहतमदीधरणीया
यथोपाधिवशात्मानात्वेनप्यवहृयतइतिभावः यदुक्तं
तेनस्वातंत्र्यशक्त्यैवयुक्तआत्मोजसोविधिः वहुशक्तित्व
मप्यस्यतच्छक्त्यैवावियुक्तता तेनस्वतंत्रावोधः परमा
र्थस्माद्युक्तनीमानवच्छिन्नस्वरूपः स्यातंत्र्यप्रयात्मविक
ल्पकः प्रकाशएवंपरंतत्त्वमितितात्पर्यं अतएववाति
यत्रस्यवच्छेदाःसंहिहस्वताद्वनाहिवस्यतोनेनोत्याह ।
मूल नभावोनाप्यभावोनाद्वयंवाचामगोचरात्
प्रकटयापदवीरूढंशक्तिसंयंशक्तिवर्जितम् ।
टीका अगोचरादिति भावप्रधानोनिर्देशः तेनवाचा

ते.
७५

79

मग्नो घटनादेकस्य प्रदर्शी द्विमित्यर्थः एतस्य समस्त
नवमेव व्याख्यातमिति तत्र नराधमस्तम् येषां नो वहिता
स्तेषु वर्यं क्रमेण क्रमाद्दह्याह ।

मूल इति येषु विक्षेपो विषयपरमार्थपवित्रिताः सु
न्नमरपथेषु क्वास्ते भूपा यानि पवित्रिताः ।

टीका इत्थं केन गुरूपदेशादिना दृष्टाम दैवात्स्वलाभा
हायादित एव शास्त्रायासैर्विविक्तस्वभावः परमार्थः सर्वस
र्वात्मत्वेन स्फुरणं तेन पवित्रिताभेदविकारकालत्रया
नयनेन परमाद्वयमानतामापादिताः सुसत्पथं वतेषां ते
रिकेन वासेनाभ्यन्तरेण वा भूपापेनानिषेविताः तन्न
र्पेतास्मनोन्नरपथेषु स्थानन्दवमत्कारचन्दनयास
वीतिशापिनिविहितकामानसुमिमार्गे विश्रान्तास्त
सावस्थानेनैव लक्ष्यतन्त्रासरस्याद्यमर्थः तदुक्तं यथा
स्थितस्वरूपैवासन्मायागावासमस्यान्तरम् केवलैवि
हिकास्तनाविकारानिकरांजहीहि तथा श्रानन्दशाकि
विश्रान्तो योगी समरसो भवेदिति तथा उपायेनापरः
कश्चित्समनावगमादृते नामेवात्र समयोगी स्वस्थायः
समुन्मीभवेदिति नत्रस्तु किमित्याह ।

मूल येषामिदं समाभाति सर्वं नो भावमेव तत्तु ये ध्रुवः
स्तमेवं संविर्तिभेदवाधिविलापिनः ।

मनुपायसमावेशशालिनां देहाद्युपेतपाशवे व भासमा
नमपीदं सर्वं भावमण्डलं मनपवोदितमिदं सम्यक् वय
तिविवाश्चितं सदाभिसामिरचेमाहिनीमायाम्लं सर्वि न्माय
तथैवावभासनद्रूपत्वं पदुक्तं यथानतावीयापतिताः
काद्यवर्णापलाद्यः ।

ग्रन्तत्वापकल्पनेनयाभावाद्विदात्मनीति ग्रन्थवाह
पनेषां स्वरसः स्वानां शंकानेकाविकल्पनाः निर्विकल्प
परामर्शमात्रशेषत्वमागताः एवंनमेवानध्यानेनमूर्त
नापिकल्पना नममयादिकावार्थपर्यन्तः कोपिविभ्र
माः नकेवलमेषामविकल्पकावेशमयत्वापनेलौकि
कापवकल्पनाः नांकिविषावदलौकिकापीत्याह ए
षामित्यादिकल्पनाख्यानादिका नत्रुपयेवतर्पस्पशेष
वृत्तिः कथंस्यादित्याशंक्याह ।

मूल समस्तयंत्रणातन्त्रोटनाटककर्मिणः ना
नुग्रहात्परंकिंचिच्छेषमस्तिप्रयोजनम् ।

टीका समस्ताःनिखिलाःशास्त्रीयाःयन्त्रणाःइदंकार्य
मिदंनेत्यादयोनियमास्तास्त्रवतममानत्वात्तेत्रापराद्वारे
भयमंणाःशास्त्रकस्मेत्यर्थः यथाहिटंकस्तेदंकिन
त्तिनघायममयनुपायसमाविष्टः शास्त्रीयापंत्रणाः
नयाशूद्रस्यास्यततः कश्चित्संकोचशतभावः शास्त्रया
रूढत्वमदेशाप्रत्यवनियामकमितिसमनन्तरमेवोक्तं
ग्रन्थवचास्यस्वास्मनिकृतकृतकृत्यत्वात्परानुग्रहा
र्थमेववर्तनमित्याह ।

मूल नानुग्रहात्सिंतोकिंचिदितिमममयपरिमाल
नादितिशाह । संकर्तव्योकिमपिकलयेल्लोकएष
प्रयत्नान्नोपारकंप्रतिवदायतेकोवनस्वात्मरू
ति यत्नभुक्तास्विलमवमलोभैरवीभावपूर्णः
कृत्यंतस्यस्फुटमिदमियल्लोककर्तव्यमात्रम् ।

टीका एष लोकः संकुचितः प्रमातृवर्गस्तावदभिलाषो
मलोऽत्र विद्यादिनोऽस्यालौकिकात्मकार्मणव मलयोगात्ता
स्मस्पर्शोऽस्य न तथा किमपि सामान्येनानिर्देशात्सर्वमा
त्मोपकर्तृत्वेऽप्यवगततग्राकांतर्णीयत्वेनाकलयंस्तदुसिद्ध
पदसिद्धेन साधनत्वाद्दिनोस्याप्यस्य स्वार्थपवनासिद्धः
सकृष्णपरार्थं प्रत्यपि कांचन स्वत्वामपि स्वप्रत्यनिवट
यते च दिनापि वानत्वहृत्मिनाकेचित्कर्योदितिभावः यः
पुनरनुपायसमाविष्टत्वादेवाखिलोकृतनिखिलव
योतपत्वभैरवीभावेन भगवद्रूपतानापपन्नत्वा
न्मनिष्कृतत्कृत्यत्वेनाकोत्तर्णीयस्यैवाभावात्पूर्णोन
मोऽन्मस्वनयास्वात्ममेव विश्रान्तस्तस्यैतान्निखिल
स्य लोकस्य ग्रन्थकर्तृत्वमवश्यकार्यं स्वात्मप्रत्यभिज्ञाप
नेनमात्रमेवेदमस्कृदमपोरस्वानेकृत्ये लोकानुग्रह
एवास्य कर्तृत्वग्रन्थार्थः न स्वात्मनि प्राप्तप्राप्तव्यत्वा
त्किंचित्करणीयत्वमस्तीति भावः यद्गीतं यस्त्वात्मर
तिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः आत्मन्येव च सन्तुष्टस्त
स्य कार्यं न विद्यते इति न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोके
षु किंचन नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणीति
च द्विविधा च परानुग्रहः अनिर्मलसंविदोऽनिर्मलसं
विदश्च तत्र निर्मलसंविदः प्रति तावन्निरूपकरणमे
वास्यानुग्रहकारित्वमित्याह।

मूल नैव पश्याम्यत्र ताद्यक्रमेणामलसंविदः
नैव न द्यापि गास्तावदेवास्यानुग्रहात्मता ।

टीका ये पूर्वाभ्यासादिना निर्मलसंविदस्तीव्रतीव्रश
क्तिपातभाजो वा तेषामनन्तरोक्तस्वरूपेणाहृष्यकर्मे।
णापरापीति निरूपायसमावेशभागयमिति ज्ञानपूर्वं
साक्षात्कर्तव्यतत्त्वे परदर्शनमात्रेणैव तत्संवित्संक्रा
मादीपाद्दीपमिवोदितमिति निरूपायसमावेशभा
केन तत्स्वदृष्टा पृथग्भवतीति विशेषः एवंरूपे सिद्धा
दिदर्शनेन वा निरूपायसमावेशो निमित्तमित्यामितिश
शैवसंवादितं सिद्धानां योगिनीनां च दर्शनमित्यादि
यतएव तावतोऽदर्शनमात्ररूपे वास्यानुग्रहात्मतत्त
न्त्वस्यमाणयायापाद्विसंधेपेतेत्यर्थः न तु सर्वत्र दीक्षा
याः भुक्तिमुक्तिश्चशिवदीक्षेत्याद्युक्तानुक्त्या उपायत्वमुक्त
मितिकथमुपदीक्षाविनापि दर्शनमात्रादेव तदवा
प्तिरुक्तेत्याशंक्याह ।

मूल एतन्मन्त्रपरिज्ञाने मुक्त्वे यागादिकथ्यते
दीक्षान्ते विभुना श्रीमत्सिद्धयोगेश्वरीमते ।

टीका एतस्य समनन्तरोक्तस्य निरूपायात्मनस्तत्त्वस्य
परिज्ञानमेव मुख्याहेतुयागाद्येमारि श्रीसिद्धयोगे
श्वरीमते दीक्षान्तं सर्वैर्वागमेविभुना कथ्यत इति सम्ब
न्धः अतएव चाद्यायागादेर्गौणत्वमस्यैव सिद्धमनया
सम्यक्श्रुतत्वमेव तस्मात् यदभिप्रायेणैव चैतदुक्तं पूर्वे
तावित्थिदम् यदुक्तं नास्यामणुत्वज्ञानादिकं विरुद्ध
पदुपाते न च मासादिकं पूर्ववत्स्याद्यादिवर्षेर्भृगुपे
तिन देवपति ।

मूल स्थाणुत्वलाञ्छनं तेन तेन गाङ्गतत्वतः पराः

ने
२१
81

परात्मानं न तो ध्येयेन नतः स्वाहारेण मया नतोपि
योगाङ्गैः सूपनतोपि ज्ञानमुत्तमं ज्ञानेन हि महा
सिद्धो भवेद्योगेश्वरस्त्विति ।

टीका स्थण्डिलेयामार्थं गृहीतोभूप्रदेशः तत्रेयाद्याह
तुकोणाद्याकारविशेषः ज्ञानस्य सर्वोत्कृष्टत्वे हेतुमाह

मूल ज्ञानेन तु महासिद्धो भवेद्योगेश्वरस्त्विति

टीका ज्ञानेन हि योगिनामपीश्वरः स्यादित्यर्थः प्रत
पवनजयाद्युल्लनार्थं महत्त्वहेश्वरशब्दयोरपि प्रयोगः
प्रतिनिर्मलसंविदः प्रतिपुनरस्य मोपकरणमेवाग्रग्रह
कारीत्वमित्याह ।

मूल सोपि स्वातन्त्र्यविदध्वनिर्मलसंविदाम
ग्रग्रहेविकोर्णस्तत्त्वाविवे विधिमाश्रयेत ।

टीका स्वातन्त्र्यात्मज्ञानयुक्तः शास्त्रीयपदार्थपातशीर
नायासमनन्तरमेवाक्रत्वात भावोच विधिः कीदृशमि
त्याह । मूल ग्रग्रायामनुसारेण विविधः सर्वकथ्यते
परापरास्तुपर्याय संकीर्णत्वविभेदतः ।

टीका परापरैकशेषः तेन परः शंभवः अपरश्चाण
वः परापरः शाक्तः संकीर्णत्वमुपायान्तरसांकर्य
न केवलमस्य परानुग्रहार्थम भाविविधान्तरसत्ता
पञ्चके यावत्तदभिधायकशास्त्रायापीत्याह ।

मूल नरभ्येमेव चास्यापि परमेश्वररूपिणः न
हमुपायशास्त्रादिष्वग्रणाध्ययनादरः ।

टीका न केवलमाक्रान्तृत्वामेव शास्त्रमुपादेयं यावत
स्यापि निशास्त्रार्थः परके शंकायुक्तोपि न तत्त्वमस्तोः

प्रक्रियांशति नत्वजेच्छासमर्पीतामित्यात्तापारमेश्वरी
ति तत्वेवमुपायमुखेनशिवात्स्यसातेशाहतानिःस्यादि
त्याशंक्याह। मूल नहितस्यस्वतंत्रस्यकापिकृत्यापि
स्वरूपता नातिमंलवितःप्रोसानुग्रहस्तुपायकः।

टीका नयस्यारूढत्ववशात्मनुपायायेतायेनस्वातंत्र्यमेव
रूपतास्यात् किन्तुस्वात्मनिकृतकृत्यवात्मराज्यमस्यत
त्वोकारः यतः परेषामतिनिर्मलविताउपायमन्तरेणना
नुग्रहःसंभवतीति भावविवक्षाप्रयोगायणुक्तं यद्गीतं
स्वस्थाःकर्मण्यविद्वांसोयथाकुर्वन्तिभारत कुर्याद्विद्वा
न्स्तथासक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् इतिनवैतत्सोपता
मेवास्माभिरुक्तमपितुभगवताश्रीवाचंपेश्वरसर्वज्ञेयो
क्तमितितिद्विवलस्याह्निकार्थस्याविगीनतांदर्शयितुमाह

मूल श्रीमद्धर्ममहाशास्त्रेसिद्धसन्तानरूपके
रहस्येनयाश्रीमन्सामानन्तादिदेशिकैः।

टीका धर्ममहाशास्त्रइति श्रीमद्धर्मकोलसिद्धसन्ता
नरूपकरस्येनेनयारेवलेपारम्पर्यमन्तानदेशितं
तदाहिश्रुतंनकिंचितश्रुतंतच्छुसंश्रुतमतानहि यदुक्तं
विकल्पितंतहिनकिंविश्वेतमर्हतीति भगवत्पादेष्टभग
वानात्माश्रयः इहेयः शिवधर्मविनाकृतःशिवःस्व
त्वापिगलत्वोविमलोमृतेविग्रहस्मानुपकम्यनास
स्तिनास्तिनास्तीतिकोहयोनस्पृशतिहि वाचामगोच
रयस्मानतत्वमिहकथ्यते यदभावेनतद्भावियद्भावि
नतदव्यथा एवंविवित्स्यमतिमानिकल्पनसमाश्रये
त नचसर्वगतेतस्मिन्नुपायोपरिवर्जितामिस्यादिपर्य

नेवङ्कुर्वीन् श्रीमत्सोमानन्दादिदैशिकैरुक्तमिति
श्रीशिवदृष्ट्यादौ यदुक्तं तेन भावनाकरणाभ्यां किं शिव
स्य सततोदितेनेत्यादि ।

मल मज्जानमस्य यो सा भावनाकरणोज्झितेन
पकुवारप्रमाणेन शास्त्राहाग्रहवाक्यतः त्वा
नेशिवत्वे सर्वस्य प्रतिपत्त्याहृह्यान्मना ।

टीका करणेनात्मिकाम्य काचिद्भावनयापि वेतितवन्दे
वसवैव वा वपानन्योग्भिसाहू । एवे वा काश्चिद्ब्रूपचपरव
वोन्मार्गेन वयानमणाया साक्षात्स्य प्रतिस्मरितनाहाय
कल्पिताल्प विलीनेशकाश्रेष्ठ्यगगनाश्रासे महस
प्रभोः स्वरूपस्य वसुगतशरणाध्यानन्याकिनः एवे विम्बा
ईवाकान्तकृत्पदेशायात्मनः ग्रात्मैवश्वरः सदा सर्व
ज्ञः सर्वकर्ता वमादिकानाश्रमोनो प्रबवस्यपारवता
परपदपावापनस्वपदमाधनापादिका प्रास्त्वपरि
पाटी तद्योगेनैवैवाहाज्ञानोत्संसमने नृहशाहोदृतानो
हैनागमे प्रतिसमाख्यासात्म्मपादिनिधस्नात्रुतनः श
स्वतः स्वतन्त्रोवतीव्रशक्तिभाजोपरासमुदितात्मम
स्मात्कल्पितादेतस्मात्रपारपितोत्र मसारादि शक्तिपाता
भाजाशंकारिकस्यैव पादकतादभ्यनुस्मिद्विलीने
मतिहृदये वमशोपवानवाञ्छि मतात्मगाने तत्त्वेश्वभो
सन शोलेनाव करं नन्तलतणां मरहैलक्षो पस्यानपव
भान्तस्य स्वात्मप्रख्यादेने नापास्तिनम्यहेनप्रख्यात्मक
स्थानान्मस्थानायितः प्रभोर्विश्वात्मकेन प्रभवनशील

स्वपरमात्मनस्स्मरणात्स्वैरंगम्यर्थेनादाणवादीनिज्ञा
नानि पूर्वसमनन्तरोद्दिष्टाश्लोकेनोक्तानीत्येशक्तिपात॰
भाजः स्पृशन्तयथ्यानेरस्वात्ममयत्नेवभावयधर्मस्य
र्थीः अतएवास्यमूर्यैर्गोपयुक्तम् तस्यापिसं गति
नेगगनोऽध्यासितेनान्यकारेणेनराजत्वेनः पादस्पर्शोऽवि
तः इदानीमाह्निकार्थश्लोकस्य प्रथमार्धेनोपसंहरति
इदमनुत्तरायामविवेचकेविगलितोपायकेकृतमा
ह्निकम् उपायप्रवैयोपयिकेकृतमाह्निकम् ततश्चा
यिगमोपायशतावेघराप्रसक्तेन अनुपायाह्निकमेत
आख्यातेनतपरश्यनेदम् । इतिश्रीमदभिनवगुप्तवि
रचितेतन्त्रालोकेअनुपायप्रकाशनेनामद्वितीयमा
ह्निकम् ॥

83

ॐ नमः शिवाय स्वात्मैवेपि विविद्यैनिखिलमिदं वाच्य
वाचकात्मजगत् दर्पणनगरवदात्मनि विभासय
न्विजयते विजयः ।
टीका ॐ श्रुपरूपप्रतिबिम्बवादोलिख्यते इदानीमनु
पायानन्तर्येणक्रमप्राप्ते शांभवोपायं हि तोपायेनप्र
त्यागादित्वे प्रतिजानीते श्रुपपरोपायिकं प्रोच्यते
परमनुत्तरमेव महेशितुः इति तत्पादेनामपरायं
यस्याप्यनुत्तरमेवरूपं तत्सूचयैत्येवगतार्थत्वात्किमर्थ
मिदमादिवान्तरमारभ्यत इत्याह ।

मूल प्रकाशमात्रं यत्प्रोक्तं भैरवीयं परं महः
तत्र स्वतन्त्रतामात्रमधिकं प्रविविच्यते ।

टीका यः प्रकाशः स विश्वस्य प्रकाशनत्वं प्रपद्यते इति
प्रकाशमात्रमिति प्राधान्यात् न तु निर्विमर्शः प्रकाशः
समस्तप्रपञ्चतेवा प्रोक्तमिमनुपायाद्दिके ग्रन्थिकमे
नि कस्मन्नामात्रेणान हि वस्तुतो वस्तुनः स्वभावो ति ।
रिच्यते तथात्वेवासत्स्वभावप्यवनस्यात् स्वातन्त्र्यं प्रका
शनक्रियाकर्तृत्वं तस्यैवेत्यतत्वेयत्स्वाभिन्नाववस्वेच्छया
सर्वं प्रकाशयतीति तदेवाह यः प्रकाशइति यः प्रका
शः स विश्वस्य प्रकाशनत्वं प्रपद्यते यः खलु प्रकाशनक्रि
या पूर्वकर्ता परप्रमाता त्मानुत्तरशब्दाभिधेयः प्रकाशः
सस्वैवस्य प्रमातृप्रमेयात्मनो विश्वस्य प्रकाशनत्वं प्रका
शमानतां प्रपद्यते स्वात्मैकात्म्येनावभासयतीत्यर्थ
नहि विश्वं नाम प्रकाशमानत्वानतिरिक्तं किंचित्सम्भ

न
८४
84

वति तदतिरेकाभ्युपगमेस्य प्रकाशमानत्वायोगात्।
ज्ञानमेव तस्मात्तदाह नचतद्व्यतिरेकास्तिविश्वस्याव
वभासतेइति वाशङ्काभ्युपगमे ननुयद्येवंतर्हिप्र
काशएवप्रकाशतेइतिविश्वस्यावभासएवनस्या
दवभासते विश्वमितिकिमेतदित्याशङ्क्याह।

मूल अतोसौपरमेशानः स्वात्मव्योमन्यनर्गलः।

टीका इयतः सृष्टिसंहाराडम्बरस्यप्रकाशकइति प्र
तइतिप्रकाशातिरिक्तस्यविश्वस्यभानायोगात् परमे
श्वरोहि अनर्गलत्वलक्षणस्वातन्त्र्यमाहात्म्यात् स्वा
त्मभित्तावेवानतिरिक्तमप्यतिरिक्तायमानंइयद्विश्व
वैचित्र्यंप्रदर्शयतीति इत्थंचविश्ववैचित्र्यात्मनोपि
प्रकाशमात्रस्वभावेस्वात्मन्यस्यनापिकेकिंविज्ञात
मितिकदाचित्तमव्योम्नानिरूपणीकृते अतएव
वोक्तंविश्वस्यविश्रान्तिबिम्बत्वमिभतेनाहेशोहिप्र
स्यतिविश्ववादस्यावकाशोदयः यथाहिदर्पणा
दौपरस्परव्यावृत्तात्मनः प्रतिबिम्बितानाकारविशे
षास्तेनानतिरिक्ताअवभासन्ते तद्वदिहापि इतितद्व
त् निर्मलेमकुरेयद्वद्भान्तिभूमिजलादयः अमि
श्रास्तद्वदेकस्मिंश्चिन्नाथेविश्ववृत्तयइति रूपा
दिपंचवर्गोयंविश्वमेतावदेवहीत्याद्युक्तत्वाय
वैवरूपादयस्तावत्सर्वमितितन्न्यायमति·
विश्वनव्यवस्थयाविश्वपवि
भागंदर्शयति।

सदृशं भातितेन यतन्वदर्पणामलवारिषीति सदृशमिति
सजातीयं अप्रवेश्यमवश्यं नातितोऽन्यनातिमन्द्रेसोऽरे
वान्तेवातेजः न चहि छायायारूपोपदेशविद्धिः शरीर
संस्थानप्रतिबिम्बयोग इति यद्यविषयान्तरेपलब्ध
गायरनयाशद्यप्रतिबिम्बविषयत्वेन आख्येयम् तेन
नभसि प्रतिक्रान्ता तथापरान् भूयमानसकण्ठितिक
देरमस्य स्यादि सर्वस्य गन्धस्य वत्सलोदके कन्दादेस्स
र्शेन्वा विहेत्रे गन्धतेत्रे वक्रमेण रूपादिपंचवर्गोऽपि
समेता वदवाद गृह्यते पंच भिन्नश्च वक्तगादिभिरिन्द्रि
यैरिति स्वरूपमेजयाम् घ्राणादेरवक्रमेण प्रतिबिम्ब
मिति यतदेवदर्शयति नयाहि निर्मले रूपे रूपमेवाव
भासते रसस्पर्शादिवद्वेजसो रूपाणामेव रूपत्वमिति पार्थि
वदर्पणादौ अप्याप्येऽस्मिन्तेजलाशयादौ तैजसवत्रा
दौ रूपाद्यः स्वच्छोऽस्ति गुणस्स निवेशस्य संस्थानात्मेति
तत्प्रतिबिम्बनमेवतत्रावभासते न स्पर्शादि स तत् एवं
न रूपस्थानायात्मकेषु कन्दादावादिषु स्पर्शादेः संभवा
त्वित्तिसंक्रामीतितेन यथवद्यत्रस्वच्छोऽस्ति गुणः स एव
तत्र प्रति संक्रामति इत्याशयः नचैतदप्रतिवद्धमित्यव
धारयितुं सदृष्टान्तमाह ।

मूलं यद्वन्नागिनीकान्तप्रतिबिम्बितमन्दरम्
दर्पणाङ्कवक्रेभाभ्यां स्पृशन्त्यपि नरस्यान्ति नारि
स्पर्शं स्वविमलो रूपमेवनन्यायनः ।

टीका अत्र नावन्त्वच्छनागिण्यः कान्तायाः रूपसन्निधा·

नै
८५
85

नादेरन्तरायप्रायत्वात्साक्षाद्दर्शनायप्रभावपि दर्पण
प्रतिबिम्बद्वारेणानन्यसंवेद्यमहिमयाकान्तयेति स
न्तोषाभिमानात्कान्तदर्शनेहतम् अतएवस्वन्तरमित्य
नेनदर्शनवशोन्मिषिताह्लादातिशयकारित्वाद्यपि
सूचितं एवमनन्यसंवेद्यपतत्स्पर्शोपिसंभूयादिति
नतत्कृतमप्रयत्नापिसादर्पणस्पर्शप्रतिसंक्रामानमुत्त
ममानानन्त्यातिनप्रतीयतइत्यर्थः ननुयद्यत्ररूपप्र
तिबिम्बितंतनदृश्यभिचरितस्वभावः स्पर्शोपितत्किं
प्रतिबिम्बितइत्याह नहीतिप्रस्येतिदर्पणस्यनेयाति।
विमलम् स्वच्छमेवहिप्रस्वच्छस्यदर्पणस्यएवशुक्लस्यप्र
तिबिम्बसौकर्येतीतिभावः नैर्मल्येनामवैतत्किमुच्यतेर
माह। नैर्मल्यंचातिनिविडसजातीयैकसंगतेः विजा
तीयाभावेनाकलुषितापसजातीयायपश्चाद्दर्पणरूपप
रमाणावस्तवोपकाविजातीयाभावात्मिस्सहायायासं
गतिः नैरन्तर्येणावस्थानात्स्थूलत्वादिपरिहारेणास्म
त्तानात्मसहतनेननैर्मल्यं यदेवारिविजातीयैः सजाती
याभावेस्याकलुषितेदर्पणादेरूपमुपलभ्यते नदार्थप
प्रतिबिम्बयोगो यदावविजातीयैर्वाञ्छरजोरूपादिभि।
स्वकालुष्यमुपनीयते नदानेस्वत्वयप्यतिरेकाभाति
स्वनाद्योगुणाः सएवनन्यतिबिम्बाद्दकोपिस्वपावविशिष्टः स्व
रूपएवरूपमवभासेतइत्याशेयतिनानोदर्पणोपिमुख
प्रतिबिम्बादिस्याविशेषेणाविम्बप्रतिबिम्बभावोनभवती
स्यष्यावदिनम् एतदेवप्रकारान्तरेणापिव्याचष्टे ।

मूल तस्मिन्नभेदाद्धिनस्य दर्शनत्वमनेवया अ
यत्नं स्वप्रकाशस्य नैर्मल्यं तदुदाहृतम् ।

टीका प्रत्यक्षः प्रतिबिम्बितेऽपि भावान्तरे तस्याविक
लस्यैव निर्भासाद् तिरोहितः स्वप्रकाशो पुरा दर्पणा
देः स्वात्मप्रभेदमवलम्ब्य यदि तस्याभिन्नदेशस्य प्रते
विम्बार्थकस्य पर्वतादेर्दर्शनेन गर्भीकृततया घनात्मक
टीकरणं न हि दर्पणादेर्शादर्शमात्रेऽपि वा सदेशप्रते
विम्बं भवतीति भावः तत्र यात्तमतां कमादिवैलक्षण्य
न प्रतिबिम्बग्रहणासहिष्णुतात्तदेव नैर्मल्यम् न चैतद्दोप
त्वमेवास्माभिरुक्तमित्याह उदाहृतमिति गुरुणा पर
मगुरुणा श्रीमदुत्पलदेवेन ग्रन्थार्थस्य यथा हृदयमि ।
त्यादि तथा तत्र शक्तं तत्सैवमित्यादि श्रीमदभिनवार्के
रिकाहृदयटीकायामेतन्निखिलमेव प्रतिबिम्बसतत्त्व
मित्यर्थः तदेतन्नैर्मल्यं गुरुखानुसूचितयाहि प्रकारमिति
दर्शयितुमाह

मूल नैर्मल्यं मुख्यमेतस्य संविन्नाथस्य सर्वतः ।

टीका श्रेयांशिवाः नः काप्यन्यदिति मुख्यमिति सर्वस्य
वरूपायात्मनो विश्वस्य प्रतिबिम्बग्रहणसहिष्णुत्वात
प्रतत्त्वकं सर्वतः शक्तिसंविन्मूलग्रमेव हि विश्वं सर्वे यते
प्रतपवास्याः सर्वतः स्वच्छत्वम् तथापि दर्पणादौ वै
षोडशिकानोरूपादित्वया श्रुशामशमवलम्ब्यामद ।
गत्वैवं नैर्मल्यम् तदिक्षु विदेवार्के विमलम् अन्यथाम
वेत्समर्वभायाद्दिति दर्पणोपि स्पर्शः प्रतीतिर्विम्बग्रहणे या ।

ते॰
८६
86

न एवं च स्वच्छादर्शभेदेन स्यात् तथैव भेदश्च तत्त्वातश्च
मेव निर्मलत्वमित्याह विमलेन तन्नादिच्छायेति नहि निरूप
दि अत एव स्पर्शादिरनवात्र विमलमित्यर्थसिद्धम् तेन
न च्छायैव तथाप्रसक्तेति भावः अत आह ।

मूल भावानां यत्प्रतीघाति वपुर्मायात्मकं हि तत्

टी॰ तेषामेवास्ति सद्रूपं यत्प्रतिघातकमिति प्रती
घातीति प्रतिहन्तृत्वादेस्यात्तदेव शासहमित्यर्थः नहि
मायास्वरूपगोपनाकारिणाघेयं पारमेश्वरी क्रिया
शक्तिस्तदात्मकम् अत एव भेदप्राधान्यादेषा तयाः
स्पोल्लासनमात्र स्वच्छत्वमिति प्रतिबिम्बग्रहणासाम
र्थ्यम् यत्तु न प्रतीघाति भावानां वपुस्तत्स हि याम
येज्ञानशक्तिस्वभावम् अत एव तद्रूपत्वात्तन्नच्छमि
ति तत्प्रतिबिम्बग्रहणसहिष्णु तत्वन् तेन तत्प्रति
बिम्बात्मकमिदं न तद्धारीति विशेषः एवं परमेश्व
र एव स्वस्वातन्त्र्यमाहात्म्यात्तत्र हि स्वप्रतिबिम्बाधा
भासवैचित्र्येणावभासत इति तात्पर्यार्थः तदाह ।

मूल तदेवमुभयाकारमवभासं प्रकाशयन्

टीका विभाति वरदो बिम्बप्रतिबिम्बतयाखिलेशति
उभयाकारमिति प्रतीघात्यप्रतीघात्यात्मके आभा
समात्रसारमेवैनं मन्तव्यानि कमित्यनेकमवभासं प्रका
शयन्निति उक्तं च तस्मादेको महेशानः स्वातन्त्र्यापादित
स्थितिः द्विधैव भासमानोऽसौ बिम्बप्रतिबिम्बादयात्मनेति
एवमप्रतीति प्रतिबिम्बसतत्त्वमुपपाद्य केषांचनैर्ष
र्थिकानां प्रमातृत्वेनैव पनश्यमिताभिः ।

स्वस्यैव मुख्यस्य ग्रहणोऽपि दर्पणमुखमिति भ्रान्तिर्विश्व
नः समस्तभ्रान्तत्वख्यातिरेकमात्रतो यराश्रयन्तरस्याभा
वान्यतिरिक्तत्वेनाभानात् किंचिदस्तीति मतं निराकर्तुमाह ।

मूल यस्माद्देहेन्द्रियैर्नोभिस्वच्छायातिफलमले
विपर्ययस्त्वकेवलंग्रहस्तन्नीतिसम्यक्त्वेनेश्यते ।

यस्यैकवचनेन स्वरूपकारास्वचितवान्सर्वेषांनैयायि
कानां नैनत्वतामिति स्वचितम् केचिद्देवसायरस्यैते
रेनतत्वम्मितिभावः अतपवहेतिकारभूषणकारादि
भिरेतन्नामापिनस्पृष्टम् स्वच्छाहिते वायादर्पणादे
र्विपर्ययस्येतिपराहमैमर्थः अत्रब्रूमेतिफलमीतिविशे
षणाहारेणाहेतुः अन्यथा स्वदेहस्वमुखोभावपर्वेषांन
स्याहितिकथस्त्वमापिवक्रग्रहलोकः स्पष्टनेरम्नेतदभुप
गमकस्त्ववाशयपरति तेदेवाह

मूल देहादन्यत्र यत्नेजुस्तदपिहात्मनः
नेनैवतेनसान्तत्वेकोऽर्थः स्यादर्पणेनन्नश्यति

टीका उहादिनवद्रव्यः प्रमाणद्देहादहिः प्रसनेयन्ना।
यनैतेनस्तनेवाविपर्ययस्तेनेनेनसाम्नापिहापकस्या।
त्मनोयदिस्वमुखमात्रतामायत्ते तदर्पणेनकोऽर्थः
इः प्रतिफलनहेतूनामन्येषामपिक्रमादोनानवसे
भवात् अपदर्पणादयपव प्रतिफलनहेतवोनक्र।
मादयइति स्वच्छाभिधानमेतत् यतः समानेऽपिध
तिचानहेतत्वेदर्पणादयपव नथानक्रमादयइत्य।
मनाकिंचिदत्पपामः अधापिकः स्वच्छत्वाख्यायमौत्ति

निमित्तमित्यनिवेवैनत् स्वच्छत्वेऽपि हि न प्रतीघातेनिमि-
त्तमेवयालोकस्य स्वच्छता नासिन्नेति नभसि न क-
स्याप्यवकाशः स्यात् यस्तु तन्त्यानिर्विम्बग्रहणे निमि-
त्तमिति विरुद्धत्वमेव हेतोरावहतीति न प्रतीघाते स्व-
त्वमेव निमित्तं तत्तूभयत्रापि समानम् यद्वा दर्पणे-
न प्रतिफलनस्य हेतुत्वादिदानीं दर्पणे विनापि स्वच्छ-
त्वग्रहणस्याहितेति तेन किंप्रयोजनं एवं च प्रतिफ-
लनबलात्स्यादिदानीं दर्पणे विनापि स्वच्छत्वग्रहणं
स्याहितिनेन किं प्रयोजनं न मत्वमयोगेनापनारश्मयः
स्वकमेव वक्रेऽपि गृह्णन्तीति निजपदेशनमाख्यानान्यद-
र्पणादेरन्तरित्याह ।

मूल विपर्यस्तेन नेत्रेणाभिर्योरकात्मनमागतैः

टीका रूपे हृश्येत वदनेनि नेत्रेण समक्षानन्तरेशति रूपमि-
ति स्ववदनसमानं स्ववदनेन निजं रूपं स्ववदनदेशे एव
इत्यर्थः स्वदेशावस्थितमेव बाह्यग्राह्यग्राहकोऽगृह्णातीति
भावः बाह्ये नीलदेशे परिणामनीलतानेनीलपरिच्छेद-
कविरुद्धे ग्राहकात्मतामिति शरीरसंवेदमेवैतत्तस्य
ज्ञानाधिष्ठितानामेव बाह्ये एव ग्राहकत्वव्यवहारः किंच व-
हिर्निःसृतानां नयनानां न सा ज्ञानाधिष्ठानाकुमशरीरेण
सशरीरेणावा प्राधेपदेशशरीरस्य भोगायतनत्वेन न स्याते
नवेनापि वाह्ये हेहि लक्षणस्य भोगस्योल्लासात् एवंच न
स्यभोगायतने शरीरमिति सासिद्धान्तभोगो भवेत् सश-
रीरेणापि ज्ञानेन वानुमन्वरेवास्य प्रतिपत्तिस्यावनत्मध्ये
स्याह। स्वमुखस्थं वक्त्रेण रूपमाप्यात्मसमूसल वतस
स्वकीयमवस्वयेकान्तस्वरूपेण जानाति ।

यदीदं निजसुखाधिकरणत्वेनात्मनो रूपमवभासेत न
दात्मरूपतामाप्नोति यदि स्यात् न पुनर्वैध्यकर्मात्मनो
ऽप्येदं रूपमितो दन्तास्पदत्वेनासुखमात्मनो बालादीनाम
पात्मस्वरूपतामाप्नोति यदि: सुखमसुखमसुखमेवेदमत्र य
निविस्मिततित्यभिमन्यतो नाम को दोषः विप्राबन
रूपप्रतिबिम्बत्वे भेदेन प्रतिपत्तिरस्यैव न चैवं रूपत्व
स्यापह्नोतुमशक्यत्वात् किं च सुखरूपत्वपदे आत्मनोऽयं
नरूपस्यानन्यशेषिभावात् रूपसन्निवेशो हि कामं तु
स्वगतस्वव्यावृत्तिर्निःस्यात् न पुनः स्वरूपमेवातिन
स्वभावत्वात्स्यशेषिणो न कश्चिद्दृष्टो रूपप्रतिबिम्बितस्यापि
दिममेव रूपं प्रतीयते न चाग्रे प्रतिबिम्बभावो मकर
स्य कश्चिद्दृश्यमानमुपलभ्यम् नरूपावभासे यथा तद्
रूपसन्निवेशस्यावयवभावः न प्यालदस्याभिवारिणः
स्य शेषस्यापि स्याद्यदि सुखमेव शृङ्गेत तस्मान्न युक्तः।
मुक्तं स्वकस्यैव चकस्य ग्रहणमिति न चैतदपवादं वा।
न्तिरियमिति यत्तु सुखमेव ग्रहणमाग्रान्त्याभिमन्य
तेन रूपेणागृहीतमिति यद्येवं तर्हि सेवास्त्विकमस्त्वे
यमानस्य सममसुखग्रहणस्याभ्युपगमेन भ्रान्तो हाने
ऽवमाणमेव परिस्फुरति न वस्तुतत्त्वमपि शुक्तिकायां।
रजतनिर्भासो हि यदि शुक्तिकापि भायात्तत्कथं रजत
निर्भासेनेति भ्रान्तिरेव न स्यात् एवं सत्यमेव चेन्मत्व
गृहीतेकानाम भ्रान्तिः भ्रान्तावपि किं वा दर्पणपव
स्वत्वेन भासतस्सुखस्य परस्मानत्वात् नाद्य रजतनि

नं
८८
८४

भीसावसरे शुक्तिकायामपि भानं भवेत् नापि द्वितीयः
पक्षे यौरसोऽन्यमवलम्बमानः सर्वो जनः स्वमुखे मुख
मविन्यासप्रसादनादावनादृतः स्यात् तस्माद्ग्राह्यत्वाभा
वाद्बिम्बविलक्षणं प्रतिबिम्बाख्यं वस्त्वन्तरं पक्षेनदश्य
पगन्तव्यम् अतश्चाह रूपसंस्थानमात्रेण स्पर्शगन्धर
सादिभिः असम्भिन्नैरेव तदुक्तं वस्त्वन्तरं प्रतिबिम्बितम्
तदुक्ताद्ग्राह्यत्वाभावादेहेतोः स्पर्शादिशून्यतया केवलेन।
रूपसंस्थानेन तद्दर्पणादौ प्रतिबिम्बितं सत्त्वेऽपि वस्त
उत्तरं वस्तु किन्तु स्पर्शादिभिरसम्भिन्नैरेव तदुक्तं अन्य
थास्य बिम्बाद्विशेषप्रसङ्गात् तस्मादस्यैव प्रति
बिम्बलक्षणस्तत्त्वोपाराशिरित्याशयः किं नाम चेदस्प।
र्शादीनामसम्भिन्नत्वमित्याह

> मूल असम्भावो ग्राहकताभावान्नहि भावो प्रमाणतः
> सर्वार्थसङ्गमाभावान्स्यान्मादर्शेनवस्थितेरिति

टीका सङ्गतिप्रमाणाभावः अनवस्थितेरिति अर्थोऽस्प
र्शादीनां यदि नाम तत्रापि स्पर्शादीनामवस्थानं स्यात् तेन स
हेन्द्रियाणां संप्रयोगः स्यात् तत्सन्निकर्षादेव वा अन्यप्रमातॄणा
मेन तत्प्रमाणतोपपाद्यत इति तत्तोऽप्रमाणस्य स्पर्शादेरा
सम्भावो भवेदिति भावः किंच अतएव गुरुत्वादिधर्मो नेन
स्यभासते तस्मादर्शसंस्थितेतासां तस्य स्थानत्वापायकः ४९
अतश्चैतत्स्पर्शादीनामनवस्थितेः यदि स्यात् तस्य प्रतिबिम्बि
तस्य रूपसंस्थानमात्रस्य स्पर्शाद्युपि स्यात् तदनु मोऽगुरुत्वा
दिरपि भायात् तदभावे वास्य किं प्रमाणमित्याह तस्मा
दर्शसंस्थितेतासांविति ।

प्रसाधितेति गुरुत्वादिधर्मः प्रतिबिम्बितस्य पर्वतादेर्गुरुत्वा
दिधर्मसंभवो हि तद्योगादर्पणोप्युच्चाल्यः स्यात् नैवं चासि
ति प्रतिबिम्बेपि तस्य सोऽस्ति । गुरुत्वादिधर्मो नैतस्य तत्स्व
न इति ननु रूपतावत्स्पर्शाद्युत्थं भवति सर्वे चैव दृष्टं वि
म्बेवाभातीत्युर्पणे रूपमेव केवलं किमिति प्रतिसंक्रान्त
मित्याशंक्याह नहीत्यादि सर्वत्र पाचक इति तदृष्टावेति न
स्वरूपसंस्थानमात्रस्य हि दृष्टावभासनेऽत्यर्थः दर्पणे ।
हि पूर्वोक्तयुक्त्या रूपमेव स्वच्छमस्तीति तदवभासनपर्या
स्यापनं तेन स्पर्शादेरधीति भावः उपायपर्यायोपायक
लिखापयेकत् ननु यथा दर्पणस्य हृष्टाउपायमस्य प्रायेण
लोकात्यदृष्टमुपायतात्रविशेषोच्छेषपवकस्माद्ययाधार
उच्यतेत्याशंक्याह तस्मादित्येवं भेदेन प्रशान्तिनसुच्यते
ग्राधारतेति यतः प्रतिसंस्पृष्टादर्शादेश्च प्रतिबिम्बाभेदेन
पृथक्त्वया नभाति तन्नो हेतोः तत्तेजोऽन्यमितिवदभिधा
यकत्वं तेषु च ग्राधारतत्त्वेन प्रत्यक्षत्वं रूपत्रयस्य सतः प्रति
बिम्बस्य तन्मात्राचालोकादेरपायत्वमिति नभोऽस्य विशेषः

मूल तदाहतत्र रूपायादीपदृक्तविदः क्रमात् ।
दीपचक्षुर्विबोधानां काठिन्याभावतः परे
सर्वतस्त्वपि तेभेदस्य त्रविभादर्शोवस्त्र्य इति

टीका क्रमादिति दर्पणाभेदेनोच्यतावभासाइत्यत्रकाले
सन्निहिते हि दर्पणान्तेपि प्रतिबिम्बदीपादिनाकल
व्यवहारः कोऽहि विसदृशतनमसेदर्पणाश्रुत्वसंक्रान्तम
एवमन्यस्यसंक्रान्तेपिरवसमयालोकेन नव्यवहारः
एतमन्यस्यसंक्रान्तेपिरवसमापिवेगुर्गापनपदीन्द्रिया

ने
८९

89

र्थसन्निकर्षाभावेन ज्ञानेनेत्यनेन कथने परिछिन्त्वा
दित्यनेन तामात्रेषां समुदितानामुपायत्वम् ॥ अवभास
मात्रसारमेवहि प्रतिविम्बसतत्वमित्यनेनहि दृष्टान्ते
नोक्तं ननु कथमादर्शादौ दीपादीनां अपि विशिष्टमे
व प्रतिविम्बग्रहणसहिष्णुत्वमिति किमिति ननेपिका
त्माभेदेन तद्भासमुग्भिरप्याशंक्याह दीपत्वादि सत्यम
स्यैव दीपादीनां स्वात्मनि प्रतिग्रहणसहिष्णुत्वम् किं
तु प्रतिविम्बस्य दर्पणे यथानतिरिक्तत्वेपि नेतोतिरि
च्यमानत्वेन प्रकाशस्तथानात्रेति यत आह नविभा
दर्शवत्स्वच्छागीति यतो दीपादीनां काठिन्यस्याभावः
कठिने हि दर्पणादौ प्रतिसंक्रान्तमुखाद्याभासस्यैर्य
स्पष्टकानिभासते दीपादितेजः पुनः काठिन्याभावा
हेगवदिति नत्रास्थैर्येन तथा न प्रकाशने यथा निर्म
लेपि जलाद्याधारावास्तिमितत्वान्नतिसंक्रान्तमपि
मुखादि न लक्ष्यते तथेहापीति भावः नत्वेवमस्यापि
द्रवत्वात्काठिन्याभावात्स्थैर्यमित्यपि प्रतिविम्बस्य पृथ
ग्भासो न स्यात् न प्रस्यैव सेषां काठिन्येनहि यथा नभ
स्थिभुजं परिभ्रमयतो न पतनीवातस्तथात्रापीति प्रत
यवाद्यवाद्रभ्यन्तरतः पुंसो बाह्यः परं तद्रूपेण परि
भ्रमः किन्न तद्रूपत्वं नादृश्यत्वाद्दृष्टेश्चाकाठिन्य
मस्ति तथाप्यथावाद्भूतथा न तेनास्ति नादितेनास्ति
काठिन्यं नास्तीत्युच्यते किं तु तद्रूपत्वयोगेन स्वस्य प्रति
विम्बस्य पृथक्प्रकाशनायोग्यमिति प्रस्पाद्यमनेना
दाकाशतत्त्वापवदीपादेस्याभवेयुः ।

संविद्दर्पणेरेतन्नास्त्येवेत्यमूर्तत्वामकत्वेन प्रतिविम्बस्यप्र
थक्प्रकाशः किंच दर्पणादिपुरतप्रवस्वच्छत्वेन पंचादि
ति तत्र मलिनेपश्चाद्भागेभित्त्यादिनाभ्रियस्वच्छभा
भागेप्रतिविम्बभासने इह तु सर्वतः स्वच्छतात्तद्वद्य
हितत्वात् केनभागेन प्रतिसंक्रान्तमपि मुखादि न
स्याते भागान्तरेणान्तरितालोकादिना प्रतिसंक्रान्तेन
तस्याहतत्वात् यत्तस्य यथाकाचस्फटिकशकलादयः
सर्वतः स्वच्छत्वात्पृष्ठव्यहितत्वदर्शनान्यथानुपप
त्त्यानयनानां रश्मीनां प्रतिघातकालयादीपादेप
पिकाविम्बाभावमति सर्वतः स्वच्छताद्भागान्तरेणानि
गीच्छतः प्रतिविम्बस्योक्ति नतत्रतत्त्वराहः प्रतिमोति न
स्वतन्त्र्येनावानकस्यभागान्तरस्याभावात् संविम्बतःस
र्वेतोनैर्मल्यात्स्वप्रकाशात्तितनस्यावेघनगन्योप्यलोकि
नं कथं प्रतिविम्बस्यपृथक्प्रकाशः यत्तुनः प्रसराव
सरे दीपच्छायायाः गुरुपदर्शानेवानभःस्थितेजसि प्रति
विम्बलक्षणे नन्मत्वादिमाहात्म्यात्स्वच्छत्वापिवायस्याति
विम्बहृदये ततैतन्नमवत्तरीर्दयेनस्यानिमपरोत
त्वात् किंतु घ्राणगोलकजनितनक विशेषः नचेतन्त्र
तिविम्बमत्नतन्मस्याभिः स्वापज्ञामेवाकमिमाह ।

मूल यतस्तु देवदेवेन दर्शितेवापहृदये मृद्भागं
वलु भवतितत्तोऽप्यन्यत्र नाप्यल प्रतियातिस्वत
त्वेनान स्यात्पृष्ठायि चापि न सद्भस्यवैषकस्मा
त्स्मात् हिमातङ्कपालनेति ।

टीका यतन्त्यप्रतिविम्बमलतत्तु कपालनादेवेन मृद्भानामि

निबध्यमानेन प्रकारेण बोधहृदये दर्शितमिति सम्ब
न्धः दर्शितमिति सामान्येनोक्तेः सर्वत्रैवातिभावः त
दुक्तं सृजयहिम्बवदेवीः करणत्वेन दीधितीरिति त
था जलदर्पणवत्तेन सर्वं व्याप्तं चराचरम् तथा सह
महत्त्वनिर्भासी दर्पणप्रतिबिम्बवदिति तथा यथा
नैर्मल्यादर्शे भान्ति भावा अविरोधिनः ग्रामाभिधान
यानि स्थिमायोविषदृष्टमपश्यति तथा प्रतिबिम्बति
प्रमाणार्थात्तन्तः स्वच्छमणाविवेति तेनैवन्यायेनमो
जीवस्यैताविभीषिकाः प्रतिबिम्बमिदं तु देहेऽलीक
विवस्वतश्चेति तच्च तावदेतन्मतिबिम्बं वस्तु भवति।
प्रतिभासमानत्वात् न च भातमतान्न भवतीति सर्वे
षामेवाविवादः न चात्र कश्चिद्बाधकः प्रत्ययोऽस्ति
यो नरकालमन्तदयात् नन्वेवं तत्तेन प्रसिद्ध
तद्वस्तु तत्रीयतत्र भवितं युक्तम् प्रत्ययापेक्षिणि वत्त्व
स्तत्वं भवेत् तेन शशस्य शृङ्गस्यापि तत्त्वं कं विषाणं
वस्तुभूतमस्तीत्यपि स्यात् नचास्य प्रसिद्धवस्त्वन्त
रातीयत्वमस्तीति कथं वस्तुभूतत्वं भवेत् कार्यत्व
त्वन्ते वस्तु देशाद्देशान्तरमपि व्रजेत् नैवमेतत्।
त् तदाह ततोऽप्यन्यत्रेति तत्रानिर्दर्पणादेशात्
ग्रन्थे यमिति देशान्तरे भवतीति सर्वं च सम्बन्धितोऽयका
संस्पर्शादि स्पर्शाद्यभिव्यक्तिरित्यमेव भवति नैवमेत
दित्याह नास्थतामिति नैतस्य योग्यमितिस्पर्शः यतोऽत्रस्य
रूपिणः स्थारणारूपं सत्यानमात्रस्यैव प्रतिभासः न
शाक्षीचक्षुरादिवयोः वायवतादि सर्वमेव ।

प्रतिहतं तत्सर्वं वा समस्तमन्यत्वात् नैवमेतत् अत्र स्वा
हृ यातिवातीति न शाहेयापि संवेपनीयः अन्यथास्य म
ग्रे दर्पणैकदेशे तदन्तः प्रवेशः स्यात् नैवेतत् दर्पणस्य
सूक्ष्मताग्रस्यते न यावेहि दर्पणस्यादर्शने भवेत् वास्य
स्य च स्वच्छस्यैवास्य नाकारणापेक्षत्वात् न हि स्वच्छं किं
चित् स्वस्थं भवति इयमेव नरस्मानि रूपत्वमेवास्ति यथा
वक्त्रादि परिहारेण वहः इदं तु न कस्यचित् निमित्तं दर्पणा
द्युपेतस्य स्थानं त्ववगाहनमपि संभवान् नभते न हि दर्पणा
दि परिहारेण प्रतिबिम्बकस्य विहृतप्पेत तदुक्तं न खलु नि
मित्ते अतएव चैतन्यस्य पाश्चात्यं मीर्यं वा यदाह न
स्यास्य अप्यव्याप्तिर्वापिनीति वायोर्हि च रूपस्य स्वच्छं कालं
पेक्षितत्वात्तयोरभिव्यक्तेः अत एव यथास्यापि यत्न तदर्प
णादेः स्वतेरेकेणास्मनामेव नोपलभते इति कस्य कालं
पेक्षयैव स्वात्यन्तमस्यापि वैवाभवेत् न स्यान्यसिद्धत
स्त्वनानीयत्वाभावात् अशाविषाणादिवदत एव एव च ते
नास्य प्रतिभासोऽन्यायः अथ चास्ति प्रतिभासत इति किमे
तदुच्यते इत्याह स्वच्छस्यैव एककस्यापि महिमा इति स्वच्छ
स्य दर्पणादेरेव एष प्रभावो यदस्त्ववस्तु विलक्षणमाभा
समात्रसारं प्रतिबिम्बं नाम इदं प्रतिभासते इति तेन भ
गवता यथा दर्पणादौ आभासमात्रसारा एव भावाः प्र
तिभासन्ते तथा संविन्मात्र एवेति न च हीयत एवं न धासन
मस्मीति बोधं वर्णयते वाच्यार्थाभिनिवेशिनामेतत्
परिहृतम् अतः सर्वमेवेदमाभासमात्रसारमेवेति न च

नं
८८
91

मेर्थेभिनिवेष्टुंयेयेनैहैनमोहः शाम्येत् अतआह ।

मूल नदेशेनोरूपेनवसमयोगेनपरिमान
वान्येन्यासंगेनवतद्रूपहानिर्नचरता नवावस्त
वेस्यानुवाकिमपिसारेविज्ञमिति एवंमोहः शाम्ये
दितिविशेदशान्दर्पणाविधिः ।

टीका प्रतिबिम्बेनावदर्पणान्तिरेकेणास्वतन्त्रतयाऽऽरो
पवस्तुनोनोपलभ्यतेऽत्रोपपादितम् ननस्त्वनास्यस्यद
र्पणात्पृथग्देशाऽस्त्युक्तं नदेशेनेति एवंचास्यनचत्तना
काठिन्यलक्षणामूर्तिरपिनास्तीत्यर्थः अन्यथाहिद
र्पणादस्यपृथग्देशः स्यादेकस्यैवनभोदेशस्यमूर्तेन
दर्पणेनाक्रान्तस्यमूर्तान्तरेणाक्रमितुमशक्यत्वान्मू
र्तानांसमानदेशत्वविरोधात् अतएववास्यनोरूपेणरूप
त्वगुणयोगइत्यर्थः सहिमूर्तेएवभवतीतिभावः अ
तएववनास्यकालेनसंबंधः सहिकोपिमूर्तोपरिभा
विनमयस्यपृथग्लक्ष्यमूर्ताकस्यस्यात् अस्यपुनर्दर्प
णान्तरवर्त्तिनेवनासीत्तत्कवद्दृशः अतएवनास्य
परिमाणमतएवनयोगोपपत्तेः अन्यथाहिपरि
मितेदर्पणेदेशेमहाकारपर्वतादिकस्यप्रतिसंक्रा
न्तिर्भवेत् नापिदर्पणान्तरेणैकेषामर्थानां स
हप्रतिभासेपिपरस्परेणैवविश्लेषेनसंश्लेषइत्याह न
वान्येन्यासंगेनेति ननुनगरप्रतिभासादौयथाने
केषांभिन्नदेशानामर्थानामेकस्मिन्नेवपरिमितेद
र्पणदेशेप्रतिभासात्तदेषामेकदेशत्वात्यथातुपपर्णे

परस्परंसम्मीलनेनैकपिंडीभावेनेवासीमायाः नचे
देवंतर्हि नचनगरप्रतिभासानभवेदित्याह नचनदृप
हानिरिति सर्वेषामेवार्थानांपरस्परंवैविक्त्येनैवप्रति
भासात् नचभातमभातंभवतीति ३केवाङ्गनाः ग्रनप
वदनास्या वस्तुत्वमित्याह नवावस्तुत्वंस्यादिति सर्वे
षामेवार्थानांप्रतिभासादिति एवमप्यस्यवस्तुनोप्यपा
दकमस्तुसमर्पितिजेनत्यत्रंरूपतास्तीत्याह नचाकमपिस्वा
रतिजमिति इत्येवमाभासमात्रसारंप्रतिबिम्बमतंवा
ह्यार्थवादिनोनिश्चितमेवहेतनप्रत्यात्मकेसंक्रान्तिनता।
नेशाम्यतामित्येनरूपेदर्पणाविधिः कस्मादेवेतत्पे
नप्रतिबिम्बसहिस्वस्वप्रकारेणेनरंदिशनिर्दिष्टवा।
न् एवंचसत्रप्रपमर्थः प्रदर्शितोभवति यदिह्यमिदंतवे
दिदर्पणप्रतिबिम्बन्यायेनावस्थितं नतत्तद्गतेरिक्तन
यावहोरूपत्वेनवस्तुसदिति नतत्राभिनिवेष्टव्यं प्रति
नेदंवस्तुपयादिनेप्रतिबिम्बमार्गे यच्छ्रस्यप्रतिबिम्ब
तत्सामर्थिकेनाभिधानान्तरेणाप्यभिधीयतइत्याह

मूलं दृश्यंप्रदर्शितेसत्रप्रतिबिम्बसन्तनके शब्दस्य
प्रतिबिम्बंप्रयत्नातिक्रान्तेति भण्यते नचासौश
ब्दतः शब्दश्रागच्छत्वेनसंश्रुतवान् तेनैवैवकहत्त्वः
शब्दस्याश्रवणादपि विधिराधापिधानाशविशि
ष्टछिद्रसंगतो छिद्रताश्चास्यशब्दस्यप्रतिबिम्बस्य
लोदिवत्।

टीका प्रतिसंक्रान्तमेतेनश्रुतं श्रवण
मस्याः प्रतिश्रुतका यद्यपितसहशोऽश्रवणंप्रतिश्रुतित इह

नं॰
९२
92

खलनैयायिकानां दर्पणादौ वा स्वचाक्षुषरश्मीनां प्रति
फलनात्स्वकचक्षुर्ग्रहणेन रूपस्य प्रतिबिम्बे श्रोत्रादेः प्र
तिफलनाद्ययोगात् प्रतिध्वन्यादौ मुख्यशब्दादिरूपा
नामपरिकल्पनेनापि न दर्पणवत् तेन क्वचिदपि प्रति
बिम्बमस्तीत्याशयः तत्र रूपप्रतिबिम्बमस्तीत्युपपादितं
तावत् एवं शब्दादीनामपि प्रतिबिम्बात्वेनोपपादना
यतत्वमतमाशंकाहृदयपाते नचासावित्यादिना असावि
ति प्रतिज्ञक्ताशब्दज इति नपुनः संयोगजो विभाग
जो वा स्वतएव स्वेदनसमुत्पन्नत्वादयमाद्यः शब्द इति
भावः सर्ववक्तृदेशाद्युच्छ्वैव प्रतीयते अतएव तत्त
द्विषयवर्तिभिः प्रमातृभिरयमेव शब्दस्तीव्रतमप्रायः
श्रूयते नपुनरन्यो मन्दतमप्रायः दूरदेशवर्तिभिः पु
नरयमेव तत्त्वाय इति प्रतिज्ञक्ता पुनस्तेनैव वक्त्रा
तत्समीपस्थैर्वा प्रमातृभिरागच्छत्वेन सम्मुखप्र
वर्तमानत्वेन संश्रूयते अतएव दूरस्थैर्गच्छद्रूपगृह्ण
प्रापदेशस्थैः प्रमातृभिर्नश्रूयते तदाभिमुख्येन
तस्याः प्रवर्तमानत्वाभावात् मुख्यः शब्दस्तु बहूनां
श्रोतृणां श्रोत्राकाशसमभिशयानेनानभिन्नभिन्नस्वरूप
नामप्येति नचात्वेदि सर्वेषां श्रोतृणामेकविषयत्वेनप्र
हृतिर्नस्यात् प्रतिज्ञक्ता पुनः अपः स्थितकोष्ठितमशाहृदयं
नोपमांशङ्कादेन रूपाः पिठिरादेर्यायेउपादानविशेषः
नेकांशानि विशिष्टानि स्थूलत्वमसत्वादिरूपाणिछिद्राणिस्व
स्थितभागासमवेतगतौ नेदकाशमीलनेनैकशाह्ममैवैवि

अंपा

यादितिवस्तुभूतशब्दजशब्दजातीयत्वानुपलब्धानासौ
शब्दजः शब्दः तस्माद्यथा मुखस्य दर्पणादौ प्रतिबिम्ब
ते तथास्य मुख्यस्य शब्दस्यापि नभसीत्याह अस्य शब्द
स्य प्रतिबिम्बं मुखादिवदिति न केवलं वस्तुभूतमुख्य
शब्दजातीयत्वाभावादस्य प्रतिबिम्बत्वं यावद्रूपप्रतिबि
म्बजातीयत्वादपीत्याह ।

मूल इदमभ्यन्तरस्थेयं स्वरूपमिव भासते यथा
दर्शनस्थाकेनाप्यक्रमाकर्ण्यतेति ।

टीका यथा दर्पणादौ वहन्नाग्रेस्थस्य स्वमुखस्य संवेद्य
नो रूपस्यान्यसम्बन्धित्वेन वेद्यतया प्रतीतिः तथा मये
नउक्रमितिपरामर्शनीयस्यापि स्वयमुच्चारितस्य श
ब्दस्य केनाप्यक्रमाकर्णयति अतश्च प्रतिबिम्बान्तरजा
तीयत्वादस्यात्र प्रतिबिम्बत्वमित्याशयः तथा हि स्वार्थे
स च दर्पणोपतयावर्तितशब्दो वाक्समाप्तौ नतु केन विह
काधिकस्य वाचितः शब्दो हि देशदायाकाशे प्रतिसंक्रान्ति
मेति तत्र देशवर्तिनामेव तत्श्रवणं भवेन्न तु ये वा भिमा
त ।

मूल नियमाद्विम्बसांमुख्ये प्रतिबिम्बस्य यत्ततः
तन्मध्यगा प्रमातारः शृण्वन्ति प्रतिशब्दकं ।

टीका यस्माद्दर्पणादाविव प्रतिबिम्बस्यानियमेन बिम्ब
सांमुख्यमेव भवति तस्मात् योः बिम्बप्रतिबिम्बयोरन्त
र्वर्तिन एव प्रमातारस्ते बिम्बसांमुख्येन प्रवर्तमानं प्रति
शब्दं शृण्वन्ति नतु तद्दिगन्तरस्थास्तदन्तरिक्षगतद्वारशब्दादि
देशस्थाः तदभिमुख्येन तस्याप्रवर्तमानत्वात् नतु य

ते
६२
93

येवं तर्हि तन्मध्यगतत्वेऽपि केनापि निमित्तेनाकृतवि-
म्बाभिमतग्राह्याकाराः प्रमातरः कथं विम्बाभिमुख्येन
प्रवर्तमाने प्रतिग्राह्य इत्युपरिम्याशंक्याह ।

मूल विम्बग्रहे नापि विना प्रतिविम्बग्रहो भवेत्
स्वपश्चात्स्थोऽपि ये पश्यादर्शीकितशरीरकम् ।

टीका भवेदिति प्रतिविम्बग्रहणे देशावस्थानात् स्व-
पश्चात्स्थमिति एतत्किं नापरेन विम्बभूतस्यादर्श-
ने विशेषणद्वारेणाहेतुः ननु मुखस्थादर्पणादेरति-
रेकेण प्रतिविम्बस्य व्यक्तत्वाभावनोपलभ्यते इति
कितस्य विम्बसामुख्यं भवतीत्याशंक्याह ।

मूल सामुख्यं चोच्यते नाहुर्दर्पणाभेदसंस्थितिः ।

टीका नाहक विम्बसंमुखोपा सोऽदर्पणस्तेनाभेदाद-
र्पणेकास्येन तथा प्रतिविम्बस्य संस्थितिरवस्थानं तेनै-
तदेवास्य सामुख्यं यद्दर्पणाविम्बसामुख्येन वर्तते तद-
प्येक एव निष्प्रादर्पणादेः पुनरवशम्भाविविम्बसा-
मुख्यं प्रतिविम्बस्याप्यात्मनि एव तस्मात् एवमाकाश-
देशेऽपि विम्बसामुख्येन वहिर्ग्राह्यप्रतिविम्बग्राहित्वाभि-
म्बवगंतव्यम् नत्याह ।

मूल पुनः कूपादिष्वपि दिगाकाशे
तत्प्रतिविम्बिते वक्राकाशे सग्राह्यसङ्गतिनःस्व वत्कुवत् ।

टीका पुनरेव पश्चात्काद्विम्बसंमुखावापारविशेषकारणाद्द-
तेः कूपाद्याकाशेनादिविम्बभूतसग्राह्यवकः स्वस्थाकाश-
प्रतिविम्बितं नानं तदभेदस्थितिसंस्कृतिप्रतिभासते इत्यर्थ
ग्राह्यस्य गुणेन गुणाति समवेतत्वात्तस्यान्तरवमे वलितं
लितेनैव महाभ्यन्तरेण परिविम्बनपुनःस्फुरमाकाशे ।

ग्राकाशमिति रूपाकारमस्यवक्राकाशसमुत्थं हृद
गमीकर्तुं दृष्टान्तयति तत्रयरवक्रवादिति ततःप्रकृता
नुकः यदा वक्राकाशे तिवक्रान्तस्मिन्निविमर्शः यथावक्र
मेघुत्वीन यवशुतिवक्रसंवंधी स्नेयाकाशः वक्रसंबंधि
नः समाहृस्याकाशस्य यतिविम्बं गृह्णाति तथा तथाकृ
पायाकाशपीति इहाव वनतमेविन्दृयजेत्तानं गृहीत
तस्मातिविम्बमेव विषयं परिच्छिन्द्यात् अन्यथा हि निरा
कारस्य ज्ञानस्य नीलपीताद्यनेकविषयसाधारणत्वा
दिदं नीलज्ञानमिदं पीतज्ञानमिति नियमो न स्यात्
अतस्तत्साकारं ज्ञानमाकारवत्तीमतन्तरेणास्य प्रतिक
र्मव्यवस्थानुपपत्तेः नचयदेवास्य जनकं तदेव विषय
इति कर्मव्यवस्थापि सिद्धा इति वक्तुं शक्यं जनकत्वावि
शेषात् चक्षुरादीनामपि तद्विषयत्वप्रसंगात् अपि च नील
जनकमेतत् सत्ज्ञानं यथेन नवं वक्षुरादिने मस्यनदेक
विषयत्वमिति तेन तत् कर्मेवेदं कारकं तेन तत्क्रिया
वेशाव शानवति अन्यथा जनकं तु मात्र स्यात् कारकं नी
लस्य चेदं ज्ञानाख्यक्रियावेशपरविवारयितेमस्तन
इति कथमस्य तत्स्वरूपमप्यस्यकर्तृत्वं स्यात् इति न जन
केन नापि न देकविषयत्वं सिद्धेत् यत्तन जनकत्वावि
शेषवस्तुस्वभावकृतपदार्थाविशेषइनस्यते तत्पला
यन प्रकारात्तत्वणामितलेवञ्जना यतेनांस्यानामयिषु
हीतनत्यतिविम्बान्यवतमतोविच्छेदमायाताञ्नुतत्र हृदे
रति साधु दृष्टान्तितं तत्र यरवक्रवाहिति यद्यप्यनज्ञात्।

मोत्रसंभवति तथाप्यभिनिवेशादेतावत्कृप्रतिवक्त्रोः
परस्परमवश्यंभाविसांमुख्यमित्येतन्निदर्शनीकृते
श्रोतॄणांपुनरसांमुख्यमपिसंभाव्यते तथाप्येवंवद
न्तोलौकिकाः श्रोतारोहस्यन्तेन मयाक्रान्तमनेनाक्र
मिति यद्वासामान्येनरूपायाकाशप्रतिबिम्बितोव
क्राकाशः परस्परवक्राभातिवक्रान्तरेणैवोद्भावितः श
ह्वः स्वप्रतेरमर्षः एवं प्रतिबिम्बमपितद्भेदहृदयमित्वा।
हिम्बसंमुखमेवेतिनियमाद्धिम्बसांमुख्यंप्रतिबिम्बस्य
ति यतएव चाविम्बप्रतिबिम्बयोर्मध्यदेशएवप्रमाता
तत्रस्तूहेतितात्पर्यमाह ।

मूल यथावादर्शपार्श्वस्थमभागस्थोवेत्तिनोमुखम
तथातथाविधाकाशपार्श्वस्थोवेत्तिनषतिम ।

टीका मुखमित्यन्यस्मृत्यमुखप्रतिबिम्बं तथाविधेति।
बिम्बसंमुखोनपार्श्वस्थोगत्वाहृयगुहामायदेशस्थस्यप्रदेशः
षतिमितिप्रतिकृकालतृतांनवेतिशतिवदनमात्रमूर्ति
षयान्यतिबिम्बस्यवस्तुतोवस्थानमस्तीतिसर्वितनदे
शानाभावात्तेषांभाववशतिभावः तेनोन्यत्रसर्वपिप्रतिबि
म्बयोगपदेशावस्थानामभावान्नानातीत्यर्थः यद्यपिचेत
द्विषमाद्विम्बसांमुख्यमित्यादिनेवगतार्थं तथापिप्रतिबि
म्बमानानांयोद्वलनायपुनरुपात्तं नन्वत्ररूपप्रतिबिम्ब।
नानोपलौकिकमांशाकाशकपासर्वेसर्वविकपावात्रत्रायपद
वस्तुभूतशब्दजशब्दनानीयत्वमपिप्रतिभासमानत्वा
दिनाकेनाप्यंशेननात्मीतितरूपतापिप्रसक्तास्यात्
सर्वेसर्वविकयावेत्तनास्ति यद्रस्यत्रापिरूपम ॥ ॥

तिविशेषहेत्वाद्बिंबस्यप्रतीतिरिहमननत्येमाशंकाप
शेषयति। मूल शङ्खोनवानभिमुखः प्रतिबिम्बति
नमुखं ग्राभिमुखिकिक्रतोन समयकाले द्वितीयके
तेनेनप्रतिबिम्बते किं त्वसमकालिका।
रदृश्यत्वावरणत्वादितोनभिमुखकः प्रतिबिम्बतोना
भ्योति इतिनकुनमसोपप्रयमेततोस्थानकेदणाभिवा
नादभिमुखः सपुनः प्रतिबिम्बतामप्युवानः श्रूयते द
मस्यनोस्त्रारितमर्धमितोबिम्बसमेनस्य प्रतिबिम्बता
वस्तेप्रतीतिः अतएवनात्वरूपप्रतिबिम्बजातीयत्वं
नदृशतिबिम्बकालेबिम्बस्यप्रतीतेः तदेतन्नेमाह।
मूल नत्त्वकालेदृष्टोदृश्यतच्छायारूपतिस्वयः।
टीका तिस्त्रुपदतिविमर्शोत्मावभासः तत्रापिनप्रतिवि
म्बकाले बिम्बस्यप्रतीतिः नहिप्रतिबिम्बप्रतीतौबिम्ब
स्यापि दृष्टत्वादेः प्रतीतिर्डेकाग्रुगपत्प्रतीतिर्हयविशेषं
न नवंयविरहतानेवदेकेवोभयात्मनाबिम्बप्रति
विम्बयोर्विदेशवर्तित्वाद्बिम्बदेन प्रतिभासभावात् न
तदृष्टत्वादेः प्रतिभासाभावेप्येवत्नोवस्थानमसीति।
वेद्यैनत ग्राभासप्रवहिर्भवेदवस्तुत्वस्यापकत्वमत्त
रेणार्थानांमुक्तासमवतिस्त्रयाप्ययोगात् सपवचात्रतास्ती
तिदृष्टत्वादेर्बिम्बस्यवस्तुनः सद्भावेकिंप्रमाणशङ्कस्य
वाहितीयतत्तोपिनश्यदवस्यस्यवस्तुतः सद्भावोस्तिकिं
नप्रतिबिम्बतावसरे नस्यप्रतीतिरेवनभवेदित्यत्रापि
विम्बप्रतिबिम्बयोर्युगपत्प्रतीतिरित्यस्मिन्नेवास्यन

त्ततीयत्वम् एवं नैयायिकमतोपदर्शनेन प्रतिबिम्ब
परमार्थमुपपाद्य प्रकृतमेवोपक्रमते श्रेयः प्रदर्शिते
ष्वत्र प्रतिबिम्बमतत्वके प्रकृते त्रूमः देतत्र प्रतिबिम्बत
महेति। शङ्कोन्नमभिसानन्दे स्पर्शायामति सन्नरः स्प
र्शोभ्यापद्रक्षाचानमूलशीतादिकोद्भवः परस्य प्रति
बिम्बतान्वदेहाद्भूलनाकारः नदाह नेत्यादि नचैत
वेद्यते सतीस्पर्शः नभसीति नैवं वशंक्यस्यैनेमत्यात्
सचपरस्थ्यः सन् प्रतिबिम्बनमर्हतीति सम्बन्धः एतत्त्व
सर्वैत्रैवयोग्ये मानन्दश्मानन्दस्यानात्मकेकन्दस्म
लतत्वासवाधारविशेषे नत्रहिस्पर्शस्यैनेमत्यात्।
श्रुतोपभोगसमुचितःस्पर्शःप्रतिसंक्रमतेयत्रया।
न्नत्तिः छान्दस्वाद्यपिस्यात् तत्रतपवानलकारितान्तर
रस्यके श्रुतात्तः स्वादिकारितादमन्दरोपिस्पर्शोयाद्रः
त्वाद्यात्मकेमन्नगन्धजदरक्तमेनाशीकादप्रभूतावा
धारविशेषप्रतिसंक्रामति येनमूर्छोयपिस्यात् प्रति
बिम्बेवाप्रसक्तेनोलस्तेनेत्याह प्रतिबिम्बतान्वदेहो
द्भूलनाकर इति एतत्तुसत्त्वतःस्वेपारत्रभवेसमान।
भिन्नविशेषेणोपानम् नन्वेमवर्णक्रियाकारिता।
न्नावप्रपवस्पर्शः किंनभवतीत्याशंक्याह।

मूल नवैषमुख्यस्तत्कार्यपारस्पर्शप्रकाशनात्

टीका मुख्यः प्रतिबिम्बरूपः नस्पर्शस्पर्शप्रकार्यमानन्दादि
नस्पादन पारस्यैप्रतिबिम्बेनप्रवृत्तिः नस्पानवभासनात्

सा ता हि सन्निहितेन कारणेन कार्यमभिव्यज्यते नेत्रोद्भूतस्
वर्ति न चैवमिहेत्यमयन मुख्यत्वं एवं देवान्यग्रामानि र
शति । मूलं एवं ग्राह्यग्राहकयोः समोऽस्तात्के
टीका इत्थं तदेकत्रितनिर्मलरसगुणान्केरस (स्फुटः)
नेन्द्रियाधिष्ठानभूतेऽस्मिन् एवं प्रतिक्रान्ता अमधिष्ठि
ति विम्बानामपि रूपप्रतिबिम्बजातीयुक्ते कदाचन
या संभवं च बस्यादर्शप्रतिहित्रूपयास्मप्रतिबिम्बिते
द्दशोनेव च बत्ताद्यग्रविनाहि लक्ष्यते तद्यासस्यत्नसो
रभादे केवलस्यनेवेणा विनाक्ष्येतस्यापि रहावभास
मात्र सारमेव प्रतिबिम्बमतत्वामित्थं केवलः स्वभा
सनेवनत्तद्विषयग्राहकेन्द्रियानुग्रहान्तःकरणापि
ष्ठानाय तं यतः सन्निहितोऽपि दर्पणादौ यदि वत्सादी
न्द्रियानुसमन्तः करणाधिष्ठितेन नान्येन को नाम नुबं
दि प्रतिबिम्बावभासः न तत्स्व दृगिन्द्रियाधिष्ठयोर्गोल
कयोः प्रतिसंक्रान्तरूपमपेक्षतान्यसंवेदिनावदृगिन्द्रि
येणाविनानाभिलक्ष्यते वत्सादीन्द्रियव्यापारमन्तरेण
नैनिर्भासतेऽस्मच्छः न केवलं तत्परिच्छेदस्यदर्पणः ।
ऐप्रति संक्रान्तस्य रूपस्यावभासने प्रसत्र्वेऽप्य च वत्स
प्राणोपायवत् स्वपकुशलयोः देशाग्रयोरपि दर्शापि तद्
केदृशोरिते न खलु च वत्सजनादिवत् प्रतिसान्निरु
हेपसिद्धेनमलमिति भावः तेनेन्द्रियव्यापारमन्तरे ।
णनेतन्निर्भासते इति तात्पर्यं एवं यथोक्तप्रकारसंप्रति
संक्रान्ते सत्यस्मिन्नपि स्वेन्द्रियव्यापारमन्तरेण घटनेन

स्ते नावभासते इत्यर्थः अत्र चक्षुरादीन्द्रियाणामव
भासनान्यथानुपपत्त्याः करणाधिष्ठानेन लक्ष्यते इ
ति न कर्णादेर्नेतद्रूपाग्रम् अन्यथाहि ध्यास्रियमाणाम
पि चक्षुरादिना किं विन्यारिछ्छियात् नवि हृद्रूपशब्द
योरन्तस्त्वः श्रोत्रादेर्वहिस्त्वदर्पणाकाशादेप्रति
बिम्बयोगः इति वाच्यं प्रतिबिम्बमन्यसमवायित्वे सोच
तः श्रोत्राभ्यां परिच्छिद्यते न स्पर्शादिद्विनवन्त
देहेपवकन्नादेप्रति संक्रामतीति नवस्थितेनस्पर्श
नानस्यनिस्पनुमेयत्वादन्यस्य संबंधिनो बाह्येन्द्रिय
ज्ञानस्याविषयोन भवेत् कथमंकेरूपप्रतिबिम्बवेदन
दर्शनाविनानलक्ष्यते इति तदाह ।

मूल त्वचान्तरेस्पर्शनपामनिलिप्तेनवाह्येः स्पर्शोमात
पिपः सोवरः श्रुतेन्निकस्यसकता हृदीन्द्रियप्रयोग
नानः करणः कृतोपदा नदानदांम प्रतिबिम्बम
न्द्रियस्वकांक्रियामृपतपवनाहृशीमम् ।

टीका अन्तरेइति श्रोत्रदेहस्थनिवात् स्पर्शनपामनीत्यप
न्तरणे तेन गम्यरसदेवयोरपिग्रहणो अत्रमात्रपिपस्त्रा
नः स्पर्शायग्रहणो वाह्यस्पशइति विशेषणात् द्वारेणाहृत
मइति गोचरशब्दापेताति देशः एवमन्तदेहस्थनिवा
न कन्नादेः स्पर्शादिदेवरूपचवन्तगोलकाद्दिवत्समा
न्तरेन्द्रियगोचरतानातीति नचाभ्यिते स्पर्शायतः क
रणाधिष्ठिनकेदिद्रियआपारोदेवनिभांसते इत्याह अन्तेति क
स्यमाह अयोपयोगकाले वाह्येनो मनः प्रस्तीनां

मन्तःकरणानां क्रमेण सर्वेन्द्रियसंयोगसंभवादेति
कस्येसंप्रक्रमस्य कोविषयोविस्पनानियतेनाहंगिन्द्रिय
वानाद्यभावादद्रष्टत्वचनादिन्द्रियव्यापारगादेनसमयोजनं
नःकरणकर्तृकास्पर्शादौविषयेग्रहणायत्यभावेभ
तार्थादिन्द्रियभूतवायसस्पर्शादिभिसन्निकर्षाज्ञानेन्द्रिये
न्द्रियज्ञानेगृहीताकारस्यैवज्ञानस्यतत्रगैयतगैवष
यपरिच्छेदायपपत्तेः पूर्वमुक्तत्वात् स्पर्शाद्यात्मप्रतिवि
म्बमात्रेगृहीतेसमारसोमानस्योदिलक्षणस्वकीयं
स्वसंमतामर्थक्रियांसंपादयतेकरोतीत्यर्थः अतएववचा
लवर्तेसर्वेवग्राह्यग्राहकभावस्यैवाभावात् वाह्यग्रि
व्याभावेपुनःस्पर्शमात्रेस्पर्शादित्वेनग्रहणंसंकेतमपे
नसमस्यार्थक्रियाकारित्वमाह ।

मूल नतस्सतामानसगोचराहि नाभवत्क्रियामा
किलवर्तमानतःभूतःस्थितःस्पर्शवस्तादीन्द्रिय
समागतःसाक्षिवेदनस्पष्टाक्रियः ।

टीका स्मृतादिति वहिरस्यासंभवदर्थः तस्याप्रमीलास्यै
विषयत्वात् मानसज्ञानस्याहि रसगन्धकर्णकादिवाह्यः
प्रसंभवस्यापिविषयाभवेत इतिभावः स्मृताभवेन भवे
देवमभिप्रायः स्पर्शमात्रग्राणपिहि स्पर्शादेः स्मृताद
स्यात् किन्तुनसमयप्रतिवन्धेन्यालन्यहेतेरभावात् प्र
वर्तेतः साकिलवर्तमानत्वेनेति किलेति हेतौ यतः साक्षि
क्रियावर्तमानतोवाह्यः संवेदनप्रवाधोद्भवतीत्यर्थः तदा
द् अतएवेति अतएवकत्वात् वहिर्विस्वात्मसंभवात्स्पर्शःस्प
र्शादीन्द्रियस्पर्शनेन्द्रियज्ञानेनसमागतःइत्यस्तिविरसः

श्रुतपवविदितः संस्पर्शक्रियः सर्वनिजार्थक्रिया-
कारी भवतीत्यर्थः तेन्वे सत्तपवार्थस्य प्रतिविम्बार्थ
गात्मतत्वाहृदि रसं भवान्स्पर्शादिः प्रतिसंक्रान्तिमेवा
नैति शतिस्मात् को नामार्थक्रियामेव करोतीत्यर्थस्या
श्रसम्यत्वपरिकल्पनेत्याशंकाह ।

मूल अस्मिन्भवे वायुगतस्य तावत् स्पर्शः स्वपवतोस्मि
त्यतिविम्बितस्तद् करोति तोस्पर्शवतः सरवात्म
कः सचापि कस्यामपि नाविसन्ततौ ।

टीका वायुविम्बाभावेन सदृशस्मादिविकल्पेरुद्दि
नः स्वपवाकारीभूतः स्पर्शादिः ननुवायुस्तस्मिन्नस्पर्श
देशाद्देशप्रतिविम्बितसंस्पर्शस्तोविम्बादसम्यांस्त्वल
दृशानामर्थक्रियां करोतीति वा कार्यः ननु कल्पादी
नोवहूनां स्पर्शादेरणांसंभवात्किं सर्वत्रैव स्पर्शः प्रति
संक्रामतीति तत्र चविदेवेत्याशंकाह । सापि कस्यामपि
नाविसन्ततावेति कस्मिंश्चिदेव नाशसन्तत्यात्मके कल्प
दावाधारविशेषे इत्यर्थः कल्पादिषु यस्माद्धि केषांचित्केषु
देवाधारविशेषाः संभवन्तीति यत्रैवेष्टानेमस्याति शय
तात्वतत्वपवषणपानोत्तत्रैवतेषां स्पर्शसंक्रान्तिरितिभा
वः एवं प्रतिविम्बमतत्वम्पपाद्य प्रकृते योजयति ते
नैव संवेदनिमकरे रवि सुमात्मानमर्पयन् नायस्य
वदने मुष्मिंविमलोविसरूपताम् ।

टीका तेन समन्वन्तरोमेन देहेनाविस्मंसेवितिरेव स्वच्छे
न्निशयाकृतः तस्मिन्नात्मानमर्पयन् प्रतिविम्बद्दमुष्य
संविन्मात्मनोनाद्यस्यविमलोशक्यतु भवापयादितात्मव
पाच

स्वरूपतां स्वात्माभिन्नतां च दर्शने भासयति संविन्नैर्मल्याति
रेकघनस्फुरत्तेति भावः तेन निखिलमिदं जगत्सं
विदात्मनः परमेश्वरस्यैवैकस्वरूपमिति पिण्डार्थः य
द्वक्ते प्रत्तालंकारे एवं तर्हि जगदेकस्यैकस्य विदन्नेश
स्य यथोक्तविधिना रूपमस्तु किन्तु दीपेन वदतेयति
भासनोपसंभावगत्यादिनाभासनेऽपात्मनेन परमन।
नु संविदैरनतिरिक्तमेव वेद्यं हि स्वतन्त्रसंविदात्मकान्तस्य
तद्रूपमेयमितित्वमपि स्यात् सत्यमेतस्यैव तदिति वाद्यप्र
तिविम्बदृष्टान्तप्रदर्शनमाह ।

मूल यथाव गन्धरूपस्पृग्रसाद्याः प्रतिविम्बिताः
तदाधारोपरागेण भान्ति खड्गोऽम्बुवादिवत् न
यान्ति विश्रामिदं वोध प्रतिविम्बितमाश्रयेत् प्रका
शात्मत्वतत्त्वप्रभृति तिष्ठेद्विस्तरम् ।

टीका गन्धरूपादयः प्रतिविम्बिताः सन्तः स्वाधारो
पाधिवैशिष्ट्येनैव भासन्ते यथा खड्गेऽन्तर्दृश्यते स्वनाभ्यु
परक्तत्वेन यथा मुखं तथा मरूति स्वच्छो वा दर्पणे तथैवैनेति
न तर्हि स्वमयोऽदः प्रकाशे प्रतिविम्बिते सत्प्रकाशमानत्वं
दिति ह्यमेतात माश्रयेत्सौऽरूपादेर्वेद्यस्य प्रकाशानति
रिक्तत्वप्रसङ्गः विश्वस्य प्रकाशमानत्वं स्यादन्यथा हि प्र
काशमानमप्रकाशमानं किंचिदपि स्फुरेत् अतएव स्वयं
प्रकाशमानत्वादस्य स्वात्मेव प्रकाशादतिरिक्तत्वेऽपि ज
डस्य नीलस्य स्वात्मनो विश्वस्य स्वरूपं प्रकाशरूपत्वभा
वात् स्वात्मनः प्रकाशः अपि तत्परेण ऽति प्रसाधेत स्वायां पार
तन्त्र्यमेवेति भावः अतएव सर्वमिदं वेद्यजातं प्रका

शात्मनः परमेश्वरस्य शरीरभूतमिव प्रकाशात्मना
हिस्वात्मैव तदङ्के प्रादेशापि व्रलगाः स्यादेव रूपमनति
कान्तश्चेति तथाप्येकैकस्यापि तत्वस्य षट्त्रिंशत्तत्त्वरूप
तेति ननु रूपादीनां मध्यात्किंचिदेवाकिंचिन्न्यूनातिविम्ब
मेतीति प्रतिपादितेनाक् तत्कथं रूपाद्यात्मकेनैति।
लमेव विश्वमेकस्मिन्बोधे प्रतिसंक्रान्तमित्यादिमाशं
काह। मूल यथा च सर्वतः स्वच्छे स्फटिके सर्वतो भ
वेत् प्रतिबिम्बं तथा बोधे सर्वतः स्वच्छतां विधि।
टीका सर्वतः स्फटिकपक्षे सर्वस्याः पूर्वापरादिकाया
दिशो बोधपक्षे सर्वस्य रूपादेः यद्यपि सर्वतः स्वच्छस्फ
टिके सर्वतो रूपमात्रप्रतिबिम्बं भवति नास्य रसादे
स्य रूपादिप्रतिबिम्ब सहिष्णो बोधे साम्ये तथापि यथा य
था प्रतिबिम्बतारतम्यं संभवत्येवं बोधस्यापि सर्वतः
स्वच्छतारूपादिप्रतिबिम्बग्रहणसामर्थ्यमिति
एवं स्फटिकादर्शस्य तत्स्वच्छो बोधः शतेनात्यदार्थैः न
नु कानामास्यनतोऽप्यत्र स्वच्छनेस्याह।

मूल प्रयत्नस्वच्छतासाधन्न्यकृतनवभासते
प्रतःस्वच्छतमो बोधेन तत्स्याकृतिग्रहात्।
इह खलु प्रकाशः स्वप्रकाशात्मनैव प्रकाशते न
परस्यैतस्मापेक्ष्यतास्ते यतनगन्यमात्रमपिन स्पृशतीति
नास्य स्फटिकादिवत्तानान्तरग्राह्यत्वेन आकारावभासो
ऽपि स्यात् इह स्वच्छमेवास्वच्छस्य प्रतिबिम्बं लोकत्वेन शक्यं
यात् स्मितं तु गूलमिव स्फटिकमणिः न च परमात्मैकर
पप्रकाशमपरस्यास्य रूपकस्वच्छं किंचिदस्ति॥

यदस्याप्याकारग्रहणनिपुणत्वादिति तदसम्बद्धं स्वच्छ
त्वस्वच्छतामात्रापन्नाक्रमानवभासनमिति स्फटिका
दिष्वदर्शनादेन दर्पणयानस्वच्छं यथा यथाहि स्व
च्छत्वे यतनात्तथा तथा स्वच्छत्वस्याभाव इति भावः अन्येन
वबाभिप्रायेण पूर्वं नैर्मल्यमुख्येन तस्य संविभाग्यस
मवेतोगाशिकातः काव्यमादिमादिनावायस्यतदि
तरेषां केषांच भावानां च स्वच्छत्वस्य मुख्यामुख्यतयाहै
विध्यमुक्तम् एवं दर्पणादिस्वच्छं स्फाटिकं स्वच्छतरं वा
यत्स्वच्छत्वमस्त्याशयः तदेवं संवित्प्रतिबिम्बनेवि
श्वस्य सर्वतः संभवत्यपि वाय्वप्रतिबिम्बसाम्यात्किश्चि
ननोद्भक्तिवलालीलाविशेषइत्याह ।

मूल प्रतिबिम्बवद्बिम्बेन वाय्वस्येन समर्प्यते न
स्यैव प्रतिबिम्बो किं बिम्बमवशिष्यताम् ।

टीका शब्दस्पर्शादिनावाय्वेन बिम्बेन दर्पणादौ प्रतिबि
म्बसमर्प्यते इत्यवतावत्कस्यापि विसतिः यदातुन
तस्य बिम्बत्वेन संमतस्य वायोरेव प्रतिबिम्बपाश्यते
तदा किं नाम बिम्बप्रतिबिम्बार्पणत्वमेवस्वशिष्यते
न किंचिदपि संभवतीत्यर्थः नहि यथा ज्ञानाद्विच्छिन्ना
नीलसुखादिरर्थः नयानतेनाविच्छिन्नमर्थान्तरमस्तीति
कस्याप्यभ्युपगमः ननु यद्येतदेवं तथापि निर्निमित्त
मेव कुतः प्रतिबिम्बमुदियादिति तत्र बिम्बभूतं किंचि
कारणं वातेत्येरक्षाशंक्याह ।

मूल यद्यपि कारणं किंचिद्बिम्बत्वेनाभिधीयते
तदपि प्रतिबिम्बस्य मतिबोधस्य यान्नसत ।

त॰ ५५

99

अत्र खलु बिम्बत्वेन यत्किंचन प्रतिबिम्बार्पणक्षमं का-
रणमिष्यते तद्धेयादन्यतिरिक्तमतिरिक्तं वा अन-
तिरिक्तत्वे तु अक्रमत्वात् प्रतिबिम्बमेव न त्वबिम्बं अतिरि-
क्तत्वे च दृश्यमानताभावान्न किंचिदेवेति तदक्रमत्वं न
सैव प्रतिबिम्बत्वे किं बिम्बमवशिष्यतामिति यत्तदे-
वोपसंहरति ।

मूल इत्थमेतत्स्वसंविन्निर्हृदमायाप्रसरशालिनि सा-
माग्र्यमेव विश्वप्रतिबिम्बस्फुरत्संभवते ।

टीका यद्वक्ष्यमाणक्रमः तेन प्रतिबिम्बस्य स्वतन्त्रबिम्ब-
सापेक्षत्वं विश्वचैतन्यतत्त्वाद्वैतत्वात्तत्रैव बिम्बप्र-
तिबिम्बयोर्हि योगो ऽपि सामरस्यमिति भावः ननु तयोः परस्प-
रसापेक्षतानाकलने बिम्बाभावे प्रतिबिम्बस्य सत्त्वं कथं स्यात् ।

मूल ननु बिम्बस्य विरहे कथं प्रतिबिम्बं भवेत्
किं क्रमो ऽदृष्ट एते तर्हि ननु तर्हि मृग्यतां ।

टीका यदेवं समाहृतं किं क्रमैः प्रमाहितादृष्टे नहि
दृष्टेनुपपन्नं नामेति भावः न खलु वयं दृष्टमपह्नुमहे
यदेवमुच्यते किं न दृश्यमानमिदं विश्वं प्रतिबिम्बं न
यानवाच्यमपि न बिम्बं नेयमभिदध्मः स्यात् ननु तर्हि ब
मृग्यतामिति यत्तदेवाभिशङ्कते

मूल नैवं तल्लक्षणाभावाद्धि बिम्बं किं तु मृग्यते प्र
मामिश्र स्वतन्त्रनाम समानं मृगयवर्ष्या ।

इत्तलक्षणाभावादिति बिम्बलक्षणायोगात् किं नाम बिम्ब
लक्षणमिष्यते बिम्बमित्यादि प्रमामिश्रमिति स्वतन्त्रो यदे
तावौपभ्याहननिरपेक्षः स्वतन्त्रत्वेन स्वरूपमात्रनिष्ठं परा
पेक्षाहीनश्चानुपपन्नः तथा नीरमनः इत्यागवनमवे

रितिभावः एवंरूपत्वेवास्यावापितत्त्वमेवास्ति प्रमा
णामिन्द्रकेभासमानमिति एवंविम्बलक्षणानन्तरं त
त्स्यकलक्षणयालक्षणीयस्य प्रतिविम्बस्य पीठिकाव
कत्वेन स्वपारस्यनावत्सवेवादिसिद्धतांद्योतयति ।

मूल निजधर्मोपहानेन पररूपानुकारिता प्र
तिविम्बात्मना सोक्ता खड्गादर्शतलादिवदिति

टीका पत्तालंकारकारिकागभौंकारेणलक्षणमाह ।

मूल स्वरूपानपहानेन पररूपसहत्वनाम प्र
तिविम्बात्मतामाङ्गः खड्गादर्शतलादिवत ।

टीका दर्पणादेस्तत्त्वपरिमाणलाघात्मनः स्वस
माधारणस्य रूपस्यापरित्यागेऽपि परस्य मुखादेः संवे
दितारूपणापत्स्मादृश्यतत्त्वेव प्रतिविम्बात्मकत्वे न त
द्रूपतापादानमेवेति सर्वप्रवादिनप्राङ्गः मातक।
स्यापि प्रतिपतिरिति भावः नहस्येविम्बलौकवपु
षोऽपिदर्पणस्यनिम्नोन्नतत्वप्रतिविम्बग्रहस्पष्टा
भावो भवेत नगरादिप्रतिविम्बयोगेनैकरूपपरित्य
ागं दर्पणस्यानेकेभ्यस्मात तेनयथापि वचनानस्यानेक
वेदनेपि विश्वप्रतिनगरादावेकत्वानुपापादनेकसदृशा।
कारनैकत्वमेवनानेकत्वम् एवं दर्पणादेरप्यनेक
प्रतिविम्बयोगेनानेकरूपमितिनानेकप्रसंगोपित।
स्मादृशमात्रमेव न च सादृश्यमात्रादेवतादूप्यं नहिग
वयसादृश्यादेवगौनवयः तस्माद्विम्बसदृशाकारत्व
मेवप्रतिविम्बतामितिपरमार्थः एतदेवाभ्येत्याह

णासेवादयति।

नं॰
१००
100

मूल उक्तं च सति वा ये पि धीरे काने कवेदना अने
कसदृशाकारा न त्वनेकेति सौगताः।

टीका उक्तमिति प्रज्ञालंकारादौ तदुक्तं च तस्मात्स
त्यपि वा ये धीरे काने कवेदनात् अनेकसदृशाका
रानानेकैव प्रसज्येतेति नन्वेवमपि प्रतिबिम्बस्थल
क्षणेन किंचिदुक्तं स्यादित्याशंकोपदर्शयति लक्षणमेवा
ह मूल नन्विदं प्रतिबिम्बस्य लक्षणं किं तदुच्यते
प्रसह्यामिश्रणायोगान्मेदाशकाभासनम्।
प्रतिबिम्बमिति प्राज्ञैर्दर्पणोवदनं यथा।

टीका इह खलु सर्वत्र एव वादिनः त्यति बिम्बमाहुः
यदन्येन स्वाधिकारणभूतेन दर्पणादिना यावामि
श्रणतात्मक उपायोगात् तद्तिरिक्तत्वाहेतोः ततोम
स्मानदाकारग्रहणसहिष्णोर्दर्पणादेर्भेदेन पृथक्
त्वेन्नेणाशंकाभासनं प्रस्थनत् तत्परं तत्रामित्यर्थः अ
नेन चास्य बिम्बेपशीमदृशि ते तस्मा नामिश्रत्वं तत्रैव
के यत्र एवमेव बहुक्तौ मति न पुनरिहाप्यलम् एतद
वधक्रनेयोनयति। मूल बोधमिश्रमिदं बोधाद्भेदेना
शंकाभासने परतत्वादिबोधे किं प्रतिबिम्बं न भण्यते

टीका इह खलु तत्र भुवनाद्यात्मकबोधे प्रतिबिम्बं न भ
ण्यते अपि त्ववश्यमेवाभिधातव्यमित्यर्थः यस्मादिदमपि
दर्पणेनेव स्वबोधेनामिश्रमनदेकात्म्य अनयवदर्पणो
दिवस्वस्वबोधाद्भेदेनाशंकाभासनेप्रस्थनत् तोदृश
काशमन्तरेणा किंचिदपीदं भावजातं स्फुरेदिति भावः

यद्युक्तं तत्तद्रूपतया तानेव हि स्वतः प्रकाशते तानाद्य
तेनाध्यस्ताः तान् रूपेणेत्याज्जगत् नहि तानाहन्ते भावाः
केनचिद्विषयीकृताः तानेतदात्मतामापन्नमतः स्वादव
सीयन्ते इति तथा भ्रमापह्नवे तानात्मने यथा एकरूपतां
तेदेवप्रतिबिम्बग्रहणायोगोपि बिम्बस्यपादेति निर्बि
तमेव बिम्बतत्त्वमुच्यते तत्रय्यतो कोदोषः एवमेवतत्त्वना
स्ति विवादः तथा चविरुद्धोभरः ते हि वस्तुमेवाभितिवि
ष्टाः तच्चज्ञानान्यथाकर्तुं शक्यं प्रतिबिम्बलक्षणायोगस्येव
योग्यपादितताद्बिम्बलक्षणस्य चयोजयितुमशक्यत्वा
त् तदाह ।

मूल लक्षणस्यचबैभ्रमाकस्मादेहिमपुच्यतो
प्रमावसत्त्वेनिषु ध्यात्वेनतत्वमामपिकेषतो ।

टीका कस्मादितिलिङ्गेनकमिमर्थः तत्रतद्लक्षणयोगं
हिबिम्बस्यप्रतिबिम्बत्वपदच्यते तदात्मनात्मोकमप्रामि
निवेशः तस्यपुनर्बिम्बात्वंकारणमत्तरेण सम्भवप
वकर्थस्मादित्याशंकाह ।

मूल ननुनप्रतिबिम्बस्य विनाबिम्बंभवेत्स्थितिः
किंतनः प्रतिबिम्बाद्धिबिम्बताशान्महीतन ।

टीका यतदेवप्रतिवदते किंततस्मादिना किंततः वि
म्बे वमास्तिततः किंनकिंविरधोर्थः नहिप्रतिबिम्ब।
भिशयानस्वहृतमाबिम्बमेकात्म्यनवेतत येनबिम्बा
भावेप्रतिबिम्बमपिनस्यात् तदाह अतस्तल्लक्षणस्या
स्ययोक्तस्यतदसम्भवे तदानिदलमात्रतमप्रामाण्यप
वस्याति अतएवबिम्बप्रतिबिम्बयोः साधारण्यहानिनाभा

नं
१०
१०१।
101

वात् प्रोक्तस्यसर्वोहिम्वविषये नदंसंभवतीतिविम्वा।
भावे नतुनवयंप्रतिविम्वलक्षणोविवक्षामहे किंतवि
म्वविनातत्कथंभवेदितिभ्रमः नहिनिमित्तमेवभा
वानांसंभवोमायमायाशंक्याह हेतमाधेमाहिना हेत
स्वहिविधउपादानेनिमित्तेच उपादानेयथाघटादे
मृदादि निमित्तेयथातस्यैवदंडादि प्रतिविम्वस्यच
विम्वेनोपादानकारणं नहिघटस्यैवमृत्स्वरूपविकार
मासाद्यकार्यानुगामित्वेनवर्तते नैवमत्रविम्वं प्रति।
विम्वोदयेपि तस्याविकृतस्यैवस्वरूपस्योपलंभात् तेना
वदण्डश्चवदनिमित्तकारणंविम्वंनतुतस्त्रुनिमित्त।
कारणविषयपद्यंग्रन्थोनाम्येमाह।

मूल तत्रापिवानिमित्ताद्विनोपादानेकथंचन
निमित्तकारणानोचकदाचित्कापिसंभवः।

टीका नचनिमित्तकारणानांसर्वसार्वकथैवसंभवो
भवेदित्याह निमित्तेत्यादि इहखलुदंडपरिहारेण
पिलकराहस्यैवचक्रंभ्रमयन् कुंभकारःकुंभंकर्तुंश
क्यात् अतस्त्रोपादानकारणावष्टंभवतोनिमित्तकार
णोपयोगः तेनविम्वंविनापिप्रतिविम्वंभवेत्तदुपादा
नसमर्थस्यनत्यतिनिरिपभूतस्यकारणान्तरस्यापिभावा
नदाह। मूल श्रुतपवश्रेवतिम्यालोकेस्मरणादि
नानिमित्तेनवेदनात्तसंज्ञानदीपनाक्रांतिः।
टीका श्रुतश्रतिप्रतिविम्वाभावेपिनिमित्तान्तरेणप्रतिविंम्ब
मारसंभवात् श्रालोकश्रुति नस्यरूपप्रतिविम्वग्रहणास
दिस्मरणात् वेदनेति भावनात्मनाप्रापनेनस्यार्थः अन्यथा
दिसंवेम्यवसानः।

सर्वदैवस्फुरः स्फुरमाणाभासनात् अतएवाहिमवतेनातिर
यिनायाः देशादिविप्रकृष्टेनासंनिहितत्वात् अतएव
न कार्यं प्रतिबिम्बदर्शने इत्यत्र स्मरणादिना निमित्ता
न्तरेणावश्यंभावः नहि निर्निमित्तमेव प्रतिसंक्रान्ता
याः कायायाः देशादिविप्रकृष्टेनासंनिहितत्वात् ।

मूल ॥ विच्छेदेन कदाचित्कः प्रतिभासो यदा भवेत्
अन्यथा संविदारूढा कोनाविच्छेदयोगिनी कस्मा
त्तेन वै संविदि हि च्छेदः प्ररतोगता ।

टीका अतएव प्रतिस्मरणादिनानिमित्तान्तरेणापि तस्ये
क्षितानां कानानस्यादिन्यर्थः संविदारूढत्वे नाहि संविदा
रूढस्य वस्तुनो विच्छेदेन भाने भवेदिति भावः संविदो विच्छे
देहि नामापन्ने नहि किंचिद्रूपं स्फुरेदिति सर्वमिदमूर्ध्वे
स्यात् संविदारूढवस्तु संवेद्यमानत्वादेव न तनोपिक
मिति न तदपि विच्छेदेन भायात् अतआह न वै संविदि हि च्छे
देप्ररतोगतेति नत्वयमेवं नहि ग्राह्यग्राहकभाव एवन
भवेदिति समग्रव्यवहारस्य विप्रलोपः स्यात् सत्यं नहि यदा
संविदस्मेपरस्य प्रेदगन्यमात्रमप्यस्तीति सर्वं संविदेव किं
नाम ग्राह्यं ग्राहकं वापि स्यात् सैवतु नः स्वस्वातंत्र्यात्स्वरूपं
गोपयित्वा यदा संकुचितत्वानात्मताभावे भासयति त
दायं सकलो ग्राह्यग्राहकात्माभेदव्यवहारः नदार मूल ॥
अतएव वान्तरं किंचिद्विहीसंतो भवतस्फुटम् यथास्याविच्छिदा
भासे सकलस्वप्नदर्शने ।

टीका अतएव परसंविद्रूपस्याविच्छेदासंभवाद्धेतोः ।
किंचित्संकुचितप्रमातृतामसंघट्टनिर्विकल्परूपत्वानमा

ते
१०२

102

त्वं संवित्त्वमेवैषामेवं वर्तिभवेत् यत्रास्य प्रतिवि
म्बस्याविच्छिन्नाभेदेन संकलस्य माहोभावेन भवेत् वि
रहितो हि संकल्पादावपि विम्बाभावात्मोत्रतरस्मर
णादि संनिधापितमेव कालादिप्रतिविम्बभावादि
तिभावः एवं वहिः स्मृत्यादौ यथा विम्बाभावेऽपि निमि
त्तान्तरेण प्रतिविम्बं भवेत् तथेहापीत्याह ।

मूल एतन्निमित्ते देवस्य शक्तयः सन्ततादृशो ।

टीका अत उक्तादिनिमित्तकारणमात्रसव्यपेक्षलक्ष
णाद्धेतोः देवस्य ध्याननाम्नस्त्विन स्थतादृशो विश्व
प्रतिविम्बने ज्ञानक्रियाद्याः शक्तयः निमित्ते भवन्ति प
वेनकश्चिद्दोषः संभाव्यतइत्यर्थः शक्तयस्तु वङ्कशा
क्तित्वमत्रस्यतश्चैकैवाविशुक्ते ने साशुक्रशुक्ता त्वा
तेऽपि शक्तिमात्रपरमार्थापदेवात् निजैश्वर्यमायादेवा
स्वस्वात्मनि विश्वाकाररूपारचमितिपिण्डार्थः यदुक्तं
त्वस्य निजैश्वर्यादिति श्रुतुप्रमाभिताकृता तत्रचनेकार्यपायेतत्स्वाकारवित
मायेन ताघनयाविनाविषं स्वच्छस्वात्मनि दर्शितं
प्रसन्न रूपतोऽनेवप्रभावाद्भावमण्डले उपाश्रुते तदेव
विश्वं विन्यस्तं विम्बनमेवाप संदृश्यति

मूल इत्येवं विश्वमिदं तत्त्वेभैरवीयं विदन्वरे य
निविमलं स्वच्छेनाविलत्वप्रमादतः ।

टीका इत्येति प्रमात्रादिप्रतीतिभिरपि प्रसक्तान्तं स्वत्वात्
तेतिभावः स्वात्मनोऽपि विमर्शो यस्य ध्याने सत्यास्य प्रत्यक्षः स
भावः नोहं निविमर्शः प्रकाशः संभवति उपपद्यते वा ।

अयमेव यस्य विश्वाकारित्वे उक्तो विशेषः यत्सर्वमात्म
शक्तीति यदुक्तमनेनैव ग्रन्थ। अन्तर्विभाति सकलं जग
दात्मनीह यद्वद्विचित्ररचना मकुरान्तराले बोधः पुन
र्निजविमर्शनसारयुक्त्या विश्वं प्रकाशयति नो मकुरस्त
थात्विति सदा यत्परामर्शेन सोऽकेनापि न स्वभावता
मात्रनान्तरीयकः स्वरसोदितः परा वाग्रूपश्च सर्वैक
द्युक्तमनेनेत्याह ।

मूल अनन्यापेक्षिता यस्य विश्वात्मत्वं प्रति प्रभोः
तां परां प्रतिभां देवीं संगिरन्ते ह्यनुत्तराम् ।

टीका अनुत्तरामिति निरतिशयप्रकाशमयीमित्य
र्थः अत एवोत्तमनयानन्तशक्तिजालमहत्वशालिनीम
लिभामित्यर्थः अत एव परामर्शोदयक्रमस्याप्यवकाशो
रसः इह हि विश्वस्य वाच्यवाचकात्मना द्विधा स्वभावः त
नः प्रकाशपर्यायायैव वाच्यात्मविश्वरूपत्वेन परिस्फु
रति इति विशेषं विद्यतीति विमर्शः इत्येकनवेनाके विमर्शोऽपि
न दनुत्तरानन्तायामर्शात्मना देवीति परामर्शोदयक्रम
मप्याह। मूल अकुलस्यास्य देवस्य कुलप्रथनशालिनी
कौलिकी सा परा शक्तिरवियुक्तो यया प्रभुः ।

टीका इह खलु कुलाकुलौ शिवशक्त्यादिप्रतीतिनियतव्यपदे
शौ हि स्फुरत्ताख्यपरामर्शात्मानुत्तरः प्रकाशपरमं
तत्त्वमपरं च स्वात्मन्याहितसमस्तविभासपिण्डः प्रथमं।
शिवशक्तिरूपतो स्वात्मनस्तु भासयतीति यदाहुः नोस्य
त्तरनाप्यस्य रश्मिचक्रमहस्सदा शिवशक्तौ इति विख्या
ते परापरफलप्रदमिति अनेनैवाभिप्रायेणानन्दगुरुर

नं
१०३

103

शक्तिश्च प्रसनत्कुलयंगनाविपादि प्रसवेशोकेननश्च
यत्रोदितमिदंविवेविश्वयत्रास्तमेतिच उक्तंलवि
हि सर्वज्ञाशिवशक्तिविवर्जितम् इत्यादिलक्षणाम्
णंपरमेविततलक्षणात् कुलायदमदवभासिते
शिवलक्षणमकुलेनस्यप्रकाशैकरूपेणेनघातमा
नस्यसापराविश्वाकृरणस्वभावानपवशक्तयोस्यत
गत्सन्तमिमाशुक्ताकुलस्यशाकुमसरात्मनोजग
तः यत्प्रपंचेतेनप्रालेतेनश्लोका प्रतपवकुलेमव
कुलात्मकोलेनघस्यासत्तः नाहात्म्यनालोलिकौलि
कौशाक्तिः यथासमनन्तरोक्तरूपः मधुरविशुक्तः त
इत्यभिवरितस्वभावशक्त्यः पवंवाकारलक्षणाकु
लेशरीरमस्यमादिवर्गोणाभिहितः सोपिदेवः ना
स्याश्वारपिताकश्चिन्मतिहन्तानविद्यते स्वयमुच्चर
नेहविशाणिताम्पुरमितिस्थितः इमाशुकुलस्वरूपादनाद
नात् स्थानकरणाभिवानोस्याश्च हन्ताक्षहाउमीणं
लेनपरपरामर्शशालीनरेतरप्रकाशात्मतयास्व
दैवयोतमानः नरकं प्रनाहन्तहन्तोलीणौंमहाविष
ममस्फतिः वीरहृहृदानोप्रकोरावोदेव्याविजृंभतेइते
नस्यवपरेवमाशुक्तिः कुलस्यशरीरस्यमपनेनेनसा
वमानानक्षरीरारभिकेत्यर्थः प्रतपवकौलिकीमुक्त
नयाहपरेवमस्ताकुंरलिनोशाक्तिः शिवेनसहपरस्प
रमामरस्यरूपमप्पुमक्तकलावात्मकंसवृहमासाघो।
विलासनीरत्वानानक्रियारूपनामाभिनवैरीनवपु इय
लो शृंगाराकारनामात्रिकानमवलमानानकारात्म
कशाक

शकलाकारतां जप्रतनमपि निष्पन्नीव शशिविन्दविन
कलाग्निरूपरेफात्मकविन्दुवेश्रान्तसृष्टरेखाकारतामं
भासयन्तीमादिवर्णशरीरमुल्लासयन्तीति यदुक्तं श्रीत
न्त्रसद्भावे या सा शक्तिः परा सूक्ष्मा निराचारेति कीर्तिते
मात्रुपक्रम्य उत्थिता न यदा तेन कला सूक्ष्मा न कुण्डली
वनकलमयो विन्दुः शक्तितत्त्वगः प्रभुः मध्यमकृतवया
गेन मन्त्रस्य नेनायने प्रिये ज्येष्ठाशक्तिः स्मृता सा न विन्दु
रूपस्य मध्यगा विन्दुनादोभमायानारेखवामतत्त्वलो
मे विनीना मसार्थपाउभौ विन्दुयदन्तगो त्रिपथा साम
मान्यानारेशीनान्यानगोयने रापिनी साम पुहिष्टामो
लमागनिरोधनात् शशोकशकलाकारा ग्रन्थिकावा
पैवान्द्रिका यके वेस्य परा शक्तिरघामानेहसापियेरमा
पुपक्रम्य कवलीकृतानिःशेषवीजोजरतपास्थिना
वामा शिखान्तनेमे प्राघ्राटकारतां गता रौद्रीतपर
मेशानित्रयगुसन्निरूपिणी यवेस्यापरमा शक्तिरेकैव
परमेश्वरी त्रिपुरा त्रिविधा देवी ब्रह्मविष्ण्वीशरूपिणी
ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिरिच्छाशक्त्यात्मिका प्रिये त्रैलोक्यं
संसृजत्यस्मात् त्रिपुरा परिकीर्तितेति श्रीनेत्रतन्त्रेऽपि
णाव्यवाप्य स्वरादिस्थिति महाराज्ञकयामश्यपत्वेवा
के क्रमेधत्र सो स्थिता स्वरादिः परमानन्ददायिनी यो भूष
हृदिहि वर्धन्ती शोभमवी परमा कला ग्रयः संहारकेत्तये
महानग्निः कृतान्तकः घोरज्वालावलीउक्रोकधर्षों
मोनिशंनिधिः नयोमध्ये परे तेजउभयानन्दसंदरं

ने
९५

109

प्रवर्तारः सवितृपद्मभाभ्यां व्यापकः शिवः परस्य स
मांविष्टो चन्द्रोऽग्निः सूर्योग्नि ति शशी चन्द्रः सूर्योविनानीयै
दग्निःसहारवचाने प्रवर्तारो रविः शक्रो मध्यस्थः परमे
श्वरश्चेति तथा कालाग्निरुद्रशतमस्तन चेतनोभूरिस्फुर
दीप्तनरे विचिन्त्यम् ऊर्ध्वस्थितांचन्द्रकलावशान्ताप्र
पोमस्नानान्नरमेन देवि तदोमयोर्ध्वह्निविषान्तयो(
गातेतः शशांकोऽरविनौ वयस्मात् ततः शशांकस्य
टमित्रितत्वाद्देवमहार्केत्ववनारद्रूपम् ततः सकार्श
त्वभवाप्ययोला यस्मादूर्ध्वविश्वसमग्रभेदः पनस्तुवि
याहिदितार्थभावोध्यायेन भ्रमात्म्यविदेकरूपमिति न
ष्या ततो मवरोर्केसोमाग्निकलाबीजमस्तूनिभाक् तदे(
मेकः समालोकः प्रमाणार्थप्रमातृदृशेति इदृचतिस्व
पवपरमेश्वरस्यस्तुरयोः शक्तयः संभवन्तीत्यस्यपाया
येनतद्रूपत्वमेवार्के प्रमयत्रतः प्रकारस्यशिरोरौद्री
वर्केवामाग्रकीर्तिता प्रस्विकावाङ्रिरास्तकाज्येष्ठावे
वाशुपेस्तना इत्याशुक्ताभिप्रायेणाम्यवहूपतमस्तुके
नदेवं विपापैर्वकेऽङ्गलिनी शक्तिरस्य स्वरूपादनातिरि
केस्क्रमविप्रक्रोपयापाप्रभृतिति प्रकारस्वहकारस्तहा
वैतो युगपत्स्थितौ विभक्तितौ नयोरात्मिमारुताव्वरयो
रिवेति एवमविभागेऽत्यनयोरैकैकमुपायामेस्वरूप
माशविष्णान्तेरकवीरत्वेविमर्शक्तिरूपत्वेच यदाहुः
नाशिवः शक्तिरहितो न शक्तिः शिववर्जिता यामले
समरसत्वमित्याहिमरागरीतिर्तो मातयोः परस्प
रोन्मुख्यात्मकरूपत्वात् तदाविश्वसर्गमाह ।

तयोर्यद्यामलं रूपं स संघट्ट इति स्मृतः आनन्दशक्तिः सै-
वोक्ता यतो विश्वं विसृज्यते तयोरित्यकुलकौलिकीशक्ति-
व्यपदेश्ययोः शिवशक्त्योः संघट्टः सम्यक् घट्टनेन चल-
नेन स्पन्दरूपतया स्वात्मोच्छलनेनेत्यर्थः अतः प्रकाशविम-
र्शात्मनोरनयोरेव संघट्टादानन्दशक्त्यात्मनो हि लो-
पवर्गस्योदयः यतः इच्छाद्यात्मनो विश्वस्य सर्गः वर्णा-
त्मनोऽपि ह्युभयोः संघट्टादेवानन्दोदयाद्धि सर्गः इह
शिवस्य शक्तेश्च विश्वोत्तीर्णत्वेन विश्वमयत्वेन च द्वैवि-
ध्ये रूपे इदं तु विश्वमयत्वेऽपि विश्वोत्तीर्णमिति नित्य-
तावच्छेदाभावात् पूर्णं रूपं अत एव सर्वशास्त्रेषु परमोपा-
देयत्वेनोद्घोष्यते इत्याह

मूल परापरात्मकं तत्त्वं सैषा देवी निगद्यते तत्सा-
रेण हृदयं स विसर्गः परः प्रभुः ।
देवीयामलशास्त्रे सा कथिता कालकर्षिणी
महाडामरके यागे श्रीपरा मस्तके स्थिता
श्रीपूर्वशास्त्रे सा मातृसद्भावेन वर्णिता ।

टीका परा हि विश्वोत्तीर्णात् शैवाद्रूपात् अपरा हि विश्वमयाच्छा-
क्ताद्रूपात् एवं पूर्णं सा रागमिति श्रीमारभट्टारकाद्युक्तेः हृ-
दयमिति श्रीहृदयं तत्र रहस्य परशक्तिपरापरस्याप-
रस्य विसर्गस्य च वक्ष्यमाणत्वात् महाडामरके यागे इ-
ति देवीयामलशास्त्रसमानाधिकरण्येन योज्यते न श्रा-
यामिके ग्रन्थैकदेशे इत्यर्थः तदुक्तं तन्मध्ये तु परा देवी
दक्षिणे च परापरा अपरा वामशृङ्गे तु मध्यशृङ्गगतावितः ।

ने
१०५

स्पृशायामासेकर्षिणीदेवीपरानीनाख्यवस्थितेनेति या
त्सद्भावत्वेनेति यदुक्तं तत्र सद्भावः परमो ह्यामात्रेणैं
परिपक्वेते एवंविदानन्दशक्तौ अभिधायेच्छाशक्तिम
वाह। मूल सैव देहस्थितिस्थितात्मनायनत्यमवमर्षणे
रिच्छाशक्तिरघोराणां शक्तीनां सा परा प्रभुः।
टीका अस्मिन्समनन्तशक्तिरूपे संदेहे ज्ञानन्तोत्तलणो
रूपमिमानमस्माविनः सधामायोऽपरस्यप्रमानः सि
स्तात्मायरामर्शोऽदेति सैषामिच्छाख्याशक्तिः याः स्व
स्वपूर्वं वजन्तुनानस्याशिवधामफलप्रदाः पराः प्रक
ल्पितास्ते रघोराः शिवशक्तयः रमाप्रक्तानामघोराणां
शुद्धस्थानन्यमात्ररूपत्वात्ररवियमानभेदायात्मकघोर
रूपाणां शक्तीनां प्रभुः प्रभवनिमित्तं गर्भीकृतानेनशक्ति
शतेति यावत् अतएव परामर्शात्कर्षयोगिनीति दा
ख्यावेमर्षः प्रक्रान्तेनैनन्तनीयवर्णोदयउक्तः सावेच्छा
शक्तिः यदा वक्त्रस्य विद्धर्मे विभवामोदन्नेभया विविध
रचनानानाकार्यसृष्टिप्रवर्तते भवमन्तुशिवनाविना
मेच्छायाः प्रथमात्रुटिरित्यागुनायप्रसरात्मिकावहि
रोन्मेषमात्ररूपिणी प्रहृवानामृषितेच्छामात्ररूपावा
स्यानमदृष्णानि पविषयरूपणा यासत्तामात्म प्रयत्नरू
पता ब्रूयन्नीवहीरूपतेयस्वयं भजमानावेमस्याहृदयं
नरुक्तं श्रीप्रत्यभिज्ञायां सा केवलमिच्छामात्ररूपा हृदये
नरमाख्यायाः स्वरूपं निरूपितं इहतीपस्यानिरूपायेन्नमा
र। मूल सैवप्रत्यग्ररूपा सदाशिवेशप्रजायते
नदाघोराः परादेव्यानानाः शिवाधर्मशिकाः।

ने

तदाप्रभृत्यप्रयतेनेच्छाशक्तेरैश्वर्यं यस्मादिति परामृष्टोगा
देव्याज्ञानावहोरूपतयाप्रस्फुरेदित्यर्थः एतदेवस्पष्ट-
यत्यर्थं यतस्तदनन्तशक्तिरूपतयावहिरवभासनमि-
ति तावत्तथाभेदप्रस्फुरणाभावात् स्वस्वरूपावभास-
नव्यापारशालिन्यपवेत्याह शेषाधदेशिकाइति अत्र
एवतद्वारादिशक्तिवन्मुक्तिमार्गनिरोधिन्यइतिभावः
प्रकृतेपिवतत्र्यैवर्णाद्ययुक्तः एवमिच्छाशक्तिद्वय
काराममभिधायज्ञानशक्तिमप्याह ।

मूल स्वात्मप्रत्यवमर्शोयः प्रागभूदेकवीरगः
ज्ञानरूपविशेषोन्मेषात्साज्ञानशक्तिनयोस्थितः ।

टीका इहखलु प्राक् यत्स्वरूपत्वात् सर्वव्यतिरेकवि-
मृश्याभावात्स्वात्ममात्रनिष्ठतयैवैकवीरगः परामर्श-
श्वासीत् स एव ज्ञानशक्तित्वेनान्तर्विजिज्ञास्यतयेष्टस्य
विश्वस्ययोसावन्मेषाः प्राग्यः परिस्पन्दः तद्रूपस्तत्र
स्थितइतिएवमवीजनिर्णयइति एतदेवस्वदर्शनम
णायोजयति ।

मूल इयंपरापरादेवीवीराणामात्ममंडलीम्
स्वजन्मविरतेगुह्यागुह्यमार्गैकदीपिका ।

टीका वीराणामिति यदुक्तं मिश्रकर्मफलासक्तिंपूर्वंवत्त
नयान्तियाः मुक्तिमार्गनिरोधिन्यस्ताःस्वयंवीराःपरापरा
इति गुह्यागुह्येति तद्गतवीरनराद्वदद्योथः यात्मिय
इतिभावः इहेच्छाशक्तिवज्ज्ञानशक्तेरपितत्प्राप्तिका
नापिकाभ्यांवाहेयं यत्तयस्मान्नापिकेवस्वरूपनिर्णी।

नमापि केवलनः स्वरूपं निरूपयति ।

मूल तेषां शः प्रोक्षितस्तोभं पदेनिबलवन्वनः
नूनताभासनेसंविन्मात्रत्वेनापनेतरा ।

टीका ज्ञानापेक्षयास्यपरस्पाशः उद्रिक्तत्वात्स्फुटीभव
नहेतोभंतनमोलास्वरोपात्मनाविज्ञाकारपारिता
मेति नरात्तयस्यापिकाज्ञानमात्ररूपतयामूतत्वस्य
रूर्शांतस्याभासनेज्ञापते संकेचापिगमोभवेदनिष
ष्टवर्णोदयः यतदेवप्रपंचयति रूफ्रनतेपवर्गस्यास्य
नःपारंभउच्यते रूढिरेवाविदापामुक्तिमाकारपरि
गहः रदतहीतसमर्पवाजेविवालिपागिनः नत्सवि
न्मात्रेनताभासनेरूफ्रनानप्रोहसततमनीलसुरवा
पात्मनेतेपवर्गस्यास्थितेः पारंभउच्यते नप्रनःसा
प्रोहस्याह रूढिरिषमाहि ग्रतेनज्ञानाहतेरिकं न
स्फुरतीतिसूचितं ततस्मादेयमेवविज्ञाकारपरि
नाहेतोरिदमेवव्याख्यातं संविन्मात्रेणत्वेषहूंभेदम
स्यकारणत्वेनयोगिनोनप्रनरयोगिनः तेषांकि
मर्थः रहावलतदवपरविमर्शात्माविवत्तिज्ञानत्ली
दकंपुनः परस्परंपायणावासंबदृसगेति निर्विकल्प
हंसत्तनाविति नतानतनरानत्रपाः प्रहसंविन्मा
त्ररूपतानरूपतयामेदाभावात् ।

ष्टेमेयवान्नोपिनास्तीतिइच्छाशक्तेरवेक्ष्यमाणाद्रूपवर्ण
योवार्थरूपंदर्शयितुमुपक्रमते।

इच्छाशक्तिर्निरूप्याथाभिनवाभिनवया
इच्छमाणोहिसावस्तुदेशरूपेणात्मनिश्रयेत।

टीका इच्छमाणस्यप्रकाशात्मकत्वाद्धिज्ञानात्मकत्वे
च प्रतयवाचकयोः कानितयोः प्रकाशमयत्वभावत्वा
च तद्वा। प्राविरगुत्तिभासिस्यात्शस्त्राजलनप्रया
इच्छमाणसमापत्तिः स्वेदेषेणात्मस्वरूपात्मना।

टीका शाक्तयोसज्जरगकुन्तविमिमानुत्वेकेः वलनरूपायत
स्माद्वेयंहि प्रकाशशक्तिः तदात्मकत्वेनेच्छमाणेतेन
धौहिप्रकाशयापरपोइच्छाशक्तेर्याःसमापत्तिरस्यपरभावे
नावभासमानसत्तास्यासाधरूपोमिमत्थः यद्यपिप्राग
पोइच्छायाइच्छमाणसमापत्तिरूकायतासाः तच्चतंचप्र
तिपादितं तथापितत्स्फुटेनरूपेण यच्चेदानीमिच्छक्त
स्वेच्छेनेति तथाचैवमपिवास्यवत् स्वेच्छेनेच्छमाणामृतौ
यते तथाविहितकार्यस्मानेच्छमाणे प्रतयवाचकस्फुर
वाद्वयोः कानिमात्रेनतसालाभजनवास्थितिः तद्वा
ह प्राविरगुत्तिभासियेति यथाहि विडम्बिनिकत्वादेव
रमेवकालमाभासते तथाचेच्छमाणमपिइच्छायामात्र
रोवाति प्रतयवाचवर्णाक्रान्तिमात्रेनमातादृशाः नहि
वर्णाक्रान्तिरेववर्णाः प्रतयवनरात्मिहवस्तास्वलरामिति
महाभाष्यकारः प्रतयवेतद्वर्णावृतस्यप्रभुमयच्छायाया
यादिताति सकललवनस्वंचनप्रेमकानात्मयमाप

ते. वि.
107

ज्ञासर्वस्यैवतद्वैमकत्वेनव्यवह्रियते तेनात्मान
लनशक्त्यास्फुरितेच्छासत्त्वभानरोपवेंधराशक्त्या
स्फुरिता सकृत्स्वलनायात्मनश्रेष्ठमाणस्वरूप
मात्रोपादानादेवस्थिरात्मकत्वंलभ्यते इतिनन्तदर्थ
विशेषणानन्तरोपादाने ननुयदीच्छाशक्तेरिष्यमाण
समापत्त्यापरामर्शान्तरोदयउच्यते तज्ज्ञानशक्तेरपि
किंनतेयसमापत्त्येमाशंक्याह।

मूल इत्थमथशक्तावस्यानन्तेयंयद्यपिभूयसा
तथापिविभवस्थानेमानन्तराख्यजन्मभूः।

टीका यद्यपिज्ञानशक्तौपतन्तलनात्मतेयंभूयसा।
विद्यते तथापिसाज्ञानशक्तितोयस्याविभवस्थाने त
याख्याइच्छाशक्तिलक्षणाजन्मभूः इच्छाशक्तिव
मेयमुत्पत्तिस्थानमित्यर्थः इच्छाशक्तौवलतयेष्यमाण
त्मनतयामयस्यसत्तोभावजातस्यज्ञानशक्तावभिधत्ते
पेसाक्रियाशक्तौवहीरूपतयाभासकत्वं अतोज्ञानश
कौतेयस्यनापृवेनयोस्मादइति ननुयत्तत्समापत्त्या
परामर्शान्तरोदयः तेनेच्छाशक्ताविष्यमाणस्याप
वेनयोस्मादेवमभिधाने यद्यपिसर्वभावानिर्भेदत्वा
स्वरूपतामपिसंविदिसर्वेभावाःसंभवन्ति तथापितेवे
तेषांसर्वमांतनयाविस्थाने इदंपुनःकिंचिदुच्छून
तासमापत्त्यापिणिवाभासइति पतदुक्तंनदाह।

मूल इच्छाशक्तेरतःप्रादुर्भावइत्येपरामृते
तोभानरसामस्त्यावानेस्वांजेवकस्यावित।

परामृतमिति स्वात्ममात्रविश्रान्त्यापरत्वमकारकमि
त्यर्थः यदुक्तमिति आत्मन्येव च विश्रान्त्यानन्दात्मकममृता
त्मकमिति ननु बीजे स्वशासनमिमादिना स्वशक्तः या
तिनादेषां बीजत्वमुक्तं न तु क्षोभकत्वमुद्भ्येन न च स्वा
त्ममात्रविश्रान्तिरूपत्वादस्य तत्संगच्छते तद्धि क्षोभात्व
रमरावस्थादिनाशंक्याह नेदं बीजमिति स्वात्ममात्र
विश्रान्तेः क्षोभान्तरानुल्लासकतया सकार्याकरणाद
स्य प्राधान्यात्तत्सर्वं सर्विक्रयाबीजरूपत्वाभावात् न
हि शिवशक्त्यात्मबीजयोन्यनिरेचिकणो बीजयोन्यात्म
काद्येत्थाहुल्याबीजस्वरासनाः कादिभ्यस्तु स्वत्तायोनि
नियायेभ्यानाह्यापत्तरस्य मरावाति यत्नेव स्यात्
यत्र यत्कालेन यकालरूपभाविशेषस्थिरयोगतः हि रूप
यामलेनाजानेनात्तायेवं गोत्रमकामित्यादि उत्तरत्राहस्य
ति न चैवं समाधानमनेन शंक्यमुक्तं नेदं बीजमिति
न तु यद्येवमेषां बीजत्वं नो हि यो रिशेष्याद्योनित्वं स्या
दित्याशंक्य नत्वपरिहारार्थमेषां बीजयोनित्वेऽप्यलत्व
प्रतिपादयितुमाह यतो भकत्वे बीजत्वं क्षोभाधारत्वयो
नित्वा ननु कारणत्वाभिमते बीजे जडे न स्यात्कथं निर
पेक्षस्वरूपान्तराविर्भावने सामर्थ्यमित्याशंक्याह ।

मूल क्षोभकं सेविते रूपं तत्प्राप्ति क्षोभ यतोऽपि
क्षोभः स्यात्तेन यथामन्त्वक्षोभगणानदृहिस्फुरेतः ।

टीका यतः संविद्रूपत्वमुद्यत्तया क्षोभकं रूपमतः त्वये
त्पत्त्यार्थगर्भीकारात्मा संविल्लभ्याति मधूर्णगरस्य

ते॰
१८
108

येन यन्नाम संचिन्त्यायं वहिर्भावोन्मुखमिव ज्ञानेषा-
रयति तच्च तथात्वभ्यत् तोभयति वहीरूपतया व-
भासयतीत्यर्थः तदाह तोभस्मादिति तोभणात्मक-
स्येषणात्रयरोत्यर्थः एतदेव रहस्यप्रक्रियागर्भी-
कारेणाभिसूचयति।

मूल यतः स्वविद्याभिरेकवीजोंऽशविभिस्तव
ना तोभान्तरिक्षेतत्ते छायासनेतोभहेविदुः।

टीका यतः स्वयमात्मैकात्म्यन वर्तमाने यद्धि ह्यमीष-
णोयादिभावजाते तत्राभिन्ने मूषणादि संविद्रूपत्वे-
नान्तर्द्वनविशेषमतएवैकेग्राहिनीयं यत्स्वविदां रूप-
नेदेव सर्वभावनिर्भरत्वाद्धिष्ठाविर्भाविकतया वीजा-
त्मकत्वेन कार्यास्य ग्राहकात्मनो विश्वस्याभिन्नकल्पनत्व-
वपिभासयिषात्मयायोसौ संवेद्यः स एव तोभः तथा श-
न्कारेदं हनीलादि तोभावजाते एतत्वच्छाभासनमौदा-
सीन्यभावेनेन वहिर्भावोन्मुख्येनावभासनो तोभणं
मेनस्तूरूपमनयोर्विदुः ज्ञानीत्युरित्यर्थः चर्याक्रमेहि
एवं वीजस्वरूपमभिधायायोनिस्वरूपमाह।

मूल एदेकापतिमासायनदिक्काकतिनीभवे
ते तोभाधारमिमपाहुः श्रीसोमानन्दपत्रकाः।

टीका येनेदन्नाविमर्शपनदं हनीलादिनाभावजातेनक-
दिना

वैकात्म्यमासादयन्तस्य परस्य प्रमातुः सम्बन्धिनीच्छाक्र
तिनी ममैव भैरवस्यैताविश्वभेदोविभायेन स्वात्मना
रविश्रान्त्या कृतार्था पूर्णा जायते तमेनं तो भस्य संवित्ते
तेऽस्याधारं विश्वधियं श्रीसोमानन्दस्यानुकम्प्या श्रीमदुत्पल
देवप्रमुखनयः शिष्याः प्राहुः प्रावर्तितेश्वरधियः वयं क्रमे
णैव हि यत्सामरस्यमासादयत्यो यथाभिलषः कोनाकामेति
तथानिललणः तोभायाररनिपतनञ्चवीजयानिस्वरूप
मन्तः स्यमादिनामस्वितेरहस्यमुक्तिपागभीकारेणाप
रमोपादेयत्वादनुयायानोहृदयंगमीकर्तव्यमेव।
ख्यावेष्ट। मूल संविद्रामो षण्णां सेनाम गुह्यमवि
शेषकम् यद्येयमायेनहीनंनयोगाद्धीजनतावरे।
टीका यद्वण्णादिसंविद्रामसेन्नाननिभागयत्नेयमव
स्यत्वानव्यपारमार्थिकसंविद्रूपमेवश्यादिसंविद्दिशे
षरूपत्वादनुग्रहात्केवलमखिलं पारमेश्वरं रूपं नरेव
विरात्मैव हि देवताः स्थितमिथ्यावशाद्वादिः यामीव
निरूपादानमर्थजातं प्रकाशयदिद्माथुमामवंभाव
निर्भरत्वाद्धि स्वस्यान्तस्थस्य स्वेच्छया यदेवंद्वादशविभ
वनाद्धीनं ग्रथकारणमित्यर्थः ननुयद्येवं तत्कथंस
राणामपिवीजत्वमित्याशंक्याके यद्योगाद्धीजनतास्वरे
रतियद्योगादिति परन्तु प्राणिनत्वादित्यर्थः स्वतपवस
राणांतत्कदृशांविभावकत्वादितिवीजत्वमित्याशयः
नाहिसंविन्मात्रेप्रमन्तरेणान्यस्यकस्यचिद्रूपान्तरा
विभावने सामर्थ्यमितिभावः एवंवीजशब्दाद्येव्याख्या
यावांमस्तात्मके णपन्नाणपन्नत्याद्दिप्रकारेताममा

वष्टे। मूल नमवीजस्यैवाङ्कुरादिविसरस्योद्भवः
यतो ग्राह्यमिदं भास्यद्विकल्पविदात्मनः।
यथैतोऽभःक्षोभणानन्तरं भूतामममान्तराम् हृत्वा
यथैतदासीत्पाणपावनेमेव देवलात्।
टीका उद्भव उद्भूतिकेनात्मकः यतो हेतोः इदं ग्राह्यं देहनील
दिभावजातं कादिचिद्विदात्मनः सकाशाद्विकल्पम
नातिरिक्तमप्यतिरिक्तायमानं भासते उत्तरकाले भासि
ष्यमाणत्वात् सपषनयत्नामात्ररूपः क्षोभः वर्णाक्रमे
णोदितो भावान्तरमेवानन्तरं भूत्वा न क्षोभणानन्तरं भू
तो यो दासीन्याद्धृदि भावान्तरं भाव्य ग्रमेनोलाद्यपोहना
वस्थितो देहादेर्भासमानरूपः ग्रर्थात् नीलादयः प्रमेयाश्च
उत्तनेवलात्मानं यत्नतःसंवेद्यमेवलभ्यते विकल्पे
कल्पदारत परिच्छेदिनं च्छाभासनं नामेति पवेबीज।
त्वरमाख्यायते यथा सप्तमव्याचष्टे।
मूल ज्ञानापि विविमृशता सोपधिमर्शान्तरेकत्तः
कृत्वा यथा यने तोभाथा गरेवत्र कीर्तितम्।
यमस्वरूपमानकस्यमापि तो भलतमासष्टे
नित्यानुकृता दृश्यानां विमर्शादस्य दृश्यानां विमर्शः विम
कादिव तेन कान्त्यमवलम्ब्य कृतार्थ्यास्वान्तविश्रान्ता द
ण्णां नायते न देनते रेवकात्मार्थः पवमेन नमदार्थं हारेणार्थ
त्याघनात्मपं पुरेवनाथ्यामिथ्यायते।
कृत्वा ताभिश्चानि विश्ववीजादेतः ततः सृ दानन्तरं ते यं भिन्न
टीका ततः समनन्तरकाले सिमृक्षतः सर्वं वाद्यं विभेदविवक्षानि।
सिसृक्षाल तत्तान्तोभ्याहेतोः।

आन्तरेषमार्द्वैकात्म्येन वर्तमाने समस्तामृचित सूयंते
यभिन्नकल्पत्वमतिरिक्तायमानतामेति प्रतोविश्ववी
नाशादिवर्णानमहामायानत्वारभ्य सर्वमानन्दादितत्व
भुवनादिभावजातंवाह्यविश्वंदेनावभासमानंविश्व
स्यानीयाकरलक्षणप्रतिविम्बात्मकंविवल्प्यतितत्व
देहनीलाद्यात्मनापदवाक्यादिनयावयद्याद्यधस्क
हीभविष्यतीत्यर्थः वर्ष्याक्रमपिहिवीजमेवभेदेनप्रस
तेसमन्त्रीश्वेनपुंसकादिरूपतामेष्यति नैवेतत्स्वोपवतम
वोक्तमित्याह

मूल लोभ्यलोभकभावस्यसततंदर्शितेमया
श्रीमन्महेश्वरेणापिगुरुणायत्नसादनः।

टीका तत्परमूर्तिर्भगवान्महेश्वरइत्यादिनायानमस्कृ
तेनगुरुणायत्नतत्वमुक्तेनन्मयादर्शितमिति सम्बन्धः
एवमेतत्संगारभियाप्रकृतमेवावतारयति।

प्रकृतंतुमहेशेनदेवीणांवर्णावतत्त्वयम नापि
येनिर्येनानेननत्वोभायार्त्वमस्त्ववाति।

टीका नहिकादिवदेनदेकमात्रायकस्यचिदपीच्छाकौ
नात्तमिमयादित्यस्सत्तोभायारत्वागमन नेदंवीजमित्य
वयुनःत्तोभाल्लरस्यासंभवादितिनात्रयुपारानाहेतोर
निर्देशः प्रतयवाप्यवर्णावतत्त्वस्यप्रत्तोभकत्वाभावात्
शान्तेविश्रान्त्यापरवमत्कारमयत्वेमदाह आत्मत्वेव
वावेश्रान्त्यानत्यात्मसमस्तात्मकं नकेवलमेषांपथा
समवंबमेयेनसंवदेयरामर्शात्मतोरूपाचाद्यमयसथा
मपीत्याह।

ने॰
११॰

110

मूल उत्थं प्राग्यदितेयपञ्चकेनन्त्यरस्वरम् उच्छ
लद्विविधाकारमन्योन्यञ्चतिमिश्रणात् ।
टीका पञ्चकमित्यनुत्तरेच्छेशनोन्मेषानन्तरूपम् आन
न्दशक्तिर्हि आनन्दोच्छलत्तारूपमित्याशुक्त्याविदन्नति
रिक्तवान्यत्वाः इच्छायोगमिधाने नदेनन्त्यरस्वरेत्यनुत्तरेके
कमुच्छलद्विविधाकारेणाउभेवमानावर्णरूपं भवेत्
नचैतन्त्यारम्यैर्यपितत्वान्तमाचावस्थानेकिंन संवदेत् ।
सतोन्याह व्यतिमिश्रणादिति तयथा अकारस्याका
रस्यवा इकारेणाईकारेणवा व्यतिमिश्रणाए इतिरूपं
भवेत् तयोरेवउकारेणाऊकारेणा व्यतिमिश्रणाओ
इतिरूपंभवेत् एकारस्याच्छकारेणा ऐति उकारस्यौकं
रेणावेति व्यतिमिश्रणोनपञ्चकादनितिरिक्तेन परामर्शो
दयान्तेयकालच्छभूषिता विनानीयोन्मखवेनरवे
लनेवगच्छतीत्यादिवत्साति तन्यामर्शान्तरोदयवि
षयमितिनाचमीलनीयं सन्यतरोदयमेवप्रकान्त
तात् पतदेवदर्शयति । मूल योनवर्गः परः स्वेोय
स्त्रानन्दःसमुत्थमत् नाविष्कोऽस्मेषमव्वहाअच्छतीति
टीका तावनन्तरानन्दशक्त्यपेरूपाव(विविचताम् ।
कारावगो इच्छास्मेषायामिकारोकारास्यांयःसेवदः
श्रानुगाश्चेवेरूपः सन्धिःतस्मादतिशयेनसच्योयमान
वर्णाद्यविलतगानयाविविचतामकारोकारलत ।
यो वैविसीगच्छनः प्राप्तनरत्मपोः पवमेकार ॥

सोऽहमुक्तागर्भीकारेण स्वरूपमप्यभिधत्ते ।

मूल प्रसृत्य परानन्दविन्दोरिच्छाशक्तौ नियोजिते त्रि
कोणमिति तस्याश्च विसर्गो माऽहसुन्दरम् ।

टीका यत्तु परानन्दस्य वर्णादिकस्येच्छायां निहितस
म्बीनस्पन्दोपमानावयवमेकारलक्षणमन्तरेके
णे त्रिकोणमेकादशमवह्निगोपं च योनिकं शृङ्गा·
टं चैव प्रकारैर्नामभिः परिकीर्तिते इत्याद्युक्तेरिच्छाश
क्तिक्रियाख्यकोणत्रयमयत्वाच्चलिपिक्रमेऽपि तथाभि
वेशात्त्रिकोणमिति त्रिकोणशब्दव्यपदेश्यमावहते
शतिवाक्यार्थः तच्च विसर्गस्तस्य तावत्स्वकालिकोश
क्तिरुच्यते इत्यादिवक्ष्यमाणनीत्या विसर्गः पराशक्तिः
तस्याश्चामोदश्चानन्दोदयक्रमेण क्रियाशक्तिपर्यन्तत्व
ह्लासः तेन स्वरूपेण च नित्योदितत्वात्स्वच्छकेः परानन्द
मयत्वमित्यर्थः त्रिकोणमित्यनेन योगिनीवक्त्रापरप
र्यायजन्माधाररूपत्वमप्यस्य सूचितं तत्र पवपराश
क्तिरूपेतीति भावः यदुक्तं यदाहूलसति शृङ्गाटपीठा
कृतिहेलरूपिणीति तथा त्रिकोणभागमित्युक्ते विव
स्वंग्रसमणलम् इच्छाज्ञानक्रियाकोणं तन्मध्ये विंदि
नीकममिति अनेनैवाशयेनैतोवाचैरपि यकाराक्र
तिपीठस्य मध्ये हकारभूषिते प्रालयः सर्वसौख्या
नां वोपरत्वकमित्याद्युक्तं वर्णक्रमेऽपि स्वविसर्गस्यान
न्दफलस्य समस्वादित्वानास्फुरणेन परानन्दमयस्य प्रसरस्या
नमिति न केवलमनन्तरानन्दयोरिच्छायां सम्पत्त
लक्षणपरामर्शान्तरोदयो यावदयापीत्याह ।

ते
१११

मूल अनुमरानन्दशक्तीनत्र हृदि स्थितागते त्रि
कोणाहितयोगेन व्रजतः षट्कोणस्थितिम् ।

टीका तत्र त्रिकोणेपि यदानुमरानन्दो हृदि हृदि रेवी
ति सोत्युत्क्रमेण पश्यतो हृ यासौ तदानन्दस्य पूर्वोक्तनी
मादेशात् शक्तिमयत्वेनानन्दस्यापि तन्मात्रमात्रस्या
त्वेन त्रिकोणरूपत्वात् एकारेकाररलत्वेन त्रिकोणाहृदय
योगेन मध्ये षट्कोणस्थितिं व्रजतः एकाररूपताम
वभासयत इत्यर्थः लिपो पुनः रेवं रूपत्वमतिरहस्यत्वाद
प्रदर्शयते एकारस्य वहिर्गुणीभावोन्मीलतायां परि
रेखाविन्यासः एवं क्रमेहि सिद्धयोगिनी त्रिकोणाहृदय
संपुटीभावेन षट्कमहामयीस्थितिं जायते इति एवम
नुत्तरानन्दयोरेकारेणा संबंधे यथापरामर्शान्तरोद
यः तदेहेकारेणापी न्याह ।

मूल तव वामे षट्योगोपि उनलतन्मयताङ्गते कि
याशक्तेः स्फुटरूपमभिव्यक्तः परस्परम् ।

टीका तयवानुमरानन्दशक्तौ उन्मेषणा उकारेणायोग
ओकारापानिलत्वाः संधिः तस्मिन्नपि उन्मेषयदातन्म
यतामोकारात्मकतयामत्यिक्रमणात् एको भावं गच्छतः
तदापरस्परमनुमरानन्दौ ओकारात्मनोसम्भूय क्रियाश
कैरोकाररलत्वेनास्फुटरूपमभितः समन्तात्स्फुटः प्रक
शयतेत्यर्थः प्रभितः स्फुटरूपं व्यक्तरूपमनेनाक्रियाशक्तेः
सन्धाने शेषपथाक्रमे प्रस्फुटस्फुटनं स्फुटनमवरूप
मत्तोनावेदितं तत्र तत्रानन्दयोरिच्छेषाभ्यां सवृ
यथापरामर्शोनुरोह एतस्यानन्तरो भरूपाभ्यामि
शानोन्मनाभ्यामपि पंकेनेन्या शकार ।

मूल रक्षोभेष्वगतः क्षोभोपःशोकस्वरूपेऽप्यपि
नपवशकेनाहपभागिन्योनाम याम्यते ।

टीका यत्क्षोभेषु सकार्ईशनोननालतगः क्षोभः ।
स्वस्वरूपः नगतेनेन सहप्रादुर्णश्यादिना सान्निध्यामे
शपिनेस्रुतनरानन्दाघ्यशक्तीनाहप्यभागिन्योपव
नहैवकाशकारलतगाहपमवसंपभजनेस्रतपव
नान्ययापरामर्शोल्लशात्मकत्वेननगतिष्ठतशतिननस्म
यहेनाव्रुनरानन्दयोः परामर्शोल्लेशेदपउक्तः नव
मरःप्रकाशपवैकःप्रकाशतेशनितेतान्यमांकिविर
धिसंभवेनस्पातिरेकानतिरेकविकल्पपहततवान ।
कथमिदमुक्तं यदीयनाक्रियाशाक्तिपर्यन्तेनवैविध्य
गामपवपरिस्फुरैरितिनदाह ।

मूल नत्वनुभरतानन्दोस्वात्मनाभेदवर्जितौ
कथमेनावतीभनोवैविध्यं स्वात्मनिश्रितौ ।

टीका नदेवप्रनिविधमे स्मृणनावदप्रं संविज्ञाणोय ।
रीमितात्मकः अनन्तशक्तिवैविप्रलपादयकलेष
रः अयंखलतनुरानन्दात्मा संविन्नाथः शाक्तयोम
नगरूत्वं शक्तिमान्तमहेश्वरस्माउक्तेरनन्तस्पश ।
क्तिवैविध्यस्पल्पयोदयपयोर्निमेषोन्मेषयोः यत्कल्पने
स्वात्मनोभेदेनदेवः तत्रस्वतन्त्रनादपारगमितात्म ।
कः नियतरूपानवग्रहादनवच्छिन्नस्वभावइत्यर्थः ।
नन्वयं संविन्नाथः किमितिननियतेनरूपेणापरिस्फु
रेदित्याशंक्याह । मूल प्रण्यास्पदैकरूपेणावपुषा
चेन्महेश्वरः महेश्वरत्वं संवित्तत्तस्फुटोदितम् ।

ने
११२

टीका यदि नाम महेश्वरः प्रतिनियतेनैकेन विश्वरूपेणा
वतिष्ठेत तदास्य घटादिनायेन माहेश्वर्यं संवि
द्रूपत्वं च न स्यात् यत एव स्य माहेश्वर्यं संविद्रूपत्वं च य
तनन्तनियतवाच्यवाचकात्मना परिस्फुरेदिति तथा
स्येकमेवेदं संविद्रूपं सुखविषादाद्यनेकाकारविवर्ते
प्रथामः तत्र यथेष्टं संतानः क्रियन्तामिमा शुक्लकृष्णकामे
विनावदनेकाकारतया परिस्फुरतीति भावः नास्यत्र
विवादः तथा स्यात्तत्तदाकारतया परिस्फुरणात्स्या
न्निराकारनिरंशविकल्पोपहतत्वादद्वयो विनाशित्वमि
ति किं तत्स्वरूपस्वभावः यस्मात्तदद्भुतमिति माहेश्वर्यं शु
चसर्वशोभ्यते तन्मतिनियते स्वस्वरूपप्रकाशमाने
माहेश्वर्यं संविद्रूपत्वं च न स्यादित्यनाश्मेवायतेत
जडपदार्थहिहारहिदिदमिदानीमवभातीत्येवमा
त्मनि यतावभासो भवेन्न प्रकाशः यतो हि
तस्य जडस्येदं लक्षणं यत्स्वप्रकाशत्वादन्येनके
नचित्परिच्छिद्यते ग्रन्थसमीपमानत्वं परि
छिन्नप्रकाशत्वं यत्र नाम सर्वत्रैव जडस्य लक्षणम्
उच्यते तदाह ।

मूल परिछिन्नप्रकाशत्वं जडस्य किल ल
क्षणम् जडाद्विलक्षणो बोधो यतो न परि
टीका यतश्चैवमनन्तनपैवपालि मीयते ।
स्वप्रसरसमाह तेनैवायमहासिद्धो महासिद्धः ब
शांकरः शक्त्युपमेयरवस्तान्मे संचाराचितताम् ।

नेनोक्तानेकाकारतयापरिस्फुरणेन हेतुनासिन्धोरिवोर्मय
वोयात्र उल्लसनशीलः स्वाग्रानुभूताश्छायाः शक्तयः स्वा
त्मसेव्यहेतुपरस्परविलोलीभावेन विचरणमात्रयान्ति तत्र
प्रसंगाद्वकात्मनानानन्यरामर्शरूपतयापरिस्फुरन्तीम
यः एतदेव वपरोक्रियाशक्तेरूपमित्याह ।

मूल स्वात्मसंवेदहावैचित्र्यं शक्तीनां परस्परम्
एतदेव परं प्राहुः क्रियाशक्तेर्निजं वपुः ।

टीका परे स्फुटतामिति स्फुरणम्भूमिमयं यत एव भेद
प्राधान्यादस्याः स्वविषयेष्ववसंलीनानयोग्यः यातयत्र
स्यात् रुद्राणाम्: समालिङ्ग्यौवारतयों यरास्तु तत्र व्याह
लोहितनानाभ्रडाधापिष्ठाश्रीयावारत शैणामपि शक्ती
नोनिमित्तमित्यवगन्तव्यं प्रचोरादीनां हि शक्तीना
मिच्छाशक्तेः ज्ञानशक्तेश्चान्यैस्तके शक्तित्रयसंवरात्म
कत्वादेववासभगवतस्त्रिशूलत्वमस्मिमित्याह

मूल अस्मिंस्त्वं दर्शयाम्य स्फुटीभूतत्रिशूलके
त्रिशूलत्वमतः प्राहुः शास्त्रा श्रीपर्वशासने ।

टीका अतः क्रियाशक्तेः परिस्फुरणात् स्फुटीभूतत्रिश
क्तिकरत्वान्नायं हेतुः स्फुटीभूतशक्तित्रिशूलत्वे हेतुः
यदिच्छाज्ञानक्रियात्मकमस्त्रयमस्यास्तीति भावः यत
के न त्रिशूलेन च तत्र्येकमिति न केवलमत्रशक्ति
त्रयसमावेशात्त्रिशूलत्वं भगवतोऽस्य यावन्निरंजनत्व
मध्योपगततत्त्वदागमोऽपि गुरुभिरित्याह ।
मिदं वोऽस्य गुरुभिस्तत्त्वदर्शिभिः शक्ति

मूल निरंजनमिदं

मानेऽस्तेयस्मात्प्रशक्तिर्नानकेनचित्।
टीका बोभिमकम् तेन इमाकारलक्षणांवस्तु इंशेय
मानेर्जनेनबोन्कमित्यवयः यत यथालोकेन दीपस्य
किरणैर्भास्करस्य च जायते दिविभागादिनद्दद्वत्
शिवः प्रियै इमायुक्ताशक्तिमायरप्रकाशः शांन्तम
नेपरिमितान्यमारूप्यनित्यमौक्रियते ऊपायीयतेर
मर्थः स्वप्रकाशस्यपरस्यप्रकाशस्यपरकर्तृकाद्य।
क्रिरेवोपायिः शक्तिः पुनरभिन्नकैवतद्देनेनेरूपाय
शतिन तस्माद्रूपिकेनविदंजनेनसंभवेत् नयुसंविदि
नेकारणंकारणतामेवयायादितिभावः ननिच्छादि
शक्तिरिच्छमाणादिनासविषयेणाप्युपायीयतेपवे
ति कथमुक्तंनशक्तिः केनविदंज्यतेइत्याशंक्याह।
मूल इच्छाज्ञानक्रियाश्चेतियत्पृथक्परिगण्यते न
देवशक्तिमत्त्वैः स्वैरिच्छमाणादिकैः स्फुटम्।
टीका यत् खलिच्छाज्ञानक्रियालक्षणाः शक्तयः स्वैः स्वै
र्पृथग्भेदैर्नोपरंज्यते नदेवस्यकारणांस्वरूपशक्तिमत्त
दैनामशक्तिमननस्वरूपंकिंतत्फलभेदाद्वारोपितभेद
र्दोनामैकैकशरइच्छमाणादिव्यवहारः ननुयदीच्छ
नन्समदिनानामामांग्निकैरूपमित्याशंक्याह।
मूल यतोविनयमेकोनपदानपरस्परेवदा न
केनोविइयांयंयतत्त्वविषयनिषयनः।

टीका यतस्तुनिच्छाज्ञानक्रियाललनाभिविषयं यदाक्रि
याशक्यात्मनासामरस्येन प्रस्फुरेत्सदा केनापि दर्पोष
मात्राद्दिनाविषयेणेच्छादीनामीषणीयानां वस्तेन स्व
नविषयनिषेधाद्दोषणीयेन ज्ञानक्रियायोनां ज्ञानं तेषनं
यीच्छाक्रियायाकार्येनायोच्छाज्ञानयोरितिवेद्यान्तर
स्परश्यादहतत्वामोपायेन यंनोजनोपमिस्थ्यैः यदृसानि
क्रियादेवीनिरंजनमिति ग्रतयवत्रिशूलशब्देनाक्रमि
माह। लोलीभूतमनः शक्तिचिन्तयेतां त्रिशूलके
यस्मिन्नाशुसमावेशाद्भवेद्योगीनिरंजनः।
टीका ग्रतोऽनुपहितत्वाद्धेतोः लोलीभूतमपिस्वविते
ष्यविभागमात्रमेतच्छक्तिचिन्तये त्रिशूलमाहव्यपदेश्य
यस्मिन्ननुपादेयरूपे केवले स्वयं निरंजनत्वे यावत्।
त्समावेशात्प्रात्मनतदैकात्म्ययोगयपिनिरंजनोभवेत्
ग्रयोनदेवप्रमेयानन्तरावायेनोपसंहरति।
मूल रश्मिपरामृतपदादारभ्याष्टकमीदृशम्
ब्रह्मादिरूपसंभेदाद्यायेदष्टकंतोस्फुटम्।
टीका यदेतत्परामृतारव्यगगनवर्णावतरणयादारभ्यमूल
बीजपर्यन्तमीदृशंयथोक्तरूपमष्टकंतद्ब्रह्मादेरष्टक
स्यपत्नवंसर्वात्मकेरूपेतेन प्रतिवर्णंदेयाष्टकस्यवा।
मयत्वेनमिश्रीभावाद्ष्टाष्टकंतोस्फुटंयातिवतः ब्राह्म
रूपमयामस्फुरत्नीत्यर्थः तेनग्रालीढकारः यवक्रमेण
यावदेकारोयोगीश्वरीभुजः माहेश्वरीऋकारः ग्रवव्रा
लीऔकारः यदाहकारः यवमन्यवतेतये नदेवंक्रियाश

क्तिपर्यन्तेन वैचित्र्येण परिस्फुरन्त्या अपि परस्याः संवि
दः स्वरूपविप्रतिलोपः न नानत्वेनेव योनापि नेविंदस्व
रूपं दर्शयति। मूल स्वरूपावरणशक्तिः सा स्वेच्छया
प्रकटीभूतानम् उवेन्मापितेपकलाकालव्याहि

टीका अथ वेद्यस्थितेपि मासमयनन्तरोक्त न्नूरूपणी।
स्वरूपावरणशक्तिः स्वस्वातन्त्र्यात्तेयस्य ग्राह्यग्राहका
त्मनोभावनानस्यप्रकलनेमियमायापरिछेदस्तेनय
कालश्चस्वरूपगोपि विंदस्वरूपिणी वेमीते विंदः वि
दिक्रियाणां स्वतन्त्रः प्रमातानात्मरूपश्चाविभागः प्रका
शः तदेव वियते यस्मात्तत्वभावे वेतयथः एवमपिस्व
रूपान्नप्रपन्नेतिभावः अतआह।

मूल उदितायां क्रियाशक्तौ सोमसूर्याग्निधामनि
अविभागः प्रकाशो यः संविदः परमोहितः।

टीका इहाह्लादनेन्दुनायवच्छिन्नेवेन निपतनात्मनो प्र·
माणधात्मनो सूर्याद्येनामाश्रयभूतायां क्रियाशक्तौ
उदितायां नन्वेवं विश्वात्मना परिस्फुरन्त्यामपि अवि
भागः ह्लादनेन्दुग्राह्याव्यवच्छेदशून्यः प्रकाशः यः प्रक
शः स परमः एवमप्यप्रच्युतस्वरूपत्वादत्युत्कृष्टः अ
स्मदर्शनेविदः ज्ञविदिक्रियाणां स्वतन्त्रः परमात्रैकरूप
परमेश्वरः शिवरूपः यदस्याति प्रथमप्रकाशमात्र
यत्स्मान्न धामत्रयमाति उक्तं विदं तयाशास्त्रेशिव।
विनुरमोमतः इति नचेतत्स्वोपत्तामवाकमित्या
र ननरताविधानेन तदुक्तं परमेशिना ।।

रूपमेवमेरुलान्तःस्थोनरशक्तिशिवात्मकः बोद्धव्यस्तथ
भेदेनबिन्दुर्निर्मलतारकः तदेवाह इत्यपेति बिन्दुःवे
दयितनापरःप्रकाशः सस्वातन्त्र्यादिदमेवविभासयि
तुः विश्वान्तेशुगतंविश्वमेकत्वेनैवविभावयेदित्याशुमा
हात्स्थानंभूमध्यहृदयंतदेवस्थानेषुलयस्यविश्रा
न्तेः भेदान्नरशक्तिशिवात्मकोबोद्धव्यः इच्छाद्यात्मकमि
ववियात्मत्वेनतारूपतयाप्रस्फुरितत्वात्संकुचिता
त्मतायाःप्राधान्यादेवभूमावेवग्रामप्रयोगस्तस्यैः प
वमायिनासौस्वस्वरूपान्धुगतत्वात् विमलतारक इ
ति विमलेनतन्त्रेविद्यात्मासोपिसंविन्मात्ररूपत्वात्कुहे
नपवसंसाराद्येस्तारकः नकेवलंपरामर्शतोपाव
स्वैवविद्यात्मनापरिस्फुरतोस्यतत्स्वरूपात्मप्रत्यवाप
वतत्परामर्शात्मनापीत्याह ।

मूल योसौनादात्मकःशब्दःसर्वप्राणिष्ववस्थितः
अधऊर्ध्वविभागेननिक्षिप्येणावतिष्ठते ।

टीका इत्थंयोसौबिन्दुःसतत्परामर्शनामहिम्नामपिशुः
नादात्मकःशब्दःतद्रूपतयास्फुरतीत्यर्थःशब्दयतिस्वा
भेदेनविश्वंपरामृशतीतिशब्दःपरावाग्रूपोविमर्शः
सचनादात्मकः नदतीतिसर्वेषांजीवकलानामेवपरिस्फु
रतीतिनादः हकाराविरूपिणी अमाकलायेयंमुख्यया
स्थितासर्वेशास्त्रत्वेनव्यपदिश्यते तस्मान्मातृरूपतयाव
भासतेइतियावत् सएवचाकारःसर्ववर्णानामन्तर्भा
वितयास्थितइत्याद्यन्तासर्वेषामेववर्णानामधऊर्ध्ववि
भागेनानुत्तराद्युत्कलबीजपर्यन्तंहकारपर्यन्तंवाक्षिप्तान

रूपत्वेनावस्थितः सएवोपरामर्शोराशिस्तत्स्कारएवे
त्यर्थः अथचसएवप्राणिनामपकर्षविभागेन स्वधो
वन्द्यात्मप्राणापानप्रवाहरूपतयाप्यवस्थितः सैव
पराजीवकलेतिभावः एवमप्यसौनिष्क्रियतारूपे।
णावतिष्ठते क्रियाशक्तिपर्यन्तेनतनेहाविआत्मनाप
रिस्फुरणेपिनास्यस्वरूपान्यथाभावइत्यर्थः ननूदिता
यांक्रियाशक्तौह्लादनेत्याग्रवक्षिमः सोमसूर्यादिः
शंतिनियतः प्रकाशः प्रकाशते यः स्वसमस्तंनिखिल
मेवप्रकाशयति यः पुनरविभागः प्रकाशउक्तः स।
किंतदात्मकत्वेनतत्प्रकाशोभावेभासकाह।

मूल ह्लादनेत्यादिवैविध्यंसितरक्तादिकंचयत्
सर्वंतनाभिरूपेतोसौप्रकाशोगुरुराहव।

टीका यत्नवत्लवत्सर्वादिगतेह्लादनेत्यादिवैविध्यंतर
सोपरःप्रकाशःस्वात्मनानापतते नियतरूपत्वाभावा
द्भेदकात्मकोनभवेत नापिस्वप्रकाशत्वान्नप्रकाशोवा
श्रोपितस्वर्णादिषामवयानुग्राहकः परप्रमात्रेकरूपःप्रा
दिशासूक्ष्महणाश्रुतदारकवेदाग्रभेदाद्येनानावर्णत्वंचग्राह्य
पतस्तुकवलेनास्माभिरेवोक्तं यावद्गगनतावास्तदेवता
मोस्यक गुरुराहवति यद्दोत ननद्रामयनेस्वरूपेनशशां
कोनपावकः यस्तानानिवर्तनेनतेनद्रामपुरसममति एत
देवार्थद्रोणादर्शयति यन्नस्वरूपेनवामामोनाग्निभास
पनोपिव नवाकमामवहीनानतत्प्रकाशादिनामहः किम
फालिननेविकिन्नमविदिम्यप्रकाशाने यत्नरसयामनप
तिनियतस्यापिकररूपमपितभासयतेव स्वभासतान्ना
पांपव

भासोनस्यात् प्रभुतसूर्यादीनांप्रकाशत्वात्प्रकाशम
न्तरेणाप्रकाशमानैनैवनस्यात् इति यरयवप्रकाशः उ
नन्तसूर्याद्यात्मनाप्रस्फुरेत् अतएवार्कसंविदिर्यप्रका
शतेइति ननुयद्येवंतर्हिप्रयाणांतेजोरूपत्वाविशेषेपि
नैस्यायात्मवैचित्र्यंकुतस्त्यमित्याह।

मूल स्वस्वातन्त्र्यप्रभावोयंहिविभोपाधिसंगतेः
प्रकाशोयातितेषांदेसवान्तरवैचित्र्यनाम।

टीका स्वस्वातंत्र्यमाहात्म्यात्पार्थिवाप्यादिरूपोयो
सौउपाधिसंबन्धवैशिष्ट्यमापादितोर्थस्तेनरूपतामुपु
पगतःप्रकाशःतेषांतन्मवैचित्र्यान्तरंयातितद्रूपतया
स्फुरतीत्यर्थः यद्यपवहिप्रकाशःपार्थिवादिदयाभा
सःसंभिन्नः वह्न्यात्मनाआप्यदशावभासोपहितस्तुत्स
स्मनाश्रुद्धतेजोमात्रावभासोयरकस्तुसूर्यात्मनाप्रस्फुर
न् दाहकत्वालादकत्वतीक्ष्णत्वादिरूपांविचित्रतामव
भासयेत् नत्वयाविपोगमात्रादेवकथमेवंस्वरूपातिशं
यकमपिवैचित्र्यंभवेदित्याशंकांदृष्टान्तोपदर्शनेनो
पसंयतितुर्दर्शनोपिवर्मांशुःपतितःपापसोपाधि ते
नानत्वमभ्येतिपश्योपाधेःप्रभाविता दृष्टिवानहकु
दपितीक्ष्णांशुस्तेमितत्वभाजिजलाशयादौप्रतिबिम्बित
इर्दर्शनपरिहारेणासुखावलोकनीयतामेतीतिहृष्टुः
सर्वत्रैवाप्युपाधेःप्रभावः यदुपाधेयस्यस्वरूपमति
शयतीति एवमुपहितस्वरूपत्वादेवसूर्यादिप्रकाशः
स्वप्रकाशानेसंवित्प्रकाशमपेक्षतेइत्याह।
मूल सूर्यादिप्रकाशोमात्रुपाधिकल्पोहतः

ने
११९

सेविश्वप्रकाशंमादृशमतएवस्यपेक्षते ।
टीका सेविश्वस्येनावजगतःयोहिप्रकाशान्यरस्यप्र।
काशस्यैवलतत्वंसर्वेषांते एवमेव्यप्रायथासेभवेत्व
इपेदर्शयति प्रकाशमात्रेस्वयमकेसत्येइप्रच्यतेस्फुर
प्रकाशवत्समारोशवर्षितन्सोमउच्यते स्वयकामि।
न्यायदृष्टान्तपरिहतामित्यर्थः सत्यस्यशुद्धप्रकाशमात्रे
इपामितिभावः अतएववास्यप्रमाणत्वेनस्यत्तानमा
त्रमेवविवर्तितंत्रपेस्फुटमवेनेनमात्तिकप्रकाश्य
निमेयानिवस्थानितेषामवस्त्रवइःस्वमोहमयनादृशाव
यापेतयायःसारःस्वावकार्यामृतदृश्यउत्तस्फुरशः
सोमाववर्षितिवामतमिमाउत्मानिवर्षिति तेनेदंसर्वं
भावंसिचति आह्लादमयमेवकरोति एवंविधंसमस्त
काशमात्रेसोमउच्यते सोमशब्देनाप्युपदिश्यतेश्वर्थः
अतएववाह्लादात्ममेयोपायाभ्यामादृश्यमेवपरद
मिप्रायेणानयोः ज्ञानशक्तिःपरमेशानस्याहित्य
विग्रहेति तथावत्स्वरूपेणाउपतिक्रियाशक्तिःशिवस्य
विमाउत्मानाज्ञियाशक्तिरूपत्वमुक्तं एवंच स्वर्यंप्र
मालामिमाडः सोममेयमेवतते पंवसोममस्यैयोःस्व
इपमभिधायवदेवएवाभिधत्ते ।
मत प्रत्मोसमोवउत्कोलोस्वतंत्रावणमोक्षितो मोक्ष
भोगयामथात्मेनस्वमोमोऽप्रवितोगते नतोबलतविरूप
विग्रमानः प्रकाशयेत योयंवहः परंनवेप्रमानतरिदमव
लाउभोगवांवेशस्वतंआपरमारनैरपेस्यणप्रमाणाय तेन
सेयात्मनाप्यथावहोवप्पोममवउत्कोमहोयलंभ
नियमादभेद ।

मायमाविसर्गः नत्वन्तत्वानेत्तेयानाद्भिधितेक्वचिदप्युप।
लभ्यते ज्ञानेविनावात्तेयामिति यदाहुः स्फटिकस्येवहृ
यादग्रयक्ष्ममस्यज्ञानस्यस्वरूपमनिरूप्यमिति नयानावे
दनमनेनोवयामिति अतएवैतन्नस्यावन्तात्मद्वयग्राह्य।
ग्राहकतयापरस्परेणान्वयविप्रमैसंहोकाउद्यात्मना स
गवितः प्रमाता तन्नयतान्यमाणमपिभोक्ताभोग्यव
नीलसुखादितयोपेहीलोभावमापन्नसउभयंतदात्मा
यस्यभोक्तृभोग्यस्वभावसंघट्टामिन्यर्थः यतश्चैवंततो
भोक्तृभोग्यसंघट्टालक्षणोहेतोः विज्ञानानाप्रकारामा
नमेयादिरूपाभानवोयस्यासावग्रिहतः यउक्तं श्रुचि।
नोमाग्निरुद्गूनः संघट्टान्तोमसर्पयोरिति सवप्रमाण
प्रमेयविभागात्मनोभेदस्यग्राहकतांज्ञलनप्रयानावि
हेययस्यसः परप्रमातृरूपइत्यर्थः तस्यहिप्रमाणप्रमे
ययोः संमीलनेरूपमित्यर्थः वह्निरूपत्वमितितस्यप्र।
मातृत्वम् अतएवाहयायमित्यादि यरमितस्साधारणे
ननुवह्नेः परापेक्षप्रकाशतास्ममन्नरमेवनाप्यसुत्कं
तत्कथमसौचेतनेकवपुषः प्रमातृत्वेस्यादित्याशंक्ये
ह। मूल संविदेवतद्विज्ञेयतादात्म्यादनपेतिता
स्वतन्त्रतान्यमातोक्ताविविधज्ञेयभेदतः।
टीका संविदेववह्निरुवख्याता आहितेयेनभोक्तृभोग्यात्मना
वह्निनैकात्म्यासादनान्यमानेत्युच्यते अतएवोक्तमन
पेक्षिणीति वह्निरूपप्रमाणायामपि संविदोनस्वरूपमपरूपा
वशेनभावः ननुयदि संविदएवप्रमातृत्वेनतमस्याग्रा
त्वमानन्दरूपस्यापिप्रमातुः कथंवैविध्यंसंगच्छतेऽस्याशं

नै.
११७

117

क्यार्ह विविक्तोस्य भेदन इति तेषामकालाद्यात्मनस्त
त्त्वानस्याभेदाद्विद्यादिस्पृष्टः कालादीनामपि किंविक
ल्पनायविशेषोपितत्त्वकर्मोपि यस्मादसावसर्वसंवेद्य
तारतम्ये येनायमपाधिमाहात्म्यापन्नः प्रमातृभेद इति
अतएवाग्रिरपितत्त्वमाह।

मूल सोमांशलाघवस्पर्शवैविध्याभासहेतिनः त
त्पवाग्निकृदित्थिरूभानमेहेशिना।

टीका ततः प्रमातृविविक्त्वादेव प्रभुत्वाग्निरपि विद्या
भोक्तृभोग्यादिरूपाभानेवायस्यत तन्मात्रमयादिविवि
वपवदायानिग्रात्मसातात्कार्यासोमस्यकलादिरूपा ग्रेश
नस्यादिनोर्धं नैवैविध्याभासेन हेदितो वेशाद्वमापादि
वप्रमात्रपेतयाद्रूपगेवनप्रकाशते इति वैविध्यवर्ती
संकार्ह। मूल तेयाद्रूपायसंवाततिरोधानेऽपि वसंवि
दः स्थितिर्मीनातारमस्मीति तानाशाताध्यावियतः।

टीका सान्तेनोपायतन्मनमीलसंवाद्यात्मतेयतिरपेदेवसंवि
संविदः स्थितिरहमस्मीत्यामर्शमयीयासमानापरामर्श
स्वभावोत्तानेस्पर्थः तेपनेरपेसंगवाहपराम्शस्याशे
कल्पनातिपोगिभूतस्याक्रशनादेरूपोपस्यसंभवात
नस्यादिनदवरपधीमितिपोगिसापेदत्वमेवरूपं प
रप्रमातात्मानिप्रकाशापत्तारहस्यवमर्शः प्रवर्तमा
नोतिरकानतिरेकाविकल्पापरतत्त्वात्मतापोगिनः।

कस्माच्चसंभवान्निर्विकल्पः यदाहुः अहंप्रत्यवमर्शोयः प्र
काशात्मापिवाग्वपुः नासौविकल्पः सह्युक्तोद्वयापेक्षी
विनिश्चयइति ननुप्रमातुरहंविमर्शएवस्वभावोस्तुत
स्यापिवाविकल्पोहेतुत्वंकिमनेननः प्रयोजनंहेय
विनाशुनरस्यतात्त्वेनस्यादित्याशंक्याह शास्त्रार्थवि
घनइति यथाशास्त्रतस्यव्याविद्यामायादिविरहेपि शास्त्रे
णांस्वात्मभेदेनवर्तमानत्वात्प्रमातृत्वमुच्यते तथाप
रस्यप्रमातुः सर्वभावनिर्भरत्वात्तस्यस्पर्शवत्वेयता
नइति ननुप्रमासमव्याप्त्यामातोच्यते प्रमातृव्यतिरिक्त
त्वेयविषयान्प्रमाणाद्भवतीति व्यतिरिक्तत्वेयपरिहृत्य
कथमस्यतात्त्वेस्यादित्याशंक्याह।

मूल ग्रस्तापवर्णपेतातानुभावात्मातृरूपतः
ननुसाक्षात्तत्त्वायस्योभ्युद्रेपायपेक्षते।

टीका योहिप्रतिनियतसानात्मप्रमाणादिकमपेक्षता
तेनुच्यते सोसायवनप्रमातैवभवतीत्यर्थः प्रमातुःस्व
त्वनयोन्मुखत्वादत्यनिरपेक्षमेवरूपं यथोक्तं नपुनर
स्यसापेक्षंरूपंभवितुमर्हतीति परस्परनिष्ठत्वान्नयपर्यायैः
नदाह नविरमादि ननुयद्येवंनाहिंकथंसर्वेषैवास्यता
त्वमुच्यमानमपह्नुयतामित्याशंक्याह।

मूल तस्यांदशायांतात्त्वमुच्यते योग्यतावशात्
मातृतेवर्तमानाप्यप्रमातृपरिकल्पिता।

टीका तस्यामितिसकृद्विभातप्रमातृरूपायामित्यर्थः योग्य
तावशादितितेयपरिच्छेदकारित्वलक्षणात् सापुन
रियंदशाप्राच्येनादिसिद्धेनपौरुषप्रमाताप्रमाणरूपवे

ने
११८

118

नपरिकल्पितासंकुचितत्तानात्मकत्वानध्यात्वेनावभा
सितेनेत्यर्थः यद्यदवभासमानास्वत्वातेयात्मेवस्वरूपंयेगोप
यित्वा संकुचितत्तानात्मतामवभासयत्येवमपि हृथ
गुल्लासयेत् ननुयदासंविदेवयादिमानादिरूपतयापि
प्रस्फुरेत्तन्नस्याः स्लमपपदर्वाकिंनस्यादित्याशंक्याह ।

मूल उच्छलन्त्यपिसंवित्तेः कालक्रमविवर्जितात् ।
उदितैवमतौमूर्ता मातृमेयादिरूपिणी ।

टीका मातृमेयादिरूपत्वेनबहिरुल्लसन्त्यपिसंवित्तेः
सकृद्विभातोयमात्मेतिन्यायेनावभासनक्रियाविच्छे
दाभावात् कालानवच्छेदादुदितैवमतौ विन्मात्ररूपत्वा
त्प्रथमावाप्रथमेनानुल्लसितमितरूपेत्यर्थः अतएवमूर्ताका
न्ममात्ररूपत्वादनन्योपपत्तितिरोगोत्यर्थः नतुसंविन्मात्रक्रिया
नस्यास्त्रक्रियान्तरवत्कालावच्छेदावश्यंसंभाव्यइति
कथमस्याः कालक्रमविवर्जितत्वमुक्तमित्याशंक्य लो
किकानामपिपचपाकादेः क्रियायाः कालावच्छेदोस्तिनत्वस्या
इतिदर्शयितुमाह । मूल पाकादिष्वपिक्रियाकालप
रिच्छेदात्क्रमोविना मतायत्नतावन्यापिनपाकत्वम

टीका इहपाकादिर्लौकिकीक्रियाकाल
वच्छेदात्क्रमव्याप्ताभिमतापचनेन ।
त्वमेवविहितोयत्तनाणाफलनिष्पत्तेः सः प्रत्ययः तत्रफलः यत्समर
वेनदानेकतराणप्रवयववेपिसम्बस्वरूपाणारिष्येतेत्सख्या ।
यवहारेनमजतेयस्तिनामययवभासनक्रियावकाला
नवच्छिन्नास्यात् ननुयमपदनाणापाकादिक्रियात्वेन
यवहारेभिधानात् अतस्वपाकादेर्लौकिक्याःपवक्रियायाः ।

सक्रमत्वेन पुनः शाश्वमाः संवित्तत्त्वस्यायातीति यदाहुः
सक्रमत्वं च लौकिक्याः क्रियायाः कालशक्तितः इत्यनेन
तु शाश्वत्याः सामर्थ्याः स्यात्मोरिवेति अतश्चाकालकलि
तत्वात्प्रमातृप्रमाणप्रमेयरूपत्वेनावतिष्ठमानमपि सं
वित्तत्त्वं संविन्मात्रलक्षणान्महतो रूपात्प्रच्युतं स्यात् न
हार इत्यप्रकाशतत्त्वस्य सोमसूर्याग्निनाडीत्रये अपि द्रु
ख्यातत्प्रकाशमात्रत्वेनव्यपोह्यते ननु वाच्यात्मविश्राव
भासरूपतायामेव मातृं वाचकात्मविश्रावभासे पुनः
सोमसूर्याग्नीनां रूपमेव किमाभाति यदवभासेनास्य
प्रकाशतत्त्वस्य स्वरूपापोह इति विनापि स्यादिमाशंक्या
ह । मूल येषां यत्प्रथमं रूपं हृत्संतन्तूर्ध्वमुच्यते
तो भानत्वशादेवं विश्रान्त्या सोम उच्यते ।
यतत्त्वं द्रतत्त्वेनास्य सोमान्तरात्म संस्थितम्
प्रकाशरूपतन्मात्रं रात्रे येशास्त्रकोविदः ।
टीका एवं समनन्तरोक्तनीत्या यत्प्रथमं प्रमाणमत्त्वंरू
पं तत्स्वात्मना देकमात्रात्मकं स्वप्रकाशमात्रप्रयात्मात्म
ये तत्स्वात्मना देकमात्रात्मकं स्वप्रकाशमात्रतयैव नश्यात्मा:
ये: तथा तो भाहृहीरूपतया विश्रामात्मकत्वेन नेष्यात्मा:
हिमांशुरीं च माह्लादकारित्वात्सोम उच्यते सामान्येनोक्तः
सर्वैः शास्त्रकोविदैः एवं व्यपदिश्यते इत्यर्थः तथा ता ।
व्यामेकमात्रहिमांशुत्वात् स्वदीयोभ्याः परमत्वाद्विमात्रेस्
तेनाम तच्छास्त्रकोविदाः प्राग्रूपं प्रमातृरूपं प्राहुः यतः
प्रकाशमानात्मनि सूर्यरूपं ज्ञानप्रशेरहमित्यात्मकं
सोमसवलं व्यपरमत्यर्थास्थितमातृरूपतयापस्फुरित
मित्यर्थः मातृहिमानमेयप्रमेयात्मकमेवरूपामित्यर्थः

तं०
११९

प्राक् तदेवांहृस्वत्वे सर्पत्वे दीर्घत्वे सोमत्वे स्तनत्वमग्नि
त्वमिति धामत्रयमयत्वम् एवमव्यक्तपरस्य प्रकाशस्य
न स्वरूपात्मशपावरतिविन्दुरूपत्वमुक्तमित्याह ।
मूल शुद्धप्रकाशमात्रे व्याप्यते धामत्रये सति उ
क्तं विंदुतया शास्त्रे शिवविंदुरसोमतः ।
टीका नचायं विंदुः परप्रमात्रेकरूपत्वान्मानप्रमेयाति
वर्तीत्याह शिवविंदुरसोमत इति शुद्धविभागपरप्रका
शात्मकत्वेन विहितक्रियायोगस्वतन्त्रः परप्रमातेत्यर्थः
यदुक्तं प्राक् तदिदं नादक्रियाशक्तौ सोमसूर्याग्निधाम
नि शुद्धविभागः प्रकाशो यः सविंदुः परमो हि न इति नद्य
नविन्दुनामपरामर्शविशेषेणैवास्य संग्रहात् नयन ।
योः प्रतीतौ कश्चिद्विशेषः येन प्रभेदाद्धि प्रतीतिभेदस्य
कथमयं ततो भिन्नः स्यादित्याशंक्याह ।
मूल मकारादूर्ध्वपदार्थेनच्छायामात्रहरूपथा
बलहाः षगदैव सर्गवर्णोरूपत्वसंस्थिताः ।
टीका यथाषगादविसर्गवर्णरूपत्वसंस्थिताः ।
कारान्तच्छक्तिमात्ररूपापि नैपि वर्णानामाश्रितो रेफलकारह
तिरिकारलयापि विंदुरपि वस्त्रमाणेभ्यो रेफादिभ्यो
वर्णाश्च तिरेव वर्णोरस्मत्प्राक् मकारादिति वाक्यार्थः नच
रेफलकाराभ्यामिच्छाशक्ते राद्यन्तवर्तिनी मात्रारूपाभ्यां
मात्ररूपाविता युक्तं परामर्शोन्नरएव मितानच्छाया
एनः शुद्धिर्षितैव कस्यापीये मकारहकाराभ्यां
स्यादित्याशंक्याह । इकारएवरेफाशच्छाययापरामर्शोन्नरएवे
यामरः नवेवसरलेसादृशामोऽहयावरापिमन ।

रकारएवरेफांशश्छायपाषाणादात्मस्वरान्तररूपेणाभवेत्
तथैवासरोपिसमनन्तरप्रकाशात्मकोपिभवत्सोऽयः
विश्वस्यात्मादिवर्णेमकारहकारलेशरूपायित्वेना
वलम्ब्यतच्छक्तिमात्रधारित्वेनहेयाविन्दुविसर्गरूपतये
त्यः परामर्शान्तररूपभाग्भवतीत्यर्थः अनन्तरएवप्र
काशः स्वस्वातेआत्मस्वस्वरूपंगोपायित्वा शक्तिदशामाभा
स्यसंकुचितप्रमातृरूपतामवभासयेत् अतश्च अकार
स्यहकारस्यचाहावेनावेकत्वः स्थिताविद्याशुक्तामंकुचितप्र
मात्मनावभकारेणानुप्रवेशेनिनकश्चिद्दोषः ननु
मरएवकस्मादेवमाहप्रणापानविसर्गायात्मकताम
पादित्याशंकाह।

मूल अस्मान्नविसिसृक्षासौयायोक्ताकौलिकीपरा
सैवस्वोभववशादेतिविसर्गात्मकतांध्रुवं ।

टीका अस्मादनुत्तरप्रकाशात्मनः आदिवर्णस्याकौलि
कीसापराशक्तिरविभक्तायथायत्रभुरित्यादौकौलिकी
निपरेतिचोक्तानः अमायैकात्म्येनवर्तमानायासौविसि
सृक्षासैवनिश्चितंवाहिरौन्मुख्यलक्षणात्स्वोद्भववशाद्विस
र्गनामेमानन्दोदयक्रमेणक्रियाशक्तिपर्यन्तेआच्छूनमी
ष्यितिमवभासयतीत्यर्थः नचैवंतदस्यउपपत्तामेवमाह।

मूल अत्रैवविशिष्टिः शास्त्रेकलाख्यामपन्नवर्तने
कलासमादर्शीतस्मात्सृताकररूपिणी। परा
परस्वस्वरूपविन्दुगताविसर्पिता प्रकाशंपम
देवस्पृष्टोविसर्गरहितानसा ।

शक्तिककौलिकाचैवप्राणाककौलिकानयाविस

ने
१२०
120

गमान्तेदेशोत्तपरांकेरलिनीतिच शिवव्योमेतिपरा।
मेयत्वात्मस्थानमुख्येन विसर्गमात्रेणाप्यस्यसाक्षात्से
हारविभ्रमाः स्वात्मनः स्वात्मनिस्वात्मक्षेपैवसतिको।
ष्यतिः। कलाद्यामन्तविवेनेशेति प्रमाद्यकलास्वरूप
स्फारसिद्धान्तविचारावसरेऽनुवाद्यः कलाद्यामिमहा
देवपदसंज्ञामहेश्वर प्रतिसंक्षेपतोब्रूहीतिभगवता
पृष्टेननिर्णयार्थं कलासमादर्शीयाविद्यादिभगव
तोक्तं यदिदंसकविश्वसंहारेणाकविदर्थसंहारेणावसर्वं
दितम् तत्रपुरुषेषोडशकलेनामाक्रमतोकलामि
मापुरुकान्तःकरणप्रभृतीनांषोडशानांकलानामार्थं
यकारिकानामियोदितत्वेनवानस्तमितरूपत्वादस्तना
कारस्थिमीयोर्थविन्मात्रस्वभावाकौलिकीतिप
तेस्यवमाद्विशात्स्वव्यपदेश्यपरस्कारावरूपिणपमाद्याक्षर
मारशीपरस्थानन्दात्मनोविसर्गस्योक्तत्वादपरस्यच
रकाराणात्मनोवक्ष्यमाणत्वात्परापरयोसोविसर्गःतस्य
सरूपस्योपावानात्मभूतोविसर्जनीयशब्दवाच्योविहत
यांगतिस्तरूपावभासनेनप्रसारणतयाविसर्पिता।
नरूपावपिभासयिषयाशेखलन्तीत्यर्थः प्रतएव
चसर्वेषांप्रमातृप्रमाणप्रमेयात्मनावस्थनो प्र
नानिरेकेणातिरिक्तत्वेनैवप्रकाशंपतननियतप्रक
शानिमकेनार्थः मैवपुनर्विसर्गेणवाह्यभावोमुख्येन
विगर्हितासतीप्रसमभुजगाकारत्वात्तत्तात्ममात्रवि
ऋान्ताशक्तिकुण्डलिनीपरामर्शविन्मात्ररूपेतियावत्

अत एव विसर्गस्य बहिर्भावोन्मुखात्मिकादिकोटिद्
पर्यन्तदेशेयाणाकाशकलिकाद्यावर्तविन्यासे परिणते
तिनीम्नाअथममेव याणारूपमवभासयन्तीमर्थः तथा
यन्माह्वानिक्रमेणा...भावोन्मुखस्वरूपानन्दकोदात्मनि।
धामे स्वरूपे पराकुण्डलिनेति स्वात्मविश्रान्तपरसंवि
न्मात्ररूपेत्यर्थः एवं हि यमेव संविन्मात्ररूपा समादृशी
कला शिवव्योमेति परमब्रह्मेति शुद्धात्मस्थानमिति वो
च्यते तैस्तैः सामयिकैः शब्दैर्व्यपदिश्यते इत्यर्थः तथा।
हि त्रिशिरोभैरवे एवं व्योमेति या सत्ता परं ब्रह्मेति यत्र
हमिति तथात्मस्थानेकिमाख्यानामिति भगवत्पाद
है कलाख्यानसाधकानां सर्वोपरिवर्तिनी तत्पक
स्य प्रमाणेनोक्तेन रहितं स्वरूपमाभेदवर्जितं भूतव्योमप।
दानीतद्विद्योमानन्तपदं परम् भावप्रत्ययसंरम्भमभाव
परमागतिः शिवव्योमनन्तत्वे यं सर्वोपारत्वलतत्त्व
हरं बृंहकत्वे च सूक्ष्मं शान्तं वर्तिच परं ब्रह्मेति त।
न्योक्तं तद्भूतमलत्वकम् इति तथा हृदं वेपदविभागे
नकीर्तितं तद्हृदयकं तथापि भूमिकातीतमात्मस्थाने
निगद्यते इत्यादिना स्वरूपमेषां भगवतोक्तेन तदेवं परेव
पारमेश्वरी संविन्मात्रमात्मप्रमेयात्मनो विश्वस्य सृष्टिसं
हारविभ्रमादिविभावातिवर्तनामित्युक्तं स्यात् अतश्चाह वि
सर्गोमाद्यमित्यादि नन्वेकैवाखण्डसंविदस्तीति तदति।
रिक्तं किंचिदपि न संभवेत् तत्कस्य नाम सृष्टिः संहारो वा।
स्यात् येनास्यावकाशस्तमपि भवेदित्याशंक्याह इयमेव ना

ने°
१२१

121

मेनेसर्गिकोऽस्तिसंहारकारिवलत्वाणिस्थितिर्येन्स्वा।
त्मनेवपुनर्मीयाप्रकृत्याहेरूपादानान्स्वात्मन्येवपु
नः तेनाविच्छिन्नेऽत्रविदेशकालेवास्वात्मनेवपुन
पुनरन्यस्यप्रमातरप्रमेयादेरातपः नन्वहाभासैवेवि
मेरणात्तुर्वर्हो रूपतयापरिस्फुरेदितिभावः प्रतन्त्रारब्धि।
विसर्गएवमन्त्रस्वरूपमाश्चानन्त्रयागतः हंसःशक्तोऽ
नेनेवमस्यपरिभाष्यते। टीका रहविसर्गएवनन्त
हैविदोपारोहक्रमेणाहकारात्मयोऽस्यानुयागतः
सहंसःरसेवमाद्यैः शास्त्रैः परिभाष्यते सर्वेष्वेवशा
स्त्रेष्वेवमुच्यतेऽस्यार्थः तदुक्तं श्रीतन्त्रराजभट्टारके
हंसेस्तूर्यतयायाणोहकारेनामभिः स्मृतामिति नि
वेपावपि रयात्विशेषेत्तनेहिऽत्रनः स्पर्शएवचेति
केषाञ्चनतान्त्रिकानांशक्तिमोऽत्रमहेश्वररस्यासुरासाय
रस्यानन्तरप्रकाशस्यस्वशक्तिमात्रस्फारोविश्वमित्यवि
वादरहपुनर्विसर्गमात्रेनाथस्यसंहिमेहारविभ्रमा
उन्मायप्रयोक्तामितिकिमनेनाहिस्याशंकाह।
मूल प्रत्ननेरपरेयामनेरेवाकलमुच्यते।
टीका एवसकलस्या(ति)स्यनाथस्यकौलिकोशक्तिरुच्यते विसर्गी
स्यहेवस्यमातुपकानमेवनिवारितेननवप्रवेकिंचिदुक्त
मितिभावः ननुविसर्गशाहःशक्तोकेननिमित्तेनप्रहन
रमाशंकाह। मूल विसर्गनावमेवास्याविदानन्दोद
यकमात स्पर्शाभनोकियायांकिंपत्नायाञ्चलान्स्यन्तिः।
मेवाम्याःकौलिकाःशक्तेःविसर्गनाविसर्गनोयोक्रियायांक
रूपेरः

यदानन्देच्छाभ्युदयक्रमेणोन्मेषावभासरूपत्वात्सृष्टीभू
तास्फुरत्तामामायेयक्रियाशक्तिस्तत्त्वपर्यन्तोऽयोच्छलन्तीमि
तिः तत्त्वग्रामशालरवैचित्र्यरूपतयापरिस्फुरणामिति
नानियतोवैचित्र्यस्यविसर्गःकारणसमस्यएवस्तन्तरि
तिकथंयुज्यते इत्याशंकाहृष्टान्तोपदर्शनद्वारेणोपश
मयति। मूल विसर्गपवनाचान्यद्नातिमेनाववता
कः इयद्रूपंसागरस्ययदनन्तोर्मिसन्ततिः।
टीका नावांस्तरिमाणोविसर्गपवनतत्तावतःकरणं
भेदनिबन्धनोहिकार्यकारणभावः भेदएववारना।
न्तोनिकथमेतद्भवेदितिभावः यस्मादातिमोगर्भीकृत
पनावाक्रियाशक्तिपर्यन्तोपनेवैचित्र्यमात्मापस्यासेन
मेहाप्यवाचकायात्मनानन्ताभाससमयइत्यर्थः एवम
स्यविसृजनक्रियाकर्तृत्वादेवव्यपदेशान्तरेप्रसमाप्तो
स्याह। मूल अतएवविसर्गोयमव्यक्तहकलात्मके
कामतत्त्वामितिश्रीमत्कुलगह्वरेरभ्यते।
टीका अतएवास्माद्धेतोः अव्यक्तानादरमायरूपत्वादन्तर्लीन
वर्णविभागायेयेह्रकलाहकाराद्धार्धभागस्वरूपात्मकेअय
यंविसर्गः श्रीमत्कुलगह्वराख्येशास्त्रेकामतत्त्वंकामशब्द
तस्यतत्त्वंसर्वैरेवायतिहृतभावंपूर्णरूपामित्युच्यते इति
तात्पर्यः तत्त्वमेवग्रन्थेपठति।
मूल यतदत्तरमव्यक्तंकोनाकण्ठेव्यवस्थितं तच्चवि
षानिरूपमनिच्छंतध्यानधारणवर्जितं तच्च
तेसमायायवशायेभ्यगपञ्जगत् कथ्यनेनव
रहानींकामतत्त्वंतद्विषतत्त्वपरेतया

ने.
१२२

सुश्रोणीभक्षिस्वेहाहिशोषतः ।

टीका इत्युपक्रम्य यत्तदुत्तरमिमाद्विवाभिधाय तच्छवि
वेतिर्गृह्णीतसाधकेन महात्मना देवकिन्नरगन्धर्वसि
द्धविद्याधरात्मना यक्षकन्यास्तथा नागाः पिशाच्यः स
रयोषितः वशमायान्ति सम्भोगे नरनारीषु का कथेत्य
न्ते यदिदं तच्छविन्नेममायायवशायेषु गायज्जगद्धिस्य
यद्वारेणापठिते यतस्सर्वदेवस्कररूपत्वात्स्वात्तु भूत्ये
कसिद्धमत्तं रतिर्मोऽदितत्वादद्भुतमाश्यपस्वरूपम् अ
त एवानिच्छं नाम्नोच्चारयिताकश्चिन्न्यतिहन्ता नविद्य
ते स्वयमुच्चारतोदेवः प्राणिनामशेषिसिमितश्चासुमा
त्वयमुच्चरद्रूपत्वादस्य संवेधिनोमुच्चारयिषानायत्वते
श्चर्थः तदपेक्षत्वेहितस्याः कदाचित्कवादस्यानितो
दितत्वेनस्यादितिभावः अतएवसज्ययमिति स्वयंवि
तिवाच्यैतदके अतएवाद्यकेत्यकत्वेहि स्थानकरणा
भिघातादिनाभवेत् ततश्चेश्वाधीनमिति कथं वैतत्स्यात्
अतएव ध्वनिरूपं नादाख्यपरं वीजं सर्वभूतेष्ववस्थित
मिति सुसूक्ष्मो व्यापकः शुद्धः प्राणानुरूपवाचकश्चाशु
कामननोदितनादमात्रस्वभावमित्यर्थः अतएव व्यापक
नेसमत्मनादेमस्त्रस्थलध्येयादितिनिष्टयत् ध्यानादिते
नवर्तिते नैगमानिवन्धनध्येयादिरूपत्वेनाहोत्यामिय
धेः एवंरूपत्वेपि रूपभोगावसेरतिसोऽव्यसमावेशाचैव
श्रेयनविगलितवेद्यपतः कारणानामिरस्तवैकल्यायाः
कान्तायाः कान्ततः स्मरमतपवोधपदभिव्यज्यमानत्वात् अ
नएवमननोदितनवोपनकालमप्यविश्रामणावस्थाने ।

एवं च विसर्गस्थानाहतत्रूपत्वात्सोऽस्यापि कोनाके वलः
किं विडम्बनतापत्याहाहेति स्फुटमेव व्याख्याने येनास्येत
दुपलभ्यमानेन निदर्शनीकृतं तेन न योगिमात्रगम्यमेव
तत् अपितु सर्वैरेव तदुपलभ्यत इति भावः अतश्चात्रे
नहकारस्यापि प्रसंगात्स्वरूपं निर्दिष्टं किं तु तस्यैः।
स्यास्फुटत्वेनैव मेव व्याख्यानम् अस्मत्सोऽस्मात्तयेनो।
यो विशेषः अतएव समनन्तरमेव विसर्ग एव सन्दृष्ट
मारूपानन्दरूपागतश्चाद्युक्तं यदभिप्रायेणोवानयोः
परापरत्वमपरत्वं चोक्तमतएवात्रेहकारस्य स्वरूपे
नोक्तम् एकं चाप्यत्र यत्तदन्तरमयुक्तं प्रियाकाण्डोदितेन
परम् सहजेनादरश्चक्तं न वानिस्योदितोजपतीति तथा
निस्यानन्दरसास्वादाद्धाहेति गलकोदरे स्वयंभूः सदे
होस्कारः कामतत्त्वं वेदनति नथानुहृतात्मसेवेवि
पे विसर्गसाधकश्चित्तं सम्यक् अतिसौख्यसमावेशवि
वशीकृतचेतसः अविच्छिन्नेजपत्येन संगनासंगमो
स्त्वे अत्रासमकेयियापालियोगयोगीश्वरः परं सशि
रोरहितः कामः कामिनीहृदयालयः नेत्रानुकूलेन तेन
पशाकिद्दृष्टिं समाहरेत् लोमयेनात्र सन्देहस्तमामपि
वराग्निपामित्याद्युक्त्या कामशब्दाभिधेयमनुत्वकला
त्मके विसर्गस्वनेत्राभ्यां निर्गतेसाधनेत्रयोरनुप्रविष्ट
ध्यायेदिति एवं क्रमेणात्रासमन्तात्सोलायं क्रमेणाग
मागमयोः योनः अपि च स्थानान्याये तस्यानाचाहितेतत्क
त्वाजगत्ताय मानं जन्तवकृद्गगपरतत्क्रमेणावशाये
त् स्वात्ममयत्वेनैव सर्वमाभासयेत् स्वात्मायत्तवा।

ते
१२३

123

ऊर्ध्वादिमर्शः इदानीं षष्ठीकाविसर्गस्वरूपमेव हष्टान्तो
क्षान्तकादीनामप्ययं वक्तुमुपक्रमते ।

मूल अनुत्तरविसर्गस्य हेसायद्वत्स्फुटस्थितिः
तद्वत्सानुत्तराद्यौकादिसान्ततयास्थितिः ।

टीका अनुत्तरस्यानन्तरेणाहूतो विसर्गस्येव यथा
हकारात्मतयास्थूलेन रूपेणावस्थानं तथैवानुत्तरा
दीनामपि कादिसान्तत्वेनानन्तरोदयपदवत्तयावभा
सनेऽस्य मर्शः तदेवाह ।

मूल अनुत्तरात्कवर्गस्य स्थितिः पंचात्मनः स्फुटं
पंचशक्त्यात्मतावेशपंचैकत्वयतः स्फुटः ।

टीका पंचात्मकत्वे हेतुः पंचशक्त्यात्मतावेश इति पंचै
कत्वेति अनुत्तरेच्छादेरनुत्तरस्यादि विच्छेकियायाऽ
पि सर्वं सर्वमत्तीति न्यायेन पंचशक्तिमयत्वमिति त
स्मैतेः कवर्गस्यापि पंचात्मकत्वे पवमस्यापि स्वेयं षष्ठ
शक्तेः स्वस्वरूपसंस्थापायपकरूपतः वर्गः पंचशक्त्या
पत्तुरूपेण गतः द्विरूपापास्तेनाभानेरताघवर्गेऽस्मके
उन्मेषदृष्टिवर्गस्वपेतो विशेषमासाद्यते स्वस्वरूपसंस्था
याशेति इच्छामात्राणां दर्शितायाः पकरूपतश्चमत्वयाथाय
वेच्छाशक्तेः तत्पुनरत्रस्याप्रयोगस्थः विद्यादीनामपिश
कीनां यथायथं पंचात्मत्वात्तथास्फुरत्त्वमस्तीत्यतो विमर्श
तत्स्फाररूपाणां कवर्गादीनामपि तथात्वमित्युक्तं क्रमप्रस्फुटनात्मकइति
येनीच्छाशक्तितेयमर्थादिच्छमाणं हि रूपायाः ऋकारऋकाररूपायाः
पवमनुत्तरादिभ्यः पंचकः कवर्गादीनां पंचानां वर्गाणामुदयइ
त्यभिहितं अनुत्तरवेषां अऊदृविसर्जनीयानां करण्ठइत्यादिनास्थानमप्यु
क्तम् ।

उक्तं चान्यत्र प्रकृत्यात्मं च शक्त्यात्मा द्वितीयो वर्गोऽस्थितः
प्रमातृषित्प्रपायाश्छायायास्ततः परः वह्नितमानष॰
ल्पस्यात्मनायं च हृद्येततः पादिरुन्मेषतो मानश्लिष्ट
शः प्रकीर्तित इति ननु पृथिव्यादीनि तत्त्वानि षट्त्रिंशत्
नि पंच वस्तकमात्कादिषु वर्गेषु मकरान्तेषु स्वतेश्व्या
प्रम्याकादयो मावमानाः पंचविंशतिः वर्णाः पृथीन
त्वाहाश्च पुरुषतत्त्वान्तेयावस्थिताः तत्त्वान्तराणाम॰
पितंभवाद्विषमवशिष्यते इति कथमेतावत्तेवाक्तं यते
विंशं समाप्यते इत्याशंक्याह ।

मूल तेषु पञ्चविंशत्यंतेषु ततः स्फुटं तेष
तात्स्फुटतः पाकमेतावन्मात्र रूपकम ।

टीका सर्वंतत्रैवेति पृथिव्यादि पंचविंशत्यंतेषु पुरु॰
षः पंचविंशकस्त्वात्मस्तापुरुषतत्त्वान्तं विश्वस्फुटत्वा
तेषु रूप प्रत्युक्तं यतो विश्वं समाप्यते इति नियमादि
रिह मायासहिते कंचुकषट्कमणोरत्रंरंगमिदमुक्तमे
मात्रमायामरपन्नकराठ सत्यगवेनाभिन्नमेवेति न
प्रतिरिक्तस्थूलतेयात्मा विश्वरूपतयोक्तमिति भावः प्रत
पंचेतावत्तत्त्वपंचविंशकांते विश्वं स्फुटत्वेयतादेव हेतोः
इन्द्रियैः स्पृश्यते स्पर्शाः तत्र पंकादयो मावमानाः स्पर्श
इति वाचकाभिप्रायेण मायास्पर्शान्तकौंतेय शीतोष्ण
सुखदुःखदाः आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भार
तेतिव वाच्याभिप्रायेणोक्तेन कश्चिद्दोषः प्रपंचसः प्रमा॰
रत्वेऽपि करणानोकारणतादेव प्रमाणत्वेऽपि यतेयवग्र
मानतद्भूत्वादि प्रमाणान्तराभिप्रायेणेति न कश्चिद्दोषः प्र

ने
१२५
124

वेद्यस्पर्शो नाम हृदयमभिधीयते: ध्यानामयमियमेवेच्छा
शक्तिश्च वा हृदयात्वभितात्वभिनवतः सा विज्ञानीयश
क्तेश योन्यत्वे यानि यात्मनाम् सैव शोद्व रोपानलेप
कात्वख्यभूषिता विज्ञानीयोन्यत्वेनैव रंवलंवगच्छ
ति नहइन्मषशक्तिर्विश्वपावैनात्यशक्तिगा वकारं
मपयेनस्हृिसारमवनेके त्वभिनात्वभिनहृपवेन
हृपायेयपामिच्छाशक्तिः साविज्ञानीयश्रिहृयायशाम
शः प्रवनरस्तत्र योन्त्वीनेन समासिकोपगावीति
प्राममात्यैः सतीपात्मनोपाति पकारात्मनस्कुरतीम
यः सैव हृदयापीच्छाशक्तिरविरश्रुति भासिस्पृष्टावुक्त
शीत्र्याश्चिरवक्रत्वोपात्वेपतोपमध्यारिष्यमाणातका
लक्षणाद्भूषितासतो प्रवमरात्मनि विज्ञानीये यदुक्त
त्वंवेनेन समासिकोपगावीति सत्यैतेनरंवलंवग
ख्यति तदात्मनाभासतेरस्यः पवमन्मेषशक्तिरपि
हिप्रकारावैनात्यशक्तिगानुमवेणामसह्रमागवद्वकृत
सार्थं वकारवमाभासयेत् तदुक्तं विभिन्नशक्तिसंयो
गारिछायरलतांगता स्पृष्टिसारमकुर्षकोमित्येनेनास
वकृणावोजनात्मन्याप्रकारिवदर्शिते पवंपरलानाम
पिशायकारिवदाहकं नैतेभकं वक्रमेणावगल्लं
ननिछामामाग्र्यवृणायामपिवस्यमाणानोमाइच्छा
शक्तिरेव परामर्शान्तरत्ननेन समर्थ्यमनुत्तरसंब
हृभावनस्तस्याः परामर्शोन्तरलनवर्णाकार्यस्तुस्याः
लोनामतनस्यापुनर्यकारादिरूपत्वेन भेदः कार्यस्यात
कारणामेहादिकार्यभेदः कारणाचात्रा ॥ ॥

त्मनःसंवेद्यात्मकं पदमेवेति किमेतत्स्यादित्याशंक्याह ।

मूल २५ वाह्येवान्तरानन्दयाताशीघ्रत्वयोगतः वा

वृतिस्थ्यैरनेव बहिर्भासनात्स्थैर्येणोपरा ।

टीका २५ वाह्येषु वस्तुनिरीक्षमाणमध्ये तु अन्तरानन्दाभ्यासमध्या
हितकल्पेनयातामिलितामतीशीघ्रत्वयोगतः संस्कारव
लात्तोयोगमुपायिवेनस्वीकृतमवाप्रितिस्थाने वाप्रवी
नयकारस्वरूपतासामेत्यर्थः एवंभासनाद्यास्वनालदर्शोप
मैनयास्थ्यर्यतोधृतिहेतुस्थिरत्वात्स्वेयमसूपरेजकत्वे ।
नावलम्ब्यक्रमेणवाह्यवीजरूपान्तनोपरावीजलका
रस्वरूपतावाभासयतीत्यर्थः अनन्देनिवोल्मेषादिविना
कीयशंकान्तरामिन्दजनयरतयोक्तम् तेनान्तरानन्दस
यहाभानरेच्छायायवमुपायियोगेनभेदाकार्यस्यापि
भेदृशलियथोक्तमेवोक्तं अन्तवाह्यःस्पशइस्पयदृश्लोति
मितेदर्शयति ।

मूल २६ एवन्तक्षसन्तःस्थमतप्रवनिगद्यते रेखा

यन्तर्गतेवेनस्वसमामेवसंस्थितेः ।

टीका अन्तप्रवयागृक्काहेतोः रेखादीन्यादिशब्देनोन्मेष
स्यगृहणात्रिखोन्मेषयोरन्तरभेदेनावस्थानात् तथास्वस
यमात्रैकरूपस्यात्मनःसम्यगामिरेकात्म्यनावभासः न
वसंस्थितेः यमात्रैकात्म्यनवर्तमानत्वादियं यादिवात्मेव
नक्षमन्तःस्थनिगद्यते सर्वेशास्त्रेष्वेवमुच्यते इत्यर्थः यउ
क्तं रेखायनः प्रवेशनतेन्तःस्थाइतिकीर्तिताइति नाविः
स्थायाः शक्तयः विजातीयशक्तिसंभिन्नायथायगमशीत्व
तागायाविर्भावयन्ति तथैवसजातीयशक्तिसम्बन्धेपिकिन

ने
१२८
125

वेमाशंक्याह। मूल संजातोपकशक्तीनामिच्छाया
नोचयोजने तोभात्मकमिदमाह: तोभातोभात्म
टीका तोभात्मनोशैवोनामतोभात्म नामपि।
नोद्भूतानामिच्छादीनांशक्तीनांयदायोजने प्रकः सव
र्गोशैवशनि सन्मात्माघोराः भवेन्नदातोभात्मकमिति
शाह: सजातीयशैवरूपपरामर्शत्वभावत्वेनपुनर्विजा
तीयपरामर्शान्तरयत्वेशात्वकोविदाः कथयंतीत्यथे
तेन ३३३६६ ३६६६ ३त्येवंप्रायेयोगेतोभात्मशैवरूपमी
कारवमेवाहिनितान्तपर्यंम प्रवत्तरेपुनरेवरूपववोपि
विशेषोत्तीत्याह। मूल प्रवृत्तस्यसमानाम भवन्न
हितयोगातिः प्रवृत्तेरपत्तेवैकेनद्वेदानन्त
नेय प्रभविष्यन्तिनयोगेतोभाःतोभात्मकःस्क
ह: प्रशाप्यपुनरेयामहितोयमपिसूनये। न
पर्यामेतन्यातोभंविनेवापुनरात्मना।
टीका प्रवृत्तस्यपुनः सजातीयपयोगेहिमकारागनिर्भ
वेघयस्मानवनदेकमनन्तरेवेदानन्तस्तनये प्रभविष्य
नामेष्यति नदातेनापरेगानन्तरेगोवसंवेयेतोभात्म
कभ्रानन्तरूपयववस्कदेयोगः प्रागवदेवनिर्वायःसाधि
येयाटगात्रमिमासौ एकः प्रकारः प्रयाप्यर्थादेकस्याउ
नरस्याहितोयमप्यन्तरेसवहमानन्तनन्मनेनपर्याम
स्यानदातोभात्मकानन्तपार्श्वभावमन्तोरागानोपुगाशत्य
रूपकृतेसन्तनुनरात्मतेवभुवयथासोसन्तामिमाशेव
निहितोयः पवमनन्यसमगादेभिपापयप्रकृतमेवोक्तगाउ
दपमामियते। मूल रक्षापाकमेकाहीनावेषुयेनवशषिता

शीघ्रस्थैर्यप्रभेदेन त्रिधाभावमुपागता प्रवृत्तिमि
षत्समुन्मीलनोन्मीलितमिति स्थिते इष्यमाणाभि
यैतस्यां तादृग्रूपापरिप्लुतेः तदेवालोक्यमाना
न्मतानन्दप्रेरणात्मना बहिर्भावस्फुटत्वमेमष
सत्त्वितनये स्थिते ।

टीका एवमदेदृश्यानामपि वि
मर्शावस्थानं दर्शयति प्रवृत्तिमिषत् इत्यादिना एतस्यां
त्रिधाभावमुपागतायामिच्छायामिष्यमाणामपि त्रिधे
चावस्थिते एतस्मात्केवलमिच्छामात्ररूपात्स्वहृदयस
विमर्शहृष्टादिनीत्या शुद्धायामिकाररूपायामनुन्मिष
त्समुल्लासितशीघ्ररूपेणोन्मेषेण रूषितायां स्कारस्वरूपा
यामीषन्मीलितसमुल्लासितमिति तोलिष्यमाणस्य शीघ्रवे
दिभेदेन वैशिष्ट्यानन्तरूपप्रसरणावः प्राप्त इति इयांशविषया
इतिवाच्यं न पुनरेकएवंविधेयमाशङ्क्याह नाहमस्माप
रिच्युतेरिति नहि शीघ्रत्वादिभेदेपि इष्यमाणानामलक्षणं
रूपादस्वप्रत्यावृत्तिभावः तदेवात्रिविषयमपीष्यमाणं
स्वात्मन्यलक्षणेनोष्मणा वहीरूपतया समुल्लासिते सह
फलेनाशयसत्त्वितयात्मना प्रस्फुरेत् एतदाह तदेव ।
त्मादि एवमूष्मणीयत्न इति रेकासंभवात्रिप्रकाराणि
ऽखेवमोक्षवशादेवपरामर्शरूपात्मनाप्रस्फुरितेति तनाम
र्धार्थः एतत्रं इच्छेवलोक्यमाणाक्रान्ता कालनयसमाश्रिते
ति एतएवैषामिच्छायाश्च इत्युपशानेनानाव स्फुरस्फुरणा
नोन्मुखी ल्पनतलमानानन्दना इत्यादिना मस्थानतत्त्वगमकम्
प्रकाशितं एतदाह ।
इयदन्नमेवाविस्फारदन्यथानेन प्रकाशते ।
मूल ततएवमकारेस्मिन्स्फुटेविश्वं प्रकाशते ।

ने॰
१२९

126

भ्रमते च परे धाम योगिनां तन्मयत्वतः ।
टीका ततः इति श्रोन्मीलितस्यापि छद्मातमस्य वहीरूपत
यास्य महासितत्वात् शुन्येनैवाभिप्रायेणासारोनाए
वंधयामभिमायुक्तम् शून्यवचेयादिस्याघ्यायकारि
त्वात् सो मे वामस्तत्वाथ्यवस्यधामारं स्वधातिर्यि सकारे
घटस्याधारेनामभिः परिकीर्तिते इत्यादिदशास्त्र
वीतनयोकेषु गुरवस्तमयरामस्तेधामप्रवत्तते सर्व
शास्त्रेषु कथ्यते तीमर्थः ननु वास्यकिमेवं रूपत्वे कवि
दि भाव्यते न वेत्याशंक्याह ।
मल क्षोभान्तरविश्रामं गते देववपुः परम्
स्वस्वभावं समावेशसमाधिषु ।
टीका क्षोभस्यादियागरूपस्य येया पन्नविरामास्तषुयेसी
मेवयुः परमस्य परानन्दमयं तो इवेनेन करणमयी
स्वरसाज्जनप्राविलयमुपैति वागयर्वोधमरस्वपणा
मेकरणावकृत्स्नास्ताभोन्मज्याऽउद्दितेनसीकाराहेषुनन्त
रज्जवतत्वेवदार्द्येनं निरूपा महितेवलपरमित्याषु
हादिपमानत्वानि मनेनेनविमाननपानुमाजनेस
पवसमाधिः परसंविकलारूपेनेन परिस्फुरणे नत्वे
वमायेष्वानेष्वभिमयोकीनं समयः पवकास्यपरेत्रलन
मेवोक्तं स्यात् ।।

ग्रन्थपर्वाविभक्तमिश्रकेनियतरूपस्याहिविभागोभवती
तिभावः प्रवर्तते इतिश्रीपरात्रिंशिकादौ तथाहि तत्र
परावीजोद्धारेत्तनीयेत्रत्रसङ्ग्रन्थिमुक्तेतनीयत्रयस्य।
कारः पट्टीते गेंतत्समहितिनिर्दिशोत्रात्तणाद्विविधःस्तन
रति यतएववास्यव्यापकमात्रनेवरूपमतएवान्यत्रवि
घनत्वमितिव्यपदेशान्तरमस्तीत्याह।

मूल एवावभगवानेवतच्छ्रीमत्कुलगह्वरे शक्ति
शक्तिमदैकात्म्येन ध्यानपूजाभिधानके कालचक्र
प्रकारेध्यानधारणावर्जिते विषतत्वमनच्छा
ख्येनवत्वेहात्मकाशितम्।

टीका यदुक्तेनवैव ह्रले
शक्तिस्समाख्यातागह्वरेशक्तिमानपि उभयोर्वेदनेकत्व
कथ्यतेकुलगह्वरमिति तत्रयमेवगम्यंपठतिकालच
विमादि सर्वोपतस्यारत्नाग्रक्रमदर्शस्यहेदेवितवैत
राख्यामनीयवेनातुकम्पनाद्दिपुरस्यापकरूपस्यपत
वेसर्वेश्वापतिरूतत्वंतत्प्रकाशित ग्रमेयस्यवाटात्मसं
मरम्यावमरेत्तभवगोचरतामापादितमितर्थः तत्रा
नाहतरूपवादनच्छशब्दाभिधेयमतएवसन्नोदित
वेनध्यानादिनिरपेक्षं नहिनियतपरयादिनिष्ठमितिभा
वः एवमपिकालचक्रप्रहावदाकारोयस्यतत्तथाविं
यमनच्छस्यहिकेनतयात ध्यासन्निवेशात् तविरूपमत
बीजमुपक्रान्तेवर्ततेतनचैवंरूपंतस्यसंभवति तस्यका
मात्राविषयत्वेनोक्तत्वात् तत्किमेतत्तेनाह।
मूल योनिरूपेणानयापि योगेनापि भालरेखेदः
तत्त्रिदर्शनयोगेनपञ्चाशतमवर्णाता।

टीका नमेत्येति योनिरूपस्य कादेस्तस्याहोभान्तस्य निदर्शन
मुद्रात्तदेवतोभान्तरमुदाहृतमात्रकायांपंचाशतात्मर
ग्गनवर्णेनतकारेणाकूटबीजेन संबन्धः सद्याद्यनुभूत
योरनुत्तरविसर्गानुप्राणितयोः ककारसकारयोः प्र
त्याहारत्वेयापामोयेनतिखिलमेवयोगपद्येनमातृक
याः सतत्वंप्रदर्शितेभवतीतिनतुकेवलेमराजपादैः तदि
पत्यपंचेपञ्चमातृकायास्तत्वेनदेवककारमकारप्रत्या
हारेणानुत्तरविसर्गसंघट्टासारेणाकूटबीजेन प्रदर्शि
तमनेनेति नतुनेत्ररूपमिदंपंचविंशतत्त्वपतः कूट
मित्याद्युद्धाराकारेपाभावस्मात्ः पंचविंशतिवर्णात्मपर
पनपाभेदैकस्वभावानिदिष्टालक्ष्टनन्तरभाविमुक्ता
मुक्तकस्यैककोटिरूपमिमाशंक्याह ।

मूल पंचविंशतिसंतेपंप्रागवस्थमितसंस्थिता
चतुष्कंचवतुष्कंचभेदाभेदगतंक्रमात् ।

टीका पतदेवमप्रपंचयति प्राग्वचतुष्कंसविनेर्भेदसत्त्वा
नकोविदभेदस्याभेदरूपेकाकेरूतरमस्थूलमूपम् भे
देतिसंविदः सकाशाद्विभागमितपदैः प्रतपद्यास्यस्थ
लवाह्यादिभूतरूपत्वमुक्तम प्रभेदेति रुद्धाशक्तिस
पादितेकादिहान्तवर्णात्मनेस्वरात्मप्राणितमेवम
वनीतिरूपंपित्तमाह ।

मूल दृश्यपदार्थात्मानेनतस्सर्वंसमरमपंप्रधा व्याप्त
मनन्तेशाकनीमावर्णात्मानेपरांपतः केवल । टीका दृश्यम
मनन्तेशाकनीमावर्णात्मानेपदकेनतस्सर्वंमुदयात्मा ।

वैखरमयं स्वराणामेवान्तः शब्दात्मना रूपेणावस्थित
मित्यर्थः अन्यथा ह्येषां तत्संयोजनवियोजनेनैव रूपत
याभिव्यक्तिरेव न भवेदिति भावः अत एव तद्गणनान्ते
वहिरभिव्यक्तेः सत्त्वं ह्यते इति ठं जनं न तु न रक्षवं तयो
मांयपूर्वमपि स्वरात्मनावस्थानात् अथास्य च वर्ण
न्कसन्निधावेव तत्त्वं भवेन्नान्यथेत्याशंक्याह । स्वरग्रा
णायन इति अभिव्यक्तमेवैतद्गणनान्ते स्वरानुगामित
मेव भवेदन्यथा ह्यनच्छत यासो व्यापारपवनभवेत् एवं
च स्वराणां सर्ववर्णानां मूलकारणं भवेदित्यर्थः तद
व संवादितं भगवतापि येदनकामनत्वं न विषनत्वेन
देवाहि तदेवाह समासेन प्राणदेहगलावने इत्यादिनं
कामनत्वं स्येव पुनर्विषनत्वेनाभिधाने कथाग्रयरमा
शंकाह । मूलकामस्य सर्पणीनान्तत्वं संवद्देशविभाव्य
ते विषस्य वामृतमन्तव्याद्यतेणोद्युते सति ।
टीका नतु भगवता श्रीकलगढेरे कामनत्वविशेषणत्व
योः प्राणानामात्मरूपा प्राणादिवायुपंचकसामान्यभू
नोषष्ठी प्राणकलामपि कृत्स्नस्वरूपं निरूपितं तु पुनः ।
प्राणमात्रं तत्सर्वरूपासंभवात् तस्यहि रेचकादिदशा
स्यरेच्छाधीनवृत्तित्वादुच्चार्यमाणानप्रति हन्यमानत्वा
यापि संभवेत् विशिष्टं पुनः कामनत्वस्य प्राणरूपत्वे वि
षनत्वस्यापानरूपत्वम् अतस्तयोः रकारसकारात्म
कत्वम् तदुक्तं सहोत्पादिनामानावपरोनरवाशिरौं
परस्परं हुषरतो मतोनगगरूपसौ कलोशपपिनंश
कोवीर्यमुक्तास्त्वयमस्तदिति तथा ऊर्ध्वं विहरविः प्राणो

ने॰
१२८

128

दिरंभागावेमेवच सिद्धेरपिशिवेनाभागः स्वेच्छयाशायना
त्मकः अथोनादरूपापानोमनगम्यः तथाशयो स्वेच्छ
यापिशिवेनाभागः सिद्धेसैवालयात्मकइति एवंवैशि
ष्ट्यपि अनयोः सामान्यविशेषनिष्ठत्वान्याणानामात्र
रूपत्वमुभयत्रापिसंभवतीत्येकरूपतानिर्देशः य
दभिप्रायणाकामनत्वस्यैवविषयत्वेनाभिधानमि
हवैतन्संवादनम् अतएववकामस्यकामतत्वस्या
पिस्वात्मनिविश्रान्तेरनन्याकांक्षितानामनत्वपार॰
मार्थिकेरूपेसत्वेहेविभात्वेन परस्परसामरस्यात्म
सेतोभावसरसैवेरेवमाहात्म्यायनेरूपत्वः विषया
त्वस्याशोः परिमितस्येदृशाहिमानः स्वाभाविकहक्रि
यावरकेपारमित्यात्मनिफायनेस्तुते वेद्यवेदकविभा
गगलनात्मगौरूपसमुदितेसमासमनेविकासदशा॰
मयतत्वसेवरूहेविभात्वेन इतिसर्वेणावसंवंधः नत्र
त्रास्यस्वाभाविकस्यहेशाहक्रियावरणापिकिंनिमित्त
मित्याशंक्याह। मूल आशीशक्तिर्विषयस्मा
टीका शक्तिरिति इत्याशः ख्यादयेन्मरहः।
पारमश्रीस्वरूपगोपनारूपामायाख्यामहइति स्वाभा
विकल्पशाहक्रियापारूपविषमपिवहिर्व्यापकत्वाद्व्यात्मस
रागवात्मनाहक्रियावरणामवकंपाहिमवतत्त्वाशयः एव
नकेवलमस्यकामतत्वमपि
मयोमाह। मूल निरंजनेत्युपेर्यापावनिरंजनव
क्रियाशक्त्यात्मकं विश्वमयं तनःस्वतंत्रसानंदं
योऽसौहिलन्यापोह्यात्मकोविश्वमयतनस्पतसोऽनन्दे
नान क्रियाशक्तिमायाण्यवहीरूपंनयासमलासित
क्रियाशक्तात्मकमननपवाविषमयतत्त्वरमा।

हरके यामप्रकाशात्मवान्हंमेजः नमिरंजने पतवितय
मैकेन यहानप्रस्फुरेत्तदा नकेनविइपादेयंस्वस्वावि
मतिषेपतश्चादिपूर्वोक्तप्रस्तानकेनविइपायेयमि
त्यर्थः नस्यपुनःक्रियाशक्त्यात्मनश्चान्तस्यपान्नोयतंबे
परमप्रकाशात्मशक्तिमहत्त्वर्णाविश्रान्तिस्थानेनतस्ता
त्तंनेशक्तिमानच्यते यस्मान्नशक्तिंजीतकेनवित्तश्मा
दिमाग्रयणादिनघुस्माशक्तिकर्तृकेनखक्तीकरणेनउ
क्तमित्यर्थः अतआह यस्मात्स्फुरेयतनशनियस्माद्वेतोः
यनःशक्तेःसकाशात्स्फुरेत् शैवीमुखमिहोच्यते इमं
प्रस्मात्स्वशक्तेर्वाभिव्यज्यते ननुकामादेस्तत्वत्रयस्येत्था
दिशक्तित्रयरूपत्वमस्ति तत्कथमेकस्यैवात्रत्तवोत्रमे
तद्दयत्वमुक्तमित्याशंक्याविभागवेदनरूपत्वमेषामवि
भागमेवद्रढयति इच्छाकामोविषंज्ञानंक्रियादेवोति
रेखनं यतत्रयसमावेशःविवोभेरवउच्यते भेरवश्च
तिविश्वमयत्वेनपूर्णत्वात् अतएवतदेवतत्त्वंपरमि
त्यात्मकमेवमेतत्संगादभिधायप्रकृतमेवाह ।

मूल अग्रहूपिं सत्ताकर्पादितिनोगुरवोनघः ।
विषतत्वं संप्रविश्यनभूतेनविषेणव ग्रहः ।
केवलमेवाहमितिभावनयास्फुरेत् ।

टीका अत्रेतिविषतत्वात्मकेव्यापकरूपेरूपिमित्यनुप
वेशे किंचात्रगृह्णाभवेदित्याशंक्याह विषतत्वस्मादि
भूतमिमितियत्वादि ग्रहइति अनात्मन्यात्माभिमानःन
दिपरिमितस्यप्रमातुर्भवेदित्यभिप्रायः परप्रमातात्म
निर्व्यापकेरूपेसमावेशभाजःपुनर्भावनाभ्यासादहमि

ने
१२५
129

मेवपरमाद्वयतोल्लासेन येनास्यतदतिरिक्तमुपद्रव
निमित्तं न किंचिद्भायादिति भावः यदुक्तं श्रीकुलग
ह्वरे यत्राश्नुते निरालम्बध्यानं धारणावर्जितम् सर्व
वर्णोपरमान्ते सर्ववर्णविवर्जिते विन्यासे केवलं शु
द्धं विषनिर्वाहकारकं न विषं न ग्रहः पापं न मातान
वेतालाः नापि शोचादिकं किंचिन्मायया नाहं विभाव
येत् केवलं भावमात्रेणासादि न त्विष्यमाणा दूषिता।
पारम्पर्याः सर्वतोभानन्तरस्यासंभवाद्देवीजं चक
स्याविदिस्मात्कुरूपमात्राशास्त्रवेद्यतिताने प्रतन्तस्त्व
वयाश्रकाले यकालक्ष्मादि सैव शीघ्रनेरापातेना
दि तथा मावेदश्येन रचितेनादिवाकैः शास्त्रवरोम
तोभान्तरस्यापि सञ्चावत्तकारमेषा सर्वेयतिताने शास्त्र
नेकथं निर्वेदे दिमाशंका प्रतिविधये। ननु यथाव
गोभ्यानन्मोक्तेनेन पाठनाकथं स्यादिति चेद्ब्रूमः ना
यपाठव्यसोतस्ता तथाहि तत्रगायासाविद्याशालि
रुद्धोचिता सैव सनेत्वकर्तव्यमनः स्वस्वेष्टरूपकं
यतवयरूपणाहृते रचितव्यमितेततः भागामय
सवसेनकालक्षणेन दपुश्रुतत नन्मोक्रमितिदव
गोदीनां भूमशंतिनानापाठव्यसोतरनेतिद्वरम् प
नेदवोपपादयति तथाहि तोत्रादिनानः पाठगता
यथामिद्याशाकिः सैवान्तः स्वस्वाभेदेन वर्तमानम
पि यथा स्वानियतं रूपमात्मीयं कार्यं दर्शगादि वादि
स्तुलासमेपेत न तु नस्तहृते भूषणानिमित्तं विरदि
प्रभावेर्षितनयनादिकालक्षणमेव नतयेत्।

एतावतैवतस्त्रीरितार्थमिति नकार्यत्वस्यविभावनाय
प्रभवतीतिभावः तस्त्वकालखंडेनविभिन्नमीषितथ्येवा।
त्साःशक्त्यायाप्रपवदुः तदेकात्मकमित्यर्थः नहिप्रकाशे
कस्वभावाघाःशक्त्यायाप्रमध्यातिरिक्तंनाम किंचिन्मभवे
दितिभावः तेनवस्तुतःशक्त्यायाप्रदशायामाननस्वका
र्यो विभावकत्वमितिप्रकृतमुक्तमेवसूत्रेइति नन्वेवमपि
षाट्ठानोसर्वेमर्विकयानवीनवमामभवेदित्याशंक्याह

मूल तेषामूर्ध्वगायाप्रकृतसप्रलयात्मकेविदुः
एषाठलोभकनाहोभधामत्वाभावयोगतः।

टीका रक्षमाणस्येच्छायाश्चमेलनाद्यपविदुः एभोवनते
भात्मकत्वेलोभायारवेवेति तेनकेवलायाःशक्त्यायाप्र
लोभाविर्भवत्वेनापितेषांवीनभुपपात्तंभवेत्समुदा
यात्मकत्वाच्छ्वायत्वस्यातिप्रकृतमुक्तनात्रषण्णस्पमोरते
ति एवंमेतनसंगादर्भियायप्रकृतमेवाह।

मूल एतद्दर्शांचत्वक्षस्योत्पश्यामासनावशात
उक्षोतिकथिततामभैरवेनामलात्मना।

टीका चतत्वक्षस्येति हकारेणमहतस्यमन्त्रराजस्येति
भागिवेक्रम मन्त्रसस्याहिशक्तिर्विसर्गलक्ष्मीवाच्यान
रूपमयमित्यनप्रवाचनरेणसंस्थानवेक्षणाते सा
तेमलतत्तोनस्वतेतसंतप्यर्थः नहीच्छायामन्त्रमरस्यवा
परामर्शात्मरववदन्यायत्तयाभासनमपितुस्वमहात्म्या
दितिभावः यद्यपिकवर्गादीनामन्त्रनादेरैकस्मादे
वगन्तोमे तथापिनश्चक्रस्यानन्तरप्रयोजनकीकारेणातिप्रकृ
प्रकृते लोकणामासनावशादिति नकेवलकारिहात्मस

ते
१३०

वर्णानानन्यस्पर्शादित्यादिनयाहृस्यक्षरस्यगाभिधानेनावर्-
हृस्यत्वे नायोगमाह।

मूल कादिहान्तमिदं याऽऽशोभाधारतया तु याः

टीका शोभाधारतेयनियानितयेत्यर्थः यदुक्तं कादि-
भिस्तु समनायोनिरिति न केवलमुक्तमाक्षमावीनानाम-
ववीनानन्तरयोगमाह।

मूल स्वराणां षट्कमेवेह मूले स्याद्दर्णसन्ततौ ष-
ट्देवतास्तता एव ये मरुताः स्वर्गेश्वरमयः।

टीका षट्कमित्यकारादिकारान्तम् एवकारेण स्वरा-
णामवच्छेदः तेषामप्यतस्पारमार्थेमवहिरूपमिमा-
शायः एवमेषां षण्णामेव वर्णानन्तराभिव्यञ्जने प्रकाशरू-
पत्वमित्युक्तं स्यात् अतस्तु प्रकाशरूपत्वादेवैषामयत्रष-
ट्देवतात्मकं स्वरूपमिति षड्कर्मित्याह षट्देवताः
दि यदुक्तं दहनो पवनीयमाकोषिणी वोषिणीरश्नि
मुख्याश्विनि दाहकत्वादीनां शक्तीनां प्रकाशैकनिष्ठ-
त्वात् यदुक्तं षोडेवेहस्वराह्वयाः कथिता मूलका-
रणम् तेन प्रकाशरूपत्वाद्धितयाः स्वर्गेश्वरमयः इ-
ह। मूल सौराणामेव रश्मीनामेवं स्वरूपं समभवयावस्तुन्मयोमा-
प्रेतादरीवेचितयस्कन्दवास्त्रात्मकलाश्रुतः

टीका एतस्तु पूर्वमेवोपपादितमिति नेह तु न रागाय।
त्मम् ननु परस्परव्याहतत्वात्सर्वभावानां कथं सौरा-
णां रश्मीनामनन्तत्वान्तः सम्भवतीत्याशङ्क्याह।

मूल वस्तुस्थनाममैवांस्मो भोग्यं भोक्तृस्वतापरम्
भोक्तैव भोग्यभावेन हैवियात्संस्थवस्थितः।
घटास्यनाहि भोग्यत्वे स्वत्वधर्मोन्तगेहितत्।
अतोमातरियाशुद्धिः सास्य भोग्यत्वमुच्यते

टीका नचयमेयतत्स्वसर्जेनहामिनाम्मात्राणादानि।
च्यते वस्तोहिनाम नस्वयादस्मःयतः तद्भोग्य भोग्योहय
मेयमुच्यते इत्याशयः तस्त्रवैवियंभोग्यंभोक्तृरतिनि
केनभवेत् वस्तुतः सर्ववस्तूनांषमातयैवविश्रांतेःअ
तस्त्रभोक्तैवतद्भयात्मनाद्येपणामस्फुरतीतिभावःअ
तस्त्राह भोक्तैव भोग्यभावेनेति नतुविमतिषेधाकथं
भोग्यभोक्त्रोरेकत्वमित्याशंकाह घटस्येति नोहिसयत्वे
मामघटादेस्वेयत्वात्स्याग्नोपोषधर्मः तथाविहितस्य सा
वोन्मत्वविशेषात्स्वैसर्वज्ञःस्मः तेनज्ञानरेवधर्मस्तस्य
वतत्वज्ञानोदयेनाविशयदर्शनात् अतोस्यघटादेःया
ज्ञानतरिविश्रांतिस्तदेवतस्येयत्वंनामोच्यतेइति यद्के भो
क्तभोग्यतापरमिति यतेदेवमहतेयोजयति।
मूल अत्रमरंपरामृतस्यपरामर्शकभावतःसे
वहारूपतांयातेभोग्यमिच्छादिकंतथा।
टीका अत्रमनरमादिवशीलद्वारापरंरूपंस्वात्मनिभोक्त्रे
भोग्यतामवभास्यपरस्यैतःसायोनंसवहारूपतायामेभे
झेग्यमित्युच्यते अत्रपयनभोक्तृत्वंभोग्यत्वंवभवेदस्यो
वापेक्षत्वात्पोः तेनाकारद्वयमेवहादाकारलक्षणंभो
ग्यंचभावजातमितितात्पर्यम् भोग्यंवाश्ववक्तुमुपक्रान्त
मितिजयामेननतेदेवोपात्तम् इच्छोन्मेषावपिस्वात्मनि

ने
१३।
131

भोक्तृभोग्यभावेन संवदुमासाद्येषणीयात्मभोग्य
रूपतामाभासाविनिभुक्तमुक्तम् अतो ब्रह्मीविचित्रय।
स्फुरत्तान्ममसंवपुरिति नन्वेवं भोग्यतावशात्तोन
कश्चिद्दोषः भोक्तुः पुनरनेकरूपतायामद्वयहानि
रिति स्वसिद्धान्तभंगो भवेदित्याशंक्येच्छादेर्भोग्यत्व
मेवास्ति न पुनर्भोक्तृत्वमिति दर्शयति।

मूल अन्तर्गतानन्दभुवामिच्छादेर्भोग्यतां गते
सन्ध्यन्तराणामुदयो भोक्तृरूपं च कथ्यते।

टीका यद्यपीच्छादीनां साधनतया भोक्तृत्वमस्ति तथा।
प्यन्तर्गतपदं येषां भोग्यतावच्छिन्नमिति तथा सन्ध्य
न्तराणामुदयः सृष्टिर्भवेत् अन्तर्गतानन्दभुवामिति
बहुवचननिर्देशोऽव्यक्तपदोविशेषः सर्वाद्येयाभोक्त
यथा मे भवेदिमं के भोक्तृरूपं च कथ्यत इति अन्तर्यवा
रेच्छाद्युणीभूते अन्तर्यवान्तरेच्छादिसंवद्रूपत्वा
विशेषणान्तःस्थानां सन्ध्यन्तरेभ्योऽपमेव विशेषः संध्य
न्तराणि गुणीभूतेच्छाकारान्तरं यथानानि अन्तः
स्थानगुणीभूतानुत्तरांगेच्छादि यथानाइति एवम
रणपवेकः पारमार्थिकोऽभेदोऽतिसिद्धं स्वप्रका।
शानन्दात्मनि प्रमेयवान्तेमापि नमद्वतेइति न स्य
कथं भोग्यत्वं भवेत् इच्छादेः पुनर्भोग्यमेवेत्य
भोग्यत्वम् अतआह। मूल अन्तर्गतानन्दमयोदे
वोभोक्तेव कथ्यते इच्छादिकंभोग्यमेव तत एवाऽस्य।
टीका आनन्दस्य भोग्यत्वेऽपि अन्तर्गतातिरेकाद्वैश्ववि
क्तृत्वमचलोऽस्य वेद्यानां परानमिहानन्दग्रहणम्॥ ।

भोग्यमेवेत्येवकारेण भोक्तृत्वव्यवच्छेदः यत्तु नेषणा
येयं तया भोक्तृत्वमुक्तं तत्र पारमार्थिकं भोग्यमेवस
नः तथा विनकल्पनात् भोग्यत्वमेव शक्तित्वे यदाभिधा
ये रौव शक्तयो यस्य जगत्कृत्स्नं शक्तिमान्महेश्वरः इत्य
के नत्वेवं पुनरपि भोक्ता भोग्यं चेति द्वयमेवापतितमि
माशंक्याह ।

मूल भोग्यं भोक्तरि लीनं वै ज्ञाकारानहन्ततः स्फुरः

अतः शक्तिमके सारे विहिष्णुमेषणात्मके ।

टीका यद् भोग्यं भवेज्ज्ञाकारमनन्तरेण स्वात्मनि समामेव।
लक्ष्ये नोन्मूहते इति भोग्यत्वमपि न स्यात् कथं स्यात् भोक्त
रि वेहि ध्यानेन ज्ञाके वावशिष्यते न तदतिरिक्तं भोग्यता
मा किं विदितिभोक्तैव साक्षाद्धि तं भवते न कदाचिदद्वय।
वादहानिः एवं भोग्यात्मशक्तिद्वयं भोक्तात्मनि ह्रस्वद्वये
वादहानिः एवं भोग्यात्मतां भोक्तृत्वमेव प्रधानभूतमिति ता
मत्येकं विश्रान्तमिति ह्रस्वद्वयमेव प्रधानभूतमितिता
त्पर्यम् तदाह अतः इति विदन्तु नरम् अपिः इच्छा तत्वेव(
मपि भोक्तृत्वेकादद्वयवादहानिरिति तदवस्थापव
सदोषत्वमाशंक्याह ।

मूल न देव चिन्तयेत् प्राज्ञः भैरवस्य परं महः न वि

केपरमेशस्य पूर्णा शक्तिः प्रगीयते ।

टीका न देव सममनन्तरोक्तमतं तु नरेच्छो न्येषात्मकं चिन्त
ये भैरवस्यानन्यापेक्षत्वात् पूर्णस्य तत्वस्य परं विश्वपूरकं
शाकं तेन प्राज्ञः यतः वक्ष्यमाणशक्तित्वमस्य स्वातन्त्र्येवावि
प्रकृतेन स्याद्वक्तानदेवत्वकं पूर्णं संविद्धि नेसत्परमेशस्य
स्वातन्त्र्यलक्षणाशक्तिः सर्वत्रैव प्रतीयते यतो यं वाच्यवाचा

ने
१३२

कात्मनो विश्वस्य प्रसरः एतदेव त्रिके वामसर्वोत्तेपशा
वतेनेत्यभिप्रायः तदाह ।

मूल तेनातिमेयतो विश्वमतोस्मिन्समुपासते
विश्वशमानावबद्धे देवं सेनानमुपासनम् ।

टीका यतस्तेन त्रिकेन सर्वमिदमाहितमतोस्मिन्नेव स्वा
तेन्त्र शक्तिमात्रपरमार्थे त्रिके समावेशशालिनः शैवी
मुखमिहोच्यते इत्याद्युक्तनीत्या शैवानवच्छिन्नस्वभा
वतानूर्मिशक्तिमद्रूपं रूप्यमनेन समावेशा जायते इ
ति वाक्यार्थः सर्वं चैतद्देवत्वमेतस्मात्तमपरिच्छेद्यं चे
त्याह । मूल इत्थं महिमनो वानितितावद्गशक्यते
अपरिच्छिन्नशक्तेः कथं शक्तिपरिच्छिन्नम् ।

टीका न शक्यते इत्यर्थो नापरिच्छेदनम् अत एव च स भगवा
ननु नरस्वस्वातन्त्र्याद्विश्वरूपतामामस्त्याह तस्मादत्र
नरो देवः स्वातन्त्र्यान्नरनर्तनः विसर्गशक्तिप्रक्रमवा
त्वं पञ्चविश्वरूपकः विसर्गशक्तियोगस्वाच्छन्द्यमनु
नरत्वदेहेन स्वतन्त्र्यमेव पञ्चविधकृत्यकारित्वादि
सर्गसामर्थ्यमत्र नरस्यैव शक्तिर्विसर्गाख्यपदेशेयेति
यत्क्रमपाक अत एव नरपरयामनन्दवाक्फलमश्नुते विश्व
गिलत्स्वनाथ्यस्य कौलिकीशक्तिरुच्यते इति न त्वेवमपि
विश्वरूपतायामेनेकत्वादिमहत्परानिरिमाशंक्याह ।

मूल एवं पञ्चाशदामर्शपूर्णशक्तिर्महेश्वरः
विमर्शात्मकपञ्चाशत्पाकर्णार्थवर्णविहीनाः ।

टीका पञ्चाशदामर्शः अकारादिक्षान्तः एकत्रनिश
किशक्तिमतो रमेत्याह ।

ननु समनन्तरमेव शक्तीनामपरिच्छिन्नत्वमुक्तं तत्कथं
पंचाशदिति नियतावच्छेदः संगच्छते इत्याशंक्याह सम्य
शक्तयो ह्येव निष्ठिता इति अत्राह इति तत्संयोगवियोगस
मुत्थाः स्वरादिपटादयः अत्रैव निष्ठिताः पंचाशतेति निरङ्कुश
परामर्शस्यानुपपत्तेः अत एवावमात्रागणनाक्रमेणै
काशीतिपदापि देवी वर्णपंचाशत्त्वेनानन्तभावं विपद्यते इत्या
ह । मूल एकाशीतिपदा देवी स्वयानन्तभावं विपद्यते ।
स्वयानन्तभावं विपद्यते इति एतन्निरूपयत्येव पर्यवसाययितु
ने कालोऽवमात्रः कादीनां अयथेष्टः तत्रयते मात्रा ह्रस्वाः
पंचदीर्घा ' हि विसर्गे — एकाशीतिमिमामर्थमा
गमामाहतो गुरुः यदुक्तं भगवानेकाशीतिकं मन्त्रमध्य
यात्म एकाशीतिपदा देवी शक्तिः ओंकारात्मकेति न
न्वेव परामर्शानन्त्यमत्रैव निष्ठितत्वात् पंचाशदेव परा
मर्शा मुख्या इति पुनरपि नियतावच्छेदपर्यायतैकमा
शंकावच्छेदायानामसामर्थ्योनापि तमवाल्पत्वप्रक
टीकरणायामर्शविशेषाणां तन्मउपाधियोगोऽप्यवि
तत्त्वं दर्शयति एकामर्शस्वभावत्वे शब्दराशिः स भैरवः
आमर्शप्रपंचापायायोगात्सैव शक्तिश्च मातृका सा शब्दराशि
संघट्टाद्विसर्गयोनिस्तु मालिनी सा च तत्त्वनयामर्शोत्थ
रवर्गस्वरूपिणी एकैकामर्शरूपेण सैव पंचाशदात्मिकं
टीका एकत्रामर्शशून्यत्वान्निःसहायः आमर्शनमामर्शः
प्रमातात्तत्त्वभावत्वे पंचाशतोऽपि वर्णानां संकलनया
शब्दराशिरिति भैरव इति उपदेशः आमर्शरूपेणापि योगा
शक्तिरिति मातृकेति सैव मातृका शब्दराशिः समासाश्च

ने
१३३
133

क्तिशक्तिमदैकात्म्यालवणारणालवत्परस्परमेलना
द्विमावीजैः भेदितायनयोर्व्यंजनानियम्याः सातथाविधा
मतीसेति वाच्यस्यशक्तेर्योग्यभावस्यालिनीविमर्शिका
मलतनविसंस्वरूपतायत्र मालयमन्तःकरोतिकृत्स्नमि
ति मालिनीति व्यपदिश्यते भिन्नयोनिर्नादिवाख्यावीज
योनीनांविसंस्थुलतामादिक्षान्तंवेयागवहितिषोडशक
पंचपंचकचतुष्कहैयेकरूपतयायथापूर्वंसंक्रमितं।
धैः नवकं नवधावर्गभेदेनः पृथग्वर्गविभेदेनशाता
वाकिरणोक्तलेति तदेवंवर्णोपचारनः षत्कंभेदस्व
यमभिप्रायाभेदेनाप्यभिरूपदेवतद्वत्रुघफमतुजोदे
शोदिह्मत्रायभिमतरूपतमर्थासूत्रयति।

मूल स्वस्यनादानुरोधेनपरामर्शस्वभावकः शिवे
मातापितृत्वेनकालाविश्वस्य संस्थितः।

टीका स्वमुक्तेनवत्स्यमाणेनवमकारेणनादेनहका
रात्मनाशक्त्यायोसावनुरोधः तादात्म्यापत्तिः तेनानुत्तरः
परमेश्वरः शिवएव। अकारस्तुहकारस्तुहावेतावेकतः
विभक्तितोनयोरलिमारुताम्बरयोरिवमातृ स्थितो।
मापरमेश्वरवीर्यस्वभावाकारहकारात्मपरामर्शरूपोम
वेमलतः सएवकर्तापरप्रमातृरूपावर्णोपचाराशमात्मनि
विश्वस्यमातापितृत्वेनसंस्थितेउत्तरविसर्गरूपतयाप्रसृ
रितरमर्षः नवनवमपिभेदेनववर्णोपचाराशतोरूपगुर्क
स्यामाभेदेनमाशकारः।

नयाश्चनः गर्भीकृतानन्तोविश्वः विसर्गपदशाकोयंशिवविंदु
रहस्वलनुनरस्यपरमेश्वरस्य प्रसृतेनपरात्मना।
शोनेनमलेनतनरूपतायाविस्वरश्मशाक्तपवायविसृगः हकाय
स्वरणाश्चनः प्रमाहृतनोमिवोविदुन
पानेर्विकारात्मक।

परप्रकाशात्मप्रमात्रैकरूपतयाङ्गीकृतनिखिलवा
च्यकलापः सन्ननुत्तरात्मतामुपयातेऽविभागपरप्रका।
शस्वभावबिंदुरूपतामाश्रयति येनाहमितिपरामर्शो
भवेत् यद्वानुत्तरएवहकारात्मशक्तिरूपतामाश्रयस्वा
त्मन्येवाविभागप्रकाशरूपविश्राम्यतीतिभावः यदुक्तं

मूल संवित्तौ भाति यद्दृश्यं तत्रापि खलु संविदा
नदेनचितयेहन्तुयोगात्संवाह्नोगतम्

एकमेवपरंरूपंभैरवस्याहमात्मकमिति नन्वविभाग
परप्रकाशविश्रान्तावपिहेयपरामर्शस्यभेदमयत्वमेवा
स्तीत्याह। मूल अपरिच्छिन्नविश्रान्तेः सोऽस्मात्मनियः
प्रभोः परामर्शः सएवाकोऽहमस्यानिलक्षणः।

टीका प्रभोरनुत्तरस्यपरमेश्वरस्यानन्तजगन्मयस्यानिश।
येस्वात्मनियोऽहमितिपरामर्शः सएवप्रतियोगिभूतस्या
योऽस्येदन्तापरामर्शस्यापिसंभवाद्वयमप्यनिलक्षणः
उक्तः भेदनिबन्धनत्वेनप्रतिभासनेऽस्यार्थः नविहशरी
रादावहंप्रत्ययमर्शः सप्रतियोगित्वाद्भूवन्नामभेदनि
बन्धनंपरप्रकाशात्मनिप्रवृत्तेमानेनातिरेकानतिरेकवि
कल्पोपहतत्वात्प्रतियोगिनोनन्तस्येत्याह।

मूल अनुत्तरविसर्गात्मशिवशक्त्यद्वयात्मनि प
रामर्शोनिर्भरत्वादहमित्युच्यतेविभोः।

टीका अनुत्तरविसर्गात्मके शिवशक्तीतयोरद्वयंसाम
रस्यंयत्रशिवइतिशक्तिरिति इत्यकारामर्शोनास्तितथ
नेहिप्रतियोगिनः संभावनामात्रत्वमपिनभवेदिति।
भावः एवंविधेपरप्रकाशस्वभावेविभोरनुत्तरस्यात्म

निर्भरतात्मरस्यकस्यविद्रूपेत्ततोयस्याविद्यमानत्वेन
मूर्तोतान्यकाशस्यात्मविश्रान्तिरहंभावोहिकोतिनर
मात्रिहरयाहमितिस्वात्ममात्रस्फुरणमात्ररूपःपरामर्शउच्य
ते सर्ववर्णाहंस्वविगणेनतापोपनेनस्यार्थः ननुकथन्तत्ता
मस्वात्ममात्रस्फुरणतारूपोहंपरामर्शः किमेतेननःप्रायें
णैनवर्णोपवारानःपुनरभेदेनस्वरूपमेनेनोक्तंनभव
दिमाशंक्याह। मूल प्रकृतेरापासमस्तनिर्हन्ताशक्ति
स्वरूपिणी यमाहृताशेषविश्वान्तमेरसाप्रलीयते।
टीका प्रकृतेराराहिवर्णादानन्तादिपरामर्शान्तरावि
र्भावकारिताच्छक्तिस्वरूपिणीयाहान्तासमस्तैःहकार
पर्यन्तेनस्थूलेनरूपेणाप्रस्तास्फुरणासैवपुनःप्रादि
रत्येनसर्वेणनीतासाकारहकारान्तमनारूपेणाप्रत्याहृ
तराभीकृतमशेषमानन्तादि प्रमलबीजपर्यन्तवि
स्वयथानयाभूतासती प्रकृतेरेवनिर्विभागप्रकाशात्म
निपरस्मिन्रूपेनिलीयते विश्राम्यति येनाहंपराम
र्शोनायतेपनाभेदेनेवयमाहारनीमासर्वेषामपिवर्णा
नांपरामर्शःस्यात् ननुयदिपारिणीयप्रक्रियायास्त्या
हारक्रमेणैवप्रयासंवेषामेववर्णानांपरामर्शोवि
वततनलदकरहकारान्तमनेवपरामर्शोवि
न यत्पुनरयमनुत्तरपदविश्रान्तिरिक्तंतत्किमर्थमि
माशंक्याह ।

मूल तदिदंविश्वमन्तःस्थं प्राप्तोमातृतेरपरे
नतस्थामितियत्तत्समुविभक्तामामपृहीकृतिः।

यद्यपि अकारहकारात्मनैव रूपेण प्रत्याहारनीत्या स
मस्तवर्णपरामर्शः सिद्धेत् तथापि हि कलात्मनो विश्व
रूपायाः शक्तेः अनुत्तरकलैकैकसंपुटीकारं प्रदर्शयित
मेवमुक्तम् तथाहि शक्तयोऽस्य जगत्कृत्स्नमिति नीत्या
विश्वतावच्छेदकाकालात्मकशक्तिरपि शक्तिमतः खलु श
क्तिरनन्येति नीत्या अनुत्तरपदविश्रान्ता अत एव परस्परावे
योगाच्छक्तिशक्तिमतोर्लक्ष्यशक्तिमद्रूपमध्यानुत्तरेण सा
शक्त्यावेशात् स्वामिन्यनुत्तरादेव शक्तेरुदयस्तत्रैव वि
श्रान्तिरिति अनुत्तरेणापि विभुना नूनं शक्तेरनन्तयोगा
त्संपुटीकृतिः अत एव वागमोऽप्येवमित्याह।

मूल तेन श्रीत्रीशिकाशास्त्रे शक्तेः संपुटिताकृतिः

टीका त्रयाणां परादिशक्तिप्रतिपादकानां शास्त्राणां मे
शेखरीभूते त्रीशिकाशास्त्रे परादिशक्तयः यदुक्तं तत्र ततः स्थितं तये
होरः पुनरेवास्तं ततः संपुटीकृत्य स्थितं तपश्चायजन
मारभेदिति तदेवमुपसंहरति।

मूल संविन्नो भाति यद्विश्वं तत्रापि खलु संविदा
तदेतद्वितयं द्वन्द्वयोगात्संघाततां गतम्
एकमेव परं रूपं भैरवस्याहमात्मकम्।

टीका यदिदं हकलात्मशक्तिरूपं विश्वं संविनावनुत्तरा
त्मनि परस्मिन्हृदये भाति तत एवोदितमित्यर्थः तत्राप्येवं
रूपतायामपि संविदेव खलु भाति तत्रानुत्तरात्मैव रू
पत हि प्रान्तामित्यर्थः यदुक्तं यतोदितमिदं विश्वं विश्रय
वास्तमेति यत्रेति तदेतत् संवित्तिविश्वसंविदोर्वितयं य।
द्वन्द्वयोगात्मनेव द्वात्मसंघाततां गतमीलनं प्राप्ते सदह।

नं.
१३१
135

मिति प्रतियोगिभूतपरामर्शोल्लासाभावादेकमेवप्रमा
त्रप्रमेयादिप्रकाशविश्रान्तिधाम तथापरसुन्दरंभै
रवस्यसर्वभावनिर्भरत्वादनन्यापेक्षित्वा: पूर्वंहृते:
प्रकाशैकवपुष: स्वात्मन: रूपपरविमर्शात्मास्वभा
वस्वरूप: ननुपरस्याकुलस्यधाम्न: कौलिकीशक्ति:
विसर्गइतिप्रागुक्तं साचनशक्तिमतोतिरिक्तेति तस्मा
त्तदतिरेकेणपरिस्फुरणमेवनयुज्यतेइति कावात्रो
पुनरपिविश्रान्ताविमर्शकाह।

मूल विसर्गशक्तिर्याशंभो: सास्यसर्वत्रशोभते त
न्मयत्वसमस्तोयमानन्दरससंभ्रम:।

टीका याखलुनि:श्रेयमानस्यपरश्रेय: कारणस्याकुल
स्यधाम्नोविसर्गशक्तिरुक्तासैवेयंवस्तुमारेणप्रका
रेणसर्वत्रवर्तनेभेदाभेदभेदाभेदात्मनाप्रस्फुरन्तीप्र
र्थ: यहृशारूववाच्यवाचकात्मावाथोयमानन्दमय:
समुज्जृंभतेस्फार: ननुचायमस्यतावद्दु:खादिरूपत्वात्सदा
नन्दमयत्वमेवकथमुक्तमित्याशंक्योत्तरमौक्त्यतदेवो
पपादयति। मूल तथाहिमधुरेगीतेस्पर्शेवाचन्दना
दिके माध्यस्थ्यविगमेयासौहृदयेस्पन्दमानता आ
नन्दशक्ति: सैवोक्तायत: सहृदयोजन:।

रहृत्वतन्नयस्यकस्यचनप्रमातु: गीतादौविषये माध्यस्थ्यवि
गमनन्तरस्यपरिहारेणतदेकतानतायत्परंहृदयविश्र
प्रतिष्ठास्थानेबोधस्यस्पन्दमानतानात्मकायत्नथापरिस्फुरह
यत्नाभ्रुवेयमानन्दशक्तिरुक्ता सर्वत्रशाखाभिहितेन
परङ्क गीतादेर्विषयात्मर्थस्यसाधकत्वात्मन: प्रो
स्मानन्दात्मस्थितैत्तमनाद्यनुत्कलान्वितेति भोगस्यस्वा।

ड्ः स्वात्माभासमापारणमनस्सुवान्। ।
सास्फुरत्ता महासत्ता देशकालाविशेषिणी सैषा सारतया
प्रोक्ता हृदयं परमेष्ठिनः इत्यादिनिरूपितस्वरूपा परस्फुर
रूपतैव स्वात्मप्रमितिविमर्शशक्तिरानन्दशक्तिश्च सर्वैर्वोचे
ध्यते यन्माहात्म्यादेव जडोऽपि निखिलोऽयं जनः सचेत
नः स्वव्यते अनयैव लोके आनन्दातिशयकार्येव जनः
सहृदय इति प्रसिद्धः यद्यपि सर्वं ज्ञायं विसर्गरूपं वः प्रान
नशक्तिस्फारस्तथापि स्फुटोपलम्भाद्यतस्याप्युपलम्भम्
तदेवं विसर्गशक्तेरयं महिमा यदियान्भेदाभेदभेदा
भेदात्मा विश्वस्फारः यदुपायविशादेवावि सर्गशक्तेर
पि चैव विश्लिष्टं तदाह ।
मूले पूर्वं विसृष्टे सकलकलनयाशून्यतानले विन
विश्रान्तिसन्तोषमार्गावसरदनन्तरं हृष्टकन्तादि
नहस्तप्रोन्मुखत्वे स्वसंविदि विनसंबोधनामोऽङ्कं
शान्तोल्लाससम्भरात्मकः तत्रोन्मुखत्वेन हस्तसम्बद्धा
हस्तनोत्पादि रूढः प्रशान्तयावेशात्मितावितलया
च्छिवे प्राग्वद्गविच्छेदोन्मुखत्वे संभाव्य मितनालयन्
विश्रमलयनामा सौऽविसर्गः शांभवः परः ।
टीका शून्यताभाव महत्पात्मके निष्कलं रूपंतस्याग्रनलेन
हिलायकत्वात् हि रूढे निखिलभावमये सकले रूपे पूर्वं
मानेदेयस्य मतपाय हृष्टे विसृष्टेनतस्यास्ये संहार्ये वास
कलं यमात्मप्रमेयात्माविषेयत्वे वा विर्थं यत्कनं येनेनेन
रूपतापरिस्फुरणात देवनामा विनेविनिरेव चेतन्यपदा
दवरूढाविसंकोचविनीविनमित्यादिनोन्यविनचेत
योः संवहार्ह्रूपं संक्रविनेतानेतस्याविश्रान्तिः भेदात्माव

ते
१३६
136

पराकाष्ठातदभिधानोयंभेदप्राधान्यादाणवोनरसंभे
दकारात्मास्थूलोविसर्गः एतदनन्तरमपिदेहेक्रमे
श्रोत्रेयत्रश्रोत्रादिग्रहणात्स्पृष्टानायपि एवंविधेयस्वरा
वरात्मनाप्रसिद्धेनग्रहणंवस्तुनस्यपदात्मसंविदि
प्रकर्षेणोन्मुखत्वेग्राह्यग्राहकभेदात्मसकलरूपाप
हस्तेननिष्कलरूपतोदेवनेनस्वात्मसंविदेकीभावे
नावभासनेनतदेवनामविनस्यसंक्रान्तिनात्मनोज्ञान
स्वहात्मसंविद्दृष्टान्तेः सम्यग्वायः तमामापेक्षस्तोवि
सर्जनोपात्माभेदाभेदप्रधानःशाक्तोविसर्गः उक्तः त
थानयात्मसंविशुन्मुखत्वेनेनग्रहणस्यवस्तुनोया
तेष्वेवसंवहानरस्योन्मुखत्वानस्यववववस्तुनोयदि
तेवेवसंविहतरणांपारमार्थिकेरूपप्ररोहाद्विवेविद
त्मनिवोपेक्षितयाकर्षतापुनजनेनामितस्पृष्टा
दे: संक्रान्तिनस्यपरिमितस्यप्रमातुःपूर्णोभावाय:आ
वेशः ततःप्राग्वदाणववङ्विषयदपिपदेतुतदवही
रूपतयापरिस्फुरणंतेनसंभाव्यमाणायेयमिततासं
क्रान्तिनतज्ञानरूपतानस्वालयःसंभाव्यमानास्यापिसंके
वस्याभावः ततःचित्तस्यप्रकर्षेणालयः संक्रान्तिनापास
तेनपूर्णतावलम्बनेनचस्वात्मसंविन्मात्रतयापरिस्फुर
णं तन्मात्मामपिभेदप्रधानत्वानन्तात्मापरःशाम्भवोविसर्गः
तदेवंपरमेश्वरोविसर्गशक्तिरवतयातयापरिस्फुरती
तितरयाक्रियाशिवात्मनाग्रस्यात्सर्वविषयकेनशुक्तस्य
मेपाद्विसर्गशक्तिः सर्वंचवर्ततेइति एतदेवभगवत्याय
वमत्कामिमार। ततरवाविधानेनोविसर्गेत्वेषमुच्यते।
श्रितरतिप्रमोक्त्वापान तरवसात्महारेणाक्रमत्रेणापर

ति

मूल हृत्पद्मकोशमध्यस्थत्वयोः सेवहृदयस्थाने विसर्गो
नः सवर्णोक्तचित्तविश्रान्तिलक्षणः । द्वितीयः सवि
सर्गस्तु चित्तसंबोधलक्षणः एकीभूतेविभावात्र
जगदेतच्चराचरम् । ग्राह्यग्राहकभेदो वै किंचिदत्र
ध्यानेयदा न तदासौ सकलः प्रोक्तो निष्कलः शिवयोग
नः । ग्राह्यग्राहकविच्छेदसंपूर्णग्रहणात्मकः तृ
तीयः सविसर्गस्तु चित्तप्रलयलक्षणः एकीभावा
त्मकः सूक्ष्मो विज्ञानात्मा निर्दिष्टः ।
टीका हृद्यपद्मस्य देववाहिविकस्वरत्वात्प्रयुक्तस्य कोश
मध्यं परा काष्ठा तत्रस्थो यो योगी चित्तवृत्त्योः संकुचिता
त्मा सेवस्थः सैव चित्तविश्रान्तिनामा विसर्गयोः शैवशा
क्तयोः पुनस्तृतीयः प्रथमो वाणवो विसर्गः एकदेशाभे
दप्रधानतयोक्तः द्वितीयः शाक्तः पुनः विसर्गः चित्तसंबो
धनामा यतोऽत्र चराचरम् ग्राह्यग्राहकरूपमेतद्धि विश्राव
भासे न गदेकीभूतं विभाति स्वात्मसंवित्प्राचतया परिस्फु
रति एतो सौ शाक्तो विसर्गः ग्राह्यग्राहकभेदावभाससम
कलो विश्वमयः प्रोक्तः यदतिः प्रथमात्मप्रपञ्चस्फुरत्तात्म
संविदेकीभाव पुनः निष्कलो विश्रान्तौ योगिनां यं भेदाभे
दप्रधानस्तृतीयः शैवः पुनः सविसर्गः चित्तप्रलयनामा प
तोयं ग्राह्यग्राहकयोः संवित्प्राचरूपत्वायेयं विच्छिन्तिहेतु
त्वात्समप्रशून्यादिनियतावच्छेदाभावात्पूर्णं यत्रग्रहणं
तदात्मकः परप्रकाशरूपश्चापरः पुनरपरैकीभावात्म
कः स्वात्मसंवित्प्रावेशरूपो न पवसूक्ष्मः प्रमात्रैकरूप
त्वात्संवेद्यो न पवसंभाव्यमानस्यापि संकुचितत्वान्न

न
१२०
137

यस्याभावाद्धि ज्ञानानां शून्यता न स्वभावो न एव परस्य क-
स्यचिदण्णाकोदाराणां यस्याभावात्सत्त्वनिर्वृतेः स्वात्ममात्र-
विश्रान्तेः अत एव वा यः परमभैरवप्रधानः तदेवं पारमेश्वरी
कौलिकादिशब्दव्यपदेश्या विसर्गशक्तिरेव तत्तद्धाम-
शीत्मनाक्रम्य वर्तीति तात्पर्यार्थः नचैतदस्माभिः स्वोपज्ञ-
मेवाकमित्याह। निरूपितोऽयमर्थः श्रीसिद्धयोगीश्वरी-
मते तदेवार्थद्वारेणापठति मायाकेरलिनीबीजे जीव-
भूताविदात्मिका तत्रफवेष्ठात्मघाद्यर्थिककवर्गान्त-
नः पुनः सा पारमेश्वरीसंविन्मात्ररूपा विसर्गशक्तिरेव
गर्भीकृतनिखिलविश्वा केरलिनीशब्दव्यपदेश्यान-
क्षकलारूपा वाच्यवाचकात्मत्रविश्वग्रहाविद्यारेल-
कारणात्वे हरूपात्मत्वाद्धीनभूतानन्तेपि संधिविष्टत्वात्स-
वैश्वविस्तीर्णानां सर्वभूतानां नहि संविदमन्तरेण किंचिद-
पि स्फुरतीति भावः तदुक्तं तत्र।

मूल या सा केरलिनी मातृजननगर्भधानिः प्रकीर्तिता
तदिरूपा समस्तेषां जीवभूतान जगतामपि।

टीका बीजरूपा समस्ताख्यानाविरूपापि प्रकीर्तितेति मात्रे-
स्यपाठः नत्वनेन कश्चिदागामिकोऽर्थः संगृहीत इति ते या-
दर्श्योऽयमेतनस्पयोगः यस्मात्समगताश्चैव समाधुशब्दैव
यसत्येनेरमलेवबहुना तदेवं भूतायाः स्वतस्याः सकाशा-
दन्तरेखानानात्मपरामर्शात्मयेनात् ततस्तुपरामर्श-
रूपात्केवलसमातामोमातिनिखिलपरामर्शान्तोरूपः त-
दुक्तंतत्र शक्तित्रयसमस्तिरत्नेतावर्णासमस्तवनित न-
देवाविभजनात्ति प्रत्यवर्णादिमातृस्यादेवैर्सनोंको।

कलाककारादिमकारान्ताविसर्गान्तैवयामेव वहि
ष्णान्तस्थहृदयेनादेश्यपरमेपदे विन्दुरात्मनिमूर्धान्ते
हृदयाख्यापकोहिसः प्रकरतिशब्दःस्वरूपपरामर्शक
स्त्वपरःप्रकारे तेनानुत्तरादानन्दोयथाज्ञानपथमिच्छा
तेर्झशिण्डी उन्मेषाहननतायावककारादिमकारान्तोय
स्याप्यैवंविधाहकारान्तावैसर्गिकीकलाज्ञानानिव
लमेववर्णाज्ञानस्फुरितामिमर्षः तदुक्तंतत्र प्रकारान्तान
न्त्याकाराद्रकारादीशतिस्मृतः ऋकारश्चउकारान्त्यायक
रश्चनपुंसकम् पकारोपस्वरश्चैवोकाराणेकारयेवव
ऐकारश्च अनुस्वारःश्च विसर्गइतिस्मृतः इतिसकारोन
तिवक्रेयककारादीयतः प्रभृतिव्यञ्जनरूपत्वेकवर्गा
स्याकारीनन्तर्यानीयितश्चके अगद्वविसर्जनीयान्ताक
रादश्चमादिनीत्याकवर्गहकारवविसर्जनीयायामकारादे
वोन्यमि: वैसर्गिकीकलेतिसामान्येनोक्तेः यद्यपेरोहि
विसर्जनीयान्माविसर्गःकलातिनः यतश्चसर्वेविसर्गो
दुत्यत्रविसर्गएवतत्तदामर्शात्मनास्फुरितइत्यर्थः सप
वहिःपरप्रमात्रैकरूपोशेषविश्वकोडीकारेणान्तरहृ
कारात्मनाप्रस्फुरन्नन्तर्वहीरूपतयानरशक्तिशिवात्म
नाभासयेत् तदुक्तंतत्र तदेवंविंदुरूहिष्टायामवन्त
जगात्स्थितः अशतिंशत्कलाभेदाद्विन्दुमालाध्ववस्थिता
विन्दुनाकमिताःसर्वेश्चादिमान्तयतः स्मृताइति अत्रश्च
ह पंचयामचेति वोहतोयतःसविसर्गएवविदुःविटि
कियायांस्वतन्त्रः प्रमात्रावहीरूपतयाहृदयेनरतया व
हीरूपत्वेष्यन्तारूपतायामेवविश्रान्तेः नादेशक्तिनया

न्ताद्रूपतया परमे पदे द्वादशान्ते शिवतया प्रस्फुरत्य
वशकारः अतएव शरीरेपि हृदयान्तर्वान्ते हृत्कण्ठल
लाटशक्त्यन्तद्वादशान्ते भ्रूमध्यादवच्छिन्नः एवं पंचधा
ध्येयमवस्थितसैत्त्यैक्यमेवं पर्यवसानमिति न पूर्वापर
व्याहतत्वं किंचिदाशंकनीयम् नन्वेक एवासौ कथं प्र
सरीवर्ततेइत्याह व्यापकोहि सर्वत्रनिरङ्कुशः तत्र बाह्या
त्मा भवदेकः अन्तरात्मा द्वितीयकः तृतीयो हृदयात्मा
तनादात्मा तु चतुर्थकः एवमेतेन महावीरे पंचमः परमा
त्मकः शिवः एवंविधोदरहृत्कण्ठललाटके नासान्ते
नतया स्थितस्तेनैव व्यापकत्वमिति तदेवमनुत्तरे वेयथा
रेमस्थितविसर्गशक्तिः हकारपर्यन्तस्थूलरूपमाभा
सपुनरोपसंहाररूपया प्रत्यावादनुत्तरे स्वात्मन्येव विश्रा
म्यति यदेवयोगेन नायप्रमाहृताशेषविश्वः प्रमात्रेकरूप
परमेश्वरोयोन्माहृयपरामर्शः प्रकाशस्यात्मविश्रान्तिरहं
भावोहिकीर्तितस्तस्मादिसर्वेशास्वस्वरूपाख्यायते नेदं वचप
नत्वेमातृकाणाः परस्मिन्प्रागेवनविद्यमानत्कापरेस्या
स्यात्वाति एवं परिज्ञानवतामेवं योगिनां भुक्तिमुक्ति
त्तेषांसिद्धिपकेन अन्यथा ननेतावकाञ्चेवपदारेणाह
घेणोकाविरूपतामात्रयानावन्यकारिणेवपसूनामि
तिभुक्तिमुक्तिलक्षणफलायोगानिष्कलेवभवेदितिपि
णार्थः नत्वंके संपरिक्रियात्मिकाशक्तिः शिवस्यापश्रुवति
नोवन्यगोचरस्वमार्गस्थानानाभिरूपपादिकेति नकेवा
लमेवमस्यापवसंभवोयावन्ननचारणायर्माणांमेवाली
मर्थोत्याह। ग्रीष्मार्कविरोगात्संग्राभ्यःशारदय्रवत्।

नशब्दस्यार्थे आदिमाद्यन्तवर्ज्जः अन्त्योहकारस्तेन संज्ञा।
अहंपरामर्शरूपादिमान्त्यविहीनास्तद्रूपत्वेनापरिज्ञाय
मानाः शरदभ्रवत्तुच्छाः अकिंचित्करा एवेत्यर्थः तदुक्तं तत्र
आदिमान्त्यविहीनास्तु मूलयोनिसमानतः न ते सिद्धि।
करा मन्त्रा निष्फलाः शरदभ्रवत्। एवमुक्तं निष्फलं यद
ष्ट शशकस्य विषाणकं वन्ध्यायाः प्रसवो हि विक्लीवस्य द्य
मेव च अग्निस्तम्भाय यथा विशालतायतेन निष्फलाः आदि
मान्त्यविहीनानि मन्त्राणि वचनस्यैव च निष्फलानि भवन्ते
वेपि वृतो मन्त्रात्मिकामिति अन्यथा तु नरहंपरामर्श
कपरमन्त्रवीर्यात्मत्वेन परिज्ञायमानास्तत्कार्यकर
णसमर्था एव भवेयुरिति तात्पर्यार्थः यदुक्तं पुनर
हंपरामर्शमकृत्रिममनाविले अहमित्यात्रेषैवमका
शब्दप्रकाशता एतद्दीर्घं हि सर्वेषां मन्त्राणां हृदयात्म
कं विनानेन जडास्ते स्युर्जीवाश्च विना हृदा अकृत्रिमे
नह्यहृदयरूपे यत्किंचिद्विद्यावरेत् प्राणाद्यावेशरूपेऽपि
स सर्वोऽस्य जन्तोर्मन्यते इति अतएव चैतन्यरिज्ञानमेव गुरो
स्वेमलक्षणमित्याह।

मूल गुरोर्लक्षणमेतावदादिमान्तं च वेदयेत्
पूज्यः सोऽहमिति तत्त्वज्ञो भैरवो देवतात्मकः।

टीका अतएव तानि वर्णयोगायोतनस्वभावो विश्वनिर्भरो
हमिव सर्वेषां प्रत्ययतिभगवदुक्तिः यदुक्तं तत्र आदिंवे।
वनस्थावान्यमाचार्यो यस्तत्त्वविस्मृते सभवे योगिसंघस्य
पूज्यः पूज्यतरो भुवि अंघ्रिद्वंद्वं तस्य रुद्रवन्ति स्वेतिव अन्तग
द्वे वंदनस्य प्रयच्छन्ति पुरवन्मालयन्ति च पूज्यः सर्वदेवता

ने
१३१
139

येनग्रहेदेवेविषयानवसंज्ञानीवैवरागोद्दसभवेत्स्वा
यकोमम: सर्वेषांतुमम: श्लोकोदेवत्त: सर्वसिद्धिद: स
यति: योगिनस्तुवेभूवेश: प्रकीर्तितइति शुनपवैवै
वेविधोगुरु: नकेवलस्वभावतएवपरिस्फुरत्स्परशक्ति
वीर्यात्मेनाभ्यासेनैवेति यावत्किंचनलौकिकमपिमे
कारीमाह। मूल लोकगाथादियत्किंचिद्विशापिमा
न्त्रमेतत: तस्माद्धिदेहस्थस्य सर्वमेवैतन्नैव पश्यति।
टीका सत्वलगुरुत्वस्मानिरतिशयज्ञानयोगात्सर्वेप
किंच नवाच्यलोकादिन याहंपरमेशेनेनपरामृश
त्वेनैवमनननसर्ववेदनंवागणसमार्थेतग्रह: शत्वे
कार्यकारितयामातृकेरोति यतस्तदपिप्रादिमात्र
शुनमहंपरामशैरूपमेवस्यो: नोहप्रकाशात्मपरम
मातरूपतामन्तरेणाकिंचिदपिस्फुरेदिति भाव: तत्रके
नत्र। मूल लोकोगाथानपाहंगीतकंववनेन
या स्तुतिवेदशकेवैवश्राद्धिमात्रपुनायदा।
टीका नोपिमत्रभवत्येवार्कितुनत्तहृत्सपावतिविसर्ग
शक्तेरेववेषाविषस्फारशातनकेवलमस्मत्प्रमहो
देशशुशाव्रभगवतामेकेपावदिनोवासथपोमाह।
मूल विसर्गशक्तिर्विश्वस्यकारणंचनिरूपिता चे
टीका परमेशेतनीयात्मवशान्तपरमेशनविलसन्।
नेतिगृहीतेनरोपिकस्तुतिभामिकेनविलसतादितिनिवि
लस्याप्याहिरण्यसूयतेदवप्राप्यासादभिपयामितिभाव:
नरेवाथहोशमवादयति। एतोदिनतटाग्रपदीर्घ
मर्षेनुविवरे शुद्धतेवसलपरमतत्त्वचहृदयात्मकं।

लोहितेन प्रकाशैकात्मकत्वाद्धीमे यदनुत्तरं रूपं तदेव प्र-
मात्रैकरूपत्वादाग्नेयं शुक्लस्य वीर्यं ज्ञानक्रियात्मा शाक्तः।
स्फारः तदेव प्रमाणप्रमेयादिरूपतया स्फूर्यं तु विसर्गरूप-
रेणैवं रूपो यः लोहितवीर्ययोर्यः संघट्टः ऐकात्म्यं तस्य।
यद्रूपः सततमेवानस्तमितत्वेन प्रस्फुरद्रूपत्वेन स्वभा-
वमिदं प्रकारहकारात्मकशिवशक्तिसामरस्यरूपं प-
रब्रह्मेत्युच्यते यतोयमहमिति परप्रमात्रेकरूपः परःपरा-
मर्शः उदियात् यस्मादात्मामिति विलोमेवाद्यवाचका-
न्माहस्य स्वभावः स्यात् यद्गीतं अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावो-
ध्यात्ममुच्यते भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञित इति
पनदेवस्वरूपं प्राग्वोन्मात्रेण प्रतिहाय यत्तम् वर्या-
कैमेव यल्लोहितेन प्रकाशरसरूपमात्मत्वेन दाग्निरुक्तं तदपि।
पाकोत्रेयत्वात् सर्वस्यान्नस्य यच्च वीर्यं आनन्दफलेष्वग्र।
रूपयोर्यदेतद्रेतः तदेतत्सर्वेभ्योऽङ्गेभ्यस्तेजः संभूयात्म-
मेवात्मानं बिभर्तीत्यादि तत्र मात्रा तेजोमयत्वादप्याका-
शस्यैव तद्रूपं अत एव यामलयात्मकत्वादेतदुभय-
मपि अण्डगोलकादिशब्दव्यपदेश्यं परं पावनं येनास्य त-
र्पणः शक्तिसङ्गमादित्यादिवक्ष्यमाणनीत्या परमोपादे-
यत्वमुक्तम् तत्संघट्टादेव च निमेषोदिते परं ब्रह्मत्वानीमदे-
हादौ गृहीताहंभावं भवेद्येनायं स्त्रीपुंनपुंसकादिसर्गः
उक्तं तत्र यदेतत्स्त्रियां लोहितं भवत्यग्नेस्तद्रूपं तस्मा-
त्तन्न बीभत्सेताथ यदेतत्पौरुषं रेतो भवत्यादित्यस्य त-
द्रूपं तस्मात्तन्न बीभत्सेतेति तथाप्युक्तं ब्रह्मानगगनमर-
मिनोति अत एवास्यैव विश्ववैभवामित्यार ।

नं
१५०

२५०

मूल तस्मादपिवपुर्वीर्यंपंचभूतकलात्मकं भो
ग्यत्वेनात्मरूपंचशब्दस्पर्शरसात्मकम्।
टीका यदेतत्स्थानांपृथिव्यादीनांभूतानामंशरूपं।
शब्दादिविषयपंचकेनतन्मेकरूपस्यपरत्वलक्षणःप
रंवीर्यं शक्तेयोग्यमनगात्मकत्वेशाक्तिमात्मनमहेश्वरस्मा
प्रस्माविश्वैवभवात्मनापरोकोटिंग्रामःशाक्तःस्फार
इत्यर्थः नतुशब्दादिविषयतत्स्फारएवतदस्यभोक्तृक
रूपत्वात्तदपितथैवाकिंतस्मादिमांशकेनाक्तभोग्यत्वे
नेत्यादि भोग्यत्वेनेति नतभोक्तृत्वेन प्रत्वरूपमितिनपु
नरस्मादिवयोक्तमेव लोहितवीर्यसंवाधारस्यैवया
ग्रात्मात्तएववियमुक्तवेदयस्मादिदसर्वमुक्तिप्रतिम
मप्रतिसविवस्पृथिवीवाग्रकाशाग्रायोस्मात्तिधीमा।
यते भवत्यस्मात्समायर्शपृथिवीवाग्रमिस्त्रमाहेत्म
नतुशब्दादयोप्यवस्फाररूपवत्किंप्रमाणमित्याशंक्याह
मूल शब्दोपिमधुरोयस्माद्दीर्यापवपकारकः न
हिवीर्यपरश्चहृवीर्यमिति स्वात्मकेमतम्। शब्दइति
शब्दादयः पंचापिविषयाः सन्तः यस्मात्परत्वलक्षणोवीर्यस्यउप
वयदेनयमलदेवोहृत्सवेतत्सांरागानिपववपरमत्विइलासः
स्यादित्यर्थः यदुक्तं गीतादिविषयास्वादासमसौख्यैकतात्म
नः योगिनस्तन्मयत्वेनमनोरूढेस्तदात्मतेति प्रत्रनेवाभि
प्रायेणश्रीमच्छ्रीलभूतिपादेरपि येयेभावाहृदिनरददृ
नयाः सभूमस्मच्छाक्तैः तेषामत्रपवकालेसाम्यात्मिपति
नोधराम्नेवभावुक्तं पववपरोपापारवत्वतनमात्मनरवाहितव
नमो

कथं नाम न हि कामो भवेदिति भावः नन्वेवं विधं नमरे
वलं किंवा शाकं किंवा शाकमित्याशंक्याह तद्धीमादि
ति शब्दह्याशंकानिवृत्यर्थः विप्रमत्तात्मकमिति नि
मित्यात्मकत्वेन सदैव तत्र हि सर्वे विश्वोल्लासस्वभाव
मेवेत्यर्थः मतमिति सर्वेषां तपुनरत्रकश्चिद्दोषवसति
कर्त्रैश्वर्यादित्याशयः एवमप्यस्य किं विश्वोत्तीर्णरू
पमत विश्वमयमित्याशंक्याह ।

मूल तद्धलं वत देवनस्तुते प्राणास्तावकान्तता ।

टीका तदेवं तत्र रूपतया प्रस्फुरतीत्यर्थः तदुक्तं तत्र स
पर्षोक्तः सर्ववप्राणाः सर्वभूतिस्त्रेति तथा सर्वमयम
स्वात्मत्वेन तथा वैलक्षण्यम् पदम् जायते विले गीते
तद्धियेसर्ववीर्याणां देवलवतोवलम् तदा तस्वा तसा
सर्वेशास्त्रेतस्य वलं प्रवाभिति विश्वरूपतया वा स्फुर
तो महिमा व्यवन्तं दर्शयति ।

मूल तस्माद्वीर्यो त्पन्नानां स्ववीर्यं कर्मसु कथ्यते
पत्नादिकेष्वतस्त्वेषां सौषधौषधयतः पुनः वी
र्येन स्वप्रजा स्वेवंविसर्गो विश्वरूपता ।

टीका प्रजा इति स्त्रीपुंसादिरूपाः तास्तु प्रजाय पत्नादिकेषु ।
कर्मसु वीर्यं कारणं कथ्यते इति संवन्धः एवमन्तरेणापि
वीर्याश्च तदिति पत्नादिके कर्म गोषधौषध्यादिरूपास्तु वी
र्येरिति स्त्रुक्स्रोणितात्मनि एवं परत्र स्वरूपवान्तवन्
वीभावेन तत्तद्रूपतया विश्वकारणत्वमिति तन्मये वैतद्
स्वरूपमिमं तं एवं विसर्गोऽपि विश्वरूपतेति यदुक्तं तत्र ।

ने
१४१

141

ग्रथ्यातेरेनसः सृष्टिः प्रमापनेरवरेनोदेवादेवानोरेतोव
र्धं वर्धस्परेतेगवधपरोगवधीनोरेनोममम्यरेनोरेनसो
रेनः प्रजारति नथाप्यरापि ग्रेग्रामाइतिः सम्पगादिम
मपतिष्टने ग्रादिम्पातापेनसृष्टिष्टेष्टरमेततः प्रजारति
गीतेव ग्रमाइवान्ति भूतानि पर्वमात्मसंभवः पत्ताद्
वनिपर्जमैंपात्रः कर्मसग्रइवरति तेदेवंविसर्गशक्ति
रेवनममहामयोत्मनात्मानिविश्वरूपतामाभासयंतं
गमेभूनमछद्रयपदेशाभवतीत्याह ।
मूल शहूराधिः सपवोको मातृकासावकीर्तित
टीका पदवाकाद्यात्मनाविभक्तानांस्थूलानांशद्वाना
सर्वेषामेवमग्राणांविद्यानांचयराविनि इयंयोनिः स
मानानाम्पर्थः तदेवमात्ममात्रवस्थानादत्वख्याया वि
नवंपदेशानरमलीमाइहाभमादिताभ्यः पोनयः तोप
कानिवीतानितेषांभावः तत्रभिक्रियाणांकुस्कमेरूपः सं
यः नवयथावेशः परस्परसेवइत्मालोलीभावस्तनोम
मावोनेछदिनायोनयः अननानिपस्याः सातथाविया
नोमालिनीमालनेविश्वस्वरूपयनेविश्वस्वरूपिणीत्य
यः ननुकथमेतावनेवमस्याविश्वस्वरूपत्वमित्याह ।
मूल वीजयोनिसमापत्तिविसर्गोदयसन्दरा
मालिनीहिपराशक्तिनिर्णीताविश्वरूपिणी ।

प्रत्युतनरप्रकाशात्मपरशक्तिरूपाहिमालिनीतद्द्वयमभू
तशिवशक्तिरूपयोर्बीजयोन्योर्यासमापत्तिः परस्परसं
घट्टात्मसामरस्यंतयायोविसर्गोदयः तेनतेनरूपेण
परिस्फुरणात्तेनतमस्यानिर्णीतं नत्वैकैकात्तुनरपरा
त्मेविदृशिनदतिरिक्तस्यानुभवस्याविस्तेवेद्यमानता
योगानमनद्वातिरेकेणाशिवशक्तिरूपतमापेनप्रज्यते
काप्रनर्वातोविश्वरूपतयाश्रम्याशंकाह ।

मूल एकावल्तनयैकेवपराकालसंकर्षिणी
शक्तिमेढ्रयोगेनयामलत्वंप्रपद्यते ।

टीका एषेत्यनन्तरोक्तसंविकल्पनिशिवादिदितत्यंतज्ञ
गत्सृजतीति कालोभैरवः तस्यकर्षिणीस्वात्मापनत।
याभासयंतीत्यर्थः नहिताद्दिक्षामतरेणाकिंविदपि।
प्रस्फुरेदितिभावः यदुक्तं भैरवरूपीकालः सृजतिजगत्का
रणादिकीटान्तं इच्छावशेनयस्मात्तंभुवनानिविकेज
पसीति किंतुप्रकाशविमर्शलक्षणसोपाधिकंभेदम
वभासयामलतामेति येनशक्तिरितिशक्तिमानिति
वप्रपदिश्यते वस्तुतोहितप्रकाशाद्विमर्शः सवानस्य
दतिरिच्यतेन्नतिवक्रुशः उक्तं ननुयदेवंतत्रैतदेवाल्तवि
स्वरूपायाः पुनः कोवकाशश्र्याशंकाह ।

मूल तस्याप्यवमर्शोयः परिपूर्णोहमात्मकः
स्वात्मानिस्वतन्त्वाद्विभागमवभासयेत् ।

टीका तस्येतियामलस्यपुरस्मात्तेनसंकेतिकःपराम
र्शरूपश्चत्यर्थः परिपूर्णोऽन्नतिपारिमितेरस्यविकल्परूप
त्वस्याहितिभावः विभागमितिविश्वरूपतायामित्यर्थः

नं
१५२

तथात्वेन स्वस्वरूपस्पन्दादिशब्दाभिधेयत्वेनैव विमृ
ष्ट। मूल विभागभासने चास्य त्रिधा वपुरुदाहृतं
पश्यन्ती मध्यमा स्थूला वैखरीत्यभिशब्दितम्।
टीका अस्येति परावाग्रूपस्याहमात्मनः परामर्शस्य स्थू
लेति अपरयोः परत्वे सत्स्वेव वाच्याहितिमपरस्य वाचः उ
त्तरस्यापेक्षया परत्वमित्यस्याः परतररूपं सैव हि परमेश्व
रीस्वस्वातन्त्र्यादहंतारूपतामुल्लासयति भेदांशरूपवाचक
क्रमानुदयाद्विभागस्यास्फुटत्वाच्चिदेकनिष्ठप्राया
माहष्टरूपता पश्यन्तीशब्दस्याभिधेयत्वेन तदनु वाच्य
वाचकक्रमस्यास्तित्वे विभागेऽपि स्फुटास्फुटत्वेन बु
द्धिमात्रनिष्ठतया दर्शनमात्रमाहष्टरूपयोरन्तराल
वर्तित्वेन मध्यमापदवाच्यता ततोऽपि स्थानकरणप्रयत्न
बलानुसारेण क्रमोपग्रहाद्विभागस्य स्फुटत्वाद्रूपेऽपि व्य
थामापि हि स्वरशरीरभवता हि वैखरीशब्दाभिधेयत्वम्
विश्वरूपतावभासनेनैव वैविध्यं एवं नैकवत्मामामेवं
कस्य स्थूलत्वादिना त्रैरूप्यं यावत्प्रत्येकमपीत्याह।
मूल तासामपि त्रिरूपत्वं स्थूलसूक्ष्मपरत्वतः
एतदेव वाक्यस्यापि स्थूलसूक्ष्मपरत्वतः
तथापि स्वरसन्दर्भस्वभागानात्मरूपिणी साक्षाल्लक्ष
इनानीनां यः परस्परं लोलीभावो वर्णप्रविभागतः।
कनमनिःपनानाहिःमवतो हिरविभागग्राम्यसन्दर्भो न प्रव
णामाः प्रमाणिनिशापाला हरूपा न पव सामान्यभागग्रालापेलनस्य
पावामाला लक्ष्यत्वालापश्यन्ती भवतीतिशेषः ननेवमात्मनु
ग्रालापमानामानवाहा रेमवर्गीकृतमामपि समवेत इतिवल

वांकिंनस्यादिमाशंक्याह वर्णाद्यविभागतइति वर्णाद्य
विभागेहेतत्कमेवास्यामाधुर्यं यद्दशादेवात्रसर्वेषाम
वासक्तिः मधुरेयवाहिलोकोरस्यतीत्यविवादः अन्यत्र
तु नवर्णादिविभागात्यादृक्षोपरक्षेवनकस्यापिदासक्तिः
तदियानतयोः स्वादुभवासेहोभेदइतिभावः तदाह।

मूल अविभागेकथमेवमाधुर्यंशक्तिरुच्यते स्या
नवायादिएषांकास्फुटानैवचयारुषी।

टीका नदेवमत्रासक्तिभाजांयोगिनां सहसैवसंविन्म
यीभावोभवतीत्याह।

मूल नदस्यांनारदृप्याणांसंविन्मविपद्गमिनः
सानाम्येतन्मयीभूतिजनिस्तेवोपलभ्यते।

टीका संविन्मविपद्गमिनइति सप्तमादिवदहेरूपतया
हरहरमवगृहासात् अतएवगीतादिविषयास्वादरस्या
यन्योत्रकं नृकेषांविश्रीतादावत्रहितचेतसामपितन्
मयीभावनमभूवेदितिकथमुक्तमित्याशंक्याह।

मूल येषांनतन्मयीभूतिस्तेदेहादिनिमज्जनम्
अविन्दन्तोमयासंविन्मानास्त्वहृदयाइति।

टीका लोकेहिसातिशयगीतादौतन्मयीभवनसचमत्का
राणांसहृदयाइतिअन्यथापरहृदयाइतिप्रसिद्धिः यैव
यश्चेनास्थूलेरूपंविचार्यमध्यमायाअप्याभिपत्ते।

मूल येनचर्मावनद्धादिकिंचित्वेषयोपधिः स
स्फुटास्फुटरूपत्वात्मध्यमास्थूलरूपिणी।

टीका नत्रचर्मावनद्धेमृदंगादौपपयोधिःकर्णानाम्
यैः षड्जाघेकतमरूपत्वेनाभिव्यक्तः पूर्वेपक्षयास्फुटः

वर्णादिविभागांशस्य सद्भावान्मा भूदेयमपि संभवेदिति
लोकस्याध्यासः मत्वा शास्त्राविभागांशसद्भावश।
तिरिक्ता अविभागत्वरमणीयत्वमस्यानन्त्यरंजके नत्व।
किमिदमपि पश्यन्तीवदंशाकिंचननेयदिम्याशंकाह।
यत्रकविदविभागत्वरमणी अर्थान् वाक्यात् ततः स
हृदंजकमासक्तिः जननेनयोग्यामिमर्थः तेनास्यास
मानन्नयीभावोभवेदिति भावः अनेनास्यापि वैखरीतो
भेदउक्तः नचविभागपदवासंकोलितिमित्रमिमत्राकिंयमा
णामिम्याशंकाह। मूल अविभागोहितिहिमेहरप
नोनालयादनः किलावकधनोतोम्मिनादनेपी
हीक्ता अविभागपदाहितिहेतिनिमित्तेह लक्ष्यते।
स्पनामासान्किपत्यामिमर्थः नैरिहष्टमहष्टंभवतीति
भावः किलेतिहेतोयतः नानानावेक्षदादीनोपाठं
गानमाध्रिमाध्यकभूमात्मनितास्मिन्नविभागरूपेवाद
नोर्थान्तवीयेलोकः परिनृह्यतेनिहतिभवेनेरस्यर्थः ते
नात्रसान्नभवपदयमाणामितिनात्स्यर्थं एवंमध्यमायाः
स्त्रेलरूपमभिधायवैखरीरूपमभिधत्ते।
यानस्फटानांवर्णानाभ्रमस्मोकरणंभवेत् मा
स्फलावैखरीयमाः कार्यंवाकादिभूयसा।
स्फहानामितिपरस्परंवैलक्षण्यवस्यानेश्रोत्राकर्ण
मानानामनपवधारूप्यादत्रलोकस्यानामाक्तेः पंचस्व
लेभेदत्रयमभिधायमत्तमगाह।
मूल अभिमन्यलतयेयघण्णनुसन्धानमाहिवत्
इत्यत्रकरणग्रंथितंपसत्तामिमतामिधाव्यते।

अस्मिन्नमनन्तरोक्तेसूत्रेभेदद्वयेयदाद्यंजिगमिषाया।
न्मेच्छारूपमनुसन्धानंतदेवदृग्घटकर्तृकाशयन्तीमध्य
मावैखरीगीतेसूत्रेभेदद्वयमुक्तंतत्पदेवकर्मकोद्
हरति। मूल यंनेकरोतिमयुरैवादयामित्रवैववः
टीका नेनजिगमिषाविवादयिषाविवक्षात्मिकानुसन्धा
नरूपरूपमेतत्सूत्रेभेदद्वयमितिनामदार्थः किंचा
नयमात्मामित्याशंक्याह।
मूल द्रष्टवेवानुसन्धानरूपंसेवेयनेकित।
सेवेयनेरतिस्वानुभवसिद्धमेतदित्यर्थः एवंसूत्रे
दद्वयमुक्तायरमध्याह।
मूल यतस्तापिद्वयस्याद्यंयद्रूपमनुपाधिमत्।
तत्परंचित्यंतत्रशिवःपरचिदात्मकः।
टीका यतस्यजिगमिषायात्मनःअनुसन्धानद्वयस्यापि
यदनुपाधिमत् जिगमिषुपरेजकरहितमाद्यंरूपं।
मिच्छायाअपिपूर्वकोटिभूतंसंवित्तत्त्वंतदपरंभेदद्व
यम् ननुअनुपाधिमत्यत्रसंविन्मेवभेदस्यावकाशोपि
नसंभवेत् तत्कथमत्रविरूपतत्त्वमुक्तमित्याशंक्याह शि
वःपरचिदात्मकइतिपरचिन्मात्ररूपशिवैकात्म्येना
द्वयस्यपन्नादिद्वयमवभासयतेरन्यथेः यदुक्तं स्वामि
नश्रीमत्संस्थापामभावनामस्यवामनम् असेमवनविना
नस्मादित्वामर्शःप्रवर्तनेरति ननुपरस्यानिरंशस्यप।
काशस्यविभागेनप्रकाशनमेवनोपपद्यते नत्वापिचै
रूपेकिंनिमित्तमित्याशंक्याह।

ने
१५५

155

मूल अनुत्तरापरेच्छाद्यपरापरतयास्थितः उक्तो
षट्शक्तिसामान्यादित्येतेन निगद्यते ।

टीका इत्थं त्रयमेव भैरवात्मनः परस्य तत्वस्य शक्ति-
त्रयतया पूर्वं निर्णीतम् अतः षण्णां त्रिकसारविदित्युन्मे
षणात्मकम् तदेव चित्तेषणादेभैरवस्य परमहतीति इ
दानीं विभागावभासनमेव प्रपंचयति तामहत्यास्तत्र
तामाह उक्ताः षत्सोविदेशमता: तासामपि तिसृणां शक्ती
नां त्वंत्वं रूपमाश्रित्य षट् कृत्तवत्ता: संविद: पूर्वमुक्ता:
तासु त्वथवेदि सत्वरूपायामवादमतत्प्रतिपत्तवपर
स्परसंघहानेन संविदत्नावभासेनपिपारण: तदुक्तं
त्वरा णां षट्कमेवेदं मूलस्याद्यमन्तता पदेवतात्मता
पवेयमुखा: स्पर्शमपरेति अतआह ।

मूल तासामेव समावेशात्क्रियाशक्तिवपादिता
संविदो द्वादशप्रोक्तायामसर्वं समाप्यते ।

टीका तासामेव षण्णां संविदां क्रियाशक्तित्वपादितेनप
रस्परसंघट्टेन द्वादशसंविद: प्रोक्ता: षण्णवर्जस
र्ग: यतास्वेव संविहिति वक्ष्यमाणनीत्याप्रमेयादिक
मेण परमात्मावस्थिततया दनोतिक्रम्यवाभावान्सर्वं
स्यपरिसमाप्ति: तदाह ।

मूल एतावदेव देवस्य स्वरूपं तत्र शक्तिचक्रके
एतावतात्वदेव: प्रोक्त शक्तिसभैरव: ।

टीका एतावद्वादशापि संविद: क्रमदर्शनादावन्ये
नाद्यभिधानेन दर्शितानीति दर्शयितुमाह ।

मूल परामर्शात्मकत्वेन विसर्गोपयोगतः
इयन्ता कलनाज्ञानात्माः प्रोक्ताः कालिकाक्रमात् ।
टीका कलशब्दे कल किल विल क्षेपे कल संख्याने कल
गतौ विति धात्वर्थानुगमात् क्रमेण कलगतिपरामृश
न्तीति यान्ति विसृजन्ति संहरन्ति वगणयन्ति जानन्ति चे
ति कालाः ता एव कालिकाः न केवलमेताः क्रमदर्शना
दावेवोक्ता यावदन्यत्रापि महार्थशास्त्रेष्वपीत्याह ।
मूल श्रीसारशास्त्रे चाप्युक्तं मध्यप्रकाशगं परं
भैरवात्माख्यो योगिनीद्वादशावृतम् ।
टीका सारशास्त्र इति श्रीत्रिकसारे यदुक्तं परोक्तकालतत्त्वं
मध्ये शेषवक्रतेन्दुसन्नरात् चतुर्भुजं चक्रं योगिनी
द्वादशावृतमिति भैरवात्माख्यमिति विश्वस्यान्तर्वर्ती
रूपतया पालनप्रवणात्मकात्मरेखानुयायानुसरणात्मकं
नात्मना समन्तात् ख्यात्मेव भासते इत्यर्थः कालिकानां
च योगिनीत्वमनेन नाममात्र एव भेदो न वस्तुनीति सूचि
ते तत्र तत्र नयामर्शरूपत्वमप्यासां संविदां श्रीत्रिक
सारे एव भंग्याभिहितं तच्चाह ।
मूल अथातः संप्रवक्ष्यामि वाग्विधानमनुत्तमं
टीका इति वाच एव यथास्थमुपक्रम्य तद्बीजेनाविभिन्नैव
पुरे द्वादशभिन्नमात् नाम्नैव ननु तथा देव्यग्रस्याप्युक्तं पत
वक्ष्याकोयायाहूक एव वित्तत्त्वविचारपिठ्यते इति ते ।
हायस्तम् ग्रासोचयन्तोके मुख्यत्वं तदेव प्रपंचयाते ।
मूल ताभ्य एव ततः षोडशपत्रलशालि चक्रकं
पकारतः समारभ्य सहस्रारं प्रवर्तते ।

ने
१५५

145

नाशं च कृत्स्नभेदेन नामानि वज्र्यागमे उपमाश्च
हृयाद्देन व्यामिश्राकारयोगतः श्रीमच्छैशिरसेन
स्वकाय्यं ते विलगादृदृ उदनो लिखितं व्यासभग

टीका आगम इति सामान्येनो आत्मयोगतः ।
के: श्रीमच्छैशिरसे इत्येन न विशेषो दर्शितः तत्तदेव
प्रथमपटलादेरनुसन्तव्यमितिभावः ननु यद्येवं तद
वोरायाः सृष्ट्यादिक्रमेणप्यवस्थिता वाशङ्क्यः किमा
सामेवप्रकारैर्नैवनाशंकारह ।

मूल नाथ च निर्मलाश्चह्युद्दावाराः परिकीर्तिताः
घोरघोरतराख्यास्ते मोदनेन नरात्मकाः सृष्ट्यास्थि
तौ च संहारे च उपाधियुक्ता मध्ये तासामवस्थितेरथव

टीका यतीर्णामलत्वेऽपि शुद्धत्वाद् उपाधिविभज्यते ।
किंपार्श्वके निर्मलाः शुद्धा इति तत्सृष्ट्यायात्मना उपा
धियप्यास्यपोनास्ता यद्येवासां द्वादशानामपि संविद
मनाथक्रमरूपप्रविभक्ते तद्येवं सृष्ट्यादिक्रमेणवीति ।
समस्थितत्वमभिधानेन उपाधियुक्त्यायमयमेतदुक्तं न
त्वनाथक्रमे योपसृष्ट्यायात्मनउपाधियुक्त्यायमृष्टधर्मक:
सौकिंयागमभावरूपः प्रधेमाभावरूपो वेमाशंकाह ।

मूल उपाध्यतीतं यद्रूपं तद्दिधा घोरदेवानत: प्र
बुद्धासा उपाधीनो यदा यत्रामयोगतः ।

टीका प्रबुद्धतामाप्तेति योगभावरूपात् या: टीहि
निलारूनलपिमदव्यपरं तनवेयतः सस्थानन्याहृष्टो
न्मरव्यतायामुपाधीनो उद्धामः स्यात् ॥

प्रशमयोगतः प्रध्वंसाभावरूपात् प्रशमो हि येस्माद्।
मूल प्रशमवृद्धियाशान्त्याहृदयपाकक्रमेणाव श्र
नेयाः सरसेवनसन्ततेज्वलनात्मना।
टीका शान्त्येति शान्तेन मधुरपाकक्रमेणागुर्वायाराय
नस्वैसमयादिदीक्षासाधनेननननविनयनैमित्तिका।
घनुष्ठानेनतयाहृदानेनस्पृष्टाद्युपाधीनामस्ययोभवेदि
नर्थः शान्तोऽत्रनः स्वारसिकएवस्पृष्टाद्युपाधीनांप्रशमोन
वाच्यः तथाविहिशास्त्रोपदेशादेरानर्थकं स्यात् स्वरस
तएवोपाधीनांकदाचिकस्यप्रशमस्यभावात् तथात्व
मन्त्यर्थंसावोत्स्येनयः स्पृष्टादीनांग्रासः स्वात्मसाकारस
वरसोऽत्रभुञ्जानत्वेनालेग्रासमेरवादाख्यायस्यानएव
सततमाविच्छिन्नतयाज्वलनन्यायपदासनिष्ठतयारी
प्यमानस्वात्मास्वरूपंपस्यैवंविधेनहृदेनक्रमण्यनिक्रम
यनिक्रमरूपेणसकृदुपदेशात्मनावलात्कारेणयःपा
कश्चिद्दग्रिसात्कारः तत्क्रमः परिपाटीनेनस्पृष्टाद्युपा
धीनामस्ययोभवेदित्यर्थः इहखलुसर्वेषामेवस्पृष्टाद्यु
पाधिग्रयानस्यपवसमभितषणीयशतितत्कालीक्रमः
कश्चुनोपायविशेषोवाव्यानुसंधानयः सवविधेनत्कं
नचैपानामान्तहासएवोपाधीनामुक्तः सहराघालः।
समहास्मिनानामेवैषामन्यपस्पृहः शक्यादिस्त्रोपाय।
विशेषाययापिशनैः शनैर्देहान्तेतदन्यपतमस्त्यापि
मनाधिकारेणान्तरीयस्यहृदयपाकप्रशमनस्यैवोपाय
विशेषस्योपदेशोऽत्रुक्तः येनकोदित्वैवोपाधिविगलनंभवे
मननहाह। मूल हृदयपाकप्रशमनंयत्तत्तीपंतथैवव ।

ने
१४९
146

उपदेशाय पृथक्स्थेन भेदस्यन्दनविदारकम्।

टीका। पृथक्स्थितेन गुरुणा भेदस्यन्दनविदारकमिति अयमेव
हि महेश्वरभेदविलापनसामर्थ्यमिति भावः। अतश्चाह
निजबोधजठरहुतभुजि भावाः सर्वे समर्पिताश्च
न्तः स्वं जहति भेदविभागं निजशक्त्या तं समभ्यानाः।
सर्व एव हि स्फुरद्रूपा भावा बोधाग्नौ हठेन समर्पिताः।
भेदविभागं विजहतीति बोधैकरूपतया परिस्फुरन्तीत्य
र्थः। ननु यदि नाम सर्वे भावास्तद्रूपतया बोधादि
निष्क्रान्ताः किमिति तदेकरूपतया परिस्फुरन्तीत्याशंक्या
ह निजशक्त्या तेन समभ्यानाः शक्तितेनापि बोधरूपप्राप्तिं।
शक्त्यातमेव बोधं सर्वेषु प्रयतो नावभासयन्ते इत्यर्थः। अबो
धरूपत्वे हि तेषामनुद्धमानत्वमेव भवेदिति भावः। नैव
वैकल्यादिमाशंक्याह। मूल हठपाकेन भावानां रूपे
स्मिते विलापिते अश्नन्नमृतसाद्भूतं विश्वसंवित्तिदेवतैः।
टीका। चिद्गुरुः पूर्वं हठपाकक्रमेण शब्दादीनां भावानां
भेदस्य विलापनादमृतसाद्भूतं बोधैकरूपतामापन्नं सद्विश्व
संवित्तिदेव्यः करणेश्वर्योऽश्नन्ति बोधैकरूपतया परामृशन्ती
त्यर्थः। अपि च लौकिको भोक्तृभोग्यव्यवहारोऽप्यनादिमलदि
सिद्धेनैव प्रकृतस्याप्यस्यावगतेः तेनापि पाकेऽमिमाह तात्प
र्येनापि शरणेनास्य संवित्तिदेवतामिति विश्वमभेदं वेदवमभ
सायनेनानमापिताः। सर्वा हठपाकक्रमेण परबोधरूपता
मशेषविश्वानन्दमतएव पूर्णामनाकांक्षमतएवं परमप्र
घानत्वेन कमनन्तं विश्वमभेदं वै परप्रकाशात्मपदं॥

ननु स्वात्मनः स्वस्वरूपस्याभेदेनाधिशेरते तदेकरूपा
तया परिस्फुरन्तीत्यर्थः अथ चात्र एवं च लौकिकोनाम
कोऽयं व्यवहारस्त्वाभिः न ताभासो विशदात्मनि परस्मिन् रूपा
विश्रान्तत्वात्तदतिरिक्तस्यान्यस्याभावाद्द्वादशविधं रू
पं कुतः स्यादित्याशंक्याह ।

मूल एवं क्रमस्य क्रियावेशासामीप्यासाद्यवत्वतः
आभासा बहुविधं रूपमभेदेप्यवभासते ।

टीका क्रमरूपायालोचनात्माद्वितिक्रियाविलापनादि
रूपा अभेदेऽपि बहुविधमवभासते इत्यनेन कल्पनिक
त्वमुक्तम् तत्र परिस्फुरणादिभेदाः बहुविधत्वेन रूप
याः लोचनात्मकत्वमपि द्वादशविधमेव तदतिरिक्त
स्याकस्यान्तरस्याभावादित्यासां द्वादशविधादेवरूपात्म
न समधिकं वा रूपं न स्यादित्याशंक्य एवं वचनः शक्तिपर्यन्तेश
किं चक्रकमिति कथमुक्तमित्याशंक्याह ।

मूल आसामेव च देवीनामवापोहापयोगतः प
कोद्वित्रिचतुःषट्सप्ताष्टनवानवैः रूपसाकाम
अभेदविस्तरः ।
कलासेनाप्रभृतिभेदविस्तरः ।

टीका आवापः संक्षेपः तद्धापः विकासः आसामेव हि स्व
स्यातंत्र्यात्कमलवदनवरतं संकोचविकाससमष्टुद्धवशति
भावः तत्र द्वादशसु अमीषु योडशकलाषोडशसेनाग्रहाद्
शाद्धोदिहणपः तदेतन्न सम्यग्न प्रसन्नागतमुपसंहरति
अन्येनमवान्तरेण
अत्र मन्येन बहुनाप्रकृते यानि युज्यते अन्येनमवान्तरेण
यो भेदोपायप्रतिपादनेन तस्य हि मुख्यतया विषयवि.
स्वातिविस्तारादिनाविधारूपानिरूपितेयनन्तरूपासमाना

ते
१५१
147

फटिति पर्यवाविकल्पस्वरूपावाभिः स्यात् तदनेकप्रमेय
संकुलनयाविश्वात्मतिविम्बनायैव प्रस्तुयते इत्यर्थः अत
एव । मूल संविदात्मनि विश्वोऽयं भाववर्गः प्रपञ्चवा
न् प्रतिबिम्बतया भाति यस्य विश्वेश्वरो हि सः ॥ एवमा
त्मनि यस्येदृगविकल्पः सेहृदयः परामर्शः स्वप्र।
वासौ शांभवोपायमुदितः पूर्णाहन्तापरामर्शोऽय
स्यापरिविवेचितः मन्त्रमुद्राक्रियायासादृयाना।
टीका यस्यानीवनरशक्तिमान्तवतः मायकारेः शंकरस्वत।
विश्वः प्रमातृप्रमेयात्मा तेजोरूपमहादिनाप्रपञ्चवान
पि अयंभाववर्गः संविदात्मनि प्रतिबिम्बतया भातिद
र्पणनगरन्यायेनातिरिक्तायमानत्वेपि अनतिरिक्तत्वेन।
तात्मात्ररूपतयैवावभासते सर्वत्र विश्वेश्वरः पर
प्रकाशात्मभगवदेकात्म्येन प्रकाशते इत्यर्थः यस्याये
वंभाववर्गस्य प्रतिबिम्बकल्पतयावभासने सविश्वा
त्मनीदृगहमेव भाववर्गात्मना प्रस्फुरित इत्येवमात्मा
साक्षात्काररूपः सततोदितः परामर्शः स्वात्मप्रवासौशां
भवोपायेन मुदितः स्वमस्तुविनोऽयासादनेन नियमित
इत्यर्थः अतएवास्य सर्वविश्वघनतया पूर्णोऽयमह
न्तापरामर्शः परिविवेचितः अर्थात्तस्यैवात्र शांभ
वोपाये कस्त्विन मन्त्रमुद्राक्रियोपायासादनेन पूर्णाह
न्तापरामर्शोदयः परप्रमातृकरूपस्वात्माभेदे।
नैव प्रस्फुरतीत्यर्थः न सततत्वादसमापिशायानस्ये।
तत्पर्यागाइति ॥ ॥

भावः यदुक्तं अयंसोयेनमनागवामः स्वच्छन्दवेष्टनि।
रतस्यतस्य समाधियोगव्रतमेवमुद्राजपादिचर्याविध
वर्हिभातीति वक्ष्यतिच स्नानेव्रतेदेहशुद्धिवारणामेव
योजना अधरूमिर्यागविधिर्होमजप्यसमाधयश्चादि
कल्पनाकापिनात्रदेहेनयुज्यतेइति तदेवंविविधमपि
शाम्भवोपायमुपासत्रेमहात्मानोवेवमुक्तिमासाद
यन्तीत्याह। मूल भूयोभूयः समावेशंनिर्विकल्पमि
मंश्रितः अभ्येतिभैरवीभावंजीवन्नक्वापरामियं।
टीका ननुएवंमन्त्रतावत्क्रियायोगेनाभ्युपायत्वमर्हति
ज्ञानदिनानिष्पादितेनादिसिद्धत्वाद्भैरवोपायासंविदन्ता
यत्कः कारकोवानकोभ्युपायः समस्तीत्यत्रे तत्कथमि
दमिदानीमुक्रमयोनिर्विकल्पः समावेशोभ्युपायश्च
न्याशंक्याह।
मूल इतएवप्रथमेत्येषाजीवन्मुक्तिर्विचार्यते तस्य
स्वरूपायोपमुपायोपयकल्पना। प्रार्थनेद्या
ह्निकेकाविडद्धस्यकलनायिनो तेनानुपायेव
त्वसिद्धेमुच्यतकथंकृतः।
टीका स्पष्टव्याख्यायीति आह्निकान्तरेशुद्धनः स्फुटेवम
विच्छतीतिभावः भेदस्यातिकलंकवर्णायाहानादेरतप
वोक्तः कथंकृतश्चेति उपायोपेयभावंचात्रदर्शयति।
मूल निर्विकल्पपरामर्शेशाम्भवोपायनामनि
पंचाशद्भेदताप्रवतात्रितोयानेयसुद्धयाः यत्राम
वाविकल्पनस्वात्मानियतिविमितामपश्यतो।
रवतोयातिजलादिविषयग्रंविधिः यावदंतेपरत

ने
१४८
148

त्वं समस्तावरणोर्ध्वगाम्। व्यापिनं त्वं सर्वते
टीका पूर्वं निमेषमाद्दि षोडशं परिकल्पितम्।
के षडंगं पंचाशद्धितत्वाद्यस्य समावेशस्य कल्पिता
नत्वषट्त्रिंशकेनत्वस्फुटभेदाभिसन्धिनश्यादि याज
येदित्यैकैकश्येनोपायतयापरिकल्प्येयदित्यर्थः तत
द्र यत्रामित्यादि एकमेव यदा तत्त्वमविकल्पत्वेन तत्त
विकल्पमात्रेण स्वात्मनि प्रतिबिम्बितं पश्यन्स्वात्मसंवि
न्मात्ररूपतया साक्षात्कुर्वन्सर्वस्य सर्वात्मकत्वाद्भैरवतां
याति परप्रकाशरूपतया परिस्फुरतीत्यर्थः एतदेव
वतत्त्वान्तरेष्वप्यतिदिशति जलादिष्वित्यादि ग्रंथं वि
यीरीति जलादिशिवपर्यन्ते तत्त्वजालमविकल्पह
स्यास्वात्मनि प्रतिबिम्बितं पश्यन्भैरवतां यातीति न
नुपादिनामपरे तत्त्वव्यापिनकं पंचविंशतत्त्वहीद्भ।
न्कित्वाष्टविंशाहृपतेयेवोक्तमित्याशंक्याह समस्ता
वरणोर्ध्वगं कलितामिति वक्तो हि तत्तारकं तत्स्वभा
वपरप्रमात्रैकरूपमित्युक्तं स्वतन्त्रैः सर्वेषामिति ननु यदि
नामप्रमात्रैकरूपं भैरवात्मकं परतत्त्वं तत्कथं दर्शना
क्रियांगभैरवात्मनैवोपायत्वेन तत्कथं दर्शन।
मूल तद्वत्कालतत्त्वोपायतोयायादित्याशंक्याह।
सर्वालिकल्पविकल्पो भैरवो भवति स्वयं।
टीका न केवलं तत्त्वान्तराण्येव सर्वविदप्रतिबिम्बिते प
रभैरवात्मकं च परं तत्त्वमपि यावन्मनस्त्वमात्रैकरू
नस्वानंगाद्दरूपात्मनः प्रभुशक्त्यादिसकलैर्निर्मी
यमाणत्वादप्रकाशमानमनात्मकत्वात्स्वानन्त्या ॥

स्वात्मनि परिकल्पितोपायोपेयभावे सहि कल्पविक
ल्पः शांभवोपायसमाविष्टः सांपकादिरकल्पितत्वादे
व तत्रउपाधिसंकोचाभावाद्दाराधेयेसविदंसैव स्वस्व
तानिशयाहर्षणात्मत्रमतिविश्वित्वेपश्येत्तन्मात्ररूप
तयासाक्षात्कुर्वन्स्वयमनन्यापेक्षमेव भैरवीभवति प्र
विकल्पितोदाहरणेविदात्मनापरिस्फुरतीत्यर्थः नत्वप
रतत्वाहरणरूपसमावेशोपयुज्यते तदाह्लोपराद्य।
शांशिकाप्रवेनेवतः कथमसौस्यादिमाशंक्याह।

मूल यथारुचिपरापश्यपनिर्विकल्पवसंविद
नत्वहारनिरंशेकेवटसंस्थितिसुस्थितः तद
हरतिकैकैकसंधानसमुदायतः परामृश
त्स्वमात्मानं पूर्णापवावभासते।

टीका रहस्वलसंवेपवद्दहापयथानिर्विकल्पत्वेनेव
स्केतोहितगुणातउपलक्षितेपत्रवभोदराकारादिस
मिवेशादिप्रपिवरःप्रवतरःप्रथममेववासाक्षात्कवें
स्नेतेस्वव्याहितावभासमानारकादयोशाहारसुपायो
यस्मात्तथाविधायपनिरंशस्यानेकसामान्याभासस।
मीलनात्मकत्वलक्षणरूपस्यावगास्यानपवापेक्षये।
कस्यप्रधानस्यसम्यगसूनातिरिक्तेनविमिरवबोधः
नथास्वहस्तातोपमयाहृदयस्यादिसंतोषाधानानेराको
तेणास्थितः स्वात्ममात्रविश्रांतोभवेत् नथैवयथोदिग्
ष्यानलादिपदेकमेवंनत्वतथापरादिपोभूतात्मासं
वातः नथापरातिर्यः पवाशदात्मासमुदायः तद्वत्।
स्वेनेनस्वात्मानंनिर्विकल्पकहमापरामशात्पूर्णापवा

वभासनेस्वात्मसंविन्मात्रतयापस्फुरतोस्यार्थः नतुपरा
दितनवसमुदायात्मकेविश्वनामेदंभिन्नमेवावभासते
नन्कथमेवंपरामर्शनेवस्वात्मसंविन्मात्ररूपतेत्याशं
काह।

मूल मनःपवोहितनामिदंमध्यवशतिविविते
मध्यभिन्नमिदंवेत्तिविधोपायःसशांभवः।

टीका मनइतिसंवेशावश्यंशहोवोपमास्यैकगोचरः इमा
स्मात्परस्माद्धायात्मगुनरविपादेहिरुपमातृप्रमेयात्म
केविश्वमुदिते एवंभूतमपितन्मयिवाधेयन्निविवि
तमनन्तिरिकेस्वच्छातिरिक्तायमानत्वेननगुनर्विच्छिन्न
तयैवावच्छिन्नमपिसंहियमानमिदंममैवाभिन्नेवोपा
मौनेवपारमार्थिकेनरूपेणसमगुनरवयविविभाग
क्रमेणाद्यनाकल्पमापारमाणवनरूपेणातिशुक्रमे
वपरामर्शमात्राद्विश्वस्यसंविन्मात्ररूपत्वमिति एवंप
रामर्शोपवृचामस्यशांभवस्योपायस्यस्वरूपमभिव्यक्ते त्रियो
पायःसशांभवइति एवमहंपरामर्शस्यसछ्याद्योनि
वन्ननमिति नत्समनुगममध्येनेनकृतनामित्याह।

मूल स्वेहःस्थितेःसंयतेस्तुनदेहनस्सरणोक्तते
यत्रस्थितेयतस्मृतितदाहमस्यनरसामसे।

टीका नवेनरस्माभिरेवोक्तंयावद्रूढभिरयोस्माह यत्रे
मोहि नरकेतत्र यत्रस्थितमिदंविश्वंकार्यंयस्मात्तु
निर्गतम् तस्यानावृतरूपत्वान्ननिरोधोस्तिकुत्रचि
त् इति यतोनिर्गतमितिसृष्टिरुक्ता यत्रस्थितमि
ति स्थितिरेकावभासावेनानतिरिक्तत्वेननवतिष्ठति
संहारो नन्वकमेदेनामसंविदः ॥

स्रष्टादिकारित्वमुक्तं यानुभूतिरज्ञामेयानन्तात्मानन्द
विग्रहेत्यादिलक्षणान्तरं किंचिदुक्तवादिवदभिधानी
यं येनास्यावायत्तरसिद्धमसाधारणं रूपमभिहितं स्या
दित्याशंक्याह ।

मूल एतावतैव सैश्वर्यं संविदः स्वात्मनि परं वि
श्वात्मकत्वं वैमल्यलक्षणं किं नु कथ्यते ।

टीका एतावता स्रष्टादिकारित्वेनैव हि संविदः पैश्वर्यं वि
श्वात्मकत्वं च परं चायत्तेवलक्षणेनानन्यं स्वात्मनि मुक्ते
भवेदित्यर्थः एतदेवास्यासुखमसाधारणं लक्षणं यत्वा
नेत्याहि स्वात्मकत्वेन परिस्फुरतीति अतएव किं नु नाम
लक्षणान्तरमस्याः कथ्यतां नाम तेन कथितेन किं विशुद्धं
भवेदिति भावः तथाहि प्रमातृविश्वादेरतिरेकानति
रेकविकल्पोपदर्शनात् विश्ववैचित्र्यकारणमेवासिद्धेन
तेनास्याः स्रष्टादिकारित्वमेव मुख्यलक्षणमिति यथोक्त
मेवयुक्तं अत एव स्वात्मनि स्रष्टादिकारित्वमेव परामृ
शन्परसंविदैकात्म्यमेतीत्याह ।

मूल स्वात्मनैव विश्वाकारो विश्वमस्य वभासयन्
स्रष्टा विश्वात्मक इति प्रथयायामैश्वरात्मना घटयता
तेनाखिलं मयैव प्रतिबिम्बितं स्थितिकर्तारमसो
तिस्फुटे यं विश्वरूपता महोदितमहाबोधज्ञानालान
दिलनात्मति विश्वं स्वतिमय्येतादीति प्रपन्चशा
मानवारिरूप स्याति ।

टीका नन्वेवमपि विश्वमस्य रूप्यमानत्वादि प्रशान्ततो हि पादित्याश
नयासंस्कारेणावस्थानात्कथमस्य मं संसारस्वमसममनः पौष
कारः । मूल अनन्तविश्वसंहर्मं

ते
१५।
150

कः शिवप्रवाहमित्युल्लासीद्भ्रनाशनः ।
टीका देशाध्वस्यमाणानीमानि स्वात्मकत्वादनन्ता
नानासन्निवेशात्मकत्वाश्च विशग्रन्तएवसन्तः शोभनाः
गर्भाः भुवनानि यस्यैवंविधो यः संसारः ननु नात्मावि
स्वस्फारः सएवासारत्वात्तमसत्यजागरासत्यनोहिसो
विशेषसंभावनापि स्यादिति भावः नन्वसौ लोषकः स्व
ह्लासीत्यादिपरामर्शवलोपनीतेन एवसततावभासा
उल्लासनशीलेनानवच्छिन्नसंविदात्मकः शिवप्रवाह
मिनेयपरामर्शएवध्वान्तनाशनः विश्वस्यसंस्कारस्यापिस्वा
त्मसाकारकत्वतः यथायुग्मप्रबुद्धयोतिप्रनेकावरक
प्रोयपिसर्यतिन किंचिदवशिष्यते नचैवशिवात्मता
योस्मदुल्लसितायोविश्वस्यातिनतुसृष्ट्यादिकारित्वेनस्वा
त्मनियः संविन्मात्राकारः ससृष्ट्याद्यवच्छिन्नइति तत्स
विनानवच्छिन्नसंविदैकात्म्यसाक्षिप्याशंकाह जग
त्सर्वंममः प्रभवति विभेदेनवद्रूपा तथाप्यनहृष्ट्वेम
यिविगलितेनवचनप्रनः तोदिश्च यः स्वविश्यिनेवि
लयमेकीकृतनवशादनेशापश्चेपन्तस्फुरतीतिहितरी
यपदमितः वहुप्रकारं निखिलमिदं जगत् पर
स्मादेवबोधाद्विच्छिन्नतयोदेति तथोदितमपित
मैवबोधविश्रान्तम् एवमपि संहृते तस्मिन्जग
निनप्रनः किंचिदवशिष्यते प्रपितबोधएवेति ।
प्रभुकेनप्रकारेणबोधस्यैवसर्वदशास्वनुस्यूत ।
त्वात् यः सृष्ट्यादिबोधप्रकाश्यम् । ॥

तत्त्वतामाद्देकोकारादेतेरनेसंपश्येपलक्ष्यादिविभागगत
त्वेनावरणस्योयेकरूपतयासात्कार्यात् सशांभवोपा
यसमाविष्टपवनरीयपदेशात्ः स्फुरति ग्रनाख्यपरम
विरूपत्वेनावभासतेइत्यर्थः सङ्गेकवचनेनबहूनामव
नाधिकारइतिसूचितम् तदाह तदस्मिन्परमोपायेशा
भवाद्वैतशालिनि केष्वेवयोलिविष्यासंपरमेशेनभा
विताः भाविनाइतितीव्रतीव्रशक्तिपातत्वेनभगवता
साधिकृतत्वेनाधिवासितात्यर्थः यदाहुः सृजकाःशत
शः सन्तिभक्ताःसन्तिसहस्रशः प्रसादपात्रमात्रसन्तिहि
शः संतिनयेवषाइति परमत्वेवास्य शांभवाद्वैतशालि
त्वेहेतुः अन्येषामावापोभेदरूपत्वात्परस्मादेवनाश
यः यतएवात्रस्नानादिभिरनुपाययजातनकिंचिदुपयु
के तदाह स्वात्मनेवतेदेहशुद्धिवारणामंत्रयोजना अव
स्तुमिर्यागविधिर्होमजप्यसमाधयः इत्यादिकल्पनाक
पिनाश्रमेदेनतुच्यते नतुयथेवभिनत्त्वपाययजातनोप
युक्तं तदेनदुपायाविष्टःकथंनामाचार्यःपरानुग्रहेऽ
पीतिमाशंक्याह।

मूल परानुग्रहकारित्वमत्रस्यस्फुटेस्थिते
पदिनाहगत्तुग्रासोदैशिकस्योपसर्पणे।

टीका तदाहगितिशांभवोपायभाजनंतत्स्वाहितदर्शन
सभावगणामात्रादिनेवदीपाद्दीपमिवोदितमित्याशय
नस्वात्मनिकृतकृत्यत्वंजायतेइतिकिंनामाभिनेनोपा
यजातेनप्रयोजनमितिभावः नत्वनेनैवंविधःकश्चि
नदारायनापमहतः स्यात्तदानेनकिंयतिपमत्वामित्या

ते
१५१
151

शंकामाह। मूल प्राप्तोसौ तादृशो न स्याद्दृढभक्त्याव
भावितः तदाविविधदीक्षादिविधिं शिवेन कोविदः।
टीका तादृश इति शांभवोपायभाजनं न स्यात् इति ती
व्रतीव्रशक्तिपाताभावात् प्राप्य च तं चेत्तत्प्रथमं विद्धदृ
ढभक्तिः मुनिस्त्वयमादिनोऽस्याशक्तिपातवेदकत्वेन भ
वभक्त्याख्येन प्रथमेनोविहृनापि हि नः शक्तिपातस्यैवं
इभवभक्त्याख्यैकस्य नविहृस्य निर्देशाविहृनराणां।
वानिर्देश्यान्मन्त्रमहादिरूपं वस्तु विन एवं मन्त्रमन्त्रा
दिशक्तिपातवत्वेपि नमन्त्रविनमाणवाद्युपायमाग
भिन्नो गुरुमाराधयितुं प्रवृत्तोपि न शांभवोपायावि
मिन्नकेवापराधतः इति यतः स भाविनाहृशानुग्रहेवि
तः तदा णवोपायमात्राभिलाषेनाभाविनमपिशांभ।
वोपायसमुचितमनुग्रहं लभेत इति भावः तेनतद्दा
वलाक्रियाकाले समारोहं चांग्रतीमानुके: शिष्य
स्यैवाक्षुब्धमन्तराभावादवश्यमेवाम्यनुद्दिधीर्षया
भिमन्यापनानामिनक्के इत्याह। तदाविविधमित्यादि
प्रतएवसर्वैसोपिस्तानेवयोपायान्साचेष्टनिर्मलसंवि
हाम प्रनुग्रहं विकीर्णं लभ्यावनेन विधिमाश्रये दिमा
प्रक्तं विविधमिमन्त्रयाय्यमेदात् षडङ्कमाक् प्रनुग्रा
नेयामस्यशांभवोपायसमावेश भाजोगुरोरस्यकार्श
हाणवोपायप्रक्रियया वैदनुग्रहेत्येवमत्र इहशाणा
समवानाभ्यासेयमेतेवातवैविधत्वाभइत्यादि
मायेहेतफलमावमानेयत्या रास्यपिशांभवोपाय

समुचितो नुग्रहः कथं नामास्य स्यादित्याशंक्याह ।

मूल भाविमोपायशतास्तास्त्वैवोपानिनिष्ठि
ति एतन्मयत्वे परमेश्वराख्ये निवेश्यते शिवम् ।

टीका भावितः आशावादैव स्यमाणात्सो हि हार-
हारिभावेनेनदतिरिक्तस्यस्य स्याभावात्स्वभावोपा
ये एव पर्यवसितः इति उक्तमत्तैवोपायान्निनिष्ठितिमिति
अनयैवैतन्मयत्वं नाम आसेत्रैयोरूपं परमशुपं यं सर्व
त्रैवाख्याप्यते नपत्ताहिश्यांनिमन्तेश्रणांकिंचिदपि भवे
दिति भावः अतएवोपायनाशात्वापिनोपायनानात्व
रभिप्रायेणैव ह्यावद्धतो समावेशो निर्विकल्पाणांवे
प्रतिपादितएव नहि फि विनानैवहि किंचन सविनिफ
लभिख्यावनप्रकल्पस्ततोऽनुवो हित्यादिप्रागुक्तं एतदेव
श्लोकस्य प्रथमार्धेनोपसंहरति इति कथितमिदंस्व ।
विस्तरे परमेशाभवमात्मवेदनम् शैवावेशवशाद्य
सरसमरसास्वादसामरस्यमयः कश्चिज्जयत्येषना ।
मानुत्तरीयमिदमाह्निकं व्यवृणोत् ।

अन्तर्विभाति सकलं जगदात्मनीह यद्वद्विचित्ररच
ना मकुरान्तराले बोधः पुनर्निजविमर्शनसार
वृत्त्या विश्वं परामृशति नो मकुरस्तथा तु
सारेनन्तरश्लोकः ॥

इति तन्त्रालोकविवेके श्रीमदनुपायो नाम द्वितीयमा
ह्निकम् समाप्तम् ॥

ॐश्रीगुरवेसरस्वतीरूपायशिवायोंनमः।

ॐयोऽत्रविकल्पविभ्रमध्वंसेसहिकल्पगणायितं

वह्नितिज्ञयताज्जयंतःसपरेपरमन्त्रवीर्यात्मा।

इदानींशांभवोपायानन्तरंक्रमप्राप्तंशाक्तोपायंवक्तु

मितमपरार्धेनप्रतिजानीते अथशाक्तमुपायमंडलं

कथयामःपरमात्मसंविदे उपायमंडलमितिविक

ल्पसंस्क्रियाणामानेयत्वात् तत्रप्रथममन्तोद्देशावि

कल्पसंस्क्रियांतावदभिधातुमुपक्रमते।

श्लोक अनुत्तरादिकेकस्मिन्भावेपारमेश्वरे

प्रविविक्षुर्विकल्पस्यकुर्यात्संस्कारमंजसा।

टीका अस्मिन्भावेइतिनिर्विकल्पैकरूपेतेनास्यःशां

भवोपायेप्रविविक्षानिरिच्छावेदितेसंस्कारमितियोनः

सुखोपेनक्रमविलादिवशादस्यहृद्यादिक्रमेणास्फुरन

महायापानिपर्यंतेतुप्राणानरूपतेयेननिर्विकल्पस्वरू

पानुप्रवेशोभवेत् अतमेतिशीघ्रं अनयाविकल्पविक

ल्पान्तरोत्थानस्यसंस्कारस्याग्रारोहेनस्यात् ननुसानस्य

तात्विकेसर्वेषामविवादः नहिकल्पस्यापिलानरूप

त्वेनत्वारोकत्वात्मादसमनन्तरमेवान्तर्हितस्वरू

पस्यकथंनामसंस्कारःशरीरमभिधात् सहिस्थिरस्याघ

धास्यमनोभिलितत्वादीनानक्रमेणतद्रूपमित्याशंक्याह।

मूल विकल्पःसंस्कृतःसूतेविकल्पंस्वात्मसंस्कृतं

स्वतत्वसोपिसोपान्त्यंसोपान्त्यंसदृशात्मकं।

टीका इहयथानीलविकल्पस्योवहेनपीतविकल्पस्य

ने
१५३
153

नथैवास्फुटत्वेपिस्फुटीभावायभ्यमानत्वात्तु स्पष्ट
स्फुटत्वायायेन्नराहितसंस्कारोविकल्पः स्वात्मवत्
संस्फुटमेववविकल्पान्तरेननयेत कारणानुरूप्येणे
वहिथायः कार्यस्यामात्मभेदेतिभावः सोप्यनयमिति
रतोपः पुनः सोप्यनयमितिवतर्षः प्रत्यक्षत्वस्य
स्वयसहिसुत्वेपिसहशात्मकोमिस्फ्काहरहरत्वेपि
विकल्पमालायाः साहश्यस्यनकाविहानिरित्यावेद
ते नन्वेकस्मान्संस्कृतनाविकल्पाद्यदितारशास्यवधि
कल्पमालात्मलदालोनरतोयादेः पुनरेवमुन्यनावान
र्थकंस्याहिशेषवासाहश्यस्यहानिरित्याशंक्याह ।
मूल वनर्षेवविकल्पेपुयः संस्कारः क्रमात्सो
प्रस्फुटः स्फुटताभावोपस्फुटस्यस्फुटतात्मकः ।
टीका स्फुटताभावोनिस्फुटनयोग्यः प्रस्फुटमित्युक्तस्फु
टत्वः क्रमादिति प्रभ्यासातिशयनात्तरनस्यात पुनः पवाचय
यायसमातिशयदर्शनानानर्थकंनापिसाहश्यहानिःवि
सदृशास्यममपान्तरस्यानुमादात प्रायपवाहिसंस्कारः
वेपानेवास्यसमभेवेदित्याह । ततरस्येवमुक्ते न
टत्वेस्फुटतमोभवेत । मूल ततः स्फुटतरोपाव
तेनत्वभ्यासातिशायिनोप्यस्फुहीहिरूपाविकल्पः कथंपी
घमेवस्फुटताभाव्यादेरूपतामेतोमाशंक्याह टीका ततइतिवतभ्योनत्व
विकल्पेवभेदोप्यस्यान्तरालिकरानिमध्यवर्तीनत्वाहि
प्रस्फुटस्फुटताभाविनोनगोलभ्यस्तरस्फुटत्वः इत्युक्त
स्फुटतमनस्त्रोत नन्वेवकृतनसातेकिस्याहिमाशंक्याह ।

मूल ततः स्फुटतमोदारताद्रूप्यपरिबृंहिता सं
विदेति विमला सहि कल्पस्वरूपता।

टीका ततो यथोक्तात्संस्काराद्धेतोः स्फुटतममनपवादा
रं निर्विकल्पसमानकल्पनया महद्यत्ताद्रूप्यं विकल्प
वेतेन बृंहिता संस्कारान्तरेणारब्धेता सती विकल्परूपा
संविद्विमला संकोचकलंकापहस्तनेन शुद्धा सा हि क।
ल्पस्वरूपतामभ्येति एवं विकल्पानामनन्ततयापरिस्फुरतो
ऽर्थः अत एव विकल्पमात्रे एव न विश्रान्तत्वमिमनेनो
क्तम् यदाहुः परमार्थे विकल्पेपि नावलीयते येऽपि तः के
हमेवाविकल्पस्य श्रुभेवाप्यश्रुभेरति एतदेव यक्तेन।
योजयति। मूल अतस्त्वभेदवोऽपि पतनः संविन्नभा
वके भूयोभूयो विमर्शनेनाद्यतेनतत्स्फुटात्मना।

टीका अतो विकल्पसंविदः एव तत्संस्कारवलाद्दविक
ल्पकसंविद्रूपतयापरिस्फुरणाद्धेतोः यद्भैरवोपत्तान
क्रियायां संविन्नभावेतजः तद्रूप्यपवाद्ममिति भूयो
भूयो स्फुटद्वादिक्रमेणोद्धृतस्फुटतमतायायाति पर्यं
तेनयोनः ज्ञानेनपरामर्शनान्तानि वत्तीव्रशक्तिपातवतां
महात्मनां तस्य परामर्शपस्य संविदात्मकस्य भैरवोपस
तेनसः स्फुटात्मनाताद्येनशाम्भवावेशवशेन सातात्क
रोतीत्यर्थः ननु संविदः प्रमात्रेकरूपतायाः परामर्शकत्व
मेव न परामर्शपत्वं तथात्वे हि नीलादिवदस्या जाड्यप्रस
ङ्गो हीत्याशंकां दर्शयति।

मूल ननु संवित्परामर्शी परामर्शमयो यतः
परामर्शपाकर्षन्तथाहूपरस्फोटनमाजसम्।

ते
१५५

154

टीका तथाहृद्येति परामर्शयत्नेनायमर्थः एतदेव समाप
ने उच्यते स्वात्मसंविन्निः स्वभावादेव निर्भरा नास्यामपू
र्णतादेयं किंचिदतिरिक्तेन पूर्णा इह स्वात्मरूपा संविदाव
हातिरिक्तस्योपलाणीयस्याभावात् स्वतएव निर्भरात्।
नाकांक्षिणीनिर्यादितत्वादस्याः स्वात्मसंविदो न किंचि
दस्फुटत्वाद्याधेयमिति पूर्णानुपायाह्निके न चना वाक्यं
योगिनाम्युपायत्वमर्हतीत्याह एनोक्ते यदभिप्रायेणैवा
नवादौरपि नायतेयमतः किंचिन्नेमध्यं न किंचन इह
यभूतनाहूतं भूतदर्शी विभुच्यते इत्याद्युक्तं ननु यद्येवं
नादेयानस्फुटादिरूपः संविदः कतत्सोपस्फारश्च्याशो
काह।

मूल किंतद्वैतकारित्वान्नखंड्या निर्मला
दसौ स्वात्मप्रच्छादनक्रीडापंडितः परमेश्वरः।

टीका किंपुनरसौ परः प्रकाशः परमेश्वरः स्वरूपगो
पनात्मकद्वैतकारित्वलक्षणात् पूर्णात्वखंड्या
न हेतोः परप्रमात्रैकस्वभावस्य स्वात्मनः प्रच्छादनग्रा
ग्रासकाग्रह्लामानयात्वेनाभासनेनैव क्रीडायति
नियतफलाननुसंधानेन प्रवृत्तिस्तत्र पंडितः प्रवी
णारत्वर्थः इयमेवहि तस्य स्वातंत्र्यरूपा मायाख्या शक्तिः
यदनाहतमपि स्वरूपमाहतत्वेनैवाभासयति यतो।
यामिर्यात ग्रासकारकायात्माभेदावभासः तदाह।

मूल एतावतैव स्वरूपपरात्माच्छादनं विभोः
मेवमायायतो भेदपतावानि सहस्रलिकः। टीका एवं
वमसाविश्वरूपतयावभासनमेव वैदनमुच्यते यदद्वया दपरत्वं

संसारवन्धः तदुपासनायैव वायं परामर्शो यत्संविदेव
पुनः पुनः परामृश्यमाना स्फुटतामियादिति तदाह ।

मूल तदाभासनमेवास्य हि तत्पृक्तं महेशितुः त
दुपायाय सतैवायं परामर्शोऽभिधीयते ।

टीका तदुपायायेति कार्यकारणयोरभेदोपचारात्
तत्त्विह तदभिमानमभान्तं भवतीति सर्वेषामविवादः देह
नीलादिवदभेदेनावभासते तत्कथमुक्तं तदुपायेन त
संविदपवाव भासा भवेदित्याशंकायामाह कर्तृविकल्प
संक्रियान्तर्गतत्वेनोद्दिष्टत्र्केन तत्वमवतारयति ।
इमे हयादयस्यामूलं छन्तति कोविदः यागहृदेन
समर्चकहायेनेति निश्चयः वन्येककारणताइष्टः यो
सौ ग्राह्यग्राहकात्माभेदः सएव तु मूलत्वाभासः तस्मा
स्यानुभूयमानस्य कोविदाः प्रत्यभिज्ञानस्वात्मनः साता
तत्वनिष्ठाः पुनरपवतकोऽन्तरविलक्षणो योऽसौ परोकोहि
यामः तर्कः सुहृद्विद्याशास्त्रीयविचिन्तायात्तु रूढोयम
नः स्वात्मप्रत्यभिज्ञानरूपः सएव समुन्मेजितयाराः ऊढारः
तेन मूलमाख्यातिलक्षणं कारणमेव छन्तति यद्यास्य
शरीरस्य विलाचार्य्यातेः पुनरुत्थानमेव न भवेदित्यर्थ
निर्णयः सएव हि महात्मानो देहपालो वेनेन यथाय
निर्णयः सएव हि महात्मानो देहपालो चेनेन यथाय
शमभ्यासातिशयादिकल्पसूदिमादयानः परां काष्ठा
स्फुटयागतः सन् भावनात्मकांधाराधेनास्फुटमपि सैव
स्फुटतामासादयत् प्रत्याह ।

मूल तामेतां भावनामात्रः सर्वकामदुघां बुधाः
स्फुटयेद्दृढुपायेन मनोरथपदादपि ।

ने
१५५
155

टीका यत्नर्केसंभावनामाहरेति निविपीयमानलिंगानुव
ग्धः तर्कएवहिपरोकाष्ठामुपागतः भावनेत्युच्यते तदुक्तं
तदेवपरमंतत्वंभावनामयमिष्यते यते श्रुतएवेनाभिम
तादेशेनकथ्यते तस्मांचपरितिष्ठायामभीप्सितफला
वाप्तिर्भवेदित्युक्तं सर्वकामदुघामिति तदुक्तं मुहूर्तमेव
तत्रस्थः समाधिंप्रतिपद्यते तत्रापिस्वप्रतिष्ठितेफलेप्सा
मोतमभीप्सिते इतियाभावनैवहिमनोरथाद्यपेतेस्वते
यविकल्पनामथ्याविकल्पनादगोचरेरवस्तुपारमार्थिके
परममात्रकलनांसर्वरूपंस्फुरयेत् अविकल्पस्वभा
सातात्कर्यात् यस्मादिमांकिनामतयोगिनःसिद्धेन अ
तस्त्वेदमेवाभ्यस्ययोगसमाहितमनःसदर्शनेश्वरमाह।

मूल श्रीसर्वेशास्त्रेनमोऽंतनकोयोगागमेमम
हेयाद्यालोचनात्मस्मानवयपत्नःप्रशाम्यते मार्गे
चेतःस्थिरीभूतेहेयाद्यपिविषयेद्धया शेषेणेतन
येनावधावसरमनामथ।

टीका यद्यपिया
रणायामत्स्याध्यानेसमाहारोप्यधारणा तर्केस्त्वेवसमा
धिर्भिर्योगांगानेसाम्येनप्यापिहेयाद्यालोचनादसोउ।
ममममन्तरंगंयोगस्यांगतकैंगादिहेयमिदमुपा
देयमितिविचारयमांगीतिनितत्वज्ञोभवेन तदुक्तं
कैताद्धिकारंयोगस्यतेनाप्यमध्यवस्थितः साधारणाप्य
मोगुनेभूयमोपकरोतितितत्यागात्मिहवराधेनयत्न
कैणविचारयेतयमित्वानापवर्गार्थमतत्ववेदनापरश्रति।

अनस्त्रात्रैव सुखेयाह्लमायानितनयमित्युक्तेनसामवय
त्वः प्रशस्यतेऽश्नतिनत्वक्रूनयपन्तोहियोगीसोस्याहिशा
स्रोविनेहयेमोह्लोपायनत्वेणमार्गेममेदमेवाकोत्वणी
ये नत्वमित्याद्यभिमानोदयात्स्थिरीभूतमपिवेनस्तेनये
येहयान्मार्गात्परामृस्वीक्रमताववेयइपादेयमार्गेवि
श्रामेयावदनामर्थपदेमायतीर्थपरप्रकाशात्मत
यायस्करेहित्यर्थः अत्रवाविषमत्वात्त्वयमेवपदवतप्र
येत्याचष्टे मार्गेत्रमोह्लोपायः सहेयः शास्त्वानरोदितः
त्वविनोतिनिवभातियेष्ठानियतसंगमे रागततेतया
केननेनतत्रावरुप्यते शास्त्वानरोदितस्यमार्गस्यहेय
त्वेमार्गेवोपपादितामितिनेह्लायसत्वम् यिवत्वनेरयप्र
विरूर्वस्यअविविषयशङ्कः तेनविषयरूपावत्यायिनो।
येयमित्यारदमेवमस्यादित्यादिरभिमानविशेषः न
यानियतसंगतेरागततत्वमुकेसामान्येनसर्वविषय
मभिलाषमात्रेहिरागतत्वस्यस्वरूपंतदेवनियतविषय
तयोयात्रियतोनत्वस्येतितत्रुक्तेरागततत्वमस्याअभिधे
ये यथस्माहेतोः नत्वनियतेहेयमार्गेतेनरागेणाचोता
नरज्यतेस्थिरीभवेदित्यर्थः नतुसर्वथैवान्यत्र गुरुदेवा
ग्निशास्त्रस्येतभक्ताः नरायमाः अप्रसत्यकिंविवारज्ञाः
भुक्तनकोवलंविनः प्रमयत्नेवतात्मयासमोहेमोह
लिस्रयेति नया हेतशास्त्रंच यहलोकेनिमानिनावेद्र
स्वके हेतनत्यविनाशाभिविंवदन्तेयतिस्थिताः हेत
निह्लानिवाक्यानिवत्सूमानिसत्रते तानयोगाविरी
नानिहेवतारहितानित धर्मार्थकाममोक्षनिष्ठयाने

ने
१५६

156

वज्रायेते प्रज्ञानेननिबध्नानित्वपर्मैणानिमित्रतः निर
येनेप्रयच्छेत्रियज्ञाभिरमनाजनाश्याहिनाभगवना
स्पनकंस्थानिन्लोविदथनाथमहमेवावयोनितेपद
भिप्रायेणोवनर्केसनत्वस्युगेशेपि पतिहर्षेत्वमुते
पनदेवानववादेवाभिगुञ्जेशेपि वस्त्वनिर्णायपश्चाभि
वोधिताभिः परस्परे प्रभिमानेकसाराभिर्निद्दी मस्तके
उहिभिरिमाहिजन्मन् पर्वहिकृतिविरोधः स्यात्त्ववोभ
पजाप्येकस्थवशमामाणपकारणामसद्भावादेकजाण्य
माणगुरुवधेनशकामिनिकिमत्रमानिपत्रवोविषय
भेदात्रयतिपत्रयोयेनसर्वस्वस्मात् हिविधोहितर्के
कश्चिद्दिवस्तनिर्णायपशुमच्छलादिश्यानः परपराजय
मात्रपर्यवसानेनतत्प्रायः कश्चिद्देयापारेयविवेकका
रितयावस्तुनिर्णायफलच्छलादिक्रमोवादप्रायः नगा
यस्यवस्तुनिर्णायसूत्मनाहेहरणीयोयप्रजनपवनेहेद
कानामपिवस्तुभावानिहार्यत्वमुक्ते यस्तेहयार्थ
लोचनेनवस्तुपरिच्छित्तिमादधानोहेयमपहायोपा
देयविश्राममेयत् सपरमगुरुमेयोगस्माद्भगितिनक
श्चिद्दोषः नहास्माकं समर्कः दर्शनीयान्तरस्त्तमतर्क
ञ्जनिविभागः नवसाध्यतत्परोलोकः स्वयमेवानये
तेते नहिश्रुतिस्तेनस्मारानेमलिनस्यवास्तानेशा
त्वमपरत्रैनेनत्किमत्रनर्केणोपादानेवयव
मल सप्तवोगाकारपनाः स्वभावाख्यःमनस्कं
ऽसंख्यगामिनिमांनायपरतहृदयतिकोविदाः ।

सरागएवहिस्वभावात्मः श्रेशकश्त्यागमेस्थके नथा
हिस्वछन्दशास्त्रे श्रेशकेषहियेदेविकयथाम्नुसर्व।
शाश्वपक्रम्य भावाशक्तः स्वभावात्मः शुध्ययानोशएव
वेन्महिश्यस्वभावस्थभवेत्स्रुष्टाः कयथाम्नस्वशःत्र
स्तांशेवेश्यक्रम्तरुद्रांशेवानिवोधमे रुद्रभक्तः स्वशी
लस्थशिवशास्त्ररतः मदेन्याहिनामोलहितः ननुयथे
वेनत्सर्वोजनः स्वभाववशादेव सोवितेमोहमासाद
येदितिकोनामास्येहयोपादेयविभागश्त्याशास्त्राह
सिद्धेगमिमाहिसः एवंरवयः स्वभावः स्फुटं पौरुषंवेव
सेख्यानामिमायागमप्रमाणासिद्धत्वेनापरिम्लानतया
तोत्नविनभोगात्मिकायाः सिद्धेरागमापिसाम्नयमत्र
ण्येमेगः स्वपकारंणापुनरनिष्ठप्रसंगादिमाशुक्तिवा
न्मोक्षविघ्नश्त्यागमताः एवंस्वभावाहितनत्वावामिल
तस्यासिद्धिमेवस्तुकिमभिमन्यते इतिसुष्मामामह
पायोहियुर्योनस्यामेवविश्रांतः एवमेवस्वभावत्वाद
वमातात्मोतोपायमपहायान्यत्रासक्तोभवेदिमाह।

मूल शिवशासनमाहात्म्यविदनस्यतएवहि
वैलवायेष्वरस्येतमूढोरागेणारंजितः।

टीका ननस्वासातात्मोतोपायनयाशिवशासनस्यम।
भावालिशयवेत्तानीते किमितित्रासक्तोभवेदिमाशंका
२। मूल यनलावातिसानस्यवामाख्याशाक्तिरेषरी
टीका योवराजिकवैरिंवसौगतादविंजेभनेनावनीति
नमोनियनासिहिमात्रपदेवामाख्यत्तिवामामसंसारवास·

ते
१५०

157

नादिमातृकासंसारविभीषिकानिरोधानशक्तिरिय
र्थः वैरिंचाब्रह्मवादिनः न तु शिवशासनमाहात्म्यमने
नेस्त्रृहत्यत्रासंकोभवेनइवतनामकोदोषोज्ञानन्तन
कथमेवमित्याह ।

मूल ईदृशासामान्यसंभोगं
निरताः कोपिबालिशाः न तु सन्तोषतः स्वभोगे
षाशीः भवन्तनात् ।

टीका ईदृशवलकेपिबालिशप्रायः
प्रसन्नकृहनपांस्पृहणीयत्वेनपरिसापापिसामान्यसं
भोगंबालिशत्वादेवनिरन्तरोइष्टानपुनःसन्तुष्टत्वात् ते
द्वाहिभोगाभिलाषसङ्करूपास्तत्वात् तनिमित्तायासोवि
नाविमाशयः बालिशत्वात्पुनः सन्तोषस्तावन्नास्तिय
नः स्वस्वपमेवापिभोगाश्चपुनः पुनरेतस्यादित्येवंरूप ।
माशीर्वादेप्रवर्तयन्ते भोगाभिलाषस्यानपास्तत्वादेवंव
दत्तापिशिवशासनमाहात्म्यप्रख्यापनमिच्छामारभमा
णा प्रत्यग्रासकाहरयन्ते पत्रशानिषेधावामाधिष्ठितत्वास
नः पुनः संसारपवनिमजनेभवेमसाह ।

मूल एवंवेदेश्वरादेशनिरतानसरमानसाः
भवन्ति सवेदागाभिः शक्तिभिः पातितायतः

टीका प्रतिसवेदागाभिरिति विषयेष्वेव संलीनानवो
यः पानपन्नसृतिमादिलतिताभिः धेरतयेभिया
नाभिरूपराभिरन्यथः प्रतपववा सम्पृक्तनस्यसे
साराऽङ्गमेननेभवनास्तीत्याह ।

मूल तेनगोभवमाहात्म्यज्ञानतः शासनान्तरे
शासनेनारतेनयेनेनभैरवमहारोगवान् ।

ग्राम्यत्वः हृदयान्तर्निष्ठेन पुनरन्तः कौलो बहिः शैवो लौ
काचारेण वैदिक इत्यादिना या लोकसंग्रहरक्षापरत्वे
नोक्तानां नयानां नास्य संसारार्णवाद् उद्धारः स्यात् तदन्त
रेवान्यजननिमज्जनानुभवस्याविच्छेदात् नैवं तदस्मा
भिः स्वोपज्ञमेवोक्तमित्याह ।

मूल श्रीकामिकायां प्रोक्तं च पाशप्रकरणे स्फुटे

टीका तदेव पठति वेदसांख्यपुराणज्ञः पंचरात्रपराय
णाः ये केचिद् दृष्टयो घोराः शास्त्रान्तरपरायणाः बौद्धा
र्हताद्याः सर्वे ते विद्यारागेण रंजिताः मायापाशेन बद्धा
त्वाच्छिवदीक्षां न विन्दन्ते पौराणविद्यादिविषयेष्वेवास्थिर
मनाः शास्त्रान्तरे वेदान्तादि विद्यावरागेष्विति समाहार
द्वन्द्वः विद्यावावरागशब्दसन्निधेरवियोगात् प्रत्यपदवे
दादिशास्त्रनिष्ठाः मायान्तःपातादुत्तीर्णां शैवज्ञानेन लभ
न्ते इत्युक्तं मायापाशेन बद्धत्वाच्छिवदीक्षां न विन्दन्ते इति
पूर्वं यदस्माभिः श्रीपूर्वशास्त्रीये संवादग्रन्थे विषयेष्वा
शब्देन वेदादिशास्त्रान्तरादिने मोतापायेभिषंगप्रदं
नियतत्वाचेते रागतत्वं व्याख्यातेन यति मूलमित्यभियो
तदपि तमग्रतमेव रागशब्देनाचष्टे रागशब्देन चाचोक्तं
रागतत्त्वं नियामकं मायीये तत्त्वं तस्मिंश्शास्त्रे नियमये
दिति प्रत्यव रागशब्देनेति वक्ष्यमाणेन दृष्टेनानिया
मकं रागतत्त्वमुक्तं इति समन्वयः नियामकनिनिय
नेपवकास्मिंश्चिद्विषयेऽभिषंगदामित्यर्थः यततत्त्वराग
तत्त्वेनास्मिन्नियमने मायीये शास्त्रे वलाद्देहे सृष्टं जनं नियम।
मयेन रहमेव ममाकांक्षणीयमिति संस्कारवेन दृढनावस्थं

ने
१५८

पयेन् यद्यपि सामान्येन सर्वविषयाभिलाषमात्रमय।
त्वेनाप्यरागतत्त्वस्य रूपं तथापि नियतविषयोपारोह
मनन्तरेशानन्त्याभिव्यक्तिमियादिस्ववृत्त्यैवतन्नियति
तत्त्वमात्रिये दितिपुक्तमुक्तं रागतत्त्वं नियामकमिति
तन्नु मायायामपि वैष्णवादिशास्त्रान्तरादिते मोहोकमिति।
नामायजनः समाराधोत्मजनीत्याशंक्याह।

मूल मोहोपि वैष्णवाद्येयः स्वसंकल्पेन भावितः
परं प्रकृतिमापुंस्य प्रदास्यानन्दरूपता विशुद्ध
विद्यामायावादीपवत्तस्तत्त्वतयः समवेयापवे
योत्मप्रलयाकलनामयः।

टीका यः खलु वैष्णवादीनां
मतेमोहः सोप्यः स्वदर्शनप्रलयाकलनामयइति संब
न्धः तत्र वैष्णवानां परप्रकृतिमात्र्यमोहः तन्मते हि
भगवद्वासुदेवाभिधानस्य महाविभूतेः शुद्धतत्त्ववर्त
नविधायिन्याः परप्रकृतिरूपस्य परस्य ब्रह्मणः स्व
भावात्क्रमविविक्तयानयानयाभावनाद्विरूप
तयोनेकात्मतोप्येकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेत्यादिश्रुतेः स्व
तन्त्रानाद्यात्मपरिशुद्धसंविद्रूपैकतत्त्वाभिवाराद
त्रकम्याप्यपारमार्थिकत्वादुपशान्तविकारग्रन्थेरेका
त्मावगमे मोक्षः पञ्चरात्रिकः पादोस्य विश्वा भूतानि त्रिपा
दस्यामृतं दिवीति ततः सर्गोद्रुह्यवेनाभिव्यक्तेः रति
च ब्रह्मवादिनामानन्दरूपतामोक्षः तन्मते हि संसारदशा
यामविद्यावरणावशेनानुभूयमानात्मनस्तामाश्रोतदाप
तन्मोनिर्विद्यासिनयरमात्मिकत्वेः तत्त्वज्ञानाभ्यासादवि
द्यावरणापगमेन रवाधिकानिरतिशयस्वप्रकाशानैसर्गि
कानन्दस्वरूपतामेवदर्शनमोक्षः।

यच्छति: विज्ञानमानन्दं ब्रह्मेति विज्ञानवादिनो विशु
द्धचिन्मात्रं मोक्षः नन्वेतन्नहि स्वभावतः प्रभास्वरस्वरूप
मवितत्सन्तानस्यानाद्यविद्याबलाद्रागादिभिरागन्तु
कैर्मलैरावृतत्वेऽपि नैरात्म्यादिभावनाभ्यासात्तन्मलाग
न्तुकमलप्रहाणेनाश्रयपरावृत्तिबलाद्विनष्टरागो
नीरूपस्वस्वरूपसाक्षात्कारो मोक्षः यदाहुः प्रभास्वर
मिदं चित्तं प्रकृत्यागन्तवो मलाः तेषामपाये सर्वार्थं त
ज्ज्योतिरविनश्वरमिति वैभाषिकादीनां दीपवत्सन्तते
र्नाशो मोक्षः नन्वेतन्नहि क्लेशकर्मादिहेतुसमुत्पन्नम्फल
रूपं पादिस्कन्धपञ्चकमिति तदुभयात्मायं संसारः य
दाहुः हेतुफले संसार इति मोक्षः पुनर्दीपस्य यथा स्नेहा
दिकारणक्षयात्स्वतन्त्रस्यानागामिनिरोधस्तथैव नैरा
त्म्यादिभावनाभ्यासात्क्लेशकर्माभिप्रहाणेन रूपादीनां
पञ्चानामपि स्कन्धानामिति यदाहुः दीपो यथा निर्वृति
मभ्युपेतो नैवावनिं गच्छति नान्तरिक्षम् देशं न कांचि
द्विदिशं न कांचित्स्नेहक्षयात्केवलमेति शान्तिं इति प्र
लयाकलनाम्ना संवेद्यापवेद्यात्मनि विशेषेणोपादाने
वायमभिप्रायः अत्रायं पतद्धेयप्रलयाणवानन्दमयता
त्वात्मपरामर्शकतया संवेद्यप्रलयाकलप्रायत्वं द्वि
तरत्पुनरेकस्य निम्नस्य कस्यापि देहकस्यानभ्युपग
मात्संवेद्यप्रलयाकलप्रायत्वं यत्तु वेदान्तेऽप्यस्यापत्ता
न्तोपलक्षणत्वाद्दत्तपादसत्तादानात्मनः सर्वज्ञगो॰
ब्रह्मस्यापवेद्यप्रलयाकलप्रायत्वमेवावसेयं प्रलया

कलानां च मलस्यापि शेषात्संसारकारणस्यापि इत्युक्त
क्रमं एवं च स्वयमेव तेन तन्मलपाकान्मारसिकामेष
मलपाकलक्षणायां पत्रः कृत इति भावः अत एव स्वसं
केतेन भावितत्वेनेन चाप्युपत्तं वक्तृश्रूपस्य कालस्यति
केनाद्वास्तवत्वं प्रकाशितं न विहत्वं प्रत्ययेनामुमो
तः सर्वायानेमिरिकोवर इति मायेति नरमलवद्दसक
लमपेक्ष्य हि मलवद्दृश्यमलपाकस्य सूक्ष्म इति किमि
तिनामाप्यनन्याय स्यापि भोक्तृकालतो हेयत्वमिमं
शंकाह ।

मूल तेषामपि चिरकालेन भोगाभोग
भुक्तितः तत्तन्मलपाकेन तत्र हेयं श्रुहिमागताः
मेतन्मेति समापादतन्नेशेन कीर्तितम् ।

टीका वैसर्वादिः स्वलयं जनस्तेषामलपाकलक्षणं मोतं
चिरकाल सामान्यापि मलपाकन्मे बन्धिमोहादिरूप
भोगाभोगाभुक्तान्तत्तेनस्य मलपाकलभूमेमायादस्त
त्वस्युनः सहिमारंभप्रवृत्तेनेमत्रत्वमवाप्यमादिनी ।
मायानशक्तिपातत्वेमत्यनन्तेशेन कृतात्मनोनेजनल
तत्रान्मोक्षयानरवीमायोपरिवर्तिनीं श्रुहास्थिमाम
मन्मत्वतन्मेत्यन्यथापुनः संसारित्वमिति सिद्धे अत एव
वमामायामपि वैसर्वादिदर्शिनाल्लेशात्कायोमुक्तो
संसारस्यापत्ययोननायनेशतितत्रहेयत्वमुक्तम्
नत्रसमानेपिमलपाकलनेकेषांचित्संसारित्वमि
त्यत्रकिंनिमित्तमित्याशंकाह । अत एवाह तन्निष्ठा
मरस्यात्मनांनावरत्वं ॥

ग्रन्थेशनिनवमाह्निकादौ यद्वक्ष्यति यतन्कार्ममलेभ्यो
क्तेयेन साकं लयफलाः स्वर्गग्रहागहनेनानस्थाः स्वमार
वसरीसृपाः ततः प्रबुद्धसंस्कारास्तेय योविंतभागिनः
ब्रह्मादिस्थावरान्तेस्मिन्संसरंतिपुनःपुनः येपुनःक
र्मसंसारहान्तैप्रारब्धभावना भावनापरिनिष्ठितम
माप्यपलपगताः महान्तेनेनयान्तः स्वभावनापाकसौ
ष्ठवात् मंत्रत्वंयान्तिपर्यंते विश्वेविद्याचक्रमतेत्स्यास्ता।
मिति यदूक्ते तत्वकस्यानुपयोगात् ननुयदिनाम दृशी
नानन्तरक्रियासुनासमारस्यप्रवृत्तोन जायतेतत्क।
स्मात् यं वैसवादिर्जनस्तयान्तरं स्यनेत्र्माशंक्याह।

मूल तेनाज्ञानजनतामूलप्रवादैर्यो विशंवितः
प्रसद्गुरौ रूढविस्मयामायापाशेन रंजितः।

टीका यःखलु वैसवादिजनोज्ञानजनत्वयाकपिलादिभि
प्रदेशमस्मूढेनकल्पितैः प्रकृतिपुरुषविवेकादिभिः
प्रवादैः मोहितः स्वयनस्तेन सकललोकप्रसिद्धेनभ
गवतापरमेश्वरेणवामाख्ययाशक्त्यातत्रैवगाढन्तर
मोहकृतग्रन्थप्रवासद्गुरोनत्वोपदेष्टर्याचार्यविशेष
रूढविदामस्तोनन्नलिनाममात्रवान् सद्गुरोस्तुनग
सल्लस्यमानालेवमोतोभवेदित्यर्थसिद्धोव्यतिरेकः
प्रनपवनर्केतनानन्तयेणानुत्तोदेशोदेशनदत्त्व
जमेवगुरुसततनमपिप्रतिपादायितम्प्रपक्रमः कृत
ननुयद्येवंतस्य स्यवैसवादेर्वामायपैशितन्वात्मकुग
वेवाश्चासैनेवजायनेशनिकाकथासातान्मोतावा
मतिम्नाशंक्याह।

मं
१६०
160

मूल सोपि सत्तर्कयोगेन नीयते सद्गुरुं प्रति।
टीका सोपीत्यसद्गुरोरुद्धविहृस्नवाहिः तत्तुशक्तिशक्तेन
वस्तुतिनतर्केणाप्ररोहः क्रियते शिवशक्त्याच सद्गुरुप्राप्ति
तिनसर्वैर्वेवाक्तं यत्र रूढिः प्रजायते शक्तिशक्तोविनि
श्चयात् शुद्धविद्याप्रसादेनाविद्याह भगवांशिवइतिमे
निश्चुद्धविद्याइत्केनिसद्गुरुप्राप्तिपर्यंत सोपिमन्नुग्रहः।
इयानेवेतन्वोपतामेवाक्रामिमाह।
मूल श्रीपूर्वशास्त्रेर्तेनोक्तं सोपि यातः शिवेच्छया भु
क्तिमुक्तिप्रसिद्ध्यर्थं नीयते सद्गुरुं प्रति।
टीका स इत्युक्तशक्तिसमाविष्टः स्वस्वरूपेणात्मनिक्षेप।
शाख्यशक्तिरूपया शिवेच्छया सद्गुरुं प्रति नीयते सद्गु
र्वोभिमुख्येन प्रवर्त्तमाने येनास्य भुक्तिमुक्तो सिद्धान्तः तेन
सत्तर्के शिवशक्त्यारम्भेदायत्नतर्केणा सद्गुर्वोभिमुख्य
नप्रवर्तितेनतद्धिवशक्त्यावेनितिसद्म ननसर्वस्यशिव
स्वयंवासद्गुरोवासद्गुरोवाभिमुख्यमाभेजायते स्वके
तद्गुरावेवतत्स्तु किंक्रमेणेत्याशंक्याह।
मूल शक्तिपातस्तत्तेषु क्रमिकः संप्रवर्तते स्थित्वा
टीका शास्त्रापीसद्गुरोशास्त्रान्तरेवासम्यक्प्राश्रितः।
लतत्तेनतेअसद्गुर्वाश्रयादेवस्तवोपसमन्ध्याशिवगुरुशास्त्र
कःशास्त्ररूपमसत्स्वरूपंगुरुरूपानन्तरेसद्गुर्वायाश्रिते ननयंतो
येनस्त्कोनामसेतायसप्तानवशक्तिपातनवशाद्वाश्र
मिनतास्मिन्माशंक्याह। गुरुशास्त्रप्रसादेन सत्तेवाकिंति
मूल भेदकं शक्तिपातसमये विघ्नपरतास्याविकल्पते।

ग्रेत्रेतिसमनन्तरोक्तेग्रन्थाहितिशक्तियानाह्निकादौ
विभेदकेविशेषहेतुः पंचवामाख्यामायाशक्त्यापि
ष्टितारंशनानन्तरीयागुर्वीयामेघाशक्त्याउनरास्माकं
तेननतच्छक्तेवाधिष्ठितोयेलोकस्तत्राश्रयतः स्यात् नवै
नन्यमायाकर्मिमाहइ उक्तेसच्छन्दशास्त्रेनवैसवायात्र
मायेन: सर्वेनामयतेमायासामातेमोतालिसयोनि
ग्रवाधंहारेणायादेयमाशयः यनवबरूपोक्तमिति
तदुक्तं ग्रन्थः परंभवेन्मायासर्वेनन्तविमोहनी निर्वे
रपरिपंथिन्मायया भ्रमितत्वद्रूपरंदेनन्तामिदेनेतिवि
वदन्तीहवादिनः सत्यंपतनपरिभ्रमनयतिहन्तनमुय
पं गुरुदेवाग्निशास्त्रस्थयेनभक्तानरायमाः ग्रमत्रुक्ते
विवारस्ताः शुष्कतर्कविलेविनः भ्रमयन्त्येवतन्मायास
मोहेमोतलिमयेतिनथा संख्येवदत्रागणनात्रुन्य।
शास्त्रविनिश्चये नतोहेचयिन्शक्त्यायदान्येमोतवा।
दिनः क्लिश्यंतिमायया भ्रांताग्रमोतेमोतलिमयेति
नत्रपारिवैसवादिरयंजनेनामायया भ्रामितस्तनमन
वैवसंस्कारपरोहादसन्मार्गादवरोहनेस्यादिति ग्र।
स्यकरुविदापिसन्मार्गारोहोनभवेदित्याशंकाह।
मूल यस्तत्रकोपितत्रापिपरामर्शविशारदः
सशुद्धविद्यामाहात्म्याच्छक्तिपातपवित्रितः श्रा
रोहत्येवसन्मार्गे ग्रन्थरूपरिवानितः।
टीका यः पुनस्तत्रैववैसवादौसंस्कारदार्ढ्यातानप
रोहत्येवसन्मार्गे ... परामर्शस्तेनविशारदः
रोहत्यवसोसमनन्तानापरामर्शस्तेनकोनशुद्धविद्या
मारेनरावभागरूपालोनपवसमनकोनशुद्धविद्यामा

नं
१२१

हात्म्येष्वाशङ्क्यापि स्वानयविवेभूतः सविविक्तमेवस
न्मार्गमारोहति ग्रसद्दर्शनेनति शोभवेयनास्यसात्वात्म्यो
तः स्यात् न त्वस्यपरामर्शोऽस्ये किं निमित्तमित्याशंक्याह

मूल सनातनस्याविनर्कः स्वतपवपवने ते सव
मांसिद्धकः शास्त्रयोकः समयनपात्मकः।

टीका स्वतपव लोकप्रसिद्धगरूपदेशादिनिमित्तानये
तं नन्तु सर्वं सर्वविकपानिर्निमित्तमेव वस्तुतः पारमेश्व
रशक्तिपातोहि निमित्तान्तरस्यापि संभवात् स्वतपववा
मादिसंशतिस्वपमस्तनतकः मांसिद्धिकरतिन कैशासमं
सिद्धाजन्मनाजातरस्यैः रुक्तेव।

गुरुशास्त्रानपेक्षं वयस्मतत्त्वपमुद्भवेत् स सांसि
द्धिकरमकेत्वनिष्ठोमहात्मवेति।

टीका तिनिसूत्र
पवस्तव्यात्मीयानन्तगुर्वादिपरापेक्षरसमेवेतिस्वाभि
रनत्वापिगुमेगुर्वोपस्यसतनयोक्तः नन्वस्यश्रय
कथं स्वतपवस्यैकमेवेतिपिकारणानयोक्तः इद्धतः

मूल किरणाद्यपरस्त्रमेवेति प्राशंक्याह।
नेशानेरस्वातुम्येशुक्ततः शास्त्रतः स्वतः तं वो

टीका यदपि किरणाद्यपूर्वपूर्वेरुपायकः।
गुरुतः शास्त्रतस्तत्त्वापासिद्धेनायामापायुर्मैः यथा
शास्त्ररुपायस्तदपियरामर्शोपनः पूर्वपूर्वोपयागुरु
गुरुशास्त्रानपेक्षोपायत्वात्तदपायावेत्तेनश्रमाश्रक्ते
शेषस्यायानं पनाशमेवोपायस्यात्मनेवपिस्वपराम
स्वोपायाद्यनम ॥

तेन यस्य स्वतन्त्रपरामर्शोद्भवेत्स एव सर्वत्राधिकृत
इत्याह । मूल यस्य स्वतोयं सन्तर्कः सर्वत्रैवाधिका
रवान् स्वभिषिक्तः स संवित्तिदेवीभिः दीक्षितश्च सः ।
टीका यस्य स्वतो गुर्वादिनैरपेक्ष्येणायं सम्यनन्तरोक्तः
सत्तर्कउदेति स सर्वत्रैव योगज्ञानादावधिकारवान्
भवेत् ननु नवाधिकारिता दीक्षां विना योगेऽस्ति शाक
रइत्याशुक्त्युक्तादीक्षायपद्धायकस्यास्य सर्वत्रैवाधि।
कारइत्याशंक्योक्तं स संविन्निदेवीभिर्दीक्षितोभिषिक्तश्च
ति स्वात्मीयायाः संविन्नयुगलीयहणनयस्ताप्रववहि
मुख्यस्यमेवस्यहृदययोगाः प्रकीर्तिताः तपवादमुख्यस्य
शक्तयः परिकीर्तिताइत्याद्युक्तायमाद्येकान्यमभियोग
पक्षोदेव्यस्ताभिज्ञानक्रियोनेनेनेन सर्वत्रैवस्वातन्त्र्यमा
पादितत्रयस्य स्वतन्त्रपरमन्त्रकृष्टत्वमाह।
मूल सएव सर्वाचार्याणां मध्ये मुख्यः प्रकीर्तितः
तत्सन्निधाने नान्यस्य कल्पितेष्वधिकारिता।
टीका सर्वाचार्याणां वक्ष्यमाणानामकल्पितकल्पकादी
नेमुख्यत्वादेव च तत्सन्निधावन्येषां न परानुग्रहाधिका
रइत्युक्तं तत्सन्निधानेनेत्यादियद्धस्यति यथाभेदेनादि
सिद्धासिद्धावान्नकशिवाद्यपः तथासांसिद्धिकस्तानादाह्
नस्तानिवेनायमः तत्सन्निधौनाधिकारस्तेषां अकल्पितवान्ब
नन् किंनतूक्ष्णीं स्थिति यद्धाक्रतेनतदनुवतेनमिति नतु
गुरूनः शास्त्राधिगमस्तत्र सर्वेषामविवादः नयस्यगुरु
रेव नास्ति तस्य शास्त्राधिगमेकावार्ता नस्य प्रवर्तितत्व
कोदीक्षायारम्भमाणः शास्त्रहीनेनसिद्धिः स्यादीक्षादौवी

रवन्निनेश्मागुरूणाकोनामसिद्धिमासाद्येदित्याशंका
ह। मूल समस्तवशास्त्रार्थमर्यादापदमाश्रयेत्।
टीका नैवनगुणिकमात्रेणैवसिद्धिमपिन्नागमेनापीत्या
ह सर्वशास्त्रार्थमर्यादापदमाश्रयेत् नैवनगुणिकमात्रे
णैवसिद्धिमपिन्नागमेनापीत्याह सर्वशास्त्रार्थवेत्त्व
मकस्माद्भवनापतेगतिश्रीरुष्वेवाकोनदकस्मादिति।
शङ्कितः तत्सत्त्वकेनिमित्तकं समस्तशास्त्रावबोधलब्ध
णांवस्तु अकस्मादितिशब्दार्थमितिसंबंधः नत्वकर्म
दितिशब्दमात्राद्देवकथमेतदकस्मादित्याशंकाह।
मूल लोकायतिसिद्धान्तोहेनलोकस्मादितिकथ्यते स
वैषपरमेशानगुरुविद्याविजृंभिते।
टीका अकस्मादितितिनिमित्तत्वमुच्यते नैवनगुणते
तथानेहिनिमित्तस्वत्वसमवेवास्यात् तस्यकेनचिद्धेत
दृष्टत्वात् तेनपारिशेष्याल्लोकायतसिद्धः स्याद्
नमेयः पारमेशः गुरुविद्यासमुल्लासोपदृशादेवास्यगु
रुशास्त्रानपेक्षसर्वविषयापातिमत्तानगुरीयात् यद्दृ
निमध्यानीयात्मनः समस्तानेविनिवर्तनेप्रथमेवयत्ना
र्यानपेक्षयेति उपायमेतावात्मनानानिममहात्मानेशास्त्राव
दात्मवदृढोनिर्भिनिसृष्टिभानेकः सर्वगोशनतः सोपिम
रण्यामृतण्याग्रनिश्चितः भिन्नः परोपनोविवेकपरः सत्तापन
त्स्यतेः गिमेनानिश्रूनोनिर्भिन्निः सहृदयमावतेने सहामि
तनकर्मेन प्रत्यस्मासिद्धिकस्यसर्वरूपमे ॥ ॥

द्रव्यं सदृशमिति कस्त्व सर्वमेवाभिन्नंगतः स्याद्देशेन वे
वक्के सर्वगोंशतनगश्चेति सोप्यंशगतोप्युक्तोशान्तेऽहि।
नः स्याद्यथावेति सदृशमिति कस्यचिद्येभेदाभ्यंतर्भिन्नि
नामवत्वात्ः वद्रूत्वचभिन्नेसद्देशानावनानात्वात् यत्र
यत्रावाभावाभ्यांभेदोद्दासस्तेभिन्नि शद्दे आवहेभिन्नि
रिन्याहिनापरोपरोजोविन्नमित्युपजीव्यमानः परोपि
तिरिन्यर्थः कः परश्चमाशंकोक्तं परः प्रत्ताथनत्कृतिरि
तिपत्ताम्नविमर्शः नत्कृतिमत्कमोभिधापकंपरत्कृ
त्रेशास्त्र न तस्य सत्तपवजानेोद्दाडुपजीव्यमानत्वा
परेनाम्नीयतेोस्तनाम निर्भिन्नकंकोदोषः सदृभिन्नि
केत्वेप्युनरुच्यमानेप्यसोसिद्धिकत्वमेवनस्यान्यैरापजो
विन्तेनकालितत्वान्नुपपत्तेः नवासंभवमतनस्यामान्य
न्नाद्विशेषानामेतिकपमस्यसदृभिन्निकत्वमुक्तंउक्ते
रद्वस्वत्तसत्तपवमत्तकोहपारिवलीकृततानिखिलव
न्यस्यभेरवीभावहर्णात्प्यसोसिद्धिकस्यगुणः स्वात्मनि
विखिलवन्यस्यभैरवीभावहर्णीकृततत्कल्पनात्रेषद्दन्नो
परानुग्रहपवप्रयोजनेनयत्रुक्तंप्राक् समस्तयंत्रणा
नेत्रयोटनादंकथर्मणः नानुगृह्णायतेकिं विशेषहन्नो
प्रयोजनमिति नत्कम् स्वकर्तव्याकिमपिकलयंहो।
कृपयोपयत्नाङ्गोपारकप्रातिचदयतिकोचनस्वात्मह
निम् यत्नुषस्ताखिलभवमलोभैरवीभावहर्णाः कृम
नस्यस्फुटामिहृमिपलोककर्तव्यमात्रमितिव नग्रास्य
निर्मलसंविदोनुग्राह्यान्यतिनिरूपकरणमेवानुग्रह
कारित्वमित्यसौनिरनुसम्यानदर्शनमात्रेणोवस्वसंवि

ने
१६३

सेक्षीते: स्वमायापादनेन ताननुगृह्णाति यदुक्तं श्री
कं ते ये पशवस्ते नाहग्व्यकर्मणामलसंविदः तेपित।
हृपिणस्तावदेवास्यानुग्रहात्मनेति यदभिप्रायेणे
वपरानुग्रहेपिपशवनपतित्वाग्निर्भिन्नकर्तृत्वपशुत्व
ने श्रानेमलसंविदः प्रतिश्रुनरस्यसोपकरणामेवा।
उग्रहकारित्वमित्यसाविंस्यमयानुयायश्चत्वनुमन्या
नेनाचग्रहने: सर्वमेववास्यमुपकरणजातमपेक्ष
ने येनास्यपरानुग्रहः सिद्धेन यदुक्तं प्राक् सोपि स्थाने
मथान्नावेदस्यानिर्मलसंविदाम् अनुग्रहं विकीर्षेत्
श्रविनेत्वविधिमाश्रयेदिति नदर्थमेववास्यापिपरमेश
तद्रूपिणः नदभ्युपायशास्त्रश्रवणाध्ययनादरस्मनि
मेलविनने पि अनुग्रासानैवविज्ञानमहाशयानुसा
रणोपकरणानामध्यानन्त्यमिति नदभियायकशा
स्वमपि सर्वेषामेवायेन्नणीयं प्रमध्यासिपरानुग्रहे
नासिद्धेन यदुक्तम् विमभेदान्मनुष्याणांशास्त्रभेदे
वशानेन व्यापिभेदायथाभेदभेषजानां महेशस्य यथो
केभषजेन्नानानसर्वत्रभिषज्यति नर्थेकेहत्वमालब्ध
सर्वत्रगुरुर्भवेदिति यदभिप्रायेणोवास्यसर्वागमवे
स्यत्वमप्युक्तं यदस्याति कस्यचिनस्मृहन्तःशास्त्र
विन्नंहितार्थेवित सर्वशास्त्रार्थविस्वेति योयत्रशा
सेवं मा नन्तानेव्याख्यांवरेन्नसः नान्ययेतिवन
न कान्तानामपि वेदाङ्कवेननेवामं ननोदहंन
नः कले ननोमनेननन्तव्यापित्रिकंसर्वानमपर ॥ ॥

मित्याह युक्तापयोनरं मुच्यते न मितेरेणं वा पुरुष्यते नमिति
पुरुषा पुरुषं रूपेण गुरुणा नवासेवमपि परपुरुषे प्रेरितो
न्मां सिद्धिकवं खलाग्रे तस्याल्लनिस्वन पवहृन नहात्मना
त्यागं मे नरूपेण लगात् यदुक्तं प्राक् नहि तस्य स्वतंत्रस्य
काचिद्रूपापि स्वातन्त्र्ये नातिमेलविनः पुंसो यहस्वरूपा
पकरतिनेनास्य स्वात्मस्वरूपानपेक्षणात्मां सिद्धिकन
मेवेति यथोक्तमेव गुरुं न वैतन्वोपशमेवोक्तं रमाह
प्रहृष्टमणलोक्येवयः कश्चिद्देहितिनवतः समसिद्धिभा
गमेवनिन्ने सर्वयोगी सवदी स्वितिः यवं योवनितवनेनस
निर्वाणगामिनी दीक्षा भवेदिति प्रोक्तं नक्षीर्विशकश
सेन यशक्तिपानानुगृहीतनाडुवापनपेक्षणनाहस्रे
वायुदीक्षापकरणोपलक्षणाभूतं मंडलयागादिपेन
सनयावियोध्यनपवतिलास्याहृतिवर्जिता मसेदिगा
निर्वाणगामिनीं दीक्षां भजमानो यः कश्चिदेवमेवस्व
नपवताविकेन रूपेण विशेषानुपादानात्स्वात्मानेव
निसदीक्षितिः स्वसंविन्निर्देवीभिरेव पाशतपराप्तुरः
सदेशामिसानपाचतामायादितोनपवसन्निंत्ययोगी
पुष्पानकालेपि परमेश्वरैकात्म्यावानपवसिद्धिभा
क जीवन्नेवमोक्षलक्षणां सिद्धिं भजमानरूपेन क्षीर्वि
शिकाशास्त्रेप्रोक्तेनेन निष्ठमाणकमित्यर्थः नत्ववाह
हमंडलोपिवामिसादिस्मोकानन्तरमनेनन्नानमोक्ष।
लोपादि यग्यान्तरेसंभवदपिप्रकृतानुपयोगान्नेय।
विते प्रहृष्टमंडलादेवतिलास्याहुतिवर्जिता यवसी
पनेरनितरापि नमतिने प्रस्यवत्युपदेशान्तरमप्यत्ती

ने
१६४

स्याह। मूल अकल्पितो गुरुर्ज्ञेयः सांसिद्धिक इति स्मृतः
टीका यश्च गुरुः सांसिद्धिकशब्दसंज्ञात्वेन स्मृतः स शास्त्रा
धान्तरेणानिष्पादितत्वादकल्पितो ज्ञेयः अकल्पितश
ब्दव्यपदेश्यो भवेदित्यर्थः एवमकल्पितो गुरुरुक्त्वानन्त
रम्यतयागुर्वन्तरमप्याह।
मूल यस्तु तद्रूपभाग्गाढभावनातः परैर्विना शा
स्त्रवित्स गुरुः शास्त्रे प्रोक्तोऽकल्पितकल्पकः।
टीका यः पुनः सांसिद्धिकरूपभागपि स्वयमुदितेनात्मे
नावनः पारिपूर्ण्याभावादहमेव परो हंसरमात्मकेण
त्मभावनाबलान्तरगुर्वादिकमनपेक्ष्य शास्त्रविद्रूपता
तस्य सांसिद्धिकत्वेनाकल्पितत्वात्तदात्मभावनातः शास्त्र
वेदनकर्मणा कल्पनाच्चाकल्पितकल्पकशब्दसंज्ञात्वे
प्रोक्तः सांसिद्धिकवदस्यापि वक्ष्यमाणसंज्ञाभे
भेदादुत्कृष्टमध्यमेदाभ्युपायतः त्रयोपायः शक्तिपातः
नन्वस्य स्वयं यद्यन्तानपारिपूर्णोपिकिमात्मभावनैव
निमित्तमुतान्यदपि किंचिदित्याह।
मूल भावनातोऽथवा ध्यानाज्जपात्स्वप्नाद्व्रताद्धुतात्
प्राप्नोत्यकल्पितो दीक्षामभिषेकं महामतिः।
टीका प्रागुक्तलक्षणमहात्मनो भावनाध्यानजपादिरूपा
दुर्वादिनाऽपरेणाकृतकमकल्पितमनपेक्षितोपायमहा
न्तमभिषेकं प्राप्नोति शास्त्रज्ञानादपि कारणाद्भवतीत्य
र्थः तन्त्वेवं ज्ञानाद्वा मोक्षभावनादिनिमित्तान्तरेण किं प्रमाण
महिमा प्रोक्तमाह। मूल श्रीमहाजमतीये श्रीवीरे श्री
ब्रह्मयामले श्रीसिद्धायामिदं प्रागप्रोक्तमस्मत्स्फुट

रहमितिभावनाहीनोनिमित्तानामानन्त्यम् एवम्
नेकागमोक्तावपिनिदर्शनार्थं प्रथमेष्टौ सर्ववीरग्रन्थे
पठति तस्य स्वेच्छाप्रवर्तत्वात्कारणानन्तुनेष्यते कदा
चिद्दक्रियायोगेन कर्मणाविषयापिवा ज्ञानधर्मोपदे
शेन मन्त्रवीक्षितयापिवा एवमाद्यैरनेकैस्तु प्रकारैः
परमेश्वरः संसारिणोनुगृह्णाति विश्वस्य जगतः पतिः
नतुहि अनादिमति संसारे कारणं परमेश्वरः स्वभाव
नैव तेन तु नामत्वनुग्रहपरः सेदमादिना परमेश्वरस्य स्व
स्वातन्त्र्यादेवानुग्रहकारित्वमुपक्रम्यते यावद्धान् शिवा
नन्तस्वेच्छयामोचयत्यनश्वरादिनातदेवनिर्वासाने
नग्रथ्यनभगवतः स्वातन्त्र्येपिपरानुग्रहेनिमित्तान्तरे
पलतितत्वमुक्तम् तथाहितस्य परमेश्वरस्यैव भगव
नरच्छेवकरणात स्वेमायुक्ताःस्वेच्छयाप्यवानुग्रहादि
प्रवृत्तौ कारणत्वेपि अनुग्रासमेदानस्यानुग्रापिवैविश्वा
कारणानामनन्त्यमुच्यते वस्तुतस्तदतिरेकान्ट
दस्यापेक्षणीयेनास्तीति वक्तुशः ग्राग्युक्तं तेननिखिल
स्यजन्मवतोजन्तुवक्रस्यपालनादियोगात्यतिः पर
मेश्वरेशोनमहाशयानुसारेणकदाचिद्रम्याकदावि
योगेनैवमाद्यैरनेकैः करणप्रकारैः संसारिणः
संकुचितेप्रमातृवर्गमनुगृह्णाति संकोचापहस्तने
नस्वरूपज्ञानतूपनयाप्रथ्यपलीत्यर्थः एवमाद्यैरियने
ननपोजयादेग्रहणं एवं पूर्णज्ञानावामावनेकेउपा
पाः संभवंतीतितात्पर्यार्थः एवमुपदर्शितेपिनिमित्ता

नन्वसाधनायप्रमाणोप्रथिकाबाधकत्वेश्रीवल्लभाम
लग्रन्थेप्रहति। मूल मात्रमेरुलसंवेधात्संस्का
रात्मपसः प्रिये ध्यानयोगाज्जपात्तानान्मशरा
धनतोव्रजात् संप्राप्यकुलसामान्यतानकौलि
टीका मात्रणोवक्त्रादिकरणेषु (कमिहिदम्।
रोणांमेरुलस्यसम्यग्ज्ञानिरूपतापरिहारेणशक्तिरू
पनयापरिज्ञानान्मात्रमेरुलकारेकारिस्येमलापा।
दिक्रमेणसंवेधनादेवमाधेरनन्तेनिमित्तैः कु।
लभ्यानिरोधारभिमाद्युक्ताकुलेस्वस्वरूपास्तिरकाय
मात्रानयोमयमानेप्रमात्रप्रमेयात्मनिविषयसामा
यमनुगासितयावर्तमानमनयायस्यमानमेवनम
वैरतिभावः व्रनपवकुलेग्राम्नि भवायेयेसिहिल्ला
हहांतिस्यान्ममात्रस्वरूपनयाप्रसक्तरमरप्रमाणान्मतानमव
संपंप्राप्यनेरन्यर्थः संस्कारादीनाहेः नन्वपयेवेनसंकल्पि
नकल्पकस्यगुरोर्भावनादिहेननालोनस्वेनामतुखे
लतणांमिमाशोकांग्रम्यकुलेदेवसंपनिराकर्तेमाह।
मूल नन्वज्ञानात्मकेस्पर्शाज्ञानेनदेवनामयम्।
कृपिहस्यनेसपवाकोत्मनकल्पकोगुरुस्तेपः नपुन।
भावनादिहेननालमात्रनिष्ठः पवेहिनावस्यकारणा
कार्यवन्निभवनोनिन्यायेनभावनासेहेनना
नप्रयत्नेपिकाष्ठिकदाविन्स्पर्शाज्ञानेनामादयेदिति
कपांमिवासाकल्पिनकल्पकत्वेस्यात् पवंरूपस्य।
ज्ञानस्यकारादिविकल्पनात्मनविस्वकोरणाभावमित्कंके

वसात्ते प्रकल्पनामिति नैनेह फलभूतेन गुणीज्ञानवत्त्वमेवा
स्य मुख्येन तत्त्वामिति तात्पर्यार्थः नचैनेदस्म उपत्वामेवे
त्यर्थं द्वारेणानैवादयाति नचैव वाक्येनैवाप्याकृतानाम
विकल्पनः साधनस्य नवात्मसिद्धिः किंकार्यमिति वोदि
ते प्रात्मीयमस्य विज्ञानक्रमेण स्वात्मदीक्षणम् संस्कर
त्वप्रसिद्ध्यर्थं ततः साध्यं प्रसिध्यति तच्छ्रीवल्लभामत
प्रवचनं विकल्पनः संशयानो न सिध्यति नात्र शङ्काविक
ल्पः संशयः तदभावान्नपदार्थेषु संकल्पज्ञानाया
लक्षणादिरूपाणामेवाप्याकृतानामपि साधकस्य के
नापि वृत्तृण्येन न फलभूतमनीषितार्थसम्पत्तिलक्षणा
सिद्धिर्भवत्यतः किं तेन कार्यमिति भगवत्यावादिते
प्रश्ने नेमाति प्रात्मीयमात्मसम्बन्धिसम्यक् संशयविप
र्ययरहितमात्मैवेदं सर्वमित्येवमात्मप्रत्ययेन स्पष्टो
यस्यायथमभामातिशयात्वरयारोपितहेतुत्वेन संस्कर
त्वप्रसिद्ध्यर्थमयत्नमप्यस्यमेवादेः स्वरूपात्तेनत्नायनिमि
त्तान्तरभूतेन स्वात्मानन्दीक्षणं प्रसंविष्टपतयापरत्य
वमर्शेन नाम भगवतो नरसुखेन विलासायपि विवितेव
त्तसाधकस्य प्रसिध्यति फलपर्यन्तानि ख्यातिपायादि
स्वर्थः प्रत्रैवतात्पर्यार्थेख्याचष्टे ।

मूलम् प्रत्रेन स्वात्मविज्ञानं संस्कारत्वप्रसाधकम्
इत्येवं गुरुणा यावद्यो भवेद्यदि संस्कारः ।

टीका प्रत्रेन चैतन्यामत्यप्रत्येन साधकस्य स्वात्मीयमेव
विज्ञानं तत्त्वमेवादेः संस्कारत्वेन निमित्तसंकेत यादृनाम
गाख्येनाचार्यः परमेश्वरैकात्म्यपोगात्मस्फारोनस्यात

तेन सत्कारेपुनराचार्यं मनितमेव स्वात्मनि दीक्षां का
रयेद्यनास्य मंत्रोपि सम्यक् स्यात् नन्वाचार्यः सत्कारेण भ
वन् सत्कारो वा किमनेन नु: प्रयोजनं येन मन्त्रेण पुनः स्व
पमेव दीक्षा न भवेत् एवं स्वागमविरोधप्रापणेन तद
पाख्यानमेतदित्याशंक्याह ।

मूल नैवं वपुनः श्रीमद्गुराराधनकर्मणि विधि
प्रोक्तं सदा कुर्वंस्त्वाभासेनाचार्य उच्यते पंचलक्षणाय

टीका नैवं वपुनः को वाचार्यस्तकः सम्यगीनया ।
श्रीब्रह्मयामले पुनः समनन्तरोक्तप्रमाणेन यानन्तरं श्री
मद्गुराधाः श्रीविणिकायाविधानेन प्रकोषणगुर्वीदिनेन्द्रप
साधकः कुर्वंस्त्वाभासेनाभिषेकादिपरिहारेण प्रमद्
ने तत्र विनमधिकारमारभमाणेन समवेतीस्य सः प
दिनवनप्रयेन समयोति नत्र दीक्षामन्त्रेणकथ्यं सम
यादिरूपवत्स्यादित्याशंक्याह ।
नरमाहेदीक्षमाधनः गुरोरलाभे मानुष्यविधिमेत समा

मूल दीक्षयेजपयोगे

टीका दीक्षयेदिममनेन सर्वमेव तु प्रकर्तरकर्मणि वेरन्
लोकिं नये यद्वा नहोलिनयानिष्टसर्वमेवाच्चवणिकेन ।
कमाचेतिसमस्यादिरूपात् नन्वेवं वर्त्तते गुरुप्रशंसां भ
धारिपतो निखिलस्यागमस्यानन्तरमापतेदित्याशंक्य
हगुरोरलाभे निमाहि माकस्माकस्मिन्नकल्पकाद्दः सत्का
रस्य गुरोरलाभे सति एवं समनन्तरोक्तस्य यमेव मंत्रप्र
सादादर्शविधिसमाचरेत् प्रवृत्तिरेव प्रमयाद्गुनरा ।
वायसर्वकारयादिविभावः ।

ननु यद्येवं स्वयंगृहीतमंत्राः स्त्रियः क्लिश्यन्ते वा स्वतद्वयस्मा
दिना पुस्तकाधीतविद्यानां क्लेशभागित्वात्तस्माद्दोषः
कस्मादित्याकांक्षायामाशंक्याह ।

मूल मंत्रेषु पुस्तकाद्विद्याध्ययने दोषदर्शहृशः ३
योग्येतेन न दोषाभावेसौ न निषिद्धता ।

टीका मंत्रेष्विति श्रीसिद्धामन्त्रे यत इति तेनेति भगवतार्हद
श इति समनन्तरोक्तः सम्प्रदायाभावलक्षणः पुस्तक
वाचितादि मंत्रानिर्वीर्या इति तेनागृहीतानां तेषां न स्व
स्थितिभागित्वमुक्तं प्रहस्यति लिपिस्थितस्तयो मंत्रोऽति
वीर्यः सोवकीलितः संकेतबलेनानाप्तपुस्तकात्ग्रथनेम
इति सम्प्रदायदोषो न स्यादानाय कश्चिन्निषेधः
पुस्तकान्मंत्रेणाध्येप इति पुस्तकाधीतानां मंत्राणां समन
न्तरोक्तयायुक्त्याकेषांवनुनिमेनेजः प्रस्तुरेषप्रहस्यतिये
पुस्तकलब्धापि मंत्रा वीर्यप्रतापने नेभेरवीयमंस्काराः
योक्ताः सांसिद्धिका इति एतदभिप्रायावेदकं वचनं ग्रंथमेव
ग्रंथप्र इति मंत्र इत्यादिग्रंथेपफलं किमिति वादिने पु
स्तकाधीतविद्यायेदीतासमयवर्जिताः तामसाः परंहि
सादिवश्यादिवर्वश्यतं न च तत्रैवि इस्तेन दोषभाजः
तिस्मृतं इहरहस्यकथितं गोपितं नेभ्यस्तस्माद्गुरुमुखेन पु
स्तके गुरुवक्त्रान्नलभ्येत ग्रन्थश्यानकदाचनेति तथात्र
मेघरहस्याय स्मात्सर्वदाकारयेत्सुधीर्विमादिभगवद्
कं वहस्रावधार्यं मंत्रादीनां पुस्तकाद्यलिखनेन गोपने
किंप्रयोजनं ने इति देव्याप्रमितं भगवता पुस्तकाधीतवि
पाठस्यादिनामंत्ररदलमंत्राणां हि पुस्तकादौ लिखनेन केव

ने
१६०
167

नहोतासमयवर्जिता ग्रनयवनामसात्तमेवोहयोरुषवे
नहिमकारमत्तोनं नत्रभावात्तान सूक्ष्मात नस्मानथो।
मपरहिंमाधर्यंवरत्ति नपुनसन्निझेन यनसेनमेव
हीनोनत्वेननानीते गुरूमुखाभावान् नमस्त्रस्फुटमेवन
षानिरयणानादिदोषभागित्वस्यात् यतस्तेषुसकार्य
नत्वेनमंत्राणांनिर्वीर्यत्वाममहाव्याधायारभमाणास्तेषु
स्वभावाच्छास्त्रेस्वयंशिथिलिताःसन्तः येषामयितव्या
नादरसुमादयत्नौनिशास्त्रप्रक्रियोत्साहनिमित्तत्वमा
मनोरेहनेहतमत् ग्रमोममिनिपतः शुक्लकायोनविद्या
श्रमोहोतासमयवर्जिता ग्रनस्त्रशुक्लकयोनविद्याशते य
वेकल्पितकल्पकेगुरुमभिधायकल्पितमयाभिधानेन गु
पक्रमेत यत्नशास्त्रेविनानेनिशुद्धविद्याध्वसेविदम्गु
रोः सर्वात्ममनिवृत्तस्तुकेकममावेरत् यःकश्चिन्त।
नःशास्त्रपरामर्शमन्तेरणामनकोस्मिकोशुद्धविद्याख्यो
सेविदंनाभ्येतियतः स्वतयवसनकोनेहियात्मक।
स्मोपि ग्रकल्पितोस्तेनतोः सकाशात् शुश्रूषादिनाशा
स्वमनेवभ्रमिकः सन् तद्वयवहारादिगतेशास्त्रोक्तमे।
वेदक्तवेदक्रयोगिमवमात्मकेकममावेरयनाम।
गवीरायनकमेणशुद्धविद्योदयःसोहितितदाह।
मत यनकेनमुपायेनगुरूमाराध्यभक्तितः।
नहोताक्रमयोगेनयास्त्रार्थेवेदमोक्षनः।
शभेवक्रममामाध्याभवेत्सनकल्पितः।
सनणशेवयाशेवविनिवर्तेनकोविदः॥

रहस्त्वत्वनमारायणननत्स्वप्रदीतामासायशोकरीमिश्रा
दिशासंस्तोककमेणग्रथमेगुरोरेवतावदारायणेनकार्यं
नस्वेनोपायमन्तरेणाभेदादितिरोनन्तोकारयमिति
धेमवरनेकमारायणीयानामनेकात् कश्चित्कुसूष
याकश्चिद्रूनेनकश्चित्प्रतिविधादिनारायणेऽनितिपनके
नाणुपायेनेतिसामान्येनोक्तं यस्य यथा रायणेसिद्धाति
नस्यनथाकार्यमितिभावः नस्वनरहस्यवक्तार्यमेवका
र्यमित्युक्तंभक्तिनशनि ग्रारापिताश्चनस्मादीतादिकम
संवेधोभवेयेनास्यशास्त्राधिगमःसिद्धेत् ग्रन्थयाहि
शास्त्रश्रवणमात्रेणाधिकारेणाप्यामदोधिगमेऽपुनःका
नामसंभावनेति यदुक्तम् ग्रहीतस्तितानोऽपुनर्न्नोनाहोर।
श्वाखपद्दतिमृशति नदनन्तरेवमेहिनापारगस्यहस्तकः
कार्योऽन्यथानहोत्वकरूशाभिषेकमर्थान्नस्मादेवगुरोः
सम्यक्प्रणातानादिरूपेश्वनासाधयः सर्वत्रैवपरात्रग्र।
हादावपिक्वतोभवेत्सपुनरावार्यान्तरेणानिश्चादिन।
त्वाक्कल्पितोऽपिसमग्रशेषस्यपाशोवस्यविशेषणानिःसे
स्कारेनिवर्तनेकोविदः प्रगल्भतेइत्यर्थः अनेनकल्पित
नेष्यस्यफलनःकश्चिदकल्पितात्रविशेषइत्यावेदितेऽप
रेमेश्वरप्रवाह ग्राचार्यमूर्तिमास्थितात्पाशेषपाशोवनि
वर्तनेनेत्यर्थात् तदुक्तं यस्मान्महेश्वरःसाक्षात्कृत्वामानु
षविग्रहम् कृपयागुरुरूपेणमग्नाःप्रोद्धरतिप्रजाइति
नत्वकिंवस्तुतःकल्पिताकल्पितविभागेनेतिभावः
एवमकल्पितत्वेऽपिकस्यचिधयास्वात्मतानपारिप
तायभावनादिनाकल्पितत्वमपिसंभवेदित्यकल्पितेन।

ते
२६८
108

कस्मकञ्चकत्व्याकालिनस्यापिगुर्वायनपेक्षमेवस्व
प्रतिभावलाकविस्लाशेविपिगमोनायनेइस्याकालिन
वेभवेदितकालिनाकालिनाव्येत्रहमभिधानमाह
योयुष्याक्रमयोगेनकस्मिंश्चिच्छाह्ववल्लानि श्याकस्मि
केव्रद्दायंकोल्पनाकालिनोहिस: य:कश्चित्कालितोगुरु:
कस्मिंश्चिह्लोकोनेरेशासोपपारमार्थिकप्रमेयरूपेव
स्वन्याकस्मिंकेगुर्वायनपेक्षमिवयथाक्रमयोगेनयथ्य
वस्तुभेदमासादयेत्सकालितेनापिस्वयमेववोयप्रहूने
रकोल्पन: ननुकालिनस्यगुरो: कश्चिद्देशोयथकालिन
वेभवेमावनाकिमिमाशंकाह ।

मूल नतस्ययोकालिनाभाग: सतत्त्रेहतम:स्तन:
अतकार्ये:शुद्धविद्यांशनाारनस्यक्तेनापन:
टीका श्रेहतमनेशुद्धविद्यायापवृत्तरनमभावोयकालि
ननोहेतिमिनमितिभाव: ननुकालिनस्याकालिनस्यवा
गुरो:फलेनकाश्चिद्विशेष: इतिसमनन्तरोक्तमेवाङ्कनदक
लिनस्यकोल्पनापेतयाश्रेहतमवेकिंनिमिनमिमाशंका
ह।

मूल यथामेघेनादित्यस्ताश्चिवान्समाशिवाय यं:
नयामामिदिकत्तानानाहनसानिनोयमा: तत्त्वविद्
योनापिकारत्नेचानन्तशिवात्मवत किंनतसोश्चि
टीका यद्यपिमेइश्वर निपेद्दाक्रमनन्दवतेनम ।
वादेयूरहशिवसमनेमायुकेरणांनासवेत्तासवेकर्तवे
मियमेरविशेषांश्चवसमामनामयुक्तिरिष्यतेनथा
विषमुक्तागृमोस्यानिविशेषापदयमनादिसिद्धइति न
क्षगुन: सर्वनन्याहिनइयापिकामिनि यथामवेतनाय
विशेषापिनस्यान्नंनशिवामवा: नयेवाकालि ॥

नारायणगुरोः कल्पितादयः अस्मत्स्वनरश्चैवनेरन्तपाधिके
ण्ानेमेघ्रोपुनः परोपाधिकमिति अनपवयथापरशि
वसन्निधौ भुक्तशिवानां सूक्ष्मापिकारिवेनाधिकारस्ल
थैवमोसिद्धिकस्यगुरोः सोनियानेकल्पितानांदीनास्य
विनिष्ठक्रमनकेकाल्पितप्रेश्वनमशति मनुपयेवेनाके
नत्सन्निधौमुक्ताणावकल्पितादयोपापिकिंविकवेनिन
वेमाशकोके किंनन्नूलोंप्यितिरिमादि नन्विस्त्वनः
प्रश्नमनके स्यापिप्रकल्पितस्ययमामशास्त्रादिसायत
त्वेयाग्रके नाकिमस्यहृषणाभुनभूषणामिमाशेकाद्द ।

मूल यस्तुकल्पितरूपोपिसंवाददृढतांगते ।
प्रमातोलब्धसंस्कारः समानाद्भैरवोगुरुः ॥

टीका यः पुनरकल्पितोपिगुरुः स्वानुभवमार्गगोचरस्य
स्वयंप्रत्यक्षस्यज्ञानस्यपरज्ञापितयोपलब्धमानत्वात्।
नामेवेदत्तेनैवमेननामप्रथेमेवंरूपंवार्धक्केकतेमस्यता
गुरुशास्त्रादेः समस्तानुकृतः शास्त्रावाक्यस्तात्मामाति
शायः सस्तात्मनिनैरकांक्ष्यणमातोद्भैरवः सुग्रीसेविदा
विसृश्यथेः ननुकथंसंवादमात्रादेवेनस्यादित्याशंका
ह । मूल यतः शास्त्रक्रमाततागुरुप्रज्ञानुशीलनात ।
आत्मप्रत्ययितंज्ञानंपूर्णत्वाद्भैरवायते ॥

टीका यतः शास्त्रादपिगमक्रमेणशास्त्रमातृरूपप्रज्ञायाश्च
अनुशीलनाच्छ्रूमिदंनानिरूपमित्येवंरूपान्यधालोचनात्स
संवादंसंज्ञानमात्मनिसंज्ञानप्रत्ययमेवतज्ञात्मप्रत्ययसंवे
निष्प्रयोजनमात्रादाशंकाप्राममतपवनेशकांतात्म्रणांसदे
स्वायते निराशमानतत्परज्ञानरूपतयापामकानतोन्य

ने
१६६
169

र्थः अतएवागमोप्येवमित्याह तेन श्रीकिरणोक्तं यद्गुरु।
तः शास्त्रतः स्वतः त्रिप्रत्ययमिदं ज्ञानमिति यच्च निशाट
ने तत्संशयानविपर्यासविग्रहेभ्यो सेन तथा त्रिप्रत्ययमि
तियदुक्तं तत्र त्रिप्रत्ययमिदं ज्ञानमात्माशास्त्रं गुरोर्मुख
मिति तेनाकल्पितस्यापि गुर्वाद्युपदेशाहेतुना श्रीकि
रणादौ प्रमरतत्वज्ञाने गुर्वादिकरणत्रयमुक्तं तत्संशया।
नादिरूपेण तत्तद्योगेन प्रकारेणाभासनेन सर्वेष्वेवानुभ
वसिद्धतया प्रस्फुरतोऽर्थः संशयानः समस्तत्वेविपर्यासः
उभाक्रमान्यथाभावः कस्यचित्स्वतः महत्त्वेपि ज्ञाने गुरुशा
स्त्रयोः प्रत्येकमनाभवेदिति भावः विग्रहोऽप्यसत्त्वे कस्यचिद्वि
गुर्वादिभिरेकैकैरेव सत्वेनापनेतुमाशयः ननु यदि नाम।
परतत्वज्ञाने गुर्वादीनां समस्तानामेव कारणत्वं ननु कथं च
स्तानामप्युक्तं व्यस्तत्वेपि वैकस्मादपि कार्यसिद्धेः किम
नेनेत्याशंक्याह।   मूल   करणस्याविचित्रत्वाद्धि वि
यामेवतोच्छिदे कर्तृवासीचदेकेव ककके वापि वृक्ष
ने नावस्तुच्छेदनेयं केन ये वा घाभिसमन्वितः।
टीका ननु काष्ठादिकरणस्योच्छिदिक्रियायां साधक।
नमस्य वास्यादिविचित्रानामध्याविधामेवतोच्छिदेहेयो भा
वेकर्तृ समस्तमसमस्तेवानुरूपारदने शतिवाकार्थः
लोकेरिम्बरलेयथापद्यामरूतिदारुणोवास्यादि।
मिश्रैर्नैरवच्छेदः किंपुनर्वक्रकोटरादौ वसमस्ते।
रिम्याशयः ननु कारणवैचित्र्यात्कार्यवैचित्र्येनावि
वादः नदाश्यादेः करणस्यापेक्षाच्छिदिक्रियाभिनयस्यैवते
यसे समस्तैर्वा कपमस्यैकमेवकार्यं क्रियते इत्याशंक्याह

नावच्छेद्यत्वादि तावन्नमहासत्त्वादिकरणानिर्देशमपि यद्य।
च्छेदनेन ह्येकेनभिन्नेनाभिन्नम् तथैवावच्छिन्नदिषात्मनप
कत्वाद्यस्याभिसन्धानसम्भावात् परामर्शभेदादेवप
रामृश्यभेदम्भवेदितिभावः एवंपकस्यामपिच्छिदिकि
यायां वायाद्यादीनां समस्तानां वकरणत्वेन कश्चिद्दोषः
एतदेव प्रकृते योजयति। इत्थमेवमितो वाक्यंकरणा।
सत्वकं वपुः न स्वतन्त्रस्वनो मानेऊर्यादाधिगमद्रवात्
प्रमाणाख्यास्य पर्यन्तोपनोधिगमत्वेन प्रख्यासस्त्ववि
विशेषोऽशक्तिपातवशात्तथा प्रमितेऽपि प्रमाणानामव
काशोऽस्यतः स्फुटं करणस्य गुर्वादेः स्वकमनन्यसाधा
रणं वपुः स्वरूपं तत् केनानात्मिकायामिताविनु गुरुमेन
सत्तसमस्तात्मनाप्रकारेणैव वाच्यं यद्यपि गुर्वादेरेकै
कस्यापितत्त्वाधिगमेऽस्ति साधकत्वमत्र तथापि याव
नाप्रमातृगकांताविरहेनावेदेवधायस्तानां समस्ता
नो वार्थविनियोगद्रमाकृतम् अतएव नमानेनाममान
त्वान्हतेऽत्रामिमेववकालाकारेणप्रमात्रये तांविनापिग
मेविरध्यात् अधिगमोऽहितामैतत्तालोपेमणार्थेइत्येवंप
येवमानः प्रमातराख्यासः स एव वेद्योऽन्यः कोनामा
धिगमार्थः सवाख्यासः शक्तिपातस्यातीव्रतमत्वादेवे
वक्रमेणाविविशेषपगुर्वादेस्तत्त्वात्समस्ताहोन्यघते र
माशयः अतएव वदिः प्रमितेऽस्यैव प्रमातृशाख्यार्थसा
तमाहात्म्यमाणान्तराणामात्तितेवोपत्रपयोगः नन्व
तोकारादिरूपासामग्रीचेन्न संघटितात्तत्तानमेवनोन्यघते
रातिकस्वाधिगमार्थः अप्रचेत्यप्रमातिसान्निपातपव

नै.
१०
170

प्रमाणान्तरानपेक्षिणः प्रमान्तरनधिगतार्थविषयोऽधि।
गमः स्यात्. एवमप्युत्तरज्ञाने धारावाहीनि विज्ञानानि
नत्वेवमव्यवच्छेदेनत्व्यवच्छेदो नाम कोदोषः नैवोत्पन्नस्यै
वप्रमाणत्वेन भवेयुरेव ज्ञानेन ज्ञातेनापूर्वस्यार्थस्य प्रका
शनात्. अपूर्वार्थप्रकाशकत्वमेव हि नाम प्रमाणत्वं यदाहुः
अनधिगतविषयं प्रमाणमज्ञातार्थप्रकाशो वेति प्रमा
नरपेक्षता वैतैवफलवत्त्वे ज्ञातो मया घट इत्येवं संततोछाभिमा
नात्. नैवन तेनोत्तरकालिकानां धारावाहिकानां विज्ञाना
नां संभवतो लौकिकपरीक्षकप्रसिद्धेनापि प्रमाणानामवकाशप्र
नामाशंक्याह।

मूल. दृष्टादृष्टासमासिद्ध्यविरंसव
ध्येवेनसा मिथ्याथापरितुष्येन किं ब्रूमः किं लक्षणान्यति।
टीका. दृष्टादृष्टेमाभीष्टेनानभिषसंबंधवर्णयोरध्यसाव।
योलभ्यते विरागाशाहाहानेन रूपज्ञानानाम्नकेवलस्पृहभा
विविकल्पज्ञानानाम्नके ब्रुशनशः प्रवृत्तेः प्रमाणोः प्रसि
ताधाभिधायाथेषामाष्वामलक्षणाः परितोषा जायतेता
त्वानि किं ब्रूमः प्रमाणाभासमपर्यन्तस्याधिगमस्याधेनेव
तानतसोनेवाम्पादरत्नभावविरोधान किंचिदिति याव
न प्रतस्त्रैकस्यार्थस्य भावस्याप्रमत्तस्य स्वतः स्वयंकोन्य
नरहोभागः स्याद्यः प्रमाणोः परीक्षते रमाप्रक्रमप्रक्रम
वेतिभावः नेनयत्रापिस्यामात्रेच्छेदः प्रमाणोक्तत्वैः पुनः
नुनेनत्रापिपूर्वेणामेथोनावधृतसत्यस्याप्रकृप्रस्ता
रवे प्रमाणाधिगतेः कोप्युदपूर्वप्रवाशः प्रमाणान्तरे
रवश्यमेवाधिगम्यते येन पर्यन्ते प्रमातः समाश्वासे
मात्मात्. पतनत्यैः नैवापिकप ॥

रिच्छेदः प्रमाणैरनन्तैः फलम् यश्चाबहिर्भूतोपि भेदकोऽपि
कोंशः प्रकाशते स्यात्तु कृत्स्नागृहीतग्राहिणामपि धा
रावाहिनां विज्ञानानां प्रामाण्यमुक्तं न तु क्रमे यद्यपि त्वा
दिह घटाभासोऽप्यनिपन्नात् तस्मादेकस्मिन्नप्यर्थेनेक
प्रमाणप्रवृत्तावस्ति संप्लवेऽपि नाधिगतस्यैवार्थस्याधि
गम इति न प्रमाणानां तत्प्रतिनिष्ठयोजनत्वेन रूपस्य पूर्व
स्यार्थस्य प्रकाशनात् यद्येवं तदेकमरकालिकानां धारा
वाहिनां विज्ञानानां सारसिकाप्रवृत्ताव पूर्वार्थप्रका
शो न कदाचिदपि विरमेदित्यनवस्थापि न स्यात् प्रमा
णस्य संप्लवनासान्तर्लुप्तनीयस्यानपेक्षभावात् एवम
प्येकस्मिन्नेवार्थे प्रमान्तरैर्नैकैः प्रमाणैः प्रवृत्तैः संभूय
पूर्वेनयाप्रकाशो जायते इत्येषां सर्वोपि तत्त्वनरूपाणां प्रमा
णेप्रनरापेसं च पूर्वैषामित्स्योमाश्रयतापि न स्या
न् प्रश्नामोन्यपेतस्यैव प्रामाण्यस्याभावात् अपूर्वार्थप्र
काशायीनानाहिज्ञानानां प्रामाण्यात् सर्वापूर्वार्थवि
षयः प्रकाशः सर्वेषामेव पूर्वापूर्वरूपतावस्थित इति को(
नामामोन्याश्रयताया अवकाशः संप्लवो हि पर्यायाभिग
येणोग्रने एकस्मिन्नेवार्थेनेकप्रमाणप्रवृत्तिरितिव ।
ल्लतः पुनरेकैकधर्मविशेषितो धर्मिणा केनाविकाश्चि
द्धर्मैविशेषापूर्वेनयाप्रकाशते यद्दर्शनान्तरे स्मात्प्रिय
लिङ्गः सरीकारेणापूर्वेनरूपेणा धर्मिणामपि गम्यप्र
मानः पर्यन्तसम्बन्धाभासनायते इति तदेतदाह ।
मूल इत्थमवमानसंलग्नामपि नापि नियते गतिः
नत्वर्थानानावस्थानानाम्योनाश्रमयाप्यपि च ।

ने
१७१

टीका एवमियतिगुरुसनत्वात्मनिप्रमेयेप्रतिपादिते
नर्कएवोत्तमेयोगांगेनउनरपरेयमादिकिंविदिति
पर्यवसितेयत्नःसएवान्तरंपथ्यायस्येसवितर्कनिकर्षेण
शुद्धविद्यात्मनः परामर्शातिपाटवातिशयेननयेयेनो
नयोगिनः परसेवितस्ताताकारःस्यादुक्तम् तव्यभूम
र्विरक्तस्यनजेयापायपेशलःश्रेहोनामवितर्कोक्रिय
विचारेवगात्मकःयदस्यातिशयस्यानेभोगेनसमधि
ष्ठितम् वितर्कश्रेणासन्देहमलेनसमलीमसम् कि
मेननविकल्पोक्रियव्यवहारात्मनाफले ग्रसमदवाहृशि
ष्ठनभोगेनपरिष्ठितेनामिस्यादि पदंपरवत्तोश्रेष्ठंस्व
तेजोगृफलोचनम् नदेकेनिर्वितर्कस्यात्त्वभेःस्यानम
ननरे शाखारोसवितर्कोगिसम्याम्यानिसशुद्धभिःन
वितर्कैविनातानिमनक्रेयोगपवक्लीभिः शक्तेनृनिशा
ईलननस्यानर्कोयशुभ्यते योगिनोगक्रमायमःस्वाप
कारायवेक्षनेरसन्नम् ननुसमानेपियोगांगत्वेतर्क
स्येवोत्तमेयोगांगत्वेनउनयंमादीनामिम्यरकिंनिमि
नामिन्याशंक्याह अहिंसासत्यमस्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहा
इतिपंचयमाःसाक्षात्संविमेनोपयोगिनः तपःप्रभृत
योपेचनियमायतनयासनम् प्राणायामाश्चयेसर्वं
मेनहाराविजेभिमतम् प्रभृतिनाशौचादयस्त्वकाः
यदुक्तम् शौचसन्तोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधा
नानिनियमाःएवमादयः सर्वेसंविनो
साक्षाद्योपयोगिन ॥

इतिसम्बन्धः साक्षात्कृष्णेनपारंपर्येणाऽपिनरेषामप्युपयो
गित्वंभवेदपिनामेतिसूचितम् पश्चात्तादनुपयो।
गित्वेहेतुः सर्वमेतदस्यविस्तृभितमिति नचैनभुक्तिमा
त्रैणीवास्तिदृष्यावदागमेनापीत्याह।

मूल श्रीमद्गीतावलोकोऽकेबोधमात्रेशिवात्मके
विनयलयवन्धेन यलीने शशिभास्करे श्रामेयह
देशेभागेनीवादिस्यस्वबोधके मातःसएवकथि
तः प्राणायामोनिरर्थकः प्राणायामोनकर्तव्यःस
र्वैर्यन्यस्मात् रहस्यवेत्तियोयत्रसप्तकः सर्वमा
तकः।

टीका चितस्यचेत्यग्रासीकरणक्रमेणाचेतयि
तेरियः प्रलयोविश्रान्तिः सएवानम्रगमनात्मावन्धस्ते
नशशिसहितेभास्करेप्राणापानप्रवाहप्रलीनेमध्यप
मलयात्पश्चिमस्वभावेजीवनदानपवादिस्यस्तमन्यमे
पादिदासवृत्तपादानादशिस्तमितमध्यार्धवाहक्रमे
णाद्वादशान्तधामेसतिप्रमाणप्रमेयव्यवहारोच्छेदेन
परांकाष्ठामधिरूढानिःश्रेयसरश्मियोऽस्यस्वबोधके
स्वप्रकाशेबोधमात्रेऽर्थादैनेयःकश्चिदनुभवविशेषः
सएवमातःकथितःशशिभास्करसंयोगाजीवनम्ना
वनोद्भवेनेत् श्रवणलादयोलीलायमकृपभोनकोतिम
णारम्यादिना तत्रैवप्रागुपदिष्टेनतदर्शनात्तरवात्रिमि
मात्तरसमपिगम्यः अतएवरेचकादिरूपःप्राणाया
मोनिरर्थकःतेननकश्चिन्मातलतणोऽर्थः सिद्धान्तो।
मर्थः एवंभगवताप्रमितेभगवतीप्रमार्थमेवसिद्धान्ती
कर्तव्यस्समनस्महाप्राणाप्राणायामोनकरणीमित्यपरु

स्य प्राणायामो न कर्तव्यः शरीरे येन पीड्यते स्मादि।
ना यद्यपते बाधकं प्रमाणाभ्युपगमस्य स्वपक्षे साधकं
प्रमाणं दर्शयति रहस्यमित्यादिना रहस्यं प्रमाणा
घप्रत्नैः सर्वज्ञानागोचरं प्रमाणमाचमस्तत्वं परं त
त्वे यो भिजानाति साक्षात्कार्यान्तस्वयंमुक्तः सत्त्वेय।
घामपि मोचकः प्राणायामस्यानर्थकाभिधानेन दं
हृदो यन्यायेन यमादीनामपि न दर्थसिद्धिमिति पृथक
नोक्तं बोधमात्रे शिवात्मके ध्याने न पुनः प्राकरणह
योक्तमर्थमानेन संसिद्धियोपतिमम नन्वयमादिषदिवा
सविजैभिनत्वान्न सविमाडुपयोगेन दस्तुकोरोधः
प्रत्याहारादिष्वनर्थो ध्यानान्यस्याहृतेमसरन्नेरवलथ्य।
रोरमिति न कंचन तेजोपशक्रमिमांशवाह।

मूल प्रत्याहारस्त्रनामायमर्थेभ्योत्वविषयोहृदयः
प्रतिवरस्यवन्यस्यनदन्नः किलकीलते।

टीका विनस्याविषये कापि वन्धने धारणात्मकम
नेस्कत्ता न सन्तानो ध्यानमसत्तामिमायरे यदान्ते।
पतादाम्यमेवं संविदिनायने ग्रासग्रहणनो हेतन्स
स्यने यसमाहितैः अथैरिन्नाम प्रत्याहारोयदर्थेभ्यो
दृपादिभ्यः प्रत्यायनानोवत्त शरीरान्त्यपत्तानानाम
नः कीलते विनस्त्वरूपानुवाराप्रमाणतया स्वात्मा
यमनामायने यडक लविवधासमयोगेविनस्वरूपा
नुकारस्वैरियाणां प्रत्याहाररश्मिनते वचानिवद्ध
संसारोत्ति ननननत्नुभ्यनोवन्यस्यवात्वैवकाश्मा
माधनालथ्यमनोरस्यापिवन्धस्य कीलनोदाक्षी।

पाटनेयरस्यापवसंविदः स्वस्वातंत्र्याद्गृहीतसंकोचाया
देशायनवच्छिन्नत्वेनामवन्धः सएववाच्यजनस्त्रिन्या।
स्याश्वनानामिलिपाणांक्रचविदवस्यानाउपोद्बलीकृ
तशक्तिकथंनामप्रत्याहारादेःसंविन्मात्राकारायोप
योगः स्यायिकायाहि संविदः कथंनामक्रमविदवोप
लंभोभवेदितिभावः यदुक्तं यत्रयत्रमनोयातितत्रत
त्रैवपारयेत् चलित्वाक्वगतास्यसर्वंशिवमयंयत
शति एवंपारमार्थावयवसंयं नयहिकालादेरनिय
तएवदेशविनस्यवन्धोरूपं यदुक्तं देशवन्धश्चित्तस्य
धारणेति स्यात्मनियमजातीयानामेवत्तानानेयवद्ग्रह
एवेनामरूपेनविजातीयानामियत्तानियतएवाकारा
वच्छेदकः यदुक्तं नदेवार्थमात्रनिर्भासं स्वरूपशून्यमि
वेसमाधिरिति तत्रयमादीनां पंचनामपिवहिरंगत्वा
द्धिसंविदोनोपयोगस्तमावहत्वात्त्रयमंतरंगपूर्वेभ्यः
तितेषांकिमितिनामनत्रोपयोगइत्याशंक्याह।

मूल संविदेशकालेनोकेविद्धयपयोगंसमश्नुते।

टीका रमाद्युक्तावन्यकत्वादेहेतोः तत्रयथैवतयमादी
नामष्टानामपि योगांगानांकिमर्थमभिधानमित्याशं
क्याह। मूल योगांगतायमादेस्तुसमाधानस्यवर्णि
ते स्वरूपं पूर्वोपायत्वादन्यत्रकोपयोगतः।

टीका प्रत्नेति प्रत्नैःसाधुरष्टानांयमादीनामंगानामु
पयोगित्वेनयोजयति यमोनियमानामुपायोयोनिय
मश्चासनस्यप्राणायामादिक्रमेण यमादीनामष्टानामपिपूर्वं।

ने
१७३

173

पूर्वोपायत्वेनप्रयोगांगत्वंवर्णितं यच्चैतदुपेयरूपत्वा
माश्रयन्तिकेचनकेवलंहाठिकाद्भावेनोपयोगःस्यात् यस्मा
दृष्टाभिरेवैतैरंगैरुपस्कृतमतो योगिनामुपेयपरामर्शो
जायते येनास्यवर्गिण्येवस्वसंविन्निरूढाकारो भवेत्
यत्समावेशयोगस्यस्वदर्शनेकांतिचर्ड्गान्युपहाय
तेजलौयथमाधहृंगकपुंके नत्यमादयोयत्कवि
दपेनदृष्टागाकानितिक्रमसम्हंगान्तरेनाप्लोतिसर्व
रसेति यत्नेदेवोपपादयति ।
मत यत्नःसंविदिरस्फुरितत्वाराधनात्ह्यो
तुदावयवदभ्यासात्सेषभ्यायत्तसंविदि ।
टीका यतःखलुसंविदन्तर्भेदेनजातप्ररोहंसैवयस
विदपिवलस्यवहारयोग्यंभवेदितिभावःप्रभ्यासा
नःप्रवेशनमेवनादरादावर्यदेहादिपथा शनैःशनैः।
संस्कारपाकेननत्स्ववप्ररोहमियादित्यर्थः नयथास
नादिदेहप्राणाप्रमादिप्राणोपवोपत्रद्वाविनिमंवि
लाग्नेरदेहाहोपरूढस्पयमादेसहारेणाभ्यासव
देःप्ररोहःयदीयत्वमुच्यते सपवचनामसंस्कारःन
स्वसंवित्सारकारणसंस्कारगृहीतिरूपःसवनाम्यांसंभवेद्
समादेनेवंसंवित्प्रानेनामितिनाम्यंयम यदुक्तं श्रुतेः
संविदितपोनिरहफमसेन । ॥

समात्मणीविग्रहे संचार्येन कथनेनेति हृदनेनग्राभ्
याभक्रमः येनभ्यासयत्नेन संविदमिमां संस्कृते म
भ्युदिनास्ते किंज्ञत्रकथनेन वा विदधतामित्यत्र सान्
द्रहृदत्ति ग्रथवा देहादिद्वारेण संविधभिव्यक्तिलक्ष
णातिशयो भवेदित्याह।

मूल अथवा स्वयत्नत्स्योऽप्यभ्यासोऽन्यव्यपोहने

टीका यद्वापरप्रदेशोपि सार्वज्ञ्यमनन्तिकोनस्त्रा
विकल्पोऽभ्युत्थानीयादेहादेरपि संविद्रूपत्वेन सर्वा
त्मकत्वान्तत्प्राणादाववावस्थितोपि यमादीनामभ्यास
स्येष्ठाभेदनिष्ठानाम यमादिरूपाणांहि सादीनामप्यो
हनेनैव यथात्मनोहिंसानकार्याणनपरत्रापीतिस
पर्योगान्मरूपत्याव भासनेनेभेदविगलनात्सेव
रूपवाभिव्यक्तिर्मवेदितिभावः ननुयग्राभ्यसेन।
नेच्छन्तत्संस्कारदार्ढ्यान्यत्वातिशयप्रयादिलक्ष
कोदोषः नत्वव्यपोहनामात्रानेकथमुत्पद्यते येन
कार्यान्तरमनुत्पाद्येनाशंकाशमपिनिर्दिष्टान्तर्य।
ति देहतन्मात्रतिसंपातयमोऽजिगामिषारस्यात् तत्राग्य
तेनहियत्रपानाशंकाव्यपोहनात् तत्तानिकर्षसब
नेमस्मयेनः कुमेन संभवायः संपातस्तद्रमोयथ्यमु।
केनमिच्छात स्याः रसः पुनः पुनरभ्यासप्रदर्शनातिश
यस्तेनाहनेनोद्यादेहस्तस्योऽजिगामिषारसस्याविय।
तभूतोयावल्लिर्यगापश्चपातस्तदाशंकायाव्यपोहनम
तेभूतोयावल्लिर्यगापश्चपानस्तदाशंकायाव्यपोहनम
स्यत्नेयाबलिर्यगापश्चपानस्तदाशंकावनेयोगः क्रियते
तिक्रमोन्त्वाच्यतेत्र्यमादिनार्थस्तवेनेयोगः

ने
१७४

174

रमर्थः तेनोर्थस्वभावमासेनायः यानादिदेहे यो हि
रमप्रमद्यमस्तोपि प्रमनिहस्तिर्भवेदिति भावः एतदे
व प्रकृते योजयति ।

मूल गुरुवाक्यपरामर्शसदृशो स्वविमर्शेन प्रगु
हेनहि परालाभोग्रुहासः पादविनते ।

टीका यं च शिष्यस्य पाठविनतादो विषयेप्सुनः पुनर
भ्यासातिशयाद्गुरुवाक्यपरामर्शानुग्रेणस्वपरामर्शेन
विनश्यत्स्वपरामर्शेऽपि विपदभूनानोमेयात्सेनामपि
सुदासः सिद्धादिमन्त्रगोरुथायणस्वविमर्शेनापि का
यश्मा शंकाह । नयस्यगुरुणाशंकेत्तेनानेयाह

पववा यशक्षिकतनेतेन स्वयंबोधक्रमोऽफवम्

टीका नहिनामास्यशिष्यस्य स्वबलादेव
स्यस्यानेपाक्रमात्मनो वा स्वशास्त्र स्वबलादेव गुरुणा विनाप्य
यावदस्य परामर्शेन स्यादतः स्वबलादुदयः शुद्धकं तेशक ।
वा कामवपाग्रपिन्नमपि तातेकाउपनमोक्षादिति सूनो
संभावनापि भवेत् तस्मात्स्वस्यात्मीयस्य शुद्धविद्याद्रूप
वान्क्रमस्य परामर्शात्मनः प्रबोधस्य क्रमोऽस्ति शेतिशेषः
पवंहात्स्यात्स्वपानशालिनः स्वस्यात्रभूतमपि वस्तु
थोकपापपन्नोमासाकारनामेलोसाह ।

मूल प्रतपववस्वसमकालेश्रेणनयापिवस्तुनि
स्यभावनापायोगेन फलापनभाण्वे ।

टीका प्रतः स्वपरामर्शयोगेन फलायत भवति तात्
भास्यपि स्वसमसमपकोसिचिद्धवादेवनयासदर्थोपल
स्यादाविवनादृष्याण्उनः पुनरभ्यासानामाभावनायोगः
स्वाद्धेनापि वस्तुनि विषये ।

क्रियामात्रः फलायतनमप्येतेनागरेविनार्थक्रियाक
रितया सात्ताक्रियते इत्यर्थः ननु यद्विषयोयं नाम स्व
परामर्शः इष्यते तयोः पाटविलनयोरेव किं स्वरूपमिमं
शंक्याह संकेतात्संकेतितयोरनारतलोष्यते संकेतित
स्यासंकेतितस्यापि स्यानादरत्वेपेक्षा प्रतपवशाद्विष्ट
मपिनष्टानेरेशाह्यथा शक्रयमानो तिष्ठरःस्मरीकोर।
गाद्यर्थं प्रतीतिरितिभावः एवमेतत्स्य संगादभिप्रायय
कृतमेवानुसरति तदुक्तं पाशस्तोविनावभ्यासोत्रुप
योगवान् केवलं हेतमात्रिमशंकान्निर्मूलनायहि सः
नहिस्वभ्याहेतोः प्रभ्यासरतिप्रमादीनां ननु यदि नामा
यमनुपयुक्तस्तत्किमर्थमस्याशंक्याह केवलमित्यादि
ननु यद्येवं तत्कथं स्वपरामर्शोत्मनस्तर्कस्य हेतशंका
निर्मूलत्वे प्रायुक्तमित्याह

मूल हेतशंकास्तु तर्केण तत्कृते इति वर्णिते ननु
के साधनायास्त्यप्रमादेरप्युपायता।

टीका वर्णितमिति तर्केतत्व वर्णावसरे उक्तं च प्रतेन
लत्सयोगो योगाङ्गासिद्धि प्रवर्तकं निवर्तकं च यद्धस्तव
दृष्यासेव्यवाध्यितिमिति नस्वाध्यायादीनां यद्येतशंका(
निर्मूलकत्वमुक्तं तन्न कोपायतामासारपयेतात्यंशांतदे
वमुख्येनपाभिधीयमानमित्याह।

मूल उक्तश्रीपूर्वशास्त्रे च न हेतं नापि वाह्यं लिंग
मूलादिकं सर्वमित्यपक्रम्य शंभुना विहितेमर्व
मेवाचयतिषिद्धमथापिवा प्राणायामादिकं रागेर्यो
गाः स्युःकृतिमायतः तत्रेनाकृतनकस्मात्मकलांना

वैनिषोऽश्मीम् ।

टीका श्रीगूर्वेशात्सेरन्तपक्रमणे भुनोक्तेसंवेयः नह्येते
नापिवाहेतनामिसेवेहमान्तेरोधामपृष्ठितेलिंगहन्नादि
केसर्वेभिन्नत्रापिनकसम्बन्धः यद्धकेनत्र लिंगहन्नादि
केसर्वेभिन्नत्वेनलिंगहन्नायधर्मिमागादेःस्वीकारःयद्ध
केनत्र नापितस्यधर्मिमागानिष्ठगिरहनापिवा मयरि
गहनावापिनटाभस्मादिसंग्रहः नम्मागोवाश्चलादीनो
वरणावरणेवयन तेशादिसंप्रवेशश्चसमयागेरुपा
लंने यत्लिंगस्वरूपादिनामगावादिकवयन नास्मिते
धीयतकिंचिनवापिप्रतिषिध्यते रस्येवहितस्तीभाव
त्रापनेहिमाशंका विहितमिमाशुकेसर्वेमितिविधी
यमानेप्रतिषिध्यमानेचकिंविनिषिध्यकिंविहितधीय
मानेहिभेदमेवाविभावयन तेनसोविदहेनशालिनो
योगिनः कार्याकार्यविभागानास्तीत्युक्तेस्यात् ग्रनयवव
प्राणायामायद्वेकरणनयाकृतिमनान्तरससिद्धसंवे
दहूयान्मनोयोगस्यस्वेनापिप्रवेशनदर्शनाद्यान्तरी
यायामः मास्यमाश्रमध्यपिगन्नेनोन्सहनेरगुकेमा
णायामादिकैरित्यादि नन्वयधेवे नदहूनकन्वेन ।
निमित्तानुपवृणादस्यानित्यसत्वसमत्ववावास्यादि
माशंकोक्ते किंतेनदवरवेशितियमेनविधीयते
ननेचेनः ग्निनेकार्येनश्रुयमयपस्यात्वाति किंश्रुन
नेनदवनियमोविधानत्र्यापननेचेनः श्रिंरस्यादि ।
तिचनसोष्यत्वेष्वैयमाकौशिककमकेमयनेस्यादित्व
त्रकेनापिनिमित्तेनावश्यपभावामिमाशंकोक्ते ॥

नन्वपरस्य यथार्थिताते नन्वस्मिंश्चैवेतोयस्यकस्यचनयो
गिनोयथातियत्नतिमित्रानेपहितेवनस्यादिमर्थः य
उक्तेतन्न नन्वपरस्य यथैवस्वात्मनयेवसमावेशहिति
शुद्धनयवतियमाभावात्सर्वमेवविहितंशतिषिद्धंचेन्न
केयुक्ष्मार्द्शस्यपदलसेकवाक्यतोदर्शयितुमाह न
विशेषोनयायंग्रन्थः संबाहित्नः नदेवोपसंहरति।
एवंहैनपरामर्शनाशायपरमेश्वरः कश्चित्स्वभावम
मलमास्पृशन्नविशेषयिनः नतुशुद्धसेविन्मात्रात्मैवप
रमेश्वरः स्वभावोयस्यामहेमेवसर्वोमिमेवंरूपपराम
र्शः नचास्यकश्चिदविकल्पतविकल्पदिविशेषः संभवेदिति।
कथमुक्तविदमले स्वभावममलमास्पृशन् स्थितस्त
नीत्याशंकाह।
मूल यः स्वभावपरामर्शोऽविकल्पोपायतः
निवैवतनन्वात्मेवात्मानं आत्मविकल्पने।
टीका इह खलु विकल्पात्मयायथापायवेद्यस्वरूपानन्तरं हेतुरविता
कारमायतिष्ठतस्मृतस्वरविद्यापायात्तुपायकोऽनिविकल्प
एवभावस्मावायः स्वभावपरामर्शलक्षणपवत्रमपि
यत्नात्मानंत्रोहसितिविकल्पेन विकल्पस्यात्मार्थः नन्वविये
स्माह। मूल नन्वस्वस्वस्वतन्त्रात्मरत्ननिर्भासितिष्टंक
भावोचभेदसम्भासात्मनानेशमुच्यते नदेवतम
मर्यात्मनिर्भरात्मेकरावरं शुद्धविद्यात्मकंसर्वमे
वेदमिदममित्यते।
टीका नन्वविकल्पनेयदानवभासतात्सत्वानपवात
त्परत्वानान्वतंत्रोत्यासावात्माश्रमावेकरूपः पाः प्रका

नेः
७९
176

गःसएवप्रतिबिम्बग्रहणासहिष्णुत्वात्स्फटिकेनचा
भेदेननिर्भासनशीलोपिप्रमातृप्रमेयात्मनाभावावे
स्फुटत्वात्स्वात्मनःसकाशादन्यापोहरूपेणाभेदस
मायकत्वात्वेशमायीयमुख्येन सामान्योक्तेःसर्वैरेवा
भिधीयतेशमख्यः नदेवंविकल्पपुनःसर्वमिदमहमे
वेत्येवंरूपमनपवालेपर्यंतेमशुद्धविद्यात्मकशुद्ध
नेशतिप्राधान्येनसंबन्धः नतुसर्वोविकल्पःसंसारहेत्वा।
दितोमायाविकल्पस्तावत्सर्वएवहेयस्तदनेनापिविभा
गेनाभिहितेनकोप्यर्थस्याशङ्क्याह।

मूल इदंविकल्पनंशुद्धविद्यारूपंस्फुटात्मकम्
प्रतिहन्तीतिमायीयंविकल्पंभेदभावकं।

टीका स्फुटात्मकमितिप्राग्रूपविकल्पसंस्क्रियारूपमणो
नसत्कारत्वात्प्राप्तमिथ्यार्थः मायीयस्यविकल्पस्यप्रतीवा
तेभेदभावकत्वेदृनः प्रतएवाभेदभावकत्वादिदमु
पादेयमित्युक्तेस्यात् नसूपरामर्शरूपभेदादनेकप्रकारमि
मारु शुद्धविद्यापरामर्शोपिः सएवत्वनेकधास्त्वानशुद्धा
वेनाहाममध्यानजपादियोगतः नत्वेकशुद्धदृष्टविद्यापरा
मर्शः कथंनामभेदनिष्ठमायीयमेवविकल्पंप्रतिह
स्यायन्मेवानकोकारापास्यापिप्रकारान्तरसत्त्वणामि
स्याशङ्काह।

मूल विश्वमेतत्स्वसंविनिरमनिर्भरितेरमात्
शुद्धविशुद्धोनिर्विलेतत्वंपेयदृशंमण्डलम्।

टीका इदमेवेत्येवंपरामर्शोवान्योगीवसमापाक्रमेण

स्वात्मन्येव मनस्कारसृणिनियादरातिशयाद्धिस्यमिदमावि
स्यानपूर्वपरममात्रैकरूपतानुकूलोनिखिलमथमेत
तेनर्पयन्त्यात्मसाविनिरस्तनिर्भरतयासाक्षात्कुर्या
दित्यर्थः श्रेनेनवप्रतिनियतकालिनवायाशनीया
घभावेकदाचनायोगांगानुपयोगित्वाशंक्यं।
गोरिद्ध्यस्यकालितार्शनायनादरस्यावकाशोद्धनः
नत्स्नानादेरपिभेदस्यन्यायकत्वान्मायीपामशेत्र
पत्नमेवश्रुकं नक्रयमस्पष्टविधायरामर्शकनत्त
कीमित्याशंक्याह ।

मूल उच्छ्वासितोऽपदनशुल्यपविशुन्यनोदितेमि
नमस्मविदेहस्यमजनेत्स्नानमुच्यते ।

टीका वायोर्मुखनाउच्छ्वसनशीलः प्रमाणामासेवीयः
सपवप्रकाशकत्वाद्विग्रसनदयत्वात्मसात्कृतेय
शीलस्तुखादिरूपंविश्रुतेदेववसत्वादियनेनतउदे
तेनउभयसंवध्दनेनलब्धप्रतिष्ठानेस्मितेनिरूपाधिन
सम्परिमितप्रमात्रैकरूपपरेतवेदेहादेःपरिमि
तस्यप्रमातृत्वंमज्जनेनस्वगुणीभावेनतत्रैवस्तुरवतया
समावेशस्तस्मात्स्नानमुच्यते नचुनवीसमलादिर
पमिमध्येसामर्थ्यलभ्योव्यतिरेकः यदभिप्रायेणैवय
दिस्म किंजलस्नानान्मत्स्यानामानकिंभवेदित्याद्यन्य
योक्तं नत्नुवायसनस्नानेननित्यादौकस्मरणाद्यकारादेः
हादेशुद्धिर्भवेदस्यपुनरेवंविधस्यकिंफलमित्याशंका
ह

मूल स्वयंचविहितस्नानस्सर्पितानलदेवतः
नतोऽपिदेहादभ्योनितनानिपीशायपत ।

नं
१२२
122

टीका ननु सर्वत्वाल्लिदंवस्य समादिनीम्या सर्वमिदे देह
दिपरत्वस्तात्मकाशिवस्वभावमेवेति कानाम शुद्धि
रशुद्धिर्वेत्याशंक्याह ।

मूल शिवात्मकेष्वपि तेषु शुद्धिर्या व्यतिरेकिनी
सैवाशुद्धिः पराख्याता शुद्धिस्तत्र ह्यविमन्ननम् ।

टीका व्यतिरेकिनीभेदात्मा न ह्यव्यतिरेकिनी शुद्धिः प
उक्रमः शुद्धेनास्ति न किंचित्सर्वेन स्वव्यवस्थितं यते
न रहितं किंचिदशुद्धं तेन न जायते नन स्वकिमित्याह ।

मूल एवं स्वदेहे वा पुंकमात्रगलितभेदकं
पश्यन्तो विनिमात्रं वे स्वतं त्वेति शिव प्रभुः ।

टीका एवमुक्तेन प्रकारेण गलितान्समान्याभिमानमकं
रेणात्मानि स्वतन्त्रानादि पश्यन्प्रधानकोकारेण सर्वविन्त
यतोमात्सकर्मादिस्यर्थः एवं स्वात्मादेरकस्मिन्नवस
रेभ्यो यत्रेषामप्यशनोगात्मा दर्शयति ।

मूल यः किंचिन्मनसा स्वादिषयं कार्यादिषु यश्चित्तो
योऽमनेवल सद्भानिरञ्जनोपकरणादिना ।

टीका स्वादिवस्तुवस्तु रूपशोभने सर्वं वेशादिवल्लवणो
नेन सामञ्जनोपकरणेनावेनेव सम्नायाः यान्सूतिमवे
रिभावः नन्वस्मान्तरं वीमेदं सङ्गालवणामिमाशंक्याह ।

मूल स्वन्नानामविधिमसम्भावोवस्याषिसंगाते
स्वतन्त्रविमलानन्तभैरवीयविदात्मना ।

टीका विधिमत्याद्विमलानन्तभैरवीयविदात्मना ।
नत्विनोत्कृष्यायत्वपरमार्थभावावस्थादेशकालाद्यप
काराः सास्वतन्त्रमभावेन तेनदस्मारूपतमेवस्थः ।

यदुक्तं पूजानामनुष्ठाद्यैर्या मतिः क्रियते दृढा ॥ निर्वि
कल्पे महाव्योम्नि सा पूजा ह्यादराल्लयः इति एवं होमादी
नामपि पूजोपकरणार्पणादेर्वेद्यरूपमर्थं सिद्धमिति त
न्मात्रात्मकं न्तु पूर्णाग्रहणं व्यक्ते वेति तत एवावधार्य
नन्तु कथमस्यात्मस्वात्मनैकीकार एव वेद्यदपि पूजादे
रेवं निर्णयात्मनेत्याशंक्याह ।

मूल तथाहि संविदेवेयमन्तर्बाह्योभयात्मना स्वा
तन्त्र्याद्वासमानैव परामर्शस्वरूपिणी ।

टीका इयमुक्तस्वरूपा संविदेवाहि स्वातन्त्र्यादन्तर्वेद्ये
रूपतया बहिर्स्फुरन्तीति तानि रिक्तमस्यामनेकी विर
न्तितोऽस्तीति युक्तमुक्तं विभिन्नस्यापि भावोवस्थाविहान्त
नैकीकार इति ननु कथं नामास्य बाह्यरूपतावभासने
इत्यहं परामर्शात्मकं स्वरूपं स्यादित्याशंक्योक्तं परामर्श
स्वरूपिण्येवेति एवमप्यस्यानस्वरूपान्यथाभावः स्व
प्रत्वेवाहिनामास्याः परामर्शरूपत्वं यद्दिस्वरूपतया प्रस्फु
रणेत्यनन्तरमाह । मूल सवद्वादशधानन्तमसर्वमन्तर्भ
वेद्यतः सूर्यपर्वाहिसोमात्मासवाविषमयः स्थितः ।

टीका कलाद्वादशकात्मैवतत्संविन्मरमार्थतः सपरम
मात्ररूपः परामर्शाद्वादशधाविश्वतयोल्लसति स्थितः
सपरमप्रमातृरूपः परामृश्येन कलितावाप्यनादरान
न्तर्यैरणानुजोद्देशोदितः संविद्धकोद्यपोष्पुपक्रान्तः न्तु
विश्वस्यप्रमातृप्रमेयरूपत्वेनवद्धात्मसस्त्रीतिकथं
द्वादशकलात्मसूर्यरूपेणप्रमाणमात्रेणाव्यात्मेन
नन्सग्रहः सिद्ध इत्याशंक्याह तदेवादिमर्वे मितिप्रमा

नं
१२८
178

रथमेयादि शुद्धत्वलयोर्भेदः यतेनत्वप्रमातरीदमे।
वनादिस्मात्तुत्क्रान्तापरमेश्वविदात्मा प्रमातानावबुद्धेदयत
दाहकत्वादग्नेः सएवाहंप्रतीतिमात्रस्वरूपः स्वस्वा
तन्त्र्यात्तुहीलिद्यात्मनाद्वादशधाप्रस्फुरन्प्रमाणादर्शं
मपिश्रयानः सूर्यइत्युच्यते प्रमाणंच प्रमातरेवच।
हि स्वेस्वरूपमिति नत्रप्रमातानावदन्तर्भावमियात्
प्रमाणानामवस्तानेनत्रोपाश्रयत्वेनकविदपि
भवतीत्यवश्यमेवमेयातेप्रमावतेतेइतितत्वालभ्यं
तेनैव तदाह सूर्यपदेवमाद्रिसोमः प्रमेयप्रकाशक
सूर्यप्रमाणमित्याहुः सोममेयप्रवर्तते प्रमेयसमवि
शक्तौतौ स्वतन्त्रावग्न्योःस्थिताविति विश्वमयइति वि
श्वस्यमेयात्मकत्वात् प्रतत्त्वमवैसेवाशान्तभावादि
श्वरूपतयाप्रस्फुरमाः परस्याः संविदोद्वादशात्मत
मेववस्ततः संभवतीति प्रक्रमप्राप्तं संवद्वादशधेति
प्रतपथाह कलाद्वादशकेमादि कलाः प्रमाताद्वादश
षोडशाः नत्वस्यास्वषोडशात्मकं मृष्टमेकत्वंकथ
मिहद्वादशात्मकत्वमेवोच्यते इत्याशंक्याह।

मूल साप्रमातापि विताने माने करणगोचरे मे
यचवत्तैवं प्रभाति रूपमाश्रित्यसंवेत्।

टीका वितान इति मानविशेषणं प्रमेयं हि बोधरू
पमपि प्रमाणं विवहिनेकरणगोचरइति प्रमाण
विषयतां यामेत्यर्थः प्रत्यग्रादि मेयनामस्वा।
त्मानं नाकिंचिदेवेतिभावः वेदनो यतः सापरमा
र्थिकीं संविन्निश्चितिमसंरागतास्पदत्वेन चक्रे।

विश्वंरूपमाश्रित्य प्रमातरि प्रमाणे प्रमेये च सर्वदा भा
त्यनेनाखिलमेवैतेनैकैकत्र चान्तरात्स्येन प्रस्फुरतीत्यर्थः य
दुक्तं सोमार्कानलहीमीनां रूपो यः सर्वगो मितः स्फुरा
त्रिकमयोगेन ग्रस्तेनानयति स्फुटमिति तथा यस्याय
स्योवाय भूमौ समाविशति तावत् तस्यान्तस्मयतो
माप्यवानरान्त्यं प्रपद्यते इति ननु स्थाः परस्यां संविदो
मैरनयैव भंग्या त्रयोदशात्मकत्वमुक्तम् यदुक्तं पंके
स्वरूपरूपं हि प्रमयप्रमातृप्रमाणत्नः सर्गावतारसंहारम
योगक्रमप्रवर्तते स्वस्वरूपानुग्रहणेन प्रत्येकं कलनाव
शात् सृष्टिस्थित्यादिभिर्भेदैश्चतुर्धा ताश्चापि स्थिताः का
लग्रासात्मशुद्धियाश्चतुर्थी विभवो हि यः तस्य विश्रान्ति
रेकैव ततो देव्यस्त्रयोदश प्रनाख्येव केषाधान्यात्मन
नोपनया स्थिता इति एवं द्वादशात्मकत्वमुच्यते इति
किमेतदिति न जानीमः प्रत्युच्यते एवं खलु परैव सं
वित्स्वातंत्र्यात्प्रमेयप्रमाद्वादशधा प्रस्फुरितेति ताव
द्विवादः तत्र यस्य सोपरसंवित्तिभ्यो द्वादशेभ्यो रूपे
भ्यः पृथगवभासेत तदस्यास्त्रयोदशत्वं भवेत् प्रत्यस्था
नकस्यासमस्य त्रयोदशत्वमुक्तं स्यात् संविदो व्यतिरेके
हाद[illegible]रूपाण्यसंविद्रूपतया नैव काम्पुरेवैतितराभा
मासंविदेकैवावशिष्यते निर्वैनाम त्रयोदशरूपत्वसं
वकाशः प्रत्याख्याने तिरेकेपि संवित्सामान्यता येन हाद
शापि रूपाण्यपनुयन्ती स्वरूपेणास्यवभासते इति स्थित
मेवाख्यात्त्रयोदशत्वमिति चेत् असदेतत् सामान्यं
विशेषेभ्यो नाभिन्नतामनुगच्छति येन गोगौरित्यभि

नं. ९८

179

अमलत्वगतः प्रमेयः स्यात् संविदि छिन्नत्वानि मानि रूपा
णि प्रस्फुरन्ति न देवो व्यते संविदवभासते इति न तु किं कर्त्त
उगम्यते इह छिन्नस्य वेद्यस्यात् यत्किंचिदेतत् यदभिप्रा
येणो वेद्याक्रम् प्रत्नेनैवाभिप्रायेण श्रीपूर्वशास्त्रेपि भा
वा भान्तीति संविन्मा वान्या भान्तीति भासते आत्माभा
नीति संविन्मो भावा भान्तीति भासते इत्यमयात्मके ग्रंथ
पैरवपेयं संविद्दादशकात्मना रूपेणा प्रस्फुरेत् शुद्धसं
विन्मात्रात्मना त्रयोदशेन वा नारूषितेनेति चैवेनत् इ
हाहि निरूपाधिरनारूषिता निराभासा पैरेव शुद्धा संवि
दस्तीति नः सिद्धान्तः सा च स्वस्वातंत्र्यमाहात्म्यात्स्वस्वरू
पं गोपयित्वा विश्वरूपतामवभासयन्ती द्वादशात्मना
नारूषितेनेव रूपेणा प्रस्फुरेत् नो हि न हानीं न दानीं रिक्त
मनारूषितमध्यस्यारूपं भायात् नेष्यते हि अनारूषि
तमेव रूपं न च कास्यादित्यके वरूपः ननु विश्वमय
तेष्यमानमनारूषितं रूपं संभवेदन्यथास्यासमानामसमा
पनेन न नस्य प्रमसाकरवाश्रयः किं विश्वमयत्वे वेद्य
स्याणोश्रंगमायेन नदतीतिरिक्तमनारूषितं रूपं सम
वेदीति उनस्वातेमाहि विश्वरूपतामवभासयंत्याश्र
प्यम्याः संविदरूप्यात्मनः स्वस्वरूपात्प्रच्यावोनना
यते इति न चायं प्रतो रूषितमायः नहि विश्वरूप्य
मेति कम्यास्याः स्फुरत्तैव स्यादित्यक्रमसकृत् वस्यति
व नावलेपाशिवः शान्तो नामकाखिहिभेदवान् सर्वे
नगाभव्याश्रमेमावदनलोनन्कचवित महाप्रकाशार
पादियं संविदिति नयाते
॥

तथाभासनयोगात्तु स्वरसेनास्तं भवेदेशनिष्ठीतय
स्थितापि परतयारूपपरक्कलयामितत्वदयरत्ने
ग्रुपरतापिकलनासाकाविघटनस्थितासाभितश्चमे
शुक्ते हि नीयस्मिन्यते पुनर्वस्ततो नारूषितेवेपि स्वा
त्येवोल्लसितेनतेनानारूषितेनैवरूपेणास्याग्रवभास
इति पुनर्यख्यानत्रयोदशरूपत्वं नद्धयः शत्नकाक
ल्पनयास्याविद्यन्यपरिस्फुरणेनारत्नयोः स्यात् यथा
हि नदग्नेस्तत्रूमिकाबलस्वतवेलायावस्ततोनदद्वे
येपि मितरूपेणावभासते तथैव वस्तुतः शुद्धसंविन्मे
वेवापि विश्वमयतायोडशदशात्मनेवरूपेणावभास
ते तथा पुनः शुद्धसंविन्मात्रात्मनात्रयोदशेनापि रूपे
णावभासेतेति यथोक्तमेवयुक्तं तस्माद्धि स्वरूपता
मवभासयन्ती संविदष्टादशत्वेव प्रस्फुरेदस्याः पुन
रेकैवेति पर्यवसितं यदागमः एषकरूपकन्नकार्य
स्या याषाति हंति देवता तावत्क्रमकृतास्तावद्यते
नामस्या पुनः एकीभावतयासर्वमतात्मायेयदास्थितं
चक्रमस्तत्तदातेयः प्रोक्तोर्थः सर्वतो यतश्शति एवं चैक
वमपि द्वयशतिपत्त्रभूतमिति शुद्धि शेषणानमापिम
सहृतेशतिसंविदेव स्यात् एवकारश्चान्ययोगव्यवच्छे
दकः अन्यस्यकस्यचिदपीहनास्तीति किमत्र वच्छिन्याद्रि
तिनयोगमध्यमहमानासंविदित्येवस्यात् सैविश्वम
वेद्यनिष्ठासंवेद्यं नाम स्वात्मातिरिक्तं न किंचिदस्यास्ती
तितस्याव्यपदेश्यमप्युलभ्यमाना सर्वैवाव्यपदेश्ये

ने
१८०
280

मनामकेस्मनाख्येतिबोबोध्याने इस्मलेवड्ना नउय
येवेनकस्यमस्यास्याः त्रयोदशरूपत्वमुक्तं श्रुमते।
नहितत्रोपपद्यते इतिवक्ष्यशकामागमात्मनोनिर्वि
षस्यप्रमाणस्याभावात् नत्कथमेतत्स्यादितिसमाधीयते
इमस्याने उद्याने इहभेदापिवासितामायाश्रमातरसं
वउपदेश्यताऽस्तिसमाधेर्वर्णावमहानुग्रहेणनात्रप्रष्टृ(
माः उपदेशाः स्यालेनग्राहमियाहितेविकल्पवलो
पनतेभेदमाश्रित्यसंविदस्त्रयोदशरूपत्वमुक्तम् इ
हवास्तवमभेदमेवावलम्ब्योपदेशइतिसर्वमेव
प्रतिसमाहितं नत्वस्याः परस्याःसंविदस्त्रयशक्त्य
पनाश्रितिरोभांतिपराद्विकाःस्पष्टाश्रितोलपेतर्ये
तेनेनाष्टादशोदयउक्तं इहवाच्यैर्यैनिसर्वोपख्याइतनत
मापनेदितिकिमेतत् अत्राख्याने इहपावनोहिपरस्याः
संविदोऽष्टादशोदयोविवक्षितः सैवचमस्तेनववाग्रि
याविशेषेतस्याविशेषात् पतइभिआपराभौकारेणोव
वाम्याख्येनेवनापनाख्यतःशक्तपःस्वानंमास्यसं
विधेववनेत्त स्पष्टाश्रितोसंहारेनिहादशभवतोमाग्र
स्याशक्तेपात्तरेणामष्टादशोदयोत्रस्त्रतिसर्वेनिरव
घं नत्वेवंरूपत्वेनाविभागमानापात्रस्यावेशिष्ट्यमवपू
श्रग्रणोप्यमन्यानेकमेवनस्यात् नमन:ॐवकोदृगो
स्याशक्तार। मूल श्रूइसंविन्मयीपामेस्ताचेशहृन्त
पंपतोकरणाग्रहणाकाशवनुःश्रीपागसंवर। ८
इपावत्नपगासंविन्मयप्रमानेतकपोविन्सकावोद्धृ
संपिप्रमानइपनात् श्रुहानुग्नःप्रमाणादेवहृश्रुद्द्या
पसंविन्मतोचनमविकल्पनातेनन्नमावाउद्धान्दू

नन्वप्रमाणादशायामपि यदैवमेव विश्वग्रहणाकारावतिते
इत्यत्र किं प्रमाणमित्याशंक्याह यतः श्रीयो
गसंचारे निवक्ष्यमाणमक्रमिति शेषः तदेवाह ।

मूल येवं तत्त्वमंडलेष्वेन यत्न तत्परमेश्वरि षोड
शारे द्वादशारे नश्यच्चक्रं स्तुतं मे ।

टीका येइति हि वचने गोलकहृदयाद्येतया यवसूत्र
णापि ते ये येष्वेन तत्त्वमंडले हृदयेन हृदयमाने नन्तरकम
स्त्वं वक्ष्येन तत्रावि श्वकोशीकारा तत्र मध्ये मध्यप्रमाणप्रमे
यप्रमाना सर्व सर्वात्मकत्वात् षोडशारे चक्रे तिष्ठति
नहृदयन यात्प्रस्फुरतीत्यर्थः यदभिप्राये णैव श्रीक्रमस
द्भाव भट्टारकेनाप्यवचके षोडशे वदेयः पूज्यते नाकाः
षडंकेन त्रषोडशान्तःसमासेन सूत्रणांषेकमनाहेरत्यादि
सामनालोपनेयस्याः कालीयस्फुरकलास्तेमन्तमप्रत्र
वानाप्यत्वेपि सर्वात्मनः प्रमेयप्रमाण्यनावस्थिते:
सोमसूर्यत्वात् स्वतन्त्रे नन्वपय त्रषोडशारे चक्रमवस्थितं
तत्कथं द्वादशारमपीत्याशंक्याह ।

मूल प्रतिवारणावहकेन द्वादशे यंतत्र्याने द्वितीयं
मध्यगं येन तत्र कृत्स्ने येन वमरण्डले । नदन्तर्ये स्थि
ते षोडशाभिर्जनन समप्रभे वन्मेलन तेन यंत्र श्री
षोमात्मके प्रिये मिश्रुनत्वोस्थितेये वचके हृदयर
मेश्वरि संमीलनोन्मीलनेप्रमेत्याविदधातके ।

टीका नद्वाहिःस्थित मण्डलाद्वादशप्रतिवारणावस्थितमंड
लमायेन रके यमंडलेस्थितेन द्वितीयं ग्रहिकालादिरू
पं द्वादशारं चक्रमुच्यते प्रनाग्र्यवेण्यत्रोस्थिप्रमात्मनः प्रमा

नें॰
१८१
२४१

गस्यग्राधान्यादस्मक्रंवेनहि प्रमेयोपदेशेनिनमेव भवेत् प्रत
स्वप्रमेयस्यनदभेदेनैवावस्थानात्मञ्ञ्नस्यरूपवन्नकस्य
रूपयगभावाद्धादशारवं प्रतपवास्यप्रमेयांनः काराद्द्दे
रण्यवस्थानं मध्यगेस्थेनक्रमस्मेरलानुगते प्रतपवान्न
वीतिनाक्रमस्मेनमेरुलेनवहिक्षेनवक्षेनेनानुक्रमणाद्धत
क्रमेणप्रसरणयोपपन्नमेरुलेनतयमाणस्यप्रमानरिविस्रा
नेः तञ्ञ्नस्यापिरूपवन्नकस्यरूपयगभावात्मेहाराल्मप्र
मानप्रपानेभेरवश्चपंदेवीश्चपंक्रलेश्वरः क्रलेश्वरीवस्पष्टं
रेवक्रम्प्रत्यनेरलक्षावमेप परस्पति घोरशाद्धादशा॰
राभ्यामष्टादशद्वयसर्वेशाञ्जेति नस्यक्षेनस्यापिमेरुलस्या
नरनीवक्रमेक्रमारिकाशाङ्खपदेशपंमेरुलेस्थिते
नेप्रनःप्रमानरपिप्रमाणाविश्रान्तेस्वनदेलेनेपदेवी
रपंश्रीमानसङ्गावश्चतिप्रमानसनत्वानाख्यवक्रद्रूप
नयाप्रस्क्रवनरम्यर्थः प्रतपववाश्रसंहारकत्वानिर्वि
भागतयानमोरूपत्वाकाशं नदेवंवत्वाषियतिनि
रनावपवरूपवेनस्ल्याटिक्रमेवनरूपमवाश्रि
नमिन्द्रकेनग्रामस्यपयासंभवेस्वरूपेनिरूपयति
प्रशिष्येमन्यादिना पनस्वकवनरूपमण्यादग्रंथो
मात्मकेप्रमानरूपमेयप्रमेयोषाउशाशारंभोक्तभो॰
गयोभयात्मनयामिश्चनरूपेवकेस्थितेनेपरस्परं
संमीलनोन्मीलनेविवरयानपवविरयात्मकेसंके
वविकासौऊर्ध्वातरन्यधः प्रमानाहिस्वात्मनिसंमी
रैलनमादयानः प्रमेयप्रजन्मीलपेन्प्रमेयेपवसंमील
पन्स्वात्मानमुन्मीलयेत ॥

एवंप्रमेयप्रमयोरप्यन्योन्यशङ्कार्थः नैरवसृष्टिसंहाररूप
त्वमुक्ते प्रमेयं च नाम प्रमाणोपारोहमन्तरेण प्रमात
रि विश्रान्तिमेव न यायादित्यतश्चिन्तेरण्यर्णाल्लिमतं प्रमं
नापि प्रमेयोन्मुखे न तानेयं प्रयार्थ्येति सन्तोषोत्पाद
नाभिराकाङ्क्षः सन् स्वात्मनि विश्रान्तिमापादयेदिति प्र
मातृप्रमेयप्रसंवहाद्यपि रूपाणि यः परस्याः संविदः समुल्ला
सः स्यादित्याह ।

मूल यथा याति स्फुलिङ्गं च संयोगान्त्ववतेऽस्मतं
न याति स्वाग्निसंयोगादेवं तस्मिन्न संशयः भोग
साधनसंसिद्धौ भोगेच्छोरस्यमन्वराट् ।

टीका जगदुत्पादस्थापनासमापामाविरूपशक्तिभिरिन्धा
दिनीमायपरस्परविशलत्वेन संयोगमासाद्यापि निर्मा
यालिङ्गं च लिङ्गशब्देन विहितः सृष्टिसंहारकारणं ल
यात्मागमनास्वाङ्गभावानापदमप्यभिमायुक्तास्वा
दिवं चाविधकारीपरमेश्वरस्तो यथा स्वतनः सृष्टेरु
नः नथा नेत्रोऽशारेनिः संशयमस्तन्यसामान्यतः प्र
मेयस्याग्रे स्फुरमानः परस्परेन्दुरवलत्तणास्ते योगा
दमस्तनमकालकालिनत्वादनादिनिधनं परमं शिवतत्त्वं र
वनस्फुरूपतयाप्रसरतश्चयर्थः संविदेवास्यापानाभू
नानीलादिरूपतामपि शयाना प्रमाणोपरोहद्वारेण
नरूपतो विलाप्य प्रमातरि विश्रान्तिस्थपगच्छतीत्येन
प्रमात्रैकात्मनारूपेणास्फुरतीत्याशयः नन्वप्रमात
प्रमेयात्माभावीपीयं व्यवहारः न कथं तासिन्नस्य प्र
भवेदित्याशङ्काह ।

नं
१८२

182

मूल नचक्रषोडनाडाग्रैमोतिभीन्यर्कसोमगाम् तो
दृश्यापरमोमोत्क्रोकालस्तानेप्रवर्तते ।
टीका तयोः प्रमातृप्रमेयात्मकयोः षोडशाराष्टारयोश्चक
योः षोडनाडाग्रामार्गयोः कर्षणालक्षणात्रिषोडनाडाशेषाया
यामपिसम्यामर्कसोमगप्रमातृप्रमेयाभ्यामध्यतिक्रान्ते
प्रमातृलक्षणेमोतिरवभासतएव यन्नमाणाद्यपेक्षयाप
रमेविश्वाप्यायकत्वादिनाभोन्नाशहृद्यपदेश्यंपवात्मरूप
तयानिभात्यभैरवरूपोकालः स्फुरतिजगत्कारणादिकी
होतमिस्पादिनीयाहृदायायात्मनोविश्वस्यकलनाकालः
परप्रमात्रेकरूपः स्फुरः प्रकाशस्तस्यतानेप्रवर्तते सय
वनरूपतयावभासतेइत्यर्थः नतुपयेवनहिविश्वस्यावभा
सयवनस्यादिन्याशावकाशः ।
मूल सहस्रारेभवेच्छुंकेतनभ्यामुपरिसंस्थिते ।
तभ्यांषोडशाष्टाराभ्यामेवचक्राभ्यांसकाशात्सहस्रारेवकं
भूतभावभुवनादिरूपतयानन्तभेदंविश्वमुपरिसंस्थि
तेभवेद्व्यतिरिक्तायमानत्वेपितस्मैलयमेवप्रस्फुरेदित्य
र्थः ततोपिविश्वलक्षणस्वकारद्वान्तगर्भवक्राणिउ
ज्ञतानीत्यर्थः ततश्चक्रान्मस्मृतेअस्मात्तत्रउदाहृते ब्रह्म
गर्भमितिप्रकृत्यागमादीनामप्युपलक्षणं तन्नुकथमनेक
प्रकारमिपदवेच्छेदेनैवविश्वप्रस्फुरेदित्याशङ्क्याह ।
मूल नवस्थांसंचैवनपारंगोमोमोसग्निप्रदीपितः ।
टीका यतः किंपाशकालात्मासोमः परप्रमात्रेकरूपे ।
गाग्निनास्वस्सानेआत्मदीपितोवायोन्मुख्येनसमन्तेति
नस्तत्रस्याविश्वरवर्तमानोपारंगमेव ॥

तिप्रमातृप्रमेयादिरूपेणावच्छेदेन प्रवाहेन परिस्फुर
तिपेनायमियानिश्वस्फारः न केवलमयं साधारणमेव
वविश्वस्फुरत्तानि यावदसाधारणमपीत्याह स्फुरत्तामय
जगत्सर्वमात्मन्यात्मन्यनन्तके ग्राम्यमात्मनीति वो
साधोपमात्ममिमर्थः न च कथमित्याह।

मूल षोडशाद्दशाराभ्यामष्टारेषु च सर्वशः
एवंक्रमेण सर्वत्र चक्रेषु स्फुरत्तमम्। सोमः
स्रवति यावत्सु पंचानां च कपट्टतिः।

टीका ब्रह्मरेशितिवद्धवचनादायपर्यन्तमभ्यते चतुरर
स्यापि ब्राह्मेयान्षोडशाद्दशाराभ्यां सह सर्वत्र सर्वेषु
चतुष्कोणे पट्चक्रेषु च मुकुन्दावशाहात्मना क्रमेण
सर्वशः सर्वप्रकारं स्फुरत्तमममस्तं वहीरूपतात्मकोविज
मारेरक्रियाशक्त्यात्मा सोमोऽर्थानावन्स्रवति यावत्सुपं
कारात्तु हीन्द्रियाणां चक्रेषु वक्राणां पट्टतिः परिपाटीप्र
हीनत्वपर्यन्तं प्रमेयप्रकृतिनास्थूलेन रूपेण प्रस्फुरेदि
त्यर्थः परमेश्वरो हि स्वस्वातन्त्र्यादिच्छारूपतामवविभा
सयितुः संकुचितप्रमातृतावभासनक्रमेण प्रमाण
प्रमेयादिरूपतामधिशयानः कार्यकारणात्मपंचविभा
निकशरीरादिरूपतामवभासयतीति भावः न केव
लमयं जगत्स्फुरत्तेव यावत्सेहरन्यपीत्याह।

मूल नमः शिवेति प्रीत्या हृमोहं संहरति स्फुरत्
सकृत्प्रस्यात्तु संक्रमाश्चायापानैर्निलिप्यते।

टीका प्रतीपं रप्रमातृरूपोऽपि सविश्वस्फारः सविश्वस्फा
रोऽपि चाहमेवन्यकृतिमणास्तान्संहारकारिणा स्वभा

ने
१८३

वभूतेनविमर्शेनसातनेनपश्यन्तत्वादविच्छिन्नतयाप्रस्फु
रन्परमात्माशिवोहंसर्वस्याग्रुफाहंसोहमितिसमावेशानव
मोक्षिशाश्वदपदिष्टः परप्रमातानन्यमात्मप्रमेयापान्न
विशेषपुनः सम्पाद्यनरकालेपीतिशानन्दः स्वातन्त्र्येनया।
स्वात्ममात्करोतिसंहरतीत्यर्थः यस्यपरमात्मनोहंसस्य
सकृदेकवारमपिसंक्रान्यासाक्षात्कारेणध्यानस्थोजनः
पुनःपापैर्नलिप्यतेस्वकृतैरपिशुभाशुभैः कर्मभिर्भो
गैरोगैर्नस्पृश्यतेउपसृज्यतेपचेत्यर्थः तेनैतत्साक्षात्का
रमात्रपवननस्पकान्तार्थेनेतरश्यस्मकस्मात् प्रकृता
र्थानरत्नावयावदेहंसनविलन्तीति एवमस्यप्रसंगाप
तितंसंहारकारित्वमभिधायप्रकृतमेवानुवभाति।
मूल पंचारसविकासोस्यभूत्वासोमस्तनामस्तात्
धावतिपरमारोग्यचकाराणमोविभुः।
टीका प्रथ्यासोहंसपाश्रद्धपदेश्यपाविभुः परमात्माशिव
स्वस्वातंत्र्यात् गृहीतसंकोचः पंचारेपंचभौतिकेशरीरे
विकारोभूत्वाजन्मादिविकारयोगादृश्यमानः संस्थि
स्यारकवाहंचगुरुमात्रयोमनुष्यमतयोरसालंसंख्यानाडि
मलनेहेषदृगगनप्रकाशत्वानुसानि ग्रन्थपवरहस्यप्र
पाणिनस्यस्थानप्रभवानीनिवकाराणिधावतिजगत्सि
तयानहेमेनुत्थेनप्रवर्ततेरसार्थः ननुपरिनामापंज
गान्निरहलनलहोमेनुत्थेनप्रवृत्त्यासकोधंपरमाशंकाह।

मूल यतोजातेजगत्लीनेयत्रचसकलीलयः

टीका यतोयेभ्योगुरुवक्त्रेभ्यश्चसकलीलयास्वस्वा
तेभ्योजगज्जातमतिरेकायमानतयोल्लसितंतथावि
प्यवभासमानानामप्यानुपूर्वमानदनतिरिक्तमेवमुक्ते
यत्रैवचलीनमितिएवमेतदेवजगत्त्रिसृष्टोऽपर
मात्मनःपरमेश्वरस्यपरंकारणमित्यर्थःनकेवल
मेषांवास्यन्दरेखैवसाधकत्वंयावत्मात्माविश्रान्ता
वपीत्याह। नज्ञानंस्वस्यसर्वेस्यब्रह्मचारीवतन्मयः

नचासौहिस्त्रुक्रिस्त्रुसमंसंप्राप्येनेदृशंयम।

टीका सर्वस्यैतिष्णामरादेर्योमर्थःनतस्यस्नदेकुपरा
यणःपुनर्ज्ञानयोगीवाब्रह्मचारीप्रान्तब्रह्मणारूप
मिमाप्नुमानन्दरूपंब्रह्मचरतिपरब्रह्मैकात्म्येनयस्का
नीमर्थःप्रनपश्चैहिकानन्दरूपाशुक्तिब्रह्मचारिन्दरूपा।
समर्मिमानन्दमेवब्रह्मरूपत्वात् नतुविश्वस्रष्टिरेक
स्मादेवास्माज्जन्मस्थानादयाद्गुरुवक्त्राद्यस्मात्सिद्धेरिति
किमर्थंगुरुवक्त्राणीतिवक्तव्येनाद्यंनिर्देशस्यांश
काह। मूल अतऊर्ध्वंप्रवर्त्ततयावद्ध्यात्मकंप

रंप्रशोभोमस्तोनचसृज्यतेवाममात्मनि।

टीका अतोयथोक्ताज्जन्मस्थानाद्याद्गुरुवक्त्राच्चतदूर्ध्वं
ब्रह्मात्मकंपरंयद्द्वादशावस्थितंशाक्तिव्यापिनीस
मनात्मकारंचयोगिविसर्गशब्दव्यपदेश्यंगुरुव
क्त्रावधानितत्त्वोन्मुखेनप्रवर्ततेइत्यर्थःचेरनौनच
ह्यात्मनाहंसशब्दव्यपदेश्येनपरमेश्वरेणात्मानिस्व
मिनावहन्नेदन्तात्वहयोप्रमात्रप्रमेयात्मानोप्रशोषा

नं॰
१२४
284

मसौसरेमेते सामानाधिकरण्येहि सहियाहं रेध्येयोरि
त्याहिल्यायेन नत्मकस्त यावभास्येनेश्नर्घः यदाधुनः
प्रमयस्योइकस्तदाविद्योहृामरस्याह ।

मूल नयस्यलापिनः सोमाहृयाने वध्यवस्थितः

टीका नयसाम्यावस्थायामवस्थितः प्रमयान्मा सोमाहृ
याभासितोभेदेन समुत्तेजितः सन्जे वध्यवस्थितः पृथ्वी
नत्वर्यन्तेन विस्वात्मनास्थूलेन रूपेणोल्लसितश्नर्घः।
कथंचैनदित्याह। मूल प्रपञ्चेपानयेदग्निरस्तेव
वतिनशान् गुल्फजनादिभुवनेकाटेलोकप्रदीपि
ना साशकिलापिताभूयःपंवाशदिकमेसलेन

टीका प्रपशतिवहीरूपतायान्नमितिसोममस्तेस्व
नीन्धर्थादग्निनापिताः सोमः यतः साधारणकरणेनी
रूपताकोटलासोमात्मिकाक्रियाशक्तिरर्केणप्रमावे
वप्रमाणदशायामधिशयानेन प्रदीपितावहिरुल्लि
लासविषयाप्रवोधितानपवभूयः पुनर्लापितावहि
रूपतैनेवानेजितासतीपंवाशदिकमेसरेजेन पंचभूता
त्मविश्वप्रवभासयदिस्यर्थः पतदिदिहियान्तरेखध्याति
दिशति। मूल पवंश्रोशणिविशेपंयावस्यादानेगोचरं।

टीका पारान्नगोचरमिति प्रेनेनकर्मेन्द्रियाणामध्ये
वरूपतामिमकं नकेवलंप्रमाणरूपोषिन्द्रियेषुवंरूप
नमाति यावन्नमेयात्मस्तपंचभूतेषपीत्याह।

मूल पादाङ्गुष्ठान्तमारभ्ययावद्द्वादशान्तकम्।

टीका पादाङ्गुष्ठादारभ्यब्रह्मरन्ध्रान्तं पंच ॥

भूतात्मके शरीरे स्थितं इति शाश्वेन सम्बन्धः एवमेव पट
शाटायां परैव संविद्रूपाकारावर्तते इत्यत्रैन देवयमा
णामित्यंशसिद्धं एतत्प्रवोधनरत्नं सम्वाद्यिष्यते नवि
दिपारीनामेवं रूपत्वेनाभिहितत्वं कोयं इत्याशंक्याह ।

मूल इति ज्ञानमेव योगी ज्ञानविग्रहभूर्भवेत्
वलनिवासोऽत्र लाघेहं स्पन्दते परमेश्वरः ।

टीका अत्र लाघेति मन्तस्फारपदबहिः सर्वे लोक इति भावः
ज्ञचवान्तरान्तरावस्थितोऽपि च यः क्रमः स्वस्वरूपत्वाद्द
सत्ताच्युतनन्यताविनाभिन्नत इति स्वयमेवावधार्ये एवंस
वादितं अगमेतात्पर्यार्थं व्यावहे यत एतत्पर्यन्तः योक्रम
तेवमवत्त्वाय एकैकवचनत्वेन द्वादशात्मकतोदि
ता एकैकशाहे इति समस्ते षड्विधे यो षष्ठिपावत् तेतद्
स्फादिकमवतष्टयस्थमात्रमानमेयगतत्वेन प्रत्येकम ।
वस्थानेनहेतत्वात्प्रत्येकं यस्मादेकैकशाते द्वादशात्मको
दिता एकमेकामिदं यद्द्वादशमरीचिविरुपमितस्पंदः न
उतात्पराह्यं व्याख्यानमेव कस्मात्क्रमेणामित्याशंक्याह ।

मूल न व्याख्यातं निर्भयपतोतिसरहस्यके

टीका न केवलं परैव संविन्माणदशायां यत्र हणाका
शायावत्यमेव दशायामपि यासाकोशस्याह मेयापिदेवी
निष्पत्तीमामरशफादिरूपिणी आदि शब्देन द्वादशस
ख्यावछिन्नानां सवाहीनां यहणं एतत्क्रमे द्वादशैव स्वग
ओकानंतसकाविवर्जिताः आदित्या द्वादशा प्रोक्ता द्वा
दशारव्यवास्थिताः मासा द्वादश सख्याकाः कला द्वादश
संमिता इति तन्मेय दशायामप्यथा द्वादशात्मकत्वमे

ने
१८५

185

वेतिभावः एवमेकैवेयं परासंविन्नानारूपतया सर्वत्रा
वभासते इत्याह । एतदेवाखिला संविद्बहिर्वोभ
यात्मना स्वयं निर्भास्यतयान्यग्रासयन्तीवभासते ।
टीका एतेन यथोपपादितास्सर्वैवैवस्थाना हेतोरेवाय
मवमर्शात्मा परासंवित्स्वमाहात्म्यादन्तर्बहिर्वोभया॰
त्मना प्रमाणप्रमेयादिरूपतया स्वात्मन्येवार्थान्तरमा॰
प्रमेयप्रमात्रतिरिक्तमिवावभासयन्ती भासते सर्वा
नुभवसिद्धोयमर्थः स्पन्दः यद्यपि वस्तुतः परासंविदे
वावभासते न तदतिरेके हि न किंचिद्विद्यायामथापाप्रवे
तत्स्वातन्त्र्यादेव तदतिरिक्तमिव प्रमात्राद्यवभासते य
नास्याहारशयाविश्वहासिते तेरेवशरीरानीवभक्तदर्श
यन् क्रमेन पस्योदरवता मस्यनपस्यावेदयति ।

मूल ततश्चागामि यद्ग्राह्यं तथाभासनसोत्सुका ।
सृष्टिं कलयते देवी नाम्नात्रागम उच्यते ।

टीका ततः परस्या एव संविदः न तमन्यमात्रादिरूपावे
नपरिस्फुरणाहेतोर्लयातेन स्फुरत्तामात्रादिरूपावे
शादिनियतरूपानारूषितेन स्फुरत्तात्मकाक् ग्राह्यप्रमा
व्यपदेश्यायां परासंविदे देवीकालसंकर्षिणी शब्द
नयायोगमानानन्यासात्मा ननु कालकलनाकलेकयासि
ननु यापुन्स्वातन्त्र्याअसनेन तदतिरेकण्यानिरकायमा
गिनीसमवेतसृष्टिकलयते तरसोन्मुखासिद्धतायो
मानेविशति एतत्पदे बाह्यात्मसृष्टिकलयतायं भाव॰
शाहेनागमेऽर्थोपदेशातिकालात्तच्यते भिधीयते ॥

मूल मेरोर्दयाव्योमरूपाव्योमस्थोयामवर्जिताः
सर्वासर्वविनिर्मुक्ताविश्वासिन्सृष्टिनाशिनी।
टीका याकलाविश्वविभवास्त्वार्थंकरणतमायत्नः
शोनिमायातिसृष्टिकालीनसास्मेतिश्रीक्रमलोकेपि
कौलार्णवानन्दचन्द्रोर्मिरूपामुन्मेषमेषोभयभाजमन्तः नि
लीयनेनीलक्रुलालयपानासृष्टिकालीसततंनमामीति
एवंप्रमेयगतेसृष्टिरूपमभिधायस्थितिस्वरूपमस्याभिधा
तुमाह। मूल तथाभासितवस्त्वंशरंजनोसावहिर्मुखी
सद्दृष्टिचक्रेणसमेतनोपिकलयत्यलम्।
स्थितिरेषवभावस्य ततःश्रीसृष्टिकात्वदयादनन्तरम।
पिसापरैवप्रमातेकसंविद्वहिर्मुखीभवत्स्वातंत्र्यान्त्यमाण।
दर्शनमपिशयानास्वमात्मीयपञ्चतत्त्वादीनिप्रसन्नस्थिर
पाधालोवनात्मकदृष्टिचक्रेणसमंतथाभितरेकापमा
ननयाभासितेपरिदृश्यत्वेनावस्तमस्यपरूपादिपंचव
नेपंविषमेनावदेवहीनमाप्तन्मात्रपायाग्रशास्तन्त्रैर्के
रंजनामलमत्यर्थमात्मविषयतयापिकलयन्यविक
ल्पस्थानानानामतीमातेदृशमममेयापरंजितमेवमवे
दिस्यविवादः मानात्मनावावहिर्मुखेनरूपेणसातेवस्त्व
रेरिति नस्यापितदाशेणवमेयापरंजनेनपुनः सानादि
तिभावः एषैवचरूपादेर्भाविनातस्यास्थितिरवभासनाति
कायकिरिमर्षः मेयनाममस्वात्मनिनकिंचिदितियमा।
लोपाशेहरणोवास्यस्थितिःस्यादित्येवकाराशयः एवंवि
धावेयंमेयप्रथामय्यारक्तकालीशवदपदेश्येनात्रापि
नमाम्नायगमउच्यतेइतिप्राच्येनसंबंधः तद्रक्तपीवश

ने
१८९

186

तिकेनचैषाचवर्त्तनायाम्नायानचसर्वेन्द्रियाख्यिता निर्गुणा
निरहंकारारंजयेदिष्टमंडलम् सकलान्तपडंमयासा
त्येयारक्तकालिकेति श्रीक्रमस्तोत्रेपि महाविनोदार्पि
तमात्स्वरूपांरेन्द्रकारस्तपसपानसक्तम् रक्तोक्तान्त्र
मलयात्ययेतानमामिविश्वाक्रान्तिरक्तकालीमिति नन्
सर्वत्रैवाम्नायेश्रीसृष्टिकाल्यनन्तरंश्रीस्थितिकाल्यात्र
भिधाने यतक्रमसार्वशाक्तिके द्वादशारेमहाचक्रेरश्मि।
रूपप्रकीर्तितम् नामसैवप्रवक्ष्यामि रश्मीनांतयदास्थि
ते सृष्टिःस्थितिस्तुसंहारोरक्तकालीनयैवच सकाली
यमकालीचमृत्युकालीनयैवच रुद्रस्तुपरमार्कस्तुमा
र्तण्डस्तुततःपरः कालाग्निरुद्रकालीचमहाकाल्यभि
धास्ततः महाभैरवघोरस्तुघोरचण्डस्ततःपरः चण्डा।
लिकापरेचान्तेत्रयोदशउदाहृताइतिनकथमिहतद
न्तरंश्रीरक्तकाल्यादिनिर्देशःकृतः एवमागमविरोधः
स्यान्नसत्यंकिंत्वागमेसंवित्क्रमगोपनार्थमालनविश्री
शीनयैवमभिधाने यथाश्रीपञ्चशतिकेस्थितिक्रमेपि
यदेवचानुस्मृत्यमहागुरुभिः सृष्टाक्रमः प्रक्रान्तः रुद्र
वित्क्रमःपोरतिष्ठितमभिधाने यदपिक्रममहे
नयाप्रवृत्तेपिश्रीक्रमस्तोत्रेग्रन्थक्रताःपवागमेकशरणा।
मरशोपितत्रहिस्रोतोश्रीसृष्टिकाल्यादिनासंवित्क्रममेव
व्याख्यानन्तरंश्रीरक्तकाल्याभगवत्याश्रुतः परंस्थितिः
संभाव्यतेरक्ताग्रकेरखणुनः संविन्निदाभिप्रायेणैव
चक्रकारणमेवमभिधानमिति न कश्चिद्विरोधः ॥

एवं प्रमेयगगने स्थितिस्वरूपमभिधाय संहारस्वरूपम-
भिधातुमाह नामत्रयमित्यस्मात् संजिहीर्षुः स्थितेर्नि-
र्मोकलयन्ती निरूप्यते सैव परा संविद्देवी तां प्रमाणभू-
मौ रक्तपूर्वमर्थापो स्थितिमन्तः प्रमात्रैकात्म्यतायामौ-
न्मुखेनातो मयाप्यइति स्वात्मविश्रान्तिचमत्कारात्मनो
रसात्महननमिवरूपात्मसात्त्विकी ईशः प्रतएव स्थितेर्नाश
कलयन्ती निरूप्यते श्रीक्रमभट्टारकादौ स्थितिनाश।
कालीशब्दव्यपदेश्यमर्थः यदुक्तं तत्र वानिहयुसौक्त
वा वृकप्रकाशं संहृत्य गमागमस्य श्रीर्वर्धयास्तगामि
तोर्विषान्तशान्तानमामि स्थितिनाशकालीमिति श्री
पञ्चशतिकोऽपि हासिनीलीलयायेयं वालाग्रशतक
ल्पना कल्प्यते सर्वदेहस्था स्थितिसर्गस्य कारणी यदुक्त
मात्मसाहवीपतलत्रैवलीयते तांविद्धि देवदेवशिशिप्य
नि कालीं महेश्वरीति एवं प्रमेयगगने संहारस्वरूपमि।
दंध्यानानास्वस्वरूपमप्याह।

मूल मनोऽपि संहाररसे सौर्विघ्नकरी स्वयं शो
कोयमातिकां भागे स्तेसंहरतेऽपि च।

टीका ततः श्रीस्थितिनाशकाल्युदयानन्तरमथ वक्र
स्वरूपस्य संहारस्य प्रमातृतात्मनिरसे पूर्णोऽपरेधा वाम
स्वरूपस्य संहारस्य प्रमात्रतात्मनि रसे पूर्णो परेधा वाम
पेश्रके सैव परिगृहीतपरिमितप्रमातृभूमिका सैव।
न्वयस्वस्वातन्त्र्यमहिम्ना वहिरौत्सुक्यात्मनैकासिन्मा
गेयमयतीदंनेति नियतावव स्थापयन्तीति यमोऽपि वि
कल्पस्तदन्तःप्राणिनां येयशकाप्रागल्भ्यात् मा नन्या।
कार्यविभागस्वावियये णामपिदर्शनाविकतयनपा

ने० १२०

(187)

मुद्रनात्माविविक्तिस्नानप्रवेशकयाविश्वभान्ननमि
मात्रुन्मात्रस्वस्वरूपानुप्रवेशाविश्वकरींतांस्वतेयमेय
कृत्स्नप्रपंचमुल्लासयति प्रतनोरांतुर्यात्मनिहितोप
लिप्मभोगेसंहृते विगलितनिपनसंकोचविधिपिनिषे
धाविषयपरसंविदात्मनास्वैनैवरूपेणाविकस्वरेण,
परिस्फुरति तासम्यासत्वकालेनयोनिः प्रसवेनयथार्थ
ग्रकवदनवरतमेवसंकोचविकासमुपनयति यैते
नरूपेणाख्यातमशकोत्स्येवयसकलतयतोयमकालो
तिनिरुच्यते इति पूर्ववदातेपः तदुक्तं पंचशतिके यम
रूपस्वरूपस्यारूपातीतस्वरूपगा साकलालीयतेयस्या
यमकालीतमास्मतेति श्रीक्रमस्तोत्रेपि सर्वार्थसंकर्ष
णसंयमस्ययमस्ययंतुर्जगतोयमाय वपुर्महाग्रासवि
लासरागात्संकर्षयंतीप्रणमामिकालीमिति एवंप्र
मेयग्रासरसिकेसृष्ट्यादिदेवीचक्रष्ट्यनिरूपितमि
दानींप्रमाणांशुभवतामवगांसंहारादिदेवीचक्रं
निरूपयति। मूल संहृतिकलयत्येवस्वात्मवह्नौ
टीका एवंप्रमाह्निकोंशंका
काम्यानेवांशंकासंहृत्यशं विलापनात्।
संहृत्यनमान्तरीयकार्योकार्यरूपानर्थान्परिहृत्योप
सान्कारलतगादिहूमासापरैवसंविदेवीस्वात्मवह्नौ
इलंसंहृतिकलयलापनाद्धेतोः निर्विलोपिभावंम
लीशास्त्रोपदेशरूपतिनत्वावयनश्रीपंचशतिकारां संहारकं
यः तदुक्तंतत्र नुमात्रागमरुध्याने इति हृदयेणसंवं
नाभावांविनेर्गवेदकालोग्रहवसांपायरुनयमसनोल्लासमा
विशसंहारकालेकाले श्रीक्रमस्तोत्रेपि

उन्मग्नत्वानिखिलार्थगर्भीणाभावसंहारनिमेषमे
ति सदोदितानामभ्युदयायशून्यांसंहारकालोऽनुदितोनमा
मोति कोऽहंकाशमायसंहृयमाणानांभावानांकलनमि
माशंकाह। मूल विलापयन्तीमिकांतांवभावसंस
तिमात्मनि श्चामर्शनेववयेनैषाममयाग्रस्तामितिस्फुरेत्।
टीका स्वयमेवहिनामभावानां संविदिहलीनतोमादना
त्मा संहारोयहीरूपतागविलापनेनप्रमाणदशामपि
शयानांतांस्तुविनावभेदेनपरामर्शनम् यतएवंयम
विन्नयेनेदमज्ञानमात्मत्वभेदेनावभासितम् अयंव
स्फुरत्ताद्रूपामवेदितत्वं यनेषाममयाग्रस्तामितिस्फुरेदि
ति इयमेवहिसंविदः प्रमाणरूपतायोग्यत्वहि यतवेद
याद्रूपितावकाश्यादिति एवंप्रमाणगतसंहारस्वरूपम
भिधायस्थितिस्वरूपमभिधातुमाह।
मूल संहार्योणापिवेतस्याः स्वस्वभावोहिसंविदः
निरूपायितिसंशुद्धसंविद्रूपत्वमीयते।
टीका एवंसंहारणीयेसत्यपियतस्याः प्रमाणप्रथानि
खिलार्थसंहरणेनात्मरूपायाः संविदः संहरणीयकार्यप
कार्यपर्यावच्छिन्नायाः स्वः सर्वेनएवासाधारणः स्वभावः
सत्तांशसंवित् विश्रांतिमन्तरेणस्थितिमेवनयायादि
तिमेयमपि वप्रमाणानिरूपायितिनतदर्थानारूपिते
तयमेयमपि वप्रमाणानिरूपायिनितनतदर्थानारूपितेनैवच।
तएवंसंशुद्धप्रमाणात्मानिसंविद्रूपत्वमीयतेनैवच
किरूपाविश्रान्तिंगच्छेत् येनास्याः संहरणत्वमेवव्यवति
ष्ठतेइत्येवंस्वरूपायाअपिसंविदः कलमानत्वकाली
निसंवेद्यमहोच्यतेऽस्मिन्नपतलस्यं तत्कंश्रीपवश

तिके शेमित्येषा ऊलेशानीरस्य कालानलपातिनी स्तम्भ।
कालकला यस्याः प्रविशेदिह ग्रहेशिव नराभासस्य का
लीति जैयागीरित्सतापवेति श्रीक्रमस्तोत्रेऽपि ममेत्यहं
कारकलाकलापविस्फारहर्षोद्धितगर्वमस्तः ग्रस्तो
यया च सर्वसंविदनां न मास्य कालेऽविनमस्यकालीमि
ति एवं प्रमाणागतेऽस्यानिस्वरूपमभिधाय संहाररूप
मथाह। मूल विलापितेऽपि भावौघे किं विश्वं वर्तते
वमा श्रावयानेऽयं यएवास्ते शंकासंस्काररूपकः
शुभाशुभतया सोऽयं साक्षात्तेफलसंपदम्।
टीका एवंहि निरुपाधिशुद्धरूपमात्रसंविदि श्रान्त्या सेय
तेऽपि कार्यरूपभावौघे सापरासंविमर्हितापनसमन्त
न रमेव किंचिन्नयतिनिघनरूपभावमाश्रयानयेदिला
यिनत्वेऽपि कथं विश्वं रावभासात्मनया च ननामापारे
यत् यएवाश्यानीभूतः संस्काररूपनया वर्तमानः शं
कालेन निमित्तेन यावतिष्ठते रूपैः यद्वशादेव विवि
गवारप्रदर्शकेष्वननेकेषु शास्त्रेषु कार्याकार्यं निश्च
यमलभमानस्य प्रमानरपर्मेयमिति निपात्यनेमसा
हनेत्याहिदृशापदेव पश्यारूढयेप्रेरहति नरेवनस्य।
नयापलेरितसएवायंशंकानिमित्तकार्याकार्यप्रते
निवृत्ताभावाहितः संस्कारः प्ररूढः सनशुभाशुभरूपां
फलेसंपदं जनयिष्यन्ति येनायंलोकः स्वर्निरयादिपात्र
नयासत्वरूः स्वाहिमानतानामियात् नन्वेवं शंकमानः
प्रमानाकार्याकार्यप्रियाः निश्चयात्रमादामार्किंविरुद्ध
उतेपहन शंतोकिमसाशुभाशुभतयापफलेत्दिमाशंकार

मूल सर्वं हि भोगमास्वाद्याशोके यैश्चावतिष्ठते ।

टीका इह सर्वस्य लोकस्य कार्याकार्ययोः कृतेः सुखदुः
खोपगमभावात्सर्वमेव तावच्छुकानायते किमनुष्ठेयम
येति स्वसंस्कारप्रबोधनावनस्थानकृन्तविवेकस्यावि
मिश्रयः समुत्पद्यते तदनुष्ठानादस्य शुभाशुभफलभा
गितयात्सुखदुःखदेभौनावनास्यात् तदनन्तरं सुखदुःखा
उपघातादेवमस्याशंकासंपनायते यत्कार्यमेव नूनं
मयाकार्यं तत्याद्धानिष्ठितं येनेदमस्मिंदुःखपराभूतोऽ
न्तर्हितं ततश्च पूर्वं कृतमपि ब्रह्मणाले भनादिनकालभ
वे यशं कातिथिलयति येन तदनुशयवशाच्छुभमस्य
मेवाफलं दातुं न शक्नुयात् तदेवाह प्रत्यवायवानितम
स्थितदेवद्रावयेदियं प्रायश्चित्तादिकर्मभ्योब्रह्महत्यादि
कर्मकृत् तद्दमितः प्रमातानदीयो वा चेतसिकः शंकास्थ
पूर्ममपवं विधानश्रुन्तीहतेनेदमाह रोधनाद्रावणाद्रूपमि
यं कलयते चितिः एवं संस्कारान्मनावस्थितस्यापि ग्रंथ
स्यरोधनाद्रावणाच्छुयं संविदुक्तेन प्रकारेणाद्रूपं कलय
तीति श्रीकमसद्भावभट्टारकेरुद्रकालीति अपादिष्टमर्थः
न्तो ... श्रीक्रमसद्भावभट्टारके रुद्रकालीति अपादिष्टमर्थः
तद्रूक्तेन च इदं सर्वं समस्तं यत्संहारान्तं तन्निमग्नः कृदिले
तणेरखान्तग्रस्तमस्तमितं च यत् तत्तावाय सांविदास्य
त्स्मानानिराकृता दीपितानां सस्त्वयत्नवसेश्चापिवतम
तम् साकलालीयते यस्याकृद्रकालेति मास्तृतामि श्रीपं
वशातिकाले पुनरियं भद्रकालीत्यकेनाश्त्रिभेदपिव
स्वानिनकाश्चिद्रूदः यत्रदूवाग्रंशावयोऽद्रित्रेवेसमयप्रा
प्यांगुगमप्रातिनद्रुक्तेन च गमागमस्य गम्यस्याप्रदावा

ने
१८९
189

पावलोकिनी मायामलविनिर्मुक्ताचित्तानामस्तनतत्त्विनी सर्वलोकस्य कल्याणी हृदाहृदस्यवत्स्पदा यथैवशाम्यति कलाहृदकालीतिसाम्मता भेदस्यज्ञावरणाद्यज्ञाहृदसिद्धि करीतिपति श्रीक्रमस्तोत्रेपि विश्वमहाकल्पविरामक ल्पभवान्नभीमभ्रुकुटिभ्रुमन्या पायात्यनन्तप्रभवा वि घातेनमामिभद्रांशुभभद्रकालीमिति नकेवलमिपमा रुणनीभावेकहृद्येमवाद्यंशवपथावशविनमपिवोपयेदि त्याह नदपिज्ञावषेदेवनदख्यापयानपेहनः पंचवाचप्रमा णहृपनोपिननदर्शंसंहारकारिणः प्रमानेवप्रापान्येप नश्रम्यक्लोनाहृदशाद्भेभरः पंचप्रमाणगतेसंहारस्वहृपेन हृप्यानापस्वरूपमोपनिरूपपिनमाह ।

मूल इन्द्रियाणामपि संप्रके सवितनकरणान्यपि संह रन्नीकलयते द्वादशोवारमात्मानि ।

टीका एवमुपमेयसत्सर्वंनस्मारब्धे करणा पिकरणानिसंहरन्नीमेविदमात्मस्मरकारीति द्वादशा मेवलीननोनपरिसर्पैः नन्वकारेकलयनेन किंवेषांकरणविमिमाशंकाह । मूल कर्मबुद्ध्यक्ष गौरिबुद्धमनोहादशात्मकः प्रकाशकन्नात्स्यांपाभिम

टीका बुद्धनरति मननामस्य प्रकाशकस्मतत्पाद्धामिषे तादिमर्थालोवनात्मनः सूर्यात्मनरति संयप्रमाणमिमा हतिमाग्रकाप्रमाणहृपात्मेः भिमप्रमेयपरिच्छिन्नत्वप्र माणप्रव्यनस्तंके भिनेवनिनप्रमेयपरिच्छिन्नत्वप्र मात्रुःकरणानः सममलीनिकंभमनेरति नन्वहंकारप्र सकभिमाशंकाह । ग्रहकारस्तकरणनीमपिमानेक॰ मापन्नप्रविश्विनपरामर्शात्मा ॥

नेनत्रेतेनसः अहंकारः पुनरहंप्राणोमहंपश्यामीत्याद्य
भिमानैकसाधनत्वादविच्छिन्नतयाप्रमातृभेदेनविशे
षाउपादानात् सर्वस्यार्थस्यपरामर्शनशीलः करणमि
त्यसौद्वादशविधःकरणवर्गस्तदहंकारेलीयतेननेदक
विश्रान्तोभवेदित्यर्थः ननुकरणानांविशेषपित्रस्यादि
रेवकरणवर्गःकथमहंकारेलीयतेइत्याशंक्याहस्तान्ते
पदर्शनेनोपशमयति यथाहिरवेरूपाशादेः करणस
विभक्तः प्रभेदितिसहस्तादौलयस्तद्वद्यविधिः रहक
रणस्यव्यतिरिक्तत्वेपिकिंचेयंनवा प्रयत्नसर्वस्यापि
नष्टप्रसंगः अथैयंत्वेवशेरणाक्रियायाकर्मत्वेस्यात्कर
णत्वं नवाकरणिकाक्रियाभवेदितितत्रापिकरणान्त
रेणभाव्यमित्यनवस्थास्यात् तद्व्यतिरिक्तस्यापिरवेरूपादेः
करणस्यकर्मभिंहस्तायभेदभावनयाकरणत्वेप्रट
नेनयाहंसंशस्पर्शितयाप्रमातृभूतस्याहंकारेपिप्रवृद्धा
हरेलेयादितिउक्तमुक्तमहंकारेउद्धिर्लीयतेइति यतदेव
प्रकृतेविश्रमयति।

मूल तेनेन्द्रियोद्यमातीक्ष्णमंडलेकलयेत्ततः स
विदेवीस्वनेत्रस्थाकलितेयंकृतात्मनि।

टीका तेनोक्तेनक्रमेणस्वस्वातंत्र्यात्स्वयंनतुपरिमितप्र
मात्रादिरूपतयातेनसंविद्देवीद्वादशसंख्याबोधमंडला
देरिन्द्रियमातीक्ष्णमंडलेदेशादावभिनिवेशात्कलितेहं
कृतात्मनिकलयत्तदेकमयतामापादयेद्येनश्रीक्रम
स्तोत्रेतीक्ष्णमंडलीनत्वातेन तदुक्तंतत्र मातीक्ष्णमापीतयतक्र
वकंपतद्गतकालकलेत्यनायकरोतियावेवस्वमानका

ने
१.०
२९०

नोमानोगत्कालींसनतेप्रशोसीति श्रीपंचशतिकेपि श
ब्दब्रह्मपरातोनाघट्टिशोतनवानुगा अतलागद्वयमद्वी
णामानोगतोमूर्तिरव्यया साकालीयेनयस्मान्मानोशैका
लिकोव्ययनेशति एवंप्रमातोशभवणपवसोदेवीचनष
येनिरूपितेरहानीप्रमातेशचवेणाचनरेदेवीचनष्येते
रूपयति सएवपरमाहिमःर्शाकल्पस्वघोदशाःकरण
नात्मयात्मेवकर्तेरिमलयेस्कुरम् एवमहंकारनाम्निपर
मादित्येमेयतेभुवृद्यादिभुहादशास्वकरणेभुसएवाहंकं
रनामाचेयाहशः प्रमातनोत्स्वीभावान्मूर्शाकल्पः परमा
दिमःकरणानान्तनेयेवस्कुरंपलयप्रयातिनदकरूपता
मामारेयत् अन्यथः नत्रुहिविपःकर्तासंऊविनस्वासंऊ
वितस्वनरपेऊचनावन्यलयेप्रयातिरमाशेवाह।
मूल कर्तावाहविपःप्रोक्ताकालिनाकालिनात्मकः
कालितोदरुवृद्यादिग्रवछेदनवर्जितः कालाग्रिरु
इसनामयशात्मवृणोभाविना कालोग्रवछिनगुरुको
वाहूभोक्तापतनःस्तनः संसारस्कमस्तोमिभ्यांशोयनाश
वर्णात्मभुः ग्रनिहत्वपशुभावस्तथाहंकृत्सलीयते।
टीका श्रुत्येति देहवृद्यादिरुग्रवच्छेदभानःकस्मिनस्यग्रमा
नः किंचास्याः संतायाः प्रसृमोनिमितामस्माशुवार क
लरुमादिरुग्रवछिरावछेदः नेनकालेनतस्यवछेदनगु।
कोग्निभोक्तासएवकिंविश्वगपसंस्कारस्यप्रवेपान्मैत
न्नाभूदितिरूणाद्रिप्रवोपांकिंविश्ववयतिभोगहात्मका
करोतिरनिकरोनपवभोग्यात्मस्वाद्रनिहत्वपश्चभावः
कोत्मिवरमिलाशनमकाणावमलयोगतमर्थः नेचति।

कालाग्निरुद्रसंज्ञे संज्ञवितप्रमातृदेवमहंकारनाम्नः
परमार्कस्यपरिमितेकालाग्निरुद्रसंज्ञे प्रमातर्येवंक
लनात् श्रीक्रमस्तोत्रादाविषयपरमार्ककालीत्युच्यते त
दुक्तं तत्र श्रीस्तोदितद्वादशभानुभाजि प्रस्मांगतामर्गशि
खाशिखेव प्रशान्तयाग्निद्युतिनाशमतितांनौमनन्तां
परमार्ककालीमिति श्रीपंचशक्तिके एकाकिनीवैक
वीराख्य स्वात्मात्स्वर्णिता परमात्मपदावस्थापरापर
स्वरूपिणी साकलापररूपेणायत्र संलीयतेशिव साक
लापरमात्केलितेयाभस्मांगभूषणेति एवं प्रमातृगते
सृष्टिस्वरूपमस्याह सोपिकलितत्वमितवाद्दिप्राभेदेक
शालिनि विकासितेमहाकालेलीयतेहमिदंमयं एव
महंकारेग्रस्तेनतुमितः कालाग्निरुद्रशब्दव्यपदेश्यस्य·
विकलितस्यापि प्रमातृरीसेनभावमितिसोपिकलि
तः प्रमाताकलितत्वाद्देवाहमिदंमयेतत्प्रवाहेतायामि
देतायाविश्रान्तेर्विश्वाभेदेकशालिन्यनतएवविकासि
निभैरवरूपीकालः सृजतिजगत्कारणादिकीर्तनमि
त्याद्युक्तस्वरूपेमहाकालेलीयतेपरस्मिन्नकलितेपूर्णा
हंविमर्शमयेप्रमातरिविश्रान्तोभवेदित्येवंपरिमित
प्रमातात्मनः कालाग्निरुद्रस्यकलनाकालाग्निरुद्रका
लीतिपंचशतिकादाविषयमुच्यते तदुक्तंतत्र वरदाविश्व
रूपाचशरणातीतापराकला श्रीगोष्ठामस्वराराजाकाला
ग्निरुद्रमनोदिता निरामयानिराकारापस्यांसाशाम्यति।
स्मृते कालाग्निरुद्रकालीतिमातेयामरवादिनेति श्रीक्र
मस्तोत्रेपि कालक्रमाक्रान्तादिनेशचक्रक्रोडीकृतानाग्नि।

ने
२५१
(29)

कलापउग्रः कालाग्निरुद्रोलयमेति यस्यांतान्तौमि कालं
नलरुद्रकालीमिति एवं यमादागतेस्थितिस्वरूपमभिधा
यसंहारस्वरूपमप्याह । मूल एतस्यां स्वात्मसंविन्म
हिंसर्वं महद्विभुः स्तिमितविकसद्रूपा संवित्तिरवभा
सते ननोन्तःस्थितसर्वात्मभावभोगोपरागिणी
परिपूर्णाय संवित्तिरकले धाम्निलीयते ।
टीका एवं कालाग्निरुद्ररूपपरिमितेयमानेरिग्रस्तेयपरि
पूर्णाहंभावमयस्यप्रथमात्तमहाकालस्यापिस्वविम
र्शविश्रामात्मनाग्रासनभवितव्यमिति एतस्याःशुक्रस्व
रूपायामात्मनोमहाकालसंवापिमोसंविन्मासर्वं यसम
विभवःश्माशुक्रवत्सर्वमिदमहमेवेतिविभुः विश्वाभेदे
कशात्मित्यतनएवमविकसद्रूपायापरिमितयमानर्वं।
गावनरासंवित्तिरनुभवविशेषावभासेनसाधितनएव
सर्वभासनानन्तरमेवमन्तःप्रमाते कात्स्न्येनवर्तमानाना
मनएवसर्वंसर्वात्मकत्वेनसर्वात्मरूपाणांभावानांयोगो
गोरूपाकरणालेशमस्तकमाम्नातसमासाकारत्वेनो
परागिणो संरदेकस्वभावानएवपरिपूर्णानएवकिं
विदपिभोग्यनाग्रमनाहिदिक्रियाकरूपाविति ।
ग्रन्थयमकलमेमगविगलितसरसहिंवककल्लोलम
नयतिप्रकाशविभवस्फीतेनकालाः एरथामस्याशुक्र
रूपशालित्यकलेधाम्निलीयतेस्वात्मविश्रान्तिवमक
रहपारंयरामजेरसाधिश्राधिनामियादित्येवंमहा
कालस्वकलनान्महाकालकालीतिक्रमस्तोत्रादाव
भेने ॥
॥

तदुक्तं तन्त्रनके महाभूतलये श्मशाने दिक्चक्रवर्तीवक्रगणे
नसाकं कालीं महाकालमलूयसंनीवेदेशविंयामनि
लानलामामिति श्रीपंचशतिकेपि स्वनोजलामहादीप्ता
सूर्यकोटिसमप्रभा कलाकलंकरहिता कालस्यकल
नोद्यता यत्र सालयमामोति कालकालीति मास्तेतिप
वेप्रमातृगतेसंहारस्वरूपे निरूप्यानाख्यस्वरूपमायाति
रूपयाति।

मूल प्रमातृवर्गो मानोघः प्रमातृर्वेद्यराशि
नाः मेयोघरुतितत्सर्वमत्रचिन्मात्रमेवतत् इयती
रूपवैचित्रीमाश्रयन्त्याः स्वसंविदः स्वाछन्द्यमन
पेक्षं यन्त्ना परापरमेश्वरी।

टीका तदेवमत्राहंपरामर्शात्मप्रज्ञेलपन्निप्रमेयप्र
माणप्रमातृप्रमावेद्यतत्सर्वं नानारूपतयात्र प्रमाण
चिन्मात्रमेवतेदकरसतयावभासते इत्यर्थः तदसादि
यतीं प्रमातायवच्छिन्नां रूपवैचित्रीमाश्रयन्त्याः स्वप्रका
शायाः परस्याः संविदेपदनपेक्षं तस्य देवात्तिदेवस्यप
रवोधस्वरूपिण्याः विमर्शः परमाशक्तिः सर्वज्ञानानशालि
नीमा शुक्रस्वरूपमहंपरामर्शमयं स्वाछन्द्यसाप्रमेयप्र
क्रियया प्रमातृपदेन महाभैरवशब्दस्य मेयपदेन चंड
शब्दस्य प्रमापदेनोग्रशब्दस्य मानपदेन घोरशब्दस्य वा
च्यानां महाभैरवचण्डोग्रघोरकालीपद्मस्य दर्शनेन पूर्णा
नपायशिनि परमेश्वरी उक्ता यदुक्तं श्रीपंचशतिके दशम
नविसर्गस्या महाभैरवीघ्रण्णा संहारे भैरवात्मवान्विव
वस्मरप्रजित सान्तः शाम्यति यस्यां च सा प्रायाहृतिनभैर
वी महाभैरवचण्डोग्रघोरकालीपरा वमोति श्रीक्रमस्तो

ने
१९२

192

येपि क्रमत्रयप्रत्याहृमरीचिचक्रसंचारचातुर्यं चतुरीयसम्मा
म् वन्देमहाभैरवघोरमेदकालीकलाकाशशशांकर्क
न्निमिति नन्विंकिनामास्याः परत्वमित्याशंक्याह ।

मूल इमाःप्राग्वत्क्रमकलनालोहितं भोक्त्रैनेयतः ।

टीका इतस्ताह्नितं भात्मकत्वादेवासौ सर्वसर्वात्मकत्व
येकैकस्यामपि संविदि सर्वापि संविदोनन्तरत्वेनवर्त
ते येनैकैकस्यामपिद्वादशात्मकत्वात्संचारक्रमसृष्ट्याद्य
वतस्तुनारिंशदपिकेशतेस्युरित्येनोक्तेपदागमः द्वाद
शारात्मिकेचगेनदेवीद्वादशधाप्योक्तेति इतस्त्वेपादशं
प्रमभिधानसवकाशतेशापिनाल्लोनिरुक्तस्तुतेपरमा
र्थतःसंविद्वादशात्मेति नन्वक्रमदर्शने सर्वैरेवसृष्ट्या
दिदेवीनांमध्ये श्रीसृष्टिकाल्यामगवत्या अभिधानं येनाना
द्यचक्रोदयेत्रयोदशोदयः इतएवश्रीरुद्रभैरवंचेत्य
निके सृष्टिकालाभीषणाद्येकुलकालिनिरुक्ता इतस्स
लद्यानिर्लेसास्वकालीनामसिद्धिदेति श्रीनेत्रराजभट्टा
रकेपि सृष्टिकालीवसंहारेसस्थोवपरमेश्वरी स्थिति
यत्नीरक्तोद्धमविभेदतः सृष्टिकालीयमकालीवर्वी ।
कालीभयावहा भद्रकालीनयावाम्यापरमादेमका ।
लिका मार्तण्डकालीकालाग्निरुद्रकालमहोल्का म
हाकालकलाकालीमहाभैरवकालिका त्रयोदशविधा
कालीविनेयानामभेदतइति श्रीमार्तण्डशानिकंतसम
ततमेवसंवादः ॥

नदयक्रमनयस्समानकस्यवाविवदाणामपिकथमेत
दितदसभिहितंद्वादशैवदेव्यइति अत्रोच्यते इहक्रम
दर्शनेसर्वेसविकयानाम्व्यक्रेत्रयोदशैवदेव्यः स्फुम
वेनोक्ताः यदुक्तंतत्र कालोर्ध्विनामहादेवमानन्तानदि
नीशिवा विद्धनाद्युगममध्यस्थाग्रतरागतरगोचरा अकु
लाकुलयोविद्याकालकालीनिराकुला साकलालीयते
यस्यांहिकालेनमास्तेनाद्युपक्रम्य क्रमद्वयाणांपञ्च
कंचोरततरेमहत कलद्वयंपरीवार्याद्वाष्टकस्यानका
लगम् अप्रावेरनमहावारवानर्पणोवतचव कोकला
वोरवो रण्यातस्यास्थानपंगाशिवा महाभैरवघोरस्यमे
रुपस्यसर्वतः ग्रसनेयामहाकालीद्वादशकाकालना।
शिनी समास्तशीलसाकालीविहिसर्वार्थकारिणी अत
एववैनदाशयेश्रीस्तोत्रकारस्यहृताक्रमदृतिनग्रासंप
ताहृः श्रीक्रममहावादिकशास्त्राशयनस्तुपविकायत
त्रश्रीस्तोत्रकारभास्करकुलयरद्वासमस्तातिषिति
अत्रहताम्बवक्रेत्रयोदशदेव्यः स्फुटतयाभिमताद्वाद
शवापदापिकारणायंविवारःप्रक्रान्तः एवमिहश्री
सकालींविनाद्वादशैवदेव्यःस्फुटतयायद्युक्तास्तेकोरे
षः यत्रागमः यत्सद्विश्चितिसंहाररक्तेस्वयममत्ताभिः
रुद्रमार्तण्डपरमादित्यकालाग्निरुद्रकैः यदेश्वमहा
कालैः कालीशश्लाघ्यजितैः महाभैरवचण्डोग्रघोर।
कालैःपदेनयदिति एवंक्रमकीलावधानतःश्रीकारण
यद्वैननश्यपकृतायार्थ्यातं नत्राप्यन्यथानकिंचित्
भाव्यपतोयस्माच्छ्रीगोविन्दराजश्रीभानुकादिक्रमेणाव

त
१९३

इत्थमेवमेव गुरूपदेशः समस्तीति येषामपि महात्मनां म
हागुरूणां हृदयप्रवेशनशः परितः पोस्फुरीति यदुक्तं
तत्रैवानेन यथापकः श्रीमानीश्वरः सुगृहीतनामधेयो
गोविन्दराजाभिधानः श्रीभानुकाभिधानो द्वितीयः श्री
मामेरकसमाख्यस्तृतीयः सममेवोपदेशपीठस्थरीभ्य
उत्तरपीठलब्धोपदेशाः श्रीशिवानन्दनाथाह्वयाद्गुरोः
साभ्यः श्रीकेयूरवती श्रीमदनिका श्रीकल्याणिकाभ्यः
प्राप्तवन्तः तत्राद्यः प्राप्तोपदेश एवैवमनसि प्रकाशीदेत
वत्पाधिगतो किमिदानीं क्रममालिखति यस्य निष्ठितमना
यावज्जीवमुपनतभोगानिवाहनमात्रव्यापारः पूत द्विता
नोपदेशप्रवणः शरीरान्ते प्रत्यतिष्ठ सर्वमिदं श्रीसोमा
नन्दाभिधानाय गुरवे संचारयाम्बभूव द्वितीयोऽप्येवमास
तस्यैव चैवा श्रीमदुज्जटोड्डहादिना गुरुपारिपाटीसन्ततिः
यत्प्रसादासादितमहिमभिरस्माभिरेतन्नस्पर्शिते श्री
मामेरकस्तात्सिद्धेशायतनतयावास्मिद्धः सन्नेव समर्थोऽपने
स्मातिं भोगैर्यदद्भमहान् क्लेशोमयपात्रभूतः कथमहंस
वलवारिवत्यावज्जीवं प्रपन्नलोकोद्धरणमात्रपरप्रवला
भवम् श्रीमन्सदाशिवपदेपि महायकालीभीमार्के
राभ्रुकाहरेश्छते सगभूमिः इत्याकलय्य परमां स्थिति
मेमकालसंकोचिनीं भगवतीं हृदनाधितिष्ठन् नदि(
हानीमपि निजभावगतरहस्योपदेशसात्रमुखेना।
पिता वत्यसारं यहलोकाननुगृह्णीयामिति ग्रन्थस्य
वगुरुकमभूमनानानेरयतनैः श्रीभूतिराजनामा
वाधस्त्रक्रमभाजोशिष्योस्मि ॥

अभिनवगुप्तस्य गुरोर्यस्य कालीनये गुरुः सेयमादि यदुक्तं
सोऽन्योऽस्तीति नमेवत्सपेद्धे तदिदं श्रीचक्रभानुनाथाद्यैः कस्य·
चिदप्येवमुपदिष्टं तन्मूलत्वैवेदानीमस्योपदेशस्य·
शान्तशोदर्शनात् तत्रापि वास्य भूतिराजस्यान्यथाप्रज्ञाक
मदर्शनं देवीपंचशताशयमाश्रित्य भूतिराजपूर्वाणामि
त्यभिदधद्भिरेवोक्तं ग्रन्थान्तरादशेवदेव्यः श्रूयन्त यास्मि।
नारभ्यभिप्रेते भवतस्तदिदं श्रीपंचशतिकार्थमपि न जानी
वेन कृत्स्नस्वगुरुं स्पष्टकिमस्मदादिविश्रुतेन श्रीदेवीपंच
शतिके ग्रन्थस्य श्रीसोमानन्दभट्टपादेभ्यः प्रभृति विक
दर्शनादेवगुरवः शतिनत्त्वाख्यस्य श्रीभूतिराजोऽनुक्ते
नस्थितः तथा सोऽस्यान्यगुरुपदस्थानि ग्रन्थान्तेभ्यस्तवि·
यासयः प्रत्यपदायिनी शिवः श्रीभूतिराजोयामस्समं
प्रत्यपादयदिति एतदिहयात्रयं श्रीमद्भूतिराजोऽन्यत्रप्रय
न् यः साक्षाद्भगजश्रीमोक्षीकारादेमानन्दीतत्त्वमिति
किं तत्रनेनानिति स्तुयः किंच श्रीमदेवनारदनाथेन श्रीक।
कारदेवीवत् श्रीमदनिकाश्रीकल्याणिकेवानुगृहीते
रन्यथ्यतावसिते तेदेशक्रमकुलवतस्तथा श्रयभेदाभेद
पदेशतो नाद्यः समदर्शे वशिष्यानिदं चक्रे सर्वशानि।
वेशानिति नियमानन्त्याः शिष्यद्वयस्यास्य परिगण
नात् ग्रन्थस्यापि कस्यविच्छिन्नस्य संभाव्यमानत्वात् एवं
श्रीकेयूरवतीतः प्रभृति श्रीचक्रभानुगमिष्याते सन्ततया
न्तरहस्यप्राप्यितारहस्याद्दशैवेन्यामित्यादावपि तेषां तथा
मत्रश्रीकककारदेव्यालक्ष्याः प्रकृतमहानयशिष्याप्रधि
नाम्नयः सर्वशास्त्रिततपपवशिष्यत्वनिनवाक्ये श्रीगोवि

देराजश्रीभानुकयोरण्येनलिखितानात नवेरकनाथस्वा
स्याप्रपिशिष्यः यशाङ्कः यस्याः सदाखेचरिदृष्टिरेवान्तर्व
त्मिकोभातिनिरन्तरोक्ता नामसिके पूरवतोप्रसिद्धान
मामिदेवीमनिकेतनमस्थात वन्देकुलसमस्तभावावि
भवं श्रीमन्नवेरापियंनेयोयानिरणोच्चपानविलसन्त्य
शीदयोरंभतेइति श्रीहस्तनाथस्यापि श्रीनवेरनाथपा
दैः पंचवदेवीनयोक्तनाः शिक्षा इतेन पंचैवशिष्यान श्री
भोजराजनाम्नः शिष्यस्यापि संभवान नइमेखपारंपर्यं।
यावताधुना श्रीसोमराजेन श्रीमद्दामनभानुः क्रमकम
लविकासनेवत्सरः जयतिषडध्वाजिनपरमभसित।
वहसन्तानः येन धत्तः समस्तागहनन्तरमहाघोरमोह
न्धकारोदत्तः सम्यकाकाशः क्रमकमलवनोल्लासवि
भ्रान्तिरूपः शामायेनैवसंविविनिरूपमसरसास्वादसं।
योगभोगावन्दे श्रीभोजराजेगुरुवरसाहितेमुख्यमर्द
ह्रियन्तेइति एवमाद्यनेकप्रकारमासमंजस्यसंभव,
रथ्यत्रपुंगत्वाग्रप्रदर्शितम नन्वेवगुरुक्रमेणप्यकथ्यर्के
रामिदंसंगच्छते यदवदद्दादृशोवदेव्यपताइति यतः श्री
मदवनाथकनाथस्याप्यवयोर्दृशोवाविवाहिताः श्रीगो
विन्दराजादीनामपिपरमगुरुत्वेनास्थिताः यदाद्य एकं
सरूपरूपंप्रसरस्थितिविलयभेदतस्त्रिविधं प्रत्येकमु
दयसंस्थितिलयविश्रमतश्चतुर्विंशतिदापि इतिवह
पंचकमंक्षोविपृथगमरुन्नस्वरूपमात्मीयं विश्वावतो
वंतप्रवर्तनेकेनयातितेइयमिति सत्यमेतत कोनामात्र
विगलितपृथ्वे किंतम्महादशाण्णाभिधेनात्रत्वामिदम्यः।

यदाह कालस्य कालि रूपं विभज्य मुनिपंचसंख्यया भे
दम् स्वस्मिन्विराजमाने तद्रूपं ऊर्वं नीजयसीति अय
मर्थः त्वमेव शुक्लस्वरूपे भगवति कालिपरप्रका
शस्वभावस्वात्माविभेदिनो भैरवरूपी कालः सृजति
जगत्कारणादि कीदृशान्तामित्यायुक्ताविश्वकलनाहेतो
कालस्वरूपमेव शुक्लशुक्लाशुनिपंचसंख्याया द्वादशधा
विभज्य वहिरेव सशुक्लास्य नरणातिरिक्तमेतद्रूपं स्व
स्मिन्नकाशैकघने रूपे विराजमाने ऊर्वंती दर्पणप्रति
बिम्बवदतिरिक्ततयैवावभासयन्नीजयसि भ्रान्तिडंबर
कारिणैकेनैवानाद्यनन्तरूपेण सर्वं कालं स्फुरसीति न
न्वेवमेकं स्वरूपं रूपाभिमानादिनाविज्ञेयत्वकथमेकंचैव
परस्याः संविदो द्वादशधोदयमभिधायत्रयोदशधा
धाभिधानत्वे येनानयोरैकवाक्यत्वं स्यात् नैतत् यदेव
मभिधित्सितमस्पष्टनरवाकेवचनं देशं रूपमापतेयत्रा
यस्मैव भगवत्याः कल्पितयावस्थानमिति वस्तुतस्तेन
तु भयत्रापि विकल्पस्यैव दौरात्म्यं यत्राहोः शिरश्ति वर
भिन्नमपि [illegible] स्वभेदेनाभाशती तितस्मा द्वादशधात्वमे
वात्रवक्ष्यमभिप्रेतं सिद्धपादानामित्यवगन्तव्यं विशेष
स्तु ध्यानोपहतपवयदर्चनेन तेनक्रमेणात्मेवपरि
स्फुरसीत्येवं व्याभिपरमेतदभिधानमिति तथाव
सदसद्विभेदस्तैर्दलनपराकाष्ठे सहजसंविति: उ
दितात्वमेव भगवति तत्र यासि जयाधेनरूपेणोन्मादिना
श्री हस्तेन पाभ्रुवितेन जयाधेन रूपेणोदितात्वं जय
सीति स्वक्रमोचितं व्याख्यानं ॥ ३ ॥ ॐ यदाणमः ग्रथ्यकल्पपरे

ने
१९५

195

शुद्धिमादिवर्णत्वमागतमिमामुपरूप्याम्बिकायत्तता
लिस्त्रोगुणपञ्चकमयः पुनः ज्येष्ठा रौद्रीत्याख्यावामा हृन्मना
गेरसत्रिभा रौद्री शृङ्गाटकाकारा सन्निरेखात्मया परा
द्वेत्यन्ताः करणांशेषाः सर्वमाद्यं प्रवर्तते परापरपदप्रा
मौशान्तायाः परिकीर्तिताः शान्तिर्विद्या प्रतिष्ठा च निवृ
त्तिश्चापरा समता व्योमपञ्चकमाविष्टाः परमात्मपदाश्र
दाः नपवापरस्वरूपेणपायायाग्रयशक्रूपदते श्रुयेवप
घममेनाभिरेवकालस्वरूपेवरूकप्रधानेनानुगृहीताः
नितुरवः नयनशीलत्वमायेन पूर्वकोटिभाविनास्व
येणोदितात्र्यसीतिउपापामायीयः पवमस्तथुनिस
रघोस्वरूपविभज्यपेवप्रकारमेकैकं द्विधोपसुद्दिरन्ती
नयासिनगमादिरीतीन नशीत्यात्सावपित्तेयम् नदेवम
वैविपत्ररूकमभावामानिकपवायमसोपदेशयति
स्थितम् तथापि च मूलभूते शाम्भस्वविमर्शात्माद्यक्ति
स्वत्वभयमपि समनन्तरमेव प्रदर्शितमिमेवप्रस्या
त्मात्रपरं निर्वीर्यं प्रमाणाम्स्तंभते नवेनदस्तश्रोक्तम
स्तोत्रमेव व्याख्यानसहते यतस्त्रसंविदस्वपोदशर्थे
वोदयोविवर्तितः यतस्तैकेकांदेवीं प्रत्येकेकेनस्तो
केनप्रक्रान्तायांस्तुतौ श्रीयमकालीभट्टारिकायाः स्तोक
शुराभवानीमित्यपपाद्य एवेत्यत्रविवरणकालेनस्त
लोकरवाशयः तत्काली मित्यपा स्वभवानीमित्यपपा
रूपवेत्यत्रविवरणकाराणान्तरंसमतपवपादरति
प्रत्याख्याने रहनावदेकेकांदेवीं प्रत्येकेकेनस्तोकेन
स्मृतिः प्रक्रान्तानिकेनोक्तंपतः ॥

श्रीकालाग्निरुद्रकालीभट्टारिका याश्चापि या सा जगदु-
संहरन्ती समग्रमस्तोदं च ग्रसयन्तीति विश्वक यामाग्नि-
पीयसहस्रदीप्तानन्तानामि कालानलभट्टकालीमिति
हितो येनाश्लोकेन स्तुतिः समस्तीति श्रीयम् कालीभट्टा-
रिकायाः श्लोकद्वयेन स्तोकमेवायं संरम्भ इति ग्रन्थ-
यमपि भवत्कालितमपवश्लोक इति चेत् नैतत् श्रीह्रस्व-
नाथेनापि स्वलिपिविवरणोस्य श्लोकस्य दृष्टत्वात् सर्व-
थामेव चाविवरणाकृतौ अत्र प्रतिपदं पाठानां श्लोका-
नां च व्यत्यासो हृदयनेत्रयस्मदृष्ट एव पाठ एक एवायमिद-
षः न त्वेवं तदेयं पाठः साधुरसाधुरिति विचारः किं न।
श्रीयते यद्य एव समूलः पाठः स एव साधुरिति तदेवं तत
द्रव्येति मूलं वा श्रीमयमपि मदीरशितेन क्रमेण समानसु
न्तथापाम द्वयेकतरपरिग्रहो यथास्वगुरूपदेशमेव निव-
न्धनम् यथोक्तक्रमस्मरमगुरुभिः अपरिशीलितशा-
स्त्रसंप्रदायैः स्वविमर्शसूत्रैर्देवानामपि यैर्यत्किंचिद्दशो-
ध्यते तद्रूपेत्यमेवेत्यलमतिरहस्यप्रकटनमहासा-
हसेन किंवात्र कलनमुच्यते कलनं च क्रमाद्द्वयभेदन
सविकल्पनं तेषोत्तानं च संख्यानमन्यतोख्यातिभेदनात्
गतिस्वरूपाशोहितं शतिविमवदेवयत् नादः स्वात्मप-
रामर्शशोधनानाहिलोपनात् कलकिलविलसेयकल
गतो कलसंख्याने कलशब्द इति धातव चनदृश्यस्यापि च।
पायमर्थो यद्भातिना नप्रामो च वर्तते इति एतदेव क्रम-
णाच्चाचष्टे क्रमात्स्मादिभेदनामिति वहिरुल्लासनं प्रवे-
कलनामिति स्वात्मभेदनपरामर्शः भेदनसैवप्रमारप

ने.
१९६

196

मेयादेरर्थस्य परमर्शापोहनादिदमिदं नानिदमिति यति
नियतनयावस्थापनात्मत्वाने विकल्पः शतिस्वाचगम
पसजेनान्यामितेन भेदितोर्थः सविल्लक्षणं स्वरूपमारो
हतिशाभातीति स्वरूपारोहीनस्यभावत्वम् नचैतक
दश्वदेवदत्तस्येत्यकं प्रतिबिम्बवदिति प्रतिबिम्बस्यहि
नदव्यतिरिक्तत्वेपितद्व्यतिरिक्तत्वेनैवावभासो भवेदि
तिभावः स्वात्मपरामर्शशेषत्वेतिनवनमात्ररूपत्वात् त
हिलोपनादिनितेषामविकल्पत्वानाद्दीनो विलोपनाद
पह्लनादिरूपः पनहिभिन्नस्यैव भवेदिति भावः प
वैतोपरादेशकालानयाकालकर्षिणीचेति कथ्यते
केवलमस्थापनप्वथ्यपदेशशस्याशयः न
मूल मानसस्रावसेतास्यालेनोकायत्यमानस्य पता
वदन्नसंविन्नोयमानत्वं स्पर्शीभवेत्न वामेषुरीतिश शापावदर्शोपिशस्यात् ।
टीका नेनाध्याः कस्मादित्याशङ्क्याह नेनैकाग्रोनिशीमवे ।
देशपायाः परमहारिकायामानसस्रावश
वदेनेद्वादशान्तेवीपर्यन्तेयथायथम निसेसेत्ताकायदेता
नोसकलादिभूप्रमानस्य प्रमितेति इकमासादयंसास्व
रवेस्पृशीभवेत्स्वनेच स्वप्रकाशपदं सविदेकरूपतास्या
मानलक्षणं मस्रावरतियद्यक्तं क्रिया कर्तृत्वलक्षणं प्रमा
परिपक्वतेरते श्रीनिशिमवरतिश्रीनिशादेव यदुक्तंतत्र
प्रधानकौलिकीविद्यासर्वस्मिन्सावः परमोद्योषमात्रहणं
वर्णानिमानाशक्तिवर्गानिवासमुपैवताशेनमकाशस्वप्रमा
गर्नेन नजस्मादिरूपा ॥

यत्र हेत्वावभासभेदात्क्रमिकतयैव विज्ञातिशयाद।
स्यात्क्रमयमेतत्क्रममित्याशंक्याह।

मूल एकस्मिन्द्वादशयामे विच्छिन्नेऽतीषि समात्रभ्र यके
वतिनकोप्यस्याः क्रमस्य नियमः क्वचित् क्रमाभा
वान्नञ्जगयन्तदभावात्क्रमोपि न क्रमाक्रमकथा
तोऽनेन संविन्नत्वस्य निर्मलम् ।

टीका एकस्यमुक्तेन
प्रकारेणापरैव संविदेवी विषमात्रघितिवद्भवचनाद्
यथोल्लभ्यते इति प्रमाणादेरभ्यातेयात्यमानप्रमाणादे
विषयतया द्वादशयामेनाप्यवभासमानाप्येकेवादिते
येत्यर्थः विश्वात्मत्वेन परिस्फुरेत्याग्रह्यस्यानस्वरूपा
त्मपरावभासायः अत एवास्या न नियतः कश्चित्क्रमोऽपे
नद्वादशयामेनैव परिस्फुरेदिति स्यात् परस्याः संविदो
ऽहि सकलापुपायि संभेदेन परिस्फुरणापि सकृद्विभातोऽय
मात्मेत्यादिनीत्या स्वस्वरूपावभासाविच्छेदादिपुनरि
वदन्तरान्तराप्रकाशनायोगात्स्वात्मनि कालावच्छेदप
वनाक्लीतिकोनाम तदात्मभूतस्य क्रमस्याप्यवकाशः
अत एव च नास्या योगपद्यं न हि सर्वावयवेन परिस्फुरितेऽ
रपः शलाकाकल्पयोर्द्वयोः संभवति नैवेतदपेक्षयामः
कश्चिदस्यावाताक्लीतिकस्य नाम युगपद्भावः अत एवा
स्याः क्रमाक्रमाभ्यामपि न योगः तदाह क्रमाभावादि
त्यादि न विद्यावश्यक्रमाक्रमाभ्यामपदार्थानां योगः संभ
वतीति कथमुक्ते संवित्तत्त्वे तदनीतमित्याह अनिर्मल
मिति अनिर्मलपदवाच्यमायादिमोयायप्रमातातत्स्यादिकि

ते
१८०
19

पावभासभेदावस्थाभेदावभासक्रमेणकालावच्छेद
वान्तत्वात्माने हर्षावस्थाविनाशावभासापेक्षयातीतोवि
नेनावभासेन यसंयसत्त्वदनीनत्वानुरोधेन वर्तमानतया
वभासयति वर्तमानावभासापेक्षयावपरिणामावा
भासादिरूपं भविष्यदवस्थोल्लेख्यवस्थापयति स्वसमा
कालभाविनेनीलाद्यर्थविशेषं च स्वापेक्षयाग्रपश्चाद्वे
नाभिमन्यते इति तेष्वेव क्रमयौगपद्यावभासः यद्वके सर्वे
गभासभेदा हि भवेत्कालक्रमाकरः विच्छिन्नभासः शून्या
देर्मातृभातृस्यैतौ सक्रौदिति ननु यद्येवं न दस्याः परस्याः
संविदः कथं नामाकारे न विसर्जनाद्यात्मकत्वात्क्रमात्तु
मोगिनाशनाभवे हि माणेकारह ।

मूल न दस्याः संविदो देशाद्यत्र कापि प्रवर्तते
तत्स्यपोगेन सत्तापहरोंविवर्तते ।

टीका यत्रकाविसैविदवष्टभेवावस्थाने
नपुनरावारूनादिरूपोतितान्यदाध्यः यथोक्तं यसिन्यासि
स्त्रक्रवरेनस्यशालाहरनेहेतिः नदवष्टभयोगोयः सह्रिष
नाविधिसन्नतरति ननमनकनावन्नानन्यादिति सर्वे
वेवोक्रम् मंगाख्यपरेसंविदोतिरिकालनेसंविदेकात्म्य
नावस्थानेसुत्राश्न्वकेरीयेन व्रनतिरेकेचतेषाह्यच्युप
देशायवनकार्येश्मागोकागर्भोकोरेणगामावमर्श।
विस्रुकोरयान्नस्मनन्वेत्रुनेदशोदिष्टमेत्रवीर्यप्रकाश्यि
नमाह ।

मूल परामर्शस्वभावत्वादेतस्याः संवेदनिः
सर्वोदितः सर्वतोऽतः परमेश्वरयमहन ॥

यःखलुपरावाग्रूपःस्वरसोदितोध्वनिःग्रहंपरामर्शा-
त्मनाहेनानाथोद्धारयिताकश्चित्प्रतिहन्तानविद्यते
स्वयमुच्चरतेदेवःप्राणिनामुरसिस्थितइत्याद्युक्त्यास्व
यमनवरतमायेनत्वेनानवरसदानिरावृतेनरूपेणो
दितमुच्चरन्नास्ते सएवैतस्याःपरस्याःसंविदःपरम
सारभूतेमहत्त्वेचसर्वदावाच्याभिवदितस्वरूपत्वान्मौ
पकेहृदयेनख्यंरूपंसर्वशास्त्रेषूक्तं यस्मादहंपराम
र्शेश्वर्यात्मस्वभावोयन्माहात्म्याद्धिस्वात्मनेयपरिस्फु
रेत् यत्राङ्कःशिलिःप्रत्यवमर्शात्मापरावाक्स्वरसेनैवता
स्वातन्त्र्यमेतन्मुख्यंतदैश्वर्यंपरमात्मनःसास्कन्नामहृ
सदादेशकलाविशेषिणी सैषासारतयाप्रोक्ताहृदय
परमेष्ठिनःइतिनकेवलमयमहंपरामर्शात्माशास्त्र-
हृदयतयैवोक्तोयावत्स्पन्दादिरूपतयापीत्याह ।

मूल हृदयेस्वविमर्शोऽसौद्राविताशेषविश्वकः
भावग्रहादिपर्यन्तभावीसामान्यसंज्ञकः ।
स्पन्दःसकथ्यतेशास्त्रेस्वात्मन्युच्छलनात्मकः ।

टीका हृदयंहृदयंबोधपर्यायस्यरूपत्वाद्बोधैकात्मभूतेयं
सौविमर्शःसद्राविनवहीरूपतयाप्रसारितेप्रपञ्चगा-
त्वेनमन्तःशोतीकृतमशेषविश्वंयेनासावतएवभा
वग्रहस्यविश्वात्मनाउद्गीकारस्यादौनिर्मितत्वावसरेप-
र्यन्तेसंनिहीकाससमयेचभवनशीलोनएवस्वात्मावि
कासमेकोवमयतया उच्छलनारूपतएवविशेषरूप
तयाग्रहणासामान्यशमात्रसामान्यमहृवाच्यःस्पन्दशा
स्त्रादौस्पन्दःकथ्यतेकिंविशुल्लनात्मकोऽच्छलनात्मकः

ने॰
१९८
198

पानुगमात्स्पन्दशब्दाभिधेयतयोच्यते इत्यर्थः ननु यद्ये
वं तद्वेपस्य किंविच्छलनेन स्वरूपप्रच्यावनमित्यनाश्वा
निःस्यादित्याशंक्याह ।

मूल किंविच्छलनमेतावदनन्यस्फुरणं हि यत् ।
ऊर्मिरेषा विबोधाब्धेर्न संविदनया विना ।

टीका किंविच्छलनं नामैतदुच्यते यद्धि यथान्मायेतेस्फु
रणं प्रकाशनं परतोऽस्य न प्रकाशोऽपितु स्वप्रकाश एवेत्य
र्थः इदमेव हि नाम जलनिधावेलत्वं यदनन्यरूपमेव न ध्यात
घाप्रकाशनमिति एवमयमरूपपरामर्शः स्पन्दशास्त्रादौ प
घास्मत्वेनोक्तस्तथैव श्रीमदूर्मिकेनाधूर्मित्वेनापीत्यु
क्तमूर्मिरेषा विबोधाब्धेरिति ननु सर्वेषु शास्त्रेष्वेव क
स्मादूर इत्याशंक्याह । न संविदनया विनेति इदमेव हि संवे
दः संविलेयत्स्वमेवामृशतीति अन्यथाप्रथायामस्तु तदर्थोप
रागोऽपि स्फटिकादिष्विवेलत्वेन स्यात् यदुक्तं स्वभाव
मवभासस्य विमर्शं विदुरन्यथा प्रकाशोऽर्थोपरक्तोऽपि स्फ
टिकादिजडोपमः इति एवं संविदः स्वरूपत्वेऽपि तदर्थोपर
क्तेन तया परिस्फुरणं नाममस्यैव रूपमित्यवश्यं स्यात् ननु कथ
मेतद्युक्तमित्याशंक्याह इह शान्तपतिति निस्तरंगतरंगादि
ह्यूर्मिरेव हि सिन्धुता एतदेवोपसंहरति सारमेतत्सम
यच्चित्सारं जडं जगत् न तद्धीनप्रतिष्ठानात्
न् एतद्धि मर्शनलक्षणं वस्तु समस्तस्य सारं हृदयमह
विश्वस्य सारं जीवस्थानीयं समस्तस्य चेतनाचेतनात्मनो
स्थितपरमार्थादिनीनाम् यतः संविन्निष्ठा हि विश्वप्रबु
वेयनान्यथानुपपत्त्या नोऽन्तःस्फुरणात्स्तावत्सं
विदेव इति शास्थानमित्यविवा

दः तस्यास्तु चितः समनन्तरोक्तस्वरूपं हृदयमेव स्वात्म।
चमत्कृतिनिर्वचनत्वात्महत्सारं यतस्तदधीनमेव तन
स्याः स्वात्मप्रतिष्ठानं प्रत्याहितास्मेवापतेरित्युक्तव
द्देशः एतदेव प्रमेयान्तरगर्भीकारेणापि प्रपादयति
तथाहि संविदो ब्रह्ममूलं मायायाणसंसितेन रश्मज्ञानकिय
रोहं विनानैव सङ्घ्यते तच्च किंचित यावेशहाद्वैवीर्यवि
रात्मनि विसृज्यते हि तत्तस्या हार्दवीर्यविसृज्यते इदं हृ
त्त्वमूलं ब्रह्मात्मणारंभकमूर्धान्तर्भीकृतयत्क्रमेऽतन्मायांडे
तथामसंज्ञां मायीयविश्वप्रतिभासमानत्वात्मविदंयमा
नमपि प्रतिभातोद्धः परामर्शमन्तरेणाप्रतिभातमेवम
मानयंविश्रामेविमाशुक्रत्वशक्तान्तिस्तासादिक्रमणस्वातंत्र्यं
त्मनो विमर्शशक्तेः पल्लवप्रायाखिल्यज्ञानानैःपास्त्यपावना
इत्थं नावतत्यान्तरान्तर्भावामेव सङ्घ्यते इदमेवनदिति।
खब्रह्मणोयतोनेतीमर्थः यतस्तुहि सर्वं खल्विदं शक्तिरत्र
त्मानं विमर्शेलयप्ररोहे समस्तप्रमातृत्वानि भैरवीयेरूपे।
विसृज्यते नत्त्र विश्रान्तियापादितिसंहारक्रमः प्रयवा।
सहितक्रमेण भैरवीयाहृयान्तहि सर्वं बहिर्विसृज्यते शक्तिर
यसोयानावरोहक्रमेणाकलादिक्ष्मान्तपर्यन्तेनरूपेणाव
भासनेतु सृष्टिः अनेन संवित्क्रमानतिरिक्तत्वान्तामाभि।
धातापितन्त्रोपरावीजस्यापि उभयथा गर्भीकारेणोदयस
कः तथाहि ब्रह्ममूलमाहिद्यनेन सकारस्योत्सारः परामश
येनागमेनरुनीयंत्र लसञ्ज्ञाणीत्माङ्गुरुक्तं तत्रैव वमायाण
संजिनामित्यनेनख्यामेः प्रदर्शनं सवस्वरेविनोत्वायस्येनं
नमाकारस्यासिं स्पृन्तदेशयात्मविसृष्टीभूताग्रिशक्तिकेरमा

पृक्तेरिमादिनैकारस्योद्धारः तस्य चेच्छादीनां शक्तीनाम
दाणुव्यामेरपि प्रदर्शनेन विसृष्टेन स्पन्देन च विसर्गस्योद्धा
रः तस्य च भैरवीये विद्यात्मनोऽस्पन्देन व्याप्तिः षट्के सा
रौनाणुत्रये व्याप्तेः त्रिशूलेन च वर्णके सर्वातीते विसर्गे
न परापराभ्यामिरिष्यते एतदेवोपसंहरति एवं सह
यत्नैवैषां सतां शक्तित्रयात्मता विसर्गपरबोधेन समा
हित्यैव वर्तते एवं यथोक्तक्रमाच्छलाणुशादीनां सतां वि
षड्रूपतया प्रतिभासमानानामेव सद्रूपतापरबोधेन
सद्शक्तित्रयात्मतो विसर्गे च समाहित्यैव वर्तते वि
सर्गो यारोहक्रमेण परमार्थैकात्म्येन प्रस्फुरतीत्यर्थः
नानाभासेनोक्तः श्रीपराबीजस्य संहारक्रमेणोदय
पि स्वविमर्शात्मदर्शिते यद्वक्ष्यति ग्राह्यास्पृष्टोवरूप
नमिति एवं संवित्क्रमेण पराबीजस्योदयमभिधा
यैतत्समानुस्कन्दनाभिधित्सया श्रीपिण्डनाथस्यो
दयमभिधत्ते।

तत्सदेव बहीरूपं प्राग्बोधाग्निविलापिते ग्रस्तं तदुदय
रामर्शशेषीभूते नैतत्पूर्णे स्वात्मत्वमेव संप्राप्तमश
क्रिवितयमोचरात वेदनात्मकतामेत्य संहारात्म

तदिदं प्राग्बहीरूपतया प्रतिभासमानं नाम्ये
नुपपमा बोधः प्रमाणात्मांशे [illegible] निलीयते ॥
तेन विलापितं बहीरूपतया विनाः प्रतिभासः स एवाग्नि
मायेतामायाप्रदेन भस्मसात्कारेण स्वात्मसात्कृतमा
मर्शनिरसको येनाहं समस्तमावृत्य [illegible] नन्दनिरन्तापरा
मर्शः तस्यैवोद्भूतेन स्वरः

परिहारेणानदैकात्म्यतामापन्नमप्यनन्तरमसंमानमेया
यात्मभेदसंस्कारस्यापि सूक्ष्मतापादनेनात्मस्थैरवात्मन
मेवसंग्रासंपरप्रमातृप्रकाशमात्ररूपतया प्रस्फुरितेन स
त्कमात्कमेक्रियादिशक्तित्रयसोपानारोहणावेदनात्म
कतो विदित्क्रियाकर्तृत्वात्मकत्वातेप्रशक्तिरूपतामास
घसंहारात्मानि सर्वसंहारसंहारसंहारमपि संहरेत
साशक्तिर्देवदेवस्याभिन्नरूपा शिवात्मिकाश्माप्रकस्व
रूपश्रीकालसंकर्षिणीयामन्विलीयतेनतदैकात्म्येन प्रस्फु
रतीत्यर्थः अत्रैवसंवित्क्रमेणैव श्रीपिङ्गनाथस्याभि
रितिनितदनुसारेणैव तदस्याहारः कृतः तथावविधेय
नेहाहूकत्वाहोयाग्निनेमनेनाग्निबीजस्य प्रमाणात्मनः
सेऽस्वितस्यापि वोधस्य मायाप्रमातरि लयशन्ति नादेम
हिनासंहारऊरारलिस्यात्मकस्येनरूपलिपेः कृतवर्ण
स्य परप्रमातरि वमायाप्रमातृस्वस्याभावशन्ति खात्मन
मिमादिनाद्योमात्मनः स्ववर्णस्य परस्यापि प्रमातरि
ब्लाधाः शक्तयः सन्तनमितिशक्तिचितयेत्यनेनतदात्म
नोयोमिनिबीजस्यास्थादीनां च शक्तीनां स्वातंत्र्य शक्तोपि
भावशति वेदनात्मकतामित्यनेन विशेषसंहारः एवं
फादिविन्दुतवर्णपञ्चकरूपतया श्रीपुष्पपिउनाथाय
मित्यागमसत्ताः अन्यत्रगुनरस्याशिवनभूसविगलितारः
कौशिस्तुनेमधविगलितानन्तः प्रज्वलितसकलकरण
कामिन्याहृदयकहरमपिवृढः योगीश्चमत्रवालेन
स्यस्वयमेवयोगिनीहृदयं हृदयनभोमंडलगंसमुच्च
रत्यनन्तकोटिशतदीप्तमभिमादिनाभ्रंगयन्त्यागोदया

ने
२००

200

क्रः एतदेवोपसंहरति इदं संहारहृदयं ग्राह्यं स्रष्टो
वहस्मनम् इदमित्यनेन श्रीपिण्डनाथपरामर्शः ग्रस
श्रीपराबीजवत्सृष्टिक्रमेणसंभवत्यप्युदयेरेफादीनं
वर्णानांभेदसंहारकलात्मत्वापायेननिर्देशः संहा
रहृदयमिति अतएवश्रीलोचभट्टारकेपिकालानलं
धामकलावसानेविसंजगन्नुसकलालयेन चक्रम
हासंहृतिरूपमुग्रगते चिदाकाशपदस्यामित्यमिम
दिनासंहारक्रमेणैवास्योदयतक्रः ग्राह्यामितिप्राग्युप
हेनैवपराबीजे ग्रस्यच संहारक्रमेणोदयेपि ततए
वसकारेस्मिन्कूटेविसर्गप्रकाशते ग्रस्तेनचपरेयाम
योगिनस्तत्यवदतेनइत्यादिसूत्रोक्तत्वा विसाध्याय
कारितयासहायात्मनोमन्तबीजस्यघाग्यानव्याति
देशः सप्तोहृदिति एतदेवामनराख्यातिदिशति एतद
पपरामर्शमकुविसमनाविले ग्रहमित्याङ्गरेषेव।
प्रकाशस्यप्रकाशता एतद्धीर्यदिहसर्वेषांमन्त्राणां
हृदयात्मकम् विनानेननजडास्तसजीवाइवहृदा
विना एतद्रूपः श्रीपराबीजादिविषयतयास्फुरादि
क्रमेणोदयमानः समनन्तरोक्तस्वभावोयः परा।
मर्शस्तस्यरसादिनवादक्कुविसमनएवेदन्तापराम
शोपनिपतभावात्मककालवध्याकलंकितनादनावि
लमहामित्याङ्गरेहपरामर्शात्मकत्वेनकथ्यतीर्थ
ग्रहपरामर्शोघ्यनुत्तराहान्तसृष्टिक्रमेणततोप्यनु
नगेनसंहारक्रमेणोदेतिशतिसंवेधभावः यउक्तः प्राक्
ग्रनुत्तरापाप्रसतिहानाविसर्गरूपिणीप्रसारयता ॥

सेषु विश्रान्तत्वे रसावित्तीयते इति एवं चास्य श्रीपरावी
जपिंडनाथाभ्यां समानकत्वे रमकं स्यात् परस्याहि सं
विदो नन्तविश्वे वा विमलयोदयरूपतया परिस्फुरणं ना
म परमार्थः सर्वेषामविशिष्ट इति किं नाम भिन्नकत्वे
निमित्तं स्यात् ननु परासंवित्तिरूपतया किमिति परिस्फुर
ति मा शंकेथाः अत्र एवं प्रकाशस्य प्रकाशनेति अन्यथा हि
स्य परस्य प्रकाशस्य जडांचेटादेर्वैलक्षण्यं न स्यात् यदुक्तं
प्राक् अस्यास्य एकरूपेणावमर्शो चेत्महेश्वरः महेश्वरत्वे
संवित्त्वे तदन्यतद्वृत्तादिवदिति ननु महेश्वरत्वं वीर्यं अभि
धानस्य प्रक्रान्तेन तत् किमित्यकाण्ड एव परस्याः संविदः स्व
रूपमुक्तमित्याशंक्याह एतदिमादि एतदिमहंपरामर्श
रूपस्य तत्त्वे संवित्तत्त्वे सर्वेषामिति न केवलं श्रीपरावीजपिं
डनाथयोरेवेति भावः अनेन महंपरामर्शात्मना वीर्ये(
णानन्तशक्तिस्फुरत्तासम्बन्धादप्ययोगकारणत्वं यदुक्तं
प्रादिमोन्यविहीनास्त मंत्राः शरदभ्रवदिति न केवल
मंत्रवीर्येण मंत्राणामेव वीर्यवत्ता यावत् तदितरस्यापि

मूल अकृत्रिमैतद्धृदयारूढो यत्किंचिदाचरेत् प्रा
णिति स्पन्दते वापि स सर्वोऽस्य जपो मतः ।

टीका अकृत्रिमेत्यहंपरामर्शो हि योगिनस्तत्त्वेन यत्किं
चिदाचारव्यवहारयोगं प्राणस्पन्दनादिः सर्वोस्य जपः सर्वस्यैव
स्वात्मदेवताविमर्शानुवर्तनात्मत्वेन मंत्ररूप
तया परिस्फुरेदित्यर्थः यदुक्तं लोकनाथादयः किंचि
दाचिन्मानसगते यतः तस्माद्धि देहस्था सर्वे मंत्रा वै तेनैव यस्य
तीति अत एव कथ्यते परमार्थपरमेश्वरोक्तम् परमेश्वरो यो ।

ने
२०१

वोनोपायैरपियोनत्वःसन्तपदत्याद्युक्तम् अनेनचमेयवीर्णा
नन्तर्यैशाणुनोपादिष्टं वास्तवेन प्राग्रुपक्रान्तम् तदज्ञयस्वा
स्तवे स्वरूपे तावत्केमिसानो मादिशङ्कसौकर्येनवास्तवध्या
नाद्यभिधानमाह ।

यदेव स्वेच्छया सृष्टि स्वाभाव्याद्बहिरन्तरा निर्मीयते
तदेवास्य ध्यानं स्यात्पारमार्थिकम् ।

एवंविधः खलु योगी सृष्ट्यादिपंचविधकृत्यकारित्वलक्षणं
स्वभावाद्धेतोर्यदेव स्वेच्छया बहिरन्तर्वा नीलसुखाद्यवभा
सयति तदेव नामास्य संविन्मात्ररूपत्वात्पारमार्थिकं ध्यानं
न तु नियतं चदशभुजाद्यन्यत्किंचिदित्यर्थः ननु यद्येवं तद्द
शभुजादिनियताकारध्यानादिकमसङ्गतं इत्याशंक्याह ।

निराकारे हि चिद्धाम्नि विश्वाकृतिमये सति फला
र्थिनो काचिदेव ध्येयत्वेनाकृतिः स्थिता ।

निराकार इति नियताकाररहित इत्यर्थः ननु विश्वाकृतित्वे
चिद्धामक एवम साकारान्तरपरिहारेण नियताकारतया
भासः स्यादित्याशंक्याह ।

यथायथभेदांस्तूर्णोऽपि भावेन्नत्नमुपाददत् अ
माकृत्यपहानेन चरमध्येयतेरसात् ।
नधैव परमेशाननियतिप्रतिजृंभनात् का
चिदेवाकृतिः कांचित्तत्ते फलविकल्पनाम् ।

यथायथभेदान्परस्याविभागेनावभासान्स्वकं वनव
चरन्त्याभासैः शीर्णानेकाभासतो भिन्नतहदो भावे
ननमुपाददत्तु दकारणात्मानियतार्थक्रियाकारी
प्रमाता कांचनत्वाकारान्तराभासमपहायार्थिनाता
रतस्यात्मकाद्सा ॥ ॥

ममरश्मिक्रियात्मेवरमर्थयनेनवेनाप्त्यावभासोजाय
नेरमर्थः नर्थेववियाकृतिर्वेपिविहाप्त्वः पारमेश्वरनि
यतशक्तिपातमाहात्म्यदाकृष्यत्तुरयपरिहारेणकाविदे।
वाकृतिरर्थोनकस्यचिदेवकाविदेवफलविकल्पनोक्तने
रतिशुक्रमशुक्रंफलार्थिनोकाविदेवाकृतिर्येयमनस्यने
नियमस्तन्नानियतार्थक्रियार्थीनसमानवछिन्नमेवरूपंश्र
वभासनेत्याह। मूल यत्तसंपूर्णाहन्तयोनफलेनाम
वोच्छति नस्यविद्याकृतिर्दैवीसावावेच्छेदवर्जनात्।
टीका नेनतुपूर्णतोर्नियताकारथ्यानेशुद्धोत्तानियताक
रमिनिविषयध्यानविभागः यद्दृष्यते सायकाणावधु
त्तणाविधिनियतियंत्रितः समुत्तमानवविदोसपवन
निर्गलः यवेध्यानसवालवेसरूपमभिधायधुरुयाध
योवेयते। कलेयोगिनउदितभैरवीयपरासवात
सर्गीतस्याप्यितिदेहशुद्धयाकाविदेवसा।
कलेशरीरसत्यपिप्रामपरमेश्वरैकात्म्ययोगिनोतयव।
नदेवसाफल्योहिसन्तदेहभावसकाशतोपितत्वादिरूपा
देहेस्थितिः सेवविश्वक्रियानिकृतिरूपावास्तवीशुद्धान
नियताकारादिविशेषसन्निवेशादिरूपतयैः यउक्तं ना
देमंत्रःस्थितिर्मुद्रेतियदभिप्रायेणोवतोवाह्येरपि शुद्धया
काविदास्थितिरित्याशुक्तं इदानींहोममपिवास्तवेनरूप
णाभिधातुमाह। मूल श्रन्नारिंधनसंभारमनपेक्ष
वनित्यशः ज्वालीमयिलाहोमप्रसन्नोग्राशीरवः
शिरवो वोधाग्नौनाहशभावाविशंकनसन्मरः उदेव

यन्तोगच्छन्तिहोमकर्मेतिमितनाम् ।
यदुक्तंसमेत्यपाशिखानालजन्रिन्धेज्ञातवेदसि वोधाख्ये
भाववर्गस्यभस्मीभावोग्निर्तपर्णामिति यदभिप्रायेणै
वास्मद्गुरुभिरपि शश्वद्विश्वमनश्वरयक्ष्णतर्पोविश्वस्त्वि
न्नाभ्यंशयवित्तानतनूनपातिवितनोम्येषावषट्कृज्वेते
तेषांसत्वतसर्वमेयप्यननकोऽञ्जमहायज्ञेनोनोमम्येव
भयतस्तःतलामपितीणाख्यैतिलेत्येनेइत्याद्युक्तम् न
केवलमेतत्परस्वरूपावेशाकारित्वादात्मनैवोपयोगि
यावत्परत्रापीत्याह ।

यंकेचित्परमेश्वानशक्तिपातपवित्रितम् श्रो
भाव्यस्वयंतिष्ठरूककवदीतितत्त्वः ।

यंकिंचित् नेममियप्सुतवैदोमडकःस्वपवोपिवा तस्मै
देयंततोग्राह्यमवश्यमायथायदृमिमित्याद्युक्तमतियतेय
रेमश्वरेच्छावशशक्तिपातेनपवित्रीकृतमतएवास्तनयाग्रे
भावयितोऽकवद्यथोक्तवालवजपादिनिष्टतयास्वयंद
तत्स्वरूपसंक्रमाद्योपादेपमित्येवोदतमितिनिःसाधनदीति
नः पशुवासनाद्येरपिनलभ्यपरतत्त्वाधिगमोभवेदित्यर्थः
ननुकेकस्मादेववालवाजपादेःस्वरूपविश्रान्तिःसिद्धे
दितिकिंतपादिभिर्वहुभिरेवमुपदिष्टैरित्याशंक्याह ।

जपादिहोमपर्यन्तैर्यदप्यैकैककर्मणि ।
उदेति शुद्धिः परमा तत्रापि त्र्यंशनिरूपितम् ।

इत्यामितिजपादीनांवद्रूपातेन तज्जपादीनां ॥

वहतो कस्मान्निरूपणं कृतमिति किमेतदित्याशंक्याह।

यथालितरुवनत्राशः समनिम्नोन्नतादिषु विवरे
शेवाल्यमानो यथेच्छामात्रकल्पितो तथास्वेविहृ
विज्ञाभिः शान्तघोरतरादिभिः भंगीभिरभितो देहे
मायिनाभैरवायते।

टीका यथालितरुवनत्रसम(निम्नोन्नतादिषु भुविभागेषु वाह्यकेस्वात्मनिकर्षयां
सलीलो विवरदेशे कण्टकमंडलादिना वा सम्मानो वा वाह
करूपेच्छामात्रकल्पितानामिच्छामात्रविधेयतायाति तथा
संविदपि शान्तघोरतरात्मकपरादिशक्तित्रयैकात्म्य
तनिरूप्यमानाभिरनपव विविचित्राभिर्ज्ञेयादिभिः भंगी
भिरभितः समन्ततस्तदेहे मायिना भैरवायते भैरवाय
स्वभितः सर्वैत मन्त्रतरपरमेविरूपतयापरिस्फुरतीमर्थः
हस्ततस्वैमन्त्रतरपरमेविरूपतयापरिस्फुरतीमर्थः
पवदेवहृदयंगमीकर्तुं दृष्टान्तोन्तरप्रदर्शनेनाप्युपपा
दयितुमाह। यथाधराः स्वसंकल्पेत्निनेवकेविभावय

न भूयो भूयस्तदेकात्मवरूपेवतितितात्मनः तथा
विकल्पसंकल्पे ध्यानपूजादिनात्मानि आत्मानं भैर
वयस्पत्तविरानन्दमयो भवेत्

टीका यथालिकश्चिमि
नेवकल्पशेवतिति संकल्पे भूयो भूयः विभावयन्स्वेन
निरीक्षमाणोति तात्मनः समन्ताद्विभृतेनरूकेन दे
कात्मवेनिमामकमेवेदं वरूपमितिनिश्चयोपादात्मनि
विम्वाद्भेदेनैवमन्यते तथैव पूजायात्मन्यनेकस्मिन्
कल्पसंकल्पेवरूपः स्वात्मानं भैरवरूपतयापयप्रत्यवि
सोवकालेन तन्मयीभवेन दैकात्म्यमाप्नुयादित्यर्थः तन्
मयीभावेनात्मकिं स्वरूपमाह।

ने॰
२॰३

203

तन्मयीभावनेनाम प्राप्तिः सा तु तदात्मता ।
अतत्तदात्मनिष्ठस्यापि किं भवेदित्याशंक्याह ।
स्पर्शनस्य परा धारा मेलकेन फलान्तरम् ।
सा तत्तदात्मनिष्ठाप्तिः सर्वतो नैराकांक्ष्यात्स्पर्शस्य पराक-
ष्ठेति नात्रान्यत्किंचित्फलं संभवेत् नचात्र साकांक्षतया
नामाप्यवशिष्यते येन फलान्तरमपि स्पृश्यं भवेदिति
भावः साकांक्षो हि प्रमाता तत्फलमर्थयमानः प्रथमं
तावत्साधनमन्विष्यति यथोदकाहरणार्थी घटं तत्सा-
धनेन प्राप्य तत्फलमासादयेदिति नैराकांक्ष्यात्स्वात्मा-
दौदासीन्यमवलम्बमानः स्वात्मन्येव तिष्ठेत् किं तु तत्
स्पर्शनैराकांक्ष्ये तत्फलान्तरेणाकांक्षान्तरस्याप्युल्लासात्
अत एव तन्मात्रमार्थिके साकांक्षतायामपि तस्य तथाकल्प-
नात् अतस्तु तदंशत्वेऽपि फले फलान्तरेण संभवेत्सर्वत
एव साकांक्षत्वस्य तत्पात् परमार्थलक्षणो स्पर्शोऽपि तत्फल-
मेव फलान्तरं संभवेत्सर्वतेन एव साकांक्षत्वस्य तयात्
तदाह ।
फले सर्वमस्पर्शेन तत्र तत्र प्रकल्पिते
प्रकल्पितेऽपि स्पर्शेन फलमन्यत्किमप्यतो
स्पर्शेनेत्यनिस्पर्शान्वितिमित्तेनेत्यर्थः सर्वस्मिन्फले यत्तदेव
रिक्तं तेन यस्य यः सोऽपि शिवः केवलोऽपि कस्याप्यहं
वेत्ति यस्य यागादिविधिः कोऽपि कस्यापि हि
मान्यतमस्य भवेत्स्वस्य समाप्तो देवः किं नाम नन्वसा-
वत्र यागे गतो हृदि कैवल्यमपि गच्छति लो-
कैः गतो लोकमानो हि देहवताविधोऽस्ति तः ।

अथैवंविधेयोगेनद्यधिरोहः कश्चिद्यस्मिन्नस्मादेह
वन्धवियोगोऽस्तिनापिजीवन्नपिलोकेवहात्मभिरव्यैग्राम
ग्राहकभावोहिसामान्यः सर्वदेहिनामिन्यागुस्तासमान
कल्पनयाव्यवहरन्नालोकमानः केवलमपिगच्छति
ग्राह्यग्राहकभावायात्मभेदापहस्तनेनपरमभिसानमि
वस्वभावस्वात्ममात्ररूपनयायोऽस्फुरन्नीत्यर्थः अयमेवदे
समानेव्यवहारेवहुषुकयोः विशेषोयत्तुकस्यचिदाग्रय
नयाभावाप्रवभासेनेवहुस्यनस्वरूपतः परस्यरागद्या
न्यतमभेदेनातियदुक्तम् मेयसाधारणोप्युक्तः स्वात्माभेदे
नमस्यनेमहेश्वरोयथावहुः पुनरस्यन्तभेदवादिनि अन
पवजीवन्मुक्तविषयतयाभगवानुद्यवमध्यायादिमाह

अथनाथः समाचारेपटलेष्टादशोऽध्यायात् ।
ष्टादशेपटलेयदुक्तंतत् श्रीमालिनीविजयसत्के अ
त्रैवसर्वमेवग्रन्थेपठति । नात्रशुद्धिर्नचाशुद्धिर्नभक्ष्यादिवि
चारणं नद्वैतंनापिवाद्वैतंलिङ्गपूजादिकंनहि नचापि
तत्परित्यागोनिष्परिग्रहतापिवा सपरिग्रहतावापिज
टाभस्मादिसंग्रहः तत्त्यागोनव्रतादीनांचरणाचरणंच
यत् क्षेत्रादिसंप्रवेशश्चसमयादिप्रपालनं परस्वरूपलिं
गादिनामगोत्रादिकंचयत् नास्मिन्विधीयतेकिंचिन्नचा
पिप्रतिषिध्यते विहितंसर्वमेवात्रप्रतिषिद्धमथापिच
किंत्वेतदत्रदेवेशिनियमेनविधीयते तत्त्वेचेतःस्थिरी
कार्यंस्वभ्यस्तंनयोगिना तच्चयस्ययथैवस्यात्तत्तथैव
समाचरेत् तत्त्वेनिश्चलचित्तस्तुभुंजानोविषयानपि नसं
स्पृश्यतेदोषैः सपद्मपत्रमिवांभसा विषापहारिमंत्रादि

समहोभवत्यत्रापि विषेनशुद्धेनेतेननहृयोगीमहात्म।
नि: अनेनचवास्तवजन्यादिसामनन्तयेणानुजोदेशो
दिष्टस्यविधिनिषेधतत्स्यतस्याणुपलेपःकृतःयतस्तुव
दस्तातोदत्वमेवेनवैषम्यात्स्वयमेवव्याचष्ट।

अशुद्धेद्दिकयेनामदेहाद्यंपांचभौतिकम्
प्रकाशतानितिकेकिंशुद्धस्यशुद्धोहिवस्तुनि।

यस्मामहिपंचभौतिकेदेहाद्येरूपादिपंचवर्गोयेविषमे
तावदेववहि इमाशुक्रशुक्लानिविलमेवजगद्दवनिय
दाद्येनानतत्कथमिवाशुद्धमयोशुद्धेवायतः किंशुद्ध
ष्ठोप्रकाशानितिकेवहिः समयिवस्तुनिनीलानीलादि
स्यायेनप्रतिभासविकारकारितामावाहस्तथयमेनयान
भवतश्यर्थः अतस्तत्यस्यपोनयमैःसनयानभवेदिति
इदंशुद्धमशुद्धमिदमितिभागोदृष्टेन ननत्वनभवापह
वोपलोकेनिर्वाधस्यशुद्धाशुद्धिव्यवहारस्यदर्शनात् ने
ननवचंशुद्धाशुद्धिव्यवहारमपहृमहेकिंनतेवस्तुय
मेनयानभवतश्चेत्यते प्रमातावव्यवस्थाति इदंशुद्ध
मशुद्धमिदमितिवस्तुयमेनैनानयोरशुद्धेन[illegible]लाविद
पिशुद्धेशुद्धमपिवानाशुद्धंस्यात् नहिनीलमनीलम्
पिकलाविरुद्धत्वभावस्यान्ययाकर्तुमशक्यत्वान्नथा
वैतेनमानामागीनांचसर्वस्याशमयमयस्यचभस्मनाद्भिः
स्पृष्टतांचवशुद्धिरुक्तामनोऽभिविभिरित्यादिस्मृतीनोपपुक्तिर्वा
पितत्वस्यान् एवंप्रमातृयमेतेशुद्धेववहस्तनोश्शायोध्यते
नाकिंशुद्धेनाशुद्धेनचेत्याह।

अशुद्धस्यवभावस्यशुद्धिःस्यात्मात्मदेशेवकिं अन्यो
नाअपवेययोनेवस्यादस्यमयहि।

नेयाशुद्धस्यपृथिव्यादेर्भावस्यनाशेनैवाशुद्धेनजलादि
नाभावान्तरेणाशुद्धिःस्यात् नैषपक्षोयुज्यतेयस्मात्ः शुद्धा
हीनेवसमानेनप्रकारेणान्योन्याश्रयतादिहवशानाल
मापनेन् नद्याहृपृथिवीजलतःशुद्धेजलेपशानानस्त।
या अन्योन्याश्रयतास्यमशुद्धस्येष्यंकमःशुद्धाजल
तःशुद्धेहृदेनिवर्त्तनाभवेत् वायनोवारिणोवायोस्तेन
समस्यवारितःशुद्धादेवाद्दिजलादेरशुद्धस्यपृथिव्या
देः शुद्धावुभयोरप्यविशेषात् परस्परमपिस्यात् इती
दमन्योन्याश्रयत्वम् एवमशुद्धस्याशुद्धेनैवाशुद्धिस्त्वेकि
येनतदुभयोरप्यविशेषादन्योन्याश्रयत्वमित्यकं शुद्धा
द्देष्यंकमशति एवंवैयर्थ्यायपियोन्यम् अथाशुद्धस्य
पृथिव्यादेरशुद्धादेवजलादेःशुद्धिस्तत्स्याशुद्धत्वाद्यवि
शेषात्त्वयमेवास्तुकिमनेनाशुद्धेनजलादिनेतिवैय
र्थ्यं अथपृथिवीजलाद्युद्धेजलमपिवायोःसोपितेनस
त्तरयप्यसस्मादाकाशादेस्तदप्यन्यतरस्यानवस्थाने एव
मशुद्धस्यपृथिव्यादेर्भावस्याशुद्धादन्यतोजलादेःशुद्धि
र्नैनचटतेयस्मात्स्यात् एवंतस्यतस्याशुद्धादेवशुद्धिः
स्यादित्याह। वहुरूपादिकामंत्राःपावनातेशुद्धता।
पावनादिस्वर्थोत्स्वभावतःतत्वाकाशादिभूतपंचकस्य
णाभूतशाखान्नकामंत्रायदिस्वभावतएवशुद्धास्तत्किं
तिस्वयमेवपृथिव्यादयोपिस्वभावतएवशुद्धाःस्तत्कि
त्याह। मंत्राःस्वभावतःशुद्धायदितेपिनकिंतथा।
नतुमंत्राणांपावनत्वेशिवात्मतालक्षणेनिमित्तान्तर।

ने
२०५
205

मस्तीत्याह ।

शिवात्मतानैवशुद्धिर्यदिनश्यापिस्यान्नकिम्

ननुनाममन्त्राणांशिवात्मतापावनत्वेनिमित्तनश्यापिभू
तयेचकेमानकिंभवेत् शिवात्मताहिप्रकाशरूपत्वमु
च्यते तेनविनाचनकिंचिदपि स्फुरेदितिप्रकाशमान
तान्यथानुपपत्त्यास्त्येव पक्षान्तरात्मत्वे श्रूयमाणेपिशि
वात्मत्वेमन्त्राणांमननत्राणधर्मकत्वयानयात्वेनपरि
ज्ञानमस्तिनपराहीनामितितैलक्षणेनमन्त्राणांपव
शुद्धत्वमितिमतमित्याह ।

शिवात्मतापरिज्ञानेनमन्त्रेशुभपरादिवत् तेनैव
शुद्धाश्चैवतज्ज्ञाभिस्तैर्हिशुद्धता ।

एवंतर्हिशिवात्मत्वेनज्ञाभिः नामशुद्धानच्यतेइत्याह
तज्ज्ञाभिरिति साचपरादिष्वपिसमानेत्याह योगिनांप्रति
साचास्तिभावेष्वितिविशुद्धता तथाचपशुमायाणाम
न्त्रेष्वविशुद्धता पशुमायाणांहिमन्त्रेष्वपिशिवात्म(
त्वेनपरिज्ञानंनास्तीतितान्प्रतितेषांस्वकार्यकारित्वाभा
वात्मंभावनीयमप्यशुद्धत्वेपरादीनांचयोगिनंप्रतित
त्परिज्ञानमस्तीतितेषामपिविशुद्धत्वम् एतदेवाहिज्ञा
मयोगिनोयोगित्वेयथेभिरखिलैरभिः स्वविशुद्धशिवात्मता(
योपरिज्ञानान्नास्तीति यथोक्तं यः पुनः सर्वतत्त्वानिवेत्त्येता
नियथार्थतः सगुरुस्तत्समः प्रोक्तोमन्त्रवीर्यप्रकाश।
कइतिश्रुतस्वप्रथ्याकथंकेवलेननशुद्धाशुद्ध्यादिविभाग
इतिसहिशास्त्रेणाव्यवस्थाप्यतेइत्याह ।

ननुचोदनयाशुद्धाशुद्ध्यादिकविनिश्चयः ।

चोदनाविधायकंवाक्यं यदाहुः चोदनेतिक्रियायाः प्रवर्त

यत्स्मृतिः कथं नामयानि त्वानि तानि मम पापानि सर्वतः या
मयः स्याममेपापानि देहाश्चैव मलाश्च नश्यन्ति आदिग्रहणे
नभस्याभस्यादि ननु यदि नामशुद्ध्याशुद्धिविभागे वादेन
वनिमित्तेनाशुद्धिर्नवाशुद्धिरिति नित्यादरः स्यमस्तु न।
यापापवाचोदनैव शिवोदिता नन्वेवमुभयोरपि वादनत्वा
विशेषकानाममन्तावत्प्रमाणभूतानामेव यदाश्रयेण शुद्ध्य
शुद्ध्यादिविनिश्चयं विधास्यामस्तथाशंकाह।

काम्यान्नतीतान्निवेदनदमज्ञप्रविनाशिनम्।

अस्येति शरद्गुणं ग्रंथविस्तरभयात्प्रतानि नामिति भा
वः इदत्वलसमयेयापदत्त्वनस्यशदस्यार्थावबोधमात्रेणा
नेयम् अथ न यान्नेनरनिश्चये गुरुपद्मश्रवणेति न्वास्या
नेऽसमपरिहार्यं नेन न तथोक्तत्वादेवासौ प्रमाणो भवति
अनुपायात्पुनरप्रमाणमेवेति निश्चयः ततश्च वैदिकाम
स्मावाचोदनायासातत्वेनाखिलधर्मसकलजगदु
द्दिपौशांपरपंकजपवपरमेश्वरः प्रामाण्ये निवन्धनेत
द्युपदिष्टत्वात्सर्वशास्त्राणां न तु वैदिकाचोदनायामक
तेत्तवकुशकं ववनाप्रमाणत्वान्सर्वेरवनानांकतेह वैक।
त्वात् अतश्चोभयोरपि वादनयोः सततमविशिष्टमिति
किमाश्रयेणात्र वक्ष्यमाणविवेकं कुर्म इति न न्यानीमः
नवानयोः परस्परं वाध्यबाधकभावो ज्ञातुमस्ति बलत्वा
देकत्वदौर्वल्यनिमित्तं यदेदवास्त्वेनाम क्रमेतरा।
णायताङ्गः वेदवत्स्यानुवर्तीचयायेण सकलोजनः वेद
वासस्तत्पः कश्चिदागमो वेदवन्नैव स्या इति अतश्च वेदक
देकपवागमान्तराणां वाध इति तदाश्रयेणैव शुद्धेः

ख्यादिविभागः ननुयद्येवंनरेन्द्रोवासन्नोदेहदिकीर्णोवेद
नानामतयापिबाधः किंनभवेत्समानन्यायत्वात् नैषक
तरत्रबलवत्किंविकारगणस्तुमध्यासोयेनान्यत्रनियमे
नबाधःस्यात् तदाह ।

वैदिकाबाधितेयेवेद्विपरीतेनकिंभवेत् ।

ननुयद्येवंनस्मरस्परग्राहकत्वादुभयमप्यैदमप्रमाण
मितिनकिंविनिश्चेत नैतत् ईश्वरप्रणीतत्वात्स्वस्यब
लवतःप्रामाण्यकारणस्योभयत्रापिसद्भावात् तर्हिस्व
तराभिदमप्रामाण्यकारणं यदेकस्मिन्नुपदेहदिपर
स्परग्राहकत्वेनामेति नैतत् तत्रापिकारभेदेनतस्योप
देशात् भगवताहिशुश्रूषादिसामान्येनसर्वपुरुषवि
षयतयाचोदिते विशिष्टविषयतयाविहितमितिनकश्चि
दनयोरप्रामाण्यपर्यवसायीदोषः तदुभयोरपिचोदन
योर्भिन्नविषयत्वेनावस्थितेः सत्वमविशिष्टमितिसिद्धं
ननुकथमनयोरविशिष्टसत्वंशुश्रूषादिविधेःसर्वपुरु
षतयाप्रवृत्ताबाधकविहितविषयेबाधादिसमाशंकाह ।

सम्यक्त्वमसेबाधोविशिष्टविषयवतःप्रबला
देनकत्वेनःसामान्यविहितेविधौ ।

यदिनामबाधाहृतेसम्यक् प्रवद्धस्यसेतनकस्मादपिचो
दनायाःसत्वरार्थः नयाहिनिरवकाशत्वाद्विशेषात्मावि
धिःसर्वत्रलब्धावकाशंसामान्यात्मकमुत्सर्गविधिंबाध
तेइतिवाक्यविदः सर्वविषयावष्टंभेनलब्धप्रतिष्ठो
पिउत्सर्गोविधिरपवादविधेः विशिष्टविषयंपरिक
ल्प्य विषयान्तरेनिर्बाधमभिनिविष्टोभवेत् यदाह ॥
तृणीकाकारः प्रकल्प्यापवादविषयं ॥

ननूत्सर्गोभिनिविशत इति अत एव कविहायनेयमा
मारोपेनांशेकनीयं विषयान्तरे प्रमाणत्वरूपत्वेन प्रतिष्ठा
पनात् सर्वहियाबाधः समानकार्यकारित्वाद्विरोधाद्द
नचैवमसेनाथः प्रणयेदिति वमसेनायोप्रणयनेसा
मान्येन विहितेगोदोहेन पशुकामस्य प्रणयेदिति पशु
कामात्मविशिष्टविषयत्वेनापवादात्मागोदोहनविधे
रपप्रणायनलक्षणसमानकार्यकारित्वाद्बाध्यते अग्न्याश्रि
नयो भवतीति सामान्येन सर्वत्र ऋतुविषयतयाविहि
तोग्निष्टोमाश्रितयोवा नयेयस्य चतुरश्रत्वेनापवादत्वे
पिनाविरोधत्वाद्बाध्यते नन्वेवमपि प्रकृतेकिमित्यांश
माह । मूल श्रुश्रुत्यादीवसामान्यविहितेनतद्बाधि
ति शृंगमितेवापिनेएवतद्बाधात्वेनविर्णितं ।
वैदिकावादनया सामान्येन सर्वत्रपुरुषविषयतयावि
हितेत्रपिनेश्रुश्रुत्यादीनत्वतावेषयेर्याहिरोधेनवाधि
तेएवननवापिते भवत इति भावः अत्र हेतुस्तद्बाधात्र
तिवर्णितमिति नात्रश्रुहितेवाश्रुतिहित्येपवादात्मन
त्वविषयं विधिवाक्यमृत्युकामेत्यर्थः ननु नात्रविधिवाक
त्ववलंकेत्रुक्तेनिर्वायस्य श्रुश्रुत्यादिविभागस्य लोके दृश्य
नात्मस्वत्वादिप्रमाणान्तरविरुद्धत्वात् तेनावश्यमने
नार्थवादेन भाव्यम् नहिभूषाविध्येकवाक्यतयोप्यनेन श्र
नश्रुतदेयनेवास्यार्थवत्वम् नस्वतः अत एव वास्यस्वरूप
परत्वाभावात्प्रमाणान्तरविरोधः अर्थवादवाक्यमहि
तिविधौ स्मृहातिशयोनायते येनतत्रमादरेप्रवर्ततेलोकः
विधौ स्महातिशयोजायते येननतत्रसादरंप्रवर्ततेलोकः
यद्वाङ्ः विधिशाकिरवसोदितितांप्राशस्त्यांतेसमुन्नप्रा

ते
२८
207

नीति तेन सर्वं च्छेलथा नरत्वादि भवे लिंगं न सृजेयत् यजे
दाध्यात्मिकं लिंगं यत्र लीनं चराचरमित्यादेः श्रूयमाण
स्य सर्वं निर्विकल्पेन योगिनां भाव्यमित्यादेः परिकल्पमा
नस्य वा विधेः प्ररोचनाकारितया शेषभूतो यमर्थवा
द एवेत्याशंक्याह।

नार्थवादादिशंका च वाक्ये माहेश्वरे भवेत्।

यदुक्तं विधिवाक्यमिदं तन्त्रे नार्थवादः कदाचन जायते
प्रत्यवायेषु सत्क्रियाणां फलेषु यथेति तथा नार्थवादः शि
वागमे इति माहेश्वरे इति विशेषणाद्वेदमहेश्वरप्रणी
तत्वे हेतुकः प्रामाण्ये हि बुद्धिमान्द्यं केनचित्कदाचिद्य
र्थं भवेदिति भावः यत्न बुद्धिमतानयप्रयुक्तेन चैवं संभा
वना भवेदित्याह।

प्रबुद्धिपूर्वं हि तथा संस्थिते सतते भवेत् श्रो
मादिरूपे निगमे शंका मिथ्यार्थतो यति।

रहस्यत्वन्निगमे वेदशास्त्रे सतते विधिवाक्यानामर्थवा
दवाक्यानां वा कृतिकाले मिथ्यार्थतायतिश्च सदर्थविष
ये ये ता एवं कारिणां शंका भवतीति संभाव्य यतः सपर
मते च न गर्जितवद्बुद्धिपूर्वं प्रबुद्धिमकर्तृकत्वेन तथा
विध्यर्थवादादिरूपतया संस्थितः अतएवानर्थकेन श्रु
सन्न्यायपनाद्यामादिरूपेण स्थितम् यदभिप्रायेणैव श्री
मेतेमवभगवन्तमनादिमीशमाश्रित्यैव स्वामितिवे
दवचः श्लोकः तेषामकर्तृकत्वेन यानन्त काश्चिदत्र विभ
भमेति मतिमानिति वर्णिते योगिन्याघस्य शेकम् यत्र
पुनर्गविभिन्नरविता नानात्मा परमेश्वरप्रवणास्वरूपेणा
वस्मिन्नलक्षकानामामिथ्यार्थताशंका भवेदित्याह।

अनवच्छिन्नविज्ञानैकस्वरूपमनिर्भरः शाश्व
त्मनास्थितो हे देवो मिथ्यात्वेऽपि नाहतेति ।
मिथ्यात्वेऽपि नाहतोऽयमत्र पूर्वार्धे हेतुः नवीश्वरः सर्व
शास्त्राणामग्रतो नैश्वर्यगतमस्माभिर्मतं स एव नन्दात्म
नावस्थितः इत्यपूर्वं किमिदमुच्यते इत्याशङ्क्याह ।
मूल इच्छावामात्ररूपेण यथानिशमीश्वरः
नन्दरूपाभिधानेनात्र हासः सन्ततमास्थितः ।
टीका यथा स्वतन्त्रपरमेश्वरः स्वेच्छामाहात्म्यात् स्वात्मप्रमा
तृप्रमेयादिभावरूपेणाख्यातिमुक्तः सन् यथावदात्म
विश्वरूपतयास्थितस्तथा शब्दस्याप्यात्मानयानतवदेवन
स्वप्रमातृप्रमेयात्मनो वाच्यस्य विश्वस्य यत्त्वमसापो।
दरूपेण स्वाभिधानेन वाचकतयाख्यातिमुक्तः सन् तथा
वाचकात्मशास्त्ररूपतयास्थितः इत्यर्थः एवमपि यद्य
स्य कश्चिन्मिथ्यात्वं स्यात्तदपि न कश्चिद्दोष इत्याह ।
मूल अथवादावपि यद्वास्य विध्यादिसूत्रमीरितं
तेनात्मसमः स्वात्मैव स एव तद्विधायकः ।
यद्वत्स्वतन्त्रनिर्हादिरूपोऽर्थवादोऽस्य विधिनिषेधा
त्मनो विधिवाक्यस्याङ्गभावमियात्तत्स्वरूपपरमाभा
वादस्मात्सन्न कश्चिद्दोषः नन्वस्य यथाश्रुतोऽर्थः प्रति
पाद्यः किं न विधेयो निषेध्यो वा यदस्याङ्गभावेन प्रति
ष्ठानं प्रत्ययवान् विधिवाक्यैकतयैवास्य प्रामाण्यमित्यवा
कविरः यथाङ्कुः इत्यर्थवादो विधिनैकवाक्यभावात्
मामान्वमस्मीभजन्तन्ति तथाहि वर्हिषि रजतं न देय।
मित्यस्य विधेः शेषभूतस्य सोऽरोदीत् यदरोदीत्तद्रुद्रस्य रुद्रः

ने·
१०८

208

वामिमादेरर्थवादस्य न रुद्ररोदनादिप्रतिपाद्यं किन्तु बर्हि
षि यो रजतं ददाति पुरास्य संवत्सराद्गृहे रोदनं भवती
ति बर्हिषि रजतं न देयमिति स एव पुनरर्थवादो यथ
योगस्य भावनया पानदा विधायको यथाश्रुतार्थप्र
तिपादको भवेदित्यर्थः सोऽरोदीदित्यादेरप्यर्थवाद
वाक्ये हि रुद्रस्य रुदतो यस्य तस्य यदशीर्यत तद्रजतमभ
वदिति तत्प्रतिपादने समाप्तमेवेदं एवंप्रायाणां बहू
नां श्रुतिवाक्यानां समन्वयेनेष्टः तदुक्तम् यद्यास्वरूपपर
तामपि संस्पृशन्तः प्रामाण्यवत्त्वमनेन भेन परिच्छिन्नवन्तो
नैयायिकादिप्रकृष्टातिशयं वदन्तो हन्तान्त्यवर्णानम
र्थोह्ययथार्थमाहुरिति न केवलमप्रसिद्धस्यैव सम्प्र
यत्वपावस्मारन्तेऽपि योऽस्याह । यद्योगभावं गच्छमानर्थो
गन्नगरादिवत् यद्वा विधिनिषेधात्मनो विधिवाक्यस्य
ऽङ्गभावं गच्छन्नप्ययमर्थवादः सन्निहितत्वान्निरर्थ
क एव भवेत् अत्र दृष्टान्तः गन्नगरादिवदिति तथा
हि पदार्थगतेन सन्निहिता वर्णा न निरर्थकास्तथाय
मपीति वर्णानामानर्थक्ये हि वर्णात्यये यथान्तरग
मनं न स्यात् यथा गजः जरः घोरः संवस्याप्यर्थव
न्न स्यात् एवं यथा वर्णानामानर्थक्ये हि समुदायोऽप्यनर्थ
क एव भवेत् यथैकस्याः सिकतायास्तैलादानासा
मर्थ्ये तत्समुदायोऽपि राशिरप्यसमर्थ इति एवमर्थवाद
स्यानर्थक्ये न तत्सन्निधानेन विधीयमाने निषिध्यमा
ने वार्थे मादरं प्रवृत्तेः निवृत्तिर्वा न स्यात् सोऽरोदीदि
त्याहोहि रोदनप्रभवं रजतं तेनानादि
नमेवमुक्तं ॥

येन व्रीहिं छिनत्ति दात्रात्मादरेण निवृत्तिर्भवेत् लोकेपि त्वाहि
यंगोः केनचेप्सितेन नयाकेनारः प्रवर्तते यथैषा वज्रादि
नपतीरा सुशीलास्यपत्या न च प्रजा चेत्सव माहेभ्यः स्वाति
पदेभ्यः इति स्वात्म वमाति कायमर्थः श्रुतआह।

स्वार्थप्रत्यायने वास्य स्वसंवित्तिर्व भासते नदप
ह्रवनेकन्नेशक्यो विधिनिषेधयोः।

टीका अथ यथेन हन्ताकारेणापह्नयते नहि विधिनिषेधा
त्मनो विधिवाक्यस्याप्यपह्नवः कर्तुं शक्यः इत्याह नदपह्न
वस्माहि न केवलमत्र स्वसंवित्तिरेव साधकं प्रमाणम
स्ति यावच्छ्रुतिरपीत्याह। मूल श्रुतिश्चागलिवा

केभ्यः स्वसंविच्छ्रावितवाचिता यासमग्रार्थमालीक
नत्वनिश्चयकारिणी।

टीका श्रुतिरितिसमनन्त
टीका ननु भवतु नामेदमर्थवादवाक्यं विधिवाक्यं वाकि
मनयानुश्रितया न ह्यपि वेदशास्त्रोक्तः शुद्ध्यादिविभाग
स्नावयथास्कश्रुतावाचितः अनेन शाक्तं विश्वं ह्रदि विहितो
नाच्छुद्धे स्तनीयस्वराशिः काष्ठीति शुद्धिशुद्धिविधानम
वनसिद्धे हिमांशक्याह। मूल स्तैदेहैव देहो ध्यायो

वाशुद्धिः प्रकीर्तिता अन्यथेति तु शुन्नाम शुद्धं से
वित्स्वतं संविन्नादात्म्यमापन्नं सर्वं शुद्धमतः स्थितं।

टीका वेदशास्त्रे हि स्नेदेहे देहशुत्रेमलाशौचयदशुः।
हिकन्या अन्यत्र जीवदेहेदेहस्यापवमलादेशचनेम्यनः से
वित्स्वरूभावासंस्तभावानिवर्त्यनाहेतोः संविदः प्रकाश
यत्तुतोभिन्नेत दृशुद्धं तथात्वा विशेषात् स्वरूपाराना सवंगव
... विन्नां विदकमापमनत्मा।
... ः अतयवचयाकिं ...

ते
२०५

२०९

वैश्वरूप्यमिति तेन संविदैकात्म्यानैकात्म्याभ्यां सर्वत्र शु
द्धाशुद्धिविभाग इति स्थितं सिद्धम्। न चैतच्छक्तिमात्रेणो
वाभिहितं यावदागमेनापीत्याह।

श्रीमद्वीरावलीबोधे शुद्धाशुद्धिनिरूपणे

तदेव शास्त्रद्वारेण पठति सर्वेषां वाहको जीवो नास्ति
किंचिदजीवकम्। यत्किंचिज्जीवरहितमशुद्धं तद्धि जा।
यते जीवयति निखिलमिदं भूतजातं ज्ञानक्रियात्मत्वेन
प्राणयतीति जीवः परप्रकाशः स सर्वेषां प्रमातृप्रमे
यात्मनो विश्वस्य वाहयति संचारयतीति वाहकः स्वा
त्मसंलग्नतयावभासकत्वमर्थः प्रवर्तकः नास्ति किंचि
दजीवकमिति नहि प्रकाशातिरिक्तं किंचिदपि भाया
दिति भावः यतस्तु किंचिज्जीवरहितं तत्तदैकात्म्येनासं
वेद्यमानत्वेन तदशुद्धं विजायते इत्यपपदस्य स्फुरद्रूपत्वात्
विहरणीयतयावगच्छतेत्यर्थः एवं संविदनतिरिक्त
स्याशुद्धत्वेनाभिधानादितरस्य तु शुद्धमेवेत्यर्थसिद्धं
तदाह।

तस्माद्यत्संविदो नातिरिक्तं तच्छुद्धिमावहेत्

तदुक्तं तत्रैव अशुद्धं नास्ति
यन्नेन रहितं किंचिद्विश्वं सर्वं तत्र शिववत्स्थितं
शुद्धाशुद्धिविभागो न कैश्चिदशुद्धं तेन न जायते इति नन्वेवं शु
कथमत्र समाश्वासः स्यादित्याशंक्याह। परिगृहीत इति

अविकल्पेन भावेन भवनयोपितयाभवत्।

तथेति संविदैकात्म्यानैकात्म्याभ्यां शुद्धाशुद्धिविभा
गाभाव इत्यर्थः तदुक्तं तत्र सर्वाभिर्भक्तितः पूर्वं गो
मांसं च नैरुक्तमिति याहिनाममहितेन व्याख्यातो॥

सेविदेकाम्यमेव शुद्दिरितिनजानीयस्तत्कथंशास्त्रव
हिष्कृतेलोकविरुद्धेगोमांसादिभक्षणेयत्तः अतएववाह्वा
सेवर्णाणायदृक्ष्येलोकविहितेयच्चशास्त्रवहिष्कृतेय
जगत्स्थेचनियवर्वीरेशाहार्यमेवनदिमाणुकाविक
स्यमहारागायलोकशास्त्रविरुद्धेद्दयनानममांसदिहेतुय
नाममसर्वेद्दवाणालोकविरुद्धत्वादेनवास्तवरूपांकि
लपरासंविदेवेतिकिनामशुद्धस्यनिष्ठवासर्वैचवसे
विरूपत्वाविशेषात् अतएवतत्रवितमस्यवेतामात्रमेव
प्रयोजने किंसंविदेकाग्रीभूतेचितेननवेति यदुक्तं नव
योभोगतः शोकाद्याख्यानाभासरूपिणी स्वात्मतयान्यवे
तान्तःस्थिरंकिंवाचलेमनशति ननुयद्येवंतत्कानिमिमें
मांसादिकर्मसमभक्षणतयोपदिष्टमित्याशंक्याह।

मूल लोकसंरक्षणार्थंतनन्नवैतैः प्रयोपितम्।

पवस्तुपरिहेयत्वथसंविदेकात्म्योपिलोकेलोभलो
लाभाद्यवतत्कर्वोक्तालोकयात्रार्थंशुद्धिघादितिनत्से
घिदहेनास्त्यादरस्मादेकेरूपैतेः प्रकर्षेणतत्रद्दयहष
णादिहारेणगोपितेनप्रकाशितमित्यर्थः यदुक्तंतन्त्रे
व लाभासमरमेसर्वेहर्षणादिभिनः कृतमिति यदपि
मायेगेव यत्केकुर्वतेनतत्कर्योयहषुस्तत्त्समाचरेदिका
ग्रन्थेशकम् नत्विदंभावनातेवहीरूपतयाचेनसंभव
तिनतत्कस्यशुद्धस्यशुद्धोस्यातोयदपिकारेणाप्यथविवा
रणारम्भणे अप्यपदिसंभवतितत्पथ्येवसंभवतिनथे
वमेवेत् किंनपणमान्समान्येतायोरनानेनेत्याशंका
ह। मूल वाहिः सत्त्वापिभावेशुद्धधशुद्धीनगोल

ने
२१०

210

वत् प्रमाणधर्मेणायं विशेषानैकवेदनात्
वहीतूपतयाभ्युपगम्यमानेष्वपि नीलादिन्यायेन प्र
तिभासविकारकारित्वाभावात् शुद्ध्यशुद्धी न वस्तुनो
धर्मः किं तु प्रमातुः प्रमाणादिविशेषानैकवेदकत्व
यामातिशयः संस्यायाद्यवस्थितीदं शुद्धमिदमशुद्ध
मिति अत एव शुद्ध्यशुद्धी न नियते कस्यचिद्धि यदशुद्ध
तमाम्स्यानि वस्तुधर्मत्वे हि भवेन्नामायं नियमो यदि
देशुद्धमिदमशुद्धमिति नहि कस्यचिन्नीलमप्यनी
लं भवेत् न तु प्रमाणस्तु तदस्तु दर्शनेनैव मनः प्रसी
देहि विविक्तस्याशुद्धिः कथं न शुद्ध्यशुद्धी वस्तुनो धर्म इ
त्याशंक्याह ।

यदि वा वस्तुधर्मोऽपि मात्रापेक्षानिबन्धनः सोम्या
संज्ञासंस्कारहेतुः शुद्धान्यस्य विपर्ययः ।

यदि नाम शुद्ध्यशुद्ध्योर्वस्तुधर्मत्वमभ्युपेयते तदपि प्रमातृ
पारतंत्र्यमेवात्र निबन्धनं भवेत् यथा हि यमेव प्रमातारम
पेक्ष्य हि तच्छुद्धिरूपतामापेते तमेव तदशुद्धो भवेन्नरस्य त
वनस्यैकत्वादिशुद्धापत्तेन तस्यापि सम्भाव्यमानत्वात् प
वेपनेव प्रमाणापशुद्धत्वेनापरिगृहीते तस्मिन् शुद्धेनापरस्य
तथामेकेवसरासोज्ञामराणे हेतुः पाजकस्य शुद्धाप्रवृत्ता
रामतरणादो यापेपल्यर्थः स्वरायाप्रवृत्ताः कर्तव्यशते
प्रमप्यसौज्ञामाराणमयानकस्य पुनरशुद्धावचारणादावयो
रेपत्स्यर्थः यत्स्मृतिः चालगाम्यकृताः कस्माद्याजनिरवोषा
मयधेपाः नैतत्वमि शुद्धं पेमिनाति भ्रंशाकरस्मृतमिति
तस्मादस्तुधर्मत्वेष्वनयोः मात्रापेक्षानिबन्धनत्वं यदि न
स्याननन्तर्वानेव प्रतिसरायाः शुद्धत्वमेव भवेदशुद्धत्वमेवेति

पवेत्तगायाः सामान्येनाभुद्दत्वेविहितेस्तोत्रमणीहोत्तवि।
षयत्वेनविशेषकृत्याविशेषाहापितमित्यवगन्तव्ये नत्र
मवच्छेद्याचोदनयापरिवैदिकोचोदनावाधितानवाव
हात्लोवैदिकाश्रनञ्चोदनयात्वेनेवस्वबाध्यतेशमेनवये।
त्किकामिवमनःप्रतिभासनेश्मशंकाह।

मूल यनेनचोदनानांवस्ववाकैरपिवाधनम्
कविन्नस्वदर्शनेवस्वहमाविधिनिषेधवत्।

टीका स्ववाक्यैरिन्यपवाददर्शयेः कविरिमत्रमगेविषये स
न्दर्शितामित्यनेनयथोक्तञ्चमानेवमयोक्तिकपर्यवसायि
काश्चिदोषदर्शनप्रकाशिते यमामाकम् शेषाविशेषवाद
नयासामान्यात्मिकीवैदिकोचोदनावाधितेतिनचैतत्स
मादिकमपितत्पूर्वेतिदर्शयितव्रलहस्मानिषेधवदिति
हृष्टान्तेन एवंयथाब्रालणोनहन्तव्यइतिसामान्येनब्रह्म
हत्यानिषेधोविहितोबालणोब्रालणमालभेतेतिविशेष
कृत्याबाधितः तथाह्यत्रयाग्रस्यश्रुद्दत्वमित्यर्थः एवंश्रु
त्यश्रुद्दिविषयेविचारेकृतेनमन्यदायनतिदिशतिभस्मादि
विपयोग्येनेत्यायमाश्रित्यवर्तितः नभस्मादिविचारण
मित्यत्रनात्रभस्येनचाभस्त्वमित्यादयोग्यमामसत्याभावि
मयोग्यमेनेवम्नायेनगतार्थश्रमर्थः नत्र यथाशेषाविशे
षचोदनयासामान्यात्मिकावैदिकीचोदनावाध्यते नयावै
दिकाश्रयिप्रेवीचोदनाकिंनेवमाशंकांगर्भीकृत्यागमा
र्थमेवदर्शयितुमुपक्रमते। सर्वज्ञानोत्तरशैवभाषते
स्ममहेश्वरः नरेवाग्रेहोरेणपठति नराधिदेवदुरिणवि
त्वकह्मपुरीरिते ज्ञनेनरवैशिष्ट्यान्त्वेपूर्वमेवाचकं न

ने
२११

211

रोक्तस्यस्मृत्युक्तेर्बाधकेयावदिस्तुज्ञस्यहेतूक्तेनदाह पूर्वं
पूर्वंप्रबाधकमिति प्रत्येनरोत्तरवैशिष्ट्येहेतुः सामान्य
स्यविशेषेणबाधोन्यायप्रश्नतिभावः प्रत्युतएवविपर्ययेण
बाधोनभवेदित्याह ।

नशैवैर्वैस्मवैर्वाक्यैर्बाधनीयंकदाचन वैस्म
वेदमूलसंभूतैर्नैर्मादिपरिमर्दयेत् ।

मूलसंभूतेर्वैदवाक्यैरित्यर्थः पश्चातिः प्रजापतिनस्वा
रोवेदाप्रज्ञायत्नेनिपत्रवैवैस्मवैवेदवाक्यैर्नबाध्यते न
शेषवाधनेकावानेत्यर्थमिदम् प्रादेशाद्वाहूलसंभू
तानामपिपूर्ववाक्यैर्नबाधइत्याद्यायम् पदुक्तंतत्र न
कैवैस्मवैपरजन्मजेः नशेवैविस्मृवैवैर्बाध्यतेनकदाच
नेति नत्वविपर्ययेणापिबाधोकोदोषइत्याशंक्याह वाच
नेषांवैपरीत्यानसमूढः पापमाग्भवेत् पूर्वेणोत्तरस्यवं
याद्दृवीयपनेपाः समूढोनहवैतनः उभरोत्तरवैशिष्ट्ये
मवैषांपरिकीर्तितेरतिपवैसवैत्स्टवाक्षैवपर्वशास्त्रे
स्तयपात्त्वमातिष्ठाकार्यानामेत्याह ।

तस्मात्न्त्याज्यनयास्कन्नलोकधर्मानवाचरेत् । [illegible]
तिष्ठाशूल्यनयानुगीणाह्यमालोकधर्मानवाचरेत् ।
नाचरेतनकुर्विद्यायहतिभावः तदुक्तंतत्र यत्तवर्णाश्रमा
वाराः पापविनाशुलोकिकाः संवमान्दयापर्मोस्नुपमि
हाचाविचारयेत् गर्भाधानादितः कृत्वायावदुहाहमेवच
नावनवैदिकंकुर्मपशाद्वैवसनस्यभाक् तमाशयेदुत्मा
वैस्कन्नलोकधर्मान्समाचरेदिति ॥

अत एव अन्त:कौलो बहि:शैवो लोकाचारेण वैदिक: सा
रमादाय तिष्ठन नारिकेलफलं यथेत्यागमेवोक्तं तत्र
त्रयाणामाद्यैर्लोकधर्मानुतिष्ठन्तन् शैवशास्त्रागमा
वेन किं न वेद्याः शैवा आह नान्यशास्त्रसमुद्दिष्टेनानुष्ठानेन
नोचरेत् नित्यनैमि त्तिकं स्वकीयशास्त्रप्रकाशितं पित्रन्न
यमित्यागुरुमेवार्थं वरदं त्विति तत्र तत्त्वमपास्य
तानये यथा दिशाशास्त्रान्तरोदितं भगवताहेह यागादिका
र्यभेदेन परस्परविलक्षणानि शास्त्राण्युपादिष्टानीत्यन्य
शास्त्रोदितैकधर्मत्वेन ग्रहणं स्यात् तदुक्तं तत्र नान्यशा
स्त्रसमुद्दिष्टेन वामो देवतासेवनं विशुद्धभावनायुक्त: शै
वैकगतमानसो नित्यं नन्दसमानतन्त्रायेत्याद्यन्यस्य न
लाम्यपि क्रियाभेदाद्विनाम्नेवमागमविद: यदाहु: क्रिया
दिविधिभेदेन तन्त्रभेदो यत: स्मृत: तस्माद्यत्र यदेवोक्तं तत्का
र्यं नान्यतन्त्रतस्त्वन्यप्रतापोऽत्र रूप्यमायांशशास्त्रान्तरादेय
तर्णीयं अन्यथा तन्नोदितिकं तत्रता कलापस्य परिहीनं:
स्यात् तथाहि सर्वशास्त्रे तत्र हारपतीनि शास्त्रमहास्त्रशाभि
मेत्रेते पुंछाविनिवेशितोऽस्माहात्म्यलदिव्य यशान्तये रसादे
हारपतीनां कथमिति शिरस्यपेतापो समानं तेजाचिशिरो
भैरवान् तनामूलेऽन्तरनीनादिरूदं वताहृदयम् महाका
लेसदृष्टं वयमनो वैवदालिशो अन्याश्रयेत्वर्णीयं पुत्रैव
व स्वलमुखं कथंतिपदिव्यपेतापां समानं तेजस्तेय।
म्स्समुत्थमनभिधानादसमानकस्याक्षीसत्वनरण
स्याऽऽरवाहं समस्तार्थपुष्पं संशृस भावित: समाभिमन्त्रि
तेऽन्नवाञ्जलदग्निशिखाकुले नाराचास्त्रप्रयोगेन प्रविश्य

ने
२२२

218

हृदमध्यनरस्यापेक्षणीयं नाराचास्त्रप्रयोगः कीदृशि
मपेक्षायाम् असमानकस्यापि शास्त्रस्य तदनुपलंभाद् असमत्व
मसमानादृतन्त्वविजयाख्यान्निशान्तशास्त्रात् उत्तानत्व
करहस्तातिसंश्लेषः प्रसारयेत् मध्यमाङ्गुष्ठकोलगो
वालयेन मुद्रामुद्रः नाराचः कीर्तितो यवमिस्यापेक्षणी
यम् अपेक्षानिवृत्तिर्हि नः फलेसाव यत एवम् एव तदेवा
पेक्षणीयम् किं समानत्वासमानत्वं उपदेष्टृणाम् एव मया
ऽपेक्षा यासत्वांसमानाद्वा शास्त्रान्तराद् अपेक्षणीयं यावद
पेक्षायानिवृत्तिः स्यात् तदभावे पुनर्निर्विवेचनमेव
शास्त्रार्थानुष्ठानं स्यात् यदुक्तम् सापेक्षत्वेऽप्यपेक्षेवमा
ने यावदपेक्षेवमाने यावदपेक्षते तावदेवाम्नः कार्यं
नांम्यस्यादनवस्थितेरिति नन्वनिखिलमिदं शास्त्रं ज्ञाते
भगवतेव सकलजगदुद्धीर्षयोपदिष्टं तदुक्तार्थानु
ष्ठानमवश्यं कार्यं येन संसारमोक्षः स्यादिति नयथा
स्ति किमनेन विचारेणेत्याशंक्याह।

यतो यद्यपि देवेन वेदाद्यपि निरूपितम्।

यायिकत्वसंकोचभावाभावविकल्पितम् न

वेदादीनां सर्वशास्त्राणां भावाभावविकल्पितः।
विचारः किं तु तेन संकोचभावाभावपरमेश्वरपथोपदिष्टानामस्ति
ण्युपदिष्टानि कानि विरुद्धभावाभावभेदेन द्विधा शास्त्रा
प्रभेदप्रधानानि शैवादीनि विरुद्धप्रधानानि वेदशास्त्राणि

संकोचनाशनेस्यनपाशवेतान मोचिते विकास

संकोचो भेदप्रधानप्रधानां तत्त्वापकम्।
कोचाभावाद्भेदप्रधानाभिरपाशवेदादिविकासः सं
चापकमेदाद्विसंसारः सर्वसर्वेषामेव॥

संसारः स च सर्वेषामेव बद्धेष्वस्ति विवादः पवंवाध्यवा·
धकयोः सोकर्यं णानुष्ठानं दृष्टेरिति यथोक्तमेव पूर्वं अ
नपवाम्यत्रयाशंवत्तान मुक्तित्वापतिशास्त्रं समाश्रयेत
त्स्याग्रुक्ते इदानीं न हि तेनापि वा हेतु रतियावहे इदे हि
नेमि दंनेति परस्परानिषेधतः मायीयभेदस्कंनस्मा
देकास्यानेके कथम् यन्नाम किं विभेदं हेतेनानारूप
त्वेन द्रपास्थैकात्मलक्षणम हैनमाश्रयेदिमाहियदम
योक्तम् नद्रकाल्पानिकेकवलीकृतनमन्तकल्पनाक·
लापे स्वात्मपात्रस्फुरत्तामात्रपरेन त्वेकथ्यस्यानहुम्पते
रम्पर्थः यन्नस्तद्मायोहरूपत्वेन परस्परघतिते पात्मा
पास्तरूपयोपनात्मिकापरमेश्वरेच्छाशक्तिस्तनयागते
योसोभेदस्तेनकृमम्तुधारितानेकल्पनामात्रसत्वमि
त्यर्थः किंवात्रप्रमाणमित्याशंक्याह ।

ऊर्ध्वं भ्रमति शिखायां चमत्कालकलादिकम् हे
नाहैनविकल्पोथ्यगसनेहतयोरिति ।

इह खल्वविकल्पपरसंविदावेशवशात्तुनार्यायोः ना
नेयस्यासौ प्रामपरसंविदेकात्म्या योगी हेनाहैनविकल्पं
उथितेभेदानुधाणनयोह्लसितं मस्तकालकलादिके
ग्रसते स्वात्मसात्करोति नात्र काचिज्जन्ममरणादिका·
मानमेयादिरूपा च कल्पनास्तीत्यर्थः यडक्तंतत्र मस्ते
वकालंवकलाकलायेविकारनानेभृतिपानिनाले
येकात्म्यनानात्मविनर्के नानेनदासमस्तं केवलीकरा
ति अथालिंगपूजादिकं न चातिव्याकरुते सिद्धांते लिंग
पूजनाद्विभ्याधमपतावित्रे कुलादिभ्वनिषिद्धासौदेह

विश्वात्मतावेदे रहसर्वात्मके कस्मान्नहि पिप्रतिषेधने
विश्वः षड्विंशतत्वात्मको यो सावधानहृपातो वेन्नसि।
हंते भेददर्शने लिंगपूजादिर्विहितः पारमेश्वरे हि लि
गंगभीक्तनतनिखिलात्मप्रपंचमिति तन्मूजनेन समग्र
मिदं जगत्साक्षात्कृतं भवेदिति भावः यद्वाङ्गः लिंगे
परमशिवान्तो व्याप्तिंपीठे सदाशिवपर्यन्ताम् ब्रह्म
शिलायां मायापर्यन्तां भावयन्निमेरिति रखेनशिव
लिंगेन विश्वसन्तर्पितं भवेदिति ज्ञलासावद्वयदर्शने
पुनरस्मां लिंगपूजानिषिद्धा यतो देह एव सर्वोधमय
शते नचैवतत्साक्षात्कारः स्वलभइति किमनुपपत्ति
नावासेन लिंगादिनाफलेपड्के पजेदाध्यात्मिके लि
गंवासे लिंगेन पूजयेदिति तथाहि हृदयग्रहागेहृग
नेमर्वेत्तसर्वगंपरिमन्मु प्रणाममतिमितनमतिरशिवंशि
वाशयाशमादिमस्माछ्यमिति इहृशनः परमात्वयनृये
विकदर्शनेन ताहिपि नाननिषेधेन वानकिंचिन्त्यपाज्ञ
नामित्यक्तम् नाप्यलिंगपूजानापि नत्वागेस्यागइतिय
नरेसर्वात्मके यावता हि परमेश्वरपरसंवित्स्फारर
पताहेहनिष्ठनयायाब्रह्मण्याबा किंनामसार्वात्म्यम।
तिपनिविघ्नभूतेन देहवासाद्यभिमानेन भवेदिति
भावः यदाहः नकापिगतादिनाबानाकिंविदिदमे
वेप भवनहामपञ्चपतिभयात्स्तम्भोनमोनमइति।
इदानीं नदाभस्मादिसंग्रहायावद्दे नियमानुप्रवेशं
याताहान्म्यप्रातेपनवे नदादिकौलेत्यागोस्यमसंवो
पापोपदेशतः नियमानहीमनुष्योशि ॥ ॥

त्वीदंशीयंवमुद्राविभूषितः प्रमादान्मैथुनेकृतेनामम
होहोमहेश्वरीत्मायुक्त्वावैराग्याद्यत्नशान्वयेशोभ्या।
मनेनयानादात्म्यप्रतिपत्तिः परमेश्वरस्वरूपसमावेश
लीमिमिनेसिद्धान्तेवज्रकेशसाधनंजटाभस्मादिविहिते
यदुक्तं कल्पानवपविचारणाशक्तिमंचेशसंख्या विभ
स्केशान्मयान्यपंन्येशंसहितागाभिः वृतेश्वरस्पुर।
लोवभीयाद्विवेतनसेति तथा वृतिनोजटिनेमुण्डले
वण्णाभस्मनाद्युराः तिलकैः मुण्डकैः पदैर्भूषिताभूमि
पादपशति कौलेऊलदर्शनेमुनरस्पजटाभस्मादेला
गोनिषेधोविहितश्चन्पथः यदुक्तं जटाभस्मादिलिंगव
पनेकापालिकव्रते शूलखट्वाङ्गमन्त्रशवारपेयस्वभू
तले ननस्पसंगमङ्गपान्कर्मणामनसागिरेति यदाच
पत्रपत्रमिलितामरीचयस्तत्रनत्रविभुरेवजृंभते इत्या
मुक्ताविषयासंगोपिपरमेश्वरस्वरूपायनैः सवेयनाते
नोपायस्योपदेशः यदुक्तं सर्वैर्निरोधः कथितावैराग्या।
मयोगतः प्रसाभिस्तुनिरोधेयसयत्नेनोपदिश्यतेइति
निश्चेरियहत्नादिभुनत्रष्टपरवाप्यातमनेनेवगतार्थ।
त्वान यद्यमनत्यंपदाभ्यामेवयेनतदर्थोभिहितइतिभावः
रहनुनः सार्वात्म्यानहियोपतिषेधेनेनभवतइतिपाद्य
नेसवेधः रहस्येसंविदैकात्म्यनामोपयंतत्रवयदेवया
तासमिकृद्भूतेदेवनदाग्रासमितरलत्पाज्यमिति जटादे
र्विधिरस्तुनिषेधोवाकिमनेननः प्रयोजनं यदुक्तमिति प
रननवप्रवेशनयमेवानिकरंयदा उपायंवेत्तिमयाप्रसत्त।
तान्सोपायवाक्रविदिति प्रयत्नतादीनांचरणाचरणाया।

ने.
२१४

वेह उतनवर्णोवमंत्रार्थेनाशान्यप्रतिपत्तये तन्निषेधस्तु
मंत्रार्थसार्वात्म्यप्रतिपत्तये च शब्दान्निहान्ते उक्तेमत्र
वर्तनीयम् मंत्रोपीति पत्नोवाच्यदेवतादिः तन्निषेधो
योकोले सार्वात्म्यविशाभेदः इहपुनस्तस्यानविधि
निषेधोवेत्यनन्तरंवे एवमेवव्याख्यानमितिनउक्तनराय
ले उपतेशादिसंप्रवेशव्याख्यानमाह ।
तेवपीठोपपीठेषुप्रवेशो विघ्नशान्तये मंत्रा
घारायकस्यायतनहाभायो पादिश्यते ।
तेत्रे मेलापस्थानपीठेकामरूपादि उपपीठे देवकोट्ट
दि तल्लाभायेति तत्र मंत्रादेः सिद्धिमेलापादिकमेण
सिद्धेः लाभस्तन्निमित्तं वा तेत्रोपदेत्रसन्दोहाद्या
उपायैर्मेलो भवतीति अमत्रनिषेधः कृतइत्याह तत्रोदे
गमनुभावविधिस्तु सात्मनस्तथा वेषरूपेणाहृतावे ।
लातमिस्मापवर्गात आदेशाहाव्यो क्वदेर्ग्रहणेनप्यनिधा
उक्तेनप्रकारेणात उक्ते नातकिंचिदप्यपास्यप्रतेसमव्यव
नाशकिंचिदपि पतिपुर्णेव समस्तमानिकिमत्रेत्यादिय
पदेतेरिति इहपुनरुभयमप्यनमाप्नोति यागेवाक्से
मात्र इमापवर्गातमिति तउक्ते इहसर्वात्मकेकस्मा
तेहापितिषेधतेरति उपसमयादियपालनमाव
हे समयाचारसद्भावः पाल्यतेनोपदिश्यते भेदप्राणि
नयानलयागानत्वविभुरूपे समयादितिषेधस्तुमन्तरो
क्षेपुकथ्यते तिर्मपार्श्वसंबोधसंपूर्णाबुध्यतामिति इह
रूपादि इत्यादिस्येवमात्मासमयाचारः भेदप्राणित
धतिकिंचिदेवकांकिंचिदपादीयतेस्येवमात्मभेदः ।

यथाशास्त्रान्तरत्यागेन स्वशास्त्रेधिरोहः यदुक्तमनिश्रमस्त
मेवेनासीत संश्रेशास्त्रान्तरेनव श्रमद्भूदहिविज्ञानेक
स्येनेन रभावनादिति समविषमतत्त्वेणभुमतशास्त्र
भुवनः समयाद्दनिषेधोविहितः तथाव तत्रैवागमस्थ
माह निर्मर्यादमित्यादि नाहि परेतन्त्रे स्वमवोयं स्वयका
शमतयपवान्तस्थायेत्तत्वानसंपूर्णमतपवानेयतरू
पत्वात्मिर्मर्यादत्तिर्यत्रणांमुष्यतामनुभूयतामित्यर्थः न
देवमेवं विधपरेतन्त्र कथनामहानोपादानायपेतास
हत्वेसेभिन्नः समयाचारः शुद्धिनिमित्तमितिभावः अयय
रस्वरूपलिंगाविनामगोशादिकं चयदितिशास्त्रोक्तकाम
कमण्डलपरकीयं स्वकीयं वरूपयाचहे परकीयमिदरूप
यायमन्तन्मनिजम् जलादिलिंगचाम्मत कपालादिन
मेनिजे पतीदत्तिन्यासस्वभात् जलादीति वाश्ये घृणादि
समुध्येनास्मरकीयंनिजमिति स्वशरीरावस्थिते लिंगादी
त्यादि शास्त्रार्थमाह प्रातिशास्त्रानपश्चुर्यवेलातिथ्यादिक
ख्येन तपश्चान्तायणादिवर्यावर्यायदोक्तश्चाचारः वेला
मध्याह्नार्धरात्रादिरूपा तिथिः प्रतिपदादिरूपा। नामशाके
शिवान्येन मेनस्यमनान्यथा पतस्यसेहानि कस्य साध
कस्य च न परिग्रहोसो भुज्यपानादिकमेणाक्रियमाणोना
मशाक्तिशिवाद्यंते स्यात् तेन शिवाशाक्तिरीशानः शिवः
शादि शाख्यारूपणाद्यं तेयथाकवचगणः तत्रक्षं सर्जविमो
वथेमामहीदितिनानोत दादिकं शिवान्तकं द्विनेत्रान्तो।
स्मिनेरघोगणोनकमिति तथाशिशुनादिमसाकामाति
पत्तेनयत्रनामन्तस्यं वेम शमान्नेनारीशोशिवशास्त्राने

तं
२१५

215

रणोक्रमेण एवं विप्रत्तिर्यद्विशोभ्युद्गतानुभवेङ्कणार्धं
त्तमिति ग्रन्थयेति वा यथा यत्ने स्वसन्ततिक्रमेणावल्प
न्तोऽहं नाम स्वर्णाभवेदिति रहस्यशास्त्रविदः षट्क्रम् बो
धिः प्रभुस्तथा योगी आनन्दः पादश्चावलिः वीराणां वीर
पत्नीनां कल्पनामैतदस्तिकौलिमिति तेन सम्बोधिः वि
घ्नप्रभुरित्यादि गोत्रं च गुरुसन्तानो मठिका कुलशब्दि
ता तस्य मठिकेति कुलमिति चाभिधानद्वयेन त्र्यकाम
ठिकेत्याह श्रीसन्ततिस्तवकात्मानन्दवामनसंततिना
रूपस्य सर्वं चनसोऽत मठिकाः शाकारेक्रमे उक्तक्रमेणाक्रू
मोघामीनान्नासिद्धसन्ततिः न केवलमर्वं च मत्स्यपञ्च
मठिका यावदस्याश्च पीत्याह पुरेत्यादि आदिशब्दस्तेन
णाद्यावचः तेन क्रमेण स्वच्छन्दावतारकस्य श्रीक्रमेत
पस्यायः क्रमगावतारकः श्रीखगेन्द्रनाथः सप्राघो
पस्याः सा तथेति कुलशब्दस्य गुरुकुलमिमादेलोकेष
सिद्धेः इत्यर्थव्याख्यानेन कृतम् गोत्रादीमादिशब्दार्थमा
ह । आदिशब्देन चर्वर्धपल्लीपीठोपपीठकम् ॥ सू
चयति तेषां च विधानं स्वपराश्रितम् ।
वरमिति वर्णां साधिकाराणां राजपुत्राणामभिषेकाभिन्नमा
श्रुत्यस्थाने पल्लीभिन्नास्थाने पट्टसतिं पत्तेहि साधिकाराः
शरीरोत्थमयी आनन्दावलिर्वोधिप्रभुपादानन्तरं वक्ष्यमाणा विनाशेष
ह्यन्तापत्ता गोत्रं तस्यः स्वः प्रत्याख्यकेक्रमात्तेनतत चर्तांश्च
दिकनिष्ठानामयथासाकनोपमीशमानादिदशानाधंगक
शलैवन्वयनामिकल्पमिति श्रुत्वाः शरवारिविहारादि
हाः ।

करविहीनाविशरविहीनाः अरुवीशेवीदक्षिणाविहीनाः के
भारिकानन्तराख्याचदेवी कोल्हापुरादि विश्रीकामाख्य
मरहासयुद्दक्षिणायोठमेतत्समुद्रकेवरमहिमीठगंगा
मशारति स्वपरस्थितामितिस्वमन्तत्तिकमेणाभिवेमि।
नमित्यर्थः ननुगुरुसन्तानादेरेवेउपदेशात्किं प्रयोजन
मित्याह। मूल नदाप्यप्रतिपत्त्येहि स्वसन्तानेसमा
श्रयेन भुंजीतपुनयैश्वर्कैपरसन्तानिनानहि।
टीका स्वसन्तानमिति श्रीमदमरनाथादिक्रमेणायम
यथासंभवे परःश्रीवरदेवादिसन्तानोस्यास्तीति पत।
श्चान्यत्रनिषिद्धमित्याह पतत्त्वमतशास्त्रेष्वनिषिद्धं रवेउ
नायकः अस्वत्रेपिपरेतत्वमेदनानेनजायते अनेनसम
नन्तरोक्तेनहेयापा[illegible]यरूपेणस्वपरसन्तानादिनेमर्थः
नस्यतेवेइपरतत्वेकाचनेवंविधाहेयोपादेयरूपाखेउना
प्रमेतेभ्याशयः एवमर्थेयुक्तेनयस्याख्यायममनुष।
संगत्यापियोजयति एवंहेत्रप्रवेशादि सन्तानानियमात
नः नास्मिन्विधीयतेनातिहसात्तामेयाग्यपिकैशिवे एवंहृदी
क्ष्नीयात्तेत्रप्रवेशादिगोत्रशाखोक्तसन्तानानियमोनेत्यि
त्यत्तनेशास्त्रेनोकिंविहितधीयते तेनादिप्रवेशाद्यामित्या
दिविधिः नाक्रियतेइत्यर्थः एतत्स्वत्रशोवेनसाक्षाद्वयाप
पतत्त्ववद्रुशः शाक्तानिर्णीतामिति श्रुतनोयत्तम् ननुप
हिनामत्तेत्रप्रवेशादेनेविधिः नहितस्यानिषेधएवप।
येवंस्यादित्याशंक्याह।

नतस्यवानिषेधोयमनन्तस्यनखंडने।

यथस्यान्तेनादिप्रवेशादिविशान्मनः परस्यनतस्य नचे

ते
२१९
-२१०

उनम् तदेपत्यादिवाह्यः तेनायं वनात्सीतिकत्त्वप्रवेशा यापि भवेदिति न हि षष्ठो यो विधिः निषेधो वा क्रियमा णो हि विकल्पमात्रं हि हित्वास्य स्वरूपस्यावगाहनायाल मिति भावः अत आह ।

विश्वात्मनो हि नाथस्य स्वस्मिन्रूपे विकल्पितौ
विधिर्निषेधो वा शक्यो न स्वरूपस्यावगाहने ।

अत एव चात्र सर्वमेव विहितं प्रतिषिद्धं चेति अर्थगर्भी कारमेकाश्चैव ग्रहः कार्यं इति नास्य योऽर्थः ननु यद्येवं त स्य तत्त्वविवक्षायामिदमुपादेयमिदं हेयमित्यस्य वश्या अपरोक्षयाविभागः कथं सिद्ध्येदित्याशङ्क्याह ।

परतत्त्वप्रवेशे तु यमेव निकटं पथा यथायथे
निसमाश्रयेत्तदा ज्ञेयं वा क्वचित् न यत्र
णात्र कार्यं नि प्रोक्तं श्रीत्रिकशासने ।

इह परं तत्त्वं प्रविविक्षता योगिना तत्र तत्र नावेशतः सिद्धीका रूपाकर्मेणामहं सेव परत्वरूपापत्तिदाक्षिणिके दृष्ट्वा यः परिज्ञायते स एव तदागासादवाप्ताज्ञेनत् तेनांवधापांसेरोपिकदाविमरततान्तुप्रवेशो भवेत् क प्रतिनियतमिति प्रकाशितम् अनेनवाकिंनेतदिस्यादि कोऽग्र त्वात्मपंतोआस्यातः नैवमस्वार्थकल्पते किं प्रमाणान्तिमाप्तंकोर्कंरतिप्रोक्तं श्रीक्रमपंचकेरते नत्वमेवत्रम्पपदाते ॥

होमेरवर्णोयोः आगमाकोतामोनाचमवेंशोवमपंयतः । समभूताममर्वेद्दानामोव ॥

गेवह्नो बोध्यादयः षड्जेष्ठादिभेदभिन्नात्तानसन्तनय
गनीनो भावह्नानिद्व्यभूमिवाहिरूपाणां प्रकाराणामि
त्यर्थः। अत्र हेतुः सर्वशिवमयत्वः यदुक्तं समन्तात्सर्वभा
वानां ह्नतीनां चैव सर्वशः समन्तात्सर्वदृष्टीनां द्व्याणां चै
व सर्वशः भूमिकानां च सर्वासां मोवह्नीनां तथैव च सम
न्तात्सर्वदेवीनां वर्णानां चैव सर्वशः इति नन्वकोन सर्वशि
वमयं नानाति यस्यैव मुपदेशः प्रोह्यमियामिमांशका
ह। मूल सप्तसर्वं हिनसमूत्रं वैशिवनत्वे प्रपद्यपति यो
सर्वाीत्नसमूत्रवमात्मतत्वे प्रपद्यपति।
शान्मत्तानमेवाह्निशिवनत्वसाक्षाकारेनिमिनामित्यभि
दधनानां च दर्शनानान्तरवद्यातिरिकोपायान्वेषणायाया
समायत्वामित्यावेदितेन नवात्र सर्वेप्रवणार्थं किनकाश्चिदेव
नीत्वनमशक्तिपानपविविनरमार्ह केनकोऽसमसोर।
भेभ्यशेभ्यंगपवरसिकोनमतिका भैरवीयपरमाद्वया
चनेकोप्यरज्यनमहेशचोदिनः नत्वशमसक्तिस्यादिमा
ह।
श्रीसिद्धयागेयिश्रान्तिरुर्वतांभवरेश्वरः हिमा
नोवमहाग्रीष्मोस्वयमेवविलीयते।
अत्रं वसामाम्येनोपक्रान्तमधिकारिणामुपसंहारमभ्या
निदृष्टमाह। मूल प्रलेवातिप्रसंगेनभूयसातिप्रपं
चिते योग्योभिनवगुप्तोस्मिन्कोपियागविधौ बुधः।
अत्र बायाम्ययाजकाद्यावेवं वक्ष्याल्वमतिप्रपंचिते यो
नः अन्यपरीक्षणालक्षणानाति प्रसंगेनाले यतोस्मिन्न
मनन्येशाक्तस्वरूपेयागविधौ अभिनोग्रामयशारुकायन

न्नभेदसंभिन्नेनशक्तिवर्गेणानवोनवच्छिन्नज्ञातृकर्तृत्वा
त्मकशुद्धपरामर्शनरूपः स्वात्मस्वभावः तेनशुद्धेनमाया
यामोहमुषितनैपिपारेरतिनसावात्मस्वरूपेणनवि
भावितएवचकोप्यलौकिकोयंचैववियोगमेवग्रस्य
कारोवगुरुरन्यैः एतदेवमोक्षस्यप्रथमार्थेनोपसं
हरति इत्यनुत्तरपदप्रविकासेशास्त्रेसोपयिकमप्य
विविक्तम् अथैतस्मिन्नाह्निकशास्त्रार्थस्थानिकरणतिप्र
काशितम् इतिशिवम् ॥ इतिश्रीतन्त्रालोकविवेके
शाक्तोपायप्रकाशनेनामचतुर्थमाह्निकम् ॥ ॥

ॐ नमः शिवाय ॥

ॐ यो नाम भैरवनिनदोच्चारवशाद्दोषयस्यशे
षं जगत् स्वस्थानध्यानरतः स जयत्यपराजितो
रुद्रः ।

इदानीं प्राणायामादि समस्तमाणवोपायमपरार्थेन निरूपयि
तुमुपक्रमते प्राणवेणाविधिनापर्यामस्थेस्तनामध्य
निरूप्यन्नपनत् विधिनोच्चारादिरूपेणापनेदिति व
क्षमाणमाणवोपायलक्षणम् ननु शाक्तोपायेनैव स
र्वसिद्धेरिति किमर्थमेतन्निरूप्यते इत्याशंक्यागमोक्त
माह । विकल्पस्यैव संस्कारेणातेनिष्ठ्रुतियोगिनि
प्रभीह वस्तूनि यानि निश्चितानि भोगमोक्षयोः ।
विरुद्धविकल्पान्तरव्यभावादिकल्पस्य शाक्तोपायत्वे
ऽपि तन्नीमानानपवस्फुरनमविकल्पस्वरूपासादनात्म
नि संस्कारे भोगमोक्षयोः मध्यादेकत्र वस्तूनि निश्चितानि
यमवतीयामिर्भवेदिप्याह्निकान्तरमिदमनारंभणीय
मेवेतितात्पर्यार्थः ननु यद्यप्येवं तथापि विकल्पस्य द्व
यीयातिः सहिकस्यचिदुपायान्तरनिरपेक्षतया स्वस्वात
ह्यादेव संस्कृतः स्यात् कस्यचिनव्ययानस्यपूर्वः प्रकारः
शाक्तोपायेनिरूपितः इतरः पुनराणवोपायेननिरूप्यतिष्य
ते इति तत्रूपमेवेतदाह्निकारंभमस्तदाह ।

मूल विकल्पः कस्यचित्स्वात्मस्वातंत्र्यादेवसंस्क्रि
रः उपायान्तरमापेक्षवियोगेनैवजायते । क
स्यचित्तु विकल्पोसौ स्वात्मसंस्कारणायति । उपा
यान्तरमापेक्षस्त्वन्योक्तः पूर्वकोविधिः ।
पूर्वकोविधिरुक्तरम्यपादानादपरोवस्थानेऽन्यथोसिद्धं

ननु विकल्पोऽर्थावभासरूपत्वात् निर्विकल्पवस्तुदात्मैवे
ति को नाम संस्कारः संस्कारो ह्यतिशयः स च संविदि न
युज्यते कस्य नामोपायान्तरेणेति सापेक्षत्वमनपेक्षत्वे
वस्याद् इत्याशंक्याह ।

विकल्पो नाम चिन्मात्रस्वभावो यद्यपि स्थितः
तथापि निश्चयात्मासौ वर्णैः स्यात्ते च योजकाः ।

यद्यप्येवं तथाप्यसौ विकल्पो नायमवहो भवतीत्यथा।
योऽहं न घटोऽयमिति निश्चयात्मकत्वाद्वर्णैः संक्रवित
स्यप्रमातः स्यातेश्च योजनया विकल्पमानं येन तस्यैव स्वा
नेश्चोपपत्तेः अत एव तेन साध्यापारो विकल्पस्य संक्रम
तथा हि घटावभासेन भानमपि घटविपर्ययव्यवहारो
पयोगितया स स्यात् तस्मादेव प्रमाताग्रनिषेधेन अन्यथा हि
मापायेदपरस्परपरिहारप्रतीतिं विना ग्राह्यग्राहकभा
वाधान्माव्यवहारपवनसिद्ध्येत् अतश्च विदेकरूपत्वेऽपि
विकल्पो न्यापोहरूपत्वाद्भेदमय इति तदपसारणाय सं
स्कारमपेक्षते यदाधानादपि काचिद्रूपायमुख
स्वपायान्तरसापेक्षमिति संस्कारस्त्वास्फुटत्वादिक्रमेण
स्फुटनमनापतिपर्यन्तेन पारमार्थिकस्वात्मप्रत्ययरूप
स्फुटनमासादनम् यदुक्तं प्राक् ततः
सविकल्पस्वरूपतामिति तत्संस्कारोपायेन च वक्ष्यमाणानी
सावधानादणावरवरूपायशनितनइदानमाण्णेकामिमार्ह
निश्चयो वर्णरूपावैधतनोपायाश्च भेदितः
प्राणसाहतनवोकारदानिकाविभेदतः ।

टीका बहुधात्वेहेतन्स्तयोर्घायाश्चभेदिनइतिकेचिद्व्याप
याः संविदिसन्निकृष्टाःकेचिच्चविप्रकृष्टाःतथाचयाके
चिद्याणेपरिणतेनिडुह्यायपेत्तयानत्रप्राणस्यान्तरेग
वानक्रनगुश्चगादिसन्निकृष्टेनदर्पणयावद्बुद्धिरख्याना
रिविप्रकृष्टेनतोपिदेहगतकरणादीति एतेवाघायाश्च
नैवसंभवंतिनपुनःशाकशतकतेनावगम्यतेइत्याशंक्यो
क्रमस्यशब्देनतेवोक्ताइतितेनाशक्षभेदिरूपायेषुभव
रेण्याणवः ननुप्राणादयोनात्मादपरमार्थिकाःतत्कथ
मुच्यतारिपरमार्थिकस्वरूपलाभनिमित्तेयादित्याशंका
ह। मूल नचत्रहैवघ्राणावदेहेवापिप्रमातारि अपा
रमार्थिकेप्यस्मिन्परमार्थःप्रकाशते।
टीका प्रमातरीतिबुद्ध्यादौसर्वत्रयोज्यं अपारमार्थिकत्वे
बुद्ध्यादेवस्तुतोवैयरूप्येनापितथापरिकल्पनात् ननुप।
रेवप्रश्निनेनदेवोनरीकृतमितिकिमेतदित्याशंकाह।
यतःप्रकाशात्सिद्धात्माव्यान्याणाघव्यतिरेकवत्।
टीका एवंविदव्यतिरेकात्प्राणादीनामपिपारमार्थिक
त्वमितिभावः यदभिप्रायेणैवयथाव्यतिरेकस्थितिः प्राण।
मुखेषुकथितयन्त्रितेनोवैनिरूढानत्रापिपरमात्मनिमा।
स्थितेत्याद्यव्यक्तमम् ननुप्राणादेःनीलादेश्चविद्यते
कत्वस्यमतेनपारमार्थिकत्वेनास्यत्रकाविदस्माकंवि
भातिःकिन्तुमायापदेप्राणादेर्नोभेपिकल्पितत्वंसंगच्छे
तेत्याशंक्याह। नस्येवतस्याहेतोयतस्तस्येवाविन्यात्मनः
प्रकाशस्यात्तेनाद्यर्थास्वतंत्रताहिपूर्णानतश्चविदूषःनत्वे

नं
२१९

219

णादिजडविरूपत्वाद्धि गुणेनत्वविवलक्षणाग्राह्यपयो
गीत्यर्थः परमेश्वरपदविश्रमायोपसर्गाचिकीर्षायास्व
स्वात्मैश्वर्यावहिरवभासितभावराशिमध्यात्कांश्चिज्जग
नपिप्राणादीन् स्वगताहन्तात्मककरत्वाभिषेकेनग्रा
हकीभावयति कांश्चिदपि शब्दादीनिदन्तापात्रतयावि
रूपतातिक्रमेणाग्राह्यतामापादयति न केवलमेतद्युक्ते
नपवसिद्ध्यावदागमतोपीत्याह ।

उंकैवेशिरसैवैतदेवैवन्द्यार्थमौलिना ।

तदेवपठति जीवः शक्तिशिवस्यैव सर्वत्रैवास्थितापिसा
वपरस्यप्रकाशस्य सर्वत्रैवोपगाविश्वस्फाररूपाशक्तिः
सर्वत्रनत्रप्राणादावप्यवस्थिता नरूपतयापरिस्फुरिता
लनात्वस्वात्मनोरूपस्यचनीलादेरहमिदंज्ञानामीत्य
यः प्रत्ययस्तत्रस्फारदेहप्राणादिस्ताभावोविकल्पात्मा
दिप्रमातृरूपतयाप्युपदिश्यतरसर्पः तथाप्यरूपर
मार्थप्रकाशनेकप्रमित्याशेकाह ।

तस्यतद्रूपतोसत्यं स्वान्तंमोहासकल्पनात् ।
यत्पंतत्तात्मतामागेतिरोयायाद्यपोमवेत् ।

तस्यतद्रूपस्यचिद्रूपः प्राणादेर्जडरूपमेकमगतिरोधा
यतत्राहंताभिमानमभिभूयस्वान्तेमोहमनाहतोवि
रूपतामेवपारमार्थिकींपश्यतःकविमपराह ॥

नास्य रूपेणानुभवन्न हृद्योऽभवत्सोऽविनाशरूपतयाप
रिस्फुरेदित्यर्थः तदुक्तं बुद्ध्याप्राणान्तथादेहदेशपानन्त।
नास्थितानां तिरोधानमेधावीसोऽविरहितभयोऽभवेत् इ
ति एवमद्यप्राणादेः ज्ञोऽपि विरूपत्वेन परमार्थं शेषो
पारमार्थिकस्वरूपलाभेनिमित्तत्वमिष्टं स्यात् पत्वेद
वपत्वान्तेरणाप्याह। मूल नयस्यान्तस्रहणावारणं
णाग्रतविस्तवत् विशुद्धेनिजचैतन्येनिविष्टोपतरः
टीका अथवायंलोकः स्वगुरुप्रतिबिम्ब(त्मकं)।
मागमापायित्वादस्थूलातिरिक्तेनिविष्टोऽत एव मसौयोगी
नयप्राणादौ स्वस्यातंत्र्यमाहात्म्याद्विशुद्धे वेद्यताकलंकि
तमनपवनादूषणासौ नैव शरीरेन मनोहमित्याद्युक्तरः।
नाहन्त्वकेऽभ्युदाणाणादिरूपत्वेनातिरिक्तेनिजे स्वाभाविके
सोऽविरूपत्वमिमेव मस्यपारमार्थिकस्वरूपलाभो भवेदि
तिनतु यथादर्पणादतिरेकेणप्रतिबिम्बस्यसमानानि
एवं संविदतिरेकेणापि प्रमातृप्रमेयाद्यात्मनो विश्वे
विश्वस्यानिष्टाकनिर्णीतेनतत्त्वमिहान्यथाख्यातेरणाश
ङ्काह। मूल बुद्धिप्राणादिनाभिन्नेचैतन्येनिष्ठितेव
लात् सम्यग्नस्ततभिन्नेस्यात्स्यात्सोन्यत्वभेदतः।
टीका बुद्ध्यादिभ्योबलादनुप्रवेशेन क्रमेणाभिन्नमतिरि
क्तेनिष्ठितमपिचैतन्यवस्तुतदनतिरिक्तमेवभवेद्यतः।
त्स्यबुद्ध्यादेरेवपरस्परमपिभेदः प्रातिभिकेनप्रातीति
पत्वेनरूपणाचैतन्यमानत्वात् चैतन्यं पुनः बुद्ध्यादनुस्यूतत्वेन
वभावात् प्रत्युताबुद्ध्यादीनां चैतन्यमानत्वेनस्यात् भेदक

ने
२२।
220

मेवचैतत्संकथमनन्तत्वस्यादिरूपाविभिन्नेमवेदित्या
शंकाह ।

विश्वरूपाविभेदित्वं शुद्धत्वादेव जायते
निश्छितैकस्फुरत्त्वेनेत्त्वेनान्तरविशेषतः ।

इहखलुपरमप्रकाशात्मनश्चैतन्यस्यशुद्धत्वात् प्रति।
नियतस्वाकारकलंकितत्वेनानवभासत्वात्स्वप्रका
शत्वलक्षणान्नैर्मल्यातिशयात् विश्वैर्निखिलैस्तद्या
दिभिराकारैरविभेदित्वंजायतएवनतुजायतेइत्यर्थः
यतदेवहिनामास्यशुद्धत्वंयद्दर्पणादिवन्नानेक
कारधारितयास्फुरतीति नचैवंविशेषःकोस्त्वियतो
निश्छिन्नादेशकालादिसंकोचाभावेयत्पनप्रामप्रतिष्ठा
नातपवैकासर्वतोध्याहृतमवाविः सहापास्फुरन्तीतथा
त्वेनभासमानामूर्तिः पप्यनस्यतुस्यादेमूर्त्यन्तरेणाप्रा
णादिसंवात्मनाविशेषोमूर्तस्यमूर्त्यन्तरानुप्रवेशायो
गात् ननुवर्तमानावभासानोभासानोभावानामव।
भासनमन्तःस्थितवतामेववदतेवहिरात्मनाश्मादि
नीत्याप्रमात्रैकात्म्येनावस्थितानामेवभावानांवहिरव
भासनंभवेदितिसर्वैर्वोपपादितेनतुस्यादेशपिप्रमात
रन्तरवस्थितानामेवार्थानांकिंवहिरवभासनंभवेन्नैवे
त्याशंक्याह ।

अन्तःसंविदितत्सर्वं यद्यप्यपरथा
स्थितिप्रामादेहेपवाकस्मात्तोकामकेनवाकथं ।

तथापिनिर्विकल्पोस्मिविकल्पोनास्तितेविना दृष्टे।
यत्स्वष्टुकल्पनेविकल्पेनतन्निश्चयः प्रपापसंवि।
दन्तरैकात्म्येनसर्वमिदंभावजातंसंभवेदन्यथा
उत्थानोप्रमातरिसर्वमिदंकस्मा ॥

स्मं विदन्ति रिक्तात्मकान्येन वा स्वात्मनो ऽव्यतिरिक्तेन देहेन ना
कम्पकेन वा देहेन्द्रियादिपरामर्शातिरिक्तेन प्रकाशेन सं
क्रामेत । यतिविश्वकल्पनयावभासेनेत्यर्थः । बुद्ध्यादिदे
हादेरपि तत्स्वरूपावभासो न भवेदिति भावः । तथा ह्यात्म
बुद्ध्यादौ प्रमातरि तस्यां निर्विकल्पदशायामेवाभावः
पशोरपि नामाद्युक्तकस्य सर्वार्थाविभेदावभासात्मनो निर्वि
कल्पस्य तथात्वेन तन्निश्चायको विकल्पो नास्ति येन सर्वभे
वाभिभेदेनावभासनं स्यात् । यतो दृष्टमप्यविमृष्टमदृष्ट
मेवेत्याद्युक्त्या विकल्पमन्तरेण दृष्टमप्यदृष्टकल्पमेव यथैव
दृष्टं तथैव न प्रतिरूढमित्यर्थः । न शङ्कादेतो यतो विकल्पेने
वेदाभिन्नमित्येवमात्मा निश्चयः स्यात् स च विकल्पः संकुचि
तस्य प्रमातृत्वोपरक्तांशोपशिक्तया भेदेनैव निश्चिनुयात्
न भेदेनेति नास्ति बुद्ध्यादीनां सर्वभावाविभेदेनावभासन
मित्युक्तत्वे न तथाप्यविभेदनशक्ति नैव बुद्ध्यादेरपा
रमार्थिकत्वापिख्यानादिद्वारेण यथापरमार्थप्रकाश
नेनिमित्तमनुक्तेन तथा शून्यस्यापि कथंनेत्याशंक्याह ।

मूल बुद्धिप्राणशरीरेभ्यः पारमैश्वर्यमञ्जसा । वि
कल्पशून्यरूपेण प्रमातरि विकल्पनं ।

टीका इह खलु बुद्ध्यादौ प्रमातर्यहन्तास्पदतया ज्ञानवकरे
न खलु गणपारमैश्वर्यमञ्जसाविकल्पितं तदवच्छेदावच्छे
देन प्रवेन सङ्ग्रहेण तानिश्चये येन तत्तत्प्रधानादिपारमा
र्थिकस्वरूपलाभनिमित्तं स्यात् शून्यरूपेण तु प्रमातरि
वर्तत्वतः सम्भवेपि पारमेश्वरस्यानिष्पन्नावच्छेदयोगान्नहि

कल्पितमेवनशक्यमितिकथंनामास्यपरमार्थप्र
काशनेनिमित्तंभवेत् एवंतुद्यादीनामप्राणामप्युत्ति
मित्तत्वेरलकंस्यात् नत्वेषांतुद्यादीनांकिंनामतद्दस्ति
यदलम्बनेनापिपारमार्थिकस्वरूपलाभोभवेदिति
माशंक्याह ।

उद्दिष्टानमपीतत्र प्राणाद्युच्चारणात्मकः ।

ध्यानमपीत्यत्रसन्ध्यानशब्दाधानात् उच्चारणंलक्षयति उ
च्चारणंचप्राणाद्यापानानांः पंचहूनयः पंचेतिपडकं ।
प्राणोपानः समानश्चउदानोव्यानएवचेति नतुहिप्राप
णोपाह्वनिरस्तियदेकापंचानामपिप्राणादीनांमधिते
भूतासामान्यप्राणीयापरावाविशिष्टप्राणात्मिकेतितत्सं
चहनपउच्चारणामितिकथमुक्तमित्याशंक्याह ।

अपानप्राणनाभिख्योपरोच्चारात्मिकाभवेत् ।

प्राणनाभिख्येति श्रुत्वेरोयोगरूपाजीवनापरपर्यायाप्रा
णनामात्वस्वभावरूपः यद्रूपति इयमाप्राणनाश
क्तिरात्रेरोयोगेदेहद्वयःस्पन्दःस्फुरनाविज्ञातेतीवोप्य
तिभासतिः साप्राणवृत्तिःप्राणाद्यैःरूपैःपंचभिरात्मना
न देहेपरूकत्वेतसंविमृशत्वेनैवभासमानरातितद्यविश
ष्टाएवप्राणादिहूनयोविविक्तिनाउक्तिप्रक्रमस्तके पंचहृ
नयउच्चारणामित्युतत्स्वरूपचउरस्ताद्वविष्यतीति नेह
प्रस्तमेवतुविप्राणोपारमापारणारूपमभिधायशरी
रस्याप्यभिधत्ते ।

शरीरस्यास्यविश्वस्यैतत्पिंडत्वेनसंस्थितिः ।

प्रत्याणोनिरूपात्मविश्वपाःकार्योत्तिमेत प्राणादयस्तेषां
पिंडत्वेन ॥

क्तौभावेन संस्थितिर्नाम देहप्रमातृरसाधारणं रूपमस्य
ध्यः इदानीमधिकारिनिरूपणानन्तरं ध्यानादेः स्वरूप
वक्तुमुपक्रमते। तत्र ध्यानमथैतावदन्तरमिहोच्यते।
टीका तदेवं बाह्यपूजायसाधनत्वेऽपि ध्यानं प्रधानं
मूलकारणं यस्मिं अविषयमनन्तरं पारमार्थिकं रूपमि
त्युच्यते सोऽयं तेषामावसरमभिधीयते इत्यर्थः अतएव
वतावच्छेदः क्रमयतोकः ग्रन्थोद्देशोऽपि उद्दिष्टो नेम
मामुपक्रमस्तदाह। मूल यः प्रकाशः स्वतन्त्रोऽयं चि
त्स्वभावो हृदिस्थितः सर्वतत्त्वमयः प्रोक्तमेतच्च त्रि
टीका योऽयं चित्स्वभावोऽर्कादिप्रकाशवि (शिरोमते।
लक्षणो न एव स्वप्रकाशत्वात्स्वतन्त्रोऽत एव च सर्वतत्त्वम
यत्तत्वतया परिस्फुरत्प्रकाशो हृदि स्वपरामर्श सारे
सर्वांसिद्धे देहे च यद्यपि व्याप्य संस्थितः तथाप्यस्य परं स्था
नं हृत्पंकजसमुद्गकमित्यादिनीत्या हृदयेव स्थितस्तच्चै
वतत्त्वविदां साक्षात्कारार्हं इत्यर्थः ननु अत्र किं प्रमाणमित्य
कमेतच्च त्रिशिरोमते प्रोक्तमिति तत्रत्यमेव ग्रन्थं पठति
कदलीसंपुटाकारं सबाह्याभ्यन्तरान्तरम्। ईश
तं हृदयान्तःस्थं तत्सूक्ष्ममिव तत्त्ववित्।
टीका इह खल्वात्मतास्तत्त्वतत्त्वप्रकाशात्मपरं बला
नन्दातिशयप्रदायितया परमोपादेयत्वेन सूक्ष्ममिव हृ
दि ध्येयो मनोविषयतामित्याशुक्ता हृदयान्तः स्थमोऽस्य ते
साक्षात्कारार्ह इत्यर्थः यतस्तत्कदल्यास्योसौ संपुटपरस्प
रमन्तर्बहिरूपतया मिलितानां दलानां समाविवेशात्तदः

ने
१२२

122

देहेनमोतत्वेनावस्थितैर्भूततन्मात्रेन्द्रियादिभिस्तत्त्वैः संव
लितश्चाकारोयस्मात्तदेतत्पववायुसाधारणं तत्त्वज्ञातमा
भ्यन्तरमसाधारणं तेषांः साकल्यमवाह्याभ्यन्तरेतस्मा
त्तरेपरप्रमात्रेकरूपमित्यर्थः रहस्यंभवति यथाक
श्चित्करस्थावाह्यवायुनिःसारेहस्तमपास्यशनैःशनैरा
न्तरमान्तरमारुधानः पर्यन्तेपरमोपादेयपदमासाद
नयेवतत्वविद्यायेवायुःशरीरेतत्वज्ञातेपरित्यज्यहृदया
न्तःपरिस्फुरंतेनस्वात्मानेसाक्षात्कुर्यादितितत्वात्मनः
सर्वदेहव्यापकत्वेपिकथंहृदयएवसाक्षात्कारोभवेदि
त्याशंक्याह ।

सोमसूर्याग्निसंघट्टंतत्रध्यायेदनन्यधीः ।

यतस्तत्रहृदयेसावधानोयोगीप्राणापानोदानात्मनासो
मसूर्याग्नीनांसंघट्टंध्यायेत् कुंभकसमावेशमीलनामनु
संधानादित्यर्थः ननुतत्रैवमनुध्यायतः किंफलमित्या
शंक्याह । तद्ध्यानारणिसंक्षोभान्महाभैरवहव्यभु
क् हृदयाख्ये महाकुंडे ज्वलनस्फीततां व्रजेत् ।

तस्मिन्ननन्तरोक्ते सोमसूर्याग्निसंघट्टात्मध्याने तदेवार
णिस्तस्याः सम्यक्प्राणापानगतिनोदनेनानिर्विकल्पक
नयामध्यधामानुप्रवेशात्मा यः क्षोभस्तेनाहेतोर्हृत्कुंडे
योगमिते ग्रन्थितरस्कारेणास्यैवमहामहाभैरवाग्निः स्फी
ततांव्रजेत् परप्रमातृरूपतयास्वात्मसाक्षात्कारो
भवेदित्यर्थमनुक्रमम् नचैतेनावेशोक्ताकिमेरूढपावि
कासते निर्विकल्पतयामध्येतयाभैरवरूपपर्यन्तेति न
नेनावनेवकथमेवमासादमासाशंकाह ।

मूल नमस्य शक्तिमतः स्फीतशक्तेर्भैरवतेजसः
मातृमानप्रमेयात्मं धामाभेदेन भावयेत् ।
टीका यतस्तस्य स्वातन्त्र्यशालिनो भैरवात्मनः परस्य प्र
काशस्य मितप्रमात्रादियामत्रयमभेदेन भावयेत् त
स्मान्नमन्नुसन्ध्यायेन्नापारमितप्रमातृतापन्नोऽनि
मितमितत्वं तत्कथमिदानीमेव तदभेदेन मितप्रमा
त्रादेः भावनमभ्युच्यत इत्याशंक्याह ।
वह्न्यर्कसोमशक्तीनां तदेवत्रितयं भवेत् ।
तत्प्रमात्रादित्रितयं वह्न्यादिशक्तीनामेव संवेद्यरूप।
मेवेत्यर्थः न केवलमेतद्वह्न्यादिशक्तिरूपमेव यावत्
रात्रिरूपमपीत्याह । मूल परापरपरा चैवमप
रा च सदोदिता ॥ टीका सदा सृष्टिस्थितिसंहारा।
नाख्यदशासूदिततिप्रत्येकं सैव यः प्रत्याह।
मूल सृष्टिसंस्थितिसंहारैस्तासां प्रत्येकता त्रिधा ।
टीका तत्तासां सदोदितत्वादनाख्यदशायामपि त्र्युदयः
संभवेदिति कथं सृष्ट्यादिरूपतया प्रत्येकं त्रित्वमेवो
क्तमित्याशंक्याह ।
मूल चतुर्थं चानवच्छिन्नं रूपमासां प्रकल्पितं ।
अनवच्छिन्नं सृष्ट्याद्यवच्छेदशून्यमतएवाकल्पितं ता
त्त्विकमित्यर्थः एतदेव संकलयति ।
एवं द्वादशता देव्या सूर्यविम्ववदास्थिताः एकै
कमासां वह्न्यर्कसोमतत्त्वानि भासनम् ।

ने
२२२

223

ताः परायाः शुद्धैव हृदयंगमीकरणाय पुनरेकैकमिमा
दिदेव: एतच्चानन्तराह्निकपर्यालोचनया निर्णीतमिति
न पुनरिहायस्तं सर्वस्यैवैतदनुभवसिद्धं न तु पूर्वं किं-
चिदतिदर्शयितमाह ।

एतदनुत्तरं चक्रं हृदयाच्चक्षुरादिभिः व्योम
भिर्निः सरत्येव तत्तद्विषयगोचरे ।

एतत्समनन्तरोक्तं द्वादशात्मकमनुत्तरं चक्रं हृदयात्
स्वात्परमेश्वररूपादात्मनश्चक्षुरादीन्द्रियव्योमवर्त्मना
तत्तद्रूपादिविषयस्वीकारनिमित्तं तत्तद्भूमिरूपतया
निःसरत्येव न तु न कदाचिदपि निःसरतीत्यर्थः इदमुक्तं
भवति यत्प्रमातुरिदं प्रमेयस्य चास्वरसत एव चक्षु
रादीन्द्रियपद्धतिद्वादशके रूपात्मपर्यालोचनायश्च स्वरसतश्च
तेन देवेदमानन्तरं चक्रमिति किंतु प्रमातुस्य तथात्वेनाप
रिज्ञायमानत्वादिदं नाम प्रमातुस्य तत्त्वमेव चक्रमिति विशेषः
यथोक्तम् मेयं क्रियात्मिका शक्तिः शिवस्य पशुवर्तिनी ब
न्धयित्री स्वमार्गस्था ज्ञाता सिद्ध्युपपादिकेति तथा येन ये
न विवध्यन्ते जन्तवो रौद्रकर्मणा सोपायेन तु तेनैव मुच्य
न्ते भवबन्धनात् इति न केवलमेतदेवं यावदन्यदपी-
त्याह ।

तच्चक्रभाभिरभितस्त्वथ सृष्टिस्थितिलयक्रमात्
सोमसूर्याग्निभासात्मरूपं समवतिष्ठते ।

टीका तस्य समनन्तरोक्तस्य दृगादिदेवीद्वादशात्म-
कात्मनश्चक्रस्य ॥ ॥

नमहं चिद्रूपाभिर्भाभिस्तत्तदर्थे तत्तत्तद्विषये स्फुरिष्या
मि संहाराख्यरूपतामवलम्ब्य सोऽमायात्ममेयमानमा
त्मस्फारलक्षणां तद्रूपं समस्तकर्तृरूपाविभेदेनावतिष्ठेनेकं
चित्संकुचितयावदिह शुद्धत्वेन प्रस्फुरतीत्यर्थः प्रमातारि
प्रपमेव भास्यमानतया पश्यति नत्वत्तनैव प्रशा
न्तोनिमेषं कंचित्कालमनुरज्यन्परिस्थापयति यं वात्मा
नोऽयं मयार्थ इति सन्तो घाभिमानात्स्वात्मनि विमृशन्तु प
संहरति अनन्तरं हठपाकक्रमेणालंग्रासंकृत्वा स्फुर्नी
तापादनेनाविदग्निसाद्भावमापादयतीत्यर्थोऽपिहेतादि
देवीवस्त्वर्थं रूपमनुवानः सर्वस्य सर्वात्मकत्वात्तता
दात्म्यमेवोपलभत इति अनन्तरं यत्र क्वाप्येतस्वत्सरा
मरीचिचक्रेनिपतेन तत्रैतद्रूपतामेवाविमृशेयेन स्वात्म
व्याप्तेसिन्नताह ।

एवं शब्दादिविषये श्रोत्रादीन्द्रियवर्त्मना च
करणेनानेन यत्तत्तादृश्यं परिभावयेत् ।

ननु शब्दादिश्रोत्रादिनियतत्वान्निवेदनीयमिति कथ
मेकैकत्र तत्र तत्र निखिलमेव श्रोत्रादिवृत्तिचक्रं निय
न्त्रयितुं किमेतत् क्रमिष्याशंक्याह ।

अनेन क्रमयोगेन यत्र यत्र पतन्मनः चक्रे
सर्वात्मकं तत्तत्सर्वं भोगं महेशवत् ।

ततदेतत्सुक्रं समाविशयन् हालि: शब्दादिविषयेष्वपि वर्तनं
इतिनोऽमा श्रोत्रादिलक्षणमेकैकं चक्रं वयन्त्र यत्र यत्र
शब्दादौ विषये पततीत्यर्थः तत्र तत्र अनेन समनन्तरो
क्तेन स्फुरणादिक्रमसमन्वयेन सर्वस्य सर्वात्मकत्वात्तत्र

ने
२२४

२२५

त्मकमशेषद्वयमन्तराग्रस्तोन स्वस्वविषयोपभोगं करो-
तीत्यर्थः॥ अत्रैव दृष्टान्तः सार्वभौममहीशवदिति यथा
सार्वभौमो राजा यत्र क्वचन परराष्ट्रे निपतति तत्रत्य-
राजान्तराणि साहायकार्यमवश्यमनुपतन्ति एवमेकै-
कापि वित्तिर्यत्र क्वचन यथेप्रसरति तत्रैव सकलान्तराण्यप्य-
नुधावन्तीति यदुक्तम् एकैकापि च वित्तिर्यत्र प्रसरति
तद्गणात् सर्वास्तत्रैव धावन्तीति॥ पर्येष्टकदेवताश्चेति न
त्वेवं सर्वस्य सर्वात्मकत्वोपदेशेन किमित्याशंक्याह।

इत्थं विश्वाध्वपटलमयत्वेनैव लीयते
भैरवीयमहाचक्रे संवित्तिपरिवारिते।

इत्थमुक्तेन प्रकारेण ध्यायतस्स्वरादिसंवित्तिदेवीचक्र-
परिवार्यमाणे भैरवीये परमात्मनि चक्रेश्वरे विश्व-
षड्विधमध्वपटलमयत्वेनैव लीयते तत्स्वाद्रवतीत्यर्थः
एकैकशो हि भावानामनन्तगुणसद्भावेऽपि संवि-
विलयेन न सिद्धोदिति सर्वस्य सर्वात्मकत्वादेकस्मिन्ने-
व भावे संवित्तिलीने विश्वमेवाक्रमेण स्वरोपायं लीनं
स्यादित्यपन्नशहार्थः नन्वेवमपि किमित्याशंक्याह।

ततः संस्कारमात्रेण विश्वस्यापि परिक्षये
स्वात्मोच्छलनया भासमस्त्रकं संवितनोत्यसह्।

ततोऽनन्तरं संस्कारमात्रेणाप्यवस्थितस्य विश्वस्यापि
नः समन्तादहीनरूपतया दाहे जाते सति स्वात्मोच्छल-
नतयाभासमानं स्वात्मोच्छलनतया स्वात्मनैव सहनच्छल
नया भासमानं सर्वतः प्रविज्ञमाणां ॥ ॥

वक्त्रादीन्द्रियसंवित्तिरूपं चक्रं सम्यग्विषयकोशीकारे
णाविन्नं येन ध्यायेदित्यर्थः ननु सन्निहितेपि वाह्यार्थजा
ते वक्त्रादीन्द्रियसंवित्तिरूपं चक्रं मुद्रितादित्यविवादः
तदेव चेत्यविहीनं तत्कथमेतत्स्वरूपमपि स्यात्मन्तहूसे
हितिकिमेतदुक्तमित्याशंकाह ।

ततस्तदासविलयानन्तसंस्कारपरिक्षयात् प्र
साम्यज्ञावयेत्स्वक्रं ततः शान्ततनः शमे ।

ततस्तस्मात्समनन्तरोक्तादाशुस्त्ववासस्यार्थेनानस्य
संतयाहेतोनस्वकंप्रशाम्यद्रवस्थध्यायेत् ततोनन्तरं
तत्संस्कारस्यापि परिक्षयाच्छान्तेयावदन्ते शमं तत्स्वकं
प्रशान्तात्मशुद्धमेव सर्वेनाथ मनुसंदध्यादित्यर्थः एत
देव संकल्पयति ।

अनेन ध्यानयोगेन विश्वं चक्रे विलीयते ततोवि
हितत्संविदि लीनार्थेव भासते ।

ननु यथैव विलीनार्थासंविदेवावभासते तर्हिप्रत्यया
तन्नायेन प्रमातृप्रमेयात्मविश्वमाभातीति सर्वदैवप्र
लयोदयः स्यादित्याशंकाह ।

चित्तभावाननतो भूयः साहिर्यास्त्रिन्महेश्वरी ।

ननु चितः कोनाम भायं पर्ववैविधः स्वाभाविकोयेन स्याभूयो
पिसृष्ट्यादौ कर्तृत्वमित्याशंक्योक्तं यच्छिन्महेश्वरीति न
त्वेवेविश्वस्य प्रलयोदयाविन्तेनेन ध्यायतः कोर्थमित्या
शंकाह ।

एवं प्रदातिगोविश्वस्य संविदि विलापयन् ।
विसृजं स्मृततो भूयः शाश्वैरवतांव्रजेत् ।

नं
२२५

225

नकेवलमेतदेवचक्रंयोगिनाध्येयंयावद्ब्रह्मान्तराण
पीत्याह।   एवंत्रिमूर्त्यान्तम्भूतिचक्रष्वेवारकक्रमा
त्‌ पंचदशारपर्यन्तंचक्रेयोगीविभावयेत्‌
ततःषोडशतारेवासहस्रारमथापिवा ग्रंस
स्वातसहस्रेवाचक्रेध्यायेदतन्द्रितः।
यतश्चक्रेषुरश्म्यादेवतातादात्म्यमितिनपुनरिहायस्तम्‌
नवसंख्यारेवेकिंनिमित्तमित्याशंक्याह।
संविन्नाथस्यमहतोदेवस्योल्लासिसंविदः
नैवास्तिकाविकलनाविश्वशक्तेर्महेशितुः।
ननुचकिंप्रमाणमित्याशंक्याह।
शक्तयोस्यजगत्सर्वंशक्तिमांस्तुमहेश्वरः
इतिमोगलशास्त्रेतच्छ्रीश्रीकण्ठोमहूपयत्‌।
यदुक्तम्‌ शक्तिस्तुशक्तिमांस्त्वितिपदार्थद्वयमुच्यते शक्त
यस्तुजगत्सर्वंशक्तिचैत्तुमहेश्वरः इतिनचैतदस्मा
भिःस्वोपज्ञमेवोक्तमित्याह।
इत्येतन्नयमोपायपरं ध्यानेनिरूपयत्‌ श्री
शंभुनाथेमेतत्स्फुटस्मैश्रीसमतिप्रभुः।
एतदेवान्यत्रापिप्रतिदिशति अतएवदिशाम्याने ध्यानं
न्यापिसमाश्रयेत्‌ ग्रन्थान्तरोपायप्रयोगान्याख्यातिक्रमेविन
ग्रमाकेतिशास्त्रान्तरोक्ततत्स्वकरूपाणिएवंध्यानस्वरू
पंनिरूप्यतदनन्तरोदितंप्रमाणतत्समस्तचारेवक्रमपर्क
मेनग्रन्थप्रमाणनयाह्वानेःप्रमाणनायानिरूपिता तदुपाय
नयाचेमान्तरमाविकासनम्‌ तदेवाह।
नितानन्दप्रमात्रुंशमात्रमात्रदिङ्गाभ्यन्तःसूक्ष्मनामा
गतेज्ञानेनगतनवीनमावयेत्‌।

नयानन्तप्रमेयांशाद्रणापानर्निर्वृतः परा
नन्दगतलिंदपानशशिशोभितः ।
नरनन्तस्फुरत्संयसंवेदकोनिर्वृतः समानभूमिमा
गमयवन्तानन्दमयोभवेत् ततोपिमानसंयोवकलना
ग्रामनन्तरः उदानवह्नेविश्रान्तो महानन्दंविभावयेत
रहस्वल्पयोगीश्वरायघ्मसूक्ष्मंसूक्ष्मिसकंसूक्ष्मंवाभा
वग्रस्तेश्वभावः ससशुद्धिहोपग्रभावः तपेगतस्मादि
निरुपिनस्वरूपे संविदेकात्मनि शून्यतामात्रेपिश्रान्तिम
श्रित्यग्रासायदयविश्रामधामनिरूढिविषयेनिजोनि
रूपाधिन्नात्स्वभावभूतस्थानन्दोयसंवेविपप्रमेयाघेशा
न्तरानमेदयाप्रमातृग्रामावेश्यितः स्वात्मानमेवकेवल
नयासात्मकेवमवास्थितः सम्यनन्तेप्राक्तविन्यासोप
रिराननिनीम्यप्रमाणानतः प्रारास्यहृदयाद्वादशान्तर
वरुक्रमेणोदेपकयोविहद्दिरोन्मेषामिरानन्देनिजात्म
मानन्संमनाहानेहानिक्रान्तेदशाविशंभावयेलुह्रये
हिमर्थः श्रुपनात्मनिप्रमेयेषुनरुदयतिपरेणप्रमेयेन
रूतमानन्दंविभावयेयनल्लवनसांप्रमेयादयरशापा
मसोपसनन्दानिहस्लिइपतोनन्तोयेप्रमातायपेनपा
प्रमेयलन्तणाग्रशास्तकेन्दकायेयंमूर्द्ध[illegible]ननदर्घ्यग्रह
रोननैरांकांस्तंसैवयानंपीतिस्तेन निर्वृतः स्वात्ममात्र
विश्रान्तोपस्मादयानप्रवापापकारितयाशशीनेनश्रो
भितः प्रत्कक्रमेणद्वादशान्ताद्दयंयावद्दशामयेिश
पानस्पर्शः ततोपिहृदयेकंभकस्थात्तसांविशृम्यतेयो
समनन्तरोक्तानांनीलेष्वाहिरूपतयानन्तानांप्रातेभा

ने
२२५

२२८

समानानांमेवानामस्योप्यमेलनान्मायोसौसेचहुलेतैने
कान्तेनाथमेवारेणानिर्हतः सन्समेमेवसमग्रमेया
त्मसीकारात्ममानभूमिमासाद्यमेयेनसंभूयकृतनवा
हुंरेतेनत्रसत्स्वरूपोयामावानन्तस्तन्मयामयेस्यशान
न्दशानेनापिविशिष्टामानन्तदृशोमत्रमवेदित्यर्थः
तदनन्तरमपिमानमेययोः स्वरूपसामान्यनोःप्राणापा
नयोः पञ्चगः प्रवाहस्तस्यणाः षट् शतानिवराशेदेसह
स्राणेकविंशतिविमादिनानिरूपितस्वरूपाः कालना
स्तासोश्वासनमरः नवहनपदापदोणयोगोमध्यमार्गेतो
धेगामिस्नुदानवह्नीजकर्षकेमणपरिहूतप्राणापाना
घवान्तरेत्तामनयाविश्रांतेमहान्तप्रमाणाद्दिशापि
शापिनिशानन्दादिवेलसरणाउन्मेषप्रमान्दसमतमा
नन्दविभावयेत्वान्ममात्रविश्रान्तिरूपतयाविमर्शोदि
त्यर्थः नन्वेवंपरामर्शेनास्यकिंस्यादित्याशंक्याह ।

नचविश्रांतिमभ्येत्रशास्त्रमस्मिन्महाविधि ॥

नचमहानन्देविश्रांतिमागमास्मिन्महाविधिप्रमाणान्मव
दानवह्नीशाम्यन्तेनदेकसाद्रवनोत्यर्थः नन्वत्रास्यका
नामसान्तिभव्यनरूपाशंक्याह ।

निरूपाधिर्महाव्याप्तिर्व्याप्तिर्नामोपवर्णिता ।

सावशान्तिर्निरूपाधिनिष्क्रान्ताभेदनस्फुरितामात्मा
नमेयात्मानरूपायोपस्याः सातयानपवफलादिदि
यान्तेव्याप्यव्यापकानामहाव्याप्तिनमपवमर्वेवव्याप ।
कनयाननाव्यानाव्याख्यानदृशामपिशापानेत्यर्थः

पवंसर्वमपेन्नापिसर्वेमोगोस्त्रक्रमम् ॥ ॥

एवंसर्वमयत्वेऽपिसर्वोत्तीर्णात्मरूपत्वापिवर्तितेति अ
तएवतत्त्वान्तरस्यांतरशायोऽविद्यमयएवानन्दः नहितत्त्वानां
मेयायात्मनामविनासवकाशोस्तीत्युक्तं येऽजडात्मप
ले हितत्त्वातिशुद्धैवचेद्रूपमात्मसः ।

नयत्रसंस्थितिःकापिविभक्ताजडरूपिणः ।

विभक्तेति अविभागेनतुतेषामस्त्येवसद्भावंइतिभा
वः यदुक्तं स्वात्मैवस्वात्मनापूर्णोभावाभावत्वमितस्थित
इति ननुनिरुपाधित्वात्तत्रवाच्छेदंप्रमाणात्मपरेतत्त्वामि
त्युक्ते नतत्त्वमत्राविभागेनापिव्यवच्छेदकाभावात्अ
भिमार्शकाह ।

यत्रकोऽपिव्यवच्छेदोनास्तियद्विश्वतःस्फुरेत् यद
नाहतसंविन्निःपरमामृतंतदाहितम् यत्रास्ति
भावनादीनांनमुख्याकापिसंस्थितिः तदेवंजग
तानन्दमसमंशंभुरूचिवान् ।

यत्रनकोऽपिनकश्चिद्देशव्यवच्छेदोस्ति यतएवतद्विश्व
तः सर्वेणात्मरूपेणस्फुरेत् नस्यात्तदातिरिक्तमन्यत्किंचित्सं
भवेद्येनस्यव्यवच्छेदोऽपिभवेदितिभावः अतएवएवता
स्यनामात्ममेयात्मनामवतःप्रस्फुरन्तोसंविन्निर्यस्य
नरत्नएवस्वातंत्र्यलक्षणोनपरेणाहतेनहेरितेनपूर्णे
मनन्यापिनामितियावत् अतएवप्रतितिष्ठन्नरूपत्वाभा
वाययत्रभावनादीनांनमुख्याकाचित्संगतिःसातादृक्पाय
तानामन्यद्धिः यदुक्तं तेनावधानप्राणस्यभावनादेःप्र
रेयाप्य मेरवीपेकंपेकारेभवेत्सातादृक्पायतेति नदे।
नन्यमात्मात्माविदेकरूपपरेनगतानिजानन्दात्मना।

न०
२२७

विश्वनरूपेणानन्दोपनपनस्रुतिजगदानन्दशब्दवा
च्यमस्मभ्यं श्रीशंभुनाथपादा आदिशन् नन्वनेनैतदस्माभिः
स्वोपज्ञामेवोक्तमित्यर्थः नचैतदुपदेशमात्रादेव विरा
न्तमित्याह ।

नचविश्रान्तिराधेया हृदयोच्चारयोगतः ।

हृदयाणामुक्तवत्समाणानां स्फूर्णायात्मनो हृदयाद्यो
च्चारैः नन्वत्रविश्रान्त्या किं स्यादित्याशंक्याह ।

यानत्रसमाप्त्याविश्रान्तिः सानुत्तरमयीस्थितिः

पतदेवोपसंहरति यदस्याणोच्चारे नेदृशमयघ्यात्मात।
इष्यते यद्यपि स्वात्मतेन सो हृदयादावेकरूप एव स्वभावः
नहि हृदयाहादमान्तेन तोपि वा हृदयमपक्रान्तस्यास्य
कश्चिद्विशेषः यदुक्तम् चक्रिवाकचगन्तासिमवैशिव
मर्ये यत शति यदभिप्रायेणैवक्राधारादव्यभ्रमन्त्यम
स्वापरिष्लुतविवेकादस्याप्यैरूक्तम् तथापि संकोचवता
रतस्य तन्भेदाहासान्ताभान्त्यविशेषपरपत्यापाद्य प्रका
रस्यायाणास्यः प्राणानापानतापास्पोच्चारस्ततोजातेनि
शानन्त्यायात्मकमेनरूपमिसंनन्तरोकेनप्रकारेणोक्त
मितिशेषः इदानीमेतदेवमंत्रयाभिमुखेनाभिधीय
नरस्पार प्रश्नमादितदेवाह ।

प्राणाचेदुपयोगेन रूवोपरममोक्तितेः चक्षि
कानुनालभिलक्षिकासोयमाश्रयेन त्रिशूल
भूमिकानानोनाहितपदंगतां रक्तानानकिया
शाक्तिसमन्तप्रविशन्त्यपोः ।
रहास्वलपोगीमदनगन्धसंकोचादंदकेमृणालयाणात्प्रति
षेकवाहतिरोधाकंरनलतापारहारणापादरूपयोगो ॥

यथा रणहेतोः सर्पोदराकारः प्रजायते स्नातत्येव प्रभु।
येन गुरुणा प्रतिबोधितेत्यादिनीत्या प्रभुहभावेन दृश।
कारतामादननेन पूर्वापरयोः प्राणापानप्रवाहयोः स
मीकृतेः विभुवह्नपावलम्बेनेन मध्यधामानुप्रवेशाय
नेषिकात्रसूत्रन्यायेवनीवनच्छपद्रूपः विलामण्डभि
मानश्वासप्रारोत्तंतेभूमध्यवर्त्ती स्वैपाकमलनामाधार।
स्मेश्रालम्वेतक्रमायोवर्तितयास्वीकरोति तच्चीलायैवं
लक्ष्मिकानन्दयेस्वधायाश्राधारः सोयस्मेस्वधाधारम् अ
थवस्वधाधारंदसोयंसकारमाश्रयेत् तत्रविश्रांतिक्रमे
दिमर्षः अनेनान्तरमपिस्वयोर्योगीनामेवयसंवाद्य
मकन्याविमूललद्रगांब्रह्मरन्ध्रोर्ध्ववर्तिनीं नामाया।
राभियोभूमिमाक्रम्यन्तच्छक्तिचितयाशाहाऽऽरवीयेविरा
स्मनिविस्रस्यतेहितदित्याप्रकाशनस्त्वाशक्षानाकिया।
शक्तीनांसमवेतनिर्भरेविमर्शादिशब्दव्यपदेशभैर
वीयेरूपेप्रकर्षेणाभूलवर्गपरामर्शगर्भीकारेणावि
शेत् तत्समावेशमात्मवेदिमर्षः नत्तकथमेतावते
वान्तप्रवेशः सिद्धेदित्याशंक्याह।

एकां विकासिनीं भूयस्त्वं संकोचाविकस्वराम्।
अथैतद्बिन्दुनादान्तशक्तिसोपानमालिकाम्।

न्तशाक्तो भिन्नक्रमाहतोयतः प्रथममेकांदृष्टिं भंयवान्य
यान्तोभ्रुविबिन्दुरित्येननभूपृष्ठादारभ्याबिन्दुनादना
दान्तशक्तिव्यापिनीसमनापर्यायोर्ध्वपदांशेशापायन्ना
नेसोपानानिनेषांमालिकांश्रयेत् ऊर्ध्वक्रमालिनोयर
समासारनोत्मकाव्यंतक्रमेणाक्रमेदिमर्षः नत्तसमा

नात्नेव रारोहणशमालमनन्तकमित्याद्युक्तनीत्याबिन्द्वा
दीनां संक्रोचितमेव रूपं संभवेत् तत्कथनामैतद्विन्तो
दितत्वान्मनतमेव विकस्वरमानन्दसंपदमवाप्तुं उ
पायतो यायादित्याशंक्याऽऽकं विकासिनीमित्यादि अ
नेन ह्येषां यथायथं विकासतारतम्यसद्भावान्नित्यवि
कस्वरोपि परेशक्तिरूपायतनमिन्दुके स्यात् ननु अर्धचं
द्रलिनोपदसमासादनेनापि किं स्यादित्याशंक्याह।

ततोऽर्धचंद्रेऽवलीभूमौ स्पन्दनोदरसन्दरः वि
सर्गस्तत्र विश्राम्यन्मत्स्योदरदशान्वितः।

यतस्तस्योऽत्मनेऽपदे स्पन्दस्य सामोच्छलताया उदरमन
न्तमस्यतामात्मामारोलेन सन्दरः स्फुरणोद्योगो विसर्गो वि
सर्गो विश्राम्यन्नदेकात्म्येन यस्मोदरोदित्यर्थः स्पन्दोदरस
न्दरस्यनेनैव वामोऽभिपिस्वरूपमत्स्योदरदशान्वी
वेशकेस्यात् ननु तत्रापि विश्रान्त्या किं स्यादित्याशंक्य
दृशानन्तरदर्शनेनोपशमयति॥

रासभीवडवायापदतत्त्वमानन्दनिर्भरम् वि
नदन्नदलीनरह्मभावशान्तस्तत्त्वनिर्भरम्।
यदिकामसंक्षोवडवाकमेवगममलाम्।
यथा रासभीवडवावामुखादिकालेविकाससंक्षोवस
मानन्दमन्दिरपायमपाविश्यपतेकमवाप्नुवन्ति।

स्वात्मस्थानन्दातिशयमनुभवति तथाप्युद्धर्मिद्धलीनाः
स्वात्मस्वरूपसंहृताः स्रष्टावहिरुल्लासितास्तु प्रमातृप्रमे।
याद्यात्मानः सर्वे भावास्तैः सृष्टिनिर्भरामनन्याकोल्लास
तएव यथायोगं विकाससंकोचयोः सृष्टिसंहारयोरु
त्कलतयावेनस्फुरितं भ्रमान्त्रिविधैमेकशेषभैरवस्य भैर
वासुधामलेहृन्देपस्याभेवंवियोविसर्गभुवंप्रायेन्तस्वा
नन्देसंविन्निनिमित्तेसमाविशेदितिसम्बन्धः तदेवाहेनामास
परस्य प्रकाशस्यानन्यसाधारणंरूपंयस्तदेवसृष्टिसं।
हारकारित्वमित्यस्याप्यायस्पृजेरुभ्यावेलक्षण्येनस्यादि
रूपपादितंबहुशः एवंसृष्टि[illegible]के: प्रत्याहः संहारेतश।
क्रिमतः यदुक्तं स्वशक्तिप्रचयोस्यविश्वमितितेनयभोक्ता।
वीरेशशतिव तदेवसंकलयति ।

एकीकृतमहामूलशूलवैसर्गिके हृदि परा।
स्मिन्वेतिविश्रांतिं सर्वाहरणयोगतः ।

एकीकृतं संविन्मात्रात्मनावस्थापितं परिणीभूतं च म।
हामूले परमकारणत्वात्मायानन्त एव सकारे शक्तित्रिस्फुट
विसर्गप्रकाशनेरस्याप्रुत्क्राविश्वप्रतिष्ठास्थानत्वान्मकार
शूलमित्युक्तादिशक्तित्रयसेकारस्ववैसर्गिकमूर्धं
कुण्डलिनीस्थानं विंदुहृदयं वा वैविधेपरस्मिन्परप्रमात्रा
त्मनि संहाररूपादिविलक्षणे चरूदिवोयेपरावीनेव
सर्वस्यानवहिर्वीपदाहरणात्स्वात्मसात्कारो भेदोल्लास
स्वतस्ययोगोयुक्तिस्तस्मादिश्रांतिमेति यदाहं भावरूप
तथास्वात्ममात्रानिष्टाल्लिष्टेदितिसंधः गुरुरूपरामर्शरूपतत्व
मेवांहिगर्भीकृताशेषविश्वतयापरांविश्रामपाप्नोतितः

ते
२२९

२२९

सिद्धान्तः प्रतन्त्राह।

अथ तन्मूर्णाहमेव विश्वावेशमयं स्थितम् प्रका
शस्यात्मविश्रान्तावहमित्येव रूप्यताम्।

अथोर्थं क्रोडीकर्तृलितो भूमावशेषविश्वक्रोडीकारेण हर्षायं
ह्यात देवाह परामर्शात्मपरे हृदये विश्रामधामत
यावस्थितेयतः प्रकाशस्यात्मनि ननु प्रकाशपदे हृद्दे
विश्रान्तावहमित्येव परामर्शो विमर्शपतो निरूप्यतामि
मर्थः न स्वरप्रकाशानिरिक्तेष्ट किंचिदपोह्यमपि से
भवेदिति काकया परामर्शात्मदस्येति भावः ननु त
रेशान्तपरेष्वस्तैवाख्तिरति न प्रकोनामायमहं परा म
र्शोपस्यापि विश्रामधामतास्यादित्याशंक्यो शमायितं श
णान्तवसमुद्धारान्तं तेयणान्तनोदेशादिदं विदात्मनो
सारमवतारयति।

प्रतन्नरविमर्शोगख्यापात्रविवर्णिते विहि
मर्शः पराहं कृत्स्नस्य मोल्लासिनिस्फुरेत।

माक्रवेकोशवहल्लासिषायात्मभित्तोपारेरत्नुपहितेनि
स्तरंगजलधिमध्येन्नतरात्मानि विसर्गे परस्मिन्प्रकाशप्र
षमनुह्लसनशीलानपवद्यातिरिक्तविमर्शाभावाविहि
मर्शोपरास्वात्ममात्रपरामर्शेन तस्माहं कृत्स्नं परामर्शीः
स्फुरेयनास्यमर्वैवैवसात्मनमस्तुहियात स्वस्वातंत्र्यमाह
त्स्याहेऽप्यनुत्तरप्रकाशात्मा परमेश्वरः स्वस्वरूपगोपश्री
ताप्रमाराणामपि दशामपि शयानः द्वयमाभावज्ञात मामा
समेयत तदाह। ननु रूपेणरवेन सहादशकलात्म
मा स्वेषणाभासप्रज्ञावस्वपरस्पवचवेयेत।

ततोहं परास
शास्फुरणाहेतोः॥

सपरः प्रकाशः संक्रान्तिप्रमातृभूमिकावभासनपरः
सरसुयोगोर्थावविभासयिषा तत्र सकेन सदैव वहि
र्मुखेन द्वादशषष्ठवर्णमकारादिविसर्गान्तायाः कला
परामर्शात्मत्वभावेन प्रमातृपरिपूर्णस्वरूपेण प्रमाता
त्मना स्वरूपेणैकैकभावमार्द्धसंक्रान्तिनेन नीलसुखा
दिना रूपेणाभासयद्बहिः स्वेनेत्स्वरूपेण तथात्वेनैवके
वित्कालेस्थापयेत्सर्वयेत स्वात्मसात्ताकारेण सहरे ।
दिमर्थः यः कश्चनार्थक्रियार्थी हि प्रमाता प्रमाणोपा
रूढमेवार्थं ज्ञाने प्रथमालोचयेत अनन्तरमिदमि ।
त्यामिति विकल्पयेत तदनुज्ञातो प्रमयार्थं इति सतोषा
भिमानाहृद्वारूपतावलापनेन स्वात्मन्येव विश्रामयेत ।
दिमन्तुभवसातिकोयमर्थः तदेवमाभासादिरूपता
मापन्नं भावनातत्वं कृपयोदिस्याशंकाह ।

अथ पञ्चः षोडशकलो विसर्गोग्रामतत्परः संजीव
नमस्तेवोपवह्नौं विस्रजति स्फुरत् इच्छाज्ञानकि
या शक्तिसंत्वरत्नसगतं तदेवसमस्तं दिव्यसं
विदीश्वरपंकम् ।

टीका अथ प्रमेयापरोहण
नेत्स्फुरत्स्वरूपेणावभासमानो न पञ्च षोडशारकार्यं
उद्धादिशियाग्राशुकलाशुयश्यासो ग्रामनिजपूर्णस्वरू
पोऽतप्रवाहुनरूपतापत्यापिविसर्गेस्य ग्रामस्तत्रूपतेश ।
क्ताग्रात्मान स्वेनमकरोविसर्वोरेहार्दमपदरूपरन्तुः
संजीवनेपुरुषेषोडशकलेनामाऋगमस्तकलामिस्या ।
उन्मावित्रम संजीवनहेतुरमास्यामसप्तदशीकलाकला

ने
२३०

230

षोडशकाख्यायकारिधान्तविशेषात्मकमस्तेनेवोपव
ह्णेपरिमितेनप्रमातरि विसृजति प्रमातृप्रमेयायात्म
नास्थूलेनरूपेणासमुल्लसतीत्यर्थः तदुक्तेनयकारे(
णोल्लसितमेतमीलस्वावायात्मनाविरस्पलव्यपरो
हम्मरतामित्वादयपवसकेदग्पगेदिग्वैह्नावासंवि
देवीश्रनत्मकेरूपादिविषयरसास्वादेनहगादिदेवीः
स्तात्ममात्रविश्रान्ताविदध्याहित्यर्थः सृस्माणीरव्याणि
गोलकरूपाणीन्द्रियद्वाराणि रदमुक्तंभवतियत्किंचि
ज्ञावनानेनदोषणीयतासमासादनपुरःसरमितिप्र
वारोपारोहणाजेयतामामासाघननदर्पक्रियाकाविन
पापात्ममात्रविश्रान्त्युपजनेनसंविदःपूर्णतामावह
तिरश्ति नवैवंसविदेवीनर्पणेनकोपेरमाशेकारः।

विसर्गामस्तनमेतावहोपाम्यइतमोजितेवि
स्थंवेइवैस्तवैस्तेतेयोग्यर्धमेदलम्।

यद्रूकवरः सर्वभावमयभावमेदलेविश्वशक्तिम
यशक्तिवहिःषिन्द्रतासमस्तमोक्तिकोपरोविश्व(
मेथमयपत्तायानिनरतिप्रग्रामस्तवीमाशुद्धारःश्रा
ख्यालैपैवगतार्थश्रुतिश्रुतिरहस्यवामेहपुनरायलं
नतुपदिनामैतावेदिहमगांमस्तेतपरमात्मनापराप्रष्टैतं
वनाषदिषयस्यापमेदलस्यकिमायतोपदेवमुक्तमि
त्याशेकारः।

पंनोत्वनरनायस्यविसर्गःकुलनायकः
नत्वामःकारिदानेतत्समारस्त्वनपद्धतिः।

कुलनायिकेति कौलिकी शक्तिः यदुक्तं प्राक् प्रत्युत्तरे परे
धामनि देवी कुलमुच्यते विसर्गस्तस्य नाथस्य कौलि
की शक्तिरुच्यते इति तत्क्षोभ इति तस्य विसर्गस्य क्षोभः
क्षोभाधारश्चार्थः यदुक्तम् कादिहान्तमिदं प्राहुः क्षोभा
धारतया बुधा इति तत्प्रसर इति तस्य कादिहान्तस्य क्षो
भाधारस्य प्रसरः प्रपंचनमर्थः यदुक्तं पृथिव्यादीनि त
त्वानि पुरुषान्तानि पंचवर्गक्रमात्कादिभिर्वर्गैर्मकारा
न्तैश्चत्वते वाय्वग्निसलिलेन्द्राणां धारणानां चतुष्टयं
तदूर्ध्वं शादिविख्यातं पुरस्ताद्ब्रह्मपंचकं अमूलात्तत्क्र
मात्थ्याक्षान्ता सृष्टिरुदाहृतेति। ननु यदि नामानुत्तरस्ता
वदयं विसर्गः कौलिकी शक्तिस्तत्सारकोऽदयाकिमेवंप्र
दर्शितेनेत्याशंक्याह।

ग्रंग्रशति कुलेष्वयां सहितो हि कुलेशिता।

यदुक्तमत्र प्रकाशमात्रं यत्स्थितं धामत्रयेऽसति इत्युक्तेर्वि
उतयाग्रास्वे शिवशक्त्युरसो मन इति अस्यानन्तविसर्ग
तासौ या प्राक् कौलिकी परा शिवतो भवशादेनेगवस
र्गात्मकताफलमिति च ननु शाक्तिमतः स्वलु शाक्तिर
नन्येव्याप्तुक्तप्रज्ञाशाक्तिमतः शक्तेश्च विश्लेषणान्मन्ये
कथमनयोर्भेदेन त्वयः प्रदर्शितस्त्वाशंक्याह।

परो विसर्गविश्लेषस्तत्र पंचविधमुच्यते।

विसर्गस्य विश्लेषो विसर्गस्त्वर्थः अतएव शाक्तिमतो
भेदिन्या प्ररश्मिकृतस्फारएववविश्वामित्युक्तं तत्र
पंचविधमुच्यते इति तदुक्तम् शाक्तिश्च शाक्तिमांश्चेति यदा
कंरूपमुच्यते शाक्तयोस्य जगत्सर्वं शाक्तिमांश्च महेश्वरः

ने
२३१

इति पूर्वे विसर्गास्तेनोपरमात्रात्मनयापरामृष्टे यावि
योष्ण्धानस्यैवमभेदेति उक्तमुक्तम् अनेनोद्गाध
मंडलेमभेदेति अनन्तरपि कारणौवसर्वमिदंवा
यमर्शनादिविषयमित्याह ।

विद्यारागगुणादेहान्तर्वहिरीशमयो विभो
प्रवेयेन कृपाध्यायपदिष्टं सजीवनीकलां ।

इत्युक्तेन प्रकारेणामामेवनिखिलजगदाप्यायका-
रिणीं समाख्यातां संजीवनीकलामाश्रित्य सर्वान्प्रति
यान्तत्वमर्शनादि विदध्यात् यतो विद्याख्योपरासं
विद्यारागादिदेहात्मनः प्रमातृरवयानकालदपेद
यान्तर्वहीरूपाणि रत्नपंचकनन्यानि तिथिरूपकंक्रमा
यात्मकानि यागमापनभूतानि इत्याशिवप्रकृतिपर्य
न्तानन्ताररमासामित्यर्थः नन्वेवमर्शनादिसिद्धये
यावितर्गं भूतमाघेन ततासादनपवाहि महासंर
भोगं परगसहस्रैरपि पारेनयापादिमपर्यवसितमे
वशास्त्रानुष्ठानेनसादि माशंकाह ।

ज्ञानत्वनाडीत्रगलस्मन्दनावहितो स्थितः
पतो विसर्गे निष्पन्दसौधभूमिप्रपद्यते ।

ज्ञानत्वमयानेयत्रितृयोगिनो सर्वापि वरागलद्दर्ण
तिः षडध्वहत्तानप्रवेशादिकमेणानदकायतानन्यस्थि
नः प्रमेरंरूपामः समेतामसंजीवनीकालाविसर्गस्य विमि
प्रमरतनचसौधभूमिविश्रान्तिस्थानं सपवान त्वानिशयर्क

रिवान्सोयंस्तथासमूहस्तस्यभूमिमाकारस्थानेयथा।
यनेननदैकान्त्यमासादयेदित्यर्थः यदुक्तंभवति हृद्
त्वलसर्वेषांग्रामधर्मसेवनेनावदन्तक्रमिहम् नवैव
शक्तिलेशमाश्रित्यावधानमात्रमेववेत्कंनेनदयन्ते
नैवविसर्गभूः समासादिनाभवेदितिकोनामाद्वसे।
गेभयदसिद्धाशाखार्थानुष्ठानमपि श्रमपर्वसिनस्सा
रिति नवत्सनामास्योपायस्सवत्वसाधनत्वंकिंनयशे
पायजालमपिभग्रशक्तिसंस्पर्शेनतत्रकिमनेनेकैनव
कार्थमित्याशंक्याह।

शाक्तेतोभेकलावेशोसर्वनामप्रयोगवरेथामो
सर्वोत्मसंकोचेहृदयप्रविशान्त्वयोः।

शाक्तेतोभेशतिवाथशक्तिसंभोगेयदुक्तम् शक्तिसंग
मसंक्षुब्धशक्त्यावेशावसानके यत्सुखंब्रह्मतत्त्वस्यत
त्सुखंस्वाक्यमुच्यतेइति कलावेशइतिवाथशक्त्याभाव
पिकलस्यशाक्तस्यस्वरूपस्यावेशस्मरणादुरःसंरंभाव
नातिशयानन्दमयीभावइत्यर्थः यदुक्तं हेलनामम्यना।
कोहैः स्त्रीस्वरवस्यभरान्त्स्नेः शक्त्यभावेपिदेवेशिभव
दानन्दसंप्लवइति सर्वनाडीनामप्रयोगवरेयथानेपाये
त्निकेवाविषयेद्वादशान्ते यदुक्तम् यथानयायद्वन्त
द्वादशान्तमनःक्षिपेत् प्रतिक्षणंक्षीणवृत्तेर्वैलक्षण्यंदि
नैर्भवेत्इति यद्वाग्रगोवरेप्रान्तेदेशे यत्रकदाचिद्वा
ज्वलितेभिदेंद्रयचोदनेनमहानन्दोनायते यदुक्तं ऊरहने
नप्रयोगेनसद्यएवस्रगेतरो समुदेतिमहानन्दोयेन
तत्त्वंविभाव्यतेइति आमात्तिसर्वात्मप्रतिपमासर्वाते

तं
२२२

प्रकाशिनि विकासमसमाधाविन्यर्थः यदुक्तं सर्वज्ञः सर्वक
र्ता व्यापकः परमेश्वरः स एवाहं शैवधर्मेति दार्ढ्याच्छि
वो भवेदिति जलस्येवोर्मयो वह्नेर्ज्वालाभङ्गाः प्रभा रवेः ममै
व भैरवस्यैता विश्वभङ्ग्यो विभेदिता इति च सर्वात्मसंको
चशेति सर्वेणात्मनावास्यमसंकोचेन न हस्तसंकिंचिदि
ति भावनायामित्यर्थः यदुक्तं निराधारं भवेत्तानेनिर्निमि
त्तं भ्रमात्मकं नवतः कस्यचित्सेन देवभावे शिवः स्मियते
तथा इन्द्रजालमयं विश्वं स्तंवा चित्रकर्मवत् भ्रमाद्वा ध्या
यतः सर्वं पश्यतस्सुखमुद्भवेदिदमेवमादौ विषयेष्वधीर
सर्वज्ञानाद्यः कश्चिद्द्वैतिमनन्तास्महद्वयः प्रविशाद्विस
र्गभुवमपि शोत इत्यर्थः ननु यद्येवमाशानेक इत्यायाः सं
भवति तत्कथं शाक्तस्यैवेदाभ्यमस्याधायोनेन निर्देशः कु
त इत्याशंक्याह ।

सोमसूर्यकलाजालपरस्परनिघर्षतः अग्नी
षोमात्मके धाम्नि विसर्गानन्द उन्मिषेत् ।

सोमसूर्ययोर्मानमेययोरक्षग्राह्यात्मश्रोत्रादिरूपं च
कलाजालं तस्य योसौ ग्रस्यग्रासकाभावात्मा परस्परं सं
घट्टस्तद्धभयकोटीकाराश्रुरूात्तुवक्रोदवीरूपक
लानातं तस्य परस्परमेलनात्मा संघर्षस्ततः अविनी
मात्रिरूढः सैवाहन्तोमसूर्ययोरिग्नाश्रुकाग्रीषोमा
त्मके मध्यमे धाम्नि प्रवेशनविसर्गानन्द उन्मिषे
त्स्यधामाहंस्यावरमधातवेदापात्मपरंसामरस्यस्तु
दियाघट्टनं कल्पनयाप्युनरस्यदानन्दउच्चयेतेयेन
न दोषपरम ॥ ॥

संविदन्तःप्रवेशनिमित्ततां यायात् यत देवोपसंहरति

ध्रुवं रहस्यकथया गुरुमेतत्स्वभावतः योगिनी
हृदयं तत्र विश्रान्तः स्वात्मनोद्भवः ।

यत यत योगिनीनां हृदयं परमं विश्रान्तिस्थानम् अत एव
स्वभावतो गुह्यमित्यभिहितं यदभिप्रायेणैवेतन्माया
गिनीनां तेनाह स्वापि विश्रान्तो यायन्त्यथोऽसौ नचैव।
योगिनीहृदयात्मनि विसर्गात्मके धृते परमनेनात्र स्थाने
तस्यैव प्राधान्यमिति कटाक्षितम् ननु तत्र विश्रान्तस्य।
किं नाम अभिलषितमित्याह ।

हानादानतिरस्कारहृद्यो हेयिकमुपागतः प्रभेद
ह्रदिनः पश्यति हि सर्वावित्तिचमत्कृतिः ।

हेयोपादेयविषययोर्हानादानयोर्मध्ये किं विसर्जमाह
हानेन्यायतुष्यायमतिरस्कारः तत्र येन निर्विकल्पात्मि
काहंतिस्तत्र वितिचमत्कृतेरद्वैतकात्म्यैव प्रशान्त्य
गाहृप्राप्तः स्वविश्वमभेदह्रदिनः पश्यत्स्वात्मैक्यकात्म्य
तत्सात्मीयादिस्पर्शः तेनेदमेवास्य मुख्यं लक्षणं परतत्त्व
तः प्रवेशे यद्धानादानतिरस्कारेण स्वात्ममात्रयवाव
स्थानमिति अत एव तेन विदात्मोऽस्यारान्नन्तर्येणानु
तो देशोऽहिष्टः परतत्त्वान्तःप्रवेशोऽपि निर्णीत उपक्रान्त
भेदाहिसात देयोपादेयविभागः स एवं यस्य विगलितः
तस्य किं नाम हेयं किं वोपादेयमिति पूर्णोऽस्य परामर्
विश्वहस्तमेतदाह ।

अर्थक्रियार्थितादेहस्पन्दावाप्तिस्तन्मात्र एवर
पेन हन्ति प्राप्यफलहानादर्शनाश्रयेत ।

रहस्यलक्षणान्तरत्वप्रविष्टो योगी वा साक्षात्तत्त्वभावेनी
ल सर्वदा वेद्ये हेयोपादेयविभागाभावान्न त्यजति नि
यतार्थक्रियाकांक्षादेर्भावमपहाय सर्वभावानां संह्रिय
माणत्वादाकाशबीजस्योदयः तदन्तर्भावप्ररोहाद्धि
कसंरुणादर्शाश्रयेदिति विमर्शात्मिकाविद्यामीलि
संविदासादयेदित्यर्थः एवं च प्रथमे विश्वसंहारस्योप
क्रान्तत्वादाकाशबीजस्योदयस्तदन्तर्भावप्ररोहात्संहा
रक्रमेण लीनी बीजस्येति श्रीपिङ्गनाथसमव्याख्याय वर्णनादृ
यमप्यनेन व्याख्यातः तेनैवमाक्षेपिदत्तयाप्यनयाकार्थः स्या
दिमाशंकाह ।

वक्रमन्त्रन्यासमक्तं विद्यः प्रविकासयेत् सं
विद्दनमरुश्चक्रेतोपाभिमेत्ततो भवेत् ।

तथा विश्वान्तोर्मिसंविद्रूपपानादादर्शया समाविश्यपसं
हारश्च यस्त भवति रक्ताकाशात्मार्गमृहिमादृयानयावि
श्वान्तोर्मी तेपि विश्वधाः परस्याः संविदान्तर्वक्रमन्त्रमुखं
रूपमेवं विधायोगी प्रविकासयेदिहकासयोपविर्दृष्यात्तो
न्यार्थः ततः संविकासयोरपनापानाद्धेतोः संविदान्तोल
मरूपंतं तस्माभाव हृसात्मनो याणादिरूपाणायन्मात्र
मेय सभावेवक्रेन तद्रूपप्रमाणेपतयाविश्वभावरूपं
यत्रेयं तदभिन्नमाकिं विद्रूपं भवेत् तदेवम
पिभाव संस्कारस्याविद्यमानत्वादे
कानतनोभेदाविगलनेनतु ॥

भोगिनि कथं संवित्मात्रात्मनि अनुप्रवेशो सिद्ध्येदित्याशं
क्याह ।

तेनेयं संविदाख्येन वह्निना यद्विलीयते
विलीने तत्त्रिकोणाख्ये शक्तिवह्नौ विलीयते ।

तेनेत्थम्भावात्मनेयं परप्रमात्रात्मना संविदाख्येन वह्नि
नाखिः संस्कारं विलीयते विगलति संविदग्निरेवाव-
शिष्यते इत्यर्थः अनेनाभावस्यापि विलापनादग्रे वी-
तस्योद्धारः कृतः एवं विलीने संवित्मात्रतामापन्ने अपि
तेनेयं संवित्स्वात्मन्यथानुपपत्त्यास्मि सिद्धादिशक्तिव-
र्यात्मनि त्रिकोणे शक्तिवह्नौ सर्वशक्तिकोशैकाग्रिण्यां
त्वाने अशक्तो विलीयते तन्मात्रसारतया स्फुरतीत्य-
र्थः एवमनेन संवित्मात्रसारतया स्फुरतीत्यर्थः ए-
वमनेन संवित्मात्र एव विश्रान्तेः शक्तिबीजस्योद्धा-
रः इह खल्विदमेव संविदः संवित्त्वं यत्परामर्शनेना-
मयस्य विमर्शः स्यन्दो हृदयं विसर्गश्चादयः सहस्र-
शो व्यपदेशाः यदुक्तं तस्य देवातिदेवस्य परबोधस्वरू-
पिणः विसर्गः परमा शक्तिः सर्वज्ञा ज्ञानशालिनीति
अनन्तरमुच्चयार्थं इमां नैव विश्रमणीयम् येन साक्षा-
त्परतत्त्वान्तरनुप्रवेशः सिद्ध्येदित्याह ।

एवं संवेदनोदारबिन्दुस्थानासनिर्हृतः संद-
र्बीजविश्रान्तो योगी परमयो भवेत् ।

तेनैवं इत्थं ऐमसि परप्रमात्रात्मनः संवेदनस्य संविद-
कृत्वा यानादवदातामहतो योगेविश्रमनाविधिक्रियाकर्तृ-
त्वात्मिकापरापरामर्शदशानयाख्यं प्रेशकाहेयुगान्ति
स्तनः स्वात्मन्यमकारान्तेशयशाली अतएव महाः

ते
२२५

वीर्ये परप्रमात्रात्मनि विश्रान्तो रश्मिपुञ्ज इत्यादावपि इत्यनायेव वि
श्रान्तः तदैकात्म्यमापन्नोऽनन्त एव परमेश्वरो गीयते सर्वत्र ।
तैकरूपभावनीयः ननु संविदेकरूपत्वापि विमर्श ।
स्यैव विश्रान्तिस्थानत्वमायात्येन कस्मादित्याश ।
ङ्क्याह ।

युक्तवीर्यस्वरूपे वापि सामान्यतरस्पन्दः
संवित्स्पन्दः विशेषात्मा संकोचप्रविकासवान् ।

स एव हि संवित्स्पन्दोऽन्तः परप्रमात्रात्मनि शिवतत्त्वे सर्व
विशेषस्वीकारात्मा न एव प्रविकासवान् इति वाच्य
मायातः क्षित्यन्तभेदाभासादिविशेषात्मा न एवात्मस्य ।
आवृत्त्या संकोचवान् इति इयत्ता वैदेहीरूपे विप ।
र्ययेण ममेदन्तेना पुरस्त्यादेनाहमिदमिति सामान्यवि
शेषात्मा न एव संकोचप्रविकासवान् तत्र वा शेषवि ।
शेषाश्रमकारित्वादित्यादिशक्तित्रयात्मेति स एव परं
विश्रान्तिस्थानमिति तथैवावधेयम् ननु यद्येवं तदस्य
स्य संकोचविकासवत्वेन नानात्वं तादात्म्यमापन्नेति
कथं समस्तविश्रान्तिस्थानत्वमित्याशङ्काह ।

असंकोचविकासोऽपि तदाभासनतस्तथा ।

वस्तुतः संविदेकस्वभावत्वात् संकोचविकासाद्यसंस्पन्दोऽसं
विस्पन्दः स्वस्वातन्त्र्येण तया संकोचादिरूपतया वभा
सनादिति तथा संकोचविकासवानित्युच्यते ननु वस्तु
तस्तथा समस्तीति भावः ननु यदि नाम संकोचवि
कासाभ्यां परामृष्टेष्वदार्थेष्वहन्तया अस्य तथात्वं वहि
न्तः प्रकाशते नानात्वेन नानारूपतया तानि च रूपनेयानि
न नानात्वानानात्वेन भावाः ॥

केनविहितपदीकृताः ज्ञानेनह्यात्मनोयत्तमेनस्मादेव
सोयमनेनस्मादिश्रीकालिकाक्रमोक्तासंविस्फुरत्ता
पंचेनेदमेवमात्मदृष्टिरनपवानरंरूपरामर्शात्मनि
संविन्नेमावयानोवासंविषयासंगोपिस्वस्वरूपमा
रामर्शपरत्वादीरवमुद्रावशविष्टयोगीपरमंपदमनु
नेविमर्शदशामधिशेतेइत्यर्थः तेनाविदेवविधेयाय
इत्यादिन्यायेनसंक्रविनमपिवाऽस्वरूपविकस्वरस्वस्व
रूपापत्तौनिमित्ततोयायादिप्रक्रमेस्यादनवाह ।

ततःस्यातेअतिमेयंविविधार्थक्रियाकृति ।

विमर्शनेनविशेषाख्यःस्पन्दस्तनदर्थक्रियार्थिनानारत
येनप्रसृतेरोऽस्यसंततिनोऽन्यस्वशक्त्युपदेशःस्यादि
तिग्रंथः नवैवाचविमर्शनीयामित्याह ।

नचविश्रान्तिमागच्छेद्यदीयंमेरुमण्डले यात्मा
दिमिद्धयत्तनरूपनादात्म्यतोयतः ।

नचइदमितस्याविच्छिन्नविमर्शस्यकृतार्थतायास्वस्व
रूपविश्रान्तिविमर्शःसोहमित्यादिस्यात्रकेदेविमर्श
विश्रांतिधामस्वरूपरामर्शोविश्रांतिरूपोयमकेवलम
इयावन्मेरुमण्डलेपिवीर्यंयतोरूपरामर्शोन्तविहमण्ड
लैकात्म्यादेवतत्फलभूताविप्रचिंरतिकत्वेतत्ताकाःश्रो
मादिस्मिहृदयमेवइत्यर्थः संविदिश्रांतिमत्तेरणादित्र
किंचिदेवमेवेदितिभावःयद्वक्ष्यति यत्तत्रनहिविश्रांत
नत्रभःक्रमसमापतेतिशति नकेवलमेतदेवयावदाह्लिया
त्यपीत्याह ।

दिक्षोपश्रुणुतमेचोधवीपसातमसं
सकःसानिमीलितपवनककोत्थत्वात्मगनगत ।

ते
२३५

इह खलु बाह्यार्थोन्मुखोपि पुनर्लेल्पनाहिस्योन एव शु
द्धबोधैकरूपत्वाद्धेयरूपत्वान्प्रशान्ताभ्यो ननु हीन्द्रियक
र्मेन्द्रियशाखाभ्यो व्यपदेश्यायां प्रमिलिप्य समूहः सर्व
हिरनिमीलितो व्याप्तेन एव सन्भैरवमुद्रानुप्रवेशक्र
मेणेन जगत् स्वात्ममयरूपात्मसंविन्मात्रसारतया परा
मृशेदित्यर्थः ननु कथमेवं भवेदित्याशंक्याह ।

महासाहससंयोगविलीनाखिलखेचरः
पुञ्जीभूते स्वरः सोन्तर्निर्भरीभूय तिष्ठति प्र
किंविच्छिन्नकलत्रसंघट्टयाति संविदम्
यद्दृस्फालिंगाः संसारभस्मदाहैकहेतवः ।

महासाहसमुद्राशब्दाभिधेयचकितमुद्रानुप्रवेशेन
विलीना वामादिगलिताः प्रमातृमानेखिलाश्चेन्द्रिय
रूपमेयापस्य सनयात एवा किंविच्छिन्नकोबहिरौन्मु
ख्याभावान्निरवयानात एव स्वरश्याचेतनत्वादिन्द्रिय
मरीचिचक्रे पुञ्जीभूते भेदविगलनात् साम्येनैव संव
हितेनैव निर्भरीभूय प्रसीतामात्मायातिष्ठति संतत
शान्तरहूपरामर्शात्मनि प्रमात्नवेस्फुरत्कमस्फुट
ववोपः संविदंपाति परतत्वान्तरेनुप्रविशेयत्स्फारमा
जारयन्तन एव संसाराणाकृतिः सिद्धेन नेचैवमस्मा
भिः स्वोपसितमेवोक्तमित्याह ।

तदुक्तं परमेशानेन त्रिशिरोभैरवागमे स्फु
गारे विप्रवर्त्माभिमन्त्रभूम्याप्रवेशनम् ।
मन्त्रभूम्यामिति परतत्वान्तः किं न इत्याशंक्याह ।

मध्यनाड्योर्ध्वगमनेनेदृग्भ्रमिलत्तमम्‌ विस
र्गान्तपदातीतं शान्तकोटिनिरूपितं ।

यन्नाम विसर्गान्तपदे द्वादशान्तपदमतिशयेनोन्मानेन
द्वयसिकं मध्यनाड्योहान वाहक्रमेणोर्ध्वगमनेनन्मत्त
भूम्यां प्रवेशनमुच्यते इत्यर्थात्तिमम्‌ यतस्तस्यासंवि
मन्नाभिकायामेव भूमे यैर्निरावरणावनिर्विकल्पत्वा
द्योपयमीस्तेषां शान्तिस्तदेकाल्यनस्फुरत्तानद्यमतप
व शान्तकोटित्वेन निरूपिते सर्वैवैवपराकष्ठाद्यौत्यनेद्
न्यर्थः यदुक्तम्‌ यन्निरावरणंसंविन्मतनेकल्पनेनाक्त
नन्तरं अभिकथिते साकाष्ठा सापरागतिरिति तत्रैकथ
स्यादिमाशंकाह ।

अधःप्रवाहसंरोधादूर्ध्वक्षेपविवर्जनात्‌ महाम
काशमुदयत्यानव्याप्तिप्रदायकं अनुभूयपरेश्वा
त्मिमावानमस्मापुरं विशेत्‌ ।

अधःप्रवाहस्यापानसंवर्तस्य प्राणस्य चापहस्तनाड
भयवहनेन परमध्यमेयान्निपीताकुलामृतेदित्युत
रेव विशेत्कुलम्‌ पुनरेवाकुलेगच्छेन्मायायोगेन यावदि
साच प्राणवहाख्यानानेत्रास्मिन्नारमस्वरेरस्मादिनिरूपित
स्वरूपायामायानस्याग्राहमावर्तनेन पुनःपुनः गणनया
रक्षन्तीं नहिरूपां प्रतिवर्तक्रमात्परम्‌ ऊर्ध्वमुग्निदंपर्य
वनाव द्रन्ने महोदयस्माप्रक्रमुत्स्मानतस्प्रक्रोप्तुवनक्र
मेणाद्वादशान्तभुवि सकृद्विभानोद्यमात्मन्यादिमाये
नावभासमानक्रियाविच्छेदाभावादुदयप्रधानेनिमा
दिनेयदास्मत्तानेनप्रव्याप्तिप्रदायकंतत्स्वरूपतयावभास
नेपरप्रमातृरूपे महाप्रकाशमनुभूयपुरं विशेन्नांतम्‌

ने
२२९

मिद्रूपोमूर्णीं स्वात्महृन्निमासादयेदित्यर्थः सा च किंवि
धेत्याशंक्याह ।

निष्कलं गावतीर्णासा सकलिरेकाशिवात्मका
चतुःषष्टिद्विगुणितवक्त्राष्टकसमुज्ज्वला नत्यो
विचारयेतत्त्वोपत्वस्यावस्थानेन संविशत त्वंत्व
सकारवमारूययत्वस्यैव च सहाश्वरेन त्वमध्य
स्याधिकारेणापरस्यास्त्विन्मरीचयः ।

सा च स्वात्मरूपाद्धमिनिःशेषविश्वोपशमान्निष्कलंगार्भं
मविश्रान्त्याशान्तरूपार्थः प्रतपवैकस्युक्तं नैवम
स्याविश्वोत्तीर्णामेव रूपं संभवत्यपि तु तस्या विश्वम
यीमाह प्रवतीर्णेति नम्रह्रूपतयावोहरूहसितेत्यर्थः
प्रतपवतन्यवक्रग्रन्थार्थगर्भीकारेणाह चतुःषष्टि
गुणितवक्त्रषट्कसमुज्ज्वलेति यदुक्तं प्राक् चतुःषष्टि
द्विगणनाधागात्मेशिरसामेषट्वक्रपरतानाद्यस्योर्मे
रुकंशिवात्मिकेति नेनास्यावरोहरूपतयाच्छ्रुपतायाम
यि परम मात्मनि स्वस्वरूपपवविश्रान्तिरिमक्तं स्यात
स्यनाशोपनोद्यमित्याशयेनभगवान्निगृह्यार्थतयाभि
सधानम स्यात्नेमलत्वाणांत्वमारूयावलम्बस्वस्वरूपंगे
पयिचाटिकान्तादिनासंकुचितात्मनपास्करानेत्वं प
रमात्मस्वरूपतमसर्वोपाधिविवर्जितम् चैतन्यमात्मनो
रूपंतपमात्मानंविचारयेन्निमस्यसंकुचितमेव ॥

नातिकें रूपंनवेति विमर्शपदवींनयेदित्यर्थः एवंहि।
पारमार्थिकस्वरूपस्यलाभोभवेदितिभावः तदुक्तंतत्रै
व स्वांहियदृरवेत्तेयंपरमार्गोल्लमल्लगम् विचारये
नयोधीमान्करणग्राममध्यगः भूमिकास्थोहिचक्रस्यै
विन्दतेपरमार्थंनशंसति ननुचकथमित्याशंक्योक्तं एव
स्यनस्वस्यस्वेशोश्वरेदिति शशाङ्केतो यतःस्वरनाव
वानिष्टमानेननतासकेनसावधानेनचेतसा खेङ्गलम्
लेशमात्रयंमात्मनिजन्मायोरस्थितं स्वमायारूपाशक्ति
मृचेरेन ग्रामलाकिरणाभासोसूक्ष्मसूक्ष्मापरात्मिका
विन्नयेमोहितहृदकान्तेशाश्वन्तींभैरवोवदयश्मायुक्ता
मध्यधामप्रवेशक्रमेणद्वादशान्तंनयेत् येनक्रिया
शक्त्यात्मनिस्वगतेहृदयेतदुपरक्ताक्रियाशक्तिंप्रमेयप्र
वेनयावेत्तानशक्ताववस्थितेदृष्टांतदुपरक्तानानश
किमप्रमाणाभुवंसत्काप्रमाणप्रमेयात्मव्यवहारपरावे
पितरासंगमपहायेत्यर्थः यद्यप्यत्रोभयत्रापिहृदयहृ
स्यापरागः संभवति तथापि प्रथमादेवमुक्तम् न
मायैवहृदयाद्दृशयाद्युपायापिवर्जितोस्वविमर्शमात्ररूपा।
मिस्थाशक्तिमपिकारणाध्यायस्थावष्टंभवलेनाक्रम्य
विलिशाहाभिधेयंवाविमर्शपधामनयेत्व्यापकेचोर्ध्वम
यतः स्वाधिरंतत्त्वराज्ञानेपराकाष्ठांप्रकीर्तितमित्यादि
नेत्याश्रीशिरोभैरवोक्तानिरूपितस्वरूपंपरतत्त्वलद
णेनयोनीनपरंसम्यग्भैरवमुद्रानुप्रवेशक्रमेणाविशे
न समावेशभागभवेदित्यर्थः एवंचिन्मयीवयत्नतादि
नेदयत्नयोवाहेरोन्मात्राभावात्पदस्याप्यनपोनीनदशा

मपिशयानोनायेवभवन्तीत्यर्थः एवमप्यत्राशयमेतेनभा
वयितुमाह ।

भावयेत्त्वं भावमनन्तं भावस्याभावनिःस्पृहः
भावभावगतीरुद्धाभावाभावाववोधहृत् ।

एवमपिभावाभावगतीप्राणापानदेशमपहायान्तस्थ
भावमानन्दं समोयोगीभावयेत्मध्ययामात्रप्रवेशक्र
मेणयेनप्रणयेनतत्रैवासकिंकर्षीयेनगुत्स्यानेऽन्तः
प्रयासोनस्यात् अतएवभावस्याग्राह्यग्राहकसंतोभे
पिवाह्यान्तःकरणवैरैणात्समसंविनिःस्वात्ममात्रपरि
निष्ठतएवेत्यर्थः एतदुक्तंतत्रैव ऊर्ध्वायोगमसंविद्वपरं
नःकरणेच्छया रूपेयस्मन्नहीयेनभावस्याभावभासकं
स्वरूपमतिपन्नोसावन्तःकरणवर्जितःभावस्यैतेविला
नीयाह्यासग्राहककविसलवश्रति अतएवभावाभावयोःप्रा
णापानयोर्मध्ययामानुप्रवेशेनतन्निस्तरंगतनयासास्या
त्मायासावववोधस्तेपश्यतिसाक्षात्करोतीत्यर्थः एतदुक्तं
तत्रैव प्राणापानौसमौयस्यसाम्यावस्थानमागतौ नि
स्तरंगप्रकारेणभावाभावाववोधहृदिति अतएवव
हितैर्मेख्याभावाद्भावनिःस्पृहः स्वस्वरूपनिष्ठएवेत्यर्थ
एतदुक्तंतत्रैव स्वरूपास्थितिसंयोगलस्यहृत्तिरतस्यव
भावानिःस्पृहमनहिनत्याद्मागवतेनशति नन्वेव
शाह्यस्यस्वरूपाविशेषोपिकृतस्यापदशायामिमोर्थो
मांशकाह ।

स्थितोरतिः शान्ति... प्रान्माणकृतलमूलानिशाक्रियपूति
ने एतनंतदशायामोक्षचोगवारतलनाम ।

आत्मा परमात्मा अणुः संकुचितात्मा कुलमूले प्राणश
क्तेः प्रभवे स्थाने जन्माधारः शक्तिर्मध्यमधामवाहिनीभ
त्तेः स्वात्ते अनलतत्त्वमेषां विनिस्य योनीतन पदात्मिका।
परासंविदिति या सा शक्तिः शक्तित्रयपरस्परस्पर्शोपरक्षात्तान
शाक्तिः शाक्तमिति त्रिशिरोभैरवे पठ्यतम् एवमात्मा
केवले रविधान्त्वमणुः सर्वेष्टकला कुलमूले तत्र एवं
ध्रुवं शक्तिः परिपद्यते एकेन एवमिहोर्ध्वमेव हृदयभू
मिविसृतिः इष्टस्पर्शोपरक्तेच शाक्तविनपर्वोविडः नि
ष्ण प्रविष्टामेन एवमभूत्तत्त्वलतत्त्वामिति रुद्रारोहा
रतत्त्वामिति यथा यथं भावनाप्रकर्षेण परसंविदारो
हकामित्यर्थः न केवलमत्र एवशब्देनैव दशधामितो
पमर्थे उच्यते यावत्त्र्यान्तेरणापीत्याह।

धामस्थं धाममध्यस्थं धामोदरपुटीकृतं धामत्र
तदोपप्रदामध्यामध्यामान्तर्गतं रुद्धं ततो धाम
धामान्तमानरम्।

भगवानभैरवं धामान्तमानरम् सप्तदशं सनतेते
इह एवं तत्र योगी धामत्रोभूतेः स्वाते अस्यपदादरसंतते
तपुटीकृतं सर्वतः संवलितं निर्माविद्भतम् अतएव
धाममलोऽस्थितं संकुचितात्मनयास्कुरितं धामात्मानं
वोपयेत् नहोपेसमस्थेमावशेदित्यर्थः तत्समर्थाव
रणमेवाह धाममध्यस्थं धाममध्यात्त्राधामान्तर्गतंवि
ति धामतः कुलमूलस्यजन्माधारस्य मध्योऽस्थितं धाममा
लाशक्तिं धामत्रारभ्यानन्दास्मरा धामत्रस्थितः तपेतोत
प्रसमान्तः पाकाशागतं कुलतदेकरूपतया सा तात्कर्षे
हित्यर्थः तत्समात्मरतत्त्वमासातात्काराहतोः धामत्रादस्प

परकायाः क्रियाशक्तेः प्रमेयप्रवेशागमायामहद्दपरका
न्तानशक्तिभेदनोपायत्वाभ्यामित्यर्थः यथाहि प्रमेयभूः।
सर्वथानादिप्रमात्मत्वेन सिद्धानध्यायमायाभूनेत्तान
भोपमात्मत्वमेवोक्तभावः नेशाह्याभिमर्कमोहेतोनतत्त्वा
नन्तरप्रमात्रैकात्म्यमापन्नेयामान्तमनन्तयामहत्सह।
यथात्रुपापिप्रमात्मविमर्शमात्ररूपाइच्छाशक्तिमयी
दाशुपेयेनन्तैवमरोहमियादिनिशह्यार्थसंगतिः वा
काथेत्त्वमात्रत्वतत्त्वमेवाभूदृः नवमेपिपरनन्त्वान्तः
प्रवेशवदृवउपायाः संभवन्ति न कथमसंवरहृष्य।
न्तेयनगोपनीयत्वेननिगूढार्थतयैवमुपदेशइत्याश
काहः। भेदोपभेदभेदेन भेदः कार्यस्त्वमध्यतः।
यः पुनरस्मोन्यभेदोपभेदात्मोपायभेदः संभवति समध्य
नः कार्यो मध्यमो नैवंविधः उत्तम इत्यर्थः एतदेवोपसंह
रति इति प्रवेशोपायोयमाणवः परिकीर्तितः श्रीमद्
धरनाथेनयाप्यत्येनसमादिनः न केवलमेतदिहैवा
पितावदन्यत्रापीत्याह।

श्रीकल्पणामले वामे श्रीमातङ्गेऽद्वयात्मकः
स्थूलः सूक्ष्मः परो योगः कथितस्तालयापवव।
श्रीमालिनीतिविमर्शेरूपनयायकः।
न रहस्यपरावाग्रूपमाहात्म्यस्यापिनीश्वेतमूर्तेवं
वस्थाहिभवनात्यपीनीमध्यमावैखरीरूपनयावैवि।
ध्यप्रवेशकेवस्थूलसत्त्वपरत्वेनचैविध्यनवयात्वेपर्यन्त
वानामपिमिनिभूतः परावागात्मादृशाभः सपवाहस्वा
तेमादवमवभासपेत

श्रुतेरुक्तेःसर्वतत्त्वविभुरितिसएवववविश्रांतिस्थानमिति
मेवविभुरदायकश्रुतिपतत्त्वशाक् नस्यग्रमवमशेषःप
रिपूर्णोहमात्मकः स्वस्वात्मनिसनन्त्वाहिभागमवभा
सेयत् विभागभासनेवास्याविधावभुरदाहृते यस्यतेम
धमास्थूलावेवरीत्यभिशाहिते तासामपिविधार्यपस्थ
लसूक्ष्मपरत्वतश्चादेना नन्वेरचितयेतचशिवःपर।
विदात्मकश्चमन्नेननिर्गीतमायामिति ननुएवेतत्स्ततत्व
मवधारणीयम् नरेवमचैवपरमवधानवेयेनपारमा
र्थिकस्वरूपलाभोभवेदित्याह ।

जितरागोमहायोगीसंक्रमेणपरंदेहंगतःपरोवि
त्वनिच्चाम्भिषमहंसम्भसनतम् ।

नावधावदारवेसारवाहोयेनरागविगीतजितश्चाकान्तो
वशीकृतस्तमरोनरोरावेयेनासावेवंविधोमहायोगीश्व
योउत्तरोमरयोगेनोर्ध्वमूर्धरावेसंक्रमेयेनपरदेहंगो
यथायथाश्रुतकृष्टोत्कृष्टरावस्वरूपातिष्टःपरोव्यामिवे
त्वनिपारमार्थिकेस्वरूपेलभ्यतश्चसर्थः यङक्रम् नदते
दशधामानदिव्यानन्दप्रदायिका विनीतप्रथमःशान्त
श्चविनीतिर्हितीयकः हीरवाकीर्तनीयस्तुशोरवशाहृदत
र्थकःनेत्रीवाषःपंचमस्तुषष्ठोवंशारवस्तथा सप्तमःकां
स्यतालस्तमेवशाहूरवस्तथा नवमोवावनिर्घोषोदश।
मोहन्तुभिस्वनः नवशहान्यरिन्यस्यदशमोमोतदायक
श्रुतेनेननविनायेनव्याहृदेहशाधारवमिति श्रुतस्तुनाव
दवधानिदिनमभ्यासःकार्योयावत्सापराकाशात्मावित
त्रोशामिलितनशावरूपतयापसक्षरणाङ्गाविर्णोरावान्
पकमेवंरावेविलाप्यविभागविगलनाशरावेहंपरा

तं॰
२२५

मर्शाद्रूपे स्वात्मनि लीयते विश्राम्यतीत्यर्थः एवं परतत्वा
त्मः प्रवेशो निर्णीयत इदानन्तर्योदिष्टानितमस्यलतणा
न्यपि लतयितुमाह।

ग्रहभावनया देहगतोपायैः परैरपि विव
हेतोः स्त्रीतास्पर्शात्मागानन्दः प्रजायते।
ततोपि विग्रहापानसमस्पर्शो देहवर्जिते यास्वि
ततां समावेशाद्भावः प्रस्फुटः स्मृतिः॥

नेलयोत्तवदप्यलसंविदेहैकहानितः स्वबलाक्रमणा
देहशोप्यित्याक्रम्यमामृपात गलिते देहतादात्म्यनिश्च
येत्तंश्रुत्ववनः निद्रायते शुरायाववत्रूढः संवित्तात्मतैः
ग्रवसमनन्तरोक्तोपायविशेषभावनाभ्यासतयातः
यात्मवस्यमाणोरुद्धारकरणादिभिर्देहगतैरुपायैः प
रेपथियपरतत्वान्तेवेष्टृमिश्चोर्नेनतच्प्रविष्टस्यतस्य
द्दिहशो नैव भवेदिति भावः स्त्रीतायाः स्पर्शादोर्भ्य
माश्रानतत्तदावेशात्मयमृमानन्दः चमत्कारविशेषः
प्रकर्षेण स्वात्मविषयीकारेणतायतेनुभवपदवीमा
मादयेदित्यर्थः ततश्चानुन्तादप्यनन्तरं विग्रहापानसद
शरण्याविश्रुतिपतितायासंवेस्वरूपत्यागेन तन्मयीभ
वति एवं याम्निपरेते समावेशात्मस्फुटंकृत्वादेहा
दावात्मग्रहविगलनेनायत्नरदशाविसृषात्मरूपामा
रोपेशात्मकत्रङ्गवः स्मृतिः संयोगमनं भवेदित्यर्थः ग्रतप
वेदह्वर्जितेनत्वकेवलामिति हि रत्यहिसमावेशात्रि
एतोपमवभवेदितिभावः एवंयामरदकवदनेकतत्मा
भ्यत्तंसंविदेहैकाम्ययाहानिर्विभागेनतामित्यतः
तांसंविदात्मनः समयदत्लमरंतालदत्तांवीर्यं॥

नस्याक्रमणादात्मन्येवाभिमानोदयादनात्मनि ग्रात्मा।
भिमाने शिथिलीभवेदिति देहादीनां भंगुरायमाणेनात्मे
यमात्रुपानवदार्ढ्येनसादितमर्थः एवंशुरामर्वप्रथमेदे
हस्यसंविदेकाभिनिवेशोनिवृत्तेसतिसंविदोन्वग्यमा
नानिशयते वामहृत्तपरमादानन्दस्याव्यकस्यविन्दुम
वस्थस्फुटमनुदयानिशयमाणग्रालेशन्यर्थः एकिपत्वा
लमालेशन्याह यावदयरूढः संविदात्मनीति तत्रायमंगो
देहिलत्वर्णानन्तरमुद्रियादिति भावः तदाह।

ततः समपदे रूढो विश्राम्येवेन संविदम् संवे
द्यरूपां तेनैव रूणि महाव्याप्तिर्ततः स्मृता।

तेतोनन्तरंयरसंविदात्मनिसमपदेश्राममयेरारूढः सनि
रिवलस्यदेहवदाधात्मनोजगतःसंविदेवमतत्वेनधुन।
त्वरातिरिक्तेनाभेनकिंचिदितिसातात्कवेनरूपेणेनभ्रम।
निवलतिस्यत्वरशापिशापीभवेदित्यर्थः तदशापिशा
यिनोहियोगिनःसदैवसर्वत्रसंहारकारित्वेनयायंमेवा
संस्कृतिर्यादित्येवंरूपेणमहाव्याप्तिर्यतः स्मृतेति ननुदशो
वस्याविनोमतः शक्तिनोपलब्धिः केयंधुममत्वयाह
ग्गिं स्वबनेश्चिरनापिव चित्काशत्वधानन्दोदियाद।
दिशुमत्सूर्ति: ग्रवाभ्योदशमोभावःशिवततेयप्रवेशाना
न संस्पर्शः प्राप्यतेयावतावन्नक्षोभवाणिवान् ग्मायुक्ते
यरनत्वानविवतोलेवणान्तराणापिसंभवन्तीतियाव
मोनिनोदितानितावत्कयंयनावतेवतदनुप्रवेशो
भवेदित्याशंक्याह।

ग्रात्मन्यनात्माभिमतो मन्मामे
वसनात्मनि ग्रात्माभिमानो देहादौ वन्ध्यात्मकेस्तनलूयः।

ते
२५०

देहत्वलक्षितबन्धस्यात्मन्यनात्माभिमानोनात्मन्यात्मभि
मानश्चैतदेवचाणवं मलमुच्यते यदाहुः स्वातन्त्र्यहानिर्बो
धस्य स्वातन्त्र्यस्याप्यबोधता द्विधाणवं मलमिदं स्वस्वरू
पापहानिरस्मृति तदेवकात्ममायीयदेहत्वादिपनः सं
सारस्यमूलभूतं यदुक्तम् मलः कर्मेति निमित्तेनैतेनमिलि
कमतः परामिति अतश्च सर्व एव मूले निहितः कुठार इति।
वनैवैवयातिनत्येपनाशबन्धस्योपरमो भवेदिति भा
वः तदेवहृत्प्रपायात्येनोक्तम् अतश्च स्वरूपायाहृत्या सपव
बन्धत्तहृयपवसक्रियेति निमित्तेपार्थैः नहृयस्त्र किम
कमेरोव भवेदनात्मन्यपेन्याशोकाह।

आत्मैवानात्मन्यात्मत्वे लीने लब्धे निजात्मनि
आत्मन्यनात्मतानाशे महाव्याप्तिः प्रवर्तते।

प्रथमे सत्यनात्मनि देहादावात्माभिमानस्य विलये सत्या
त्मन्यनात्मताभिमानस्य नाशो भवेद्येन संविल्लक्षणस्व
स्मिन्नेष्टोः वात्माभिमानस्य प्रसति महाव्याप्तिः प्रवर्तते प
रूपरमेश्वरपदादियादिमार्थैः एवं प्रथमे विशेष्यपूर्वस्य
शोंदपादानन्दमात्रानुभवो न तु हि विपस्यापि बन्धस्य
स्तुपरमः तदन्तु देहादावात्माभिमानविगलनेनात्मत्वे
वाभिमाने उदेति किं न तत्रमात्रे पुनरपि स्फुरणादोता
रवस्यात् प्रतत्वा रदेहादावात्माभिमानस्य सातादिल
यः तदन्तु न संस्कारस्यापि यावद्देहेपयापयमात्मत्वे
वाभिमानस्य मातादिलयः तदन्तु तत्संस्कारस्यापि याव
देहेयु पापयमात्मत्वे वाभिमानस्य प्रशान्तिहतीयानिः
प्रवर्ततेनिलिप्त्वाभिरेवलक्षणैः प्रपोमात्मनिनात्यवोपाने
निनात्मानि नेषामवेवात्मभावान।

यदभिप्रायेणोक्तमागमोऽपीत्याह ।

आनन्दोद्भवः कस्मान्निद्राघूर्णितो वपुषः स्वस्थक
मनःप्रवृत्तिर्मालिनीविजयोत्तरे ।

यदुक्तं तत्र अनयाशोध्यमानस्य शिष्यस्य महामतेः ल
क्षयेच्छिद्रसंघातमानन्दादिकमात्ततः आनन्दोद्भवः क
स्मान्निद्राघूर्णितो वपुषः कम्पितं ननु योगिनः समयान्तरे
ष्वप्यमहाव्याप्तिर्भवेदित्यत्रैव यदाशुद्धनिरोधकयोगद्वारा
सा किं भवेदित्याशङ्क्याह ।

यदा शिवेनाधिष्ठानमानन्दप्रभवतोपचयके यदा योगीवि
शेषेणानन्तकेशवेदताद्भवेत् ।

यदा तु न शानन्दप्रभवतो स मनन्तशक्ते पञ्चके योगीविशे
षयपरमत्येव शब्दविरोधादेकैकलक्षणमनुभवेत्तदा
स हृदन्तरस्य तप्रवर्तनशक्तिपतत्त्वकेऽधिकोणादावी ।
शत्वं भवेन्न तु शक्तयोजायते रस्यपर्थः ननु स्पर्शनादर्शना
देव मनुभवोदयश्चेत् स्पर्शो स्वैस्य भावाकस्पर्शेनैव यस्यैव
भवेदित्याशङ्क्याह ।

यस्यास्वैशिनावोधेनाक्रान्तापि तनुः क्वचित् एकै
विकल्पे प्रभवति चलक्षायरूपसंविदे न येवचकेक
नापि मवेशात्कोऽपि सम्भवेत् ।

यदन्तस्य व्यापिनावोधेनाक्रान्तानरमेदमापन्नापि तनुः
कविक्लिविदेवकल्पे प्रभवति चलक्षायरूपसंवेदनतगम्या
देः शर्यान्मान्निक्रपृष्ठप्रवदेशेनन्तविषयक्रमसंविदमेवक
सापिविकोणादौप्रतिनियतेवकेप्रवेशात्कोऽसौ नन्तादि
रेकैकपवान्भवविशेषः सम्भवेन्न तु सर्वं नन्तानितप्रत्युके

ने
२४१

तत्त्वकेशवंदृत्वाद्धेनहेति नन्तु किंकस्यचक्रमित्याशंक्या
ह ।
आनन्दवक्त्रवद्गृष्टिकन्दरूढवरुध्याने केषां
यतातिशयवर्णाः स्याद्धर्धकेन्दली ।
वहृश्रीनिरोकोणांयोगिनोवक्रमित्यथ्यः कर्धकेरलीति
हारयानः प्याणवाभेदोपवारात्मामानाधिकरण्येनति
देशः नन्वेषामेव प्रतिनियमे किंप्रमाणमित्याशंक्याह ।
एवंप्रदर्शितोद्वारशवेश्चाति हृदयेपरम् एन
द्व्यकालिंगवाशिवशक्त्याविभागवत् ।
एवमुक्तेन प्रकारेण प्रदर्शिताद्ययप्रस्वारादोनांविश्रा
न्तिस्थानमस्यरहृदयेयोगिनोहृदयादिशब्दव्यपदेश्य
महृपरामर्शमयंसोविस्पन्दात्मकंप्रकृष्टसत्त्वंतत्त्व
शक्तिशिवाविभागवत्वाद्व्यकालिंगमुच्यतेइत्यर्थः नन्वे
वव्यपदेशस्यकिंनिमित्तमित्याशंक्याह ।
अत्रविश्वमिदंलीनमत्रान्तःस्थंचगम्यते इदंन
हृतस्मादुतशक्तिभैरवसंविदः ।
वशात्प्राभिनक्रमाहूंनोयनोयाहृपरामर्शमयेपरस्मि
न्हृदयेनरशक्तिशिवात्मकमिदंविश्वंलीनमविभा
गेनावस्थितमित्युपायात् नचैतन्नतत्काष्ठवदोपलदी
वमन्तर्लीनोयमनेनेत्यर्थः इदमेवगम्यतेइतिपकात्मभाव
परस्याः संविदोलतत्त्वापन्नतयावविश्वमुदेतिनचैव
वलीयनेशेति पञ्चकम् लिंगशाम्बेनविहोमः
शिवसंहारकारणम् ॥

तपास्त्रागमनास्त्राद्भीवानापदमवयमुइति नन्विहवि
विधौलिंगमुक्तेव्यक्तेव्यक्ताव्यक्तमव्यक्तंच नशाम्भवेपरे
वमंत्रविषयकमन्यद्वीर्यंयुक्तः किंतस्यापवस्फुरेणनवेमाशंक्या
ह।

देहगाधसमुन्मेषसमावेशात्मपरः स्फुटः शूद्र
त्वाद्यादितान्मेषिभावीदंभावपुत्मवव्यक्ताव्य
क्तमिदेलिंगमंत्रवीर्यंपरापरे नरशक्तिसमुन्मे
षिशिवरूपादिभेदतम्।

देहगाधसमुन्मेषदेहादावात्माभिमानेसतिप्रथियःयु
नरपरिम्लानः परतत्वान्तःसमावेशात्तदिदेव्यक्ताव्यक्त
लिंगमितिसंबंधः नतुयद्येवंतदव्यक्तादस्यकोविशे
षइत्याशंकाह शूद्रत्वेत्यादि शूद्रत्वाद्यादितउन्मेषिषु
वरित्यूलमतत्वस्वभावषुपोत्मा विदंभावरदंतातेनयुम
ने रदमहामिति प्रतीतिरूपश्चस्ये:शूनपवासाविधार्द
शावदहन्तदन्तयोः सामानाधिकरण्यव्यक्ताव्यक्तवंत्र
नपवष्णुहृहंपरामर्शरूपत्वाभावाच्छिवरूपादिभेदितं
सत्वरशक्तिभ्यो समुन्मेषणशीलेनरशक्तिरूपंपावत्
एवमपिपरापरेशक्तिमप्रधानमित्यर्थः नरप्रधानहिव्य
क्तेलिंगेभावविष्णुतोत्याशयः शूनपवमंत्रवीर्यमेतदशा
माधिशयानोहिमंत्रः स्वोचितफलदानसामर्थ्याभाव
नोतिभावः यदुक्तं नवंशिनपरेततेशक्तोमंत्रनियोनप
नः शक्तत्वेनउक्तामितिपरेतत्वतानिष्फलः शक्तोमंत्रोनि
युक्तानसर्वकर्मफलप्रदइति नकेवलमव्यक्ताव्यक्तमेव
लिंगमस्याः स्फारोणाव्यक्तमपीत्याह।

यथाहृतनाशिवाहन्तासमवेशोविभेदवत्

नें
२५२

252

विशेषस्पन्दरूपेणाख्यकेलिंगे विशात्मके ।
यथामग्रणीकृतेन पराहंपरूपापहन्तापरामर्शमनेवावि
भेदवत् वहीरूपेण यास्फुरद्विशेषस्पन्दरूपमिति विम
र्शनेन ख्यकेलिंगमुख्येनेत्यर्थः एवमपि विशात्मकमप
पायेनेन किं विरूढं वेदितिभावः न केवलमेवास्वरूपत्व
वभेदायावस्फलतापीत्याह । ॥
॥ यस्मात्सिद्धियमवोऽव्यक्ताव्यक्तादिरूपं विमोहस्य व्य
क्ताद्वलमार्यपरस्यानानुनेरद्दियं वचो यत्रके प्रतिपादि
तेनात्मकं भुक्तिलिंगार्चनानाम्... भुक्तिलिंगार्चनानां
भुक्तिमुक्तोपासिद्धेनेति वलमार्यपरस्येति पृथके व्य
क्ताव्यक्तस्यानन्यस्य नन्वयपवेनेदेनाद्दितिभूतेसर्वेस
र्वात्मकेन्नमेरयाविज्ञनः कावातेत्याशंक्याह । नानुमेर
द्दिपवर्वेति नवाहिपाविप्रत्येनेनेराकोत्सायाहकोनाम
सिद्धादिप्रतिभागइति भावः ननायमेवपरस्यापि प्रोति
स्यानेननविपर्ययस्ययकिं निबन्धनमित्याशंक्याह ।
प्रान्मोत्पपद्मस्येन शलिंगेन ग्रवेशमर्पयनः यक्ताख्ये
नस्मादूलेनेनासिन्नरद्व्यक्तम् यथामसमनन्तरोक्त
स्वरूपेनरप्रधानेनवदात्माख्यमिदेनदहमेवेत्येवंरूप
नाविशेषविलापयते योगिनोहनेदन्तयोः सामा
नाधिकरण्येनस्फुरणाद्व्यक्ताव्यक्तेलिङ्गेनस्याद्व्यक्ता
व्यक्तादपिलिंगात्सिविशेषस्मिन्नगलितेयदामर्शो
शोधनामापेनेनेरव्यक्तेलिंगमभेदादित्यर्थः नन्वेवं
नकिमुक्तमित्याशंक्याह ।
नेनात्मलिंगमेनत्परमोशिवशक्त्यात्मसद्भावमये ।

अव्यक्ते विश्राम्यतिनानुत्तरधामगाहि यं वदी रस्येमेनम
रम्यधाने व्यक्तमात्मलिंगमर्थान्तरशान्तिप्रधाने व्यक्ताव्य
क्ते लिंगे विश्रान्तिसामान्यशिवप्रधान्यापि गभीकृतायाः
न्तरत्वेऽपन्वान्तरशान्तिःशिवात्मनि अतएव परमे लिंगा
न्तरे वैतत्त्वत्रयं दृष्टं कथं भावव्यक्तलिंगे विश्राम्यति नम
त्वात्यन्तप्रस्फुरतीत्यर्थः नन्वपराव्यक्तादिलिंगद्वयेऽप
व्यक्ते विश्राम्यति नचैवं तदपि अनुत्तरे धाम्नि शतिकस्मै
नोक्तमित्याशंक्याह नन्वनुत्तरधामगाहि यं वदीति नयुक्त
मेरमेवाव्यक्तादिलिंगत्रयात्मनाप्रस्फुरतीति सदेवत्वत
तोहि श्रान्तमनुत्तरस्वभावनमेव तस्मात् अतएवाह।

एकस्यास्त्वनयैवात्रैयं भेदव्यवस्थितिः।

वहन्त्वेकस्यप्रधानस्यानुत्तरात्मनोयोगिनोहृदया।
रिशकृत्यपदेशस्यस्यत्वनयैषाव्यक्तादिलिंगाद्यात्मि
कात्रिविधापभेदेनव्यवस्थितिः परिस्फुरणेन नतु द्वि
रिक्तमेतत्किंचिदित्यर्थः अतएवाव्यक्तादिलिंगपरिहारे
णानैवविश्रान्तिःकार्येत्याह अव्यक्तलिंगमव्यक्तानिष्ठत्र्यनाव
श्रान्तिनत्परः यदुक्तम् महेश्वरलयादनन्तरभवलिंगन
हमेयेन पश्चेदयात्मके लिंगे पदलीने चराचरे वोट्टले
गस्यलिंगत्वमनेनापि सूचितं यतश्चतं नन्वत्र विश्रान्त्या किं
स्यादित्याशंक्याह।

येनात्मलिंगमेतत्परमेशिवशक्तिस्वभावये ।
अव्यक्ते विश्रान्त्यानिनानुत्तरधामगानिपद्यवा।

रम्यमेनमरप्रधानव्यक्तमात्मलिंगमर्थान्तरशान्तिप्रधा
ने व्यक्ताव्यक्ते लिंगे विश्रान्तिसामान्यशिवप्रधान्यापि गभीं।

त॰
२४२
843

क्रताचान्तरस्पन्दात्मरश्मिकेशिवात्मनि अत एव पर
मलिंगान्तरवैलक्षण्याद्रूपकत्वं भाष्यत्वष्टकादिलिंगविश्रा
म्यन्तितमस्तान्येनप्रस्फुरन्तीमर्थः ननु यथाष्टकादिलि
गद्वयपञ्चके विश्राम्यति तथैव तत्रापि अनुत्तरयोगस्य
इति कस्मान्नोक्तमित्याशंक्याह नानुत्तरयामगावेव
वचैतितथ्यनुत्तरमेवाष्टकादिलिंगतत्त्रयात्मनाय
स्फुरन्तीति स देवतत्त्वतो हि श्रान्तमन्यथा स्यादस्य भावन
मेव न स्यात् अत एवाह।

एकस्मिन्नेव देहेऽपि भेदव्यवस्थितिः।

इह खलु एकस्यैव यानस्यानुत्तरात्मनो योगिनो हृदया
दिशा हृद्यपदेशस्य स्वरूपस्यैवाष्टकादिलिंगात्म
कात्रिविधेन भेदेन व्यवस्थितिः परिस्फुरणमनन्तरं इति
किमेतावता किं विदितमर्थः अतश्चाष्टकादिलिंगपरिहारे
णाशैव विश्रान्तिः कार्येत्याह।

अत्र लिंगसमवातिश्लिष्टनाविश्रान्तितत्परः।
पञ्चके सकलेयानरत्नानि भवेल्लिंगेन हनेयत् यजेद्यथा
त्मिके लिंगपञ्चलीनेच शावरे बाह्यलिंगस्यालिंगवमेत्रा
यिष्ठितेयतः शति नवचरविश्रान्ता किंस्यादित्याशंक्याह।

योगिनो हृदये लिंगमिदमानन्दलक्षणं वीजयो
निःसमापन्नमेतेनैकमपि संविदे।

इहसल्लनाम्ना योगिनो हृदयाभिधेये आनन्दमये लि
गवीजयोन्यात्मकशिवशक्तिसंघट्टात्मकेनकाममपि संविद
नेपरसंविदावेशमात्रविधायिन इत्यर्थः अयमेव यागक्रम
णात्स्वपरसंविदनप्रवेशो भवेदित्यपि करणातिनै पुरु
षः। विकाशामशल्पसंपन्नस्याभिरुपसंमान्वितं ॥

तन्मध्ये चेतनं विन्दुलिङ्गं वै पश्चिमामुखमिति तथाश्रा
नन्दस्थानेऽपि यज्ञोऽनेन सर्वं प्रसवकारणं उपस्थाख्येयमेतन्न ।
सौषुम्ने हृदयब्रह्मनेत्रेति तन्त्रैव विश्रामाकथमेवं स्यादि
त्याशङ्क्याह ।

अत्र मध्यासविरहात्सर्वोसौ देवतागणः
आनन्दपूर्णधामाप्तेर्नित्योदितविरात्मकः ।

यदयम् त्रिकोणे देवताः सर्वो ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा इति ।
न केवलमत्र सर्व एव देवतागणाश्रायावत्पारमेश्व
र्येशक्तिरपीत्याह ।

अत्र भैरवनाथस्य संकोचविकासिका
भासतेऽर्धचन्द्राशक्तिः संकोचविकासिनः ।

अत्रानन्दपूर्णधाम्नि संकोचविकासिनो निस्तरंगजल
धिप्रख्यस्य पूर्णस्य प्रकाशस्य संकोचविकासिका परैव
स्थितिसंहारमयी अत एवार्धचन्द्राकारिणी स्वातन्त्र्याख्या
शक्तिर्भासते स्वात्मैकात्म्येन प्रथते यन्महात्म्यादियान्
विश्वस्फारः स एव सृष्टिसंहारदशाधिशायितामेतीत्य
र्थः न ताह् यतो लिङ्गसमापत्तिविसर्गानन्दधारया संसे
नैवसहितेश्वराश्रमेवनवायते यतस्मिन्नतु नरयामाम
नि समनन्तरोक्ते लिङ्गे समापत्ते रेकात्म्य यस्मैवं विधो
यो विसर्गः स्वात्मात्मको कौलिकीशक्तिरूपस्यानन्दधा
राविसर्गतावसेवास्यायदानन्दोदयक्रमात्सर्पिभूत ।
किंपाशक्तिपर्यन्ता षोडशकलान्स्थितिरिमा पूर्णानन्दोदय ।
केमणोऽबलमानयासिकैव हिरूछलननतामायादेन
मनन्त्कालमेव शश्वद्धि सेनवनवायते सदैव सृष्टिमात्रता

त०
२५५

244

मासादयतीत्यर्थः । अथ चर्याक्रमेणानयोर्विग्रहप्रयादि
शब्दव्यपदेश्ययोर्लिंगयोः समापत्त्या संभोगेन विसर्ग
रूपायेयमानंदधारा तयाभिरूढत्वेनैव सततत्योऽयं
घात्मविश्वमनवरतमुत्पद्यत इत्यर्थः ननु भेदप्राण
विकल्पसंस्कारायापिनादुच्चाहीनां स्पष्टमेवाणवोप
यत्वमिति कुलक्रमयजनदीपिधाने परतत्वान्तः प्रवेशल
क्षणः पुनरयमुपायोऽनिर्विकल्परूपत्वात्तनेनेति क
थमस्याशाभिधानमित्याशंक्याह ।

अनुत्तरे शम्भुपायो यत्नाद्रष्याद्देव वर्णितः ।
ज्वलनेष्वपि दीपेषु घवमोक्षः किं न भासते ।

अणवोपायप्रकाशनेऽप्याद्यके साक्षात्कारनिमि
त्तेपरतत्त्वान्तः प्रवेशात्मायमभ्युपायः फलाद्यादनु
मताभ्युपायरूपत्वादेवोक्तः अत्र दृष्टान्तो यथा नतदर्थ
प्रकाशाय परिमितप्रकाशभुदीपादिषु सत्स्वपि महा
प्रकाशस्य चर्मांशोरवस्थानं न कश्चिद्दोषप्रवमयापीति
तात्पर्यार्थः नन्वेवं यथाणामप्याणवादीनामुपायानामे
कधैवोपदेशः कार्य इति किं पृथक्पृथगाह्निकपरिक
ल्पनेनेत्याशंक्याह ।

अर्थेषु तन्त्रागविपौतन्त्रस्पष्टः श्रेयस्त्ववागलिता
मिशंके अनाविधेनापि निमग्नविमानानामिहैव
तपस्तोऽयमतः ।

अर्थेषु नीलादिषु तन्त्रागविधो नीलादिरुद्धोत तु स्यनी
लादिरूपेऽनन्तः ... कृत्स्नमर्थक्रियाया परेनाप्रमाणं प्राति
स्वनेवायपन्ना तेन निमग्नविनाः ॥

नन्वहानादानादिरूर्वाण्यात्रापितत्रगलिताभिशंकमा
नाविशन्तः स्वसंवेदनामेदवेदनमितिनिःसन्देहतदे
वरूपमभजमानायोगिनोह्यात्मन्यपसोऽध्यमन्वजीव
न्ति।

अन्तर्लक्ष्यो बहिर्दृष्टिः परमं पदमश्नुते।

इत्याद्युक्त्या बहिरन्तरुभयव्यवहारपरत्वेऽपि स्वात्ममात्रविश्रा
न्त्यापरं चमत्कारमनिशमनुभवन्तीत्यर्थः। अतश्च भ
देमयत्वेऽपि अभेदेनयत्नमस्यानामुखेभेदस्यावस्थाना
लिहैतदभिधानमितिनकश्चिद्दोषः पतदेवाह योगिनः
परंविस्फूर्जितं यद्देऽपि अभेदरूपतयावस्थानमितिन
ताह।

सदा स्वात्मनि विश्रान्तभावमहिमशालिनो यो
पाकियानसेरूढेतितन्त्वावाशिवशमनत्र्यवर्गो
यिव मन्वर्थेष्ठु चाभिष्कृतनेरयुदेवन्योदय
योगीनिश्चितिह्यगंनाशिभिविभवस्तन्नमावीयतां।

रहस्यवल्लविश्राभावनादर्कोदिप्रकाशविलक्षणेनमा
हात्म्याशावसरेविवेकरूपमादविभागनयानसेति
रूपेनसद्रूपात्मनेसंरूढविनावभासेनेनेनियतन्ताव
कर्त्तव्यलक्षणे उपाक्रियोरूढेन्तिसान्तत्वः करणव
ग्रैस्यनिश्चुद्धिप्रमानन्दस्थाघामासूतेनविभागनयान
पानसमस्वानस्पयोमेप्रचारस्यमहिमेदवेदीमापा
न्नस्फुरच्चरणेनदिवशेनदायनेरत्यर्थः यन्नामनहित
श्चारात्उपारूढनवाचाययाणांकिंविदस्फुरिमामिप्राय
पंवरूपेचत्त्वगतोन्नियकत्नायेसतिदेहप्रमानन्दस्याण
विभक्तनयाविद्यमानश्रस्वाभिस्थानित्ररूपेषष्ठे

ष्ट इत्येवमभेदभेदाभेदभेदात्मनिकस्याचयोपिस्फुट
तरेक्षत्वाभेदवभ्योदयेनिर्विशेषेघयोगीतिष्ठति तदे
वतामभेरवगुहानुप्रवेशात्मतत्वेपारमार्थिकेरूपम
वीयतोग्रासयाहकात्मकवाद्योभमयत्वेपितदासं।
गमयह्यायस्वात्मनिष्ठपृथावतिष्ठतेतिभावः अतए
ववाद्याकातासंहत्याम्दैवमसीर्णानिविलेलाट्यह
नितयापूर्णांशश्मभवरसक्रमम् यज्ञीने वायस्पर्शेषस
कात्माविन्दमात्मनियः स्ववम् सवस्लयोगगुकात्मा
स्ववमतपमभुतेरति एवंमतगुपसेयत्यनदाननन्दै
णादिष्टमकरणाम्पुष्टेतिविवचनेविजानीते रसस्वा
र्विधिःप्रोक्तःकारणाग्रविविधेते उच्चारपवाहेप्राण
विदात्मनाप्रप्रमेहिविधः तत्रविदात्मापिविन्याथा।
मेनविसर्गप्रायान्येनवभवाद्दिधाभवतीतिसएव
वाद्विविधः उत्पत्रततत्वान्तः एवप्रात्मनोप्युपायस्य
पेद्वेदनाउच्चारात्मकत्वमेवतिष्ठक्रमक्रपसंहृतमुच्चा
र्विधिःप्रोक्तरनितगुरुकरणेनक्षेपत्तामेवास्माभिः
क्रियतेइत्याह ।

तस्मांकेविशिरः शास्त्रेपरमेशेनभाषिते प्रा
यग्राहकविद्याभिमागतेषनिवेशनैः क
रणांसमयायाऽहूरभ्यासेवायपूर्वकम् तत्वा।
मिएवंमात्रेपकरणंस्वयनिष्टता ।

विन्यासविधिः निवेशनेसन्निवेशाः इहग्रामादिभिःसमभिः
प्रकारैर्भेदैकरणानामेवायपूर्वकमभ्यासप्राहः वोधम
भावनस्वात्मकरानतामायप्रवेवायमेवकल्पितवन्नारम्भैः

नहि करणं सर्वो ममायं विभवइत्येवं परिजानतः वि
श्वात्मनो विकल्पानां प्रसवेपि मेइशनेन्यायुक्तो नीत्याथा।
निरंशं विश्वमात्मेपश्यतिष्ठता स्वात्मन्येव विश्रान्तिरिम
यः यत्क्तं तत्र ग्राह्यं च ग्राहकं चैव संविविनिवर्तनीयका
सन्निवेशेन यावास्तिमात्तेयं मार्गमेवच करणंसमया।
रूपानमभ्यासेवोपपूर्वकम् तस्मादिदं माहेपकरणं
स्वपतिष्ठेनेति ग्राह्यादीनां वतचैव ग्राह्यस्वरूपविज्ञानेइ।
ध्वनोपसुवस्थितं व्यक्तिनिष्ठेन मनल्पग्राहकेन स्फुटाध्य
के ग्राहयेश्विन्स्वरूपेतव्यक्ताव्यक्तविचारके प्रसृतादियसं
तोवृगृहीतागोलकोस्थितम् गोलकेद्वारमितक्रमनसा।
वोध्यतानतः नजहाति नगृह्णाति गृहीताग्राहकः सन्तः ल
सलतसमायोगात्यति तावल्यायागतः इत्ययोनात्याविमेष
पयैवानुभवंस्फुटम् विचार्यमाणोयं किंचित्स्वरूपं विभवा
स्मकम् सन्निवेशनतते यतद्यामिरसिपीयते स्वरूपास्य
निभावस्यपकेदशागतस्य च बोणाचिः प्रविकामतस्या
नपदक्रमात् ज्ञायते वस्तुबोधान्नाद्धिप्रकारेण वस्तुनि
ध्यामिस्तु कथितानात्मन सर्वतास्मवेगापरा ग्रन्थभूपस्वरूपे
ननिहामिनैवगच्छति ज्ञानाभेदपदप्राप्त्याग्रन्यात्तेयगमा
त्मनः स्वरूपं विस्मानोपि ग्राह्यग्राकारयमेधीः त्यजेत्सर्व
पदाइदात्मागतग्राह्यकीर्तिते परस्यः स्मागभागीवसेवि
कात्मपरस्य च ग्राह्येप्येतेविनानीयान्सर्वगावस्थितेपिय
वस्तादिनास्वरूपमुक्ते ननिर्देनन्निर्भणकमानोकें किमा
ग्रामपाटमात्रेणात्माशकारः।
ग्रहवक्तास्त्वोदइवंकरणं यद्यपि स्फुटम् तयाप्याग

तं
२५२

246

सरत्वार्थं तदग्रे वर्णयिष्यते ।
रहस्यपद्यनुभवैकगोचरत्वात्करणस्वरूपं गुरुमुखादे
व स्फुटमवगन्तव्यमनेन त्याज्याज्यागमार्थं मायाविदेहोपेतद
ग्रे वर्णयिष्यते तन्त्रान्तरागमरस्ताद्वर्णयिष्यतेत्यर्थः तथा
दिग्मूर्धस्य प्रतिपादितयोर्ग्राह्यग्राहकरूपिणोर्मायापदमंत्र।
शक्तिस्वविततामंत्रमन्ततावित्यादिना षोडशाह्निके
ग्राह्यग्राहकयोः यत्र सर्वो विभागात्म स्वतंत्रबोधस्वरू
रम समविंशके तं प्राह सत्वे परशिवाभिधमित्यादिने
कादशाह्निके संविनेः रहाकिलदक्षदेच्छः शिवशक्त्यादि
वैविध्यं विसर्गाद्वेषाषमस्मापानियाविदृयुद्देनित्सविव
परामर्शात्मा धनिस्तदेवेदमेवं वीर्यं स्यादित्यादिना यं
सवैनयंयानिदमन्तेन तन्त्रसैवयाः नोविनिपश्यकाय
कालानन्तसमस्थभावित्यादिना वैकाद्विंशाह्निकेत्या
गम्यातेपश्चचतनन्मदासरूपानिरूपणाद्दरणाद्दावें शा।
ह्निकेसन्निवेशस्य स्वरूपं वस्तुनिरूपितं तत्पवेतस्तनूवं
यमेवावयारणीयं एवं चद्यावर्णनेप्यापमभिप्रायोप
देकपदवदकेनेवरहस्याद्योपदेशानमापश्यति यदुक्तं
ग्रन्थेनैवामनरूनातिरहस्यमकथ्यत्वाच्चेनवसर्वेषागोप्यमि
निरूस्यगुरवशनितद्वक्ताकमध्ये वर्गाच्चाने श्रीमदभिन
वजमपाद्यवपरमारात्यौपनितावस्विदद्विरसम्यामसत्र्यिन
ध्यम एवं करणस्वरूपमुद्देक्ता तदनन्तरं द्विवेलवर्णतत्त्वं।
कमुपक्रमते रकोगयपदराबारत्नत्रयोमोपकुलविस्पनः ग्र
यक्रान्तहंतिमायाक्षयनिर्वर्णः मकुष्यने यमृषमरणात्मापाधुवारुद्रकस्तूद्रस्कन्वनू
ष्यतानास्योबारयिताकश्चिम्नतिदृन्मानविद्यते स्वयमवारतादेवः प्राणिनामस्व-॥

रसिध्यतश्मात्मात्मा स्वरमत एवेश्वरन् तथायकोनाद
स्यकोवर्णः सर्ववर्णाविभागवान् सोनस्तमितरूपत्वादनं
हतश्चेहोदितश्चमादिवस्मात्मरात्मा सर्ववर्णाविभागस्व
भावत्वात्स्वात्मपरामर्शो नाहतरूपो नादः सर्ववर्णान
तिरितिमितत्वाहर्णाउच्चत्ते सवर्णाक्षेपलत्वेतश्मात्मा शब्द
हः।

सृष्टिसंहारबीजं च तस्य मूर्तिवपुर्हि सः।

तस्य च सृष्टिबीजं संहारबीजं चेति बीजद्वयं मूर्तिवपुः यथा
तमभिव्यक्तिस्थानमित्यर्थः तच्चैवमस्य परिज्ञानेनाकिंस्य
ह्रिमाशकार।

तद्ध्यानसवशाद्याति क्षमायोगी विशाम्नाम।

तच्छब्देन सृष्टिबीजादावभिव्यक्तमा तेनादः परामृष्टः
तदेवोपपादयति।

तथ्यायतश्च सांख्यचाकाशेसान्तेधुनः धुनः स्मर
तेयोगत्रातिनेवापि सासासंविन्मनायते।

रहितजपाय समन्त्रीविक मिममामिन्यात्मकेवल स्वरराहिते
वा सन्देवान्विलीनो जीवस्वात्मात्मासास्व स्वरसाहितेत्व कका
रादिसकारान्तेवर्णकलापेधुनः धुनरुच्चारितेसतेवापि
सासामर्हनिकृन्तनापायनादिरूपापरस्वरवैलक्षण्यांस
विद्वद्भावोजायतेतेनसृष्टिबीजादावभिव्यक्तमात्मना
देयोनः धुनःपानोच्चारयतस्तत्रापियोगीविशान्मनामतिन
केवलं वाग्यावज्जायति रेकिणालौकोनरा मात्रावर्णावं
यावत् लौकिकाग्रणीत्याह।

वाग्यर्थसमयापेताबहायाधनयोपिये तेष्वर्थं
भावनेक्षुर्भुत्मनोरागस्य वदात्मति।

टीका वहनसूत्रेनासंभाविनेवार्थं स्पृष्वभोरगादिरूपमर्थ

नं
२५७

247

गुरुमहत्त्वादिना कल्पितमिदमस्याभिधेयमित्येवमात्म
केसमयं वापेक्षमाणा अपि पिण्डरूपाः शब्दास्ते स्ववाच्या
वार्तानभिज्ञात्रप्यात्मन्यर्थोद्धारितास्तनावाह्युद्भुभो
हरादेरर्थस्य भावानां साक्षात्कारं मनोराज्यवदिति स्वो
न्मेताविकल्पात्मकोनादिशब्दाः कामशोकादिना भा।
व्यमानात्मत्रासन्निहितस्यापि कान्तादेरर्थस्य स्फुटरेवं।
संभाव्यते इत्यर्थः एवं समयादिनिरपेक्षाणां संविदेके
स्यनवर्तमानानां मेयाणां वर्णानां पुनरेवं संभावने
कानामशंका भवेदिति भावः आगमोप्येवमर्थद्वारेणा
ह। नत्वकं परमेशान भैरवो व्यापकोऽखिले इति
भैरवशब्दस्य सन्ततोच्चारणाच्छिवः।
भैरव इति निरुक्तदृष्ट्या सर्वं भियाहारयति प्रमाति व
वयत्यन्तर्बहिर्वा करोति सृष्टिस्थितिसंहारकृद्दाखिल
व्यापकः सकलजगत्कोशकारणभरितत्वान्नृणामिते
वेमात्मव्याप्तिगर्भीकारेण भैरवशब्दस्य पौनःपुन्येनोच्चा
रणात्मव्यपाश्रिहृदयाद्द्वादशान्तं यावत्परामर्शनाच्छि
वो भवेद्भैरवैकात्म्यमत्र भवेदित्यर्थः उक्तमिति श्रीवि
नभैरवे पदमेतत्र त्रिधा सर्वं रवयति सर्वदो व्यापकोऽखि
ले इति भैरवशब्दस्य संततोच्चारणाच्छिव इति ननु यदि
मैवमुच्चारणादेव तत्स्मरणाच्च न रत्नक्षयमित्याह।
श्रीमन्त्रशिरसे मुक्तं मन्त्रोद्धारस्य पूर्वकं।
मन्त्रोद्धारस्य पूर्वकं मन्त्रोद्धारस्य पूर्वकः॥
द्धारस्य लक्षणमिति प्रथनाश्रोतामिच्छामि मन्त्रो
मापानमारभमानेन भगवतेव सायमेकेनोहितं तत्स्
रणा ॥ ॥

स्वरूपंप्रथममन्तरमेवोक्तमित्यर्थः एतदेवाहविचार्यमाणंमे
यागोयरेवीर्यमितिभावः एतत्क्रमेणैवसूत्रंविमर्शिन्यांत
नएवसकलसिद्धिवितरणचतुरचिन्तामणिप्रख्यमाग
मिकाः स्मरणमेवंमन्त्रादिप्राणितंमन्यतेइतितदेवपठति

स्मृतिश्चस्मरणंपूर्वंसर्वभावेषुवस्तुतः मंत्रस्व
रूपंतज्ज्ञातृस्वरूपापत्तियोजकम्।

इहानुभवप्रत्यभिज्ञादिग्रन्थयोन्तरवैलक्षण्येनोज्जृंभमाणं
स्मृतिप्रत्यवमृशात्मकमनुभूतार्थप्रकाशसंप्रामोघरू
रूपंस्मरणंस्मृतिस्तद्रूपापारमेश्वरीशक्तिरित्यर्थः तत्रवाच्य
वाचकात्मकेषुसकलभावेषुपूर्वंमुपादेयादिरूपंवकोऽर
वस्थंभावि अनयप्रसरणादभिलाषणव्यवहारः प्रवर्तते
रत्यादिनीत्यातन्मूलः समग्रएवव्यवहारउत्पीदेत पूर्वमनु
भूतोर्थइदानींनास्तीतिनिर्विषयत्वात्स्मृतिरेवनोत्पद्येत अ
स्तित्वेवान्यस्यानुभवएवभवेदितिकथंतन्मूलोयंव्यवहारः
सिद्ध्येदित्याशंक्योक्तंवस्तुतोमंत्रस्वरूपमिति नहिस्मरणंव
स्तुतोमन्त्रयानिस्वाभेदेनविषयपरामर्शनात्मकंतः परम
मात्रानस्वरूपभावात्प्रानुभवनीयस्यघटादेरर्थस्यस्वरू
पापत्तिः स्वात्मसात्कारः तद्योजयतीति योजनंव्यवस्था
पयतीत्यर्थः यदिनामहिन्तद्विभागेनानोविलासिदमनु
भूतेवस्तुनसंभवेत्स्मरणमेवनभवेदितिभावः एत
के सर्वैत्रभूतायदिनानत्तरथ्यांस्वदात्मसात्कारस्तदातिनाः
स्वः विज्ञानवस्तुपतिमोघरूपाकृविस्मृतिर्नामनसंभवे
नोहीति स्मृतिस्वरूपंजनिकासर्वभावेषुरूपंनिका प्रने
कोकारूपेणपूर्वेवाग्वास्थितेनतत्त्व स्वसभावस्यसमयाभिः
संविभिः परमार्थतः भक्तिनिष्ठानतोविदिसंज्ञासाकोनिस

ने
२४८

248

परा पुनः साक्षात्क्रियाकिरणैर्यपकटानामाभासयोऽनुभवस्तवि
शानदेभेदमापन्नासनीस्वस्येदानीन्तनकलावच्छिन्नस्वरूप
स्मर्जनिकास्यर्थमाणाण्योवभासिकेऽस्यर्थः ग्राह्यस्येवान्नभ
वेद्यतानीन्तनकालावच्छेदेनभनन्तमेवोनामस्मरणाग्नृश्र
नपवमूर्वापरोभयकालावलम्बनोविस्मापनः सृतिप
गमर्शोस्यपरमार्थः नेवमापस्त्रेनैविकल्पविशेषवा
रेनिकेति अनेकाकाररूपेणसर्वग्रावस्थितेनाविनिसहि
सर्वदासर्वेषुसर्वावभानेनचराष्टुभावेषुशब्दिनारिव
साक्षात्कारेकाचनइत्थमात्मकत्वेनानेकेनेवाकारेणाकदावि
दीपस्वालस्यणान स्वस्वरूपपवावस्थितेनचहाभासमा
शायात्मनानेनिकास्वकालेस्फुटमेवावभासिकेऽस्यर्थः यद्
कें भासयेत्स्वकालेयोमर्वाभासितमास्मरणान् स्वलक्षण
व्रहाभासमात्रेणाण्याविलानमेनेति एवमस्यमाणानुभवस्य
स्वभेदेनैवावभासान्तरसत्वभवयोरेकामिश्रणमिति साक्ष
तिरेकात्मनः तदुक्तं यदुक्तं स्वस्वभावस्यसंयामिःपरमा
यत्सेवाभिन्नकम् नतुक्तं नचयुक्तं स्पन्नेभेदेस्यर्थमानस्य
भासमनेनैकाभिन्नकालानांसंविदोवदितेषसंसृतिश्रुत
एवचव मास्मरणामहासमारेपाकालाण्वशोषिणांमेषामा
रनयाग्रीमारेरयंपरमषिानेरिस्माहिनानिश्चपिनस्वरूपाय
गाक्रचिमायेवापरामर्शात्मिकामांशीवीर्यभूमिविषयमत्ते
दावपानयमिस्क्रेकेविदेसमामांमाकीर्तितापरेतिविद्धोस
रवाकार्यस्याकर्मकानम नेदंवलोकिकानावहारीनाश
हानामवग्नुद्यारणानास्मरणाहापरसंविदेकान्यावामो
उपायंमनवनस्रेखीवीनारीनाकावानेस्यार ।

किं पुनः समयापेतां विना ये बीजपिण्डकाः संवि
दे स्पन्दयेयुस्तेनेष्टाः संविदुपायनाम् ।

यते संविदुपायतां नेष्टुरिति कालव्याख्येयम् । न तु समया
नपेतमेव कथमेवमेते भवन्तीत्याशंक्याह ।

वाच्याभावादुदासीनः संवित्स्पन्दात्स्वधामतः । प्राणो
ल्लासनिरोधाभ्यां बीजपिण्डेषु पूर्णता ।

संविदैकात्म्येन स्फुरणादतिरिक्तस्य वाच्यस्याभावादुदा
सीनः स्वात्ममात्रविश्रान्तेर्बहिर्मुखत्वाद्यो ऽसौ संवित्स्पन्
दस्तस्माद्धामतः स्वस्फारात्मनश्च मायात्मनः प्राणस्योल्लासा
न्मेषोन्मेषरूपप्रसरणानुध्याननिरोधात्तन्मेषरूपविश्रान्ते
स्सृष्टिसंहारकारित्वात्सृष्टिबीजादिरूपेषु बीजपिण्डेषु पूर्ण
तानन्योन्यरूपतानैराकांक्ष्यमित्यर्थः । वटादिषु लौकिकेषु
पुनः शब्देषु वाच्यसद्भावादेव पूर्णता नास्तीति समयापेतत्वमिम
ष्टमिहम् । एवमेतत्सामान्येनाभिधाय विशेषमप्येतेनापि द
र्शयति ।

स एव सीत्कारमन्त्रस्य कवर्गप्रथमसंविदः हृत्कण्ठ
शिखाधामानन्दैर्नरोधविकासिनि पञ्चदेशः प्रवेशो
ययकीकृतनरात्मकः नतो विसर्गोच्चारशोधाद
शान्तपथात्तुभौ हृदयेन सहैकत्वेन यतेजपतन्त्ररः

सर्वादिसमस्तान्तिमाः प्रथमाणाग्राद्याः संविदोयत्स्व
समापमेव संवेदनम् । अनन्तरं हि संविदायाः पूर्णितत्वम
पि भवेदिति भावः । सन्तामानन्तरं संविदः स्पर्शः परं संवि
त्सा तान्नारस्रस्यर्थः । सर्वं चमत्कारातिशयः सोत्करणात
कारणं । परमणीयेवासंस्थादेवल्लसम्यगारमणीयम
पि सोविनेन संनिवेशनावस्थिते सामंरागद्वेषादिद्वन्द्व
परिहारः । प्रथयं चमत्कारेनामायासकारमात्ररूपायाः संवि

तं
२४९

249

ब्रह्माः सैवेहनादप्येवामिति यरावीनगतस्यास्यवर्णस्यापि
तत्त्वप्रदर्शिते पञ्चक्रमस्तोभापन्नविरामेष्वनदेवपरमात्म
नम् सौकारस्वावसद्भावसमावेशसमापिषिति ग्रस्यव
दन्त्यैवापिकन्देविश्रान्तिरिति कन्दहृत्कण्ठतालवग्रेम्या
दिवसमाणार्थवलादवगन्तव्यम् ननोप्यन्तमध्या।
त्विनाशैवयस्यापिसामिलितनयापन्नेविकसरेब्रलर
योर्धवर्तिनिनासाधाराभिधे परस्मिन्नाधारेयः प्रवेशः
सवनदेशः नमेरविश्रान्तिस्थानमित्यर्थः नन्वचकिमसै
केवलनैयवविश्रान्त्यन्तमेतामध्यमाशोकोक्रमेकौकृतनतद्
त्मकृशति पकीकृतः स्वाभेदेनावस्थापितः शैनत्सादिति
निदेशोध्वत्तमात्रिविधः समनेरमादिनीमानस्यपरस्यव
त्रणप्रान्त्यायनामावमनवर्णसंभिन्नरसर्थः नतुयपतद्
स्यविश्रान्तिस्थानमुदयस्थानकिमिमाशंक्याह हृत्कण्ठे
हृदिधामेतिनात्स्थान हृदः कारः करणस्थाकारस्तयोः स
हृतत्वात हृत्कण्ठोष्ठानिशैरिणाधामान्तरपस्थानानियस्य
मावेवंविधः तेनयुदाद्युदयक्रमेणाविस्थूलवर्णानम् तद
नन्तरमपिविमर्शगावाशेशसावधानोनुपतन्त्यारमोप्सौ
द्वादशान्तयध्यानामिकाशिवद्वादशान्तोसूक्ष्मायान्मनाहृ
दयेनुसंहृकण्ठेनयनेशाकादिसामरस्येनद्वादशान्त
पर्यन्तपरावीजमुच्चारयेदित्यर्थः यतेदेवंसकल्पयति

कण्ठहृत्कण्ठतालग्रकौण्डिलीशक्तिपानतः
प्रानन्तमध्यनाम्नन्तः स्पन्दनवीजमावहत्।

कौण्डिलीशक्तिर्द्वादशान्तः शक्तिपान्तः शिवद्वादशा।
न्तः पर्यन्ताम्भ्यमतिनतदाधारोनेवनक्रमेण॥

द्वादशान्तपर्यन्तं मध्यधामान्तरीकस्संहृतिबीजं स्पन्दनमा-
वेशेन ग्रस्तुमनेसंविदामर्शात्मनाप्रस्फुरेदित्यर्थः एवमे-
तद्वर्णान्तरेसंहृतिबीजानुसारेणाप्यभिधत्ते ।

संहारबीजं त्वंहत्य मोक्षे फुल्लेत्समूर्धनि तेजसा
श्वेतालकण्ठे विद्धूर्ध्वपदेषिणः ।

तत्रत्वस्यकाशकत्वमुरस्यतः इकेन हृत्स्थं ऊहं फकारं तु
ग्रासमोक्षपर्वासोच्चारात् तेनोरेफतत्त्वस्य मूर्धप्रतानात् मू-
र्धन्यवावस्थानमूर्ध्वमेकारतत्त्वापिकण्ठतालव्यता
मानकण्ठपवावस्थितिः ऊर्ध्वपदशतेशक्तिशिवद्वादशा-
न्तरेष पर्वं हृदादिस्थानविश्रान्तिभरः सरस्सैवोच्चारोभवद-
तिभावः यत्तत्स्वरूपेनिहितिंप्राप्यस्यादिनासंविन्मेणाग्र-
उच्चारशक्तिः सोप्यत्रात्रुसन्धेयः संविन्मयस्य सर्वस्यैव भावा-
त् नन्वेवमुक्तेन वर्णानवेन किंभवेदित्याशंक्याह ।

स्पन्दनायुगुपायोमुक्त्वावर्णजप्यपरायणः ग्रस्तुतरे
पंरधामप्रविशेदविशान्तधीः ।

उपः स्वधीरित्यत्रतानितस्याग्रधायास्मग्रक्रमितदर्शितं
नदेवं वर्णात्तत्वमभिधायप्रभंगयान्तरेणास्याह ।

वर्णमाहेन नीलादियद्वादीतान्तरेयथा ।

नतुकिमत्तत्त्वमनीषिकयैवाक्रमततनिवस्यान्तरेकिंवि-
दज्ञात्मीमाशंकाह दीक्षान्तरेयथेति प्रष्यादीक्षान्तराएवे-
ग्रत्यप्रयोगमितिं तदेवाह संहारनाग्रिमकृतोरुद्रावि-
दृग्रमात्मरेत हृदयेतन्मयाल्हुंपयशेपत्समदेनादग्र-
विस्फुलिंगमाग्रवभोलूपीतरक्तादिविचितम् मात्मनीति
हृदंभोतेनीतमीयप्रवोपितं दीपवज्ज्वलितेविंदुर्भासते
विवक्षितेवत् संहारः तकारः नादमात्रमकारः ग्रग्रीरफः

ते
२५०

250

मरूपकारः एतामिंडीभूतान् हृदयेशोकारेणाविर्भवन्त्यादि
नावभुतानानावभ्रमदेयस्य रेखावदेकनानः सत्समहिनाह
धंलदंपयशेषत् धंयांकिंविन्यकहीभवेदित्याशंक्यः नह्यस्य
लस्यमुकस्वरूपेषपदीजेनदेवप्रकाशनात्तात्म्याहीपले
नप्रवेशपिनमाभिव्यंजिते सत् विस्फुलिंगप्रथानाग्निस्या
येननीलपीताद्यनेकवर्णाविचित्रीकृतेनहृद्भोजेनाज्ञ।
लीनिसर्द्धिनिशीलाणीयनामेतीत्यर्थः एवमस्यापिय
स्वयथायर्थ्येऽमविंश्वेदेवपितास्वात्मावभासते ह्यात्मा
नमतपवाधेतेयीऊर्ध्वादिन्यायुक्तस्मालस्यतामतोत्य
र्थः नत्ववलस्यतामामेनास्यकिंस्यादित्याशंक्याह।
स्वयंभासात्मनानेननादात्म्ययान्यनस्यधीः
शिवेनेदृसतोयद्भामेस्तेनेनयोदितम्।
स्वेनेतेमात्मनाशिवेनेतिस्वात्मैवहि परमेश्वरः शिव
इतिनः सिद्धान्तस्याभिप्रायः नवाक्यवमेतस्यवीर्यय
नीलपीताद्यनेकवर्णादयहारेणस्वात्मसात्कारोऽपि
नसर्वेषामिस्याह उपलब्धतामेनसूसर्वमेचेष्टलत्वे
न नत्सर्वेषांमज्ञाणामपितुनियतमेव फलमभवदिति
प्रविवादः नत्यमत्वीजेसारणादिकत्वेमुक्तस्वरूपेण कूर
वीजेवाद्याधारद्देशतिकथमेवांतरातिवेस्यकमेमचान्तर
धापि भवेदित्याशंक्याह।
प्रथमंकल्पसंभूतेवर्णमालेहभौतिके तत्से
विदापिकावभावभौतिकमिवाशिते।
प्रथमामहिविकल्पयोनयः शासामन्त्यादिनोऽस्यासंकल्पस्
भूतनाभौतिकभराजाशोभितमायाधीयवर्णमालेतस्येव।

वेसंविद्रूपवोद्रेकाद्भौतिकमिवास्थितं भेदरूपत्वेपि संवि
द्रूहेन परमार्थमेवेत्यर्थः इदमुक्तं भवति यद्यपि संविद
एवायं सकलः स्फारः तथापि तन्मात्रायिकेनापनीतो
भेदमयत्वादेषां प्रतिनियतार्थकारित्वमायिकेन घनीतो
पुनः सर्वेषां स्वात्मसात्ताकारलक्षणं पुविशिष्टमेव फल
मिति यदुक्तं एवमेषां स्वरूपोपश्लेषशिवमयी स्थितिः
तदेतत्स्फुरत्ताभिन्नसंसारस्थितिवर्तनमिति अतश्च सर्व
षामेव मंत्राणां संविदात्मत्वमनुपायोद्रूपविश्रांतत्वादूप्य
मेवासाद्यदित्याह।

अतस्तथाविधे रूपे स्फुरोहति संविदि अनाद्या
दित्रूपायामनुपायोऽप्रमत्तधीः।

ननु हि सर्वमंत्राणां स्वरूपे भावादविवादसिद्ध एव भेद
इति सफलत्वं च प्रमापेनकारणभेदाधीनत्वान्नस्यत।
त्कथमेवमुक्तमित्याशंक्याह।

नीलपीतसुखेदुःखे संविद्रूपमखण्डितम्
गुरुभिर्भाषितं तस्मादुपायेषु विचित्रता।

गुरुभिर्वामनदत्ताचार्येण भाषितमिति संवित्प्रकाशे
अनेनैतदुक्तं भवति नीलादेर्वाच्यवाचकात्मनो विषय
संविद्रूपत्वाविशेषान्न कश्चिदुपास्यत्वभेदः संभवेदिति
ननु यद्येवं तत्कथमिदं वाच्यवाचकात्मवैविध्यमपह्नूय
तो नहि भातमभातं भवेत् तदत्र किं प्रतिपत्तव्यमित्या
शंक्याह तस्मादुपायेषु वैचित्र्यतेति एवं संवित्वात्
नोहि सिते यमामेदं वैचित्र्यं तदुपायमात्रविषयमेवप
र्यवसन्नरूपोपायविषयमपीत्यर्थः यदभिप्रायेणैव सं
वित्तोपफलभेदोऽवनप्रकल्प्य मनीषिभिरित्याद्युक्तम् एव

नं
२५१

२५१

मेकस्मिन्नेवोपेयप्राप्तेयद्वयपरम्परोपायपल्लानमुपदिष्ट-
मित्याह।

उच्चारकरणध्यानस्थानवर्णैः प्रदर्शितः
अनुत्तरपदप्राप्तावभ्युपायविधिक्रमः ।

नन्वत्रोच्चारादीनामागमेष्वनेनैव क्रमेण पाठ इति कथ-
मिह उच्चारेणानेन ध्यानोपक्रममेवानिर्देशः कृत इत्याशङ्-
क्याह।

अकिंचिच्चिन्तनेनैव वीर्यभावनया यदा
ध्यानेनाप्यथवोच्चारकरणेनापि तन्मनो सम्यक्
न कल्पनेनैवाप्यमिति क्रममुपाश्रयेत् ।

अकिंचिच्चिन्तनं शाम्भवः भावनाशाक्तः इति भावनान्त-
दिति करणस्थानकल्पनं इति षडाद्यात्मकाणवमिति
समानेनागमेवं पूर्वं पूर्वं मुत्तरोत्तरवीर्यमिति यथाक्रमम-
पहाय योऽयमस्मात् क्रमोत्कृष्टः समस्माद्धर्यमभ्यनेनेत्यादि-
नोनाद्यक्रमावलम्बनेनाप्येवं निर्देशः कृत इति वल्ली-
पल्लवादयमेव क्रमः समाश्रयणीयः इत्यर्थः ननु यद्येवं त-
त्किमनेनैव क्रमेणोपायप्राप्तिर्भवेदित्याशङ्क्योपायाशंक्या-
ह।

तेनैवेन परोपायोगी मन्दबुद्धिः क्रमेण तु ।
परशक्तिनो ब्रह्मशक्तिपातविहीनः योगी तिपरतेऽन्यभागम-
वोदितम्यर्थः ननु पूर्वं पूर्वमुत्तरस्योत्तरस्यवीर्यमित्युक्तेनात्के-
स्यादित्याशंक्याह।

यथावत् मनेनेदं स्वपरस्यावासिवीर्यविनापरयाथैवतस्यास्य
यथाप्रपत्तापारदके वीर्यविनाशरूपं सोपानः परिकल्पना ।
किं विमर्शोपायानस्योपायश्च तत्त्वा उत्तरोऽपि च नः स्वकृतेः अयम-
पमस्तीति अनन्तनरपायामप्याशन्त्याध्यानुपपत्त्याः किंचिद्वि-
चित्रकरमेवध्यानकल्पनाादिरूपावायामान्तरूपा ॥

यकस्यनापिनिर्वीर्यासम्यक्किंचित्कार्यैवमभवतीत्यर्थः इ
तीमाह्निकार्थमेवश्लोकस्यप्रथमार्धेनोपसंहरति इ
त्याणवोन्तरतराभ्युपायः प्रोक्तेनयोमस्पष्टपथेनवाथः
वाक्येनयश्रस्रस्त्राणादिनिरिनिशिवे गुरुवरचरणप्र
स्तसमस्तदुर्विकल्पौघः विवरणमेतदरचयज्जयरथ
इतिपंचमाह्निकेकाश्चिन् ।
इतिश्रीतंत्रालोकविवेकेपंचमाह्निकम् ॥ ॥
ॐ नमः त्रिपुरसुन्दर्यै ॐ हंसास्योबिन्दुसंश्लक्ष्णः षट्स्व
रविभेदिनः वालेन्दुनादशक्त्यन्तः स्वच्छन्दोनिष्कलःस्प
नः हंसाख्यइति सर्वसृष्टिसंहारकारित्वेनहानसमादा
नधर्मात्मकत्वात्निर्विकल्पनिश्चेवाभेद्येन संश्रुतः इतिवस्तु
माणस्तत्मात्राद्विलान्तस्यविश्वस्यप्रकृतिभूतः नादाख्ये
पसंवीजामिमादिनापरंशास्त्रेऽभिहितानाहतधनि
रूपानाक्योच्चारयताकश्चिदुक्तानिहन्तानविद्यते स्वयमु(
च्चरेनेदेवइतिवक्ष्यमाणस्फारः सततोदितानस्तमित
स्फुरत्तैकसारः प्रनष्टहंकारः षट्स्वरेणार्थकारेणोन्मे
षात्मकत्वात्शक्तिप्रसरात्मरूपेणान्तर्विसर्गरूपोयोरूप
नयाविभक्तासंविस्फारस्यकिंचिदुन्नताभासनेनक्रिया
शक्त्यात्मरूपोन्मनालिपिक्रमेणापिऊर्ध्वाधः प्रसृत
शक्तिद्वयकोटिप्रकटनोरुं किन्तुद्धाशेषविसर्गं
सेहारात्मसततप्रसरेणषष्ठेचपंचमेवैवतस्यदेव
गुणाःस्मृताइतिवक्ष्यमाणनीत्यानादभेंधारकशक्तिरू
पतयाप्राणभूतेनोर्ध्वाधः संचारितयाचवराणरूपेण
विभेदिनः संयोजितः प्रणव परामेदभूमेः किंचि
द्वलितोन्नप्रमाणग्रहायोच्चारमंत्ररूपतायादनेनोन्म

ने
२५२

दीभूतः बिंदुनाशेषाविश्वसामरस्यवादेनात्मनासम्य
गिमेभदापमाञुकः वक्ष्यमाणयामिसततनाभालेन्दुना
दशाक्रयोगभीकृतनिरोधिकानादान्तव्यापिनीसमना
त्मनापमेयसततवस्फारापन्नोविश्वोत्तोपमसमयवपरमे
श्वरः स्वच्छन्दः निष्कलः अनाहतध्वनिपरमार्थमहामे
रवीर्योपिशिरोरूपाकारकलयाविष्टेनसकारेणमवे
रनरशक्तिचक्ररूपेणाद्वलाविस्फुरद्धान्तलयकृतिमा
पाक्ष्मानिनागरस्वमसभूमानिप्रमेयप्रमाणप्रमात्रैक
तिसर्गस्थितिसंहारविलयमात्रंभेदमयजगदर्शपाति
व्याप्याप्यमानसततवनयाविद्यादिप्रमेयपरिपासवबो
ररूपयाभेदाभेदमयेश्वरसदाशिवानाश्रितादीनुशक्ते
एःवर्तिनस्वर्गपदावस्थितानाक्रमात्क्रमेसातिशयानस
गेस्थितिमहारशमाक्रान्तानाभासपति उन्मनाशक्ते
प्रयोररूपशक्तिचक्रपरमार्थेनयाशेषवर्तीतन्यदा
गोरूपायानामपथोक्तवंत्मोचयतीतिभगवतोवऊर
पश्यपदार्थेहारणयावस्फारोयारव्यातः सोस्यभगवतः
मवपवाभेदेनवान्तःस्थितरमणंभगधान्सदायंपंव
विपक्रस्यकार्येशेषशक्तिचक्रात्मकस्यानेयविश्वकः
श्रीस्वच्छन्दोनिष्कलइतिनिष्क्रान्तोत्रशेषाः कालाः शक्ते
योपमाकलनारूपाशुद्धानिष्क्रान्तोप्रमेयपरमर्थः श्यर्व
काशेकारमकारविंदादिकलायोगाच्चनिष्कलस्याहवा
कोपिवक्तानानिष्कलोनाहतध्वनिपरमार्थेनानिष्कलः
पदस्थानि सगुणः सकलोनयानिर्गुणोनिष्कलः शिवः
मलम मंत्ररस्यप्रकटनेन ॥ ॥ ॐ

252

श्रीगणेशाय नमः ॐ नमः गुरवे ॥

ॐ केवलयति किल कालं कलयति यो ध्यायतां समन्तां
सततम् जयति स भुजगः साक्षात्संसारसर्पराट्कृतो
नयः ।

इदानीं मार्गावोपायस्यैवाङ्गभूतत्वाद्गादिषमेयवत्
ष्यानन्तरादिष्वस्थानकल्पनाख्यं परमेयमेये हि तोपा
यैनावतारयितुं प्रक्रमते । स्थानप्रकल्पनाख्येन पास्कु
हस्त्ववास्याप्युपायः प्रविवेच्यते च । अयं षष्ठाह्निकारेने
नेनः प्रभृति द्वादशाह्निकेनावधार्किं विरच्यते तत्सर्वं स्था
नकल्पनाधिकारेणेति पंचदशाह्निकान्तमयमेव तत्तुनवो
मस्थानिलमंडलाद्यधिक्रमाभिधीयते इत्याद्यस्य परिस
मार्तेः पाचाम्या स्थानकल्पनस्यैव सकलोयं प्रपंच इति
नदेवाह स्थानभेदस्त्रिधा प्रोक्तः प्राणदेहबहिस्तथा यथा
मपि भेदान्तराणि सन्तीत्याह ।

प्राणस्तु पंचधा देहे द्विधा वा सान्तरत्वतः मंड
ले स्थण्डिले पात्रे अक्षसूत्रे सपुस्तके ।
लिंगे तूरे पटे पुस्ते प्रतिमासु मूर्तिरेव च इत्येका
दशधा बाह्यं पुनस्तच्छतधा भवेत् ।

पुस्ते लेप्यादिनिर्मिताकृतिः मूर्तिश्चैवोदिमेवप्निनी त
हिस्थानन्तर्याद्बाह्यं पुनरिमेकादशधैव पञ्चापि वक्रयेति
मंडलादीनामप्येकस्य स्थूलातिस्थूलादिक्रमेणानानात्वात्
एवं स्वरूपतः स्थानभेदमभिधाय तत्रैव विधानमुपादे
श्यते ।

तत्र प्राणस्थं तावद्विधानमुपदिश्यते ।
नदेवाह अथाभिमतपवायपट्टविधौ व्यतिविकल्पतः यो
वस्थाने सपक्वप्राणतावत्यनिष्ठितः वस्थाने शक्ति भुवना

तं
२५२
253

यप्रकाशनादौ प्राणोऽइति सामान्यस्पन्दनात्मनि यदुक्तं षड्
विधाध्वविभागस्तु प्राणैकत्र यथास्थित इति विशिष्टे
पुनः पदमन्त्रवर्णात्मा त्रिविध एव यदुक्तं षड्वि
धाध्वनः प्राणे पदेन चित्त पुनः एष एव सकलाध्वा
प्राणे स्पष्टं प्रतिष्ठित इति तदेवोपपादयति अध्वनः क
लनेयमत्क्रमाक्रमतया स्थितम् क्रमाक्रमौ हि विवेक
कलनाभावगोचरे नैव नन्क्रमाक्रमात्मनयैव कस्मा
न्स्थितमिमाशंक्याह क्रमेत्यादि इह हि येषु भावानाम
वभासः क्रमेणाक्रमेण च न तु क्रमेण यथा कारणादौ
अक्रमेण यथा चित्रज्ञानादौ सर्व विचित्रे पटे कस्यैव कटे
वचके चित्रं एककालभावित्वेन समानकालभावित्वेन वभा
वमप्येत्क्रमेणाक्रमेण चावभास इति नयानामभावा
नामेव कलनापरिछित्तिः स एव क्रमाक्रमात्मा काल
इति ननु सर्वमिदं जगत्संलग्नमेवावभासते अन्यथा
स्यभावित्वमेव न भवेत्सर्वविदचितिनित्यवाकालयोगो
नास्तीति कथमसौ तदनुषक्तस्वभावज्ञानस्यापि स्यादि
त्याशंक्याह ।

कालीनाम परा शक्तिः सैव देवस्य गीयते ।

यन्नाम परस्य प्रकाशस्य कालेन योगः सास्य शक्तिः स्व
च्छावभासितस्य प्रमातृप्रमेयाद्यात्मनो जगतः तद्रूपता।
याकलने सामर्थ्यं न पुनः स्वात्मनि कश्चित्क्रमः क्रमावेते
न स्यैतदीशशक्तियोगस्तात्मनि स्फोरायाविर्भावसदाह ।

सैव संवित्तु नः स्वात्मगर्भीभूतौ क्रमाक्रमौ
स्फुरयन्ती प्रसारेण प्राणवृत्तिरिति स्थिता ।

टीका सैव कालीशक्तिर्योगिनी संवित्तत्त्वाविभागेनाव
स्थितैः क्रमाक्रमैर्बहिः प्ररूढतयावभासयन्ती प्रमाणप्र
मितिप्रमितिस्थिता प्रमाणनात्मतया प्रस्फुरितेत्यर्थः ननु क
थं नाम मेयं प्रमाणरूपतात्मना प्रस्फुरितेत्याशंक्याह ।

संविन्मात्रं हि यच्छुद्धं प्रकाशपरमार्थकम् तन्मे
यमात्मनः प्रोज्झ्याविविक्तं भासते नभः ।

यन्नाम शुद्धं प्रमातृप्रमेयात्मनो विश्वस्याविभागेने
वावभासनात्प्रकाशपरमार्थं केवलतयैव न तद्रूपेण
याप्रभावात् शुद्धं संविन्मात्रं तत्तत्त्वात्तथात्मात्मनः प्र
मेयत्वावभासविषयत्वाविभागेनावस्थितं विश्वात्म
मेयमात्मनः सकाशात्प्रोज्झ्य पृथक्कृत्य विश्वस्य इतीयं
र्मिन्याः स्वरूपविविक्तेन भावावभासने सकलभावशून्यत्वं
निरावरणरूपतया प्रस्फुरतीत्यर्थः अत आह ।

तदेव शून्यरूपत्वं संविदः परिगीयते ।

शून्यरूपत्वमिति शून्यप्रमातृत्वमित्यर्थः शून्यत्वेनास्य स
र्वस्य संवेद्यस्य संत्यागात्संविदोपि तथात्वेहि निर्वि
कल्पत्वमनेन मूकप्रायं स्यात् यदुक्तं अशून्यं शून्यमित्यु
क्तं शून्यं चाभाव उच्यते अभावः स समुद्दिष्टो यत्र भावाः क्ष
यं गताः इति सर्वालंबनधर्मैश्च सर्वतत्त्वैरशेषतः सर्व
क्लेशाशयैः शून्यं न शून्यं परमार्थत इति च पुनश्चायमु
पयमितो वाच्यानामित्याह तेनेति विमर्शनेयाणि
नः सा परा दशा सर्वेनाभावेनापि वाभावा मध्यमाप्र
तिपादिता तस्यामुक्ताभावाभावविषयेन नेति
नेति परामर्शरूपेण मध्यमपदावेशशालिना योगि
पनाशून्यातिशून्यरूपदशाविश्रान्तिस्थानमित्यर्थः प

ते
२५४

दाद्यः शून्यतावस्थितः पश्चात्सैव घनविवर्जिताः निर्वा
णाः कृसवत्मेति निरूपाख्याभवत्यमाविति सएव वपु
न्यप्रमातावहीस्वरवीभवत्याणप्रमात्रतामासादयती
त्याह सएव खात्मामेयेस्मिन्भेदितेस्तीकियोनभवः प
तन्सशुद्धलेवेनप्राणाप्यन्तोर्मिसंत्तिनः सएव खात्मा
शून्यप्रमाताप्रसौ प्रमिलातोमेलोद्यविमाणुकेरशून्ये
मयतात्मकाणावमलयोगात्माकान्तनयाशुनस्तहो
करणेनुरवः सन् स्वस्मादविनेपृथक्केनेनिम्मीलप्रत्वे
दिहेपमेयेसत्तुवलवेनपतनवाहिर्मुखीभवत्याणगादि
शहमुपदेशणभवेदित्यर्थः किंविवलनात्मनः स्वाविम
र्शरूपस्पन्दस्येवायमाद्यः प्रसरइत्युपचारातद्धृदय
देशपननसएव यतःस्वशून्यप्रमातृत्वासादसर्वभावात्
एवमुभिशब्दाइम्भरजापितेषे घटाभिमायेणेवमहश्री
कलुनादयोप्येवमुद्भुरिमाह।

तेनाद्यः किल संवित्त्वावधारोपपरिणतानया
अन्तः करणतत्त्वस्य वायुराश्रयतां गतः।

यद्यपि शून्यतावभासनघरः सर्वसंविन्मात्रणरूपतया
परिस्फुरितावत्थापित इवभासनेस्यानकाश्चिद्रूपान्त
रोपग्रहः इत्युक्तं प्राक् तावत् संविन्मात्रपरिणता इति तत्रणो
त्तम्लमेवाकाभिन्यागमोपिसंवादितात्तः करणे
त्यर्थः तेनतत्राहिप्रमातः सर्वप्राणिनां समइति सिद्धं प्र
त्याकाशसंतन्याश्रयः स्यात् एवमयमेवपरस्याः
संविदः प्रथमः परिस्पन्द इति तदभेदह्यमेव सर्व
त्रास्यव्यवहार इत्याह।

इयं सा प्राणनाशक्तिरान्तरीयोगदेहगा स्पन्दःस्फु
रणाविभ्रान्तिर्जीवो हृद्यतिभासिता ।

आन्तरी आभ्यायो योगाद्युपाय उपयन्त्यतामात्मापरिस्पन्दस्तत्र देह
देहाभिलाषो यस्याः सा तदेकनिष्ठा इत्यर्थः नन्वेवमुल्लासि
तायाश्च स्याः किं प्रयोजनमित्याशङ्क्याह ।

सा प्राणवृत्तिः प्राणाद्यै रूपैः पञ्चभिरात्मसात्
देहं यत्कुरुते संवित्तस्यास्तेनैष भासते ।

सेयं सामान्यस्पन्दात्मा प्राणवृत्तिः प्राणापानाद्यै रूपैर्यन्न ह
हिङ्करणाद्याक्रान्तं पाञ्चभौतिकं देहमात्मसात्कुरुते व्याप्य
वतिष्ठते तेन तेन घटदेहाचयादिवत्संवेद्यत्वेपि संवित्स्वरूपाभास
ते संवेदनतया प्रथत इत्यर्थः अत एवमूढानामयं ममायमे
तन्यविशिष्टाकारापरः कश्चिदस्तीति यदुक्तं चैतन्यरवि
नाकारामात्मास्तीति मन्वते तदाह ।

प्राणनावृत्तितादात्म्यसंवित्तत्त्वविदेहजाम्
चेष्टां पश्यन्त्यतो मूढा नास्त्यन्यदिति मन्वते ।

मुग्धा इति देहात्मनोर्विवेकमजानाना अयमेषां भावः
भूतान्येव हि मदादिवत्स्वयामेव तन्त्रनापि स्वराकारत।
यागुरुपिष्टादयव इवमदशक्तिं शरीराकारपरिणतानि।
चैतन्यप्रतिपद्यन्ते कालान्तरे च परिणामविशेषभान्या।
श्चेतन्यमानपाया
श्चैतन्यनाशमुपगच्छन्तितावत्तेवकालं चैतन्यमानपाया
स्वन्तु अस्मान्नादिव्यवहाराद्व्यवहारनिपुणान्यावे
ष्टन्ते इति किमनेन नन्दतिरिक्तेनात्मनेति यत्तदपि शया
नापवचार्वाकाराज्ञ्लन्तं इतेरमाह ।

तामेव बालमर्यं लीलायायबोधितसम्भितान्
मानिप्रमाणीकुर्वन्त्याचार्वाकास्तनदर्शनाः ।

तं॰
२५५
255

नामेवमतीतमितिचेत्तन्नाविशिष्टः त्वयः पूर्वस्मात्पु
रुषाच्चैतन्यस्वविनोदेहरूपएवात्मा न पुनस्तदतिरिक्तः क
श्चिदित्येवंरूपंवालादिसंप्रेपेणास्यामहाज्ञानात्तपमेव
तंदर्शितेनप्रमाणेनोक्तंवेलेशतोदराहृधमपियदिकश्चि
मदतिरिक्तआत्मास्तेभवेत्तनस्यपूर्वशरीरमपहायश
रीरान्तरमपिनिष्ठतपतच्छरीरेशैशवादिदशानुभूता
र्थस्मरणवत्पूर्वमपिपूर्वशरीरानुभूतार्थस्मरणमपि
भवेत् नहितस्यशरीरभेदोपिनियमनात् नहिस्मरणवि
शेषकारणंकिंचित्तस्यपश्यामः येनेहजन्मन्येवानुभूतंस्म
रतिनान्यजन्मानुभूतमिति तस्मादृधममः कश्चिदात्मास्ति
मेवतत्केपलब्धिरपि विज्ञानघनएवैतेभ्योभूतेभ्यः समु
त्थाय तान्येवानुविनश्यति नप्रेत्यसंज्ञास्तीति प्रेतस्यपर
लोकादिविलासमपास्ययावज्जीवंसुखमासितव्यमितिवा
तेनैतन्नदर्शिनइतिपदार्थः यावज्जीवंसुखंजीवेन्नास्तिमृ
त्योरगोचरः भस्मीभूतस्यशान्तस्यपुनरागमनंकुतइति
ननैवंतन्मतमनुशीलयतामेषांकिंस्यादित्याशंक्याह ।

तेषांतथाभावनयावेहार्धमेतिनिरन्तरं तदेह
धंगेनमाःप्रुवनाढ्यासनात्तयात् ।
समाश्रयपवेमग्रलयाकालप्राणारस्पर्धैः तद्वासनात्तयैतेषां
किंभवेदित्याशंक्याह । तद्वासनात्तयैतेषामतीते
वासनानांतरंबुद्धेःकृतनाशिस्मृतेर्विविधंफलसंपदः ।
ननैषांसांख्यादिभिरपिसाम्यपनेषामप्येवमायैवमुक्तं:
पुनरपितद्वासनानुसारेणविविधफलोपभोगस्यादपा
नयदस्योन माख्यवरादसामिहाब्धीकवस्तरहमुवर
नेष्वपुनस्तेननसम्यग् ।

मिरीहशीति नत्सर्वज्ञस्येवकष्ठमवरतयानिर्देशः प्र
हाङ्ः चार्वाकास्तुवराकाः यतितेमव्यापवकः त्वहतर्क
स्पनहीयस्येहगणनावसरइतिनकिमेनदित्याशंक्याह।

अहार्द्धविशेकनान्नाश्यवासनानादवस्यतः अम
कर्तव्यशेषेत्यात्सभावाननुशयपवनः अतरुद्व
न्यजननाकर्तव्यपरिलोपनात् नास्तिकवासना
माङ्ःपापान्यापीयसीमिमाम्।

यद्यप्यस्वदपेत्तयादर्शनान्तराणांतुल्यमेवपापत्वं तथा
पिनास्तिकवासनायास्तनोप्यतिशयेनपापत्वेयतःश
ष्पातिषेध्यवात्सर्वभावेनोपेयमास्तिकवासनादार्ढ्ये
नुप्ररोहास्तियेनेनउपरमाभवेन्निर्मूलत्वेनदार्ढ्यस्याना
शक्यमानत्वात् यथापरेत्त्रस्तमूलत्वेनावलम्ब्ययपंचा
मिप्यस्त्र्यमानेवार्ढ्येनप्ररोहामियात्रेवभूतन आत्मनो
हिनास्तित्वेकिमन्यदवशिष्यते यत्नामाजइमूलभूतम
पिक्रममर्षेणमिदंसर्वमुच्छिन्नंस्यात् नइनामेवपरिलो
मोभवेदितिनचैतन्नत्वनासेोञ्यतेइत्यन्यदेवहकामि।
तिनतनपुवावचार्यं अतएवास्तिवामनायास्तादवस्थेना
न्येषांदर्शनान्तरस्थानामश्रितोत्तरुपानादिस्यात्सर्वम्
नानैमायात्मनाविधिनिषेधरूपेणाकर्तव्यणशेषित्व
मप्यानायते यदात्मनोस्तित्वपदेकोप्यित्यारलोकिके
किंचिदनुष्ठीयतेनावधावहरेवास्ता आत्मनःउननोस्ति
त्वेप्यत्मैःकुशलप्रवृत्तिरकुशलाविरतिश्चक्रियतेइत्यत्र
निमित्तंकिंचिन्नसंभवेत् अन्यथासर्वेपत्रकामिदंकुर्युः
अस्माकंचकिंचिदपिकर्तव्यंनास्तीत्यस्थानपवास्माभि
र्नास्तिकैरिदमाश्रयणीयमितिरवामिनामिमेवमात्मापन्नाना

तं
२५८
२५०

पोप्यत्रसंभावनीयः तस्मिन्नन्यमेसति स्वात्ममेव व्यायोपाप
स्यास्तकदर्थेनापरिहृत्य सदेश्येपि परे लोकेन्याप्यमेवा
श्रुभेद्रुपैः परिनास्तिननः किंस्यादस्ति वा नास्ति को हेतुर
स्यादिन्नामिन संमितेन नापित्रपदेशेन तस्यामास्ति कावा
सनापारूप्याम्यपादर्शनान्तरस्यपाजनतपावश्पमे
वास्याः पारेलोपः कार्यज्ञानितदेवमत्रप्रसक्तानुप्रसक्ति
सरति ग्रन्थप्रस्तनेनाघप्रकृतेनप्रविविच्यते नदेवाह
यावत्समस्तप्रवापमपा पाणिमनिष्ठितः द्विधावसो
तत्राक्रियया कालाध्वाप्रविभज्यते द्विधति देशकालभेदेन
इक्रम मूर्तिवैचित्र्यतो देशक्रममाभासयत्यसो क्रियं
वार्यवैचित्र्यात्रसंप्रतिष्ठितः यत्रयत्रनादिविश्रान्तेनत्रभः
क्रमभायते इत्यादिवस्यमाणनीत्या संविदिपनिष्ठित
वेष्ठके नत्रगन्तनिष्ठाशारग्नाशेकाह

प्राणपवाहोवाशामत्रिविशिरस्वरिनादिसा व
हापाग्रादिकालेनतनिष्कलनाख्यवात्मिका शि
स्वापारिमिनाशक्तिभैरवस्पनकथ्यने ।
क्रियाशक्तिरितिख्यानेति नन्वेकोनामपास्पावस्थोपेनपाग
हैतिम्रुलनाख्यवात्मकेपंस्पादित्याशंक्याह ।
पलेहेराग्रिमक्षेत्रस्यात्रुतिर्विशति पाग रातेः पा
णीविदेपरस्पादिशनेशुत्रचफलप्रदा ।
यत्रश्रुचिोदिकासंख्याकस्पवासस्पाहाराग्रस्यमक्षेत्र्याणाँ
णात्रपापाः पारमेसर्योः क्रियाशक्तेः प्राणचाराणारस्याछेव

तुर्विंशतिसंक्रान्तिलक्षणैः प्रकारैरैहिकामुष्मिकभेदा
त्रिविधफलप्रदायिनी इत्यर्थः एवमहर्निशं यो भवेदि
त्यर्थः अयमत्राभिप्रायः इह खलु सर्वप्राणिनां मनोऽयम
हर्निशमेव चरत्यपाति तेन तथा प्रवर्तते प्राणस्तथा
देव सर्वदेह्यायुष्मतां स्वरसत एव मध्यमः प्राणो वह
तीति वायुना अहोरात्रेण षट्शतानि वरारोहे सहस्राण्येक
विंशतिः अहोरात्रेण वायुना अध्यात्मे तत्र तावता आयुष्मा
नः सषट्शतसहस्रैकविंशतिः प्राणचाराणां भवेत् न
वचतिघटिकाः वर्षमेतत्समाख्यातं वायोर्वै घटिकावस
मायुष्मां प्राणचाराणां सषष्टित्रिशतीति सार्धं नवघटिका
द्वयेन नवशतानि भवन्ति स एव च संक्रान्तिनामैकमुद
यः यदुक्तं चतुर्विंशतिसंक्रान्तः समयातोः स्वभावतः।
शतानि नव वै देहे सप्रकाम एकोऽवहेत्सदेति सार्धं नवघटिका
द्वयं भवन्ति अहोरात्रमध्ये तत्संख्याकानामुदयः यदुक्तं।

वायव्यैव तु अहोरात्रेऽध्यात्मे नवशतानि चतुर्विं
शतिसंक्रान्तीः प्राणहंसस्य संक्रमेत्।

अहर्निशं द्वादश मेषादिराशयो वा द्वादशसंक्रान्तयः पर्ययोद
नः प्राणचाराणामहोरात्रमध्ये भवन्ति तेन तावदेव संकल्पेन
व्यापि तथात्वे तेषां गणनमात्रं प्रदर्शितं भवेत् ततो द्विवि
धफलोदयानि निमित्तमपीत्येवमुक्तं न त्वेवं वैविधः शिवा
पाव न्यश्रति वक्तुं प्रस्तुते किमिदमप्रस्तुतमभिधीयते य
त्प्राणचाराणामियत्तीगणितिरिति नैतदेवमेवहि शिवा
वस्थो यत्प्राणचारकेः प्रतिचारमादिमध्यान्तेषु पुनःपुनः
परामर्शेनैनामयदभिधायिणो वषट्शतानि दिवारात्रौ स॰

हस्तादेपकविशेषानि नयोरव्याः समुदिष्टः सलमोऽत्रले
भोनदेऽरिमजोकेनदाह त्वपाशशीनयापानोनदपक
यातिष्ठति नीवारिमोनवेऽरुञ्जनदर्थसाध्यमीदृशम
कर्धवक्रोरविस्रुन्तोधोमस्वोवह्निरत्नरे माध्याह्निकोमो
त्तदासाद्याममध्यस्थितोरविः श्रुनत्तमिनसारोहिने
नवकप्रबोधकः विडुःमाणोमयपश्चैवरविरेकत्रतिष्ठ
ति महासंध्यात्तनीयानत्वप्रशान्तालिमकास्थिता यहाने
करवामपार्श्वेहाटशानाद्यदनेवरन् त्वपाशशीति
ष्ठतिहृदयेनिह्नवगतिर्भवति माणाहिमस्रुतनोनोऽ
ष्ठनिलदेहशमपानोयश्रूलेनदर्थसाध्यंवस्यमाणानो
माऽरुञ्जत्वाणाक्तानदर्थसेमीनलयामववभोगोत्रल
हयप्रमाणप्राणवारत्वपाप्राभानिकोसमाभवेदित्यर्थः
पऽऋेनव सवक्त्रोविद्यमानोपिप्रपानोहृदिपद्मपत्तः प
दाभूस्रुभवेनोयानितीवारिमोनवोऽरुमेन प्राभातुकोत्रवि
तेपाप्राप्तमननवप्रवोधिनीत्वपाशशीनयापानोनादप
करतिष्ठति नदर्थंतान सदसामप्यावेसमुदाहूतेति
नरनन्तरंचयदाप्राणात्मारविर्दूर्थध्रुवेनवरस्तवा
धात्मन्यत्ने रेस्थितः चन्द्रापानात्मायोमग्रवेनेतिन
योः प्रमानरप्रमेयात्मनोः संवरत्नमानरूपोवह्निरितोदृश्या
नदेहेसाध्याह्निकोमोनतदासात यतोमध्येनाऽत्मसवत्मि
नोधात्मनः साक्षित्वमयेनात्तस्यानेनोस्थितो वह्निरुखवेन
प्रमाणानेपिप्रमानरूपस्यानपापादनत्तमिनसारोरवि
नेन्त्रचक्रस्यप्रकंधेणावोधकः प्रमाणप्रमेयप्रमयत्वेपिप्रा
मानूपानयाव भामततस्यार्थः पऽऋेनव कर्धवक्रास्थितो

भानस्वरूपायोगस्थः स्थितश्चपक्रमणनदन्तरालेऽहदिन
स्तात्वाकाशान्तगोचरे प्रमाणरहितोभावः सशान्तः सा
न्तेवोपनात् व्योमवद्व्योमवाहिस्तनसर्वंकालकलनात्
मध्याह्निकोन्नाविसेयासन्ध्यामोनप्रदापिका व्योममध्य
स्थितः सर्वैः प्रशान्तमोहिकथ्यते अनन्तमितमारोहिजन्त
वकप्रवोपकरति नदनन्तरंच विंशधान्मनारविर्षदेक
वहादशान्तेनिरूतेनिह्निगतिर्भवति प्रणोभ्यायान।
वल्ध्वनोऽर्ह्बतिनदानिःशेषविश्वोपशमान्त्यप्रशान्त्या
स्मिकानएवेप्रेमहूतोसन्ध्यान्त्वोयास्थितासरमोदनते
नवर्तमानेन्स्यर्थः यदुक्तेनवविंडुः प्राणोऽष्यरहस्वेवरविरेक
यतितिष्टति सप्रशान्तेनसानिष्टेमनोव्याहानिवर्जिते ह्यना
प्रशान्तभूमौवस्वरूपेसन्निवेशतः महामन्यानवितेपा
स्नीयाप्रकीर्तितेति यतश्चोपसंहारहारेणप्रकृतेपो
नयति एवं वहाशिखायत्रतन्नफलानियोजिका एवमु
केनप्रकारेणाक्रमेणायत्रयागादेप्राणेशब्दात्मिकाशि
खावदहमार्गान्तरविलीकारेणमध्यधाममेवोनस्वल
त्वमापादिता नत्वतस्यतस्यमेवसन्निधानादेः फलस्यनि
योजिकाभवेदिमर्थः तदुक्तंनत्र नयानिवद्यादेहसन्नि
धानगुणेश्वराः विद्भुःसाधकेन्द्राणांदेविनाल्पत्रसंश
यश्चति एवंप्राणःपारमेश्वरीशक्तिरितितत्रयदध्वनः प्रति
ष्ठानमुक्तंतत्संविदेवपर्यवसेदिमाह।

प्रतः संविदिसर्वोऽयमध्वाविश्राम्यतितिष्ठति।

ननु मूर्तायानिक्रियायांसंविदिमूर्तः कथमिकस्थाधाक
यमास्तरत्याशंकाह।

अमूर्तायामयंगतानिक्रियायांसुसंविदः

ने
२५५
259

मूर्तिक्रियाभासनेयत्स्यपवाधामहेशितुः ।
एवमेवंविधायाः संविदोयत्रामक्रियात्मनावभासने ।
सएवभुवनादिरूपोमरुद्रूपोवाधानन्वतदतिरिक्तः क
श्चिदपेयोयेनेवमाशंकास्यात् नन्वशेषशब्दस्यप्रह्वा
मोरकैनाभिनमिमाशंकाह ।
अधाक्रमणयानेऽध्पदेसंघामिकारणम् है
तिनंभोगभावानपतुहृनोयनोयेने ।
यानेऽध्पदेइतिशिवतत्वात्मानिभेददशायांहितत्वो
लेचनक्रमणाषड्विंशंशिवतत्वेप्राप्यत्वेनाक्रमोभोग्यभावा
दिन्यदनोयत्वात् अपिगतसंवितत्वादिसर्वस्वात्मसाक्
वन्नीतिभावः तेनाधेवाधाश्रयेनइत्यधावति ननुसर्व
शब्दानांसमयमाशब्दवाच्यंप्रतिपादनेमिश्वरइतिकिम
र्थानुसरणेननादिसर्वेवैवतत्संभवेदिमाशंकाह ।
इहसर्वंवशब्दानामनर्थंवर्वेयघनः
यघष्योभियानेशब्दानीत्रयोगानियोगिकोशब्दार्थो
गरुफावनत्रापियोगिकाएवमायानेस्मृतानिमितनचतर्थ
घहनेरतपवान्यहयमैवयप्याकपंविहन्तभोवनी
पंपेनानर्थंववोपारंपायामहाह ३मश्रीमनिशावा
रेमेताइनिविधामनानैमित्तिकोयसिद्धावतथान्याया
रमार्थिको र्ववेवाघपानेस्मानयाल्लभावचेन्नतः प्रतार्थ
गावृस्मोकोयानिकृतिकेनोविनापिवेत् कविन्नबुद्ध्या
मापृहाकियहेलांत्यहिङलके प्रमिहेतसनिमितनेपिद्धा
विदवरूढः यत्कनच संनाहारोविधानेयाशीवशास्तेवु
सर्वेश पारभाषिकनैमित्तोसिद्धावामोयमिहिभाकररस्ते
मितिकोमतांनामिज्ञानसमागतेति एवमिहसर्वेसंतानोति

मितताध्यवसायवाध्यत्वेनैवमुक्तमित्याह युक्तश्चादिन
तुपयेवेनतत्सर्वं द्वैवकस्मादेवंनोक्तमित्याशंक्याह नोचे
तेष्वाद्येकियद्दिति नयत्रशब्दश्रुत्वादनेयत्त्वनमितिभा
वः नतुपरस्याः संविदोमूर्तिक्रियाभासनमधेयमुक्तंनतृती
यावभासनेकतदेशधामूर्त्यवभासनेवाकतमइत्याशंक्या
ह।

नचक्रियाभासनंयत्सोध्वाकालाह्वउच्यते वर्णमं
त्रपदाभिख्यमत्रास्तेध्वत्रयेऽस्फुटे यत्तमूर्त्यवभासो
ऽशःसदेशाध्वानिगद्यते कलातत्त्वपुराभिख्यमत्र
मूर्तमिहत्रयम्।

नतुकथंनाममूर्तिक्रिययोर्वैचित्र्यावभासाद्देशका
लभेदेनाध्वनोद्वैविध्यमुच्यतेतत्रापिप्रत्येकंत्रैवि
ध्यंकिंनिमित्तमित्याशंक्याह।

त्रिकद्वयेत्रप्रत्येकंस्थूलसूक्ष्मपरंवपुः यतो
ऽस्तितेनसर्वोयमध्वाषोढेतिगद्यते।

तेनेतिस्थूलसूक्ष्मपरत्वेपदवर्णमंत्रात्मतयाभुवनतत्त्व
कलात्मतयावप्रत्येकंत्रैविध्येनद्वैतनेमध्वषोढ्येत्यर्थः यदुक्तम्
पदानिमंत्रारव्यानिमंत्रावर्णैकविग्रहाः वर्णाःस्थानिश्चा
रैस्पृष्टाःस्थूलसूक्ष्मपरात्मतेति तथाभुवनव्यापितात्तत्त्वेष
तत्त्वानिशिवान्तकेकलात्वभाविनस्तेवैतिह्यमायास्तत्त्वानि
कलारुते नवप्रस्तुतेकालाध्वानेनावरवनारयतिषाड्
पारध्वनःप्राच्ययदेतन्वितनयेष्टनः पद्मपदवसकालाध्वाया
णेप्रस्यस्वप्रतिष्ठितः प्राच्यमितिपूर्वोद्दिष्टंपदमंत्रवर्णात्म
यासाध्वयपदलवर्णात्नेनापानाद्दावश्येवमेव नत्वेवंक्रमा
क्रमात्माकालवक्तः सएवार्कैनतत्तनामेनःपरिगणितेनान
वेत्याशंक्याह।

तं
२६०
260

ततमथ्यस्मिनाकालादेर्मायेयकालउच्यते ।
ग्रथस्तहैलक्षणात् तदेवाह
एवकालोऽपि देवस्य विद्याभासनकारिणी
क्रियाशक्तिः समस्तानां तत्त्वानां च परं वपुः ।
परंवपुरित्यस्मातिस्यात्तेश्रुत एव विद्यावभासनकारिणी
त्वकं ननु परस्याः संविदो विद्यावभासनकारित्वं विरु
द्धमेवउच्यते तदेवमध्येश्वरस्वरूपमेवमुक्तंस्याहित्याह
एतदीश्वरतत्त्वं तच्छिवस्य स्वरूपश्यते ग्रहि
काभोगकार्यात्मविमुकाम्यमिदंयतः ।
तत्स्माद्धिकृत्स्नेष्वलक्षणादिद्यावभासकारितादेवदे
षकलनात्मकत्वेवाहिसुविरूपमित्यर्थः ननुमायादेना
शिवस्वरूपत्वेवाहिरोद्रोपिसात्मनिविश्रान्तेयत्नर
लात्मविकृतमिदमहमित्यप्रतीतेरेकात्म्यस्वात्मसाक
नत्वमनेनैवविश्वकलनाकालनत्वमस्यप्रकाशि
तमित्याह्यात्मविशेषप्रापतेहितिकिमतोदिस्याशंक्याह
एतदीश्वरत्वं परमात्मनि ...
रिमायोपेकालनत्वमिति लनस्मान
ननुमायाप्रमातरीतिकालनत्वनिगद्यते ।
कोमायांशंकाह । ... कालनत्वमनन्तात्तुरागप
वपुः नरत्वे मायायाहि गगानंकंचुकोऽभवत् ।

शिवादीत्यनेन न शिवशब्देनानाश्रितभट्टारक उक्तः स एव
शरीरमानन्दादिशक्तिरूपत्वात्तु सर्वत्र शिवस्यैव स्वात
यतो मायाकलाविद्यसदाशिवः ईश्वरः कालनियतीस्
त्वांसूहीनपशुभावस्यान्त्यः पतदेवविभजति अनाश्रित
हियारागरच्यते यत्क्रमं शक्त्यादितत्त्ववर्गस्तत्कंचुक।
नेनैवपशोः शक्तिर्मायाकलाविद्याकालनियतेरवव
सदाशिवेश्वरौ विद्यारागस्तत्त्ववर्गाणीति न केवलम।
षामेवरूपत्वमेव यावत्प्रमातृत्वमपीत्याह।

अनाश्रिता शून्यमाता बुद्ध्यहिमाता सदाशिवः ईश्व
रः प्राणमाता च विद्या देहप्रमातृता।

नन्वेषां शून्यादिप्रमातृत्वे किंनिमित्तमित्याशंक्याह अना
श्रितो हि शून्यमेव ज्ञानमेव हि बुद्ध्यहंता विश्वात्मत्वेन प्राण।
त्वे देहो वैद्यकज्ञानता शून्यमिति विश्वोच्छेदात् ज्ञानमिति
सदाशिवस्य ज्ञानशक्तिप्राधान्यात् विश्वात्मतेति वहिरु
न्मेषरूपत्वात् वेद्यैकज्ञानतेति तत्रैवाभिसंगात् एवंमा
रोविश्वात्मत्वमस्तीति तदेवात्र संप्रत्यभिज्ञायतेत्याह।

तेन प्राणपदे विश्वाकलने यो विराजते येन
रूपेणातहांशेमाद्भिस्तदवधीयताम्।

येन रूपेणेति कलात्मना ननु प्राणस्य सर्वशरीरव्याप
कत्वेनावश्यमवस्थानमस्ति अन्यथा कांतिर्वदवयवा।
नित्संभादेवत् स्यादिमेवभवेतुः तदस्याश्रीस्वच्छन्दशा।
स्त्रादौ हृदयादारभ्येव चारः कस्मादुक्तस्तत्याशंक्याह।

द्वादशान्तावधावस्मिन्देहे यद्यपि सर्वतः पतयो
नान्मकः प्राणस्तथापि तेन स्फुटः।

रस्याभिमानेन प्राणत्वेन न स्फुरतीति सर्वत्रैव देहैकविदि

ने
२२।
261

शरीरेस्फुटत्वेन प्राणो व्याप्रिते कविज्ञास्फुटत्वेनेति अन
पवाह यतो जीवनमात्रात्मानमरक्षद्धि यासतः संवेद्यत्वा
यसंवेद्यो हि येसंभियते पुनः स्फुटास्फुटत्वाद्धि विध्यप्रमेयकं
परिभावयेत् यतश्चेति प्राणीयः स्पन्दः जीवनमात्रात्मेतिस्वा
रसिको येनावयवानास्तु स्वैतेवनस्यात् तस्य रक्षाद्दूरेवकं
प्रत्येकमिति वत्तंणोहि विक्ष्यदृष्या प्राणीयापत्वयंतेसिद्धं
तत्र स्वारसिकः प्राणीयायत्वः कल्पान्त्यमेव संवेद्यते किं
तस्फुटत्वेनेत्याह।

संवेद्यते नो वाभिव्यक्तं यत्नस्पन्दस्तत्र प्राणाख्य
स्यात्मसंवेदनयापत्तननुस्फुटः।
यदभिप्रायो वक्षीस्वस्थन्स्यात्वेनतः प्रश्नेति प्राणादेरव
स्थानमुत्कमिमाह

कल्पाधारात्मसंवेद्यवस्थानेन कथ्यते स्वस्थन
नेनेति प्राणस्य संवेद्यत्वेन हृत्वेनस्य धेः पञ्चेतत्र नाभ्यधो
मध्यकन्दवक्षिनावनाभिमध्यतः तस्माद्धि निर्गतानाम्भे
पञ्चर्धमयः पिपश्चति तनुपयं वतनैवस्वशुक्रेनस्समा।
रोवभागतः तथाते कथ्यविष्यामिम्रविभज्यपयास्फुट
मित्यादिनाहृदयान्त्यभातिविनस्यप्राणावारञ्जकः कस्मादि
त्याशंकाह।

तत्रापि नमयत्नोमोनसंवेद्यनयाध्मितः
तत्र कन्दाधारेयमावपोक्ताद्वेकः प्रयत्नोन स्फुटसंवेद्यत
रीतितत्रनाविनस्यप्राणावारञ्जकः तोदत्वारसिकेन प्राणवाव
णो हेतनुकिंविमलंसंवेद्यपाद्धिवारितः प्राणस्तत्रात्तेिद्धिति
यतयाजीनाम्यापदयमेवमुपदयाः तन्नहृदयात्यभभेवमः।

वेदिति तत्रैवासौ नद्या निर्दिष्टः ननु स्वात्माभिरप्येवमेवा
त्मनः स्यादृ वेद्यपत्वात् हृदयात्माणवांशो विभज्यते वेद्य
पत्वादित्यर्थाद्दिक्वा पूर्वकस्य विभज्यते शतिनत्यात्मनावे
भागेनोच्यते इत्यर्थः ननु व्यापकत्वात्सर्वत्राविशेषेपि प्रा
णस्यैककाविन्स्फुटं तद्दीर्यो पन्थाः संवेद्यते कविद्धान्यथेत्य
कैविधमिति ममिमाशंक्याह।

प्रभोः शिवस्य या शक्तिर्वामा ज्येष्ठा च रौद्रिका
सानद्यनमावात्मप्राणौ पन्थविधायिनौ।

इह खलु परमेश्वरसम्बन्धिनी नोनासौ वामादीनामर्थ्ये
इत्यनन्तयाशक्त्या सह भूता वात्मप्राणौ पन्थविधायिनौ
प्रभुशक्तिरात्मा प्राणाश्चेति त्रयः सेमिलिताः प्राणस्पन्दं
विदधतीत्यर्थः एतदुक्तम् तत्रात्मा प्रभुशक्तिश्चावश्यैवना
शिमिस्वरति एवमेषां समानेपि पन्थविधायित्वे कविक
विकस्य विन्मुख्यत्वमित्याह।

प्रभुशक्तिः क्वचिन्मुख्या यथा योगमनन्दीरणे आत्म
शक्तिः क्वचिच्चन्द्रसंकोचस्पन्दने यथा प्राणशक्तिः
क्वचित्प्राणचारे हार्दे यथास्फुटे त्र्यंहयेवामुख्ये
स्याद्योगिनामवयानिनाम्।

ऊर्ध्वगमनदीरणे वह्नेः स्फुरणादौ ह्यत्रहिमावेशकनाशक
नैषकाशनाद्यर्थंप्रभुशक्तेरेव प्राधान्येन प्राणस्पन्दनेक
देवकन्दस्थानन्देलिपस्य संकोचविकासने चात्मन एव
प्राधान्यं न तत्र हि न दिक्षेवानिवन्यनेस्मर्दिव प्राधान्येन प्रा
णस्यैव स्वरसवाहित्वात्स्पन्दनेकन्देवेरत रेचकपूरनः स
वैवैवगुणभावेनास्थित मन्यथेवं भावाभावात् एवमेषां
स्वारसिकेवेन गौणमुख्यभावमुक्त्वा प्रायात्निकेवनाप्यमि

नं
२९२

९६

यतेत्रयमिमाहिमायोगिनो हि न प्रस्फलमभीप्सेवायच्चैवा
वधानातिशयास्त्राणीयोन्नयन्निनचैवात्मानेयप्रभुशक्तिंन
दम्यतमवेति न केवलेमैवगुणमुख्यभावो भवेयावदस्य
धापोत्याह

अवधानादृष्टाशाडुलवत्वाद्धारणात् विपर्य
योपि प्राणानां शक्तीनां मुख्यनाशति ।

अवधानाद्यथा योगस्यापि स्वावधानेनैव वद्धः स्फुरयेदिस्व
शत्मनः प्राधान्यं अदृष्टाशाद्यथा गवामपि नन्दात्वरीयस्त
स्कारवशात्स्वारसिकैवधारणाशक्तेवनियतनसंगस्फुरेय
नात्ततस्यप्रवधाधामैवलवत्वाद्यथामल्लादीनांप्रमा
ईरणाद्यथा वा नाभिभूतानां प्राणानां बलवत्वेपि प्रभुश
क्तैवननमहंगस्यात्रिस्वतोभवेदिति तस्याप्यवमुख्यत्वं यव
स्फुरणायाः सैवधत्वं प्रमस्याउनरतथा वामितिसिद्धम
नत्तुप्रभुशक्तायाः स्तप्राणाभ्यासदृष्टाणीयंपत्नविरयाति
नदस्त्वंतस्यात्तद्वैरविध्येकिमर्थमुक्तमित्याशंक्याह

वामासंसारिणां मोहशाप्रभुशक्तेर्विधायिनी
ज्येष्ठानन्तस्यपन्नहानां वश्यता वैशेषिका ।

विधायिनी नारम्भाणीयंपत्नविरयानीति अत्र किंनि
मित्तमित्याशंक्याह ।

वामासंसारवमनाबोधाशिवमयोयतः हा
वाचित्रीरुनाणीशाशीवाविलक्षणाम् ।

वामाया हृद्यामध्याः शक्तयः सृष्टिसंहारस्थितानामिका इति तथे
शेषात्मीयपत्नविरयति यथासंसारिणामयोयतः प्रातामुव
न ।

समग्रहानां शिवीभावापत्तिर्वभूत्तनां च शिवीभावो
न्मेषेण संसारपदावस्थानमिति तदुक्तम् अणोः स्वरूप
हस्थाने वा मायाविनियानयेत् रोधीमांसारिकानन्दकर
विहितेरदृपि ज्ञेहापस्वाने अलेशेन तत्वने ज्ञानकर्मणो।
रिति तत्वेनत्वरमतपवसिद्धदिति किमनेनेव सुपदि।
ष्टेनेत्याशंक्याह ।

सृष्ट्यादितत्वमेतज्ज्ञानानुग्रहकोऽपि मोचयेत्

टीका तन्वत्र किं प्रमाणमित्याशंक्याह एकं च श्रीयागवा
रेमोहः सर्वप्रकाशनात् सर्वप्रकाशनादिति सर्वस्य सृ
ष्ट्यादेर्यथातत्वं परिज्ञानादिमर्थः नाहं नदृतिरिक्रमम
किंचित्संभवेदितिभावः अत एवाह उत्पत्तिस्थितिसंहा
राद्येन जानाति योगिनः नमुक्तात्मेत दत्तानवन्यनेका
पवासिनाः तदत्ताने सृष्ट्यादितत्वासंवितिः तन सूक्ष्म
नेत्किमित्याशंक्याह ।

सृष्ट्यादयस्तु न सर्वे कालाधीनात् संशयः सर्व
माणात्मकत्वसमाउच्चारः कथ्यते स्फुटः ।

कालाधीना इति सृष्टिःस्थितिः संहारश्चेति क्रमात्मकत्वात्
उच्चार इति प्राणचारः तत्कथमनेनाह सृष्ट्यादीनां यथात
त्वपरिज्ञाने भवेदितिभावः तदाह ।

हृदयात्प्राणचारस्तु नासिकाद्वादशान्ततः
षट्त्रिंशदङ्गुलो जन्तोः सर्वस्यस्वाङ्गुलक्रमात् ।

नसते क्रोटेलं गच्छतीति नासिकाग्रात्किल स्याद्वादशा।
सिकांशात्कद्वादशान्तः तदुक्तम् षट्त्रिंशदङ्गुलश्चारः
मयावस्थितिरुति तच्च यथैवं तदीति हृदयप्रकाशे
समस्थिति प्रति महतिवाह स्याद्समते दृढेकप्यमतत्स

ते
२८३
263

गच्छन्तश्माशेकाह ।
तोदिष्टवामदिष्टवोदेहनाहशपवहि ।
नाहशः षड्विंशदङ्गुलप्रवर्कि न समोंगुलापेत्तया नवसर्व
स्यत्नोः प्राणवारप्रवसमोपावद्दोर्योदयोपोत्याह ।
वीर्योनोवलतः स्पन्दः प्राणवारः समन्ततः
प्रयमश्राशयः संविदपवहि प्रयेस्पारोयन् तोदिष्टमङ्
क्षेवानन्तवर्गीः समुत्रंभेते नवतस्याः क्वचित्क्वश्चिद्धिशे
षः पद्मकम् यैवविस्मननागदोभूषरोभातिभास्वतिप
वीर्यारयश्तितेषामपिविशेषनोर्कोवरशनितशहितासु
स्पामः पद्मनेरषोनारतस्पमभिलस्यते नवकुमवैवि
प्रमपराप्नति पत्नेसामप्येमामापेत्तपावीपाघतिशा
पपतीति पवेसपोटिकावन्येप्राणस्पवारमानमभिधा
पतदानन्तयेणानुनोरेश्नोदिष्टमेदारावापेपिविभंगु
गुपक्रमेत षड्विंशदङ्गुलेवीरपञ्चमागमङ्गमके नालिकं
निर्यिमामात्तनन्तसंयोजस्कुरक्षिनः गमागमोप्राणपान
इपावोगेहावगोहोनच्छेदनानालिकादोनांसवेषामेव
परामर्शः पतदेवक्रमणाविभजति नरिःसपादांगुलगु
कुमाणत्ताः षाडशोश्वसन् तिः षमेवावववकः सपंचशा
गुलङ्गुले श्वामप्रश्वासयोर्नालीमाकाशराजञ्ज्ञाते न
वाङ्गुलांत्रापितरोप्रहरसेलवयोदिने निर्गमेतनिं ।
शेनेन्सतयोः सांघेतारिदले सवतुभां
गमंगुल ॥ ॥

द्वमेनहृदि कृत्वा नेत्रनिनन्तोऽष्टशतांगुलानि षट्त्रिंशदङ्गुले
नि भवन्तीत्यर्कः प्राणास्ताः षोडशेन्दुसंमितिः अपानवाहे
ष्वेवमिन्द्वर्कानिलसंख्याभिनितेतो भयद्वात्रिंशत्तद्द्वयंस
नाशतिनत्वात्र षट्त्रिंशदङ्गुलात्मनि प्राणवाहे स एवमभा
गमेऽङ्गुले प्रतिवर्षक इति त्रिंशद्द्वाविभक्ते प्राणवाहे द्वे
शाङ्गुषकाभवन्ति एवमपानवाहे पीति प्राणापानेभ
यमीलने नवषकषष्ट्यात्मनो घटिकायाः उदयस्तनंर्ष
समष्ट्यामयोनाडीशोकेति निर्गमे प्राणस्य वहि हृत्वासे
नवोद्गुष्ठांगुलि नैते न वोगुलिष्यानामवनस्पवनादि
ष्टमहरोनवसंगुले षष्ठांगुदेनोन्नयोः यदुक्तम् प्रहरः
प्यामवाङ्गुलशनितनशनिनवाङ्गुलिमानाः प्रहराः प्रत्या
घस्वनारः प्रवृत्तिमर्णोदयान्तसोदयेपवेनिशापिवना
रः प्रहराः तदुक्तं अहोरात्रस्ततोऽष्टाविति तावेवच प्राणा
पानौ रनेन्दुस्वरूपौ वेदमसो भवरन्ध्रयोः यदुक्तं वासरेन
वेदेन्द्रस्वपौ पद्मयोः संचरं प्राशमो वन्द्रसूर्योदयेपपशतिन
योः प्राणापानद्वयपयोरावितिनसारथ्योर्द्वादशान्तेपरिव
नाहि हृदये सान्ध्ये सायप्रानः संध्ययोः प्रत्येकं प्राणोपस्थापा
नो यस्य वान्त्यस्यान्त्यस्य वनपवस्य मीलनं प्रारसकलैव।
नाडिकाद्वयस्थानमित्यपोः यदाहुः सन्ध्याकाले विनाडिश
नाडिकोहोरात्रइति यन्तवनर्थाते च देवाशिप्राणसूर्यः
सदास्तगः ततोऽस्तमय सन्ध्यान्तसर्वतमवेत्विपश्रनि
नप्यासन्ध्येनयदाग्रामः प्रभातसमये स्तरा नस्वेन
वरारेदूर्ध्वसन्ध्याभवेनतः इत्यायुक्तं तत्केवलमेव
प्राणवाहस्यापि कृत्यापानवाहे वेमयोगिनवे एवंप्रा
काम्यापथे भागेन नसूर्यं परत्वकीर्तितम् एतस्माल्लि।

ते
२६४

264

सौम्येयस्मात्सौम्यपत्तसाम्यग्रमेष्यष्टमेवाशयोयोऽस्यःग्रम
याये कान्तरेरकूलनविनियोगात्स्यात् नकेवलमत्रस्तयो
वल्लमसौरेवोदयोपावक्रुहान्तशासामपीत्याह।

केन्द्रःसूर्यवियोगाद्भौमादेर्वोरभागिनः
शहरहृदयमत्येछोगहाणामुदयोन्नरा।

केन्द्रःसूर्यन्नमंवतिपंतूवियोगाद्ःतेनयषष्वस्तयोव
न्तमसौरुदयःसप्तवानयोरिमस्था:यड्के गाद्रस्त्ररतिसा
मेनकेनस्वरतिभास्वत्तेनिवारभागिनःसुतभौमादेर्ग्रह
स्यग्रहरहृदयमुदयःनस्यघत्स्याहोरात्रमार्धनार्धग्रहरुवत
ष्टपोपभोगात् ग्रहेषोषष्टपंवमानोग्रहाणामन्नशय।
हरेग्रहेयकमुदयःग्रमहोराबमर्वमहूरहयोपभोगात्
नत्रके सूर्वोष्टभागोदिवमापिपस्यतपेवचान्नेदिवस
शिष्यवमेनेति ग्रहेवघष्यमार्धग्रहरादारभ्यकेमणफल
निर्दिशति सिद्दिर्देवीयमोमातोभिवारःपारलोकेकी
योरहकीहरनेकदानिशयायग्रहराष्टवे सिद्दिर्देवीयमी
स्यादिनामसमभेदाः नत्रमन्यायायास्वनवोरयोपिकथं
हिपंबाकरमाणेवाह।

मध्याह्नमध्यानिशयोरभिजिन्मोत्तभागदा।

ग्रभिजयाति सर्वाविघ्नानित्यभिजिन्नतत्रविशेषः म
नत्रसाधकानांमवेदिहाते सबनान्नोमप्यभिगन्तव्य
पडकम् मध्याह्नकालमध्यनशति नकेवलमत्राभि
जिनपवोरयोपावदाष्टमादीनामपीत्याह।

नतयागानदमघायस्थोमध्यनःस्मात्।

नरमेषामिति राशिनां राशीनां यदुक्तं अस्तागिराशयस्त्वेव
नाराश्चैषां नास्तथैव च प्राणो वै उदयन्नेनेग्रहोरात्रेण त्वत्र न
इति अत्रन तत्त्वाणां सविभागमुदयस्थानेपरिकल्पनीयं य
दुराष्टके च न न तत्त्वाणामेवोदयोपियन्नेषामपीत्याह ना
गलोके शम्भूतेशागणेशाजलतत्त्वतः यथानान्तेनायका
श्चविद्यानन्तादिनायकाः सकलाद्याश्च कण्ठेष्टपर्यन्ताभै
रवास्तथा शक्रयः पारमेश्वर्यो वामेशावीरनायकाः अष्ट
वेष्टाद्यं यदस्यां व्याप्यव्यापकतानुषः स्थूलसूक्ष्माः क्रमान्मेषा
मुदयः पदमाष्टके नागाद्यमनन्तायः यदुक्तम् इत्यनन्त
रमुक्तः सोमावाहकिरुद्यते नत्रकोः क्रान्तरमुक्तः कार्को
दः सोमजो भवेत् सर्वानोग्ररूराख्यातो महाज्ञः शुक्रउच्यते
शेखो मन्दगतिश्चेयः समनागाग्रहाः क्रमात् अष्टमः क
लिकोनाम राहुः क्रूरग्रहो भवेत् इति येषां च ग्रहत्वदेवष
स्यपि हि मादिक्रमेणोदयः किन्तु कालिकस्य शेखस्य वमे
दगतिने वमहोदयः यदुक्तं शनेश्चरस्य कालस्तु धूमकेयः
कालिकः प्रिये सोपि उह्यः समाख्यातः सर्वकर्मस्वसिद्धि
द इति लोकेश्वरादीनां भुवनाद्यावं महूर्क्रमेणोदयो
न्यषां समानां ग्रहाणामष्टकैः सह संगत्ययोगात् यतेव
सर्वप्रकाशका भुवनाधिनिवसंत इति तन्न एवावयान्
निकिं न स्वावर्णानगम्याविस्तरेण व्यापकस्य स्थूलसूक्ष्म
हेतः स्थूलो हि सूक्ष्मेण व्याप्यत इति भावः यथागम् अत्र
वक्रमादिस्वक्रमम् नइक्रमम् येग्रहास्तेच वे नागलोकपा
लाष्टकं चन्ते मूर्तयष्टैव तेवाष्टावष्टोतेच गणेश्वराश्चा
दिपवमनेनेतेन प्राणपथेविशाकलनेयं वेनाजनर

ने
२६५
265

म्यादि यदुक्तम् तत्स्यादित्यभिप्रायेण सेव्यम् ननु यत्र ग्रहरा
शिकफलभेद उक्तः तत्र दिननिशयोः कथं नेत्याशंक्याह ।
दिनकृद्राशिसौम्यानि रात्रौ कर्माण्य सेवयेत्
ननु वासनाभेदतः ग्रामिः साध्यमत्र प्रचोदितं तस्मादिदृशा
नुसन्धानभेदेन फलमपि भिद्यते इति कथमेवं नियमप्र
वमेवेत्याशंक्याह ।
क्रूरता सौम्यता वापि सन्ध्ययोरपि निरूपिता ।
तेन कदाचिद्विघ्नस्यापि भवेदिति भावः ननु सन्ध्याद्वयस्य
फलं निर्दिष्टं सायंप्रातः सन्ध्ययोः पुनः किं नेत्याशंक्याह ।
दिनरात्रिद्वयमुक्तिः साध्याभिध्यानयोगतः
तेषां काः परमेशान श्रीमहोगावलेकले ।
दिनरात्रिद्वयश्चेति सायंप्रातः सन्ध्ययोः तत्र निष्ठाभिध्याने
द्वयः तदेव पठति सितासितौ दौर्वह्नस्रौ यमौ यमौ दिनव
ये तौ येनेपदेन दौता ग्राम्याध्यानेन योगतः श्रुतौ रात्रः
ग्रामवारे कथितौ मासरव्येन यदिनामथाप्यपानरूपौ
सितासितौ परस्परमाहत्यावर्तेमानौ दौर्वह्नस्त्रावादिश
ह्यपदेश्यौ शुभाशुभौ यतौ हीयते येनाहात्म्यविकल्परूपता
वहनेनानैविकल्पात्मपरसंविद्रूपेण नयोगेन तत्स्व
ग्रामाध्यानेन योगेन च हीनत्वाद्यानैयोगात्क्रियात्मकया
हीतयानि पञ्चप्राममेवमुक्तिर्भवेदित्यर्थः यतदेवाह व्याभि
ध्यानयोगान्तरेव रूपप्रत्यात्मिता सितादिपदत्वयोः प्रत्ययाना
मौत नत्कं नत्र सितासितौ चयापयतौ दौर्वह्नस्रौ वकौ तिनौ
पमापममयोयागामहाचोरामयानकौ हृद्यायंत्रभवेत्
रःहोय्या स्यायान योगिनो हृदयभूमय परन्तयदौतास्येयाप्र
कौतैना नासयाभवतेदोताराम सामायानननन ।

यथा ब्रह्मविदां वीतानामयथानवदामहामिति तथा सि
नासि नो कश्चिच्छामि नाम यथा यथा चकेरितमुपक्रम्य प्र
हः शुक्लस्य प्रागात् इति प्रथमेस्तत्पादैवेति यत्नमेह
रात्रमुपसंहृत्य मासमवतारयति अहोरात्रमादित
मेवाह ।

दिनं कृष्णो निशा शुक्लः पक्षौ कर्मस्य पूर्ववत् ।
पूर्ववदिति रात्रिर्दिनवत् तेन कृष्णपक्षे क्रूराणि कर्मा
णि अन्यत्र सौम्यानीति तदुक्तं क्रूरकर्माणि नैव कृ
ष्णे सिद्धिमवाप्नुयात् शुभकर्माणि कृष्णेव न चासिद्ध
निरुद्धन इति तथा तदारम्भं च कर्माणि शुभान्यभ्युदय
नित्य ध्यानमंत्राभियुक्तस्य सिद्धं तेनात्र संशय इति न
चैवाति प्रविभागमाह यः षोडशो कालिप्य पक्षास्त्वे
पूर्वपाश्चिमेन यो मासविश्रमोर्धं यं ति ख्याः पञ्चदशेतराः
उक्ता इति प्राणवाहे यानवाहे दानयोरिति पूर्वपश्चि
मयोरस्य यो विश्रम इति यत्तिसार्धं तेन वसमानः प्र
र्येर्येति प्राणीये यानीये वनयोस्तु संमीलनान्तरि दिवै
श्रमस्थाने स्वान्ते पर्यन्तरा इति यदिहाद्वशान्तेव
विश्रमस्थाने वेनार्थिकया क्ताया षोडशाया स्त
रेस्याः स्वस्पर्शः मध्ये पञ्चदशो क्ताया लिप्य पक्षाः प्र
कीर्तिता इति अथास्याहोरात्रविभागमाह सपादेऽ
गुलेति प्राग्वदहोरात्रो विभज्यते प्रकाशविश्रामवशा
तावेव दिवदिनरात्रेय विभज्यत इति प्रकाशविश्रामात्म
नाविभागेन विवस्पष्टमतस्पष्टः कविद्यत्रप्रकाश
स्य प्राधान्य विश्वविश्रामात्मनस्त्वानन्दस्यात्र प्रका

नं
२९९

266

शशाधारे हि न मनस्यात्र रात्रिरिमुक्तं तावेवोदितत्वप
गते तेनैकैकस्मात्तु देहः साहूभागाद्भलपरिमाणमाय
मेवं प्रकाशरूपं हि तेन परं तत्त्विश्रान्त्यात्मना रात्रिरिति तदु
क्तं प्रथमादयेव मध्यात्तु सर्पत्यहर्दिनं भवेत् द्वितीयेवेव
तत्सर्वं परावरातिशर्वरीति ननु परदेहारात्रस्य प्रकाश
विश्रान्तिनातरतम्येन दिननिशाविभागश्चेत्कस्तदाना
कोदोषः यस्तु नवांशाहोरात्रादिनिक्रमेणाप्युक्तः प्रत्नः
प्राणापानरूपं हि नानिशाविभागमुद्दिश्यतत्सन्नशमि
नयोरवस्थानमुक्तं तेन तदपूर्वमिव नः प्रतिभातीत्याशे
काह।

संवित्त्येनितरां यस्मात्प्रकाशानन्दयोगिनी

नोक्रमेणावतिनयातावमेवादितत्वप प्रतिक्षणमिति
पदेव प्रकाशानन्दमयोमर्शः श्रुतश्रुतयासंविदुदे।
यः प्रमानन्दोवयग्रहणपरत्वादस्मारतस्यात् कस्यवि
त्वणः कस्यविद्विकल्पः कस्यविदभिमुखीपवास्यात्
श्रुतएवाह यावदेवहिसंवितिर्नोदेति नतु सम्भुहा
तावानेवत्वपः कस्मान्निमेषावातदस्त्वपि नत्वेवमपिभ
वतकोदोषः तत्राप्यस्यावयग्रहणपरत्वेस्यान्मानिविश्रा
निपरत्वेवाकिं तत्सकल्पनयैव भवेदुतान्यथापीत्याशे
काह।

यावानेवोदयो विश्वे वैषकथ्यहतत्स्वरः ता
वदेवास्तमयनेवादिस्यास्यान्मवेदा।

विभेरितिसंविदः श्रुतमयनमितिवेप्रकाशाश्चस्मभा
वात् वेद्यमितितिविश्रान्तिपवकाराभ्यावस्याप्येवनि
दिते नतु स्वात्मविश्रान्तिपरत्वेप्यत्तात्पाणास्वादोनीव
पानोमशदानदुग्रहणपरंततवहोपनेतिकिमनयाः तत्स
कस्तनेप्यादिस्योशवाह।

वेद्यं नाम बहिरन्तर्वा मा वा भूत् किमनेन प्रयोजनेनाव
गाहनस्य योनाम सर्ववेद्यादिनैवेद्यं स्थितास्तासां विश्रान्तिस्थ
निवेशस्तस्मात्केविवर्तितेनेन यावेद्य यहस्तावदिनमनस्या
त्तिविरिति यदाह ः ततो यत्र यावत्तावदनयावेद्ययहवेद
क विश्रान्तिभूमौ प्रकाशानन्दावाभास्येते नयता वहृप
पवदिति विशेषः इति अनस्त्वदिनशयोस्तत्त्वकसत्त्वमेव
भवतोतिनकश्चिन्नियमः ह्येतिनश्येनेन वेद्यस्यानवक्
निरेवापोहलितानन्त्वेवमस्य संभवेदर्शितः नयत्र्वहि
रूपं वेद्यं किंचित्संभवेत् न तु योग्यं संविदः प्रकाशविमर्श
योरेकतरस्य प्राधान्यादिशेषश्चकः सोऽकिं प्रमातृणामपि संभ
वेनवैतत्प्रांशकाह ।

वेदितावेद्यविश्रान्तो वेदनान्तस्त्वयास्थितिः ।

वेदितेति ज्ञाता वेद्यमिति विचार्यमानविषये सम्यक्षेः तेनैकत
प्रकाशप्राधान्यमन्यत्र तु विमर्शस्येति प्रमातृत्रयेऽपि द्वैविध्यं
वेद्यापि ह्वियेत्याह ।

ग्राह्यविचारयत्न स्वात्मामात्रस्वरूपकः ।

विमर्शनान्तरीकप्रवाहस्वरूपत्वाभाभवेदिति भावः प
वमर्शनाविचारसमाधिनयाहिवियोगविधिरात्र प्रपञ्चो
योयेन प्रमातस्त्वैव ध्वंसिद्धेदिति भावः अत्रैव प्रसंगाज्ज्ञा
ग्रहादिस्वरूपमपि निरूपयति ।

जाग्रदादित्यतास्वमोऽयेस्य भावः पुरातनः परः
समस्तपरात्रिदिनयोस्तर्यमहं ।

जाग्रदिति वेद्यविश्रान्तेरेवप्राधान्यात् पुरातनशक्तिविम्र
ष्टतात्मकः स्वमशक्तिवेद्यस्यकर्याविदप्राधान्यात् परशक्ति
सत्तामात्रनिष्टः सत्तामितिवेद्यतामपत्तयात् अत्रयोमिते

प्रमातृभेदस्यापि विगलनात् ग्रंथेन च विश्रान्त्यात्मना वर्णा
णामभिमानुकस्यापि न तु रात्रिदिनयोर्वैदेहकस्य चिन्त्य
मभवत्कदाचिदपि वैषम्यमिति किंनाम भिन्नमित्याशंका
ह ।

कदाचिदस्तु विश्रान्तिसाम्येनात्मनि वर्तिनो
वैदेहकसाम्यं तत्ता रात्रिदिनतुल्यता ।

यत्रात्मकदाचिदपि स्वात्मनि वर्तुल्यकस्य न तया विश्रा
न्तिर्भवेत्तदेव वैदेहकयोः साम्यं भवेत् न तु प्राणितेव
रात्रिदिनयोस्तुल्यत्वे यत्सर्वेषां योगिनां महाविषुवं
विषुवत्कालमावर्तते यदुक्तं वैदेहकसाम्येन वर्त्म
विश्राममवर्तनम् यदा कदाचिद्वा तिमा रात्रिदिनतुल्यता
विषुवत्कालयोगे सोऽपायोगिभिः समवाहृत इति एवं चवे
घस्य वेदकस्य च विश्रान्तेराधिके दिनस्य निशायाश्च दैर्घ्यं
भवेदन्यथा हृदयवृत्तेः तदाह वैदेहविश्रान्तिराधिका दिनदैर्घ्य
यद्यत्र न्यूनास्यात्स्वात्मविश्रान्ति विपरीते विपर्ययः स्व
न्नाधिके न तु हृदि वैदेहविश्रान्तिरल्पिका । न्यूनेति शून्य
याद्वैदेहविश्रान्तेराधिक्यमेव न स्यात् स्यादिति प्रत्याहार
पदयोर्निमित्ते विपरीतेन इति स्वात्मनो विश्रान्तेराधिक्ये विश्र
मभिलाषविकल्पनानुपशोषि वैदेहविश्रान्तिरल्पीय
सीभवेद्येन निशायादैर्घ्यं दिनस्यापचयः तदुक्तम् ।
ह्रस्वीयसो वैदेहविश्रान्तिर्दिनदैर्घ्यापकत्वेन तथैव स्वात्म
विश्रान्तिह्रासिः स्याद्रात्रिविस्तार इत्ययमेव चात्र पदार्थ
कादस्मात् ।

इत्थमेव दिवारात्रिन्यूनाधिकक्रमोदितं ।

न त्वन्तर्वहिः सुरात्रिदिनयोः स्थितेर्ण्यान्तिकेक्रमयथा

न्तरं तु क्रमभूम्ना प्रकाशविमर्शयोरेकतरप्राधान्यान्त
निप्रमातृविशिष्यते तथा बहिरपि प्रतिष्ठवने विशिष्य
ते नवेत्याशंक्याह ।

यथा देहेषु हारार्द्धेन्न्यूनाधिकेन नो समम् तथा
पुरेषुपीन्यंवनाहिशेषेण नोदितम् ।

विशेषेणानि देहमपि क्रमतथात्वेन हि न कथितेनन
कलसंपातनिनिमित्तस्याहिमाशयः तन्नेवराविदिनविभ
ननैकं प्रमाणमित्याशंक्याह ।

श्रीमैषुसकसन्तानविततास्वरभास्करः दिनरा
त्रक्रममेमश्रीशंभुरिन्नमपपश्यत् ।

सतपवान्यथान्येऽयं न हि भजने क्रतेनदयाससमेवेत्याह ।

श्रीसन्तानगुरुस्तारस्यानेत्रुह्मामतुरूपोः स्ट्
शारम्भयनेनराविदिनविभाजनम् तदसान्ते
नपसेनप्रवेशाह्लासमूागिनि युडपस्थानेम
वेनदिनत्वेनकपभवेत् ।

यथा ममत्येरुद्याद्वारभ्यहारशान्तयावत्तत्सर्वपरीमा
णमाणीयमार्धेस्थानेत्रुटस्यपरेतन्नत्रुटस्यसं तेनैव ।
त्रुहान्त्रुटस्थानवचनेनसमाख्याविमाहात्रिदिनयोरपि
विभागः क्रतो यत्रुटस्थाने दिनमत्रुटस्थाने तरात्रिरिति
नत्वत्रुकेपदन्तः प्रवेशान्मध्यान्तवाहस्थानस्याविशेषा
द्यात्रिनन्तपरिकल्पितमत्रुटस्थानमेवदिनेस्यादितियु
क्तोपरस्थाहतत्तेनवैनाहिशेषपर्वेममस्याभिरूक्षमितिन
किंह्यन्तलोकनासंदित्याह ।

प्रलेवानेननेदंवामममप्रागमनमत्सरः हेय
नदर्शिनेशिष्यासत्यानेकान्तदर्शिनः ।

५८

ने.
२१८
208

रेतांसीमकृतमेवावतारयति व्याख्यातः क्रमस्य पत्तोयस्त
त्रमार्गायतनः शशी श्रीध्यानापात्मनैकैकाकलायतिनिःथ
मनेनद्वादशान्तसमीपत्रयासोपेवदशीनादेः सामाव
स्थानसतीगस्त्वन्तः मार्गाक्रमाविशेत प्राणायनश्चेतित
त्रस्यप्राणायामात् तेननदिस्थानावस्थितायोनिःषिधार्गं
दिस्मश्राक्रमेत तस्यान्तस्थामपानवन्हः सूरादेनामा
पानस्वरूपेणाहृतनैकैकोकलानामनेदेकककलाद्वास
क्रमेणाहेणपमासादेययावत्सपवकलामात्रशेषवात्
तोगाः सद्वादशान्तसमीपस्थायांपवदशान्तेकालि
कायामवस्थायोमार्गाक्रमाविशेनदेनलीनोभवे
येदवास्थवहिरन्तमयप्रत्ययेन नचैततिमूलमेवाक्र
मिस्याह।

उम्भेश्रीकामिकायांवनोर्धयः प्रकृतिः परा ऊर्ध्व
यैक्रमेनमायाहिविज्ञाशिवरूपिणी चन्द्रसूर्यात्म
नादेहंपूरयेत्प्रविलापयेत्

रहस्वल्पपराशृणीतपवशिवरूपिणी शाक्तिमदग्विपुक्र
प्रकृतिर्विष्णोमतिभूः सविन्मायास्वरूपगोपनशीला
प्रथमेप्राणात्मनयासेमध्यन्तनीदिस्वराख्यप्राणायाना
त्मनात्मनयाहेयमायमासतीनोर्धपवनापथवायिक्र
धोपः प्रवाहात्मनोभावक्रमेतदिगावामनास्थारवन्तः
समग्रविभागनप्रवहनीत्यर्थः प्रनपवप्राणायानदशा
मायिशयानापरासोविश्वात्मनाप्याथिकारितयादेहं
प्रशरीयन्तःपात्मनावकोशोगामवकलानामपवयान्त
विलापयेद्देपेदित्यर्थः नञ्चान्द्रीगाकलानामप।
चेयपंकेनेमितमतिमयांशवाह ।

अमृतेचन्द्ररूपेणाह्निधाषोडशधापुनः पिबन्ति
वसवः सर्वेदशपंचपराः कलाः अमाशेषांगुहां
तस्याममावास्याविश्वरूपिणी ।

टीका यच्चन्द्ररूपेणषोडशधाभिन्नममृतंस्थितंतत्तस्नार्विधं
दृश्यमानासितरूपंपंचदशकलात्मनातद्धिविभूतंनिस्व
श्चषोडशीकलात्मनाचेत्यर्थः तत्रपंचदशकलाः सर्वप
ववाह्निः स्वराद्यन्तः करणानिकार्याणिवाप्याद्यालिस।
मापिवलिपेनासांप्रतिदिनमपचयः स्यात् यदभिप्रायेण
वसमिन्सोमः स्वपितन्नेरेणवर्द्धमानः क्षीणः क्षीणः
प्रविशतीत्यायत्यश्रोक्तम् अमाख्याषोडशीपुनः कलासदा
उपमेहृनकलापंचदशकलावासिष्ठस्वभावनाश्रेषरूपं
तपवगृह्णान्तरिवास्थितंवस्तुरहितन्नादतीणंस्यात् त
पैवेयमपीत्यर्थः पतः साविश्वस्यपंचदशकलाकोटि
कारिनयाप्याप्यकारिणी अतएवपेयममासरूपोगपये
तपंचदशानांकलानांवसनाद्मावस्यात्वापदेश्यप्त
र्थः निपेयोपुनस्तद्रूपिष्टितत्वादौपचारिकस्त्वद्यपदेश्यपर
स्याशयः पतदेवप्रकृतेयोजयति एवंकला। पंचदशही
यन्तेशाशिनः क्रमात् आप्यायित्यमृतायाशादात्म्याषोडशी
तत्वषोडशीनत्तीयते यदभूपताशात्म्यादकेलातया।
पितमतमर्त्यभिप्रायः इदानीमेतदनन्तरभाविनेह
स्त्यस्त्रकस्यचपत्रमसान्धेदर्शयति तत्रपंचदशीयासो
नारैः पत्नीणाचन्द्रमाः तद्र्धंगेपत्तसर्वंपत्तसान्धिः स।
कीर्तितः पंचदशीतनुरितिरिति अमावस्यादयस्यानमतप
वपत्नीणाचन्द्रमाश्स्तके पदितिप्राणीपंषोडशनाटिस
न्वाभिः नतुमान्पिसोमपोर्भवतितत्क्षणमेकस्यैवपारणी।

नं· २२९

269

यस्तत्सर्वेस्यामैस्याहित्याशेकार।
तस्माद्धिश्रामतत्सर्वोश्रमावस्थगादलम
परंशान्तिपदंवावेमितिसद्भिःप्रकल्पते।
तत्प्राशीयमन्त्रीवश्रमतत्सर्वेमवलम्ब्यगादलेयप्रम
मथंमामावस्थानस्तलयपरहितोयेवापात्रोयमापन्न।
सर्वंशान्तिपदंतत्सलश्रमितिश्रनपारूमयारवेयोःसं
मोलनात्मनिपदमावस्थान्तगालभूतासावेकतत्सात्म
सद्भिःकल्पितेनयाप्यपरिश्यतश्मर्थःतड्के सपदस
द्भिः शान्तिपदंवरश्रेणादन्तगमिते शदमवान्यवयथान्
नपाहनाकालेवतोमेयडकेनहिवाहजपरेवगाशौ
ववेनेवच श्रवेयेद्वेदवेशाहेनगात्रेपरित्वयेरति
श्रगंविश्रामतत्सर्वपवाधोविकयाविभकेयदिसम्भि
थीयत्मायते तत्सम्भिहृयस्याष्येकेवनहिरथोविकया
स्यादिमकस्यात्तदेविलयोगाभावाहासमेजस्यपथं
वस्थादिम्यलेवहना पवेशाणपदोदयेमदयंपसृयग्रह
लम् श्रामावास्मिनिष्पिष्टेदाकृपात्तयग्रहविपत् श्रवे
वांवृचावांवंनेहरवांवेनस्ववांथं तस्मिन्त्मान्निवेनया।
विकल्पिते तसवेहयश्मथः तवेवेसतिनुहवेहयम
ध्यादामावस्थशवेमवायामाशिस्मिन्नातिपदंवेवसमागा
हणाशहाभिपशानिष्पिष्टेदाहिशात्मतत्पग्रहणांकयात्म
निपदमावस्थासंग्रहात्मपग्रहणांकयात्मातिपदमावस्थां
वेहात्मंयग्रहणांमवेदिमर्थःतवेतावन्माजान्मयंग्रहणांम
वोरमवकस्यावाशयश्मागोकाह।
तयोकमनुलेलोनःशोगोसवतिपर्मध तममात्र
दिवारेनुमरथःसिरिकाग्नतः।

मधितिष्ठन्तं तेन मन्त्रापत्याद्यमर्केणासन्निकर्षात् इन्दु
सहभूरिति वियोगाद्युरिसक्रान्तस्य हवारित्वात् अन्ये
षां त्रयाणामपि संघट्टो न भवेदिति भावः यदुक्तम् रवि
विम्बान्तरे हि विचरद्रविबिम्बेन तां भवेत् तदन्तरे भवेद्राहु
रमृतार्थीवराननं अमृतं स्रवते चन्द्रो राहुस्त्रग्रस्यते न
तदिति तत्त्रयाणामप्येषां संघट्टे किं मन्तव्यमित्याशं
क्याह ।

अर्कः प्रमाणं सोमस्तु मेयं तानं क्रियात्मकौ
राहुर्मायाप्रमाता स्यात्तदाच्छादनकोविदः
तत्त्वपदं न मातृरूपो विलापयितुमक्षमः ।

तयोः प्रमाणप्रमेययोराच्छादने स्वात्मसात्कारेणाति
शायेन तत्र तत्र तत्त्वमेव विलयः संस्कारात्मना पुनरापि
बोधकमाहात्म्यानुद्भवस्याप्यभावात् अत एव सोऽयं वि
लापयितुमक्षमः इति तत्र तस्याच्छादकत्वात् तमसो भाव
रकत्वमेव तत्त्वम् नन्वेवमेतद्विलापने कः समस्या
शंक्याह तत्सैव हृद्हृदयोल्लासो ग्रासो मातृविलापकः
तेषां मातृमानप्रमेयाणां संघट्टः सामरस्यं ततः समुल्ल
सितं महत्पमेव मुख्यः प्रमातृविलापकः तत्रय संघट्ट
नेन परमसंविन्मात्रसारपवैश्वर्यः यदाहुः प्राणार्कः ।
मानं चन्द्रो द्वितमेयं चैशं विश्वविनाश्दनरसोऽत्याकितः
त्वमाता सर्भानुराहुगणात एव शर्वरस्त प्रागपदरे वरा ।
सतेयपदहृदनन्तः शान्ति अत एव बोधकाले महाग्रासपर
त्याह ।

अर्केन्दुराहुसंघट्टान्मानमेयप्रवेदकोऽप्र
हृदयेनानन्तेन अनुप्रग्रासपदमहाग्रहः ।

टीका अर्कहृदयेन चित्स्वांशात्मना भवंती मध्यः तत्रार्के राहुना

ते
२०।
९७०

हिमवत्सौवत्यपतेपराग्रहः स्वप्नेतेसमवायेनतन्महा
ग्रहणंभवेत् सकालः सर्वलोकानांमहापुण्यतमोभवे
दिति नन्वथस्मर्यादीनांसंबंधः किंप्रतिपदमावस्यासं
भेदएवभवेदित्यतआह ।

अमावस्यांविनाप्येवसंबंधोस्त्रमहाग्रहः । य
थार्केमेषगेरोहावश्विनीस्थाश्विनीदिने ।

अमावस्यांविनापिग्रहणामेवप्रतिपदियेषसंबंधः
स्यात्तथापीदंमहद्ग्रहणंभवेदेवयथावहिस्तुन्दार्केरा
हूनामश्विन्यामेवावस्थानादेकेतणावेशादमावस्या
यामहरहपाहर्धंग्रहणामेवप्रतिपदिसूर्यस्यग्रहणं
संभवेत्तेवनस्पथनगतत्वाद्राहुश्विन्यवेस्थलेवनाहत॰
वात एवंयत्रप्रतिपरमावस्यासंभेदेनसूर्यग्रहणंभवे
नेत्रामावस्यायांग्रहणंमोतत्त्वप्रतिपदि ग्रमस्याभूमय
मपिप्रतिपद्येवमर्थोसिद्धः नदेवाह अमावस्यायदावं
लीनंप्रतिपदेदले प्रतिपदेवविश्वासान्मोहाहरगेवि
पौ तन्मात्त्वोविधुहरीभावेहेत्वरिस्थकेहरगेवपौर्णि
नौस्मिहूहरीभूतेनतन्महवारोगाङ्कर्षिणयाभवेदिति
भावः अस्यचग्रहणस्यमहत्वेनिमित्तंदर्शयति ग्रासमोला
लेस्नानध्यानहोमजपादिके लौकिकालौकिकंभूयःफ
लेप्यामारलौकिके भूयःफलमिस्यनन्तफले यत्रकेतत्र
स्नानेनध्यानेनहोमजपादिके यत्कृतंस्नापकेर्दे
येवनेदतनफलंभवेदिति पारलौकिकनिमित्तमा
द ।

ग्रासग्रासकनालोभपूर्वपेतत्तमाविशेन
मोत्रभागस्यानहनादिकंत्वे सुन्दार्केपार्गेदे ।

टीका। रहस्वत्वयोगीवत्स्यार्केयोग्ये हस्तपीग्रहणोयास्य
ग्रामकयोः प्रेमयप्रमाज्ञेयः सम्वन्धस्तहयोयः लोभस्त।
स्यत्तयात्मनि परस्मिन्प्रमाताति आविशन्यराहनिमव।
लम्बतणमाजेध्यानादिकुर्वन्मोलभागपहृत्मतपवेत्म।
यः षट्कम पतद्वयपरित्यस्य पूर्वोक्तकरणेनव उन्म।
स्वनेस्थितोनितेस्यपराह्वत्यवलम्बकः परित्यज्य दयः सर्वे
ध्यानमास्थायपाजनेयन् नसम्गुक्तिंनसन्देहसन्यथासि
द्धिभागभवेदिति निषिद्धादादिस्मके अपिकावापेनलत
यति निषिद्धेदस्रणं कामोहहिर्निःश्वसनेयनम् अप
त्वेवयत्वजनत्वरेवनादपरोधनात् यत्राम कासवशेन
शीघ्रमेवपाणस्यप्रसरणात्महृ सेवामावास्त्रोभागः शेत
यस्रागमनुप्रविशति तदुक्तेनस्रणेनिषिद्धेदः कार्यक
रणयोरभेदोपचारात्कासश्चेत्प्रयामभवनिःश्वासवशाद
पानवाहस्याविरणप्रसरणान्निपेशेपिकीभावेनस्रणेन।
याहणेमासुदयलडक्तेते हृदिर्यनेनिःश्वसनेवेति यत
त्रोभयेसर्वेषामयोगिनामपिकासश्वासादिनास्वरसत
पवेत्म्ययनशस्तकमयन्त्वजमिति यदृशादन्तरावन्दस्।
योपरागोभवन्नपितेरनवधानान्न परं तस्यतेयोगिनोऽ
नवच्छन्नस्तयोपरागयोगेनस्मरणस्यैवकष्टरकायान्म।
नायत्वेनभवेदित्यकंयत्वजशतिनिषिद्धेदस्रणेनेयह
द्वैवयनेभवेत् स्रणंचैवभवेत्कासोनिःश्वासोपनस्
यतेइति तथा निषिद्धेदस्तयाहहिः कासश्वासादिवाभ
वेन अपत्वेनोयत्वजस्तपाणहानिं निरोधनइति यतेदेवा
पानवाहुल्यानिदहमाह।

एकैकस्यैवबोधांशुकलयापरिपूरयेत् ।

ने
२७२

271

क्रमसंपूरणाशालिशशांकामलसन्दृशः
नेत्रः पंचदशैव स्युर्लिपयः सितपद्मगाः।
एवंसर्वाक्रैवगन्यासाणोविशतिशक्रेयदत्तमवरोह
तिविहात्मायागास्थ्यैःप्रतितसकैककथ्येनयुग्हाश्चुनाल
पाकलयासृपामयामिनुपारश्वेपयेनप्रतिपयकक।
लोहितोयस्याहिकलश्मापात्मनाक्रमेणसंपूरणाशा
लिनःशशांकस्यामलेनेनसन्दृशःपत्राःपंचदशान्तस्यएव
सितपत्रगालिपयोभवेयुः यद्वक्ते प्राणहंसायपद्माप्राम
स्वपत्नाश्रयमानेरिम्‌ पूर्वमूर्वैवदः प्रोक्तंतस्यैवमप
रंतिशत्युपक्रम्य प्रतिपन्नानविंतयावेदस्वैककलोभ
वेन हितोयायोहितोयानहाहिमेतिक्रमेणान नियथपश्चं
वमारभ्यावत्संवदशीनदीर्घोति ग्रंथैवपद्मसान्थिता
मध्यातिदशाति ग्रन्थापापूर्णामास्त्वत्रपूर्वेवमस्तसान्वि
ना इतुग्रहश्चप्रतिपन्नयोरवेप्रवेशनः पेहिकेग्रहणे
वान्तेसाधकानांमहाफले प्रागवस्थरद्येमासः प्राणवा
संवत्ने पूर्णिमास्वन्तोपस्यामेवेविपापापवदश्पोन्त्से
एवंवदितितसर्वंहृदयसंमीलनपाश्वेतिपूर्वेपौर्णमास
सात्येलक्षणान्तस्यैवेतन्मवेशान्‌ पनश्चयपापिपूर्ववदिम
रिदेशाद्गनार्थमेवनयापिशक्तिमाप्रतिपन्नमेदंनैव
नुग्रहोभवेमतत्थुग्रहायामेवप्रतिपद्यपीतिदर्शयि।
नेसाताइक्रम पेहिकोमितेस्फिप्रायात्मान्‌ प्रागवद
वोरितिनिमात्मेमयसंथाशादिति यदाहुः शाक्तिसंस्थ
तम्लधारसतकमान्तृणांमिनुमणगाहूगाहरन्‌ ब्वार
पोरिहमहाशुभेगृहेहाविनापिवतितेमहाशुनिर्गति।

रहानीमासमधुपहरत्वहमवतारयति अयमित्यादिना
नमेवाह घट्स्वघट्संगुलेषुकोंहृदयात्मकरादिषु गते
षन्मासादिके घट्कंऊर्यांनत्रानरायणो मकरादिषु षो
न्मिथुनांतेषु तेनघट्टिरेगुलैः षड्गुणितानि षड्विंशद्वलो
ति भावः माघेहि मकरस्यारंभे यावदाषाढे मिथुनस्य
पर्यंके षडङ्गुलवसंक्रामे मकरादिषु राशिषु भानोमार्ग
घोषात्तमवेनत्रानरायणामिति अत्रैव विषुवत्संक्रांतिं द
र्शयति संक्रांतिदिने पंहृते मुकेवाष्टादशाङ्गुले मेषगाने
रवौ पुरांपविषुवमारलौकिके अष्टादशाङ्गुलरशेनभानिमे
क्रांसंगुलषट्कस्य भोगात् हृदयाङ्दयस्थाना संक्रांतिमे
केरस्तना षडङ्गुलान्यपस्यात्कोडे भ संक्रमते पुनः कन्या
यं षडङ्गुलेन्यन्का मीने संक्रामते पुनः गत्वोर्ध्वं यावत्तात्व।
ते मन्क्रामेषस्य संक्रमेन नामात्तेयावत्संक्रांतिरंगुलानि
षट्त्वाहि पद्मावैषुवसंक्रांति कृत्वरेसंख्यवाक्षिप्तेनेति विषु
वामिसाम्यम हृनीतियावत् विषुवत्सारलौकिकमिति
पलस्कुपयपितिरिवलस्यैवोनारायणास्य संभवतितनुमा
पाद्विशेषेणातिस्त्रकरोठैनेनडक्रमम् पडक्रमम् मकरा
धु समारभ्यामिथुनान्तेव सत्यतेने उनरायणामेवेनदेहिके
सिद्धिवर्जेनामिति नतु पद्यततस्य रलौकिकेदक्षिणायः
नेपुनः कीहृगित्याशंकाह।

प्रवेशनं तु लार्के स्योन देवविषुवद्वेन
रहासिद्धिप्रदे चैन दक्षिणायनगं तमः।

प्रवेशाश्निशार्केनोहृदन्तेन देवेदृष्टाङ्गुलोपभोगात्स्यसं
क्रांतिरयानन्तरमार्कोमर्ध्यः पडक्रमम् प्राक्पाद्यो हृदयंदसः

272

संक्रमेभ्यर्केदेवस्य षट्कुलानि समभ्यासेहृद्वसंक्रमे
स्मृतः षट्कुलैः पुनस्तस्मिन् कर्मासंक्रामतेपुनः नासि
काग्रान्तनाल्वन्तेमध्येवै विषुवद्वेन तलासकौलिरेषो
काद्दतिशां विषुवद्धेवर्दिति दृहीसिद्धिप्रदाभिति षट्कस्मा
धनेयत्कृतं तन्नादिद्दजन्मानि सिद्धिदमिति नन्तमकरादेश
शिह्रावशाकसमामायेन पारलौकिकेहलौकिकवे
पियन्यकमास्तिकाश्रितिहि संघानवेमाशेकाद्द ।

गर्भनाथोद्धुभृपिषक्षावश्राधोद्धुभूषना उद्द
विश्वनवुद्दतिपारंभोपुद्रवक्षितिः जन्मस
नापरिग्रातिह्रीविश्रामः तयः क्रमात मकारा
वीनिनेनावक्रियासनेसहत्फलम् ।

गर्भनाथानंथोऽद्रवितामिष्ठन्मावसनाथस्थासोनदायर
छायोरस्मरः उद्भवितामिक्षुकुत्तभ्रूभस्मस्भावस्तवे
उग्रावनास्नैकेषणीयसंत्रक्रमिख्यामात्रमिमर्थः उद्भवे
छायम्पुद्भवनायस्वात्मन्येवोद्धलेनैनावस्थाने उद्भूति
प्रारंभकत्वैवनैरविंसरद्भवस्थितिस्तवैवोन्मुखं एवंमक
रारिद्दशाभिद्दारशक्रेक्रमादितिगर्भनादिरूपंपतोभवति
नेनैरुत्तनाशवायवीनादिरूपंपतोभवतिननरुत्तनाशवा
पवीनादिरूपः षट्के ग्रापानामिख्यासंयोगग्रानन्तरं
ननास्थितिः जन्मसनापरिग्रातिर्द्वेहिह्रामः तयः क्रमात्
दास्नामान्नमारभ्यास्थितपः परिकीर्तिताः साधकना
रहितयोभावनावाट्संभवेदिति ग्रगाष्यवान्तशास्त्रविश्व
भरुग्गाह ग्रग्राविकेपवः क्रमोमग्राहेः एवंमेवने चतस्रकै
लभीनायमान्निकवोलगाने प्रवेशस्वलनतेवकार्तिष
स्मारिमन्त्र कममारोदिर्वानस्तुरररफलेक्रमात् ।

क्रमो मकरः पक्षौ चार्धांशेऽस्मिन्मेषस्य सिंहमेषस्य तन्मेषा
दिसे वा निमित्ते मीनादिचतुष्कं प्रवेशादत्यपात वाह पत
द्क्रमम् तस्मादारभ्य मकरादयानहोमजपादिकम् प
लोकनिमित्ताय मेषग्रहे च यत् मीनादावारभेत्सर्वं मे
षसिद्ध्यर्थं मात्मन इति तथा तस्मादिहात्मसिद्ध्यर्थं पु
ण्यं चैव साधयेत् दक्षिणायनजे काले यस्मात्स्थितिः प्र
मायने इति पवमन्नरायणास्यैव ग्रहणपरत्वामिति प
या यद्वे फलदाने यासमन्वे दक्षिणायनस्य तन्नाविंश
न्तिपरत्वमिति फलदाने यथा यथं हरत्वमत पवोतरा
यणो दिनस्यह्निर्निशा पाहासो न तन्यथातदाह नि
गमे दिनहाहः स्यादयनेनविपर्ययः वर्षेस्मिंलिया
यः पंचवर्षस्यगुलमितिक्रमः तत्राप्यहोरात्रविधिरिति
सर्वे दिव्यं वत् ननु सामारभ्यो वर्ष इति तेषां मध्ये गुलेष
हकउद्यउक्रमेत्त वातिथ्यारभ्यादितिकथमत्र ननता सा
मिन्यांशे काह मध्यन्तुले पंचातिथ्यउतितन्न्टकात्रिंश
ष्टवान्तिय नन्न मासैदयउक्रः तत्रापीति युगलपंचाशे
नेन मध्यगलम् ... शेदिनेनिशा च सर्वं पक्षादिने न पूर्वे
स्मिन्मेगुल त्र्ययक्रमपक्षो मयत्र तपरः तउक्रमम् युगलेष
गुले सत्रविषयः पंचसंस्थिताः तस्यापूर्वेदिने पूर्वेमप
रार्धं निशामवेत् षट्पंचकाः तिथीनो येनेहोरात्रास्त
मासिकाः त्रिंशतानेरहोरात्रैर्द्विपक्षो मास उच्यते ननु
परराहकन्यायेन मासहादशकस्यायिकमपि स्पारः
कोविन्ससम्भवन्निनवेत्याशंक्याह

प्राणीयेवर्षपन्नासिन्कालिकादिशु रत्नतः ।

पितामहान्ते रुद्रः स्युर्द्वादशाश्चैव भाविनः ।
पउक्तं दशनामानि ये रुद्राः कथितास्तु मेरुस्थिरे चैव मार्ग
शीरोमासि रुद्रः पौषप्रकीर्तितः कार्तिकमाससमारभ्य ल
सनभुंके मेरुस्थिरे शोडशेन माघमासेन प्रथमः फाल्गु
गानथा सीमस्त्रैव समाख्यातो वैशाखमन्मथः स्मृतः श
कनिष्ठैर्ष्ठमासेनत्वाषाढे स्वमतिस्तथा नन्दोयश्रावणे
मासि भाद्रे गोपालकस्तथा पितामहस्त्वीरेशो सामर्थ
स्वुत्रजमचेति ग्रन्थश्चैकीकारप्रकाशनाह्निके पतङ
पसेरुद्रवमस्तवनाद्ययाति माणवर्षोदयः प्रोक्तो द्वादशा
होदयाधुना खेचरसान्निध्यपकस्मिन्नेकस्मिन्युलेक मा
न द्वादशाह्नोदयेनैव वैशाखाद्वादशोदिनाः खेचरसाइति
त्वेति सून्यरसाः षट्पंचषष्टिः तेन प्रमाणकुलमस्तः श्रेगुर्ले
नोत्रेयेनषट्केवर्षैः एवमेकस्मिन्नेव प्राणकारेवर्षो
दयेपथामनमत्कुलषट्कं द्वादशानां मे संक्रान्तीनाञ्चुदय
एवमिहाह्नानामित्यभिप्रायः यदुक्तं संक्रान्त्यो द्वाद
शाश्चयवदत्रप्रकीर्तिताः द्वादशाह्नोदयेकालेवत्स
शाले प्रकीर्तितानाइति ननु चैव सपाक तालमुदय
इतिततः प्रभृति मन्त्रमेवादिकार्यमिमम् इ
हनुहरेन्मैवोदयरक्षः नदिदानीं मापकः ऊव
मन्त्रमेवादिकं क्रियादिस्याशीकादः ।
वैवमंत्रोदितः मापितालमुक्रोधनाथुनः
हरिचैवादितिस्तेन नरमशोदयोपिहि ।
रक्षरक्षोदयेधुनेति द्वादशान्तोदये पवंद्वादशैः
होदयमभिप्रायषष्ठाह्नोदयमप्यासिपन्ते ॥

प्रथमंयुगलान्तिर्योनोनविंशतेपरिकल्पिते सपंचांशयुगलेष्टं
स्याभागेराघस्रसूनाघनः यंमकुलानिषिंशतनयपमित्युग
लपंचभागेबहिरहोरात्रः एवंसपंचभागेयुगलेघस्रपि
कशतनवयान्माहुरदियात् ततः सपंचांशयुगलेष्वस्योदया
न्मागकल्पचघकोदयास्मिन्मासराणापानवाहोरात्रोनयागेघ
स्रसूनाघहिरहोभवतीत्यर्थः यदुक्तम् सूर्यमायावबुध्न
न्नेविंशदहोहययोभवेदिति अत्रैवाहोरात्राणांसंकलनाद
शेषाति शतानिषट्सहस्राणिचैकविंशतिरित्ययं विभाग
भागागः शाकिवर्षाहोरात्रश्चाने अनेनवात्रश्रोत्राणाम
सोरीदर्शनात्तेमोराभामाभूदिति वासाहोरात्रगनमासाणवा
रसंख्यासाजानास्मृत्रावेति तदुक्तम् विंशतिस्तुसहस्रा
णिसहस्रंषट्शतानीदिकं अहोरात्रस्तुघस्रैः संख्यानात्
वरानतेशति नवेवोलिपिविभागनेकिंप्रयोजनमित्याशं
काह।

यहूराहर्निशामासक्षणवद्भूरविषाष्टिगः प
वेदस्तत्रयः सन्धिः सद्गणेयोध्यानयजने।

अहरवीति अहूहादशकंछेदः समाप्तिः सन्धिः सन्याग्र
यमवाशयः यत्रामहिनिमनेमिमिनिकादिवासेप्रयत्न
शतैरपि श्रुरुघाश्रुबणानिघ्यानिपापामवानदन्तरेकस्मि
नेवघागणवारेमहूराहर्निशादिकमेगणतणमाशमवधा।
नात् सुखमेवयोगिनः सिद्धेरितिपउक्ते वत्सरयोपरा
गेश्वपत्नमासायनेश्वच युगादिश्रुयुगान्तेश्वयश्चसंवत्स
रण्यश्च वर्षद्वादशकेचैवषष्ठेहेश्ववरानने स्नानदाने
नपत्रैसुप्रजाहोमजपेनच ध्यानयोगेनयोभिस्तुवाय
कालेनयत्कृतम् अनेनाकेवराराहेतत्फलंलभतेनरः।

ने
२७४

274

ते प्राणाहंसगतिचारेणैवैकस्मिंस्ततद्वेविशति यदभि
प्रायेणोक्तं यावग्रिस्रेणाक्तं तयः सहंसवासमेतिः स्थः
ग्रहचाण्डषेण नासेशाण्डक्राः सकदाशुनिद्रः सेपादये
घस्तवमार्गविन्तरमाययैवेहकेनन्नभवन्नामेनयद
नः तत्समवधानमात्रायोगिनो जन्मकृत्यमिद्धं दिन
रदनतः प्रतिभातियदन्तः प्राणचारेनालिकायह्नातेक
मेणाभिधायाहृविवतरद्वादिकमप्यनिक्रमेणानिक
रणमेवद्वादशाद्वायोभिहितमितिनयापिद्वादशानाम
वाह्यानामुदयोनत्रयोदशानांषष्ठिरेवनउनरेकोनष
ष्टिरितिनदायिकस्यवाभयानभिधानमितिनकिंचिद
ग्रनिमित्तमुत्पश्यामश्चेतिकिमेतदितिनजानीमः श्रो
प्येते रहनावयोगिनोप्राणजयेमस्येनद्वेवान्यथाप्राण
जयश्रुयोगशास्त्राद्युक्तः क्रमेणैवमभवेदनपवनत्रक्रमे
दमितेमायामित्युक्तं यथायथंतारतस्यादस्पर्यन्ते
उदयगकः पवनितप्राणः कश्चिद्योगीयदिक्रममप
यनवद्वादशानामह्नानामुदयमनुसन्दध्यात् तत्रस्य
निमित्तमिपादस्यन्नमेवप्राणस्यानिनत्वान्नचेदृश्योऽ
शाणवत्सेवत्सराणां क्रमः कश्चिद्दिवाहितेषेनास्य
निक्रमः स्यात् यावताहिजिनप्राणायोगीयनामत्
मानुसन्धाने नतस्यप्राणात्वान्तेभवेदस्याभिधानीय
नहैवमस्तनैवंवाकोविशेषः नवात्रयोगिनोप्राण
नेनकिंचिद्रूपेतान्तरमस्तियेनक्रमोवश्यपसीकार्यः
स्यात् नवमदृशेवाधंतेविरेणानुसन्धानेकार्यमि
त्यन्तरामोपानकल्पनपाद्वादशाहोदयक्रः ॥

एवंषष्ठ्यांप्रोदयेपिवाह्नेनसायंशोशिकाक्रमेणवि
षमत्वंयत्नविज्ञीर्णोविषः सत्क्रमेणबहूपिविषम।
त्वंयत्नेनरथेदेवामिह्यापितेयेपतदेवनदीपिकस्याङ्गुर
यानभिधानेनिमित्तेएवंपराकाष्ठामामेयोगीयकिं
वितशान्तमन्त्यानदेवसातोकुयादित्यानन्याकिंविट
मरिभधीयतइतिनयतोपिकेनोकेनकिंवित्यजना
न्तरस्नुमयणामः यत्क्रमनेनान्यत्रनषष्ठ्योदयादायिके।
परीक्ष्यते प्रातन्यादितियस्यनरमद्विंशत्यपिकोनरा
त्रशातोदयोप्युक्तस्तद्येवंप्रदर्शनपरमेवेत्यकस्मिन्
वमाणवारेकल्पोप्युपसंहितः सातान्तुतेभवेदेवको
नामात्रविशेषः यतइदशाहानामेवाह्नानोषष्ठेरेववा
कथमभ्युदयोभिहितइत्यत्रोक्तेनययापिंशिशियावोयत
इमाभिधानेप्येवंवायावकाशानयाप्यन्तमेवासूर्वो
दयदर्शनेनप्रोत्तरणामत्रसंमोहोमाभूदितिकारणाद्
गवतामाद्यगणनाक्रमसजातीयमेवैतदुक्तमितिन
कश्चिद्दोषः एवमन्तःकालस्यस्वरूपंनिरूप्यवहिरपि।
निरूपयति इतिप्राणोदयेयायंकालः शक्त्यकविग्रहः
विषान्मान्तःस्थितस्त्सवायेरूपेनिरूप्यते
प्राणोदयइति अर्थादपानोदयेपिविषान्मनेहेन्नःश
क्तेकविग्रहइति तदेवाह षट्प्रमाणस्वपकलेषोषाष्टि
नोलीवतास्तथा तिथिस्त्रिंशतामासस्तद्वादशतव
त्सरः अहोरात्रस्याहोरात्रइदरहितिणानोयनात् पितॄणां
यत्स्वमानेनवर्षंतदिव्यमुच्यते षष्ट्याधिकंशतत्रिंशतं
वर्षाणामत्रमानुषम् तथातिषष्टिरेवस्वमानेनाति।
मानुषाणामकस्तकाहोरात्रकल्पनयोन्यथा । यातिमत्रवर्षे

नरिष्यमुच्यते येनापिनृणां देवानामप्यहोरात्रादि समान
मेवेति भावः नस्यवापि अस्यादि अस्याब्दवर्षस्यवकियत्का
नमित्युक्ते मानुषषष्ट्यधिकं वर्षशतत्रयमिति नदेववि
भजति नवत्रार्दशाभिरब्दामासमसंख्यार्चलभ्यते नोपुन
स्त्रिंशताद्हत्वाहोरात्रकल्पनांवेदन् इत्तानाविकंत्रिंश
तामासहस्रैः षट्शतेनच प्राणासंख्यावेदनयषष्ट्यापहो
दयेष्ठनः नहितिदिव्येवर्षेद्वादशाभिर्हत्वाद्वादशाभि
र्विभज्यतेनात्रमानुषवर्षत्रिंशदान्माद्वादशोभागः मा
सः नामितिमाससंख्यात्रिंशदारब्दा त्रिंशदाहृत्वातेना
त्रमानुषवर्षाणां त्रिंशाभागोदिव्योहोरात्रः नामितिमा
नुषषष्ट्यधिकशतत्रयादिनात्मिकामहोरात्रकल्पना
पकविंशमासहस्रैः षट्शतेनचहत्वाशतेनध्यात्वेन
भागशः कृतेत्यर्थः पर्वादिप्रतिमानुषाणां नालिकादिप्र
माणावारोभवेदिति भावः एवमविशिष्टेव सर्वत्रयत्नदे
प्रमाणारसंख्याप्रमाख्यातेस्यात् नवेति प्रमाणसंख्याया
पुनरायकेत्यर्थः नत्वेपिप्रमेववर्षे देवानांदिनमि
सकृत्वतः नकृषभिरहनयोः साम्यमुक्तं किमत्रांकिंविस्त
पकेप्रमाणमलीनाशंकारः ।

उक्तं चगुरुभिः श्रीमदीरवादोसहितेषु ।

नदेवपर्वाति देवानां पदहोरात्रं मानुषाणां महायनः
ध्यायांनांहायनमित्यविवादः पित्र्यं दिनं मनु
योः साम्यमेवत्यर्थमिदम् ऋणामित्यवहायनानामभिमि
भेदः नकेवलमेतदृषिभिरेवोक्तं पावतागमेष्वप्येवमेव
स्मारः ।

श्रीमच्छुक्लकृष्णाख्येवतदेवमतमीस्यते पितॄणां
नरहोरात्रमित्युपक्रम्य पृष्टतः एवं दैवस्याहोरा
त्रशतेस्यकोपसंस्थिति ।

दृष्टनशनपञ्चात् यदुक्तं तत्र दक्षिणं चायने रात्रिरुत्तरे वा
यने दिनम् पितॄणां तदहोरात्रमनेनाहस्तस्यैवं वदति
एवं पिये वर्षं देवानां दिनमिति पदस्योक्तं तत्पूर्वमेव
स्याह ।

तेनापेयुरवः श्रीमत्कृष्णदेवाक्तिदुयादितःपि
यंवर्षं दिव्यदिनमूचुर्भ्रान्ताहितेसदा ।

भ्रान्तश्चात्र देहतः कृत्तिदुयादितः इति पितॄणामित्येकोक्तिः
एवं देवशतिहितीयाग्रादिशप्याकृकारोक्तिः इदानीमेतत्
प्रमाणेनैव युगादिव्यवस्थामाह ।

दिव्यार्काहसहस्राणि युगेषु चतुरादितः एकैक
हान्यानावाद्धिः शतैस्तेषष्ठसन्ध्यः चतुर्युगैकसम
त्यामनन्तास्तेचतुर्दश ।

यः कोद्वादशयुगेषु चतुष्वपि चतुरादितः एकैकहान्येन
यो विभागः तेन कृते चत्वारि सहस्राणि त्रेतायां त्रीणि द्वा
परे कलावेकमिति दिव्यानां वर्षाणां दशसहस्राणि चतु
र्युगेषु मानम् अवशिष्टस्य सहस्रद्वयस्य विभागमाह
तावद्भिरित्यादिना तावद्भिः शतैस्तत्सन्ध्यादिभिरेवाष्टसन्ध्यशतिच
र्णयुगानामाद्यन्तयोर्भावात् उभयमीलनयात् चत्वार
एवाष्टौ एवं कलेरन्तगंशतेकृते संध्ये चत्वारिंशतानीति क
लिकृत युगसंख्यायंवशतानि एवं कृतत्रेतयोः संध्यासम
शतानि त्रेताद्वापरयोः एवं द्वापरकालियुगयोः स्त्रीणि गण
यित्वा सहस्रद्वयमित्यस्मयतो दिव्यंवर्षसहस्रद्वादशकं चतु
र्युगेतदुक्तम् । द्वादशाहसहस्राणिचेत्युपेन चतुर्युगं ।

ने
२२९

276

चतुर्भिस्तु कृतं देवि सहस्रैस्तु यथाक्रमम् ।
त्रेतान्ते या त्रिभिर्देवि द्वाभ्यां वै द्वापरः स्मृतः ।
सहस्रेणैव वर्षाणां विज्ञेयस्तु कलिः प्रिये इति न्यायाश
तानि चत्वारि कृते ह्यादिरन्तसन्धौ कीर्त्यते त्रेतायां त्रयं त्रे
ये द्वापरे तु शतद्वयम् कलौ चापि शतं तेषां सन्ध्यामान
मिति स्मृतम् इति नशतिसमन्वताः नचैलिग्रास्तेहि वत्
देशनितनयतिमनन्तरमेकैकरन्ध्रः मेहारेयातीत्यर्थः
नरकम् दिनैनैकेन वास्मेणारन्द्रास्त्रैव वचनेद्दश राजं
कृत्वा क्रमायान्तिमनन्तरथ्यवस्यथेति ग्रतपवानेन सं
हारविरतायाग्रपिग्रवकाशोदनः नदाह ।
त्रैलोक्यान्तकालवह्निर्मेनालायोननलक्षणी
दग्धा लोकत्रयं भूमावसत्यसायेत्रयम्
लोकत्रयमिति निरयेभ्यः प्रभृति भूर्भुवः स्वः पदान्तमित्य
र्थः पञ्चकम् सादर्हे नरकान्देवि पातालानि समन्ततः
वीं लोकांश्चैव दहति भूर्भुवः स्वः पदान्तकानिति ग्रन्थादि
तिमरः ननलपः संज्ञां नन सर्वेषां भुवनेषु रागाणामयोप
रिदग्धनः कस्माद्दग्धाकामिमाशंक्याह ।
निरयेभ्यः पुराकालवह्नेर्व्याकिंपतन्तनः विभुर
ग्रमावल्लनिरयेभ्यः सर्वं सहिरोरवेमतम् ।
पककांत ग्रतस्वतनूपः स्थितोपि विभुर्व्यापकत्वात् ऊर्ध्वमपि
महाराशैस्नामीत्यर्थः न चैव तदस्माभिः सोपतामेवोक्तं रमाद
रनिग्रीरौरवेभ्यमनभिमिति नरकेनत्र नरकाणामधः सर्वव्यापि
रस्मापन्नायते मर्वस्थानोपि सत्यस्मादधः पाववलस्यनशति

उस्तनिःश्वासनिर्धूतैर्भस्मानिस्वेदवारिणा तदीये
नास्तनेविष्टोनिष्टनाचमिश्रागमे ।
नेत्रपथेष्वेतनत्वातेषांभुवनानामीश्वराःनहामिनोवाजीवा
ऊष्मासमेत्यासीत्काह ।
तस्मिन्निशावपोसर्वेपुंगलाःसूक्ष्मदेहगाःप्रविशेगे
विनालोकेजनेसल्लेपकेवलाःक्षणोऽहाटकायाल्पकी
उन्निमहदालये ।
टीका सूक्ष्मदेहगाःपुर्यष्टकरूपाःइ
शाहोऽतिरेकमतपवकोऽन्नीलक्रमम् निशान्तेऽपि पुनःसृं
स्याहिस्याशंकाह ।
निशान्तेऽपि पुनःसृष्टिंकरोतिनाममाहिनः ।
तासामाहिनइति पत्क्रमम् प्रथमेनामसौसृष्टिंकरोतिनिम
सोक्तामिस्वपक्रमम् तमोरजःसमावेशान्मानवान्सृजे
त्तनः रजःसत्त्वसमाविष्टःसृजेन्मुनिवरेश्वरान् गतानिरः
मजुदःसमसमाविष्टोजगत्पतिः सृजेद्देवान्सर्वलोकाश्चप
वैसेवव्यवस्थापति पर्वंपसदृक्षवैतोममन्वन्तराणिविशत्या
मकाहोराबकलनपास्वकवर्षशतान्तेप्रसंहारश्च्याह ।
स्वकवर्षशतान्तेस्तपमलहैवसर्वादिनम् रात्रिस्तुता
वतीमवंविसूरुद्रशतानामिपाःक्रमात्स्वस्वशतान्ते
पुनःशतरुद्राणलोपनः ।
पतदेवपधोनरमतिद्दिशति तद्विन्यादिनानश्चालेवर्षश
तेप्रणःलोपनइति प्रणःलोपमवधिकृतातेनतमाशग्न
स्मात्कोपिनश्यतीत्यर्थः तदुक्तं विसोश्चत्तदिनेप्रोक्तरात्रिर्वै
तत्समाभवेत् प्रवेनपरिमानेनतस्याहतुविधीयते वर्षा
णांचशतेपूर्णेसोपियातिपरेलयम् विस्माराउपेदेवोके
तदस्तून्तदिनंप्रियेशनिवत्सराणांशतेपूर्णेशतरुद्रदिनस्त
तदस्तून्तदिनंप्रियेशनिवत्सराणांशतेपूर्णेशरुद्रदेवोशिश्वानोवश
पानं सोपियातिपरेस्थानेश्वतिशतरुद्राश्च

ने
२११

नाम्येये यश यो तिपरे तत्तेन नवो णेडवविन स्पनीतिव ब्रह्मणो ना
शाख्यकालाग्निरुद्रस्यापि नाशस्यक्रमसिद्धं यदुक्तं ततः काला
ग्निरुद्रस्वकालतत्त्वे लयं व्रजेत्तत इति व्यक्तान्तरपीयमेवव
वस्थेत्याह ।

अवाप्य अक्रतत्त्वान्ते विष्णोर्वर्षशतक्रमात् दिन
रात्रिविभागः स्यात्तस्यायुः शतमानतः

एवं व्यवस्थया व्यक्तास्यानेकियन्माने दिने भवेदित्याशंक्याह ।

ब्रह्मणः प्रलयो ह्यासमसहस्रैस्तु रसाग्निभिः
अव्यक्तस्य तु रुद्रेशु दिने रात्रिस्तु तावती ।

रसाग्निभिरिति षड्विंशता वत्सरानि ब्रुहिनवस्यस्यवल
णागुणतत्त्वे शशानरुद्रादिनान्ते संहारस्तिदिनारे भवस्यहि
रितिनतीयहेनस्य सषड्विंशत्सहस्रसंख्याका भवेयुरित्युक्तं
रसाग्निभिः प्रलयो ह्यासमसहस्रैरिति तावगुणापरीमाणव
गुणतत्त्ववासिनां रुद्राणां मायुर्यद् व्यक्तस्यानां दिनमित्युक्तं
मव्यक्तस्य तु दिने रात्रिस्तु तावतीति यदुक्तं षड्विंशत्सहस्रा
रीत्र स्त्रणां प्रलयो ह्वाः अव्यक्ते च दिने प्रोक्ते रुद्राणां तावि
वासिनामिति अस्याप्यव्यवस्थायाः शाक्तितत्त्वान्तमविशे
षण्यव्यक्तान्तमेव समतिदेशमिदमेव शपोजनेपरश्रुणतत्त्व
श्रश्चवसृष्टिसंहारादिकस्याधिकारश्माशंकाह ।

तदा श्रीकंठपदवस्थात्सा तां संहारकृत्प्रभुः स
वैकुरुद्रान्तयामले मायागर्भाधिकारिणः ।
अव्यक्ताख्येयावीरिवाष्णीकरोत्र न महामते ॥

मातानन्तविरिंचादिस्रष्टेन यन्नसृष्टानेंगविरिंचान्त्यमिति
प्रकृतिगर्भाधिकारिणो ः
॥

सर्वप्रवर्तनं कुर्वनेश्वरस्वरूपारूढ एव काले मूले प्रकृतिनि
वेश्रीकण्ठेन महासने अर्धांश्रीकण्ठनाथमेव नायकन
याप्रधानीकृत्यानिष्टन्तीत्यर्थः यदुक्तम् प्रजाः प्रजानां पत
यः पितरो मानवैः सह सांख्यज्ञानेन ये सिद्धा वेदेन ब्रह्मवा
दिनः खगाः समानिवोकारोऽपि हि त्वदेवताः पिये प्रकृति
वान्तिने सर्वे परमेशस्याधीमनश्यति ततमहाकल्पस्यापर्यं
ते ब्रह्मायानि परेलयमिमात्तु क्रान्तस्य परशिवेलयं तत्कल
कथं समावास्येत्याशंक्याह ।

निवृत्ताधः स्वकर्मादिवृत्तान्तथापरोऽपि यः नभोक्ता
त्वाधिकारनिवृत्तेर्वशिवीभवेत् ।

सर्वान्तरलयस्तन्त्वेपरस्थितिकृत्वाने यपसावहननपरशक्ति
यानन्तहत्तु ह्यथानिवृत्तकर्मतयाभोगाभावात नभोक्ता
नभवेदित्यवेवास्त अन्यथाहितुनर्यदिज्ञानीमात्मात्मनात्म
नत्वः स्यादधिकारनिवृत्त्यनन्तरे सशिवीभवेत देकात्म्यने
वस्फुरेदित्यर्थः पवमप्येषामपि ज्ञेये प्रवान्तरलयशतिव
त्वाणुन्लयस्याकवान्तकृत्यागलयस्यचवसमाणवात न
नवतदेहस्थितावेहत्तुगणेषाहरताप्यिनाः स्थिताः वरविदः
ऽपि सिवव्यकेयांव राधिकारस्यापुनाके विदात्मनोमुक्तः से
भवन्ति केविच्च वहाः ननकथमविशेषणोवाकेन नन्तरेपरस्थि
त्यते शतेनहिमुक्तानांपुनः संसृतिः स्यादित्याशंक्याह ।

सांख्यवेदादिसंसिद्धाः श्रीकण्ठस्तदहस्तुवि सृजते
वपुनस्तेनमसमस्यागत्तुकिरीदृशी ।

इदानीं सर्वोकनयेवनीत्यापथोमरेद्दाहिकुमेणादिनादि
यवस्थामानिदेशाहोरणादर्शयाति प्रधानश्मादिनासाम
नसपदेशमन्ते ।

प्रधानो यत्र होता वै तेनं वर्षशतेर्विभोः श्रीकंठस्या
ग्रेत सुदिने केशकुवासिनो नलकमात्रियति कालो
रागो विद्या कलेत्यमी यान्यमो मायेन यते षामाभुगो
हृतिकारिते नारिनमत्तयोविशेमायायां प्रविलीय
ते तीणायोनिशिनावमोगरह्नेशः स्नेस्त्रनः प
वमव्यक्तकालेनयरार्थे देशाभिजोहि मायायालः
वतीरायिर्भवेत्यलयपषमः मायाकालपरार्धातो
गणापिनाशतेनन पेषरोदिवसोनादः प्राणात्मा
स्तेजगत नावतीचेष्टीरायिर्धिव्रमाणः प्रशाम्य
प्रहारा व्रमिनिगुणानन वतिरुद्राश्रयेपत्वयाश्र ति ॥
लयलयो हासहासममतिसरस्तसे व्योकेननामिति वष्ट
यिकेनशतव्रयेणागुणापिनेमथः पतदिति वर्षशतय
रीमांशाश्रीकण्ठायमाभुः कंठकवासिनामिस्यधोवि
पतितनस्थानो वामदेवानानन कालतत्त्वापिगता
नामापितदपत्याहिकालतनाशयथानरेहहादिष्ठ
स्यासमभवेत व्रतपवक्रमारमामेलययातोम्र्क श्रीमा
फेवेननानेयतिकालोवरागोविद्याकलानया परस्परं ल
मराहवादीनानन्तमवेषाकेवककवासिनोतत्त्वात्वेहिगाद
निकारिनमव्यक्तमस्यामपिस्यपंचरशस्थानावास्थितेनद
शगुणानपरार्धेनवदमागणगानसगातिमियात् नत्वे
वामवकेचककवासिनोयथानरमाश्रथासहागाहृतिक
दिनस्थानवाञ्छिचमसव्योमपतिपादनार्थमेववस्माना
संगाञ्जनेरत्यलेवरनागणानानतग्रन्थावेसस्रमयान
लिनिवेनानिसत्वयमवामूहानावष्मापिनिवस्यमा ॥

णातमनाद्यंतहीनेति गुणानपेक्ष्यः यदुक्तं प्राधानिकपरा
र्येन दशधा गुणानस्य च ईश्वरः कुरुते स्वस्मिं संहरेच्च पुनः
सेनैनयति अनेन वा येन रोधनं कालः प्रकृत्यन्तरमकंस्य
नपवभुनरनापितेयम् नादइति बहिरुन्मेषरूपनयान
दनस्वभावः ईश्वरः प्राणात्मेति प्राणप्रमातृत्वात् प्रशाम्य
तीत्यपकर्षं प्राणस्य प्राधान्याभावात् विश्रमितितस्याप्यूर्ध्वं
नाथांविश्रान्तेः न केवलमयनात्मनः प्राणस्यैव प्रशमो
यावद्विहायात्मिकायाः संविदोपि भविष्यतीत्याह ।

प्राणगर्भस्य मध्ये च विश्रमोऽस्य स्ववर्त्मना प्राणोऽत्र ल
विलेशान्ते संविश्राप्यवशिष्यते ग्रंशांशकान्तेऽप्यत
स्याः सूक्ष्मसूक्ष्मतरो लयः गुणापितेश्वरं कालं परार्धे
नेशतेन तु सादाशिवे दिने रात्रिर्महाप्रलय एव च
सादाशिवः स्वकालान्ते विंदुवैंदवनिरोधिकाः आक्रम्य
नादे लीयते शुद्धीनां सचराचरम् नादं नादान्तभूमा
नेभिन्नाडविलहृदात् शक्तितत्वे लयं याति निजः ।
कालपरिक्षये एतावच्छक्तितत्वं तु विशेषं खलु हर्नि ।
शे शक्तेः स्वकालविलयेऽप्यापि मां लीयते पुनः श्रोपि
मोऽनरि वा रात्रे लीयते साध्यनाश्रिते दिने रात्रिश्च तत्का
लेपरार्धगुणितेऽपि च सोऽपि याति लयं साम्यसंस्तेऽस्मा ।
मानमेयदे । [illegible]

महाप्रलयशान्त शुद्धाध्वनोऽपि संहरणात् तदुक्तं ततः सदा
शिवो देवः स्वमानेन तु संहरेत् सृज्यते च पुनर्भूयस्तान्मो
परेऽस्य हन्माव महाप्रलय एवोक्तः सादाख्येनोदिन तत्त्वे
ऽनेन विंदुं चैवार्धचन्द्रं चाभिन्नाचैव निरोधिकम् नादतत्वेल
यं याति शरीरा सचराचरम् नादान्तह्येयाति नादान्तभूमि

कालासाद्यत्वार्थः यदुक्तं नादः सौषुम्नमार्गेणाभिवाह्य बलवि
लीयते शक्तितत्त्वे लयं याति शक्तितत्त्वे दिनलये शते यत्ताव
स्थित साह्यासीवाप्युः संख्यातेन रहिता शक्तिलये कालः परा
र्धकोऽसौ इति यदुक्तम् शक्तिकालपरार्धस्य कोटिधा गुणि
नस्यव सोपी व्यनाश्रितः तदुक्तम् अनेन परिमाणेन परार्ध
गुणितेनच सोपि पातिपरस्यानेकारणेन समनाश्रयपथि
ति नचैवं समनायाश्चपिलयः कस्मान्नोच्यते इत्याशंक्याह

सकालः साम्यसंज्ञः स्यान्निमेषोकल्पः कलात्मकः
यत्तत्साममनसंरूपं तत्साम्यं वरलाविश्वगे ।

यतः सर्वविश्वकलनाकारी कालः समनाख्येयाकला
शक्तिलयात्मको न एव निमानयस्याः समनाख्यायाः श
क्तेर्महाप्रलयेपि नाश इत्यर्थः यदभिप्रायेणैवाम्नायः श्रीशंभुः
पुरुषो मायायानित्याभित्याद्युक्तं अतएव हीयप्यात्पादेरनाश्रि
तानंस्य विश्वस्याभेदात्मना साम्येनावस्थानात्साम्यश
ब्दाभिधेयः अतएव भेदप्रथाभावादकल्पः कल्पयि
नमशाकारस्यार्थः साकाल्लीहि विश्वसंहारे स्वेने सकलोप
मण्ववीः संभूय समनायामेवास्ते इत्याह यत्तत्साममन
संरूपं ताहि श्वगे साम्यमिति नचैवमपि भेदवादिवादि
देयरस्माद्युत्क्रान्तिरितिकाल्पितक्रमम् सकालः साम्यसंज्ञा
जन्मसद्भूपापरः नस्याप्यूर्ध्वेममेयसंकालः स्यात्परमा
वपि निमेषोनिमेषादिते दर्शितप्रकल्पस्वेन कल्पनेइति नके
वलमयपलयावमेरविश्वस्यावस्थानमेवयावत्स्थिरः
दीत्याह ।

अतःसाम्यरसात्कालान्निमेषोन्मेषमात्रतः
नस्यादिकपरार्धान्तं सर्वं चैवात्र निष्ठितम् ।

निमेषोन्मेषमात्रत इति सदाशिवेश्वरदशामपि शयानादि
सर्गः सवापः कल्पयेत्सर्वमापिमां परावधिः तदादिभिः
कलाभिश्चुटेष्वधानैवरावरमिति युक्तमेवचान्यैरस्मच्छास्त्र
प्रक्रियामजानानैः शकलेमहामलपर्यन्तेनसकाशायमस्या
वर्गः प्रलयान्तऊर्ध्वोर्ध्वमवस्थितेरभिधानात्स्वरशिहेशिव
तत्त्वमेवासादयेत् तदासादनमेव मुक्तिः तदक्रमेणासर्वे
षामनायासमेवसासिद्धेरिति किंशास्त्रानुष्ठानादिनेत्या(
दिपक्षोदितं तदस्यानोपहतमेव नहि शकलप्रलयेपक्षे सं
शिवतत्त्वप्रवावस्थानं समानायामेवमभिधानात् सम
नात्त्वेवरारोहे पाशशालमनन्तकमिमाग्रुक्तात्तदत्त्वव
स्थपवेतिको नाम तत्र मुक्तेरवकाशः नचैवमपिशंभुवत्स
मनायाग्रपि नित्यत्वादभेदवादत्वात्तिभेदमेवापिक्रमस
हिपलयादिव्यवहारस्योपस्थानात् वस्तुतः पुनरभेदवाद(
वचो प्रतिपदमिह दर्शितं तादृशोपिप्यते वर्णत्वकृता प
वमक्रवक्ष्यमाणापरिमाणप्रयोगिन्याः संख्यायाः क्रमेणा
हूपदर्शयति दशशतसहस्रमयुतं लक्षं नियुतकोटिःसा
र्बुदं वृन्दम् खर्वं निखर्वं शंखाब्जं जलधिमध्यान्तपरार्धं च
एवमेतिपद्मं जलधीति सागराः ननैवमवस्थानमेषाकथं
स्यादित्याशंकाह। इत्येकस्मात्प्रभृतिहि दशधा क्रमेणाक
लिता प्रकादिपरार्धान्तेषष्टादशसु स्थितिं ब्रूयात् यदेक
पर्क दशगुणं पूर्वं दशधा तद्गुणं ततं शतं दशगुणं हजं
सहस्रं परिकीर्तितं सहस्रं दशधा चैवमयुतं तावदिकोटितं
दशायुतानि लक्षं तत्तु नियुतं दशतानि तु दशतानि च कोटिः
स्याद्दशकोटस्त्वर्बुदम् प्रोक्तं वृन्दं दशभिर्बुदैस्त्खर्वं दशभि
रेवतैः दशभिस्तानि खर्वं तशंखः स्याद्दशतानि तु शंकमि(

दशभिः पद्मं दशपद्मानि सागरः सागरैर्दशभिर्मध्यम
न्तस्तैर्दशभिः स्मृतः अन्त्यं दशाहतं कृत्वा परार्धं तत्प्रको
र्तितं एवमष्टादशैतानि स्थानानि गणितस्यैवेति एव
मत्रसृष्टिप्रलयानामनन्त्येऽपि गौराणां मुख्यभावं दर्शयितु
माह ।

वक्ष्याम्यतः प्रलयानां मुख्याः सर्गोद्भवकलाः
भूमूलनेशशाक्तिस्थास्तदेवाऽऽरचनक्षयम् ।

शख्याश्रमवान्तरगणामनन्तानां प्रलयाणां चात्रैवान्तर्भा
वात् न कला इति तेषां प्रलयानां सर्गाणां च कलाः पृथिव्या
दिभेदवतनृष्ट्याद्याश्रयाश्रमर्षः तदेवात भूमूलादितत्त्व
के नितशक्तिवभरादृगाद्यवतत्त्वयमिदं स्वभागनशक्तिः
मीयाशक्तिः एषौवेति प्रभावितप्रभुनेति अत्रैवसहस्ते
हस्यैवभागमपि दर्शयति कालाग्निर्भुवि संहर्ता मायापाके
कालततत्वराह श्रीकण्ठो मूलप्रकृत्वसृष्टिसंहारकारकः
नत्वपावान्तरलयदेकसृष्टिलयोनेता श्रीमानघोरः
शाकांते संहर्ता सृष्टिकस्तुमः संहर्तानश्वनः स्वष्टानादिव
स्वार्थानामेवारिसर्वज्ञकं कालतत्त्वराडिति कालतत्त्वाधि
पः श्रीकण्ठः यदुक्तम् एकवीरः शिखेशश्च श्रीकण्ठः
कालमाश्रित इति श्रीकण्ठश्च मवक्स्यपकचेतितिविध
यियोऽस्मन् नहलयदिति श्रीकण्ठकर्त्रेकः संहारः यद्यपि
सर्गपिप्रथिवादिश्रस्याने भुपरापररूपनामपिशयानः
श्रीकण्ठनाम्यपककः सृष्टिसंहारकारकः यदुक्तम् श्री
कण्ठएवपरयामूर्त्या कालाग्निरूपेणेति तथा त्रिवि
वसाक्षिनो रुद्रः कालरूपी महेश्वर इति शास्त्रान्तरेति
श्रुहाधनि तदुक्तम् ॥

तदूर्ध्वं तत्त्वमध्वाने यावच्छक्तिगोचरम् तत्सर्वं संहरेद्घोर
मघोरो घोरनाशन इति न केवलं शक्त्यन्ते प्रलय एवमह
न्तं यावत्स्वेच्छयापीत्याह।

तत्स्वेच्छया रुद्रसंहारानिःसंख्यानगतोपतः शून्यभू
नास्त्यथाशक्तिमहाशक्तिरुदाहृता।

ननु पृथिव्यादितत्त्वप्रलये यैव तन्निवासिनामणूनां व्य
वस्थामैव किं तत्त्वेश्वराणां नेत्याशंक्याह

तथैव ब्रह्माहरीरुद्रशतानामष्टकं पञ्चकम् इत्यतोऽनं
तमायाचान्तिलये माया तन्त्रकेश्वनि मायातत्त्वलये तत्त्व
तेश्वराणां परमं पदे।

शुद्धाध्वस्थितानां पुनः किं परमं पदमित्याशंक्याह।

मायोर्ध्वे ये स्थिता धाम्नस्तेषां परशिवे लयः तत्राणो
पायिकाद्याह्लयभेदपरे विदुः।

तत्रापीति परशिवे परे विदुरिति न पुनरस्माकमिदं मतं।
मित्याशयः न त्वेवमपहृष्केषु पुनः सहैव तत्केषामापिका
रमित्याशंक्याह।

एवं तान्निश्चरेषु वर्गलीनेषु सहैव पुनः परे तत्साधका
शिवेच्छावान्तस्थानमूर्ध्वं पिशेरते।

तत्साधकाः इति लोकधर्मिणामाराध्यमते भुवनमते शैवा
दिनाचिनिरूपिता भूर्यादिकमेणाधिष्ठिततमङ्गुवने स्वयंस्थि
ते स्थापितेन दीक्षामात्रानुगृहीताः न त्वेवमध्येषा ब्रह्मादि
शाह्यमध्ये योऽकिंनिमित्तमित्याशंक्याह।

बाल्लीनामपरस्येव शाक्तिलोयपनयन् स
स्थानाविस्मृतस्थापावेस्याद्रतः क्रमात्।
प्रतर्गतिशाक्तेः तत्क्रमम् शालीववैमवीशाक्तिरधिकारपदं

ते
२८१

गताः एवापि तिष्ठत्यात्मानेनन्संवित्तो मेयपदने न ददाति का
रेकरूनेरशक्ष्यापरमात्मनश्शते नतुश्चालीनामयदिशि
वमेवशक्तिस्तत्कृपमसावत्येपायापेनायंचस्तमख
ते नयत्यसीयपमेस्यात्मशावयः संभवेदित्याशंक्याह ।

शक्तिमन्तंविहायान्येशक्तिः किंयातिनेदृशं
क्वाचिनशयिनाशोचशक्तिरेकाशिवस्तथा ।

नेयनच्छिवलक्षत्तोशक्तिमन्तंविहायान्यंचस्तादिलत
तोशक्तिर्यातीत्येवंविधप्रश्नेकिंवनत्तशक्तिरवविनते
पिकास्यविक्षकिंप्रक्ष्यायकाक्षिप्रश्नकरीकृत्येकपवशि
वस्तथाचस्तविधात्मनावभासनेनशते नतुमायास्यपरं
नतंप्रस्यायन्नमस्तीतिप्रागुपात्तेनननूरनभिप्रायप्रतदाशं
पेणास्थिसंहारादीनामेववस्वरूपप्रख्यनेननकिमनदित्याशं
काह ।

एवंहिरश्मिप्रवयाःपाणापकत्रातेक्षिताः
मापिसंविदिमेवेपुञ्चवेत्मात्रेतेपवर्गेनेविन्मात्रमेवदेवी
वमापरापरमेश्वरी श्रुत्वाविशुद्धनमंत्वेदृद्ययनमस्यापरं
संविदीनितन्मनोलापाभाससमिभायायांपरामितात्मरूपा
पाविन्मात्रमेववाह्यविशानन्वाभिमतनदप्रयनोपपादपि
ध्वनेशनिनेदायस्तेननास्यितमेवास्यविन्मात्रविश्रान्तवपद
शारेवनालिकादिबहुधोदयान्नेपायरस्याद्वैविश्रमि
निनदाह ।

नेनसंविन्मेवेनस्पन्दमानंस्वभाव
नः लयोदयशनिमायोवहुधोदयकीर्तनम् ।
मेविवर्णितंपेनामलयोदयानान्तसंविन्मात्रंतत्प्रामिति
पवंसविदयोनमवमसंवेमननकालीयंवेववित्र्यनतुनः
स्वाधीनोंकेविदृयवादिदात्तोनृतकस्पादनप्राह ।
रक्षोमावर्मोनिप्रयोकिपावेविप्रवर्त्तता ।

कालशक्तिस्ततो वास्ये नैनस्यानियतं वपुः ।
नैनस्यानियतं वपुरिति न यावेहि यश्चैकवषकोदयस्तथै
वासोदयः कथं भवेदिति भावः नन्वेकयमुक्तिपरिमित
स्य कालांशस्यैवेनस्यैनावभासो भवेदिमांशंकामाह ।

समस्तमेतद्यास्मे समेकरणगोचरे समाधौ
विश्वसंहारसंश्लिष्टक्रमविवेचने स्मितोपि किल
कालांशो विततत्वेन भासते ।

यथा यो स्वामीमेवद्दशां जाग्रद्दशात्वेन परिकल्प्य हिती
योस्वमत्वेन कश्चिदभिमन्यते सस्वमस्वप्नमभ्यते एवं स्व
मेत्तरोणैव हरिश्चन्द्रस्यैवानेककालिकोप्यनुभवो भव
तीति तुकस्मिंकेस्मिनेपि कालेवैनस्यैनावभासयतिसम
रतिस्तुमद्दशायोनत्रहितमामात्रमपि मोहासौ विर
स्यगाद्दमृतेहमासामिमाशभिमानोदयः संकल्पगो
वरइतिस्वनेत्रविकल्पोद्दोतनहितणोनेवकल्पपरिक
ल्पनमपि शक्यमभावितिविश्वसाताकारात्मतिवि
श्वसंहारसंश्लिष्टक्रमस्य विवेचने समनन्तरोमक्कालीय
प्रमेयसंकलनाद्युद्गाविन्यर्थः एतश्च कालीयचेन संस्व
परहतहेनापि वैविश्रामियादिमाह ।

प्रमातृभेदभेदस्थाविशेषो विततप्रमानसो ।

प्रवैनेतत्वमादावनुभूतमिति प्रमातृान्तरैकीकारेण
विततकिवोन्त्वावभासः स्यपैवेत्तस्मात्परापेनानुभूत
मितिवा इदानीं प्राणीयमेव कालविभागमपानेष्यति
विभाति एवं प्राणीयथाकालः क्रियावैविश्यशक्तितः न
प्रापानेपि हृदयान्मूलपीठविसर्पिणा यद्यपि हृदयप्रा
नाह्वदनमपाने कालेवोचियमुक्तम् तथापि हृदयान्त·

नगम्यप्रसरणेप्येवप्राधान्यमित्येवमुक्तम् तदुक्तम्
प्रपानस्यापिसंचारेमध्येनेयंसविस्तरा शुद्धेयावन्ततो
वाप्युरपत्लाइपयातिहीति नत्वत्रापिप्राणावकालवे
विंशकिंसंवेद्यनेनवेमाशंकाह ।

मूलाभिधमहापीठेसंकोचप्रविकासयोः श्र
श्लाघनाच्छ्रितानन्तो नाविच्छिन्नेसृष्टिसंयुतौ ।

रासभीवाडवायद्वदित्यादिनागुरुस्फुरणानन्दाधारादेना
याःशक्तेर्यौसंकोचविकासौतौचश्लाघनाच्छ्रितानन्त्यावि
च्छिन्नेसृष्टिसंहारादौयोगिनामनुभवसिद्धाविसंकोवि
च्छिन्नेसृष्टिसंयुतौ इति ननुप्रथेवतत्त्वेवप्राणादयएवशा
यात्येनेनकस्मान्निर्दिष्टमितिमाशंकाह ।

शक्त्यप्रत्यपानोपमित्येवहृतिकिंवसो
श्वेवयप्रत्योपत्नेनयोगिभिःसमुपास्यते ।

ननुयथत्रब्रह्मादीनांकारणानांसृष्ट्यादेसंभवेनतत्र
कस्यावस्थानमितिमाशंकाह ।

हृत्कन्दानन्दसंकोचविकासमहादृशानुगाः
ब्रह्मादयोनाच्छ्रितान्ताःसमेतेयप्रयोगिभिः ।

हादशान्तःशक्तेर्हृदयविश्रान्तिस्थानेप्रयोगिभिरित्यने
यानन्देवनस्यपत्नसाधनात्तेषाममपानस्यावेयप्रयत्नत
रमनयवसंवेशावस्थानेमिस्थामिमत्रविशेषाभिधानेकिं
प्रयानतमिमाशंकाह ।

दिश्यवानिनःहृदमध्यमभुवानास्मकारणानीतिकामिके
तेषांमितिमितमितिमर्षः कामिकोपमेवग्रस्थपवनि
पनेवपरमेशानशक्तिना
नकारणानीति नस्पाहृदस्यकारणानिननदपिष्टानह्ये ।

बाल्ययौवनवृद्धत्वविधानेषु पुनर्भवे मुक्तेश्च देहविश्लेषायाः
षष्ठ्यधिष्ठानकारिणः तदात्मेश्वरस्याधिष्ठानकारित्वेऽपि
वस्तुत्वाभावनाश्रितस्याति नन्वस्य दर्शने मुक्तेः किमनाश्रि
ताधिष्ठानेन मुक्तमित्याशंक्याह ।

तस्मात्तेन परा देवी परमुक्तोऽनन्तायते ध्रुवेणेन
ज्ञातमात्रेण दीक्षानपरस्कन्दवेन ।

ध्रुवेणेति मुक्तमुक्तेः षट् त्यागात्मसमेऽनुपश्यतिमुक्तरूपत्वा
नुकारणत्वापतितः नन्वपानस्य कालवैविध्याभिधानेन मुक्तेन
किमनेनोपदिष्टेनेत्याशंक्याह ।

समस्तकारणोल्लासपदेऽस्य विदितेयतः प्रका
रणोऽशिवे विधाय नहि तस्य कारणम् ।

देवेशनिमुक्तस्य नेश्वरस्य भावेऽपि विश्रान्तिर्भवेदितिभावः
नत्वभावात्मकमेवाहादशान्तपरः शिवस्याप्युक्ता न तत्कार
णत्वेनेन तत्र शिवे विश्रान्तिः स्यादित्याशंक्याह ।

स्वप्राणं च हृदि देहेन कलेकेऽनन्तमात्मनम्
लीयते न तु मायायां येनोर्ध्वाय परस्वरः ।

यत्र नामाप्राणस्यापि विश्रान्तिस्ताद्देहेऽनन्तकलेऽकापरसप्राव
केषु हस्तोनोर्ध्वयोगिनीवक्रमित्युच्यते यतोऽयमहेतार्थ
प्रदेशिनोऽरहस्य शास्त्राणां तु देयः येन हेतापहननेनहे
नतानन्दावविश्रान्तिभाजामूर्ध्वपरस्वरः नन्वेवं विश्रान्तिः
किं प्राणावनस्यादिक्रमेणैव भवेदुतान्यथापीत्याशंक्याह ।

प्राणापानोदयप्राणस्य स्पृष्टोदयोऽनना यावत्
वीतनत्स्यादेषु क्रान्तु लवविभागतः ।

मुक्ते तस्मात्तु गणमेधुलविभागमाश्रित्य सद्देशारभ्यापक्ष

ने
२८३

283

होदयेपोजनोयावत् प्राणवत्यापानोदयेपयथायथोक्तो
क्रमीतये नैवं वेधाप्तिः स्यात् न केवलमेतदपाने याव
त्समानेपोप्याह ।

एवं समानेपिविधिः सहिहार्देश्वनाडिभु संवरत्न
वैनादिके देशेपेववविभाव्यते ।

हार्दे शुद्धहृदि नासामभिधकेः वस्तुत स्तनांशोनाभेरुदयः
षडंके नाभ्यधोमेढ्रकंदे वस्थितानां वेनाभिमध्यतः तस्माद्धि
निर्गतानामस्ति येगृधमथः मिपि वक्रवत्संस्थितानां तत्रप्रथ
मादशनाडयश्चेति समानस्थानामपि प्रत्युयाह्वमानाभि
नाड्यः संस्थितासनेइति नन्वेवंव्यपदेशस्याकिंनिमित्तमि
त्याशंकाह ।

इडाद्याश्च महानाड्यः प्रथमेव तत्कृताः नाम
तराश्रिता नाड्यः कामदेहसमस्थिताः ।

मुख्या इति प्रधानाः तत्रके इडा च पिंगला चैव सुषुम्ना च तत
कीर्तिका गान्धारी हस्तिजिह्वा च पूषा चैव यशस्विनी अलम्बु
षा कुहूश्चैव शंखिनी दशमी स्मृता एताः प्राणवहाः प्रोक्ता
दशसंख्याकाः नाम्नतोऽनेनेति तत्रैवदृष्टाद्वारा सम्मतिस
मानि सहस्राणि नाड्यस्तास्ताभ्यो विनिर्गताः षडंके द्वास
प्तात्याभ्योप्यसाः पुनः पुनरिति शुद्धत एव देहे सम
नामात्ये दशनाडीशाकम्यतंतेनेतावता स्पष्टिकमायाते
येन दशप्राणवस्तुख्यतरस्या शंकयाह ।

अष्टासु दिग्दलेषु षट्कोणे स्थिदिस्तितेः क्रमात् वेष्टि
नान्यपि कुर्वाणो रौद्रः सौम्यश्च भासते ।
नेहिततेरितोद्वादेः वेष्टितानीतिस्म सादिरूपाणि रौद्राणि ।
स्यादेः सौम्यश्च वाहणादौ अत एव षट्कोणे तत्कोपहर्षौ
यदिभावः षट्कम् एषस्पष्टदलस्यान्तर्मध्ये भागश्च ।
वक्तेः संस्थितः सर्वेगोप्यस्माकारणात्मप्रतीयते येनाश्र
विषयान्दृष्ट्वाविचारयति सादरम् शोकः क्रोधो विषादो वा
विस्मयश्लाघ एव च हर्षो वाप्यस्य संविन्महृदये नैव भाव्यते
इति एवमस्य सर्वत्र साम्येनावस्थानेऽपि स्तुत्यपि याहमाना ।
देवयपवचा रहस्याह ।
स एव नाडीत्रितये यवामदक्षिणमध्यगो रन्ध्रकोष्ठ्रि
मध्येष्वपि वैरविहरन् अहर्निशम् ।
नाडीत्रितये इति इडापिंगलासुषुम्नात्मके षट्के इति कोण
त्रित्वेतः सूर्यो वामे सोमे विराजते प्राके प्रकाशकत्वेन म
ध्यस्थश्च पावक इति षट्के द्वादशान्तपर्यन्ते विनाडीत्र
यमुदाहृते विडनादात्मके द्वैवमध्ये शक्त्यात्मिकास्मते ते
ननचकमयमसौ अहर्निशं चरन्नास्तीत्याशंक्याह ।
सार्धनाडीद्वयं प्राणः शतानि नव यान्स्थितम् ताव
दहमहोरात्रे चतुर्विंशतिधा वरेत् ।
षट्प्राणाणाश्च षट्के स्वबोधिष्ठितोऽनीतप्राप्तिषिरिम्नाधुरुत्या वा
सा यावद्धिकायामन्तः प्राणवाराणां सषष्टिशतत्रयसुदि
प्राद्वितिवायेन सार्धेनवघटिकाद्वयेन नवशतानि वहन् ष
ट्षष्टिघटिकात्मवाद्यमहोरात्रे चतुर्विंशतिभिः प्रकारैरष्टम
एवममानस्वरेयेनाश्मसु षट्शतसहस्रैकविंशत्यात्मक
प्राणचाराश्चयेन चतुर्विंशतिः संक्रान्तीनामुदिपातन् प
इके चतुर्विंशतिसंक्रान्तः समयान्तोः समाचनः शतानिन

ने
२८४
284

ववर्हसपकामेकांवेहन्सदेति वाग्वैववहाराग्रध्यातं
नवगनने चतुर्विंशति संक्रांतीः प्राणाहूसस्तसंक्रमेत्
ग्रहनिहादशमोक्काराशेवाहादशस्स्ताशनिपतदेवग्व
भजते विष्णुवर्षासरेः प्रातः सोशनालीसमुपगः वामेतां
शदक्तयानेपौवन्संक्रांतिपंचकं पंचत्रीणास्वपारोतं
वत्रदंशसनालिष्ण मध्याह्नेदत्तविष्णुवमवप्राणाशतोव
हेत् इत्सेदगम्योदरहैतेः पुनः संक्रांतिपंचकम् नवस्वश
तमेकैकंततोविष्णुवदम्बरम् पंचकेपंचकेतीतसंक्रांते
विष्णुवद्वाह्नैः षड्भयान्तः संक्रांतिनेवप्राणाशतानिच
विष्णुवद्वासरेरात्रिंदिनसाम्यात्सनिमेषसंक्रांतिदिनेप्र
तः सार्धशतचतुष्पप्राणावाराशि कोवनभोगोवांटकां
मध्यगः माष्णुसमर्गोवस्थितः सन्समानलावहामेतरांद
क्तयान्येवामदत्ताघेः प्रमेकेसार्धनालीद्वयंपंचधागमा
गमैः वेरयावसुषादिकमान्ते संक्रांतिपंचकेभवेषेनस
भागास्त्रयोदशसत्त्वघटिकास्थतोतासमममवासामध्या
हसमपेदत्तविष्णुवत्तलासंक्रांतिनेवप्राणाशनोवहस्सार्धं
घटिकाद्वयमुदियादित्यषेः ततोपिदृतोदरहैतेः दा
त्वकामार्घैः समानस्यपंचधागमागमैः पुनरेकैकंत
वासरेशतेप्रत्येकेसार्धनालीद्वयंसत्रिकादेसौनान्ते
संक्रांतिपंचकमुद्दिनीयषेः तदनन्तरंचमध्यनाम्ना
मायमुत्तरमेषसंक्रांतितानेरूपविष्णुवत् प्राग्वत्सार्धश
नचतुष्पप्राणावारान्सचतुर्भोगैकघटिकोदयंभ
वेघेनविंशद्घटिकान्मानिदिनेसंक्रांति द्वादशकमु
दियात् तत्रसंक्रांतीनामेकादशम
स्वराशमेका ॥ ।

नस्मायेग्मानरथोर्विकयानस्वार्वहूयस्पपादिसम्भिवर
हौराशीयार्वहूयसंमीलनेप्यवंउत्तामितिमायेग्मानरूमा।
रेविषुवद्दयेमध्याह्नार्धरात्रयोस्तुदत्तविषुवत्तामिति य
हस्यात् रात्र्यंतदिनपूर्वांशोमध्याह्नेदिवसत्रयः सप्तर्वे
शुद्धयोमध्यमुदकोविषतेहशीति यत्नस्तुदत्तविषुवदि
नोदयाभिप्रायेणदत्तिणाउत्तरयाने उत्तरायदक्षिणायदा
दक्षिणोत्तरसंक्रान्तिःसावेवंसंविधीयते दक्षिणस्यायदा।
नामसंक्रामेनयथोत्तरम् यावदर्थंनतत्रस्यामध्येनाम
रतोवहेत् तावत्तेविषुवत्प्रोक्तमुत्तरेत्तरायणे उत्तरा
दक्षिणायांतसंक्रामत्सवरानने यावदर्धंवहेत्तत्रयुग्मं
दक्षिणेनोवहेत् विषुवद्दक्षिणंतावद्दक्षिणायनज
मित्यादि श्रीस्वच्छन्दशास्त्रेभिहितेनवाल्लरपूर्वपर्व
येसंक्रान्तीनामुदयश्रावात् पंचकसंक्रान्तिरितिविषुवद्द
यानवमाणांशानातिसंत्यनेनयथाक्रमेवमानेसाविते
नेदेवाम्नायादिशाति एवंरात्रावपीत्येवंविषुवद्दिवसा।
त्समात् प्रारभ्याहर्निशाहृद्वासमसंक्रान्तिगोष्ठासो इमे
वेवासेनाहोरात्रेणसंक्रान्तिचलविशेनोदयादिसर्वेस
मांशिशहुदिकाहिषुवद्दिवसादारभ्याकंमन्यथासद्दांशे
शायोहृद्वासोस्यातांयेनसंक्रान्तिषायिचायचयोपच
याभ्यामहर्निहादशसंक्रान्तयोरात्रौवैवविभागानेय
मेनोक्तःस्यात् अत्रचविषुवत्संक्रान्तीनांविभागोस्फुट
यति रात्र्यंतदिनपूर्वांशोमध्याह्नोदिवसत्रयः सप्तर्वे
दयोमध्यमुदकोविषतेहशी मध्यमित्यर्थोच्छर्वेर्षाः उ
दक्षरातिउत्तरायांविषुवत्प्रारम्भस्तयोः यउक्तम् पूर्वा॰

हे विषुवे वैकमध्याह्ने तद्द्वितीयके तत्तोयं वा पराह्णे वैश्व
यंशात्रवर्तन्येकम् वर्तन्ये विषुवत्योक्रमहोरात्रेणामु
क्रिदमिति तन्वा संशा च नक्षत्राणां संक्रान्ती नामवेद्यपदेश
किं तेमितमित्याशंकाह ।
आमो विवर्षेनाह्नि साम्यं च यामि रुच्यते तद
हेति शयः कालो विषुवतीति हारितः ।
ह्रति रात्रि विष्टुत्यामाविति पाठात् ग्रहन्तीत्यहेर्थे वतेः प्र
योगात् ननु विषुवत्संक्रान्तो यथैवं नियमस्तथा दिनरात्र्यर्कं
यवस्येत्याशंकाह ।
विषुवत्यपि तिह्रासवृद्धी ये दिनरात्रिषु तत्क
मेणैव संक्रान्ति ह्रासवृद्धी दिवानिशोः ।
तत्क्रमेणेति रात्रिदिनवृद्धिह्रासपर्यायास्तेन पंचविंश
द्घटिके दिने वर्तदश संक्रान्तयः पंचविंशद्घटिकाया रा
त्राविति तदेवोपसंहरति इत्थं समानमत्तो वर्षद्वय
विकल्पनम् चार्थकत्वं तत्सत्रयासप्रयासवत्यने
वर्षद्वयेति संक्रान्तिचत विंशतेरुदयात् पक्षेचेति तत
प्राग्वत्याणापानात्म निवारद्वये तत्रकिमत्र वर्षद्वयमे
वोदयाद्वत्यादपीत्याशंकाह ।
समानेपितदः पर्वयावत्सप्रहगोचरे कालसं
तत्स्मत्वे हेनरेकचारगागणपनेडये: ।
कस्यनदपेतपातत्रस्यात्समभाव्यतिभावः तत्त्वगो
कर्मविभागेन कार्यमित्याशंकाह ।
मत्यापूर्वाह्नमध्याह्नमध्याह्नादिपत्तिल
प्रत्नः संक्रान्तिगां वायतन्नाराद्यनकत्नोविते: ।

नासाशक्त्यन्तयोः स्थाने ब्रह्मरन्ध्रोर्ध्वधामनी तेनोदानेन हृदया
न्मूर्धन्यद्वादशान्तराम् तस्मादेषोऽपि वर्षान्तविषुवत्कालवि
चारेयत् यदिपरमुदानयोः प्राणोदानयोरियानिशेषाय
न्याणामस्य ब्रह्मरन्ध्रवर्तिनासिकाद्वादशान्तमुदयस्थानम
स्यऊर्ध्वधाम भवेति शक्तिद्वादशान्तमिति तेनेति शक्तिद्वाद
शान्ते यावदुदानश्वासे: तन्नैवं कालो यो विभागः कैश्चि।
देसंभवेन्नवेत्याशंक्याह ।

व्यानेन तु विभ्वात्ममये व्यापके क्रमवर्जिते सूक्ष्म
सूक्ष्मोच्छलद्रूपमात्रः कालोऽत्र व्यवस्थितः ।

सूक्ष्मसूक्ष्मेति स्पन्दमात्रात्मस्वर्थः अतएव विभ्वात्ममयता।
दिविशेषेणाहन्त्वयम् अतएव चास्य व्यापकत्वात्मनावि
शेषेणानन्ताख्यानत्वे यथावक्रमेण सृष्ट्यादिपंचकृत्यका
रित्वमस्तीत्याह सृष्टिः प्रविलयः स्थिमा संहारोऽनुग्रहो यत
क्रमात्मा स्यादेककाले तत्तत्व्याश्रयेऽस्ततः तत्तामिति प्राण
दिकं तत्त्वेन सृष्ट्यादिकारित्वं एवं प्राणचारमानादिसर्वम
भिधायतदानन्तर्येणानुत्नोदितं वर्णोदयं वक्तुमुपक्रमते
प्राणचारे त्रयो वर्णा यदसंजो वयः स्थितः यत्तत्तो यत्रजः
सूक्ष्मः परः स्थूलः स कथ्यते इह तावत्प्राणचारे वर्णानोप
दानां मंत्राणां चोदयइतिस्थिते सत्त्रिधास्याकारासकःप्राय
त्विकश्चेति तत्राद्यो वर्णानां नैषां नैयत्येन सर्वत्रैवाविशे।
षान् द्वितीयस्तु पदानां मंत्राणां चैतद्धि वर्णोदयपरिगणं
हाकारनियताइति योगीच्छानिवन्धनप्रवेषोऽयदयः यो
ऽपि यस्याभिमतो मंत्रादिः सतस्योदयं कारयेत् अतश्च परे
च्छाधीनत्वादेषां प्रायात्विकप्रवोदयः सवसमनन्तराद्धि
के शतिपादयिष्यते यदुक्तमिति स्यप्यत्र समाख्यातेयत्न।

नेत्रनिगद्यते इति हृदयं तु नवर्णोदयप्रवापन्नः परस्मात्स
स्थूलात्मनयापि प्रकारोभिधीयते यत्परस्माप्रवर्णोद
यस्यान्तरतमभावेन हृद्विश्वमिति प्रथमेनाद्भयमभिधा
नत्वं प्रक्रमते प्रकोनाद्यात्मकोवर्णः सर्ववर्णविभाग
वान् सोनन्तमितरूपत्वाद्नाहतश्चेद्दितः हृद्यस्त्वेक
एव सर्ववर्णसामान्यात्मानन्तोऽस्य हृद्यत्वाद्नाहतश
ब्दाभिधेयोनदनात्मकोवर्णोइदितः सततमेवोदयमा
नत्वात्इत्यर्थः सर्ववर्णपरमपेययस्मात् सततमेरवमं
वोमादिसंज्ञावपुषः परासंवात्तरात्मोपक्षीनेवरा
वे हृत्वापरतरमध्यधाम्नुरूपमभिधानमाह हृत्स
रोजयमकेकरखाग्रलमध्येतरत्व प्रवेश इति हृदंगाः
स्तुर्योन्तपद्मगाः क्रमात् प्रकारोकारयोगादिसन्धौसम्य
तरहृदये प्रवेशइति प्रवेशनप्रवेशइति हृदयविंदुः घएठगां
गोपरितःस्मितो रध्रग्रलमिति द्वादशाग्रलमतएवाका
शदन्तस्थ्वपसादृग्यात्राणवाहैघंड्रिंशदंग्रलानिमवंति
इतिनिर्णयपथेहृत्स्थानोत्रयंरन्तुपपद्यवदीर्घाणामिति प्रा
त्यर्थः प्रतिष्ठेव सम्यगन्तरहृदयस्यादिसन्ध्याविनिरस्मल
रहृदयपर्याचप्रेयकमद्वादशांग्रलमन्तर्दयायेन प्राणा
पानयोर्योगिनः सिद्ध्यत् प्रवेशइतिननरेंगमेपिहृद
शात्मइति ननसमवनभोगकल्पनयातेनद्वादशा
नेक्रकारश्यादिक्रमः परितश्चेतिसर्वतः नेनप्राणा
विसेः ॥

षड्विंशद्दलात्मकहृदयो विसर्गस्य तत्स्थाने द्वयोरपि विंदुना
त्मकत्वात् एतदेवास्य शाक्तिदिशति कादिपंचकमाय
स्य वर्गस्यान्तः सहोदिते एवं सस्थानवर्णानामन्तः सामा
न्यमत्तनिः श्रतिरितिनेन यदेवाकारस्योदयस्थाने तदेव
कवर्गस्येति सस्थानवर्णानामितीकारस्य यकारशकारयो
श्चोरयस्मादिकमः न तु सर्वत्रायं नियमः किंसंभवेन वक्ष्या
शकारह ।

हृदयेषु प्राणरूपस्तु सकारो जीवनात्मकः ।
विंदुः प्रकाशो हार्णस्तु पूरणात्मतया स्थितः ॥

यद्यपि सस्थानतया सकारस्य दन्ता उदयस्थाने हकारस्य च
कण्ठस्तथापि प्राणात्मजीवनरूपत्वात्कारो हृदेति हका
रस्तु प्रकाशात्मकत्वात्सर्वतद्रति एतदुपसंहरन्नवदवतार
यति ।

उक्तः परो यमुदयो वर्णानां सूक्ष्म उच्यते ।

सूक्ष्मस्त्वचिरेणेति तत्र सूक्ष्मेतावदुदयमाह प्रवेशषोडशोन्मु
खेरवयः षंडवर्णिताः तदेवेन्दवर्कमयास्ते वर्णाः सूक्ष्मोदय
स्त्वयम् षोडशेत्यपानवाहस्यानन्दप्रायाप्यत्वात् अतएव य
रोदयेप्यपानवाहएव षण्ढवर्णानामुदयउक्तः गेर्भ्युखशत
निर्गमेन नापाने प्रवेकेचन भोगमंगलहृदयमुदयः प्राणोद
नेगुणत्रयमिति तदेव वर्णानां षोडशके द्वादशके चावल
म्बनास्य सस्थानः कवर्णा याउन्हके प्राणापानाविषये समुदय
न्नेव्यत्र सूक्ष्मेपि वर्णोदये सूक्ष्मायमुदयस्त्र्यर्थः एवं सूक्ष्म
सूक्ष्मे वर्णोदयमभिधाय सूक्ष्मस्थूलमप्याह कालो यं मात्रः
कादीनां त्रयस्त्रिंशतदुच्यते मात्राहस्वः एवदीर्घाष्टके द्विवि
स्तेनैव चादीर्घाष्टकामिति सत्यः तदैः सहृद्विरितिद्विमात्रारेण
रितित्रिमात्रस्य दीर्घाणां चस्ततत्वेपि तमोभेत नस्यो सूचारणापेन

नात् तेषां दीर्घत्ववत्प्लुतत्वमपि स्वाभाविकमिति भावः
एवं प्रकारस्यापि प्लुतत्वमेव स्वभाव इति दीर्घत्वापरिग
णनेन तद्वदस्य प्राधान्येनोक्तमिति नकारस्तु हेयः ते
नकारादीनां त्रयस्त्रिंशदर्धमात्रा इह ह्रस्वानां दश दीर्घाणां द्वा
विंशतिः प्लुतस्य षडित्येकाशीतिरर्धमात्राणामिति तत्त्व
वेविभजनेन किं प्रमाणमित्याशंक्याह।

एकाशीतिमिमामर्धमात्राणामाह तेनागुरुः।

तस्याश्चैव समभिधाने कश्चाशय इत्याशंक्याह।

यद्भगवानेकाशीतिकं मन्त्रमभ्यधात्।

यद्दशादिमस्याः परस्या मन्त्रमातुरेकाशीतिमात्रासद्भावा
त् एकाशीतिकमिति तावत्संख्यापदारब्धत्वात् ननु भ
गवतो व्योमव्याप्त्यभिधानेष्वनतिमितामित्यत्र किं प्रमाण
मित्याशंक्याह।

एकाशीतिपदा देवी शक्तिः प्रोक्ता शिवात्मिका
श्रीमातंगेन यथार्थमे संज्ञातात्मा शिवो यतः।

शक्तिरिति व्योमव्याप्तिरूपा प्रोक्तेति श्रीमातंगे यदुक्तं तत्र ए
काशीतिपदा देवी या सा शक्तिः शिवात्मिका इति तथा मन्त्र
स्वशिवगर्भस्थः शक्तिर्वै पारमेश्वरी कालानलान्तमध्वानं
शिवाद्यामपथाम्बुने एकाशीतिपदोपेतं विद्यापादे मयोदि
तेति अस्या व्योमव्याप्तिरूपिण्याः पारमेश्वर्याः शक्तेस्तत्तद्दा
मेज्ञानमकेवापिकस्याशिवात्मकत्वमपि स्यादित्याशंक्याह तं
यमादि एतस्याकेन प्रकारेणापरिमाणप्रधर्माः शक्तिः
त्याशुम्ना शक्तीनामेकाशीत्यात्मनाः संवातः तदात्मा शिव
इति सामस्त्येनाप्यास्तदात्मकत्वं तदुक्तं तत्र एकैव समस्तानि एकाशीतिपदा
नितत्त्वहसम्यानिकं शक्तेर्वर्णानां तच्छातत्रयं त्र्यर्चान्ति देवस्य समस्तव्यस्तरू
पिणीति एकोपि वर्णो देवानां वाचकः॥

सर्वैष्येकस्यशुम्भन्नेयतस्तेविश्वमूर्तेपञ्चलितवनवैतदाग।
मेनैवसिद्धयावद्युक्तिनोपीत्याह।

तयातयापरामर्शशक्तिचक्रेश्वरःप्रभुः
स्थूलेकाशीतिपदजपरामर्शैर्विभाव्यते।

शक्तिमतःखलुशक्तिरनन्यायुक्तावस्ततःसर्वशक्तवि
भिन्नस्वभावोपिप्रभुःपरमेश्वरःशिवस्तत्तद्वर्णरूपत्वा
न्मूलानियान्येकाशीतिपदानितत्तद्धर्मरूपाणिवाच्याःपराम
र्शास्तैस्तैर्यातयासर्वात्मनेनादितयापरामर्शोपस्यैवैवि
योपद्धतादिशक्तिचक्रेतस्येश्वरःसेयोजनविनियोजनाका
र्योविभाव्यते एवंपस्यतामिःक्रियतेस्यर्थःयतएववाच
सर्वात्मातद्दैतेयावत्तापरामर्शःसिद्धेनावस्येवपदत्वेप
नैकाशीतिविभागतदाह।

ततएवपरामर्शोयावद्धेतुःसमाप्यते
तावत्तत्पदमुक्तेनोस्वामिहीतियमयचिंतम्

नोस्वामिहीनियमःतथाहिनमःशिवायेतिपदंषडर्णंप्र
णवादिकामित्याद्युक्तैकैकत्वेयस्यपदस्यापिपदत्वमापतेदि
तिगणनाविसंवदेन् ननुयदिएवंतदेकाशीत्यर्धमात्रा
त्मिकेयमेवभगवतीपराशक्तिरवस्थितेतिकिमनेनेत
स्यसमयाभिकेनव्योमव्यापिनोपदिष्टेनेत्याशंकाह।

प्रकाशीतिपदोदारविमर्शाक्रमहेतिनः
स्थूलोपायःपरोपायस्वधमायाकृतोलयः।

लयशक्तिस्वात्मविश्रांतिःस्थूलोपायश्चैतेनोपदेशप्रभेदा।
रुपदेशस्यापिभेदइतिप्रकाशितम् एवमेतत्प्रसंगाद्भि
पायप्रकृतमेवानुसरति सर्वमागानवनवप्रस्फुरत्तर्जव
नर्जयन् ग्रंथलेखितिषड्विंशतमेकाशीतिपदोदयःप्रतत्य

लवनष्टधेनवार्धमात्रामंगुलषट्त्रिंशदात्मनिभागणावोर्ध्व
मात्राणामेकाशीतिरित्युदयात् आशंकोदयोविभागान्तरम
स्तीमाह ।

अंगुलेनवभागेनखंविभक्तेनवमांश
काः वेदामात्रार्धमत्यंतह्रस्वतः षड्गुणात्त्रयं ।

एकैकस्मिन्नंगुलेनवधाविभजितेषट्त्रिंशतोंगुलानांस
चतुर्विंशतिशतत्रयंमानेभवेत् भागानां नवैकैकस्या
वेभागात्मनोंगुलस्यचत्वारोनवभागाश्चद्यस्यानामिम
मेनवमांशकावेदाःमात्रार्धमिति अत्यंतह्रस्वदीर्घप्लु
तत्रयाणांत्रयोह्रिः चतुःषड्गुणाद्ह्रस्वस्यैकमात्रत्वाद्द्वादशनवभ
गाश्चद्यस्यानेदीर्घस्यद्विमात्रत्वाष्टादशप्लुतस्यत्रिमात्रत्वा
त्स्तुतस्यविंशतिः एतदेवमेकस्यपति एवमंगुलंत्र्यंशावत
कद्वयमंगुलत्रु दीर्घप्लुतेक्रमाद्द्वित्रिगुणमर्थं ततोह्रस्वलं
त्रिंशतोनवभागानांवत्वारोह्रस्वमशेनवभागाश्च्यर्धः
ह्रस्वभागेह्रस्वद्याप्लुतात्रिंशन्नवभागाभवंति दीर्घानामष्ट
षष्ठ्यकाशीतिरर्धमात्राणांप्रत्येकमेकोनविंशतिशतमिति य
भागाश्चद्यस्यानामिमेवस्यह्रस्वमभिधानस्यनयाष्ट्वेवप्र
णांस्वतस्यैवनवांशोविंशतिक्रमः पदर्शितोभवेदिति नवे
तन्मध्येतकारस्तुह्रस्वपनेनराकेयस्यार्धमात्राप्राधिकीभ
वंति नमानेवांसाकयसुदयश्मांशकाह ।

तकारस्यार्धमात्रात्मामात्रिकः सकतोत्तरा
विश्रान्तावर्धमात्रात्मनांमिसकालितमति ।

ग्रेगुलार्धेदिभागेनहृर्धमात्रात्मनःपुनः हका
रःसर्वसंयोगग्रहणात्मात्मनसर्वगः सर्ववर्णोद
यायतस्मिन्भुमयभावितुः।

कथमस्यार्धमात्रात्मकत्वमित्याशंक्यकेमाविकारमा
त्रिककारमकारात्मकमात्राहृयारम्भकत्वात् अन्तरावे
श्रान्तावितिककारान्तरमर्धमात्रोपकालविश्रम्यमका
रस्योच्चारात् कलिनरमेकाशीत्याहेनार्धमात्राणांचतुरा
शीतिरितिषडशीतिसमाङ्गुलार्धेहिसमर्थाविभक्तेपंच
लेचतुर्दशभागाइतिषड्विंशतोंगुलानांसचतुष्पंचशत
पंचकंभागानांभवेत् तेनपीङ्गलीयेषुषट्सप्तभागेषु
र्धमात्रेति षड्विंशदङ्गुलात्मनिप्राणवारेचतुरशीतेरर्ध
मात्राणामुदयइति नत्वेवमेकाशीतिकालोदयप्रसंग।
कारस्यनाम्नोवोदयइत्युक्तंस्यादित्याशंक्याहरूपेरमादि सर्व
संयोगग्रहणात्मनिसंयोगात्मलक्षणपरत्वात् यद्व्यक्तंपाक
यानिरूपेणनस्यापियोगेत्वाभान्तरविदुः तन्निदर्शनयो
गेनपंचशतमवर्णेनेति अन्तरविसर्गान्तुप्राणितयोः
ककारसकारयोःसमाहारनयोपादानेननिखिलस्ववर्ण
नानसगर्भीकारात् अतएवार्थसर्ववर्णानामादावन्ते
परस्परसंमीलनात्मनिसन्धौवोदयभावक्तवर्णानु।
न्नूननयोर्दिवायतोर्यावअयोपकारस्यर्थः नत्वेववर्णो
दयनाभिहितेनकोर्थइत्याशंक्याह।

रूपेषड्विंशकेचारेवर्णानामुदयःफले
क्षरेसाम्येविलोमेनहारादियावदपश्चिमम्

वर्णानामिमकारादीनामुदयइत्यर्थाभ्यदयाहारइत्याले
क्षरइतिशक्तिलक्षणेसोमेइतिमलिरूपात्मनिभागले

ने
२८९

289

हणोविलोमेनेत्यर्धोदयानोदयेपिविलोममेवाह हादिपाव
दयाप्तिमसमिति तदुक्तम् अयं प्रवाहनेसिद्धिहृत्यंघ्र्या
वरोगतः मृकिस्थेवभवेदर्धपरतलेनसवत्रतइति वस्तुत
स्त्वकारस्यहृत्पदयस्थानेहकारस्यतद्द्वादशान्तइति
एवमेतद्रूपजोवतयैवसत्समपरमपिवर्णानामुदयमाह
हृयकारेद्वादशान्तेहकारस्तदिदंविदुः अहमात्मकमेदे
तेयः प्रकाशात्मविश्रमः अहंतामितिप्रत्याहारक्रमेणाशे
षवर्णान्तःकारात् प्रकाशस्यात्मविश्रान्तिरहंभावोहिकी
तितइति एतच्चापानोदयेप्यतिदिष्टमाह शिवशक्त्यावि
भागेनमात्रैकाशीतिकाहियम् हासमतावेगुलीवदिय
णोवेनसंस्मरेत् शिवशक्त्योरविभागइतिविंदुनादात्मना
णापानोभयमीलनायामित्यर्थः प्रकाशीतिनिरिश्चपलत
णाम् तेनचतरशेषतिरपिहिगुणावेनेतिषड्विंशतोगुला
नाम् एतद्रूपमेहरतत्त्वहवनारयति इक्रः सन्तोदयस्यैषं
हिषोक्रन्त्वपरोदयः अथस्थूलेदयोर्णानोभज्यतेगुरुणो
रितः अथेष्यमाणनन्तेयेशरूणातिसर्वेशेषः तत्रवर्गक्रमेणा
तावद्वर्णानांस्थूलमुदयमाह एकैकमर्धप्रहरेदिनेवर्गो
दकोदयः रात्रौचह्रासमहस्यत्रकेविदाहुर्नेकेयत ह्रास
हृहीतिवाश्रमहोरात्रमपेस्यानपस्रवा तत्रवाय्याहोरात्रा
नपातिमनेसाम्येनेवषामुदयरमाह

एषवर्गोदयोरात्रौदिवाचाष्टवेयामगाः।

अर्धंयामगाइतिप्रतिवर्गमार्धंचतरेग्लमुदयइत्यर्थः:प
वेवायाहोरात्रानपातिमसममाभिधायनेरितरेषामपि
दशोयोत माणानुपादशशनोपृवाशर्दयकावसा।
अर्थेवाकिलसंक्रान्तिवर्गेवर्गोवानिशाः सेतिप्राणवायौमा

सार्द्धत्रयोदशशतीत्र्यर्थैवेति सार्द्धाप्रतिसंक्रांतिनवानां प्राण
वारशतानामभिधानात् तेन दिने द्वादशानां संक्रान्तीना
मुदयइति सार्द्धशतं सहस्रदशकं प्राणवाराणां भवे
त् रात्रावप्येवं सषट्शतानां सहस्रैकविंशतिः अहोरा
त्रमीलनायां पुनः प्रतिसंक्रान्तित्रयमेकैकस्य वर्गस्य
उदयइत्याह ।

तदेकेह्न्युदयोश्चारशतानां सप्तविंशतिः ।

एवं प्रागुक्तसंक्रांतिद्वयवदह्न्याहोरात्रह्रासवृद्ध्यनुसा
रेण वर्गाष्टकोदयस्यापि ह्रासवृद्धी भवत इति सिद्धम् अत्र
प्रागतिवर्गोदयप्राणवाराणां नैयत्यं न स्यात् तत्र तत्
कारेण सहस्रनववर्ग इति येषां मते तेनैषामुदये प्राणवा
राणां कीदृग्विभाग इत्याशंक्याह ।

नववर्गास्तु येषां तु स्तेषां प्राणशतीरवीन् स
ग्विभागैव संक्रान्तिवर्गं प्रत्येकमुच्यते ।
अहर्निशं तदेकेन शतानां क्रतवत्तषी ।

रवीनिति द्वादशसत्रिभागेति प्राणशतत्रयस्याधिक्योनै
पादनात् तेन प्रतिवर्गं प्राणवराणां शतद्वादशकमिति
वर्गं नवके सार्द्धशतं सहस्रदशकं भवेत् तदेकेनेति
अहर्निशामीलने क्रतिवत्सषीवत्तविंशतिः एवं वर्गा
णां वर्गक्रमेण स्थूलमुदयमभिधाय क्रमान्तरेणाप्याह ।

स्थूलो वर्गोदयः सोयमथ्यार्णोदय उच्यते ।

तदाह ।

एकैकवर्णे प्राणानां द्विशतीषोडशाधिकं
वहिः स्वसषकषड्विंशादिन इत्यतथा निशि ।

ने०
२९०

290

चषकषड्विंशतिरिति प्रतिचषकं घणांशगणावाराणामु-
दयात् तेन पंचशतो वर्णानां साष्टशत सहस्रदशकं पं-
णवाराणां स्यात् एवं वोदये विशेषं दर्शयति शतम-
ष्टांत रेतन वर्षेश्वराक्रमश्योत्तरम् यामलाख्यतियोगत
त इशक्या विभागिना यामलाख्यतियोगइति उभय
संमीलनायोर्हि गुणोभवेदित्याह ।

> दिनरात्र्यविभागेन त्वेवं हूत्यासवाराणाः
> सपंचमांशनाडीवर्गवदिवर्णोदयः स्मृतः ।

इकवकान्हौर्नि हाविंशतर्धिकंशत च न ष्टघं त्रयसवार-
णा इति ग्रासावाराणाः सपंचमांशनाडीनि चषकषट्-
त्रिंशतो ह गुणान् एतदुप संहरन्न् स्वतारयति शते
पंचाशिकां मे पंचवर्णानां परिवर्तिता पक्षेनायेतनामा
इत्यन्मन्ते संप्रवन्महे तदाह ।

> वेदाब्धाराः पंचमांशन्नेचारार्थमेकशः
> वर्णोपिके न हि गुणापरिभागो दिवानिशोः

वेदाब्धिताराः पंचमांशेनार्थाकिं विंशत्नेन रहिते त्रुटि-
कमिति योऽशाधिकशतन्त्यस्यापरीमर्थः तेनैकान्-
पंचाशतो वर्णानां प्रत्येकं षोडशाधिकशतं पंचकाधिकं
सहस्रदशकं प्राणवाराभवन्ति प्रथिकेत्य प्रत्येकं च त-
र्थिः सषण्णवतिशतम् एतेन च वाराणां सार्धं च तर्विंशते
किविंदशन्नेन पंचभागविंशतिरिति माष्टशतं सहस्रद-
शकं एतदेवाप संहरन्निष्पलो वर्णोदयः सोपंप्रयाह
सौनियन्ते सत्यरसर्षोन्येगोपि प्रयानि यादित सर्थः ।

इत्यनेनाह्निकार्थं मात्रायाः प्रथमार्धेनोपसंहरति इति
कालतत्त्वं सुदितं शास्त्रमुखागमनिजानुभवसिद्धम् मु
खागमेति शैवीमुखमिहाख्यातेरित्यादिन्यायेन परतत्त्वप्र
वेशोपायत्वाद्गुरूक्तस्यागमो वचनमित्यर्थः सिद्धमिति
यतः शास्त्रक्रमात्तत्तद्गुरुप्रज्ञानशीलनात् आत्मप्रत्य
यितेनानेन पूर्णत्वाद्भैरवायते इत्यस्मात्क्रमशः पारमेश्वर्येण
लब्धसिद्धीति शिवम् ।

प्राणापानसमाश्रयचारप्रविचारचातुरीनिष्ठः
षष्ठाह्निके वरिष्ठां विवृतिमिमां जयरथः स्वके ।

इति श्रीतन्त्रालोकविवेके स्थानकल्पनाख्यं षष्ठमाह्नि
कम् समाप्तम् ६ ॥ शुभम् ॥

ॐ श्रीगणेशाय नमः।

ॐ तन्मन्त्राभ्युदयमगुणीकृतचराचरभैरवावेशः

विद्याविततमवग्रहोदद्भयत्नभद्रागणजयत्यहः।

इदानीं कालतत्त्वानुषक्तमेव द्वितीयपार्थेन वक्त्रोदयं वक्तु
पक्रमते अथ परमरहस्योयं वक्त्राणामस्यतेभ्युदयः च
क्राणामिति मंत्रात्मनाम् ननु सर्वमंत्रसामान्यभूता
या भगवत्या मातृकायाः समनन्तरमेवोदयःकृतः ननु हि
शेषरूपाणां मंत्रात्मनां वक्त्राणामभ्युदयाभिधाने किं
निमित्तमित्याशंक्याह ।

इत्यत्तन्मार्ख्याते यत्नेतेन निगद्यते ।

नत्वेन तन्निगदेनन कोश्यस्याशंक्याह ।

वीजपिंडात्मकं सर्वं संविदः स्पन्दतात्मनाम्

विश्वस्यास्य विमातृपायश्चेतिवर्णितम् ।

सर्वमिदं वीजपिंडात्मकं मंत्रजातमर्थात्मा यत्त्रनन्तरुद्रया
संविदः स्पन्दनात्मतोशक्रस्वरूपावेशविश्वस्यास्य संवि
मातृपायः यारस्य योगिणां भवमपिस्वरूपमाविशेदित्याग
वेषायेवर्णितत्वान्नवेर्णितंतत्तमात्मानत्पकं शस्यार्थः न
नित्वमंत्राणां प्राणात्तरेवं तदुदयस्याभिधाने प्रकान्तेस
वयस्त्वनश्चेति तत्रयत्नेक्रियमाणे न देवासिद्धेनात्यादि
निकथमेवयरसंविदुपायत्वमप्येषामित्याशंक्याह ।

यथा रवेन्द्रुवक्राश्च वरीयं ग्रोवचारतन्म्

एकात्तुमात्रीयत्नेनविवैपश्चोदयं भजेत् ।

एकान्तसंयामनवलात्ततमंत्रोदयेनिशं तन्मन्त्रदेवता।
पत्वात्तदात्म्यतनग्रसीदति । विषयनाव
रहारवंयवाहक्रमस्य यत्नमात्रवाहनाक्रियाविषयत्वाद

केनैवानुसन्धानेनारब्धवृक्षाग्रगतवलीसमवितोय
न्नस्मोवेननैरन्तर्येणावाहनेयथाविवेयन्त्रोदयभेनह
र्धाधोमुखविक्रमेणावरोहचक्रात्मनावैविश्वेणानिष्ठ
नितिसिद्धानस्यासाधकस्यानिशमेशोदयाविषयेणाकैनै
वानुसन्धानेननकेवलमेतदुदयपर्वासिद्ध्यावसमात
शीकतयाग्रयत्नान्तरमन्तरेणानन्मचेदेवनापितादात्म्यत
प्रसीदतीति शुद्धमन्त्रनामर्थम् यथाहिधनुर्वाहयन्त्रच
हवाहकलन्त्रवैविधान्तरमपिप्रयत्नान्तरनिरपेक्षमासा
दयेदेवंसाधकोपिमन्त्रैदयपर्वप्रयतमानः परसंविदे
कान्यामिति एवंवक्रोदयः परसंविदासाधनेनिमित्त
मिमवृप्राणामेपदशतमेस्यानमाह एवरमैकादनिमि
स्येनतद्वोहकपिणेत त्रिकेसमसहस्राणि त्रिशतविंश
तिलया षट्केसहस्राणितपञ्चदशानीवोदयाभवेत् स
मेकोत्रिसहस्रंस्तनुषट्शतानिपञ्चकेसहस्रम् शतेसप्तसमवि
शल्यावर्णाएकरविकल्पिते चतुर्विंशतिगमात्तनवशो
शुद्ध्योभवेत् ग्रथिषष्ठेकविंशत्याशतानाम्दशवर्णागः
पकोनविंशतिशतेचतुःषष्टिःशैवार्णाके ग्रहादशशता
निसृकदयोद्वादशार्णाके चयोदशार्णोद्वाषष्ट्याशतानि
किलषोडश त्रिशत्याविंशतापञ्चदशानिभुवनार्णाके च
नदेशशतेत्वाष्टिःस्यामेवदशवर्णाके चयोदशशती
सार्वाषोडशार्णोतकथ्यते शतद्वादशिकासमदशा
दोसेकसन्ततिः ग्रहादशार्णोविजयाशतद्वादशि

॥ ॥ ॥

अष्टादशारोऽपि विज्ञेयाशतद्वादशिकाद्युपैः चतुर्विंशति
संख्याके चक्रे नवशती भवेत् सप्तविंशति संख्याते तद्
षोडशशतात्मकः द्वात्रिंशके महाचक्रे षट्शती पंचसप्त
तिः द्विचत्वारिंशके चक्रे सार्धशतचतुष्टयी उदयपिंड
योरासाः पिंडमेवं प्रकल्पयेत् चतुःपंचाशके चक्रे शता
नां च चतुष्टयं सप्तत्रिंशत्सहार्धेन त्रिंशताषाष्टके भवे
त् चतुर्मर्धविभागस्तु षट्षष्टिद्विशती भवेत् एकाशीति
पदे चक्रे उदयः प्राणवारगः चक्रे तु षण्णवत्याख्ये सपाद
द्विशती भवेत् अष्टोत्तरशते चक्रे द्विशतत्रयो मतः ॥
विंशतिद्व्यूनमेरसाः षट्प्रतीति द्वयं नित्योन्मेषति स्वरस
ने पवहिस्मनंतं प्रवहतः प्राणस्य षट्शतसहस्रैकविं
शत्याख्यानां भवेदिति भावः एवमेकापि गत्मनो मं
चस्य प्रति प्राणवारं तदानुगुण्यात संख्याकपवोदयः
तेन प्रतिप्राणवारमेकैकस्य पिंडस्य वर्णस्य वोदया
प्रादिपिंडवर्णात्मनो मंत्राणां नित्योदितप्राणवारार्थ
विभागक्रमेण न्यूनसंख्याक उदयः स्यात् तदर्थं द्विक
पिंडकरनितम्याः षट्शतायाः सहस्रैकविंशतेरर्थसा
ष्टशते सहस्रदशके अत्र द्विवारशिकप्राणचारद्वय
कार्येकस्य कप्राणतयोदयस्याविकीर्षितत्वात्तज्जपः प्राण
समः कार्यः इति हि सर्वत्र विशेषेणोच्यते अत एवेह
चतुर्जत्वमत्रके समसहस्राणि द्विशतीति स्वाराशिक
प्राणवारत्रयकालस्यैकप्राणवारतयोदयस्यकाले
नाभिप्रेतत्वात् एवमुत्तरत्राप्येवमेव अत्रापि चत्वारः
षट्शीत्याधिकानि तिसृणामेवं द्विवारद्वयमधिके भवे

ने
२५२

292

त्. तेनात्र प्राणावारस्य किंचिद्देशमूनता कार्या येन गण
नासामंजस्यात्. नैवेनदस्माभिः सोऽन्योक्तित शुक्लमिति सा
तात्पर्यमपवर्तितः अस्माभिरप्यत्र गणनाविभज्य न
प्रदर्शिता ग्रन्थविस्तरभयात्तदनुपयोगाच्च अथैकाधि
रेकविंशतिस्तथा दशवर्णाभागजश्चोदयः शिवाख्य
एकादशवत्तः षष्टिरिति भूम्नाप्येवं द्विप्राणावारवत्तदृश्य
मधिकं भवेत्. द्वाषष्टिरिति भूम्नाष्टसंख्यप्राणावाराणामति
रेकात्. त्रिचत्वारिंशतेति भूम्ना वारद्वयाधिक्यात्. पंचद
शैतिशतानि भुवनेति चतुर्दशरवाधिरिति भूम्ना वा
रसप्तकातिरेकात्. नचात्र संख्यायाः कश्चित्क्रमो विव
क्षितस्त्रस्यैकोनविंशतीनां चक्राणामनन्तरानपदेशनक
श्चिद्विशेषः यावतात्र प्रति प्राणावारमेकैकस्य चक्रस्यो
दयपतनः कार्यश्चमभिहितमिति तेन तत्त्वमपि सिद्धमिति।
द्विचत्वारिंशकरस्य षष्ठाचत्वारिंशदात्मकस्यार्धः अष्टाष्टक
शतिचतुष्टात्मके सहार्धेनेति येनावशिष्टाद्वाविंशत्प्रा
णवारा भवन्ति अर्धमिति अर्धविभागश्चेति येन सार्धाष्ट
चत्वारिंशत्प्राणचारा भवेयुः सार्धात्र पादशतिश्चमयप्रव
नः पंचाशदिति गणनासामंजस्यात्. तदुक्तं श्रीयोगिनी।
कौले नित्यादिने सहस्राणि एकविंशच्छतानि षट् द्विके
दशसहस्राणि त्वष्टौ च शतानि च त्रिके सप्तसहस्रा
णि द्विशतोमुदयः स्मृतः चतुष्के तत्सहस्राणि पंच वै पंचश
तानि च पंचके तु सहस्राणि चत्वारि त्रिशतोदयः विंशाधि
कः समाख्यातो नैव पंचोदयवादिभिः षट्के तत्त्रिसहस्राण्य
षट्शतो नोदयः स्मृतः सप्तके त्रिसहस्रं तु षडशीत्यधिकं सह
नेमिमार्दि।

ग्रन्थोऽग्रे शते चक्रे मेरुपिंगलतात्मके ।
द्विशतात्मा पुनः षोडशरूपः सर्वसिद्धिदः इत्युक्तं नचैताव
तैव विरन्तव्यमित्याह ।

क्रमेण तु मितं चक्रं षट्कत्वाद्धि गुणं यदा ततो
ऽपि द्विगुषोडशांशस्यार्धे मध्यंवमेककम् ।

तेनापि सत्त्वक्रमशलेररर्धपर्यादिप्रकल्पने भागषोडशस्थि
मासत्त्वमङ्गारो भिन्नत्वेन वक्ष्यमाणेन प्रकारेणानेद
शाधिकशतद्वयात्मकं यावद्दत्ते सप्तादशशतनवका
धिकषट्सहस्रात्मकं पर्यवसानास्मिन्नपि द्विगुणो
त्तवत्नविंशतिशतावृष्टकाधिसहस्रत्रयोदशात्मके चक्रे
स्येषाकरीकृत्वा सार्वमेकैकं प्राणस्य चरणमष्टांशस्यार्थे
षोडशो भागस्त्वाद्यो भवेदित्यर्थः तदनन्तरमपि भागषो
डशकस्थितमार्धार्धादिकल्पनेन कृते सति सत्त्वक्रशलेः परा
धाराधिरूढैर्योगिभिः सत्त्वेनि परिमितः प्राणीयस्त्वाराशो
भिन्नत्वेनोपयन्ते इत्यर्थः इदमत्र तात्पर्यम् एवं कल्पनायां
द्विप्राणचारोयः षोडशो भागः स षट्शतपंचचत्वारिंशात्स
हस्राधिकलक्षत्रयात्मनस्त्रक्रस्योदयः स्यात् तस्याप्येवं
कल्पने सशतद्वयैकनवतिसहस्राधिकलक्षषट्कात्मन
श्चक्रस्य द्वात्रिंशो भागस्तस्याप्येवं कल्पने स चतुःशतत्र्यशी
तिसहस्राधिकत्रयोदशलक्षात्मनश्चक्रस्य चतुःषष्टितमो
भागस्तम्यन्तमेव परिमितः प्राणचारो योगिनाम् ।
अभिलष्यो भवतीति ननु एवमभिलषणीयोगिनां किं स्यादि
त्याशङ्क्याह ।

एवमप्यन्तसंरूढप्राणचारस्य योगिनः क्रमेण
प्राणचारस्य ग्रासमप्युपजायते ।

ग्रामइतिविरुद्धनयापुनरप्युदयात् पुनोप्यस्याः किंस्यादि
त्याशंक्याह ।

प्राणाग्रामक्रमाभावमकालमेकरूपणास्थितिः सं
विदेकैव सर्गोस्या ज्ञानभेदव्यपोहनात् ।

ज्ञानभेदापोहनमेवोपपादयति तथाहि प्राणचारस्य
नवस्यानुदये सति न कालभेदजनितो ज्ञानभेदः प्रक
ल्पते कालस्य साक्षात्प्राणोपधिकानमिति प्राणस्यानुदये
कालोपि नोदितस्तस्याभावाज्जनितोपि ज्ञानस्य भेदोन
भवेदिति पूर्वक्रमयुक्रमेकैव सर्गोऽसंवित्स्यादिति ननु प्रा
णग्रासक्रमेण कालस्यापि ग्रासोऽस्तु न इति तदाहि न संवे
विदिभेदेनासितस्तथापि हि नोऽभविष्यति येनेदं नीलज्ञान
मिदं पीतज्ञानमिति विभागः स्यात्तावतैव कथमेकमस्याः
सिद्धमित्याशंक्याह ।

संवेद्यभेदाज्ज्ञानानां भेदेऽशिवविहितवत्
नह्येकोनन्तसंवेद्यभेदः संविदभिन्नात्

एवंहि नमगृहागगनादिवेद्यभेदेपि कथमेकमेव नग
हि ज्ञानं स्यादित्यके शिवविहितवदिति यत्र तदेशाव
स्थितस्यापि हि शुक्लनराभासमयपवप्रकाशो भवेदिति
भावः परापूः तस्मात्तस्यापि वाच्ये स्थौरेकानेकवेदनात्
ग्रनेकसदृशाकारानानेकेव प्रसज्यते इति तस्मादस्य का
लयवभेदकः स वा नितसमस्तदर्शनं तस्मादस्य का
मादानन्त्ये निरोधो सत्त्वगणस्याभिमतो येन ज्ञानस्या
नसत्त्वरूपेणानेन ग्राह्योरेनोसङ्गति भवेत् तदाह कालस्य भेदकत्वस्य सं
कोवस्थितिमित्याशंक्याह । कालः ननु वा स्य सं
नेनानिपनोभयानपरिच्छिन्नाज्ञानोपवसमास्य
मनेकत्वं ः । सोऽस्य सद्भावपिज्ञानं यावतिष्ठु नेभाहरणं

नत्वस्यपरोयाधिकः कस्मादेवंनिर्देश इत्याशंक्याह ।

अप्रत्यगामसनंनिर्विकंनिशोरपिपार्यते

अप्रत्येतिप्रत्ययोनिर्देशः कालत्वतत्त्वादिनामासा
हृत्तयोनेत्यर्थः एवंसत्यादानन्तरंनिरोधस्तस्यानेन
स्यार्थेतोकश्चितोस्यातामू तत्स्त्रावेवमध्यमध्यवश्यम ।
आद्यमिन्यस्यादिमध्यावसानेसंदेशनमापतेदितिनिर्देश
त्वेभिर्विक्ततेसंशनमभिहितंस्यात् यदाहुः यथान्तोक्ति
तत्तरसैवनलोकस्यतत्त्वांश्चितिरिति इत्यमादिमध्याव
सानांनिर्विमानत्वणवत्वनरिमाश्रुक्षइत्यादिमध्यान्तर
परमाणुर्देशानामध्येविचारोक्रियमाणोसएवपर्यन्त ।
योगइत्यनवस्थानांचकिंचिन्मिद्धेदित्यतिनिशोरपिनस्य
लक्षणंकर्तुंनशक्यंकृतंवानयरोहमियात् ननुयद्येवंन
तानस्यापिकोवयियैनेतामिहरूपिनेभवेदित्याह ।

सानंकियदेवेत्रावनतद्भावोनभासते ।

किंयदितितस्मिकत्वेपिकिंपरिमाणमित्यर्थः तद्भा
वदितितानाभावः तेनयावमद्भावेहत्वतावदेकम
पितत्तानेभवेदितिभावः अभावश्वयत्पत्तयासः कार्येश्च
मन्यवाक्युपपादितमितिनतएवावधार्यम् ननुयद्येवंत
तद्भावोपिकदाजायतेयेनतानस्याप्यवयिरित्याशंक्याह ।

तद्भावस्तुतोतावयावत्तावार्थ्यवत्मीति अर्थे
वात्मप्रदेशवानसंयोगविभागिता ।

तानस्यचतद्भावोनजायतेयावदिन्द्रियाणामर्थस्य ।
प्रमाणवांसंयोगविभागोनस्यातामू तदभिरतेन्द्रियसा
पारम्पमानत्वौतादिविषयेतानेजायमानेयदानीत्ता

ने.
२२४

२२५

हिनाविभागउत्पद्यते नीलादिनावासंयोगस्तदातदभावइति
नन्वप्रदीपादिवत्प्रतिक्षणंकारणोपयोगाज्ज्ञानस्यक्षणि
कत्वेसर्वेषांनावदविवादः अन्यथाविरतकरणव्यापार
स्यापिसमाननीलादिज्ञानेस्यात् नकिमेतदुक्तम् यदिवि
धारणायावत्संयोगविभागोदयस्तावदेकमेवज्ञानमि
ति एवंहिधारावाहिनोविज्ञानानामभावोभिहितोभवे
त सत्वंकिंनभवद्भिरुक्तविनेननिरन्वयविनाशात्मत्वक्षणि
कत्वेनस्वाहियाभिदधः अनन्तोहित्रिचतुरादिक्षणावस्थ
यिज्ञानेभवेदितिसमनन्तरेक्षणनिर्णयेनैवोपपादितेन
स्यादेकस्यापिनीलादिविषयविज्ञानेनतावत्रादिद्वि
पूर्विभागादेनातदभावादिस्थितेएवाकिन्तुननथासंवे
द्यते तेनधारावाहिनांविज्ञानानामपिअभावोपिनस्यात्
हितिनकश्चिद्विरोधः संयोगविभागेनापिकिंस्वकारणाक
भवन्नेवव्याशंकाह।

सावेदयतेस्पन्दमयीतन्मात्राणाधृवे भवे
देवततः प्राणस्पन्दाभावेनसाभवेत्।

स्पन्दमयीतिस्पन्दःप्रकृतिर्मूलकारणंयस्याःसास्पन्दाधीनैवे
त्यर्थः देशाद्देशान्तरेहिचलनलक्षणस्पन्दनेरणासंयोगोत्पत्तेवि
उमतेवैवमभिप्रायःस्पन्दश्चप्राणाश्रयइति पारंपर्येणसं
योगविभागभागिनापिप्राणगतेवनिश्चितंभवेदितिप्राण
स्पन्दाभावेस्यान्नभवेत् निमित्ताभावेनैमित्तिकस्याप्यभाव
इति नीलात्तदभावोपिकृतस्पर्शः नन्वभवत्ना।
मंसंयोगविभागेनामावाम् ॥ ॥

किमनयानच्छिन्नयायावनासत्वभागतागमक्रमेणकाल
ग्रासेत्वेनैकैवहर्षसंवित्स्यादिमध्यकालेनदेवकथंचि
द्वेदीर्घत्वमानामित्याशंक्याह ।

नस्वभावाद्विनानाभावःसैवनसैवधीः ।

तस्याःसंयोगवियोगभागितायाअभावाद्धितानस्याद
भावोनस्यात् यद्वियदन्वयव्यतिरेकानुविधायितन्नका
र्यंभवेदितिभावः एवंसतिसाधाध्यायाधीःसैवनैवेद्य
नत्संविदन्तरमेकैवहर्षसंवित्स्यादित्यर्थः ननेवमे
कस्याएवसंविदःकिंदीर्घापरैकोकारादिहेतत्वेनावभा
सोभवेदित्याशंक्याह ।

नवासौवस्तुनोदीर्घोकालभेदव्यपोहनात्

अभावितिधीःदीर्घेमयोत्रसत्यापिदैर्घ्यादिहिकलाधीनं
नवास्याःस्तंस्पर्शोयवास्ति अकालकलितत्वात् तदाह

वस्तुनोयतएवायंकालेसंविन्नसंस्पृशेत्

नहिकालत्रयगामित्वमुच्यते नतत्सदाभासमानत्वमेवं
हित्रिकालेष्वभासमानत्वमुक्तंस्यात् यदाहुः नसदाननत
दानवैकदेश्यपिमायत्रनकालधीर्भवेत् नादिदंभवदीय
दर्शनेननवानिमंनचकथ्यतेऽन्यथेति नतुयद्येवसकाल
कलितावस्तुनएकैवसंविदस्तितत्कथमयंभेदनिर्भाव
व्यहारःसिद्ध्येदित्याशंक्याह ।

अतएकैवसंवित्तिर्नानारूपंतथातथा ।
[illegible]विनानानिर्विकल्पापिविकल्पोभावगोचरे ।

अतःकालसंस्पर्शाभावादेकैवनिर्विकल्पापिसंवित्तिर्ना।
नारूपेणतथातथानी·
नारूपेकाभाससमृद्धेनात्मनिभावाविषये

तं
२९५
~~२९४~~
295

नीलादिरूपतया विज्ञानानां विमर्शात्मा विकल्प इत्युच्यते इ
ति न वाच्यस्यापि व्यवहारस्यापि विलोपः तन्न तथात्वतयावि
मर्शोऽपि शुद्धस्यात्कथमेकत्वमेवेत्याशंक्याह ।

सन्तानान्तरेणपाव न तु रेदं तेनावेदवसः नावा
नेको विकल्पः स्याद्धि विपर्ययं वस्तु कल्पयन् ।

तत्तस्मात्सर्वोऽकान्त तदर्थादिसंयोगविभागोत्पादलक्ष
णाहं तेनार्थावादिकल्पवस्त्वन्तरविषयस्यैवान्तरेणादिने
नावभासनाप्रकारं वस्तु कल्पयन्नपि स्वभावादीर्वदीर्वषक
एव विकल्पः स्यान्न पुनरनेकरूपस्पर्शः यत्र तदनेकाभासयैम
नावैनैकस्यैवानुसन्धानस्वभावात् ग्रस्यपादनरमस्यः
पत्ताभयवतनभवेदिति भावः तदाह ।

यद्विच्छेनविज्ञानेष्वोविकल्पो नोपपद्यते मध्ये
कोऽनभवेकश्चिद्विनतगात्मापिनानाविदन् ।

येऽशनिवोहः इत्यमितिसन्तानान्तरोदयपर्वविकल्पान्तरा
भिलापादनेकास्मिन्नेवस्यैवेत्यर्थः पकइतियत्रसन्त
देवटशापति शाङ्गाभृष्टणापालानो वाच्यवहारः सिद्ध्येत् एत
सावम्यान्तामिकेवेस्याकिं कथं कोऽविकल्पः किलकथ्यते
नेयान्त्याद्विकल्पः काकणापिनो विकल्पयेत् यदइत्यपि
मागासत्त्वनिविष्टनः कथ्यतेऽत्रभवद्भिः यद्वक्ते ग्राभिलाष
वणाकामिकेतिवावः क्रमभावित्वात् इत्यक्रमिकत्वादि
कल्पस्यादिनानोनल्यणानोयधस्तनानवानोवाद्यदया।

केनकश्चित्कल्पितोपिविकल्पात्मप्रमाताकिंस्मृत्यनुवि
धत्तमकल्पपूर्वोपरानुसन्धानादेरभावाच्चकंयाविक।
लयेत् विकल्पस्यस्वरूपलाभएवनभवेदित्यर्थः अतए
वचकारोच्चारकालेटकारस्याभावात् तदुच्चारकालेच
तस्यप्रध्वस्तत्वाद्यचघटशब्देनावाच्यात्रापिविकल्पोनसिध्ये
मत्रव्यवहारादिविलोपएववास्तांतदवस्थानमात्रेपिका
वाभेत्यर्थः नहितन्मतेकोप्येवंविधोविकल्पोस्तियस्तांश
मात्रेपिघटेतिध्वनितं तथाद्येयांतत्क्षणभंगत्वात्विलोपेभ
वेदितिभावः नचैकमेवमात्रासमस्तवस्तसर्वेष्वनुयायिपत्तानं
किंचिदस्तीतिमतेनतत्क्षणभंगराणएनेकानितानानिन
सन्तीति तन्नान्येवसमूहितानिवाच्यव्यवहारनैपुण्यभा
निभविष्यतीतिकोदोषइत्याशंक्याह।

नचज्ञानसमूहोस्तितेषामनुगमस्थितेः।

अनुगमस्येतिद्रमादनानन्तरेणाभिरोपस्याभिधानात्
तस्मादैकालिकएववाच्यव्यवहारस्तन्मतेनासिध्यदित्याह।

तेनासंगतएवैषव्यवहारोविकल्पजः।

तेनास्मन्मतएवव्यापानित्याह।

तस्मात्मन्वन्तरेयाघधर्मोदिपानावदेकके
विज्ञानंतद्विकल्पात्मपर्मैकोटीरपिस्पृशेत्।

नयावद्विकल्पान्तरनिर्हंस्यतानंतरेनोदेतितावज्ञातव।
घटत्वक्वलत्वाद्यात्मकेधर्मोचमापिविकल्पएकमेवैत
हैकालिकंतानेस्यायेनैकानुसन्धानुप्राणितः समग्र
एववाच्यव्यवहारःसिध्येत् नचैतदस्सर्वंतथास्तोपलामेवा
कोपित्याह।

तं
२६६

296

प्रकाशीतिपवोदारशानामर्शात्मकस्ततः
विकल्पःशिवतादायोपूर्वमेवनिरूपितः।
ततश्चानेकधर्मपरामर्शात्मकत्वेपिपकत्वलक्षणाद्धेतो
र्योपयोगिरूपाणुद्दविषयात्माविकल्पस्तत्रदनेकहृदादि
शानामर्शात्मकत्वेप्यकतामाधितिकफलरूपाशिवताप
वदतानीतिपूर्वमेवास्माभिरुक्तं नन्वेकास्मिन्नेवयागावा
रेपकपिंडात्मकाशुक्रादारभ्य सर्वतःशानन्दशीतिमहत्वं
यिकचर्यारशालतात्मकचक्राद्यंतेयाववकारांस्तारसि
कपवोदयोवतेनेशनियोगिनोयतीनियतचक्रविषयः
कथमवगमोभवेदित्याशंक्याहद्यान्तोपदर्शनेनोपश
मयति कथाकर्षीनंतयामीमेवयत्नथाभवेत् वक्र
॥ चारगतान्यत्रानहस्तुकगतैवधीः कर्षीनंतयामीत्ये
वामिच्छापूर्वकान्याणीयाघन्ताघहयोगिनस्तथाभवेत्से
स्फुरितादित्यायेनकर्णीहयमेवन्मस्त्यानहृदेकपिंस
दिवक्रप्रधानोयः प्राणोपस्थारसलक्षनारश्मियत्नात्स्थूक
गेवधीः प्रतिमितोदयप्रतीतिनियतवक्रानिष्ठपवाववायो
भवेदित्यर्थः अयमत्रभावः रहस्वलयोगिलायत्रकापि
कर्मणियस्यकस्यचिन्मनस्यावस्थप्राणसाम्येनोत्था
रः कार्येमध्याह्निकार्यासिद्धिःस्यात् तदुक्तं जपेत्याग
स्यसाम्येनततः सिद्धिर्भवेद्ध्रुवम् नान्यथासिद्धिमा
प्नोतिहास्यमामोतिमलरोति ततश्चैकपिंडात्मनो।
न्यथावाचक्रस्यारयंतस्तपवावधिः प्राणसाम्यस्यस
वैवैवाविशेषात् नदाह स्पदेशमार्चनादीनांयाग
साम्यमेतोविधिः होमिति ॥

तत्रापि मेयोच्चारस्याभावात् अनच्कस्याप्युदयाद्धेतोः से
ध्यायामस्तु सारस्मिकप्राणवाराभिप्रायेणावर्णीभूयस्त्वाभू
यस्त्वानिबन्धनेनेत्थात्वमिति नकश्चिद्विशेषः किमत्र प्रमा
णमित्याशङ्क्याह ।

सिद्धामतोऽकुण्डलिनी शक्तिः प्राणसमोन्मना उक्ते
श्रीत्रिकसारे च तदेतत्परमेशिना ।

तदेतत्परमेशिना श्रीसिद्धायोगिनीश्वरेमते श्रीयोगिनीकौ
लेचोक्तमिति सम्बन्धः तदेकपिण्डयात्मकमन्त्ररूपतया
बहिरुल्लसंती वर्णाकुण्डलिन्याख्यापारमेश्वरी शक्तिर्यदि
नाम प्राणसमाप्राणसाम्येनोदयमियात् उन्मनाशिवैकात्म
तया स्फुरेदित्यर्थः यदुक्तं तत्र कुण्डल्याप्राणसमं जपेद्धोमप्रा
णसमं कुरु एवं प्राणसमाशक्तिः कुण्डल्याख्यामनोन्मना ।
इति श्रीयोगिनीकौलेग्रन्थं पठति ।

पदमन्त्रादिरेवैकविभागशक्तिनवग्रहपदे
उक्त्वा मंत्रज्ञो जपादेस्मन्त्रभाग्भवेत् ।

पदप्रधानानि मंत्रात्मकानि यद्येवं विधे वा एकपदे भुशक्ति
नवग्रहविभागीकृत्वा एकैकपदमपि प्राणवारप्रविभागेनो
दयं कारयित्वा जपहोमादौ मंत्रोदयज्ञानानां योगी फलभा
ग्भवेद्यथोचितं फलमाप्नुयादित्यर्थः ननु कोऽसौ विभागः
किंवा फलमित्याशङ्क्याह ।

द्वित्रिसमाष्टसंख्यांते लोपयेच्छक्तिकोदयम् ।

इह च क्रमाणां प्राणक्रवदेक द्वित्रिसमाष्टादि यदपि प्राणसंख्या
मर्याशक्तिकोदयं अनेकपदपिण्डात्मकचक्रपर्यन्ते विभा
गमाश्रित्याद्यान्त्याणवाचारं लोपयेत्प्राणाग्रात्मकरूपीदित्यर्थः
यतदेवाहिमत्यफलयोगिनां यदकालकलितापापरस्मो

ने
२२।०

227

संविद्यन्तप्रवेश इति यथेवांचैवावधानत्वमित्याह ।
अस्य शक्तिस्थितामंत्रविद्यावाचकनायकाः
परापिंडस्वरूपेण ज्ञातव्यास्याः सदाप्रिये ।
ग्रंथकाः शक्तिमार्गेण न नमाः प्राददयेन्नये नेन
सिद्ध्यंतिपत्वेन जन्माः कोटिशतैरपि ॥
इतिप्राग्युक्तेः सर्वैतावाचकप्रधानामंत्रविद्यावायदीपं।
उस्वरूपेणासमनन्तरोक्तपदीपं ज्ञा इहि गत्या शक्तिस्थिताः
प्राणाप्राप्यनोदिताः सर्वकालेन यादैपोज्ञायेपयथाविना
योगिनासिद्धिः स्यात् ग्रन्थाहि निमोदयेनप्रवसत्त्वेपय
त्मन्महानत्वसहिष्प्राधामाउदयप्स्येतपवननास्तिहिप्रर्थ
यिनात्मदैवश्रेयाश्रूपशक्तिरूपमप्यधामनि श्रयोजिता।
त्यधामाणाम्मादयेननिर्गमेनात्मावेशेनापियेमंत्राद
योननमात्रेकोटिशतैर्यत्नेनापिनमानसिद्ध्यंतितोपूर्णा
होनेनशक्ताद्यत्वर्थः यदुक्तं नविन्देन्नियदामेधीसहिमंत्र
रवत्मनो उदयात्समरूपेणामन्त्रात्मफलप्रदाः भोगं
मोदेनयज्ञेनिनमाप्याद्यास्त्रपूजिताः ईप्सफलप्रयच्छंति
शिवाःसालेप्रचोदिताइति मंत्रविद्यावेधनेनाज्ञेनादेशादि
इमन्त्रविद्याधरादिप्रान्ताविमः नन्वसर्वेषांमंत्राहीनामवि
शेषरोगावविशेषत्ववस्याकिमस्मयावत्याशंकाह ।
मालामेवसर्वेषुमानसोनपठ्यते इयोश्च
वौशकरद्येनेषां नपरिकल्पयेत् ।
सर्वेषांति विद्यास्वपिमानसइति यदुक्तं आत्मानसूण्यते।
यसमानमानपठ्यते आत्मनासूपनेयस्वतन्त्रपाशुवि
नानुने येरम्याणान्निपंदेवसशाद्रः सगराहत्वरते वे
नेनविकल्पेनसाहस्याधोसिद्धोनेषपः ॥

नेत्रसमनन्तरमेवोक्तं यच्छक्तिवर्णानि ग्रयोजितामेशान
मिश्रन्नोनितं किमिदमुच्यते शङ्कादयन्तेषां न पोरकल्प
पादेन्मा शंकाह ।

पदमेतत्तु सर्वं तु यावत्तत्पदशक्तिगम् शक्ता
ते मनन्ते तु कैः तावज्जप्यन्त साधकैः । तावती
तेषु वै संज्ञा पदेषु पदसंज्ञिता तावन्नमुदयं
कृत्वा त्रिपदोक्तादितः क्रमात् ।

द्वादशाख्ये द्वादशिनेव क्रमार्धं शनैर्भवेत् उदयस्तद्धि
सवन्नु स्मृत्वारेशञ्चतं भवेत् षोडशाख्ये द्वादशिने भवेत्स
न्तरश्रीतिगः उदयो हि शतं तद्धि षट्पंचाशन्नमन्तरं वा
राञ्चभागोस्हीनत्रकयपन्नापिकान्तुधाः ग्रन्थाधिके द्वादशा
तेपादार्धविंशतिवस्तु उदयं समशतिकामहाघाहिर्यन्तो
रिमा पदप्रधाने तु सर्वे तु विद्यादिरुपे तु मंत्रे तु पदानां मारा
शके स्तु साम्यगतेन जपाय मितुकैः साधकैर्योव्यक्तं तेश
काते तावदेव सर्वकालेन जपनीयं येन तेषु पदेषु त्रिपदोक्तं
दिकेव क्रमसवलम्व्याविभुवन्नेतपरिसमाप्यते द्वमादेनी
मात्रमेशाकेकेपदं वक्र पदन यागे भञ्ज सममूलस्य पदस्य
माणवारेणासकृदुच्चारयितं ग्रशकात्तानावन्नपदांशप
रीमाणं माणशक्तानुदयं कृत्वा तावतीपदांशपरिमाणो
वपदसंज्ञितानजपस्य मरव्यास्यादिति प्रथमप्रभावः नके
वलमनेकपदस्य मंत्रस्य माणाशक्तोसकृदुच्चारयितमश
कात्वं यावद्दूरं तथातत्पदस्यापीति तस्याप्यमोशिकया
विभागः कार्यो येन शनैः शनैरेकमेकं तदंशं माणाचारे
णोच्चारयन्तो योगिनोलभन्ते यादि सिद्धिरिति तदुक्तं तत्र
पदमेतत्तु सर्वं तु विभागं शक्तितत्त्वगं पदेषु क्रमात्मंत्रतो ।

ने
११८

298

जपेन्नित्यं न कारयेत् द्विजसमान्यं संतानेनोपयच्छाक्ति
कोदयम् इतिशक्तिस्थिनामंत्रा विद्यावाचकनायकाः
पदपिंडस्वरूपेणानानापाञः सदाप्रिये निर्मादयेमहा
नेवडदयस्यमहाशिवे प्रयक्ताः शक्तिमार्गेण प्रजमा
श्रादयनन नैवसिद्धितिपत्नेनेनिनया मालामंत्रेडम
वेडमानसोजपध्यते शकारदपेनवेनेडनकदावेव्य
कल्पयेत् यतस्तेषांवरारोहमानसस्तजपः स्मृतः कवि
खैवउपांशुः स्याजपःशास्त्रेडकीर्तितः महामंत्रेडसर्वेड
यावन्नमदशक्तिगम् शक्तिनेमननेडक्तेः प्रजस्मेमाय
कोनृपैः तावतीनेडवेसंख्यापेरडपदसंख्या तावत्
उदयक्रनाचिपदेकादितः क्रमात् ग्रनस्त्वंसामस्यनमे
लामेमहानेषा गाशक्तोडदयकानेनशक्तानेरलक्रमे
घोशक्रदयनपरिकल्पयेदिति नतसर्वेसविकयात
यावेदिजन्मस्मात्स्यफलप्रदनात् प्रथमेनस्यात् यडके
प्रथमस्तजपःप्रोक्तः प्राणसंख्याविवर्जितः इति यदवि
भागदशेयाति द्वादशेमादिना द्वादशाभ्यहानापदा
त्मकेमालामंत्रायात्मनिचक्रे द्वादशितेसंजातद्वादशसं
ख्याकेप्रत्येकंपदद्वादशकस्य द्वादशधाविभागेकृतेस
ति द्वादशांतावत्तः चत्वारिंशदधिकेशतेभवेयेनत
स्यापिप्रत्येकंसार्धशतेनप्राणाक्षराणामुदयइति स
घट्शतसहस्रैकविंशतिः प्राणाचाराणांस्यात् ते
नोघदृपंचाशदधिकेचक्रेद्वादशयाकृतेषोडशांशा
प्रत्येकंप्राणाचाराणांशतद्वयंभवेदितिभावः तस्य
क्षि ॥ षाणांवनरस्यीतिः प्राणवनेरवाव
॥

हृत्वाप्त्वाराष्टभागैरयमुदयोभवेत् तथाष्टाष्टकेचक्रेतः ष
ट्पदात्मकेचक्रेद्वादशधाक्रान्ते प्रतिपदं द्वादशकं प्राण
चाराणांविंशतिर्वसुनवत्याविंशतितथाचरणवेनरधिका
वशिष्टत्वादेवमष्टभागमुदयोपतस्तुतः षष्ठ्यात्मनश्चक्र
स्यद्वादशभिर्गुणनादष्टषष्ट्यधिकशतसमकलत्वाणामे
त्सवाभवेदित्येवमत्रसर्वत्रप्राणचाराणांषट्शतानामह
नैकविंशतिरेवभवेत् यतदेवोपसंहरति षष्ठचक्रोर
यःश्लोकःसाधकानांहितावहः ननुप्राणचारोदयान्तःसा
ंवक्काणामुदयःसपवकीदृग्येनसोऽपिसादिमाशंक्या
ह।

निरुध्यमानसीहृनीस्वकविश्रान्तिमागतः
सुस्माग्यथावहिश्चाम्यतावश्चारोदयोऽयम्।

इहखलुयोगीसंकल्पात्मिकामानसीहृनींनिरुध्यान्तर्मु
खीकृत्यचक्रस्यैकाधिष्ठयात्मनोमंत्रस्यविश्रान्तिमध्यधा
मकारस्मागतःसन्नावकम्पापहृदयारभ्यद्वादशान्तप
र्यन्तंनिर्गम्यपुनरन्तःप्रविश्यहृदयेवविश्राम्येत्तावदयमश
णमोदयोभवेदित्यर्थः अत्रैवचैतत्प्रपंचनिरूपयात्सिद्धादिवि
भागमप्याह।

एषोसमुदयेतत्रप्रवेशैकान्त्यनिर्गमाः त्रयर
म्यनसूर्वोक्तःसिद्धोमध्योदयोवरः।

अत्रपुनःसम्यकमध्यधामैकात्म्येनप्रवेशपर्यन्तेप्राण
स्योदयोनिर्गमेपूर्णोयथाक्रमगत्यापरिपूर्णेधाम्निप्रवेशे
कान्त्यनिर्गमलक्षणास्त्रयःप्रकाराःसन्तीत्यर्थःप्रकारत्र
यमध्यात्सिद्धिनिमित्तंमैकान्त्यलक्षणोमध्योदयएवप
वेशनारोपिवरःश्रेष्ठइत्युक्तःननेवंवचनेकिंप्रमाणमित्याशंक्या
ह।

५८

आद्यंतोदयनिर्मुक्ता मध्यमोदयसंयुताः
मंत्रविद्यास्त्वशेषाणां सिद्धिभाजो भवन्ति हि ।
मंत्रवर्गोऽथ पत्रस्था विद्यावर्गोदयाद्यवित्
तिषां समाहिते पाके शीघ्रमिह शक्तिके चिके ।

आद्यंतोदयोर्निरोधमुपवेश्य मध्यमोदये मध्यमे के स्मिन् हृदन्ते नैव मंत्रविद्यावर्गे नानाप्रयोगो निर्विलम्बमेव सिद्धिभाग्भवति मर्यः नत्वं ज्ञिन प्राणास्या हृत्कम यानिनः किं नामासाध्यं पदमणगं कर्यात् प्राणानयनेः उन्नयनकृताः कथमेनांति सिद्धिर्हि समाश्रवाह ।

हिविस्तुतवीमात्राभिर्विद्यावावकमेवया
तत्कोदयपुन्तेनितं सयप्रभूतेजपत्सदा
पिशान्तरपदे मंत्रमेकैकं शक्तितत्त्वयम्
वहूतरमत्ययामंशोविद्यावाकमेववा ।

शक्तिस्पंदेनवतेनवविभागस्वेनमोन्नगः आरूरूत्वःउन्योगी हिविस्तुतवीनां तत्स्यानुसारेणकम्यादिकमेणा विनानेवहानानमोगोत्रिगुणक्षोदिकाक्रयादितेनति नामात्राभिरनेकान्तरा विद्यामन्तेकपिंडवावकमनेकुपदवामंत्रमेकैकं पिंशान्तरपदेः पृथगभूतमेकमेवपि इमतंरपदेवाममीकृपुत्र्याप्राणशक्तितन्वगतंकृत्वात् नादयपुन्तेमध्ययामेकाल्येनसदानेपहस्तनादिकर्णा दिमर्थः अनपवपदादिविभागमुस्यावहूतरपवयःपुन मंत्रादिलमात्रकृत्वयोगीनावतःप्राणानिशयस्याशकामा स्मिकस्पंदेनवकर्यात्सकृदपमेषानपारिकल्पेपदिस्याःन उपयेमावहूतरनयासामस्पेनप्राणशक्तावुदयकर्तृ नशक्तेन नमप्रमनेनेनशकर्कमणासमन्तुपेनदाक्विमाण मोगे नेत्स्यादि ॥

गेनमोन्तगतेति ननु मंशान्तरवत्मदृपिंडादिक्रमेणैषां
विभागोस्ति येनांशांशिकयापि शक्याबुदयः सिध्येत् अत्र
आह तत्त्वाभिरेवं विधानां मेयाणां न पयवनकार्यं स्तके
स्यात् आरूढस्पन्दयोगिनो न केवलमूढ एव समुदये
प्रवेशादि द्वैविध्यं यावत्तदेशेषपीमाह ।

प्रसिद्धिस्तन्वोदये तस्मादहोरात्रस्त्रिशास्त्रिशः
विभज्यते विभागस्तु तन्नैरवाचिशास्त्रिशः ।

तस्मात्पूर्वोक्ताद्धेतोरस्मिन्प्रक्रान्ते तन्वोदये कार्यकारणयो
रभेदोपचारात् स्फोटदय प्राणापानात्महोरात्रस्त्रिशस्त्रिशो
विभज्यते केवल एव प्राणापानो वा प्रवेशैकात्म्य निर्गमा
त्मना प्रकारद्वयेण विभागमापद्यते स्पन्दः तेन यद्युच्छा
त्मनोरुभयोरपि प्राणापानवाहयोः प्रत्येकं प्रवेशादि द्वैवि
ध्यमिति प्रवेशादेः प्रत्येकं तत्त्वादशक समुदयः एव मात्माविं
भागोपि तन्न स्त्रिशस्त्रिश एव प्रवेशाद्यपि प्रवेशनिर्गमेका
त्मलक्षणप्रकारद्वयभागमवेदिमध्यः तेन प्रत्यंशलवत्वष
पमपि प्रवेशादीनामुदयः इति सिद्धम् तदारूढस्य योगि
नः परिमितप्राणचारीये प्येवं वक्रोदयः सिद्धोदयाभिप्राय
एव भेतत्त्वसंगादभिधाय प्रकृतमेवानुसरति ।

स्वोदयेपि विश्राम्यहितीयेनोहूसे यदा विशेच्चा
वीर्यकायोगात्तदोक्तावोदयो भवेत् यदाहृणोद
यात्मानमसमः कालस्त्रिके स्फुरेत् प्रवेशावेशात्स्व
स्वासयात्स्वयं शोदयस्तदा ॥

तस्मात्पूर्वोस्मिन्प्रयाते मध्यमात्ममुदये विश्राम्यति देकात्म्ये
नास्य वायदा हितीयेन निर्गमात्मनाप्रकारेणोहूसेन्याण
कमेणोर्ध्वगद्वेदवर्णान्तरतोयेनापि प्रवेशात्मनाप्रकारेणावि

ते
२..

३००

शेऽदणानक्रमेणाष्टदलेप्रवेशेऽङ्गुलीनां द्वादशानां प्राणचारणयोः प्रवे
कमर्धार्धिकया सप्तचत्वारिंशदधिकाष्टसहस्रैकविंशत्यात्मन उ
क्तस्य कालस्यार्धेन प्राणचारणं साष्टशतं सहस्रदश
कमुदयो भवेत् यदा पुनः पूर्णः सषट्शतसहस्रैकविं
शतिरूपो योऽसावुदयस्तदास्य कालः प्रवेशाद्विश्रान्तहृ
त्साम्यत्रिकेसाम्येन स्फुरेत् तदा प्रवेशाहीनो ग्रन्थकेऽस्य ग्रास्यो
ऽयः सशतषट्सहस्रसमकाल्यांशः तस्योदयो भवे
दित्यर्थः ननु प्राक् पुनः संविदि सर्वोपमधावि सापि ति
ष्ठतीति यदि तत्तत्तेन कथमिह कालाध्वनः प्राणप्रवेशप्र
तिष्ठितत्वमुच्यते इत्याशङ्क्याह ।

इत्थं कालविभवः प्राण एव प्रतिष्ठितः
सप्रमेयोऽवसनतस्त्रिमातेनास्यां विश्वनिष्ठितः

प्राणशक्तिप्राधान्यात् तेनापानादावपि सङ्गतिः प्राणाः स्यन्दरू
पप्रमानादिसङ्गतिः प्रयात्केन नवाहः सशब्दलत् प्राणस्य
न्यादिशानुस्यप्रपदेशाभवेदितिभावः नहि नित्यं वोवित्तुं शक्ति
स्यातेषाभूम्यरूपेन न परिस्फुरणात् तेनैमकेन पारं परयेण
हेतुनाविश्वंतिष्ठेद्यस्मात्तः पदस्याति प्रथासमस्तपदार्थ
विस्माद्रस्तप्रतिष्ठितः यतश्चन विश्रान्तेन तमः क्रमस्यापते
संविदेशान्तस्त्रेहे सुमेयोपि समकुन्तचनाञ्चेचक्रात्वकेष
वोदिदं हेय संस्थितिरिति एवं संविद्रपोनापेववि विषय
सृष्टिसंहाराविमाह ।

विषुवत्प्रोदयो प्राणसंक्रान्तिरिति द्वादशो यतो
प्रतः कालस्य पारं परयेण संविद्विषवातिष्ठ प्रापनः ॥
कात्स्न्येन कालस्य चावेव प्राणापानसमाप्तिसंहारो ॥ ॥

ततः शाक्तान्तेषु निवेशे प्रागुक्तानो सृष्टिसंहारायात्मनोस्य
स्तानां तत्त्वसृष्टिसृष्टिसंहारादिनिःसंख्यानगतोऽयतः अनल्पमे
नाः ततः शाक्तीमहासृष्टिरुदाहृतेत्याशुक्ता वाक्नराणास्य
स्तानां अनल्पभावादसेवायापि वाक्त्वीसन्मात्रैकरूपत्वात्पा
रमार्थिकीत्यर्थः यो हि नाम बाह्यः कश्चन परिस्पन्दः स सर्वे
मनस्यैवेत्यभिप्रायः न चैतदस्मदुपज्ञमेव यावदागमेऽप्ये
वमित्याह।

उक्तं श्रीमालिनीतन्त्रे गात्रे यत्रैव कुत्रचित्

विकार उपजायेत तत्त्वेन तत्त्वमुत्तमम्।

इह खलु परसंविदावेशशालिनो योगिनो यत्रैव कुत्रचि
त्स्वशरीरे गात्रे सर्वमर्मादि विभवरूपादि संकल्पस्वैकरु
पजायमानयो विकारः स्पन्दस्तस्य यत्तत्त्वं सर्वभावानात्मा
विभागेनावभासनमनुत्तमं तत्त्वं संविदनातिरेकात्मपरः प
रमार्थरूपार्थः तदुक्तं तत्र यत्रैव कुत्रचिद्विज्ञाते विकार उपजा
यते संकल्पस्वैकोऽरवित तत्त्वेन तत्त्वमुत्तमम् इति ननु भ
वत्तामेतत् न प्राणस्य प्राणस्य देहनिष्ठत्वेन कस्मादुपपु
व्यनेरस्याशंक्याह।

प्राणे प्रतिष्ठितः कालस्तदाविष्टा च यत्तनुः।

देहे प्रतिष्ठितस्यास्य तनोरूपं निरूप्यते तदाविष्टेति तच्छे
न प्राणापरामर्शः तत इति प्राणस्य तनावाविष्टितत्वात्।

चित्स्पन्दः प्राणवृत्तीनामन्त्यापास्थूलतावधिः सा

नाडीरूपतामेत्य देहं सन्तानयेदिदम्।

प्राक्निरूपितस्वरूपाणां चिदादीनां कार्यं जननोन्मुख्या।
दपानयवचिदादेरन्तःकरणात् सोऽपि शब्दव्यपदेश्या।
प्राणस्थूलतावहीरूपतया प्राणीभावः सापारामृष्ट्यायतो

ने
३.१

30
90

यक्रानाभितो हृदयंगता सुषुम्णानासमात्तपावस्तरन्ध्रा
न्निर्गता प्राणिनो प्राणसंचारेण निर्मिता परमेष्ठिनस्तासु
स्नायव्यमेम मध्यसूक्ष्मा यापि नमध्यनाडी हृदयनासा सायव
समाणामनाममिमेदेहे सन्तानयन्नानेता भेदाय भेदरूप
तयोनामन्तरायजननाज्जलवत्सन्तानवन्नेऽर्थो हि स्यात्ः
प्रत्युक्तमोघमेवमित्याह ।

श्रीखण्डेन पवाके यथा पर्णस्वन्तैर्भिः
व्यासेन हृदेन्द्रहारहारिभावनतानाडीभिः ।

यथा पलाशपत्रं मध्यतन्त्ववलम्बिभिर्नालीभिः सन्तैतैः सर्वं
व्याप्तं तथा शरीरमपि भेदपभेदरूपत्वेन हारहारिक
याम मध्यनाडी सन्ताभिर्गुणमयानभावनावस्थितनाभिर्ना
डीभिरनिवाकार्यैः यद्वन्तेन नाभ्यधो मेढ्रके हृदवस्थि
तावैनाभिमध्यतः तस्माद्विनिर्गतानामसलिपंथूर्ध्वमधः
शिथ चक्रवत्संस्थितानासत्तयथानादशनाड्यः ह्नासमतिस
हस्राणिनाम सत्त्याभ्याविनिर्गताः पुनर्विनिर्गतावान्याश्च
प्याप्यमाः पुनः पुनः यावमेरभकोसलतावस्थानाड्यः
स्थिताः यथा पर्णे पलाशस्य व्याप्तं सर्वं तन्तुभिः तन्तुमारु
ताः सर्वाग्रस्मात्स्वता सर्वं पवनावसाड्यः प्राणवहास्ताभि
र्व्याप्तनिखिलमेव शरीरं व्याप्तमित्ययनाडीस्थविस्तितिः
तत्कथंहृदयाह्लादशान्तेसन्तसन्धानेवा यावत्स्थ्वं
शरेत्तलयवपाणवारगकरम्याशंकाह ।

पादांगुष्ठादिकोर्ध्वं स्पष्टमस्तंदुलिकान्तगः
कालः समस्तभुवनरूपणीतावेवानुगोऽस्थितः
हृदयानाडीभिर्विनास्यकालास्थितिविद्रः
घनावमासमयः

षट्दिक्रमाख्याहोनवेशनम् अर्धस्यावसक्तेङ्गुलिकावस्
विलसमस्तः प्रागुक्तः कस्वनवन्तरशीतावङ्गुलेषित्तिसा
र्धत्रिहस्तात्मकत्वादेहस्यान्तरतिगतः स्थितश्मध्यः षण्
वत्यामङ्गुलेषितिपूर्वत्तोयाज्ञम् नयात्रेवहादशाङ्गुलानं
माधिकेनोपपादनात् सूत्तशाहसनिधेः पूर्वापरयोमा
नयोः स्थूलत्वेपरत्वेवाध्यासिद्धम् अधउनिपादाग्रहात षट्
हिक्रमादिनिषणांहिर्योसोद्दादशाङ्गुलात्माक्रमस्तस्मात्
पहर्धपवापोपिद्वादशान्तः संभवादिति भावः नत्वेवंदे।
हस्यमानवैविश्र्यमाणादेरपि कश्चिदतिशयोनवेत्याशंक्या
ह। अत्रमध्यससंवारिप्राणोदयलयान्तरे
विश्वसृष्टिलयास्तेन विज्ञावाद्यन्तरक्रमात्।

अत्रविप्रकारप्रमाणावच्छिन्नेदेहेप्राणापानमध्यवाहिनः
माणस्ययेउदयलयान्तर्गमप्रवेशास्तदन्तरालेविश्वप्र
गुक्कलनापवसृष्टिसंहारा भवन्ति किंत्वेषाम्रपानवाय
न्तरक्रमादेवप्रागवद्वैविश्र्यंनतुदेहवैचित्र्यादित्यर्थः इदा
नीमाह्निकार्थमेवश्लोकस्यप्रथमार्धेनोपसंहरति इत्येव
सूक्ष्मपरामर्शनशीलनीयश्चक्रोदयोनुभवसमवरस्याम।
योक्तः सूक्ष्मपरामर्शनेत्यनेनात्यन्तमस्यावधानगम्यत्वमु
कमितिशिवम्।

प्रतिनियतमन्त्रसमुदयचारमिदनुभवन्तिभाविनो
युक्तः सप्तममाह्निकमेतद्याहृतवानजयपदस्याभिख्यः।

इतिश्रीतन्त्रालोकविवेके चक्रोदयप्रकाशनेनाम सप्तम
माह्निकम्॥ शुभम्।

त

30

ॐ नमः शिवाय ॥ देशाध्वनोऽथ समासविकासयो
गात्संगोपने विधिरयं शिवशास्त्रदृष्टः ॥
ॐ जयकीर्तिरयं जयताज्जगदम्भोजे विभक्तभुवनदलम्।
रविरिव विकासयति यश्चिदेकनालाश्रयत्वेन ॥ इदानीं हि
नीयार्थेन देशाध्वनः स्वरूपं संग्रहेणोपक्रमते ननु वान्तरा
णां प्रमेयाणामनन्तानां प्रतिपाद्यत्वेपि कथमिहास्यैव नि
र्देश इत्याशंक्याह ।

विचारितोऽयं कालाध्वा क्रियाशक्तिमयः प्रभोः
मूर्तिवैचित्र्यजन्मातो देशाध्वाथ निरूप्यते ।

प्रथमानन्तर्येण यदयं मन्त्रवर्णात्मना द्विप्रकारः कालाध्वा वि
चारित इति तदानन्तर्येणाधुना देशाध्वनोऽत्र निरूपणमभि
धानप्रक्रमेण भुवनतत्त्वकलाप्रतिपादकेव समासमा
ह्रिकचन दृश्यत इति तस्मात्प्रभोरेव जातः स एव तत्पात
यावद्धिः स्फारितस्वरूपः परा शक्तिः प्रयत्नेन विद्यमस्यावेसा
कारत्वमुपागते जगद्रूपतया वर्तते प्रत्यहं भैरव एव भाति
तत्त्वपथे वं बहिर्योग्यमध्याकिंविदेकरूपत्वस्मादनिति
कोत्रेत्याशंक्याह ।

अध्वा समस्त एवायं चिन्मात्रे संप्रतिष्ठितः यत
तत्र नहि विश्रान्तं तन्नभःकुसुमायते ।

संप्रतिष्ठित इति तदनतिरिक्तस्वरूपः अन्यथातिरेकत्वे च
नहि तोयार्थे हेतुर्नभःकुसुमायते इति नाकिंचित्स्यादिति
यावत् ननु यदि नाम संविदनतिरिक्त एवायमध्वा तत्क
थमस्य वेद्यवेदकादिभेदेन भायादित्याशंक्याह ।

संविदात्मनि तत्रैष स्पृष्टोपि महत्त्वच
नामैव ज्ञानचक्रेश्वरादेर्देहधर्मसंस्थितिः ।

ने
१०२

३०३

संविदेव हि स्वस्वातंत्र्यात् स्वस्वरूपं गोपयित्वा स्वसङ्कुचिता से
नेशून्यप्राणबुद्धिदेहात्मनि प्रमातरि बहिः प्रमेयं चानति
रिक्तत्वव्यतिरिक्तमिव घटादिविषयमध्यवसाने भासयतीत्यसं
संविद्दोरगानन्तरस्थेष्टसूक्ष्मादावधसेचितिरिति नाडीचक्र
नुचकेषु शनिमन्तामानाधिकरण्येन योज्यम् ननु यद्ये
वं तदस्य कोऽस्य समनिरूपेणानघुनः कोयत्न इत्याह।

नत्रापि चेन्निरूढ्यापेय न सन्न्यक्रियाक्रमं
अनुसन्धय देवद्राग्योगी भैरवतां व्रजेत्।

यक्रियाक्रममिति कालाग्न्यादेरनाश्रितपर्यन्तं तत्त्वा
नुपूर्व्येणावस्थानमनुसन्धायेति सर्वं मद्रूपमिति वि
मर्शनेन स्वात्मविश्रान्तिमयतामापाद्य योगी शीघ्रमेव
परसंविदैकात्म्यमियात् नचैतदस्मदुपज्ञमेवेत्याह।

दिष्टं तथैव सर्वीयां महाशास्त्रावनिष्ठिते
तदा किं बहुनोक्तेन श्रष्मत्के स्पन्दशासने।

यथादिष्टतावसरेस्यसातिनपेवाशेस्त्यास्फुरति तथै
वयोगीधरादिशिवनवान्तं भाविनः सर्वोन्थास्यदासर्वं
मद्गिमनुसन्धान एवं स्वात्मनि क्रोडीकुर्यात्कार ऊर्ध्वप
फलेनतस्संविदेवानुभविष्यन्तीमत्रबहुनोक्तेन नकिंन
कश्चिदर्थगर्भः स्वयमेवावभात्यनेशनैवतुपः यादः
ननुत्रपूर्वकं पातानामायादेवाकिमेवमभेदस्याशंकाह।

नानासमस्तमध्यानं तदीशो भाविनापयेत्
नान्देहमायाधीचके एवं वह्मालयक्रमात्।

तत्समस्तस्य संविद्यो सा संविद्रूपिनात्मिका ॥

उपास्यमानासंसारसागरमलयानलः नदीशोषितिवसा
दिभुवनात्तदीशानपिदेरुद्रहिमाण्णशून्यात्मनिकल्पिते
द्रेपदवंवक्कालाधनि[illegible]पिननोन्यागालेयदेहासारथ्य
यथोनरेविभ्रमयेयावन्त्कमान्यामावसरेनत्समस्तेद
हादित्वसंविन्साकर्ष्योयेनास्यमासंविदशोषवेयथासी
कोरेणपूर्णामयुपास्यमानाभूयोभूयस्तथापरिशीलस्
मानाहृयायवभासतिरस्कारेणपरमाद्वयमयतयास्फु
रेदित्यर्थः ननु अथकालाग्निरुद्राधःकटाहःसंयवस्थि
नः कोटियोजनवाङल्यस्तस्योर्ध्वेभुवनानितनवनवति
कोटिस्वाण्डाग्रनोनसहस्रकम् कोटीनांसमतिलेस्या।
एषुरनानांसहस्रकं अङ्गुपान्यथाहल्यानिखर्वानिचतस्रे
वच यथानिवासस्सेरखानीत्येवमादीन्यनेकशश्माड्रुक्ता
भुवनानामानन्त्येनदधीशानामप्यनन्त्यमिति तेषांमध्ये
कमेवमनुसन्धानेजन्मसहस्रैरपिनकश्चित्पारयाया
दित्येनदशास्त्रानुष्ठानमित्याशंक्याह।

श्रीमहीशोनभैरवेनानथेशान्गुरुरब्रवीत्।

गुरुरित्याद्यः श्रीकण्ठनाथः प्रब्रवीदिति तेषामेतत्तचम
मेवग्रन्थंपठति।

ब्रह्माण्डान्तात्प्रधानान्तं विष्णुःपुंसःकलान्तगे
रुद्रश्चास्योवमायायामीशःसादाख्यगोचरे
अनाश्रितःशिवस्तस्माद्व्यामातव्यापकःपरः।

ब्रह्माण्डकर्णिकाधोवर्तिनोनन्तात्महतिप्रधानान्तं
ब्रह्माद्यामेतंसमस्तन्वः प्रवक्तुमरजापियोजनीयम् ग्रन्थोवे
निवशात्सेननतुल्यरूपायामपिमायायांरुद्रेशाद्यामेन्यार्थः।

न॰
३॰५
304

ईशा इति ईश्वरः साक्षाद्गोचरानिष्ठुरविपाद्दिनव
यथात्मनि तस्माद्दिति साक्षाद्गोचरार्थीहृदयं शक्तिः
स्थानेन तद्व्यापक इति तेषां च लाख्यनाशिनानामेव
नामपि कारणानां व्यापकः परः शिव इत्यर्थः प्रतस्तु
निपतत्वान्मदीशानो ग्रस्ते तेन तत्त्वं ब्यापायमित्यतः पर
मपरत्वानेनालीरूढ्रम्यायेय यदाभियोपयोगाव श्रीस्वच्छन्द
शास्त्रमप्येवमाह ।

एवं शिवत्वमापन्नमिति मत्वान्मृत्यु पत्र नप्रक्रि
यापरस्तानमिति स्वच्छन्दशासने ।

यदुक्तं तत्र नास्ति दीक्षासमो मोक्षो न विद्या मातृकापरा
न प्रक्रियापरं ज्ञानं नास्ति योगस्त्वलक्षक इति नैव मथ
नोनुसन्धानेकार्थ्यं वा पत्यमालाकारेभवैरिमाशोकाह ।

त्रिशिरःशासने वीर्यो मूलमध्याग्रकल्पितः षोडश
नन संरंभः स्मृतिभेदविकल्पना प्रत्याहृतविभा
गोस्मिभावामूले तद्वीर्यगो समस्तनभावो यमा
त्मकेवाविभागकः वीर्यमध्यमेव किं विहाया
गोयपलहृशो वीर्याग्रेनत्वविद्धार्थनिस्तरंगे हृदन्तस्थं

श्रीत्रिशिरोभैरवेऽपि वीर्यमेव मूलमध्याग्रकल्पितः
सन् षोडशानन्तसंरंभस्य वोल्लसितं इत्यर्थ्यः इत्युक्तं येन ।
तदनुसंधानादेव मालाकारः स्यात् तदेवाह्यदारे
रणपदं निस्मृतिरित्यादि । इद्धलं योनास्मिभावे व
हमिता स्वसंरूढ्योगेनास्त्वेवं विभेद च दिवारायेतु
नयमान्सपियाआदिकमगाहित्यादि तत्वमोक्ता नानाकार
पदस्था ॥

रिनिष्ठाहंभावः संक्रवितः प्रमाता समस्ततिभेदविकल्पनाव
तत्त्वभावइत्यर्थः महोदसहंजानामीति भेदेनैव विविक्तविक
ल्पयेन नकेवलं सहरूपमेवार्थमेव विकल्पयेत् यावद्(
घटपिशाचादिविषये स्फुरति विकल्पादावसदपीत्युक्तं स्फुरतिरि
ति अतएवेदन्तायाः प्राधान्यादव्याहतविभागः स्फुटभे
दात्मकइत्यर्थः तच्चबोधपंगमूलं बोधप्रधानकोटिप्रामेष्ठो
ल्लसत्युच्यतेइत्यर्थः तथापि भेदेनोल्लसितः समस्ततत्त्वभा(
वो भूतभावादिरिदमहमिति प्राधान्येन बोधरूपस्वात्मन्येव वि
श्रान्तोऽतएवाविभागको विगलितभेदो बोधप्राधान्यं भवेत्
तद्बोधाग्रेयतस्तदहन्तेदन्तयोः सामानाधिकरण्यादात्म(
हि भेदप्रतिभासः किंविदाधाराधेयलक्षणम् किंविभेदन
बोधमूलत्वत्वभेदप्रधानम् नापि बोधाग्रवर्त्तभेदप्रधानमि
ति प्रकाशितं अतएवानयालवतिनाक्रमणमित्युक्तं तथात(
त्वानां भेदस्याविभागेन मूलतएव शान्तेनेन यद्दहमिमाः मर्श
रूपे स्वात्मन्येवावस्थानं तद्बोधाग्रे सकलभावाविभागस्व
भावः परांकाष्ठां प्राप्तो बोधइत्यर्थः अतएव तच्छिखाग्रपदरूपंतन्
नानन्त्यादिरूपमित्यर्थः यदुक्तम् तत्र षट्त्रिंशत्तत्त्वविषयप
देदेन विकल्पना स्फुरतिः स्फुटभेदात्मामितमानात् उच्य(
ते प्रान्तावस्थितिविज्ञाने स्थितोलेबोधप्रभेदवि समस्ततत्त्व(
भावो यत्रावलोक्य विभागशः स्वात्मनि संस्थितं विप्राहोप
सृष्टं तदुच्यते प्राधान्ये प्रभावोपसृप्तप्रथावस्थितमपि तत्त्व
भेदविभागेन स्वभावस्थितिलक्षणं तत्सदृश्यान विदेतवि
श्रामान्तरवर्तिनः तदेतीति विज्ञानीयान्मध्यमं प्रान्तावस्थि(
तम् प्रान्तावस्थितिविज्ञेयं बोधाग्रं तदिदंच्यते शक्तितां
विज्ञानीयात्परमानन्दलक्षणम् निर्गोदितं स्तुतिवबोधविहिनि
तरूहतकथ्यते सहस्रोवातिकाथितांविहायतानिगपेतः

ने
३०५

305

तिएवंषड्विधेण्यध्वनिसंविदैकात्म्यंपरिशीलयतोयो
गिनोभैरवीभावएवमेवेदित्याह ।
संविदेकात्मतालीनभूतभावपुरादिकः प्रयव
च्छिन्नसंवित्तिर्भैरवःपरमेश्वरः
नेकवत्नेनतद्वैचोक्तं ।
एकंचार्थिशिरःशास्त्रेषडिंशतत्त्वसन्दरे प्रधाने
चहृदयंध्यायन्मयःशिवमयोभवेत् ।
ध्यायन्निति स्वसंविदभेदेनपरामृशन्नित्यर्थः यच्चोक्तं
च प्रधानंनारिवलेदेवितन्वषडिंशतत्त्वले विनयन्नाघ
श्रीमातिपदेशास्त्रतत्त्वमसीति नन्वयदिनामेवाथात्मेव
षडिंशधाप्ययमधानेहापृष्टेरशाघनवच्छिन्नतात्कथम
साधीतिस्यवस्थास्यादित्याशंक्याह ।
यथाघ्राणच्छानास्यसंवित्तिनतिरेकेणः पूर्णस्योधीदि
तिपादायितत्स्तथा स्वस्वरूपानुसारेणमध्यादित्यादि
कल्पनाः ॥ प्रतिपदादयोहिसंकल्पितरूपताद्गृहीत
देहाद्यभिमानाश्रितनरत्सारेणार्धादित्यवस्थांकल्पये
ग्रनेनवस्तुतःसासंभवेत् ग्रतएवार्धमध्यमापेक्षयापर
वेसर्वेननाल्पवेतितत्वान्नशक्तिवत्तद्धिरिति नदाह
ग्रतःप्रमाणसंकल्पनियमान्मार्गेवेविदः नेवसर्वान्तरा
लस्थयत्सर्वावरतोहितं ॥ इत्यविदीनतमेवचक्षेत्रस्य
परकोटिरिति नतत्प्रकर्षसत्वेनावबोधानैवप्रश्नमंभव
नोस्थितिःतामेवाह । नेताकलादरूशाणामनन्तःकाम
भाविनोयोनारूढोनतत्स्थानमेधपानोवशनितःस
देवभैरवंध्यायन्योगीश्वरपरिवारितः

पद्मके संस्थितः सोमः सोमूर्ध्नि शक्त्याधारकलकुडुकस्येति अन
एव वा मामहू सन्निकर्षेण कटाहस्याधो वाहू देशो वस्था
नेनानन्तरितत्वसिद्धम् पद्मके श्रीनृसिंहशिखायां कोटियो
जनतः स्थितं ब्रह्माण्डस्य कटाहकेन येवाधः स्थितेन्नैय
मन्त्रेकत्वेनापि ये अष्टानवतिकोटीभिर्ब्रह्माण्डस्य मुदाह
नामित्यपञ्चस्य कटाहापः स्थितेदेवि हूहूकभुवने स्वरे
शम्भ्याधारमनानीयादनन्तरं वरवर्णितानीति श्रीनिशि
रोमैरवेपि ब्रह्माण्डवासतोनन्तो विद्याधारस्तु कल्पेन
अनन्तरवल्यानेवास्यदशकोटिमितेनतमपोतेः सर्वत्रनन्त
मम् ऊर्ध्वं तस्य स्वरेशानि कोटिमात्रेण तमः परमित्याद्युक्तेभु
वनादिमानेवस्य मानब्रह्माण्डमन्तर्वर्ति भुवनमानसंस्था
नोतिनिरिच्यते तितन्नस्य कालाग्नाग्निसमजस्यस्यात् ननयोवे
नदनन्तस्य ब्रह्माण्डमध्यपस्यान्तर्भुवनानि विशोध्यपेत्
शतावनन्तभुवने कूष्माण्डहाटकेश्वरं अनन्तभुवनस्था
ष्टकालाग्निभुवने महत् शार्वं ब्रह्मवैसंवर्वर्गोऽभुवन
गुप्तमे ब्रह्माण्डोदरमध्येतत्र्यादेसेतत्प्रकीर्तितावस्यादीनं
मन्तःस्थिति विद्याधकान्तो वा कान्तो कोऽथः स्यात् किंच
ब्रह्माण्डस्य शकलं कोटिमात्रप्रमाणतः तदूर्ध्वं काल
तत्त्वरुद्रदशेशानसमन्वितः कोटिमात्रपुरं तस्य तत्रालाद
शकोटयः अनेनान्तपः पद्मऊर्ध्वे अन्येन क्रमशः स्थिता इ
त्यनया अधःकालानलगोरुद्रोदशेशस्थानमध्यगाः पद्म
स्थार्धमधोनेनतस्याग्ने क्रमवर्तिन इत्याद्युक्त्या कालाग्निभु
वनान्तरेवास्य भुवनेनतद्गणागीति वक्ष्यमाणाया भुवन
संख्याया अपि नाकिंचिदसमञ्जसं स्यादिह चानन्तस्य श्रीमे

ने
२०९

306

हातत्त्वके भुवनमानेन ग्रामभेवक्रियादिभेदभेदेन तत्त्व
भेदोपतः स्मृतः तस्माद्यत्र यदेवोक्तं तत्कार्यं नाममतेयतत्र
स्माद्युक्तानत्वक्रियायामभिमतात् यथा चेदं नरकानां द्वा
त्रिंशत्कोटयो मानेन तत्रैकविंशतिः यदुक्तं तेषामधो नरका
णामेकविंशतिकोटयश्शतानि रुद्राध्यगाऽस्थानान्तरं नन्नरम
हावन्तः साकेशवैरागिकवदूषमाणेभ्यो हयेनेति किम
वमतिपतत्त्वे यदनन्तस्य वहिरवस्थानमिति तथाहि श्री
नेत्रराजभट्टारके ब्रह्मा गर्भमाण्डपान्तरिमादिकमनन्त(
स्थानात्तः स्थिते वैधायके किं वेऽशुद्धिक्रमस्मृतदवस्थि
तेः एवमुक्तवांश्चेतावन्मात्रस्यैवाण्डविवर्तितत्वात् यदुक्तं त
त्र प्रथोभुवनदीप्तां शशृणापा वर्तितत्वतः अण्डादिबद्धके।
गतेः क्रमेण निर्मिर्विलतो मया तथापि तत्त्ववस्तामिसैतया।
दिहभाग्निनिरम्यपक्रम्य तेषां विभागमध्वनाशृणु वीरन्द्र
वन्ते शतितत्त्वावस्थादिष्टके वहिरेवावस्थाने विहित य
दुक्तं यत्त्वस्थापरकं भाति यो तमध्वजनन्मतः तस्मा योभाग
गाभाति हृष्टेवरुद्रान्तकारकाः शेषादिकरणमालिकाविप
कर्मप्रसादतः रम्यपक्रम्य ब्रह्मन्तशक्तिं च ज्ञास्यो श्रुणोमि
भिरुद्रवीः प्रातिलितवतस्त्रोद्धेरमतान्तः यथोक्तलान
भुवनन्तस्यवीरस्य भास्वतन्तस्यसंश्रिया ब्रह्मन्तवति
तावक्रपदधस्मादिशुद्धंसदेति विशेष्यततो हृद्रुद्रकरूदादे
त्वदामलिनभवतः हिषाप्रधतातिमिरेशुद्धवीरगणार्क
ते रम्यादिना हुद्रुद्रकरूणां भुवनानि भैरवीयमहारवधव
स्थानिमहेशोर पनामप्रपुराणपद्धतिमतानि शिवान्ताः।
ना लक्षोद्धिनानि सन्धीशानि मालिन्यां चैतन्यानि चैतन्यादिनाते
षां शेषमानवान्वायाय ॥

समन्तादुत्तरोत्तरं तच्छतकोटिप्रविस्तरम् कटाहं तत्स
नेकोटिः शतरुद्रैः समावृतमिति यतस्तदन्तर्भुवनानि
विशेषयेदित्युक्तं तत्सहस्रसंख्यावाच्येयं ग्रन्थव्या
हि पूर्वापरविघातः स्यात् एवमशनन्तपूर्वकं शतरुद्रप
र्यन्तं भुवनानां श्रेणीयोगपर्यन्तं तदसंख्येयतेः क्रममात्रमे।
वाभिधित्सितेन न त्वन्तर्वर्तीहैव एवमपि तथात्वे हि तच्छुद्धा
वविशेषात् एवमेतेषां तत्र यत्तदाह कालाग्निभुवनेतत
हूहूकश्च तथादेवि ब्रह्माण्डे स्वर्गितत्त्वादावपि याव
त् एतच्छ्रीमानन्तयेव ग्रहीतास्तद्ग्रहकाराः पूर्वमाशतितत्र
न चाप्युपेन्नास्यान्तरवस्थानभूतानिवीजत्वेन ग्रहरूपम् न
यावसामर्शाभुः अथ हूहूककालाग्निरुद्रौ हाटकपवव
लोक्याश्चास्त्राथ शर्वश्च ब्रह्माविष्णुश्च समाः तत्स्थाश्चावि
ये रुद्राः कटाहस्यान्तरस्थितास्तिसृभिरेतन्नानाविकल्प
नेमिते तन्मतप्रदर्शनाय येनार्थस्यान्तरन्तस्त्वष्टाव
न्तः साकं शर्वेशानि च पुरस्तादिह वक्ष्यतीति तत्पूर्वापर
व्याहतं यदुक्तं अथ सकलभुवनमानेयत्त्वं वैनिगदि
तेनि सैर्गुरुभिः तदुक्तं समासादुद्देशनायक्रमेणा
ततस्मिति यत्कालाग्निभुवनान्तर्वर्तिभुवनं तत्प्रथमि
ति उक्तं तदुत्क्रमम् अथाहि हूहूककरुद्राधिपतेर्बाह्यवर्ति
नान्यथा कैशाण्यादनन्ताकालाग्निभुवनान्तर्वर्तीनामपि
धारभूतानामः एतस्य बहिस्तेयस्य कुशाण्डमूलतोऽभिधानो
यं कालाग्निरुद्रशुद्धेवनस्येहे: अन्यथा यापद्यादीनामपि
न तदापनेन रयन्तरेन करुद्राः शोधनीयाः स्युरिति सत्त्वाव
ज्ञानमादापि ज्ञानादयिकानि प्रसज्येरन् एवमन्येष्वपद।

नं
३०७

307

स्पर्वाहं देशावस्थानेष्वधःस्थशान रुद्रदशकान्तरेव भुवं
नदस्य शुक्रम् एवं सस्य नन्मण्यपाटैनवगतार्थं नादादि
तरेमेव हृष्यगाभिधानहस्यात् यच्च श्रीसिद्धान्ते श्रीकण्ठे भुव
नमानेभिरनघायामिश्रके तदव्युतके यतो यदिनाम
नरकादिवदनन्तभुवनस्येहमान श्रूयते तत्क्रिया
भेदादन्यन्ते श्रीकण्ठेन ग्रासमेवेतिस्यात् भुवनस्यमानमव
शपभाविनस्वहनोकमिति नदाकालायामेवावपमेवा
मनःकृतास्त्विरपेतणोयमिति कोनाम श्रीसिद्धायेहवः यद्व
श्रीतेश्वरानभट्टारकेणप्रमलेशाच्छिनत्वमुक्तमिति तदेव
स्तेकोनाममनुवन्मःयावतासस्याकमेनतभुवनमान
संख्यायाश्रासमेनस्यमभिधानोयं नस्त्राभयथासिद्धदि
स्थलवहनाकदाहरुद्राणामिति कदाहायोवर्तिनोहृद्रक
रुद्राणामनन्तनकृपैवेनकृहिभेवेदितिभावः यदुक्तं ते
नपुरेहनशुद्धानिवाणामस्रोइकैः महेति एवमुक्तमरजापि
ननद्धवेनस्वरहारेशौवननद्धवनशुद्धिरितिमनन्तचे यदु
क्तं प्रनन्तः संस्थितो यस्यासौ नाहफेजलानन्तरशेति मयया
नोविच्छिन्निरशेति यदुक्तं महायानेरनुःश्रीमानमहामतःस
दाभसोति भैरवं ध्यायनिम्ननेनास्यनदेकमवर्णनयाभुव
नेशाहयानास्यमायकस्याशिवाजाया प्रतिवन्धःप्रकर्ने
योगात्वपदमनामयामित्यादि तदाताद्वविधायित्वमली
कम् एवमेवमहायद्यःशरवपालोयवत्रिशः काकोट
स्थानिषारस्वकमलाधतराञ्चभो यमेवमहानागोम
मन्तायरिवारनवेति ॥ ॥

एवं च स्वयमपि नागरूपत्वमेवेति सिद्धम् यदुक्तम् ऊर्ध्व
वाङ्मे महाकायो नागरूपी महाबलः फणानां तु सहस्रेण
धारयित्वा जगत्स्थितः इति अत एव श्रीतन्त्रराजभट्टारके शे
षाहित्वेनायमुक्तः इदानीं ब्रह्माण्डस्यान्तर्भुवनानि वक्तु
मुपक्रमते ।

कालाग्निभुवनाच्चोर्ध्वं कोटियोजनमुच्छ्रितम्

लोकानां भस्मसाद्भावभयान्नोर्ध्वं स वीक्षते ।

ऊर्ध्वं तस्याकटाहस्य सच कोटियोजनानां घनः यद्वक्ष्यति
अधश्चोर्ध्वं कटाहोऽयं सघनः कोटियोजनम् इति नोर्ध्वं स वीक्ष
ते इति यदुक्ते नोर्ध्वं निरीक्षते देवो भस्मसाज्जगादिति
अत एवास्योर्ध्ववक्त्रमनुन्मीलितमिति चतुर्वक्त्रमेव स
त्रैलोक्ये यदुक्ते त्रिनेत्रः सचतुर्वक्त्रो वह्निज्वालावलीयुत इति
नत्योरियमसाग्नुणालक्षः सतसाहर्यमिष्यते रसामुक्ता ।
नरकोर्ध्वमस्यावस्थानमुक्तं तत्र यत्नदयनरूमिमाशाकार ।

सर्वथा नापि विश्वस्य यस्मात्तच्छ्रुतिसंभवम् नर

केभ्यः पुनः कश्चिल्लानासीन्तदपीमतः ।

केभ्यः पुनः ... व्याक्रियन्तस्तनः वि
रसं च याक् निरयेभ्यः पुराकालवह्नेः
भुरण्येषनदयश्मति ।

दशकोऽसो विभागेन लानदर्पं भूमसूर्धतः तदर्धेन
रकाधीशाः क्रमाः कुः पैवकवेदनाः प्रधामध्यतर्हर्धे
वह्निनाभेदान्नवेहिंताः पृथ्वीविकंभोपाकाव्योगोर
वाल्लेषयुक्तमात् एकादशैकादशच दशेत्यन्तः श
राग्निवत् प्रत्येकमेषामेकोनाकोटिरुक्षितिरत्नं र
लतम ग्रन्थेवेदाशासंख्यानामलरस्थितिः कृष्मा
रोरूपैललानकोटिस्थानस्तदीशिता नरर्यपंच

ते
१०८

308

कोरयः सूर्मेयूमोष्माभिभयानननरविहिने यद्वक्रम प्रस्तोप
रिष्टाद्देवशिपेवकोसोवशनने नवकाष्ठाद्दिवसनतत्रसूर्मो
ष्मपोनिनापितइति तदर्थेसूर्मापरि प्रदक्रमादिनिसंह
शात्मनः तेनरौरवकुंभीपाकेचैकादशान्तर्भवन्ति प्रवी
चोचदेशमात्मनामहतनरकत्रयंशशरामित्रिपंचविंशान्त
र्भावस्थितेभवतीत्यर्थः यद्वके नरकैकादशगलमवी
विशोधयामिये ग्रात्मनाद्वादशेदेविकुंभीपाकेविशोध।
येत् महारौरवसंज्ञोवाप्येवमेवविशोधयेत् पंचविंशत
वत्स्यामिसमासेनवशनने प्रवीचिः कृमिनिचयोनदीवै
तरणीतथा लोहस्थशाल्मलिश्चैवाप्यसिपर्वतएवच उच्छ्वा
सस्तुनिरुच्छ्वासः सूतिमांसः परस्तथा तमस्तुःतारकूपो
ग्नतलपस्तथैवच प्रत्नभूताप्रवीचोतकुंभीपाकस्यभूयते
प्रस्थिभंगः क्रकचेच्छेदः कुंभस्थापिकलोकरः वसामिश्रा
मयस्तास्तद्भलेपश्चकीर्तितः कुंभीपाकस्यविज्ञेयस्तीक्ष्णा
सिस्तुतथैवच तद्गुलोहस्यविज्ञेयः दुरधारापयस्तथा प्र
शनिस्तुस्तनस्तस्तुद्वादशैतेप्रकीर्तिताः एकादशान्तर्वि
याः कुंभीपाकस्यदारुणाः महारौरवराजेचप्रतकर्थ
निवोधमे कालसूत्रोमहापद्मः कुंभसंजीवनेत्वको
पाशोम्बरीशकस्तुवप्रयः परस्तथैवच दंडयत्र।
स्तमप्यस्तुवोरत्नपस्तथापरः महारौरवपनेषा।
मुपरिष्टाद्यवस्थिताइति पचामिति चयान्तर्भूता
नांद्वाविंशतीनांनरकाणांपकोनाकोटिरिति नवत
वतिलतानिप्रत्नरमितिप्रत्येकंस्मृतहृषे ॥

नेन द्वात्रिंशत्कोटयस्तत्र सर्वं द्वात्रिंशच्छतं प्रधानं नत्रापि
द्वात्रिंशन्नत्रापि त्रयमिमक्रमे स्यात् यदुक्तं स्मृतः परं वराद्रो
दे नरकाः परिकीर्तिताः पंचशत्कोटयो देवीति तथा ते
शुभं पंचशते श्रेष्ठे चत्वारिंशाधिके प्रिये तेषामपि च राज्ञाने
द्वात्रिंशन्नरकाधिपाः राजराजेश्वरास्तीर्णाति एवमुपदेश
वाधमाशयोर्यदी स्वस्यपापभूयस्तेनतारतम्येनैव निरीक्षेन।
दैनन्यनरकाणां ननैवंविधेषु नरकेषु केनाम वसन्तीके
वानेमाशंकाह ।

शास्त्रविरुद्धाचरणात्तुंसंपेक्कर्मविदधते तत्रभी
मैत्रैलोक्यगुरुभिः पीड्यन्ते भोगपर्यन्तम् ये सकृदपि
परमेशं शिवमेकाग्रेणार्चनमाचरणम् यान्ति न
ते नरकयुजः कृत्स्नं तेषां मुखोल्पतारापि ।

शास्त्रविरुद्धाचरणाद्विहितस्याकरणान्निषिद्धस्य च
करणात् सर्वास्मत्तारापीति प्रमादादपरिनिश्चलत्वात्
यदुक्तं पतन्तीति घोरनरकास्त्रिकोटाः परिकीर्तिताः शुभक
मरतानां नप्राणिनां यातनायै त्रिंशत्कर्मकलाणांश
द्वानां पापकर्मिणां निन्दयाथ मजातीनां परहिंसारता
त्मना परदाररतानां चाशिव शास्त्रस्पृहाविणाम् देवद्रव्या
पहर्तॄणां ब्रह्मस्वपितृद्याततिनाम् गोब्राह्मणानां चकृतघ्नानामि
नविसंभघातिनाम् स्ववर्णभूमिहर्तॄणां शैवावाचरनिव
तिनाम् दयादाक्षिण्यहीनानां पैशुन्यात्तनचेतसां नरका।
सुसमाख्यातास्तत्कर्मपथवर्तिनां शुभकर्मरतालोका।
नरकेनपतन्तीति तत्समासेन वक्ष्यामि यथावदत्र पूर्वं
शः सत्यं क्षान्तिरहिंसा च शौचं स्नानमकल्पता दयालोभ
वपस्यामोन नरकान्नाधिगच्छति शान्तोदान्तः सदस्थान्मात्व

नं
२०५
309

नहंकारवान्समः अद्रोही चानसूयश्च धैर्यवान्निःस्पृहः
अमात्सर्यं समानित्वं शिवभक्तिरचापलः जपध्यानरतिः
स्थैर्यं कार्पण्यस्य च वर्जनम् व्रतानि नियमाश्चैव स्वाध्याय
श्च त्रिसन्ध्यता सर्वप्रश्रयानम्रमार्जवं ह्रीमनोज्ञिता शौ
चः प्रशान्तिः सन्तोषोऽप्रियवाक्यविवर्जनं परीक्षकारिता
निर्ममता हंकारनिग्रहः अक्षमित्वममानित्वमकल्कोदा
नशीलता पितृदेवार्चने भक्तिर्गोब्राह्मणशरण्यता अक्रो
धो मे गुरौ दानेऽतानिर्नोपर्शुपासने एकान्ते वरतिर्ध्याने श्र
त्नमेव वनस्थता अव्यापारः परार्थेषु शेषासौ ममनागम
अक्रोधत्वमनालस्यमिति धर्माः प्रकीर्तिताः शिवाचार र
तानां तु धार्मिकाणां च देहिनां नश्यन्ति पौरुषाः पाशा येष्व
नन्ताः प्रकीर्तिताः तस्मादेव तु विख्याय मनोधर्मेति योजये
त् यस्त्वेवममस्त्येभ्रान्तो निर्विकल्पमकल्मषं स पापानि पर
मो ह्लोकान् नरकांस्तु न पश्यति यस्तु हित्वैममेवं स सर्वभूते
षु पालकोऽप्यकल्कवान्सर्वामोऽनरकान्सनपश्यतीति ।

सहस्रनरकोत्सेधमेकान्तरमथक्रमात् पाता
लाष्टकमेकैकमष्टमे हाटकः प्रभुः ।

सहस्रशब्द समित्येकैकं सहस्रं तदेषामशीति सहस्राणिमा
नैसिद्धम् पातालाष्टकमिति यदुक्तं आभासं वरमाले च श
केरवगर्भसमत महातले च सुतले रसातले च मतः परम
सावर्णमष्टमे तेषां सर्वकामसमन्वितमिति अष्टमर
ति सौवर्णाख्ये यदुक्तं तदूर्ध्वे चैव सौवर्णं पातालं प
रिकीर्तितम् तत्र वसति देवशो हाटकः परमेश्वरः
यद्यपि चात्र पातालसमके चत्वारिस्तरास्तथा
नागारात्सासाक्षविभागतः ॥

एकैकत्र पाताले कथितास्त एव वर्तन्ते पातालसप्तकेऽपि
त्यान्ये भुवनाधिपाः बलोऽयमिति बलस्त्वेव बलवान् बलवि
क्रमः स्वबलो बलभद्रश्च बलाध्यक्षश्च कीर्तिता इत्याद्युक्तं
प्रत्येकं पञ्च भुवनाधिपाः संभवन्ति न चाप्येषां हाटकेश
विभुत्वेन सर्वेषां शुद्धिरिष्यते इत्याशुक्ता हाटकरुद्रभुवनेश्व
शुद्धिरिति न पृथक्कान्तं प्रदेशान्तरेऽनुक्तः प्रत्येवमभिधा
नेऽकिं निमित्तमित्याशङ्क्याह ।

प्रतिलोके निशुम्भाख्यः श्रीकण्ठो हठतो वशः
सिद्धीस्तथान्यसार्वे वै श्रीमहेश्वरशासने ।

सिद्धीरिति सालोक्यादिरूपाः प्रत्येकं तत्र प्रतिलोके निशुम्भा
ख्यः श्रीकण्ठो भगवान् सौ करोति हाटको भूत्वा पातालद्वा
रपालने हठेन भुक्तमेतानि पाताले च महोरगाः सिद्धीर
भ्यस्तस्मै दातुं सायकोऽहं स्वयमस्मा इति नन्वसौ वैवासि
द्धीः केषां ददातीत्याशङ्क्याह ।

व्रतिनो ये विकर्मस्था निषिद्धाचारकारिणः हीनि
नाश्रयिपोलुप्तसमयान वक्रवृत्ते मायाश्रितोऽल्प्या
नन्त्यावामाचारस्पर्शकाः देवाग्निरुद्रेशानो
विनष्टोत्तमाश्रिताः श्वपः स्पर्शाकृतास्य च मद्यसेवाय
शायणाः नेहाटकाविभोरग्रेकिंकरा विविधात्मकाः ।

विकर्मस्थत्वे निषिद्धाचारकारित्वे हेतुः लुप्तसमया इति
चाण्डालस्त्रीक्षादिसंस्पर्शात् अत एव प्रायश्चित्ताकरणात्
हरीतापफलाः प्रत्युतम् प्रायश्चित्तमकृत्वा गणमन्त्रो विविधवि
लवने सिद्धिं प्रशमवाप्नोति नत्याशनिवामाचारनिष्ठा
स्तेन तत्कारिणः न हे विषिणा स्वकस्य नतेषामेव वाविशेष
णादेवेति प्रत्येकं चानेवना रात्रौ केवलमेव भवेत् प्रत्युतम् एवी

तं
३१०

310

क्षेमरकेगत्वंसमुद्रपशुवान्भवः देवेशपिकृतिंकर्या
स्रोभुवस्रालोभुवेति उक्तमस्मिनाइति वेदादिभ्यः परेशे
वमिमाश्रुकेकेधार्यशासनस्याविविधात्मकाइति तत्र।
कर्मानुसारेणोनमादिभिमाइत्यर्थः पतस्यैषांनिषेधंक
लवमनसादात् तथाविदि बालगाद्वेषावेषणाश्रूद्र
वावीरवन्दिते आचार्येवेनिन्दकायेतेसर्वेनाशिवाःस्मृताः
श्रमण्याधावत्र्येगणापेपश्यंतितत्रापमे नरकेतेप्रपश्यंते
सादृश्यैवन्तरस्वपमिति तथा शाकृतामदीरणादेवि
प्रायश्चित्तीभवेन्नरः दिनत्रयेनहरस्यमादाश्वेवन्तरत्रय
मितिपंचाहंकेशव पितामहस्यपंचैकेनरकेपश्यतेन्
सारस्यादिकृतिविरोधःस्यात् एवंभोगापरमेशुनरेशांकं
स्यादिस्माशाकाहं।
तेपिनदोषभुक्तानदेवेशपदेउपासते तदीशतत्वेलीय
न्तेक्रमात्पुपरमेशिवे श्रमण्याधमात्रभिस्तपनिता।
मितन्मात्रकाः तेकालवह्निमन्त्रापदीनाकृन्दपराय
णाः श्रपमापमदेहेषु नित्रकर्मानुरूपतः मन्त्रज्ञाने
श्नजापिकेचिन्मन्त्रविदः क्रमात् शुद्धेतेपितवध्वंतेष्
वक्रमानुसारतः इत्यघरणाहमतानाम्वाडलकला
दिना मोक्षोभगवताश्रीमदानन्दादिकृशासने पाता
लोर्थेमहस्राणिविंशतिर्भुकदाहकः सिद्धान्तेत्रपा
तालमहंपतीसमाहते भद्रकालाःपुरंपत्रताभिः की
देवदेवेशामिनिहाटकमन (इतिसाधकाः।
येति तत्पुंउपासावैमुच्यन्तमाहरभिरितिबोराशान्ति
भिः पदक्रमम् विषेषंशेवमतोनानपापः पातयं।
नागान् याः समाप्तिंगपदहांगाबोरनयोप ॥

गाः स्मृताश्शति नवाशीतिमानुषेवेनदीनाश्रम मेरविदः नत्व
कमौविमेननमसान्यापन्नभवन्तीत्यर्थः नचैतदस्माभिः स्वो
पज्ञमेवोक्तं स्माहृस्यादे षडङ्केनत्र मातङ्गाङ्गनङ्गलाभ्यां
मेहेनकादित्यव्यूपिणः कापालिकाश्चकेकानामहाकुम्भा
श्वशाभनाशश्वपाकश्च पंचसंख्याविहीनास्त्वसहस्रचेश्वरे
रणात् वराहस्यविलमास्तदीक्षिताः शिवशासनेवररः
वेगानीवन्तिनेस्मृताब्लरातमाशति नपारसन्तोविवि
येभोगैस्तेपिपातालवासिनः पातालेभूतराजानो भवन्ति
वलदर्पिताः भूकटाहश्शनिमनुष्याधारकः एवमिषदेते
बलोत्स्यार्धन्नकटाहः कोटिः कालाग्निरुद्रेकोटिः तन्नाला
दशकोटयः श्रुमः पंचनरकाद्याविंशति कूष्माण्डरुद्रेनव
नवतिलक्षाणिपातालाष्टकसप्तीति सहस्राणि भूकटाहे
विंशतिरिमेवेपंचशतकोटयः युवैवश्रीसिद्धयोगीश्वरम
तोक्तं विशेषं दर्शयति सिद्धतैर्मदिना षडङ्केनत्र पाताले
षेमेवेरुद्रेभद्रकालीरुद्रेशुभे पत्तनीनां तत्सर्वासां ताधि
कासंप्रकीर्तिता वतः षष्टिः सहस्राणि पत्तिनीनां श्रुताधि
न नवकोटिशतं यावत्स्यानेनात्पुरेश्वरे ज्ञोऽत्र सास्यपका
लयेते स्यार्धं तमहाबलाः सानान्तपत्तिनीकल्पसिद्धयोगी
श्वरीमते इति नसोधंबनर्लसंतमश्रुवातिवः सहम न
सागारति भाभूमिस्तमपाषाणदीपिनेति नस्यार्धं वनर्कि
विस्तायावहव्याघ्रनदेश शुननागालयंचैवमनन्तमप
कारकं कुमनागसहस्रैस्तुस्तलपापरिवारितमिति माग
दापिचरदाचेवगुरुकर्माहीव भूतगहावालहृन्नाचजनत्य
स्त्रीसंगेचमहापशुः तिष्ठनेयावत्पाताले मेरुमार्गेपह
चकरति एवंत्रलाणस्य भूकटाहान्तमेकमवेमाभिपाय

तदूर्ध्वमपि भुवनादि दर्शयति ।
ततस्तमतलमभूमिस्तलनः शृण्वेततोपयः पतानिया
तनास्यानेगुरुमंत्रादिहविरणाम ततोभूमूर्धतो
मेरुः सहस्राणिमषोडश मध्रमनमूलविस्तारस्त
ह्येतोर्ध्वविस्तृतिः सहस्राण्येवसल्वायोहेमः सर्वा
मराणायः ।
सहस्राणीतियोजनानां मध्रस्यधोंऽङ्कुराहेतमूलविस्ता
रइति तच्छेत्रेतषोडशानां सहस्राणां परामर्शः तद्वयेति
द्वात्रिंशतां सहस्रैः सहस्राण्येवसद्वायइति चतुरशीति
सहस्राच्छितिरित्यर्थः पञ्चकम् तस्यामध्यमरामेरुःसोव
सीतस्याउपकम्स्ययोजनानां सहस्राणिचतुराशीतिहरिछ्रितः
षोडशैवसहस्राणिअधोभागेप्रतापितः तावमवमूलविस्तारो
द्विगुणांमूर्धविस्तरइति तवैवमानतेष्णस्यकोहेमाकारस्य
न्याशंकारह । मध्योर्वापः सगुह्नतशरावचतुरश्रकः ॥
समुद्धेतेतिसम्यगष्टाश्रतापमितिएवेदंरूर्ध्वहतः तेनाधोभूस्त
भागचतुरश्रमध्येविस्तभागेष्टाश्रोरूध्वभागेवद्वृतरूपंमस्त
केचशरावकातिरित्यर्थः तवैवमाकारतमध्यकेचतुरष्टाश्र
तभागोपलतितमिति तथातच्चैककरांचेतमाघस्त्रायरम
स्वरस्यांलिंगस्यसंभवेतकथमित्याशंकारह ।
मेरवेयंचतल्लिंगंधरणीवास्यपीठिका सर्वेदेवानिलीनाह्नितत्र
तत्पूजितंसदा मध्येमेरुसभायांतस्तदीशादिशिकेततेज्योतिष्क
शिखरंशंभोः श्रीकण्ठशम्भुसमप्रभुः श्रवरुणपसहस्राणिमनोवत्या
चतुर्दश चक्रवाटचतुर्दिकेमेरुरइतलोपयाः अमरावतिकेन्द्रस्य
पूर्वस्यांदक्षिणेतताम् अमराः सिद्धसाध्याश्चाप्सरोगणाविनायकः
तेजोवतीस्वदिश्यग्नेः पुरीतांपश्चिमेनतत्र विश्वेदेवाविशा।
कर्माकमाक्रंदतगाश्रये ॥ ॥

पाम्यासंयमतीनांचपश्चिमेनक्रमात्स्थिताः मारुतन्ताः स
संख्याश्रुरुद्रास्तन्नायकास्तथा कुस्मांगारानिरुसोवना
श्वेतानिपिशाचकाः रक्षांसिसिद्धागन्धर्वस्तनेरणानेरण
नाम् वारुणीभुङ्क्वमाख्याभूतोवादक्षिणेननाम् उत्तरे
णोनरेनैनांवसुविद्याधराःक्रमात् वायोर्गन्धवतीतस्या
दक्षिणेकिन्नराःपुरः वीणासरस्वतीदेवीनारदस्तुम्बुरु
स्तथा महोदयोदीर्घजयाःस्युःपश्चिमस्याःपुनःपुनः कुबेरः
कर्मदेवाश्चनायानस्तायकाश्चापि यशस्विनीमहेशस्यन
स्याः पश्चिमतोहरिः दक्षिणेदक्षिणेब्रह्माचिनोयानलनी
क्रमात् ॥
वशहृदयंहेनोसृजितनामिल्पर्योविष्णुलोकेषु तदूर्ध्वेलिंग
रूपीभवन्मेरुरिन्द्रपक्रम्य चतुरश्रमयोवस्तीति मध्येष्टा
ष्टकोविस्तरीति ऊर्ध्वेनभवनेरुद्राह्वनाकारः समंततः
मेरुसंज्ञायतेलिंगेपरमोवाप्यपीठिका ब्रालयः सर्ववेद
वानांतेनलिंगवभागेन लीनमस्यजगत्सर्वंब्रह्माघसव
गवरम् इतिपद्वैतभाषितेलिंगेविष्णुलोकेषुसृजितनामि
नि स्वमेरुहेमसंपृक्तः शरावाकृतिसमनकेइतियानरीति
बास्तणः यदुक्तं तदूर्ध्वेनसभादिव्यानाम्नावैवमनोवती
रस्यपक्रम्य सर्वभोगगुणोपेताब्रह्मणस्तमहात्मनइति
नदीशादिशोति तत्स्वेनसभापरामर्शः प्रचवयपिष्ट
गद्यमस्तितयाख्यतादिरूपायामेनोक्रम् यदुक्तं त्रिभिः
क्षेत्रैः समाप्तंकृन्दकाश्चनरत्नैः रत्नजंप्रस्वकस्याकं
रानंनेचत्रिविक्रमे सौवर्णकनकाणस्यातिलोकपाइ।
ति भूम्वादक्षिणेननाभिमाति तस्मादक्षिणेनदक्षिणेक्षम
रः पुरतद्दक्षिणेचसिद्धपुरीत्यादिक्रमः प्रसरः प्रभृतिभि

शारकामवत्याश्चास्यपूर्वोत्तरस्यान्ते पवमानरत्नापीठेयं श
ग्रचवहन्वचनादापूर्वोत्तराभ्यन्तेश्मादिग्नमाहेनामपिपूर्व
णामित्यास्मिन्नन्तरालेवनस्थः पूर्वोन्यथाष्टूर्ध्वविशानि
स्मात् नाम्निस्समरावतीतेनतस्याप्यवर्णनामेविनापकर
ति तेषु स्वरिश्यालपूर्वकोणात तत्राप्यरत्नापीठोद्गपर्व तां पश्चि
मेनैर्ऋतस्याः पश्चिमेनदण्डगाद्यसव्रत्नापीठोर्ध्वं पतञ्चु
रीदृष्टवस्त्रमाणायाः सपमन्याभिधायाः उपेः पुरस्तादे
तम्बोसिद्धं पत्ताद्रिसर्वोपवपुषः पूर्वाभिमुख्यायेनास्याः पू
र्वपश्चिमादिविभागः मारुतनलेतिपूर्णाभिधानेतस्याख्या
ताग्रमेकादशतत्साप्रकाशनि यमपरिवारकाः क्रूराश्रति
काकादिवत् क्रमाशितिमारुतन्त्वानन्तरेयमपरिवारका
णां रुद्राणांपुरी तदनन्तरमेकादशानामितिरांसो
ति त्रित्रिंशाभिधानानितस्मादलकारस्थायोच्छ्रहवन्मा
उत्तरेणपुरस्तात् वीणासरस्वतीगान्धर्ववेद
वतीत्यर्थः तत्साप्रकाशनि कुबेरपरिवारकायत्ताः द्व
ग्राश्चयोर्दमरावत्याउत्तरे हृतिशाशनिहिवचनादश्वि
नोर्धान्वन्तरस्यैकैवपुरीति ज्ञेयं तदेवोपसंहरति भैरव
चक्रवारोस्मिन्नेवमुख्याः पुरोद्र्या अन्तरालगतस्त्वन्याः
त प्रमाणेनगोप्याः तदुक्तम् सभायाश्चस्वलोपलायोजन
नावत्तदेश सहस्राणिपरिमाणचक्रवाटेस्मिन्नन्तः ख
गोमेदकंतदीरिंतं तत्रतिष्ठन्तिलोकपाः पूर्वेणेन्द्रस्यावि
ख्यातापुरीनाम्नामरावती तेजोवती तथाग्नेय्याश्चाविरभा
नेः प्रकीर्तिता दक्षिणेयमराजस्यनाम्नासंयमनीपुरी ॥

क्रमेणांगारकेन्द्रमांगतमेशस्य कीर्तिता पश्चिमेन तले
शस्य पुरी शुद्धवती स्मृता वायव्यायां पुरी वायोर्नाम्ना गन्ध
वहा प्रिये उत्तरेणापि सोमस्य पुरी नाम्ना महोदया ईशाना
मीशानस्य पुरी नाम्ना यशोवती एतासामन्तरे देवि स्व
र्गपृष्ठे शान्तिपुरीमु दक्षिणेनामरावत्याः कामदस्य सरः शु
री सौवर्णी सिद्धसेविता तस्या वै दक्षिणेन तु तस्या वै दक्षिणे
नाम्ना पद्मरागोपशोभिता आदित्यानां पुरी ख्याता नाम्ना
वसुवती शुभा साध्यानां रजती दिव्या ख्याता वैऊसमाव
ती वह्नेः पश्चिमदिग्भागे विशेषाद्रेवती पुरी तस्याः पश्चि
मे देवि दिव्या वै विश्वकर्मणः पश्चिमे थ मृगराजस्य मातनला
पुरी स्मृता कोटलिमानरत्नैश्च मधुपानविघूर्णिता रुद्रा
णां पश्चिमे तस्यां रोहिता नाम कोवरी नवशीलधरा रुद्रस्य
मस्य परिवारकाः तस्याः पश्चिमतो देवि यानाम्ना गुणवती पु
री पकादशानां रुद्राणां वज्रप्राकारतोरणा नित्यतेः सर्वभा
गेन पिंगला नाम वै पुरी स्वकर्मसंज्ञा देवि शिपिशावास्तत्र
संस्थिताः तेन्त्सनररमामीप्य पुरी हृस्यावती स्मृता निर्ऋ
शानाम तत्रैव वसन्ते राक्षसाः सदा तस्याश्चोत्तरे भागे पुरी
हेमी सख्यावती मिश्रकेशी सन्ति तत्रैव वज्रभ्यस्य जनाहृताः त
स्याश्चोत्तरे हेमी गान्धर्वी नाम विश्रुता वसन्ति तत्र गन्धर्वा
दिव्यकन्या समाहृता इति भूतानां सिद्धसीनां तत्र वरुणस्य
न दक्षिणे हेमसंज्ञावस्तीर्णा वरुणस्यापि चोत्तरे तस्याश्च
तरतो हेमविनाम्ना सिद्धवती पुरी सर्वविद्याधराणां तत्सात्पु
री परिकीर्तिता वसन्ति किन्नरास्तत्र पुरैर्हेमार्कमणिभिः
वायोः पूर्वेण गन्धर्वी हेमाद्रि विचरच्युत गन्धर्वराजस्याप्य
स्यादिव्यगन्धर्वनादिता प्रासे भगवती मातात्समस्तरविभू

न०
२१२
313

घणा गन्धर्वैर्गीयमानास्मिन्नेदेवी सरस्वती तस्याः पूर्वेणा(
विद्यावैनम्नरैर्नारदस्य च सोमस्य पश्चात्य महागुह्यकानां
प्रकोटिना पूर्वेणोवत सोमस्य नाम्ना चित्ररथतीपुरी सर्व
धातुमयी विद्या कुबेरस्य महात्मनः षड्विंशति सहस्रैस्त
कोटीनां परिवारितेना यक्षाणां शुभमः श्रीमानास्ते भोगैरत्र
मैः तस्याः पूर्वेणु भानाम्ना नाम्नु नन्दमयी पुरी तत्रैव कर्म
देवास्तदेववेककर्मणागताः पश्चिमेनेशराजस्याविस्मोवै
श्रीमतीपुरी ईशस्य दक्षिणोभागेनाम्ना पद्मावतीपुरी ई
शस्य दक्षिणोभागेनाम्ना पद्मावतीपुरी पद्मपत्रायतनात
स्य ब्रह्मणः पद्मजन्मनः तस्याद्दक्षिणतो देविनाम्नाका
मसखापुरी श्रीभिन्नोतत्र देवाशिनथापान्वितोऽत्रिःस्मृतः उ
मैरन्नमरावत्यामहामेवोतिविष्कम्भा विनायकानोसा(
दिव्याव सन्तिसन्नकल्पेतेतिच एतस्य पूर्वकर्मणामभोग
स्थानमित्याह।

इहामृतेरत्नाःपुण्यैर्वर्षेऽप्यभारतेपुनः
तेमिहृगाः सकाङ्क्षिप्रेपवारिवेतिपयोचितं।

पुण्यशतिवर्षान्तरे भावेवलतरुपकदाहितनम् यथोवित
मितिपंशशीकप्रक्रियपयेमर्थः तउक्तम् इहामृतेरत्नादे
विधानराः पुण्यभारते इममर्कसरकदशीति मेरुगच्छन्ति
तेनराइति इदानीमेव पीवर्षाणि विभक्तमुपक्रमते मेरोः
प्रवर्तिरणात्मोदरोदहतिविष्कम्भपर्वताः मन्दरःगन्धमादस्तु
विपुलाख्यसुपार्श्वकः सितपीतनीलरक्ताःसे क्रमात्स्याद
वेनाः विष्कम्भेति भुवोविष्कम्भकत्वात् तदाह।

पतेर्भुवमवष्टभ्यमेरुरालिष्टातिनिश्चलः।

पर्वांवष्टभ्यक्रमानम्यान्तरंनदास्यमारोलावताव्यवर्षेकेद
शमवगतेनंडेतस्मिन्मेवोसवमसप्येवापादपर्वलतत्वेनस्यात

पश्चवनर्थ्योत्यवलेषुग्रस्मेकसुपानसरः कल्पवृक्षाःसे
भवंति तस्याह।

चैत्ररथनन्दनाख्येवैभ्राजेपितृवनेवनामाद्यः रम्यो
दमानससितेभद्रं चैतच्चतुष्टयम्।

सरसो वृक्षाःकदम्बजंबूनैयग्रोधपक्षपर्यकःक्रमशःप
ञ्चवनेष्ववलेषुश्चयंयंक्रमशापतदाश्रलाने श्चवनम्
रसासिक्ताजम्बुनदीसंभवन्तीतिशेषः तदुक्तं कदम्बोम
न्दरेत्तेपोजम्बूर्वैगन्धमादने श्वश्वत्थोविपुलेत्तेपोन्यग्रोध
सुपार्श्वके मरोस्सुपवनान्यत्र अरुणोदतल्पर्वतःमान
सरसितोदेयंमितोदपाश्रिमेनते महाभद्रमत्ततत्तथा
चैत्ररथवने नन्दनन्तसवैभ्राजेपितृ संतोक्रमात्स्थितानि
ति तत्प्रमाणास्तानजम्बुगन्धसाधनमुर्पंति तस्याःफलस
र्स्पेदात्यरसोत्तेयोमस्तेयमः तेनजम्बूनदीख्यातापिवेग
वतीभूत्वा मेरुंप्रदक्षिणीकृत्यजम्बूमूलेविशन्त्यके तत्सम
कांतम्बुमत्रेकनकंदेवभूषणं तेनजाम्बूनदं लोकेजाय
तेभूषणोत्तममिति।

मेवेष्टोलवणाब्धिनाजम्बूद्वीपःसमन्ततः लक्षमात्रः
सनवधाज्ञातोमर्यादापर्वतैः।

समेततत्रशतिवलयाकारत्वेन तदुक्तम् मेवेष्टोवलयाका
रोजम्बूद्वीपोव्यवस्थितः लक्षयोजनविस्तारश्चेति नवधाज्ञा
तत्वमर्यादशैलतः।

निषधोहेमकूटश्चहिमवान्दक्षिणेत्रयः लक्षंसह
स्रनवतिस्तदशीतिरितिक्रमात् नीलःश्वेतश्चशृं
गाश्चतावन्तःसर्वतःपुनः मेरोःषडेतेमर्यादाचलः
पूर्वापरायताः पूर्वतोमाल्यवान्पश्चाद्गन्धमादनसंज्ञित

नं
१२४

314

नः सत्योमरायतौ नीलवनत्रिंशन्सहस्रको ग्रहा
वेतेतनोण्यमो हौ हौ पूर्वापरद्विगुणमात् जाठरकूटादि
मवयावनात्रूपिसंगिनः पूर्वस्थितो विभागो यव
वेसिद्धैनिरप्यते ।
इतिगानरुति पूर्वाभिमुखस्य मेरोः लत्तामिति जंबुद्वीप
स्यतावत्परिमाणत्वात् एवं सकलद्वीपायनतेष्वेवावहि
र्गेयाययेतहमलानुपातनोहेमकूटहिमवनोरायाम
मात्रह्रासः विस्तरस्तेषांत्रविशिष्टएव यडुक्तं लवणोद
धिपर्यन्तः सहस्रद्वयविस्तृतरुति नावलरुति लुन्तारिमं
नाः वनत्रिंशन्सहस्रकाविति नीलनिषिद्धाभ्यामीमति
वेनेवमानस्येलाहूनसत्रवत्समाणत्वात् विस्तरस्तसहस्र
कम् यडुक्तं पूर्वेणामाल्यवान्मेरोः पश्चिमेन गन्धमादनः
त्रिंशत्सहस्राणि योजनानां सरेखौ यामोत्तरायतो भाति
सहस्रं तत्स्यविस्तृतिः तयोर्वापरादिक्रम मादनाख्यनोवक
णोंपर्वतानां चत्वारिंशत्सहस्राणि योजनानामुत्सेधोऽस्य
तदशांतितेथं यडुक्तम् नीलश्च निषधश्चैव माल्यवान्गं
धमादनः चत्वारिंशत्सहस्राणि योजनानां समुच्छ्रितः
ति तथा दशांशोऽस्य यानवानलगारति एवं दशलोणानवस्थे।
त्रिभिस्त्रिभिः पूर्वपश्चात्मैव नवैकैकेनत्र्यष्टभिः पर्वतैर्यं
भक्तोऽनमुद्वीपोनववर्षाजातः नतश्चाष्टाभ्योजठरः
कैटोहेमकूटः हिमवानर्धोन्मकैलासः पात्रः पारि
यात्रः सवायोत्रिषधश्रृंगः तडुक्तम् जठरोहेमकू
टश्च पूर्वभागव्यवस्थितो ॥

कैलासो हिमवांश्चैव दक्षिणभागेष्ववस्थितौ निषधः पारिया
त्रश्चापरेणामहीधरौ नारुधिः शृङ्गवांश्चैव उत्तरेणाप्यवस्थि
तौ इति एतेच विस्तम्भपर्वता नियतदेशस्था इति नात्रविभा
गान्तरनिमित्तविभागेनवाव्याख्यान्या तदेवाह ।
समन्तात्सुरूवाटायोनकेन्तुवत्तरश्चके सहस्रनव
विस्तीर्णामिलावृतेविस्तुत्वाङ्ग्बे मेरोः पश्चिमतोग।
न्धमादोपस्तस्यपश्चिमे केतुमालेऽलाइंगासम।
केनविभूषिते मेरोः पूर्वेमाल्यवान्माभद्राश्वस्यप
र्वते पूर्वपश्चिमतः सर्वोत्तरतश्चरूमादिमे हारिं
शश्चवनिश्चिंशत्सहस्राणि निरुपिते मेरोरुदक्शृङ्ग
वान्यस्तहद्विः ऊरुवर्षकम् वापवन्नवसाहस्रमाउ
स्तत्रयोदश ऊरुवर्षेस्मात्तेरथवाच्येयोधीकमाख्ह
तः दशवेतिसहस्राणिहीमोवन्नाथवइकः योश्वेत
शृङ्गिनोमेरोर्वामेमध्येहिरण्मयं तयोर्नवकविस्तीर्ण
माश्चईदशतानिव मेरोर्दक्षिणतोहेमानिषधोयो
नरस्तरे केतुमन्नवसाहस्रेतत्सहस्राधिकाश्चवं तवे
वदात्तिणोमेरोर्हिमवान्यस्यदक्षिणे भारतेनवसाह
स्रेचापवकर्मभूमिव ।
रलाख्यामितिरलाहृतान्वस्ताम्याधीष्टितत्वादिलाहृताभि
धानेवर्षमित्यर्थः पतस्यपुरस्तादेवस्फुटीभविष्यतीति।
नेह्रायस्तम् एवं वर्षान्तरपरिनितरभिधानप्रवृत्तिनिमि
मेतेय नश्चसमन्तान्मेरोश्चतुर्दिकं नवसहस्रमिति मध्ये
मेरुमूलीयानि षोडशसहस्राणि शाकलस्य चतुस्त्रिंशत
सहस्रत्रतपवमाल्यवद्गन्धमादयोर्दक्षिणोत्तरदैर्घ्यादिपदेवमानतु
कम् त्रतपवमवंतादिकंसाम्याचान्तरस्तम् त्रनकेंतुवे

ते
२१५

315

वङ्कवारयोर्वर्तितेदैतः विष्कम्भाग्रुषामितिसहस्रशब्दस।
त्रिषेः त्रयोदशसहस्राणुरित्यर्थः घञ्जकम् मेरोःसमंततो
रम्यामितानाहतमुदाहृतम् अपस्ताभ्रूकवाट्सन वसाह
सावस्तृतम् योजनानांवनर्दिदंवनरश्रसमन्ततःना
तपोभानुजस्तचनवमामम्परश्मयः प्रभवान्तिद्विलोक
नेमेरोर्भासाप्रभासितामिति त्रयोदशाह्माहस्रमाश्र
सैषांप्रकीर्तितमितिव पश्चिमतरुति नतुदत्तिणतो
वृष्टितोयावेनोवर्धमानस्त्वग्रशोकोहरिपर्वतः विशाल
निकेतमालशेषतयापिमोरूपम् रकेहि नीवृन्मश्रु
मेववृतिसंपवकलपर्वतमिति पञ्चकं कौरंजःश्वेतपर्ण
कलाइयग्रति रमेशति केतमालभरश्याखवर्षकमादि
तिपद्मासख्येननेन पूर्वपश्चिमतोभद्राश्वकेतमालद्वात्रिं
शदातिशत्सहस्राणि माल्यवानाल्यमादनस्त्वेकमेकस
हस्रसभपयाश्वाभ्यामितानाहतमष्टादशमेरुःषोडशश्च
वर्तस्त्रिंशत्शतेमेनतादिलाहतमानंनिरूपणाद्देवावगता
धम् भूगवंतस्तैपः पर्वतः नद्यहिसस्याप्रदतीन्यर्थः
वाद्रुदितिवलयाकारभूम्यर्थः तीराद्विसामीप्यात
पञ्चकम् नवयोजनमारस्त्रपत्नाकारंप्रकीर्तितमिति
श्रायाममानाववनेवाशपमाश्रयः शुक्रवन्मानति
रूपणादेवगतार्थमेनतदिति पवमुनरश्वापितेयम्
चयोदशेति अर्थान्तसहस्राणि ॥ ॥

पठ्यते त्रिदशार्द्धसहस्रायुः ऊरुह्वत्फलाशनः शुभमस
निकुरुश्रुपामः शुभ्रद्युतिर्जनः इति अथाविलाधिमध्येन
उक्तं तस्याश्चेत्तरदिग्भागप्रविस्पलवयाकारौ पंचयोजन
सहस्रं जंबुद्वीपं प्रकीर्तितं तथावापस्यादिग्भागप्रविस्पल
वयाकारौ योजनानां सहस्राणि चत्वारिंशत् वर्जनेन दशापि
जनसाहस्रं द्वीपं भद्रं प्रकीर्तितं तु मिति तयोरिति मेरुवाम
स्थितयोः स्वतस्पृंगिणोः तेनस्पृंगवतो दक्षिणे स्वनस्य वा
मेरुत्सर्प्यसिद्धम् अथपंचयोदशेति अर्थेन चयोदशाद्वादश
सहस्राणि सार्धानीति यावत् पठ्यते अथ वानि सहस्रा
णि हादशा शुद्धिरण्मयेइति अतनरस्यधोक्तेनस्यदक्षि
णेनीलस्य नवामतानीति सहस्राणि तदनन्तरस्यधोनि
षधस्य दक्षिणे हेमकूटस्य वामे तदुक्तं हेमकूटस्य सौ
म्येन निषधस्य च दक्षिणम् हरिवर्षसमाख्यातमिति द्वा
दशेति सहस्राणि केनरमिति किंपुरुषसंज्ञो पठ्यते
हेमकूटस्य वामेन हिमवतस्तथान्तरे वर्षं किंपुरुषं ना
मेति नवसहस्राधिकमाश्रुवमिति तेभ्यो नव सहस्रेभ्यः
सहस्रेणाधिकमाचर्यं चन दशसहस्राण्यिति वर्षः अस्य
दक्षिणेस्यधोत् तीराख्येरूतरे तदुक्तं याम्ये हिमाचले
तुस्यान्तेरनवरोदधेः भारतं नाम वर्षं तत्र चात्र सहा
खिस्तनामिति अतपवलवणोदधे र्वलयाकारस्याचाप
वहिस्तके अस्यचवर्षान्तरवत् भोगभूमित्वापि कर्मभूमि
त्वमपास्तित्याह कर्मभूमिरिति पठ्यते शुभाशुभकः
स्थितस्तत्र शुभाशुभफलार्जनमिति वर्षान्तराणां हि
भोगभूमित्वमेवास्ति न तु कर्मभूमित्वमपीत्याह ।
रत्नाश्रयेत केतुमहं करुद्रैरापरस्पकम ।

हरिकेश्वरवर्षाद्यभोगभूत्वेन कर्मभूः ।
नतुक्वविद्धागभूमावपिकर्मभूमित्वंसंभवेत् यउक्तंमकर्तॄ
ननत्रापिदेवांशभक्तावैष्णुपासने नदीशतत्वेलोपनेक
माप्तुपरमेशिव भ्रमपापनवनेनेनद्भागनिरतात्मकाः
नेकालवाहसन्तापहीनाकल्पपरायणाः शुणानेवत्तिलो
यत्नेननःसाष्टिशुरेवपुनः पान्पत्नेमात्रभिर्वौरयातनोव
पुरःसरं नक्पथमेनतऽक्रम यद्वारतत्वादस्मद्भागभूरेषेमाशं ।
क्वाह ।

अत्रबाहुल्यतः कर्मभूमावाशाप्यकर्मणाम्
पशूनां कर्मसंस्कारः स्यादितरस्कृतसंस्कृतेः ।
कर्मभूभावः कर्मभूमित्वमित्यर्थः नन्वत्रभूम्नापिकर्मभ
मित्वंनास्तियतोनिषेधादेः प्राक्कर्मोपभोगमेवात्रविद्य
ते नत्वभिनवकर्मोत्तेनमपीत्याशंक्याह । अत्रापीत्यादिअ
पिभिन्नक्रमः तेनाकर्मणामपीतियोज्यम् अकर्मत्वेवेषाम
मवस्थतीति इहमेनायोग्यत्वात् वृत्तहेतनवपुनस्तमद्दासर्व
दाप्यादस्यवाशांकर्मसंस्कारः तेरषामपिनत्वायं शुभा
शुभंभवेदेवतिभावः नन्वेवमपिअत्रकर्मभूमित्वंनास्तिय
रस्मात्रवस्यादित्याशंक्याह ।

संभवन्त्यप्यसंस्कारादेशेऽज्ञानाच्छुभाशुभे
पिकर्माणितदन्तत्सुखुशातने स्यानाल्लेर
असंस्कारादितिकर्मोणः संपलत्वात् नवुवेत्तासदाकालोभा
शुभमवस्थानान्तेरस्वर्गादिस्थानमुपपत्त्यर्थः रैनेनवत्सुंगाम् ॥
भिन्नक्रमः तेनशुभाशुभमपीतियोज्यम् पक्षोपिशाहे
भिन्याशंक्योक्तम् इहेतत्सुखुशातनेशतिपुशतनशतिभाव
नरामायणायान्मानिपुराणादेरितिजनकस्पभारतवर्षे
पकोभिनं नहपसमस्वर्गेष्यशुभकर्मयोगित्वमुक्तम् ॥

नरकस्य स्वर्गस्य शुभकर्मयोगित्वमुक्तम् अतस्तदुक्तमु
क्रमम् यद्भारते भूम्याः कर्मभूमित्वमन्यत्र च भोगभूमित्व
मिति तच्चलाहुत्वादेः तदुक्तम् नाक्षात्सविधयते कार्यविशुग
च्यवत्योऽस्थिति: चतुर्युगवतीतेषां भारतान्येव गतन
रति भारतमपि वर्षं जम्बूद्वीपवन्नवखण्डमेवमाह ।
भारतेन नवखण्डं च सामुद्रेणाम्भसा च व ।
सामुद्रेणाम्भसेत्यर्थादृश्याम्भस्तेनेनत्वाचेनेव नवं
त्वस्य संपन्ने: यथाहि जम्बूद्वीप: पर्वतैरष्टभिर्विभक्तो नव
धानानस्तथैवैतदपि समुद्रै: किन्त्वेते पूर्वापरायतायवस
वैरति तदुक्तम् नवभेदा: स्तनास्त्र च सागरान्तरिता: पि
ये एकैकस्य द्वीपस्य सहस्रं परिकीर्तितं शतानि पंच ।
विते येस्मृतं पंचजलेन तेति यतश्रीमद्गरुडस्यावाधिसे
नासि द्वीपानैवाशेवकस्थलेरति तत्तारा अयेतयाम्
यात्रदशाधिसातांसि स्यु: अतस्तु सर्वेषां द्वीपानां पार्श्वद्वये
पिसामुद्रमम्भ: कस्मात्प्रस्यतदाहिणीपवदारुणेनेवमो
वशनिकेन समुद्रेणास्य विभक्तत्वात् तेनास्य वासते
हिमवानेवनतसमुद्रान्तेरतयातो हिमसमुद्रान्तरितत्वा
द्वीपान्तरवासिवासिनामगन्तव्य: स्यात् अतस्तु हिमव
त्वमिकर्षेणोवेनत्वितमितिसिद्धम् तदुक्तं द्वीपेऽस्मा।
रिकात्वेन हिमवन्निकटेमतमिति एवं चास्य सहस्र
मपियोजनानांस्थलैकरूपत्वमेवेत्यर्थलभ्यं अतएवा
स्यश्रीतेरराजमहारकादेर्हिमवत्सकाशात्मीमान्त।
विभागंदर्शयितुंतमादावस्थितादिन्तुसरोनाम्न: स
नौविशेषादारभ्य सहस्रयोजनपरिमाणत्वेनानिर्दे
शः कृत: तदुक्तं तत्र यालोपरोपसोपानमेवावे

ने
३१७

317

विमानिनः कार्मुककारसंस्थानेकंपेनतत्कुरुमानसमित
पक्रम्य शीतसानोः समाश्लिष्टेनाम्नाविद्रुसरः सरःनदार।
भ्यावत्रगमेकंसवेनःसमनाक्रलम् वारिलमनयन्माने
उहिचेनहयोभुवः क्रमार्थे भारतोराजासपत्नेनुनृभाय
हः द्वीपक्रमारिकासेत्ता मनोयुतनयगोपते योजनानासह
स्रननानावर्णाश्रमान्वितमिति श्रीस्वच्छन्देपि विद्रुसरः
प्रभृमेवक्रमार्थोद्देपकीर्तितम् योजनानांसहस्त्रनाना
वर्णाश्रमान्विते इतिपक्षावनवानांस्वरगेनानामविभाग
माह।

इन्द्रः काशेरुस्ताम्राभोनागीयः साम्याभस्तिमान्
सौम्यगान्धर्ववारुहः कन्याख्यश्चासमुद्रतः।

श्चासमुद्रतइतिसमुद्रादारभ्येननताराध्विनिकटे इन्द्रद्वी
पंपावसर्पन्तेहिमवन्निकटेकन्याद्वीपन्ताद्यभरतेता
मवर्णाः प्रागितिगभस्तिमानाद्वीपश्चानागीयः वारहे
त् नागद्वीपवसौम्यवगान्धर्वेवारुणेनथा द्वीपक्रमाि
कांख्यवनवमपरिकीर्तितमिति।

कन्याद्वीपेवनवमदक्षिणेनाब्धिमध्यगाः उपद्वी
पाः षंक्रलारिसमवेनविभूषितेः श्रृगयवमलय
शंकः क्रमदवराहाव मलयमागस्मः नेत्रववर्षिकु

रेलंकाघरसोमुपद्वीपाः दक्षिणेनाब्धिमध्यगाइतिवा
कणरयेमंध्यस्यारत्यर्थः तदुक्तम् क्रमार्थोत्थेस्यनि
केशमध्यस्यावारुणोदधेः श्रतीन्यथोजनशतमन्तद्वी
पानलघट्समना। श्रृंगद्वीपोयवद्वीपोमलयद्वीपय।
वव द्वीपोन्यः शंक्रसनाश्चक्रमदस्नुतनोन्पतः ॥

वाराहे स्त्रैव षष्टः स्यादिति ऊनादि समकेनेति यदुक्तम्
महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमान्यत्रपर्वतः विन्ध्यश्च पारि
यात्रश्च भारतेते कुलपर्वताः इति मलयगोगस्य इति तदुक्ते
कश्चिन्नाम मलयद्वीपे मलयो नाम पर्वतः तस्य पादे विद्रु
मैर्वैलैकानस्योपरिश्रितेति श्रुगास्य शिखरे तत्र मल
यभूधरोत्तमे तत्राश्रमो महाभागएपश्वागस्त्यः स्फाटिकम
भशांतिव श्चत्रवकोटकलोकश्च्याशंक्याह।

दीपो यद्दीपगाः प्रायो म्लेच्छा नानाविधा जनाः

मुक्तकांचनरत्नाढ्या इति श्रीकूर्मशासने।

म्लेच्छा इति वर्णाश्रमाचाररहिता इत्यर्थः प्रायः शब्देन
केचित्सदाचारा अपि संभवन्तीत्युक्तम् ननु तर्हि यथा
गमिन्याशंक्योक्तम् इति श्रीकूर्मशासने इति तदुक्तेः तत्र
युक्तवर्णाश्रमाचाराः कर्माधिपरंपराः इतरेम्लेच्छभूमि
स्याद् भूतमगिकांचनाः इति ननु एवमशुभाशुभानेने
नकोर्थ इत्याशंक्याह।

भारते यत्कृतं कर्म ताप्यते नावाप्यवीवितः शि

वान्तो तेन मुक्तिर्वा कस्याखिलविशेषतः।

कर्मेति शुभाशुभं तापितमिति कियास्नानादिनानेनावश
मृगाकृतेन वा पृथिव्यादिभुशिवान्ते भूतेभ्यो न तेषु
भुक्तिर्वा नरो मुक्तिर्भवेदित्यर्थः यदुक्तं तेनैव यत्कृतं कर्म
शुभं वाप्यादिवाशुभं वसन्तितेन लोजन्तुभिस्तासिनामि
ते स्वर्नरकापवर्गेषु तद्वीजं फलभोगदमिति ननु तत्क
स्माद्वीपे विशेषणाभवेदित्यत्र किंनिमित्तमित्याशंक्याह।

महाकालादिकारुद्रकोटिरत्रैव भारते गंगा

दिपंचशांतिकाजन्मतेनात्र दुर्लभम्।

नं
२१८
३१९

प्रवेशेति कस्माद्दीपे यदुक्तम् तत्रमध्येमहद्दीपंजम्बारीद्वी
पसंज्ञितं तत्ररुद्राश्रुतेपूर्णामवतीर्णाशुभंकरम् यश्च
नोद्धेनभूतेवस्मरणात्पापनाशनमिति तथामहाका
लस्याकाशमेवमहिवराननेतीर्थानांकोटिकोटिष्व
महाकामफलोदया गंगादीनांनदीनांचनत्रयंवाशता
निवेति तेनतीर्थभूयिष्ठत्वादिनेति ननुवर्षान्तरेशुभ
स्यापान्नयत्राभावात्तत्रास्थितोविकोमताः जम्बूफलरसा
हारान्नरामुस्मविवर्जिताः इत्याद्युक्तास्तत्रभूयिष्ठाजनार
ह्यवननारोगभयवलाद्दुःखितामन्सम्पदइत्याद्युक्त्या
दुःखभूयिष्ठाइत्यत्रजन्मदुर्लभमितिकेननिमित्तेनोक्त
मित्याशंक्याह ।

अत्रापिवर्षेशुभपश्युवश्योगात्कर्माणिवाहनम्
प्रायममनोरथातीतमपिभारतजन्मनाम् ।

मनोरथातीतमिति भोगापवर्गादेर्महीयस्त्वात् ननुवर्षे
दविशेषेणभारतजन्मनोसिद्धयेतकस्मात्प्रोक्तविशेषतन
निकस्मादुक्तमित्याशंक्याह ।

नानावर्णाश्रमाचारसंस्थ्वड्‌दुःखविविचना क
र्माहीपयत्नेनकर्मभूःसेयमुत्तमा ।

यदुक्तं यःपूर्वोक्ताशुणालोकेभारतेवरवर्णानि तेनतैवव
स्थितालोकरमारोमनकेपियाइति अतएवतत्रिवासिना
मेवशुभाशुभकर्माद्धुत्मानुतत्वाभिःस्यात् तदाह ।

पुंसांमिताभिलाषमनुष्ठकैर्व्यक्तांकिलामिद्भ्यतः यत्रापरो
क्षतत्रपाविनितोवरवकार्तिके ।

कर्मान्तिरोवरवकार्तिकेइति तदुक्तंतत्र पुंसांमितानिकर्मा
णिकवनामभिमतानिच प्रतिष्यतःसनिरयावव्रातिपंयाग
वाविति तदेवोपसंहरति ।

एवंमेरोरधोजम्बूशमितोयः सविस्तरात् ।
स्यात्समुद्रशयाग्वरोरेनैवाभिस्तु समासतः समुद्रशयेति श।
लाक्षनाद्यान्यष्टौ जम्बूद्वीपादीनि च नवैति नवाभिरिति भार
तेन सहैला व्रतानाद्यै नवैवंस्वरारोचिषस्यकिंनिमित्तमित्याशं
क्याह।
मनोःस्वायंभुवस्यासन्दशानतनयः
शाह्वनमस्त्वेवाग्ध्रेराजायोयोग्नीध्रनामकः तस्याभव
न्नवसुतानतनोयेनवस्वारकः नाभिर्यान्नवमस्तस
नमाभरतस्त्वाद्यैर्भिः तस्याद्वेतनयाः साकंकमाद्या
नवमोशकः भुक्तेत्तेनैवयानस्याहृतयोजनमात्र
कान्
स्वनाशनियोगाः संवारव्येराजेत्यर्थात् एतत्त्वपान्
रुषभस्यापत्यमार्षभिः व्रतपवनमेत्स्वकम् व्रह्मैतनयाशते
मात्रकाश्न्याद्यानिडकम् स्वायंभुवोमनुर्नामतस्यपुत्रःप्रि
यव्रतः तस्याप्यदशपुत्रावैनानावीर्यवलोत्कटाः अग्नीध्रश्चा
ग्निवाहश्चमेधामेधातिथिर्वपुः ज्योतिष्मान्द्युतिमान्हव्यः।
सावनःसप्तएवच मेधाःमेधोग्निवाहश्चपतेप्रव्रजितास्वयं
सप्तद्वीपेषुयेशेषाअभिषिक्तामहावलाः जम्बूद्वीपेनपाग्नी
ध्रस्तस्यपुत्रानवस्मृताः नाभिःकिंपुरुषश्चैवहरिश्चैवइला।
वृतः रम्यश्चः केतुमालश्चरम्यकश्चहिरण्मयः नवमस्तुकु
रुनामनववर्षाधिपाःस्मृताः अग्नीध्रतस्तुजातावैशूराश्च।
तिवलोत्कटाः तेषांनामांकितानीहनववर्षाणिपार्थिवेति
नाभेःपुत्रोमहावीर्यऋषभोथभूतत्परः तस्यापिहिसुताज्ये
ष्ठोभरतस्त्वप्रतापवान् तन्नाम्नैवतत्वैतेयंभारतंवर्षमुत्त
मे तस्याप्यष्टौपुत्राःपुत्राणांतुकन्यापराश्चियेभारतेनवद्वी
पेचप्रत्येकपुत्रानिवेशिताः नवमस्तुकुमार्याद्दः कन्यायाः प्र।

ने
२१५

319

तिपादितः तेषांनामान्यनेहोपाभारतेनप्रकीर्तितानि त
स्मादितिजंबुद्वीपान्तलक्षयोजनमात्रकादिति तत्रास्य
वर्षाद्विमितोलक्षयोजनंतेषांकुपदर्शयति दक्षिणान्तरस्थि
तानीमुख्यानि तत्रभारतादीनिषट्वर्षाणिप्रत्येकंनवसह
स्राणिइतिवतः पंचाशद्धिमवदादयश्चप्रत्येकंद्विसाहस्रा
इतिद्वादशमेरुमूलीयसहस्रषोडशकेनसहेलावृतंव
र्षंत्रिंशत्सहस्राणीत्येवंयोजनानांलक्षेणजंबुद्वीपइदानीं
तद्बहिरपिसंस्थानविशेषंदर्शयति ।

तस्यैकमात्रोलवणास्तदायेसुप्रोदयः ऋषभो
रुभिरुत्स्नःकोकशोणादेवाद्रुदकं वराहननं ।
॥ नाःशोकाः पश्चान्तरवलाहको दक्षिणवर्
मैनाकोवाडवोनत्तयोः स्थितः प्रत्यदक्षिणतःस्व
तिसहस्रातिक्रमाद्गिरिः विद्युतोऽस्त्रिसहस्राद्धिसाप
मोऽत्रफलाशिनः मत्तदिग्पादौवकेशमश्रुवोगोम
थमृकाः नग्नास्त्ववत्तशीतिजीविनस्त्वमाजिनः
मीनेश्रीमहेश्वरवशासने श्रत्यपपत्रलवसमुद्रःप्रति
पादितः तद्बहिः षट्मोद्वीपाःप्रत्येकंसार्गैर्वेष्टिताः
क्रमाद्विगुणिताःषद्विमेत्रुपुवेरपि वेष्टिताः
शाकेक्रशौंचवशाल्मलिगोमेदाज्ञक्षद्वीपानि द्वारपयोदधि
शुक्तानत्योतिक्षानयुतिमनाहवीरानासंवरक्षनिशाका
रिक्षुनप्लद्वीपम्पत्रूणचाग्रीपः लवणात्तिलवणांमःस्वा
रसमुद्रस्वाम्यः इन्दुसूनः षट्रक्रम् हद्माभिमयगोवत्सा
प्रवेशास्तत्रपदेनाः ॥

द्वादशैव महावीर्यास्तान्ब्रवीमि समासतः ऋषभो दुन्दुभि
धूम्रः प्रविष्टाः पूर्वभागतः चन्द्रः कंकस्तथा द्रोणः प्रविष्टा
स्तु मेरुणा तु अशोको वराहश्च नन्दनस्तु स्तनीयकः अपरे
णान गास्तत्र प्रविष्टा लवणोदधिं चक्रमैनाकसंज्ञास्तु ता
नौ पश्च वलाहकः दक्षिणेन वराहेह प्रविष्टास्तु वभूवता
चक्रमैनाकयोर्मध्ये तिष्ठेह वडवानल इति दक्षिणतश्च
चक्रमैनाकादि सन्निकर्षेण वोढोति विंशति ग्रूभिरिति
सहस्राणि पादैः षडूकान्तत्र योजनानां सहस्राणि समति
क्रम्य विंशतिं विपुलानिति विख्याताः समुद्र दक्षिणे स्थितः
सहस्राण्यायतस्त्रीणि तावानेवोच्छ्रितो बलः सहस्र विपु
लस्तत्र पञ्चपर्णपलाशनाः मलोपचितादिग्धांगा दीर्घ
श्मश्रुशिरोरुहाः गोधर्माणेन नानावत्सरा शीतिनीवि
नः तत्राप्यन्विलद्वारप्रवेशाशाः पुरस्तपदः इति क्रमहिन्
णिना इति तेन शाकद्वीपे वेले के शद्वीपचत्वारोस्य समर्थक
मः मज्जः पुष्करः इत्येते वैकवः मधुराम्बुकः स्वादोदः धृति
मतेन पञ्चा सहस्रविद्वेयः तदुक्तं जम्बूद्वीपं च शाकं च कु
शं क्रौञ्चं सशाल्मलिं गोमेदं पुष्करं चैव सप्तद्वीपानि पार्व
ति ततः क्षीरोदधिस्ततस्तथावेतत्र सोपि च माहेन्द्रस्वस्ता
दोदः सप्तसमुद्राः सप्तकीर्तिताः जम्बूद्वीपस्य तेन लक्षं योजना।
नोघमाणानः परिमंडलतो ज्ञेयः क्षीरोदस्तस्य मोवहिः प
वेष्टिगुणा ह्याततः समुद्रा द्वीपमास्थिताः अग्नीध्रस्तस्य समा
ख्यातो जम्बूद्वीपेश्वरस्तते शाके मेधातिथिर्नाम वपुष्माक्
शसंज्ञके रानाक्रौञ्चे ज्योतिष्मान् शाल्मले तो द्युतिमान्स्तनः
गोमेदे हव्यनामा च सवनः पुष्करे तेष्वेतिव द्वीपषट्के मे
वाविभजन्ति गिरि सप्तकपरिकल्पिततावन्तदाणस्तप

ने
३२०

वशाकायाः पुष्करसंज्ञो हि दलो हरियमवरुणोऽन्यो वाग्रपृ
वीशो नागवन्नः समैवगिरिसमकस्य पार्श्वे गमावास्थितवे
नहिदनश्रस्यकेन वलयाकारेण पर्वतेन मध्यतो विभ
क्तान् पूर्वादाविति चतर्दिक्षु नडूक्रम् मेधातिथेः स
मपुत्राः शाकद्वीपेभिषिक्ताः शान्तोभयस्तु शाशिरः स
स्वदोनन्दकः शिवः तेमकस्तु भवस्तुनिवर्षनाम्नानते।
किताः वर्षाणि समाख्यातानि पर्वतोस्तु निवोपमे गोमे
पस्तु नसंज्ञास्तु नारदोदुन्दुभिस्तथा ऋषभः सोमकस्तु व
वैभ्राजस्तु कलाद्वयशति क्रौञ्चस्तु षष्ठः सर्वे समप्रशान
वेशिताः स्वनतोहिनगोमन्ताहारितो वैद्युतस्तथा मान
सः सत्वनस्तुनिवर्षनामैव वोकिताः क्रमदस्ताद्वेदस्तु व
वराहो हंसकंकनौ महिषः क्रमदस्तु वसमसोमानु
द्विजस्तु समाख्यातो वर्णामेरलपवच रथकारस्तुलव।
णाधृतिमान्स्तु मतारकः कपिलवेति राजानो वर्षनाम्ने
वतेकिताः वैद्यमोहमनामस्तु द्युतिमान्ख्यदन्तकः क्र
शः शल्मलावभिषिक्ताः मनोत्रगस्तथोमस्तु पावनोऽन्य
यवामनवेवाप्यन्यकारोदिवाकृतिः द्विविदः पुण्डरीकस्त
दुन्दुभिस्तु कलाद्वयशति दूयगायाः सन्तानसमगोमेवाप्ये
वधन् नलदस्तु कुमारस्तु सुकुमारो मरीचकः क्रमदस्तो
ननस्तु वमराधदरातिस्मृताशति रदरः केसरस्तु वनदो
यस्तैरवनः स्थामोमिकेपामरुवशैलाः सीमान्तगास्तिभ
शति पुनस्तु पुष्करायेच सर्वास्तनायकः होप्रयोतनवि

ख्यातोऽपुष्करायेवनिवेशितो ॥

पर्वतोवलयाकारोमानसोत्तरसंज्ञिकइति पातकीमध्य
मेरुनामहावीतोवहिर्न्द्रयइति वलयेलोकपालानांउ
रौस्त्वचनिवासमे हरेर्वैस्वकसाररवायाप्यासेयसनीउ
री सुखाप्सावारुणीचैवसोमस्यतविभावरीतिच श्यद
नेसंकलयतित्रिपंचाशदित्यादिना ।

त्रिपंचाशच्छुल्लसाणिद्दिकोसप्तनपंचके
स्वाहुंगवान्नमेवंपयोजनानामियंप्रमा ।

नवजम्बुद्वीपेपान्यवींमेवाशन्सहस्राणिद्वाराधिलक्षं
शाकद्वीपेद्वीराधिस्सुक्रशेवनादिदध्यदस्सु कौंचाष्टौ
ह्ननाधिस्सुशाल्मलीषाड्शेक्षुरसाधिस्सुरामयोह्विंश
न्मदिराधिस्सुपुष्करस्सुतःषष्टिःस्वाहस्सुमेवमेर्वोदा
रभ्यस्वाहसान्तसहस्रपंचाशत्रिपंचाशल्लतापिकंकोटि
ह्यपयोजनानांप्रमाणम्भवेत् सममगलपर्वांशेहेमीभूः
कोटिदशकमण्डलत्तम् उक्तिमाविलराद्युतेलोकेतश
वलःकथितःलोकालोकदिगष्टकसंस्थरूशष्टकमलो
केशम् केवलमित्यपिकेचिल्लोकालोकान्तेरविनेवाहः
हैमीभूमिस्तथादेवानांक्रीडास्थलेलोकेतरावलइति लोका
लोकपर्वतः यदुक्तं ततोहेममयीभूमिर्दशकोटेवरान
ने देवानांक्रीडनार्थायलोकालोकस्ततःपरम् पर्वतोव
लयाकारोयोजनायुतविस्तृतः लक्षमात्रसमुत्सेधयोम
नानावरानने इति सलोकेशामिति यदुक्तं लोकपालाः
स्थितास्तत्रकृष्णश्यामोवशाकयइतिकेचिदितिलोलाका
रादयः प्रतिदिनेः समस्तलोकपालतादुशापवलोकपा
लास्तत्रवसिष्ठाताइत्यन्यथाव्याख्यातं लोकालोकमस्तोदेवि
नत्रकृत्स्नाध्यवस्थिताः श्यामोवशाकयः सर्वेविरजावसथाम

ने
३२१

321

काः केनमात्राजनत्रैवसर्वदीशान्तमाख्यिताः लोकपा
लालत्याद्यासेव्यायामसर्वेमिदोस्थिताः इत्यादीनामतद्विरुद्ध
नोक्तलीनांसंभवात् नवहिरीति एवंलोकालोकसमाने
क्षापत्वात् मेरोस्तदन्तरालवर्तित्वाच्च ग्रनपवान्तःस्थि
तानामेवलोकानामालोकापयत्नपालोकः प्रकाशालो
कस्वतमान्नवहिः स्वयंस्यातिसलोकालोकइतितदुक्तं
तस्मान्तर्भासयेभानुर्नवहिः सरसन्दृरीति एवंलोका
लोकमेधेन्तरालवर्तित्वस्यभानोर्गतिवैचित्र्यंदर्शयति
पितृदेवपथावस्मादक्षिणगोस्वनाम्येववीथ्योभानो
रुत्तरदक्षिणमयनद्वयमेतदेवकथयति तत्रास्यभा
नोर्मेरुसन्निकर्षेणगच्छतउत्तरोमार्गोलोकालोकसं
कर्षणादक्षिणः नौचमार्गौस्वनाम्येववीथ्यौ सर्ववीथिप्रु
नवीथिशब्दाभ्यांव्यपदेशपरिवर्मर्थः यदुक्तम् सर्ववीथी
उत्तरेतस्यग्रनवीथ्यन दक्षिणेनाइति तावेवचापितृणांदे
वानांचमार्गौइत्युक्तं पितृदेवपथावपि तत्रानवीथीपि
तृणांमार्गः सर्ववीथीतदेवानां तदुक्तं ग्रनवीथ्योदक्षिणा
नसर्ववीथ्योत्तरायणम् पितृमार्गस्तथादिष्टः कपिलोयत्र
मेणानश्यति एतदेवमार्गोद्वयमुत्तरायणदक्षिणायनेच
मक्रम उत्तरदक्षिणमयनद्वयमेतदेवाति तदुक्तं लोकालो
कोपरिष्ठात्सर्वतदक्षिणायने तथोत्तरायणान्तरत्तरेण
प्रकीर्तितमिति नत्रुभानोर्मेरुसन्निकर्षेणगतो मार्गो लो
कालोकसान्निकर्षेणात् दक्षिणाइत्यत्र के प्रमाणामित्याशंक्य
२। सर्वेषामुपरिभास्नोकालोकस्वदक्षिणः।
सर्वेषामितिवर्षाष्टकादिनिवासिनांरत्नाद्दतेभानुरेव
नयतपति ॥ ॥

इतिकागतिस्तर्हि विशेषावकाशस्याभावे एवाह भगवान्मे
रुमधिकृत्य दक्षिणादिगवस्थिते भारतादौ वर्षे ये पूर्वेन
पश्चात्स्थिते केतुमाले दक्षिणोत्तरादिगवस्थिते कुर्वादे
वर्षे ये पश्चान्माश्वे भद्राश्वे पूर्वदर्थः समुदयन्तो दृश्या
न्ते सो रेखा पूर्वदिगवस्थापनात्सर्वेषामुत्तरयाति लोकाले
कवच दक्षिणायति येनास्य तत्सन्निकर्षविप्रकर्षाभ्यां उत्त(
गयणा दक्षिणायनादिस्यात् न केवलमस्यैवं गतावेवैवे
विश्वमस्मिन्यावदुदयास्तमययोरपीत्याह ।

उदयास्तमयाविस्थं सूर्यस्य परिभावयेत् ।

रम्यमिति दक्षिणावर्तभंगामेरोः परिभ्रमणेन सूर्यः तदा
ह । अर्धरात्रो मरावस्यां याम्यायामस्तमेव च मध्यं
दिनेन हाहरणां सौम्ये सूर्योदयः स्मृतः उदयोपो
मरावस्तो सोऽर्धरात्रो यमालये तेस्तं सौम्ये च मध्या
ह्नस्य सूर्यगतागते ।

रहत्वन्तु सौम्ये मेरोरुत्तरे भागे महोदयाख्यायां नगर्यां प
तावारुणा प्रागच्छतः सूर्यस्योदयदर्शने भवेत्तदा मध्यरह
पस्यात्यतीत वाहरुणं गन्त्य कुमाख्यायां नागर्यां च सूर्यास्त
मेति मध्यरवन्तस्याभिक्रमेणापवृत्तच्छायान्तरितत्वात्य
काशेन दृश्यतेऽस्यार्धः पूर्वदिग्गयाम मरावत्याख्यायो(
वार्धरात्रस्त हारुणपदयावस्तेऽस्तमयवतान्तरहृदयेन वोद
यस्य भविष्यत्वात् पश्चात् मरावत्यां सूर्योदयः सौम्यायां प्राग(
च्छतो दर्शने यमालये ऽर्धरात्रः मध्यरहेयेन सूर्यस्योदेश्य
माणत्वात् केवारुणे वास्तमयः सौम्योदयवेलायां नत्वम
यथाह्नस्य हूमतनादिदानीं मध्यरवन्तस्य पश्चात्तिक्रान्तत्वात्
सौम्ये च मध्यरहृदयस्यातीतमहान्मध्याह्नूरस्तमनेनैवक्रमेणाष्टः

ते
३२२

322

वेपश्चिमयोर्विदिक्त्वोरपास्तमयावापि सूर्यस्य विन्ध्या
विमके भानोर्गतागतीति एतत्क्रम उर्ध्वशेशमरावत्याम
लमेतियामस्य चेस्मादित्यगतागतामिति एतच्चद्वीपान्त
रेष्वपि पोर्मसूर्योदयस्य सर्वत्र समानत्वात् एवमेतन्मसे
गादभिधाय प्रकृतमनुसरति पञ्चविंशत्कोटिसंखलर्द
एकोनविंशतिः चत्वारिंशत्सहस्राणि धान्तलोकचा
लाहहैः सप्तसागरमानस्तु गर्भोदाख्यः समुद्रराट् लोर्के
लोकस्य परतो यद्भूमिर्निविलेवभूः तदुक्तं तस्य चायत
मेघोरन्ध्रसंबोजवर्णितम् पञ्चविंशत्स्मृताः कोसोल
ताएकोनविंशतिः चत्वारिंशत्सहस्राणि योजनानां
वरानने इति सप्तविंशतिलक्षैककोसान्मयस्मानततस्य
मानश्चार्थः मधुरराशिनिहारारिसमुद्रसमकगर्भोक
शात तदुक्तं गर्हिनायेभ्य यः सप्तनेत्रगर्भेयतः स्मृताः क(
ल्पितस्तेन गर्भोदः सप्तस्वाधिरेमोदहृश्यति एतच्चनमःस्वा
नेश्रीसिद्धयोगीश्वरमतानां विशदयति ।

सिद्धान्ते च गर्भोऽसौ क्षीरेकोशपसंमितम्
मेरुलेगकस्तच सिद्धपादैः समाहृतः जोद्गतिपर्व
तैस्तेच नवचाश्रऊला हृयः ततश्च मादकाविशत
यः पातालगास्तेनः चतुर्भिर्योगिरोयाने
योगिनोसेवितं सदा ततो मेरुतलेनोनागामेवाह
तोरश्चन्यस्मान्यश्मिन् तदहिलोका मारारकेतनः ॥
लोकसमिकर्षगर्भोदः तैर्मिरोयानमिति तैमिरश्रुष्णं
नाकामित्यर्थः नागारुम्यर्थां इत्थं मध्याद्भुविमचारुम्यर्थो
हेतिश्चन्द्रपर्वतोपरि हमारारकोपमिति ॥ ॥

हैमाख्यो याकर्णिकेत्यर्थः तदुक्तं तत्र गर्भोदस्य परितो रे
कैशेषेनाम मंडलमिति तत्र तिष्ठति देवेशो गरुत्मान्ध्व
समाहृतः सिद्धपालिसहस्रैस्तु तत्तत्सवलदर्पितैरिति
तिष्ठन्ति पर्वताग्रे तेऽपीडमाना मुहुर्मुहुरिति इलहात
वरकोधाः कोटकोमूलपर्वतः रोषको वामनः कोइवि
हेयाः कुलपर्वता इति पर्वतांतेषु तत्विशत्सयोजनवि
स्तराः उक्षोदकास्सतः स्वास्तु पातालतलनिम्नगा इति पुन
र्लसाप्रगाल्लीरेवतैनेमेरुष्णकम् तत्र कोडलिदेवशि
योगिभिर्बलदर्पिता इति वनस्यवायस्य भूमिः सर्वतः
सेयवृस्थिता शुष्का जलविहीना तत्र भूमिस्तु रत्नना
रिमनेगसमाकीर्णा समन्तात्परिशोभिता वारणावह
वोयवमेरुमन्दरसन्निभा इति ततस्तानप्यतिक्रम्य उत्थि
तस्तु महाबलः हरिश्चन्द्र इति ख्यातो वलयाकारसंस्थि
त इति तत्र सन्निहिता मेघाः संवर्ताद्या महारवा इति पुन
त्तहस्यते चयांऽकांचनेवातिभास्वरमिति तदेवसंकल्प
ति ।

ब्रह्माण्डकटाहेन मेरोरर्धेन कोटयः पं
चाशद्देवदशदिग्गिपद्मलोकसंमिते ॥

तत्र मेरोरारभ्य स्वाहृदकांतं प्राकालितं सहस्र पंचाशद्वि
पंचशतलक्षाधिकं कोटिद्वयं हेमाभूः कोटिदशकं लोका
लोकविष्कम्भः सहस्रकेतमः सहस्रवतार्विशदेकोनविं
शतिलक्षाधिकं कोटिपंचविंशकं गर्भोदस्य समाविंशा
हलक्षाधिका कोटिविस्तवं कोटिपरिमाणेन ब्रह्माण्डकटा
हेन सहार्धमिताशत्कोटयो भवन्तीत्येवं दशशतादिति
सर्वतः कोटिशतं भूर्लोको भवेत् पपव भूलोकसूत्रार्विं

यस्यापि भूतसर्गस्यास्य दर्शितमाह ।
पशुपक्षिमृगगतमानुषसरीसृपैः । षड्विधो भूर्लो-
कः स्थावरैः पिशाचरक्षोगन्धर्वोरगसंयतानाम् । वि-
पामृतां च किं वा बहुना सर्वस्य भूतसर्गस्याभिमानतो
यथेष्टभोगस्थाने निवासनास्थाने विधामृतामित्येद-
प्रकारभूतानां किं वा बहुनेति यद्वा हि प्रकारप्रकाराभि-
वेन वचनमानेमाय भेदबुद्धिरिति भावः सर्वस्य निवन्धदेश-
विषयस्याभिमानतस्यनेनैतद्भोगस्थानादित्वमभिमा-
मावस्थारमेवनत्वास्तवं किंचिदपि दर्शितम् । निवास-
रतिविनापि भोगं केषांचित् प्रत्युत दैवशापनीय-
मिमाशयः तदुक्तम् पैशाचराक्षसयागन्धर्ववैदमव
च सौम्यं च यावप्राजेशं ब्राह्मं त्वेवाष्टमं विदुरिति पशुप-
मृगाश्चैव तथान्ये च सरीसृपाः स्थावरं पंचमं चैव षष्ठमानु-
षयोनिकं देवयोनिसमायुक्तं भोकं संसारमंडलं चतुर्द-
शविधं चैव भूर्लोकेन विशोधयेदिति । इदानीं भुवोलोक-
मभिधत्ते भुवोलोके तथावाकालहृतमेकेनदन्तरे दश-
वायुपथालं च प्रत्येकसप्तलालरा । आयोवायुपथास्तत्र
विततः परिवर्त्तते आग्नेकादिमर्कपावदिमर्यः तदुक्त-
भूपृष्ठाद्यावदर्केन्नलक्षमेकं प्रमाणतः इति श्रुतान्त-
मध्यात् तदाह । नच्चेतिवायुदशक

पंचाशद्योजनतोर्ध्वस्मान्निरूपितो समारुतः । आप्यायकः
सर्वतः सो न नः सोचनमोभवेत् पंचाशद्योजनादूर्ध्वं तस्मा-
दूर्ध्वं योजनत सेनानीवायुरसैनभूकेमवायास्तदिन्मुवः ।

येमस्थाः कोशमात्रेणातिष्ठन्तिजलवर्षिणः पंचाशद
र्धमेघाश्च विषवारिप्रवर्षिणः मेघाः स्कन्दोद्भवाश्चान्ये
पिशाचाश्चैवमारुते ततः पंचाशदर्धस्थमेघामाक
रसंज्ञकः तत्रस्थाने महादेवजन्मानस्ते विनायकाः
येहरंति कृतेकर्मे नराणामकृतात्मनो पंचाशद
र्धवर्त्मको वायुरत्रोपलास्तदाः विद्याधरायमाश्चा
स्ववर्त्मके संघतिष्ठिताः ।
पंचाशदर्धं शतिभूपृष्ठात् आप्याय्यकाश्नतिपडकं योविवर्ध
पतेवृष्टिमोषधीनां चवर्तथा देहयेत्सुमहीं सर्वां साप्या
पयतिवाप्यपश्नति पंचाशयोजनाहर्धमिति यथाभूपृष्ठा
त्पंचाशयोजनानिपरिवर्ज्योर्धमस्ताद्दिःस्थितस्तथा तदर्ध
मपिपंचाशयोजनानामन्तरालत्वेनपरिस्थाप्यायामित्यर्थः
प्राचेतसश्नतिप्रचेतोभिर्निर्मितत्वान्दाक्षेनवाग्निनासह
निसात् अतएवाप्यायकत्वेदाहकत्वेच तदुक्तं प्राचेतसो
नामवह्निः प्रचेतोभिर्विनिर्मितः सचैनाशयेत्हूतान्कदाचि
त्समवर्तयेत् अग्निः प्राचेतसोनामतेनैवसहतिष्ठतीति
तस्मादर्धशतेनेति प्राचेतसादूर्ध्वंयोजनानांशतमतिः।
कम्पेतत्स्थः एवमुत्तरत्रापित्वार्थेयंतत्राभिधापितभावात्
भेकादिघातिवर्षित्वादेवचसत्ववदृश्यमानः तदुक्तं योज
नानांशतादूर्ध्वमेवासत्ववहाःस्मृताः मत्स्यमण्डूककूर्मो
स्त्रवर्षन्ते इदिनेचते इतिविषवारिवर्षित्वादेवचोपसर्गा
दिकारिणः योजनानांशतादूर्ध्वं वायुरावहः प्रकीर्तितः त
स्मिंस्तुरोगदामेघावर्षन्तिचविषोदकं तेनोपसर्गानाय
न्नेसारकाः सर्वदेहिनामितिगेचवसन्तिवेदिव्याः पिशा
चाः स्कन्ददेवजाः त्रिंशत्कोटिसहस्राणि स्कन्दस्यानुचराः।

ने
२२५

324

स्मृता नैवेदिवेश्वकस्तैमेरवेयातिहूरात्मजमिति तत्रस्था
नेश्यमेवायेखमारूते ग्रहकृतात्मना संशयात्मना तडुक्तं
नस्माद्देवनतावज्रादिरव्यमोवेष्यितामरुत नासिंस्तेमा
रकाग्रमेवसंपतिष्ठिताइति ग्रमेवेविनायकावेराम
हादेवसमुद्भवाः विशाकोटिसहस्राणितासिवायांप्रति
ष्ठिताः येहस्तिकृतेकमनराणसकृतात्मनामितिच
उपलामुदाइतिउपलवर्षिनानदावाः विद्याधरायमा
इतिवसमाणाविद्याधरायेतपालसिद्धवात ग्रतपवने
वानवमानेगारेहादेवनमकृतिभाकम पतमदग्रामेवे
वातिमिममाह योविद्यापोरूषेयवयमशानादिप्रमाद
ने स्मृतास्तास्मिहिसिहास्तवद्धाकेमरुतिष्यिताः विद्यापे
रूषेगारूरूविद्यादिस्पृवोयोस्मृताश्यपोदेनदत्ते तडुक्तं
वज्रांगोनाममैवाञः पंचाशयोजनेस्थितः तासिंस्रोपलर्कं
नाममेवास्नूपलवर्षिराइति वज्रांगेपितथावायेमात
गाः कूरकर्मिणः भिन्नांजननिभावोरास्तापनानाम वि
कृताः विद्याधराणामधमामनः पवनगामिनः येविद्यापो
रूषेयवेवेतालादोश्मशाननः साधयेमाननः सिद्धास्तेसि
वायोप्रतिष्ठिताइतिच ।

पंचाशदर्धं वज्रांगाती वैद्युतोशनिवर्षिणः प्रहाग्र
मरसग्रावयेवपुराणकृतानराः भ्रगोवह्नोनलयेव
मेयामेवालिवालिनः गोशृङ्गवध्यमोतेवास्मृतास्तेवेपु
पुराणकृतमवध्यावहेभ्रगाविमादिना भ्रगवा नाशिताः ।
रामस्मृतास्तध्याभ्रानतातनश्वत्नमसमन्यादीनां यद्रकं भ्रगोव
स्मृतेन्तेमशनिनध्यापराकाष्ठामनुपासाभिवग्रभिः पौरव।
लिनः रमास्ताटपौरम्याकाम्यापिपुभिः पौरपौरहिनः ॥

विष्णुत्वः स्वजनसमक्षो देहत्यागो यतो नरः आहहेडेरवेक
नैयोमनन्तफलमाप्नुयात् अन्यथापातये देवब्रह्मलहत्या
फलेलभेदिति संग्रामे ऽन्यथांऽशरणागतादिनिमित्ते
अन्यथा स्मात्मघातिनः पतेभवेडीरितिकथमेतन्मदग्ना
मिःस्यात् प्रसूयीनामेते लोका अन्येन तनमसाहताः
नास्ते ये मामभिगच्छन्ति ये केचात्महनो नराः इत्यर्थाद्विमा
नैः नष्टक्रम् तावद्वियोजनैरेवतनो वैवैष्णुतोनिलःमे
धास्तैवैष्णुनास्तस्मिन्निवसन्ति वैष्णवेन प्रयाति वीप्सं सेहा
भानेषमोजायते महानिति वैष्णवेनस्वरसस्तस्मिन्नामवे
नमयोनिताः तिष्ठन्ति सर्वदा नरष्टष्णिवीष्णरपालनम्
गोवह्निजलेवाप्यसंग्रामेषनिवर्तकाः गोग्रहेवान्हमो
तेवाग्नियत्नेषुरूषानमाः तेव्रजन्तिनतस्त्वं गोविमानेम्
रिताविहिनैरिति।

वैष्णवाद्दैवतस्ता वासवपुष्पिवद्वाडुरः ऊर्ध्ववरो
गान्धर्वः संवर्तास्तनदन्तरे रौवनाजनभस्मा।
दिसिद्धास्तवैवरैवते कोयोदकमपुवोम्यानेविषा
वनैःसमारूतः येवाशहर्यतवैवरदिनाद्वाह्रता
शान्ताः रविद्यायरविशोषाप्रुतयायेपरमेश्वरं गान्ध
वैणसदावन्तिविषावृतेयनेस्थिताः विषावतो
प्रताहर्येडजैयःशासमभवः चस्तरौणाचस्थितामे
चामलयेवानकारिणः पुष्करान्नावाषुगमागन्ध
वीष्णुयराहवे जीमूतमेवा स्तस्तास्यविपाय
रौनमाः येवरूपवन्तालोकाप्राहवेतेप्रतिष्ठिताः
महाहवेहीशकृताः प्रजाहितकरामरःमहाप
शिवदेमेचाःकपालोम्यामहेशितः ॥

नं
३५५
325

भस्मादीमादिग्रहगणान्याइकादि नडके नहर्षयोजना।
नोनपंचाशदेवतः स्मृतः तस्मिन्नष्टिवहोनाम षष्टिंव
र्षतिदेहिनामिति देवनेन महात्मानः सिद्धावसयंति
ष्ठिताः मेरोवनात्तेन भस्मपाइकेग्रतिनाहिव सायिा
वामहात्मानः सिद्धास्तेकामरूपिणश्शैत नाम्नैव पंचाश
योजनान्यनन्तरेस्मृतमरूपंपयेन्यथः नडकम् सेवनेरोग।
दामेवास्तेरोगोदकवर्षिणः पंचाशयोजनेनैवनस्मिं
स्लिष्टन्तितोपदाः शते डर्दिनावइति डर्दिनकारितात्
गान्धर्वैस्तानिवेशवीणाहिना नडकम् विषावर्तेनाम
वाडः पंचाशइयोरिस्थितः तस्मिन्कोयोदकानाममेषा
वैसंघनिष्ठिताः नेकोथरागवहलेसंकामवरलनया
रातातयकरंचैवमजानोतयदनया वर्षवैवमकर्वंति
यदावर्षंतितेवनाइति विषावर्तेमहावायोविद्याधरग
णाःस्मृताः दशाविंशश्चकोत्स्तेदिव्याभरणभूषितार
ति श्रीग्रयाभूमनामेवाशीनडदिनराः स्मृताः देवाव
तेनावर्मिवनेवाइयातिसंश्रिताः तेचगान्धर्वकुशला
गन्धर्वसहधर्मिणः वेशवीणाविधिताश्चयोतिगणाः का
मरूपिणइतिच श्रवंसंवनेपिमहावायोर्वेश्चयोनका
रव्याख्यानभूमणीर्यंपनेसवनेकृष्णंविपाविद्याधरा
नोमाविषावर्तेनकाइतिश्रुमनकिंनपवहिषाढःसा
श्रमहानतुयोरहीननात पवंयोजनानाशनाहर्षवा
श्रोयः प्रकीर्तितनरम्याराविष्णमनर्षिंनपववयात्तेग्रा।
षः श्रव्याहितस्मारहर्षनतावय्रइत्यादेनावहर्षस्त
स्नेतयिन संगतः स्मात डजेयोइतितमाम्नावाइः॥

तदुक्तम् ब्रह्मणानामवैमेवाब्रह्मनिःश्वाससंभवः उपरिष्टाद्यो
जनशतानाञ्जेयस्योपरिस्थिताइति गन्धर्वाश्रुतिचशताद्धजे
यान्यमेवादीनामपिग्रहणम् तदुक्तम् तेचवज्रजेयानाम
इन्द्रस्यपरिरक्षकाः पराव्रहाभिधेवान्त्रतेसमाश्रितमसं
स्थिताः महावीर्यवलोपेतादशकोट्यः प्रकीर्तिताः पुष्क
रावर्तकानाममेवावैपयपोद्भवाः शक्रेणपक्षायच्छिन्नाः
पर्वतानाम्महात्मनो पराव्रहस्तान्वहन्तिमनुजानिववा
रणाः तस्मिन्नाश्रमाणानामगन्धर्वागगनालयाइति तदाप्रभृ
तेषान्नैरन्तर्येणावस्थानमवसानतोऽभ्रकरालविधायिनाः
क्रतेरभावात् तस्मादितिनी सतसंज्ञाः तदुक्तम् जीमूतानाम
मयमेवास्तेवदेवभोजीवसंभवाः द्वितीयमारुवंवायुमे
वास्तेवदेवभोजीवसंभवाः द्वितीयमारुवं समाश्रिताः त
स्मिंजीमूतकानामविद्याधरगणादशेति रूपवताइतिरूप
विदुम्बकवदिति रूपविधानेनतद्वस्तानिधूवस्तयेषांतेन
व्रतजीविनइत्यर्थः तदुक्तंश्रीस्वच्छन्दे येवरूपवतालोका
स्तेषांतवसमाश्रयइति पतदर्पवोयोतकृतानदृष्टमिति
नभ्रमणीयंईशाक्कताइति उमापतिर्निर्मिताः यदुक्तम्
महावहस्ततोवायुर्यचरेणाः समाश्रिता तस्मिन्देणाःसमं
ख्यातामेवानोपरिरक्षकाः हिमार्धतप्रतानांवैतनिर्मिताऽस्ते
मयायुरेति मेवाइतिसंवर्तायाः तदुक्तंउपरिष्टात्कपालोर्ध्वं
संवर्तानामेवचताः महापरिवहोनामवायुस्तेषांसमाश्र
यइति पतदेवोपसंहरति महापरिवहान्तेयमस्तेऽहंया
स्मरूत्यथः पद्मयोजनानांसहस्रदशकान्तमध्येराभ्य
महापरिवहान्तेषोडशानांवायूनांचक्रवालेष्वयन्त्याकुक
मेणमार्पयन्नसमकंपरिसंख्यायाशीघ्रविशेषक्रमया·

ने
३२९

326

वात्समेवविभजनीयं येन समेकं शतं पंचकं सार्धकोशं
वाह्यसमनिर्माणं स्यात्।
प्रथिकन्यामानतस्त्रुटद्रशकानवधिष्ठिताः द्वितीयेन
मरीसिद्धवारणानलकर्मजाः नैघंटेवाङ्कपाम्यष्टांवे
गाजाः पंचमेन सः षष्ठेगतन्मानल्यास्मितामान्यवृक्षा
विष्णुः दृष्टल्लनवमे ब्रह्मशम्भूसमाधिपतिष्ठेन दशमे
वसवोरुद्राश्चादित्याश्च मरुत्पंच नवयोजनमाद्रस्तो
विग्रहेकैस्यमंडलम् त्रिगुणंतानशक्तिः सान्तय्य
केनपाद्यभोः स्वलोकस्त्रभुवेलोकाद्भुवान्तपरिभाषा
ते सूर्याल्लेखाशीतांशुः क्रियाशक्तिः शिवस्यमः वन्हि
लेखानां तदेवेनतोलन्त ह्ययनन प्रमेकभौमनः सूर्य
मनस्तेपंचकेविंदुः सोराहु तेषाससाधिवर्गस्साङ्क
वस्तथा ब्रह्मैवापरस्वरूपेणाब्रह्मस्थाने भवेवाचलः मेषी
भूतोविमानानां सर्वेषामुपरिष्फवः।
मानरोब्रह्मायाः द्वितीयइति वाडुपवेदमरइति स्तीये
ब्रह्मार्वितनागवासीति तदक्रम चतुर्थेपाद्यवेवाब्रह्म
न्याद्वेदपवनाः नारायवापचक्रोंपिस्थूलशक्तोभ्रमरूप
इति दिग्गानातदशेगावनादयः तदक्रम पंचमपायवेदेव
शिवसनैरावनादयः येरावतोनन्तस्त्रवृषामनश्च मह
गनः सप्रतीकः कुरीन्द्रस्य पुष्पदन्तस्तथैववर कुमुदः
पुंडरीकस्य सार्वभौमापिवाहनः दिग्गजाइतिविख्याताः
स्वामुदितव्यवोक्ष्यताइति ग्रन्थास्थितिः समश्रमे
स्यहेमवसवेष्टो रुद्रापकारणब्रादिमाहादश तदक्रम
ग्रहवांगारकः सप्तिवैतनः सदसत्यानिः बुधस्पष्टमके
नस्तवविख्यातस्त्रम् रलया ॥ ॥

अनन्तभुवनेशश्च तस्तः कापालिकस्तथा एकादशास्तता
रुद्राः सर्वकामफलोदयाः धाताथ वसुश्च सोमश्च वरुणस्त्वा
निलोनलः प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोष्टौ प्रकीर्तिताः वस
वः कथितास्तेनेशादित्यांश्च निबोध मे अर्यमाथेन्द्रवरुणो
दक्षाविश्वर्गो भगस्तिमान् मित्रश्चैव समाख्यातः त्वष्टा च मोजव
मकः विवस्वांश्चैव पर्जन्यो धातावेहा द्वादशास्तताइति विशु
णामिति समाविंशति सहस्राणि न पतति विश्वप्रकाशयतो
मर्थः ज्ञानस्यापि प्रकाशकत्वेपवस्वभावइतिभावः तदुक्तं
ज्ञानशक्तिः परस्यैषा तत्प्रत्यादित्यविग्रहेति भुवोलोकादि
मारभ्यासूर्यादिति भुवोलोकान्तस्थितान् क्रियाशक्तिरिति
जगदाप्यायकारित्वात् तदुक्तं चन्द्ररूपेणानुपतिक्रियाश
क्तिः शिवस्येति नातइमिति मण्डले तदुक्तं इन्द्ररूपेणतस्य
वेणास्थितेन तत्त्वमण्डलमिति लतहृदयेनेति अर्थेनतदुक्तं
अत्रिश्चैव वसिष्ठश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः भृग्वंगिरामरी
चिश्च सप्तर्षयः सप्तकीर्तिताइति तपेति तत्तपोधर्मित्यर्थः
मेधीभूतइतिवत्स्थानतामामइत्यर्थः विमानावासिमिति
ग्रहादिसमस्थितो तदुक्तं अस्त्येवापररूपेण ब्रह्मस्थानेति
योगिनः तस्मज्ज्योतिर्गणो देवि निवहोभ्रमते सदा निश्चल
सतविज्ञेयः शिवशास्त्रान्वापिहितइति अन्नवहत्वेप्यणामा
धारः कस्मात्याशंक्याह ।

अन्नवहानि सर्वाण्यप्यहन्तेनिलमण्डले ।
अनिलमण्डलानि वा किं यत्नीत्याशंक्याह ।

त्वः सप्तमारुतस्कन्धाग्रामे चायाः प्रधानतः ।
स्वरानि स्वर्गलोके ग्रामे वाद्यामेवं तदाद्यो येषां तदुक्तं ग्रामे
वाद्यास्कन्धातेमानतत्वाद्गुरमण्डलात् ऋषिसप्तकनिर्देशा

ने
२२०
327

दाक्षवालेव सममसरीतिनथा हयियाप्रथमःस्कन्दश्चामे
वोभ्याघश्रावरः द्वितीयश्चापिमेवभ्यश्चासप्तान्यवरश्रुयः
सूर्याहर्धंतथासोमाद्दहरोयस्तेवेस्मृतः सोमाहर्धंतथा
देभ्यस्तुतर्थः सेवरस्तुमः स्वेतभ्यश्चतर्थेवोर्धं माक्षवा
त्समममस्तुमः वातस्कन्दः परिवहश्चति केषांवाश्चनिवास
स्थाशेकाह ।
इतस्तुकन्दरोग्रादिकनातानविवर्जि
तः स्वर्गान्नितत्त्वपेलोकंमात्रुक्षेत्रगणपशोषनः ।
पतत्संकल्पयमत्सदवतारयति ।
एवंभूमेब्रवाल्लेस्याहतासिरश्मयंचच हेकोहोपं
चवाशीतिलतासाप्तवृतेनोमहान् माकोपस्थार
षिषुनिसिद्दासलयगानिष्ठिताः निवर्तितासधिकाराश्च
देवामहर्नितसंस्थिताः मवन्तगलेनशान्यत्वधिकार
भुजोनताः ग्रहोकोसामहर्लोकाजनोयकोपिलाद
यः तिष्ठतिसाध्यास्तैवेववरवः स्वभागिनः ज
नानेषाकेकोसोत्रसनकाद्यामहाधिपाः प्रजापती
नांतथाधिकारोत्रसनाम्नननानाम ब्रह्मालयस्तप
सः सप्तः षोडशकोटयः तत्रस्थिताः सप्तयभूर्विष्णुमा
विष्णुरोमदः समेवादास्याथाकामकर्मध्यानेनभावि
ताः श्रानन्दनिष्ठास्तत्रोर्ध्वकोटिवैरिवमानस ब्रह्म
सनात्कोटिब्रह्मपरोविमात्रिरूपितं ध्यानरूपातोप
विभ्यामंकागच्छन्तितस्यहे वेसवान्सप्तकोटीभिर्ध्रुव
तपरमोहानः ऋद्रस्प्रद्वितीयसंहारकर्तुर्वेलोकवर्त्मानि ।
तस्मभुवोलाकेलतेननः सोमसूनोपिनतत्रमरुलोमित्रि
णलहालिगननोभोमानगाल्पमसंकेलतहयेनस्थानतः
पयरसभुमेफकान्तमवेत्त

स्वर्गत इति स्वर्लोकादारभ्येत्यर्थः देवा इति तल्लोकवासिनः
संक्रन्दनास्तेषां महर्लोके लयः स्मृत इति यदाभिप्रायो व
पूर्वं कृष्णाएकदाकायास्तुकीर्तिता महदाह्वय इत्याद्युक्ते
ग्रन्थ इति तत्र यत्तानुष्ठातारः कपिलादय इति तदुक्तम्
एकपादोयजस्तु कपिलश्चासुरिस्तथा भौतिकोवाव।
लिश्चैव जनोलोकनिवासिन इति तृप्ता साध्यानामसरा।
स्तस्मिन्वसन्ति सर्विनस्तदेति अर्ककोसोद्वादशब्रह्मात्म।
नस्मनामिमथोन्मानसानाम् तदुक्तं सनकश्च सनन्दश्च स
नत्कुमारः सनन्दनः शेवुश्चैव विशोकश्च तपोलोकनिवा
सिन इति तथा प्रजानोपनयस्तु वमानसाब्रह्मणः इति ग्रा
विष्करोति स्त्रजनीत्यर्थः अन्ये इति शिलाकलादयः ग्रास
नमिमास्थितासिमिति भुवने तदुक्तं कर्मत्तानेन संसिद्धा।
ग्रहेत परितिष्ठिताः आनन्दपद संपामा ग्रानन्दपरमाग
ताः स्मरेवसाम्रूतिमास्तथेइन्द्रनीलसमद्युतिः इतरेणयजु
र्वेदः शुद्धस्फाटिकसन्निभ इति स्थितः पश्चिमदिग्भागेसा
मवेदः सनातन इति अथर्वाजनवर्ज्जमः स्थितो दक्षिणात
स्तथेति षडंगानीतिहासस्त्र पुराणान्यखिलानि च वेदाय
निषदश्चैव मीमांसारण्यकं तथा स्वाहाकारवषट्कारो र
हस्यानि तथैव च गायत्री च स्थिता तत्र यत्र देवस्त्वभंजर
ति कोटियोजनमानेन सत्यलोकोर्ध्वतः प्रिये ब्रह्मासन।
मिति ख्यातमिति च तत्पदमिति विश्वपदं वैसवारि तितदू
र्ध्वमित्यर्थः केषांचादिनिवास इत्याह।

दीक्षातानविहीना ये लिङ्गाराधनतत्पराः तेषा
मेतन्नरोगेहे पुरेनायः कदाचन।

लिंगादाधनन्तपरादर्शनं शिवधर्मोत्तरादि ग्रन्थप्रक्रियया नत्र
धेयं न ताकिमेतेनेत्यत्र वा सत्ये किमुत्तरनेत्रोक्तं यंतोत्या
शंकाह।

नत्स्याः सर्वे शिवे प्राप्ति तद्वत् श्रीकण्ठदी
क्षिताः शुधिकारस्तथेषां कहरूकत्यागणोन्नते।
शिवमिति परं प्राप्नोतीति नदेकात्म्यापत्याशुद्धेनेश्वर्यैः
नेवं माहात्म्यं वाकिमेतदेव भुवनमन्तःभुवनान्तरा
लयपीत्याह।

भूरेष देवरुद्रोर्धं भुवनेशो महाद्युतिः
नदाह। ब्रह्मादयश्च रुद्रार्धं देवपार्णाः भूरेष च शि
वेश्वयाद्यमायां मोक्षमार्गं करोति च शर्वरुद्रो
भीम भवाग्रोग्रदेवो महानश्च ईशानश्चेति भूर्लोका
ब्रह्मादश्चेति तत्कर्षिरिकाधरस्य स्वमलोकेश्वराः शिवाः।
धीः दृशाननीति स्वरूपादि स्वगत्वा वरत्ता करोतीत्यर्थः देवाम
हानिति महादेवः भूर्लोकादिस्यायम्प्रनेन भूर्लोकोऽशर्वो
लोकधिपतिरित्यर्थोस्तिहः श्रवलोकानां यराप रत्नमध्यलो
म्याह।

सूर्यलोर्विशेषैरारव्याः सप्तलोकाः शुरेषनः स
तैरितिशुरुभुवनैसम्यमवस्थयत्।
विशेषैरिति भूतैः सत्तैरिमाविशेषेस्तन्मात्रैः नदाहुः तन्मा
त्रेति किमत्र प्रमाणमित्याशंकाकं इतिशुरुभुवनानांस
म्यगवस्थान इति नदाह।

येवलगणादिसगंधशारीरानिर्मिताः पृथुः।
नाराः स्पन्नाः पंचविशेषाः समामीसम्भुनाद्यालोकाः
परतो लिंगाधारः सर्वस्वतन्मात्रैर्नेत्याहा भूतैः लोकानामाव
रणो विशेषपारम्पर्येणेति ॥

कालाग्नेर्हेमग्रामात्पन्नमध्ये नवतिकोटयः अनन्त
धः कटाहोऽस्य सघनः कोटियोजनं पञ्चाशत्कोटय।
ऊर्ध्वं भूपृष्ठादधरेतथा ।
नयाधस्तात्कटाहान्तं पञ्चाशत्कोटयः संकलिताः ऊर्ध्वत(
भूपृष्ठाद्ब्रह्माण्डान्तं पञ्चदशलक्षाणि महान्तः पञ्चाशीतिलक्षे
हैकोटीजनोऽप्येतयोर्द्वादश समाः षोडशशतानि भुवनमेकं
वैसवं हैशे इसमकटाहपकश्मेवं पञ्चाशत्कोटयः पतदे
वोपसंहरति ।
पञ्चकोटिशतं भूः स्यात्सवर्णास्तनवलस्तनः शतरु
द्रावपिद्रे फट् भेदयेत्तत उः शमम् ।
नणुलशतविन्नेलाकारत्वात्पञ्चवेर्थः ततशतविस्तीर्ण
श्रतपञ्चशतरुद्रावपि रिक्तके उः शममिति वज्रसाराधि
केसारत्वाहेवैशपिडभेदयमिमर्थः तडके पञ्चकोटिशतने
पेपापिंवतनमुच्यते शतरुद्रावपितेयडभेदपत्रिदशेशपि
ई फट्कारप्रयोगेन भेदयेत्तद्वरानने शते नवशतरुद्राः
रुद्रावस्थितायदवपिकत्वमस्योच्यते इत्याशंक्याह ।
घातिदिके दशादिशोत्येवं रुद्रशतं वाह्यैः ब्रह्माण्ड
पारकेन स्वस्वभावेन सर्वतः ।
षडक्रमम् दशादशक्रमेणोवदशादिक्षु समन्ततः रुद्रादि(
क्रमयोगेनुकथ्यामन्नहवेशः कपालीशोह्यजोबुधोव
ज्रदेहः प्रमर्दनः विभूतिरव्ययः शास्तापिनाकीत्रिदशाधि
पतिः अग्निरुद्रोहुताशीचपिंगलः खादको हरः ज्वलनो
वहनोवभ्रुर्भस्मान्तकक्षयान्तकाविति यास्यामस्त्रहृदे
धानाविधाताकर्मसंज्ञकः संयोक्ताविविधाकावचर्माय
देवतिस्तेषुाति नैर्ऋतेनाराकृशोणाहन्ताकृतरहेहिर्भपानकः

ने
२२९

329

ऊर्ध्वकेशोविरूपाक्षोधूम्रलोहितदंष्ट्रकइति वलोयलिव
लस्तुवपाशहस्तोमहाबलः क्षेनोयजयभद्रसुदीर्घबाहु
र्मेनानकः मेघनादोमनादीवाति शीघ्रोलघुर्वीर्घवेगः
सहस्रसीतोभयानकः पंचाननः पंचशिखीकपर्दीमे
घवाहनः निधीशोरूपवान्धनः सौम्यदेहोजटाधरः लक्ष्मी
रत्नधरः कामीप्रसादश्चप्रभासकइति विद्याधिपाद्यस
वेतोज्ञानभृग्वेदपारगः शर्वः सुरेशोज्येष्ठश्चभूतपालो
बलिप्रियइति वृषोवृषधरोनन्तोक्रोधनोमारुताशनः
ग्रसनोडम्बरोशैवफणीन्द्रोवज्रदंष्ट्रकइति शंभुर्विभु
र्गणाध्यक्षस्त्र्यक्षस्त्रिदशेश्वरः संवाहश्चविवाहश्चनभ
लिप्तस्त्रिलोचनइति शतरुद्राइतिध्यानादिमस्ताद्रस्याघ
मोघिनाइति स्वभावेननिरवद्यमाहात्म्यादिस्पर्शः नव
राङ्गनामकिप्रयुज्यते यदपित्रलसमंवेधिस्यादित्याशंकाह।
अत्रस्वरूपंपंचरूपमिश्रांकेश्वरोरवादिश।
तद्रूप्यमेवपदाते।
वक्रावाभिमुखीभूतः प्रभुतः शक्तिरूपतः। ग्राबापवा
नतिर्भंकोवक्रापिशेषइष्यते नमोलेशान्नविहस्पक
पालसवमुनरे रजोनुविहनिरंष्ठमवमस्यापरंनमः
नशाध्यमाकेविषमतान्तत्वमेवध्यावहे।
वस्त्वापिइतिप्रोक्तोशिवशक्तिसमूहभाक् प्रशः
स्यादितिनयक्रोसंमुखीभावइष्यते नयावीशि
वमग्रानोशक्तोनामगरातामवेत् मदर्थवाकामयरं
ताहिनयुनशक्तितः नतताहेमायमोतोदरग
नेतिपदान्तरम नववताविभ्रनैवालेकस्यापावापनं
यतः ग्रांतिभंकइतिप्रोक्तेसाजात्यपरिदर्शकम ॥

ग्रणो हि नाम वस्तुनो तन्तवादीनां पिण्डः समुदाय उच्यतेनेनर
सन्तत्वताभिमर्शः एवमुक्ते हि शिवस्यापि शक्तयोस्य जगत्
कर्तृत्वाभिमुख्याद्युक्तान्तत्वादिशक्तिसमुदायभावात्तत्वप्रसङ्ग
नेइति तस्याप्रथमव्यक्तो संमुखीभावः इदं प्रथमतया बहि
रवभासेन न तु पूर्वमपीति व्यक्तेरभिमुखीभूतस्येनेनोच्य
ते यैनेवमतिव्याप्तिर्न स्यात् स हि सकृद्विभातोयमात्मेति।
मायायास्तु वै देवावभासमानः एवमपि शक्तिमदेकात्म्यभा
नः शक्तिसमूहस्याप्तत्वप्रसक्तं भवेत् तासां हि शक्तीनां त
भेदयोग्यात्मना काविलक एव बहिरभिव्यक्तो संमुखीभावः न
विहृत्य पूर्वावकाशान्तरस्याभिपादने प्रच्युतः शक्तिरूपत इति
सा हि व्यक्ताभिमुखीभूतत्वादेव शक्त्यात्मनः सूक्ष्मरूपात्प्रच्यु।
तः स्खलनया व्यक्तेरात्मना बहिः प्रथितश्च तथैः शक्तीनां तद्व
क्तावभिमुखीभावेपि न शक्तिरूपतः प्रच्यावः स्वरूपविप्रलो
पप्रसंगात् एवमपि तन्तुतादावणूनामापसकाभूदि.
निपत्तान्तरमुपात्तं श्रावापवानिति श्रावापो वस्त्वन्तरप्रते
पोविपनेपस्य सतथावतद्देशाविधस्य भूतजातस्य तास्व
नाप्स्येनिषावापनात् तत्वादेशुनेरतत्रास्यपम्याश्रितत्वा
न थात्वेवामाश्रयत्वानुपपत्तेः नत्वेवमापितत्वादीनामाने
क्रात्मस्वहायरूपतया कथमस्यैकत्वेन निर्देशः स्यादिम।
के ग्रनिर्भक्तरातिनहिभागाप्रतिपत्तेरेकत्वानुप्राणकं सा
नात्मेव परिदर्शयति येनाप्स्यनगगादितानवदेकत्वमे
वस्यापं स्यात् ननु यथैवं तन्त्वातितत्वमेउत्वं स्यादित्येतद्ह्या।
वकेनायवस्त्वपिरूपदस्यापितद्पादानमित्याह।
विनापि वस्त्वपिरूपाभ्यपदेनेकैकशो भवेत् तन्वे
घटस्वभावत्वं नन्वेवमापि किं न तत् गुणमन्त्यात्र

ने
२२.

330

भूतौघमेयतत्वेषमस्माते उच्यते वस्तुशब्देन तत्वतस्
वनात्मकं रूपमुक्तं यत्तेनैतन्नत्म्भूहोणाउच्यते।
वस्तुशब्दे हि तत्वादिवर्तनात्मयुज्यते तत्वेषामपि पिण्ड
राउश्तितत्वं यस्मात् एवं तर्हि पृथ्वीतत्वस्यापि केकस्याण्ड
वमत्रभिधानीयमभिधाने वाग्मेकमपि तथा त्वामिति
वर्थमेव वस्तापिंड यदेवा दानेस्यैकैतत्पृथ्वीतत्वेस्योल्प
स्यपराकोहिरिति तद्वनत्वालराएयथ्यन्तरवस्थितानिय
मत्तमभिलस्यन्तश्वेकत्वेष्यस्यानेकतत्वमयत्वमेवास्तो
त्वकं यदाहुः वस्तोश्चैवं पञ्चभूतात्मकमिति एवं तर्हि सर्व
वसर्वमस्तीति पृथ्वीतत्वस्यापि तत्वान्तरेषु मङ्गावश्यंतित्व
तान्तरेषु सत्त्वमणू यरणावस्थितिरवत्त्वस्थलेनेति विशेष
नत्वेवमप्यनेकानि वस्तूनि संभवेतीति वस्तुशब्देन सत्ता
दृढः शाहादयोवाङ्गायग्रयुगुयन्तरनितत्यिग्रात्मनि प्रकु
स्यादीनत्वप्यत्वेष्यादित्याशंकोदर्शयति तत्वेषामित्यादि
नाउरोनि प्रकृतिः इदमत्रयनितिनियतेतत्वादावेववाचक
त्वमत्रविवक्षितम् तत्सामान्येनेति तत्समुदायप्रवृत्त
त्वमत्वादिसमुदायोप्यराउच्यते इमत्रयथासंभवमाशंका
निराकृतैवमाह॥ भवेत्तु तत्समुद्रत्वेपस्त्रविस्वयुग्य
नः नत्वर्थे भेदकात्मतात्त्वयानानीति दर्शितं।
यत्तु तत्समुद्रत्वमस्रावेविस्ववयुवीरितेस्तत्वभेदकानीति
यावन्तकानि युक्त्येपुनरेतदन्यथाप्याचक्षीरतास्॥
तावन्मात्रावव्यासमापायीतेषमेतेत्व मामूदेशत्व
मिनमाहुरत्वभेदकयोजनम्॥ टीका तावन्मात्राग्निस्तितत
मादिभाहरोपलसागमनात्वयेनयाकृतशतिव्याख्यायते त
स्वाराग्यतमालेवात्विस्वयउ॥

मरमुपरितनंकपालं तद्रजोनुविद्धं सत्वं गुणान्तरानुवेधे
पितत्प्रधानमित्यर्थः अपरेपुनः कपालं निर्दिष्टसत्वसत्वा
त्वगुणाभूतंरजोनुविद्धं तमः संभेदेपितत्प्रधानमेवमर्थः
मध्यं तु रजः प्रधानमित्यर्थसिद्धम् यदाहुः ऊर्ध्वं सत्वविशा
लस्तमोविशालश्च मूलतः सर्गः मध्येरजोविशालो ब्रह्मा
दिस्तम्बपर्यन्त इति एवं प्रकरणादस्य स्वरूपं व्याख्याय प्र
कृतमेवानुसरति ।

रस्य शुक्रविविंवाणस्यतो रुद्राः शतं हि यत् तेषां स्व

पतयो रुद्रा एकादश महाविषः ।

एकादशेति प्रतिदिशमेकः सर्वेषां वेक इति तदुक्तं स्थितो
वैहवेनाराख्य षत इति आग्नेय्यामग्निसंकाशो वैद्युत इति
याम्यायामस्य महाबल इति नैरृत्यां स्वविकटो नाम इति पश्चि
मेणास्य यो रुद्रो महावीर्य इति कृत इति वायव्यां दिशि वेग
सवायुवेग इति सभद्रो नामोत्तरान्त इति विद्याधरो ना
मभद्र ऐशान्यामिति अधः कालाग्निरुद्रोस्य इति पत्तेः समा
वृतो रुद्र इति उपरिष्टादिति वीरभद्रो वृतो रुद्रैर्महात्मभि
रेकादशभिश्च श्रीमुख्यशास्त्रेपुनरियान्विशेषो यन्न वैघोषति
दिशां केनन्यथादेवेकपकः पतिरितिवीरभद्रस्तु भयघ्या ।
प्यविशिष्टः तदाह अनन्तोथकपालाग्निर्यमोनैऋतकोवलः
श्रीवानिधीशोविद्येशः शम्भुः सहीरभद्रकः श्रीवीरभद्रस
मंत्सर्वोपिपमात् तदुक्तं तत्र अनन्तः प्रथमस्तेषां कपा
लीशस्तथापरः अग्निरुद्रो यमश्चैव नैऋतो वलएव च श्री
धानिधीश्वरश्चेति सर्वविद्याधिपोपरः शम्भुश्च वीरभद्रश्चैवे
प्रमत्तनप्रभइति कथं वैषामश्रावस्थानमित्याह ।

मध्यमध्यकृतः करङ्केसरजालानि यद्वदाहूणके

नं
३३१

331

तत्र ते षिव्रु कृष्ण वसानाम् समस्या परिवाराः शताहनिय
त कोटिरिमेषा सन्निवेशानम् श्रीकपर्दाधिष्ठिनासेव
सृजन्ते सहस्रशस्व ईश्वरवदिविषदामितरौरव वार्तिके ।
तदुक्तम् आब्रह्मणा संस्थिता रुते मध्य वहन्त्य धुम्रनाः करम
शतस्राणि तेन पंचाशीतिः सहस्राणि दशलक्षाणि को
टिश्चैकानड्वनानां प्रत्येकं प्रमाणामिति अत्र च किं प्रमा
णमित्यत्रामिति रौरव वार्तिके इति तदुक्तं नत्र पंचाशीति
योजनानां निभुतानां तथा परा कोटिश्रुत निवेशास्य वि
स्तर परिकीर्तित इति श्रीकपर्दाधिष्ठितास्ते वदेवानाम
नसंस्थितम् पंचार्थ संप्रपञ्चैनिरूपयति च महेन सह तिव
प्रवेचयानमत्र विशेषमाह ।
सिद्धान्ते चैनरे माणम् क्षन कोटेर्वाहिः शते प्रमाणतो
क्रमशो द्विद्विगुणां रुक्माादियोनितं तेभ्यः क्रमेण व
स्ताणः संस्थद्विगुणानीविना: होयते क्रमश: स्तेव
शनमिति संक्षेपलक्षणपरमे नदन्ते तत्र मस्ययम् ।
षामसे स्थाननतान् यथोक्तं पृथगष्टयमु संस्थानमेकैकव
पृथगष्टयम् द्विद्विगुणामिति द्विशतकोटिवत्तः शतकौ
स्यादिरुक्माद्यास्ता द्विशताना माद्यादियोनितवे द्विगुणाज्ञी
मवस्ताद्विगुणां स्थितम् तदुक्तं तत्र ऋते कालाग्नितेना
स्त्राणां तथा द्विद्विसंघास्मतादेवि द्विगुणा वीरवदिने द्विगु
णोचमेवदाधः प्रथमानां संपनन्मनः अधुना संप्रवस्यामित्र
विस्मादि महद्देशानसंविदिहसंवेषामुपरिस्थितम् ॥

इत्यनेन याम्य प्रथमं क्रोधनयोरेकैकं चैव द्वितीयकम्। ता
म्रवलोहनं चैव कुमारं वं व्यवस्थिताः महाकल्पे तथैवान्ते
सदेवाः सपितामहाः ग्रस्ता शीघ्र यतेष्वेकमहाकल्पशते
गते तावद्यावत्स्थितं शेषं गह्वरं तमहाणुकं महान्तये।
तयस्तस्य सामान्येनैव लिख्यते इति एवं तत्वान्तराणाम
स्तनेशानरहस्यामानमस्तीमाह।

पदार्थोऽनन्तजलादिः स्याद्द्वनेशानान्तरं क्रमात् दशधा
हेतुकनाम्ने योन्यस्याः स्याच्च तथा ततः सहस्रधा च
क्रमतः योऽसौ दशसहस्रधा नियतिश्चैव तथा तस्मा
न्मायाविद्दशकोटिधा ईश्वरः शतकोटिः स्यात्तस्मा
त्कोटिसहस्रधा सादाख्यं विन्दुनेन सदाशिवेन तं
स्त्रिया व्यापिनी सर्वं मध्याने व्याप्य देवी व्यवस्थिता
प्रथमे यन्ततः शुद्धे शिवतत्वपरं विदुः।

अनन्तेशान्तरत इति यथा पदार्थोऽनले दशगुणं ततोऽपि तेजोऽपा
वदन्तेऽहङ्कारः तस्मान्महत् क्रियाया यावदिति विद्याव्यसुतेषु
मोनीत्यर्थः सर्वमिति शक्त्याः पदार्थान्त तद्वक्रम् प्रधानाद्विज्ञा
नकालनियत्यादि शिवान्तकम् अनन्तेशान्तरयोगेन दशधा।
संस्थितानितः ग्रहंकारस्तद्दृर्वं तद्द्रविस्तु शतधा स्थिता
क्रर्धं सहस्रधा तेषं प्रधानेवरवर्णिनि पौरुषं दशसाहस्रं
निपातं चैव तथास्मिता नदूर्ध्वं दशलक्षाणि कलाया वक्त्र
बेन मायान्तकोटिधा व्याप्य स्थिता सर्वं चराचरं दशकोटि
गुणां विद्यामायां व्याप्य व्यवस्थिता शतकोटिगुणेनैव व्याप्ता
मासीश्वरेणात सादाख्यं कोटिसाहस्रं विन्दुनादेन तदूर्ध्वं ततः
योजनानां तत्त्वेशक्तिर्व्याप्य व्यवस्थिता व्यापिनी स
र्वमध्याने व्याप्य देवी व्यवस्थिता प्रथमे यन्तत्तेषां शिवत

तं
२३२

332

तंवदानेनेत्यति एतत्स्वात्मदर्शनकविदपिदृष्टमित्यतःतदेव
मोक्षस्यकारणमित्याह।

ज्ञानादेःशिवतत्त्वज्ञानेनदृष्टंकेनचिद्विद्वान् ततेनेततः
शिवज्ञानेपरमेमोक्षकारणम्।
किमत्रप्रमाणमित्याह।

तथाचाहमहादेवःश्रीमत्स्वच्छन्दशासने
नदेवार्थद्वारेणापदर्शति।

नान्यथामोक्षमायातिपशुज्ञानशतैरपि शिव
ज्ञानेनभवतिदीक्षामप्याशांकरी प्राकृतोपरमेशी
दीक्षामप्युष्यतिपदंसं नवाधिका(साधारणीवसाधनः।
विनादीक्षांविनायोगाल्लिंशाकरे इतिप्राकृतीति नमज्ञा
नदीयाभ्यासवलादनयायरूपतामामत्यः पारमेशीति
विधेष्वराद्वित्साक्षात्परमेश्वरकर्तृकापौरुषेयीतिशास्त्र
क्रमेणावापकर्तृका नतुकेनचित् यत्नदृष्टपशुज्ञानैःअप
यभ्रान्तदृष्टिभिर्मायीयकर्मविनाप्रमादादीक्षाज्ञानम
नतलभ्यते नवापिभावोभवतिदीक्षामप्यदेहिनाम्
यदात्रकारणत्वक्रिमर्भवेन्निर्वाणकारिका शिवेच्छयायच
येनदीक्षाज्ञानमयीशुभाम् मंत्रयोगात्मिकांदिव्यांततोमो
क्षंव्रजेत्सुधीः नान्यथामोक्षमायातिपशुज्ञानशतैरपि यस्य
प्रकाशितेसर्वंशिवेनानन्तरूपिणा सएवमोक्षंव्रजतीतिशि
वःसर्वमहेश्वरः तेनेदंज्ञानमुत्पन्नंप्रागाभक्रमयातवाति
रस्तीमसत्वभुवनानिचक्रमपक्रमेन शतरुद्रार्धनेभुव
काञ्चानीलप्रवेशने नयत्ताद्वानेनयप्राकाल्पाःप्राप्यभुव
यम् नदस्मातनमगद्वेतिनमोऽदनमदीतिनागति प्रत्रभुवं
मनेदीक्षाप्रभुज्ञानतुज्ञानेनप्रमाणमित्यर्थः नन्वकेनतादृशं
कारः। निर्वाणदीक्षायामोक्षदानेपरमेश्वरी ॥

नत्वमसावास्थितेनतद्भुवनमात्रशास्यातेनकथमेवमित्याशंक्या
ह।

विघेशावरणोद्दीतापावनीकृतनेत्वणाम्। ता
वनीं गतिमायान्ति भुवनेशनिवेशिनाः।

इयंहिभगवतीसादेवीसर्वदेवीनांनामरूपेषुतिष्ठति
योगमायाप्रतिच्छन्नाकुमारीलोकभावनी अचिन्त्यावाम
मेधावेमसकासर्वानुकूणायनेवमत्रमाहात्म्यवक्रम्।

ततःकोटावीरभद्रोभृङ्गीनाग्निसमप्रभः। विजया
रम्भुरेवाम्पेसरन्तोमहेश्वरं ततेभ्रमरुभ्रवा(
गौशिरक्षेदेनवास्तताः तेयान्तिवायमेशानंवीर
भद्रंमहाद्युतिं भैरभद्रोर्ध्वतःकोटिर्विष्कंभाद्दिस्थिते
त्रिधा रुद्राणांसालिलत्वेशक्रचापाकृतिस्थिते।

इतिसर्वत्रसंबंधः
महाषिति महायथेमहेश्वरंस्मरन्तोमस्ताइति पेश्वरंवायंरोहंइनेजःस
अमयाहिवेभुतंयान्तीतिएवंमग्रे इतिवीरभद्र
रितरुद्रकोपाउद्भूतइतिभावः वैरभद्रोर्ध्वतः सालिलमणाम
समंधिनोविजयाख्यास्माहर्धमित्यर्थः अलयवामृते
स्यपमावरणानन्तयानभुवनमितियावत एवायःस्थिते
पानंसमस्तानांभुवनानामूर्ध्वतेजस्तत्वस्य अत्रापिवीरभद्राख्यपवा
तस्याग्रेरुद्राणांतच्छब्दमपदेश्यं इत्यभिप्रायःतद्वि
सोभगवान्महात्मारुद्रः सत्यरूपेणास्त वितत्तैत्रिपेतितिष
विष्कम्भात्कोटिधमेतन्मानमित्यर्थः पतञ्चानित्तिवलामवापतयान
कोटित्रयपरीमाणमित्यर्थः पादशगुणात्वेनयागेवोक्ता
ज्ञात्वेयं तन्मानस्यधारायैव महत अस्मयं
न यद्वते भुवनस्यास्यदेवप्रायमत्वावरणां वितानमिवतत्भद्रम
तद्वनेवापिशक्रचापाकृतिस्थिते रुद्राणांतेविस्थानेरुद्रलोकर
लोरसमवास्थितमिति

ने.
३३३
333

निमिषेयपत्रवात्समहात्मासावङ्गुष्ठाग्रप्रमाणकः नत्रयोन
नकोटिदैवैर्विष्कंभाद्दर्धमुच्यते तिर्यग्विशत्याविस्तारमाण
मावरणाग्निपरतिव एवमितिसिद्धम् यदमनवस्यारेभप
वभद्रकाल्याभुवने श्रतपवतत्रशतरुद्रार्धतद्वद्रक्रम
प्रान्तेनवीरभद्रस्यस्थूलसत्त्वतयापुरद्वयमिति तन्म।
ध्येभुवनान्तराणांकिष्मिनाविनिवेश्याशकाद्र।

श्रावीरभद्रभुवनाभद्रकाल्यालयानध्या त्रयोद
शभिरन्यैश्च भुवनैरुपशोभितम्।

श्रानशहोमर्यादायान्तेनभद्रकाल्यालयादारभ्यवीरभद्र
भुवनेयावदयोद्रद्रकाल्यालयेनसहत्रयोदशभुवनान्य
वस्थितानीत्यर्थः उपशोभितमित्यर्थोदसनवम् एवंपाठप
वचागमस्त्रयोतकारयाख्यायानभ्रमितथम् तान्यवाह।

ततोभुवः सहाद्रैः स्वर्गत्यतन्मात्रधारणात् स्वत्राग
ध्वान्तेनामूर्तिपरिथ्याः परमोत्थयाः स्वन्येः पुरेनतत्त्वे
गंधरसतन्मात्रधारणात् ततः क्षिपः पुरेरुद्रकोटावत
रणास्थ्य प्रयागादौ श्रीगुरौर्विशेषान्मरेणाननत
मारस्वतेपुरेनस्माञ्च सुखक्षविदाभुरम् रुद्रांवत
स्नापुरुयनाकेरम्यास्नास्तथास्थिताः पुरशुवङ्गयागे
गादेवादौ श्रीसरस्वती लकुलाधमरेशानामुह्रावस्म
सराधिपाः ।। महाद्रैरितिसर्वादिम्यागुरूपवेतक्रकायाद

मध्यः रसतन्मात्रधारणात्सिनिरसतन्मात्रधारणायेमध्यः स्वत्राग
द्वेनोनिमध्वानमेवपः रुद्रस्यकोटाययावनरणाभुवनतनिहृत
पानत्रहितेनावन्मात्रधामिभेवादितिभावः पतत्रायतएवम्
कोभावख्यातीति नेहायस्ततोछिपः पुरंगच्छतीतिएवैतोवस
वपः शाद्वस्वविदामितिगीनत्तानोवाकृत्यधारणानिष्ठानांवत
इक्रम्।

विद्यावस्त्रविंश्वरद्योदिव्यगीतविवर्त्तनाः सेयोऽयमनमा
त्मानंमत्वाकर्मफलस्पृहाम् तेवैसारस्वतेस्थानेयामावै
सरसूतिते येचवागधारणाध्यानाभ्यासाणान्भवतिदेहिनः
तेवैसारस्वतेलोकेप्राप्नुवन्तिनरोत्तमाइति श्रस्विसनेनत
वपोजनाख्यामपिप्रमेयस्तहूकितंपवमनरज्ञापितेयच्च
शाविन्यत्रभइकालाभुवोधेः श्रियःसरस्वत्याश्चभुवना
नोपंचकेनसहूवपोदशभवन्तीति श्रागुपक्रोनायाः संप
पाद्मपिसंकलनेस्मारितम् नङ्क्रम् लकुलीभारभूतिश्च
दिण्डिमाषाढीमण्डकरः नैमिषञ्चप्रभासञ्चअमरेशस्त(
षाष्टमः एतत्सप्तकंशेनोक्तमिति श्रीस्वच्छन्दशास्त्रेपुन
रेखा अमरेशंप्रभासंचनैमिषंपुष्करंतथा आषाढिंदिण्डि
ण्डिंचभारभूमिंचलाकुलम् ग्रसाष्टकमितित्यानेन
लावरणांगंत्रिपेरत्नादिनाम्ख्यापाठः इहश्रीस्वच्छन्दशा
स्त्रसारप्रक्रमेपिसर्वत्रपूर्वशास्त्रप्रक्रियपयेषोपाठेयः।
माशायोपरेनदेवभुवनेशाष्टकममहेनसर्वागमेषु
प्रधाननयोक्तमिति ग्रन्थएवप्रतिष्ठायामेतदाघष्टकस
मकस्वोकारेशोवसर्वत्रभुवनानांसंकलनम्।

ननःस्ननेजसेततेशिवाग्रेरत्रसंस्थितिः तेचैनेव
हिमाद्यानिवाङ्गीयेधारणांश्रिताः भैरवादिरुरीवं
नेनैनसीनायकाष्टकं प्राणस्यभुवनेवाघोरेशपा
दशपाननेध्यानामकाघवाप्राणाक्रनानवैवपा
रणाम् तेविंशतिमहात्मानोवाग्भूतःएवमूर्त्तयः
भीमादिगयपर्यन्तंमष्टगंवाग्रुतत्वगाम् एवतेव
भुवनेश्वाम्नः प्राप्यन्तक्षेमधारणात् वस्त्रापदा
नेष्वाणपादिश्चामनतेसराष्टकम्।

ने
३३५

ततश्च समस्तान् तदुक्तम् तत्र भैरवकेदारे महाकालाः सम
ध्यमाः आम्रातकेशजल्पेश श्रीशैलाः सहरिश्चन्द्र इति श्रीस्व
च्छन्देन हरिश्चन्द्रं श्रीशैले जल्पमाम्रातकेश्वरे महाका
लं मध्यमं च केदारं भैरवं तथा अतिगुह्ये समाख्यातमिति वा
पवित्राष्टकं ते दशधेति आम्रातादिनागादिभेदात् ध्यानाद्य
ष्टकमिति पुनर्दशधेति भीमादीति तदुक्तं भीमेश्वरमहेन्द्रा
ट्टहासाः सविमलेश्वराः कनखलेनाखलेवकरूदेवेगया
नयेति श्रीस्वच्छन्दशास्त्रे गयायां चैव वकरूदेवे नाखले कनखले
तथा विमले चाट्टहासे च माहेन्द्रे भीममष्टमम् गयाद्युक्त
रेणुयामिति श्रीमन्त्र इति आकाशस्य तदुक्तम् स्थाणुस्वर्णा
क्षकावाधो रुद्रगोकर्णो गोप्रक्षे महालयाविमुक्तेशरुद्रको
टीपदा इति श्रीस्वच्छन्देन वस्त्रापदं रुद्रकोटिमविमुक्तं महा
लयं गोकर्णं भद्रकर्णं च स्वर्णाक्षं स्थाणुमष्टमम् पवित्राष्ट
कमेतदिति तत्तु न चापि कालिका दीक्षाविना योगेन लिंगां क
रे योगेनाक्षिशक्तिका कथा तदभ्यासादेः क्रमायोवदीक्षायां
निर्वृतेऽभव योगाभ्यासे जीवन एव मुक्तिर्भवेदिति कल्प्य
शरीरान्ते सन्देहः नन्वत्तत्वावधारणायदभ्यस्तो योगिनः
शरीरान्ते पदादि भुवनान्ता मासादयन्तीति कथमुक्तमित्याश
ङ्काह ।

इतीत्थं नायभूतेषु शिवतत्त्वाभिमानिनः सा
नदीनामपि पोद्भूपारगास्ते गतो वहिः पराध्वितेर्ने
निखलपुरगादीदिनाश्रवा नावन्तसंस्कारयोगार्थेन
परेपदमीहितं तथाविधावनाश्रेष्ठमनाद्यापतेन
श्च तत्पदेन समामासायकमायान्ति शिवात्मनाम् ।
भूतेषानिशेषि आपवर्गापायाद्बहुवचनेनानिर्देशः पद्मान

स्थानैरोद्धृत्यारण्यादिनिपातोज्ज्वलादिपाशवयोगाभ्यामात
रोहितिनादिति योग्यताभिलषद्योगात्मनैवनियोजितः सिद्धमे
ति यावत्पुद्गलाधरादिपदाभ्ये पवहृतलोकधर्मिसाधकदी
ताद्यर्थः तदाह तावत्संस्कारेत्यादि तथाविधावनादिषि
ति भूमण्डलगगनेषु मरेशायापतनेषु किमत्रप्रमाणमित्यं
शंक्याह।

पुनः पुनरिदं चोक्तं श्रीमद्व्याख्यायामले।

पुनः पुनरिति ग्रन्थाष्टकम् तदुक्तेन च येन्तानन्तवदनेन
श्रुतेनोऽहं तत्पदामिति यतेषामपि स्मृताः सम्यक् दृष्ट्वा लोकान्
शेषतः हीयमानास्वगच्छतिस्थानेषु तेषु तेष्वपि येशतेच न
केवलं तत्रैव तदुक्तं यदन्यत्रापीत्याह।

श्रीकामिकायां कश्मीरवर्णने चोक्तवान्प्रभुः।

तदुक्त्यमेव पठति।

स्वरेश्वरे महाधाम्नि ये पिबन्ते च तत्परे आलयायाः
शंकरान्तः पशवः स्थावरान्तगाः रुद्रजातपदे
त्रैश्यमाह भगवाञ्छिवः आकाशावरणादूर्ध्वमहंका
राद्यः प्रिये तन्मात्रादिमनोन्तानो पुराणि शिवशा सने॥

शिवशासनशब्दमस्यानीतिशेषः तदुक्तम् आका
शावरणादूर्ध्वमहंकारादयः प्रिये भुवनानीति प्रवक्ष्यामी
ति तदेवाह।

पंचवर्णायुगं गन्धतन्मात्रमंडलं महत् आक्षाय
योजनानेककोटिभिः स्थितमन्तरा पर्वेशमादिमा
वाराणां मण्डलानि स्ववर्णानः शर्वो भवः पशुपतिरी
शो भीम इति क्रमात् तन्मात्रेशादिकान्ताशा महा
पाडः स्वकालिकाः ततः सूर्येन्दुवेदानां मण्डलोन

ते
३३५
335

विभुर्मण्डलं उग्रश्चेमेषु पतयस्तेभ्योर्केहे मयान्तको रुद्र
क्षेत्रनयः शंभोर्गाः शराः परिकीर्तिताः अपरा ब्रह्मणो
ऽण्डात्ताथाप्यसर्वेश्ववस्थिताः कल्पेकल्पे प्रसूयंते धारा
धाराभ्यपवनं ततो वागादिकर्मात्तु तत्के करणं मण्ड
ले प्रथीन्द्रवेद्भुमिताः सर्वस्ताणमेभुनायकः प्रकाश
मण्डलेतस्मात्स्थितेतस्य तत्पंचके दिग्विद्युदकं वरुणाश्व
वः श्रोत्रादि देवताः प्रकाशमण्डलादूर्ध्वं स्थितेपंचार्थम
ण्डले मनोमण्डलमेतस्मात्सोमेनाधिष्ठितं यतः वासुदे
वेषपि ज्ञातासाम्येष्वथेस्वत्वात्मकः मनोदेवस्ततोदि
व्यासोमो विभुरुदीरितः ॥
पंचवर्णं तुतमिति तत्रके शुक्रेपीतेसितेरक्ते हरितेस्फटि
कप्रभे पंचवर्णसमायुक्तेशक्रचापसमप्रभमिति अंतरा
क्षोयेति वितानवदाकाशादि सर्वमन्तर्गतीकृतेनयत्वं:
तत्रके श्रोत्रानुगम्यतन्मात्रविलीनेमण्डले महत् स्थितेवि
तानवदेवियोजनानेककोटयः इति शर्वोस्याधिपतिस्तु रूप
करूपवदन्ने तस्मात्तत्रापरे पृथ्वी शर्वेशेनप्रचोदिते ति
पारिख्यातं इति अप्रयाकल्पमेवानुगतो कारणमण्डले
रूपितं मकरध्वामवाचपत्तानिमेषिये भवेशाधिपतिस्त
द्रूपकरूपवदन्ने तस्मादापो विनिष्क्रान्ता भवेशेन प्रचो
दिताः तस्मात्मण्डलादूर्ध्वं रूपतन्मात्रमण्डले स्फुरत्सूर्यप्रदी
मांशुपद्मरागसमप्रभे रुद्रः पशुपतिस्तद्रूपकरूपवावति
ष्ठते तस्मात्तेजो विनिष्क्रांतं तत्रैव पशुपतीच्छयेति तस्मा
त मण्डलादूर्ध्वं स्पर्शतन्मात्रमण्डले सन्ध्यारुणसमच्छाय
मिति तत्रैव मण्डले हविरीशानः संव्यवस्थितः ॥

तस्माद्धाद्भर्विनिष्क्रान्तः शेषाशेरितःस्थितेइति तस्मात्तमंडला
हूर्ध्वंशब्दतन्मात्रमंडलम् नीलोत्पलदलश्यामं सब्बोदकस
मप्रभमिति भीमस्तत्राधिपत्येनएकएवावतिष्ठते तस्मा
त्तमोविनिष्क्रान्ते भीमेश्वावोदितेमहदिति ततइतितत्र
न्मात्रमंडलमाश्रित्यस्थः तेनचशब्दतन्मात्रस्योपरित
नेभागेमंडलत्रयमेतत्वर्ततेइतिविभुरितिरुद्रामहाति
तिमहादेवः तेभ्यश्चत्वारीनिजतिजरुद्रायापिपातवादेते
भ्यः सूर्यादिमंडलेभ्यः यदुक्तं ततऊर्ध्वंसूर्यसंज्ञोमहादेवश्च
तत्पतिः उग्रेशाधिष्ठितेतस्मादूर्ध्वंवैवेदमंडलं पभ्यःसूर्यस
भासामः यजमानाविनिर्गताः कल्पकल्पसंख्यातारति
पराइतितन्मात्रादीनांस्वस्वरूपत्वात् ताभ्यइतिपराभ्यस्तत
भ्यः ततइतितन्मात्रेभ्योनन्तरंकरणमंडलमिति ततश्चह्रो
हीरणादिव्यापारात्मकत्वात्करणप्रधानंपवानांतत्वानां
मंडलेसमूहस्थः तस्यवागादिभिः कर्मेंद्रियैः संवहंत(
तत्रहीन्द्रियैरिभ्यंकेवागादिकर्माद्युत्क्रममिति तदुक्तम्
पभ्यः परतंवापिमंडलेकरणात्मकं इत्युपक्रम्यकर्ममंड
वाः प्रवर्तन्तेतस्माद्देसर्वदेहिनाम् वाक्पाणिपादपायूपस्थ
उपस्थेष्विति पंचमइति तेषामितिवागादिषुपंचसुतत्त्वेषुते
नवाक्त्वेववह्निनोयकोपावडुपस्थत्वेनस्थिता तदुक्तं कर्मेंद्रि
याणामधिपावह्नीन्द्रहरिवेधसः मित्रश्चेति तस्मात्करणमंड
लादूर्ध्वंततश्चबुद्ध्यर्थप्रकाशकत्वात्प्रकाशप्रधानेतत्वानां
मंडलेबुद्धितत्वपंचकेविश्रान्ते तत्वेनविद्यानामस्थः तदुक्तं
तेभ्यः प्रकाशकंनामपरितःसूर्यसन्निभं तस्माद्देसंप्रवर्तन्ते
पंचबुद्धीन्द्रियाणीति श्रोत्रंत्वक्चक्षुर्जिह्वानिक्तानासिकाचपया(

ने
३३९

336

क्रमम् इति श्रोत्रादीनि इति तेन श्रोत्रे दिशो देवता त्वेयाव
न्त्राणेन्द्रियाग्रइति तदक्रमम् घ्राणादि श्रोत्रपर्यन्ताः इन्द्रि
यांच प्रयोपतिः रविर्विष्णुर्दिशोश्च वेध्यितावुद्धीन्द्रियेशुते
इति प्रकाशमेदन्ताहर्थमितिमनस्तेन तत्रैवपंचानामपिश
ब्दादीनामर्थानामवस्थानामुचितेयतहिछयत्वेनेवमन
स्तातितानींद्रियाणि प्रवर्तयतीति तदैवेवापरेण रूपेण
तद्धवनमितिभावः यदुक्तं पश्य: परतरेवापिचेदमेदलम
मिभं तस्मादिह संप्रवर्तन्ते पदार्थाः सर्वदेहिनां इतिमनोम
दलमिति मनसः प्रधानेभुवनमिमर्थः तस्मादिति प्र
काशमेदन्तादपूर्वं प्रवसोमापिहानदेवाक्षे किं तु तमितनामिव
शोवाह यत इत्यादि यतः साम्येनाविशेषेण सर्वेन्द्रियाणां
ततोहि षयोन्मुख्येन प्रवर्तकत्वात्मके परे ध्येयमुख्ये स्वाते
प्रवमन्तारस्ततस्तकेत्यात्मव्यवहाररूपत्वात्तन्न एव देवो
वाच्यदेवेषु वक्षीरूपतया योनमाने बुद्धीन्द्रियादेरपि दे
तात तेनाहिमः सर्वदेवानामाप्यायकारितयादि वहितः सो
माभिधिरिमर्थः ।

ततोपि सकलातासांयेनोर्ध्वं
श्रानमतत्रतो स्थूलादि श्रगतोनात्र ष्टतंवार्कतेः
श्रे बुद्धितत्वेततो देवपोस्वष्टकश्चापिपं पेशाव प्रम
निघातयर्यन्तेतस्रकोतितेन पतातिदवयोनीनोस्थाना
येवपुरागपतः भुवनीयोत्मजन्मानेध्यायतः संभवतिते ।
ततोपीति मनसोप्यनन्तरं प्रदेकतेरित्यहंकारस्यतत्वकिम
ति नामास्य मनसऊर्ध्वं बुद्धेवाव स्थानामित्यांशकोके सकं
लातांसांयेन उध्यत्तनन्मन इति स्थूलादीनस्थलेषरः स्वग
तिस्रगतोदः तदंके स्थलत्वाने स्थरोशकुकरगाकालेनगवा

मेरुदेवस्वरमाकोटहरणरकुगलाख्यकाइति श्रीस्वच्छन्देव
श्रृगलारणेरुराउंवशाकोटमेरुलेखरं कालनरंशकरुकरण
श्रुलेखरश्मलेखरैरोध्याशाष्टकं नडकं येशाद्वराद्वसंघाते
गान्धर्वैन्वैन्द्रमेवच सौम्यंतथाच प्राणेशं शालवाष्टकसुय
नेइति एतान्येवतुहि गतानि ककुभादीनि पुराण्यसंदेव
योनीनां स्थानानि मुख्यान्यवस्थितेर्वामानीमर्थः अथःपर्व
ष्टकादिरूपतयावस्थितानां पुनरासां समुख्यानि भुवना
नीतिभावः अवनीर्येत्यर्थादयोब्रह्माण्डादौ संभवतीत्यर्थ
पुनःपुनः सृष्टिमासादयन्तीत्यर्थः अत्रैव निमित्तमाह ।
परमेशनियोगाच्च क्षोभ्यमानाश्च मायया । नियामि
नानियमावब्रह्मणो व्यक्तजन्मनः वाम्यतेतेनसगो
होनाममूर्येरेनकथा ।
ब्रह्मणः सर्गोहीयमानेनतेनयात
घास्थूलेनरूपेणव्यक्तीभवतीत्यर्थः अनेकयेतितावनस्था
दिभेदान् नचैवमध्यासांतुहावस्थितेभ्यो भुवनेभ्यः प्रत्या
वेरश्याह । सांशेनैवमहात्मानोनन्यजं नित्यकेतनं ।
पतस्तु हृहस्पातिपादैरेवस्वग्रन्थेव्याकृतमित्याह ।
उंकचाशिवतनाविदमपिकारपदास्थितेनगुरुणानः
अधानांदेवानांशाक्यादिभावयोनयोसेनाः
देवानांपिशाचादीनामाविर्भावोव्यक्तिः तेनशाक्यारू
पादिविषयोनयस्त्वर्थः नत्रतुहैशाक्यात्मनासामवस्थि
निरयस्तव्यक्तात्मनेतितदाह ।
नतुभोगाः पुनरेषामयः प्रभूतात्मकाः प्रोक्ताः ।
प्रभूतात्मकाः स्थूलरूपाः नदेववदशोयाति चत्वारिंशानलोप
भोगादेश्यानिकानि भुवनानि चत्वारिंशादितिलक्ष्यादिभे·

ने
२२२

दान् नन्वप्येषां नन्सोपभोगादिवमस्ति ननु कथं गुणाष्टका
घष्टकन यो भेदस्य माशंक्याह ।

साधनमेतत्केवलमष्टकं पंचकनयोक्तानि ।

नेष्टमापत्तिरेवमष्टुः स्वतन्त्रेन्द्रियो विकारणान्या साध
नभेदमेवाह । एतानि भक्तियोगमार्गमागादिगम्यानि
नरनमयोगेन ननतोपि देवयान्यष्टकेन लभ्यन्ते ।
प्राणायामादावेनन्तेयासैश्राद्दिशाह्णहोकयमिसाधक
दीक्षादि एषां चैवैक्यको भावः किं त्वयमुनकस्मात्पिंडे
नेनेत्याशंक्याह नेत्रिमादि पिशाचादिष्वनन्तेन्द्रियता
देवविकरणान्या स्वेच्छाधीनेन्द्रियत्वातिरत्यर्थः यदुक्तं
मेवरस्वाधीनानि पुनर्विकरणमेतानीति ननु सामविशे
षेणवा किं सर्वेषां वक्ष्याणं नवेत्याशंक्याह नरनमेत्यादि नन
रणेद्वैः अणिमैकमः तेनाशाप्योनियोज्ये न केवलमा
सामेवनरनमभावोयावदन्यानामपीत्याह ।

लोकानामनारंभावविषयपरिकल्पितकरणानि ।

पिशाचादयो हि ह्यवस्थितमपि वदपि पश्यनीत्याशयः
न केवलमासांमतिननमेवनरनमभावोयावदन्याम
पीत्याह ।

गन्धादेमेलदन्तादेवापिकोननातमेश्वर्यं

ऊर्णिमायामके मस्मिमेपशाचायोविरिंचेत ।
गन्धशब्देनात्रपृष्ठाश्रुभियानेकाष्टकारणायोगभेदापर्वं
दान् एकाधिकेनेतिनैपशाचयोरष्टामेश्वर्यंनतोपिदिग्
रूपाणि मेयावह्यालेष्टकगुणामित्यर्थः अनपवर्तोतया
मेवगुह्योयातेनवामित्याह ।

मानैवशापयगुहिसार्वपंचघष्टकेलिये ।
एवमितिवहेरवदनातेलेनगाहिन्तोभितोमिति अनपवो
के पंचष्टकेविये ।

सार्धमिति न केवलमत्रदेवयोन्यष्टकमेवास्ति यावदन्यदपी
त्याह। क्रोधेशाष्टकमानीलेसंवर्ताद्यंततोविद्धः तेनोष्ट
केवलाध्यक्षमध्याने क्रोधनाष्टकात् शक्रनादिततो
ऽर्ध्वे योगाष्टकमुदाहृतम् स्वच्छन्दशासने तत्समो
र्ध्वे श्रीकण्ठमेव च ततो मायापुरे भूयः श्रीकण्ठस्य च
कथ्यते तेन द्वितीयं भुवनं तयोः प्रत्येकमुच्यते न
त्वमायापुरे देव्याययाविष्टमाधिष्ठितं यातकलेनाम
भेदैर्भवते सामहेश्वरी उमापतेः पुरंपंचान्यालयैः
परिवारितं श्रीकण्ठपदपरयामूर्ध्वोमापतिरुच्यते।
शानीलामितिनीलोत्पलाभं तदूर्ध्वम् संवर्तस्त्वेकवीरश्च क्र
तान्तोजननाशनः मत्स्यहन्ता च रक्तो महाक्रोधश्च दूजं
पः नीलोत्पलदलाभानि तेषां वै भुवनानि विति क्रोधनाष्ट
कादितितदूर्ध्वमित्यर्थः तदूर्ध्वे क्रोधेशाष्टकादूर्ध्वं स्थितं
तेनोष्टकमुदाहृतम् वलाध्यक्षोगणाध्यक्षोहिदृशोस्तिशान्त
कः सर्वरूपश्च शान्तश्च निमेषोनिमेषपवचेति ततश्चेते।
नोष्टकादनन्तरं तदूर्ध्वे शुक्रतेवक्रन्तं चैव वैभवेज्ञास्तमे
वच वैश्रवणचकौमारमौमश्चैकेवमेवचेति नशास्त्राख्याति
रेकमूलशतिचक्रतो यदूर्ध्वे तद्योगाष्टकं यथा नैवेतियो
गाष्टकमुपदर्शति श्रुपेरणारूपणोकमूर्ध्वशतिपेरणारूपणात
रेकैकस्यमितमपंडितं... योगिन्यमाश्रीकण्ठयोः तत्रेतिहृपानिवीरयोग्युरमितय्यो।
हितीयमेवं गविद्याधिष्ठानेदेवभवनेसामहेश्वरीति तद्
ऽक्रम ततःसाक्षाद्भगवतीजगन्माता व्यवस्थिता उमादेवमर्थ
विद्यास्थाविद्ययोनिः स्वयंभवेन्यादि कल्पपूर्वेजगन्मातान्न
गंधानिहितीयकेतनीयेशाभवेनामवनव्योविद्या...

ने
३३८

338

स्यादिमध्यं कामायनीति दुर्गेति विविधैर्नामपर्यायैः मानुष्या-
णां तु भक्तानां वरदा भक्तवत्सला पूर्वमेवावतीर्णासि विन्ध्य-
पर्वतमूर्धनि स्थितम् पश्चादिक्षुमाधुनगान्तरम् नत्रश्रीकं-
वसंभूयः पुरंकण्ठेनइत्युपक्रम्य कथयस्व मायापतेरिसक्रमि।
मासेनाह श्रीकण्ठपर्वस्यादि कालामानरश्म्याशेनाह।

भोस्त्रशोकमेनाहारी वाराणस्रीमविश्विका पीता
शुक्लापीतनीलेनीला शुक्लारुणारुणाक्रमात् प्रवी
शर्सोम्यपामथ्याश्च श्वैनेन्द्रनगासुताः प्रशेन मानुषे
लोके पावनताय वतारिताः।

तदुक्तं श्रीलीकमूलपवाभाग्राग्रीयादिशीति शंखगौरी
रमेकाशाहेशोम्यानवरानेन माहेश्वरीति कौमारी पर्व
गर्भाभादिच्युतरथ्यामिति रिवयती तोस्थलनिभाहार
केइलमेदितादतिशासंवादिशितमा उपास्ते परमेश्वरम्
वैमवोचेति विख्यानेति नीलनीमतसेकाशा सर्वाभरण
भूषिता नैतस्मादिशिवाग्रेरेतिव प्रशेनेति ननसर्वं सर्वि
कपा यद्रुक्तं नमजेतिरिनारुवमवेभावसमयांविन प्रशेन
मानुषेलोके उत्तरणावावतारिताः प्रश्नराणां वर्यार्थाय मा
उध्याल्मारिनायचेति नवेपर्वते पवासाख्यामिरित्याह।

स्वच्छन्दालाः पराख्यामाः परव्योम्नि व्यवस्थिताः
स्वच्छन्देनानिषेवन्तेमसूर्येपन्नमायनः।

परव्योम्नीति उन्मनापार्श्वे उमेति परमशिवाभिनायपरा
पारमेश्वरीशाक्तिः तदुक्तम् स्वच्छन्दस्थ पराख्यामाः पर
व्योम्नि व्यवस्थिताः स्वच्छन्देपधुपासीताः परापरवि
भागतः उमावै समयाभ्मनानामजपविपर्ययैरिति ॥

उमापतिगुरस्योर्ध्वे स्थितं मूर्त्यष्टकं परम् शर्वादिकं य
स्य स्थितं शर्वाद्यायान्तकोनतः नाम्नः ईशानमूर्तियो।
न्तामेशे संप्रतिष्ठिता श्रीकंठ स्फटिकाङ्गे साम्यामात
न्वष्टके जगत् ये योगसर्गशंभोः सेयानाः पद्मेषा
मन्ते तन्मण्डले वाष्टेव प्रकटैनाशिनवया मूर्त्यष्ट ॥
॥ कमिति तदधिष्ठानस्य परमिन्म परस्यापरापरस्य च पूर्व
प्रक्रान्तं यस्मात मूर्त्यष्टकाधिष्ठानं तः शर्वादेलाश्रयत्वमष्टा
ध्यामूर्ति भेयामव्यान सगुणामितिसत्त्वादिष्ठानिर्ग्याने नन
परा हृदयरूपतन्मंडलमिति श्री श्रीकण्ठादुक्रमम् ग्रकटैना
रतिसांख्यादिक्रमेण लयकेवलाः तत्र यदि नाम योगस्थे
पदन्ते प्रामोसामर्थ्यमलिनकर्मसाधारापरन्तव्यामि
रप्रकेमाशंकाह।
गुणानामाधरोत्तर्योऽरुद्राश्चहन्त संस्थितेः तारतम्या
त्तु योगस्य भेदाफलविचित्रता ततो भोगफलावा
प्त्यौ अधरोत्तर्यो हितिगुणमयानभा|मिभेदाद्वैतायत्तत्वतः।
त्वात् शुद्धत्वनिर्वीजत्वात् अशुद्धत्वे सबीजत्वात् तारतम्यादि
तिमध्यमध्याहिमात्ररूपत्वात् फलविविधेतितत्त्वयामिरूर्ध्व
येनाधंभेदः कस्यचिद्योगस्योर्ध्वतत्त्वप्रामिनिमित्तम
न्यस्य चापरापरेशाविति।
मूर्त्यष्टकोपरिष्ठान्तःशिवाद्यादशोदिताः वामाद्य
कशिवोनात्मरूपमाभाः सर्वे तेजसः तदूर्ध्वं वीरभद्रा
देवामेरत्नाधिपातेः स्थितः यत्नात्मागुरुमापयः सते
नमद्दमोटने ततोऽध्यगुरुष्मागांतेमहादेवाष्टकं मवेन
सतेजसः शांति सूर्यकोटिसमप्रभाः तदूर्ध्वे वामाभीमलये

ते
३३८

339

ग्रस्त्रशिवः शर्वस्तथैवच विद्यानामधिपश्चैव एकवीरः
प्रचण्डश्चेत् ईशानस्त्राष्टमाभतो ग्रजेशोऽनन्त एव च तथै
एकशिवश्चैव सशिवा द्वादश स्मृताः सर्वे कुंकुमसंका
शाः सूर्यकोटिसमप्रभा इति तदूर्ध्वमिति तच्छब्देन सदा
शिवपरामर्शः तत्र इति वीरभद्रमण्डलादनन्तरं त
दूर्ध्वं महादेवो महातेजा वामदेवभवोद्भवो एकपिंग
लेशानभुवनेशपुरःसराः अष्टौ प्रोक्तमाद्यसहिता महादे
वाष्टके शिवा इति एतद्देवोपसंहरति ।

त्रुटिं तत्र महेशोऽत्र देवयोन्यष्टकाद्बहिः महादेवा
ष्टकान्ते योगाष्टकमिदं स्थितं तत्र श्रीकण्ठमुक्तं प
नमस्येवो मायापतेस्तथा मूर्तयः सशिवा रुद्रा महादे
एवंविधेव त्रुटितत्त्वे योगाष्टकम वाष्टके च त्रुः ।
येषद्दशमं श्रीकण्ठभुवनमुक्तं तदधिष्ठाता च यः श्रीकंठ
नाथस्तं नमस्येवा यमनुमायते तारभूः सर्वैः प्रपवरस्कृत
स्येवमादिदीशावीरभद्रः तदूर्ध्वं सर्वेश्वरानाधिष्ठाय श्री
कण्ठः कारणेच्छया एकः सर्वत्रभो रूपतास्तप्रतानिकेत
नमिति ।

उपरिष्टात्तु योन्यष्टकस्य तत्तु गुणसंज्ञितं
तत्त्वं तत्र संस्था गुणाः प्रसुवते धियं ।

गुणसंज्ञितं तत्त्वं गुणानां तत्त्वाभिमर्शः ननु प्रकृतेर्महानित
कथं महान्तरागुणतत्त्वमुच्यत इत्याशंक्याह तत्राहि ता
दि तत्र बुद्धिर्ते संस्था इति परस्य गुणाद्विभावेनैव
स्याधस्थाकार्यजननोन्मुखावस्थात्रैः प्रकृतौ इति ते धाम ।

विशेषणावस्थानं यदुक्तं सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृते
रिति न च वैषम्यमनापन्नं कारणं कार्यं जनयेत् बीजं हि ज
लादिसंपर्कात्कुच्छूनतामापन्नं सदंकुरमुत्पादयेत् नान्यथा ।
तथाविहि मूलस्यापि तदुत्पादः स्यात् तदाह ।

नैवैषम्यमनापन्नं कारणं कार्यसूतये ।

अतएव वैषम्यमनापन्ना प्रकृतिः कथं तु हि जन्मनि कारणं
स्यादित्याशंक्याह ।

गुणसाम्यात्मिका तेन प्रकृतिः कारणं भवेत् ।

तेनेति वैषम्यापत्त्यभावेन न द्रव्यं प्रकृतिकार्यं तत्क्षोभ
केनेति वैषम्यापत्त्यभावेन विना जनयेन्न वा न गुणाय
पेगुणानन्तमापि प्रकृतिः किं क्षोभं विना जनयेन्न वा न गुणान
तेषु हि नन्वमेव न त्याजनयेत् एकमन्तराकाल्पितेन गुणान
तेन अग्रमतिक्षोभे तस्यापि क्षोभः किं क्षोभान्तरेण तत्समानि
वेन्यानवस्था स्यात् येनानुगुणानां नापि हेतुर्जन्मासिद्धेन तदं
ह ।

ननु वैसापि संक्षोभे विनानानाविधमानुगुणान

नन्वेवं सापि संक्षोभे स्यादनवस्थितिः ।

कथं भवीत तत्राये क्षोभे स्यादनवस्थितिः ननु नास्माकं नाहं नाम
नन्तु भवेदयं दोषः किं तु सांख्यानां नतु नरस्माकं नाहं नाम
नन्तु कारणं क्षोभं विना कार्यमेव जनयेत् मते लोके बीजा
दर्शनादेतद्यादर्शनात् तदाह ।

सांख्यस्य दोष एवायं एवकारोभिन्नक्रमः ।

सांख्यस्यैवेति यदि तस्यापि नायं दोषः तथापि सांख्यस्य तत्पदवत्
तेन सांख्यस्यैवेति यद्यपि सोपि नायं दोषः पुनः स्वतः एवन्त
सांख्येन गुणानां प्रकृतिस्वरूपाभिप्रेत अन्यथा कथं तत्कार्योत्पादः
स्यात् अतएव प्रसवधर्मीव्यक्तम् तदाह ।

॥ ॥ परिवादेनेन गुणाः प्रकृतिमिष्टाः न तु प्रधानेनस्य
सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिरिति कथं संगच्छेतेन सा

ने
२४
340

शंकामाह। साम्यंसेशमात्रेणचेत्तरम्।
साम्यंपुनरत्रगुणानांसेशमात्रत्वेनतथैवापिसमस्यापिनथा
सम्पूर्वितत्वमेवकेवलेविवतितेनविनरहस्यत्वादवि
शेषगुणावस्थानेतथात्वेहियथोक्तदोषावकाशात्सावायः
स्यात् नचसांख्यानांकश्चिद्दोषइत्यतः किंनगुणानत्ववादि।
नामेवेत्याशंकामाह।

प्रस्तावेनस्वतंत्रेशानपेक्षाक्षोभसंगतम्
प्रधानंबुद्धितत्त्वस्यकारणंक्षोभितोगुणाः।

इहतावन्नैकारणोन्मुखतामनापन्नेसत्कार्येननयित
मेवालाभिव्यक्तेनवास्यस्वयनापतावपित्तोभान्तरमपेत
लीय ईश्वरेच्छानलक्षणाभावात् नचनामनापद्येसत्कारम
पेतलीये ईश्वरेच्छानलक्षणाभावात् नचनामुत्तरेणकार्यके
रणाभावप्रसवस्यादित्यत्रेभविष्यतीति नेत्यायस्तप्रतस्त्रास
दर्शनेनप्रकृतितत्वाधिष्ठानतः स्वतंत्रस्येश्वरस्यतथात्वंतै
वेषामिच्छानथात्वप्रमयप्रकृतेक्षोभितागुणागुणास्तत्वात्म
नोपादानेसद्बुद्धितत्वस्यकारणंतत्वमवमसमध्यमित्यर्थः न
त्रयोप्येवंतदीश्वरेच्छातः तथैवसत्वंबुद्धितत्वमेवजन
यन्नकिमन्तरापरिकल्पितेनविशतिपानकारिणागुणान

नत्वतेश्वरेच्छातोयः क्षोभः प्रकृतेः परः   त्वेनेत्याह।
नेदंबुद्धितत्वंस्यात्किमथैः कालेनेरितः।

एतदेवप्रतिविधत्ते।

शोधयत् तोभान्तरेण   नैतत्कारणानामुपपद्यम शैव
नादिनामकारणामुच्यते ततःकार्यंबीजोच्छूनादिवत्।
शमेवावरुध्यात् यत्तोभापन्नावपितद्रूपतापगम
उच्छूनमपिहिबीजंनबीजमुच्यते ॥

नेनतत्त्वोभरूपमपिगुणानत्वंकारणत्वपरामर्शमवरोढु
मुत्सहते तथात्वेपिकथंचित्प्रकृतेःकानपायात् अतस्तद्ग
णानत्वेनामन प्रकृतितत्वातिरेकेतत्वान्तरंकिंनतस्यैव
कार्यजननेनात्मस्वतत्वंरूपान्तरमिति तस्माद्धितत्वान्तरत्वे
समर्विंशतितत्वानिस्फुरितानि षड्विंशतत्वशून्यानि यथाशो
भ्यानिपावति पृथिव्यादिशिवान्तानि रम्यादिरूपेण चत
र्विंशतितत्वानित्रसत्वाद्यात्मकवस्थितः प्रधानान्तमितित(
याप्रकृषः पंचविंशकस्तथापिविरुद्धेन एवंहि प्रधानंप
चविंशस्त्वान्तरुषस्तु षड्विंशकइति तस्मायथामायायाग्रस्य
तत्वान्सनाहेर्विध्यंतथाप्रकृतेरपितथात्वमूपतयेस्व
गन्तव्यं येनसर्वंसमंजसंस्यात् बुद्धितत्वंसर्वसंवादेकाद
मन्तमेवततोविलक्षणंवीनादिवाक्इतितत्कार्यमेवतत्
कारणमपीत्यवश्यमन्तराउद्धिकारणंगुणातत्वमंगीकार्य
म् एवंसत्वःत्वथापवगुणाः प्रकृतिरिति अभिदधतोपि
सांख्यस्यनदोषावकाशइतिप्रकाशितं तथात्वेहिगुणाना
मतत्वमपिपुरुषपूर्वंवक्तव्यमन्यथातत्वतंकमपेतंस्या
त् अतएवात्रवीनोप्रूनोऽसादिवादित्यवस्थात्रयमेवद
र्शितं एवंगुणतत्वंसाधयित्वातदनन्तरंतैःभुवनजातम(
पिदर्शयति ।

क्रमात्तमोरजः सत्वे गुरूणांपंचयाःसि
द्धिशतानतीत्रिंशच्चविंशतिः
ताः अशीतिःप्राकृत्यास्त्रिशततत्रिंशाकोनमाः त्रिनेत्राः
स्वस्थानयोगवलतःक्रीडन्तोदेशकोनमाः कारणाः ।
याशनिर्मुक्ताः स्तोत्राणग्रहकारणाः ।
तमोरजःसत्वइति
संहाराः तद्रूमम् प्रथमंतमसःपंचापिरुपारिसाद्यवस्थिता ।

नें
२५८

३५१

तेषांनामानिकथ्यन्तेयथावदनुपूर्वशः शिवःप्रभुर्वाम
देवश्चोग्रश्चैवशतनायवान् प्रह्लादश्चानमोभीमःकरालः
पिंगलस्तथा महेन्द्रोहिनकश्चैवशतोसादनएवच क
लेवरश्चविख्यातस्तथैवचकटंकटः प्रभुहर्ताविनाशीशः
श्वेतऋग्वेदएवच यजुर्वेदःसामवेदस्त्वथर्वःस्वशिवस्त
था गंगेशयशेयमामालोगदहनेशश्चपीडनः प्रथमापंक्तिरु
द्दिष्टारुद्रैर्द्वाविंशतात्मता रजसश्चोपरिष्टात्तद्वितीयापंक्ति
रुच्यते शुक्लोदासःसदामश्चलोकालःस्थिपएवच सद्योग्र
एकपादश्चरुद्रश्चैवशिवेश्वरः गौतमश्चैवयोगीशोदधि
वाहस्तथापरः ऋषभश्चैवगोकर्णोदेवश्चैवगुहेश्वरःगु
ईशानःशिखंडीचैवनरोमालीनयोगकः भृगुःशिखीतथा
मूलीहगतिश्चसपालनः प्रहहासोदारुकश्चलांगलिश्च
त्रिदंडकः भावनश्चतथाभाबोलकुलेशस्तथापरःत्रिंश
द्रुद्राःसमाख्याताद्वितीयापंक्तिरुत्तमा सत्वस्योपरिष्टात
त्तृतीयापंक्तिरुच्यते देवारुणोदीर्घबाहूरतिभूतश्चकश्या
णकः सद्योजातस्तथावेशीधराद्दवश्चनगाननः चक्रपालि
श्चकूर्मोनत्स्वर्वनारीशएवच संवर्तकश्चभस्मीशाःका
मनाशनएवच कपालीभूभवश्चैववषट्कारस्तथैव
च वौषट्कारस्तथास्वाहास्वधाचपरिकीर्तिता एवंत्रिं
शतिरुद्रास्तृतीयापंक्तिरेषांतन्नीयकेति इयदंतेभुवनानिसं
कल्पयति।

बुद्धेश्चगुणपर्यन्तस्थभेसमाधिकेशाने
रुद्राणांभुवनानांचसम्भवतोमतदन्तरे ।

रुद्रेति तिकार्यप्रपंचरूपाः । तेन पृथ्वीतत्त्वादारभ्य गुणतत्त्वपर्य
न्तं मुख्यतोऽन्यथा सेश्वरायायास्तत्त्वाद्भुवनानां समाधिकेशतं भ
वेत् तथा हि पृथिव्यामपरस्मादनन्तस्यैकं भुवनं सप्त काला
ग्नि कूष्माण्डहाटकब्रह्मविष्णुरुद्राणां षट् बहिः शतरुद्राणां
शतं तदधिष्ठातृवीरभद्रस्यैकमित्यष्टोत्तरं अप्तत्त्वे तदधिष्ठ
ातृवीरभद्रस्य चेति नवभुवनानि तेजस्तत्त्वे शर्व
वीरभद्रस्य गुह्याष्टकस्य चेति नव वायुतत्त्वे प्राणस्य गुह्याष्टकस्य तत्राष्ट
गेशति गुह्याष्टकस्य चेति नव
स्य चेति नव आकाशतत्त्वे आकाशस्य पविशाष्टकस्य चेति नव
तन्मात्रेषु मूर्तीनामष्टोक कर्मेन्द्रियाधिपानां पंचज्ञानेन्द्रियाधि
पानां पंचमनोऽभिमानस्यैकम् अहंकारे हकारस्य स्थाण्वष्टक
स्य चेति नव बुद्धौ देवयोनिकाः पतंगा योगाख्यानि च तावद्यष्टक
स्य चेति नव बुद्धौ देवयोनिकाः पतंगा तिसृमिति अमत्र गुणतत्त्वविधा
नीतिद्वाविंशात् गुणानव च पार्के च यमिति अमत्र गुणतत्त्वविधा
विशेषवस्माह ।

योगाष्टकं गुणस्कन्धे प्रोक्तं शिवतनोः पुनः गुणस्कन्धे
गुणतत्त्वे तद्रूपमेव पठति ।

गुणतत्त्वे तन्मध्ये गुणस्कन्धे स्युर्योगधातारः प्रकृततकृतविभुवि
योनीरतीत्य गुणस्कन्धे देवीकरणान्यणिमादिगुणाः
विचारहरिगुरुः कर्मवशान्नतो देवीकरणान्यणिमादिगुणाः
कार्याणि प्रत्ययप्रपंचस्य प्रथमात्तत्त्वनागुणाश्च सत्त्वादयो
मोक्षोपमं ज्ञानविरागानैश्वर्यं तत्फलानि विविधानि यच्छन्ति
गुणेभ्यो बीजरूपेभ्यो योगधातारः तेभ्यः परतो भुवने सुना
दिगुणासनस्यैदेवस्य सकलजगदेकमातः भर्तुः श्रीकंठ
नाम्नस्य प्रत्ययप्रपंचरश्मिविपर्ययादिः पंचाशत्तत्त्वाधः अ
मीषां योगधातॄणामकृतादीनाम् पतंचैषां धात्रत्वेयन्त्रमर्थे
विप्रयच्छन्तीति परतत्त्वरूपं तेभ्योऽप्यूर्ध्वमवस्थानेनाध्याकं
स्यादित्याशंक्याह ।

येनोमागहनीलवस्त्रकस्मृकृताकृतादिभुवनेषु ॥

ने
३५२

ग्रहरूपिण्याशक्त्यायोग्याधिष्ठानि भूतानि ।
नीलो विश्वः ग्रहरूपिणिपन्नवश्वेमात्मिकयेत्यर्थः अधिष्ठाय
धिष्ठितानि न तदधिष्ठानमेव व्याचष्टे उपसंजिहीर्षुरिह
यस्नतराननपकन्नेसमाविश्य स्वभावनरालोकास्मान ।
लोकानि मिमाणातिष्ठनः यस्मैच्छानः समादिगुणशरीराति
सजाति रुद्राणीग्रनुकल्पो रुद्राणपावेदीनत्र्यम्बनेनुकल्पन
पशुपतिरिन्द्रोपेन्द्रविरिञ्चैरचनत्र्यम्बनेभतोदेवः गन्धर्वय
तरातस्मापिलस्मृतिनिभिश्चितिनास्त्र्याघाराः समाविश्येयम
धिष्ठायद्रव्यत्वम्पांत्रिरूपतया रुद्राणीनमादेवीग्रनुकल्पै
योगीमूर्तिः वहीक्रियाशक्त्यात्मापीठिकानतेयतिवयाम
पशुपतिरिन्द्रयाहायलिंगरूपः ।
गणानोयन्त्रेसामान्यतद्द्यकेगणोर्धनः क्रोधेशवे
पंरेसाम्यमित्यत्वध्यनपाव (चाशिखोदन्नाष्टनचते ।
स्वानं श्रुतपवाध्यकरनके रहस्यवेरभुवनेश्वराणामा
दिग्रहसोनेवप्रकांतेसंग्रहेस्वकोवेनेवपाठयमाशयोय
दरवहूनिशान्त्रान्तरेष समनमानिपाठान्तराणिसंभव
नोतिश्रोत्रराणामाभूत्संमोहइति तडके श्रीरुद्रो क्रोधेशवं
इसंवनेस्मातिः पिंगलसरकाः पंचान्तकेकवीरशशिखो
हाद्यामहेशराइति श्रीनन्दिशिखामपि ग्रहोभुवनपाला
घेक्रोधेशश्चण्डसंसनकः संवर्तः पिंगलोस्मातिस्त्रयापंचान्त
कोविभुः एकवीरः शिखोदश्चग्रहाणापरतःस्थितइति श्रग्रा
धिशिवननाष्टकेविशेश्वरेशपति ।
गहनेश्वरूपानियानंप्रकानिर्भूलेयपानमव्यक्तम्
श्रणाकारणामिमनेमायापमवस्यपर्यायाः ॥

नन्वेवमभिधानानामत्र प्रवृत्तौ किं निमित्तमित्याशंक्याह ।

यावन्तः ते ये सत्त्वाः सहजागन्तुकमलोपहितधाविनः ते

सर्वे च विनिहिता रूपशब्दतद्रूपभोगभुजः सूक्ष्मविज्ञान

विलीनैः करणैः केवलविकरणाः ।

यतो य सर्व एव तेषु भावा विनिहिताः सन्तः केचित्सूक्ष्मादिरूपे

करणैः स्नेहकं भोगं भुंजते केचित्तु विकरणा एवेति सहजत्व

णावः स्रागेव कौकर्ममायोगे सूक्ष्मादिरूपतामेव व्याचष्टे ।

प्रकृताधिष्ठानतया क्रमाशक्तानि सूक्ष्माणि प्रतिनियतविष

यथो निःस्फुटानि शास्त्रविहितानि यज्ञानि महाप्रलये स्थितानि

र्याहितानि लीनानि इच्छाधीनानि अत एव विकरणसंज्ञानि का

यमप्येवं क्रमशक्ताधालोचनं सत एव वागादयोऽपि विशिष्ट

मिवेष्टतः प्रतिनियतविषयभाञ्जीति सत्त्ववत्प्रमादय एवको

नवेष्टतः इच्छाधीनानीति स्वात्म्यापन्नानो यस्याः सत एव श्रोकं

वाहीनां स्वतन्त्रेन्द्रियत्वं यदुक्तमत्रैव नेष्टमापत्तिरेव यस्तुःस्व

नन्वेन्द्रियो विकरणात्मेति एवमिति सूक्ष्मादिभेदाश्रुतवो

द्रुतत्वे तादिन वकासिद्ध्यो होच तत्पुरः तावन्मयवालिमा

रिस्भुवनाष्टकमेवच तावत्मानवाहोच तद्रूके प्रभावसत्वि

लोकेवाहाष्टिः सार्धसतारया सततारावसतेशाचसमारोव

ततः पर उत्तमाक्षसिका वैवतरूपोनवकोर्तिताः ताराव

वसतारावतारयतीयमोदिका प्रमुदितामोदमानारम्यका

ववतनःयश सदाप्रमुदिका वैवासिद्धाष्टकमुदाहृतं अणिमा

लघिमा वैवमहिमा प्राप्तिरेवच प्राकाम्यंचतथेशित्वं वशि

त्वंयत्रकामावसायिता ममाणिमाद्यष्टकस्य तामिति

तस्यादीनां किं रूपमित्याशंक्याह ।

ने
२५२

३४३

अनवेनानन्तु ह्यायः सन्तोषस्तुष्टिरचसा हेयापादे
यधीःसिद्धिः ॥ नवैनदस्मदुपपत्तमेवेत्याह ।
तथाचोक्तं हि कापिलैः तदाह । आध्यात्मिकाश्चतस्रः प्रकृ
त्युपादानकालभाग्याख्याः पंचविषयोपरमतोऽर्जनरक्षा
गमत्वयविघाते: ऊहः शब्दोऽध्ययनं दुःखविघातास्त्रयः सु
हृत्प्राप्तिः दानं च सिद्धयोऽष्टौ सिद्धेः पूर्वोऽङ्कुशस्त्रिविधः आध्या
त्मिका इति अनात्मरूपे प्रकृत्यादौ सत्त्वेनोत्कर्षः तत्र प्रधानम
हदादिरूपतयाष्टविधा प्रकृतिरेव विवेकख्यातिनिमित्तमो
क्षहायमवस्थितोपायेन: प्रक्रमाख्यानाहिः एवं च प्रकृते
रविशेषात्सर्वदा सर्वेषां सर्वेषां मुक्तिः स्यादिति यद्या
त्युपादाने भावानामुत्पादोऽस्मायेति नैवं वैषकारणा
मिति दृष्टिविधादनुपादानपूर्वमोक्षहायवस्थानउपासना
त्या एवमपि कालमपेक्ष्य भावानामुत्पत्तेरिति सैव वि
षकारणमिति नैवं मोक्षहायपद्यस्थः कालाख्याप
वमपि भाग्यविशेषात्फलविशेष इति तेषामेव विश्वका
रणत्वमिति नैवं मोक्षदायपद्यस्थनो भाग्याख्यातिव
नत्वः पंचेति बाह्यविषयोपरमस्य पंचत्वात् नेवार्जना
दिनत्स्वेवत् नहि विषयाणामर्जनादौ चेष्टमानस्य सुखं
ये न दर्शनेन भवतेऽमाः कदाचिद
परं कष्टमेवं एवमप्येषामाकांक्षिकः स्वयमेव सत्त्वपर
ति मरकष्ट नैवं नश्यन्तीति विनाशसिद्धादिति कष्टाकष्ट
रे नदेषामेव दोषदर्शनात्मापाप्य सर्वत्र समानस्य योगि
नः पंचेति नवा बाह्यास्तुष्टयः क्रमेणोक्ताः अनेन च पाठेनैव
मीश्वरक्रमः शिक्षितो यदत्र्यापानवानोन्नष्टोनास्त्वक पठेनेवो
पादानेनस्यादिति ।

देहः प्रमत्वादिप्रमाणाव्यतिरेकेण स्वयमेव तन्मदर्थविषयः प्र
त्ययः शब्दः स्वयमेव प्रमाणतां प्रतिपन्नोतः नैव पौनःपुन्येनाभ्यासः प
घापेव प्रमनीकाङ्क्षः स्वत्रयेमन्येहोहोभोगपवेति तत्रैः स्वत्रय
स्य शास्त्रान्तरदृष्टैरूपायैर्विधानेकृत्वा कल्याणामित्यत्रपरि
वपोस्तु मन्ये हृदुदमलानेन वदोभागपमपाकृत्य पूर्वेषां च।
पाणामन्यतमेन साधयन्तीमसुक्तिमिद्धयत्नाराधाः क्रमेण।
क्ताः ननु सर्वेषामविशेषेणोक्ताः सिद्धयः किंन स्युरित्याशंको
केसिद्धेः पूर्वोक्तशास्त्रविपर्यति पूर्वोक्तविपर्ययाशाक्तिनोहिलब
णः अकृशोनिरोधकारितान् नेनाविशेषेणासर्वशास्त्राणि भूमि
दीनामप्रवृत्तिरिति।

श्रुतीनामाप्रवृत्तिर्नास्ति सः पंक्तयोगरुशिष्यगाः नयापिवि
गुणाछायायोगाविनमुदाहृते नागेविधाष्टकेवाधप
(कौनोस्यादिस्यादिकम्।)

नयापीमापिशब्देन न केवलं गु
णानवेगुरूणां गुणाच यथोगितपारिवव्रुकंयावारेहाय्याभहि
ने नत्रकम् अघांधंगुरुशिष्याणांपंक्तिचयमतः श्रुत्य मस्करी
सुरगाः कृतन्वः कपिलः काश्यपश्च सनत्कुमारगौतमवसिष्ठ
घ शाकलस्या कश्यपोनामकेतश्चगालवोभागीनकलस्या शा
कल्पस्तस्माख्यानोदुर्वासः परमोमुनिः वाल्मीकिश्च गुरुश्रेष्ठः
सपराशरगालवः पिप्पलादश्चसोमिश्रोवाग्रुग्रोभद्दनकः
मस्करीयादिभृदन्तापारहरहस्यवादिनः सार्वभृतिगुरुवराः
मध्यमापनिनिरिष्ठाने नत्स्वन्याणोविंदश्चमुनिनास्मरूपेवच
ध्यानास्वापायहीर्वसुहन्तोजागरएवच श्रुगास्यावामभोमश्च
उपाध्यायश्चकीर्तिताः शुकोभगवाणिराधामोनमरक्षिस्नाथ
गः स्मृताशिराबालाविस्मामनुनावेतिकीर्तिताः वस्यायेग्या।
विश्वरुद्रश्चशिवश्चारूरयान्तगः नक्षादिवारूपपर्यन्ताहनोग्या

ने
२४४
344

पङ्क्तिरिष्यते हरोजगदीपतोरक्षश्च ग्रमेरेशश्च तर्यकः क्रमाद्धिं
गेशरुद्रश्च श्रन्तनिवृषभः शिवः यमः क्रूरश्च विख्यातो गंगाप
र उमापतिः भूतेश्वरः कपालेशः शंकरश्च तथैव च ग्रथेना
शेश्वरश्चैव पिंगलश्च तथापरः महाकालश्च संवर्तो मंडलो
वेकवीरकः तथा वामश्च विख्यातो नाभारभूतेश्वरो भवः ज
ह्लादिवारुपर्यन्ता स्मृताः पंचविंशतिः हरादयो भवान्ताश्च
गुरवो विंशतिः स्मृताः शतं ग्रवपंक्तिहृदयेग्रहशाखापादा
नान्मध्यमायां पंकोशिष्यापदेवमधोसिद्धम् नाडीरूपाश्चता(
विद्यालक्ष्म्यधिष्ठानदेवताः समर्थाः ननु के श्यावचंडिकाचैव
शान्तिः शान्तिकरी तथेति मालाचमालिनीचैव स्वाहाचैव
स्वधा तथेति ननु नामाधिष्ठानदेवतानां उत्तमावसाने कें
निमित्तमित्याशंकाह ।

उन्मिनारमयी शक्तिः प्रसराख्या च यत्स्थिता ।

चावधारणे यस्मात्संततनाधिष्ठानरिसंकेविनरूपत्वादंउ
शाक्तादिव्यपदेशपुंस्येवनस्याति स्वात्माभेदेनपरामृश
ति शक्तिनादः स्वातेआत्मपरकरूत्वलनत्वाविमर्शोल्लन्न
शेशक्तिवैशेषरूपनयाप्रसरणशीलनात्मसराख्यास्थिता
क्रियाशक्तिपर्यन्तेन स्थूलरूपेणास्फुरतीत्यर्थः उत्कंप
वति विच्छक्तिरेवादिस्वस्मातेआत्मऊचितात्मरूपतामा
भासयेदृशयात्मतामपिनिह्नवः प्रथमंनाडीरूपतामि
यादिति यतुक्तंप्राक् विस्पन्दप्राणहंसीनामध्यायास्फु(
ततनाखिः सानाडीरूपतामेसादेहस्मनानयंदिदमिति
नत्वमेवदेवयादिपुंसः कर्तेत्यसिद्धनदेवपुनरीतिउत्थे
मपनेयानेस्पतीगारेवरचैतन्यस्यादिस्याशंकाह ।

नच कर्ता प्रकृतिरकर्तुः कारणत्वं च संस्थितम् ।

प्रवृत्तिर्हि भुजिक्रियाकर्तृत्वानायोगाद्भोक्तृत्वमपि न स्यात् नच भ
वोऽर्द्धेनेगतौ कार्यत्वं साधयितुं शक्यः कर्तृत्वं प्रत्युपपत्तेन तस्मा
स्याके प्रकृतिरेवाद्दोऽप्रभुत्लाहन्तेति किं तेनाचेतनस्याथापि
नेत्याशङ्क्याकर्तुः कारणत्वं च संस्थितमिति कर्तृरितिनव
नाचेतनस्य प्रकृतेः यत्नस्य समनन्तराद्धिकपूर्वसाधारणस्य ते न
नयुवावधार्यम् ननु यद्यचेतनस्याऽसंसः कर्तृत्वं नाभ्युपगतेन
याचेपितमेव परमेदित्याह ।

प्रकृतेर्यदि वा पुंसि सहकारिनियामिते शेषकार्यो
न्मानेहवाानयथासकार्यहानितः ।

इहनावहिंसोत्यनो प्रकृतिः कारणस्यावपुरुषस्यापेक्ष्यनकिं
विदापानशक्तयान्तस्य योगेनेवगविशेषमाहस्याकृत्वान् यदा
द्वः पुरुषस्य दर्शनार्थः कैवल्यार्थस्तथाप्रधानस्यापगवयवड
भयोरपि संसर्गस्तत्कृतः सर्गइति तदनयभ्यातिरेकानुवि
धानात्समानापि विशेषमसौ कारणं तस्य विषयस्तत्रूपानुवृ
त्यसंभवादसोपादानरूपं किं तस्य सहकारिरूपं तथात्वेवास्या
पारेयानिमिक्तसहकार्यात्मतावश्यमेषितव्या प्रत्ययासत्
कार्यवादेहीयतेत्यवमव्यस्यावृषात्मतापरिणामाद्वावेत
वेवमेवाधेतत्. तदेवं विशेषमतोपुरुषपूर्वकर्तृत्वमेष्टव्यमे
नासतत्त्वरूपोपग्रहोपि स्वरूपायप्रवृत्तेरवैतन्यमनस्यात्
नदाह ।

यस्मादयावदिष्टे कार्ये या शक्तिः पुरुषस्य सा
तावन्ति रूपाण्याधाय तटस्थामपि गच्छति ।

तस्याविपन्नेनक्रियाशक्त्यात्मनिस्वरूपेणावतीतिनाशेवि

ने
२४५
345

यादिरूपाणि पूर्णतामेवमपि स्वात्ममात्रविश्रान्तत्वात्
रहानां सकृत्तमेवानुसरति ।

नामाष्टकोऽथ कथ्यते विग्रहाष्टकमुच्यते ।
कथितमिति सर्वशास्त्रे तदाह ।

कार्यहेतुः ऋतं च सत्त्वं च विज्ञानसाध्यकरणानि साध
नमिति विग्रहताष्टकं भवति पृथ्व्यादिकार्यं तन्मात्र
हेतवो रतिवागादीन्द्रियदशकात्मकरणं विज्ञानसाध्यमने
नैव बुद्धिकर्मेन्द्रियाभिव्येयज्ञानमात्रव्यापारमात्रं वान्तःक
रणं मनः करणत्रयं साधनमिति सर्वकारणं प्रधानमित्यर्थः
विग्रहताष्टकमिति स्थूलशरीरभकत्वाद्भवतीति सप्तमं रूप
तास्थूलेन रूपेणायापृक्तत्वान्नेत्रेणावरूपेण मायया वस्त्रमा
णत्वात् ।

भुवने देहरूपमाणां दशानां विग्रहाष्टके ग्रहिसाम
समेतं पञ्चस्तवर्णितैवव मशाध्यैवविते य
मक्रोधाज्ञानधाग्रेशः शुश्रूषाशौचसंतोषार्जवेने
तिदशोदिताः पृतनपृवगम्यांतास्थितेषोऽशक
पुनः आरभ्यादेहरूपाशास्त्रपुरवुद्धिगुणास्ततः नवेवा
ष्टावहंकाराः भिधाकामादिकामलक्ष्या पाशागमेनक
गाणाशावैरास्यरविभेदिनाः त्रिविधास्ते स्थिताः पु
सिमातमार्गाप्रेरापकाः ।
विग्रहाष्टकादिद धैपृस्तवपवेत्यघोरशाविपस्यापिपर्य
धैदेहरूपाशास्याधाहमात्मेनरनन्तरेदेहरूपाशानां स्वदेहा
भिमानविषयशास्त्रवावायामानां शाक्तादीनां पर्ववानामपि पुरस्ता ।
त्तिष्ठ नरकं शास्त्रैः स्मर्यां श्रुत्वा पंचरसागमसूत्रेषु वमः ।

विषयास्तत्समाख्याताः शोषणीयाः प्रयत्नतः इति यतस्तु पश
योः श्रीस्वच्छन्दे त्रिविधादहंकारादनन्तरमुक्तेन तथापि गवे
कारषोऽशकमानात्मनैवं व्याख्याते शब्दादीनामेव च सर्वं
नो मुख्यं परं बन्धकत्वे समस्तीति परसूक्ष्मस्थूलतया पषो
तत्रैपानः शोषणशोष्यत्वेनाभिधानमिति न कश्चिद्दोषः।
कामादिकाः पाशास्त्रिविधा उदितनयतिसम्बन्धः पूर्वाचाश
वस्थाने हृतः मोहमार्गोपरोधकाः इति तदुक्तं कामः क्रोधश्च
लोभश्च मोहः पैशून्यमेव च मन्मथमत्सरश्चापित्वस्मात
यैव च विषादश्च भयं चैव मदो हर्षणमेव च रागः शोषश्च
वैचित्यं कृपितान्यनिद्राहिता मायामात्सर्यपथमश्च प्रथमोश्च
स्वैनेयना आगन्तुकाश्च बाहुल्यागणपाशान्निबोध मे देवी
नन्दी महाकालो गणेशो वृषभस्तथा भृङ्गी चण्डेश्वरश्चैव का
र्तिकेयो ह्यष्टमः स्मृतः अनन्तास्त्रिनेत्रः सूक्ष्मः श्रीकण्ठश्च शिवो
त्तमः शिखण्डी चैकनेत्रश्च एकरुद्रस्तथापरः विद्येश्वराष्ट।
कामाशान्तीत्ताकाले विशोधयेदिति नन्विह त्रिविधः पा
शश्च आणवः कर्ममायीयश्चेति तत्र विकारषोडशकादेः पा
शान्वयघोभिधीयते तदात्सदिमायीयस्यैव पाशस्य प्रधं
वः यत्तु नरिंदगणानां विद्येशानां च पाशत्वमुच्यते तदश
वोमिवनः प्रतिभासते रन्याशंकाह।
पाकिं विन्यरमाहैन संविल्लाते असन्न्यगात् परात्वि
वाउक्तरूपादन्यन्नपाश उच्यते ।
ररवलपूर्वमुक्तमकस्वरूपात्प्रकाशैकमात्रवपुषः परा
सर्गोष्ठिवाधार्किंचिन्ननियतमेवान्यदतिरिक्तं तन्नाम वि
लैमेव पाश उच्यते बन्धकत्वेनैवाभिमतमित्यर्थः तत्तु पर।

ने
२४८

346

स्मात्प्रकाशादन्यत्नास्ति न किंचिदेव संभवेन्न तदतिरेकेणास्य भानायोगात् अयमेव तदेकमात्ररूपत्वात् तत्त्वस्य पाशत्वेनाभिधानमिमा शंकोक्तं परमाद्वैते संवित्त्वात् तस्य न राशीति स एव हि परः शिवः परमाद्वैतसंविद्रूपत्वे परस्वातंत्र्यस्वच्छन्दतया च स्वरूपं गोपयित्वा ते नैनेन संकुचितेन रूपेण प्रस्फुरेयुः तेषां भेदप्रथात्मा मायीय एव मलः प्रवर्ततामिधानं न वेवं वेदकैकस्वरूपाः स राशिर्वा दन्ये वेद्यैकरूपाः स्तु करणादयो न शप्यरिपाशत्वेनेष्यन्ते न हि स्तोकं पंचवेदकैकस्वभावा मरस्रूपाः प्रमातारो पी मा शंकावाह।

न हेव पुंस्त्वमादत्ते शक्तोपि परमेश्वरे तत्त्वरूपा
परिज्ञाने विग्रहि पुरुषात्मनः।

इह खलु पारमेश्वरी रूपा इहेन प्रथनेनामयत्वो यदस्या तिरोहितस्वरूपत्वावच्छिते तत्त्ववेदकानां वेद्यानां वा विशिष्टमिति सर्वेषामपि पाशरूपतायां समानः प्रक्रमः एवमपि तत्त्वरूपापरिज्ञाने पुंस्त्वमस्यातिशयः संभवेयुर्नेषामपि वेदकत्वादिकस्यापि वेदक एव मलः कस्यापि वेदकस्य विग्रहयोगीति एवमपि पाशरूपतापरिज्ञानस्य नादेवस्यात् एवं वेद्यशत्वपरानुक्रिरित्याद्युक्तमेव ग्रन्थ एव समनोतव राशे हि पाशतानामनन्तकमित्याद्युक्तं एवमित्याद्युत्रं यत्किंचिन्न राशिवाद मनन्त सर्वं पाशतत्त्व एवेतया मिमाह।

उक्तानुक्तास्तु ये पाशाः पतन्ते ते कलताः तेषु सिसर्वे
नोनन्तशायायनन्न ते भवान् पुंसत्त्वयन्ननियतिल
रुद्राः शंकरादश रेमाभाः ससिताः कालतत्त्वदशा
नेशाः कोटि सोऽयमाहरसंयत्नकपरिवारिणः रागे
वीरभावनगते वाससिताप्तर।

मनोन्मन्यन्तगास्तास्तु वामाद्याः परिकीर्तिताः कलायां च म
हादेवस्य पञ्चाष्टकस्य मम ओंकारेश्येतत्स्थिताः वामदेवस्त
था शर्वस्तथा चैव भवोद्भवो वज्रदेहः प्रभुश्चैव धाता च क्र
मविक्रमौ स्वप्रभेदश्च दश सोमनियम्याः शंकराः स्मृता इति
हैमाभा इति शंकराः स्मिता इति शिवाः तदूर्ध्वं हैमाभाः शे
कराः प्रोक्ताः शिवाः स्फटिकसन्निभा इति शुद्धोद्भवः प्रबुद्ध
सुप्रशान्तः परमाक्षरः शिवश्च सशिवश्चैव प्रभवश्चान्तरशो
भुराद् ईशेन कालननवेन्मशिवाभे यावराननेशेन च वीरेश
भुवनमिमध्योदष्टसंख्यावच्छि मेषु रामिमध्ये दशसंख्यावच्छि
मे तदूर्ध्वम् अनन्तेशहरिहरेशो रागतत्त्वे निवापम सेहूह्स्व
महूह्स्व स्वरूपो रूपवर्धनः मनोन्मनो महावीरो वीरेशाः
परिकीर्तिता इति कलायाः पिंगलो बभ्रुवीरश्च प्रभवस्तथै
मेघा निधिश्च स्वरकश्च शतहकः शास्त्रकारिणः पंचशिखस्तथा
वामादशोनेसख्यवश्यिता इति च ता इति षाऽक्यः तदूर्ध्वं वामा
मेष्ठावरौद्रीव काली विकरणीतथा बलविकरणी चैव च
लप्रमथनी तथा सर्वभूतदमनी च तथा चैव मनोन्मनी।
इति च श्रवसौपादपवसाय महाजनैः परिगृहीतत्वात् तदूर्ध्वं महा
मभिमानविश्वस्य परायां काष्ठायामधिरोहात् तदूर्ध्वं महा
देवो महान्तेनाम महाम्भोलिशिति इदानीं ग्रन्थितनशकात्मर्व
विधकारमायायाः स्वरूपं निरूपयति।
नतो मायाश्रिपुटिकामुखेतोनन्तकोटिभिः प्राको
नासामगाविलेः प्रोक्तंशिखान्तनोग्रतः प्रगृह्मा
पर्यन्तं महादेवाष्टकं निशि वक्राष्टकाधिपत्येन तत्
पश्रीमालिनीमते ॥

ते
२५०
347

भुवनशतिग्रन्थायस्यावक्ष्यमाणादेशाउहानामानेके
महादेवाष्टकेनिशीग्रशापिशिवान्तनाविनियोज्यम् तद
केनत्र भगविलसहस्रकर्णिनेत्रहाशिरोयत्नपंचमवेग
नमिति तत्र नवप्रभवः प्रथमष्टकाधिपोमहातेजाः वा
मोनाम्नाबलवान् द्वितीयस्याष्टकाधिपोमहावक्रमवोद्भवा
त्यलतोपमतिष्ठति सवीर्यं गाप्रभुरेकपिंगवत्तस्याष्टकस्य
पतिस्तत्र येस्य ईशानशति षष्ठितो यस्याष्टकं पंचमं प्रवर्तयत्
षष्ठस्याधिपहानाभुवनेशोभुवनवक्रस्य षष्ठिनः पुरःसरा
स्योयः सममवक्रनायकोदेवः श्रीगुह्यमायानामापतिरष्ट
मभुवनवक्रस्यातिव नकेवलमेतत्देवोक्तं पावदन्यत्रापी
त्याह तथाश्रीमालिनीमतशति षट्कृतेत्र महातेजःप्रभ
तयोऽमंडलेशानसेनकाः मायान्तोऽष्टतास्तत्र वामदेवभ
वोद्भवौ एककपिंगेशानभुवनेशपुरःसराः श्रीगुह्यमा
त्रसहिताः कालानलसमाहिषशति षट्त्रश्च श्रीपूर्वशास्त्रादे
वापिविशेषान्तरमस्तीत्याह ।

वामायाः पुरुषादीयेऽष्टकाः श्रीपूर्वशासने ते माया
तत्त्वपवोक्तास्तेनोशीयासनेनतः ।

पुरुषादाविद्यादिशाद्धाशगतेषट्केनत्र पुरुषावामभी
मोग्रभवेशानेकवीरकाः प्रचण्डेशमाधवाजस्तुश्रनन्तेकाशि
वावषोति श्रनन्ततस्यनन्तपर्यन्तामित्यर्थः षट्केनत्र वाम
स्यन्तोभुवनंतस्माद्रूमननोपि वागुरुस तस्माद्भुवनंभावत
रूपादिशावेस्यदेवस्योति तस्माद्भृगोर्विविवेभुवनवरंवेक(
वीरस्योति श्रपारेमितगुणानिपानेभुवनवर तदुपरिष्टं
रूप्य पंचपंचरनामास्मितोनन्तशास्यकवीरादेतिनितिच प्रष्टवे ।
मपुष्पदेशाकोद्यश्माशकार

कपालव्रतिनः सांगहोतारः कष्टतापसाः सर्वे
भयाः स्वक्रूयायाव्रतास्तत्रैव वदिनः ।
तत्रैवैविनइति वामादिसाधकभाजनस्पर्शः तदक्रम
स्नानेते पाविद्याः कापालव्रतभक्तोविगतसंगाः भस्मोप
लेपनिष्ठाव्रजन्ति वामादिभुवनानि उपलक्षवेदनीयाश्र
तिभीमपदेस्वदोनिजशरोभिः स्वयमुत्तवैरिष्टाभेमेग
स्वस्मिनहोम विहितोयथागविधपायेयोराइक्षेरतपस्वे
पायन्ताश्रमन्तस्तेनैपि लभतेगुणानोग्रान् विज्ञायभवेदेव
भीतानामभयदानुसंसिद्धाः भवपदमारोहंतोध्यानादि
नवेनसोविद्याः स्वगवक्षालंकारैरभिरामरूपमात्मनः कु
वा श्रमिपाराव्रतनिष्ठाः शवपदध्यायिनो योतीते नवेषा
मपिस्रष्ट्यादिकारीप्रभुरनन्तोस्तीति किमेतावन्यदप्यात्मर्मे
शंकारः । क्रमात्तत्त्वमायोतिपरोशोनतख्याते ।
नमत्वमिति मायीयंप्रधानंभुवनमित्यर्थः ईशरत्यर्थोदिष
देवस्याधनः किमत्रप्रमाणमित्याशंकारः ।
उक्तेचतत्स्यपरतः स्थानमनन्ताधिपस्यदेवस्य
स्थितिविलयसर्गकर्तेशुहाभगहारपालस्य ।
उक्तमितिशिवतत्त्वावेव परतरमूर्ध्वं शुद्धेति मायास्थित्यादि
कारित्वमेवास्यदर्शयति ।
यमानांणिमादिगुणातानानितपः स्वखानिषोगांश्च
मायाविलासम्यस्मेशुंमोनिष्कृष्टनिकृष्ट नक्षकोह
स्ववलागहान्यकारोगुणोदीमाः सर्वेतत्त्वप्रभुत्वा
तीच्छतेयानभवप्रभुत्वोलाः सोध्यक्रमधिष्ठायपश्चक
रोतेजगान्नियोगतः शंभोः शुद्धाशुद्धस्तोनाधिकारेः

ने
२५८

नः शिवत्वस्मात् । तच्छक्तीनितच्छहेनानन्तपरामर्शः
अनेननचकेवलमयंहेतुर्ज्ञानामेवोक्ष्यतिविधत्तेयावद्
हरणामयीसृकेगुणाः सर्वज्ञादयः अनन्तप्रभुत्वादयश्चतिअ
ननस्वामिकारणमर्थः जगदिति कार्यकारणात्मानियो
गतः शंभोरिति ननु स्वेच्छामात्रात् अत्र हेतुः शुद्धत्वादिना
तदुक्तेन च प्रत्यक्रमायिष्ठापयकरोतिजगद्यतः सदैवेशः
संसारमहाविवरपर्यस्तास्थापनेव यतः शिवयोगबलो
पेतस्तस्मात्तत्त्वनियोगआसीनः शुद्धाशुद्धत्वतोधिकार
हेतुः शिवोनियइति ननुकोनामशुद्धाशुद्धयोः स्वोतसार
धिकारइत्याशंकाह ।

शिवगुणयोगेनास्मिन्नशुद्धनिपदद्वयेप्रतिष्ठिताः प्रथ
मे नेनन्तादेर्जगतः सर्गस्थितिविलयकर्तारः माया
विलमिदमुक्तेपरस्तुग्रहाजगद्योनिः मन्त्रेनिपद्देश्यते ।

शुद्धेत्वानासिनस्यविशेषणंशिवगुणयोगइतिसर्वज्ञ
तादिसंभवात् अनन्तादेरित्यनेनोमायानन्तादिष्ठाना
मायाविलमिति शक्तिरूपामायाउक्तेति ननुरूपापरतन्त्र
तिशुद्धेत्वात सामर्थ्यः तेनशेषितत्स्वरूपतयाहि विधाधि
मायाजगद्योनिरितिसम्बन्धः उक्तंच नव परतोग्रहा
भगवतीजगतामुत्पत्तिकारणंमाया यस्यास्थितिम
नुभूयप्रविलीयन्तेपुनर्लोकाइति अत्रच भगसंज्ञा
याश्चत्रलौकिंनिमित्तमित्याशंकाह ।

उत्पत्तेतिषुस्याः पतिशक्तिक्षोभमनुविधीयमानेषु
योनिविवरेषु नानाकामसमुद्भवभगसंज्ञा काम
यतेपतिरनामिच्छानुविधायिनीयदादेवीम् ॥

यतिभगामयूकायाः प्रजास्तदास्याः प्रजायन्तेनेषितिस्सा
हितामहस्येषिष्ठन्यः स्रष्टा इति ग्रन्थिरूपायामायायाः प
नामिति ग्रन्थिरूपामेवमायायतिभगामिति भगेभगेरूप
र्थः अतएव प्रकृत्यपादेरसंख्यानतेन यतन्तास्यातिगम
नयव वाचलौकिकः स्त्रीपुंसनान्योपि करोतिनः पेतवा
नवच्छिनात्स्मात्।

तेषां मतिस्वरूपाणामेतावत्त्वेन वर्णिते विविध वि
पिशुणां स्वभु यतदेवहस्तोपदर्शनेन दक्षयति
अत्र वरवात्मकस्मिंस्तद्वस्तायायाशारः मातृ मायाय
ट्लैः सत्तैः क्रमैः पिहिताः परस्परम सहस्यः निवस
न्ति नचकृद्रः सविनः यतिवलम संख्याः स्यानेसा
पुत्रगतासामीप्यगताः परमलोकस्याः तत्स्यानेर
ति ग्रन्थिरूपायामायायां असंख्यातत्वे निमित्तमाह साशुञ्ज
हि यतदेवान्यशाण्यतीरद्धाते यतिभुवनेमेवमयेनिवा
सिनां गुरुभिरुद्दिष्टः पश्चाच्चापि हान्तभिः समामियतात
लेननिमित्तमाभावदर्शयति। अपि सर्वासिद्धवाचः तोय
रत्नैर्वकालमुत्क्रीर्णाः नपुनर्योन्यानमानकथ्यते तेनसं
संख्यानमस्मात्तोनसः किंमानोन्तरागाविलक्षणानेना
वेत्याशेकाह।

तस्मान्निरयायेकं यत्नोत्कृष्टारपालपर्यन्ते तेनतेता
नामान्यपितत्स्वविधानानि वोघाति अव्यक्तकालगु
रूपाव्यक्तेनकलाभ्यां विकारश्चान्तोयः रोतः पोतो
ज्ञातः कलितः दृष्टः परिच्छिन्नः गुरुत्वायाव्यक्तेकला
वाविकारः अतत्त्वतयाव्यक्तेकलयोरानतादित्याच
कारणेनाहिसकार्याश्चरणेनभावम् यहारुः कारणमाह।

रकं चतसृष्वेवेति आज्ञरसामेव चोक्तः योऽनन्तरत्नादिनाविभ
क्तम् आत्मीयपरगते महदादिशिवयादिष्वेव मस्याः श्म
शानान्तरेभ्यो विशेषदर्शयितामकृतमेवाह ।

मध्ये पुरत्रयस्यान्तरुद्राः षट्पुरेऽन्तरे एककं धेर
पंचेति द्वादशैते निरूपिताः

अपरस्ति पुरे एवमस्य तेनैव पठति । गहनासाध्यह
रिहरदशेशारौ त्रिदशागोपतीभृङ्गिमध्येऽनन्तः त्रेमाद्द
जेशशिवघेशविष्णुशिवाः ततो नैपुंयंचवष्ट्वरस्वच पटमा
गेभुततस्य राह्मा परिवर्तनेनस्थितिः कलदेवानन्तस्तसर्व
षामध्ये तदुक्तं गहनश्चाप्यसाध्यश्च तथा हरिहरः प्रभुः द
शेशानश्च देवेशाः स्तिकलोगोपतिस्तथा अथः पुरेऽन्तविते
षामाषान्तवेवशानने तेमेशोत्राम्लणः स्वामीविघेशान
न्तधेवव विघ्नेशश्च शिवश्चैव पुनरनन्तः षष्ठदश्यते ऊर्ध्वमा
षापुरस्यान्तरुद्राजाते प्रकीर्तिताः पद्यामध्येन्तु भगवान
नन्तेशो जगत्पतिरिति अत्रैवेषां परेणारूपेणान्यथावर्ष्म
नेष्वनन्तस्यकाश्चित्स्थितिदेशाधस्मात् तेषिमादिपुरभागे
षिन्यपीर्दशोयः तस्याराह्मस्येति तच्छन्देनरुद्राणांपरामर्शः
तेनायः पुरेऊर्ध्वपुरेपवत्तोपरुपरिभावस्यान्यस्यादे
योस्थितिः परिवर्तनेनस्थितिपावत् तदुक्तम् मध्ये मनन्तभे
देनरुद्राद्वादशकीर्तिताः अतोऽस्मिन्नुपमहारुद्रामाया ।
तत्वेव्यवस्थिताः तानहंसंप्रवक्ष्यामि भेदत्रयविभाग ।
शः गोपतिश्चततोदेवि पुरोग्रम्याघ्यवस्थिताः अनयो
मेस्थितोविघ्नाख्यकलः तेमपवव ब्रह्मणोपिपतिश्चे
वशिवश्चैवचपंचमः अपरूर्ध्वमनन्तास्थिति एवमग्र
पः ॥ ॥ ॥

पुटे परापररूपतयास्त्रभुवनानि ऊर्ध्वपुटे च दशामध्येपु
टे पुनरेकमेवेत्यष्टादश दन्यत्र पुनरीश्वराविशेषश्चाह।
ऊर्ध्वाधरगकपालकपुटसंपुटगेन तत्पराहस्याम
ध्येष्टाभिर्व्याप्ता ग्रन्थिः श्रीमतङ्गशास्त्रोक्तः षट्कपु
गेन निरूढानाम् तेनोर्ध्वकपाले व्यस्थितेः षड्विंशनन्ताद्येक
ईश्वरपद्मगो यस्मादिभिर्मध्ये च विग्रहेशाद्यैरष्टाभिरितिवं
शान्तारूढानामायाग्रेऽधिरायेष्टितस्त्वर्थः तदुक्तं तत्र ग्रन्थे
ऊर्ध्वकपालानि षट्संख्यातानि सम्भ्रतेनावनम्यधस्ताद्रष्या
त्वा रविनानोहृयानभिरित्याद्युपक्रम्य ब्रह्मनन्तोऽनन्तवीर्यात्मा
सर्वेषां मूर्ध्नि संस्थितः ततोऽधस्ताच्छिवानामरुद्रो भुवनक
त्प्रभुः विश्वेशश्च महातेजा विद्यमानः परस्ततः ततोऽप्यज्ञा
त्मनः स्वामी तेमेशश्चाप्यनन्तरं एतेषु भुवनेशानाद्यन्ते प
स्मात् संस्थितो ग्रन्थिरूर्ध्वे यश्चातिविस्तृतः यत्रासौ विग्रहेशो
नरेति यत्र शर्वो भवश्चैव उग्रो भीमश्च वीर्यवान् भस्मान्तको
ऽनुभिश्च श्रीवत्सश्च महाबलः तस्मादूर्ध्वे पुरश्चक्रे षट्कपा
लमधर्ममहीति गोपने भुवने दिव्ये त्रिकलस्याप्यनन्तरं
नदधस्तादष्टशेषस्य भुवने चारुनिर्मले हरीहरस्य देवस्य
तथा हरिहरस्येति अन्यत्र पुनर्विशेषान्तरमस्तीत्याह।

श्रीसारशासने पुनरेषां षड्दलतया विनिर्दिष्टायद
तस्माद्धस्तान्महामायावषट्दाससप्तवास्थितेति केनत्र।
एवं मायाया ऊर्ध्वे पिण्डपतामुपसंहरं स्तनन्तरूपतामुपक्रमते।
तस्मादावरणमिदं तन्मायाकार्यं ततो माया मायाकार्यमिति
तत्ततो न्यूनत्वात्मायानत्वमेव वैषम्यमायतमिन्यर्थः तस्य
पुनरत्वमेवतत्वमतश्चाह।

मायातत्त्वे विभुं विकलगहनमनूपंसममस्लाविलयपदं।

नं.
२५.

विभुव्यापकमेतत्पवर्गरूपमरूपमिति तत्त्वमतान् समस्त
विलयपदमिति सत्त्वेणाकुमेणावरविश्वस्यावस्थानात्
अतएवनचात्रकश्चिद्भुवनविभागइत्याह ।

ततोनभुवनविभागोयुक्तोग्रस्यावसेयस्मात् ।

अस्याविविततस्यवस्तुलेशस्येतरस्यार्थः नेनैवमध्यस्यानास्य
कथमेवंकार्यविभावेनसामर्थ्यमित्याशंक्याह ।

मायान्ताधिपतिःसोनन्तःसशुद्धिनाविद्यायोगात्
ध्रुवमप्यतोऽभ्ययतिनिशांसासेनसंपुटैरनन्तैःस्वैः ।

सोभ्ययतीतिकार्यप्रसवोन्मुखीकरोतीत्यर्थः संपुटैरितिभ
गाकारैः प्रधानानन्तोशिवतत्त्वग्रन्थेर्वाकर्म अतएवका
र्येषामनन्तत्वमित्याह । तेनकलादिपर्यन्तपर्यन्तमावरणाना
मविलेतत् निःसंख्यंचविचित्रंमायैवकार्याभिमुखेनत
करणस्यैकोपिकार्यमनन्तमित्यत्रकिंप्रमाणमित्याशंक्याह

अनेकोप्येवंशास्त्रेषुपराद्यकात्मकेऽद्वयम् ।
असंख्यातानिशाशान्तिसंज्ञात्वेकैकरूपकम्

तदुक्तंतत्र प्रत्यग्रूपंसमाख्यातमेकैकंचपृथग्रूपमिति
एवमेतत्प्रसंगादभिधायप्रकृतमेवावतारयति ।

पाशाःप्रोक्ताःप्रणवाःपञ्चानामष्टकेपुनः
कलेयानिसुवागीशीयस्यांजातानितान्ययते ।

पुरोक्तंपुलत्वप्रकरणेमुनेःकलामितिग्रन्थिकायास्तद्रूपतया
प्राग्वेवाक्तं योनिरिति वागीश्वरीविशमुभुवनानिजनेश्वरीतिस्थिमा
विष्णुकारणे नानत्वेनिमंत्रादिवलेननन्तानायतत्त्वेतिपराशिवे
यानितत्त्वात् किंवदनायकोविकलादावप्रमाणमुक्तंत
त्त्वमेवमेवाभिमताह । द्वौतावकालेपुराधस्तत्त्वदौयप्या
यराधगोऽन्तस्थसमीपगतेतत्त्वंपरिनिष्ठितम् ।

करणेन हि कार्यं समस्तमेवाक्रमेणावस्थानमुचितमिति भा
वः ननु भवतु नामैतत् यस्माद्विज्ञानः किमुच्यते इत्याशंक्याह

साध्यो यानान्तरमनोध्यानेभ्यस्तीति विन्दवः पंचपंचार्थग
सरूशंक्रशह्दंयलक्षणं पमब्रूहम ग्राकशादर्शीवे
म्यहकमेतन्म्मारणानाम् विन्दवः प्रणवाः पंचाचम।

वैषामेव पंचानां संभवं स्वरूपमभिधातुमाह।

अलमविभवाः सर्वे मायातत्त्वाधिकारिणः मायामय
शरीरास्ते भोगेस्वपरिभुंजते।

स्वमिति स्वाधिकारोचितमित्यर्थः मायाशरीरत्वमेव व्याचष्टे

मलयाते यत्र तन्त्रेन संहृतास्तैर्देहस्थैस्ते प्रमातृत्वभमा
देनविदुषा अर्पिते परे।

समस्तु हेममन्यतया स्वातन्त्र्यं मन्यमानाः स्वात्मानमेव जानन्ति
देहे मायान्तरालगाः अहंमेवेत्युनः सृष्टौ अन्यानुन्नेयमप्य
राज्ञो मायाधिकारापेक्षया ते परमनन्ते देहेन ज्ञानान्ते अपि
न स्वात्मानमेवेति संक्षेपः अत एव वक्ष्यमाणसामर्थ्यान्निषेधाव
गमः तत्परिज्ञानेन च देहे त्वहं यं समस्तु हेममन्यमानाः स्वतन्त्रम
न्यतानत्र चेति स्वात्मनि चतुष्पापरिज्ञानेदेहमायान्तरालगं
इति इदं न कंमवति यथोक्तपाशुरेहषति शिवः कर्ताशोक्तो नैर्वे
स्तितप्रभुरिम्माग्रज्ञानवतानामेवं सृष्टिसंहाराल्पाय्यत्वेन मा
याहितत्वादैश्वर्यमर्देनेतज्ञानानेनपत्नन्तवपमेव तन्गतोऽस
ृष्टिसंहारकारिणोऽनन्तरस्मप्यमणाधिकः कश्चिदस्तीति
पतेयतपते स्वात्मनि पारन्तेऽपि स्मातमाभिनिवेशात्सम
प्रवृत्त्यायेन सृष्टिप्रलयं च स्वात्माभीनामिवमन्यन्त इति
तदुक्तं येषांयमदमाविरूपमन्यमानामहोरथाः मतःश्रेष्ठ
तरंनान्यकारणं नगतीपरं अहमेवसमस्तस्य जगतोऽस्य

ने
१५१

३५१

न्नगमनिरीति यतो योऽहमस्य सर्वेषु हृष्टिमदमोहिताःन
स्मिन्नभिरताः सन्तः कौलभोगेषु निर्मिताः स्वकारणाकैरैः
सम्यक्तेहारैस्तापमाप्नुयुः ततः सौभिकुपाविष्टाः संपश्यु
हाःपरस्परं तद्दिधामेव प्रशंसन्ति स्मोर्ध्वंशिरवेनाज्ञलो स्व
मोस्मिनावयं किन्तु स्वनिशावशवर्तिनः कौलमेविगतक्ले
शाःस्वानिते शुभभुत्तवः सत्स्वपाशाहृताः सर्वेनवस्थले
स्थिरस्थताः इति एवमायायाद्यमितनतरूपतया देवि धंनि
रूप्यशक्तिरूपताम्रूपाख्यानमाह ।

ततः परेस्मिन्नेमा या देवी नेन्नविमोहिनी देवदेवस्य
साशक्तिरनिरुद्धवैरकारिता निर्वैरपरिपृष्मिता नया
धुमितरुहूयः रुदन्तमिदं ने निर्विवदनो हृत्वाहिनः
गुरुदेवाग्निशास्त्रस्य पे न भक्तानरायमाः सम्यस्तामि
रितस्मेमाम्यं येनयाति फवम् अमशक्तिर्विवारत्नाशु
ष्कतनाकावलम्बिनः ममयमेवतान्मा पाशमो से मा त
देवोतिदेवाभिन्नवादनिरुद्धवैरकारितेति सानेश्च \ लिस्यया ।
रूपतान् विवदतेविमतिक्रवंल्लोत्पर्यः प्राकेतिवस्तुस्तू
तान् नेवं विधायाग्नमाः कथं सगुच्छेदः स्यादिमा शंकाह

शिवदीत्तामिनाख्यिमामिवज्ञानासिनानया
नघ्योरेन्नतन्तोमोहनमलच्छेदने यति ।

दीक्षेति क्रियानाम्नो रहस्यारीति शास्त्रान्तरेरितः महामायाव
नः शुद्धामहाविद्यायमातृका वागीश्वरी च तत्रस्थवामादिन
वसमस्तं शुद्धनादवदवाप्य महत्वाभिमतं कर्म महाविद्याति वामा
यापरयन्ति ॥ वामामेष्टाद्रौ कालौ विकरणी वलविक
रिकीनया मयनीरमनोमतोनमनीचशि द्द्रेपता: सम
सालाः समकोटी शुरवमयाविधानत्वेन संस्थिताः एकैका

ईदलत्राश्रा पद्माकारपुरारुह ॥

विद्याराज्ञीह्यरूपाद्याः समसमाप्ततेश्वराः ।
ईशानादिपरिवाराः समाप्तेश्वराणामर्धदशाहेनार्धकोटिर्ल
क्ष्यते तेन समकोटिसंख्याकानां मेशानामीश्वर्येश्वमच्छेः न
उक्तं त्रिगुणीकृत्यैव नालीस्थानममकापरा ईशपलीमहि
मीन्नालासमसंख्याविद्याराज्ञ्यस्तत्याख्यानाः इति ।
विद्यातत्त्वोर्ध्वमेशं नतनेनवकमोर्ध्वगम् शिवं स्वय
मनन्तानेनराष्टकपुनेपरं शिवंस्वेशीचवेलामूर्ति
रेकनेषैकरुद्रको शिवोनमः सकलरूपेणानन्तोविध
श्वराष्टके क्रमाद्यधोर्ध्वसंस्थाने समानानापकोटिभुः
श्रनन्तपर्वथेयश्रूपस्वाणुनरेणनरः ।
येशेतत्त्वमोश्वरत्तत्वे तत्रपुरमध्येशमर्धाधोमे यत्रभगवं
नीश्वरः सादाख्ये तत्त्वम् वायेतस्मेश्वरतत्त्वे भुवनानामत्रमे
श्वरोंव्याख्याक्रमम् तत्रसर्वेश्वरोदेवोवरदः सर्वतोमुखं
इति पुराष्टकस्यवहनिष्ठमवेपिविशेषणा शिवस्वयम
नन्तानन्तमितिनयाक्रमोर्ध्वगामिनितत्त्वेषोपथायपथपुरा
धिकान् शिवादिनोऽहिस्थानिकादिवेश्रीकण्ठेपिकलासं
श्वमूर्ध्नादिरयोति यदाहुः तत्रानन्तानत्यत्कलपान्
नेकनेवेतनः शिवोमसेम्पादिसर्वेषामेवासिरूमितिदेश
नः पुनरेतनमव्याख्येय पर्वाभूर्वादिदिगष्टकक्रमेणासंस्था
नस्यमूपमाणत्वात यदुक्तं विद्येश्वराननोवस्यसर्वोदीशान
गान्तमादिते पर्वक्रमाद्यधोर्ध्वसंस्थानमिन्ताधिव्याख्येयं
पर्वोवविद्येश्वरनाभिधानोर्कैं निमितामिन्नाशं काद्य ।
मुख्यमेवेश्वराणांयत्सार्धकोटिरयोमितम
तत्र्यायकारमेतेनविद्याप्राश्रकवर्तिनः ।
सार्धकोटिचयोमितस्यसार्धकोटिरयस्यनत्कालमेवा
पद्यक्रमात यदुक्तं बलादिस्वपर्येतेजानमावेनगामन

ने
२५२

352

म् । मंत्राणां कोटयो लिप्सः साधीः शिवानियोजिताः अष्टशा
णां संख्यानयाताः पदमनामयामिति नवनन्तर्स्य वच्याधान्त
किंनिमित्तमित्याशंक्याह ।

एकैवगुरुभिस्तेषांशिवतत्त्वायभवासनेषतन्
प्रादिशन्महाहरुवानिकारि नदेवाह ।

भगविन्नशनकलिनगुहाभूवांसनगोष्ट शक्तिशुद्धेवः
गहनायनिरयांतेसन्नातिचरुहोसुविनिश्चके उद्दशेन
मेनोन्मनाङसलेषवभवतिमध्यस्थः तेतेनोदुलवि
नःपरतत्वालोवेनाभिनिविशते सम्रुनरयुः पाषिवति
षोपकृतवाणपलिशिवेन सुवसितयातेविनियोगः
सांवमनेकात्ममेरकोहोभिःनिर्वोगनन्तनायसलहर्मे
विशतिसूत्रसरुदल अष्टशृसाणासंख्येवस्यापयतिपतिः
शिविशिनःस्थाने रमष्टौपरिपाध्यायावहामानियाति
शुरुरेकः तावत्संख्यातांनांनेत्तनांलिङ्गनिकलकुने तेषा
वपिशक्तमष्टकयोगमलनलरुहासीनाः आलोकय
न्तिरेवेयद्स्येकारणंपरमम् नेभगवन्तमनन्तेध्या
यन्तः स्वहृदिकारणेशान्तम् समान्तध्यायस्यापिमंत्रा
णांकोटयःशुद्धाः ग्रहाणर्यंतिमायापरिवर्तिनोशुद्ध ।

विद्या ग्रथीशाकयोवामायाः देवानन्तःरुद्रान्तस्माहीवि
निञ्चकेरतिसहायेमनोन्मन्येतिनवस्या आसांहिनवा
नामपिशक्तोनाभिमेयवतियोगरूप्याभिधायः नेडकं न
यतेपरमेस्यानंगुन्मन्यापरमेष्वररतिमध्यस्थ्युनिनट
स्यः अतएवसर्वेषामेवोपध्याविनेमवस्थ्यापिविदध्या
न ग्रहलक्षितेजितापवकारोभिवक्रमः तेनायःपार्थिव
निषेवति पत्रक्रम मांकोनन्तोसितेपश्चरितै अनेका
नीति मेरकादीनाविशेषणम ॥

नटकेंनचैव तस्मिन्नुदिनमुदारं कोकरमारोहतिप्रभौधाम
निनिर्वांतिमेचकोहेनेकाः परिहार्यकार्यत्वमिति निर्वांतो
तिकृतकृत्यत्वादधिकारेच्छायाश्च प्रगुपरमानिर्वाणमेतोस
यः तद्धि भगवानिच्छावलादधिकारेविपत्तेरस्माशयः न
ह्यमेत्यनन्तस्थानं सत्स्वरूपोह्नितीयः प्रणविज्ञानाकलशि
खेविन्नरम्यम्मस्यसहितदानोंश्रेकण्ठपदमधितिष्ठतीति
भावः नटकेंनचैव नतोपरतेनन्लेपरिणासनायकास्वद्वी
कारम् कुर्वीतिसंचरेतः परात्परेशासनान्यतः परमानि
पति रनन्तस्मसदमधितिष्ठतिप्रभुः स्त्रस्मः स्त्रत्पदमपि
शिवोनमपष्ठविधिः सर्वमेत्राणं वामायानववि(?)भवानि
नेनेनसः समुद्योत्य श्रुत्वातू ह्यानमहूर्वेश्वापयतिपतिभि
ख्वाणिनः स्थानेशतिश्रीमतंगोपि निर्वातिकृतकृत्यत्वादन
न्तोनन्तवीर्यवान् ततस्मिन्समारूढेपंचमोनन्तंशिवः
दहात्यनन्तोसूक्ष्मस्यविघेशस्यमहात्मनः सचग्रामवरःश्री
मान्मेतेगतागुवर्तकः तमेवः परमानन्तमपिष्ठायमहाप
शाः निवर्तेपरत्रापश्चकेपवनन्मायात्मकंमहत् पवेशिवोन
मस्यापिसूक्ष्मस्यापरमेशिवः महदानीशसंज्ञस्यकारणाव
मनिर्दिते परात्परेविवरतोसकेकस्यमहात्मनः पावन्मा
परमाकाशानावश्चकस्यकारणे प्रभुक्तेरापरूपाणंकला
शक्तिवलाविते निगुनुंकिपरेनास्मिम्पवीर्यशोगिनरति
पम्पुनः श्रनंतोपरमेतेशामहत्ताव कुर्वीतेना विरिहंतं सर्वक
हेतकारणेपरमेपरमित्याशुकम् तन्महामललयविषय
त्वेनयोत्पम् तत्रादियगपदेवसर्वेषात्मपरमशत्यकंमाक
श्रीमतंगेपि शुद्धाध्वपतयो देवामहान्तश्चकवर्तिनः समा
प्यस्वापिकारेतंप्रयांतिपरमंपदमिति एवजनिपकणक

रत्यर्थः परमेशे देवे परमशिवे प्रविश्य शोभिनक्रमः तेन स
मापि मे आत्मा कोटरयति न तत्परपदवाधस्त्वनन्तोपि कृत
स्वरूपे न कोसावपरोक्षाविधमाशंक्याह ।

मायादिरेवबीजाख्येनाभवस्त्वनन्तादि रुध्यते यथा भवः
शिवस्य हि गणाधीकारान्तः सोमेषहोपयत्र ।

अनाश्रितानन्तायपि कारपर्यन्तस्वरूपः हेयत्वेनास्य किं
निमित्तमित्याशंक्याह ।

अत्रापि यतो उपायानां विनियोग्यताशेषी रश्माव
तो वहति द्येभवत्सपरेन भूयते यस्मात् ।

नत्र यथेवनकस्य मरामभवशहूस्य प्रहूनिरित्याशंकोके
स्वभवत्वपरेन भूयते यस्मादिति नोच्यहूनि भवद्यावच्छे
पस्तरमसंपत्यति यतः कारणात्कोपतावसिद्धेभ्यः केऊ
कवाद्विवसिद्धानावतिभवससेत्यानि मयस्योकारणात्
नियोऽऽकं कार्यतानि योग्यत्वेसिद्धेभ्य इति प्रकारणभ्यः को
वकवदिति मायीयावरणवत् नद्यपि तद्यानिवर्ततत्प
वेतिभावः यस्तो शिवसिद्धावीनभवरूपतारतिमयस्ता
वस्तुशमैनानि योग्यानियोऽऽकूदितो भ्रमो भवतन्त्र्यर्थः ।
रत्नांशकृतमेवाह ।

परमेशानवैरागे श्यवनश्यपञ्चरेनयत्
रेपावरणसे ज्ञानात्मनेतास्मै मे श्वरेविडः वामाज्येष्ठावरौद्री

त्रिभुवनत्रयशोभिते सत्त्वावरणमायाख्यानमीशानवगुरुतमैः ।
नेतास्मिन्नेश्वरे इति नेष्यशतवेस्यनेन दक्षुकेपदिपदेवभुवन
नानमीश्वरतत्त्वशापनीयमिति यद्वत् दशपञ्चवशोध्यानि
भुवभुवनान्यश्वरक्रमादिति नचविधेशानामष्टौभुवनानि
पावरणाचनारिसत्त्वावरणावीणीति पवरुपा प्रतपवर्जित
कापमेहारणार्धोकारणश्रीमच्छन्दशास्त्रवनपाशुपतादिव्यंपव
योनिस्तनेतिपाः भस्मानिशानपथानानेचवनेस्यश्वरपरम ॥

तेषेश्वरस्तु भगवान्देवदेवो निरंजनः अधिकारं प्रकुरुते
शिवेच्छाविधिचोदितः स्थाणुक्रमम् श्रीनन्दिशिखायाम
पि अधिकारवानेवमीश्वरः शिवचोदितः तत्र यथाधान
नियोगेनैव तत्तत्सुरेपदमिति

पेशात्मा सदाशिवज्ञानक्रियायुगलमंडितं शुद्धावर
णमिमाह्रभट्टशुद्धाहतेः परे विद्याहतिस्ततो भावा
भावशक्तिद्वयात्मिका यतः शक्त्याहतिरियं ततः शा
स्वनिरूपिता शक्त्याहतेस्तत्तेन विधवेशाभ्यामले
हते तेजस्यावरणं देवगुरमानाहतिस्ततः माना
हतेः स्वशुद्धाहतस्य रचितयशोभिता सशुद्धावरणा
हर्धमेवमेकपुरं भवेत् शिवाहतेरूर्ध्वमाद्रमोहाव
रणासेहिते अस्यां मोहाहतेरुद्रएकादशानिरूपि
ताः मोहावरणतस्त्वेकपुरमावरणं ध्रुवम् गर्भेक
वाहतेरित्स्यावरणं तत्रते शिवाः ईश्वरस्याहतान्तः
स्यात्तस्यं रेवेकमुच्यते ईश्वराहतेः प्रहृद्वायं दिगुरा
ष्टकचर्विते प्रहृद्वावरणाहर्धे समयावरणमहत्
भुवनैः पंचभिर्गर्भीकृतानन्तसमाहति सामयाख्या
शिवेन तत्र मादायं स्वभुवने महत् तस्मिन्सदाशिवो देव
स्तस्य समवायसमन्वयाः ज्ञानक्रियेयपरेज्ञानशक्तिरूपे
गगामिनो सूक्ष्मादिपंचकृत्यानि कुरुते समनयेच्छया
पंचब्रह्मात्मपद्मकं सकलाद्यष्टकोशिवः दशाष्टा
सदाशिवोहतः।

दशारुद्राष्टनैरेव शुद्धावरणमाद्रहिते समन्वय
महाशिवोमितेन तमर्धोनवशुद्धावरणाहर्धेमिमर्धः विद्याहतेः।
शुद्धाहतेः परमिति शुद्धावरणाहर्धेमिमर्धः भावसत्तानभावाख्यानतिमिश
विद्यावरणामित्यर्धः तत्रके

किंरूपं स्थितमिति तत इति विद्यावरणात् तेन तदूर्ध्वं शक्त
रूपमित्यर्थः सपि प्रमाणाहंविति निशक्त इति विशेषणानुपा
दानात्सर्वत्र तत्र शक्त्यादेरारूढ इयं तदुक्तं तेनैव शास्त्रे एव
शास्त्र प्रमाणानां परमिदमिति शक्त्यावरणमूर्ध्वे चेति प्र
माणावरणं बोधमिति इत्यनेकारूढः पादः पुनरस्याग्रा
मेहानन्तैरपरिगृहीतत्वात् श्रीनन्दिशिखायामपि तेनच
रोधकं वशास्त्रशक्त्यावरणं संस्थितानि विद्यादिरस्मात्कपर्दपा
दः प्रमाणावरणशब्दस्य चात्र प्रश्नो किंनिमित्तमित्या
शंक्योक्तं तेनस्यावरणमिति देवगुरोरिति चतुर्वेदे तदु
क्तम् तेनस्यावरणेदृश्यत्रानन्तस्य चन्द्रैकरूपमिति श्रीनन्दि
शिखायामपि ब्रह्मादयः प्रमाणाख्यप्रतोदेऽनन्तसंज्ञकः
प्रमाणावरणं यैतेन चहारः परिकीर्तिताइति सुगुह्यादि
ति सुगुह्यावरणमित्यर्थः तदुक्तम् शिवावरणमूर्ध्वे तत
श्चैकोनं च संज्ञकइति एकादशेति ब्रह्मादयः तदुक्तं
ब्रह्मरुद्रकेदिरिपुत्रः सौरभश्चनरेषवव जन्मस्मरहरेश्च
वप्रणीतः स्यात् खड्गः खरः विश्वरूपितः समाख्यातइति आ
वरणं प्रभव ब्रह्मावरणमित्यर्थः ततइति ततः प्रभृति
इत्योपर्यन्तमुक्ताः सर्वपर्वेत्यर्थः ईश्वरेच्छागृहीतस्या
शक्तिं तदेकरूपाइतियावत् यदभिघायेरोवस्थामितस्था
तत्संस्थाप्यभावनात्तस्याभासनम् प्रस्थवनविनात्तस्या
दिच्छामर्शः प्रवर्तितेश्यायत्यर्थाकम् एकमितोच्छाश
सेवाधिष्ठयतात् सगुह्यादिपिमावरणंतदुक्तम् सगु
ह्यावरणकार्यकव्यापिसमासतः पीतःप्रस्विदितश्च।
वप्रमादस्रप्रलम्बनः विश्वमेरनपवागगरुनःअपि
ततस्था ॥

रुद्राष्टकं समाख्यातं विज्ञेयं प्राग्दिशः क्रमादिति पंचाभिर्भुव
नैर्युक्तं शतिशेषः नद्रक्रमम् प्रभवः समयः तद्वद्विमलेशः
शिवसंख्या ततोऽधनः समाख्यातो निरंजनश्च नः परं रुद्रांका
रस्तु पंचेत्येतदिति गर्भीकृतानन्तसमाहृतोऽति सर्वेशाख्यवेने
के यथा माहि किंचित्परिवारितेनास्तु वं मध्यस्थं गर्भीकृ
त्य वर्तते इति सोऽशिवाभितिसद्शिवावरणे सादाख्यभुवन
मिति सदाशिवभट्टारकस्य सातादयिष्ठानमित्यर्थः अन
एव महीहितोऽस्य क्रमम् उद्योतकृतातु तनरोश्वरस्य तत्र योर्थेन
अथ षड्विधाशिवादिस्यर्धपरिकल्पनं तनः प्रभृति सादाशिवं
ततामिति यदुक्तं तदनुक्रमम् अथ स्थार्थस्य महाजनापरिगृही
ततात् अत एव चैवमपूर्वं भविष्यति तनक्रमम् अथ षड्विसादा
दिस्यासंगते तत्र वस्तोकतात् अपरिकल्पितेष्य तद्दि
स्य यथाकथंचिद्विद्याख्येयं यदीश्वरस्येति रुद्रोकारस्य सदा
शिवादिस्याधिष्ठानः अपि हे यद्यधिष्ठानस्य एवं भवेदिति
यतश्रीनारीशिखायाम् कथितेश्वरेणतमतकर्थं सदा
शिवश्रुतेन दृष्टेवमवगन्तव्यं यदैश्वरमिति सादाशिव
इति तत्रमात्रास्थितवति अन्यथा सदयत्रापीश्वरतत्त्वोप
संहारग्रन्थस्य व्याख्यातः स्यात् तन्महाजनस्तत्रोक्तमार्गे एवाव
गन्तव्यः अस्य यानकारव्याख्यानप्रमितव्यामिल्पं वक्तुना
तास्मिन्निति सादाख्यभुवने सदाशिवः सदाशिवः ईशतत्त्व
तीवरणक्रमेणायमतदेव क्रमेणाप्यहृति ।

सद्यावामाघोरेशरूषैशोच सपंचवक्त्रस्य पूर्वं
शिवावमेदगस्तमंगानि परमाः सकलाकल
मूर्तेः सदकालाग्निमले कृतनतपतिकालोह्
ओंकाराशिवादीनीहेतो पारशोशकेष्वशिवकालो ·

ने
३५५

355

सत्त्वस्थेनेनः पार्वाः शिवा दशैन ग्रहस्त्रीदिव्यजयाति:
यामस्त्र स्वयंभुवो वाह्लवीरशैरवकाः भृकुटीवमरे
नुविंश योङ्गीनाललिनामिडु रुद्राश्च सन्तानाशिवाय
शंकरणापारमेशाश्शलिस्सताः रुद्राः सर्वेषामेनेषाञ्जा
नानि विद्धः स्वतन्त्रनामानि ।
प्रकृलश्तिनिष्कलः प्रत्यूमेते
भवत्त्वानं दृष्टीशः कारणेश्वरः सत्त्वः सत्त्वरूपः सर्वेषा
मितिशिवानां रुद्राणां च प्रतपवदणाष्टादशभेदाभिन्नेशे
वमुच्यते । मेरुमूनिकोटिपरिहृतमध्याविभुवामादि
रुद्रनछ्रक्तिडुन्नमरादिशक्तिनमूर्ध्नशिवासनमाने
मिनपंकजमसंख्यादलेयः शक्तिरुद्रवर्गः परिवारे
विष्टेच सशिवस्य ध्येमकमय्यनिन निजपरिवारय
गंधकोटयोसंख्याः मायामलानिर्मुक्ताः केवलमपिमा
यसेरूपाः स्वाशिवावरणोरुद्राः सर्वज्ञाः सर्वेशक्तिपरि
द्धंहाः श्रुयिकारवन्याविलयशांनाः शिवरूपिणोगुन
भेविनः मुनीतिसपुरुद्राश्च्यावरणादिगताः ।
ऊर्ध्वे विंदाद्यानि दीमानत्रयपद्मेशाशिराप्रभं शान्त्यतीतः
शिवस्तत्त्वतत्त्वमतुत्सगम्भूषितः निवृत्त्यादिकलाव
र्गपरिवारसमावृतः अत्संख्यारुद्रानत्त्वक्तिपुरकोटि
ऊर्ध्वे निम्नशिवावरणात तत्त्वधीतिशांत्य भिराहृतः ।
तोनानत्रके निवृत्तिप्रतिष्ठाच विद्याशांतिरत्येव च प
रिवारः सतत्त्वस्यशांत्यतीतस्य मूर्त्वेन तत्त्वमेव हि भागे
शांत्यतीता द्यावाप्येते पत्त्रभूतगत्त्वरश्मिकमिष्ठादि ।
श्रीमत्नेत्रगंशामेव लताद्यतनतुमनम परिभाषि
क मितेनमात्रास्त्रविंशतिहेत्यतेद्वाति यमामनवकेटेना
दिरुत्रपोगाडन मनकनाद्यनेतनदेवनदारेरामिछ्रवंक ।।

सदिहस्य शास्त्रस्य परिभाषयाविनुरुच्यते श्रीमतंगपारमेश्वर
स्यतद्यासमयः क्रान्तस्यार्थः यदुक्तं तत्र तस्माद्देवपरं तत्त्वम
चलं सर्वतोमुखम् यस्मिन्नामस्यतन्त्रजन्मेहालिकल्पच
नेति शंभुगुणवन्नस्तस्मान्नात्तवस निर्दिष्टे ते स्फुरद्दशिमस
हस्राप्रमयत्नाद्याज्ञापकं महत् परिभाषिकमित्येतन्नाम्ना
वैदुरिहोच्यते चतुर्विंशतिवेदे प्रेरकं जगतोप्ययमिति
नानिरूपस्तुलेयभोगाधिकाराद्युक्तिनतोक्तिनिर्देशनात्
पदार्थः पतिनामासौ प्रथमः पारकीर्तितश्चातिनदृश्यस्यपद्य
वेतद्योगादिरूपत्वेडुनः कृत्स्नाशेकाह।

चतुर्मूर्तिमयं शुभ्रं परमं सकलनिष्कले तस्मिन्भोगः
समुद्दिष्टस्तवेशंच वर्णितम् ।

यदेतन्निष्कृत्यात्मना चतुरूपं तत्त्वमपि तदुत्तीर्णतान्निर्मल
मतएव सकलेऽपि परस्मिन्नेव तत्त्वे लीनत्वान्निष्कलं यदेता
स्मिन्भोगः समुद्दिष्टः सदाशिवतत्त्वमस्य भोगस्थानमित्य
स्त्रीमतंगशास्त्रपदेवमुक्तं तदुक्तं तत्र सदाशिवस्य देवस्य
लयस्तत्त्वेति निष्कले चतुर्मूर्तिमयं शुभ्रं परमं सकलनिष्क
ले तस्मिन्भोगः समुद्दिष्टः परं विष्णुस्य सर्वदेति अधिकारपु
रं शुनरस्याविद्यादीस्योसिद्धं यदुक्तं तत्रैव लयं वशिवतत्त्वा
त्विषन्कोविंदादूर्ध्वपदं भोगः सदाशिवस्याने रैश्वराववशं
सने विद्यातत्त्वेधिकारोस्य योने तु यः सदैवहीति तदुसकल
त्वेनामकलादिविमलदेहयोगित्वमुच्यते तत्त्वेन सदाशिवा
भट्टारकस्य संभवति तत्स्वरूपमस्याप्यसदादिवन्त्यादिरू
पत्वेन तस्यानेश्माह ।

निष्कलासमस्तनादहरायारव्यदेहता मानः
स्फुर्जन्महालानलीनत्वाद्भोविभाव्यते ।

नं
३५९
356

रस्येतदिह्वतिषिद्धमित्याशंक्याह ।

शक्तिक्रतेजसत्वेनहृन्मोभूपरमाणवः यथा
पृथगन्भान्तेवमूर्धाधोरन्ध्रदेहगाः ॥

यथास्त्ववर्णास्यतेजः परमाणूनामुद्रिक्तत्वात्काठिन्याद्या
त्मत्वाद्यथयत्याप्यिनाप्यपिभूपरमाणवः पृथगन्भासन्ते
तथात्मतानतिरस्कृततत्वात् शुद्धाशुद्धात्मनिसर्गेणतत्त्व
वनेश्वरदेहगाअपिपश्यन्तिवाकाश्यः इत्यन्नीयमुक्तमेवाह ।

विद्युदर्धेन्दुरेतस्यकलाभ्योन्त्याचनहती कौलिः
प्रभवविमलाः पंचैतानिरोधिकास्ततः स्मृतैनीरो
धनीरोधिकान्तवाधानमोयहा यतःपंचकलाभ्य
तद्धनीमोन्त्याचनीननरस्य इनिरोधिमोग्रहोनमाः ।
पंचेहारपूर्वमर्धचन्द्रादेस्त्वमेवप्रमेयस्वरूपत्वानन्त्रविनमेव
यथानरेसस्नतराहिस्वपवदर्शयति ।

ग्रर्धमात्रःस्मृतोविन्दुर्व्योमरूपीचतत्कलः तदर्ध
मर्धचन्द्रस्तदष्टांशेननिरोधिका ।

तदर्धमात्राचन्द्रमोगः तदष्टांशेनमात्राष्टांशेन निरोधिकं
मेवानिवक्तिरेतत्वस्यादिकाकन्दरोधिकांतस्यनेनतः नि
रोधिकाभिमाभितामात्रांच्यभुवनेपर परस्वरूपगायत्रास
पंचमत्रमहातत्त्वः देवनित्तिकारणानिपरस्वरूपेणेति सृशि
तावरणांमुख्याः परस्वरूपमितरस्म ग्रस्यवस्थानस्वरूपवालिरूपय
ति । इत्यपंद्रनिरोधनेनविन्दावन्मुखेनोमहान नादःशंकैन
लक्षसदृशामदोद्रः पुरुषकृतः चतारिभुवनान्यवाद्
तमध्येवपंचम शान्तकाहोधिकावेवरोधिकामाविको
पंगाः मध्यत्रयपंचतत्वायेगामीतस्थाक्तिभिर्वन्तः नादापेनस्तसोघ्रसनत्वतस्थाक्तिम
त्वभुः तदोशः पिंगलतलाभ्यान्तः सज्ञापसत्वयोः यापभारकदादेवीमध्युया
गासिसमप्रभा ग्रपिताधानयासवैरूर्ध्वगाधस्तनतथा नादः सधुस्यायास्तं
मितावेशामिदनगत ॥

ग्रथः शक्त्याविनिर्गच्छेदूर्ध्वशक्त्यावसर्पतः नामावल
विलेलीनात्मात्वकृथनिरन्तरः नदन्सर्वेषु भूतेषु शि
वशक्त्यायधिष्ठितः ।
एवमर्धेन्दुनिर्दिश्यनिनादविन्दोरे
वग्रसरक्त्वकम्सात् महाह्रः पुरुषैरिति मंत्रमहेश्वरस्थैः
तच्छक्तिरूर्ध्वगामिनी तदुक्तं नास्मिन्नदृष्टेविलीनामूर्ध्वगे
शः शिवः प्रभुरिति ऊर्ध्वगान्कलानष्यतिनप्रसुत्सुनागामिनी
निव सैवाप्रसमितिभुवनेतच्छक्तिः सप्रसातनदेशः सप्रसेश
ग्रथितश्चेतनयोगेन तेन व्याप्तः ऊर्ध्वः शाक्तिशिवात्मकः ग्रथम
नोनादात्मनादिः प्रत्यात्मा पधीयरपोरेव व्यापकत्वदर्शनपतिना
दः सप्रसायाक्रमात्द्विनादरुदवक्तनादः सप्रसाथामध्यना
ग्रेमयिनिष्ठितः ग्रथः शक्त्योमायामूलाधारान्तवायमासायम
ग्नान्तिकघोधशक्तिनिखिलमिदंजगत्तत्कारणत्वे हेगत
कमेगागतिमानस्यापवसप्रसाथायानास्मादर्वन्तपरिहाभि
गच्छेयनात्सावलाविलेविश्रान्तः नत्सर्वेषु भूतेषु नामान्त्रो
रथिताकाश्चिन्मातिहन्तान विषयेत्सयमुच्चरनादेवः पाशा
नाम्बरस्थितिस्थितरत्याग्रमानरत्नतपवधाधादिस्वभावान
गान्तुदयादृथक्त्वकृथनिरनप्रवाविचलहृपनादस्तोयतः
शिवशक्त्यावधिष्ठितः परमशिवमात्रात्मकरूपसर्वः तदुक्तं ।
नास्याधारस्थिनादोवेभिन्नात्सर्वमिदं जगत् ग्रथः शक्त्याविनि
र्गत्यथावहूलनामूर्धतः नामावलाविलेलीनत्वव्यक्तथ
निरन्तरः नदनेसर्वभूतेषु शिवशक्त्यावधिष्ठितइति ।
सप्रसाधावलाविलसंज्ञयावरणांविरहकतद्वच
लामितः मूलीपंचाम्रः शक्तिशाखरः तस्यान्तरे
पराहवीचलसागीतालमार्गीय गोरीयाचीयमालया ।
तत्रैति वलविलावरगामोलमार्गोगति तन्मार्गावस्थितेम

र्थः अत एवास्याल्लक्षणे तद्धानेव सामर्थ्यमित्युक्तं रोधिका
योच मोक्षस्येति तेनाभिन्ना चार्धेन्दुरली शक्तिः समाहि सदर्शे
माविस्ताराधारत्वेन तस्यास्सत्तासत्ता च तथा व्यवस्ता
मिते स व्यक्तो व्यापिनीतत्त्वं व्यापीशो व्यापिनी परः तेनाभे
ति तत ऊर्ध्वमित्यर्थः ऊर्ध्वकुण्डलिनीति निखिलस्या वि
श्वस्याभ्युन्मिषितत्वेनान्तर्गर्भीकारात् अत एवास्या हि स
दृशीमुक्तम् अत एव स्वाभिन्नावेव विश्वोल्लासनाहि व्याप
रत्वेनेत्युक्तं शक्तिरित्येनेनेतः प्रभृति शक्तितत्त्वमित्यास
चितम् तदुक्तं श्रीनन्दिशिखायाम् तत ऊर्ध्वं शक्तितत्त्वं क
थ्यमानं निबोध मे प्रसुप्तभुजगाकारा तन्तोर्ध्वं तत्समप्रभा
श्रयारः सर्वतत्त्वानां भुवनानां च सत्तमेत्यादि तस्यामिति श
क्तौ तदुक्तं सूक्ष्मैव सा सत्त्वा च तथा चैव मन्त्रासिता व्या
नीमध्यतो ये पाशेषाः सर्वादितः क्रमाद्रिते तस्यामिति।
व्यापिन्यामिति व्यापीशा इति यस्यानाश्रितभैरवकाये तत्
पारश्वं स्यादि प्यवस्थानम् ननु व्यापिनीशक्त्योः पृथग्गिति
ना वृद्धविचारः तत्किं तस्याः शक्तितत्त्वे एवावस्थानमतते
माशंकाह।

शक्तितत्त्वमिदं प्रोक्तं प्रपंचो यं परात्मकः शिव
तत्त्वं ततस्तत्र चतुर्दिक्षु व्यवस्थिताः व्यापी व्यो
मात्मकोऽनन्तोऽनाथस्तच्छक्तिभागिनः मध्ये तु ना
श्रितं तत्र देवदेवोऽप्यनाश्रितः तच्छत्रं तत्र गमत्स्थं
शतकोटिसमप्रभः।

शक्तितत्त्वमित्यनाश्रितभुवनं तत इति तच्छक्तितत्त्वमेवाश्रि
त्यर्थः तर्हि शक्तितत्त्वे एव व्यापिन्यामवस्थितमिति भावः तत्र
त्यनाश्रितभुवने तच्चक्रेऽपि व्यापिन्याद्याः अनाश्रितामिति।

भुवनेन व्यक्तिरनाश्रिता न[illegible] व्यापिनी व्योमरूपा चानेने
नाथानाश्रितेनेति शिवतत्त्वमिति पुनः स्वार्धं ब्रह्मा यदि व्या
प्यापनेन तत्सर्वं व्याहन्यते यत एवं वै शिवतत्त्वं तत्कथितम
वेने शोधयित्वा तत्त्वार्धं शक्तिस्त्वेव परास्मृता समनाना
मस्ताके येमाप्रकाशिवतत्त्वादपूर्वं समनाप्रामोतीति न
व्यापिसमनान्तेवरारोहे पाशजालमनन्तकामिमाप्रकैर
नन्तेपाशजालेप्रसक्तस्यात् एवं हेयाधानमयः ऊर्ध्वत्रैव
येमेवरानने यावत्सा समनाशक्तिस्तदूर्ध्वं चोन्मनास्मृते।
मारेह्याहन्तस्मात् उन्मन्यन्तेपरः शिवस्तस्यापिण्डहेत्सम
नाथस्तस्योक्तत्वात् तस्यापितत्त्वान्तरत्वेषड्विंशतत्त्वानीति
मातेहाहानिः नास्याशिवतत्त्वस्यार्धंसत्त्वात्समनापित
यत्तस्याः शक्तितत्त्वपरात्वापात् तडक्रं प्रणवेननयाश।
कित्याश्रितत्वावरानने व्यापिनीसमनाचोर्ध्वेतत्त्ववतवि।
भोयपेहिते प्रनाश्रितादीनां वा शिवतत्त्वाव्याप्यानेतस्यापि
कालकलितत्वमायेनतत् नेहितायिणः पडक्रंप्राक् शक्तिः
स्वकालविषयव्यापिमांलीयतेपुनः व्यापिमातदिवारा
चलीयतेसाम्यनाश्रिते यदार्थकोसाहत्वात्शक्तिकालम
नाश्रिते दिनेरात्रिस्वतत्कालेयदार्थगुणितेपिच सोपिया।
नितलयसाम्यसत्तेसामनसयदेशतितत्त्व ऊर्ध्वमुन्मनसाय
स्वतत्रकालोनविद्यते नकल्पः कल्पतेकश्चिन्निष्कलःका
लवर्जितः यः शांकपुन्मनानीतः समिन्याद्योपकोव्यपर
मायाःक्षतयोविरुद्धाःसः भवानाश्रितादीनांशिवतत्त्वव।
स्थानमाश्रित्यप्रपितशक्तितत्त्वेपवव्यापिन्यामयोव्रलविले
देविशक्तितत्त्वततः पदं पंचकारणसंप्रकाव्यापिनीतत
यायरा समानाउन्मनावैवप्रक्रियायोः षोडशाते तर्म

ने
२५८
358

दस्मदुक्तमेव व्याख्यानं ग्रन्थकृन्मतमवसेयम्।

शिवतत्त्वोर्ध्वतः शक्तिः परा सा समनाह्वया सर्वेषां
कारणानां सा कार्त्स्न्येनात्मव्यवस्थिता विभज्य ता
मनेकानि शिवेन समधिष्ठिता।

शिवतत्त्वोर्ध्वत इति व्यापिनीपदानाश्रितभुवनादूर्ध्वमि-
त्यर्थः नवात्त्वैवाध्वेन यानतत्त्वशब्दस्य भुवनवाचित्वे विव-
क्षितं समाख्यातमिमादावपि तथा यद्योगदर्शनात् कार्त्स्न्ये-
नेति क्रियाशक्तिरूपत्वात् तदधिष्ठानमेव स्फुटयति।

तदारूढः शिवः कृत्यपंचके कर्तृत्वे प्रभुः।

शिव इति यः सर्वत्र षडध्वातीतत्वेनोक्तो व्याख्यातः तत्त्वयमत-
दारूढः सन् कस्मात्सृष्ट्यादि विदध्यादित्याशंक्याह।

समनाकरणोत्सृष्टे तत्कर्तृत्वे महेशितुः।

करणमिति सृष्ट्यादिक्रियायां तत्र सर्वत्र क्रियायां कर्तृत्वेति
गायति तत्कर्तृत्वेन भवेदिति महेशितुरपि तथात्वे प-
रत्वोन्मत्वेन याद्यात्मेवं भवेत् नित्यमेव तत्क्रमित्याशंक्या-
ह।

अनाश्रितेन व्यापारे निमित्तेऽस्य तु शक्यते।

व्यापार इति सृष्ट्यादिक्रियायां इह हि स एव परमेश्वरः स्वस्मा-
त्स्वात्मरूपमभ्यस्यात्मनामवभासयन्ननाश्रितादिरूपतया प्र-
थितरूपतया नियोगेभ्यो भावात् स्वतन्त्रस्वरमात्मकं स्फुर-
ति तन्मनाश्रितादीनां तत्तदधिष्ठानवशात् वकार्यविष-
यमखिलमुपचरितमायं कर्तृत्वं प्रतिपद्यन्ते नाश्रितादिस्तद्
ध्येयं स सृष्ट्यादि करोतीति नितस्मात् तत्तदात्मव्यापारे तत्
मितमात्मनः पथ्यावियणाय शुद्धमादावितेऽस्य निमित्ते इति
ति यदाहः अनाश्रितेन व्यापारे निमित्तेऽस्य निमित्तेऽस्य तु शक्यते इति तद-
धिष्ठानेऽपि समनैव कारणमित्याह।

तयाधितिष्ठति विभुः कारणानां तु पंचकम्।

शुद्धेति इत्तीति तद्धाने प्रच्छायानुवेधेन सदाशिवादिकारिकेयो गणेऽर्थादिसर्वः पुनस्त्वक

शीमम्या शंकाह। अनाश्रितो नाम यमनन्तरं त्वचक्षुः सदासमाप्तिन

प्रेरयति स्वशक्त्याकारणेन तत् कल्परूपास्थिता

मायायन्त्र्यः शक्तिकुंडली नादबिन्द्वादिकं कार्यमि

त्यादिजगदुद्भवः।

एवञ्च योऽसावात्मा स्वशक्त्येति यथाशिव

स्य सृष्ट्यादि समनाकारणांते येषामध्यनाश्रितायाः स्वाः श

क्त्यशक्तिकर्मरूपेति सृष्ट्यादिक्रियाविशेषकत्वात् मायाश

क्तिरेव पारमेश्वरी तत्तन्नादबिन्द्वाद्यानन्तविश्वरूपतया प्रस्फु

रतीत्यभिप्रायः शक्तिकुंडलीति अशेषस्य विश्वस्य स्वतनानात्म्य

न्तर्गर्भीकरणात् इयच्च विश्वं हेयमेवेत्याह।

यत्सदाशिवपर्यन्तं पार्थिवाद्यं च शासने तत्सर्वं प्रा

कृतं प्रोक्तं विनाशोत्पत्तिसंयुतं।

सदाशिवाद्यानाश्रितः प्रकृतिवत् समनान्तत्सापव मूलप्रकृ

तित्वात् एवं प्रमाणं तत्त्वराजं नाम प्रमेयद्वयमभिधायप्र

रमेयहाख्यप्रमेयमासूत्रयितुमुपक्रमते अथ सकलभुव

नमानं यत्तत्संख्यानं निगदितं तैस्तैर्भेदैः तद्दृश्यते समासात्तु

हायेनाशुसंक्रामेन येनेति समासाभिधानेन अत्र तत्प्रवेत

मनिष्प्रयोजनमित्याशयः तदेवाह।

अग्न्यन्तरनन्तः कालः कूष्माण्डहाटकौ ब्रह्मा हरी रु

द्रशतं सवीरं वाह्निर्निहतानि समाष्टशतभुवनाष्टकात्

ईशानं सर्वीरं वाहि निहतानि समकं प्रत्येकं अष्टौ

नलो नेजः समीरनभोऽहङ्कारौ मूलसमकं प्रत्येकं अष्ट

पञ्चाशद्भुवनानि तत्प्रतिष्ठेति कलाकथिता अष्टम

षष्टिश्च भुवनानि तद्विद्याख्यकाधिपतीम् अन्येतत्स

द्रः शोधनं शोके विनिमाष्टकाधिपतीम् अभूतिरान

मम्नानां शोधनं वर्णायति भुवनानाम् साकराशव

शरवः पुनः पुनः वह्निरुद्रशतमष्टावनलः साकशर्वे

लोति ईहशीनि हानिरिय रुद्रः कालो वीरो यराद्दल

तं
१५५
359

तः सरस्वतीगुह्ये इत्यष्टके जले श्रीवसतिगुह्ये हृदये मरु
त्निवायोः श्रूपेरगणाद्वीश्वेच व्योमपाविशाष्टकमथान
शानभोर्हंकारात् तन्मात्राके उक्तानि पराष्टके बुद्धिकर्मे
देवानां उक्तं तन्मात्रसमूहे भुवने पुनरस्तवर्गोवानिप
तिते मनस्युक्त्याभिमाने ह्यात्रिंशतिरेव भुवनानां अपि
पिदेवानाष्टाकृते योगे संज्ञाकंचये तदृश्या तत्रांतर
पमूर्त्यष्टकसाशिवद्वादशकवीरभद्राः स्युः तदेषाम
ष्टादेवाष्टकमिति द्वौ समदश सख्यागणानतेषां चैक्रिय
मिति षट्पंचाशद्व्याप्यानि विदुः । पुराणान्तर्बहिः साष्ट
शतभुवनानि ह्यतिः स्यादिति संबंधः यद्वानः शास्त्रेः ग्रागे
वयाख्यातः तदुक्तम् निवृत्त्यभ्यंतेरष्टोशतकोटिप्रविस्त
रा तसंयाव भुवनानां तु शतमष्टोत्तरावयीति पुष्टाविनिग
साष्टकादीनि यागाष्टकांतानि समाष्टकानां मध्ये तेनेतिम
मकसाष्टाभिगुणानात् तदुक्तं पतिष्ठायां भवयामिश्चत्विं
शतिनविका षट्पंचाशद्भुवनिकेति पुरेतनिप्रतिष्ठायां
पुष्टाविनिकायाष्टकेन सह समस्तानामिति षट्पंचा
शतोपिमिश्राः प्रधानाः शर्वेणेति भूलोकाधिपतिनावी
रवीरभद्रस्थानेयमिति गणानासाम्यरुद्राप्रकादशगुय
मिति गुह्याष्टकभुवने ग्रंतरानभोर्हंकारादिति पुष्टंकारन
भसारत्नरात्र्यध्यः तन्मात्रेतिपंचबुद्धिकर्मेदेवानामि
तिर्बुद्धिकर्मेन्द्रियदशकस्यान्यध्यः तन्मात्रसमूहेश्भुभ
वनामिति पंचार्थमेरुलाख्यामित्यर्थः तत्तेषामणुकेभ
वनुपंचकेकमात्रनरेतनरुच्यते रस्याशंकोक्तम् पुत
वर्गानिपातितरात पतस्येषामनोपिष्ठाने नैवभवेदि
ति पुरचपुनः परेणापिद्व्येणावस्थानमितिभावः ॥

कमेणोयोगसंज्ञाकमिममर्थान्‌ कोपायषट्‌कत्रयाधिष्ठेयंभुव
नत्रयंपंक्तित्रयमितिगुरुशिष्यविषयेषट्‌पंचाशन्नरणी
तिनलननवष्ठोभुवनानितेजःप्रभृतोन नवयोग्रन्येकेहय
मितिषट्‌ प्रह्नकारेद्वाविंशतिरुद्रोसमदशगुणाभुवनेशाणी
नि नवत्रजलादौमवेष्टनेभुवनानिशोध्यानतयोक्तानि
मक्तोनकस्मादिमाशंकाह ।

यद्यपिगुणासाध्यानान्मानिमूलेकोपेयत्वाप्तकेनयापिपि
पिनष्टोपिनमितिगणानेनपुनःप्राग्मप्रतिष्ठायां इति
नलननान्मूलेननवकविंशतिःप्रतिष्ठायां ग्रहादि
स्लोहिवर्गलारापाःसिद्धयोगिमादिगणाःगुरवोगुरु
शिष्याश्चषिवर्गीश्चादिस्वविग्रहाष्टकपंचक गन्धादि
विकारगुरेरुद्रादिगणाष्टकेत्रिधागुक्तान्‌ विषयाविष
यगुणाःकामादिसमविंशकमागन्तनयागणेशावि
येशमयोरतिपाशगुरुरत्रयमित्यगुरुषोत्रिभुवनषो
दशकंनियतोशंकरदशकंकालेशिवदशकामिति
पुराहितयागेस्वहृद्भुवनेगुरुशिष्यगुरवोविकला
गुणलेभुवनेभुवनानिशिवगुरवत्रयंवाकारप्रमाणा
गुरे इतिसमविंशतिगुणाविद्यागुरुषादेनवसमकपु
ग्वामेशास्यपसूत्रेगुहृद्विद्याप्रशक्तितेनसिद्धिमितिः
स्वविभुहृदिशिवोमोतफवःपगुहसमपमोशिवसंज्ञाः
समदशगुणशोनाविद्येशसदाशिवशिवइतिनयगु
कृविंहवैश्वनेशध्यःपुरुसोशिवामितिकादिगुरेसो
गुप्तपरनादौत्रस्वावितस्त्यादिगुतार्धफेरलोशाके
स्यापिध्यामानलानापानात्रिनगुणानांपंचतत्वनःयष्ट
वपरममनात्रिनमध्यसमनाभुवनधारत्रयीपादका

तं
३६०
360

विद्यावरणे परमेशिवे च पंचाम्बिकादिभुवनानि षोड
शेत्युत्तलविले ऊर्ध्वलिंगेनी व्याप्यपंचकेसमनायेति षोडश।
भुवनेन तत्त्वगेशां मनोनाम्नात। तत्त्वव्रतं विंशतिरि
ति यदुक्तं तत्तत्समस्त्याद्व्याप्तयाहं विख्यात् गुरवइति
तत्रापि श्रीकण्ठशिष्यविषयेष्वेकिरयमुक्तो विषयेति विका
रघोरेशकानन्तवैणाख्याख्यानाः शास्त्रादयः पंचरुद्राणादे
हपमेतेन मायाकाश्रादिमादयः च समुद्भवेतेन रागतत्वे
वीरेशभुवने भुवनमितिवामादिशक्तिनवकस्य महादे
वत्रयस्य च श्रृष्टत्रयमिति त्रिपुरत्वमस्यावाक् पुरेपा
माख्यापावागीष्णा भुवनेसमविंशाति पुरेति तदुक्तम् पु
स्तत्राघवत्मायोते विद्यायामिति षट्यते समतत्वानि भुव
नसमर्विंशातिरेवं चाति वामति वामायानवशक्तयः ईश्व
रः रूपेण्यादि समयावरणे तेष्वागुरुके तेजास्विप्रधानावासे
मितिमीनावरणामिरप्यः ऋषिरञ्चासमदशपुरेति तदु
क्तं विद्यातत्वात् सदाशिवेतत्वानोविनयव्याप्तिर्वर्णानोत्र
यपव च दैकादशाकाले पाशुपाणि दशसप्तचाति परा
सोशिवाभिति सर्वोश्रयत्वात् पोरेवाति पत्तान्तरेषोडशभु
वनामिति तदुक्तम् पदमेकमंत्रपकोवर्णाः षोडश।
कीर्तिताः भुवनानि मुमुत्स्माणि शान्त्यतीते विभावयेदि
ति एवं सकलन्यग्धि यथा विभागमभिधाय शास्त्रान्त
रप्रक्रमेणाप्याह। श्रीमन्मतंगशास्त्रेन क्रमो पंच
रूपकः॥ श्रुपमितिवसमाराः तदाह।

कालाग्निर्नरकाः स्वाभिस्तेभ्यस्तत्पाशनाम
कूष्माण्डाः सप्तपातालेसप्तलोके महेश्वरः
स्थानमयोन्तदासेशातरुद्रांतनिष्ठिताः॥

स्यानानोहिशतीभूमिः समपंचाशतानातुना पंचाशद्
समध्याह्वाविंशद्भुवनस्थे तन्मात्रेभुवपंचस्थविं
शेदेवाष्टकनाष्टकं पंचमेस्मिन्नपि पवर्गे त्र्यहोदेवाष्टकं
गुणे योगाष्टकं स्थं सत्तामूलेकालेसतेनयते पतत्
गाथाश्चाद्रुष्टमायायावागतनगाः द्वादशैकाशिवाद्याः
स्तुर्विद्यायांकलनेदश वामायांविंशतीसंपंचित्रिपर्वेष्व
त्वाग्निरितिनिवत्वारिंशत् महेश्वरोरुद्रःपं त्रिरष्टकं ॥
वमष्टकमिति स्याएकत्वे पतत्त्रगायाग्रष्टौ ग्रंत्रष्टमायायाः
ग्रष्टौकलनेकलायांत्रिपर्वेत्रीतित्रिभिर्भूतभावनतारेखः
पर्वभिर्नेके कलादिविनिपर्यन्तेपमादिपदार्थापेतमा
त्रतोयोस्मिमहार्थेयमर्थः पद्रकम् तत्रैवयेभूतभावनत
त्वामायातः तारितः सदाषपदार्थोस्विपर्वायंतत्त्वोयः शिव
शासनेशेति ग्रन्थिरसमुगीतिरसतीयारस्याः रसाः षट्ने
नेवतः षोडिरितर्षः भुवनेश्वरात्त्वायविविद्यारत्मार्ह ।
शैवाः केचिदिहानन्ताः श्रेकाण्डशतिसंग्रहः ।
पंचांवशिवादिदीतितत्वादेवमाभिधाने परार्द्धः काला ।
ग्निनेरकानानवत्वारिंशच्छततनः क्रमाद्वः समयानाले
समाभिः लोकमस्तकं रुद्रस्तुमरुमध्येयततो रुद्रशतेवर्हिः
स्यानानोहेशतेलेवसमपंचशतागुणे पंचाष्टकानाद्वा।
विंशततोभूनेवमष्टये तन्मात्रेभुतथ्यापंचावित्रिदेवाल।
तोष्टकं पंचाष्टकानांषट्पंचस्मिन्नपि पवर्गे पवनतर्गिस्मिनेत्र
हौततोदेवाग्रष्टावष्टौचयोगीनः गणेशष्टेतथ्यामलोको
यायाः पातस्तनः कालेनियतसंग्रक्रमततत्रुस्मस्यात
नः ग्रग्रष्टायामस्यागोष्टौद्वादशैकाशिवादयः विद्यायात्
कलानेनवामायाः पातोदश पंचात्रिपंचेशिपाकंभुवनं

ने
२६१
361

नोऽशान्तरयम् चतः षष्ठ्यधिकेन भुवि विविधा भुवनेश्वराः शे-
वाः केचित्तथानन्ताः श्रीकण्ठाः केचिद्देवत इति प्रत्यवसाते
दागमेशेवादिने ग्रन्थविस्तरः स्यात् इति तद्व्याख्याने कृत्वा केसं
वादिनं नत्वेवं भुवनविभागप्रदर्शनेन कोऽर्थ इत्याशङ्काह

यत्र यत्र परं भोगा विभुस्तेन नियोजितः कार्यम् शो-
धनमथ तद्धानोशेषं तत्त्वगं तत्कार्यम् इमागमेषु य-
यितं दर्शितमेतद्धि कामितेनेन ।

यत्रके योयत्राभिलषितं भोगान्स तत्रैव तं नियोजितः सिद्धिमां-
त्वसामर्थ्यादिति यत्रेति पत्तां तेर न हानोऽति भोगेच्छामा-
गत्सम्यः श्रुत गते नामिति प्रधान श्चैव तत्त्वहृद्दर्शितमिति
प्रमाणादिक्रममेवं परिज्ञानं भवेदिति भावः तेन तेन ते-
न गुरुणाम्रम्यः ननु त्रिकं किमिति नत्पवविकल्पाः संभवन्ति नवे

प्रेमपि बहुविकल्पः सापि याचार्यैः समभ्युह्यः । त्याशङ्काह ।

नन्वयमेवमनेकविकल्पाः संभवन्ति तदिदमुच्यते किं श्राय-
मित्याशङ्काह । श्रीसर्वेषामनेपुनरुल्लादयाममधि-

केशान्तं कथितं तदिदं प्रधानमपि केसतत्त्वमुच्यते
शानमिति भुवनानां तदुक्तं तत्र एवं तत्सर्वं तत्त्वे शोध्यम् ॥

शृशान्तमुल्लादशोत्तरम् भुवनानां परितेषु सत्त्वपायतन्त्वावि-
त्वरादिति प्रधानामिति तदीपिकोऽशोवास्य शम्भुमस्य प्र-
तेः तदेवाह ।

कालाग्निः कूष्माण्डेशो नरकेशो हाटकोऽथ भूतलयः
ब्रह्मा मुनिलोकेशो रुद्रः पञ्चान्तरालस्थाः प्रथमेन
नेः मायाः कपालीवज्रानलनिग्रहनिवनाख्यः तत्पुनि
पि पानि विद्याधिपपशुभ्रुवान्नसवीरभद्रपातिः पूर्का-
दशाभिवीत्तलापरे पञ्चाभिलयाधान्तारैतेः इति श्री

रुशश्चरमेतन्निहन्ति कलयेद्रूकलनीयमूलकली
शभारभूतौ दशगुणाशिवपुष्करनिमेषोद्भामस
ध्रेशाविति सलिले पञ्चाष्टकं सपरिवारभैरवके
दारमहाकालामध्यामनन्ताख्याः श्रीशैलहरिश्च
न्द्राविति गुह्याष्टकं महासिभीमेन्द्राट्टहासविमलक
नखलनाखलकुरुक्षेत्रमिति गणाख्याः इति गुह्याष्टक
मेतन्महति च सतन्मात्रके सादेवस्थाणुसुवर्णा।
ख्यौ किल भद्रेशगोकर्णमहालयकौ अविमुक्तरुद्रको
टीवस्त्रापदं इत्यर्थः पवित्राष्टकं स्थूलेशशंकुक
तिकालजराख्यं मंडलमात् साकोटमहिनयञ्जग
लाष्टकं स्वहंकारे। मुनीति सप्तम एव मोशिववि
शेषशेषान्तदन्तः प्रकाशितः प्राग्याद्रस्मादस्मायुग्मन्तरत्यन्त
काविरवायमः लक्षितिरीवकारितास्कोग्नः यद्धके ब्राह्मे
कालाग्निभुवनेशोपि तत्प्रथमत्वंतरस्यपक्रमकालाग्नि
रुद्रवकैरभिर्भुवनैः पंचभिः श्रियेषष्ठैः शुद्धमिदं सर्वेवला
गान्तमेवाश्रितम् तद्बहिः शतरुद्राणां भुवनानि पृथक्
पृथक् दशमेशोपयेनस्वादेकेनतापकात्मकं अनन्तःप्र
थमस्तेषां कपालेशस्तथापरः अग्निरुद्रो यमश्चैव नैऋतो
बलएवच शीघ्रोनिधीशश्चेति सर्वविद्याधिपापरः श्री
भुश्चवीरभद्रश्चविभूमज्ज्वलनप्रभाः जाभिर्दशैकसंख्यातैः
गुह्यैः शुद्धेशमेवतामिति प्रत्यात्मकमिति नामान्तरेणागु
ह्याष्टकमेवोक्तं सतन्मात्रके सादेवतिरवसाविशेष
णाम् एतदन्ते सनेनैवाष्टकेन व्याप्तमिति केषांचिन्मते
प्रमेयोपनः कार्यस्यकारणान्तरव्याप्तोविन्यासं यदहं।

त
२९२

कारेणाख्यामभिति तदाह ।

अमेरुंकारान्तस्तन्मात्राणीन्द्रियाणिवाग्याद्यः
पिपायोन्यष्टकमुक्तैपहृतौयोगाष्टकंकिला
हृनप्रभ्यातिशतिसमाष्टकभुवनपतिष्टितिः
सलिलनोहिमूलान्तानरिवामोभीमोग्रोभ
वेशवीरः प्रचंडगौरीशोग्रजमानन्तैकशिवौ
विद्यायांक्रोधचंडसुरमेस्यात् संवर्तोज्योतिरथ
कलानियत्यंचसूरपंचानोवीरशिवेचश्रीकण्ठ
संतांपतत्रयंचकालेस्यात् समहातेजावामो
इवोद्भवावेकपिंगलेशानोभुवनेशपुरस्सर ।
कावंगुष्टश्रमेनिशिस्थितास्युष्टाष्टाविंशति
भुवनाविद्यापुरुषाभिशान्तमियम् हालाहल
रुद्रक्रदाम्बिकाघोरिकास्त्रवामाः स्युः विद्यायांवि
येशास्त्वष्टावीशे सदाशिवेपंच वामाज्येष्ठारौद्री
शक्तिः सकलावशान्तेपंचाष्टादशभुवनेस्यात् ।

अत्र च केषांचित्स्वकारणेनाम्नेषांपर्यायेनान्येषांचपदैक
देशेनाभिधानमिति स्वयमेवाभूह्यम् यत्तस्तुप्रागवसं
वादितेनरीमर्यादनभोविनशागततत्वेनेनपुरुत्वेवा
मादयः षडंगेम्यंचशदयः पंच तत्त्वे ततोप्यवांगुल
ब्याम्नाद्युरषट्कमनुक्रमात् चतुष्कं तद्द्यन्यास्मिन्नेक
मेकत्रविन्यस्येत् इति सानन्तेत्यनन्तसहितपक्षः शि
वरसर्पः निशीति मायापोरेशशनिरीश्वरतत्त्वेपंचनिर
नौघोरशायतिष्ठापांचषट्पंचाशद्विद्यायामष्टाविंशतिः
शांतायामष्टादशेति भुवनानामष्टोत्तरंशतं तत्र शांत्यां

नाथामध्यमत्र भुवनविभाग उक्तः तत्स्वनिरूढकस्मात्ने
माशंक्याह । शान्ततीनात्र भुवनैवनस्यत्र देशादिकल
नाकाचिद्भवेदितिभावः पतञ्जार्यायाः प्रथमार्धेनोपसं
हरति इति देशाध्वविभागः कथितः श्रीशंभुनाथमादि
ष्टः श्रीशंभुनेति परमेश्वरेणागुरुणेति शिवम् तंत्रद्वी
पेनवाथाभारतवर्षश्रीमतितत्राह्निकस्थितिर्विदधे जय
रथनामाकश्चिद्दिह्नातिमिमामष्टमाह्निकेस्पष्टाम् ॥
इति तंत्रालोकविवेके देशाध्वप्रकाशनंनामाष्टममाह्नि
कम् शुभम् ॥

ॐ श्रीगणेशाय नमः ।

ॐ नवक्रमावभासनविभागविभवोज्ज्वलं गमाभरणः

भक्तजननन्नपावहं तावदहं तिनपावहोनयति ।

इदानीं हि नीयार्थं नतन्वध्वविभागं कथयितुं प्रतिजानीतेश्र

घनतत्त्वध्वविभागो विस्तरतः कथ्यते क्रमप्राप्तः । विस्तरतश्च

ति परपरिकल्पितसमारोपापसरणपुरःसरं यथातत्त्वे

मवस्थापनात् क्रमप्राप्तश्चेति भुवननिरूपणानन्तरेण त

त्त्वपायिनोनत्वानो निरूपणस्य प्राप्तावसरत्वात् ननु तत्त्वमे

व नाम किमुच्यते यस्याध्वविभागोऽभिधानत्वोभवेदित्याशंक्या

ह ।

यास्तुक्तानि पुराणमूर्निर्विविधैर्भेदैर्यदेषविततरू

पं भाति परं प्रकाशनिविडं देवः स एकः शिवः ।

रेहि नाम पारमेश्वरे दर्शने तत्त्वमित्युच्यते यदेकमेवरूप ।

मव्यभिचारेणानेकत्र भुवनादौ प्रत्यनुगामि स्यात् तत्स्वरूपषि

व्यात्मनेकप्रकारेष्वनुस्यूतस्पष्टाधिष्ठानादेर्भावसत्त्वं तत्त्वव्य

पदेशानि तानि तत्त्वानीत्युक्ते तत्र समनन्तराह्निकोक्तेषु नाना ।

प्रकारेषु यदेतत्प्रकाशैकघनं परं रूपं प्रकाशमानतामा

पान्नुपयमानुयायि भासते स निखिलविश्वक्रोडीकारेण

द्योतमानोऽतएवैकः शिवस्तदात्वेषांईशमत्वामित्यर्थः तत्र

व हृद्यस्फारो यपाहृदं विश्वेनामावभासते यदाहुः पंचत्रिं

शत्तत्त्वी शिवनाथस्यैव शक्तिरूपेयमिति अतएव वक्तनोति

सर्वमिति तत्स्वरूपं तत्स्वभावसत्त्वामिति ननु यद्येवं प्रका

शैकपरमार्थमेवेदं विश्वं तत्त्वानामपृथक्त्वे नैवनाशोतिका

नामपृथग्व्यादिपरिभाषापि स्यादित्याशंक्याह ।

तत्त्वानीत्यपरमात्मनः शिवपदाद्रुद्देवविभाने परं य

द्रूपं वहुरूपानुगामि तदिदं तत्त्वं विभोः शासने ।

ने
२९२
363

पुनरपितस्यशिवस्यैवस्थानेप्रवेशेनशिवपदादेवंविया
न्यादिशादेवतत्वान्तरमध्येपृथिव्यादिपर्यन्तेभेदसमु
ल्लसितेयद्रूपंपृथिवीतत्वादिरनेकैःप्रकारैरनुगामिभा
तितदेवपृथिव्यादितत्वमप्यनेनेतिवाक्यार्थःएतदेवो
पपादयति।

तथाहिकालसदनाद्वीरभद्रपुरान्त
गम् एतिकाठिन्यगरिमाद्यवभासादृशात्मता।

एवंव्याप्तिवचनायतथाहीतिनिदर्शनम् एतद्यदयोदि
एषोगुणास्तदभिव्यक्तिरूपतामुपेताः तद्वृत्तेनैवयदुणा
सिद्धादिमुक्तं एतद्यावभासादृशात्मेनेतितेनसाम्बादि
योगाद्यथाद्यरामुग्रशैगोबमनुगामितयापृथ्व्यादियो
गाकालाग्निभुवनादावपिपृथिवीतत्वमिति एतदेवाभ
याप्यतिदिशति।

एवंजलादितत्वेषुवाच्यंयावत्सदाशिवे।

तेनयथापृथ्व्यादियोगात्सर्वत्रानुगतेपृथ्वीत्वंतथासोऽपि
द्विकरद्रवभास्वरत्वादियोगाज्जलादित्वमिति नत्वेवम
नेकत्वीपिशरदोनयानानुगमाभेदरूभुवनादौत्रापितत्वान्त
ररूपस्यादिमाशंक्याह।

तस्मिन्कार्येष्वपमोऽवयद्यपि
स्वसदृग्गुणो ग्राह्यतेमामामकलेनततनाम्नामभाव
नाः तत्तत्वंक्रमशःपृथ्वीप्रधानंतुशिवावधः। देहा
नाभुवनानांचनप्रसंगस्ततोभवेत्।

ज्ञापीतिविकल्प्यैत
काभिनकमुहृदृत्यास्वसदृक्गुणोऽपिवृत्तिर्योऽसौ एवंतस्मिन्
वरणगावारौकार्येप्रमाणामनादीनांगुणानांमध्यामा
भवत्वमाहनानेकार्देयत्स्वसदृक् गुणःसंक्रान्तिप्रमा
नवर्गेप्रकाशकपरमाण्वीवाविषयपत्स्वीमादिकंरू
पमनुगामितयास्ततमनोतिस्वस्वकार्यो ॥

दिद्यामोतोनिकृत्वाक्रमशो यथासंख्येन रूपीप्रधानेऽपि
वादयश्चननन्त्वाभिसंध्यते नतस्वदेहभुवनादीनेव प्रसं
गः नहि स्वकार्यं चेष्टादीनां तनुझागादीवद्देहादिलमनुग
मिष्यामिथ्यात् आदिशब्दः प्रकारेतेनाहंकारादीनां तत्त्वान्त
राणामपीत्युक्तं यथात्मनि स्वकार्यादौ वर्तमानियमस्तोमं
यवमेयम् यतदधोगर्भीकारेणोवान्यरामहाप्रलयस्थायि
सर्वप्राणुपभोगतः तत्त्वमित्युच्यते नत्तेनेशरीरघटादयन्त
रस्याद्युक्तं नन्वेवमभिधाने किं प्रमाणमित्याशंक्याह ।

श्रीमन्मतंगशास्त्रादौ तदुक्तं परमेष्ठिना ।

मितिगर्भं यद्धि
यतश्चतत्त्वविद्यापादाभावनेकप्रकारमुक्तमिति तथाव
श्यते इतिग्रन्थविस्तरभयान्नितामात्रमेवमुक्तं तत्त्वमप्येव
तत्त्वं यद्वस्तु रूपमात्मधर्मप्रकटात्मकं तत्त्ववस्तुपदेश्य
केस्फुटमात्मावदर्शनात् यदुक्तं सकाहुमात्रतेवास्मवा
शेजगत् तन्मयेन वान स्यात्तत्त्वं तत्त्वनाविति तथा पार्थि
वासमहस्याविप्रकीर्णस्य सर्वतः किं स्वरूपं स्वकं तत्त्वमिष्यते
यालंबसंतकमित्याते यस्वकं मत्त्वमास्तिमहस्त्वश्येना
मातृपदिश्यते तत्त्वभोग्यमर्थं भोग्यविशिष्टमविनात्मवा
स्मादिबद्धं तदेवमेवाश्रिते कार्यकारणाभावान्मानेना
नौयविभागोवक्तव्य इत्याह ।

तत्त्वतां यद्यपिते दृष्टः सिद्धयोगीश्वरीमते कार्यकार
णाभावायः शिवेच्छापरिकल्पितः सिद्धयोगीश्वरीते
नेशतकोटिप्रविस्तरम् यत्तपाकल्पितं पूर्वं भेदत्रय
विसर्पितं मालिनीविजयेतंत्रे कोटित्रितयलक्षिते
योगमार्गस्य योगः समविसर्पितः महेश्वरः भूयस्ता

ने
२९४
364

सोपसंहारःश्लोकोद्वादशाभिस्तनः सन्दर्भैःसोऽपिविलोर्गी
गृह्यतेनान्यत्रद्विभिः एतत्तूपसंहृत्यसमासादित्यधी
हितम् सर्वसिद्धिकरंसूक्ष्मिश्यसादाम्परमेश्वर एवमुक्त
स्तेनादेव्याप्रष्टसोवाचविश्वराट् शृणुदेविप्रवक्ष्यामि
सिद्धयोगीश्वरेमते यत्तुकस्यचिदाख्यातंमालिनीविजयो
त्तरमितिवक्ष्यतिच कार्यकारणभावीयेनतेरस्यैवव्यवस्थि
ते श्रीपूर्वशास्त्रेकथितोवश्मःकारणकस्त्वनामिति का
र्यकारणभावश्चानेनानुनोदिष्टस्यतदास्यापिप्रमेय
स्यासूत्रणंकृतम् नन्विहमृद्दुरावृत्ताच्छायाप्रवृत्तव
शः किंतुस्याकौंभकारीवीजाङ्कुरादौनचेतनस्यैवानु
प्रवेशेनाक्लीतिकावार्तानहमेभूतापारछायापरिकि
मेतदुक्तं कार्यकारणभावःशिवेच्छापरिकल्पितइत्यतो
ऽयाशङ्काह ।

वस्तुतःसर्वभावानांकर्त्तेशानःपरःशिवः ।

अहत्वत्त्वनेरस्यकारणाभिमतस्यबीजादेर्यात्मद्भिमा
परमतद्धाकार्याभिमतमङ्कुरंयदिदृश्यमानसत्ताकं
यात् न ब्रूमोजायतेरस्यतदाजस्यकिंचित्स्यततोमत्वा
न् नत्यानेवाचवाचाटेरप्यवंभावापत्तेः नाप्यङ्कुरस्यतदानीं
तस्यासत्त्वात् यदिचासदेवाङ्कुरादिजायेतस्याम्बुरूपते
र्वपरमार्थतइतिकथंमरुरूपाद्विरुद्धं सत्त्वमभ्युपेयात् अथै
च्यतेनासत्त्वामार्किंचिदस्तयस्यसत्त्वेनाविरोधःस्यात् न
सत्ताकार्यत्वमितिवस्तुतोहिबीजेसतेऽङ्कुरस्त्रेदास्तितदसो
सर्वदेवसात्म्यानोचनकदाचिदसत्कंस्यात् एतस्त्वस
र्वदास्यसत्त्वनकदाचिदस्त्यपानेनपाग ॥

प्रमयथावंहि प्रकिंचिद्रूपत्वमुच्यते कस्तेन योगार्थः न यावे
ताकिंनामाग्राह्ययात् न च वीजापेक्षमस्याभावोऽङ्कुरस्येति
वाच्यं सर्वभावानां स्वस्वरूपपरिनिष्ठानाहस्यान्यापेक्षत्व
भावनानुपपत्तेः यद्यपि शास्यमानं किंचिदुक्तं तथाप्येतत्।
क्लेशविकाशावदसमञ्जसं न विषयस्यातः कारणमपि यति
नस्यपरिस्फुरतः स्वभावस्यसंभवाद्यासेत्ति यावेवघनापत्ते
नस्तत्वभावेन सह विरुध्यते यवेतिउक्तमङ्कुरस्तः सर्वेव
रूहमिति प्रश्न सदेवतस्य किमुपयावनीयपहीनादेः
माध्येयेन प्रश्नाभिव्यक्तिनयनत्वादीति चेन्नतथापि सदास
त रूपेनायायोजयितुंशक्यत्वात् नचतेउभयात्मकमनुभ
यात्मकस्य निर्वाच्यं वाऽत्यन्तविरुद्धत्वादेवं स्वभावस्यतत्त्वे
हालोकप्रसिद्धः कार्यकारणभावसमाख्योवत्ताकर्त्रैकमं
भावपदप्रायणीयोयकार्यमाभासनक्रियाविषयत्वात्
मैवकार्यनैनतदंकुराद्यवभाव्यतेतेन कर्तानत्समर्थोव
रणेनेतिकारणमपिकर्त्रैवविश्रान्तंतत्स्वाभिरूपपव
परमेश्वरः स्वेच्छावशात् यदिवमवभासयति किंतुनिय
तिदेशायायप्रश्नात्तरत्व्यवथानेनयेनवीजादंकुरोमसोवट
रस्येवमायात्मिकालोकस्यप्रतीतिः ननेवं सोपिकिं सद
सत्त्वाविस्मम वभासयेदित्युक्तपक्षदोषः नेह खल्वान्तर
वसन्नावाद्यन्वमेदाद्विधार्थः परिस्फुरेत् तथाहि सर्वेस
प्रमातृमेनोगोचरत्वानुपपन्ने रपि पूर्वं स्वसंविदेकात्म्येन
परिस्फुरतोऽर्थस्यान्तरत्वसत्त्वः करणोकवेद्यतयास्वा
देरिवग्राह्यत्वमपि प्रत्नं विहिष्करणादद्यवेद्यतयावहा
देरिववाह्यत्वमपीतिसंविदात्मनावस्थितस्यवाह्यस्यव
हिरवभासनमन्यवस्त्वप्रः ननु कम् स्वामिनश्चात्मसंस्थ

स्वभावजातस्याभासनम् अस्यैव न विना तस्मादिच्छाम(
र्शः प्रवर्तत इति तदयमेव कार्यकारणभावो यदन्तः प
रिस्फुरत एवार्थस्यान्तर्बहिष्करणोभयवैयर्थ्यं भास्यते इ
ति यदुक्तं यदमन्तदमुद्गतानामन्तःसत्त्वभावना सतो
पि न पुनः सत्तालाभेनार्थो यद्वोच्यते कार्यकारणता लो
के सान्तर्विपरिवर्तिनः उभयोर्हि पवैयर्थ्यं तस्य कस्यापि
शक्तेरिति न चान्तरवस्थितस्यार्थस्य बहिरवभासनेन
मार्द्वैविकं विद्रोपन्भेदख्यातिमात्रमिति न काचिद्दोषः
ततश्च प्रकृतं प्रकृतस्याने प्रभात्तरः शिवः सर्वभावानां व(
स्तुतः कर्तेति न त्वस्यैव बीजाङ्कुरादौ मृद्घटादौ तन्नायं प्रमा
तः न च हिरण्यपतेः एवं कुम्भकारः कर्तेति किमदृष्टेन कल्प
नेश्वरपरिकल्पितेनेमाशंकाह ।

अत एव स्वकर्तृत्वेन हि जाद्युपपद्यते ।

कुम्भकारो हि न स्वेच्छामात्रेणा व टं जनयेदपि तु मृदादेर्यथे
स्तं न वा चेतना मृदादयः तदिच्छामनुरोध्येरन् एवं हि व
टपटसंपादनेच्छामपि किं नाद्रियेरन् ततश्चास्य मृदादि
संस्कारावानमात्र एवोपयोगः तथात्वे हि तस्य यन्मृदादि
भ्योऽपि कं पारिक्षुकीर्षितं चरादितत्तिदानीं चेतन्निपरिस्फुरेत्
न चतावतैव च मृदादेः कार्यस्य बहिरवभासः ततश्च पर एव ।
शिवः स्वेच्छया नियतिदशायां कुम्भकारस्य मृदादेश्च परस्परा
पेक्षया कार्यमुपनयेत यत्तु तस्य सत्यपि मृत्पिण्डादौ मयेदं
कृतमित्यभिमानः सोऽपि तत्त्वाहि स्वैव तव सर्वं प्रसादेवम
विधातीति नेशापत्ते सोऽहं कुम्भकारादिने शरीरादौ दृशीता
भिमान इति कथं स्वरूपाविष्कृतं स्यात् अमम्भुपगम्येत नहि
विवेकगामीति आपकल्पितेनापतायैः तत्राह ॥

स्वातंत्र्यतावचिन्मात्रवपुषः परमेशितुः ।
वोधस्यैव ननु लोके शास्त्रे च जडस्यापि स्वातंत्र्यात्मकं कर्तृत्वं
मभ्युपेयते न स्यावकाशोऽनिमत्ते तिश्याने च जडगम्मतम्
ति नाकिमेतदुक्तं जडे स्वातंत्र्यं नोपपद्यमितीमामाशंकामाह ।
स्वातन्त्र्येव जडे चेतितत्स्मास्य विरुध्यते ।
स्वातंत्र्यं हि स्वप्रकाशत्वमुच्यते जडं च परप्रकाश्यमनुच्य
ते न चानयोस्तादात्म्यसंसर्गो वा भवेदित्युक्तेन तदस्मात्स्यवि
रुध्यतेऽस्तीति युक्तमेव तज्जडे च तत्संविनिष्टतातत्त्वस्य स्वयं
स्वात्मसिद्धावपि परस्वप्रकाशात्मकं प्रमातारमपेक्षतेऽस्ति
ति स्वातंत्र्यं कथं जडस्य स्वरूपसमाविष्टं स्यात् तदाह ज्ञात
प्रमातृतत्त्वं स्वात्मसिद्धिमपि यति यान्तलोके शास्त्रे वा
जडस्यापि कर्तृत्वं नन्वतेऽपि प्रधानादेर्नाचोपचरितमाय
नन्तु माभूत्कर्तृत्वं कारणत्वमेव भविष्यति यत्नस्पष्टेऽनेन
जडयोरपि संगतेमिमामाहित्याशंकामाह ।
न कर्तृत्वादृते चान्यत्कारणत्वं हि लभ्यते ।
स्यादेव यद्यर्थस्य वा सत्ताभासनादन्यत्कार्यत्वं भवेत् यावता
सत्ताभासमानस्यार्थस्य तथारूपापरिमार्गेणेवोहराभा
सनेनामर रवस्थितोवाद्भवेत् प्रमातुरेव वान्तःस्थितोय
स्मिन्निति तत्पदवत्वहिर्भावो नान्यतरस्तीति स एव च हेतोः का
र्यकारणं न तु जडस्य दादितदपेक्षयास्यवहिराभासनाभा
वात् प्रमातृस्थनकर्तृत्वादन्यत्कारणत्वं नयुज्यतेऽस्ति न त्वं
कर्तृत्वमात्रसत्तत्वं जडस्य कारणत्वं न युज्यतेऽस्तीति कथं न
विधाभावस्वभावपदवयदर्शितत्वातीदं भवतीत्यनिकं कथं न
स्यात् न वा भूतानां कारणभाव नमन्तरेण स्यात्किंचित्कार्यका
रणभावः यद्धर्मालंकारः भावपदपरस्मेरकार्यनाभाव ·

इतिस्वभावोजनकोऽर्थानामभूताकारभावकइतिचेत्
चस्वभावमुत्सृज्यभावानामन्यत्किंचिदपेक्षणीयमिति
किमत्रचेतनानुप्रवेशेनेत्याशंक्याह ।

नास्मिन्नातिर्हि नज्ञावरस्यापेक्षैकजीविते निरपेक्षे
स्वभावेशुष्कात्मनि हन्तयाकथम् ।

वीहानांहि नैकस्यैवभावस्यकार्यकारणभावोनापिद्वयो
र्यौगपद्येनघटपटवत् नचक्रमिकत्वेऽप्यनैयत्येननीलपी
तादिज्ञानवत् नचनियमक्रमिकत्वेऽपिपूर्वभाविकार्यप
श्चाद्भाविकारणंअपितुनियतपूर्वभाविकारणंनियतप
रभाविकार्यमित्युक्तेतस्मिन्कारणाभिमतेबीजादावेवस
तिकार्याभिमतस्याङ्कुरादेरेवाभूतपूर्वत्वेनावश्यंभावयति
नियमश्चात्रयस्यस्वभावेनभावलक्षणमितिसमस्यातिसो
यदन्यास्मिन्सम्भवतस्मिन्नेवसतिभवतीतिस्यादेतदेवंज
डानांयदिनियमोनभवेत्सतिवटेधूमोपिस्यात् किंतुनैय
तेतिनियमोह्यन्यामापेक्षताजीवितेसाचजडानांनसंभवति
तेहिस्वात्ममात्रपरिनिष्ठत्वादन्यमवाप्तानाभिज्ञाइतिक
स्मिन्सतिकिंस्यात् नत्वग्निस्वभावेवर्तमानापरिदृश्यमानाव
भासमानात्मनामनासादितावष्टम्भमप्याभवेन्नोनियततावियु
तेननत्रनियमोनामायःकश्चिदस्याध्यापदवभयोरन्यो
तोपसंजयेत् तदेवंरूपमेवनियमोऽयमस्यपश्चादाप्रमल
स्याप्यप्यमेवयतनतःपूर्वंनानाग्निरिन्धनपाःस्वात्ममात्रप
र्याप्तितेप्रत्येकमन्यस्याशितनयावविशिष्टरूपमेवकारणानाका
र्यतावोऽतिनकश्चिदपेक्षार्थःप्रत्योच्यतेयदुक्तंदर्शनमा
त्रमेवप्रमाणीकृतेऽन्याययस्यरूपेणाग्रेस्वपश्चाद्दमपव
प्रतीयतेनाऽधमसत्स्यापिपूर्वमग्निरेवनानाग्निरिति न
वरस्यानपेक्षादर्शनमात्रदेवा ॥ ॥

र्येन यावत्तत्र सामग्र्यमनयोः स्वरूपसन्निविष्टः कश्चि
द्विशेषोऽभ्युपगम्यते योऽग्निधूमौ तथा नियमयेत् अन्य
थाहि त्र्यग्रैः पश्चादुत्पद्यमानोऽपरः सनाग्रैः स्वरूपातिशयो
नापि यो धूमात्पूर्वमग्निरेव नापरः स धूमस्येति कथमेवं
भावो भवेत् नह्यपरः परस्य स्वरूपमतिशाययतीति नवव
क्षणोऽपि दैवयोगात्स्वरूपेणाद्यदादनन्तरेपदेशदृष्ट इति न
योः परस्परनिरपेक्षयोरपि कार्यकारणता भवेत् यद्वदि
नास्तक्षणिकास्ते नियमेन रोहिण्युदय इति अथ क्षणिक
भ्यो रोहिणीनामभूतपूर्वसमयानोदयः पूर्वदिनेषु तथा
दृष्टत्वादिति चेन्नहि धूमेऽपि समानयत्नस्यापि पूर्वदिनेषु
वह्नेर्नैरन्तर्येणोदयो दृष्ट इति न तु पूर्वस्य सामर्थ्यं परस्य
भावः कार्यकारणभावः स च क्षणिकारोहिण्युदययोर्न
संभवति एवाववह्नेर्हि न लवके गुणयदेवतिन्समवद
दवस्थिते किंन घटीयंत्रवत्क्रमेण परिवर्तमाने दृश्यते
येनायमनयोः पूर्वापरत्वेनावस्थयोर्न तु स्वरूपसन्निवि
ष्टः कश्चिद्विशेषः न विदं हि नाम भवन्तु हे पूर्वसामर्थ्यंगी
यते यत्नदभावादभूतोऽपि परस्तस्मिन्क्षणे न भवन्न दृश्यते
यदमालेकारः न तत्सामर्थ्यं हि तस्य जनकत्वे न श्रूयदि न
स्मिन्नसति न भवति कथं नाम तत्सामर्थ्यमप्यभवति क
यमसामर्थ्यं स्यात् इति चेत्कालपरीक्षापि अथ च प्राग
संभवः कारणे सति दृश्यते इति नश्चाग्रापि समाने यत्नक्ष
तिकोदयात्पूर्वमभवन्नपि रोहिण्युदयस्तस्मिन्क्षणे भव
न्दृश्यत इति न तत्सर्वथा समानेऽपि विधौ क्षणिकारोहिण्यु
दययोः कार्यकारणभावो नास्ति प्रमाणाभावाशालीति निर्वर्ण

ने
२९०
267

नः कथमसौ विभागः क्रमज्ञानयोः स्यात् तस्मात्कार्यकार
णयोः स्वरूपमतिविशिष्टं किं विज्ञातेयमभ्युपगमनीयं
यस्मात्तद्व्यतिरेकेऽस्याता ज्ञापकेन हि सर्वत्र वस्तुनि
संभवदेवरूपं ज्ञायते नान्यथा तथात्वे वा भ्रांतिः स्यादि
ति न वस्तुन्यापितं भवेत् न च तद्रूपतामपहायान्यत्किं
चिद्रूविनमर्हति सा बाह्यविषयामामानुषंगितात्मिका
भिप्रायात्मिका वा नवाभव्याप्यमा कार्यकारणतया सम
तानोनगतो संभवति प्रमोमानुषंगिताहिर्हेयोरर्थयोः
परस्पररूपत्वाद्रूपसंपादिव सत्तायामेकात्म्यमेकतरा
पाये पुनः परस्परमनेवन हि स्वभावभावे वाहून स्यात द्वभा
वे वाभूमश्रतिपन्यताविरोधः स्यात् द्वितीयावानुसंध्यान
रूपायथाभोक्तृत्वप्रतिभोक्तायत्ने यतिसाहेयोपि प्रमात्र
षंगितयानयतोयते किं न तत्स्यसंविधाभिमुखीभावमे
तियेनायतनद्वाभिलाषायात्मनानुसंध्यानेन तद्वयवर्तितेन
चैवं कार्यकारणयोः संभवति तयोर्नेदानीमस्यास्य
रूपमनुसंध्यानसमसामर्थ्यात् तत्संवेद्यानसंज्ञा किं चिर्ते
ते यं विनाकार्यकारणभावेनोपपन्नइमेवं स्थितम् न
नूनमेवात्र ज्ञातेयपकारणस्य पूर्वत्वेकार्यस्य च परत्वमे
ति पूर्वमनाप्रयोगेनकीकोरणादिपरस्मापूर्वेतयासत्त्वावि
र्भावः प्रतपवनभविष्यद्वर्तमानयोस्तदाविर्भावने साम
र्थ्येनावन्नेरणापितस्य भावात् सर्वस्यादि प्रागेव सत्तानद
विर्भावेन सामर्थ्येन भविष्यतस्तदानीं तस्यां किं विरूपता
ते वर्तमानस्य समानकालस्य्यते समानकालत्वं वलव्यसताकयो
भवति न च तदानयोः किंवितर्कनेव्यमवाशिष्यते यदेकस्यान्यन्नं
यंति पौर्वापर्यमात्रमेव कार्यकारणयोर्ज्ञातेयामित्याह ॥ ॥

सह्रैवमथपश्चात्मा इति वेत्पूर्वं यदिश्रमौ
स्वभावावनतिरिक्तौ चेत्समइत्यवशिष्यते ।
नेत्वनयोः पूर्वत्वपरत्वे च किं स्वभावादतिरिक्तमनतिरि
क्तं वा न तावदाद्यः पक्षः नहि भवद्भिर्हेतुपूर्वत्वायापि किंचिदु
स्वमदाल्लियनदतिरेकेणासमाश्रियात् व्यवहारमात्रे
हेत्ववानस्य कार्यकारणभावोप्येवं स्यादिति स्वसिद्धान्त
भंगः कार्यकारणभावस्य वस्तुस्वभावेनाभ्युपगमात् य
ह्रमोल्लेकारः नेदेवमर्थवस्तुस्वभावएव कार्यकारणभं
वोनन व्यवहारमात्रसिद्ध इति अनतिरेकपक्षे कार्यकार
णत्वेन संमतं भावद्वयमेवावशिष्यते इति न तयोस्तास्ते य
किंचिदुक्तं स्यात् न च भवद्दर्शने धूमाग्न्योर्धूमाग्निरूपतावि
हाणाम्: कश्चित्कार्यकारणभावात्माविशेषः अत एव बा
वाभ्युपगतुहिंग्रांयत्नस्तुकं यत्र केवलमथमग्निर्वमोवाया
वत्कारणमपि कार्यमयोनिनेवंवदद्भिर्भवद्भिरनन्तरमे
वधूमाग्निरूपतायायमन्कारणत्वेनतन्मतीनेग्निलेपकसं
यस्वभावस्यधर्म्यत्वस्यमतः स्वयं कोत्मोनभागोरूहः सं
घः प्रमाणैः परीक्ष्यतेस्माभिरुक्तं कुर्याकिमिति चेतन्मनो
यायेनाभ्युपगतुहिनिर्णीयतस्मभ्यस्यात् सत्यमेवाकिं
न विकल्पयतेशशान्यं यदग्निलमवस्यमेतावदेवावस्य
नि नकारणानमपियेनैवप्रतीत्यंतराभ्युपयः नतुवि
कल्पने च नघावोसितंतावताकः प्रतीत्यंतराभ्युपगयार्थः
नाहिंगोः शुक्रस्येवमादिषु भ्युपगतुद्व्याकिंविकार्यप
नाहिकल्पस्यस्वाशिल्पेनैपुण्यपदाभिज्ञाभिनमपिसरन ।
नीति प्रथमप्रतिभासमूलमेवंवाविकल्पस्यमाहात्म्यरहनन॰

ते
१९८
368

तथा न हि कारणत्वे कार्यत्वे वा संनिवेशादिवदर्थातिशयरूपे येनानयोः प्रातिभासिकत्वं स्यात् ग्रथ च प्रतीयमानरूपस्वभावत्वेन तात्त्विकत्ववदवस्थाप्येते रत्यत्राभ्युपगम्य तद्ध्याकार्यत्व स्वकारणरूपोऽर्थः स्यादेव यदा वेदनेन तद्व्याकारयवभृम। कारणतायाश्चाकारः प्रमस्याश्यन्यावस्थामप्रामोप्यग्निरश्रे न स्यात् तात्त्विकत्वं च योगिनो प्रतीयमाना नीलरूपादय देव पर्यवस्येत् नीलादिके हि निर्मन निर्मीयमाने नस्वभय धर्मस्याप्यारणात्रूपे तात्त्विकत्वे पुनर्नैर्हृत्येकधर्मस्वभावय त्यामाण्ये न हि तिधर्मता हि भेतिनस्याभासरयाकारत्वं। नामाग्नित्वे धूमान् विहितान्वयव्यतिरेकत्वं च कारणत्वे धा तुराद्याकारत्वं च धूमगमत्वयव्यतिरेकानुविधायित्वं च कार्यत्वमिति धूमाग्निरूपतातिरिक्ते कार्यत्वे कारणत्वे चानुभसिद्धमेव अस्याहि कार्यकारणत्वेन सम्मतं भावद्वयं विशतारूपार्यवपर्यवस्येत् न तु भवत्वेवेन हि कार्यकारणभावात्माकाश्चित्संबन्धाकाविवृतितः सर्वएव हि भावः स्वात्ममात्रपर्यवसितायवेत्याशंकाह ।

बीजमङ्कुर इत्यस्मिन्नेतेनैव हेतुना घटः
परस्त्वितिभवेत्कार्यकारणात्मता न किम् ।

अस्मिन्नेतेनैव हेतुना परस्परमपेक्षाशून्यत्वरूपेण किं न भवेदिति परस्परैनैरपेक्ष्यतत्स्याविशेषाच्चापि कार्यकारणभावो भवेदिति यावत् इह खलु अपेक्षाशून्यत्वाज्जडानां कार्यकारणभावो न भवेदित्युपपादितं अथ च लोके बीजादेरङ्कुरो जायते इत्येवमाद्यात्मिका प्रतीतिरियं च केनापि हेतुरूपेण प्रमात्राभावोपराविश्रान्तं स्मृतावद्वयं कार्यकारणव्यपदेशपात्रतामासादयेत् ॥

नहि विदात्मैकप्रमातृविश्रान्तिमन्तरेणास्यान्तर्विशरारू
णां सिकतानामिव जगतो भेदाभेदात्मा संश्लेषः स्यात्
अत एव कर्तृकर्मभावस्तत एव कार्यकारणभावश्चेति
नः सिद्धान्तः यदुक्तम् जडस्य तु न सा शक्तिः सत्ता यदस
तः सतः कर्तृकर्मत्वं तन्नैव कार्यकारणता ततश्चेति नत
च्चैतदयुज्यते यत्किल बीजलो बीजादङ्कुरे जननपरिणतिरीश्वरस्व
गाद्युत्तरमग्रे वा प्रथममिति ननेवं बीजाङ्कुरयोर्भेदसत्त्वे क
प्रमातृविश्रान्तिमात्रात् कारणत्वे कार्यत्वे च न सिद्ध्येत् एवं
हि वटपदाभासयोरपि नाम स्यात् सर्वाभासानां प्रमात
र्येव विश्रान्तेः ननयोरेकान्त्यमेवाग्नौ कार्यं यत्न कारणमे
वतत्तद्रूपतया परिणमत् कार्यमित्युच्यते इत्याह ।

बीजमङ्कुरपत्रादितया परिणमेन्न चेत् ।

रहनावत्सर्व एव भाववर्गः परिनिष्ठितनिजरूपश्चेति व
ह्रीजं कथमिवाङ्कुरादिरूपतामियात् न ह्यस्य स्वभावस्य त
थास्वभावायोगात् नहि कदाचिद्घटोऽपि पटः स्यादित्याह ।

अतत्स्वभाववपुषः स्वभावो न प्रसज्यते ।

अभ्युपगते बीजस्य यदि नैव स्वभावो यत्क्रमेणाङ्कुराद्यात्मना
वतिष्ठत इत्येकमेवेदं वस्तु क्रमाद्विविधस्वभावमिति
सत्कार्यवादिनः अत आह । सतत्स्वभावश्चेति चेत् ।
ननु यद्येव तद्बीजमङ्कुरो वा बीजत्वमात्रपरो वाङ्कुरत्वमात्र
एव वा रूपे विश्रान्तेः बीजस्याबीजात्मकसदङ्कुराद्यन्यं
रूपं संभवेदङ्कुरस्य वानङ्कुराद्यात्मकमाद्यं बीजाद्यपीति
तदाह नहि बीजाङ्कुरौ नित्यं तावत्स्वेव न त्वविश्रान्तौ तदस्या
त्वसंभवात् नचैकमेव वस्तु द्व्यात्मकं संभवेदित्येव·

ते
३६९

369

यंकेनचिदेकेनभागेनास्यबीजांकुराद्यात्मनाविविशेषप्र-
कारः प्रसज्येत तत्राह।

ननु सविशेषाकारोसौ तावत्कश्चिदभ्युपगम्यते।
नत्वभीष्टमेवैतदस्माकमित्याह

नचैकोनेकेनात्माविरुद्धाकारसंभवः।
नह्येकएवघटोलोहितोलोहितश्चभवेदितिभावः स्यादेवं
यदिगुणपक्षेचित्रत्वमभ्युपगम्येत किंनक्रमेणेतिकोवि-
रोधार्थः अतआह।

क्रमेणापिविशेषाकारास्तन जडः किंतु
विरुध्यते। यस्मात्कार्यसिद्धिः परिदृश्यमानमेव
भावशरीरंस्वभावभूतेनक्रमेणनत्यागेनतथाभवतीति य-
द्रूपवमसप्राकारः क्रमविशेषोहितवतः स्वस्वरूपानमश्रत-
देवियमसवमभ्युतश्शतिचजडश्शति अजडेहिविचवित्ताना-
दिगुणपक्षेचित्रमपिभवेदितिभावः किंनविरुध्यतेइति
लोहितोपिहिघटः क्रमात्रिमितान्तरेणालोहितोपि
स्यात् नतुक्रमयोगपद्याभ्यांनवस्तुतः स्वरूपाद्व्यपिकः का-
श्चिदक्रमः क्रमोवाभवेदिमकस्मिन्वस्तुनिक्रमाभ्युपगमे
पिनविरुद्धरूपमोध्यासमुपरमतीत्याह।

क्रमाक्रमौवाभावस्यनस्वरूपाधिकौभवेत् तथोपलंभ।
नस्वरूपाधिकौभवेतामितिनकश्चिदिमर्थः अत्रहेतुः मात्रेनो
तथोपलंभमात्रेणावशिष्टेत उपलंभोहिक्रमेणाक्रमेणचभव-
क्रमाक्रमाभ्यांभावस्वरूपव्यवहारयतीति नतूपलंभस्या-
प्येवंभावः किंनिमित्तमित्यतआह।

उपलंभस्यकिंनतथा।
रह्यात्वनुपलभ्याक्रमाक्रमाभ्यामेवतन्मदर्शनात् तु उपलभ्य
इति उपलंभस्यापिक्रमाक्रमाभ्यामेवतन्मदर्शनात्तु उपलभ्य-
पन्नोपक्रमाक्रमोपलंभस्वभावत्वादेवभावः नैवंतदाग्राहकते

उपलभ्यापिविज्ञानस्वभावोयोस्यसोपिहि
क्रमोपलंभरूपत्वात्क्रमेणोपलभेनवेत्
अथापिसएवपर्यनुयोगइत्याह ।

नस्यान्नहिंक्रमःकोसौनस्यान्नुपलंभनः
उपलभ्यस्यहिउपलंभमुखेनक्रमाक्रमयोगउक्तस्तस्याप्यु
पलब्धृत्वेनोपलब्धः पुनरुपलब्धृनानास्यनवस्थापत्तेः
नतस्यकृतस्सःक्रमश्चके नतस्मान्नुपलंभनइति स्वभावप
ताश्रयस्यनोपलब्धस्वरूपापिकोपर्यवस्येदित्याह

स्वभावइतिवासौस्वरूपादधिकोभवेत्
अथस्वभावभूतत्वात्स्वरूपानतिरिक्तोपिक्रमस्यस्वत्वाने
मात्रातिरिक्तायमानतयावभासमानामिन्नयते नसंस्य
दर्शनमेवागतोमोत्याह ।

स्वरूपानधिकस्यापिक्रमस्यस्वभावतः स्वानेत्या
ह्रासनेस्यावेकिमसाभृमहोवयं इत्यंश्रीशिवप
वैकः कर्तेतिपरिभाष्यते ।
किंनामचास्यकर्तृत्वमित्याशंक्याह ।

कर्तृत्वंचैतदेतस्यतथामात्रावभासनं ।
तथामात्रावभासनमितितथावैचित्र्येणारूपेणप्रमातृप्र
मेयात्मनामाश्राणामंशानामवभासनमतिरिक्तनयवप्र
यनामिसर्गः विश्वपदार्थोपथामभगवतासंश्चयेवावभा
सितास्तथाकार्यकारणभावोपीत्याह ।

तथावभासनेप्यास्तिकार्यकारणभावग
नत्वेवंबीजांकुरादौघटपटादौचसर्वत्रभगवत्कर्तृकम
विशेषेणावभासनमिति कथंकार्यकारणताव्यवहार
इत्याशंक्याह ।

ते
३०

370

यथा हि घटसाहित्यं पटस्याप्यवभासते तथा चेदान
न्तरतां किं न सा नियमो जितो अतो यन्नियमेनैवच
स्यावभान्यनन्तरं ननस्य कारणभूमः सति रूपाव
नियमो जितोऽतितयो विषयविषयिणोर्विशेषणा येयिके।
वदर्शनात् ननु चैवं बौद्धस्येव तथापि कृतिकारो हि पण्डर्य
दौ कार्यकारणभावः प्रसज्येत त्वाशंक्याह सति रूपान्वय
यिकेति इहनावत्मायापदेवदादेः कार्यस्य सहदेवचक्रा
दीनि बहूनि कारणानीत्यविवादः तत्रास्य सदुपादान
कारणं यन्मृत्त्विकशिवकल्पकादिक्रमेणाग्रन्यानेयादित
यान्वर्तते तदितरादिनसहकारिकारणं प्रग्रणानयोरि
वर्तनाद्युपकारमात्रचरितार्थत्वात् तेन यदीयस्य रूपं।
केनाविद्धमेणानयायिभासते तदेव तस्योपादानकारण
मिति यद्वा द्वाग्रपत्युपेता तुहृते ग्रभेदपाश्वान्तराश्रयतत्व
पादानहेतुत्वं सदः कुण्डादिकं ययेति यद्वा तरेवमावर्ता
णो रपि धूमादावनुपादानमेव कार्यत्वमभ्युपायतः का
रणविभागानभिज्ञत्वमेव तेषां यतो धूमस्य नाग्निरुपा।
दानकारणमपितत्वान्तन्यनादि तथा हि तत्र घटरूपादेः हू
पादानादस्वगत्या घनयदवभासते तदेव तस्योपादानं।
कारणं ग्रहलौकिकानामपि वेद्यं चेद्कोतोदद्वाद्दव
त्कंतोरश्वोपाकृताश्चत्किरणाप्यवोपादाने प्रसंगपारिव
त्कंतोरश्वोपाकृतीभावे तत्रणात्तरोपमत
यः स्यादित्यलमवान्तरेण तत्र
वेदयान्वयायरूतः पार्श्वीय ॥

र्यैनियमान्मा कार्यकारणभावो यदि वास्तवस्तत्कथंत्वभि
वेरोदिमाशंकाह ।

नियमश्च तथारूपभासनामात्रसारकः बीजा
देङ्कुर इत्येवभासनं नहि सर्वदा ।

भासनामात्रसारत्वे हेतुः एवंभासनेन नहि सर्वदेति कदाचि
द्धि बीजाभावेप्यंकुरो भवेदिति भावः तदाह ।

योगीच्छानन्तरोद्भूततथाभूताङ्कुरे यतः दृष्टे तथा
विधाकारे नियमो भासते यतः स्वभेदघटपटादीनां
देहेन लक्ष्यत्वभावता भासनेनियमेनैव वा याष्टे
नतावाते ।
इह खलु योगिनोनिरुपादानमेवेच्छा
मात्रेणांकुरादिकार्यं कुर्वन्तीत्यविवादः तेन योगिनोनन्तर
मुद्भूतेन एवं तथाभूतेनाबीजाभावेपि मात्रभूतेनायोग्यसाव
ङ्कुरस्तस्मिन्नपीनः पौर्वापर्यात्मा नियमो भासते बीजादेवां
कुरो नायते यतिनायमेकान्तरुपत्वः योगीच्छाभिनिवर्ति
तस्याङ्कुरे बीजकार्याङ्कुरसमानजातीयत्वं तदशालूका
द्विजायन इत्याह तथाविधाकार इति अन्यथा हि योगिना
मिच्छाविसंवादाद्योगित्वमेवनस्यात् नवैतद्युक्तिमात्रमि
त्यत्राभिप्रायेति तमत्समीहितार्थक्रियाकारिणोऽर्थः तदु
क्तं योगिनामपिमृद्बीजे विनैवेच्छावशेन यत् घटादि जाय
ते तत्स्थिरस्वार्थक्रियाकरमिति तथा यतः स्वभेपि नियमे
नैव घटकार्यः पदोस्मिभासते घटाभासानन्तरं पटाभास
स्योदयात् स्यादेवमेतद्यदि वा यादृशमिदमाह वायायृष्टे
नेति वा यश्चाचाकिं नाशानिकः कालान्तरभावीवा नचतां
वत्तनरः पतोजागृद्वा विनोपि स्वमापेनपावापसंभावा
न लाशनिकत्वनास्त्विववायः मवोयपर्यन्तराद्वयानया

ते
३८

३७१

वभासात् अत एव तावति स्वभावस्थापायामेवैतत्कं एवं ।
नियतो नियम एव कार्यकारणतायां निबन्धनमित्याह ।

ततो यावति यादृश्यानि यमो वाऽपवर्जितः
भाति तावति तादृश्याद्दृष्टो हेतुफलात्मता ।

नन्वेवमपि सौगतमतमेवायातमित्याशङ्क्याह ।

तथाभूते चानियते हेतौ तद्धेतुकारिणि वस्तु
तोऽस्त्वन्वयस्यैव हेतुता तद्धि सर्वगाम् ।

तदिति यन्मात्रावच्छिन्नस्यैव हेतुता तेति सर्वगामिति सर्वेषाम
वस्थदेशाद्याभासानां विश्रान्तिपदत्वेनानुवर्तनात् एवंच
नैकं विवचनजनकं सामग्र्येव जनिकेत्याद्यपि संगच्छत इत्या
ह । अत एव घटोद्भूतौ सामग्री हेतुरुच्यते ।
सामग्रीति न पुनर्व्यस्ताः समग्राः ननु च समग्रास्त्वदृशीनि
हायकलामासा सामग्रीत्युच्यत इत्याशङ्क्याह ।

सामग्री च समग्राणां यदेकं नेष्यते वपुः हेतु
भेदान्न भेदः स्यात्फले तच्चासमञ्जसम् ।

वा हेतौ एकं वपुरिति समग्राणां स्वरूपनिमित्तमेकप्रमातृवि
श्रान्तिलक्षणं हेतावनुत्पन्नदयोपलाप एव यदि वदन्ति हेतव
स्तत्कारणभेदात्कार्यस्याविवादादनेकत्वतः प्राप्नुयाद्वे
पुः न चैवमित्येकप्रमातृविश्रान्तां सामग्रीशब्दवाच्यमेवै
कं वपुरेव घटो यदेकमेव घटं जनयेत् यद्द्येव
वकारकाणां पारस्परिको भेदो यतः फलभेदोऽपि स्यात्
तेन कारकाणामेवम् अयमसावेकरूपत्वेन तदित्याह तच्चास
मञ्जसमिति ननु यथास्थानेय व्यतिरेकावनुविधेयतः तत
स्य कारणमिति यत्नानां च महत्त्वादीनामेवं भावो
नास्ति समग्राणां वा नोतिकोर्थः ॥ ॥

सामग्रीशब्दवाच्यैनैकेनवश्यमभ्युपगतेनैषामित्याशंका
ह ।
यद्यस्मात्तुविपर्ययेनतामनवयवानिरेकनाम् तत
स्याहेतुःवोत्सायऽत्रतकोननःस्थिय: ।
ऽन्वयति समनन्तरमेवततद्वयोर्गोदीशणेनभश्रीकृत
वान्त नत्समस्तानामप्येषांकेनविरहेपराण्यदैकान्तेन
स्यादेशकालविप्रकृष्टानामपिहेतुत्वप्रसक्तेरित्याह ।
समग्रास्तुयथादग्गसूत्रचक्रकरादय: हरा
स्वभाविनश्चेत्स्युहेतुत्वेनेतिमन्महे ।
हरामेर्वोहय:भाविन:कर्कादय:श्च्यामितितथा पवंयथाद
ण्डादयोबदेहेतुत्वेनभवन्ति तथाहरादयोपीति मन्महेप्र
संगेनमन्यामहेइत्यर्थ: नत्वहरभाविनोरत्वयथानेका
न्तुविधानमसिद्धमित्याशंक्याह ।
यदिनचभवेत्सेहभेविषत्वापिकस्तुन नतायते
चेतानुनेतत्वसूहव्यपोहित: यथाचचक्रनिय
तेदेशकालेचहेतुताम् यातिकर्किस्वभेवोयात्त
नतुचक्रादीनांकिंदेशकालसन्नि (हन्त्वस्यावयिस्थिता: ।
कर्षोविवक्षित: उततदुपसन्निकर्ष: नप्रदेशादिसन्निकृष्टत्वे
चरादीनामपिसंभवेदितितेषामपियककार्यकारित्वप्र
सेजन्न तदुपसन्निकर्षस्तुतेष्यतेभवद्भि: तन्नियतदेशाघव
स्थायित्वेनामसन्निकर्ष:पर्यवस्यत् नत्तमेवोदीनामप्य
विशिष्टमितितेपिहेतवोभवेयु: तस्मादेषामेकमात्रंवि
शिष्टमितिमतत्वमेकदपमवश्याभ्युपगमनीयं येनतनत्से
योजनवियोजनादावेकस्यैवपरमेश्वरस्यकर्तृत्वविस्थ
मिदमभिमतं तदाह ।
तथाचतेषांहेतनांसंयोजनवियोजने नियतेशि

ने
२०२
37

वपवैकः स्वतंत्रः कर्तृत्वाभियात् ।

ननु कथं सर्वत्रेश्वरस्यैव कर्तृत्वमिष्यते यावता हि कुंभकारो व्याप्रियमाणो दृश्यते इत्याशंक्याह ।

कुंभकारस्य या संविच्चक्रदंडादियोजने
शिव एव हि सा यस्मात्संविदः का विशिष्टता ।

का विशिष्टतेति को भेद इत्यर्थः न हि संविदः संविद्रूपाद्रूपात्रेणाप्यधिकं रूपान्तरम् किंचिदस्तीति भावः ननु । कौंभकारी संविद्देशकालाद्यवच्छेदात्मकत्वेन स्वभावा पराप्रुनरवच्छिन्नतात्मराहुरूपयेति कथं न योरविशेष इत्याशंक्याह ।

कौंभकारी तु संवित्तिरवच्छेदावभासनात्
भिन्नकल्पा यदि तत्राद्देहचक्रादिमयत्नतः ।

देहचक्रादिमयत्नतः देहाद्यनिदंशादिवत्सर्वकारणमात्रमेतदीतितात्पर्यंत्रतत्त्वतः कुंभकारस्य साक्षात्कर्तृत्वमिति शिव एव सर्वत्र कर्तेति सिद्धम् तदाह ।

तस्मादेकैकतो मायाशिवोऽविश्वैकविग्रहः
कर्तेति शुद्धः कर्तृत्वाभिमानोऽपि विभोः कृतिः ।

ननु यद्येवं तद्देशादिसमानकस्तेनापि कुंभकारस्य कथमेवमभिमानो भवेद्यन्मयेदं कृतमित्याशंक्याह शुद्ध इत्यादि यस्मादयमस्य कर्तृत्वाभिमानः अतिभ्रवश्वापमणिभावः मायापरमेश्वरैवानियतशक्त्यानन्त्यात्सर्वव्यापिना यतो यमो यमोऽपि व्यापिसिद्ध इतिन कश्चिद्दोषः एवमाभासमात्रमततत्त्वमेव कार्यकारणभावश्च इति सिद्धं तत्तच्छास्त्रलोकयोस्ताद्रावनेकप्रकारं वैचित्र्यमित्याह ।

इत एव तथा भानपरमार्थं तथापि च ता
कार्यकारणभावस्य लोके शास्त्रे च चित्रता ॥

तत्रप्रथमंतावच्छास्त्रीयंतावद्द्वैविध्यंदर्शयति ।

मायातोव्यक्तकलयोरिति रौरवसंग्रहे श्रीपूर्वेतु
कलातत्त्वाद्व्यक्तमितिकथ्यते ।

रौरवसंग्रहे इति बृहत्तन्त्रापेक्षया पादकेनत्र ततोपिह्या
पविधयो मायायां सपरमेश्वरः क्षोभयिता सकिरणेरस्त
न्नैन सौकलाम् कलातत्त्वाद्रागविद्ये तत्त्वे संबभूवतुः
अव्यक्तं च ततस्तस्माद्गुणाख्यात्व्यक्तजन्मेति अत्राव्य
क्तं च ततश्च इति तच्छब्देन मायापरामर्श इति बृहत्स्थितिपाठः
पादके मायातोव्यक्तकलयोः कलातो रागविद्ययोरिति श्री
पूर्वे इति श्रीमालिनीविजये पादकेनत्र मायामाविश्य शक्ति
भिरिन्धनमप्रसन्नमा कलातत्त्वमिति तत एव कलातत्त्वा
द्व्यक्तमसृजत इति च एवमव्यक्तं मायायाः कलायाश्च
कार्यमिति शास्त्रीयं द्वैविध्यं तदेव द्वैविध्यं सेवादाशिकर्य
स्वयं दर्शयन्नस्य शास्त्रीययोजनकमेवमाह ।

ततएवनिशाख्यानात्कलीभूतादलिंगकम्
इतिव्याख्यासु केप्यस्मिन्स्मतिमायेतिनिष्कला ।

निशाख्यानादिति मायाख्यात्तत्त्वात् अलिंगकमित्यव्यक्तं
इत्यादौ लौकिकमपि द्वैविध्यं दर्शयति ।

लोकेचगोमयात्कीटात्संकल्पात्स्वमनःस्मृते:
योगीच्छातोस्यमन्त्रप्रभावाद्वृश्चिकोद्भवः

कीटादिति वृश्चिकात् इह बाह्यरूपापरिस्फुरत्तोयमाभा
समात्रसारत्वमेव मौलरूपमित्युक्तं संकल्पात्स्वमनःस्थे
निति इच्छातिरक्तोपशमादि श्रीवत्सादिमार्गमंत्रौषधयोर्ना
प्रभाव इति भावः तत्र वृश्चिकात्कीटमयादेव जाता न्यएवबृ
श्चिकः वह्नियादृगव वृश्चिकाता ताद्वृश्चिककादगोवगोम

ते
२८
373/374

याद्देशिनिर्भवितुमर्हतीति कारणभेदात्कार्यभेदस्याविवा
दात् न चान्यभेदे वस्तुनः शब्दसाधारण्यमात्रेणैव कतत्
मोर्यथदाहुः वस्तुभेदे प्रसिद्धस्य शब्दसाम्यादभेदिनः न
प्रकल्पनं गोशब्दगवादीनां विषाणित्ववदिति तदाह ।
अन्यएवासवेत सम्यमेवामित्याह। कामं फलनश्चिन्नविशेष
णः। वृश्चिकाद्गोमयादेवोत्पन्नानां वृश्चिकादीनामस्तु नाम।
लिकाश्चिदात्मा यो देशकालाकारधात्मा विशेषो येन।
षामन्योन्यभेदः किंतु वृश्चिकाजातानामपि सन्तत्यःतेषा
मपि हि देशकालाकारादिनाव्यक्तिभेद उपलभ्यते लौ।
किकास्तत्राह।

सतस्सर्वत्रतत्तत्परामर्शैकमात्रित ॥

अथ वृश्चिकोयमिति प्रत्ययानुगमस्तत्र संभवेन हि दृष्टापि
समानाभिसन्धिकृततत्परामर्शैकमात्रत्वात् नचायमवृश्चि
केऽवृश्चिकप्रत्ययो विसंवादाभावात् इत्थं च परामर्श एव
इन्द्रजालिकत्वादिभिन्नावभासेऽप्यर्थानामेकत्वप्रतिष्ठाप
नेपरंजीवितं यदुक्तम् इन्द्रजालिकतयार्थानां परेतात्म
तात्मना वासनान्तरतया दोषवशेन कस्याप्यर्थापि वा भि
न्नावभासत्वादर्थानामपि मुख्यावभासतः एकप्रत्यवमर्शो।
एवेदकत्वमनिवारितमिति अतश्चैकस्यापि कार्यस्याने
ककारणत्वेन कश्चिद्दोषः आभासमात्रपरमार्थो हि कार्य
कारणभावः इति परिस्थापिते अत एव च कार्यस्य स्वरूप
कमेवाप्यन्यथाभावोपदेशेनायुक्तत्वमाह ।

तत एव स्वरूपविकम्प्यमाहुर्योलिप्सितः पालेश्च प्रा
नैविज्ञातयाभावसंभावनः।

स्वरूपमिति यथा मनसः क
विरुद्धविद्यमानमुक्तम् कविशालिनः कारणेन तदुक्तम् ।

श्रोत्रेण कृत्वषीनिद्धनानां विनेव धीवनऽति स्वतः करणो
त्रिविधमिति च क्रमस्पष्टः कार्यकारणसम्बन्धात्मा
येन शास्त्रेषु समाहर्तोस्मिन्निर्देशयति ।

पुंसः विकला कालमाया ज्ञानेन नरे क्रमात् नियति
नास्ति वै नैव कालेऽधे नियतिः कृता पुंसांरु विद्यया
रूर्ध्वं कला नियति संपृष्टम् कालो मायेति कथितः
क्रमः किरणशास्त्रगः पुमान्नियमाकालश्च रागवि
द्याकलान्वितः इत्येष क्रमश्चैहिष्ठा मानेऽशेयारमेश्वरे ।

ज्ञानेनेति रश्मिति सर्वज्ञानेनेति यदुक्तं तत्र वस्तुतः पुरुषः स
स्तोष्मकाद्युक्तः सन्नानुनर्दर्शेन तत ऊर्ध्वं भवेदन्यकालस्या
वरणात् ऊर्ध्वं इति तत ऊर्ध्वं भवेदन्यमायातत्त्व मुद्रस्त रामित
व नियतिर्नास्तीति सर्वज्ञानेनेति नस्याज्ञनाभिधानात् वै
नैवशनिस्तापमुवे यदुक्तं तत्र मायातत्त्वात्कालतत्त्वं संस्थि
तेनन्यदहये संस्थाप्यस्मिन् कलातत्त्वादि यथोचितं ततः परमि
ति प्रवीहं संस्थापयति नियुक्षितिभोगेषु सर्गेतीति संस्था
नियति ईति व्याख्यातारः प्रवेव कालो नियतिसंपुटः कले
येवमाव देव यदुक्तं तत्र नैवं वपुरुषोऽतेयः प्रधानपुरुषा
लकः सगतत्वाच्च विद्यादयमपुद्धपूर्भमाहृकमिति ततः का
लनियमात्म संपुटं व्याप्य लसपेति तदूर्ध्वं न भवेन्माया ।
कोटयाव्याप्य साप्यपरतिव नियत्येति यतः क्रमश इह
इत्यर्थोन्यहि क्रमेण यदुक्तं तत्र नाभिनेतान न नायेन च प्रस्थि
मायात्मकः पदे मायापरकम्य तद्वन्मायापरसयोगाद्भवत्य ।
नैव न ना कलेति इत्यणोः कलितव्याप्य कलयायोगतः ।
त्रिपेः कलायारेणविज्ञानेन व भुक्तो विंघया भवेत् इति न ।
साटवाय यादागः सलरूपामि मायेति येनासौ रंजनतः ति

तं
२७५
375

येवमुक्ताभोगतन्मयइति अथ कालः क्रमगामः कर्तृकत्रय
दर्शनात् येनासौ कल्यते सदाशिवसामर्थ्ययोगतइति
अथेदानीं नियकारणस्यामितङ्गोक्तेः शक्तिर्नियामिका
प्रेमः सततत्वेन समर्पिता इति च क्रमस्यापादृशीस्थितिर्नि
गदासिद्धेति न विभज्य व्याख्यातम् इदानीं प्रकृतमेवानु
सरति।

कार्यकारणभावो यततेश्मिंव्यवस्थिते
श्रीपूर्वशास्त्रे कथितो वस्तुतः कारणकल्पना।

श्रीपूर्वशास्त्रे इति तदपि कार्येणैव तस्य ग्रन्थस्य प्रवृत्तेः का
रणकल्पना चात्र तत्त्वविभागस्य प्रक्रान्तत्वात् हि ह्यवेव
पर्यवस्येदिमन्तुजोद्देशोद्दिष्टस्य तत्त्वक्रमनिरूपणस्य स्व
पिष्टमेयस्य सावकाशत्वे तत्प्रसामर्थ्यं लब्धं तदेवाह।

शिवः स्वतन्त्रदृग्रूपः पञ्चशक्तिसुनिर्भरः
स्वातन्त्र्याभासितभिदः पञ्चधा प्रविभज्यते।

स्वतन्त्रदृग्रूप इत्यनन्याकाङ्क्षत्वात् ज्ञातृकर्तृरूपो नि
राशंस इत्यर्थः अत एव पञ्चशक्तिसुनिर्भरः स्वांशश्चक्रे
पञ्चधा प्रविभागमेव दर्शयति।

चिदानन्देषणाज्ञानक्रियाणां सुस्फुटत्वतः शिव
शक्तिसदेशानविद्याख्यं तत्त्वपञ्चकम्

मदेति सदाशि
वः तदुक्तं चिदानन्देषणाज्ञानक्रियापञ्चमहान्तैः स्विव
तैर्महेशानस्तत्त्ववर्गेषु पञ्चयति तथा शिवशक्तिसदा
शिवतामीश्वरविद्यामयीं च तत्त्वदशां शक्तीनां पञ्चानां वि
भक्तभावेन भासयन्नपि नितान्ताभिन्नसर्वस्य सर्वात्मकत्वादेके
कापि शक्तिः सर्वशक्तिस्वभावेति कथमेकैकशक्तिसुवि
नतत्त्वपञ्चकनिरूपणमित्याह।

एकैकत्रापि तत्त्वेस्मि
न्सर्वशक्तिसुनिर्भरे तत्तन्नाप्राधान्ययोगेन समभेदा निरूप्यते

निराशंसोऽपि स्वस्वातंत्र्यमाहात्म्यादुदितरूहितलसिषया परा
नन्दघनमत्कारस्तारतम्येनप्रथममहमिति परामर्शतया
शक्तिदशामभिशयानः प्रस्फुरेदनन्तरं वाहमिदमिति प
रामर्शशाखाद्वयमवभासयेत् तत्र च शुद्धविद्याधिक
रणा एव वाहमिदंमर्शयदा परमेश्वरश्चेदमंशमुल्लासयति
तदा तस्योन्मीलितमात्रचित्रकल्पभावराशिविषयत्वेना
स्फुटत्वादिच्छाप्रधानेसदाशिवतत्वमहमिदमितिभाव
राशेः पुनः स्फुटीभूतेनदधिकरणएवेदमंशे यदाहमंशे
निषिंचति तदा ज्ञानशक्तिप्रधानेश्वरतत्वमिदमहमि
ति तत एव चाहविमर्शस्याविशेषाभ्यां इदमंशस्य धाम(
त्वाभ्यामलत्वाभ्यामयं विशेषः यदा पुनः प्रस्फुटभेदभा
वराशिगतेदमंशास्फुरणोऽविक्षाचगतत्वेनाहमंशः स्फु(
ल्लसति भेदाद्वैतवादिनामिवेश्वरस्यायः समधृततत्वाद्गुरु
त्वाय नाहमिति परामर्शलक्षियाशक्तिप्रधाने विद्यातत्व
मिति विभागः यद्यपि परशिवस्यैवेदमेकघनमैश्वर्यं त
थापि तस्य यथा बहिरौन्मुख्येन व्यापारः शक्तितत्वतथास
दाशिवेश्वरयोरपि विद्यातत्वमिति प्रत्युतैव वाशयेनाम
चनिराशंसात्पूर्णादहमिति निभराभासयति यद्विशात्वामं
शात्सतनरनुशैविभंकेतनिजकलाम् स्वरूपात्तन्मेषप्रस
राति मेषाख्यान्तिनुषस्तदद्वैतत्वन्ते परमाशिवशास्त्रात्म
निखिलमित्याशयेनोक्तम् ननु यदि तामात्रपरे रूपेऽपि
भेदः संभवेन्न कस्यकथमनवाच्छिन्न परप्रकाशात्मकस
रूपेति हेरित्याशंक्याह ।

तथाहि स्वस्वतन्त्रत्वपरिपूर्णतया विभुः
निःसंख्यैर्वपुभिरूपैर्भावैरवच्छेदवर्जनात् ।

ते
१०९

376

परएव हि शिवः स्वस्वातन्त्र्यमाहात्म्यात् तत्तद्भावभुवनाद्या
त्मकैर्विचित्रैरनन्तैः रूपैः स्वात्मन्यवच्छेदेवत्तेपि नाभा।
ति एवमप्यप्रच्युतप्राच्यस्वरूपत्वादनवच्छिन्नपरप्रका
शात्मक एवेत्यर्थः ननु नैकैकरूपानुगमस्तावदयम
के तत्स्वात्रकथमित्याशङ्क्याह ।

शांभवः शाक्तिनामैव मन्त्रमहेशा मन्त्रनायकाः मन्त्रा इति
विशुद्धाः स्युरमी पञ्च गणाः क्रमात् स्वासितन्वासितनाशे
भानि यद्यत्स्वं समनाद्ये तेदेशतत्त्वमिश्रकैः कालाद्या
पाधिति शिवादिभुवं च सृतत्वेशुक देर्यथाहिवत् ।

श्रेष्ठावस्वगणारम्भाशांभोक्तेः शाम्भवाद्याः श्रीपञ्चगणा इति
क्रमादितिय यासंख्येन तेन शिवतत्त्वे शाम्भवाद्याः यावदिद्यात
त्त्वे मन्त्रा इति शाम्भवा इति शम्भोः परप्रकाशात्मनः स्वमेव परामर्श
शान्यथानुपपत्त्यावामतत्त्वमाहात्म्यहेतयो भुवनादयो वि
श्वभावा इत्यर्थः यत्तत्केषां वाक् यावत्कालिकाः प्रमूर्तिर्विवि
धैर्भेदैर्यद्देहान्तिनेरूपं भान्ति परप्रकाशान्तिर्विच्छेदैः सप
कः शिव इति शाक्तिनाइत्यनाश्रिताया मन्त्रमहेशायाश्च
श्वैवमेवोक्ताः एवं च मन्त्रमहेशादयात्मनिस्वासिन्वगेहूपैः
तान्तरदशोदेकात्म्यादाख्यातनमादिनः वहिर्भावपरैव
त्वपरतः परमेश्वरमिमाप्रकृष्टमायप्रान्तरदशादिकत्वा
दिकमनुयायिरूपमाभासतेऽतएव प्राधेपा च सदाशिव
तत्वमीश्वरतत्त्वे चेमन्त्रकेनपुनरधिष्ठातृदेवताभिप्रायेण
महेश्वान्तारूपतयापि शिवतत्त्वभासनादधौ रूपतयावेश्य
धैर्म्यपरिस्फुरणात् एवं हि च मन्त्रादीनामपि हृषयक्रमेण
पारिगणनं प्राप्नुयात् प्रमथाद्येषाकरणेनस्यावधिशेषा
र्थं नरत्नीयस्मात् तथात्वेनैव प्रपीडयेधिष्ठातृत्वा ॥

हितितिपर्यन्तेष्वनन्तेनवैविध्येणावभासयतेवहिरित्य
र्थः तदुक्तम् ईश्वरेच्छावशादस्यभोगेच्छासंप्रजायते भोग
साधनसंसिद्ध्यैभोगेच्छोरस्यमेश्वरात् जगदुत्पादयामास
मायामाविश्यशक्तिभिरिति तथा श्रुत्यादिनिशिवः कर्ता
शक्तोनन्तोमितेषप्रभुरिति ननुदेवाहीनांचसर्वेषामविर्ने
त्रिविधंमलम् तत्रापिकार्ममेवैकमुख्यंसंसारकारण
मित्यागुरुकाश्मीरासर्वत्रमलस्यत्रैविध्येपि मुख्यतयाकार्म
स्यसंसारकारणत्वमिहपुनः स्पष्टेतेनताभिधानेनलोलि
कायाश्वतिकिमनेदिमाशंक्याह ।

अणानोलोलिकानामनिष्कर्मायाभिलाषिता
अपूर्णंमन्यताज्ञानेमलंसावच्छिदोज्झिता ।

यानामाणवीनिष्कर्माक्रियारूपत्वाभावादिच्छामात्रस्वभा
वाभिलाषिताक्षाभ्यतीतिनियतविषयाभावादावच्छिदोज्झि
तालोलिकाख्यात्मनिमाकोन्नतेवातपवाद्यपूर्णंमन्यतात
पवपूर्णानानात्मकस्वरूपाख्यातेरज्ञानेसंकुचितेज्ञान
मेतपवस्वस्वरूपापहानात्मामलं स्वातंत्र्यहानिर्बोधस्य स्वा
तंत्र्यस्याप्यबोधता द्विधाणवंमलमिदंस्वस्वरूपापहानि
तइत्याशुक्तादिप्रकारमाणवाख्यंसर्वत्रैवोच्यतइत्यर्थः प
वंकार्ममेवमलस्यमुख्यतयासंसारकारणत्वेप्यनेदे
हमायाख्येनोक्तम् यतस्याग्रपीदंकारणमिति यदुक्तम
निमित्तमभिलाषाख्यमिति इयमेवाणवानामणवानायाद्या
रूपतायतनस्यांमलेनातनदवच्छेदपात्रत्वमेषामुदियात्तदाह

योगनामायमेवैतन्नावद्यवच्छेदसन्तुदे मल
स्तेनास्यतद्व्यपकृतभावोऽत्तिरागवत ॥

योग्यतामात्रमिति निमित्तादवच्छेदा यायिनाभावेन यस्येति
मलस्य इह खलु वस्तुनावस्त्ववच्छिद्यते वस्तुन एव च स्व-
घटत्वभावो भवेत् न चैतदस्ति किंचिदपि तु पूर्णतासद्रूपा-
ख्यातिमात्रोमिति प्रकृतमुक्तम् ननु अवच्छेदसंस्पर्शयोग्यत्वे
मात्रमेवैतन्मलमिति निरुसाम्येन वैराग्यलक्षणोऽप्युद्दिश्य
मोरागस्तन्नहिविषयाभिलाषस्वभावोऽभ्युपगतश्चेति किम-
नेनाप्येवंविधेन रागतत्त्वेन मलेन व्यपोजनमिनाश-
काह।

निरवच्छेदकर्मांशमात्रावच्छेदतस्तमा
रागः पुंसि यथा धर्मः कर्मभेदविवर्जिता।

निरवच्छेदेति निर्विशेषः तेन सालौकिकैर्वाक्यैर्विभू-
यादिनिसामान्याकारविषयमात्रावच्छिन्नांशुरूपमत्वेनाभि-
मतो रागायः केवुकयेवकांतस्त्वान्तरेणासंवेद्यपरिग-
गेणतः बुद्धिधर्मस्तु न सैव बाह्यार्थेन नयाप्रसरणं येन न
नहिविषयभेदवैचित्र्येणाउपभुक्तापिपासा स्त्रीसंवप्रतादि-
लक्षणोऽयमध्यवसायः समुदियात् अपि तु पुनः सामान्ये
षणोयविषयोहेत्वनोन्मुखतामात्रयतोऽयमेवंविधः स-
मुल्लासस्तदाह।

ग्रहणं ममतावैयर्थ्येन स्वारूपावभासनम्।
वेहैतो यस्मादियमपूर्णममताग्राणवमललक्षणात्।
यामंतुद्दिश्यमेन यामिमतस्य रागा वैराग्यान्मनोऽपस्या-
वभासनेन यानयासैवावभासनेरस्यार्थः अत एव तदा-
णावेशकृतीनयार्थरागेगुरुकलितेतुद्दोऽपुनः फुल्लितेवेतस्व-
लमवान्तरेणावकृता ननु स्वतंत्रोवबोध एव परमार्थ्य।
इत्यस्मात्सिद्धान्तः ननु इतिरिक्तः कृतोऽयं मलो नामेत्याशं॰

तं
१०८

378

काह। स्वतन्त्रस्य शिवस्येच्छा वद्ध्योययाचताः
स्वात्मप्रच्छादनेच्छैव वस्तुभूतस्तथा मलः।
वस्तुभूत इति प्रच्छन्नात्मरूपतात् इह खलु परमेश्वरः पू-
र्णज्ञानक्रियात्मकं स्वं रूपं स्वेच्छया प्रच्छाद्य संकुचितात्म-
तयावभासयेत् अतश्च संकुचितमेव ज्ञानमस्य रूपमि-
ति सर्वैरेवोद्घोष्यते तदुक्तम् मलमज्ञानमिच्छन्तीति नन्व-
स्वात्मा परप्रकाशः समस्तीति तद्व्यतिरेकेण कथं-
कारमयं मलो नाम वस्तुरूपतामियादित्याशंक्याह।
यद्यैवाव्यतिरिक्तस्य परादेर्भाविनात्मना
तस्यैवास्येति शास्त्रेषु व्यतिरिक्तः स्थितो मलः।
अस्येति मलस्य इतीति वस्तुतः परप्रकाशाव्यतिरिक्तत्वे-
ऽपि परादिवद्व्यतिरिक्ततयावभासनात् शास्त्रेष्विति स्वय-
म्भुवादिषु यदुक्तं तत्र प्रधानादिमलः पुंसो पशुत्वे परि-
कीर्तितमिति तथा योऽसौ येन मलेनानेमलस्तु छिन्नत-
त्वाणश्चेति तथा ततः पुंसो मलः स्मृत इति अत एवास्य व्य-
तिरिक्ततयावभासनेनात्मना सर्वैर्विवेचनाय परेणांसं-
रंभः श्रावयतामियात् स्वतन्त्रेणापि ह्यस्य व्यतिरिक्तत्वे सम्भ-
वः स्यात् नचैवमित्याह।
व्यतिरिक्तः स्वतन्त्रश्च न कोऽपि शकटादिवत्।
इह शकटादयः पदार्थाः यथा बहिः परस्परं स्वातन्त्र्येण।
व्यतिरिक्ताः स्थिताः न तथायं परप्रकाशात् पृथक्तया स्वभेदे-
न भानायोगात् एवं हि सहितोऽयः स न हि तत्र स्थिताव-
नैवात्मना रूपाभिः ... गोप्याणा वरूपामस्तु हि विद्याद्-
तिरापकतया नस्तानि यानस्यादिविशेषाश्चिव स्वकार्यान-
पि किनाह ... यादि स्थक्रमम्।
नसौ हितो यावता ... शिवस्य कार्यगानतिक्रम।

नन्वाहितीयासामशुद्धिः शिवमुक्तात्मगतानेकम् ।

ननु व्यापकोऽपि मलः प्रतिपुरुषमेकैकया शक्त्यात्मानं किं
यान्नैकस्वरूपमावृणुयात् यदाहुः मलशक्तयो विभिन्ना
प्रत्यात्मानं च तत्कुणावरिकाः इति ननु व्यापरिणाममेवा
विद्याद्यप्रत्यावरिकायाः शक्तेर्लब्धिहीनपरिणामभज
नेनप्रतिनसन्निदध्यादिति न मुक्तात्मनापि ग्राह्यतां यात्
शिवे प्रति ग्रस्तत्वं न रावरकत्वमेव नास्तीति तस्मात्तारिशुद्ध
बोधरूपत्वात् न दोषः ।

मलस्यैकस्य काचास्ति शक्तिः सा चाणुमुक्तगा
इति मायान्यतोवादः शुद्धात्मा चैककालिनः ।

अणुमुक्तगेति न पुनर्मुक्तात्मगा शिवगा चेति मलस्य च शक्ति
रणुपराभ्यमानानन्तदेवसभिमाद्येणावारिकेत्यक्षुएव रो
धः आवरकत्वेऽपि स्याः सर्वमेवावार्यस्यात्मवा किं विहिति कर्मे
ये नैव यत्नेनावमाघः नाहि वस्तुभवमनपतितस्यात्मकिंचि
दावरणायां किंचिन्नेति नाहि नीलेकस्याविरथनीलेभवेदिति
भावः अथारेकात्मा इति परिणाममेवाविद्याकारा विकिंविदु
णाहिनवायेन मुक्तात्मक विभागइति चेन्नैतत् इह खलु सर्व
पदार्थानां तत्कार्याप्यथानुपपत्त्याशक्तिः परिकल्प्यते य
थावह्नेर्दाहान्यथानुपपत्त्यादाहिकाशक्तिः सा च पदार्थस्या
त्मैव किं न व्यापारभेदाद्दारोपभेदः यदाहुः फलभेदादारोपि
तभेदः पदार्थात्माशक्तिरिति अत एवास्य व्यापारभेदाद्दे
येनानेकशक्तियोगी पदार्थ इत्युच्यते यथा वह्नेर्दहनपचना
येनकव्यापारयोगात् दाहिकापाचिकेत्येवमाद्यास्तेनैकाः
शक्तयः स्वतः पुनरेकैकस्याः शक्तेर्भेदोनवकः स्वरूपाविः
शेषाद्व्यापारस्यैकत्वात् प्रमाणान्तरस्याप्यभावात् इह
सिद्धेयमरहस्यकल्पनस्य कयाशक्त्या मिद्धा मिनि किमरहस्य

ने
१२८

भेदकल्पनायामेव एवं मलस्यापि यद्यावरणव्यापारे
शक्तिरस्तितत्स्वैवमवाश्रयणात् । किमस्या भेदेन येनै
कस्यात् अत एव मलस्यापि कापि रोद्धी शक्तिरस्तीत्येक
वचनेनैवानिर्देशः अत उक्तमेषन्यायोक्तिन श्यामादिमल
स्यैव परिणामयोगाज्जडस्य रोधिका शक्तिरभ्युपगम्य
मानास्वरूपेणावगुण्ठनेन प्रवर्तते तत्यातेनास्माह ।
णयादष्टुं नेत्याभिसन्धानाभावाद्विषमपि प्रतिप्रसूता
स्यायेन सर्वं एवं प्रावृता भवेयुः एवं च दोषोऽपि किं पर्म
णायतः शुद्धबोधस्वभाव एवासाविति न चायमनादि
बोधस्वभाव इति वक्तुं शक्यमनादेरेव ननिरोधकत्वस्य
विचारयितुमुपक्रान्तत्वात् तदेवाह ।

रोद्धीशक्तिर्जडस्यास्य स्वयं नैव प्रवर्तते स्वयं
प्रवृत्तौ विश्वस्यात् तथा वैशन्तिकापमा ।

रुद्धा चेतननाधिष्ठित एव प्रवर्तते न स्वतन्त्रा तावद्विवा
दः तत्र परमेश्वर एव न क्षात्कि न त्यागेरयेदिति वक्त
पिनेत्याह ।

मलस्य रोद्धीं तां शक्तिमीशस्त्वनं प्रेरणाक्ति
नत कीदृशे प्रेरणामिति प्रश्नेनास्तन्तरं वचः ।

कीदृशमिति किं निर्मले समले वा नत्याद्यपदे समकाण
न्यातेतां संनि प्रुनायेन सदैव संसारः हितीयास्तु नस्व
र्पः तन्नियोगस्तस्य सर्वमापितस्य मलयोगात् न तु भयं पं
पितन्नियोगे नतु भ्रान्त रत्न च पति समाधाने नैव यत्ने
स्र मकनास्तन रवचशति मलेन ब च रस्य वपरोदिनावार्य
स्याणवर्गस्या हतनेपि न स्वरूपविशिष्यने प्रापितत्वाद्विष
यत्तानिविहन्यते तथानेवाशिवस्यवासोमलोभवेयदस्य
नोद्दिषयमनेन नतानमा हननमिति तदाह ।

मलस्यावरणं तस्य नावाधमस्याविशेषके वपलेम
विहन्यनेह दृष्टस्य वपदाहतिः ॥

मलेनावृतरूपाणामणूनां यत्नतत्कृतम्
शिवरूपव्यवच्छेदनत्वरूपेण सैवासौ मलो भवेत् ।
ननु यद्येवं तर्हि मलेन ज्ञानत्वकर्तृत्वात्मकस्वरूपावरणा
च्छिवस्याणूनां च स्वरूपनाशप्रसक्तिर्भवेदित्याह ।
विभोर्ज्ञानक्रियामात्रसारस्याणुगणस्य च तद्
भावो मलस्वरूपध्वंसायैव प्रकल्पते ।
सारस्येति तदेकरूपस्येत्यर्थः तदभावश्च ज्ञानक्रिययोर
भावकारित्वात् ननु शिवस्याणूनां च ज्ञानक्रिये नाम धर्मः ।
किन्तु सौ समवेतः न स्वतन्त्रत्वेनापहस्तितं कृतं तावतापि धर्मि
णः किन्नु न्यूनस्य स्वरूपध्वंसो भवेदित्याशंक्याह ।
यस्माद्धर्मिणो यो भेदः समवायेन चैकता तत्र त्व
द्विहितं कणादोजनशिष्यवत् ।
यस्मात् पाक् परमेश्वरशास्त्रे हि न कणादादिदृष्टिवत् धर्मी
णो धर्मरूपाणामाश्रयः कोपि कल्प्यते इति यतस्तत्रैव विनिश्चि
तमिति तन्न प्रवावधार्यम् ननु स्वसंवित्मात्ररूपाच्छिवास्य
वर्गाद्धा ज्ञानक्रिययोः नापि कोपि विरूपमिति भवन्नाम तन्म्
यत्त्वम् क्रियादिकाः शक्तयः संविदृपापि कान्तीति प्र
वं चैषां मलेन तदपहस्तितत्वान्न स्वरूपनाशप्रसक्तिर्भवेदिति
प्रकृतं विभोरणूनां च मलध्वंसायैव प्रकल्पते इति ननु रू
पानपहस्तितत्वेपि यथावद्वद्ग्रहः परत्वादिभिरावरणं तथैवे
हापि भविष्यतीत्याशंक्याह ।
नामूर्तेन तन्मूर्तेन यावरीतं च शक्यते ताद्
वाच्चर्म्मीणां तथाभावेपि संभवः ।
तानामित्यमूर्तेश्रुहिनि स्वभावात्म्यरूपम् नचैवं विपर्याणाम् ।
तानस्यामूर्तेन मूर्तेन वा केनचिदावरणं शक्यम मूर्तस्यावरी
तमशक्यत्वात् तथाभावश्चेति यावरीतत्वाद्वचनः सर्वदि

रश्मीनां हि भौतिकत्वान्मूर्तत्वमिति मूर्तेः पटलाद्यादिभिः स्थ
गितत्वमेवास्याशयः तत्र सावयवमूर्तेर्वा कोऽभिनिवेशः स्याच्च न
रावरणापायात् स्वज्ञात्स्वभावात् तत्पुनर्भवेत् तथा मूल
स्यासौ तादृश्यमवलम्बते भवन्मते ज्ञात्यस्वरूपभावस्यैव रू
पत्वात् एवं चास्य स्वरूपभावशीलत्वं न शक्यं पादिष्टमनुमितवा
न् ततश्चासौ निर्मलत्वान्मूर्तैर्ज्ञानक्रियपरवेति सर्वः सर्वज्ञो
भवेत् तदाह ।

स एव चेन्मलो मूर्तेः किं तावन्न न वेद्यते
सर्वगे न ततः सर्वः सर्वज्ञत्वेन किं भजेत् ।

मलो मूर्तेरप्यकारणप्रसंगापत्तेरभ्युपेयम् सर्वगत्वेनेति म
लावृततत्त्वाख्यापकेन सर्वेत्तत्वेन स्यः ततः इति तावत्स्वभाव
स्यानिरोधात्सर्वज्ञत्वप्रसङ्गः ननु तमसः प्रकाशाभाव
मात्ररूपत्वादमूर्तस्यापि प्रकाशप्रत्यावरकत्वं दृष्टमेवं मल
स्यापि भविष्यतीति चेत् तदपि नेत्याह ।

यद्वा ध्वान्तात्प्रकाशस्याहतिस्तन्मूर्तिघातिभिः मू
र्तैर्नाप्रतिचलत्तैजसाणूनां मूर्तदृशाम् ।

केचिद्धि प्रकाशाभावमात्रं तमः इति प्राहुः अन्ये प्रकाशाभा
वस्थेन नीयमारोपितं नीलिममात्रं हि मूर्तमिति एवमप्य
नेनावस्थितस्य प्रकाशस्याहतिर्न काचिदपि तदवस्थितेरेव
प्रतिबन्धः तन्मूर्तत्वान्मूर्तिघातिभिः तमः परमाणुभिर्मू
र्तानां तैजसपरमाणूनां प्रतिहननमेव क्रियते इत्यन्ये तयोः ।
प्रतिघात्यप्रतिघातकभावो नावयवावरकाभाववद्गतना
यमत्र दृष्टान्तः ननु चेतनश्चेतनाधिष्ठितः सन् यदि किंचि
त्कर्तारं दृष्ट्वा दोषः चेतनेन भवपुनरावर्तनं क्रिनोऽस्य सामा
र्थ्यमस्तीत्याह ।

न च चेतनमात्मानं समस्तं योऽमलः तमः प्रवर्तते ॥

मथवदितिचेत्तदपिनेहसमानमित्याह ।

> नचाग्नेयमप्याहुतिनिदर्शनम् ।

नखल्वग्नेरमयाहितस्वयंचेतनमात्मानमाहरणयात् किंतु ।
चेतनान्तराधिष्ठितम् नचचेतनेनचेतनप्रेरणामन्तरेणकिंचिद
पिकर्तुंशक्यमिति तथाचभवन्नप्येवेत्याह ।

> उक्तंभवद्भिरेवेत्यतः कर्तानीहस्वयम् स्वतः
> न्वेश्वरस्येताःशक्यःपरकाःकिल ।

नरुक्तं जन्तुरस्वतन्त्रःप्रभवेनोनिर्हतोचसामर्थ्येनात्मनोभक्तं प्रतःर्थ
शानामीश्वरप्रवर्तनानिवर्तकत्वात्मुख्योमात्तदोरज्ञादिवर्द
मेषादिवाद्दतोमादितनःकिमिमाशङ्क्याह ।

> अतःकर्मविपाकत्वायभुजांशक्तिवलेरितम्
> सर्वस्तेनमन्तेऽःस्वस्वरवमोहफलात्मकम्

तेनजन्तुमायिमयायादिपरमेश्वरशक्तिप्रेरणयाचेतनमात्मानमा
हन्तुमहेपत किंतुशुहीतमकौवेशानणादिमयेननशुद्धविद्य
भावनस्यात्मकशुभकारित्वमशक्यत्वात् नन्वेवंमलोपिस्वतन्त्रे
श्वरशक्तिप्रेरितमेवचेतनमणवर्गंप्रेरकमाहूत्यादि
त्याशंक्याह ।

> नेवेशप्रेरितःशुभमलप्रोह्नणपाचनः
> निर्मलेशुद्धिनेपास्यप्रेरकत्वंनयोविनम् ।

इहानादिर्योपिमलःस्वचन्यकत्वाणामवस्थामीश्वरप्रेरणाम
पितरसुपयुक्तमचेतनस्यचेतनाधिष्ठानंविनाकार्यकारि
त्वाभावात् अतस्तत्रासौपरमेश्वरःकार्यानिवन्धनायमलस्यप्रे
रकिंस्समलानतनिर्मलान् ननायंपदेच्छयेनतस्यप्रेरणानम्
वेमायीयेनांमलयोगात् द्वितीयस्मिन्शंक्यंमानिर्मलशु
सिप्रेरकत्वेहेतोविति शक्तिप्रवृत्तप्रवर्तनाक्रियात्मतोनेम
त्यस्याविशेषात् परमेश्वरेणवरूपस्यापरस्यानिरोधायम

ते
२२८

३९१

तेनिःशंकीरन् अतएव परमेश्वरेशक्तिर्यदेकाधीनतयाभूय
सांसामर्थ्यातिशयः तदाह॥ विश्वतिर्षिहत्समवायेभूयसामर्थ्य
स्यमन्त्वामिति तदाह।

नेष्ठानिर्मलभावेवशेयेष्ठनेतकथम् तमी
शंसतिशक्तियद्रूपसांस्यान्मपर्मता।

इदानीमेतद्रूपसंहरंस्तत्कृतं मन्तुसशति।

नेनस्वरूपस्वातंत्र्यमाद्यं मलविनिर्भिन्नम्
निर्मीतेवितनंचैतन्मायान्मद्येमलेइतिनः।

अन्यद्वेतिशधमाह्निकादौ अतएवअनीदृक्कं नवास्य
विदापिविगीमलासीत्याह।

मलाभिलाषशालानमाविद्यालालिकामयी भवदोषो
णासवशुग्लानिः शोषोविमुक्ता अहंममात्मतानेको
मायाशाकिरयाहूतिः दोषवीजेयकुवंवसंसाराङ्कुरका
रणम् इत्यायत्नर्पमेतांभिस्वयतंवेषभण्यते।

नवसाधनगतोऽर्थःकश्मात्इत्याह।

अस्मिन्नातिभवतिभवोऽङ्कुशोऽभेदात्मनेतिभवदो
षःसैववदस्मिन्नुःखेसदनवहृतिपत्यवसेन।

भवदोषशन्तितकारित्वात् सैववहितिनञ्चनस्येवेतिसम
मत्ताधमानेनवशनितानकांग्यम् नेनवसवसानुगतोऽर्थः
किंनुदर्शितदस्याह। शोषात्स्वगमरूपाःशह्यात्स्वयार्थमूह
येशवितम् अतएवाखाभिरोपिग्रन्थाविलासभयादेतन्नव्याहू
तोमितिस्वयमेवाभूहम् ननुचसंसाराङ्कुरकारणमित्यनेक
स्वगमोऽनुगमः किंसंसारपवाङ्कुरश्चेनसंसारस्याङ्कुरस्तस्य
कारणमित्याशंकामपनेतुमस्मत्कृतंप्रमेयसंगतिसंदर्शन
परेकार्यमलेयमेतानिसंसारकारणानिकर्मसंसाराङ्कुरश्च
ने वक्तव्यविध्यमितिवाच्यकर्मजयतः॥

कर्मणः संसारकारणत्वे द्वितीयमर्थं हेतुः तेन संसारस्याश
रीरभुवनाकारं मायीयं परिकीर्तितमित्यादिना निरूपितस्य
मायीयमलस्याङ्कुरस्वाङ्कुरः कारणं कर्ममलं तस्यापि का
रणमाणवमिति यदुक्तं मलः कर्मनिमित्तेन नैमित्तिकम
तः परमिति निमित्तमभिलाषाख्यमिति च एवं यतः कर्म
वशादेव विचित्रः संसारः समुद्भवेत् अतः सर्वेषामेव तदुच्छे
दायैव यत्न इत्याह ।

अत एव सांख्ययोगयोर्वा ब्रह्मादिशासने अहं
ममेति सन्न्यासो नैष्कर्म्यायोपदिश्यते ।

शासन इति शास्त्रे इहेदं हि तत्रोपदिष्टं यो यः कश्चिदप्यरे ब्रह्मणो
हितविन्नः सर्वमप्यकृत्वैवाहं किंचित्करोमीत्यभिमानादह
न्तां संत्यजेत् तत्रैव संगाभावात् ममानेन कृतेन न कश्चिद
र्थ इति ममताग्रहमपि स नैष्कर्म्यं प्राप्नुयाद्येनास्य तद्धेतुकानि
मित्तः संसार एव न भवेदिति यद्गीतम् न मां कर्माणि लिम्प
न्ति न मे कामः फलेष्वपि इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स ब
ध्यते इति त्यक्त्वा कर्मफलासंगं नित्यतृप्तो निराश्रयः कर्मण्य
भिप्रवृत्तोऽपि नैव किंचित्करोति स इति योगयुक्तो विशुद्धात्मा
विजितात्मा जितेन्द्रियः सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लि
प्यते नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् इति ब्रह्मण्या
धाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा करोति यः लिप्यते न स पापेन पद्म
पत्रमिवाम्भसेति च ननु यद्येवं तर्हि मुक्तरूपवासनाविनाशः का
ह ।

निष्कर्मा हि स्थितो मूलमलेऽप्यज्ञाननामनि वैचि
त्र्यकारणाभावान्नोर्ध्वं सरति नाप्यधः केवलः पारमे
श्वेनाशिवाभेदमसंस्पृशन् विज्ञानकेवलो मतः
शुद्धचिन्मात्रसंस्थितः ।

अपि वार्थेभिमतक्रमः तेन निष्कर्मा योतितरांधर्ममिति शुद्धमथाने
नसरत्वज्ञानन्तमोमलमलस्याणवस्यावस्थानात् नाप्ययः
शुद्धेतरैर्वैविध्यकारणस्यकार्ममलस्याभावात् केवलम
सोमायार्थेशुद्धविद्याधः सन्ति विज्ञानकेवलाइत्याशुद्धाशुद्धे
शुद्धाशुद्धाध्वमध्यवर्ती शुद्धबोधस्वभावोपिस्यात्तेऽप्यहानेरा
णवमलाशङ्कतस्यस्वरूपसंकोचस्यसंभवात्तस्मादिति नस्व
तेऽप्याविशुद्धबोधस्वभावपरमेश्वराविभेदमप्यास्तुवन्विज्ञान
केवलोविज्ञानेबोधात्मकेरूपेकेवलेस्यात् एरोहितमस्य
तिमकर्षेणान्तः सर्वयोगाध्यानक्ष्यर्थः यदुक्तं शुद्धबोधात्म
कत्वेपियेषानानामकर्तृता निर्मलाः स्वात्मनोऽभिमानम्भीने
कर्तृतात्ययात् बोधाहितलताणकोपियेषामन्योन्यमभिनता
नयेश्वरेच्छाभेदनत्वतविज्ञानकेवलाश्यति ननुस्य सर्वैदे
वाशिवाभेदसंस्पर्शेऽत्रनेत्याशंक्याह।

स पुनः शाम्भवेच्छातः शिवाभेदपरामृशान् क्रमात्सं
वेशनेत्यरूपायानितद्धान्नताम्।

क्रमादितिशिवाभेदपरामर्शस्यतारतम्यातिशयात् अ
नयवतराशक्त्यातिशयादक्रमेणापिसंचमहेश्वरत्वमस्य
वेदितिभावः तदुक्तं सर्वसिद्धजगत्स्ष्टेरादावेवनिज
च्छया विज्ञानकेवलानष्टौबोधयामासयुद्गलान् इति
ईशाभेदेश्वरास्तेतारोमंत्रमहेश्वराः नन्वस्तितावदित्था
नाकलस्याणवोमलः सवकर्मणः कारणत्वकथम्।
सोस्वकार्यनजनयेयेनास्यपुनःपुनःसंसारित्वस्यात्
प्रस्तमंत्रादिक्रमेणाशिवात्मतांयानीति कस्मादुक्त
मिति गर्भीकृताशंकान्तरमाशंकते ॥

ननु कारणमेतस्य कर्मणास्त्वन्तः कथं सविता
नकलस्यापि तस्य तेकर्मसन्ततिम् ।
पतदेव प्रतिविधत्ते ।
मैवं महिमलोलानाकले दिधंसिषुः कथम्
हेतुः स्यात्संसमानत्वे स्यात्तन्मादेव वोद्भवेत् ।
दिधंसिषुरिति स्वातन्त्र्यप्राग्भावोपतेन्ताग्रकादेहाद्यहंभावा
भिमानस्वभावभेदान्तरत्वेऽन्नात् अत एव स्वकार्यजनननाशा
मर्थ्यानपेक्षेहेतुः स्यादित्युक्तं यत्तत्तास्य ध्वंसात्स्वतन्त्रतात्मनाश
महिमाध्वंसमानत्वमेव तन्मान्तरीयकं धर्मत्वमेवादियात्
नाहिनिनेनत्ववेनगुनः प्रेरहमिपात् नाप्यस्य तस्यपत्तत्याद्यान
ष्टतायावाननेत्वन्ताद्वान्यकिंचिदपेतत्त्रीयंसंभवेन प्रने,
नैववाभिप्रायणविज्ञानाकलादिक्रमकल्पना सर्वेऽप्युक्तन्तमे
ह । दिधंसिषुर्ध्वंसमानधर्मास्यात्मनिरुक्षय दशा
स्वन्तः कृतावस्थान्तरास्वस्वकर्माख्यितेः विज्ञाना
कलमेत्रेशानदीशादिवकल्पना ।
अवस्थान्तराणीति किंचिद्ध्वंसमानत्वात्किंचिद्ध्वस्तत्वाद्ध्रुपा
गिणवनदन्तः कारेत्वहेतुः स्वकर्माख्यितेरिति नाहि दिधंसिषु
नादिदेशान्तरेऽफादित्यवाववयउनयाध्वंसमानत्वेध्वस्तत्वेवा
प्राडमेवेदितिभावः तेनपवत्स्यामहदशाद्व्ययथासंख्येन
विज्ञानाकलादिरूपत्वं कल्पितनामितेरीशामेत्रेश्वराः तदीशाम
त्रमहेश्वराः आदिग्रहोसिद्धः शिवः अत्रयाद्वितदीशादिकल्प
नेमेवस्यात् एवं चासामवस्थानाभेदान्त्रगमतयेपोरग्न्यने
करूपत्वमित्यर्थोसिद्धम् अतआह ।
ततः स्वगमेतद्येववल्पानेवह्नभेदता ।
दिधंसिषुर्मूलमलः कर्मणोननिमित्तामिति तदेवाह ।

ने
१६६

३९३

अतः प्रभुं मनोन्मन्यां विलीभूतस्वशक्तिकः
कर्मणो हेतुतामेत मलः कथमिहोच्यते ।
स्वविलीभूतेति प्रभुरीश्वरशक्तिः पुनः कर्मणो हेतुतामियादिति ।
आशयः एतच्चाभ्युपगम्यापि केवलतत्त्वमलस्येतद्धेतुत्वे
इत्याह ।   किं च कर्मापि न मलो यतः कर्म क्रियात्मकं
क्रिया च कर्तृतारूपा तस्मात्तेऽप्यात्मगुणं मलात् ।
मलादिमकर्तृतात्मकादन्यात्स्वरूपादित्यर्थः कर्तृकर्म
त्वतत्त्वपवचकार्यकारणभावश्च इति समनन्तरमेवोपपादि
ते ननु यद्येवं तत्कथं मलमन्तरा नो भिमायुक्तमित्याशंक्याह ।
यावत्स्वकर्मणा श्चित्रफलदत्वेन कर्मता प्रसिद्धा
सा न संकोचं विनात्मनि मलस्तु सः ।
सेति चित्रफलदत्वेन कर्मता सत्येति संकोचः तेन संकोचं वि
नास्य न न फलदाने सामर्थ्यं संकोच एव मल इति यस्य तत्का
रणत्वमुपचरितं संकुचितो हि भोक्ता शुभाशुभात्मकं भिन्नं स
फलमात्मनि भोग्यत्वेनाभिमन्यते येन देवमनुष्यादिविचि
त्ररूपतयावस्थानं तदाह ।
विचित्रं हि फलं भिन्नं भोग्यत्वेनाभिमन्यते
भोक्त्र्यात्मनि तेनेयं भेदरूपा व्यवस्थितिः ।
अत एव तस्य स्वसंपन्नात्रुपादाने सहकारिकारणं मलः किं
न कार्यकारणहस्त्वावलम्बनप्राय इत्याह ।
इति स्वकार्यप्रसरे सहकारित्वमात्रयं सामर्थ्यं युनक
नहि संकोचं विनास्य विचित्रफल( )त्वेन कर्मणः कारणं मलः ।
दाने किंचित्सामर्थ्यमभिव्यज्यत इति भावः न त्वेवं विना ।
कलानामपि स्यात्तत्र संकोच एवं मलहेयतयोगात्त्वविता
न केवलं मलेन कर्मतुल्यमादित्युक्तमत एतन्न कर्मयुक्तः प्रत्य
यकेवलं इत्यायुक्त्या प्रत्ययकेवलत्वे प्रसज्जेदिमाशंक्य ते ॥

नचैवंकर्मसद्भावान्मलस्यापिस्थितेःकथं
विज्ञानाकलतानामसंकोचाभावशालितादृशः।

केनेदमुक्तंमलंद्रव्यथागोरूपेति नवाह नस्यमाहितादृशइति
मायवेदवयलयाकलादिदर्शावितःकर्मसामर्थ्यंचननया
ख्यइतियावत् नचैवंविधत्वेमेवमथमलसंकोचाख्योभाव
नयाहम् नाहंकर्तेतिमन्वानःकर्मसंस्कारंभुंजेति भावन
येति श्रुंहममेतिसन्यासादिरूपया अनश्वासमेकर्मोत्तमका
मेमलयोगइतिस्थितेविज्ञानाकलत्वे नतुसंभवोच्छेदपूर्वो
परानुसन्धानाभावोभवेदितिमतस्माशमेवनस्यादित्या
शंक्याह।

फलिष्यतीदंकर्मेतियाहक्लाहाविरात्मनि संस्
कारःफलायेहननस्मरणाकारणम्।

इहचेति श्रनादिकान् हियायात्मनिभावात्मरूपादिशात्रूप
परेश्यः संस्कारः सादिरनादिर्वाहुर्वानुभवाहितोयःश्रवो
पवनात्प्रबुध्यमानःस्मरणाकारणानयायमानरनुसन्धाने
नवेष्ठितेन अनःपुनःकर्मवासनात्मायदृशाहिविवफल
दायिकर्मस्यात् ननुकर्मसंस्कारश्चेदुच्छिन्नस्तावताकर्मणः
किंछिन्नेयदत्सुफलभागितेनस्यादित्याशंक्याह।

अथधृसोपिसंकोचेनाहंकर्तेतिभावनात्
नफलंक्लीवमूढादेःपापध्रुभेष्यवाहृते।

अथधवलइतिसन्निहितेपिसहकारिणीतियावत् नफलमि
तिसहकृतउच्छ्रुतात्मनःकर्मणापरस्मापीदवसेयम् नहिक्लीव
मूढादेरिदमहंकरोमीत्यनुसन्धानमस्ति अनन्तसन्धायच
कृतेकृतमेवनभवेदितिकिंफलेन यदाभिप्रायोगौवचस
गुप्तानांकियादयस्मायप्येरुक्तं पापाप्तिनेपिकृतेनाह
मद्यकर्तेतिनिहितंनिभावतेनेनमोहिपथानुसन्धानशोधिता

नं
२८५
384

देवत्वतत्फलदायि स्यात् यदाहुः पापं कृत्वा तु सन्तप्य तस्मात्पा
त्पापाद्विमुच्यते नैवं कुर्यां पुनरिति निवृत्त्या तु स पूयते इ
ति ननु एवं सत्यपि फलदाने कर्मणः प्रयोजकं किं त्वभिस
न्धानादि स्यादिति सत्यमेतदित्याह ।

यत्नं यायतपस्त्वमेतद्दस्य स्यादिति स्फुटं
श्रुतितत्त्वमतः कर्म न फले ह्यभिसन्धितः ।

स्फुटमिति दार्ढ्येन कर्मेति तत्पापरूपं न फले हेतिकर्तुः न
हि परस्मै स्वादित्यभिसन्धितमिति कथं स्वयं स्यास्मिन् फ
लदायि स्यात् यदाहुः नाम समीहितं फलं भवतीति न
न्वेवं कर्मफलयोर्वैयधिकरण्यात् कृतनाशाकृताभ्यागमौ
घेकथं कारं परानुयतेऽत्राशङ्क्याह ।

तथाभिसन्धानात्स्वात्मानमेव कर्मसंस्क्रियो फ
लोपरक्तो विदधत्कल्पते फलसम्पदे ।

तथा: प्रसिद्धितो हि कर्मतया यत्स्वैव फलविषयाभिसन्धानात्म
कमनोऽभिसंस्कारं समर्पयत्फलसम्पदे कल्पते तत्र च स्वैव फल
दानकुशलत्वाभिप्रायादित्यर्थः यथाभिसन्धानमेव कर्मस्व
विषयत्वाभिप्रायः यदाहुः यद्यथाभिसन्धते तत्तस्य तथा
फलेदिति ननु नत्र नेत्र प्रायम् नहि एवं भवेद्यदि स्वस्यैव फ
लाभिसन्धाने परत्र फले हीति नन्वेवमभिसन्धानमात्राय
नन्वेकर्मफलयोः सख्यं व स्वैव यद्ययं स्वैव फलाभिसंधा
नेन यत्नात्कर्म कुर्वाणोऽपि न तत्फलभागी भवेदिति कृतं स्व
निरयाध्यामिति सत्यमेतत् यद्यत्र कश्चित्तीव्रमभिनिविष्टो
भवेत्तदाह । यत्नतोऽपि दार्ढ्येन फलसंस्कारमुज्झति ।
स तत्फलागमं कृत्वा विशिष्टं फलमश्नुते ।
यः पुनस्तत्राप्यसन्धानं कर्मफलसंस्कारमपि दार्ढ्येनोज्झ
ति प्रत्यासिनः कर्मफलकार्यकर्मकरोति य ॥

रमाशुक्मानत्वात्संगेनस्वात्मनस्यफलस्यानासंगेनजनिते।
विशिष्टेलोकान्तरेफलमश्नुते मायातीर्णपदमासादये
दित्यर्थः यस्मान्तम् कर्मजंबुद्धियुक्ताहिफलंत्यक्त्वामनीषि
णः जन्मबन्धविनिर्मुक्ताःपदंगच्छन्त्यनामयमिति ननु य
दिएवंतर्हीवराद्ेः प्रजागरणमात्रेणैवाशिवरात्रिफलमा
गित्वश्रुतिरकामतएवापेयमानादित्वंवेतायाषश्चितस्य।
निस्वकथंसेगच्छतोनहितेषामेनतदनुसन्धानमस्ति यदे
तदर्थमेववदयकर्मेति अत्रोच्यते ऊत्रनामामात्रसन्धानमु
पयुक्तंकिंकर्मणः स्वरूपंकिंवाफलेननावफलेनहिस्वरू
पस्यानिरयोमेभूयादित्यभिसन्धायकाश्चिद्वासरोत्तरस्यान्
एवंहितेनोस्यानिहानिरेवस्यादन्यतनःसर्वस्यैवलोकस्यनि
रयभीरुत्वात् यस्तुनिष्कंटकीकरणायाभिसंधीयतेत
स्मापिफलेननोस्यतस्मानदेवकंठकान्तरोत्पादस्यप्राप्त
शोदर्शनात् नापिक्रियादानात्किंचित्फलंभवेनन्मात्रेणैव
प्रवृत्तेः फलानभिसन्धानात् अपरस्वरूपेनदशामेवनहि
धीवराद्येकगर्हेत्यभिसन्धानेनास्तिदीवमृगादिवदस्या
स्वस्याहानिनाभावात् किनतानानतथादार्ढ्येनयनास्य
रिमितफलभाक्यतिपादाने एवंसौगतमतेपिकस्यचनक्रि
मिविशेषस्यसंगाश्चितन्यभद्रारकंमद्दत्तिशायतोस्येवतस्या
प्रकृतयोसमनुष्यानेनाहितत्वस्यवास्यवानादिप्ररणादेवेवि
यते अतस्तन्यायोस्यभगवद्धापियत्येनवस्तुवलोपनीतोन
न्यान्तेरसंगतिप्रतिलेभः अपेयमानादावण्यपेयत्वानभिस
न्धेरकामस्यमामात्येनेदेपिवासोत्त्यभिसन्धानमस्तियेनाप
रीतकारित्वादिनास्यप्रायश्चित्तंस्यात्किंनसकामापेतयान्
ने यस्मात् प्रायश्चित्तमकामानांसकामानांनतथैवच विदि

तेयदकामानोऽपिशुभेनतद्धिकामनशति तस्मादनुसन्धा
नमेवैतत्कर्मफलव्यवस्थायांलेवहूना एतदेवमकृ
तयोजयति अनयापरिपाट्याय: समस्तोकर्मसन्तति
अनहंकृतयाप्रजोन्मसंकोचोऽपिमोक्तः अनयेतिफल
त्यागपर्यन्तरूपया समस्तामिति शुभामशुभां अनहंकृ
तयेतितदनासकृयेत्यर्थः अकृतइतिविज्ञानाकलः न
त्वेवंकश्चिद्द्वेषवशादन्यामीयेऽहङ्कृतेनानुसन्धानमात्रेणापि
किंनतत्फलभाग्भवेदिति कर्मफलव्यवस्थायाविसंस्थु
लत्वमेवापतेत् तदाह।

नाविस्संऽहङ्कृतेकिंवित्तात्मीयमभिसन्धितः परस्मैस्यात्।
इत्यभिमतनसन्धानमात्रायत्तत्वेनकर्मफलव्यवस्थाया अ
विज्ञातकर्मफलकस्येतत्स्यायश्वस्तकम्।

नाविज्ञातेभवज्ञानाविकेवचः।

एतदेवोपपादयति।

तस्मात्कलयावेत्स्यादभिसन्धिस्तयात्मनि तदव
श्यंपरस्यापिसततस्तुऽहकृतेभवेत् यदभिसन्धिसं।
वित्तोसाभिसन्धिर्हमुभवेत् अभिसन्धानविरहेव
स्येनाफलयोगिना तेमऽहकृतेमित्यपारहृत्मस्याफला
यन्यातस्यऽहकृतकर्तृत्वमेयतदस्मैस्तादित्यभिसन्धो यस्मा॥
नमास्ति तथैववेद्याकृतेनाभिमतस्यपरस्यस्तात्ममेतदनु
सन्धानस्यानर्ह्वेदेवंयतः सकृतऽहकृतात्मकसर्ववान्नि
त्यामेवमभिसन्धानेसंवित्तोतदयेणविषयस्यात्मीयमभि
सन्धानेहदीभवेत्तत्फलभागित्वेनावश्यंभाग्भवेदित्यर्थः
यस्यपुनरेवमात्मीयमभिसन्धानंनास्तितस्याकृतस्तत्फलभागित्वंभवेत् य
स्तुतमामेऽहकृतंभूयादितिविरुद्धमस्यानुसन्धानेस्वरमतपवप्ररोहमुप
गतंसंभाव्यतेवस्तुतोहिसर्वपदार्थेलोकः पापभीरुस्तवास्यफलभावप
वनिमित्तमितिकृतः यतानुसन्धानमात्रादेवपरस्याऽहकृतफलभाक्सभवेत्॥

यत्नः कर्तुरभिसन्धानात्कर्मफलेन तु दर्पणादिविषयस्य चय
गादिसन्धौ स्वाभिसन्धानविरहात्फलोदय इति कर्तुरप्यत्र
सन्धानाभावः पुनः किं तत्कृतं कर्म स्वस्मै परस्मै वा फलेदिति ना
फलमित्यत्र कृतं स्वं तेषणाभिप्रेतमेव परत्रोपादिशति ।

यद्यभिसन्धिविच्छेदस्तात्कालिकोऽभिसंहितो
द्वयोरपि फलेनास्य नाशहेतुः स्वभावतः ।

द्वयोरिति मग्नयोः क्रियाविषययोः नाशहेतुः स्वपरात्तु सम्भा
वलक्षणः न चैवं दीर्घं दुष्कृतं मे भूयादित्यनुसन्धानेन यद्यपि पर
स्य तावत्तत्कृतं मे भूयादित्यपि मा भूदिति कस्यचित्कथ
स्यकालान्तरे तत्कृतं मे भूयादित्याशंक्याह ।
कथं परफलमभिसन्धीत्याशंक्याह ।

सुखहेतावसुखे वास्य सामान्यादभिसन्धिनः निर्विशे
षात्परस्यापि धर्मादिफलभोक्तृता दुःखमेकः सुखेन
वीतादिमिषतुल्येन सामान्येनाभिसन्धितः स्वात्मनश्च
भेदस्य नागमः ।

सर्वो हि लोकः सुखस्य हेयाल्लभ्यं स्वा
त्मिनि हासश्चेति सर्वेषां सुखं तेन हेतुना परेणापि धर्मादिफ
लभोक्तृत्वमिति पुत्रकस्य परस्य तत्कृतफलभागित्वमेव भ
वेत्तत्कृतफलभागित्वमपीति निर्विशेषादिति अनेनापर
फलं मे न परो भूयादित्येवं रूपत्वविरहाद्यौ सर्थः एवं मेन
त्वसंगादभिधायप्रकृतमेवानुसरति ।

प्रकृतं च महेशानाकलस्याकवरस्य यत् पुन
रेष्वननपासर्वाविलीनाकर्मसाक्रिया ।

इदंकृत्यमहेशानाकर्मणोऽनात्मभावोपपादकं निरव
ग्रहचरस्यैवमनेनाग्रहात्कर्ममलाभावोपपादकं निरवि
लमेवमेवमनुसरितमम्भू अनन्तास्यविज्ञानाकलस्यका
मेयवमलोनासीनितन्तामर्थ्याज्जनकत्वात्मकनिजकर
णीयाद्योगादेर्धर्मस्य मलस्यानादेर्विकारिदसमानमादि
कर्मणोऽधसमानत्वेनानन्तरोपकेऽधमलत्वं च यथायथाह ।

ते
२८९

तस्मादस्यन कर्तृत्वे कस्यासहकारिताम्
मलः करोति तेनायं ध समानत्वमश्नुते ।
तेनेति सहकारित्वाकरणेन ननु मलस्य धस्तत्वे सर्वम
हमिति सर्वज्ञाहंभावोदयात्कर्मणो न फलं च न तथाभावा
दस्य पुनरपि कर्ममलयोगः स्यादित्याशंक्याह ।
अथ यः स मलस्वान्तः शिवावेशवशीकृतः
अहंभावपरो ध्येति न कर्माधीनवृत्तिताम् ।
कर्माधीनवृत्तिताभावे शिवावेशवशीकृतत्वं हेतुः एवमे
तन्मलस्य संसाराङ्कुरकारणत्वेन तत्त्वसंरोपेन च संसाराङ्कुर
स्य स्वरूपं गर्भीकृतम् अतश्च सकलप्रमेयप्रायश्री मालिनी
विजयाख्या संवादयति ।
उक्तं श्रीपूर्वशास्त्रे च तदेतत्परमेशिना मलमज्ञानमि
च्छेति संसाराङ्कुरकारणं धर्माधर्मात्मकं कर्म सुखदुः
नवकर्मसृष्टेर्यावद्वे ।   खादिलक्षणम् ।
तत्र यन्न सुखदुःखादि कार्ये हेतुभावतः ।
तत्र येति स्वसमायप्रयोजकीकारेण तथात्वव्यवस्थापयेदि
त्यर्थः कथं चास्य तत्तत्कत्वमित्याशंक्याह हेतुभावत इ
ति ननु नावश्यं कारणानि कार्यवन्ति भवन्तीति स्यापादि
येमन कथं कारकार्यहेतुत्वव्यवस्थापयेदित्याशंक्याह ।
नहि हेतुः कदाचित्स्याद्विना कार्येण केचन
हेतुता योग्यते वा सा फलानन्तयभाविता ।
कानामयोग्यतेत्यर्थः फलानन्तर्यभावितेति अत एव नैया
यिकादयः सामग्र्य एव कारणत्वमभ्युपागमन् समग्राणि
कारणानि नावश्यंमित्यादि ग्रन्तरसमग्रायेतत्यौतके
नन्तर्यं च न कार्यान्तर्वे सामग्र्यन रत्नपर्यवस्याऽपि वस्तु
तः किं कारणत्वं स्यान्न वेत्याशंक्याह ।

पूर्वकस्य वेहस्य त्वंशपारंपर्येणानेन सुखदुःखादेर्वैलक्षण्यमि
ति षष्ठेन मनुष्यगर्भमेतद्व्याख्यातं प्रत्येवं बहुशोहि गर्भेष्वा
ख्यातं चेद्दृश्यते किंचततस्तस्येन सुखदुःखादयः समानेह
ष्टकारणे विचित्रैर्वल्लंशकैर्विना स्वकर्मेह दर्शनात् किंच न
हि मनेन पूर्वज्ञानवत्क्रमादयं व्याख्याविकल्पः किंवा दृष्टा
समुत्पद्यमानयोर्नित्यमतिपुरुषं समानेपि सेवाध्ययनादौ दृ
ष्टकारणे यत्सुखदुःखादीनां वैचित्र्यं तेन न तदन्यथानुपपत्त्या
नत्रतां किंचिददृष्टसंततो हेत्वन्तरेलक्ष्यते तन्मीयतन समर्थः
कार्यविशेषजनकत्वाद्भुतेन विशिष्टेन केनचिद्भाव्यमित्या
ह तच्च कर्मेति विशिष्टत्वेपि कर्मनिकृतो विना तांपिशाचाय
क्ष्मिन्यौशकोकामिह दर्शनादिति शेषः सर्वत्रैव वाह्यकर्मवैचित्र्या
कार्यवैचित्र्यं तस्मादाशयः पतेदेवोपपादयति ।

रागेषसादरोगादिजायमानेसु कर्मणा दृष्टमि
त्यन्यदेहस्य कारणं कर्म कल्प्यते ।

यतः रोगेषु विचित्रप्रसादरोगादिसेवनन वनीतयांसु लेपाया
त्मना कर्मणा जायमाने दृष्टं भुक्तादृष्टाव दृष्टकल्पनेति व्याख्या
दत्रापि कर्मैव न तावपि शाचादिकारणं कल्प्यते किंतु तदन्यदे
हस्य देहान्तरेवि नामिस्पर्शः नचैनावनेनवात्रैवेषस्य मुद्वाच्य
मित्याह ।

इहाप्यमान्यदेहस्य स्फुटं कर्मफले यतः कृषि
कर्ममयो भोगः शरद्यन्यावसानतः ।

इहापि शरीरलक्षणके सर्वेषामविवादादन्यदेहस्य कर्मा
न्यदेहस्य फलमिति नास्ति विमतिः यतः कृषिकर्म वसन्ते त
त्फलं शरदीति एतच्चावस्थावैचित्र्याच्छरीरभेदपदवत् नरगति
पुरुषत्वकम् प्रत्यदेहस्य कर्म कारणं कल्प्यतइति न त्वेवं कृत

तं
१८७
387

नाशात्कृताभ्यागमदोषमापतेदित्याशंक्याह ।

अनुसन्धातुरेकस्य संभवत्यप्यतस्ततः तस्यैवफ
लं चित्रं कर्मणस्य भुञ्जानतम् ।

येनैव मयाग्रभुक्तं स एवाहमद्य भोक्ष्ये इत्यनुसन्धानेनात्मक
र्मफलयोर्वैयधिकरण्याभावान्न कृतस्य नाशो नाप्यकृतस्या
भ्यागम इति पूर्वकसन्धातुरेवेह लोके कर्मफलेदिति ननु भ
वेदेवमयमनुसन्धानमेवस्यात् नहि जन्मान्तरीये कर्मणि पदेहे
केवफले कस्यचिदनुसन्धानमित्याशंक्याह ।

जीर्णेऽपि राज्ञा पूर्वैर्वत्सरादेशमातरीदृशे भोजयत्य
नुसन्धानाद्धि नाशो भीतिनै फले शस्य जन्मान्तरीयात
कर्मादियाप्यनुसन्धिना विनाप्युक्ते फलेऽहेतुत्वमवधार्या
सकल्पना ।

नहि जीवस्य ज्ञानादेरेवमनुसन्धिः संभव
ति यत्नमयाश्चेवमादिष्टः सूर्योदयेनापतयातदारेशफल
मेवंभोगः प्राप्नोति भोजयति भोगाकृर्वेत्विमिथ्येः एवमिहा
प्यनुसन्धानमन्तरेणाजन्मान्तरीयात्कर्मणः फललाभो भवे
दिति न कश्चिद्दोषः ननु नसन्धानमात्रादपनेव कर्मफलव्य
वस्थेति समनन्तरमेवोक्तं तदयुक्तमेव कर्मणो विपर्ययात्तेषां
स्मिन्कैहेत्तस्यशाद्यायुक्तस्येति एवं हि नैव महेकर्मणो
निहवनिरूप्यानुसन्धिरभून्संस्कारस्यदार्ढ्यादिहनन्फलामिति र
पाहेयइति समनन्तरमेवोपपादितं एवं फलस्यानार्थीख्यस्य
कर्मणः प्राप्यानुसन्धानसंस्कारस्यदार्ढ्यमवश्यंभावि प्रस्तु
यानत्यादयोगात ननस्यनतदनमेवस्य तयानदाप्यनसंभ
वेदितितकेनाचिइपापनफलदानायानिराइमपिशंक्यत
इयन्तः पतिवन्यापनियानापापिसंभाव्यतेइति ॥

अतएव कृतेन कर्मणा तपसापि वा

ज्ञानेन वा निरुध्येत फलपाकेषु कर्मवत् ।

अत इति फलोन्मुखस्य कर्मणः प्राच्यानुसार्यनिष्कम्पस्यावश्यो
पयोगात् कर्मणा निष्क्रियादीक्षादिना निरुध्येतेति फलवि
नाशोपक्रमा इत्यर्थः अतएव फलदानोन्मुखकर्मानिरो
धमेवेत्याह ।

आरब्धकार्ये देहेऽस्मिन् यत्तु नः कर्म तत्कथं उच्छि

द्यतामन्यदशा निरोद्धुं न हि शक्यते ।

कथमुच्छिद्यतामिति न कथंचिदित्युच्छेत्तुं शक्यमित्यर्थः अ
देहस्तु नारब्धकार्यमिति यदि यावत्कार्यमेवारब्धं न प्रवृत्तं
तावत्तत्संरम्भकत्वमेवास्मामप्यनन्तराकेन विद्युपायेन प्राप्ते
वध्यते इति पूर्वस्तु निरोधः यस्तु न सदारब्धमेव प्रवृत्तं तस्य
प्रवृत्तत्वादेव किं निरोध्यते इत्यत आह अन्यदशा निरोद्धुं न हि श
क्यते इति यदभिप्रायेणैव प्रारब्धं केन शोधयेदिति येन दे
न हि भोगतस्त्यादि सर्वं शोधाच्चेत्तस्य योनिर्वाणदीक्षादिषु
न रासम्भ्रमरणादेरेव भवेदिति नन्वपि दत्तप्रायफलत्वा
त्ततः परं सुखमेव कर्मशोध्यमिति न कश्चिद्दोषः नैतत्तम्
दृष्टाशिष्यं जरागस्तत्र्यापि नापरिपीडितं उत्क्रमध्यतत्त्वे
नेयत्ततेव नियोजयेदिति न तु देहारंभकरामात्रप्रदकर्मा
रब्धकार्यत्वान्मानाम निरोधि यस्तु न रयतन्नेप्राक्तनैवास्मि
न्नेव दिनैर्मासैः संवत्सरैर्वा भोगमात्रलक्षणकार्यं कार्यमा
रब्धं तेन नाकिं निरोद्धुं शक्यते न चेत्याशंक्याह ।

नैवं देहे यतस्त्वन्यद्युगं वा प्रयातनम् कर्म तत्ता

न देहान्यैः शारीरीकर्तुं न शक्यते ।

अन्यदिति सद्य एवानारब्धकार्यं शोधीकर्तुमिति फलदान

योग्यतापहस्तनेनत्वंसाधितमित्यर्थः प्रमस्यतइतिन त्व-
न्मयाक्रियते प्रारब्धेकेनशापयेदिति सामान्येनोक्तं एवं
विशेषस्याप्यवचनात् प्राहिमहात्मेशेषयाहितऽक्रम
योविहागमवःप्रोक्तास्तमशास्मीतिभेषजैः जपहोमप्रधा
नैश्चातिरसायनादिभिश्चनशास्त्रकार्यस्मान्नपरतकार्यान्न
त्विमास्तेयदव्ययाहवशंयभाविनोपिकालस्मारभिश्चनं
नोकिंचित्कालंप्रतिवत्यान्मानयःस्यात् तदुक्तम् रसाय
नतपोजापयोगसिद्धैर्महात्मभिः कालमृत्युरपि प्राप्तैर्जी
यतेनलसैर्जनेरिति विषादिश्चनःप्रभुञ्जमानेदीर्णाप्यप्र
वप्तयाति नायमस्मिन्मंतेवकृतेभाजःप्रयोक्तारभिमान
मात्रमयदेहकृतमितिमन्यतेइति एवंबदंदेहकृतारंभकं
यामेषजादिसाध्यत्वंसमाख्यासइति किंदीर्ह
येतिनवाच्यनहिभेषजादिभिर्नवकिंचित्क्रियतेयदेतद्
नाभासायपर्यवस्यीदमलमवान्तरेणाननुकोनामास्य
धेमहत्याशंकाह।

तथासंस्कारस्ताद्धिरहफलापहरनाश्चनःयदा
यदाविनश्यतकर्मफलंनदातथा।

तथेतिप्राकव्यदृक्फानुसारेणेत्यर्थः एवंप्रारब्धमप्यागेना
हितसंस्कारफलनिमित्तमिहस्यादित्यपयादित य
तसंस्कारस्यैवफलेपजननप्रयोजकंत्वादग्रमपाक्रिय
नेतदकार्यकारितारउच्यतेकर्मधर्मस्यमितिनिरुद्धमिति
अखिन्नमितिशंकोक्तनामितिच एतत्प्राचनाचकालनि
यमःकश्चिदित्युक्तम् एवंमोहवशान्कृतमपिकर्मता
नदीनादिनासर्वैर्वाविनापिभोगक्रमेणवाविनाशमि
यादिनिपिण्डार्थः नत्वाह।

अतो मोहपराधीनो यद्यप्यकृत किंचन तथापि
ज्ञानकालेन तत्सर्वमेव प्रदह्यते ।
किंचनेति शुभमशुभं ज्ञानकाल इति संवित्साक्षात्कारदशा
इत्यर्थः किमत्र प्रमाणमित्याशङ्क्याह ।
उक्तं च श्रीपरेशानाशानः सर्वदेवगुरुणः स्वह
ज्ञानी निर्दहेत्सर्वं देहस्य सुकृतं कृतम् ।
इह कश्चित्संवेदकत्वमेव संविद्रूपतया ज्ञानात्तेनैव विग
लितभेदत्वाद्देहानादावेतन एवोल्लासस्य हेयोपादेयवि
भागः तस्मादेव सर्वं दुष्कृतं सुकृतं वा देहस्थं निर्दहेत्तानाग्नि
साक्रियो हीत्यर्थः ननु सर्वमेव यस्य संविन्निष्ठत्वस्य कथं क
र्मोपि देहस्थं संभवेदित्याशङ्क्यागमीकृत्य स्वयमेव देहस्य प
दं व्याचष्टे । देहस्थोपि न देहेन सह तादात्म्यमाश्रितः ।
साक्षित्वात्स विदेहोक्तः तत्रस्थं कर्म दह्यते देहैक्यवासनात्मगौ
णसर्वविषात्मनास्थितेः अकालकलितयापि स्वाभिन्नपादेहसं
ल्लिया संकोच एव सावेन सोपि देहकत्तामयः संविदेवेति स
र्वो हि भाववर्गः संवित्स्फार एवेति भावः तत्रस्थमिति देहाव
च्छिन्नसंस्कारगुणोभावनमिति सर्ववैषाम्यमाश्रितायां सं
विदि आत्माभिमानस्य मुख्यत्वाद्वेदिमकं सर्वविषात्मता
स्थितेरिति न यस्य हुपैकपरमार्थानित्यव्यापके च संविद्रूपेकश्चि
दातिरेकेण देहादिसंस्कारोन्यायः सोहि संकोच एव मतिस्यात्
संकोचश्च देहाद्येकरूप एवेति प्रकृतमुक्तं सर्वमेव संविदेका
त्म्यं न ज्ञानतः कर्मदाहो भवेदिति यदभिप्रायेणैव यत्करोषि
यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् यत्तपस्यसि कौन्तेय तत्कुरुष्व
मदर्पणम् इत्यादि गीतं एतदेव उपसंहरन्नस्य दवतारयति ।

ने
३८५

389

पतत्कार्मेमलेप्रोक्तेयेनसाकंलयाकलाः स्वगृह
गहनान्तःस्थाः समाश्चसमरीरूपाः ततःप्रवृत्तसंस्का
रास्तुयथोचितभागिनः सत्वादस्थावरान्तास्मिन्न
येनेतिकार्मेणामलेनाहिमलव सरोतिपुनःपुनः।
ह्याहिमलयाकलाः गुहागहनमायागर्भः यत्तेनयवन्तमे
षांख्यानिरित्यपिसूचितं ततइति मायान्तरवस्थानानन्त
रंसृष्टिप्रारंभरूपः संस्काराःकर्मवासनास्तानहेविधा
देवदृष्ट्यायथोचितभागिनैवकेसंसरन्तीत्यर्थः एवोरवसंह
ष्टाः ३कंचयाक. ३दिनमत्तयोविष्टमायायांप्रविलीयते
ताणायानिशितावमांगरहनेशः सजन्तनरिति नत्वेषाम
विशेषणाथः संसरणमेवकिंस्यादितोर्थमपीत्याशंक्याह।
येपुनःकर्मसंस्कारहानेयारब्धभावनाः भावना
परिनिष्पत्तिमप्राप्यमलपगताः महान्तेतेनयोतः
स्वभावनापाकसोढवान. मेत्रत्वेप्रतिपद्यतेचिव्यावि
श्वप्राप्येति तन्त्रामोहिविज्ञानाकलत्वमे तेचकर्मतः
कामवेदितिभावः नयान्तःस्येति कर्मसंस्कारहान्यनुसा
रेणादनवासनेत्यर्थः विद्यादीतिकाकोतित्यायेनभावना
सोढवस्यकर्मणामुविशेषणत्वेनयोज्यं अतएवमंत्रत्वम
पिसंतननन्तिरंजनभेदाविचभिन्नके कारणस्येविद्याक
येमापितयाप्रभवदितिभावः मेशाणांचमलपाकलोपादा
नत्वेनान्यथासंभाव्य यदाह : मेशाणांमलपाकलानां
सतामनुगृहीतानामिति श्रीपूर्वशास्त्रेमत्रमहेश्वरा।
णांविज्ञानकलानांमंत्रेश्वराणांचसकलाउपादानत्वे
नोक्ताइतिपारिशेष्यान्मंत्राणांमलपाकलोपादानत्वंसि
द्धम्॥

इदानीं प्रकृतमेवोपसंहरति अस्य कार्ममलस्य यन्मायायान्ता
र्भावसांसारिणाः यथानेककारणं प्रोक्तमस्तानादाणवो मलः प्र
धानमिनिनत्सामर्थ्यं जनकत्वात् न च तत्सहकारितामन्त
रेणास्य स्वकार्यप्रसवे किं चित्सामर्थ्यं भवेदिति भावः यदुक्तं
तन्त्राभिज्ञैर्निकाशक्तिः कर्मणा न मलेविना आणवस्तानर
हितः कोविदानो न हयपते इति ननु भवतु नामैतत् यत्तु नर
स्येश्वरेच्छावशात्तद्भोगलोलिकेमादोषत्वमेवायाक् प्रला
पितेतत्किमुच्यते इत्याशंक्याह ।

बोधस्य लौलिकाद्यस्य सहकारितयास्तु ते निशा
मायापरतन्त्रत्वमीश्वरेच्छावशात्तु तत् ।

सहकारितया न पुनः कानस्य मलस्य नैवतद्वस्तुसामर्थ्यादे
वास्ति किं त्वेतदीश्वरेच्छायाः किं प्रयोजनमित्याशंक्याह ।

न जन्तुश्चिदयिष्यानेविनाकाऽपिमोचनः ।

नन्वेवमीश्वरः स्वेच्छयातिरिक्तान् आणवान् एवं मलेनेनेन्यादे
तीह भेदवादप्रवदपरायते इत्याशंक्याह ।

आणवो नाम नैवायमप्रकाशात्म महेश्वरः
विदविरूपताभासी यतः स्वस्मैः स्वतन्त्रकः ।

न खल्वाणवो नाम प्रकाशात्मनो महेश्वरादन्यः किं तु यत्तस्यैव
स्वस्वातन्त्र्यात्मनि विदविरूपतामवभासयत् उपादिं
सासंक्लेशयोरित्यस्यास्तिपिकृते उपादिहं स यापरतान्तुस्याके
शयोरित्यस्यास्तिपिकृते प्ररोहावहं तेन शरीरमेव आत्मत्वेन
जानन् पशुतामश्रितमुच्यते इत्यर्थः नरकाशिवपवशृङ्खी
तपशुभाव इति नैवं पशुभाव यदृशास्यविदविरूपताव
भासनेनाकिंस्यादित्याशंक्याह ।

विरूपत्वाशुभयापीनिर्गुणानिष्क्रियत्वतः ।

भोगोपायस्त्वेको नित्यो मूर्तिवृन्दः प्रभाष्यते
अविनाभावादेतानां भेदो भोग्याङ्गीकृतरादृश ।
निर्गुण इति सत्वादयो हि जगतस्य प्रकृत्यादेरेव भवंतीति
भावः अत एव तद्भूतयोग्यस्यन संभवंतीत्युक्तं निष्क्रिय इ।
ति एवं वतनो निर्गुणत्वादेवेति व्याख्येय भोगोपायस्त्वक
इति भोगस्योपायान्कारणादीनामभिसृजति तदेकाग्रस्त्वं नि
यावत् मूर्तिवन्थ इत्यमूर्ते इत्यर्थः अज्ञानेतिजडे हि देहा
दावस्यात्मा इत्यभिमान इति भावः अत एव ज्ञानादेवनादि
लविश्वकोडीकारप्रभवनशीलत्वाभावाभेदप्रधानात्मक
मायीयमलगर्भीकृतत्वात्सर्वतोव्याहतत्वमुक्तं भोग्याङ्गी
कृतत्वाद्वास्य भेद इति तदुक्तम् अणवाश्चिदपि हृपा इति न
यापश्चनित्यो मूर्तो ज्ञो निर्गुणो निष्क्रियः प्रभुः व्यापी मा।
योदरीतः स्वभोगोपायविविक्तक इति एवं तदनतिरेके
प्यतिरेकायमाणानामणूनामीश्वरेच्छावशादेवमलः
प्रत्यापामिपायेनैषां कर्मवैचित्र्याननन्तरस्मात्कार्यविभोगावाभ
तेषां मणूनां समल ईश्वरेच्छावशात् भवेत तदाह ।
शाम् पत्र्यते । नचैनत्युक्तिमात्रसिद्धमेवस्यात् ॥
तथाचोक्तं श्रीमहेश्रीसर्वेनामति । तदेवपठति ।
ईश्वरेच्छावशादस्यभोगेच्छासंप्रजायते भोगेच्छोरु
पकारार्थं मायां मंत्र महेश्वरः मायाविहाय्यसंसारं
तदुक्तं तत्र ईश्वरेच्छावशादस्य भोगे निर्मिमीते विचित्रकं ।
च्छासंप्रजायते भोगसाधनसंसिद्धै भोगेच्छोरस्यमंत्रराट्
जगदुत्पादयामास मायाद्याश्च स्वशक्तिभिरिति नचमायोपि
तदतिरिक्ता काचित्संभवतीत्याह ।
मायावनाम्रदेवस्य शक्तिरव्यतिरेकिणी ॥

भेदावभासस्वातंत्र्येण यथाहि सततोत्थितिः
यन्नाम हि निखिलजगदुल्लाससंकोचशालिनः परमेश्वरस्य
भेदावभासेन स्वातंत्र्येण देवाख्यतिरस्करिणी ग्रहणात्मा
नेन सौ नानाविधत्वेन सौ निमायाशक्तिरूप्येण तथाहि नश्चैवा
ये भेदावभासः समुल्लसितः अत एव कारणे कार्योपचारा
त्मैव भेदावभासरुच्यते तदाह ।

आद्यो भेदावभासो यो विभागमनुपेयिवान्
गर्भीकृतानन्तभाविविभासा सा परा निशा ।

इह हि बहिरुल्लिलसिषामात्रेणास्य विनश्यत्वाद्विभाग
मप्राप्तो न प्रथमो यो भेदावभासः सा परा निशा महत्तमा
येत्यर्थः अत एव बहिर्भविष्यतां भाविनो विभागस्याशेषवि
कारफलवदस्या गर्भीकारोऽस्तीत्युक्तं गर्भीकृतानन्तभावि
विभासेति एवमस्याः शक्तिरूपतामभिधाय सा चैकात्म्यादि
नी सती सकलनिष्कलजगतां नानाविधैः अनाद्यन्ता शिवशक्तिर्व्याप्त्या
हीनावकाश्यत इत्यागमार्थं गर्भीकारेणानन्तरूपतामप्यभि
धातुमाह ।

व्यापिनी विश्वहेतूनां तत्त्वानां कार्यैककल्पनात्
शिवशक्त्यविनाभावान्नित्यैका मूलकारणम् ।
सितावभेदरूपत्वात्केषा मायातनोऽशिवा ।

भेदरूपत्वादिति अयमेव हि जडस्य स्वभावो यदिदमवच्छेदानौ
भासनेति परिच्छिन्नतया प्रकाशनं इति परस्वरूपाकारपरिच्छि
न्नप्रकाशनं जडस्याकिल लक्षणं न चमीयन्नेहयतयापरि
च्छिन्नत्वयोगित्वमित्येवमस्या अभिधाने अत एवाशिवमुक्तं
यदाहुः अशिवा भेदप्रथाप्रदेति अनात्मैवास्याः कार्यमपि
तथा स्यात् इत्युक्तं कार्यं वास्या जडं यत इति कालादेर्मायाका
र्यत्वनामेयैकस्मिन्नेव हि देहे चेतनानेकत्वभोगाय कार्य ·

ने
२५८
391

कारणात्मनो विश्वस्यानेकस्रोतोमुख्येन कारणादिसर्गः
यदुक्तम् व्यापिनी पुरुषानन्तभोगायकृतेयत्नः सर्व
कार्याणि सर्वत्र स्रोतोभिर्विश्वधामभिरिति तत्र सर्वत्र
मोनुगतसत्त्वासर्वजनावेद्यते यावत् इयं सर्वोग्रशिवभि
कार्यान्यथानुपपत्त्या परिकल्प्यते इति भावः शिवशक्त्यवि
नाभावादिति शिवस्त्वावियुक्तः शक्तिस्तु न तद्विनाभूता।
तानहमयमिणीमकेनेरोमिति अतएवानाद्यन्तेति व्ययह
नेतिचोक्तम् ततस्तु मायाशाम्भवाद्यभिनाशद्रूपाणिषेधा
यातेति शिवस्त्वेकएवस्वतंत्रः परार्थः शक्तिस्तास्मात्म।
भूतेत्यभिप्रायः भिन्नाभिन्नमयात्मातन्मयाख्यैकैवस्त्रक्रमेके।
ति अतएवतिरश्चनाभिष्ठलेनुक्तम् शिवस्तुशक्तिवशा
देवाचिस्थितएवमपि अतएवजगन्निर्मित्सितोशानोचोक्तं
ततस्तु मायस्योविश्वामिति स्वात्माभिन्नमपि भावमस्तेश्री
वोयथामिमीतेभिधायाद्यवस्थायतीतिच ततश्च प्रकृतेः
मूलकारणावस्तुकेनतकर्यमिहमायपायएवमभिधानमि
त्याशंकाह।

अवर्तनमनेकात्मसर्वं कार्यं यथा घटः
प्रधानेश्वरतत्त्वातस्मात्कार्येनात्मातुवर्तनः।

अत्रपि वा एवं परमार्थमनुमाने निर्दिष्टं न यथा प्रधानं।
कार्यमाचेतनत्वे सत्यनेकत्वात् यदाचेतनत्वे सत्यनेकं न भव
ति यथात्मा चेतनत्वे सत्यनेकं च प्रधानं तस्मात्कार्यमिति
वक्ष्यशास्त्रं तदेतद्वाद्विरभिरूपयादिति इतीहग्रन्थविस्तरभ
याद्विना निर्यपत्तीनितानाचानतदानेनकोनामयोरूपकाल्क
वृत्तिमायायापुनराचेतनत्वेनैकत्वस्याः कारणत्वमेवन।
कार्यत्वमपीतिसिद्धम् ततश्च कारणस्यपूर्वभाविनात्म
वेनवर्तनायथा पदेशो यथामममस्यापवनिर्देशास्तदाह॥

अतएवाथनिर्दिष्टा पूर्वं मायाद्वितयास्थिता ।

तस्यास्तत्त्वत्रयस्थितिरूपतयाद्वितयावस्थानमित्युक्तेर्द्वितयास्थि
तेति कारणत्वमस्यास्वच्छेनानुच्छेनेन च रूपेणेति भाव्य
मिति भावः ननु समनन्तरमेवोक्तं यन्मायामायादेवस्याव्य
भिचारिणी शक्तिरिति तत्कथमस्या भेदनिरूपणं तत्त्वभाव
मियात् ननु त्वामिदमुच्यते यन्मायावत्परमेश्वर्य एव शक्ति
यः कलादिरूपितत्वग्राम इति यदभिप्रायेणैव शक्तिपास्यज
गत्कृत्स्नमित्याद्युक्तेऽपास्यते तत्राह ।

यथा च मायादेवस्य शक्तिरेषाति वेदनम् ।
तत्त्वभावो न यान्तोऽपि कलादिस्तत्त्वविस्तरः ॥

एतदेवोपपादयति ।

निरूढशक्तेर्या शक्तिर्विकर्तृत्वोद्बलनात्मिका ना
म्यस्य शक्तिः स्वायत्तात्मसः सैषा कलोच्यते ।

निरूढशक्तेरिति स्वरूपस्यागोपितत्वात् प्रथमादितिभावः
हि परमात्मनो या कलाशब्दस्य वाच्यं स्वतन्त्रावष्टम्भः सैषा एव नि
मित्तम् एतदेवान्यत्राप्यतिदिशति ।

एवंविधादयोऽप्यन्ते परतत्त्वाः परमार्थतः
शिवशक्तिमया एव प्रोक्तमायानुसारतः ।

प्रोक्तमायानुसारत इति प्रोक्तमायमत्तमस्येत्यर्थः तेन यथा
मायस्य शक्तिर्विकर्तृत्वोद्बलनात्मिका शक्तिः कलोच्यते तथै
व किंचिद्दृष्टनात्मिका शक्तिर्विद्येत्यादि न केवलं कलादिस्तत्त्वग्रा
मस्य शिवशक्तिमयत्वमेव यावत्तदर्हकस्य मायाकारणत्वे
स्यादित्याशंक्याह ।

तथापि यत्स्वयं गमानेकलादेरीश्वरेच्छया ततो
नैकस्यापि तेन स्वाक्रान्तास्थितोऽपि वेश्यानाशनेस्सते ।

ते
२९२

392

मायात्मकविनाकार्यमेवच ॥

तथापीति शिवशक्तिमयत्वात् सर्वोऽप्यर्थः तत्र ईश्वरेच्छाक
ल्पितपृथग्भानात् तेन कलादेर्भेदरूपताजडत्वेन ततः कार्य
त्वं तेनापि पृथक्त्वेनावस्थानमिति ततश्च मायायाः का
रणत्वं शुद्धमिश्रकम् उपादानस्वतामायेति कार्यविदित्यर्थं
हेतत्कार्यमिति कलादि ननु पृथग्भानेनाम भागासिद्धेरे
तः तेर्हरूपतीकृतस्य पृथिव्यादेरिव कलादेरप्यर्थवर्गदर्शिनः
मतिनतदस्तीमाशंकाह ।

तथावभासविंवस्वरूपमन्योन्यवर्जितम्
यस्मातिकिलसंकल्पेनतदस्तिवटवद्बहिः ।

यत्किल तथा पृथगवभासेन न विंबं जडत्व कार्यत्वादिना
नात्मकमनपवपरमस्यरायोद्रूपं सवं तेरविकल्पादवभा
सेनतद्दृवहाद्दिः शक्तिनाहि भानमभाने भवतीति मायाद
न्तमसेदेवमर्थः तेनायमत्रप्रयोगः तन्मात्रादितत्त्वजातंव
हिः शक्तिसंकल्पादेः पृथग्भानात् यत्संकल्पादेः पृथग्भवा
तिनदाहिरस्ति यथा घटादि यत्र वहिरस्ति तत्र पृथग्भाति
यथा च परमात्मा पृथग्भातिव तन्मात्रादितत्त्वजातं तस्माद्व
हिरस्तीति परमात्मनस्तु सकृज्ज्ञातोयमात्मेत्यादौ पृथगव
कमात्मानोमित्यादिन्यायेन सर्वतो हृष्टुपगच्छेत् स्वातंत्र्यात्
यत्वस्यानिरेभावाभावात् यत्त्वभूतान वाच्छिनार्हेविमर्शम
न्त्रामात्मवृत्तिन्यायेन केवलानवच्छेवायनचाजास्तिनायांसा
विरुद्धाभाव समासतास्यनेकत्वादिन्यायुक्त आभि
धार्भासमस्ताधार्माप्याप्यनेकयामित्याद्युक्त इकाभा
वाभावोभयधर्मस्यरेनरोसिद्धविरुद्धानैकान्तिक ॥

नायामहे तत्त्वमिति वाच्यं बहिष्ठनिष्ठायाः सत्तायाः साधन
त्वात् न च खपुष्पादेः संकल्पादौ प्रथमानेन बहिःसत्तेन स
नैकान्तिकोऽयं हेतुरित्याशंक्याह ।

खपुष्पादावस्तितो नूनं सत्ता तेन व्यभिचारिता ।

ननु एवं कस्मादुक्तमभिधा
नेन हि ति खपुष्पादेरपि बहिःसत्तित्वात् नैन हि स्व
ने खपुष्पादिनास्तितायाः सर्वप्रमातृसाधारणत्वात्
ह ।

खपुष्पं कालदिङ्मात्रसापेक्षं नास्तिशब्दनः ।

परारिवत् नास्तीति काकातिवयोऽयं तेन नायमत्र प्रयोगः
खपुष्पादिकालादिमात्रसापेक्षं नास्तित्वे नास्तिशब्दप्रयोगवि
षयत्वात् यत्रास्तिशब्दप्रयोगविषयस्तत्कालादिमात्रसापेक्ष
यत् नास्ति न त्वनास्तिशब्दप्रयोगविषयो यथा संवित् नास्ति
शब्दप्रयोगविषयस्य खपुष्पादेः तत्सत्कालादिमात्रसापेक्षत्वेना
स्तित्वमिति यस्तु नरेश्वरमहानीमिरनवेद्यमादि संविदादिका
लायपत्तया नास्तित्वं व्यवह्रियते तदयोगापि निबन्धनामिन्न
क्षव्रूपः ननु यद्येवं तत्कृतमसत्ताभावव्यवहारो नामाशं
काह ।

न ह्यसत्ताभावोऽप्येवं विविच्यताम् ।

तेनायमत्र प्रयोगः अत्रायंतै
एवमिति खपुष्पादिनास्तित्ववत् नास्तिशब्दविषयत्वात् यन्नास्तिशब्दवि
भावो दिङ्मात्रसापेक्षो यन्नास्ति न त्वनास्तिशब्दविषयो
षयस्तत्कालदिङ्मात्रसापेक्षं सत्ताभावः तस्मात्कालवै
यथा संवित् नास्तिशब्दविषयस्यासत्ताभावः गुणादित्येतत् ज्ञाने संगा
मात्रसापेक्षत्वेऽपि एवं तन्मात्रतयादौ
देहभुवनाद्यपि प्रपादयति ।

यत्संकल्पेन ध्यावि दृश्यं सर्वं नाशयेद्देहवत् यस्य देहो

यथा तस्य तत्तानीयपूर्ववहिः प्रतःसशिवपर्यन्ता ।

ने
१९२
393

सिद्धाभुवनपद्धतिः ।

संकल्पसिद्ध्यागमः तथाहि देहित्वेन चेतनत्वेन इति चेतनाधिष्ठि
तः नाहशादेहवर्त्तित्वेन चेतनाधिष्ठितवायदेहयुक्तमित्य
र्थः यथाति शुद्धाशुद्धादिरूपः तज्ज्ञानी यमिति तद्रूप
मित्यर्थः इदं चात्र प्रयोगरूपं सोऽशिवान्तेतनत्वजाते चेतना
धिष्ठितवायदेहयुक्तं तत्र प्रमाणमूलं तया संकल्पविषयं
यस्य यथा घटादि प्रमाणमूलं तया संकल्पविषयश्च सो
शिवान्ते तत्वजाते तस्माच्चेतनाधिष्ठितवायदेहयुक्तमि
ति सशिवान्ता देहिनो नानारूपविशिष्टभुवनयोगिनो देह
त्वात् यो देही सो नानारूपविशिष्टभुवनयोगी यथा पृथिवीग
तः पार्थिवदेहस्थश्रुत्यादिः यो नानारूपविशिष्टभुवनयोगी स
न देही यथा परः शिवः देहिनश्च सशिवान्तास्तस्मात् नानारू
पविशिष्टभुवनयोगिन इति न त्वेवमणूनां सर्वेषामवि
शेषेण भोग्यत्वात् यथा व्यवस्थाकरणमिति विरुद्धमिमाशंक्याह ।

आत्मनोऽनन्तरूपस्यापि देशनादन्यदेशवत् ।
आत्मनामथ भोक्तृत्वेन तेनोपयत्नेन सिद्ध्यति ।

न त्वरमिति तत्तत्त्वगते निखिलमित्यर्थः साध्यमिति भोग्य
त्वयोग्यत्वात् प्रयत्नेति प्रमाणान्तरानपेक्षित्वेनेत्यर्थः अयं
चात्र प्रयोगः तत्तद्भुवनजातमणूनां भोग्यं देशत्वात् यो देश
स अणूनां भोग्यो यथा ग्रामादिः यो अणूनां न भोग्यः स न देशो य
था हितोयाणः तत्तद्भुवनजातं च देशास्तस्मादणूनां भोग्य
मिति एवमेतन्त्रसंगादभिधाय प्रकृतमेवानुसरति ।

सामान्यतोऽभ्यासमार्गविषयस्तेन समस्ततः इंगुदने
वामलकफलानि किल यथाप्य तथापि तत्त्वाविव
र्तोऽपरोक्षावभासनात् मायाकार्यमपि तत्त्वोचकार्यक
रणानामिथः ।

यद्यपि मायामायात्वाभासनरूपेण विश्वं सूते तथाप्रतिशास्त्रे
भेदाभिधानात्तेन तेन प्रकारेण विश्वस्योपोद्वांपयंस्यावभास
नाकलादावपि तत्त्वोद्वे कार्यकारणताभावे दितिवा कार्यः
किलेति श्रागमे यदुक्तं श्रीस्वच्छन्दे मायातत्त्वं जगद्बीजं नित्यं
विभु तथाव्ययं तस्मात्कलात्मवर्गेण युगपत्क्षोभयेत्प्रभुः
हेत्वादंशसहनायास्तु वदर्या वा फलानि न तिर्यगूर्ध्वमधस्ताद्व
निर्गच्छन्ति समन्ततश्चेति न केवलं मायाकरणं कलादिहिम
नेव विश्वं कार्यं यावत्कार्यं कलादावप्येवंरूपत्वमित्यपि
शतार्थः तच्चैकोपरस्परिकमित्येकोमिथ इति तेन यदेवका
र्येन देवकारणेन देवकार्यमिति यथामायापेक्षया कला।
कार्यं विद्यापेक्षया च कारणमिति ननु प्रतिशास्त्रं यदेना।
नीयस्य कार्यकारणभावस्य भेदेनाभिधानेन नहि कतरस
हायदेशङ्कामाशंक्याह ।

सा यद्यप्यन्यशास्त्रेषु बहुधा दृश्यते स्फुटम्
तथापि मालिनीशास्त्रदृष्टेनांसं प्रचक्ष्महे ।

सेति कार्यकारणता नन्वाचैतन्येऽपि मायायाप्यकलाकार्य
के पराकृत्य कारणत्वमेवोक्तम् एवं कलादीनामपि वाच्य
माचैतन्येऽप्यस्त्येकत्वाविशेषात् तत्र चैतन्ये परमतप्रतिषि
द्धमनुमतमेवेति भंग्याभिधायैकत्वं प्रतिदेहमनेकत्वमु
पपादयति ।

कलादिवसुधान्तं यन्मायातः संप्रवर्तते प्रमा
तृभिन्नमेवैतत्सुखदुःखादिभेदतः

संप्रवर्ततेऽस्यात्र ननु कलादीनां स्वरूपाभेदेऽपि सुखदुःखादे
रिभेदे किं हीयेतेत्याशंक्याह ।

ने
३२४

394

एकस्यामेव जगति भोगसाधनसंहतौ सुखा
दीनां समे बके भोगभेदः कृतो भवेत्।

जगतीति जन्ममरणधर्मिणां प्राणिवर्ग इत्यर्थः भोगसाधन
संहतौ विनिहितायां समम् इति युगपत्साधारणतयेति
यावत् इह कारणभेदात् कार्यभेद इति तावदविवादः तद्वि
षमात्मकलादिवहधान्त भोगसाधने चेद्भिन्ने तत्कृत
स्तायं सुखादिभोगस्य भेद इति ननु सोऽकर्मभेदाद्वि पुंसां
सुखादीनां कर्मनिमित्तेन तु प्रमात्मनामभिमतमित्याशंक्याह।

न वा सोऽकर्मभेदेन तस्यैवानुपपत्तितः।

तस्यैवानेककर्मभेदस्य एव सात्मनां भेदेऽपि कलादितिसं
ताभोगसंहतेरेकैकवत्त्वे तत्त्वानादित्वात्संसारस्य युगप
देव सर्वैरात्मभिः सममेव कर्माणि प्रयुज्यन्ते इत्यविशेषे
ण सर्वेषामपि कर्मोदयानां कथं कर्मभेदो विद्यात् ततश्चा
त्मनां भेदेऽपि न कर्मणो भेद इति तत्कारितोऽपि सुखादीनां
भेदो नास्ति एवं कलादितिस्थितौ भोगसाधनसंहतिः
प्रमात्मभिन्नैव येन सुखादिभेदो भवेत् तदाह।

तस्मात्कलादिको वर्गो भिन्न एव कदाचन
एकमेतोऽपरेक्षानोऽनवगोनादिवादवे।

यद्योगकारिकाः वसुधादिकलान्तां भोगसाधनसंहतिः
नियतायतिभोक्तारं प्रति तेषामनीषिभिः स्वप्नयादिसुखा
दीनां हृष्टो भेदो न युज्यते योऽस्येन कर्मणो भेदान्न भेदो यदि
युज्यते सर्वदा युगपत्स्यात् कृवेनो कर्मकर्तृभिः कर्षभिन्ना
नि कर्माणि कन्न भेदाकरिष्यतीति प्रत्यवायप्रयोगः कला
दितत्त्वजातेन प्रमात्मभिन्नं सुखदुःखादिभेदि च कलादितत्त्व
जातेन तस्मात्प्रमात्मभिन्नमिति ॥

ननेवमात्मभेदात्कलादीनामपि भेद इत्युक्तं इह चात्मभेद
पवननान्निक इति कथमेषामप्यसौख्यादिति चेत् बाढमे
माह कलावन पक्रमेतीषु रेखानोन्तगीतादिवादने
पक्रमेतीतिनावत्यशेभेदविगलनात् यद्यपि सर्वेषांप्र
मातॄणां प्रमेयाणां वैचित्र्यमप्यन्मेव सततं तथापि मायी
शाक्तिमस्त्वल्लासितो यंदहन्निरूढो भेदावभासो वर्तते न तथा
पि तत्पाते प्रसवभंग्या कावि देशस्त्वमेषामेकैव काल
सर्वैवैवैकिं न स्यादित्युक्तम् ईश्वरेच्छानत इति स्थितपदवाशिवे
इयमयनादेषां शुद्धत्वमपि संभवेदित्याह।

एषां कलादितत्त्वानां सर्वेषामपि भाविनाम्
शुद्धत्वमस्ति तेषां ये शक्तिपातपवित्रिताः।

भाविनामिति वक्ष्यमाणत्वात् कलादीनां शुद्धत्वे कस्मात्ती
स्मकं तेषामिति न च केवलं ये शक्तिपातपवित्रिता इति
नतु कलादीनां भोगसाधनत्वाविशेषात् शुद्ध्यशुद्ध्योः कोऽभे
द इत्याशंक्याह।

कला हि शुद्धतत्त्वात्मा कर्मैवं संप्रसूयते सितन्
मध्याशुद्धेनास्मात्संसारादेव शुद्ध्यते।

नाहगिति परमेश्वरार्चनध्यानादिविषयं एतदेवान्यत्रा
प्यतिदिशति।

रागविद्याकालनियतिप्रकृत्यर्थसंश्रयः
इत्यशुद्धिरिति प्रोक्ते गुरुमानसतो विभुः।

रूप्यामिति कलावत् तेन रागो भवत्यभिष्वङ्गो संप्रसूय
ते विद्यापि नादिदृष्यमेव विवेकं कालश्च न उपदेशादि
विषयमेव कलनं नियतिश्च तदापनादेव नियमनं

नं
२९५
395

एवमनन्तत्वमभ्युपगम्य नचैनदसङ्गतमेवेत्याह इती
त्याहः गुरुः श्रीविद्याधिपतिः मानस्तनोपमाणस्तोत्रे ए
वमेतत्संगारभिप्रायमुक्तमेवाह ।

एवमेषां कलादीनामुत्पत्तिः प्रविविच्यते तदाह ।
मायातत्त्वात्कलाजाता किंचित्कर्तृत्वलक्षणा ।

तदुक्तं सूत्रे तमःकलातत्त्वयोगादभवत्तस्मात् एतत्कर्तृ
त्वसामर्थ्यमिति तत्वान्मायासकाशात्कला कर्तृत्वमुक्तं तदस्य क
लया किंचित्कर्तृत्वेन व्यज्यत इति किमेतदित्याशंक्याह ।

मायाहि चिन्मयाभेदशिवाद्दद्यती पशोः

म॰ सङ्कुचितामिवाधत्ते न त्वेव सहक्रियः ।

चिन्मयाच्छिवादेव चिदयतीति स्वरूपं गोपयतीत्यर्थः अ
नएवास्याश्चिन्मयत्वान्मर्थ्यैन प्रयतामाविष्कृत्यादिस्वरू
सङ्कुचितामिवाधत्त इति न त्वेवेति स्वरूपाभिधानात् अ
हङ्क्रिय इति तिरोहितत्वप्रत्यभिज्ञानक्रियः इत्यर्थः नत्वेवं जग
मेवजगत्स्यान्न दयिवान स्यात्सर्वात्किंतिरोभावेन तथा
त्वापगमात् तदेतदाशंक्याह ।

कलाहि किंचित्कर्तृत्वमस्येत्यालिंगनादणोः
तस्याश्चाणवानामोनेसंनने साघसूयते ।

ननकोः कलालिङ्गनमलत्रयमध्यासस्याकिंचित्कर्तृत्वे
नोदियात् अणूनां लिङ्गने नपुनरस्याः को यं इत्याशंक्योक्तं
प्रमोन्मेषमस्यादि प्रजनेनसंसेधः यतदेवतिदर्शनद्वारेणाय
पारयति ।

सत्यानिर्वाणदीक्षातः प्रविलयेवाहि सामती
यतः साकलासौम्य छेस्यापि नेनयापिस्वफलं कचित् ।
नकर्थनियाननात्सामिवस्याप्रमतीमयानिर्वाणादीक्षायां कर्त
रमाचणाणिवकोपि नेनयापिदीक्षानरवनस्का
रपणोः ॥

किंविकारैर्बाधात्मकं स्वफलं नासूते न जनयतीत्यर्थः ननु स
शक्त्यैव कार्यं जनयेदिति किमस्याः संयोगोन्मेषकालादि
र्शनद्वेषोपशमयति ।

उप्तेनैव प्रयात्यङ्कुरं कलेवरं बीजस्थोऽर्थो
ग्निस्तत्कर्मेत्थं संयोगात्प्रसूतिकृत् ।

यथा बीजस्य प्रथमावस्थामिकोच्छूनता तदनु सूक्ष्मो वाङ्कुरो
योनलादियोगादेव कार्यं कुर्यात् तथा मायाकार्यं कलादि दे
योगयवेति प्रकृत्युक्तं विशेषकलास्वफलं प्रसूयनशीलं प्र
ग्रीतिनेनोमात्रविवर्दिते ननु तत्संयोगजनिनेयदे यथैको
पिनेनुरनुपादानेनस्यान्यथा तद्व्मायास्यसंयोगाद्यन्मेनेवन
नाकुलेमात्मकामायाया संयोगजायाः कलायामायोपादान
कारणानत्वगोरिति कथं निर्विशेषमस्याशङ्कार ।

कलामायायाः संयोगजायां प्राणानिर्विकारकं नाशं
कथं तदुपादानं किं न मायाविकारिणीम् ।

नानु सुपादानेकथं विदितिष्ठरस्योपादानकारणेन भवेदित्यर्थ
प्रदेहतानिर्विकारकमिति उपादानकारणं हि स्वरूपविकार
मासाद्य कार्यानुगामित्वेन वर्तते यथा घटादौ मृत् नैवमस्यत
स्यविदेकरूपतयानित्यत्वात् अतश्चाभयसंयोगजत्वेऽप्यस्या मा
यैवोपादानकारणमिति कथं किं न मायाविकारिणीमिति तनम
त्यविणामभेदर्भिन्नामित्यर्थः ननु माभूत्कलाया निर्विकारत्वाद
स्यरूपादानकारणं मायैवेति कथं तायानियमः संयुक्ता नो हि
मलमायाकर्मणां संसारकारणत्वाविशेषेऽपि नरेनरशङ्कार ।

मलस्याचारको मायाभावो पादानकारणं कर्म
स्यात्सहकार्येव सत्त्वदुःखोद्भवं प्रति ।

यथाहि समानेऽपि संसारकारणत्वे प्रतिनियतकार्यकारित्वं
यन्मलस्य ज्ञानक्रियावरणमेव कार्यं अतस्तेनावनेवापत्तौ ।

ने
२९९
396

णासामर्थ्ये यं कथमिव किंचित्कर्तृत्वे मे जनतामर्थीं तद्धि
कहोकलामपि न नयेत् सत्वादीनां चैवं चायिकत्वेन
सत्वादिगुणमयस्य कृत्स्नाशुपादानकारणानां सह
कारितयैव कर्मनिमित्तेयुतस्य पारिशेष्यात्कलादिति
त्यतानां भावानामुपादानकारणं मायेति विभागः एव
मावरकतया मलेन संबंधं चैतन्यस्याणोः किंचित्कर्तृत्व
कर्तृत्वसमुद्दलननिमित्तेन केन विभाव्यं तस्वनतावक
र्मतस्य भोगोन्मुखतावेव परिस्फुटशक्तित्वात् अतस्य पारि
शेष्यात्कलैवेत्याह।

अतः संबंधचैतन्यसमुद्दलनकार्यकृत्
कलैवानन्तनाथस्य शक्त्या संप्रेरिता जडा।

चैतन्यमिति चितिक्रियाकर्तृत्वमित्यर्थः ननु जडं च कर्तृ
चैतन्यं वा पोद्दलयतीति विप्रतिषिद्धमित्याशंकोक्तम
नन्तनाथस्य शक्त्या प्रेरितेति ननु यद्येवं तदीशशक्तिरेव
तत्समुद्दलयतु किं कलयेत्याशंक्याह।

न चेशशक्तिरेषास्य चैतन्यं वलयिष्यते नत्वपोहलितेन

पकेन तत्त्वहेनेशशक्तिः परा हि न किंचित्कर्तृतां व्रजेत्।
रहायुत्येन चैतन्यस्य रहपादिनाम नुकारण नामिव बहूणानाम
पिपरमेश्वरः कलादिनिरपेक्षतया स्वशुभैव कर्तृत्वादि उपाद
यतनस्वेवदामवेश्वरस्यादिसुकृतम् नगैकचित्कर्तृत्वं नाव्रजेदिति
नचैवं विगतोजनन्समंगमनुकारणगकर्तृशक्तिमिवेति ननुमो
गकर्तृत्वे पुंसः कर्तृत्वमितिनास्ति विप्रतिपत्तिः कला पुनः
कन रक्तारकमितिनजातीमः ननावक्तमैवनत्याद्दलकार्य
रितपामुनिकिपाभस्यविषयतात् नोपकरणनोद्दकार्य ॥
कार्यं भवति इदं पुनः कर्तृत्वप्रयोजकमिति क्षयविद्यादिवत्करणतामियात्

नेशस्याः कारकान्तरवत्कर्तृत्वे हेतुत्वेनाभिमतमभिप्रेत्य करणत्व
मेवास्याः कल्पयति ।

मेयं कलान्तःकरणत्वं विद्यादिके पश्या पुंसि
कर्तरि साकं प्रयोजकतयायतः ।

ग्रत्वमित्यन्तःकरणापेक्षया परामृश्यः करणेनैव न भोग्यपक
रोति पुरुषः प्रेत्याध महदादीन् भोग्यभोगं च पुनः सा विधान ।
स्येकारणामिति पुंसि कर्तरि शक्तिविषयप्रयोज्यनिष्ठादिप्रयो
जकव्यापारः एवं चोभयोरपि कर्तृत्वे प्रयोजकव्यापारविशेष
प्रयोज्य एव पुमान् सा तात्क्रियायां तिष्ठति प्रयोगात्प्रधानभूतः
कर्तेति न तु कर्तृशक्तिव्यञ्जकस्य कलाख्यान्तःप्रयोजिका त ।
नः कलासमाश्रको भोग्याः कर्तृकारकमिति एवं पुंकलयोः
प्रयोज्यप्रयोजकतयाऽत्मनेन तु भयोर्विषयसंभूयानन्यथाविनम्
भोगक्रियाविधौ जनोर्विनिगुः कर्तृकारकमित्यायुक्तमेकं कर्तृक
रकीभूतत्वेनात्स्तनान्तरत्वेऽपि भगवद्गुरुहृतात्कयाविघटान
योर्विवेकज्ञाने नायनेन दासी मायाशुविवेकः सर्वकर्मतया
दिज्ञानकलनावभवे येनायं पुमान्मायायोनसंस्ते रहितनरा
ह ।

शुद्धस्यान्तरयोरित्येषद्वापुंकलयोर्भवेत् मायागर्भे
शशक्यादेरन्तरज्ञानमान्तरे नदा मायापुंविवेकः
सर्वकर्मतयाश्रवेन विज्ञानाकलनामायापत्नामो
पान्यथः पुमान् ।

मायागर्भेऽशोऽनन्तः शक्त्यादीनादिशाह
नन्वपोदितं ज्ञानादि नतु के किं न कारणवकाशमपुद्धेन न स
ञ्चेत ज्ञानवतः प्रदीपेन सम्यगालोकसादरम पुंपुमानि
ध्वैषा कलादोषालयः पुमा ग्रनयायन्तरज्ञाना स्वस्थानेवाम
तत्वपश्यति प्रान्तरमिति प्रकृतिपुरुषविवेकापेक्षयान्तगग
स्येति न तु प्रकृतिपुरुषविवेकज्ञानादेव सर्वकर्मसत्यः स्मिह
शनोकें मायापुंविवेकेन नस्यात्सकारह ।

तं
१९०
327

धीपुंविवेकविज्ञाने प्रधानपुरुषान्तरे अपि नती
णकर्मास्याः कलायानादि संभवेत् ।

धीपुंविवेक इति तद्रूपप्रधानपुरुषविवेक इत्यर्थः । बुद्धिद्वा
रेणादि प्रकृतेः पुरुषस्य वा विवेको वा भवेत् तत्र प्रतिसंक्रा
न्तायाः चिच्छायायाः कर्तृत्वाभिमानो हि अविवेकः तस्या एव
विगलितविषयवृत्तिपरिणामरूपत्वात् निष्कम्पदीपशिखाव
स्थायित्वेन एव कर्तृत्वाभिमाने विवेक इति एवं मायायामपि
कलाद्वारकएव पुंसो विवेक इत्युक्तम् अपि भिन्नक्रमः तेन वि
ज्ञाने धीत्यर्थः कलायामिति समीकलेव हि किंचित्कर्तृत्वाभि
व्यंजनात्कर्मणः साक्षादभिन्ने इत्थं च गुणानन्वार्थभोगस्वक
र्मणोनुपलंभतः कैवल्यमपि सांख्यानां नैव पुरुषमात्रयात्
इति एवं प्रकृतिपुरुषविवेकप्रकृत्यैते पुंसः कर्मत्वाभावे
त् कलापुंविवेकेन मायान्तेऽपि नास्य तद्वयः संसरणं न स्यात् न
दाह ।

अतः सांख्यदृशा सिद्धः प्रधानाद्यो न संसरेत् कला
पुंप्रविवेकेन मायाधो नैव गच्छति ।

सांख्यदृशेति सांख्यदर्शनवत् प्रकृतिपुरुषविवेकेनेत्यर्थः ।
स चास्य दर्शनोक्तप्रकृत्यादि धारणाक्रमेण सिद्ध इत्येवगन्त
व्यम् अन्यथा अस्य पुनरपि न तद्वयः संसरणं स्यात् यत्तावद्युक्तं सां
ख्यवेदादिसंविद्वान् श्रीकण्ठमतदृङ्मोक्षिमज्जन्त्वेव पुनस्त
तन समंप्रुक्तिरिहस्योर्तेन तंत्रे पद्येवं तन्मायाधोभ्रमतः क
दाग्बद्धिदिमाशंक्याह ।

मलादिभक्त्मात्मानेपश्यं स्वशिवतां व्रजेत्

ननु च शिवविधेयापि विवेकदर्शने दृष्टान्तावद्धात्य्स च श्रद्धेवोप
स्वभावएवेति कथं कस्याचित्कदाचिदेवेत्युद्वोदिस्याशंक्याह

सर्वत्रशैश्वरः शक्तिपातो हि सहकारणम् ।

ननु शक्तिपातस्य तद्विशिष्टत्वाद्विवेकरूपात्मनि न कार्यत्वे
ऽणुकेऽस्य विशेष इत्याशंक्याह ।

मायागर्भाधिकारीयो द्वयोरस्त्येन निर्मलः ।

मायागर्भाधिकारिणोऽनन्तादेः द्वयोरिति प्रकृतिमायाविवे
कयोरनयोर्न तावन्मात्रपर्यवसानमिति मलविवेकेऽपि न नि
र्मल इति मोक्षपर्यन्तत्वाभावात् न वियं मायैवास्तीकर्म
ण्यास्तेनान्येनेत्याशंक्याह ।

भेदं कलाकार्यभेदादन्यैव यदनुमीयते तन्मयैकी
भवेदिह कार्याणामन्यनिह्नवः ।

कार्यभेदादिति मायाप्रणोदप्रभिन्नप्रायतयावस्थानात् इत्येतदुत
किंचित्कर्तृत्वाभिमति ग्रन्थेवेत्यान्मायातः सम्यग्मोहनात्व्य
तिरेकः पृथक्त्वमिति मायातत्त्वं तत्वतः स्यादेव किंचित्कर्तृत्वादीनि
विश्वानि कार्याणि तावपरत्र नियमयितृमायास्तीति सापि नैव स्य
विघादेः ननु जातस्यापह्नवः प्रसक्तो दिप्सके ग्रन्यनिह्नव इति
ननु कलायाः श्रीमतङ्गादौ किंचित्कर्तृत्वोपायकत्वमुक्तं तत्र्यं
च तत्र ईषदुन्मीलितात्मानः कलया विद्धमूर्तयः प्रसत्त्वमात्मा
स्तत्र लाभयोग्यतां नन्तत्रापि वेत्स्यायास्ति श्रीपूर्वशास्त्रेऽपि तु नः सामा
न्येन कर्तृत्वोपायकत्वमेव यदुक्तं तत्र तथोगाद्भवमस्मान
पत्नकर्तृत्व सामर्थ्य इति इदृवक्तव्यमिकारेणावतनकमाणि
पराणामिति कथमिवास्याः सहितं किंचित्कर्तृत्वोपा
यकत्वमुक्तमित्याशंक्याह ।

इति मातङ्गशास्त्रादौ योज्या सा कला स्वयं
किंचित्त्वप्रतयातिप्यकर्तृत्वमिति भंगितः ।

इत्युक्तेन किंचित्कर्तृत्वोपायकात्मनाप्रकारेण श्रीमातङ्गशा
स्त्रादौ या कला योज्या साप्युक्तिप्रणीतकर्तृत्वानुपपत्तेः स्वसामर्थ्या

देवः किं विरूपत्वमापद्य कर्तृत्वमिति सामान्यरूपया भंग्या।
यादिरूपवेशास्वेयो केति वा कार्यः प्रादेशमात्रगेन्द्रादिन
इक्षेन च कर्तृशक्तिरणोर्निमा विद्याचेश्वरशक्तिवत् नम
स्तमतपार्थं भुनाभाति निरवग्रहात तदनुग्राहकं तत्वं कर्तृ
त्वेत जसेहरः मायाविक्षोभकृतेयमृत्संगपरेशहितत् ते
नमदीपकस्येनन्तरास्वच्छविनेरणोः प्रकाशयत्येकदेश
विदार्यतिमिरेचनम् कलयेत्सघयोयान्नसंख्यानेप्रेरणाव
सः प्रोत्साररणाप्रेरणात्साक्रवंतीनमसा कला इत्येतद्भर्य
विपसेम्भूयानन्यवस्थितम् भोगक्रियाविधौ जन्तोर्तिज
गः कर्तृकारकामिति ननु किं विरूपविशिष्टमपि कर्तृत्वक
घमनास्य भेवदिमांशोकाकिं विज्ञानावायपि नस्तत्वान्तर।
स्याप्युत्पत्तिं प्रतिजानीमे।

किं विरूपविशिष्टं यत्कर्तृत्वं तन्न कथं भवेत्
अज्ञस्येति ततः सत्नं किं विज्ञानात्मिकां विदम्।

ननु इति प्रकृता कलातत्वाद्भूतकम् ज्ञानेविनानकर्तृत्व
कस्यचिद्रूपते यतः अतः कलातः सञ्जातमविद्यारूपमप्य।
यामिति किं चिज्ञानविनाह्ग्रीमेव कर्तृत्वमात्ममिति भावः।
नन्वात्मनः सारेश्वः कर्तृत्वं नाभ्युपपत्तश्नतिन उपपादकं क
लातत्वं यज्ञतनदासास्तातेषु नरस्य बुद्ध्यादिद्वारेणानेकप
यादितामिति किमनेनमाशंकाह।

बुद्धिं पश्यति सा विद्या बुद्धिदर्पणचारिणः स्व
खादीनत्यप्यान्मोहमभौलीन्कार्यकारणे कर्मजा
मोहशङ्केनाव लेवन्तवस्यविविवनन्तिनिजात्मना ॥
नमोऽसुपेतस्य तेनेनतमोमोहप्रभृतीविपर्ययाशक्तिलक्षि
सिद्धात्यान पंचाशत्वान्यपानिन्त्यः पडक्रम ॥

नमो मोहो महामोहस्तामिस्रो ह्यन्धसंज्ञितः अविद्या पंचपर्वैषा
प्रादुर्भूता महात्मनः इति करणमेव कारणेनेन कार्यं क
रणभूतेनाविद्यायाणां विवेकेन नानात्मधीः अत एवानि
त्यानात्मस्वाहंत्वेन प्रतिविवेकेन रूपेणात्मके नष्टके विद्या
विवेचयत्प्रकर्मतन्कार्यकारणोपाते नत्तु प्रेमलनत्स्वप
विशिष्टायोत्तद्वैवेद्यायामस्तनाम विपाकरणाविषयोप
लब्धौ पुनरस्मान् यो कोपि: नत्तु बुद्धिरेव नपात्यात्माशंकार

बुद्धिस्तु गुणसंकीर्णा विवेकेन कथं स्फुटम् तु:
एवमात्मकेनापि विषयेदर्शयेदपि ।

गुणसंकीर्णत्वेन नज्ञानत्वेनैव केनाप्रमप्यसात्मकम् नके
व चैतन्यात्मा विवेकेन शक्यादर्शयितुं नहि विषयाकार
मात्मानमविविक्तायनः स्वयमिति नत्तु साक्षमतमज्ञाना
नैरविभवाद्विरंतरके यद्गुणासंकीर्णत्वाद्बुद्धिः स्वरूपात्मके
विषयविवेकेन कथं दर्शयेदिति नेहि वरणात्मनानमस:
सर्वेतः समाहृतमपि रजसापनेत्वदपसारणात् कापिदेव
प्रवर्तितेन सत्त्वविशेषेण प्रकाशकमपि सत्त्वं रूमेणानियतेस
त्वाद्यात्मनोविषयस्यविवेकेन प्रदर्शिकात्यन्ततमपत्तत्र:स
मंस्तत्त्वयात्मकविषयेबुद्धिर्दर्पणवदेव दर्शयेत्किन्तु गुणसं
कीर्णत्वात्तविवेकेनत्वभिद्रयाः बुद्धिर्हि विगुणात्वेपि नौलादि
वैलक्षण्येन सत्त्वभागस्यादेकात्मतिसंक्रान्तमपि कथं दुःखा
दिविविक्तं तयाध्यवसेत नोहि तदानीं दुःखादेरपि दर्शनेपि
नतत्तोविवेकेन स्वात्वादेरध्यवसायः स्यात् न च दर्शनमात्रे
मेव विषयसंवेदनेय येन प्रवेदायिविवेकः नस्पसाध्यवसा
यानोपि चेत् यद्यके प्रतिविषयाध्यवसायोरहमिति नेव ये
पूर्वदृष्टाद्दुःखादेरस्य विवेककर्तृत्वेशक्यात् नास्मादेवात्तस

ते
२११

399

न्यात्तमशक्यत्वात् तस्मात्स्वच्छायां बुद्धौ प्रति संक्रान्तोपि प्र
प्रकाशस्तद्योगात्तमस्त्वात् जाड्यमेवासादयेदिति कथं
सोपि विषयप्रकाशनकुशलः स्यात् अन्यथा स्वयमेवासौ
विषयस्य प्रकाशोस्त्वित्यक्रमम् सत्योप्ययं प्रकाशस्य भा
सनामिति एवं तर्हि विषयस्यापि साक्षात्तस्यैव प्रकाश
नमस्तु किमन्तरालपरिकल्पितेन बुद्धितत्त्वेन त्वक्रमम्
बुद्धेः किं कल्पनाकृतेनेति एवं हि शुद्धमात्मप्रकाशमप
स्यन्दितिरिक्तं न किंचिदपि प्रकाशेनेति सर्वं प्रकाशय
वेत्सभेदएव सर्वतः परिस्फुरेदिति ग्राह्यग्राहकभावाद्या
त्मा सकलोयं भेदव्यवहारः समाप्तः स एव चेह विचारयि
तुमक्रान्त इति विरुद्धमिदमभिधानेन भवेदित्याह ।

अभेदभूमिरेषा च भेदश्चेह विचार्यते ।

एवं परएव प्रकाशः स्वस्वातन्त्र्यात्स्वरूपं गोपयित्वा यदा संकु
चितात्मतामवभासयति तदा सकलएवायं भेदव्यवहा
रः समुल्लसेत् येनायं पुमानिन्द्रियप्रणालिकया बुद्धौ प्रति
संक्रान्तस्तद्द्वारः स्वाभात्मकविषयं वेद्यं परस्परं वैविक्त्ये
न जानातीति बुद्ध्यादिकल्पनेन कश्चिद्दोषः तदाह ।

तस्माद्बुद्धिगतो भावो विद्याकरणगोचरः ।

ननु विद्याख्यस्य करणस्य वेद्यएव भावो गोचरः स च बाह्य
एवेति कथमेवमुक्तमित्याशंक्याह ।

भावानां याति बिम्बत्वं वेद्यं धीकल्पनात्ततः ।

मातानहृदने सरूपषदोषः नैवमतोः किंचित्त्वोयस्याः ।
किंचिक्रदेनेतावदुपपादितं तदूरसमानेपि किंचिल्लेकस्य
रिदमेव किंचित्तानाति करोतीत्याशंक्यानदुपपादकं रा ।

किं विचक्रकेतत्तस्मात्तन्मयपानतत् गगनवतावदाह ।

गगनवाभिति माकल्पने चेवापरं नकम् ।

कलाविषयो हि किंचिन्मात्रगतमभिधायीत्युक्तम् इदं तु
तस्याविषयनियतवस्तुपर्यवसायीत्यवश्यमत्रास्य केन
चिद्विषयेण नियमितेन भाव्यं यद्वशात् वैषयिको रागसंयोगो भवेत्
किंचनदिष्टमुक्तम् अत्र रागतत्त्वमिति प्रोक्तमिति उक्तं च रागो
ऽनुरंजयत्येनं स्वभोगेष्वशुचिष्वपीति नन्ववैराग्यलक्षणो
बुद्धिधर्मोऽत्र सांख्यैर्निमित्तमुक्तमिति किमनेनान्येन रागत
त्त्वेनेत्याशंक्याह ।

न चावैराग्यमात्रं तत्तत्राप्यासक्तवृत्तितः । वि
रक्तावपि तृप्तस्य सूक्ष्मरागव्यवस्थितेः ।

नेरिति रागतत्त्वम् तत्रापीत्यवैराग्य एवमवैराग्यासंगेऽपि प
तेरेवानिमित्तमिति भावः कस्यचिद्विज्ञानिवृत्तविषयाकांक्ष
स्यावैराग्याभावेऽपि सूक्ष्मेतिकयाभिष्वंगो भवत्येव किंचिन्मे
भूयादिति प्रतिपत्तेरविरहात् तद्रागतत्त्वस्यैवायं महिमाय
इह ह्यवैराग्यादीनां सर्वेषामेव धर्माणां बाहुल्यं यत्तया
विशेषेणोल्लासयति तदुक्तम् धर्मादयोऽप्यभिष्वंगवासना
याएव पल्लवा इति समस्तोऽयं रागवर्गस्तत्तद्विशेषोल्लासात्म
नोऽत्रैव मतेन रागिणा नाशति यद्द्वेषोऽप्यस्यैव प्रसरस्तत्राप्य
निष्टपरिहारादावभिष्वंगस्यैव संभवात् तस्माद्यत्किंचनोपा
देयो वा किंचिन्मे भूयादिति सामान्येनाभिष्वंगमात्रं रागत
त्त्वमन्यथा पुनस्तस्यैव प्रपंच इति प्राग्निरूपितप्रायमित्यलं ब
हुना नन्वस्तु कलया किंचिद्रूपता विद्यया वा विवक्षाविषयता
रागेणेति नियतवस्तुपर्यवसायिता च नीता नः कर्तृत्वमकरवं क
रोमि करिष्यामीति तदुपपादकं कालतत्त्वमप्याह ।

कालतत्त्वं सादिभिन्नं तत्कर्तृत्वं कलयत्यतः ।
कार्यावच्छेदि कर्तृत्वं कालोऽवश्यं कलिष्यति ।

ते
ध..
400

ननु कर्तृत्वं नाम चेतनस्य स्वातंत्र्यं न तच्चतदनतिरिक्तमिति क
थमस्यानियम्यस्य सतः कालेन योगः इत्याशंक्योक्तम् कार्या
वच्छेदीति यथाहि कर्तृत्वं शुद्धमायीयं च तथाप्यनवच्छि
न्नाहंपरामर्शमयं कार्योनानुषितमेव ग्रन्यच्च दक्रियाप
दक्रियेत्यादि कार्यानुषितं येननास्य कलनयापि भाव्यमि
मेवमुक्तम् अवश्यमिति भावाभावाभासकमजीवितत्वा
कार्यक्रियायाश्चर्थः एवमेतन्नाश्रयेन परिमितोपि प्रमाता
नेन कालेन एवेत्यर्थसिद्धम् तदुक्तम् कालोपि कलय
न्नेनं तत्त्वादिभिरवच्छिनत्तीति ननु तामर्थक्रियामर्थयमा
नो जनः किं विज्ञायाद्दत्ते किं विज्ञजहातीति नास्ति विमतिः
कृतः पुनरयं नियमो यथा यागार्थी व्रीहिमेवाददीतेति नत्वो
हृमृगार्थी वस्त्रोनिषोममेवनेत्यनमिति तदवश्यमत्र केन
चिन्निमित्तेन भाव्यम् तत्र किमित्याशंक्याह।

नियतिर्योजनां धत्ते विशिष्टे कार्यमण्डले।

नियतिर्हि अस्मादेव कारणादिदमेव कार्यं भवेदिति निय
मात्मा हि स्मृतः विशिष्टकार्यमण्डले योजनां धत्त इति तदुक्तं
नियतिर्योजनां धत्ते सकेकमथिग्रहलमिति अतश्च निय
तामर्थक्रियामर्थयमानानियतमेव वस्तूपादत्त इति न क
श्चिद्दोषः न विहृतत्वानां कार्यकारणभावानिरूपणास्य यदुक्तं
नवात्कलायास्तावन्मायायाः कार्यत्वमुक्तं विद्यादिवत्तु एवं
पुनः तस्मात्कलामनुव्यमाविद्यारागास्त एवच कालो निय
तितत्त्वं च अस्त्वं प्रकृति तत्त्वमित्यादि श्रीस्वच्छन्दशास्त्रे स्थित्या
कलावत्किं मायाया एव कार्य इत्याशंक्याह।

विद्यारागोथ नियतिः कालश्चैतच्चतुष्टयम्। कलाकार्यं
प्रवचनिपातः ॥

कालश्चायं क्रमः श्रीपूर्वशास्त्रानुग्रहेणोक्तः तत्र हि नियतेर
नन्तरं कालस्यातिदेशः पूर्वं पुनः कालस्य प्रथमं निर्देशाय
माश्रयः यान्नियतेः कार्यकारणविषयो नियमनव्यापारः
तस्वाभास्या विकारणे पश्चाद्भावि कार्यमिति कालावच्छेदम
न्तरेण कथं भवेदिति यद्वा युगपदुत्पादादेषां न क्रमविवे
त्येवमुक्तं यद्यपि श्रीपूर्वशास्त्रे विद्यारागौ ततोऽसृजद्धि।
नावदेवोक्तं तथापि नियतिकालयोः कार्यत्वेन समनन्तरोक्तं
रणान्तरस्य साहाय्यादनभिहितत्वान्नन्तरमेवैव कारणाख्यक्तौ
नमस्याः कलाया एवाविशेषेण कारणत्वस्याभिधानादवि
शिष्टाप्रतिषिद्धं कलाया एव कारणत्वं पर्यवस्येदित्युक्तं पुन
स्वतन्त्रयं कलाकार्यमिति ननु भोक्तृभोग्यरूपतया विश्व।
तावद्धि विचित्रं चैतत्कलादि किं भोक्तृपक्षपातितयास्ये
माशंक्याह। भोक्तृभावेति दृष्टोक्तं तु पूर्वकम्।
भोक्तृभावावस्थाने हेतु भोक्तृत्वपूर्वकमिति भोक्तृत्वेयाण
वादिनोपक्रान्तमपि कलादिना किं विकल्पेनाथानेन पुरि
नमुपहेहितम् कार्यपर्यन्तीकृतमिति यावत् प्रतएव त
षां तु हि मन्त्राद्युक्तदेवावस्थानेन व्याप्य परएव प्रमाता माय
यापायममपश्यतेषयं सर्वेस्वः मलनरयितदेश्यं सर्वस्व
मध्यात्कलादिमुखेन प्रतिविनीर्णा किंचिदंशः परिमितता
मस्त्वानः पशुरित्युच्यते न च कलाविद्ययोस्तावद्भवं तेनि।
विवादसिद्धे नहि सत्वकर्तृत्वयोः प्रमातृधर्मत्वे कस्यचिद्वि
वादः रागोपि तद्धर्म एव भोग्यं प्रतिप्रकाशते हितत्वात् भोग्य।
पर्मत्वे संस्थन काश्चिदपि वीतरागः स्यात् भोग्यप्रसक्तोन्य
सविशेषेणारंजकत्वात् उक्तं च पञ्जनितमभिष्वंगो भोग्यवि·

ने
पं०१
४०१

नतिक्रियास रागोऽत्र भोग्यविशेषे रागो न हि कश्चिद्वीतरा
गः स्यादिति कालोऽप्येवं प्रथमेऽस्य सोऽयं शोभते स्थूलो वर्त
ते स्थूलतरश्चास्य मन्यामहे नोपयोगेन भविष्यामीत्येवं
क्रममासूत्रयन्समाहरन् लवत्रुटेनैव परिस्फुरेत् स एव
पुनरेवं कालेन कलितः सन् स्वोपदयाभूतायात्मक्रमा
वभासनपुरःसरं स्वमहं वाणिमेयमपि कलयेयदिदमा
सीद्दृत्तं भविष्यतीति नियतेः स्तु कर्तृत्वमात्रपर्यवसाय
पवेशकं माकर्तृत्वेव प्रमातर्यपेरति न नियमनादिय
मपि तथा मातरेवेदमेवास्मि करोमीत्यभिमानात् एवं
कालरागनियतिविद्याकलानिमित्तकाप्रहमिदानीमि
दमेव जानामि करोमीति विमर्शः प्रमातरेवाविनान्य
मेयस्यातिपृथक्त्वे कलादिभोक्तृभावतिष्ठतीति एतच्चो
गादेवाहि परः स्यास्ते विदः परे भोक्तृनलक्षणोपाशमित्यत
पुरूयात् तदाह ।

मायाकलारागविद्याकालो नियतिरेव च कंचुका
निषट्कानि संविदस्तास्थितो पशुः ।

कंचुकानीत्यावरकत्वात् तास्यताविति तच्छेदेन कंचु
कप्रामर्शः तत्र के मायाकलाशुद्धविद्यारागः कालो नियत्य
णा षट् तान्याहुरिति वा कंचुकानि मितान्यानि इति तत्सर्व
वेदहपुर्यष्टकादेरेवं वपरूपः पशुरिति भोक्तेति प्रतिपादि
ता य तेन पशुपतेः समावरणाः कंचुकषट्कं यत्र कंचुक इति
नकमामिहार्थे संविदः षट्कंचुकानीत्याशोकाह ।

देहपुर्यष्टकायेषु वेद्येषु किल वेदनम् एतत्वकं
समस्कांचयरवेद्यसमावृतः । एवं येषु देहादिषु प्र
अप्रमात्रकरूपत्वादेव प्रमातृत्वमायादिकं षट्कंचुकेन समस्कोंच

परिमितनामायादिनैवविदिक्रियाकर्तृरूपं वेदनं सोयमण-
किलागमेषूच्यते इत्यर्थः इदमेव पंचविंशेषुत्तत्वमित्युच्य-
ते यः पूर्वशास्त्रेषु प्रमातेति प्राणीति पुंगलमिति वोक्ते-
परस्यापि च संविदः चोक्तप्रमामायावशात्स्वं नानामि।
ति ननु एवास्य पुंस्त्वस्य श्रीस्वच्छन्दशास्त्रादौ न च तन्त्रागमे
नन्योक्तमित्याशंक्येन देवाव सेयं नवक्ते श्रीमद्रौरवेपि श्रीस्वा-
नन्यकलाकालविद्यारागनिमानरइमादिसामान्येनोपा।
रुष्य पुंस्त्वमेव ननु एवाभून्ममयानिवन्धनमिति एतत्पु-
श्रीपूर्वशास्त्रेतप्यानाभिधानामायत्स्वकारदेनोक्तं ननु नये
वपरीयास्यकैतुकषट्कस्याकिं सवेत्पूर्वनान्तः संभवन्तव
मार्शकाह।
इक्तं शिवतत्त्वशास्त्रेनादिदं मे गयन्तरेणाणुनः न स्वाह।
आवरणं संसारांकुरकारणमप्यवेन सोशुद्धिरावरणं सम-
रकारणत्वमोक्ते आणवं मलम् नवक्ते न च तत्स्यात्सर्वात्म-
गतात्वेभ्य तत्स्वत्याविभागनन्येव संसारांकुरकारणमा
णावैव तसोशुद्धिरिति ननु कथमेकस्यापवास्याणुमपत्व
मनत्वेवस्यादिमाशंकाह।
शिवदहनकिरणजालैर्दीप्तनाम्नायतोमरूपेव
आनंदरूपं तयाय इत्यतिनिजात्मनातत्तानन्या
सहजाशुद्धिः तेजोरीशग्रहाभ्यां हि केंचुकास्त्रिवि-
धः।
दाह्यतादित्यनेनास्याणुपायत्वमुक्तं भिन्नसैवाहि
आगमायायोभवत इति भावः यतः इति सर्वात्मभ्यः यद्वा
विज्ञानामस्तत्सांशिवासाद्यत्वादितिपाठोग्राह्यः नवक्ते न च
विज्ञानामस्तत्सांशिताशिवशाशिनः स्यान्दमान पामलया
विज्ञानामस्तत्सांशितनः सामान्येति पूर्वतः कंचु-
मलाद्यपतत्स्वभ्यो निरस्येन पलतः

कानेदांशसत्वमवच्छिन्नमित्येवमुक्तम् अनिदंपूर्वतयास्य
नादिकालानुवन्धित्वात् अत एवास्याः सहजत्वानाश
कालिकावदसंतस्य भेदेनाख्यानम् तदुक्तं तत्र शिवस्य
स्यादात्मस्वनादिकालानुवन्धिनीचितिवत् ह्यमानवैज
यतीतस्मात्स्यात्तिभात्यनन्येवेति एवमाणवमलावरण
तोच्छ्रशोरीश्वरस्तदीयमलापिक्षापिकानिरोधशक्तिगुह
कर्मैणावस्थितिस्थाने मायानाभ्यां सह त्रिविधो मलईश
शक्तिमायाख्यः आवरणाख्यत्वात्कंचुकरूपो वन्धः तदु
क्तं तत्र एवं महत्तात्मसासहजेनाविदुचेतसः पुंसःप
रमेश्वरानुग्रहात्तः प्रवर्तते कंचुकोस्यविपश्यति एवं वस्तु
वयभाजपवादिकलायोग्यताभवेदिति भावः अत एवात्र
वदविद्कलायोगे मायपन्ययोक्तम् अत एवाह ।
तस्याहितापाचितिरिव स्वच्छस्यनिमज्जते कलासंज्ञा
॥ अनयाविद्धस्य पशोरुपभोगसमर्थता भवति विद्या वा ।
स्यकरनः शरणात्मदीपकप्रभावाभृत स्यात् तुः स्वसंविद
याविविनक्तिपशोर्विभागेन रागश्च कलातत्त्वात्कु विवद्ध
कर्याविनात्मस्मतयः त्वकंवार्छातिनयतः सर्वानिसुखवेत्स
विद्यानन्दम् एवमविद्यामलिनः समर्थितविद्यु
णाकंचुकवलेन गहनोपभोगगर्भे पशुरशमयो
भूत्वः पततीति द्वितीयेति स्वाभाविकापवास्याधि
ने कलाभ्रमाकंचुकवयेणाहृतत्वात् स्वच्छस्येति
स्वभावतः सूक्ष्मेणापि प्रथमोद्गमनात् सूक्ष्मसर्वाः
प्रस्याश्चकिंचित्प्रकाशत्वेन शरणात्मदीप
कप्रभावेत्यकंचुकविवक्षास्यानीय
मात्मा ॥ ॥

अविद्यामलिन इति अविद्ययाणवेन मलेन तदुपलक्षिते
श शक्तिमायाभ्यां च मलिनः संछादितस्वज्ञानक्रिय
इत्यर्थः त्रिविधकंचुकवलनेनेति त्रिविधस्य कलाविद्यारा
गात्मनः कंचुकस्य वलनेन किंचिज्ज्ञानकर्तृत्वाद्युपोद्बलके
न सामर्थ्यविशेषेणेत्यर्थः एवमाणवादिकंचुकत्रयेण
सह षट्कंचुकानीत्यत्र भेदपन्तरत्वम् कालनियमाभ्या
नभिधाने यमाशयो यत्कलादिशुद्धेन त्वशुद्धिरिति यश्च कृत्वे
नि: कलादिभिरेव शुद्धैस्तत्कृत्स्नं द्रष्टव्यमित्यभिप्रायेणेत्यनभि
धानेनाभावादिति अधोमुख इति मायीयभोगोन्मुखत्वान्न
नु पङ्कत्वे एवं मलस्यावरकत्वात् कंचुकत्वमेवं वकंचुक।
मिति कथं षट्कंचुकानीत्युक्तमित्याह ।

एतेन मलः कस्मान्न कंचुकवदणोः कलादिकेन षट्कवत्

एतेन मायादीनां षण्णामेव कंचुकत्वाभिधानेन कंचुकवदि
त्यन्तस्थानत्वात् एवं मलावृतस्यापि मतो हि द्विषमः प्रोक्तशा
वरणोपायं कंचुकषट्कमिति अत एवोक्तं न षट्कवदिति
न रक्ते एवं वपुः अमलस्यान्तः मलः कंचुकवत्स्थितः न षट्कवत्कं
चुकानि सन्तीति एतदेवोपसंहरति ।

एवं कलाद्यवनतस्य किंचित्कर्तृत्वलक्षणो विशे
षाभागे कर्तृत्वे चर्चिते भोक्तृपूर्वकम् ।

कलाद्यास्तावत्किंचिद्रूपता विशिष्टं कर्तृत्वं लक्षणं न त्वेव
शोष्यभागयोरवस्थितेर्विशेषाप्राप्य यत्कर्तृत्वं तद्भोक्तृ
पंचर्चितेन विद्यासुखादिकमेव गोचरीकृत्य भोक्तृत्वायोपकल्पते
न विद्यायोक्तमित्यर्थः न त्वविशेषणभागावस्थितेन वा किं
चिद्विवक्षितमित्याशंक्याह ।

त
५०२
403

विशेषणेन यायोऽत्र किंचिज्ज्ञागस्तदोदितम्।
वेद्यमात्रं स्फुटं भिन्नं प्रधानं सूयते कला।

इह कलातत्त्वस्य स्वयमनवच्छिन्नत्वेपि किंचिद्विषयत्वात्किंचि
द्रूपत्वेनाणमिति किंचिन्नवेद्यपेक्षत्वमेवानिष्टत् ततश्च तद्
णप्रयोजकीकारेणाहमिति सद्भाववेद्यविशेषापेक्षयाव
च्छामान्यात्मकं भोग्यरूपं प्रधानं कला सूयते वहीरूपत
या व्यक्तिं नयेदित्यर्थः तदुक्तं ततएव कलातत्त्वादव्यक्तम
सृजदिति नच भिन्नं प्रतिष्ठेनियतत्वादनेकमिति यावत्
कलादीनां च तथात्वेपि स्फुटेन रूपेण स्थूलमित्यर्थः न
नु भोक्तृभोग्ययोः परस्परापेक्षित्वात्कथं नाम क्रमेणोत्पत्तिः
संगच्छते नहि भोग्यं विना भोक्तृत्वं प्रसूयं भोग्यं कलासंत
रस्य काभिन्नाशंकाह।

सममेव हि भोग्यं च भोक्तारं च प्रसूयते क-
ला भेदाभिसंधानादविभक्तं परस्परम्।

भोक्तारमिति भोक्तृगतं भोक्तृत्वमित्यर्थः यत् सद्भोक्तृभो
ग्यात्मकमुभयं परस्पराविभक्तं सापेक्षमित्यर्थः वस्तुतो हि
नयोर्भोक्तृत्वभोग्यभावेन सदा सर्वत्र संभिन्नत्वं स्यादुक्तं रूप
यमयत्वेनाभेदेपि मायीयभेदमभिसंधाय परस्परमपे
ताललक्षणमविभक्तत्वं दर्शितमित्युक्तं भेदाभिसंधानादि
ति ननु नयोरेवमवियोगे न कोऽप्येवं स्यादाशंक्याह।

भोक्तृभोग्यात्मतानस्याद्वियोगात्तु परस्परम्।

वियोगाद्धिति परस्परसापेक्षत्वाभावात् नन्वेवं वियोगं भो-

विलीनायां च न स्यां क्तृभोग्यात्मतापि मा भूदित्याशंक्याह।
तस्मान्मायापि न किंचन। भोक्तृभोग्यासनालक्षणो हि लो
मेयप्रलीने संसार एव न भवतीति भावः यदुक्तं तैनाशुद्धाम्।
मयस्य कर्तेव्यो भिन्नाभिन्नः यदाहाभः मर्त्यं [illegible] ननु दाम्यात्स्यमे यदमिति

ननु कथमेतदुक्तम् प्रत्युत पूर्वं कलातो भोक्तृरूपे रागविद्या
दियुगमप्युक्तमिति तत्त्वमिति क्रमेण भोक्तृभोगे स्यादुक्तस्यादि

 नन्वीश्रीमद्भैरवादौ रागविद्यात्मकं द्वयम् सृते
 कलादि युगपत्ततोप्युक्तमिति स्थितिः।

ननु इति रागविद्यायुगमप्यसृजदनन्तरमित्यर्थः तदुक्तम्
नन्तरं नित्यं रागविद्यायुगमप्यसृजदनन्तरं इति रागाविद्यारागयुक्तं
कलेत्यपरः कलायास्तु यस्मादेताः प्रजज्ञिरे विद्यारागप्रक्त
नेयायुगमायुगमक्रमेणाविति तथाचश्रीरौरवे कलातत्त्वाद्राग
विद्येहेतुत्वेनैवं बभूवतः प्रत्यक्षे च तत्तद्गत वाक्यभेदेन यावः
प्याहिसममेवोत्पादः रागविद्याशक्तानि सम्यमभूत्रितिमक
वाकालेन यस्मात् पूर्वं प्रतनोत्पत्त्याभेदमवलम्ब्य मायातत्त्व
कलयोरिमायुक्त तथाहि वातिककारस्तद्भेदेन मायाप्याद्या
ख्यातवान् इतिकारस्तानन्तर्यामिति यत्तदेवमन्तेविषये

 उक्तमर्थविभागेऽत्र क्रमः स्यात्तथाप्यलम्
 उक्तमर्थविभागेऽत्र क्रमः सम्यगुपपद्यते।

रागमात्रोविदंसर्वं विदं स्यादयं रागन्ते।
उच्यते इति वक्ष्ये तुहिस्यतथासिद्धतामभिप्रेत्यानिर्विलम्ब
मेवेतदेतोत्तरमिति क्रमस्त्यमत्रवदाभिप्रायः क्रमोऽर्थविभा
ति तथाप्यलमत्यर्थरागविद्ययोरपि परस्परस्यैकक्रमोक्ति
तस्यार्थः सर्वपर्वाहिमान् रागतांसर्वं वेत्ति विद्यतासर्वेजस्य
त्यतोऽस्यभावोऽपिक्रमः कथंतत्तमेत तत्र यथैव तत्कथं भोक्ता
भोग्ययोर्युगपदुत्पादोऽभवतेवोक्तवस्याशङ्काह।

 तथापि वस्तुसत्तैषामिहास्याभिर्निरूपिता तस्याः

वतक्रमः कोपिस्यात्तासापिविपर्ययात्।
तथापीति एवमेषां क्रमसंज्ञावतोप्यस्त्वर्थः वस्तुमत्त्वेति
वस्तुतो भोक्तृभोग्ययोः समतापारमार्थिकः संभवः स्यादर्थः तत्
क्रम इति परस्परसापेक्षत्वात् यत्क्रमतेनैवान्यत्र प्रत्येवेषां

तं
५१·४
404

वात्मत्वेन यथाक्रममवस्थैव सृष्टिरित्युक्तमिति यदेवात्र वस्तु
सत्तामपहाय संभावनामात्रेणाक्रममुच्यते तस्य तद्विपर्यये
नाप्यसौ मात्रांशेणात्मादावनन्तरं भोक्तृत्वोपादर्शनात् तस्मात्
त्रैव प्रतिपत्तव्यमित्याह ।

तस्मादिह प्रतिपत्तिर्नो कार्या शास्त्रोदिते विधौ ।

शास्त्रोदिते विधाविति रूढशास्त्रोदितविधिमाश्रित्यैवास्थी
यदेव हि तत्रावैवक्षितेनैव कलातत्त्वावगादितत्त्वत्रयं सं
पन्नमिति प्रमाणपुनरंगोपहासमुत्पादयत् तत्स्वरूपनिरूप
णात्मिकाहि विचाराहेतुमाने न यथाक्रमतानुमानादृश्यमाशार
वेनसन्मकमेव न्याय्यः ननु वेद्यमात्रं प्रधानमित्युक्तं न च वि
शेषरूपस्य सत्त्वादेरवेदनात् पृथगस्य वेद्यत्वमसंगत्या
शंक्याह ।

एवं संवेद्यमात्रं यत् सुखदुःखविमोहितः
भोक्तृस्थितेयत्नतः प्रोक्तं तत्साम्यात्मकमाहितः ।

एवमुक्तेन प्रकारेण संवेद्यमात्रमवयवत्वात्सुखादिभ्यो भोक्तृस्थे
कांशतत्त्वरूपतयाधिरितिनीतान्नमास्ये ततो विशेषस्यासा
मान्यपूर्वकत्वाद्धेतोः साम्यात्मकमविभागरूपं तदाहितः प्रो
क्तं कारणतया निरूपितमित्यर्थः ननु सत्त्वरजस्तमसां सा
म्यावस्था प्रकृतिरिति सांख्याः तत्कथमिह सुखादिभ्यस्त
दात्मनेरत्युक्तमित्याशंक्याह ।

सत्त्वं सत्त्वप्रकाशत्वात्प्रकाशो ह्लाद उच्यते सत्त्वं रजः क्रि
यात्मत्वात् दुःखं तत्तदनुः क्रमः मोहस्तमोवरणकः प्रका
णाभावयोगतः ॥

ननु सत्त्वस्य प्रकाशरूपत्वमसिद्धं त्रयो
सत्त्वं हि सत्त्वमेव न प्रकाशात्मकं प्रकाशो ह्लाद उच्यते इति ह्ला
दश्च सुखं स्व मतकारमयत्वात् दुःखमिति प्रकाशाप्रकाशद्वयम् प्रकाशैव
हि रजस्तमसोरनयोर्मोहः क्रियात्मतादिभावाभावरूपतयास्य
त्मिकत्वात् नन्वेवं दुःखस्यक्रमिकत्वमसत्क्रियात्वेनाक्तं तत्रसमं ॥

क्रियाहितदनः क्रमशः इति तदत्तदोरिति प्रकाशाप्रकाशयोः
तदुक्तम् प्रीत्यप्रीतिविषादात्मकः प्रकाशप्रवृत्तिनियमार्थी
इति सत्वं लघुप्रकाशकमुपष्टंभकं चलं च रजः गुरुवरणक
मेव तम इति च श्रीप्रत्यभिज्ञायामपि सत्वानन्तराक्रियाप्र
स्तद्भावोपि मायपशोः इत्यात्मातदन्तोद्रः रवेस्तोषि सत्वतमो
मयमिति तदेवं सत्वरजस्तमसोसाम्यात्मकमव्यक्तं रूपं।
प्रधानमित्युक्ते ननु प्रधानस्य यन्त्वयमेवरूपं तत्कथं कार्यं
तत्प्रति प्रभवेदित्याशंक्याह ।

तयुतसोभमाप्यमाद्गुणाः कार्यं प्रति नवते प्रभवत्य
स्यविनाशोपनस्यकार्यमदः उय उक्रमेवातिशा
यानतानेरविरुः ।

तेस्मिन्गुणास्तत्वानन्तर इति गुणानां वैषम्यादिति
कार्यमिति महदादिविजानीयामिति वसरे पवाक्यमिति न पुन।
यतस्त्रपराभुवनाधनिरूपणावसरे भावः तदुक्तं तत्र उपरिष्टा
विहायसे ननु तद्यवावयार्थमिति ते न तेन तत्र संबध्यात्गुणाः प्रव
हियायस्त्र प्रकृतेर्गुणाः सन्ति ते कारणं कार्यमनु तद्वैषम्यादितु
वैतयिये न वैषम्यमनायन्नेकारणं तोभान्तरेततः कार्य
तत्कारणतात्रपयरामर्शावैराग्ययत ननत्सगुणकिंसिद्धमस्मिन्नुपक्र
बीजांकुरतोऽकरादिवदिमन्ते रमेव प्रकृतेरेव कार्यमत।
नेत्रीसृष्टवेशास्त्रगुणास्तत्वान्तरमाययार वयामिति विरुः श्रीश्री
नोन्मुखमत्वयाहितीयद्रूपमायया रित्यर्थः तदुक्तं तत्र गुणा
करणवनायाउपदेशप्रवृत्तयाजानीयुरित्यर्थः विभागोपि सर्वमेवदर्शितम्।
नीति प्रवृत्तवशास्त्रिवदुवनविभागोपि दर्शितेगुणभेदतः।
त्याह ।

भुवनेष्वथ योगेवाज्ञदर्शितेगुणभेदतः।

तदुक्तं प्राक् क्रमात्तमोरजः सत्वेगुणपंक्तयः स्थिताः इति
तासांविंशदकालः त्रिंशदध्यकविंशतिरिति ननवस्तनासा

ते
१०५

त्कथंकारे कार्यजननायौन्मुख्यमेव जायते येन तत्त्वमपि
स्यादित्याशंक्याह ।

ईश्वरेच्छावशक्षुब्धलोलिकं पुरुषं प्रति भोक्तृतां
यस्तं तत्रेशः प्रकृतिं तां भोग्यरूपणम् ।

यस्तं तत्रेश इति श्रीकंठनाथः तदुक्तं एवंविधप्रयाणेन तद्दल
णामहितपुरा श्रीकंठगुरुणाज्ञातव्याकिमायाति नन्वण
न्इति एवं च सांख्यानामिवास्माकमपि नेन तत्त्वाद्यं यत्संसोऽ
विकारत्वादन्यमेतद्दशयोरविशेष एवेति वस्तुवस्तुकम
पि प्रतिप्रकृतिः किमिव न महदादिविकारजातं जनयि
तुं प्रवर्तते महन्यात्मनः स्वभावस्यानपेतत्वात् नवास्यां
दृष्टाह मतेनेति न पुनरेवं दर्शं प्रवर्तेत्र्यमत्र संख्यानमसं
वेतमात् तस्मादनिर्मोक्षप्रवादइतराह ।

तेन युक्तोऽपि तत्साम्यप्रकाशे यत्र किं न सा
स्तेन पुंसा विकारित्वादिति तत्सात्र बाधकम्

तेनेति एवंविधं नियतमेव नियतमेव पुरुषं प्रति प्रसाः
सूतं तत्रेशः कर्त्तात्मभेदस्यासौ प्रत्येकस्य दर्शनेनैवमेतत्स
सर्गादिभ्यायप्रकृतमेवाह ।

गुणेभ्योऽवुद्धिमतत्वं तत्र सर्वेतानिर्मलेन ततः शुभ्रकाशः

तत्र स्मात्तत्त्वेशः कर्त्तैकोऽसर्वेषामप्रतिविम्बत्वमाख्येति ।
हेमोदिनिर्गमः शुद्धिमतत्वमित्यर्थोजाते तदुक्तं अष्टगुणानेभ्यं
पियामिति ततः इति सर्वेतानैर्मल्यात् ततः स्व वुद्धितत्त्वात्
प्रकाशोऽप्रतिविम्बमायतानन्यानामाभावाहास्यं वेद्यप्रभृतः क
र्याभित्याशंकाह ।

हि पुनरहारे समन्तालाप्रति विषयप्रतिविम्बं च तस्यामहङ्कृतं च
तिभेदतद्वहः माया यावलवनेप्रव भ्यात्मसंविस्तरकाराणांवो
रिद्दपाहितद्वहः वोहोविषयप्रतिविम्ब ॥ पेसोऽनंतशयनम् ।

मततारकमनृहारकंच

नमायंप्रमत्वाहेग्रमञ्जेन्मत्वाहो ग्राहिशहात्स्वमादि प्रवृद्धि

स्वयपुप्रस्थापितपवाधोप्सा: परिस्फुरेदितिभाव: ननाह

स्पत्वानहाहितावियाप्रतिविम्बसहिस्नुतालत्वणाहुनि:

शुद्धेरविंषयावभासकोबोधोभवेदितिसंवेध: ननुजडत्वा।

हुहिबोध: कथंविषयंप्रकाशयेदित्याशंक्याह सवमादि

बोधस्यैसाबुद्धिरपियात्मेसंविद: शुद्धबोधस्यप्रकाशस्याकि।

गाविभावस्तस्यफलमालेवनेस्थिर: प्रतिविम्बाधारस्यार्थ:

ततस्मासात्मसंविदभिव्यक्तिस्थानत्वाहेतोरस्याहस्वात्मा।

बोधेनशेष्महावलेविषयप्रकाशनायसमर्थइत्यर्थ: तद्

के प्रकाशोविषयाकारोरेवद्वारेनवाक्कावितु शुद्धबोधप्रबुके

भूमित्वाद्धायोहूतिमतेतामतेति पवंबुद्धे: करणारूपतानिर

प्रकारणारूपतामप्यार।

बुद्धेरहंकृतात्दे प्रतिविम्बितसंक्रान्ते: प्र

काशोवेद्यकलुषपदस्मननात्मता।

प्रहंकारादित्यर्थोत्तातेतदुक्तम् धीतोहंकृतमिति सावता।

हंतेनशुद्धप्रकाशस्याभिव्यक्तिस्थानभूतेवेद्यकलुषेवबुद्धिद्व

स्यात्मानिप्रकाशेयदिदंकरोमिजानामीति अहमात्माभि

मानः ननुबुद्धिबोधोपि नेशेकोद्बुद्धिबोधोपंवेतनेनाप्रभु

स्यते भोग्यतेवास्यसंसिद्धयेनोत्पन्नोनुभूयते इत्याशुक्त्वाभो

स्पनाहेयपवेतिकथमिदन्तामाजनेनास्मिन्नहमिस्याभिमानो

निश्चयिस्वपगच्छदित्याशंक्याह प्रतिविम्बसंक्रान्तइति प्र

भिव्यक्तेप्रमासमुद्दिश्येत्यर्थ: पवमापिनायमात्मन्यहमभि

मान: किंतनात्मतवायोबुद्धावेवात्मप्रतिविम्बस्यावभा।

पारनयानदेकपरिणामत्वात् प्रसाद्यस्यापारंमाकार्यमाह।

प्रेरितोजीव।

नयायंचावियश्चेषवाशु: संरंभरूपया

ते
४·६
४०८

नायस्मादस्यथामरणंपुनः।

संरंभरूपयेति अहंकृतेन संरंभोत्पत्तिरपि हि त्रिहति मन्ता
त्वाद्रूपाद्रूपमिममुक्तम् तदुक्तं पंचकर्मकृतो वायोः जीवना
य प्रवर्तकः संरंभो हंकृतो द्वितीयीति अन्यथा अशक्तिः एव
महंकृतः संरंभात्मिकया ह्युत्पाणादीनां प्रेरणमप्रेरणं
वकार्यं येन सर्वेषां जीवनं मरणं वा स्यात् एवं चास्य अहंकृ
तः शुद्धविद्यान्ते प्रमयात्मत्वा अभिषेक्ष्यति सततत्वांतरमोदि
तादहंभावाद्विशेषो यदि यं जगद्ग्रामनात्मरूपायो
गुह्यादभिनिविशति तत्सह।

अत एव विशुद्धात्मस्वातंत्र्याहंस्वभावतः अकृत्रि
मादिदंतयाहिमकृतिशब्दितः।

इदमित्यहंकृते अन्यादिकृत्रिमम् ततस्यकृत्रिमत्वे किं
प्रमाणमित्याशंक्योक्तं कृतिशब्दत इति श्रीपूर्वशास्त्रे यद
हंकृतमित्युक्तं कृतेः कृत्रिममेवोच्यते करोतेरेवमर्थत्वात्
एतदुपसंहरन्नमदवतारयति।

अस्य स्वकारणस्कन्धोहंकारस्य निरूपितः त्रिधास्य प्र
कृतिस्कन्दः सात्त्वराजसतामसः।

त्रिधेत्येकैकस्यां गुणात् तत्सात्त्विकस्यतावत्प्रकृतिस्कन्दं
निरूपयति। सत्त्वप्रधानादहंकाराच्छ्रोत्रकेशस्पर्शिनः स्फु
टम् मनोबुद्ध्यतषट्कं तज्जातं भेदत्वकल्पने।

प्रधानेनत्रनेतेषाम्मनोविश्वेनत्रिहीनात्रगुणभूतयो रजस्त
मसोरपि सद्भावाद्दर्शिनः स्फुटमाकेशस्पर्शिन इति सात्वा
नत्वरूपमत्रत्वमवगात्मकत्वादहंप्रत्ययस्य मनोबुद्ध्यतषट्
कमिति मनः षष्ठानीन्द्रियाणीत्यर्थः तदुक्तं श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जि
ह्वाघ्राणस्य मनसा सह प्रकाशान्वयतः सत्वात्तेन सात्त्वि
कसात्त्विकरोति नन्वेषामेकस्मादेवाहंकारादुत्पादोपि कथं
मनसः॥

सर्वमेव विषये त्वेषां च नियतमित्याशंक्योक्तं भेदस्तु कथ्य
तेऽत इति भेद इति विषयस्यैव यस्मात्तेन तात्पर्यमुपपादितमित्यर्थ
नवाह ।

मनो यत्सर्वविषयं तेनात्र प्रविभुद्धितं सर्वतन्मात्र
कल्पने विशेषणमहंकृतेः ।

तेनेति सर्वं सर्वविषयत्वेनाहंकृतेरयं च प्रेत्येति सर्ववशा
स्वरूपविवर्धितानीति भूतादेस्तन्मात्रः स तामसस्तमसाद्युक्तः ते
न तमः प्रधानादहंकारात्तन्मात्रारम्भ उत्पादइति नास्ति वि
वादः तमस्तु मनः प्रधानेऽप्यहंकारे सम्भावनादेषामस्मात्स्मि
युतत्वमिति तत् यदुक्तं प्रमोत्स्यामि भुवनाः सर्वे सर्वे सर्वत्रगा
मिनः इति तत्तु नहि शिष्टात्मात्मिकादहंकारान्मनो जाय
तेऽस्यास्य सर्वविषयत्वं एवं यस्मात्मनसः सर्वविषयत्वं प्र
तदेन्नायते प्रतस्तदेन्नायते यदहंकृतः सर्वतन्मात्रकारण
त्वं येन मनसः शब्दादीनां च ग्राह्यग्राहकभावो भवेत् एवं
बाह्यबुद्ध्यादिस्वरूपस्यासाधारणक्रियासत्वेनान्तःकरणत्व
मेवाह ।

बुद्ध्यहंकृन्मनः प्राज्ञ बोधसंरम्भरोषणे
करणबाह्यदैवैर्यैर्बाह्यैनन्तं धृतैः कृतम् ।

बोधः शब्दादेर्विषयस्याध्यवसायः संरम्भोऽहमात्माभिमान
पञ्चरणमिच्छासंकल्पः प्रत्यवेक्षिप्राणाकरणेन तावदस्य त
त्र नवस्यमाणश्रोत्रादिनस्यासाक्रियाविषयत्वाद्यासा बा
ह्यरूपत्वात् तस्मादन्तःकरणमात्मत्वादेवान्तःक
रणाभ्यामित्युक्तं बुद्ध्यहंकृन्मन इति इदन्तु संस्कारे ननु बाह्य
करणानामपि श्रोत्रादीनामवभासात्मनोऽस्त्यनिमित्तं सम्भ
व बोधादीनामात्मनत्वे प्राप्तेनेयन्ते इति किमन्तःकरणाय

ते
पं० ७
४०७

देशेनेत्याशंक्याह वायुमादिग्रन्तर्मुखत्वानामपि वायुस्थित्या
णानैव बोधादिकं नैशकाभिनयः यदि नाम हि वायुस्था
साक्षमानन्तर्मुखत्वेन तथा संभूय बोधादिरूपेण संबद्धा प्राणालोच
नावसरे बोधादेः प्रपुपलंभो न स्यात् प्राणो हि बहिर्मुखः
तानो बोधादिकमिति कथमनदेकस्मिन्नेव काले भवे,
न हृदयपनेन च युगपदेतदिति तदुक्तमुक्तं वायोरिन्द्रियाणेवं
नर्मुखत्वानिसान्ते संभूय बोधादेः साधनमिति तदुक्तं ग्रन्
मुखगतानां च विना पर्यायं प्रकल्पेनताम् वायोर्बुद्ध्यादिभिः सा
कं न स्युरिच्छादिकाः क्रियाः इति ननु चैतन्यावभासवनाम
णाप्यबोधादिविदध्यादिरिति किमिति रत्नकं रणेरित्याशं
काह ।

प्राणाश्च नान्तःकरणं जडत्वात्प्रेरणात्मनः
प्रयत्नस्याविबोधांशे हेतुतेति निश्चितम् ।

प्राणाश्च जडत्वादन्तःकरणं भवेदिति निश्चितमिति संबन्धः
ननु जडमपि वा स्यादिकं बोधे प्रमाणकरणमिष्टमित्याश
ङ्क्योक्तं प्रेरणात्मनः प्रयत्नस्याविबोधांशे हेतुत्वादिति प्र
मेयाणां करणं प्रयत्नं विना न भवेत् प्रयत्नश्चेच्छात्मैवेकः
इच्छा च बोधपर्यायैवेति प्राणस्यान्तःकरणत्वाभ्युपगमेऽपि
बोधादिकार्यं प्रायिकेन करणान्तरेणावश्यं भाव्यमिति कि
मुष्यादिभिरपराद्धं तदुक्तं प्रयत्नः करणं प्राणमिच्छन्ति
केचनने प्रयत्नेन विना मास्ति नास्ति द्वौ कारणतां किं इति
नन्वन्तरूपतया विशेषादेकमेवान्तःकरणमस्तु किमस्य चै
विध्येनेत्याशंक्याह ।

अवसायोऽभिमानश्च कल्पनं चेति न क्रिया
प्रकल्पनाननन्ताविं त्रयमभेनतः कृतो स्फुटम् ।

वं

नैकरूपेति मितिसन्निकर्मो नाभिन्नत्वात् प्रत्यक्षवत्स्वेदेना
भिमतस्यावसायो येषामेकविषयत्वेपि विभिन्नेकार्यंम
वेदितिभावः नतु कर्म कर्मिमेतिः मितिश्च वनानाभिन्ना
येवाचकाः इच्छासंरंभवोधाद्यास्तेनान्तःकरणानियेति
ननु संविदितेनावत्करणेन स्यात् बुद्धिश्च मनोऽहंकारव
न संवेद्येति कथमस्याः करणत्वमुत्पन्नेऽस्मा शंकाह ।

न च बुद्धिरसंवेद्या करणानामनोयथा यथा
न चासंवेद्यबुद्धित्वादलन्तद्धक्रिनः ।

असंवेद्यबुद्धित्वादिति सोऽयमभ्युपगतः अथ वा प्रयोगः बु
द्धिः संवेद्या करणत्वात् यत्करणं तत्संवेद्यं यथा मनः यन्न
संवेद्यं तन्न करणं यथा घटादि बुद्धिश्च करणं तस्मात्संवेद्येति
संवेद्यत्वेवास्याः गुणानितत्वेदहेतुः यथानेनानैकान्तिकत्वे
नस्तेगुणानितत्वेन संवेद्यविनमिष्यते बुद्धिस्थापि संवे
द्यत्यमानाविकल्पनाद्वेयाघ्रपदे न तु भवत्वेषामन्तःकर
णत्वं बुद्धीन्द्रियाणां तु नमनोऽवदहंकारिकत्वेऽपि नियतवि
षयत्वेऽपि किं निमित्तमित्याशंक्याह ।

शब्दतन्मात्रेष्वनाविशेषाद्दहंकृतिः
साधारणे करणे यावज्ज्ञानेऽग्न्यनभोऽदिता ।

अहंकारस्याहि मनःसिततमेसविशेषेणतन्मात्रकल्पनवे।
शिष्ट्रप्रयोजनके बुद्धीन्द्रियवर्गे तु नैयत्येन येनैषोनियत
विषयत्वे भवेत् यतु केनत्र मनासिजन्येसर्वतन्मात्रजनन
सामर्थ्ययुक्तः सत्तनकः श्रोत्रेत्वश्वाहनननमसामर्थ्यविशि
ष्टशक्ति यावज्ज्ञाणगम्यजननयोग्यमात्रयुक्तः इति पंचवाहंक
रिकत्वादेवेषां विषयेष्वनियमोऽपंक्षोऽयंशब्दमेवैकं शृणु
ति नस्पर्शादिजकस्पर्शमेवैकेनेतरत् यावज्ज्ञाणगन्धमेव

कमिति चेः पुनर्नैवाणहंकृतो जन्मनियमेममकारण
मित्युक्तं नह्यहंकारस्वरूपनिरूपणानभिज्ञानामेवैते
षाम् नेत्वषामुन्येयेग्राह्यग्राहकभावनियमान्यथानुपपत्त्यै
भौतिकत्वमुक्तं यदाहुः घ्राणरसनचक्षुस्त्वकोत्रेणोन्द्रि
याभूतेभ्य इतितेन पार्थिवत्वात् घ्राणं गन्धस्यैव ग्राहकं
न रसादेर्यावदाकाशरूपत्वात् श्रोत्रं शब्दस्यैव ग्राहकं न
स्पर्शादेरिति युक्तं चैतदित्याह ।

भौतिकत्वमतोऽप्यस्त्वनियमाद्विषयेषुत्वम् ।

पृतस्तन्नह्यतिविशिष्टाहंकारजन्यत्वेऽपि विषयनिय
मायद्भौतिकत्वमप्यपेक्ष्यम् तदलमस्तनाकिंविदत
हाद्योमिमर्षः एवं प्रपमानवायुरोपत्वात्त्विन्द्रियग्राह्यः
स्यात् तन्न क्लृप्तिकत्वानस्यनवेष्यते भवद्भिर्वायोरग्राह्य
त्वेनाभ्युपगमात् हीन्द्रियग्राह्यस्य द्रव्यदर्शनेस्पर्शनेव वा
युद्धत्वामितिकथमेकेन्द्रियग्राह्यतामियात् किंचत्व
गिन्द्रियस्यापिवायादिद्रव्यग्राहित्वं नङ्गनां च यथोक्तत्वग्
न् स्पर्शान्तरगृह्णीयाद्वायुपकृतित्वात्स्य प्रकृतिप्रकृमेणो
वद्ग्राह्यग्राहकभावनियमस्यौकत्वात् एवं चक्षुः तेजोद्र
व्यतद्गतमेव च रूपं गृह्णीयात् न पृथिव्यादिपतेजःप्रकृ
तिद्वाद्रस्य एवं कर्मणि सामान्यसमवायेचेन्द्रियप्रत्य
त्तत्वेन स्याद्विन्द्रियाणां भौतिकत्वमेषां च तद्धर्मकत्वात्
द्रव्यं चैनतत्त्वेन स्यादेवं भौतिकानीन्द्रियाणीतिवाच्यं य
दग्रकारिका च तद्रव्यगतान्स्पर्शादीन्ग्रहीतुमाहतः क्वचः
द्व्या संघातिनमेवैवगृह्णातिनच माहन्त घ्राणेन्द्रियाणि च
त्वगृहाद्युरूपाणिचैवादेर्यतो न नियमो द्राणामेवविषया
णां च कल्प्यते ॥

भौतिकत्वाच्च नियमेकर्मसामान्ययोः स्फुटं देवस्योद्गृहयो
नस्तुः समवायेच देहिनश्यति न त्विन्द्रियाणां प्रकृतिनियमे
विषयनियमात्वोसांक्रिमन्यथैव प्रतिपादयता भवता भौति
कत्वेनावधिरस्ते आहंकारिकत्वे पुनः कात्राक्रिरित्याशंक्या
ह।

अहं शृणोमि पश्यामि जिघ्रामीत्यादिसंविदि।
आहंकारिकत्वे स्फुटं स्थिते।

अहन्तानुगमादाहंकारिकत्वं
आदिशब्दात्स्पृशामि रसयामीति स्फुटमिति स्वानुभवसि
द्धमेवेत्यर्थः पक्षोवाहंकारिकत्वादेवकरणानां वरनेनाम
ध्यमाह।

करणत्वं मनोबुद्धौ कर्तृशक्त्युपयोगतः
कर्तृर्विभिन्नकरणप्रयत्नात्करणान्तरैः।

पुनराहंकारिकत्वादहंस्पर्शानुवेधात्कर्तृशक्त्यौपयिकत्वाद्देहे
करणत्वेऽप्युक्ते अन्यथा कर्तैव हि भिन्नकरणमिष्यते न त्वेव
कत्वात्करणमेव कर्ता भवेदपि न प्रेरणाविषयत्वात्कर्मैव
ध्यः नवाकारणकाक्रिया भवेदिति न च करणान्तरमन्वे
षो न स्वकर्तृविभिन्नत्वात्प्रयमेवेति न त्वात्मकरणमिमन
वस्थाप्यमित्याह।

करणान्तरवांछायामभवेदनवस्थितिः

यदि हि देहादेः शृहीताभिमानः संकुचितः प्रमाता स्वयमेव
संवपुः स्वयं कामेवाहन्तासंस्पर्शात्तांगत्प्रमाणस्थितात्मादि
शब्दविषयनयानुदानोवत्क्रिया होमाधनतानपेक्षेत न
राह।

तस्मात्स्वातन्त्र्ययोगेन कर्तासौ भेदयन्वपुः
कर्मोचस्वांशमेवांशं करणीकुरुते स्वयं।

तस्मादिति कर्ता भेदकरणान्यस्मानः प्रयतत्वात्स्वाते

तं.
ध.९
409

अयोगेनेति कर्तृतावशेनेत्यर्थः कर्मांशस्पर्शिनमिति
शब्दादिविषयसंबद्धमित्यर्थः स्वांशमिति श्रोत्रादिरूपं
ननु यद्येवं तत् कथं कुठारेणाच्छिनत्तीत्यादौ कर्तुर्विभिन्न
स्यापि कुठारादेः करणत्वमित्याशंक्याह ।

करणीकृततत्त्वांशतन्मयीभावनावशात्
करणीकृते तेंशेतव्यतिरिक्ते कुठारवत् ।

संकुचितस्य चैव हि प्रमातुः करणीकृतेनान्तेन तु हि कर्मे
न्द्रियात्मना स्वांशेन यत्तन्मयीभावनम् अविभागाभि
मानस्तन्महिम्ना व्यतिरिक्तमपि कुठारादि करणीकृ
तं छिदिक्रियायां साधकतमत्वेन यदि तदा करणत्वं
मियात् इतितदाह ।

तेनाशुद्धेऽविद्यास्य सामान्यकरणं पुरा
मोहनीनं सामान्यकलाकरणमुच्यते ।

पुरेति शुद्धे विद्याकलयोरेव यत्तत्त्वं शुद्धिकर्मेन्द्रियाया
त्माविशेषवत्त्वः प्रसरः न तु कलायाः सर्वत्र प्रयोजकत्वे
नाभिधानमित्याह ।

ननु श्रीमन्मतङ्गादौ कलायाः कर्तृतोदिता न सो
मतोदिविद्यायाः करणत्वाहितान्नत्वः कर्तृप्रयुक्ता ।
॥ नाम्ववाहिकरणादिभावे भवाहितिभावः तदेवप्र ।
तिविधते ।

उच्यते कर्तृते वीनां करणत्वे प्रयोजि
का नयाविनानन्तानांशा करणतां नो भ्यतिरेकतः ।

करणत्वेमतोन्यर्थः प्रयोजिका सुखेत्यर्थः करणत्वं पुनर
स्याः पुत्रस्यापि मत्योपि दृश्य कुठारस्यैवाहृत्वानिरकृस्वेन
शयनानांशाहृतन्नयाविनस्यानि प्रयाप्रयोजककर्तृत्वाभि
धानमकरणत्वगीन्नःपातइत्याह ॥

अतो सामान्यकरणवर्गान्तरं पृथगुक्ता
इत्युक्तं तदेतत्करणत्वसामान्यत्वात् नन्वप्येवं तत्कथं वि-
द्यावत्कर्त्रंशस्पर्शित्वात्कलाया अपि मुख्यकरणत्वमुक्तमिमा-
शंकामाह ।

विद्यां विना हि नान्येषां करणानां निजास्थि-
तिः कलां विना न तस्याश्च कर्तृत्वं स्यात्ततो यतः ।
कलाविद्ये ततस्तेषां मुख्यत्वेन करणं विदुः ।

अन्येषामिति कर्तुः कथंचिद्भिन्नानां अन्तःबहिष्करणा-
नां येषां हि कथंचिद्भेदेपि स्वांशरूपविद्याविभागभावन्
याकरणत्वमिति भावः तस्या विद्यायाश्च न निजास्थितिरिते
समन्वयः यतः कर्तृत्वं तत्स्वात्मा भवेत् नहि कर्तृत्वं विना तान्
क्रियायामपि कर्तृत्वं भवेत् ननु शक्तिविद्यायाश्चापि करणत्व
स्वकलाधीनत्वात् यदधीनेद्यस्य करणत्वं महत्त्वम् ननु वच
रागादेरिव रूपादेर्ज्ञानयोर्विवेकेन करणत्वं हृत्सामिमां शंका
इत्याशंक्य हेतुत्वनयानिर्दिशन्नाह ।

अत एव विहीनेपि बुद्धिः कर्मेन्द्रियैः क्वचित् ।
अन्येषु गोरूपगतिप्रकाशेन तु शोभते ।

अत एव विद्याकलयोर्मुख्यकरणत्वात् कश्चित्काले कदाचि-
दित्यर्थः अन्यः शक्तियोगादिति च बुद्धिकर्मेन्द्रियहीनत्वापत्त-
त्तामेतत् ननु यद्येवं प्राणामोपरूपादिभाषणात्तत्क्वनेत्रादिक-
र्मेन्द्रियैरित्याशंक्याह

किं तु सामान्यकरणबलाद्देहेपि नादृशि ।
तादृशीति सामान्यरूप एवेत्यर्थः तदाह ।
रूपसामान्य एवाप्याः प्रतिपत्तिं प्रपद्यते ।
अन्याहीनामपि यत्साकमिव मेवंपरार्थसंवर्तित्वपदार्थेषु

ते
५९
410

सामान्यमन्तरा रूपादौ प्रतिभासो भवेत् अतु हि रविन्नरूपादि
प्रतिभासनेऽपेक्षो वा समर्थ्ये प्रतिपत्तुरेव न स्यात् एवमे
तत्प्रसंगादभिधाय प्रकृतमेवाह ।

तत एव तु हंकारात्तन्मात्रस्पर्शनोपिके कर्मे
न्द्रियाणि वाक्पाणिपायूपस्थानि जज्ञिरे ।

ततस्त्विकर्तृतयोक्तादहंकारादित्यर्थः ननु सत्त्वप्रधानेष्व
हंकारे तन्मात्रस्पर्शेऽप्युक्त इति ततोऽस्य कोऽविशेषः स्पर्शकर्मे
न्द्रियाधिकेऽपि इति ज्ञानद्वयायाहि उपक्रान्तोऽपि तत्स्पर्शेऽह
क्रियाप्रधानतया कार्यपर्यन्तीभूत इत्यर्थः अनेन चास्य
राजसत्वं प्रकाशितं तदुक्तं वाणीपाणीभूगः पायुः पादो
वेति रजोद्भवाः कर्मान्वयात्तेनोभयात्मा वैकारिको यत
इति वक्ष्यति च उक्तं हि एव गौणमहंकारात्तराजसादिति
अत्र च प्रागेवाहंकारानुवेधादहंकारित्वं स्फुटयति ।

वच्म्याददे त्यजाम्यङ्घ्रि विसृजामि व्रजामि च इति
वाहंक्रियाकार्यत्वमाकर्मेन्द्रियेतनत् ।

विसृजामीति विसर्गस्यानन्दफलत्वात् ननु उपस्थेन्द्रियेष्व
पहन्त्वान्नु वा योऽस्तीति कुतो यषो विशेषः स्पर्शकोऽर्के
कार्यत्वमेति एषां चाहंक्रियाकार्यत्वेऽपि समानाधिक
रणानि देशेषु मा श्रयोपरदाधिष्ठानमात्रेणेन्द्रियमित्यन्यत्राह ।

तेनाक्षिमकरस्यास्ति हस्तः कर्मेन्द्रियात्मकः ।

तेनेति कार्यत्वमाहंक्रियामयत्वेन हेतुनेत्यर्थः अहंक्रि
यायाश्च सर्वशरीराधिष्ठानेन तत्रापि नेयत्विति सिद्धम् य
हस्तानि तस्मात्कर्मेन्द्रियात्मा पाद्रस्वग्ग्याम्याणि च मुख्येन तः
तद्धानेऽहानि सन्तीति कर्मेन्द्रियात्मक हस्त इति मन्य
तदधिष्ठाना ॥ ॥

निरिन्द्रियत्वान्निःकरेस्यातिशयतयाधिष्ठातृरूपः ननुयद्येवंत
कथंपंचांगुलावेनपाणीन्द्रियतयाव्यवहारइत्याशंक्याह।
तस्यप्रधानाधिष्ठानेपरंपंचांगुलिःकरः।
प्रधानेत्यनेनाप्रधानमस्याधिष्ठानान्तरमस्यास्तीत्यावेदितं
श्रतनुपर्वच्छिन्नकरादेर्मुखादिनाप्यदानेस्यात् ननुतिर्यगं
दीनांमुखेनास्यादानेसंभवेत् किंनुनतमाणीन्द्रियकरण
के आत्मनोहिभोगायतनंशरीरैःसावयवैरेवननकर्म
फलभोगंसंपादयतीत्याशंक्याह।
मुखेनापियदादानंनतदुपकरणोस्थितं।
सपाणिरेवकरणंविनाकिंसंभवेत्क्रिया।
नेत्यादानक्रियायाःस्थितमिति ननुकंमुखादि ग्रहहस्ती
पाञ्चत्याप्रकृत्यर्थानिवेशिकरणत्वेवाच्ये प्रकृत्यर्थस्यमुखं
नचनस्यकरणताप्रशस्यते भौतिकतयाकर्त्रंशस्पर्शशून्यता
त नचकन्तरभेदिकरणंभवतीति समनन्तरमेवोपपा(
इतितेनतहृतिते नदधिष्ठानमेवकर्त्रंशस्पर्शिकिंविदभ्युपे
येचन्द्रीयार्थःकरणत्वंयद्यपिस्यात् नश्चपाणीन्द्रियमिन्द्र
केसपाणिरेवेति ननत्स्वाधिष्ठानमात्रपाणात्वायाभिप्रायमोक्ष
व्यवहारादानादिनादृष्टलनाधिपाणाभिव्यादेप्रलापितमे
वपैः ननुदृष्टमुखादिकर्ममदृष्टंतकारणंकल्मकर्मपरि
ग्रहः साधीयानशनित्यायेसकर्मपरिग्रहपूर्वन्यायइति कि
मेनइकं इत्याशंक्यकेकरणंविनाकिंसंभवेत्क्रियेतिमुखा
रिस्यवपूर्वतयाकर्मानकरणतयानसम्पत्तथाभावोऽग्रस
नेरन्तकर्मतस्यात्मदेवकरणतयाकर्म यदकरणिकाके
पानसंभवेदित्याह। तत्कर्मत्यापानम्।
नथाभावेतवृद्धदेहेगापिकिंस्यात्मपानम्।

ने
५११

नशब्दहेतौ ननु बुद्धिः करणापेक्षेत्यादानाद्यपि करणा
पेक्षमिति किमिदं व्यपदेशपादिव साध्यते इत्याशङ्क्याह ।

दर्शने करणापेक्षे क्रियात्वादिति वोच्यते परे
र्गतौ न करणं नेष्यते वेति विस्मयः ।

परैरिति नैयायिकादिभिः यदाहुः गत्याद्युपलब्धिक्रिया
वीदिते गताविति यावेन्द्रियसमात्मिका यो गमनक्रिया
यामित्यर्थः एतच्छ्रवणादेरप्युपलक्षणं विस्मयइति एव
हि क्रियात्वस्य हेतोरनैकान्तिकत्वस्यापरकरणपूर्विका
पि गमिक्रिया भवेदिति अतश्च दर्शनाक्रियायामपि कर
णपूर्वकत्वं नाभिमतमिदमावयोः मन्दनैयायिकस्य यदितः
सेधीयमानमितस्तु सनीति इदशायां महापर्यवसायदेतद्दर्श
ने गमनादिकमेव यथाकर्मस्नानादिरेव चात्मनोऽनव
यावेशेषगुणः नच मन्यरेऽक्रियायामपि गोणानपूर्वकत्व
गुणात्मनो ज्ञानस्य करणपूर्वकत्वमिन्य पूर्वमभियान
मिति तदाह ।

गमने तेषणादीनि मुख्येकर्मोपल
भन्ते पुनर्गुणाः क्रियात्वेषा वैयाकरणदर्शने ।

उपलम्भनमिति दर्शनात्मतया यच्छ्रक्रम उत्क्षेपणादेय
णाकुंचनप्रसारणगमनाविधं चैव कर्मोक्तमिति बुद्धि
सुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नधर्माधर्मभावनात्मनो वि
शेषगुणाइति च ननु ज्ञानातिवैतोऽर्थः क्रियैव तज्ज्ञानेन गु
णत्वमाह क्रियात्वेषात्वादिवैयाकरणोऽयमभावत्वाऽ
नउच्यति यस्य क्रियावचनो धातुरिति तामवायिको
नियमः नैयायिकादेः गुणत्वेनस्य गुणागणमध्य
पातकत्वमेवमभियानं नगच्छनाम ॥

अतश्चैतदस्य स्ववचनविरुद्धमेव यद्गुणत्वेऽपि ज्ञानस्य क्रि
यायाः करणपूर्वकत्वमभ्युपेयते न क्रियात्वेऽपि गमनादावि
ति तदाह ।

क्रियाकरणपूर्वैवं नित्यामाकरणपूर्वकम् ।
ज्ञानेनाहानमित्येतत्कृतं मांध्याविजृम्भितम् ।

शान्त्यैवं विजृम्भितमिति पूर्वापरापरामर्शात्मा व्यामोहस्तस्य
ध्यः नन्वेवं गमनादावकरणपूर्वकत्वमुपगच्छामः
पतूनाद्ययेपापिज्ञात्वादिना गच्छन्ति नरणाच्चारसापीति
तदाह ।

न तस्याः कर्मेन्द्रियाण्यपहस्तगवद्धामानि गुरुत्व
नः तत्स्थाने हन्ति सन्तीति मानत्रे गुरवो मम ।

तस्माद्यथोक्तयुक्त्या पादादेरपि ज्ञानमात्रस्य पादादीन्द्रिय
त्वाभावाद्धेतोस्तत्त्वदेवेन्द्रियाण्यहंकारिकेन्द्रियवादिनः
समावस्तुः किं न तोस्मिन्पादादौ ग्रोय ज्ञानात्मानि स्थाने स्तुत्व
तोऽहमिमान्ति येन सर्वेषां तत्रैवेन्द्रियत्वाभिमानः वस्तुतः
पुनः सकलमेवेषां शरीरमधिष्ठेयं अत एवैषां यत्र क्वचन
कार्यदर्शनमविरुद्धम् न चैतदस्माभिः स्वोपज्ञमित्यके
मानेगे गुरवो ममेति मातङ्गशास्त्रव्याख्यातारः श्रीमदनि
रुद्धयमतयात्वर्थः नन्वेवं यत्नस्यादिकाः क्रियाः पा
दादिकरणपूर्वकत्वे विना न सिद्ध्यन्तीति पंचैव कर्मेन्द्रि
याणीति उक्तो यो नियमो यदन्यासामपि तासामायापतन्ति
निगरणादीनां कर्मान्तराणामपि भावात् यदाहुः कण्ठा
देर्निगरणेन स्तनकलशालिङ्गनादिना वक्षः भारवहने
नांसद्वयमिन्द्रियमुच्यते न कथमिति न कण्ठादेरपि नि
गरणादिक्रियान्यथानुपपत्त्या कर्मेन्द्रियत्वे वाव्याप्तिमन्यथ

तं
५१२

412

ितिनिश्चितानि कर्मेंद्रियाणि स्युरिति तदाह । ननु मास्त्वपि कर्मा
णि संनिभूयासि तत्कृतेन करणानामपि वाच्यानि तथा वीतेष
निश्चितः ननु किमिहानेनोक्तेन फलेन यदस्यैरेवेतन्निर्वहत
मित्याह ।

नत्वेतत्त्वेदपालाद्यैर्निराकारि न कर्मणां
यत्साधनं न तद्दृष्टं स्यात्किंतु कस्यापि कर्मणः ।

स्वेदपालाद्यैरिति सुयोग्यातिप्रभृतिभिरित्यर्थः यदाहुः ध्यान
स्थानादिभिरभिलक्षकर्मभिः परिभाषितैः कर्मेंद्रियाण्येतानि षा
मानत्वकर्मणा वशानीति एतदेवं व्याचक्षाणैरपि न भयैतदु
च्यते यत्कर्मसाधनं तत्कर्मेन्द्रियमिति अपि तु यान्येषामा
नन्दादीनां कर्मणां साधनानि तानि कर्मेन्द्रियाणीति तथै
तदस्याकसावर्जकेसाक्षात् समाधानमित्याह ।

एतत्त्वास्मत्कृतप्रश्नस्यासन्तापशान्तये तस्य
स्वच्छिन्नग्रीवैर्जैलेस्मयाणान्निवर्हिणः ।

एतदस्माकं परकृतप्रश्नस्यासन्तापशमयितृ नालमित्य
र्थः यदीह परासिमतानि कर्मान्तराणि करणान्तराणि वस
नीमुपगतं भवतीति तदुपयेवेतदिकमत्रयति समाधा
नेपरवाहशामावर्जकमित्याह ।

उच्यते श्रीमतादिष्टं शंभुनाथमुखाद्यनरम् स्वच्छसंवे
दनेताविषयाणामवलोकनम् ।

स्वच्छमादिनाविशेषणं ह्यसंवेदनसिद्धत्वलक्षणो हेतुः तदाह

इहकर्मानुसन्धानबलादेकैवाभिद्यते ।
न चानुसन्धिः पंचात्मा पंचकर्मेन्द्रियाण्यतः ।

तथेति कर्मभेदनिमित्तानुसन्धानभेदसत्तोऽन्यथः पंचात्मे
ति पंचप्रकारः ग्रहणत्यागानुसन्धानस्य पंचप्रकारत्वात् तदा
उसन्धानभेदकृतं कर्मभेदं तावदाह ।

भागाभ्यादानसंयत्नेद्वयापहितयेविना स्वरूप
विश्रान्तिकृतेवत्तवोकर्मयदाहुः प्राप्यमाणयोर्द्वि
जननेकरणेतस्त्वतोविधं ग्रन्तःप्राणाश्रयेयत्न

कर्मात्रकरणेहिवाक् ।

रहस्वत्वसर्वस्यैवहेयहानायादेयादानायतदुभयर्
पायतदुभयरूपतापरिहारेणस्वरूपविश्रान्ततयोवात्रस
नैस्त्वन्तर्वोभिधीयतेरति तन्निमित्तेकर्मापितथाभवेत्
पयस्मादेवंविधंकर्मतेनतस्मादाहुः कर्मणाप्राप्युपादपाश्रि
मतनतत्संस्तांवत्तविधमेवकरणंभवतीतिसंवेधः यथ
पिसर्वक्रियाणांसंयोगविभागवत्त्वमस्ति तथापिवि
शेषतोगतिक्रियायाग्रामप्रामादिलक्षणैकफलोद्देशे
नयहृतायांतस्यांततदेशत्यागपुरःसरीकारेणदेशान्त
रादानमेवरूपमिति हानादानात्मकैककर्मविषयत्वंपा
देन्द्रियस्याभिधानद्वयोपेसकैः स्वरूपविश्रान्तिस्त्वाच्चरति
हृत्यपरपर्यायानन्तानुभवमात्ररूपतोच्यते तत्रहिक
यविभागोपादानरूपंवकत्वेप्राणाश्रयामिति वावोहि
प्राणपवाधिष्ठानमिति तमेवापिकर्मेयंवचनक्रिया
योसाधकतमतामिधात् यागाद्यविवत्तविधमपिकर्म
लक्ष्यमतनाकस्यभवेत् सिद्धमेवहिवस्त्वतन्यस्यते वापादे
पनेचविश्रान्तिधामतयानुमीयतेच वायात्मकंपुनः
कर्मशब्दजननपवव्याप्रियतेइत्यस्यपूर्वाभ्यांविशेषः
प्रतनपवत्तशब्दोत्पत्तिरिके ननुप्राणपववायुविविरस्थानः।
करणसंयोगविभागाभ्यांविविरवर्णात्मकंशब्दजननेप
हितिकिंवागिन्द्रियेणस्यात् यदाहुः वायुर्नाभेरुत्थितः।

तं
धार
413

उरसि विस्तीर्णः कंठे विवर्त्तते मूर्धानमाहत्य पराहतो वक्त्रे च
रन् विविधांशब्दानभिव्यनक्तीति नैतत् एवं हि विचित्र
वर्णात्मकः शब्दः सर्वकालमुच्चारमेव भवेत् न हि मे कोपि
कालस्तथोस्ति यत्र प्राणानलं न हि विचित्रस्थानकरणसंयोग
विभागभागी न प्रवर्त्तेत् तस्मात्तद्व्यतिरिक्तेन वागिन्द्रिये
णभाव्यं यदधिष्ठानात्प्राणाः शब्दजन्मनि प्रभवेदिति र
घावनेति नन्वत्रेन्द्रियाणामालोचने ह्यतिरिक्तं क
र्मेन्द्रियाणां का हानिरिमाशंक्याह ।

उक्ताः समासतस्त्वेषां विधाः कार्यं भवन्नयः

विधा इति हानादिरूपत्वात् समासत इति निखिलकर्मा
न्तरस्वीकारात् न चैतद्व्यतिरिक्तं कर्मान्तरं किंचिदस्ति भवे
त् इति भावः अत एव कर्मान्तराभावात् करणान्तरमपि
न प्रकल्प्यमेतावन्तैव तत्स्वीकारसिद्धेः तदाह ।

न चैतद्व्यतिरिक्तोऽस्ति कर्म क्वापि हि दृश्यते तत्क
स्यार्थं प्रकल्प्यमिन्द्रियाणामतिष्ठितिः ।

कस्यार्थे इति किमभवत् तस्यार्थः नन्वेवं भवतु कर्मेन्द्रि
याणि पंचैवैषां निपतनादानादानाहानयरस्मके तद्देषां पु
णिनाविहरणमपि पादेन वादानमपीत्यतो व्यहानिर्म
कर्त्तृकृतस्याप्रिमाशंक्याह ।

एतत्कर्तव्यवच्चैतत्दृश्यते कार्यगर्वते
प्रत्यागोसरूढत्वात् ज्ञ्यातसंकरजः ।

तदेतदितिहानादानादिति प्रत्येकमर्थतीति नहि विहरणं
पाणिः करोति आदानं वा पादः किं तु कस्मिंश्चिद्वा व्यतिष्ठाने
पादः पाणिश्च विहरणादानायैव यथाक्रममस्त्रुते ।

सर्वशरीरव्यापकत्वादेवोपचांगत्वादेवशरीरावयवस्पत्व
त्वगधिष्ठानत्वात् सहस्रमेमेकाधिष्ठानगतत्वेनस्पर्शः ज
गस्याधिष्ठानाधिष्ठेयविभागसज्ञानानाशस्पर्शः एवं हि च
क्षुः श्रवसामेकस्मिन्नेवगोलके दर्शनश्रवणशक्तिसंभवं
हूतिसांकर्येण तु ह्यीन्द्रियाणामव्यभावो भवेत् एवमत्यण
सादिमतेष्वतिव्यस्तमतमेवोपसंहरति ।

उक्तः शब्दिय एव गीयमहंकारात्तु राजसात् ।

प्रयामितिप्रकाशत्वात् कर्मेन्द्रियरूपः एवमहंकारस्यप्रा
त्विकराजसतयापृक्तोऽभिधायतामसतयाप्रा
त्विकराजसतयाप्रकृतिस्वरूपा चार्वाकमतम् ।

नमः प्रधानाहंकाराद्धाकेशाच्छादनात्मनः
रु । तमः प्रधानाहंकाराद्धाकेशाच्छादनात्मनः ॥ भूतादितन्मात्रपञ्चकं भूतकारणम् ।

भूतादिनाम्नात्तन्मात्रपञ्चकं भूततयाप्राधान्यात्
भोक्तेशाच्छादनात्मन इति भोग्याशस्यो भूततयाप्राधान्यात्
भोक्तेशाच्छादनात्मन इति भोग्याशस्योभूततयाप्राधान्यात्
भोक्तृशाच्छादनात्मन इति तन्मात्रकारणत्वेनिमि
त्तस्य भूतादिनाम्नैव भूतकारणात्तन्मात्रकारणत्वेनिमि
नैमित्तिके भूतकारणमिति इत्येव शब्दः स्पर्शरूपरसगं
धात्मकम् एवमः गुणाविशिष्टास्तन्मात्रास्तन्मात्रपदयोनि
गन्धश्चपंचमः गुणाविशिष्टास्तन्मात्रास्तन्मात्रपदयोनि
ना: प्रकाशकर्मस्वरूपेवेल तस्यानमोभवाः प्रकाशनाश्च
भूतादिरहंकारोऽवतामस इति नन्वकथमेतदुक्तम् यत्तान
सादहंकारात्कर्मेन्द्रियवर्गो जात इति एवं हि सांख्यः प्रतिप
नवत्नाय त्यात्त्विकादहंकारान्मनो बुद्धिकर्मेन्द्रियवर्गो
जात इति एवं हि सांख्यः प्रतिपन्नवत्तो यत्सात्त्विकादहंकारा
न्मनो बुद्धि कर्मेन्द्रियवर्गः प्रवृत्तः तामसात्तन्मात्रवर्गो राज
मात्मनरुभयमपीति यदाहुः सात्त्विक एकादशकः प्रव
र्तते वैकृतादहंकारात् भूतादेस्तन्मात्रः स तामसस्तैजसा
दुभयमिति तदाह ।

मनोबुद्ध्यस्तकर्मान्तवर्गस्तन्मात्रवर्गकः इय
यराजसाहंकृद्योगः संश्लेषकोऽह्यये।

अत्रेदं यदि तैजसेन्द्रियैकादशके तन्मात्रपंचके च संश्लेषक
त्वेन कार्यं जनने नोन्मुख्यात्मसंस्थानावायकत्वात् सात्विको
ऽहंकार इन्द्रियभावेन प्रवर्तमानो निष्क्रियत्वाद्राजसं प्रवर्त
कत्वेनाकांक्षति तामसोऽपि तन्मात्रभावेन प्रवर्तमानः शक्ति
नत्वात्किमनेन सहायेनेति केन सतेनोपमस्तेन सोऽयमतेन
वा इहत्वलक्षणोऽपूर्वे शास्त्रमपि क्रम्यतात्त्विकस्य कार्यका
रणभावस्य निरूपणांशकालेनेनचव नविधानेन मानसा
त्मनो देशमनायत वैकारिकान्नतोऽत्राणि तन्मात्राणि त्व
नीयकादिसर्के एवमोशकागभीक्रम्यनैव व्याख्याभेद
तावदर्शयति।

अन्येहादुर्मनोजातेराजसाहंकृतेर्यतः समसे
न्द्रियसंचारचतुरं लघुवेगवत् अथेनसात्विका
त्मात्तबुद्धिकर्मेन्द्रियाणि राजसाङ्ग्राहकयसभा

राजसाहंकृतेरिति तेन सशहाभिहि गस्पर्शौनिमवते।
तायाः वार्थेन्द्रियाणि च मनोऽधिष्ठितान्येव सविषयेषु प्रवर्ति
न तु उत्सहन्ते इत्युक्ते तत्र क्रत्वा समसेन्द्रियसंचारचतुरमि
ति अत एव सकलवाह्येन्द्रियाधिष्ठातृत्वादिदानीं शमिम
कं पदाभिप्रायेणावाह्येषु युगपज्ज्ञानानुपपत्तिर्मनसो लि
गमित्यक्रम् नत्वसगाभिशीनत्वादेवाभमसूतः शुक
शाकुनीम् कपिलब्रलणाः संतियुगपत्सेव तु दृश्यः
त्वादिसंगायुगपज्ज्ञानोत्पादोऽपि दृश्यते इत्याशंक्योक्तम्
वेगवदिति आशुसंचारीत्यर्थः ॥

414

नेनोत्पलदलगतसूचीव्यतिभेदन्यायेनाशुभिन्नोपिक्रमो
नविभाव्यतइतिभावः एवंचास्यक्रियावत्त्वाद्रजोगुणाव
यइतिप्रक्रमुक्ते राजसान्नेनाजातमिति एवंयाविशेषा
हैकारिकशब्दाभिहितात् तैजसोहिप्रकाशरूपत्वात्।
यात्वमित्येवमुक्ते राजसादिति वैकारिकशब्दाभिहित
तात् विशिष्टक्रियायायाम्याञ्चवमभिधानं अतएवतस्मै
सेषवताग्राहकत्वासस्पर्शीनोमुक्ते सैद्धान्तिकास्तेनेतर
तमन्येतेत्याह।

खेटपालात्तुमन्येनकर्मेन्द्रियगणःस्मृतः
राजसाहङ्कृतोजातोरजसाकूर्मतायनः।

राजसाहङ्कृतेरिति नपुनःसात्विकाहङ्कृतेः कारणानुवि
धायित्वाद्धिनामूतत्कार्यत्वेहितियामेकम् बुद्धीन्द्रियवर्गस्य
प्रकाशकः कर्मेन्द्रियवर्गस्य कर्मकृदिति तथानुरूपादे।
वाहङ्कारादनयोरुद्भवोन्यायः यदुक्तं समनोबुद्धिदेवानांग
णोयस्मात्प्रकाशकः तस्मात्सात्विकात्तानःसानुरूपाद
कृतइति तैजसस्तेजसाद्वर्गः कर्मान्तराणांतु कर्मकृत् जात
कार्यस्यापिनेहङ्कारणानुविधायितेतिव अन्यथापुनरेषां
संभवेक्रमेसर्वविकारेषुकारणावस्याप्रसङ्गात् एवंहि
तन्मात्रवर्गस्यापि तस्मादेवकस्मान्नसंभवस्तासमानाहं
कारादुर्गेहयस्यापीति यदाहुः विनिवारयितुंशक्ताना
प्रवस्याविकारणा सात्विकासंभवेक्रमेस्मात्राजसवर्ग
योगीति नवास्तामेतत् नवयमसाविप्रतिपद्यामहे वैश्रो
रिकाधकारणाभावस्समुपपादितं श्रीरङ्गेशात्तेपुनःकिंमं
यमितिचिन्तनीयं तदपिकारेणैवाहिनात्विकः कार्यका।

ते
४१५
415

रणाभावोनिरूपयितव्यपक्षांतः श्रुतमाह ।
श्रीपूर्वशास्त्रे तत्र मनोराजसमाख्याविकल्पनः इंद्रि
याणां समस्तानां निग्रहके चेतसि भागतः ।
श्रीपूर्वशास्त्रेतत्र नेत्रे तदेव पुरुक्रमस्याके विभाति यत्मनो
राजसादृशूकारागातात्तद्वाहिकर्मेंद्रियाणां समाविकादि
ति वोवपारशोभिनक्रमः प्रक्रमेमेवाग्रोपदर्शयति ।
तथा हि वासहृन्नीनामताणां वस्तुभासने
आलोचने शक्तिरन्तर्योजने मनसः पुनः ।
वासहृन्नीनामताणामिति वासानोचलुरादीनां दशाना
मिन्द्रियाणामित्यर्थः यथाचाविकल्पनिजह्यतिभासना
त्मालोचनमात्र एव सामर्थ्यमिमक ह्यतिभासने आलो
चनेशक्तिरेति वाक्त्वातिपादेनतदधिगमात्मनीत्यर्थः य
योस्तुविशेषो यदुहीन्द्रियेषालोचनात्पानीववनादिरू
पः क्रियांशः परिस्फुरति समस्तेव एवतुप्राहिश्रमात्वविश्रा
न्तिसततोभेदाभेदमयस्वैवपमूलोन्तर्योजनात्मामनसो
व्यापारः क्रियाहि वहिर्वेहूनाकोमिकाणां तणानां सन्तः प
मात्मयत्नैकनानाम नवापिविकल्पदशायामेवंभावो
भवेदेकैकस्मिन्नाभासतेणानुभवस्य हृतेः तेनववहस्मिन्नं
शोसमवतः समाप्तेः प्रथमम विकल्पनयाव[illegible]नादिविष
यस्य ग्राहारेः कर्मवाक्स्पर्शाव वोहरणकार्याशाप्यशांदेकादी
वमानिस्फुरणां नामकर्मेन्द्रियाणां मुख्याह्नतियेनास्य सूका
दिवेलतायस्यात् वचनादिक्रियातु वैकल्पिकनयामाया
प्रमातृन्यायेनस्य एवव्यापारः तेनवांके प्रमाणेमिन्याशवकाह
रबेचयत्कराणाकर्योन्मेनानपत्नमापियन्
नद्यालमनामात्मव्यापारात्माक्रियाश्रुतेति ॥

गृह्णतोनिश्चीयमानमिलाकृता यदुक्तं तत्र तद्व्यालम्बनप
तामनेन व्यवसायिषयत् करोतिमातृव्यापारमयीःक।
मोऽहं विकल्पनाइति मनयवाहं कल्पनानन्तरं व्यवहारादि
व्यवसितमर्थ्यर्थमनव्यवस्यति स्वपदशायामापेशाय
यन्नेदेकानेकरूपं द्वयमवलम्बमानापन्नाःक्रियादिक
ल्पनाः कुर्यात् एतावत्येव व्यवसायाप्रमातुःप्रमातृत्वमित्यु
क्तं मातृव्यापारात्माइति निर्विकल्पदशायांहि सोयमेष
रोभावः पशोरपीमाहिनीमानमहंप्रजातममेदेनैव प
रिस्फुरेदिति कयं भेदाभेदमयी लोकयात्रा निर्वहेत् न
न्मात्रात्मिगुनरत्रमूनादेस्नामसारेवाहंकारादित्याह।
तन्मात्रस्तु गुणाधान्तप्रधानायात्रहंकृतेः।
नन्वहंकमेन्द्रियवत्तन्मात्रोऽपि वर्गःसात्विकादेवाहंका
रात्कथंनोदियादित्याशंक्याह।
श्रव्याविवादःसर्वस्यग्राह्योपक्रमएवहि।
नन्वत्रकाश्चिद्विघातियघेते गृह्यणात्मनोग्राह्यस्यापकु
नयत्रकाश्विहिघातियचेतेनस्प्रकाश्यकाशकःतदस्या
पक्रमइति अतएवायंप्रकाश्यानन्तप्रकाशकःतदस्या
त्विकत्वादहंकाराकथमुत्पत्तिःस्यात् तदुक्तं मात्रावर्गोप्य
हंकाराहंमेहयाविलतनःप्रकाश्यपत्नामसस्मात्तानभू
नाहिंसतिनादिति तन्मात्रवर्गमेवविभज्यदर्शयति।
शृष्यैमासोरवात्मादिविविद्यगन्धमेदतः
गन्धामात्रादिगन्धत्वेगन्धतन्मात्रनामतत्।
प्रनयदसौरभेश्चादिशाहःप्रकारेतीव्रमन्दादेस्तत्प्रकन
याहत्ततनतादेसमस्यापिनस्युगन्धस्यग्रहणं तदुक्तं भूप
रोत्तापाहृतततनप्रकाममादेरागन्धसंज्ञमेति विविद्य·

ते
५१९
410

इति विशेषात्मनीत्यर्थः सामान्यमित्य विशेषः अविशेषा-
निर्दिष्टेरवपि हि विशेषे भोग्यमिति भावः अत एव च विशेषा-
णां हि न विशेषनयासमन्य एव केवलस्तन्मात्ररूपत्वं न
स्वसामान्यरूपत्वादेवाशेषविशेषान्वयाख्यापीत्याह।

व्यापकेन तत एवास्मिन्सर्वदा नानवस्थवम् स्व-
कारणे तिरोभूतिः ध्वंसो यनेन वावस्थवम्।

नैवैतद्देशानवच्छिन्नत्वात्कालेनाप्यनवच्छिन्नमित्यस्मिन्सर्वे-
तत्वानवस्थवमिति कुतः केचिन्नानुनिश्चयमवदिति भा-
वः एवमप्यत्र विनाशदर्शनाभावादनेनैतन्न वरमित्य-
स्मिन्नावस्थवमिति यस्मादस्मत्ने स्वस्मिन्नेव कारणे प्रली-
नत्वेनात्मनाशः यदन्तर्विपरिवर्तिनं पदार्थस्य बहिरव-
भासनाम कार्यत्वेनागन्तव्ये तेवविश्रान्तिर्नाश इति तेन नैत-
त्स्वरूपनिवृत्तिः अपि तु परिणाममात्रमिति सिद्धं यतदेवा-
न्यत्राप्यतिदिशति।

एवं रसादिशब्दान्तन्मात्रेष्वपि योजना।

नन्वत्र किमेभिः परोक्षैरविशेषैर्विशेषा एव प्रत्यक्षाः स्फुप-
गम्यन्तां यदृष्टादिपरकतैव लोकयात्रासिद्धेरित्याशङ्क्याह॥

विशेषाणामनेनावशंपदस्याशागवशेषिणी।

अवस्थामिति कार्यापेक्षया हि कारणेन भाव्यमिति भावः
यथामेव प्रकृतिरूपतानि निरूपयति।

तामिते शब्दतन्मात्रे विशाकाराः प्रकृतीर्दयन् नभः शब्दो-
वकाशात्मा वा यथायाप्त समहोदयतः तदेतत्स्पर्शतन्मात्रं

तामितनमिति कार्यजनने वाशुतामेति नेयायश्चाह स्पर्शोऽभ
विशेषणाः प्रकृतीर्दयन्नन्यत्वमित्यर्थः विशाकारा (जात्मता।
दिहमेन नाप्यशान्हेकगुणत्वमत्र नत्वशा

यतः शब्दोऽवकाशात्मावकाशात्मता नभसो न गुणः कारणमित्य
र्थः अवकाशात्मत्वेप्यस्य हेतुर्व्याप्याप्यासमर्हरुति तेन यथा
शब्दः स्वात्मनि वाच्यस्य सद्भावावकाशतां ददाति तथा नभका
र्यश्चाकाशो तन्मात्रकारणत्वेन हेतुत्वनाम शब्दस्पर्शोभयात्मते
ति शब्दस्पर्शोभयगुणत्वमित्यर्थः ननु अन्यैराकाशस्य गुणाः
शब्दसंख्यापरिमाणपृथक्त्वसंयोगविभागा इति तत्कथमि
ह वायोरपि तद्गुणत्वमुक्तमित्याशंक्याह ।

अन्येह्यध्वनिः स्वैकगुणास्तदपि गुणत्वेन यतो
वायुर्निजं रूपं लभते न विना स्पर्शात् अवरोधात्म्
नेभष्टत्वं स्पृष्टत्वस्थितिर्यतः तत एवमहद्व्योम्नोरपि
योगोऽयमास्थितः ।

तदिति शब्दस्याकाशगुणत्वं
यतो वायुरस्पर्शं विना निजं रूपमेव न लभते तत्स्पर्शवदितद्व
भाव एवेत्यर्थः यदुक्तरोधरस्मिन्वायावाद्यस्पृष्टत्वं व्योमस्याकाशादेः
स्थितिरित्याकाशस्य वायोश्च परस्परमवियोगः स्मृत इति तदु
क्तम् अत एव स्पर्शोऽपि वायुस्तथा चोक्तं तरस्य दृष्टं दृष्टं कारण
माङ्गिति अतस्तु तत्स्पर्शवदितस्याकाशस्य वायोर्गुणत्वेनया
गुणो वायोस्तु तत्साहचर्यादुपचरितमिति ।

शब्दस्पर्शौ तद्रूपेण समं प्रत्यभिमागतो तेजस्तत्त्वेऽपि
त्रिधर्मैः शब्दः पूर्ववदेव तत् तेस्त्रिभिः सर्वैस्तथा
संगन्धे भूरिति क्रमः ।

त्रिभिर्धर्मैः रूपलाति तेषु पूर्वव ... नाय स्याकाशाद्युपवरि
गतवरस्मिन् भूते पूर्वस्य पूर्वस्यावस्थानादि शब्दस्पर्शोऽपवारितो रूपेत
न शब्दो गुणस्तस्यात्तेजस्यापि शब्दस्पर्शैस्त्रिभिर्धर्मैः तदुक्तं
मत्स्यत्यर्थः संगन्धे रेति रूपरस शब्दस्पर्शैराकाशात्
तत्साभिनाद्भूतत्वात् दृष्यामावकाशदान आकाशगतानेक
तत्साभिनातो शब्दस्पर्शौ गुणा नोनत्वाभिनतो
केनगुणोनैवोपलब्धिनम् शब्दस्पर्शगुणा

समीरणः गुणोद्भावतएवास्पृश्यतेवीरवन्निते शब्दस्प
र्शालोकगुणैः त्वभितेरनलोद्भवः त्रिगुणानसनस्तस्य श।
ब्दसंतित्रयोविदः शब्दस्पर्शरूपरसैः त्वभितेवारिसंभवः
चतस्रः शब्दपेलनवारिणोवरवर्णिनि शब्दादिभिः पंच
भिवत्वभितेर्भूसमुद्भवः तेनसर्वगुणाभूमिः सर्वदैववि
भाव्यतेइति ननुगन्धादिगुणाश्रमएवयत्नस्तत्तदुपलभ्य
ते ननतद्व्यतिरिक्तस्तिंकिंचिद्दृश्यते नयावैवागुणा।
गिनोः किंचितानेयमभ्युपगन्तव्यमित्याशंक्याह ।

नचयत्नतः सिद्धोधरादिर्गुणसंचयः।

गुणसंचयइति गन्धादिगुणवर्गाभिन्नत्वान्नरूपइत्यर्थः
नदुक्तम् इत्ययथोक्तगन्धादित्रातातिरिक्ताधरादयःप्रत्य
तसिद्धालोकस्येति नहिधरादीनांतद्व्यतिरेकेणोपलम्भ
एवभवेदितिभावः नदाह।

नहिगन्धादिधर्मोव्यतिरिक्ताविभातिभूः।

गन्धादीनामन्यतमस्याग्रहेहिधरादिवुद्धिर्नोपजते नान्यथे
तिगन्धादिभ्योधरादीनामव्यतिरेकेण यस्मिन्नगृहीतेहि
यद्रूपेण नततोन्यत्वेनत्वादिवभूः नदुक्तम् नागृहीतेस्व
गन्धादौजातिचत्वोपयतेमतिः धरित्र्यादिजलादीनामग्रहे
पिप्रजायते गन्धादिभ्यस्ततोनाम्याजलादिभ्यः पृथक्कुचि
दिति ननुगन्धादयएवेहरानहरायापकरूपत्वात्तेषांकर्म
णोपलंभोभवेदित्याशंक्याह।

वादिनामेकमप्यदः विश्वरूपंपरंभाति कस्मादृतेमस्त यथागुणगुणिर्हित
रहावल्लकणादादिभुगुणागुणिनोभेदेपिय याभुवि ।
येकमापिभुक्तदृष्टिनतीलादिमयतनुयाविश्वमिदंरूपंरूपा
देयागुणोपयायायामुदृश्यमानगुणिनिपदेकमेणोपलभ्य
ते ॥

तथा धरादेः कत्वादेकरूपा ग्रहणगन्धादयो धर्मा धरादावस्म
दादिभिः क्रमेणोपलभ्यन्ते इति न कश्चिद्दोषः। ननु क्रमम् वि
श्वस्वभावकाः शाक्ताण्डगताभिन्नाः धरादयः क्रमसंख्याय धर्मे
विश्वपदे रूपत्वे स्थित इति ननु विषममेतद्धि स्त्वत धरादे
र्विविक्तस्यापि रूपस्य युगपदुपलम्भादित्याशंक्याह।

यथा च विस्तरेणैव स्वैस्तु युगपद्भाति विश्वता तथैव
योगिनां धर्मसामस्त्येनावभाति भूः।

धर्मसामस्त्येनेति धर्माणां हि गन्धादीनां सामस्त्येन सहरूप
त्वेन योगपद्येनेति यावत् एकस्य युगपच्छ्रुतरूपावभासे।
विस्मृतवर्णिनामिति इदं च धर्मसामस्त्ययुगादिसिद्धानां योगि
नां योगजन्मातिशयान्मुद्रकरणत्वमिति एवं योगिनां यु
द्रकरणत्वमयोगिनां च तदभावश्चेत्युपायभेदाद्धरा
देर्गन्धादीनां क्रमेणोपलंभ इति नेदं वाच्यं धरादीनामे
करूपत्वाद्गन्धादीनां कथं क्रमेणोपलंभ इति तदाह।

गन्धादिशब्दपर्यन्तविश्वरूपा धरा ततः
उपायभेदाज्ज्ञेया क्रमाक्रमविभागतः।

ननु यदि धरादेर्गन्धादेश्च रूपेण कश्चिद्भेदः संभवति न
कथं तूपायभेदेन ज्ञाने यदि तु हि भिदा कृतस्मादिनीमा
गन्धवती धरेति विशेषणविशेष्यतया त्वादिभेदो भवेदित्या
शंक्याह।

तत एव क्रमव्यक्तिकृतो धीभेद उच्यते
षष्ठीप्रयोगो धीभेदाद्भेदकत्वात्तथा

तत इति यत उपायभेदेन क्रमावभासः षष्ठीप्रयोग इति
धराया गन्ध इति भेदभेदकत्वादिति विशेषणविशेष्यभाव इ
त्यर्थः तथा गन्धवती धरा इत्यादि तदुक्तं विशेषणविशेष्य

ते
४१८

तद्व्यपदेशस्यापीभिसाम् तमत्र्यगपतत्वेनोहेतोगोचरत्वेन
नेत्यमीइति यत्कृतमेवोपसंहरति ।

तेन धर्मातिरिक्तो धर्मी नाम न कश्चन ।

तेनेति रूपग्रहणस्यान्यथासिद्धत्वेन हेतुना तद्देवगत
यादिधर्मो वाद्यतिरिक्तायधरादृयरस्तत्कम् तेन केऽत्र
कियन्तः कीदृशाः पुनरित्याशंक्याह ।

तत्रानेकप्रकाराः स्युः गन्धरूपरसाः स्थितौ । स्पर्शः
पाकजोऽनुष्णाशीतः शब्दोऽपि [illegible] शोकमाधुर्य
शीतत्वविशाः शब्दास्तु वारिणि शुक्लभास्वरतास्पर्शे
विशाः शब्दास्तु पावके अपाकजस्तु शीतोष्णाधनिष्ठ
रस्तु पावके वर्णात्मको ध्वनिः शब्द इति विश्वाथपृथ्वी
अनेकप्रकारा इति तत्र गंधो द्विविधः सुरभिरसुरभिः
रूपमनेकप्रकारं शुक्लपीतादि रसः षड्विधो मधु
रादिः पाकज इति देशकालादिद्रव्यान्तरसंयोगप्रभ
वत्वात् तदुक्तं स्पर्शोऽस्यानुष्णाशीतत्वे सति पाकज इति
खटखटादिरूपत्वात् शोक्यादिरूपरसस्पर्शविषयं
यदुक्तम् शुक्लशीतमधुराप्यरूपरसस्पर्शा इति विश
दतिच्छलखलादिरूपत्वात् एवमग्रेऽपि धाम धाम व
ट्वटादिरूपतया वाविचिंत्रं नेयम् शुक्लभास्वरेति रूपे तदु
क्तं तत्र शुक्लभास्वरं च रूपमुष्णस्पर्श इति अपाकज इति
तदुक्तम् स्पर्शोऽस्यानुष्णाशीतत्वे सति अपाकज इति व
र्णात्मक इति वाचकशब्दमपरश्च ध्वनिः स्यादिति विश्वानीति त
दुक्तं ध्वनिशब्दकसंघातो नभस्येवोदितेत्युपरीति तत्र स
र्वाणवद्वाकाशैकगुणानेशाब्दस्य निरूपणादि यदाहुः शब्द
प्रयत्नत्वे समवायकारणागुणा [illegible] विकल्पादापादवरूपस्य भा ॥

विनाशाश्रयादन्यत्रोपलब्धेश्च न स्पर्शवद्विशेषगुण इति
तत्कथमिह स्पर्शवतो तिमादीनामपि गुणः शब्द इत्युच्यते
इत्याशंक्याह ।

यात्तु न स्पर्शवद्धर्मः शब्द इत्यादि भण्यते का
एतादृशस्य प्रतीतिविरुद्धं केन गृह्यताम् ।

स्वप्रतीतिविरुद्धमिति युक्तमेवाभिहितमित्यर्थः एतदेवोप
पादयति ।

पटहे ध्वनिरित्येव भाति बाधितमेव यत् ।

प्रतीतेराश्रयादन्यत्रास्त्येवोपलम्भ इति भावः ननु पटहे ध्वनिरि
ति पटहे हेतुत्वादस्य श्यासिद्धेयमवभास इत्याशंक्याह ।

नैव हेतुत्वमात्रेण तद्याधारत्ववेदनात् ।

न ह्यत्र पटहे सति ध्वनिरित्येतावतैव प्रतीतिरपि त्वपि तु
पटहदेशोऽयं ध्वनिरिति प्रतीतेश्च सिद्धे पटहत्वेऽपीति भावः नत्रु
कथं निक्षिप्तत्यापटहदेशमप्राप्तवतः श्रोत्रस्य तद्देशस्य
शब्दोपलम्भनिमित्तं भवेदित्याशंक्याह ।

श्रोत्रं चास्मन्मते हृत्काकाशं तत्र तत
त्प्रतिभागीतितद्देशशब्दग्रहणमलं तथा ।

किं तु स्मन्मते हृत्काकाशमात्मा हेतोः ग्रहणे तु तत्परमात्मन्यापत्तात् कि
यावत्तामीति तत्कार्यं श्रोत्रमपि क्रियावदित्यर्थः तत्र ह्यात्मभा
गीति तत्र तत्र विषयदेशो व्यापारभाक् क्रियावेदनार्थः श्र
वःश्रोत्रं पटहदेशमपि शब्दं तथा तत्स्थैनेवालं पर्यन्तेन स्वे
णाङ्गृह्णीयात् इह खलु कर्णादावेव मूलः यद्वा वीसंतानक्रमे
णाकर्णाशाखल्पवद्विनं श्रोत्रं तथामेव मते नभोदेशसंबन्ध
योगाद्विभागमभूतमप्यपाशब्दप्रसक्तः शब्दस्वाविषयत्वात्ते।
ननयोदिति एतदेव प्रतितेमम त्वनुवदति

नं
४११

यस्माद्धि श्रोत्रमाकाशं कर्णसंयोगभेदितम् शब्दगः
शब्दमागत्य शब्दबुद्धिं प्रसूयते तस्य मन्दोपि दूरस्थ
ध्वनावाकर्णके सति प्रत्यक्षभ्रान्तिरेषेति दूरसंवेद
प्रतश्चाश्रयादन्यत्रास्योपलंभ इति नाप नं कथम् ।
मसिद्धो दूरत्वविभ्रमाशयः तस्यैवमभिप्रायः कर्णादस्यम
न्दस्मन्दस्य प्रापणात् श्रुतिनास्यानाकर्णनयोगित्वं स्यात् वि
तथ्यश्चैवेति दूरत्वदेशपरिमाणमपि श्रोत्रतया सम्मन्तेन ।
भोदेशश्चामः समन्तव्यायः शब्दसदृशः शब्दः प्रतीयते
नाद्दूरस्थोऽत्र शब्द इति प्रतिपत्तिः स्यात् नतु दूरतया श्रुत
देशाद्दविति ततश्च श्रवणाकाशसमवेतशब्दोपलंभ
यतः स्यात्तु भवेन्नैव प्रतीतिरिमतिभावः अत्रैव वृत्तमाह ।
नहि शाब्दस्य शब्दस्य दूरादूरत्ववोदितैः श्रोत्राका
शगतस्यास्ति दूरादूरत्वभावता ।
नहि दूरादूराद्वा शब्दाद्रागदिनस्य शब्दस्य श्रोत्राकाशदे
शसमवेतस्य विशेषाकारकैर्दूरत्वाभ्यां स्वात्मनि कश्चिद
तिशयः नत्वमाभूच्छ्रोत्रसहिनिनया शब्दनः शब्दो दूरप्रतीति
विषयः प्रथममपवत्तश्रोत्रपर्यंतप्रसरणशीलो दूरदे
शस्थ्यानयास्याद्दिमाशंक्याह ।
नवासौ प्रथमः शब्दस्ताव व्यापीति शक्यते नत्वसौः
सतोत्रान्मासूयमाणस्वनेनत । कथंसूयतम
प्रथमः शब्द इति दूरदे नः सर्वोद्दृयमाणान्तराश्रयः ।
शस्थस्वरनामुतः एवं हि प्रथमोपस्वरनादिशब्दस्तदे
शामानिकैः श्रोत्राभिलीवतयाभ्यूयमाणः कथमेवत
दूरदेशस्थेन श्रोत्रामन्त्रतयाभूयते नोद्दसन्तोत्रपवशब्दो
मन्तव्या ॥

त्वस्य धर्मान्तरस्याप्याश्रयः स्यादेकस्याविरुद्धधर्मयोगात्
अनन्त्यत्वाश्रयत्वरूपादेवास्योपलब्धिरेतत्सिद्धमेवायं हेतुः
नन्त्वकारणादेः शब्दस्य स्पर्शवद्वृत्तेर्नाम पाकजे हेतुत्वयुक्तम्
न्नत्वे नक्तमेतदेकेनैव हेतुना पराक्रान्तेन पराक्रान्ते स्मा
रणस्येहेतुत्वस्याविकंपस्येवमावाहिमाशंकाह ।
पतत्त्वान्येषणाकारिवद्रूपेणैतिहृण्याद्गुनः
नापूर्वत्वपतिताचानदानेकोहित्वपोऽहतः ।
नाधूर्त्तपतिताचानदानेकोहेतुरपोरुतः ।
अप्येतैरितिनिर्मात्मकाशादिभिः तथाहि तेनैवमाङ्गः यत्न्यैरैः ।
संयोगस्यस्पर्शवद्गुणत्वेनाकारणगुणपूर्वकत्वेऽवयव्या
दि अवयवाहिकार्यद्रव्येषु संयोगजपवसंयोगः स्यात् का
रणसंयोगपूर्वकत्वादेव कार्यसंयोगस्य तथाप्यनेन समय
केमजः संयोगः स्यात् तथा पतयोः श्येनयोर्वा न स्यात् न वस
योगोयावद्द्रव्यभवाति समवद्वयोर्विभागात्पत्तौनानिवृत्तेः
अनन्त्वद्वयोरपिहेत्वोः संयोगेनानैकान्तिकत्वं प्रसक्तसंयोग
मेवद्रष्टान्ती कृत्याकारणगुणपूर्वकत्वयावद्द्रव्यभाविता
भोगस्पर्शवद्गुणत्वसाधनेसाधनविपर्ययसाधनाद्विरु
द्धम् पिठरपाकपक्षेच रूपादिभिः स्फुटनरम
नैकान्तिकत्वेऽप्रकारणपूर्वकत्वपरंपरयाविद्वेचशब्दस्य
स्याद्देवापादानात् शब्दगुणस्यकार्यस्याश्रयात्तदाश्रयगमात्तथा
यावद्द्रव्यमपिनयायावद्द्रव्यमेवशब्दवाशेशब्दस्यभावात्
कथनपुनः सृष्टयनेरितिचेत् अनभिव्यक्तत्वादितिभूमः यदनभि
व्यक्तशब्दकार्यमभिव्यक्तत्वादिति भूमः यदनभिव्यक्तश
द्रः परिणाममात्रपवति तस्मात्स्पर्शवतोरुभयोरपि
मेः शब्दवति द्रव्यतितत्पूर्वावयवायामितिभावः पर्वाशिर्वं
रपंगात्स्पतत्वनाप्यकमानिरण्याप्याप्यकभावदर्शा ।

ग्रसीयोत्तयपादीनां यावत्तत्त्वगणः स्फुटः गुणा
धिकतयातिष्ठन्व्यापकत्वात्प्रकाशते ।

स्फुटमिति यो यस्य पूर्वभावी तत्त्वधः इह खलु तत्त्वानां षड्त्रिंशते
पि मध्ये यथा पूर्वमनन्तरं शक्तिशिवात्मत्वेन त्रैविध्यम् तेषां प्र
काशमयाविद्धमनन्तरो गुणेन यथा यथमधिकतया स्फु
टी भवति शिवत्वेनेति यो यतो विशिष्टगुणः स तस्य व्याप
को यथा शक्तेः शिवः शिवशक्तौ च नरस्येति यदभिप्राये
णैव मायासदेशपर्यन्तमात्मविद्याशिवाख्यं तत्त्वत्रयम
प्यपूर्वं चिन्मयत्वप्रकाशभागितयायमेवक्रमम् एवं च यद्य
पि नरात्मके मायादौ तत्तत्त्वानि विद्धमात्मनो गुणस्याविशि
ष्टमेव स्फुटत्वम् तथाप्येषामवरोहक्रमेणावयतोपाय
स्यायं शुद्धोत्मातिशयात्त्वगुणोत्थारोहक्रमेणानीरतस्फा
टिशेषस्यक्रमम् गुणाधिकतयातिष्ठमावान्पूर्वभावीत
त्वगणस्यावान्तमोक्षायपादीनां तत्त्वानां व्यापको यथा
शयान्तं तत्स्यापितेजःप्रभृतेः इति तत्रतिग्राह्यमवकारणं का
र्याव्यभिचारितया तद्व्यापकं कार्यं च तदव्यभिचारितया
व्याप्यं प्रस्फुटवातिरक्तारिणीति शोभतनदवत्स्वं व्याप्यस्य
ले व्यापकमिति किमत्र गुणाधिकाकथनेनेत्याशंक्याह

व्याप्यव्यापकता येषां तत्त्वानां दर्शिता किल सा
गुणाधिकतः सिद्धा न हेतुत्वान्न लाघवात् ।

किलेत्यागमेषु तदेव हेतुत्वस्य लाघवस्याभिवां(
दर्शयन्नुपपादयति हेतुतापि रागे हेत्वाभासो विद्या
दिनामस्फुटम् हेतुत्वेनेति विद्यारागयोरव्यक्तरागावि
द्याः कलासमुत्थाऽस्माद्व्यक्ताकलानः स हेत्वसमुत्था
ते: ॥ ॥
॥

ननु कारणं व्यापकं चेति विश्रान्तिसिद्धमेतदित्याशंक्याह।
नहि नानुभवे यन्न ज्ञानमस्मिन्स्थिते यतः
न लाघवं च नामास्ति किं विचित्रस्वदर्शने।[illegible]
पृथिव्यादितो नैवाव्याप्यव्यापकतास्फुटा।
नभेवेदित्याभासनं न याया[द्धि]मर्थः न स्वभासवादे विना
भासमस्य किं विज्ञावानां स्मावेदकं प्रमाणमस्ति भवेदिति।
भावः अतश्चैष यदनुग्रहं विना यन्न भासते तेन न तद्व्याप्यमि
त्यकामिन रस्तु न व्यापकामिति अत्र स्वदर्शने इति संविदद्वै
तमात्रमननेचिकश्चासेत्यर्थः नहि परां संविदमधिकम
स्थूलं सूक्ष्मं वा किंचिदस्तीत्यभिप्रायः अतश्चात्र हेतुवत्समर्थे
स्वव्यापकत्वं व्याप्यव्यापकता योनिमिलाद्युपपन्नः नत्वत्र
वेशात्तद्गुणाधिकाहर्वा परभावमात्रमेवोक्तं न व्याप्यव्याप
कत्वमिति किमेतदुच्यते इत्याशंक्याह।
योऽहि यस्माद्गुणोत्कृष्टः स तस्मादूर्ध्वमुच्यते
ऊर्ध्वता व्यास्तता श्रीमन्मालिनीविजये स्फुटा
नेयं व्यमाहारूर्ध्वत्वं देशकृतं कालकृतं वा विवक्षितं किंत
र्हि गुणोत्कर्षः तदेवं च व्यापकत्वमिति
हृदि संकल्प्य अतः स्वगुणोत्कर्षं पर्यवसितमित्याह। अतः
एवं मे ऊर्ध्वता व्यास्तता इति पञ्चमातृकाया निर्माणोपाधिप्रकर्षे
शिवतत्त्वमिति प्रकाशनात्मरूपमासीत्। यतो भूर्ध्वा मतत्त्वपास्थितेर
समस्ततत्त्वावलिपर्यन्तं सर्वमेवाधिकं भवति व्यापकभावाद्धेतोः शि
लम् अतो गुणोत्कर्षप्रयुक्ता व्याप्यव्यापकभावस्यापि समस्त
तत्त्वाद्भूमितत्त्वान्निविद्भुमी स्वगुणप्रकर्षे मातृणां संवेद्यत्वेनि
चित
न तत्त्वानां समस्तानामिति संग्रहरूपविशेषमर्शात् समस्ततत्त्वव्या
पकत्वं शिवस्य भूमौ तत्त्वपाशस्थितेरपि भूमौ पाति एवं जलादेरपि शक्ति
तेमव प्रकाशत्वात्तेषां पृथ्व्यादिशक्तित्वमित्याह
केरर्थः एतदेवाह

तं
४२१

421

ततपर्यन्तधाम्नो व्याप्तिरित्नाहक् ताहगिति सर्वोपदेशत्वे
योग्यमिति भावः ननु व्याप्यव्यापकभावे एषां को विशे
ष इत्याशंक्याह ।

किं तत्त्वं शक्तितयैव तत्त्वेषु सर्वं तत्तदुन्मनयति भेदः ।

उत्तरमिति परादि सर्वमिति जलादि तदुन्मनयति स्व
मोपस्पृति शक्तिमद्रूपतये त्यर्थः तेन परा तत्त्वशक्तिरूपं
जलतत्त्वं शक्तिमद्रूपं सर्वत्र जलतत्त्वशक्तिस्तु जलतत्त्वश
क्तिमद्यावच्छक्तितत्त्वं शक्तिः शिवस्तु शक्तिमात्रेण पंच
विंशतितत्त्वी शिवतायस्यैव शक्तिरूपैयमिमाद्येकैकं पत
द्याम्यद्वैतस्यैनाकारमिति ततएवावधार्यमित्याह ।

एतत्तत्त्वप्रक्रियायां वैतत्त्वेन प्रदर्शितम् एतत्त
त्वानतः पश्ये हि सत्तयो विवेचकः ।

एतत्तत्त्वप्रक्रियायामिति श्रीपराविंशिकाविवरणादावि
त्यर्थः एतदेव श्लोकस्यार्धमार्धेनोपसंहरति ।

इति तत्त्वप्रकाशस्य कृतं सम्यक्प्रकाशनम् ।

सम्यगित्यर्थेनात्र भोगकारिकाभिर्योवैतत्तत्संप्रकटादि
तमितिशिवम् शंकरनन्दनसमयाज्योतिर्देवकरणाभु
गादिमतम् यत्याख्यामस्मन्नवमं मयाचार्याचाह्निकं जयरथा
ख्यः ॥

इति श्रीतन्त्रालोकविवेके नवमप्रका
शनेनामनवममाह्निकम् ॥ ॥
शुभम् ॥

ॐ नमः शिवाय ॥

ॐ नमन्नविभेदनसमुद्यतो योगिनिशितशीलक
रः जयति परं जयमूर्तिः संसारपराजयस्फूर्तिः ।
इदानीमेषामेव तत्त्वानां हि तोयादीनां पंचदशादिभेदम
भिधातुं प्रतिजानीते उच्यते त्रिकशासनैकरहस्यतत्त्वभे
दनम् तदेवाह ।

तेषां समीपे तत्त्वानां स्ववर्गेष्वनुगामिनाम् ।
भेदान्तरमपि प्रोक्तं शास्त्रे श्रीत्रिकाभिधे ।

भेदान्तरमपि पंचदशादिलक्षणमपीति शेषोपेत्या ।
श्रीत्रिकाभिधे शास्त्रे इति श्रीमालिनीविजयोत्तरे तदुक्तं
तत्र पृथ्व्येषामेव तत्त्वानां परादीनामनुक्रमात् प्रपंचः क
थ्यते तेन शास्त्रेऽस्मिन्नादिशिवः सात्ताभिधीयते इत्यन्तं तदेवाह ।

शक्तिमच्छक्तिभेदेन धरायं मूलपश्चिमं । भिद्यते पं
चदशधा स्वरूपेण महानगात् कलान्तं भेदय
ग्मीने रुद्रवन्मलया कलः तद्धर्मी यावत्तत्त्वपात्ता
कला समयाप्नुनः मंत्रास्तदेशाः पावध्येमेत्रेचप
तयस्त्रिधा शिवो नभिद्यते सैकप्रकाशघनचिन्मयः ।

शक्तिमच्छक्तिभेदेनेति शक्तिमतां शक्तीनां च वक्ष्यमाण
स्वरूपाणां शिवादीनां मिश्रादीनां च भेदेन प्रत्येकं समर्थ
त्वेवन्देशात्मताप्रकारेणेत्यर्थः मूलपश्चिमामिति प्रथ्वी
तेनेतत्त्वचतुर्विंशकमित्यर्थः स्वरूपेणेति स्वरूपमात्र
मानायनुपरकं च शरीरपतया परिहृयमाने जडस्वभाव
यथाहि पार्थिवाणत्यालिङ्गणोत्कटे घटस्त्विति तत्स्वरूपमू
मेर्यन्त्प्रपञ्चजनमेवाख्यितम् मात्मानाद्युपाधिभिरसंज्ञा

ते
४२२

422

तोपरागकमिति उत्तरादिति केस्तत्वादारभ्यकलांतंत
त्वषट्कमित्यर्थः भेदग्रहीनमिति इदंयद्यपिसर्वंस
र्वात्मकमिति सर्वत्रपंचदशात्मकत्वमेवम्याये तथा
प्यपरापरत्वक्रोडीकारेणापतितत्वगणाकर्णेनरूपे
णापरसंवित्समुल्लसेत् येनोत्तरोत्तरस्पूर्वपूर्वस्मिन्निर
यभिचारेणाभवेत् अन्यथाहियत्रयत्रनहिविश्रांतेतत्त
भःक्रमसमापतेरिमाप्रुक्तप्रक्राथरादेस्तत्वजातस्यसमे
वनस्फुरेत् उत्तरोत्तरेषुतत्वजातेषुपूर्वपूर्वेस्मिन्नुपवि
लीनेसत् क्रमेणानंतविधेवविश्राम्यद्यथायथंतस्यापवो
हकत् अतएवसंविद्विश्रांतवाततत्स्यभोगेरात्मत
मिति नहीयंभेददृष्ट्यन्त्रनतामियायेनात्रसशक्तिकस्य
मलपाकलादेः षट्कस्यप्रमात्त्वात्सकलस्यवसशा
क्तिकस्यस्वरूपीभूततत्वात्रयोदशविधत्वमेवस्यात् यदुक्तं
विश्वात्मकेहिविश्वास्मिन्नासेविदविलोकयेत् निजवीर्य
महास्फारेसमवष्टंभयोगतः विशिष्टकार्यसंपत्स्यैप्राक
बोदेतिसाहसात् अपरापरत्वेषुस्थितापूर्वापूर्वस्थितिर्यतः
अन्यथास्थितिरेवैषांनभवेत्सर्वहानितः पूर्वस्वरूपत
परंविलीनेनतत्वजालेकं भोगायनालमित्येवमूनंतं
तत्रभेदगर्भमिति सशक्तिकस्यसकलः स्वरूपीभूतःस
न् स्वरूपमेवनतथाभिन्द्यात् भेदोहिप्रतियोगिनम
पेक्षतापरत्रभेदसंकलेनाविदध्यायथेदमेयमि
दमानंयमानेतिमेयमप्युनर्मेयतास्वात्मनितत्क
ल्पिदेदः एवंस्वरूपमस्यस्वात्मनिभेदाभावाप्रुक्तम्
मं ॥ ॥

रूपेणाभेदहानिरितियदुक्तं भेदहानिःस्वरूपे भिन्नत्वापि
तभेदस्यैकत्वे अत्रमत्रयति योगिनि विदयतीति हि परत्वे
ननत्वभावात् निजगतभेदरहितयोनिरासउक्तः रूपेण
ह यारूपेणे शिवत्वेवेभेदाभावादभेदयतानेनेति रुद्रव
दिति रुद्रशब्देन लतिनामेकादशसंख्यामहेतीति वक्त्र
त्नम् प्रलयाकलश्चतुर्थांतस्वरूपीभूतः एवमुक्तरुविज्ञा।
नाकलादावपि त्वेयं अत एवाग्रविज्ञानाकलादीनां पंचा
नामेवप्रमातृत्वे येनैकादशविधत्वंमायेतितनात्स्यात् हि
तीयोपवेयः प्रलयाकलउक्तात्ते नेनसोप्येकादशविध।
पवेनयांयं नवधेति सशक्तीनां वक्तृणां मंत्रादीनां प्रमातृ
त्वात् सप्तधेति सशक्तिकस्य मंत्रेश्वरादेस्वयमप्रमातृ
त्वात् नहीशाः मंत्रेश्वराः पांचध्यशंति मंत्रमहेश्वरशिवयो
रेव सशक्तिकयोः प्रमातृत्वात् द्विधेति शिवस्यैव सशक्ति
कस्य प्रमातृत्वात् शिवस्याभेदाभावे हेतुः स्वैकप्रकाशव
न चिन्मयत्वेति भेदो हि प्रतियोग्यपेक्षः न च परं प्रकाशम
पेक्ष्यान्यः कश्चित्प्रतियोगी संभवेदिति समनन्तरमेवोक्त
मित्याशंक्यामेनत् उक्तं च शक्तिमच्छक्तिभेदेन प्रशान्तं वा वि
भिद्यते स्वरूपमाहेतं तत्तु विज्ञेयं दशपंचधेति एवं जला
दिमूलानन्तनवज्ञानामिदमहत् एषामभेदैरेभिर्मिन्नवि
त्तेयेनत्फलेखाभिः प्रत्येकं विधानेन पुंस्त्वान्नकलान
कम् त्रयोदशविधं ज्ञेयं रुद्रवत्प्रलयाकलः नरहन्मया।
प्यविज्ञेयानवधाज्ञानकेवलाः मन्त्राः सप्तविधास्तत्वम
त्यवं मंत्रविनायकाः त्रिधामंत्रेश्वरेशानाः शिवः साक्षात्म
भिद्यत इति च नन्केनेशक्तिमच्छक्तिभेदेनेत्यासहितनाश

ने
५२२
423

क्रयः शक्तिमंत्रास्वरूपेण भुवः पंचदशात्मकत्वे प्यादिमांश
कमाह।

शिवोमंत्रमहेशेशमंत्राणुकलप्रकली
शक्तिमंतः समस्तेष्याः क्रमस्तत्त्वदेश संस्वरूपं
पंचदशतद्भूः पंचदशात्मिका।

ईशाः मंत्रेश्वराः प्रकलप्रकृ विज्ञानाकलप्रलयाकल
कली सकलः शक्तयस्तेषां शिवादिसवभिमरस्वायाः
समस्तत्त्वक्रमम् शिवादिसकलात्मानः शक्तिः संतः प्रकी
र्तिताः तच्छक्तयश्च विज्ञेयास्तद्वदेव विचत्वारिंशति स्व
रूपमित्यर्थात्स्थित्यादेः तत्त्वसंदर्शनेन शक्तिशिवात्म
कमेव विश्वमिति सर्वत्रैवोक्तं तत्कथमिहापि दृष्टान्ताद
र्शनादिसमर्थितं प्रमातृभेदमवलंब्य तदुक्तमिमांशका
गभीकृत्येन देवोपपादयति।

तथाहि तत्र सोऽपि चैवस्य शक्तयो वर्णिताः प्रमा
तापव मातृमामयत्रैरूप्येणाप्यवस्थिताः।

त्रैरूप्यमेव वर्णयति।

परेशो मातृरूपोणुश्च प्रमाणं
शः परापरः मेयापराशक्तिर्मोक्षशक्तिः स्वरूपमित्थं।
प्रदर्शित वाक्यार्थपरामर्शः तेन मातृरूपः परेशः शक्तिमा
न्प्रमाणरूपः परापरेशः शक्तिर्मेयरूपोपरेशः स्वरूपमित्ति
पश्वनः शक्तिमतोशक्तोनो समस्तविपत्वस्तके तदवान्तरप्रक
रणप्रमितत्रमोलेन शक्तिशिवात्मकत्वमेवास्थितमिति
नकोविरोधः पथोशक्तिमदादीनाम ध्यानस्वरूपं तावदस्य
मेलनयति। तत्स्वरूपं भूमेर्यत्स्यात्तदेव स्थितं मा

नमानाद्यपरिपरिभेरसंज्ञानोपरागकम्।

प्रसंज्ञानोपरागकमिति तदुपरक्तो वाह शक्तिमदादिरूपत्वमेवस्यादि
त्याशयः एवमस्येकैप्यवान्तरं चत्वर्दशाभिन्नत्वे शक्तिसन्तः शक्तय
चतिमितामित्याह॥

सकलादिशिवान्तैस्तैर्मातृभिर्वेद्यतास्पदा
शक्तिमद्भिरनुद्भूतशक्तिभिः समनाद्रिदः ।
ग्नुद्भूतशक्तिभिरित्यनेनात्र शक्तिमतां प्राधान्यं कदाचि
ने उद्देविनाम्नामित्यनेन शक्तीनाम् वस्तुतो हि शक्तितद्
नोः परस्परमवियोग एव किन्तु प्राधान्यमेव प्रयोजकोऽ
स्य न च व्यपदेशो एवं ये शक्तिमानिति शक्तिरिति न चैत
कलादिप्रमाणसमकं सर्वत्र प्रसिद्धमिमालोकोदोषः न
क्षकपक्षनकाविदपि परिपदिना कास्त्राश्चाशंकाह ।
सकलस्य प्रमाणो वो यो सो विद्याकलात्मकः सामा
न्यात्मा स शक्तिवर्गेणानेनानुन्नाद्रिदः लयाकलस्य
मानोंशः स एव परमस्फुटः नानाकलस्य मानोन
गलद्विद्याकलाहानिः प्रवृद्धविद्याकलनाधंसंस्का
रसंगता प्रवृन्मूलप्रवृद्धविद्यामंशाणां करणे भवेन्न
प्रवृद्धाप्रवृद्धविद्यानन्तसंस्कारेणासंगता मानेमेवेष
राणां स्थान संस्कारविवर्जिता मानेमेयमहेशानो
करणांशशक्तिरूपत्वे स्वात्मप्रमाच सद्भावा या हि द्धाश
किरेश्वरी शिवस्यैव करणे न यथा वेमिकरोतिच ।
सामान्यात्मेति विद्याकलाभ्यामेव तु हि कर्मेरियलक्षण
स्वविशेषात्मनः प्रसरस्य संग्रहात् प्रतपदोकेन नताहि
रणति एवं हितनद्यापारभेदादनन्ताः शक्तयो भवशरि
निभावः उक्तं च प्राक् तेनाप्रवृद्धविद्यस्य सामान्यकरण
प्रवृद्धा नामौ कनोत्तसामान्यकलाकरणमुच्यते शति सप
वेति विद्याकलात्मकः परमस्फुटश्चतो यानि शिवः सारस्य
गलदिति गलेत्सोविनाशो
समप्रजगमायस्याभिप्रायः

न्तरेवेत्यर्थः प्रबुभुक्षोरिति न न प्रबुद्धा एवं हि शुद्धविद्यै
धसंस्कारसंगमोऽस्यान स्यात् प्रबुद्धत्वेऽस्य शुद्धकला।
ध्वंससंस्कारस्यापि नश्यदवस्थात्मनापि संस्कारेणाश्र
यः संगमो भवेत् पश्यन्ति न संस्कारेण संगे इति न
संस्कारविवर्जितेति तेन न नश्यदवस्थात्मना संस्कारेणावि
वर्जितानामणूनां संस्कारेत्यर्थः नहि तदानीमशुद्धविद्यादे
नाममात्रमपि संभवेदिति भावः मानमित्यर्थो ऽशुद्धवि
द्यामानमेव च करणमिति शक्तिरिति च न च व्यपदिश्यते इ
त्युक्तं करणशक्तिरूपत्वेन इति स्वातंत्र्यमात्रसद्भावे इति तदु
क्तं प्राक् एक एवास्य धर्मोऽसौ सर्वाक्षेपेण वर्तते तेन स्वातं
त्र्यशक्त्यैव युक्त इत्याञ्जसो विधिरिति अत एवेश्वरीत्युक्तं तथै
वेति करोति च इति सर्वेशोऽयः यत्सकलोऽप्यशुद्धविद्याक
लात्मकपंचकशक्त्यावेति करोति वेति एवमन्यत्रेयम् ए
वंसंगात्मकलादिशक्तीनां स्वरूपमभिधाय प्रकृतमेवा
ह।

आश्रितात्मकलान्ते ये मातरः समतोदिता
माभूत्तोद्रिक्तशक्तिनां भेदेपोवं प्रवर्तकः।

ननु प्रमातृभेदाद्वाद्वेद्यस्यापि भेदो भवेन्नह्येकेऽपि प्रमे
यैकमेव नीलमित्यादिने नस्यादपि तद्भिन्नाभिन्नम् न चैव
मस्ति नहि तत्तद्देशकालावस्थाप्रमातृभेदेऽपि नीलस्वरू
पमानेकाद्विधिविशेषः संगच्छते इत्याशंक्यां गर्भीकृत्य तदेवो
पपादयति।

नह्याधिवेद्यतां नाम भावस्यैवातिजं वपुः।

इहानेन नत्वानन्तेनादेशेनादिकृष्णस्य वस्तु धर्मो ऽरव्यप्रमेयस्यास्व
रूपं नने न वासिद्धेर्यप्रातित्वा नहि नीलतानेनीलस्य कश्चि
द्विशेषोपित प्रमातृसंपर्कवशाज्ञावेन नन्तरज्ञात्वेत्यते:।

यद्यपि प्रमत्वं नोपरोक्तोपि प्रमत्वोपि परोक्तत्वं देशका
लादिभेदेन विषयः प्रतिपद्यत इत्याशुक्ताविषयस्य प्रम
त्वेनैवापमेवरुच्यते नह्यपि प्रमात्रलिशयाभिप्रायमेवता
शिकादेवहेशमावहे वैद्रणवेद्यंवेदीति किंस्वप्रतिभा
सतो नीलंवेदीत्यत्र केवलनीलप्रकाशो वेदनायाविष
यधर्मत्वमाविष्काराय वैद्रणानीलंवेदीत्यस्य प्रकाशार्थः किं
नीलमात्रंप्रकाशते किंमुत वैद्रवेदनाविशिष्टं नीलमिति
तदाद्ये नीलंवेद्मीत्यनयोः प्रतीत्योरविशेषः स्यात् नैव
मनुभवविरोधात् द्वितीये तु वैद्रवेदनानीलस्य किंस्व
गता विशेषणमुत प्रमात्रगता न तावत्प्रमात्रगताख्यापि
करणायोर्भिन्नकर्तृत्वेन विशेषणविशेष्यभावायोगात्
स्वगतत्वेनासिद्धः प्रतीतानांष्ठी वेदनाभावस्यानिजेवत्त
रिति नन्वधिकरणत्वेपि ज्ञातानांष्ठेशतिप्रकाशप्रतीतेरस्ल
विशेषणविशेष्यभावः वैद्रणावेद्यंनीलंवेदीत्यस्यादि
प्रकाशायां वैद्रणाज्ञानमर्थज्ञानामोत्मकं भवेत् ज्ञानेचप्रमा
नरेवातिशयोनप्रमेयस्यात्मकप्रायम् तदाह।

नन्वैवैशीयविज्ञानमात्रमत्रप्रकाशते वेद्यताख्य

त्वंनधर्मोभातिभावस्यनीलवत्।

त्वंनधर्मोभाति भावस्य नीलवत् साचफलात्
प्रवेत्तिनीलादौविषये नतुज्ञानेनामक्रिया सैववेद्यतेतिके
मेयाफलत्वप्रकटनाय विषयधर्मः सैववेद्यतेतिकेधर्मो
मादित्वमनमाशंक्यप्रतिक्षिपति वेद्यताचस्वभावेनधर्मो
भावस्यैवनतः सर्वात्मैववेद्यः स्यात् दानीलादिधर्मैव
नेवहनीलादीनिभावप्रधानानिदेशः पूर्वोक्तभावस्यव
रत्नसन्निवेशनीलत्वंरूप ग्राहिग्रहणाकार्यत्वकारणाना॰

दीत्येवमाद्ययोधर्मो यथा सर्वोन्यमविशिष्टास्तथा वेद्य
ताख्यो धर्मो भवेद्धिन्ने तादृग्भावः प्रसज्जेत्स्वैव सर्वतः
स्तुः ननु नियतप्रमातृबुद्धिजन्यत्वात्कोपि देवप्रति वेद्य
त्वस्मान्न सर्वोन्यतीति चेन्नैवम् एवमपि हि यथा ऊर्विद
जन्यः घटेन तमेव प्रति सर्वो विशेषास्तथा वेद्यतापि सर्वो
विशेषणैव भवेत् ननु नयेन जन्यते तं प्रत्येवेति नियमो
ऽस्त्यकः तदाह। अथ वेदकसंवित्ति वर्त्तहेयत्वधर्म
भाक् भावस्तथापि दोषोसौ ऊर्विदकृतवस्तवत्।
दोषोसौ सर्वोन्यतीतितथा स्यादिति ननु हि ज्ञानादिवत्कथ्यता
ऽनियतप्रमात्रेपताद्बुद्धिजन्यत्वे वेद्यस्यैव वेदकस्यापि
तथाभावो भवेत् वेद्यवेदकयोरन्योन्यापहत्वात् न चैत
दस्ति वेदकस्यैव वेद्यस्य प्रावेतनेन बुद्धियोगात् अनु
स्यूततया हि ज्ञानादिवद्वेद्यताबुद्धिजन्यत्वमनाशंकनीयं
नेत्रगतत्वतिसमाहिते यदि वनाम भावस्य नीलतादि
वद्वेद्यताख्योपि धर्मो भवेन्न किमसौ वेद्यानवा अवेद्ये
न किंचित्स्यात् न हि संविदमनारूढं वस्तुवस्त्वं लभते
इत्युक्तमसकृदुक्तशः अथ वेद्यत्वं तस्यापि नीलतादिवद्वे
द्यत्वेन भाव्यम् अनवस्थाप्रवितस्यात् एवं च नताख्यं वेद्यत्वं न
ग्राह्यताद्धिते मूलक्षतिकारिणी ह्यकमनवस्थाप्याप्त
येनकस्यापि वस्तुनो वेद्यत्वानवष्टाने निर्मूलिन वापयेवि
श्वं प्रदृष्टवत् तदाह।
वेद्यताख्यस्तथा धर्मः सोवेद्यश्चेन्न तद्विदा वेद्य
श्चेद्वेदितत्रापि वेद्यतत्वेन तत्स्थितिः ततो न किं
चिद्वेद्यं स्यान्मूलच्छिन्नं जगद्भवेत्। ननु तत्स्थि
यतोयापि वत्ताया याज्ञानत्पतनतत्ताप्रकाशकरूपं।

येनेदं नीलज्ञानमिदं पीतज्ञानमिति प्रतिकर्मनियमः स्या
त्. तथाभावस्यापि प्रतिनियतप्रमाणग्राह्यरूपस्कृतमेवद्
पञ्चयताम्. येन सैवाभ्रान्तिनियमः सिध्येदं यत्तैत्तस्यैव वेद्या
येनैव तस्यैवेति तदाह।

> ननु विज्ञानरूपांशोपस्कृतं वेद्यताम् भा
> वस्यार्थप्रकाशात्म यथा ज्ञानमिदं मतम्।

उपाध्यंशेति विज्ञानरूपमानैकात्. नैवैतद्युक्तम्. एवं हि वा
र्थस्यार्थस्य तन्नियतेनाप्युपस्कृतरूपत्वात् ज्ञानवेद्यत्व
प्रसङ्गे सर्वे वेद्यान्यस्य मेव वेद्याः स्युरिति नीलादिन्वज्ञाने पू
र्वापीतज्ञानं भवितमर्हतीति नैवं नियमः सर्वेस्यार्थस्य व
हिरेकत्वेनैव सत्ताभ्युपगमात्. एवं चाकिमयमेकप्रमा
णवेद्यतोपरक्तः नैकप्रमाणवेद्यतोपरक्तत्वेनान्यस्य प्रमा
णस्यैवाप्रवेद्यः स्यात्. अनेकप्रमाणवेद्यतोपरक्तत्वेऽप्येकैक
स्याविरोधीति सर्वात्मना मूर्च्छितमेव जगद्भवेत्. अ
तआह।

> एकविज्ञानवेद्यत्वेन ज्ञानान्तरवेद्यता।
> समस्तज्ञानवेद्यत्वे नैकविज्ञानवेद्यता।

समस्तज्ञानवेद्यत्वे प्रतीतवेद्यत्वे नाम भावस्य किं विरुद्धमित्याह।

> तस्मान्न वेद्यता नाम भावधर्मोऽस्ति कश्चन

ननु यद्येवं तर्हि भावः कथं विदिक्रियाकर्मतामित्याशं
क्याह।

> भावस्य वेद्यतामेव संविदोऽपि समुद्भवः।

ननु ज्ञानसंविदं न सूत्रार्थः तत्कथमन्यस्य समुद्भवोऽन्यस्य वे
द्यता यतोऽतिशयः नहि घटस्योदयः पटस्य किंचित्स्यात्. सं
विज्ञानानामविशिष्टेति तत्समुद्भवः सर्वेषामप्यविशेष

रोव भवेदिति समवायिनियमोपि न सिद्ध्येदित्याशंक्याह ।

अर्थग्रहणरूपं हि यत्र विज्ञानमात्मनि समवे-
ति प्रकाशोर्थस्य तस्यैषैव वेदना ।

इह खलु ज्ञानस्यार्थजन्यत्वादर्थविषयत्वे जनकत्वस्य चक्षु-
रादिभिरविशेषोपि वस्तुतो भावि विषयतानियमो येनेदं
नीलग्रहणमिदं पीतग्रहणं ज्ञानमिति स्यात् तच्चैवं विष-
दृशाद्दृष्टान्तविशिष्टसामग्रीबलायत्तप्रत्यगात्मन्यगुणतामि-
हतया वर्तते तमेव प्रति सोऽर्थः प्रकाशमानो भवेत् यथैव वा-
र्थस्य वेदनोच्यते इति न कश्चिद्दोषः एतदेव प्रतिविधत्ते ।

अत्र ब्रूमः पदार्थानां न धर्मो यदि वेदना अवेद्या
एव ते सन्तु ज्ञाने सत्यपि वा तते ।

अर्थग्रहणरूपेणात्मसमवेतेन ज्ञानेन सतोऽप्यर्थः एवमपि स्व-
धर्मस्य न किंचित् नहि ज्ञानार्थयोरेकरूपत्वमेकाधिकरण-
त्वं वा ग्राह्यग्राहकात्मकयोरनयोः स्वरूपभेदात् ज्ञानस्य चा-
र्थग्रहणात्मकत्वेपि तात्समवेतत्वात् यदभिप्रायमेव-
च परावस्थाद्विभासनात्मत्वायेयमेकत्वम् नत्वस्यातिशये-
नास्य किंचित्स्यात् अर्थार्थजनत्वात् ज्ञानमर्थस्य प्रकाश इ-
ति चेन्नैतत् नहि घटजन्यः सतस्य प्रकाशो भवति वह्नि-
धूमः संयोगतद्वतोऽलिंगं भवेद्यदविनाभावो निश्ची-
यते न चेह तथाविधविनाभ्यस्ये भ्रान्त्यादौ तन्मका-
शात्मनो ज्ञानस्योदयात् अतस्तु प्रकृतमवेद्यापत्तिः एव यदा-
र्थाः स्युरिति एतदेव दृष्टान्तोपदर्शनद्वारेणाह दृढयति ।

यथा हि पृथुबुध्नादिरूपं कुंभस्य समवायि
अतदात्मा यतो नैति पृथुबुध्नादिरूपताम् ।

तथा सत्यपि विज्ञाने विज्ञानस्य समवायिनि
अवैयर्थ्यप्रकाभावात्कथं वै घटनामतुः

यथा घटस्य घटत्वभोदराकारः घटत्वाद्व्यञ्जयायात्तथा
ज्ञानस्य समवायित्वात्स्वप्रकाशात्मकोपि ज्ञाने स्वयमप्रकाश
रूपताभावान्नैव प्रकाशमानाभवेदुरित्यर्थः एवं च केव
लेभवत्मते अर्थस्यैव प्रकाशते यावत्किंचिद्विदर्पीतिमह
द्वृष्टान्तरमण्यापतेरित्याह।

अतर्थः समहांश्चैव घटस्यपतो वस्तुयत्स्वयं प्रकाश
मानं तत्स्वविषया प्रकाशनेहाश्रयः अप्रकाशोमनो
दीपवत्स्वरादितयेवतन्। किं तत्प्रकाशनानामस
रहवार्येनिमित्तकारणंवस्तुता मेनागतिसर्वेनः।

वत्प्रकाशात्मकमितिनास्तिविवादः एतावद्धि संकार्यम
प्यप्रकाशात्मकमेव विषयप्रकाशकालेतत्प्रकाशस्य।
प्रकाशनात्। नहिविषयग्रहणकालेनज्ञानस्यग्रहणमस्ति
नानार्थयोर्युगपतं प्रतिभासते द्वंद्वज्ञानमयं वार्थप्रतिभ
दानुपग्रहादिति नहाश्रयस्य समवायिकारणमात्मावि
षय एवनिमित्तकारणं तथाविवक्षिते सहकारिभूतेव
त्वरायेनः करणचक्रमप्यप्रकाशात्मकमेवानित्यपरोक्ष
त्वात्। दीपस्तु निमित्तकारणभूतो यद्यपि भवेत्तथापि स एव
स्वस्यापि प्रकाशकत्वाभावाद्विदितप्रकाशो न तथा न भवेत्।
वेयत्वमेववर्णविकारयितसुपक्षोतामित्यर्थं वदस्यापिवानै
मेवमुक्तं अतस्त्वार्थप्रकाशने समग्रैवसामग्रीयप्रका
शहेपवेति नकिंचिद्दीपप्रकाशेनतिसर्वैमिदसत्वयेस्या
त्। आत्ममनसोश्च धारोव्यानत्वे योगोपि असमवायिकार
णमप्रकाशएवेतिगतार्थतान्त्र्यगात्वेनोक्तः ननु प्रदीपस्य

वज्ज्ञानस्यार्थप्रकाशनमेव रूपं न तस्य वोध्यमर्थप्रकाशं
त्मके ज्ञाने सत्यपि नार्थः प्रकाशत इति अर्थयन्तु योज्योऽहि
भावानोऽस्वभावः न दाह।

ज्ञानस्यार्थप्रकाशत्वेन तु रूपं प्रदीपवत्।

इह चैवेशो जीवतीति यथा चैतन्यस्य जीवनात्वेऽतिशयो
न परस्य न यथार्थः प्रकाशतेऽन्यस्य स एव कश्चिदतिशयो
न ज्ञानस्य स्याशयेनैनं तदेवोपहासप्रदः संरसदसदने
कपदेऽहं कनकमेणसमायते।

अप्येवमत्र विद्वांसो नशीत्यामामहेतनः अर्थप्रका
शो ज्ञानस्य परं रूपं न निरूप्यताम् अर्थः प्रकाशत्वे हि
यमर्थो वा ज्ञानमेव वा अपार्थस्य प्रकाशो यस्तदिह

यन्नामेह मन्यते ज्ञानस्यार्थप्रकाशो मामिति भण्यते।
रूपमिति न तत्कोऽर्थ इति विचार्यताम् किमर्थस्यासौ प्रका
श इति सामानाधिकरण्यमथार्थस्य प्रकाशत्वेति समु
च्चयः आद्योऽसिद्धः अर्थस्य प्रकाशत्व इति सम्बन्धमात्रे न तु संब
वमात्रेण शंकितमण्यायपत्तहेयेयरस्यानभिप्रेतामित
प्रतीतिरप्यन्ततो यमेवमपत्तेऽयमिति तत्रैव विभजति।

यद्यौकन्तेरिचेतक्रोडोपपत्तवत्र सद्भरः अर्थकर्म
णीतावस्थावास्तथ्यं त्वत्र संविस्थितः।

यदि नामार्थस्य प्रकाशनक्रियायां कर्तृत्वेन तस्य ज्ञानस्यैव
मतिशयः न यस्यास्तीति शोध्यमस्यां किंचित्संकुचितं वक्तुं शः न
यथाहि इषुवनादिरूपेऽकंभस्यसस्यपीमादिनोऽकः पर
स्य परस्य पोयग्रहात्मा रूढे रोऽदोषः प्रसंजेत अर्थप्रकाशन
क्रियायामर्थस्य कर्तृत्वेन संभाव कर्मस्याणो कर्मोपपन्ने ज्ञानमर्थप्रकाश
यतीति सिद्धः प्रेक्षणाद्येषणादिविलक्षणास्तस्मर्थाचरणालक्षणः।
प्रयोज्यप्रयोजकव्यापारभावः एवं च प्रयोजकव्यापारस्य प्रयोज्यव्यापा
रमिष्टत्वात्काशमानपदार्थो ज्ञानेनप्रकाशतेऽशते न त्वनपुरुक्रम्॥

स्वयंप्रकाशमानस्यार्थस्य प्रयोजकव्यापारनपेक्षणेना
नोपयोगवैयर्थ्यात् तथाप्रकाशमानपदार्थः स्वबुद्ध्या
रिवैतत्त्वेपनयोग्यतयाप्रकाशमानइतिसव्यापारश
ते प्रयोज्यइतिचोच्यते तदप्युक्तमेव स्वयमप्रकाशमा
नस्य ग्रहेणप्रासादस्येनवत्स्योपयोगोपिप्रकाशनासा
मर्थ्यात् योग्यतावप्रकाशाप्रकाशरूपतयानिरूप्यमाना
पुनरप्यसामर्थ्यवैयर्थ्येनातिक्रामतीत्यर्थस्यप्रकाशो
त्तानस्यरूपमित्येतदसमीचीनम् तदाह ।

तथाचेदंदर्शयामः किंप्रकाशः प्रकाशते अप्र
काशोपिनैवासौनथापिचनकिंचन ।

नतप्रकाशः किंप्रकाश्यते वेद्यतानप्रकाश्यतेइत्यर्थः
अप्रकाशोप्यसावसामर्थ्यान्नेवप्रकाश्यतेइतिसवन्धः
एवंचसतिप्रकाश्यवास्तोर्थः प्रकाशकंवत्तानेननकिंचि
त्स्यादित्युक्तं तथापिचनकिंचनेति ननुयद्येवंतत्कथंवै
लोकेपिदेवदत्तश्चैत्रंग्रामंनयतीत्यादौप्रसिद्धःप्रयोज्यप्र
योजकवावोवटतेइत्याह तर्हिलोकेकप्रयोज्यार्थः गच्छ
त्यगच्छन्तिवाप्रयोज्येप्रयोजकव्यापारेणनकिंचिद्भवेदि
तिभावः अत्रैवोत्तरयति उच्यतेचेतनस्थितोप्रयोज्यार्थ
स्यविषयोपात्रेपुतौपचारिकः इहप्रेरकोऽभ्यपरमार्थ
त्वावतत्प्रयोज्यार्थः तत्प्रेर्यस्यस्वात्मन्येवप्रयोज्यस्वक्रियत्वेपिपारतं
त्र्यपरामर्शेनत्वाः प्रेरकस्यचस्वतन्त्रेपिप्रेर्येसमापिगतत
त्यारंतत्स्यस्वात्मन्यपेक्षितोयता परामर्शेनत्वाणात्मे ।
मेयायेनाप्रयाभिप्रायमेलनारूपः प्रयोज्यप्रायेणाकभा
वान्तामुक्तः संवधः समन्हसति यत्र्युनः प्रयोज्यस्य ।

ते
५२८
428

प्रयोजकस्योभयस्यवातजत्वादत्र सन्निधापितोऽभिप्राये
णोभिप्रायेण संभवति तत्रासौ नास्त्येव लक्षणीयात्मप्र
यत्नाख्यवर्तेर्यो यथा शरीरं गमयति कारीषाख्यापयति
वायुरद्रिंयात् पतीति तदाह।
तथाहि गन्तेशक्तोपि वेगाख्यायत्नो गते मन्यानप
ववस्नासिगामिनः स्वामितोतिहि स्वाम्यप्पत्यगतो
शक्तिबुद्ध्यास्वाधीनतोस्फुट प्रयत्नित्वातिमाशक्य ग
मयामीतिभाषते प्रेर्यप्रेरकयोरेवमालिकीपृथ्यं
संगतिः तदभिप्रायतोन्योपिलोकेष्ववहरेत यथा श
रीरंगमयतीत्यत्र चेतनवेगाख्यसंस्क्रिया विदधत्प्रेरक
मयत्नपर्वारेणजायते वायुरद्रिंपातयतीत्यत्राव
पितौजसे इहशभिः प्रेरकप्रेर्यवक्षापरिकल्पितो।
प्रेर्यप्रेरकयोरिति शरीरंगमयति वायुरद्रिंपातयतीति।
चैनिहातिमाशकोति गेतशक्तेयोदासीनादिनाकदा
चिन्नगच्छेदित्यर्थः प्रतत्सगच्छन्नपि प्रयोजकव्यापार
णाविशयभाव्यमितिभावः यवमितिप्रायोप्प्रयोरभि
प्रायेमलनयमर्थः तदभिप्रायतइति सत्यप्यप्रत्यनामत्र
मत्याधेनार्थः अन्योपिलोकइति प्रयोज्यप्रयोजकाभ्याम
पमलदृष्टपोतियावत् तथेतिप्रयोज्यप्रयोजकभावेन
वेगाख्यसंस्क्रिया विदधदिति आकर्षणमात्रणादावि
क्षाप्रयत्नादिमान् पानुषः आकृष्टयत्नुषोरु तस्यशर
ग्रस्ताल्लरप्रयत्नापेतात्माशलिसंयोगजन्मशलिकर्मत
स्मात् माशलिविभागः ततः संयोगविनाशे धनुस्थित
स्थापकलत्तणसंस्कारापेक्षा इतुर्नासंयोगात् आपाकर्मो
त्पद्यते तेनसंस्कारणापेक्षारपाणेत्यात्मसंस्कारमादते।

तमपेक्षमाणः शरदासंयोगेनोद्गतं भवति तस्माद्दिवा
वायोगसात्मककर्मतमोदनायेत्ते इषो वेगाख्यसंस्कार
मारभते यस्माद्यतनादिषावुत्तरोत्तरकर्मारंभः प्रेर
केमन्यते इति स्वयं यतदेवाग्निपजारवीजे प्रेरकमन्यता
देवाहि प्रमाउपचाराल्लोकेन प्रेरकउच्यते वस्तुतोहिप्रे
यप्रेरकयोः परस्परापेक्षत्वं तत्र प्रेर्यस्य जडत्वान्नाप्यार
तथात्वसन्धानायात्मके प्रेर्यत्वमेव नास्ति तदन्तःसात्म्यभे
नापि प्रेरकस्य तदपेक्षत्वं प्रेरकं कथं स्यात् अतः
प्रेरकमन्यतानामस्य प्रेरकत्वमुपचारात् लोको व्यवहरतीत्य
क्त उपचारेण गौणत्वेन इति कारीषाख्याप्यपतीमात्रे प्रेरक
स्यतानामानन्त्यप्रेर्यत्वासंभवेपि प्रेर्यं मन्यतानिमित्तत्वाद
पचारात्तस्यतः प्रेर्यतान्यवहारः परिकल्पितानिवृत्तपचार
तावितियावत् तत्रवबीजेवाङ्कुरप्रभवमवयवापि भागज
नकेवलकर्म यतदेवोपसंहरति इत्यजन्नतस्वभावेनतु
प्रत्याप्यर्थसंगतिः आत्मामन्यत्र विनतं मतहिस्तरतो
मया सम्बन्धादेस्यतउस्यजन्नतस्यवासम्बन्धोप्यर्थस्य
प्रत्यक्षताभावाद्धेतोरूपचारइति यथाजाआदरेस्वावी
स्वपात्मपानायिनस्त्वेप्रयोजस्य प्रयोजक भावोनतु स्वल्पा
तानमर्थप्रकाशयतीमप्रत्तानार्थयोः प्रकाश्यप्रकाश
भावेपि इति नैयायिकानोतानमप्याचेतनमेवापयतेनैत
यत्नादर्थं वन्हयोगात्स्वनगत्मावेतनुः यतोऽङ्कः सचेतना।
स्विताया गादिति एतच्चाहरपवर्यक्तौ भवत्यपाति इति।
नेहायत्तम् एतदभ्युपगमेव यथा प्रयोजस्यस्यादेः स्वयं
पारः एतनेनाविकासिद्धमेवापिद्ध प्रयोजस्यस्यार्थस्य प्रकाश

ते
४२९

429

नमभ्युपगन्तव्यम् तदाह ।

अस्त्वेवमसत्त्वे तर्हि समुपचयपतदस्तिवत् ।

पतत्त्वाभ्युपगमस्योपचार इत्युक्तं वस्तुतस्तु सोपीह न संभव
ति निमित्ताभावात् नहि निर्निमित्त उपचरणं न्याय्यमित्याह ।

उपचारे निमित्तेन केनापि किल भूयते ।

केनापीति यच्च यथा विवर्तितेन पतदेव दर्शयति ।

वायुः पातयतीत्यत्र निमित्ते नाक्रियाकृता गौरवे
नाश्रु संयोगपाशाद्वेशमपघने इह त्वानमर्थस्य
न किंचित्करमेवत उपचारः कथं नाम भवेत्सोपि ।

तत्र नेति वेगवद्द्रव्यात्मवायुसंयोग यवत्त्वसत् ।
तनितेनस्थ्यैः क्रियत्मवयवविभागजनकं कर्मेति यावत्
संयोगाभिकर्मततस्मादवयवविभागः ततः संयोगनाशः
ततः पतनं अतस्त्वावमर्निमित्तकत्वात्म्न न ततस्यतानिक
वेशहद्वनरर्थातिशयपदेवसर्वेमर्वेननामभवेदिमाश्रु
कथमनातनेनार्थस्यनकिंचित्क्रियतेऽरति निमित्ताम
र्थः प्रकाशतेऽरति स्यात् यदाहनिर्निमित्तमस्युपचारस्त
किमनेनसंस्यतीत्यत आह भवेत्सोपि यवत्सर्वेदेति
नस्युपचारे विषयस्याविषयिगतात्स्यप्वत्त्वतोयटते
यनाप्रकाशोऽर्थः प्रकाशतेोपचारात्तथाभावमियात्
न नस्यश्रुपचारामांगावकोगिरेवभवेयेनदाहदिल
त्तणनदर्शयिक्रियामपिकुर्यानदाह ।

अप्रकाशितपदार्थः प्रकाशतेोपचारतः
नाहगेवांशमपिहिदरत्वश्रुहूपचारतः । ॥

अप्रकाशितइति

अग्नेस्त्वात्मप्रकाशनाख्यधर्मेकरति यावत् ताहृगित्यस्य
अनात्मन्यात्मरूपेण प्रकाशितप्रपञ्चेत्यर्थः ननूपचारः सर्वोत्म
नेशाब्दवस्तुसंस्कृतरूपमाणवकोग्निरित्यादिलक्ष्यव्यवहारः
नेशब्दवस्तुसंस्कृतरूपमाणवकोग्निरित्यादि व्यवहारः सह
सर्वैर्वा विभागेन प्रसिद्धः अग्नौ तत्रोपचर्यमाणो मह
वारितैक्ष्ण्यादिगुणसदृशगुणयोगो नाम वास्तवसा
क्तिनिमित्तं यद्दृशादेवमादिरूपचारः समुत्पद्यते तद्वि
शेषतः एवमपि ह्यत्र किं वास्तवं निमित्तं येनायं प्रका
शनत्वमुपचर्यते तस्मादपारमार्थिक उपचारोपचारस्य
शत्वमुपचेरम तस्मादपरमार्थिकत्वमसत् ।
शिशावद्रूपचारे यद्बीजं तैक्ष्ण्यादि तत्र सत् ।
प्रकाशतो पचारे न किं बीजं यत्र सम्मता ।
प्रकाशतोपचारेण किं बीजं यत्र सम्मता । शिशोर्वास्त
सादेतिर्वाह्निगतैक्ष्ण्यादिसदृशस्यैक्ष्ण्यादेः शिशोर्वास्त
वत्वात् किं बीजमिति न किंचिदित्यर्थः ननु किमनयास
दसाधिगमितादिपूर्वेषां हि ज्ञानानां यत्रवित्
ष्यविषयिणोर्विविक्तस्वरूपप्रयोजनपरतया चेतनः
प्रकृष्टप्रवेश्यवहरति माणवकोग्निरिति तथैव तत्र
व्यवहरणयोग्यतार्थं प्रयोजनमुद्दिश्याप्रकाशरूपो
प्ययंप्रकाशोयमर्थ इति व्यवहरेदिमाशंकाह ।
सिद्धेहित्वेतनेश्वरस्योपचारः सिद्धस्फुटं प्रयाति
यात्मकः सोपि प्रतिसम्यानशीविन: नवाघापि किं
मप्यस्तित्वेनज्ञातसंपदः अप्रकाशतदन्येनज्ञ
न्यकाशप्यर्यविधिः ।
सोपीत्यध्यारोपः भवन्मतेन प्रतिसम्यानात्मकविज्ञानस्य
हिचेतनेनाबाध्यादात्मा चैतन्यं वा ज्ञानं नतावद्वाध्यात्मा
चेतनः सिद्धस्वप्रकाशतो चेतनप्रमज्ञानयोगेन ध्यानेनायं ग ।
मान ज्ञानयोगश्च समवायेन यध्यात्मनस्त्य ध्यानगम्यता

नं
५२.

यथेन्द्रियादेरेकार्थसमवायेन च सत्त्वादेरपि संभवती
त्यर्थाद्यो चेतनाः स्युः न चायं नियमनिमित्तमुत्पण
मोयेन समवायाश्रयेन न त्वेनैकार्थसमवायादेरिति यत
नः सम्बन्धाविशेषोपि वस्तुस्वभावकृत एवायं विशे
षस्समुच्यते तत्रतायनप्रकाशस्वरूपेणेतदाह नचाया
पि किमस्ति चेतनमिति नापि चैतन्यरूपो ज्ञानमेव चे
तन इति व्यवहारस्तस्य धर्मरूपेत्वेन धर्मिव्यपदेशायो
गात् तदपि च ज्ञानं यदि स्वयंप्रकाशरूपं भवेत्तदे
तद्युज्यते न चैतदस्ति ज्ञानमप्येतदप्रतिभासाभ्यु
पगमात् न च प्रतिभासमपि ज्ञानं शावराणामिवास्मा
कं परोक्षं तेनानुमानमेयं अपितु विषयग्रहणानन्तरमात्
मनःसंयोगजेन ज्ञानान्तरेणाज्ञायत एवेति कथम
स्याप्रकाशरूपत्वं येनैवं तेन व्यपदेशो न स्यात् तदाह त
द्येनन तत्प्रकाशरूपत्वं येन चेतनव्यपदेशो न स्यादिति
रिति अयं विविरित्यर्थप्रकाशी यः प्रकाशस्तस्यार्थः यथा
र्थस्यान्येन ज्ञानेन प्रकाश्यत्वे प्रयोज्यप्रयोजकभावः प्र
सक्तः स च न मुख्यो गौणो वा कथंचन व्यवतिष्ठते इत्य
र्थस्य प्रकाशनमेवासिद्धमेव ज्ञानस्य ज्ञानान्तरवेद्य
त्वेपि मुख्यापर्यसंगत्यभावात्प्रकाशनमेव न सि
द्ध्येत् न चाप्रकाशात्मनो जडस्य प्रतिसन्धानत्वं युज्यते
प्रतिसन्धानाभावे तज्जीवितात्प्रोरोपानुपपत्तावुप
चारः कथं कारमत्र व्यवतिष्ठेत तस्मात् बहुना नतु प्र
प्रकाशात्मापि दीपो यथार्थस्य प्रकाशस्तथा ज्ञानमपि
भवेत् नत्वयमेवमत्रे ॥

यन्न ज्ञानं न तरस्तेयनाद प्रकाशरूपं ज्ञानेनार्थं प्रकाशये
दित्याह । ननु प्रदीपोऽपि रूपस्य प्रकाशः कथमीदृशे ।
नवज्ञापि प्राशुक्ते समर्थमेव हृष्यज्ञानं तदुपनिपतेदर्थं
ह । अज्ञापि न वद्भ्येनाः किं वशुक्तिविकल्पनाः
यनाशुक्तिविकल्पना इति समनन्तरोक्ता युक्त्या युक्त्या ।
स्यार्थस्य ज्ञानाश्चप्रकाशिप्रकाशरूपत्वं इत्यर्थः अत्र न केवलमेवं शुक्ते
यदाहन त्वेयावदेहस्य समयीत्याह ।
यादृशा स्वेन रूपेण दीपो रूपं प्रकाशयेत्
तादृशा स्वयमप्यथाभाति ज्ञानेनेतीतथा
नाहशा स्वयमप्यथाभाति अत एव न शङ्खोद्याति
नोनथेति स्वयमप्रकाशरूपत्वात् स्वयमपि प्रकाशो
देवेनेनार्थं प्रकाशनावसरे दीपस्य स्वयमपि प्रकाश्यते इति
नन्न ज्ञानस्येति अत एव तदाह यदासिद्धेन साध्यते इति
मायेन स्वयमप्रकाशमानेन ज्ञानेन कथं परं प्रकाशयेदिति
शयः वैषम्यमेव प्रकाशान्तरेणापि हृष्यति ।
प्रदीपश्चैव भावानां प्रकाशत्वे दृष्टान्तले
अन्यथा न प्रकाशेत्वमभेदे वेदृशोऽविधिः ।
प्रकाशत्वं दृष्टान्ती लिस्व प्रभास्वरता या भास्वरतासाधनेर
प्रवादकानां स्वकीयं परेषां च अत एव नीलोऽपि प्रकाशः
मर्थः येन नीलोऽपि यदेकरूपं रूपमिति प्रवादकानां प्रकाश ।
प्रवादः एवं भास्वरतादानमन्तरेणावार्थानां प्रकाशः
एवमस्यादित्यक्रमप्रधानप्रकाशेऽपि इति अत एव समन्
प्रायेण प्रदीपनां किं विद्यपि प्रकाशेते क्रमलाभेति प्रका
शेन पर्यायः समर्थ इति यावत् तात्पुनर्यस्य न किंचि
दृष्टान्तिशापसाधनेऽस्य क्रमवेदृशः यदिच किंचित्कारम
पिज्ञानमर्थस्य प्रदीपरवप्रकाशत्वं दृष्टान्तेन नस्याभेदा

ते
ध३।
431

बाह्यः दीपोहि स्वप्रभासुरत्वात्मनावान्तरव्यापारेणार्थे
प्रकाशत्वेदर्शन ज्ञानस्यत्वेन कश्चिदवान्तरव्यापारक्र
मेभवति प्रत्युतप्रकाशपर्यन्तत्वमिति नैतदभेदमन्तरेण
कथंचिद्धटतेरस्य क्रमभेदे वेदशो विधिरिति तेदृशोवि
धिरिति प्रदीपमायेनार्थेप्रकाशनप्रधानसामर्थ्यप्रका
रसमर्थः प्रतस्यप्रकाशएवस्वशक्तिविस्फारसारतन
त्तार्थवपुषापरिस्फुरतीतिसिद्धं तदाह ।

तस्मात्प्रकाशएवायं पूर्वोक्तः परमः शिवः
यथायथाप्रकाशेत ततस्तद्वपुः स्फुटम् ।

पूर्वोक्त इति पूर्वोक्ते प्रथमाह्निकादौ यदुक्तं ज्ञेयस्यव
पुरनेवपुः प्रकाशात्मकः शिवस्तथा यत्नेन प्रकारेण यथायथे
ति यत्नेयत्ननीलाद्यात्मनेत्यर्थः प्रकाशते तदा ततत्प्रकाशप्रका
शाभूषारेभदएव ततो नीलत्वमेव नीलस्य प्रकाशमा
नत्वमपि स्वरूपगतएवधर्मः इति पूर्वमुक्तं वेद्यताभाव
स्यतिनेवपुषेति प्रतत्राह ।

एवं च नीलता नाम यथाकाचित्प्रकाशते
तद्वत्प्रकाशिवेद्यत्वं तव भावोऽवधृष्यताम् ।

नन्वभिन्नमिदमर्थं प्रकाशात्मकमस्वरूपलक्षणं त
द्वेद्यत्वं नाम धर्मः किमर्थांशेन पतति उताहोस्वित्प्र
काशांशे उभयांशेऽवाकं तत्स्वभावेऽवधृष्यतामिति व
तद्वदशंकावसरमतोऽदितस्यहि विषयस्यापिप्रमाणव
लसाध्येनसंग्रहः क्रियमाणानामपसिद्धांततनोपस्था
तित्वमाह ॥ ॥

वलेप्रकटनार्थस्य संविदेहेति हृयन्ततः
विषयत्विनाशतितेन च सत्यानेवापितन्निषः।
प्रकटतार्थं गतेनेति कोसावितलाः संविद्प्रमातृगतेनेति प्रभा
करा ननुशति समनन्तरोक्तात्मकाशया १भेदलब्धा
हेतोः विषयत्वतइति प्रकटयाता ग्रथमेव सवान्मने
वार्थः प्रकटोभवेदिति सर्वोऽसर्वज्ञाभवेद्धः संवितोऽस्य।
मातृधर्मत्वेप्यस्य न किंचित्यसौ येरादपवस्यात् १मेवमाहे
नृपात इति नमिति नहीदानीमकस्य प्रकटते सर्वाद्वि
शेषेणेति श्रुत्येते वृत्ते प्रमातरेकत्वात्सर्वार्थस्येवाभावा
त् मायापदेवयद्यपिभिन्नाः प्रमातारस्तथापि प्रकाशमा
नोऽर्थः प्रमातृगतत्वेन तत्तत्प्रमातृभेदेन सत्त्वादिवदेके
कशोनियत एव संवित्तिस्तु प्रमातृधर्मोऽपि नार्थसम्बन्धे
नेहेति प्रमातृस्वारस्यादर्थस्येति सर्वसर्वज्ञस्यार्थापत्तेस
स्य न कश्चिद्विशेषः ततएवचतयोः परस्परेणापि स
म्यानेप्रकटनासंवित्तिपदवयोरस्योऽन्यं नास्ति कश्चिद्भेद
न्मर्थः श्रूयामियतानीलादिवद्देयत्वं भावधर्म एवेति तेनेवो
हिते एतदेवदृष्टान्तद्वारादर्शयति।
नद्याद्दिनिरूपत्तमोऽस्येवयमिदंस्फुरं तुहानाद
नएवाशुपरीक्षाविवशोऽपिसन् सेयपश्यतिमाने
च विभागेनेतिमादरे स्वर्न्देहमस्तेनेवोऽसिरूप
यथा चात्मतारतम्यादविचारेणैव । यतिकाशुकः।
तमदर्थानिहितापरोऽपिभवांशोऽस्त्वेवगोतादिदिग्भि
निस्फुरं तानिवितेतानां परमोपादेयमपिभावजातेन
वादेनाततित स्यादातेहातेवानवस्मषर्थं इति किं कने

ने
५२२

437

यतामूढनयातुः शिवनद्यायत्नाविस्मृनश्चिन्नलीखिनय
वालेऽनर्थः कामुकस्य सेयं मनोरथशतैरथवाध्यायि
नमा सादरं ननु वेश्यावदननामाचेणानेवचिभागेनन
नतदस्य वस्तुस्थानेऽनेन तदा सोपद्यति त्वसामपि सदृशी।
नाशु विरमतीति स्वदेहं प्रमनेनैव सिञ्चुपश्यति स्वा
त्मनि स्वरवानिशयेपरमवश्यानेऽनर्थः ननु यद्यं।
वेदनं प्रमानधर्मः स्यात् केयं वारस्य विदितत्वादर्थेन्ना
दयात् कामुकस्यापि यावलोकनादस्तनामिकमेव स्वद
नं नानोपायादिति प्रकृतमेव वेद्यत्वाभावधर्म इति ग्रथ्यावे
वेशिनस्तु वेद्यत्वस्याभ्युक्रियाभेदोपदर्शनार्थमुदाहरण
हयोपादानं यस्य वेदनः स्वकारित्वे इत्तरस्य स्वकारित
मिति ननु संविन्मयस्य दर्शनानां नित्यं वेद्यत्वमिति सं
विदेवोक्ता भवेत् न च संविदर्थस्य धर्मस्तत्किमिदं वेद्य
त्वाभावधर्म इति माशङ्कताह ।

नचैतज्ज्ञानसंवित्तिमात्रे भावोऽप्यहृदयगम
प्रत्यक्रियाकारेऽस्ति स्वधर्मः कोनसंभवेत्

न चेदं वेद्यत्वं ज्ञानात्मकसंवित्मात्रमेव यतो भावोऽप्यह
दयगम इति प्रकृतमेवतत्संविन्मात्रातिरिक्तत्वेनार्थान्तरत्वा
धर्मत्वाद्वाच्या किन्निवन्ननमिस्य ग्रथ्याक्रियाकर
णेनि सावार्थक्रियासमर्थेनेत्यर्थेव दर्शितो धर्मश्चेनैवाते
न नीलादिरूपिकाविरुद्धर्मः स्यादित्युक्तं न चेद्कोनसंभवेदि
ति मात्राप्रकरणेन वचेपनरन्तानसंवेदनेनापि कश्चि यनित
ग्रपि कस्य भावा वायस्यानर्थमौचानावदद्यत्वमावुः नस्य।
दिवेद्यत्वं ननु वेद्यत्वम् भवेत् । एतस्युनरन्दर्मं पदवा त्युक्तं।

मुख्ये चैव यते भावधर्म इति नन्वेवं शोकप्रदोषाय हेयताय
सो भावः सर्वान्प्रति स्यादिति नैवमेतदित्याह ।

यच्चोक्तं चैव यत्ताधर्मो भावान्सर्वानपि प्रति स्यादि
त्येतत्स्वपरसञ्चयप्रयोगात्सद्भवनव ।

भवनप्रवायव्यामोहाय दक्षप्रमानेवा हि देवयतिप्रेरणा
त्मकात् दुःखप्रयोगाय यावारणी गदामयानाकारमेवक्षर्न
त्रयं नवानन स्यामत्यतेयति संपर्के हर्षणामणतमेव हर्म्य
न् नख्याज्ञानेनानतिशायितो ऽप्यस्वत्वमतेय दिवयेनामा
सादयनदतिशयनतवागविशेषात्सर्वान्प्रत्येवासौ वेद्यः स्या
दिति अस्मन्मते पुनः परप्रकाशात्मा स्वतन्त्रः शिवएवासौ ।
नितरयेत यानामः कश्चिदिति सर्वार्थस्यैव भावानवयति ।
प्रकाशमादित्याह ।

अस्माकं तु स्वप्रकाशशिवनाथवादिनां
अस्मिन्प्रति च कालीनि चवपवनविद्यते ।

मायापदेन प्रमातृभेदेऽपि तत्तत्प्रमातृसंप्रवाद ऽर्थः सत्वादि
वत्स्यैकनियतपवेहेऽनुपात न केवलमेकप्रमातृसत
त्व च सर्वादे नैव युज्यते यावत्प्रमातृसंबन्धयोस्तत्वतोऽभेदे
पीत्याह । सर्वान्प्रति च तन्नीलं स च दृश्यतेऽपि यद्भवः
नदृष्यावेदितस्थायं गृहीतं सुप्रबुद्धिभिः ।

अविदितप्रायमिति रकीमिहवर्णवेद्यतापाः सर्वाविशे
षप्रसञ्जनीयत्वं नीलत्वेनानिर्देश्यत्वात् किमन्नाम च वेद्यता
सिद्धविविधैर्वोपगतमित्यर्थः यतदेव मत्परिके कदर्शे
यति । नाहिकाचिरदीपकालावचतनीलिमा
न च नीलाकितपीतोत्सवभूतनतो ऽलकः ।

नं
४२२

433

नकिंचिन्न्यतिनीलोसौ नीलो वा येप्रतिष्ठितः

नेयत्तैवमवेयः स्यात्संकल्पनारकोन्नतः ।

कालाग्निरुद्रस्य देहे संविदितो या नीलिमाख्यो गुणः स च ।
नैवेयत्त्वभवितुमर्हति नहि यथायं तरगतानूपमेण य
मुन्नतं तदनवस्वर्वं व समन्तस्य नमस्ताभावनीयतापरपर्य
स्य परत्र दर्शयितैकालाग्निरुद्रो यकायेनस्यके नत्वयदिद्र
व्यगतो नीलिमानान्येप्रतिस्यात्किमसौ न प्रतिपीतो भवे
दित्याशंकते किंतु पीत इति पीरिहत इति मेवंभूतस्तनी
लक इति नहि पीतोनीति नीलो भवितुमर्हति नहि च
रक्तो लोहित्यमेवमपरस्य मालित्यमिति एवं लोहित्यमि
ति व्यज्यते तत्र यथा नील सर्वोऽस्त्यतीति निदर्शनस्य
कोऽभिप्राय इति नत्वा नीमाः यदिन्नवेयत यानीलत्वस
र्वाविशिष्टमिति निदर्शनार्थमत्वादिदन्त्वा हाल्लिकमेव
रक्तत्वनीलत्वसमतानिरूढं चाभिहितं येनोक्तं स्यात्
हिभितिति इदृष्टनरस्यात्वमेपरप्रमाणयेपूर्वत्याप्रमक
प्रमात्वप्रमेयापरवभासप्य नालीति किं कस्य च का
स्यादित्याह नकिंचिन्न्यतिनीलोसावित्ति प्रपद्ये प्रमा
त्रपेत्तयानस्फुटयितृप्रमातृप्रमेयविभागप्रमातृप्रम
यत्वाद्र्थस्य पूर्वोक्तिप्रमाणाये प्रतिनीले नीलं तं प्रत्य
वेद्यमेव स्यादित्याह नीलो वेत्यादि एवकारो भिन्न
क्रमः नत्वनीलं वेद्यमेवेति नियमनीमिते नकिंचि
दन्यद्रूपो देशकालाभिभेदेन यावानस्य स्यापि संभ
वादित्याशंक्याह संकल्पनारकोन्नत इति यस्य सं
कल्पादिना वेद्यो न भवति ॥

नासौ नेयतिनीलो पि स्यात् नहि नीलतयावेदनं प्रकाशी
लो नाम कश्चित् प्रकाशमाने नैव संबन्धत्वात् भवन्मते
यथा येन तस्य धर्मस्य परत्वाविशेषे पि परत्र यथा नियमो ऽ
प्यत्र हेतुरिह किं नेष्यते ऽस्मात् ।

यथा चार्थप्रकाशात्म ज्ञानं संयोजयेत्तथा
तथा न ज्ञानत्वेद्यत्वमापाद्य रूपमुच्यताम्

भवतां हि सामान्येनार्थप्रकाशात्मकत्वं ज्ञानस्वरूपमु
क्तं तस्य चार्थप्रकाशताविशेषो पि उपगम्यतां यथा समनन्तरयो
र्हि हि नीलज्ञाने मिदं पीतज्ञानमिति नियतार्थप्रकाशात्म
कमेव ज्ञानमभ्युपेयते एवं सम्यगन्यथात्वेपि वेद्यताख्याभा
वो योग्यधर्मः प्रतिनियतः प्रमातृसंवेद्यो वा भिधीयतां कोयम
स्थाने भिनिवेशो यदेकस्य प्रमातृवेद्यः परस्यापि न यथा स्यादि
ति प्रयत्नजनकत्वादिनिबन्धनान्तरमाश्रीयते तदिहापि
समानं भवति हि मायापदे प्रमातृजनं वेद्यत्वमित्यभिमा
नः स एव नैयायिकप्रक्रियैव मायापदे व्यवहारनिबन्ध
नमिति चिरंतनामाम्नायाः नवा स्यपर्यनुयोगस्यावकाश
मपि पश्याम इत्याह ।

न वा ज्ञानान्तरानियतः कश्चित् ज्ञानीयथा न वा
अर्थैर्ज्ञानायदायोपस्तदेयं वक्रुच्यताम्

नहि यथा भवतां ज्ञानाद्व्यतिरिक्तः स्वतंत्र एवार्थः संभव।
ति तथेहार्थप्रकाशव्यतिरिक्ते ज्ञाना नाम येनैकस्य प्रमा
तुः प्रकाशमानोर्थः प्रमात्रन्तरस्यापि किं न स्यादिति चोद्य
ते अस्मद्दर्शने हि परस्मात् स्वरूपग्राह्यग्राहकभागलानिमा
णमायापदर्थावभाससंभिन्नसंविदात्मकः सन्नस्य प्र
मापस्तत्तन्नत्या मननस्य प्रमातेव भवेदिति नैयत्तिकार्थं

तं
४२४
334

रेप्रकाशनामितिसिद्धे नियतप्रमातृवेद्यत्वम् तेनतदस्मा
भिः पुनः पुनरुच्यमानेऽक्रतान्यनवधारयन्नवहास्यतामे
वयास्यतीत्याह। तत्र हि ज्ञानस्वेद्यं ते सर्वोन्यस्त्ववभास
ते। इत्येवं वोदयन्नस्मेप्रने हृदि विरच्यतनाम्।
नस्वसंवेद्यमेवैकं विज्ञातिमात्रं वेद्यतातस्या विधिरध्रुय
तामिति वधिरान्प्रत्युत्तरमेव ब्रूयं पुनः प्रश्नवतापिन ब्रूत्सा
तिष्ठति नप्यप्रतिशेन रश्येवप्रक्के यतस्तदर्थावभासस्मि
न संविद्रूपमन्यं कोविदन्यति नथैकात्म्येनमा वेद्यतानैव
भाति नेयतिभावो वेद्यतामेवनुपापादिमर्थः प्रतश्ववे
द्यतानामभावस्येवानिजैवप्रोरस्मेकेविोमतिनिष्कारण
मिप्यत्कथ्यते रमाह।
भावस्वरूपमित्येकेकेप्रमाणानवेधरी
ननुभावधर्मवेद्यतापेत्तनीलादेरिववेद्यताप्याद्यमिन्न।
यातिरिक्तस्वरूपावशेिवेद्यतायोगादनवस्थापतेरित्य
के तत्कथं परिहरन्नैतन्मितमाह।
अनेन नीतिमार्गेण निर्मूलमपसारिता।
अनेन नीतिमार्गेणेति यथैकप्रमातृवेद्यतयानप्रमावे
न रसंवन्धो भक्तस्थैव समानन्यायत्वाद्वेद्यतान्तरसंवे
द्यतान्यर्थः यतदेवोपपादयति।
अनवस्थानत्वाद्यन्ये नीलादेस्तदशीमप्रमा वेद्यता किं
नुधर्मो सो यद्योगात्स्वधर्मवान् धर्मी वेद्यत्वमभ्येति
ननुभवन्तुते वेद्यतानामकिंधर्मो समतासमवायवत्।
मातमतज्ञानरूपतया गुणापदार्थान्तरेति तद्धर्ममात्र।
वे नभवेदेवासावेद्यता खधर्मान्तरयोगः ज्ञानगुणरूपत्वेवानिर्गुणागुण
इति नीत्याकथमस्यावेद्यातुरसजातीयोधर्मोस्मान्नयथ्या वेद्यात्मेनतनी
लतायावेद्यताख्यधर्मोभवेत्नेवतस्या वेद्यतान्तरमित्यस्यानीलादिधर्मान्तर
वैलक्षण्यं॥

ष्यपि तस्यै वैषयता धर्मः समवायत्वमाश्रयस्यैव व्यवहा
रहेतुः यं विना सकलधर्मकर्मापि न वस्तुतोऽपि तस्य धर्मि
णः स्वयं वैषयो वैषयत्वविरहिणो वैषयमिति व्यपदेशोऽपि दु
र्घटः स्यात् ननु वैषयताख्यो धर्मोऽपि स्वयमेव षष्ठ्येऽसिद्धः।
एवासाविति कथमिव स्वसमवन्येन धर्मिणो व्यवहारः।
ये इत्यादिशंकां परिहारं च नह्याशंकयति सत्तावत्समवा
यस्येति अनेन गुणकर्मविशेषाश्रयप्रपत्तितः एतदेव व्य
नक्ति।

स्वरूपयत्यादि कृतेन सत्तासदसत्स्वतः समवायो
पिसोऽसिद्धः सिद्धानलिङ्गनान्येषः श्रेयो विशेषोऽया
हेतिरूपोऽप्याहर्तिवर्जनात् आद्यत्वे इति माशंक्यम
मुक्तगमनेनैवं तथा नहनोत्तादि धर्मोऽशक्यो धर्मोऽस्व
पेक्षितः अवैषयो वैषयताद्रूपाद्धर्मोऽद्वैयत्वमागतः।

कृतेनेति प्रति वा कार्यमनुभूयते सन्नीति स्वरूपेणास्ते
सिद्ध इति स्वयं हि निरूपकस्यार्थः अन्यतस्त्वेष्टव्यादृविना
शयोरेनैव स्थितत्वादन्तशब्दवाच्योऽभ्युदयस्य ऋभवस्थि
तरति यावत् विशेष इति साश्रयस्य सर्वतो विशेषकत्वा
देदकरस्यार्थः खेतेमाति स्वयंषेनरूपः अशुक्ले शुक्लेकरो
तीत्यर्थः तथेति अगतारंगतारे रूपादिनितात्वयम् वै
षयत्वमागतः सन् स्थित इति योजनीयं किलेमभवदृशी
तेयदुक्तपरसामान्यरूपाद्विविधा सत्ता स्वरूपसत्ता समवा
यिनी चेति तत्र समवायिनी द्रव्यगुणकर्मस्वेव भवति
स्वरूपसत्तान्तसामान्यविशेषसमवायेषु षट्स्वपि पदार्थे
मकेरीसत्तेति तत्रयथैव द्वयोरयमस्तु यः स्वरूपेण सत्ता
नासन्तः सत्ता समवायात् सन्तः सत्ता स्वरूपेणैव सत्तान्।

न
४३५

435

सत्यसतीवेतिपर्यनुयोगमात्रे ग्रनेनापरमपि सामान्यमुप
लक्षितं यतो गोः स्वरूपेण न गोः नागोः गोत्वाभिसंबन्धान्न
गोः गोत्वेन स्वतएव तथात्वान्न जात्यंतरयोगोपेक्षा वर्तते य
था वा कार्यं वा करणं सामान्यं वा विशेषं स्वयमप्रवृत्तिरूपं
समवायव्यत्यावर्त्तते समवायस्तु स्वाश्रये वर्त्तमानः स्वय
मेव वृत्तिरूपत्वान्न समवायादिवृत्त्यंतरमपेक्षते यथा च
भावानामनुवृत्तिप्रत्ययहेतुं सामान्याद्वारकं संशय
प्रतिपत्तन्या गुणकर्मादयो धर्मा व्यावृत्तिबुद्धिहेतवो
विशेषाश्चैतेषामपि नैव सामान्ययोगेन संशयबीज
कत्वं सलयेवानित्यद्रव्येषु सजातीयविजातीयेन ल
क्षणापायिनं संतं व्यावृत्तबुद्धिहेतवो मा ट शामन्यघा ऽनु
पमा योगिनात्मप्रत्येते तत्सिद्धा ग्रंत्या विशेषाश्च प्रगम्यन्ते
भावाश्च स्वरूपेण व्यावृत्ता नान्यव्यावृत्तेना व्यावर्त्तितो गमन्या
वृत्ताश्चेति भंगा विशेषैरेव व्यावृत्त्यन्ते विशेषास्तु स्वयं व्या
वृत्तिरूपत्वान्न व्यावृत्तान्यव्यावृत्ता वेति विकल्पनीयाः य
था च पटः स्वरूपान्न श्वेतो नाप्यश्वेतः श्वेतगुणसंबन्धान्न
श्वेतः श्वेतगुणस्तु श्वेतरूपत्वादेव न स्वसमवायिश्वेतान्तर
मपेक्षते यथा च गन्ता न स्वयं गन्ता नाप्यगन्ता गमनक्रि
यायोगात्तु गन्ता गमनं क्रियात्तु गमनात्मकत्वादेव न स्वान्य
निगमनमपेक्षते एवं सकलधर्मग्रन्थोपि भावः स्व
येन वेद्यो नावेद्यो वेदनासम्बन्धात्तु वेद्यः वेदनातु नः स्वयं
न वेद्यो नावेद्यो वेदनयोर्भेदाभावप्रसंगात् न तु यथा
स्वरूपेण सती न तथा वेदनाऽपि स्वरूपेणैव वेद्यत्वेन स्वरूपस्य
वेद्यत्वं वेदकत्वं हि न तयोः प्रामाण्यात् न स्वत
विरोधादिभ्यां शंकासत्यं वेदनाः स्वप्रकाशतायामेव वि
श्रमयति ॥

वेद्यताभासमानाच्च स्वयं नीलादिधर्मवत्
अप्रकाशः स्वप्रकाशाद्भेदादेति प्रकाशतां ।
वेद्यताच्च यदा स्वयमवभासते तदासौ नीलादिवज्जडे
वेतेन रूपेणाप्रकाशमानापि स्वप्रकाशतारव्यात्स्वरू
पादेव प्रकाशतामेति स्वयमेव प्रकाशते न तु स्वापेक्ष
या कर्मभावं लभते इत्यर्थः अत्र वेद्याभवितुमर्हतीत्याह

प्रकाशे स्वलवविश्रांति विसंश्रयति वेदनः
नान्याकांक्षिदं यतास्य कृतकृत्यस्य सर्वतः ।

वेद्ये हि जडरूपतायामेतदेव संविदि विश्रांतिर्नास्य वेदना
विश्रांतेस्तु किमन्यदपेक्षणीयं येन वेदनतायामपि वेद्यतं
भवेदित्युक्तं नान्याकांक्षिदं येति कृतकृत्यस्यैवेति न
नु यदि प्रकाशे विश्रांतिः सततैव वेदनानां कथमस्याभा
वधर्मत्वमित्याशंक्याह ।

यथा च शिवनाथेन स्तोत्रे ज्ञात्मनेभिदा
नीलादिवत्तथैवास्य वेद्यताधर्म उच्यते ।

धर्मश्चात्र धर्माज्ञावस्यनतु मवत्ततामवेद्यताभावधर्मः
कानेनादिकिन्नारदेरुक्तः कथंयदनेकेषु प्रमातृरुक्ततया
नैकात्मिति न हि प्रमातृभेदेपि नीलस्यास्वात्मनिकश्चि
द्विशेषो येनैवं स्यादित्याशंक्याह ।

एवं सिद्धे हि वेद्यत्वं भावधर्मोस्तु कामं रणाद्रेतन्
चित्यमकल्पयेयोक्तप्रमातृभिः वेद्यत्वमेकं रू
पं स्याच्चानेकशमतः कृतः ।

इव प्रतिविचने स्वमेतस्यादिना ।

उच्यते यो रूपाणां वे ज्ञावी पेरपमुच्यते नाहि मैत्र
वो देवो भगवानेवमभ्यते अप्यतनित्त्रमादात्म्यक

436

स्थितो ऽंशांशिकक्रमः सततेति किं कृतं न हि देशक्रमकल्पन
यानया एवंविधं हि भावानां रूपं पूर्णमपूर्णकं ।
तत्र पूर्णं रूपं तत्स्वप्रकाशः पर एव प्रकाशस्तथाऽप्यभ
ते इति को नाम भावार्थः अपूर्णं च रूपं यथा मेयम्यादिरू
पतया पारमेश्वर्या स्वातन्त्र्यशक्त्यैव तथा कल्पितं मिति
भेदानुप्राणितः सर्व एव व्यवहारः सोऽप्युच्यते इति कि
मनया यो वर्णपदादिक्रमकल्पनया परा इत्येवमस्या
प्रद्वेषः तदेकमेव नीलं तत्तदंशांशिकाक्रमेणावभा
समानतया तथाभिधेयेनैवेत्याह ।
अत एव यदा येन वपुषा भाति यद्यथा तदा
तथा तेन रूपाभिलेख्यापि निषध्यते ।
येन वपुषेति तादृशा तादृक्सकलादिशिवान्तप्रमा
त्रवेद्यनेत्यर्थः तद्रूपमिति सकलवेद्यप्रलयाकलवेद्य
प्रलयाकलवेद्यमित्यादि ननु यदि तत्तत्सकलादिप्र
मातृवेदनावेदनाप्रमातृभेदादेव कथं च तत्र भेदस्तु
नीला तथाप्येकरूपे वा स्वावर्णक्रियाया भेदेनाकरणा
त तदेवमप्येकरूपमेवेति पुनरपि पदवर्णपदादिक्रम
कल्पनाकल्पनैवेमांशांशिवेदनाभेदसमर्थना रूपं
क्रियामेव प्रतिजानीते ।
वैखर्या च यत्नानानिहाभावद्भिरप्यस्य मन्त्रेण
तत्त्वे दृशेन शिवेनोऽदिक्रमशालिना ।
अस्मादृशेन वैश्यं च भावो भाति यथा तथा अर्थक्रिया
दिवैचित्र्यमपि नित्यमेयात्मता या यच्चैवं भावो भावं भा
ति तथार्थक्रिया अस्मादृशेनेति अक्रमादिक्रमशालिना इ
चामिति च तदेवादितुमात्रेषोपपादयन्
नाति तथा येकार्थ... माजिकजनः खलु ॥

न्तेगीतेरस्मामारस्मागरतेनमृग्यते इहखलुयेता
नथ्यासामाजिकानामथ्यादेवैकःप्रमाता
यदे नेनदाढ्यादेकमयेति न्तगीतादे
वेङ्वेघनाख्यमतिशयमवानस्तत्वानुभवैकगोच
राचरसवसर्कोरसारतयापरामृशोदिनमृग्यः पवैकप
मातृवेघाहिन्तनादेरनेकप्रमातृवेदस्यसंविन्मीति
शयोयेनतावन्त्यशेषप्रमात्रैकंस्यानराह ।
नतप्रवोध्यनोमलनदप्रत्तोपदेशने सर्व
प्रमातृतादात्म्यरूपांरूपानुभावकम् ।
ननशनिवङ्मात्वेयललक्षणाहेतोः इत्यतेशतिसर्वैःप
स्त्रीप्रमाभिन्नायांतल्लेचटादिकमर्थमेकदेशाव्यवस्थितः
प्रमातारः सममेवेदयमानास्तावत्यशेनदेकामुपयान्ती
निघ्नमारूपेति इयदेवाहिरूपांरूपयाहिगलितवेद्यान्तर
नयानत्रेवानम्माकांतेवेनपरामर्शनेनामेति नेवकैकं
स्पष्टप्यकस्यवत्नादिसंविन्तिरेवमवस्थितेताने किम।
नेकप्रमातृवेद्यत्वेनेत्याह ।
तावन्मात्रार्थसंविन्निष्ठाः प्रत्येकशोयदि कः
संभूयप्रमाणास्तेषांप्रमात्रैकंभवेत्तु किम् ।
संभूयग्रणास्तेषांप्रमातृवेद्यतासमोलना
पवेहिसामाजिकानामनेकप्रमातृवेद्यतासमो ... किस्यापिवम।
यातः कोगुरेणानकाश्चिन्स्यानुभवसाक्तिकस्यापिवस।
कागतिशयस्यानिरूवपवक्तनःस्यादिमयुः ननुताव
नंशेषप्रमात्रैकादेवैवमनन्तारोभवेदित्याशङ्क्याह प्रमा
त्रैकंभवेत्तुकिमिति पकस्मिन्हिवस्तुनिग्रनेकवेद्यतावभ
मपवस्तात्मविज्ञातिमयुपरामर्शोपारोहकमेणाविशाले
नमेदनयाप्रमातॄणामेकाप्रगमोवीजेनयनपवावेद्यानेरा
मन्त्राह ।

ते
४३०

पारतन्त्र्याभिमतेन अतश्चाह ।

यदा तन्न न हेयं तत्परमसद्धर्मगर्भितम्
तदसत्यं शक्यात्याग्रहादन्यप्रक्रमिदं ततः ।

शक्यात्याग्रहादिति यदेकैकप्रमातृसंवेद्या जीरमप्या
दिति यावत् अन्यदिति निरतिशयवस्तुकारकारिरूपात
राविष्टमित्यर्थः अतएव तन्न हेयं तत्परमसद्धर्मगर्भितत्वे
नि प्रमाणैकाम्य न केवलं लोकसकलप्रमातृप्रत्ययावे
यत्वमेव विविधार्थक्रियाकारित्वाच्छास्त्रेऽपि प्रमाणान
रापेक्षत्वादित्याह ।

शास्त्रेऽपि तन्न हेयं तद्विशिष्टार्थक्रियाकरं भूयसैव
तथा च श्रीमालिनीविजयोत्तरे ततः षड्विधमध्वान
मनेनापि हि तेन स्मरेत् अधिष्ठानेऽपि देवेन यदि दृष्टप्र
प्रमोदते तदीशावेद्यत्वेनेष्टं तानं शक्तेन कार्यकृत् ।

भूयसैवेत्यविगानेन सर्वत्रैवेत्यर्थः यत देवोदाहरति
तथाचेत्यादिना यत्तत्स्वयमेव व्याख्यातप्रक्रान्तोपयोग्य
ति अधिष्ठानमित्यादिना नहि भेदवादिनामिवास्माकं
भिन्नं विश्वमस्ति येन तत्र उक्तवदधिष्ठाधिष्ठेयभावो भवे
दित्यतो देवेन विश्वस्याधिष्ठानं प्रवेदनमिति संवित्स्यो
हि सः संविदस्वसंवेद्यप्रवविषयस्याधारस्याधिष्ठेयः
निवोच्यते तत्र वेद्यमनेकवेद्यताप्रकारेणाशिववेद्यं
तत्रानं सत्त्वरूपलक्षणाविषयप्रकृतदीक्षाकर्मादिकार्यं ।
करोति विविधार्थक्रियात्मकमित्यर्थः एवमत्र महेश्वरादि
वेद्यत्वेनापि नियतत्वनन्तत्वाभ्यामिः स्यादिस्यापरिसंख्येय
मर्थार्थक्रियाविशेषे यतरूपसंहरन्नमध्वनारयति ।

एवं सिद्धे वेदनाख्ये धर्मे भावस्य भासने
न तदाभासयोगेन स्वरूपमिति भण्यते ।

न तदाभास इति तस्य वेदनाख्यधर्मस्य परामर्शो सतोऽस्य
र्थः तेन तदाभासान्तरसंमूर्छनाविरहितेन नीलमित्येवावि
मृश्यमानः सामान्यात्मक एकक एवाभासः यवदेशास्व
यामित्रकम् ननु नीलमित्यपि स्वरूपेणाविमृश्यमानमन्त
कृतनिखिलधर्मात्मात्मकमेव विमृष्टं स्यादिति प्रमाणान्त
रबोधतोपरागोऽप्यरूढ एवेत्याशङ्क्याह ।

उपाधियोग्यताशंकामपहस्तयतोऽस्फुटे
स्वात्मनो येन वपुषाभासयुक्तनकवपुः ।

उपाधियोग्यताशंकामिति आशंकितमाभासान्तरमित्य
र्थः अस्फुटमिति वस्तुनो हि देशकालाभाससंमूर्छनया स्वा
लक्षण्यापत्तेरस्फुटता भवेदिति भावः स्वात्मन इति प्रमातुः
येन वपुषेति सामान्यात्मना स्वकवपुषेति स्वरूपं इह हि
मायापदे विकल्पदशामधिशयानो विमर्शः समारोपित
धर्मान्तरमपि तेषाय प्रवर्तमानः स्वालक्षण्यादाविभिन्नम ।
ध्याभासान्तरैरव्यवच्छिन्नं सामान्यात्मकं नीलमात्रमेव विम
शति न तु स्वरूपाविनाभावि नीलसमानमपि स्पृशतीति कथं
नीलमात्रपरामर्शदशायां वेदनाख्यधर्मान्तरोपरागसंभा
वनापीति तात्पर्यार्थः ननु धर्मान्तरैरव्यवच्छिद्यतां विकल्पन
प्रमाणान्तरवेदनाव्यवच्छिद्यतां न हि तामन्तरेणास्वरूपमेव
न स्यात् न स्मात् वेदनान्तकथंकारोतिशब्दीयेनेत्याशंका
ह ।

ज्ञानाभिव्यक्तिमत्र वेदनानुपरागान्
वदेव स्वरूपेणाभानस्यातिदिश्यते ।

न
४२८

438

ननु जानामीति ज्ञानक्रियाकर्मतया स्ववेद्यतातावद
स्ति यथा चान्तरवेद्यतावावश्यंभाविन्यस्य गोचरत्वेन
नः किमिति सर्वज्ञादेरपि वेद्या भवेदित्यकत्वात् न कश्चि
मुके वेद्यतानुपरागवान्स्वरूपेण चको भात इति तदाह।
ननु नत्र स्ववेद्यभावो मेऽज्ञापयेत्वया।
अपि
नहीदमनवधा
रितास्मदभिप्रायस्य चोद्यं नयस्माभिर्वेदस्वरूपेणावेद्य
तानुपरागवानित्युक्तं किंतु वेद्यतानुपरागवान्भातव्य
ते न च वेदं जानामीत्यत्र स्ववेद्यतासर्वज्ञादिवेद्यतावर्जं
नामीत्यनुसन्धिरस्ति जानामीति चास्य दर्श्यविश्रान्तो स्वात्म
परामर्शपर्यवसायिमित्याह नच स्वतन्त्र संवित्तेभासते न।
च स्वरूपपरामर्शनान्तरीयकतया सर्वैर्वैव स्वात्मवेद्यता
पिस्माद्दिमाह।
अवेद्यमेव कालाग्निवपुः संरोः परा
देशः ममेति संविदः परं शुद्धं च स्वप्रकाशते।
शुद्धमिति स्वपरवेद्यतासंभेदपरामर्शराहित्यमित्यर्थः न
नु शुद्धं च स्वप्रकाशते चेत्सिद्धमस्य वेद्यत्वं अवेद्यं च प्रका
शते चेति विप्रतिषेधः सत्यं किंतु प्रकाशमानत्वाद्धेयेन
तु वेद्यत्वेन प्रकाशमानमित्याह
भातत्वाद्धेयमप्येतन्न वेद्यत्वेन भासनात् अ
वेद्यमेव भानं हितेन्याकमनुयनेह।
तादीति स्वरूपमात्ररूपे शुद्धं चास्त अवेद्यामिति वेद्यत्वा
भाकालान्तरसमृद्धिहितामित्यर्थः अत्र हेतुः वेद्यत्वेन न भास
नादिति न त्वप्रमत्तोपलम्भस्य नार्थेहृष्टिः प्रसिद्धाति
शतिभंगा वेद्यतानामनाभासमानापाकपामिव स्वरूप
ला वेद्यमानमवेदित्याशंक्याह।

भातेहि इत्यादि भाते हि प्रकाशः सर्वविमर्शो विनश्यत्
के सर्ववटेनानाभोगवद्वट इव वेद्यताया न संभवति
वेद्यमित्यनवस्थायात् प्रलयकालाख्यादाववेद्यतापराम
र्शोऽस्तीति तः तत्कस्यापि पर्यन्तयोगो वेद्यप्रकाशमानो कथं
वेद्यताया अप्रकाशनमिति एवं पञ्चदशत्वादिक्रमक्रमक
लनावालब्धमाह ।

एवं पञ्चदशात्मेयं धरातत्त्वगता दशः । प्रोक्ता

तावत्येवेयं सकलप्रमाने वेद्यता ।

तावत्येषां सकलप्रमाने वेद्यतानुमतो देशो हि दृश्यत
ग्रन्थेन वस्तुधर्मात्वमुपमेयानेन धर्मानुजो हि देशो हि दृश्यत
नविधेयत्वात् ग्रन्थकेनन्तु इमनेन कलाद्येन धरान्तेन
समन्विताः प्रमातृः सकलान्तेषां तत्स्वकाकलान्तः सकल
समन्विताः प्रमातः सकलान्ते चाद्यन्तस्वरूपमात्रत्वमुक्तमिमाश
स्यावस्थाने तत्कथमध्यकालमस्यप्रमातृत्वमुक्तमिमाश
काह । यत्तु व्यतेकलाद्येन धरान्तेन समन्विताः सक

तावतीतकोशषट्कोद्देकोपलक्षणं ।

नयनेन वाक्येन प्रमः कलान्तमवस्थानमुक्तं तथावेदि
प्रकृषः पञ्चविंशकः इत्यादि कृतिविरोधः स्यात् किंतु
कमस्य मायादिकञ्चुकषट्कमिति तद्धि प्रलयाक
लस्यान्तु हि के विज्ञानाकलस्य वलमिति तदाह ।

अङ्गुनाष्टुहृविज्ञानकलादिः सकञ्चुकाः सकलान्त
यत्सज्ञानस्यकमूर्त्तानाविलकञ्चुकाः ज्ञानाकला
इति निर्णयः ।

स्वधर्मेण तत्कञ्चुकाः प्रयोगामात्मसु व्यवतयासक
रमेति घट तद्देहादि वेद्यावप्रायामात्मस्वरूपमिति शाकल्या
लः प्रमातैव न भवति इति कृतसंपाचदशरूपमिति शाकला

तेन प्रधानवेद्यपि प्रमातृत्वकञ्चुकः प्र
२ । माताम्सेव सकलः पञ्चदशरूपमतः स्थिते ।

यद्यपि सकले देहाद्यात्मनो वेद्यस्यैव प्राधान्येन व्याप्तिस्ता
न काले भोजककलाविद्यादिकंचुकोद्रेकादस्यैव प्रमा
तृत्वमित्यनेन वेद्यपंचदशरूपम् ननु वेद्यांशप्राधान्याद्द्यासे
वस्यापि पंचदशरूपमेव न्याय्यम् नत्वप्रमानरादेदश
कहीनमित्याद्युक्तमित्याशंक्याह ।

पंचदशरूपं परार्धेन निर्दिष्टं सकलेपि च
सकलान्तरमेतस्य वेद्यमेवापि मातृता हि ।

परार्धेनेति निर्दिष्टमित्यनेनास्यैव वेद्यांशप्राधान्यमेवोपोद्ब
लितं श्रीपूर्वोक्तमेयत्वं प्रमातृकरूपत्वेहि कथमे
वं संगच्छतामित्याशयः सकलान्तरमिति यत्तात्त्वत्रप्रल
याकलः प्रमाता तदाश्रयोऽवदशरूपमेवेति सर्वेऽस्य नत्वकि
मनेनैव सूपदिष्टेन पंचदशरूपेणेत्याशंक्याह ।

स्थूलासूक्ष्मादिसंकोचात्तदस्यातन्नानुगः पोनायाः
स्थिरंकेयेत्यावत्तदेशपरार्धिषु स्वरूपीभूतजडताः
मायादेहरूपश्यत्ततः प्रमात्रनानुगः प्रोक्ता धारणांवि

पत्तेहेवश्यापि क्रमश्रीमालिनीविज   यो त रे ।
योनेरे परार्धिषुव्यक्तोतेषु चतुर्विंशतेतत्वेषु शक्तितत्वं
जगत्मकस्वरूपधारणा पासह्वतद्देशधारणाः प्रोक्ता
इति संबंधः तत्र सकलस्य स्थूलमागात्वादि मलत्रय
प्रलयाकलस्यावरणमाहतमिति सुतस्याहतं मलद्व
यं विज्ञानाकलस्याहिः प्राधामिकमाणवं मलं मंत्राणां प्र
लयाकलोपादानतादाहनात्मासंकोचः मंत्रेश्वराणां
सकलोपादानतान्यतान्मतच्छुविर्दिष्टः संकोचमं
त्रमहेश्वराणामन्यः संकोचस्यापयायापविगलनार्धि
कामः शिवस्यामनारंभकालापवच्छेदसूक्ष्मताद्याप
कत्वा ॥

ग्रंथेनेसेवन्तेन तत्सलेवनाइत्यर्थः नन्वेवंसमधारणाम
वेद्यः नवतत्त्वदर्शंमोशंवेशांकिंस्थिरकंप्रत्यादेति स्थिरंसा
त्मविश्रान्त्यानिर्व्यापारेशक्तिमहद्रूपंकेवलस्वात्मकेस
व्यापारेशक्तिरूपं अतएवाइसकलतत्त्वाधिकारेण
नहृदेवस्मरेदेहं किंतुव्यापारवर्जितमिति सव्यापारे
स्मरेदेहमितिचोक्तं नास्यव्यापाराद्यभेदविगलनादेहं
प्राणात्तुद्यादिप्रमातृदशाधिशापिस्वइसकं प्राणादेहपद्य
इति प्रमातृताजघ्नेति तत्रस्वरूपसकलमख्यातिधार
णाधिकारेणोक्ताः यदुक्तंतत्र स्वदेहंहेमसंकाशंतत्त्वयां
शवज्ञ्लाकितमित्यादि प्राणादौतत्प्रलयाकलवितानं
कलाधिधारणाः यदुक्तं चतुर्थंयंकृतंधायेद्धादशाग्रुल
मायतमित्यादि पीतापारमादिशहासजलतत्त्वादौशुक्ला
हैयग्रहणे पतत्रसर्वे यः पुनर्गृहीतौवादौकृतावशावि
धिक्रमः सवासनानुभावेन भूमिकाजपमारभेदिमादि
नाचतुर्विंशतत्त्वीधोक्ता प्रत्येकं दशपंचधा धारणानां
दिनत्वानां समासाधोमीनोहिता इत्यनेनश्रीपूर्वशास्त्रे
पंचमपंचमशक्तामिति ततएवावधार्येश्वरतत्त्वेषुवि
त्वरमयामयाति पद्येनसंवादितम् एवंपावदस्यपाति
इच्छत्रयोदशपायाधितिरूपयति।
यदानमोघनाथुसः सकलान्तस्यप्रकल्पते तद्
हृतः कंचुकांशोमेयोनास्यप्रमातृता ततःसक
लसंज्ञास्यप्रमातृत्वंनविद्यते ततोदशतत्त्वीक
शक्तिमद्रूपवर्तनात् यस्मात्कंचुकोमानाउक
त्वत्वल्पाकलः मायानिविष्णाविज्ञानाकलायाः

तं
९९.
440

प्राग्वदेवत् मायातत्त्वे ज्ञेयरूपे कंचुकोन्यग्भावोपि यः
सोपि मेयकंचुकैकांश्यतो मायासत्त्वात्मिका विज्ञा
नाकलप्रमातृता माता सकंचुकः मायानिवि
ष्टोऽकलेन तथैव कादृशात्मता विज्ञानकेवले वे
द्ये कंचुकधर्मसमुत्थिते उद्भूतप्रबोधानां मन्त्राणा
मेव मातृता तेपि मन्त्राः परामेयास्तदा मातारतदीश
राः तस्मिन्विज्ञेयतो प्रामेस्वप्रकाशः परः शिवः प्र
माता स्वकताद्युल्लंभासिताखिलवेद्यकः ।
पुंसः कलान्तस्येति पुंस्तत्त्वादारभ्य कलान्तस्य तत्त्वषट्
कस्येत्यर्थः प्रमेयत्वेनस्य कंचुकषट्कस्य मेयतात् उ
पोदशत्वमिति सकलतत्त्वकेवलप्रमेयतया स्वरूपी
भूतत्वात् तत्त्व सकलस्य प्रमेयत्वे प्रलयाकलस्य प्र
मातृत्वमित्याह विज्ञानाकलाहीनो पुनः कार्यस्यपाशोर्वे
के विज्ञानाकलायाः प्राग्वदेवेति सकलेपि प्रमातरि
पश्योपमानत्वेन पूर्ववेत्यर्थः ननु मायातत्त्वे ज्ञेये कंचु
कन्यग्भावोपि कस्माज्ज्ञेयत्वमाशंक्याह कंचुकैकांश्यतो
मायेति प्रशापि हेतुः ससृत्मिकेति प्रतुर्द्भिन्नविभाग
रिकारणादशोभाशयः तत्रेति न्यग्भूतकंचुकस्य प्रल
याकलस्यापि स्वरूपीभूतत्वात् मन्त्राणामेवेति तत्त्वि
ज्ञानाकलस्यापि येनोद्भनत्वयात्वम् नहीश्वरइति मे
येश्वरः स्वकतादोनयति नतमंत्रमेश्वरादिवेद्यत्वा
भेदादिरूपतयेत्यभिप्रायः यतश्चाह्निकारंभ एव
निर्णीतप्रायमिति नोद्देश्यन्नतया ख्यातम् ननु तस्मिन्न
पि विज्ञेयतो प्राप्ते कः प्रमातेत्याशंक्याह ।

शिवः प्रमाता नो मेयोऽप्रमाधीनप्रकाशता
मेयता मानतन्त्रात्म स्वप्रकाशो ह्यसौ विभुः ।

परप्रकाश्यत्वं नाम मेयत्वं तच्चास्य स्वप्रकाशतानाम्न विघटे इति कथं शिवस्यापि प्रमात्रन्तरं यन्मेयता भवेदित्यर्थः ननु परप्रकाशत्वेनैव सर्वेषां प्रकाशः सिद्ध्येदिति किं स्वप्रकाशत्वेनाभ्युपगतेनेत्याशङ्क्याह ।

स्वप्रकाशे प्रकाशेऽस्मिंश्चिदनभ्युपगते सति अप्रका
शात्प्रकाशतेऽस्यानवस्था दुस्तरा नतश्च सर्वमेव
विश्वं स्यान्नैवं भासते हि तत् ।

अप्रकाशादेव प्रकाशेऽभ्युपगम्यमाने प्रमात्रन्तरकल्पनं नाविरमेदिति मूलक्षतिकारिण्यनवस्थापतेद्येन किंचिदपि न प्रकाशेतेति मूर्छितप्रायमेव विश्वं स्यात् प्रसंगविपर्ययपर्यवसितामेव चास्य प्रसंगस्य प्रतिपेदयति नचैवमित्यादिना नु भासते चेद्धि विश्वं तदिदं प्रथमस्य तथाभावे प्रद्वेषः किंनिबन्धन इति भगवानेव स्वप्रकाशत्वमस्यालौकिकमवादीदित्याशङ्क्याह ।

अप्रमाधीनप्रकाशत्वं तद्रूपमस्य सोऽशिवः

अन्यमेव हि प्रमातारमपेक्ष्य विश्वं प्रकाशते न तत्त्वतः शिवतदधीन एव प्रकाशः अन्यस्य प्रमातारमिव एवं सम्यक्प्रागवरुद्धः स एव च स्वप्रकाशत्वमभ्युपेत् अन्यथा हि न किंचित् प्रकाश्यात् न तदसिद्धत्वाद्यनुमापकेन प्रमाणेन किंचित्कृतमित्याह ।

स्यस्य स्वप्रकाशत्वं किमसैद्धिकैरमवैः
मातानोऽहं परो जीवः स एवेम्नक्रमादिनः ।

तं
५५१

प्रस्तुतप्रमाणानां तदधीना सिद्धिरित्याहितः प्रथमाहि
केप्येवोपपादितमित्यर्थः यदुक्तं तत्स्वप्रकाशेनामय
त्वायं सर्वमेव प्रकाशते अतः प्रह्वनीयता किं तस्मिन्मा
नकल्पनेः प्रमाणान्यपि वस्तूनां जीवितं यानि तन्वते ते
षामपि परो जीवः स एव परमेश्वर इति ननु सकृद्विभा
तोपमानेन्या गुरूपदेशान्यथानुपपत्त्या स्वप्रकाशोपि शि
वे वेद्यत्वमस्तीति कथमुक्तं नमेयः शिव इतीत्याशंक्याह ।

न त्वस्ति स्वप्रकाशेपि शिवे वेद्यत्वमीदृशः उपदे
शाय दिष्टत्वव्यवहारोन्यथा कथम् ।

ईदृश इति सकललोकसाक्षिकः चिरं तदनिरूढस्वपरार्थः
एतदेवाभ्युपगम्याविशेषयति ।

सत्यसमत्तयास्पष्टः परमेशोन वेद्यताम्
नीतो मन्त्रमहेश्यादिकस्यास्समाधिशायते ।

एवमेतत् किं तु वभात्यात्मात्मानमात्मनेतिं वंगास्वसाते ।
मात्सरमेश्वरेण स शिवस्तथापदेशानन्तस्पष्टत्वेदद्यतो
नीतः सन् मन्त्रमहेश्वरादिदृशाधिशायी स पद्यते रन्यैः
नेत्ववे शिवस्वरूपमेव प्रमावस्पष्टेनस्याहिति तत्क्रिया ।
मानमपि भावनादिरूपमेवेत्याशंक्याह ।

तथाभूतस्य वेद्योसौ नात तद्विनसंविदः पूर्णस्य
वेद्यनाश्रुतापरस्य रविरोचतः ।

एवं मन्त्रमहेश्वरादिदृशापि शास्त्रत्वादसौ शिवो वेद्य
पितत्याभूतो नानवक्किन पूर्णा संविदात्मकः शिव एवैत
त्वेः तत्रेवं रवियोस्मिन्नेव तत्स्यापनानामाजानस्य पारेकस्व वि
शेषात् ननु यद्येवं वेद्यरूपोपि शिव एव तत्कथं तथाभा
वाविशेषात् तत्प्रायतारायपिशिवभावनाफलेत्याशंक्याह ।

नचावेद्यस्वभावेपिवस्तुनोनशिवात्मता
कोपिभावःप्रोजनीतिसंतनङ्गावनाफलेन ।
कोपितृणपर्णपाषाणादिरपीत्यर्थः यदभिप्रायेणैवत्र ।
णपर्णाश्मपाषाणकअंकाष्ठान्यलाजलात नहृच्छगह
मेशाणविभौ यतस्तुनोस्यनिरिन्याचार्यैरुक्तम् नचैतदाग
मेषशासिद्धनयैवाक्तमपिवनपवन्याख्यादित्याह ।
श्रीपूर्वशास्त्रेतेनोक्तःशिवःसाक्षान्नभिद्यते ।
नत्वत्रशिवोनाभिधानेशतिभेदनिषेधएवोक्तेननतस्यैव
भूमिकांतरयागाभेदस्याशंकाह ।
साक्षाद्देनायमर्थःसमस्तःप्रस्फुटीकृतः ।
एवेमूतसंख्यानिरासेनपीचाहदशाद्युपरिष्टंरहानीनदेवप
यासंभवमाशंकाद्युरःसरसापिकसंख्यानिरासेनदृष्टय
तमाह । नत्वेकरूपताप्रुमाशिवस्तद्धशतोभवेत्
त्रिभेद दृष्टानाथैकाद्यविवादिना ।
कात्मशिविवादिताशम्याशंकाह श्रीपूर्वशास्त्रेविज्ञानप्रल
याकलिनोद्वयोः प्रतन्त्वभेदेनैकैकंख्यिताम्सकलवाकेल
सकलवादिति नस्पदेहादेयारभ्यसर्वेभिन्नयेनसज्ञानभे
दः प्रतपवाह ।
ततोलयाकलेमप्येषमानात्स्थलयाकलः प्रत
त्त्वयोदशानेस्यादिर्थैनैकादशात्मना विज्ञानक
लवेयत्नृण्यविज्ञानाकलोभवेत् मानातदेकार
शतास्यानैवतन्त्वात्मना एवमंत्रतदीशानामत्र
शान्तरसंभवे वेद्यनानवममस्यःसमर्पवक्ते
कथम् ।

ते
५५२

इति प्रलयाकलादीनामानन्त्यात् मंत्रेशेति शाक्तेन मंत्रेश्वराः
तेन मंत्रान्तराणामीशानान्तराणां च संभव इति तत्र सक
लस्य सकलान्तरवैचित्र्ये मलस्य सशक्तिकस्य प्रमातृस
मकस्य भावात् एवं द्वैरूप्यमेव सकलस्य च तद्रूपीभावे
प्रलयाकलादेः सशक्तिकस्य प्रमातृषट्कस्य भावात् त्रैरू
प्यमेवेति नास्ति विवादः प्रलयाकलस्य तु प्रलयाकला
न्तरवैचित्र्ये प्रमातॄणां नादेव स्यात् त्रयोदश्यमेव स्यात्
विज्ञानाकलादेश्च विज्ञानाकलान्तराद्वैचित्र्ये त्वेने
त्वमायेन प्रतिप्रमातृभेदं द्वयमायेकीभवेदिति कथमु
क्तं रुद्रवत्प्रलयाकलः तद्वन्मायापि विज्ञानाकला
न केवलः मंत्रसमविद्याख्यस्तद्वत्येव यामंत्रनायकाइति
प्रतस्थाप्यपरमप्रवृत्तिविधये ।

उच्यते सत्यमस्त्येषा कलना किंतु सस्फुटः । य
याव सकले भेदो न तथा प्रलयाकलादिके ।

ननु कोऽसौ स्फुटः सकले भेदो यः प्रलयाकलादौ नास्ती
त्याशंक्याह ।

प्रतन्त्रावान्तरहत्योनिभेदवतः स्फु
टं चित्रदेशविषयस्य सकलस्यास्ति भिन्नता ।

इह तेन प्रतन्त्रोपलक्ष्यमाणाः भवेदितेति देवमनुष्या
दिभेदवत्त्वमित्यर्थः ननु प्रबुद्धसंस्कारात् प्रलयाकला
वत स्यात् तथा सकलो भवतीति सर्वं चैवोक्तं तत्तेषामेव
भेदो नास्ति सकलवत् सकलानामपि स्यात् इत्याशंक्याह ।

प्रलयाकलेषु संस्कारमात्रात्मतया सौ भिदा स्वकाले
न विशेषाय सकलस्येव दृश्यते । संस्कारमात्रेण सा स
तोऽपि भेदस्याविशेषाधायकत्वे विशेषकाहारकाकलत्वं यतः ।

प्रलयाकलस्य हि न किंचिद्विद्यत इति नवानन्दमित्यपेयमते
स्त्वेमहमस्मास्मिति संवेदयतोपि पूर्ववासनावेदनम
पिनास्तिनवकावांतो प्रमाणान्तरवेदनेयनशेषादश्यपेक्षा
न् विज्ञानाकलाहीनोऽपुनः संस्कारमात्ररूपोपि भेदेनास्तो
त्याह। विज्ञानाकवलाहीनानानात्वमपि नैवाभिदा

शिवस्वाच्छ्यमात्रेण भेदापेक्षो विजृम्भते।

तेषां हि शुद्धबोधैकरूपत्वेपि परमेश्वरस्वातन्त्र्यविजृम्भ
मात्रप्रथनारूपोपरिको भेद इत्युक्तं शिवस्वच्छ्यमात्रेण भेदा
पेक्षो विजृम्भत इति यदुक्तं भेदादिलक्षणोकोपि येषाममस्ता
स्याभिव्यक्ता नेयसर्वेक्ष्याभेदेनैव विज्ञानाकेवला इति
शुद्धस्वशुद्धबोधैकरूपत्वाद्धि ज्ञानाकलाहीनापरभेदो
नास्तिनवकान्तोपयोगिनं रूपोहि किं यायोगिनामेवमेवम
हेश्वरमेवमहेश्वरतामभिव्यक्तत्त्वकेनेनोक्तं पशुस्वसक
लाप्रलयाकलाहीनामेवाविशेष इति नात्र प्रलयाकला
दे: प्रलयान्तरादिवेयत्वमस्तीति तेन संख्यामेवमापिकं
भगवानुपादिशत् नवाह।

रमाशयेन संप्रथाविशेषं सकलादिरूलय
कलाहीनो वाचरपोदश्यादिकाविभुः।

कलाहीनो वा चरपोदश्यापुरुपादिते प्रथमे
रयताभावयमेवेयतामूलं पंचदश्याप्रपादिते प्रलयातन्म
ननदेवयेदपिनं प्रलयाकलविज्ञानाकलापत्यातन्म
लभूतवेघनेवनास्तीत्याशंकते नवस्तवेयताभावप
मेः किं नलयाकलो मत्वाने नाहि वैकिंविमरपेत्तवसो
कथं प्रलयाकलाविज्ञानकलोहिप्रसमतजगान्यसमा।
पिसप्यपोगिप्रा यत्तानकिं विज्ञानीनः इतिवेदितत्वमेवना

ते
यथर

443

लीमाश्रयेम् तदपेक्षयापि कथंकारं वेद्यताभावप्रसंगः
स्यात् एतदेव प्रतिविधत्ते ।
शून्यतां संविदं कालं तत्तस्मिन्नवस्थिते नह्यपि
गितिरस्येव भात्यमानोऽनाकथा सर्वाभावसं
नावज्ञात्मनेलयकेवलो हि विषयश्च प्रबोधयस्य
गतायभवायच ॥ संविदहेन पारमार्थ्यं समस्त
शंनेयत्र नीलसुखादिज्ञेयपि वेतनस्तच्चतुत्सोय(
लयाकलादौ प्रमातरिकावार्तेति प्रलयाकलविज्ञा(
नाकलयोरस्येव वेदितत्वे येन वेद्यतापि भावयप्रोम
वेत् ननु यद्येवं तत्कदाकस्य वोधपरमार्शकाद् ।
भावना हि बलादस्य वैसुवादिनयोदितात् यथा
समापयतेत्यविविशक्तिस्फुरत्वथा लीनः प्र
होमभवन्तदोशनमप्यापिवा स्यातेश्च वर्जितोयप्र
वलान्मोहवशीकृताः लयाकलास्तसंस्कारात्म
नयोगिनयथा समापत्तौ तस्येणवे तु प्यते भयापयते ॥
तथा वैसवादिनयोनोव यथा समापत्तौ यं पूर्वमेव(
चितन्याति निर्योत्तमितिनेसाधयेत रात्रौ चपाक येष्विनः कर्म
संस्कारहीनेमायस्थवासनाः भावनापरिनिष्पत्तिमप्राप्य
प्रलयंगताः महोनेतेन यात्सस्य भावनापकर्षात्सोत्कर्षात्
मृत्युत्वयालिपद्यं तेनविज्ञानविरं व कर्मतत्वेति स्यातेश्च वर्जिता
इति वैसवादिनयान्न शोधनभावनायन्तस्यान्न शक्तिस्फुरता
रम्यः प्रमयवोक वलान्मोहवशीकृताइति नकेवलप्र
लयाकलयवहिपाउस्मिते यावहितानकलोपीत्याह ।
तानाकलोपि मन्त्रेशमहेशतापत्तुद्गतेसंवादितायथे
मानज्ञानस्तासियतोपिवा ।

ईशामेशोत्तराः नतु विज्ञानाकलस्य निष्कर्माहि स्थितेरप्र
लमलोपज्ञानतामाने वैचित्र्यकारणाभावात्माधेसर
तिनाप्यथः केवलं पारमित्येनाशिवाभेदसंस्पर्शन
विज्ञानकेवलोक्तोऽत्र शुद्धविज्ञानसंस्थितः सत्तुनःशांभवे
ध्यानःशिवाभेदपरामर्शन् क्रमात्तेश्वरत्वेनरूपोपात्त
शिवात्मतामित्याहि भागुरुकमृग्जामंत्रमंत्रेश्वरमंत्रमहेश्व
रत्वापात्तिपीयते बोधः कथमुत्तः संसृतपापिजानतदुप
तेरसलक्षमित्याशंक्याह

प्रध्वनाशाद्धि विज्ञानियोगिभावोऽस्याभिधीयते ।

विज्ञानाकलस्यास्य दर्शनानुसारं विज्ञानिनेन योगिनेन
वावत्तायेनेतरवत्संहातेरिमक्रमवत्ताशस्याभिधीयते इति
एवमस्यायपाहेतप्रबोधं संवादयति ।

रुद्रं च बोधयामास समासिस्तंन्त्रगत्प्रभुः ।
विज्ञानकेवलान्नष्टौ इति श्रीपूर्वशासने ।

नष्टान्तत्र सासिस्तंन्त्रगत्सृष्टेरादावेव निजेच्छया विज्ञा
नकेवलान्नष्टौ बोधयामास प्रगताविति नतु प्रबुद्धयोर्मे
वहुयाकलयोर्वोदितत्वेनाज्ञोत्पविवादः प्रबुद्धौ वेतोस
कलमेत्रादिरूपतां प्राप्तुतःइति तदपत्तये वैचित्र्यताभावप
भेःस्यामलयाकलावत्तयमेवमापि यांवहत्रयादिक्रमोद्धे
वरेतेत्याशंक्याह ।

अतःप्रबोधमानत्वे यानयोः बोधयोग्यता
नहलाद्वैयतायोग्यभावेनेवात्र वेद्यता ।

अतःसमनेनतरोक्तयापाढनयोः रजानाकालविज्ञानाक
लोयोप्रबोधमानत्वे प्रभुत्वस्य दशायांसमनन्तरमेववे
धत्तत्स्याव्ययमामिश्रक्रमादोधयोग्यतापाइने तदपेक्ष

ते
४४४

पावयोगपनात्रूपेनैव वेयनापि यदा संभवतीति को
नाममात्रविघटनावकाशः एतदेव निदर्शयति ।

तथाहि गाढानिद्रेऽपि प्रियेणाशंकितागते मोऽद्
सीतिनागे भूसे भमात्मभिसारिका ।

प्रियस्य गाढानिद्रामभ्रनाद्भाविनो मृषिस्वात्मनि तद्दर्श
नेसंभाव्याभिसारिकायाः एवंसंसदातिशयः इमस्याति
दितवेपि भाववोधस्ववाप्येनिवन्धनात्मिकयायोगपन
पावेदित्वमस्ति येनैव प्रक्रमम् एतदेव प्रकृते योजय
ति ।

एवं शिवोपि भवतेपतस्येतस्य वेयनाम यास्य
तीतिस्वजानीतितदानीं योग्यपनैव सा वेयनातस्य भा
वस्य भोक्तृतानावतीवसा लयाकलस्य विशेषो हि भा
गः केन विकल्प्यते । एतस्य लयाकलादेरेतद्भावना
तेस्ववोधावसरे प्रकर्षेणतनिदानीमिवयोग्यतामात्रेण
योग्यता यास्यतीति प्रतीहेतोः ग्रासग्रासकरूपतया पर
स्परात्मरूपेणामलमिदंतेमिणोमीत्येवं भगवान् शिवो
पि परामृशतीति तदानीं मलयाकलाद्यवस्थायां योगस्थिते ।
एवं वेयनाभावपर्ममत्स्येः ननु वेयनाभावस्यापवारिको
मुख्यावायोग्यतामात्रेणाभवतनामवेदितृताकथ्यम
वेत् माहि भोक्तृताभूरागस्त्रुसवद्धःखवाचनुभवश्रति
तदाभावेलयाकलादौ वेदितृता तदपेतावदवेयनापि
कथंतिश्वनामि माशंका हृ भोक्तृतेत्यादि तावतीति
सावद्धःखाद्यनुभवरूपमगोहावस्थाविलक्षणयोग्य
तामात्ररूपैवमर्थः ननु किमिदमपूर्वं परिभाव्यते ।

भाविभोगसंबन्धनिबन्धनाभोक्तृतेति नहिभावनायावि
रभावेनबालोऽपिस्थविरस्यगारितेऽप्यस्त्येवकुमित्याशंकं
ह विशेषोऽस्मादि भोगो हि देशकालावस्थासालक्षणादिवै
चित्र्येण नानाविधो भोक्तृणां व्यवतिष्ठते यथास्फुटएवस
खेदः स्वाद्यत्रभवो भोग इति नानियतमुचितं अस्फुटोऽपिन
याभावात् एवंभाविनायामस्फुटत्वेऽपियोग्यतामात्रेण
भोग्यव्यवहारस्तन्नङ्गीकोविध्यनन तथातस्याभोगोपपत्तेः
नदेवदर्शयति।

यथायथाहिसंवित्तिस्तथाहिभोगः स्फुटोऽस्फुटः
स्फुरतिभोगोऽन्यथावाभोग्यभावंनगच्छति।

यथायथेति स्फुटत्वेनास्फुटत्वेनवा अन्यथावापीति अ
पिभिन्नक्रमः अन्यथेतिस्फुटत्वान्मार्गगमनादौ अविस्पष्ट
रूपत्वेण शर्करादिवस्तुनमयोगपरस्यर्थः अत्रैवदृष्टान्तय
ति। गाढनिद्राविमूढोऽपिकोनालिंगितविग्रहः
भोक्तैवभणनेनसोऽपिमनुतेभोक्तृतांपुरा।

भणनेनेतिलोकैःसोऽप्ययंमत्तुरुद्धःपरातिगाढमूढदशा
यामपीत्यर्थः नकेवलंमूढदशायामेवयोग्यतामात्रेण
भोक्तृभोग्यताभवेद्यावदमूढदशायामित्याह।

उत्थितामात्रहीनोऽपिकोविन्दलवपंजरः संभो
ग्यमाणांदृष्टैवरमसाधयतिसंपदं।

उत्थेदेतिकूलवपुर्विषयःसंकल्पः संभाव्यमानामित्य
दृष्टवशात्करिष्यमाणांसंभोगमित्यर्थः अतएवरमसा
दवलोकनसमनंतरमेवावेगनाभिलाषेनलम्यत्वाम
जवसंपदंसंभोगसमुचितामासन्नमेयतामिप्रायेणाप्य
भोक्तृभावोभवेत् नतुसंभुज्यमानामपिकूलवपुरियोग्य

तामात्रेणैकविन्यतिभोग्यतानद्विशेषान्सर्वान्प्रत्येवाहि
त्याशंक्याह।

तामेव दृष्टां वनितां समानाशयभागपि
प्रत्यस्तदानसंविनैकमत्रोपलभामहे।

तदेकैकनरसम्भवादावसरे च यथैः समानाशयभागपी
ति तेनैव भोक्त्रा सह शयनागारादिवासेनापीत्यर्थः नन्वेकं
कारणाविशेषेपि कार्ये कश्चिदेव नानात्वं भवतीति हेतुकका
रणनियमवादिनय एव उपालम्भमाशंक्य दृष्टान्तदर्शे
नोपपादयति।

लोके रूपमिदं दृष्टिरस्मिन्कारणमन्तरा
यस्मीदतीव मन्त्ररति योनीवीतिवादिनि।

दृष्टिरित्यादिवादिनि लोके रूपमित्ति समन्वयः रूप
मितिकारणाविशेषेपि कश्चिदेव कार्यमिति कारणम
न्तरेति प्रसिद्धकारणाभावेनेत्यर्थः तेन दृष्टा कारणसा
मग्र्यविशेषेपि प्रारब्धवशात् क्वचिदेव दृष्टोपमादादि
लक्षणो भोगो भवेदिति सम्भूपदशायामपि योगस्तथाभो
क्तृभोग्यभावदर्शनात्तुल्याकलादीनामपि तथाभावोप
पत्तेः सिद्धः पौवदयादिभेदः इति उपसंहरति।

तस्याविस्तरतस्तत्र भेदोयं समुदाहृतः।

तत्रैकैकं यदा सकलादिभेदैकैकस्य नहि कश्चित्कादिक
मात्माहिंसेनवावेयनेशनिकप्रत्यवदशपादेरध्यायैकव
शीकृताकिमनोभेदादन्योन्यतत्क(स्यादित्याशंक्याह।
तेषामपि भेदानामन्योन्यापि भेदात्तथा तत्वोनेरस्य दृ भे
दोपभेदगणनोक्तः वेतानानावर्तः कोवित।

एवं च भुवनादीनपि वैचित्र्यमवाति शर्वेण नृशंसमाह। ततएव वि
तदुक्तं भेदः प्रकाशितलेशमा(वित्तो यभुवनादिविधिः स्मृतः॥
दनन्तोविमराद्यमू॥

एवं भुवनमालापि भिन्नाभेदैरिति स्फुटं वैचित्र्यमेवावेद-
शयति।   पार्थिवत्वेन नो साम्यं रुद्रे वै सत्यलोकपेः
काकथा यत्र तत्र भवेद्भोगे वापि स्वरूपके।
यत्र समानेऽपि पार्थिवभावे रुद्रे वै सत्यलोके भोगस्वरूपयो
वैचित्र्यमस्ति तेनात्र पार्थिवत्वापादिनि भुवनादौ नयोः
कावार्तैत्युक्तं काकथा यत्र तत्र भवेदिति नन्वत्रान्तर्भवन्तरो
येन भुवनादेर्वैचित्र्यमित्याशंक्याह।
स च नो विस्तरः साक्षाद्ध्येयो यद्यपि भाविते
तथापि मार्गमात्रेण कथ्यमानो विविच्यताम्
एवमत्र शक्तिशक्तिमतां भेदादिनाग्रहणवाक्येनासूत्रि
ते भेदोपभेदानां विस्तरस्तावदिक्रमाद्येणाभिधीयते तत्र
शक्तिशक्तिमतोमोलत्वानद्देशविधः समनन्तरमेवोक्तः अ
न्योन्ये तेषां भेदादयान्तरमपि भेदजाते भवेदित्याह।
समानो मातृशक्तीनामयोऽयं भेदेन सति
रूपभेकालपंचाशत्वरूपं च वापि केनतः।
एकोनपंचाशदिति समानां सकलादिप्रमातृशक्तीनां।
भिरेव समभिगृह्णातात् ननु स च संवृत्तनो शक्तिः कथमनं
भिन्यात् नहि परस्मात्तानविलीनं वतेन वदरस्ततथा स्पादिम
शंक्याह।
सर्वं सर्वात्मकं यस्मात्तस्मात्सकलमातरि
तथाकालादिशक्तीनां संभवो भवतन्वतः।
ननु वंव स्तुतः संभवे किंतन तथा संतस्यते त्याशंक्याह
सत्त्वस्फुटत्वभेदांशोदानेनावस्थार्भवेत्।
वस्तुतानमपिक्रमभेदोपदर्शनमित्यविकालामित्याश
यः एवंशक्तिमतामपि प्रमात्रं भेदेन सति एकोनपंचाश

ने
४४२

446

तात्मनामपिभेदानांतत्क्रमेणैषपिभेदेष्वन्योन्यतोभेदा
दिनामसंचितमनेकप्रकारत्वंभवेदित्याह ।

तेषामपिभेदानामन्योन्यवद्भेदता ।

एषामन्योन्यमित्यर्थोद्भवेन सति वद्भेदत्वेनैकोनपंचाश
नैकोनपंचाशतागुणनादेकोत्तरचतुर्विंशतिशत
प्रकारत्वमर्थः तदानन्तरः महत्त्वंकोविभजति ।

मुख्यानांभेदभेदानांतत्तद्भेदत्वेनसति प्र
प्रभेदप्रकारेणविधेयानन्त्यमुच्यते ।

मुख्यानांभेदभेदानामपि एकोनपंचाशद्रूपाणामप
भेदानामित्यर्थः अपरस्वात्मनांपुनरेषामवगुणनेभेद
विधेयानन्त्यकावानेकस्मात् भेदनेसतीति एकोद्ध्यं
दिक्रमेण मुख्यभेदप्रकारेणेति मुख्यस्यचतुर्दशाव
यवभेदस्यप्रकारेणतद्वदित्यर्थः अनेनमुख्यभेदानाम
पिपराधेरेकद्व्यादिक्रमेणभेदेनभेदविधेयानन्त्यम
पिभवेदित्यनुवादाह्निपि: नकेवलमेषांवैचित्र्यंयावत्प्र
कारान्तरेणापीत्याह ।

सकलस्यसमुद्भूतात्तत्त्वादिस्वशक्तयः स्वयंभूता
अप्यतन्वन्तिभेदान्तरमपिस्फुटम् ।

यद्यपिसकलस्यप्रमातृणांशोयासोविद्याकलात्मकःस्वे
मायात्मासशक्तिनेत्रग्राणितोनतत्तभिदर्शनिप्रागुक्तंनया
पिसामान्यस्यविशेषाविनाभावित्वात्तत्त्वादिशक्तीना
मध्यशावश्यंभावीसंभवरत्नकं सकलस्यतत्त्वादिश
क्तयः समुद्भूताःस्वयंभूतास्वभेदाद्दानेकंवन्तीति एतदे
वलयाकलाहीनानन्तप्रकारप्रदेदिनात् ।

परवान्यतापाद्यापिभेदान्तरमुदीयते ।

नन्संस्कारो इति नासौ वक्त्रादिशक्तीनां संस्कारो वा समेनान्यर्थः
लयाकलस्यापि सकलवद्विद्याकलात्मिकैव शक्तिः किंतु
संस्कारवपुतयातस्यास्तयानस्फुटत्वे यदुक्तं लयाकल(
स्यमानोंशः सपव परमस्फुट इति ननु वक्त्रादिशक्तीनां
यद्युद्भवतिरोभावौ न हेतुतायाः किमायातं येनैवं भेदोत्त
रोदयः स्यादित्याशंक्याह ।

सकलानां शक्तिमात्स्या याप्युदासीनतया स्थितिम्
समाविशेषवद्वेतिनशम्यावेयताबल स्याविशेषव
निमज्जैवविकास्येवविघूर्णिच विदिनोवेयताम्येव
अणाविशेषवत्स्पणाशर्करादिम्या भेदोद्यास्थ्यक्रियाविना ।

येनोनानन येमर्थः आविशेषवेसादोषयोमरमपकर्षः ।
आवेशो हि तन्मयीभावः निमज्जनमसासंगात्मातदन्तः प्रवे
शः विकासः नतास्तकेन प्रसरणं विघूर्णनं तदोभयरूपेणो
ल्लनात्मकस्यत्वेन विदिन इति उद्रिक्तस्वशक्तेरित्यर्थः
ननु फलाविशेषाद्वचनमात्रसारेणामुनाभेदेन कोऽर्थः शं
कोक्तं भेदोद्यास्थक्रियाविना इति अनुभूतशक्तिकस्य हि
दृष्टमप्यदृष्टमिव तत्स्थाननिर्वृतिं ददन्यात् उद्भूतशक्तेः पु
नरामरणविषयप्रसृतः परस्पमलकारातिशयोभवेदिति
यक्रियाकृतपवायं भेदः किमुच्यते वचनमात्रसार इति
तदेवान्वयव्यतिरेकगर्भदृष्टान्तद्वारेणाद्रढयति ।

अत्र शक्तिरिताभावकस्याश्रित्यस्फुटे द्वये
भेदान्तरमपि ज्ञेयं वीणावादकदृष्टिवत् ।

वीणावादकस्यापि दृग्गादेशक्तिन्यग्भावश्रोत्रशक्तेरुद्रेको
द्रवः शक्तेस्तिरोभावोद्गावाविभजाति ।

तिरोभावोऽद्भवोऽशक्तैः स्वशक्त्यन्तरतोऽन्यतः ।
वेद्यमानादथो मोहान्नानेव बहुभेदनाम् ।

क्वचिद्धि चक्षुरादिशक्तैः स्वयमेव यानाव यानायाशु
द्भवतिरोभावौ क्वचिच्च वीणावादकस्य वंशादिशक्त्या
न्तरात् क्वचिच्चान्यतो मेरोः प्रयोहः सर्वं चैतच्च वेद्यमानम
वेद्यमानं वा निर्भेदानामानेन एतच्च भेदानां प्रयशो हि
नैकैकभावादि प्रकारेणापि प्रथमतावधारणमित्याह ।

एवमेतद्राशीनां नानां यावतो दशा काचिद
स्ति वस्त्वाप्ति तत्र सन्दर्शिता भिदा ।

तत्रैकैकवस्तुदशापामेवमनेकदशावनितमेव च नः
किं पुनर्भेदा शक्ति का नाम वक्तुं शक्यादि यावच्छ्रयः तत्र प
नामेदत्तु के रूद्भवतिरोभावात्तु के तत्स्मात्ररतिशया का
यस्येतिकथमेवं भेदाभिमतेच्चतादेवैयस्यार्थस्यादि
माशंकाह ।

अत्रापि वेद्यतानामतदार्थवेदकैः सह
ततः सकलवेद्यासौ शिव एवावभासते ।

तावदेकशरीरे हि वेद्याभास एव यावता ।
ततश्च निवेद्य वेदकयोमाहात्म्यात् तेन पत्स्मात्रवेद्यो
यः सतत्स्मात्र रूपमेव तिसिद्धं ग्रथो हि तत्स्मात्रमे
वरूपमाहि तत्रावरूपः रोधो हि यावता वेदका मर्ने
रूपतामिरस्फुरेतावतानततनाहात्म्यमायमेवावेश्च
प्रकाशान्तकूशति यावत् तद्धेके यावद्वेदकायनेता
वद्धेयाःकथमेव वेदकेवयमेकत्वतत्वेनास्मभुविवल
शति एवं परादोभावमभुवनापिगतनेन व्याप्तमसमन

पामांवदर्थमनुपपाद्यननाप्यनयागमगर्भमामस्यनेवाभियने ॥
अपुनापिसमस्तस्यपरातत्वस्पदर्शयते सामस्त्यएवाभिहितं
पांचदशंपरोदितम् ॥

परानन्दाविभेदेन यः प्रकाशते स एव शिवना
थोऽत्र हृष्टो वीरस्तनन्मनम् परानन्दगतात्मसि
द्धैर्विपरीतैस्समुपतनाम् ये यन्ति शिवेच्छातो

(येनेमं त्र महेश्वराः।

प्रभुताभासावसरे समलस्य
रानन्दस्फुरणे हि नैव मन्त्रमन्त्रेश्वरभेदभिन्नेयं वदत्यमा
मस्यैवावान्तरप्रकारकैव पस्यैव परिहारेणाह परेणाने
पनन्तस्य स्वप्रकाशनेनेश्वेशास्त्राभिहितेन तनन्मूलभूते
प्रमाणसमकेनानुविनिदर्शयति परेत्यादिना तत्र शिवो
नामानिखिलननमहिहृत्स्फुरणाद्भूतेन स्वत्वेन तत्स्वपनेनेपनेनव
वान्हनादिमाशंकाकं दृष्टेवीरस्येति यद्भुतिः दृष्टिये
वेदं त्वस्येति शिवेच्छानरति तेषामपि मन्त्राशिवाः परकर
मिन्नायः केवलः पे प्रत्यस्माशंकाह।

प्रत्येयमायास्तुमन्त्रेशामेशालहाचकाः स्फुटं
परानन्दगतेयोगमप्यस्य शिवविग्रहा ततया
शवसापेपवैस्ववादिहितारहशा प्रभावप्रभव
पामानोविरसानाकलनाजुषः तावन्तरोगप भोगे
नयेकस्मानेलयद्गताः सौभुलावाप्स्यनोपहेत

मन्त्रेशारति ननन्तंत्रवाच्याः (ऽप्रमलयकेवलाः।

प्रातरुद्राया: तदकं प्रत्येयमायास्तुवाच्यांश भूमिशाक्तानि
वेशिताः मन्त्रेशाः शान्तरुद्रादिविविरचोन्नतपास्थिताः शि
वस्थानादशाक्ततयेरासं स्तोभसमभवः मन्त्रावतनाचकाल
नत्फलदानसमुपनाशते हितारहेतोरति भेदहेषा प्रभाव
प्रभवपामानशतिभावनानिश्चानि मप्राप्याप्यंतराविनया
न तावनशति परादेःलपरागनरस्य पादशुद्धौमलपाशे
दि मलपकोवलिनामभोधंततेषवस्थानामित्यकेषाक

ते
४४८

सौषुप्तावस्थयोपेता इति सुषुप्तावस्थितेत्यर्थः तत्र प्रलये
कलानां तत्र तत्र लीनत्वेऽपि न च देहादिप्रमातृसंस्कारसं
भवमात्रात्मनि सौषुप्ते न संभवतीति कथंकारमेषां
तदवस्थोपेतत्वमित्याशंक्याह।

सौषुप्ते तत्त्वलीनत्वे स्फुटमेवाविलत्वतः प्रल
यानेहसस्त्वमसंस्पृष्टप्राग्भिज्ञोपेत्य कृतः।

प्रलयेति तत्त्वलयाभावेऽत्यर्थः इह किल जाग्रत्स्वप्नस्व
मसुषुप्तयोः स्वप्नस्यापि सुषुप्तादावन्तर्भावेऽपि यत्सुषुप्तल
ब्धे न ऽयन्तःकरणबहिष्करणविश्रान्तत्वमपि इदमन
भिप्राय यत् स्वप्नपदमास्कन्दतीति स्वभावस्था यानि यत्र
एवंभावि सौषुप्तं कारणं कारणान्तरे एव कार्यं तस्मा
भवति तद्धि सप्तत्वविलयप्रसारः सौषुप्तं नित्ये चित्तभावस्थ
वत्वादि मयीसमस्तशक्तिविभावेन यथाधरालीनस्य पृथि
व्यादेरेतत्प्रमभावेऽलीनस्य वोदत्वमरणादि तत्र यदि
सौषुप्ते निखिलवेद्यविलयात्मा तत्त्वविलयः तत्र यत्ने वे
द्यानुभवसंस्कारलब्धजन्मनः स्फुटेन स्वदाभ्रद्ध्यस्यकोऽवस
र इत्याशंक्याह।

सौषुप्तमपि वैचित्र्यवत्सुखासुखादिभासने प्रस्ता।
॥ तत्सुखमहमस्वाप्समिति स्मृतिवैचित्र्यदर्शनादि विचित्रमिति
गुणत्रयमयत्वात् एतदेवाह सुखासुखादीति तत्र
सुखमसत्त्वप्रधाने सुखमहमस्वाप्समिति प्रसक्तेन
मः प्रधाने किंचिदवेदिषमिति नवानष्टमिति ग्राधियदुःख
त्वरूपासुखाकरजः प्रधाने दुःखमहमस्वाप्समिति
स्मृतेर्वैचित्र्यं तदेतदत्र प्रमाणोपपत्त्यानायं तिमम:
सौषुप्ते निखिलवेद्यविलयइति ॥

येन प्रबुद्धस्यास्य स्मृतिर्विरुध्येतेत्याशयः नचैतदेवाभ्युपगन्तुं
शयनस्थत्वादिस्पर्शानुभवसमुत्थेयं स्मृतिरित्याह ।

यदैव लक्षणांशस्ते निशायेव प्रबुध्यते
तदैव स्मृतिरेषेति नाध्यक्षेण तावता स्मृतिः ।

तदा हि स्पर्शादेतदेवं यदा प्रथममेवाध्यः ततः सुखायानुभव
स्यवनतदा हि न संस्कारजा प्रबोधापाते स्मृतिरिति न ।
चात्रैवं प्रबोधस्तोरेकत्वाभावितात् तदाह यदैव प्रबु
ध्यते इति तदैव स्मृतिरितीव प्रत्यवायस्मिन किं विकल्पते
रप्रबोधाभावे ध्यतरानराप्रबुद्धस्य विप्रुतम्भिषन्मायेन नत
थानुभवात्स्मृतिरित्याहि व दत्त रोधेतिनयः स्माह ।

तेन मूर्छे यदुक्तं तत्प्रबुद्धस्यान्तरान्तरा हलिका
दिस्पर्शस्य शेषस्मृतिरेषेति निकृतः ।

तत्कृत इति निर्दिष्टकमेवेत्यर्थः मायाकर्मसमुद्भाससंमिश्र
तमलाविलाः यास्ति शिरोहितो ज्ञेयाः सकलास्ते हृदग्गलाः मा
येयमादि तेषामिव मलवद्धत्वमुक्तं एवं प्रमातृसमकं निर्दि
श्य सामान्येन तद्वाक्यं समकं निर्दिष्टमाह ।

प्रत्येक समनकस्य स्वव्यापारप्रकल्पने मतो भोग
स्तदेवो केशकोनो समकेस्फुट शिवोपाशिनाविहूप
स्तिसलक्षक यस्तयाः ताःस्तानं प्रवशापात ग्रहीतं
त्रिया तान कलाल्लाः स्फुरद्दासी नार कारता वशात् ।

दीप्यनाः ग्राह्यकारोपरागात् ग्रहीताकारतावशात् सक
लेनास्तनास्ति सहृच्छातान क्रियामलाः स्वस्वव्यापारे त
स्य स्वस्य सम्भावेः स्वव्यादेः स्वव्यापारस्य क्रियापारस्यर्थः
पतस्त्राने नैवान्यत्रा विशेषणानम् तथ्या तत्रैव पारमी
नामिन्नाभिमानाभासिनि पायपक सम्भाविकावलोकेताशैव

तं
५५४

५५१

शक्तिरसौभुवि अत्रैवस्वस्थितिविलयस्थित्यन्तरपदसंस्थितीः
सकलादिशिवान्तेषु विधत्ते विविधस्थितिः सेहमत्रम
हेशानशक्तिस्तवाधिकारिणी तत्तत्वमत्रतत्स्वेष्विदमादे
वदित्युद्रुलान् याग्रेरयन्तिमाहशी शक्तिः सावायभूमि
गा यथाद्भुव्यतभूतत्वमस्रावधीनलादिकं वायुनतोहय
ताश्चमत्रशक्तिरसौमता तततत्वभोगाभोगेयासम्यगो
स्वकादायिनी तावन्मात्रमलावस्था शक्तिर्विज्ञानकेवली
मबुद्धस्फारतत्वत्वगतकर्माभिमुख्यतः तद्भोगासुख्येना
शक्तिः मलपाकलगामिनी मायाकर्ममलशक्तिसमावेश
नयास्थितिः वायोनेरत्नियकलानानावस्थानुयायिनी भो
गसाधनशक्तिस्सासकलाणुसमाश्रयेति तत्त्वसन्दर्शने
नशक्तिशिवात्मकमेवाविशष्टमिति तदतेद्वाबोध्यते
तदिदं कथमप्येवंतदेयदस्तुव्येनरस्याशंकाह शिवरूपा
वि तत्रशिवस्तावविमन्याविज्ञानमापर प्र
मातेतिनास्तिविवादः तच्छक्तिचेष्टाज्ञानक्रियात्मिकाश्च
स्फुरेतीश्वरादशुद्धरूपतयाप्रमातृषट्के समुल्लासयति तत्र
चमहेश्वरादेस्तत्यस्पष्टामाया नयेपतेणाद्रुद्रेग्रहीत्वं
विज्ञानकलादेस्तु रूपस्पष्टाह्रायनपेतणादशुद्धेग्रहीत
त्वे ध्रतयैवाकेवलानंयवयोपातेतिग्राह्यकारोपरागावि
तिव त्रिपामेवावमानरवेति मेवमहेश्वरमेवरूपात्रन्त।
यः उदासीनात्रवेमत्तमाः वथवेयषांशाक्तंत्वमवरि
निभावः यतेद्वापमहत्वानि।
समयोत्प्रमातृवततत्वोभोमानतानाथ्या ।
माननेतिशक्तिरूपतयेतत्र्यः तत्ववेवानदंयपमे ॥

वाभिहितं स्याच्छिवशक्त्यात्मकत्वं केवलमाशंक्याह ।

एवं गृहीतारूपसंवित्स्पर्शविवर्जितं शुद्धेनेदं
तत्त्वरूपमित्थं विश्वत्रिकात्मकम् ।

संवित्स्पर्शवर्जनादेव शुद्धं मतम् एवं जडं वेद्यतया याः ग्राह्य
ग्राहकात्मकामिथः यदुक्तं यदा तु ग्राहकावेशाविस्म
रणं भूतात्मकं यावत्तच्चान्तर्हितं तत्स्वरूपं तत्स्वात्मकमिति
तदेवं यावद् दशादिक्रमोपाधिकं परमार्थेन वेद्यकमिथं
विश्वत्रिकात्मकमिति एतदेवान्यथाप्यभिनिर्दिशति ।

एवं जलाद्यपि वेद्ये देहे भिन्नं महामतिः ।

तत्र शिवशक्तौ तावद् विभुत्वात् विदं एव न कश्चिद्विहितमतिः ।
शक्तिरेव वेद्याभासात् क्रियात्मना प्रसरन्ती प्रमातृषट्क
तया वभास्यते इत्युक्तं तदुक्तं सर्वं ज्ञानं विशेषात्मकं यद्वेद्य
तत्त्वापि यावद् दश्यमेव सम्भवादितिरेयाद् दश्याद्यपरतया परतत्त्व
क्रमान्तन्निरूपितमित्याशंक्याह ।

अनयान्तदिशाप्याघः सर्वभेदभविष्यते भेदानतं
मेदंशान्ते भेदं यद् दशात्मकः तथापि स्फुटतामा

मेव्रमदशान्ते भ्रमसर्वभे वान्यस्य पृथक्त्ववर्तिनः ।
देहस्य प्राणस्य तथा कलादिश्च अनन्तोक्तं स्वायपविरुद्धं त्वर्थ
दश्यादीनामाशयः समयमेवं किं तत्तावद् दश्यादिवमस्फु
टमितीहनोक्तं ततः परस्थं तत्त्वरूपं सर्वेभ्यो मिलितं च तस्मिन् रूपा
निलीनं सत्तत्त्वरूपमेव जगत्याहितितत्तस्य निरवकाशैव
यावद् दश्यादिदशकेत्याशंक्याह ।

एतत्स्फुटीकर्तुं शास्त्रीयमेवैतद्धीतिरिह सघायाता
धिप्यन्ते नादिनादिनामाद्य हादिनाम अभिषेपाशी
वन्तः स्यमत्ता भापाद्यमातः ।

तं
४५०
450

श्रीसर्वशास्त्रेहि भेदोपि शिवे जाग्रदादिरूपतामभिदध
ता भगवतैतत्सूचितं यज्जाग्रदादिवर्गाच्च तुर्यापर्यन्तं
परिसंभवेदिति तथाच सर्वाधाराधिपत्येन तद्धीनैश्वर
कत्वतः इच्छानिष्ठैः स्वभावादभिन्नमविधेयं चयेन च।
शिवस्य सर्वाधारत्वेन क्रियाशक्तिप्रधानाज्जाग्रदा अपि
पत्येन सर्वस्यान्तेश्वरसाधारणान्तानन्तरूपमधोज्ञानशक्ति
प्रधानः स्वप्नः ज्ञानक्रियाभ्यां हीनेनोदासीन्यप्रख्यावात्मना
प्रेरकत्वेनेच्छाप्रधानम् सौषुप्तमशेषघणीयपूर्णतया।
तन्निष्ठत्वापि आनन्दशक्तिप्रधानेन तुर्यं निरानन्दतया
सर्वसर्वात्मकपरिपूर्णस्वरूपविश्रान्तिविच्छक्तिप्रधा
नेन तुर्यातीतमिति पंचावस्थात्मकत्वमित्यर्थः अतः
सत्स्वावधानुसारेण इतिप्रमाज्ञात्मकरूपसत्स्वावधा।
श्रयेणेत्यर्थः बोधस्याहि वाचरूपतयातः सर्वसंभवदि
तिभावः इहाधासमस्तप्रपावप्रपट विधोपणानि विस्तरः
पावद्यते सप्रकरणेनतावत्यानिष्ठित इत्यास्ताव।
द्दिदिवान्तरपि याणेन तत्वाधालोति तद्वृत्तेत्वनापिपाव
दण्याघभिधानमुपक्रमते ।

अधुना मायाशक्तिस्थतत्त्वजालं विविच्यते भेदो
पायावदण्यादि यथा श्रीशंभुरादिशत् ।

श्रीशंभुरादिशदिति अनेन गुरुपरंपरागतत्वादविगीत
प्रसिद्धित्वप्रत्यनतत्वमस्याधनितं तदेवाह ।

समस्तं यं विनिर्याय समन्त्यः पोरवानुगाः
षट्त्रिंशद्तत्त्वलेखा वौरसाशांशेश्लकालिनाः।

समस्तयोनियाग्रेरतिनत्वभावभुवनाद्यात्मनिवेशव
त्तत्त्वोनामर्थः तत्त्वगाहः ॥

मात्रुषात्त्रिनिमेषस्याष्टमोंशः क्षणः स्मृत इति त्रुटिति क्षणो वा
न्मोनकालविशेषवर्तिने यदुक्तं क्षणाद्यं तदन्ते येन मोंशे
ति स च नभोगतस्थः यदुक्तं त्रुटिः सपादाङ्गुलद्वयकालगा इति ।
यत एव विभजति ।

तत्राद्यः परमाद्वैतो निर्विभागपरात्मकः । द्वितीयो
ग्राहकोल्लासरूपः प्रविभाव्यते प्रमातृग्रासिता
ग्राह्यरूपीभावमागतः प्रविभागोन्मिषत्प्र
मात्मा ग्राहकः क्षणः ।

आद्य इति तत्सामान्यकालः क्षणः आद्य
तात्पर्याद्वैतेति यथा यद्यद्यपरत्वमेवोद्रेकात् तत्र शिवशक्ति
त्वेन स्वरूपत्वेन च त्रुटिद्वयमत्र विविनक्ति मितिवाशिष्टवस
मात्रप्रमातृतच्छक्तिद्वादशकापेक्षया कालाधिकारिको भवेत्
तत्किमसौ स्वरूपेणानुभवति उत प्रमातृपदेनेति तिष्ठते रसा
वेकावरमध्यादिप्रमाणेषु विशिष्टप्रयोगेनात्र क्षणः मन्यते
ग्राह्यस्तु ग्राहकत्वेनाग्रतो वेदनाभावेन यागे वा निर्णयति प्र
विभाव्योनेति द्वयोर्मिश्रयोर्देशाल्लक्षणात् उपालम्भस्य
मीपस्य पंचदशानुभावात् क्षणः ततः स मेरोरुद्धितामासा
यान्ते ग्रासतेव सा तोडुलं सेदिव्याशयः एवमत्र शिष्टं त्रुटि
द्वादशमत्र महेश्वरतच्छक्त्यादिरूपतया विभजति ।

तृतीयं क्षणमारभ्य क्षणषट्कं तदास्थितं मति
र्विकल्पयोग्यच्छादिकल्पाच्छादनात्मकम्

तृतीयमिति प्रथमद्वितीयापेक्षया क्षणषट्कमिति शक्ते
मच्छक्तिरूपम् ततु कथमत्र गच्छतो विकल्पानामाच्छाद
नेऽस्याश्रिताशंकाह ।

तदेवाशिवरूपं हि परशास्त्रात्मकं विदुः ।

तद्धि क्षणषट्कं शुद्धविद्यामयत्वाच्छक्तिमच्छक्त्यपेक्षयाऽ

ते
५५।
६५।

मेणशिवरूपमेव परशक्त्यात्मकमेव चेत्याशयः एवमे
कंषट्कं व्याख्याय परमप्याचष्टे ।

द्वितीये मध्यमे षट्के परापरपदात्मके
विकल्पवृत्तिरप्येषा क्रमात्मस्फुटतां गता ।

मध्यममिति प्रथमषट्कोपान्त्यान्तरालवर्तित्वात्
वर्तित्वात् अत एव प्रथमषट्कस्य परत्वाद्द्वितीयोपान्त्यात्म
नः स्वरूपस्य चापरत्वात्परापरपदात्मकमिश्रके विक
ल्पवृत्तिरिति मायीयत्वात् क्रमादिति यथायथमिदंता
या उद्रेकात् न तु शिवस्याभिन्नरूपत्वान्नत्र च विभागेश
क्तिरेव बीजम् तस्याश्चेच्छाज्ञानक्रियात्मना त्रिधैव प्रस
रतीति षट्कनिरूपणे कोऽवसर इत्याशंक्याह षट्के च
प्रथमे देव्यः स्थिताः उन्मेषवृत्तिताम् निमेषवृत्तितो वा ।
शुद्धशक्त्यः षट्कतां गताः उन्मेषवृत्तितामित्यनेन च श
क्तिरूपत्वमुक्तं निमेषवृत्तितामित्यनेन च शक्तिरूपत्वे
पतद्देवान्यत्र योजयति ।

एवं द्वितीयषट्कोऽपि किंत्वत्रास्य वेत्मना उप
रागाय देव्याश्च ये परतया स्थिताः । आद्यतष
ट्कता देव्यः स्वातंत्र्यहासमाश्रिताः जिह्वादितेषु
ययोस्थः परत्रूपाद्वियुताः ।

ननु षट्कद्वयेऽपि यद्येवमुन्मेषनिमेषवृत्त्यादि तदेव
देव्यः स्थिताः तदेकमेव षट्कमस्तु को द्वितीयार्थ इत्या
शंक्याह किंत्वित्यादि न तु यदीक्षापनक्रिया च तिष्ठ
तानि पदानि तदिच्छाहिता तानेन उभयाहित स्वक्रिया
यामतिशयो नास्तीति अपरापरतत्त्वे स्थिताः पूर्वं स्थिति
यतः प्रमेयाधिष्ठित्वं न भवेत् सर्वदा नित्य इत्याह किं वि
रक्ष्येते माशंकाह

अस्ति चातिशयः कश्चिन्नासाम्भवनरोत्तरम्
यो विवेकयते वीरैः स्फुटीकर्तापि देश्यते ।
अथैवं हि यामलान्तरं दर्शयति ।
केचित्त्वेकोनविंशासे पक्षेवापि गृहीतरि
नादात्म्येन विनिर्दिष्टसमकं केविदुः ।
तत्र केचिदेकोनविंशं चतुर्दशीभुवनात्मोन्नदिमन्यन्त सात्मानेश्रा
येस्वरूपेनादात्म्येन विनिर्दिष्टस्मद्कवदस्यायास्यन्तरि
रायेकीकारेणास्वरूपमभिधाय परिशिष्टन्नदिचतुर्दशा
काधेन्नदिसमकं प्रमात्समकेनान्यसमुत्स्वपः मेनकेभि
देयरिमकीयमतम् अपिशक्ताकेविदिमाय्य समुत्स्वपः ते
नकेचिवेकोनदिंयहीतपसेविनिर्दिष्टाथादन्योस्वरूप
वेनानिरूप्यन्येवासमुन्नदेशकामित्यमदीयमतम् नत्र
यद्येवं नहि कतरतूपयनमित्याशिकाह ।
तदस्यां सूक्ष्मसंवित्तौ कलनायसमुद्यताः ।
संवेदयन्ते यद्रूपन्तेषां किवागिवकर्ष्यते ।
नदेवमनुभवभाजं योगिनां यदेव स्वसंवेदनेनासिद्धा
ति तदेव प्रमाणेनेनरचितं किमस्मदीयैः परकीयैर्वा
मन्त्रापग्रायैरनुभवसूनैर्वाग्यापारैः अतेनेव यागमस्य
यदेकस्य
स्वयमुत्तस्येव स्वसंवेदनासिद्धनमस्तीत्याविदितं
वयमातरस्त्व्यन्तयात्र्यन्तयाचशक्तिशक्तिमद्रूपतामि
नि सानिकर्षेणैवतदभिधानमाप्यनहृष्यकेनस्वरूपस्या
वेत्यात्तवहावच्छ्रतासायनपुरःसरमुक्तमेत्वहोदृष्टान्तमेव
मनोहार्याद्यात्मकबहूना एतदेवोपसंहरति ।
एवंयत्यादिमूलान्तं प्रक्रियाप्रागामिनी
गुरुपर्वक्रमान्नोकामेदेयेच दृश्यात्मके ।

ते
४५२

452

गुरुपूर्वक्रमादिमेनेनप्रोक्तमिति निवर्तनत्वमेवास्यानिर्वाहि
ते एवंयोवदशमुपदिश्यपराशोदश्याघस्योपदिशति ।
क्रमात्तुभेदन्यूनत्वेन्यूनताप्यान्तरेष्वपि ।
भेदन्यूनत्वे इति शोयोदश्ये एकादश्यात्मनि न्यूनतेति स्वरूप
पहेतिनित्यात् यथायथाहि सकलतत्त्वक्रमादिरूपभेद
हयन्यूनतामियात् तथातथा नहि द्वयमप्येवस्यात्
यह स्यात् एवंद्वयहयंयावन्यूनोभवति भेदगतावताह
द्वयंयाति न्यूनतां क्रमशः स्फुटे इति तत्ताहीनाद्वयस्या
स्वरूपपतेतिनित्यात् प्रमातृत्वेनाप्याशेषित्वेनामन्यून
त्वेन तत्स्वरूपोविप्रलोपप्रवषद्धि शरेरुलात्मनि प्राण
वारेतावत्तु दृष्टिसन्धौकृत्वस्यानुपहतेः स्तनपवाद्रसक
लादेविकल्पप्रमातृविलयाद्रूपष्ठपरिक्रमेणाविकल्प
प्रमातृणामुदयायप्याप्ययसंवित्पवोढकान् तदाह ।

तस्याञ्चासोविकल्पस्यस्फुटतातावाविकल्पिनः ।
तस्यामिति प्रमातृभेदन्यूनतायाम् तत्त्वेवमत्रपांचदश
क्रमवदेवषोडशत्वदयोव्यवस्थितेत्यादि कथमासोस
कलादितयाप्याशेषित्वे भवेयनाविकल्पस्य स्फुटत्ववि
कल्पस्यचह्रासइत्याशंक्याह ।

यथाहिविशुद्धसत्तानः पंचादात्मसुखस्थितिः विस्म
रत्येव तद्भः स्वस्वाविश्रान्तिवन्मना तथागतवि
कल्पापि रूपाः संवेदनेननाः स्वविकल्पविश्रान्तिव
त्तन्यखवामानि प्राविर्मनभू लात्तासन्नानाभिमन्वते ।
ते स्वविकल्पविश्रान्तोतितनहिरामः तां सन्नामितिवेकल्पि
कीम यथाद्भःस्वपभागनुभूतनात्यरूपापितरामना स्व
विश्रान्तवेलेनयवोधाभावाद्रस्थितेकल्पा ॥

तथानिर्विकल्पदशाधिशायिनं जनानां क्षीणविकल्पता
मन्तोभोपि वैकल्पिकोसमानोऽपि स्यात् तथात्वे हि तेषां नि
विकल्पसमानाकारो भवेद्येनायं संसारदोषः प्रशाम्येत् अ
तोऽत्रैवाभिधानद्वारमित्याह।

विकल्पनिह्रासवशेन याति निर्विकल्पवत्त्वापरमार्थ
मत्या संविन्मयरूपप्रकटत्वमित्थं ततश्चावधानेन तत्ता
सद्वृत्तिः

तत्रैव तदस्याद्युपायमेवमाह।

ग्राह्यग्राहकसंवित्तौ संबन्धे सावधानता इयं सा
तत्र तद्देशका सर्वकामदुघा यतः।

तत्र तच्छ्रीविज्ञानभैरवादौ यदुक्तं ग्राह्यग्राहकसंवि
त्तिः सामान्या सर्वदेहिनाम् योगिनां तु विशेषोऽयं संबन्धे।
सावधानतेति मायापदनिरूढिभाजां ग्राह्यग्राहकतोऽभय
वविश्रान्तिरिदं ग्राह्यमयं ग्राहक इति निर्विकल्पदशाधि
शायिनां पुनस्तत्ताभावसमयेऽपि ग्राह्यग्राहकयोर्यत्र उदयो
यत्र वा विश्रान्तिस्तत्रैवावहितत्वेन सर्वेप्सितफलसंपत्तिः
एवमेतत्प्रसंगादभिधाय प्रकृतमेवाह।

एवं हृदये हृदयं यावन्नीभवति मेलनम् तावन्नहि
हृदयं याति स्पन्दनतो क्रमशः स्फुटतम्।

एवं च शक्तिमच्छक्तिसंबन्धिनीनां द्वादशानां तदीनाम्।
त्येषामात्मनादिहृदयलक्षणस्वरूपपदत्वानिदेयाख्येनरि
हृदयमेवावशिष्यत इत्याह।

अत एव शिवावेशाद्धितैरिः परिगीयते।
ननवत्वगणपरिपूर्णसंविदेकरसानि विभागानामाशिव इति
कल्पत्र हृदयार्थोऽस्याशंका नहि हृदयमेव शाक्तमध्यादिके रूप
तयाविभजति।

ने
४५३
453

एकांतसानिध्यवशाच्छुद्धे देवे केवलम्
द्वितीया शिवरूपैव सर्वज्ञानक्रियात्मिका ।
एकांता देववच्छुद्धा तो भरहितेत्यर्थः द्वावाह शक्तिव
शा यदुक्तं शिवरूपेति सर्वज्ञानक्रियात्मिकेति अतएव
अशावहितस्य सर्वविषयवेत्तानकत्वादि भवेदित्या
शंक्याह ।
नस्यामवहितायो गोकिं नवेति करोतिवा ।
नवा रविगीतनमस्तीत्याह ।
तथावोक्तं कहदेनश्रीमतानदियानगः लाभः
सर्वज्ञाकर्तृवेनदेः पातोयशान्तिहिः ।
यन्नाम्योचिंतामणिः नहिः नदिपातो सर्वज्ञानादयशति
यतदेवव्याचष्टे नदेः पातोयशान्तिहिति अयायास्त्रदेः
पातोयवयोझ्रसो द्वितीया वादिरिति यावत् नद्वितीय
स्यांतदावयहितस्य कस्मात्सर्वज्ञत्वादिलाभः प्रथमा
यामेवं तयाप्यन्यमात्मत्याशंक्याह ।
अयायोनतदासर्वसर्वतः पूर्णएकतो
गतेकिं तत्र वैषवाकार्यवाद्यपदेशभाक्
वेद्यकार्यमिति यथाक्रमज्ञानक्रियायेत्यर्थः एवं द्विती
येव नदेः सर्वज्ञत्वादिसिद्धिनिमित्तमित्याह ।
अतो भेदसमुल्लासे कलाप्रायमिकोद्भुवा विव
तिशक्तिर्भोदेवी सर्वज्ञत्वादिसिद्धये सैवशक्तिः शि
वस्योक्तारनीयादित्वादिष्यय संज्ञादिनाम्नाद्यतश्च क्रि
भेदसमुल्लासे शाद्यपेत्यर्थं शा मेयशादौ शिवादितां
यामिकामिति अधोवोदुम एव समासृव्यिनयायामेदभूति ।
भावः अतएवनन चान्वोहलवमालितायान्तभाभिन्नक्ते

सैवेति द्वितीयरूपायाप्रतिभानन्तु द्वितीयस्यां तदावेश
क्तिरुक्ता तृतीयादिषु पुनः किंप्रमाशंक्याह तृतीयेमादि
नन्वपहृतं द्वितीयस्यां तदैव अवहितस्य सर्वं तत्त्वादिरूपासि
द्धिरुक्ता तद्वद्व्यापिन्यादिषु किं कावान्सिद्धिः स्यान्नैवमाश
ङ्काह।

नात्र संदेह्यतां चित्रमेवं यानैकधर्मकम्
तन्मन्त्रादिसमावेशः स्वयमेवोपजायते।

तन्मन्त्रादिसिद्धीति तास्ताः सिद्धयः श्रीपूर्वशास्त्रादौ धारणापट
लाभुक्ता देहग्रहत्वादयः ननु शिवशक्तिरेव सर्वं च सर्वे
णारूपेण प्रस्फुरन्तीति तस्याः सर्वत्राविशेषादशापि सर्वत्र
त्वादिरूपैव सिद्धिः कस्मान्नेत्यादित्याशंक्याह।

अतएव यथाभेदेव रूढं तत्रता तथा संवि
त्तौ न दिवारूढस्तादत्तार्थसन्निकर्षवत्।

अतश्चेति मेयादिगाथाहीनां क्रमेणोदयाद्धेतोः एतदेवदृ
ष्टान्तद्वारेण हृदयंगमयति अक्षार्थसन्निकर्षवदिति य
थान्तरालिकव्यवधायकार्थान्तरभूयस्त्वादक्षाणामर्थे
सन्निकर्षाभावस्तथा योगिनीनामपि भेदेवरूढत्वनिमित्त।
स्य तद्दिवारूढस्य व्यवधायकत्वात्संवित्ताविति एतदेव विवेचयति।

यथायथानमनन्तं तदीनां ह्रासनेतोविरः स्याच्छिवावाप्ति शिव
नयानयातिनेकदां संविदः सर्वतोमतः।

तत्त्वमतः प्राक्क्रमात्तिकं संविन्नेकदाम् अन्तिकं प्रोक्त
अतरतिभेदह्रासनिमित्तकसंविन्नेव यडकं नस्यावस्थानयः शि
मितिविशेषाणपावानात्संवेव मयतामहावेशमहात्मनाशुपा
वृत्तिन अतस्त्र सर्वस्याशिवमयतां संभवेत विघ्नरूपमेवासार
प्राहे क्लोकनाथानकच्चिद्यतः नदाह।
पितोहियतः स्यात्

ते
५५५

454

अत एव यत्नोऽयं न तत्र वेशे न विद्यते यथा
यथा हि हरं न यत्नयोगस्तथा तथा ।
अत एव भावनायां तन्नान्योपायानामवकाश एव शिवे
नास्तीत्यस्मद्गुरवः तदाह ।
भावनाकरणादीनां शिवे निरवकाशताम्
अत एव हि मन्यन्ते संप्रदायधना जनाः ।
भावना हि हि भाव्यमानादिनिष्ठम् न चास्य भाव्यमानादि
वेद्यत्वं यमाध्यकत्वरूपत्वाद्भावनादिविषयानुपपत्तेः तत
श्चः करणेन नास्ति कस्यापि भावनयापि चेति न त्वि
प्रकृष्ट एव कस्माद्यत्नयोगः स्यान्न तु निकृष्ट इत्याशंक्य दृ
ष्टान्तोपदर्शनेन समर्थयति ।
तथा हि यथा लोको वहुदेवैर्दत्ते यथा प्रयत्न
वानिव भाति तथा किं स्वसंवेदने ।
प्रयत्नवानिवेति निरासायत्वात् न त्वेवं स्वत्वादिवदा
त्वमात्रमस्यास्ति येन स त्वोपायत्वे स्यात् न तु परप्रमात्रे
करूपताद्ययुक्तभावनाद्यविषयमित्याशंक्याह ।
अन्तरत्वमिदं यातः संविदेकरसशालिनाम् ।
इह हि नामान्तरत्वमुच्यते यद्दूरविप्रकर्षेण संविदः प
रिस्फुरणमिप्तक्रमान्तरत्वं संविदेकरसशालिता प्राक्सी
ति न त्वेवमप्राप्यत्वं स्वस्यमेव मुख्यादिसाम्यमित्याशंक्या
ह ।
तां विविद्यतो मेघवार्सेलतामिमेषताम् ।
इह हि नाम संविदेकरसशालित्वं विवक्षितं यदि हृदयता
याः प्राधान्येनाभिमतम् अत एव विविद्य निमज्जनमेवावाच्यमक्ष
नकेवासत्त्वविनिमेषितामिति ततो मेरोर्हि चासनेन्यापाक
स्वरवादीनामपि अन्तः करणैकवेद्यत्वेपि एषकरणकाद्यसुखवाद्यतालदत्तापो
गादो यत्नमेवमस्माकमन्यत्र वहुशः न तु यद्येवं शिवस्य विहृयतापाधान्यमेवान्त
रत्वं न विन ॥

स्वप्रकाशत्वात्सर्वत्र एव प्रकाशमानत्वेस्यादिति सर्वेषामे
वोनिकेतनमत्वात्सर्वत्रैव न कस्माद्भायादित्याशंक्याह ।

भवेनोत्वन्तिकेप्येवं न भातीत्यतिहरता

यवमिन्नुकगत्याभविता देवहि नैषां न च्यापरामशोस्तीति
पृनायं सर्वेनोन भायादिति भावः अत एवैषां तच्यापराम
योयोगाहृदय एव संविद्वभासो येनायमियान्संसार ईश्वरः
यडके स्वापरामर्शमात्रे परपरायः कियानसौ तावन्मात्रे
एतन्नाते यदृक्केनेव यावंतेशति नान्विह देशकालस्वभाव
विप्रकर्षात्रैपैवहृयं प्रयुज्यते संविद्विप्रतरेतन्न संभवतीति
कथमेतदक्रमित्याशंक्याह ।

भातं स्यात्तत्त्वतः कथं ।
हेरापि संततिकीभूते ... निकटतात्रुयेष्वपि भा

देशातोदिहृदेवसत्तानिप्रपत्नवशान्निकटतात्रुयेष्वपिभा
नमर्थानैकस्मेन भवेत् संविदेश्रुनविहरत्वमशक्याकिय
मयसर्वप्राणादेरभावात् एवं संविदि देशतो विप्रकर्षेनिरस्य
कालतोपि निरस्यति ।

नवबीजांकुरलतादलपुष्पफलादिवत् क्रमिके
यंभवेत्संवित्तत्तनस्तत्रकिलांकुरः बीजाहृतानेकक्र
तानोबीजादिहेतुसर्वतः संविन्नवं भासमानेष्वपि
इत्यातिहि सर्वतः ।

क्रमिकेपंन भवेदिति प्रकालक कंवानिरूपयति स्तनश्रया
लिनत्वात् बीजादीनामवक्रायकत्वानिरूपयति क्रमिकत्वेन
दिना लतायाग्रपि बीजाद्युत्पत्तावंकुरलतयोः क्रमिकत्वेन
भवादितिभावः एवं दलादेरपि लतादेरिवोत्पत्तिः नांकुरादे
रित्यवसेयं येनैषां क्रमिकत्वमेव स्यात् संवित्तुनः देशकाला
नवच्छेदात्सर्वत्रैव सर्वदैवावभासते यतोस्याः सर्वतः पारिप
र्णेप महाह इत्येत्यादि ननु च कारणादशायां कार्यस्याभा
वादनागतत्वे एवं संविदः कदाचिदके नेन कार्यत्वागमगमा

वोपपत्तेः। आगतः कालविषयकार्यकारणतिकयमुक्तं क्रमिकेयं
संविन्न भवेदित्याशंक्याह।

सर्वस्य कारणं शाक्तं सर्वं चैवोदितं यतः।

संविदो हि कार्यत्वे संविदेव कारणं स्यात् किं जडम् तत्र
जडस्य तावत्कारणत्वं न युक्तमित्युक्तप्रायमिति न प्राग्वदुक्तः
संविदश्च संविदन्तराभेदानुपपत्तेरैकैवास्ति अतः संवि-
ति किं कस्य कारणं कार्यं वेति संविदात्मैव सर्वस्य कारणं
यस्मात् तत्र संविद्रूपमात्रमेव विश्वमिदं यत एवोक्तं सर्वमे
वोदितमिति सर्वं चैवोदितत्वाख्यानेन कस्य भावविश्वक
वैचित्र्यं निरस्तः ननु प्रमातृरूपायाः संविदः सर्वस्य कारणत्वे सत्य
प्रतिनियतत्वदेशादिमेयप्रमितिरूपा न स्यात् कथं तत्राह
मस्तु वीतेत्याशंक्याह।

ततः एव च देशेषु धाराणां निर्वाहि स्फुरेत् वि
श्रामे चाप्यनन्तरैव शिवबीजे लयवर्जितेन।

ततः सार्वत्रिकोदयप्रयुक्तस्य कारणभावाद्धेतोः देशाध्यां
वदस्थाप्यात्मनानिरूपिता प्राणद्वारे देशादिस्फुरेद्धि
श्रामे चैनं परमेनाप्युदये तलये च लभते न यापि तत्र समन
न्तरोक्तस्य तत्त्वे शिवबीजे प्रबललयवर्जितेन स्वतन्त्रः परिस्फुरति वि
मर्शमय्येव वक्तासाविस्मर्थेः आश्रिमते नानतरपरिकल्पि
क्रमोपयन्तं शक्तिमुख्यक्रिकमभेदस्य प्रकाशमात्रसारतया
नैर्काचितत्वमित्युक्तं यतएवाह।

ननु क्रमिकताकाचिद्विषयानेकदावत।

ननु स्यान्तदीशानस्य देशादि परंपरयाशिवात्मत्वे न विश्रा
न्तिकोहना प्रत्नानिकोऽप्युपक्रमो नाम न तच्छिवे कथं ततभाव
भासनात् न स्थितपदस्य कारणमिति परमकारणानां प्रे
प्राप्तेणभवेत्तन्मंत्रादिनाप्यादिपुनरवान्तरकारणाकथं कारणयोगाकरणीयाभि
त्याशंक्याह।
अस्यन्मंत्रादिनाप्यादिकरणानवस्तानियेः॥

शिवाभेदाच्छ्रुकेवाच्येहमनेकासंवेदनात्
यदाकिलमदेकैवसती शिवत्वलक्षकार्यमयवस्थाक्रमे
णाचहस्यकारणमिति नेयतापिंशयेवकारणमितियुक्तं,
कार्यान्मानितथानन्तसभावात् ततदवस्थान्तदंशादेवकं
रणमितियुज्यतेवक्तं यदेमेवहिकारणंयत्कार्यानेवर्तना
यथाग्निर्यमपिनकारणंविदध्यात् एवमिहयदिरूपाणांसं
विन् यःशिवएवनिजेच्छावभासितमंत्रादिनाथायवस्थं
क्रमेणजगतःकारणंनैतावतामंत्रादिनाथायवस्थेवका
रणंकर्तृत्वप्रयोज्यतयाकारणंतभवेदेवनहितनगदवभा
सनैवाग्निघतेनवनथाभावेपिपूर्णाविदात्मनःशिवस्यकं
रणतान्नवयतेरतीच्छादिशक्तिवन्मंत्रनाथादेःकरणत्वमे
वस्थायामित्युक्तं मंत्रादिनाथायमन्त्रकरणमित्यर्थः यतश्रुते
धनिशिवःकर्ताप्रोक्तोनन्तोमितप्रभुरित्यादिनामंत्रादिना
थादेःकारणत्वमुच्यते तद्धैपदेशिकमित्याह कारणत्वमि
न्याहि तदिति मंत्रनाथादिसन्निधेरिति घटोत्यमाविवदिका
लाकाति मंत्रनाथादिसन्निशिवत्वावकारणमित्युक्तं तद
भेदान्मंत्रादिनाथायपितथोच्यते वटकारणमदभिमत्र
पादिवत् हैतेनैकध्येवेदमानादिति भेददशायामेषां
यथायघंशमात्रपेतयासन्निकर्षाद्वाजानानानियुक्तवय
कवत् एतदेववपरमुपादेयमित्यत्रैवानिरूढिकार्येत्याह
तदुपाचदिशःसर्वसर्वदाप्रविवेचयन् भैरवोपत
यवाहशिवस्थकेश्वरभागतः प्रकृतमेवोपसंहरति ।
मतंस्मापूर्णागोप्येदःखेचरीचक्रगोपितःमयाशक
टैतःश्रीमच्छ्रामवातानवर्तिना ।
रहानींतत्त्वविध्यत्वयत्क्रपानुमोहेशादिष्टंजयरथादेनिरू

ते
४५९

456

पयति। अत्रैवाथनिवेश्यन्नेयामेयासंविदद्वेत

तस्याः स्वकं यद्वैचित्र्यं तदवस्थापदाभिधम्।

अत्र एवं वदथ्यादिक्रमात्मतयानिरूपितेनतेनाथनिस्वरूप।
वेनप्रमेयतामापन्नेयवशिवस्यैककथमात्ररूपासंवि
त्तमेवविधायास्तस्याः स्वकं स्वभावभासितं तत्समेयोप
हितेनतत्साधारणमसाधारणमादिप्रमुक्तं यद्वैचित्र्यं तदा
ग्रदाद्यवस्थाशब्दव्यपदेश्यंस्यादितिवाक्यार्थः अवस्थापद
मेवविभजति।

जाग्रत्स्वप्नः सुषुप्तमस्वप्नं योगिनां तदती
तकः इति पेवयथाश्रयान्नेकस्मिन्नेवैकेसति।

तदतीतकमिति तथातीते एकस्मिन्नेवैकेसतीति अने
कस्मिन्नेवैकेस्युः स्वप्नजाग्रदन्यस्य स्वमश्रयवस्थानामव।
स्थानेपवात्मकत्वच तस्मात् एकमेवावस्थानारमयिहंसे
मात्तस्याभावोभवेदितिभावः ननुपश्येवंतत्तुर्यातीतस्य
स्याध्येकस्यशिवस्यजाग्रदाद्यवस्थाः प्रसज्जेरन्निमाशंक
नदेवाभ्युपगच्छति।

तत्रैषापरात्तुर्यातिल्लिवेनातत्व
पदेति: तस्मात्सकः प्रमाता चेदवस्थपजाग्रदादिकं त
दर्शयनेशाभुवाप्यमसाद्दृढितमया।

एकशतिसकलः शिवावाअवस्थामित्यनेनान्यथापुनरे
ततस्मात् इतिसूचितं एतच्चनास्माभिः स्वायत्तामेवोप
नेश्माह तद्दर्शनेश्मादि तदेवाह।

यद्यपिरूपमेवेहनापिशान्तकदाचन संवेदन
एककारार्थमेवास्य गतेवेद्यतजाग्रसमुदाहृतम्।

स्यादिति नापिशान्तकदाचनेति संवेदनगतमिति प्रमाणा
सम्यक्वेद्यतमेवतत्भवेदितिभावः नोदस्वात्मनिवेद्यमवे
यवेस्मकेवरूपाः एतदेवमपंचयति। मूलवैवमेवा

विमतानितत्त्वानिवपरादिनः।

अभिधाकरणीभूताः शब्दाः किंवाभिधाप्रथा प्रमा
त्प्रमेयतन्मानप्रमातृरूपं च तत्त्वत्रयं विश्वमेतदधिष्ठेय
भूतानीति च तद्देशाविधभूत यदाज्ञायतदास्त्वतम् ।
सर्गान्तःपातित्वात् तेन स्थावरवर्जं वैशावादेर्मात्रषांते।
सर्वमनेन संगृहीतम् शब्द इति यत्रादितत्वान्तःपातित्वा
त्प्रमेयत्वेऽपि परप्रत्ययकारित्वाद्बोधप्रमाणत्वमित्यस्यके अभि
धाकरणीभूता इति अभिमेत्यर्थप्रतीतिर्वाक्फलरूपेमर्थैः
एवमेतन्मात्रमेयमानप्रमात्मकं च तत्त्वत्रयमधिष्ठेयरू।
पमेव यदाभवेन वाजाग्रत्स्तनेजाग्रदवस्थामित्यर्थः अ
धिष्ठात्राधिष्ठेयभावमेव विभज्य दर्शयति।

नयापि भासते यत्र नीलसंतः प्रवेदने संकल्परूपे
वासस्य तदधिष्ठातृबोधके यत्र वासनया नीलेऽवक
ल्प्यस्य न विप्लुतौ कथंचिदप्यधिष्ठातृभावस्तज्जाग्र उच्यते।

यत्किंचन नीलादि संकल्प्याद्यात्मनि ज्ञानेन तत्ता
तात्म्येन भासते न तदधिष्ठातृ यतो वासस्य बोधस्य नीला
देस्तत्त्वपकमाभासकमित्यर्थः अतत्स्वबोधत्वादेव वासनी
ले कथंचिदप्यधिष्ठातृभावमधिगते नीलस्वतेरस्याधिष्ठेय
करूपत्वाज्जाग्रद्दशात्मकत्वेनैव सर्वत्रोच्यते इति प्रक्रमप्रक्रम
धिष्ठेयतनाजाग्रदिति नत्वस्यवतत्त्वस्य समानेप्यधिष्ठेयत्वे।
किमन्यान्यकश्चिद्विशेषः संभवेन्न वेत्याशंक्याह ।

तत्रैवैव भासमाने याद्देहाद्याः सकल्प्यते अभेदाय
स्त्वमानाग्राः सत्त्वहोमीति कारकः प्रबुद्धः सुप्रबुद्ध
स्त्वप्रमामात्रशेमितिक्रमः।

देहांशादिति देहस्य भौतिकत्वात्प्रमेयरूपपरस्पर्शः तत्प्रहाने
चप्राणादिप्रेरणामयत्वात्तत्स्पर्शशालीति मानांशस्य प्रबु

ने
४५७

457

द्धस्वरूपे ग्राह्यादिसंस्पर्शेन स्पर्शभावेन जायमानत्वं जायते
इत्यनेनोक्तं मितिकारक इति मितिकरणीतामितिका
रः मितिकारपदवाच्यमितिकारकः प्रमाता शाक्तस्पर्शः सर्वत्र
ज्ञादिरूपत्वात् जाग्रदादिरूपे स्वप्रबुद्धता इति वेद्यकालुष्यशू
न्यतया स्वात्मनि विश्रान्तिमयसंवित्तिमात्ररूपत्वात् प्र
मातेति प्रमितिशब्दस्यार्थः न चास्य जाग्रदादिरूपत्वमस्त्यभि
न्नापन्नामेवोक्तमित्याह ।

चानविध्येऽपि प्रसर्पनाविनाशेति कीर्तितं
ननु जाग्रदादीनि पंचपदानि परस्परं विभिन्नानि रूपत्वं
तत्कथमिदं संकीर्णप्रायाजाग्रत्त्वमेजाग्रत्त्वप्रमाणमा
दिरूपं सिद्ध्यतीत्याशङ्क्याह ।

जाग्रदादिविभेदेऽपि प्रत्येकमिह विद्यते ।
प्रत्येकमिति परस्परं तेन जाग्रज्जाग्रत्त्वमप्रमादि प्रसिद्धि
न विरुध्यत इति सिद्धं न केवलमेवंरूपत्वमेवास्यापि
वत्तुर्यादिरूपत्वमित्याह ।

जाग्रज्जाग्रदवस्थं तज्जाग्रत्त्वमस्तु तुर्यता इत्यादितुर्या
ननु पंचावस्थात्मके तीतेन सर्वगत्वात्प्रपञ्चितैः ।
न चास्य यस्मात्तुर्यादिरूपमभिहितं तुर्यातीतेन स्फुटतः कं
रूपमित्याशङ्क्याह तुर्यातीतेन सर्वगत्वात्प्रपञ्चतरत्ति
श्रुवचनं पंचलवतामेव प्रतिपादितं श्रीशिवसूत्रदृष्टायत्रतुर्यं
मपि सर्वगात्वमुक्तं तत्रैकानेकानि यानि तानि स्पन्दाकृतं पत
देव संवादयति । ननु कं पिण्डगतां जाग्रदवस्थामेव व
क्तुमिति श्रीश्रीः । यत्र सप्तस्वपि चवति विषयोमिदं स्मृतं ।
वक्तव्य नतु कं तत्र चावस्थाविषयाः परस्परमतुर्यादिसमवेव व प्र
तुर्यस्य प्रवदन्ति एवमवस्थावतत्तत्परस्परं संकोचगते
पिपादितारा ... क्रमम् ॥

प्रमेयपदे मुख्यो जाग्रदवस्थेत्याह मेयभूमिरियं मुख्या जा
ग्रदाख्याभिदन्तरा प्रमादितिमानाद्येशङ्कुं परमादिग्रन्थ
रेति नन्वस्य परितः मुख्यामिमत्यर्थः ननु मेयभूमिरेवत्र
ख्यो जाग्रदवस्थात्र किं प्रमाणमित्याशंकाह ।

भूततत्त्वाभिधानानां यो शेषोपि पृथगुच्यते पिंडस्थ
मिति ते प्राहुरिति श्रीमालिनीमते ।

नन्विकं प्रमेयभूमौ पिंडस्थमेव मुख्यमुक्तं स्यान्न जाग्रदिदं
शंका जाग्रत एवेदं संज्ञान्तरमित्याह ।

लौकिकी जाग्रदित्येषा संज्ञा पिंडस्थमित्यपि
योगिनो योगसिद्ध्यर्थं संज्ञेयं परिभाष्यते ।

नन्वत्र के पिंडस्थः सर्वतोभद्रो जाग्रन्नामहूयमनन्तमिति ननु यो
गसिद्धौ पिंडस्थमिति परिभाषणे किं निमित्तमित्याशंकाह ।

प्रविष्टेय समापत्तिमथासीनस्य योगिनः तदा
न्यं किल पिंडस्थमितो पि रोहि पिंडितम् ।

प्रविष्टे येन यदादिनायासमापत्तिस्तादात्म्यमयः समा ।
पि विशेषस्तामपि शयानस्य योगिनो यद्वशायैकात्म्यत
हागमे पिंडस्थमुच्यते यतो यदाघनमोयमानो पिंडितत्वे
शशाङ्कना परिहारेण शरीरभूते समिंद्रगर्भीकृतनमनन्तदर्श
ज्ञानेन व्यापकरूपमित्यर्थः न केवलमिदमेव जाग्रतः पा
रिभाषके संज्ञान्तरं यावदन्यदपीत्याह ।

प्रसंख्यानैकरूढानां ज्ञानिनां तत्प्रचक्ष्यते सर्वतो
भद्रमाप्रसां सर्वतोवद्य सन्तये

तिनादितेजाग्रत एवं परिभाषणे तावत्किं निमित्तमित्या ।
शाकोके प्राप्तां सर्वतोबोधयति एवमपि प्रसंख्यानपरेषु
वापि संज्ञाने यमानि कोऽभिप्राय इत्याशंकाह ।

सर्वसंज्ञा समासृष्टा विश्वेषप्रयत्नतो यतः ज्ञानी
तेन ततः संविन्नतमस्य प्रकाशते ।
एवंचात्र इति स्वप एव संज्ञा इत्यवधारणाकृतत्वमित्याशंक्याह ।
लोकयोगप्रसंख्यानत्रैरूप्यवशतः किल ।
नामानि त्रीणि भण्यन्ते स्वप्नादिष्वप्ययं विधिः ।
एतदेवास्मत्राप्यातिदिशति स्वप्नादिष्विति तेन लौकिकी
संज्ञा स्वप्नः स्वप्ने तदेव योगिकी पदस्थरूपातीतव
ज्ञानीयाख्याभिः महाव्याप्तिः प्रचयश्चेति नयौतीतेष्वनव
स्वमाख्यारूपयोगेन प्रतिपादितिलोकप्रसंख्यानाभिधा
येषान्नयौतीते महाप्रचयश्च संज्ञात्रयमेवोक्तं एवं जा
ग्रदवस्थां निरूप्य स्वप्नावस्थां निरूपयति ।
एतदपि ज्ञानकरणाभावमध्यस्थवर्तते वेद्यमस
वैकल्पितं भूततत्त्वाभिधानमयम् तत्स्वप्नो मुख्यतो
यतः जाग्रद्दशाधि तेषत च वैकल्पिकेष्वपि ।
शाख्यापि वैद्यमेवादि भूतानीत्याहितेनोक्तं भूततत्त्वाधिष्ठि
तिरिक्तं यागप्रमाणपदाक्रान्तेनास्ति तन्मुख्यतः स्वप्नो
मेयच्छायावभासिनीमानप्रधाना स्वप्नावस्था यामित्यर्थः
मुख्यतस्तु इति ग्रन्तराग्रस्तु आग्रण्यस्य जाग्रदादेर्योभेदाः संभ
वन्तीति भावः ननु विकल्पाविकल्पात्मके पदद्वयेप्येका
मेवं रूपत्वम् भवेत् इदं पुनः किमपि क्रमेणोक्तमित्याशंक्याह
तेषत च वैकल्पिकेष्वपीत्यति तदुक्तं स्वप्नो विकल्प इति
ननु लोके सर्वस्य तावदियमवसरे स्वानुभवस्यात्तिकस्याविक
ल्पकत्वमेवतन्न दृश्यानुभवो भवतीति किमेतदित्याशंक्या
ह ।
वैकल्पिकपथारूढे वेद्यमात्रावभासनात् ।
लोकरूढ्यापि संस्वप्नः स्यात्स्वप्नावार्यवरपता ।

लोकेऽप्यसाधारण्याभिमानाद्वैकल्पितार्थसमानमेवावभा
समाधिकृतस्य स्वभावस्यापरोक्ष्यमुपगतेति नेदमपूर्वं कि
ञ्चिदुक्तं नन्वैकल्पिकेऽपि ज्ञेयमिति ननु विकल्पस्वप
योरर्थावभासेऽन्तस्तमेव साम्यमित्याशंक्योक्तं साम्यं वा।
बाह्यरूपतेति चोद्यतो स्ववासनारूपत्वादेव बाह्यसाधारण्या
दिभवेदिति भावः एवं वैकल्पिकार्थेऽप्यत्र स्पष्टास्पष्टत
याद्वैविध्यं विभजति।

उक्तेनास्वप्नसंकल्पमस्तुमांद्यादिहास्पष्ट
विस्पष्टं यद्वेद्यजाते जाग्रत्त्वख्यातयैव तत्।

एतेस्वावभयादिविषयत्वेन वाह्यं भावनाबलतः स्पष्टं
भयादावविभासते यत्तज्ज्ञानमविसंवादितत्वमस्वम
कल्पकमिति गाढवासनारागादिना दृढः स्फुरद्रूपमे
वाननाधिनायिकादिभावादित्युक्तं कामशोकभयोन्मा
दचौरस्वप्नाद्युपप्लुताः अभूतानपि पश्यंति पुरतोऽवस्थि।
तानिवेति मुख्यतयाऽतिस्पष्टत्वस्यासाधारणाजाग्रत्वत
गात्वात् तेनार्थस्य वैकल्पिकत्वात् स्वप्नत्वे स्पष्टत्वाच्च जा
ग्रत्त्वमिति स्वप्नजागरायमित्युक्तं स्यात् एवं स्वप्नजागरेत
रूपं स्वप्नमपि निरूपयति। यत्तत्राप्यविस्पष्टास्पष्टाधि

ष्टात्भासने विकल्पान्तरगं वेद्यं तत्स्वप्नपदमुच्यते।

अपि भिन्नक्रमः तेन जाग्रदविशिष्टाधिष्ठात्रविकल्पान्त
रेणाविस्पष्टवेद्यजाते पुनस्तत्रोन्मेषादौ यद्भासनेन तत्स्व
प्नपदमुच्यते स्वप्नस्वप्नरूपत्वान्मुख्यः स्वप्नस्यार्थः न,
न्वर्थस्य स्पष्टास्पष्टत्वाभ्यां जाग्रत्स्वप्नविभाग उक्तः नन्वस्पष्टे
स्पष्टाभ्यां सन्निकर्षविप्रकर्षाभ्यां देवकुलादौ वरहामि।
निकर्षेनावनेवतद्वैदिमाशंक्याह।

ने
५५५

459

तदेवतस्यचेतोवस्वयमेवयवासनाम् ।

तदेवेति निर्विचारमित्यर्थः तस्येत्यन्तेनाविषयस्यार्थस
स्वयमेवेति ननु तैमिरिकादिद्विचन्द्रादिवदाभवचना
त् ननु वासनानामकिमुच्यते इत्याशंकायां प्रमात्रंतर
साधारणभावरहितत्वाच्छितात्मने वासनेत्यर्थस्य स्वयप्रमा
मसाधारणपरिस्फुरणं च भवेदिति भावः ननु स्वप्नजाग
राद्यावभेदतया किमाखिलजनान्यदर्षीत्याशंक्याह ।

नत्रापि चानविघ्नं तत्त्वमादिशैव यकस्य येत् गता
गतेसमाविलिमे संगते स्वसमाहितम्

न केवलं जाग्रदाद्यामेव गानविघ्नमस्तिपावन्त्स्मेपीत्य।
पिशब्दार्थः प्रादिशैवेति मेषादिगतत्वेन स्वस्वस्वमादि
गतत्वेन च तदेवाह गतागतमित्यादिपतेवक्रमेणाषड्।
शरद्गुलप्राणापानारोपनायमानमेवत्यान् रतनदेशका
लेलिख्यमानपदार्थसंस्पर्शान्त्सकस्यनेकहतिमानो।
मात्रसंसर्गाद्दैकालिकार्थकतानवाक्षुत्येवमनर्थनार्थ
नस्तुतारोभेदः तदुक्तं हि संतोस्वमप्रसिद्धनिपदस्यवा।
निरस्यमीलयकस्यपदस्यचवलविंधं गतागतस्वाविति
मेसंगते स्वसमाहितमिति स्वभेपिजागरावचियेषसंस्ला
भेदस्तीत्याह।

अत्रापिसर्वेवमामलौकिकंस्वमर
यतः वासाभिमतभावानांसाधापासग्रहणमतम्
सर्वाधनः पदैयाणाः संकल्पेवगमात्मकः पदव
नत्समापनिपदस्यपोगिनोविदुः।

लोकेपिस्वमदशप्त्यावयहतोकिंनिमित्तमित्याशंक्याः
वासाभिमतभावानांसाधासग्रहणमिति सर्वाधनः
दीमतिस्याने यथावेतनयावघ्राहकेपवनिमीतेः

पयत्नेनाप्यते तेन सर्वमित्यवगमात्मकत्वात्मकत्वोपि
पदेन तदैकात्म्यमेव वक्तव्यत्वमुच्यते इत्युक्ते तत्समाप्यति
पदस्थामिति तेन ग्राह्यैकात्म्यं सकलैकात्म्यं चेत्यर्थः यो
गिनः स्वस्थाः संज्ञाताः योगिविषयत्वमुक्तम् एवं ज्ञानिवि
षयत्वेनापि संज्ञानं योजयति ।
वेद्यसत्तावहिर्भूतामनपेत्येव सर्वतः वेद्यास्ता
त्ताभाकज्ञाने स्वमेवाभितयाभजेत् ।
इह खल्ववहोरूपतापारतंत्र्यमपहाय सर्वतस्त्वात्ममात्रोहि
ष्ठितस घेस्तत्रैव संयोजनयोजनत्वयोजनताको
रिवैकल्पिकज्ञानमेव स्वमेज्ञानिष्ठव्याभितयाभजेतया
व्यवहरेदित्यर्थः जागरणाच यथाप्रमेयस्यतथाहापिप्रमा
णस्येत्याह । मातृभूमिरियं मुख्याप्रमेयामर्शनात्मकः ।
मातृप्राधान्ये हेतुः स्वमेयामर्शनात्मकरति प्रमर्शनात्म
करोति मातृस्वावसायरूपत्वान्निश्चयात्मेत्यर्थः ननु पिहिति
क्रियाकरणं स्वमत इत्युक्ते तत्कथमामर्शनात्मकत्वमित्याश
ङ्कामिमामाशंक्याह ।
अन्तर्भूतोविकल्पेव योसौ इष्टास एव हि
तभावग्रहणात्तेन पुष्टस्वमनमुच्यते ।
यएवनागरायो स्वमेवप्रमातोक्तः सएव सोऽभूतापीति प्रमे
णोनीति प्रमाताप्रमात्रत्वादेवावस्थेप्रमेयप्रमातृदितोभेनम
ष्वितव्यमिति कथमुक्तं स्वीभूतामिति इत्याशंक्याह सप्र
वोहि तभावग्रहणमिति नहि प्रमातेवभावः प्रमेयं ग्रहणं
वाप्रमाणं तथात्वेहि वतत्प्रमेयं वेतत्स्यात् इति समग्र एव
व्यवहारः समुद्दीरेत अतस्तु मातृमेयादितोभ सत्तारेणप्र
मातापिस्वात्ममात्रावेश्रौतोभवेयेनप्रमवस्थासवेवस्तुह ।

स्वमसिन्नुष्ठोथ्यतेनत्तु यद्येवैतत्कथंसमन्तः करणधर्मेणो
द्दनिशापिलोकेष्व समसिन्नुच्यतेइत्याशंक्याह ।
तत्साम्यालौकिकीनिद्रांसंभृमेमन्वतेबुधाः वी
तभावोऽथयद्दृष्णां साम्यतःसौख्यभावतेति ।
तुसौख्यभावेपिकिंनिमित्तमित्याह वीतभावइतिसंभाव्य
मानभावेकार्यसंबन्धात् अथगृह्णामितिवबाह्यविषया
संवेदनात् इदमेवजाग्रज्जाग्रदादिवत्स्वच्छसुषुप्तमिसा
हु सुखमात्रदशासंवस्ताभमात्मानिगद्यते अस्यापिस्र
ग्वधदेवयोगिज्ञानविघततयासंज्ञोद्दयमस्तीत्याह ।
रूपकत्वास्सुरूपंतत्साम्यंयोगिनःपुनः रूपस्यैत
त्समापत्त्यासौमौनरूपिणोविदुः प्रसंख्यानवतः का
र्यवैषयसंकोचनाश्रयात् नात्तेनमहाप्रामिरि
पंतदनुसारतः प्रमातृमात्रसारत्वादिस्य रूपयति ।
नदर्पणातेस्वात्मसात्कारेणरूपवत्करोतीतिरूपंप्र
मात्र तदेकात्म्यंनामयोगिश्चरूपस्याविदुः तथाच्यवह
रेतोत्पद्यः नत्वेवंप्रमात्रैकात्म्ययोगेनोभेद्यस्वप्नयोः
केविशेषइत्याशंक्याह तत्समापत्त्यारूपाणांसौदासीन्यमि
ति अत्रहियप्रमातृरूपमापत्त्यारूपाणांभावानांसौदासीन्य
मत्रेकाननयोदृशापामिवसर्वेनोगविगलनेयेनाविशे
षात्त्वात तेनवैषयसंकोचनात्तेनहुत्वेनत्पद्यःतदनुसा
रतृगति प्रसंख्यानवतोनमत्वेनत्पद्यःतद्गुरूपस्यैतन्महा
यामिः स्वप्नमस्यापितद्यमृगमिगते अत्रापिपिद्रस्यादिव
वेदवास्यरूपमस्तीत्याह । उदासीनस्यतस्यापिवेद्य
येनचतत्रविपमू भूतादितद्रूपाध्यस्यमवभेदवतद्द
यं नादिदेविप्रलेपात्तेस्वप्नसनमप्यापरम् ।

वेद्यादितोऽभ॰ मस्यादिप्रमातुः भूततत्त्वादिवैचित्र्येण च समा
वेशादितत्त्वादिभेदाश्चतुर्विधं तेनाप्युपायवत्तायात्मशु
दितत्त्वादिभेदवत्त्वमेव निवाकार्यः उदितमिति संस्के
रमात्रावस्थानात् विपुलमिति तथैव प्ररोहात् शान्तमिति
प्रलीनसंस्कारत्वात् सुप्रसन्नमिति गृहवदहंभावरसोऽत्र।
स्थानात् नत्वेके चलत्पोऽपसंस्थनत्वात्तद्योगाविनकैः उदिते
विपुलशान्तसुप्रसन्नमध्यापरीमिति इदानीं क्रमप्राप्तं तुर्यं
लक्षयति।

यत्प्रमात्मकं तुर्यं प्रमाणरूपपरिस्थितम्
प्रमाणागमनोन्मुख्यसोदासीनात्मविश्रुतिः
शक्तिसमावेशाय सोत्सवः ।

ननु यत्प्रत्ययेन तस्य तुर्यत्वमहि वस्तोऽपि विषयः स्वात्मेवावि
प्रमातरि तिष्ठति तस्य तुर्यत्वमहि वस्तोऽपि विषयः स्वात्मेवावि
रमात्रमिसमभिधायः उपरिस्थितत्वमेव दर्शयति प्रमाणा
गमनोन्मुख्यसौदासीन्यात्मविश्रुतिरिति ननु कथं कारणं नाम
गमनोन्मुख्यसौदासीन्यात्मविश्रुतिरिति ननु कथं कारणं नाम
त्वपदशायां सौदासीन्यमभावमायात्त्वरूपतायां सोऽन्त्यस्वोभा
वो भवेदित्याशङ्क्याह समावेशाय सोऽमन्त्रशति पराम शोद्
पायांशत्वे समावेशस्त्वन्यायान्यमेवेत्यर्थः ननिदं प्रमाणाग
मनेऽप्रमातुस्तेनाम किं प्रमाणरूपमूलाप्रमाणतया प्रमाणेऽविनात्र
शरीरमपि प्रमाणोचितं यातीनमेवेत्यत शाकमिदं तपोनामेमर्म
शङ्काह।

मासंविन्नप्रकाशात्म्कैश्चिदुक्तापमेयतः
मासंविन्नप्रकाशात्वत्तदर्थेऽविनपंयतः।

मानात्मानन्दभिन्नेव तदर्थेऽपि तत्पयतः ।
मानात्मानत्वभिन्नेवतदपेक्षितत्वमेयादिभ्यो व्यतिरि
मात्रयोऽनुपास्यैकैवित्रप्रकाशनात्मयादिभ्यो व्यतिरि
मैवोकेनिवाकार्यः ब्रह्मणाप्रस्याः परप्रकाशवादेपरम।
काशमेव च प्रमाणादयोऽहं संविदादेवतच्चाविधादेवप्र
मातुर्भेदानासिद्धत नत्वप्रकाशत्वमप्रस्याः उक्तस्याप्रेप्रा
शकाके नदयोविन्नपंयतश्चति यतस्वजाग्रदादिचपंतस्पा

ते
५८१
461

संविद्रूपेणातिरिक्तायां वाकांक्षायस्य तत्संविद्विश्रान्त्यभाव
मित्यर्थः अत एवाहंकारादिविश्रान्तिरूपायास्तस्या अ
पि विश्रान्तेरनेन तस्य स्वेनानवस्थामेवाहेति भावः कथं वास्यै
मेन विश्रान्तिरित्याशंक्याह ।

मेयमाने मातरि न सोऽपि तस्यां मितौ स्फुटं विश्रा
म्यतीति सैषा देवी विश्वैकजीवितम् ।

देवीति स्वप्रकाशत्वात् द्योतमानेत्यर्थः विश्वैकजीवितमि
ति प्रमेयादेः सर्वस्यैवात्मविश्रान्तत्वात् यदुक्तम् वेद्यवेदक
तासामेवेदकसंविदात्मनो संविन्नाशात्माचेत्संतनेन दं।
त्वन्मयं जगदिति न त्वियं प्रमाणफलरूपा मेयादित्रयप्रमा
ख्यामिति अतो मेयादयोऽस्य जीविते न तु मातृतेष्वामितीति कि
मेनत्कामिमाशंक्याह ।

रूपं दृश्यादृश्यमित्येषा चायं प्रतीयते हारमात्रा
दितो यायाप्रथामीत्यनुयायिका प्रमात्मनास्वरू
पत्वेनपावेद्यप्रकाशते संवित्तिरीयरूपेव प्रकाशा
रूपामिति प्रमेयं दृश्यामिति प्रमाणं च त्मास्वपत्नमा ।

हमिति प्रमातामेयविश्वैकजीविते सुद्दापरासंविदवसे
शत्रयोनीत्यप्रथामीत्येवमाकारवहिः प्रसरणानन्तरं
प्रत्यात्मस्मात्मविश्रान्तेरपयत् हारेनावभ्यवाश्रितो मेयादि
त्रयलक्षणउपायोपयामासास्वरूपसुनरन्तर्षसुअप्रमाता।
उपपद्यमानेपायास्वानं प्रमयीपरप्रमात्मनामेतिवा।
कार्थः न तु कर्मकरणकर्तृव्यतिरिक्तं फलवशात्मि
तीयं रूपं प्रकाशं प्रथायामः न तु तदतिरिक्ताकाचन संवि
त्तिरस्फुरेति यस्याः प्रथामीति हारमुख्येनेत्याशंक्याह ।

प्रकाशतेइति बोद्धृतोसाहि परप्रमातृरूपाच्छुद्धासंविन्मयं
प्रकाशते नन्न पश्यामीत्यादिविकल्पोल्लेखभूमिरनर्घ
यस्तुरीयाभिमतस्य पश्यामीति प्रकाशस्य सैवात्मा नस्यं
हिन्नग्रामस्य प्रकाशमानायां न किंचिदेव परिस्फुरितत्व प्र
नयत्याह ।
तत्समावेशनादस्य मातृत्वं भवति स्फु
टं तत्समावेशोपरागात्मा नैव मेयता पुनः तदनुग्रहात्
तत्समावेशनैकस्वाद्यं तेन तदनुग्रहात्
तत्समावेशनैकसारूप्यं तेनतदनुग्रहात् विप्रकर्षे इमा
प्रमातारो हि नाहिन्नमेवंस्वविदमुपेत्य यथाययं विप्रकर्षे इमा
त्युक्ते तत्समावेशनादात्म्य इति तत्समावेशोपरागादिति
तत्समावेशनैकात्म्यादिति च ग्रामासाफलाविलत्तत्रासंवि
हास्य एवचागमप्रसिद्धिरनुगतेत्याह ।
वेद्यादिभेदगलनाद्भासंपूर्णमनामया
मेद्यापत्तुग्रहादानासद्वयापारेतिभण्यते ।
उक्तेति इयेवसमनन्तरमनामयासद्यापाराविभण्यते इ
ति श्रीपूर्वशास्त्रेपदद्वयमेवं संवादयिष्यति पतदेवसह
शीनभण्यापियोजयति ।
जाग्रदाद्यपिवेद्यस्य शक्तिवेन व्यवस्थिते
प्रत्यंपरापरवा हि यान्नत्मायरातिपम् ।
तेन स्वतजाग्रदादि त्रयमपि वेद्यापरमेश्वरीशक्तिरित्य
के हि यानेत्याह मेनिशक्तिः इयत्तत्यात्मासंविप्रराते
नता ग्रन्थमात्रपरास्फुमंपरापरातंपवपरेति ग्रन्थापि
वमाग्रवदेव संताभेदोलीत्याह ।
रूपकत्वाद्भासीनाश्रुतोपपूर्णातात्मुखो दशा
तस्यांसमापत्तौ रूपातीतेनतत्कार्यः प्रस्तंखाताप्रच
त्यापागताहिद्यपप्रपातितत्काचः

ने
५८२

462

यतस्तेनेयं प्रवयोमतः ।
सुप्तितोऽभ्युत्थायोदासीनाद्रूपकत्वात्प्रमातृत्वाच्च्युतायामसं
वर्यादशायां योगिभिः समापतितो मध्ययमिति समाधिमा
नरमाहि कालत्वाद्रूपातीतमित्युच्यते प्रवयनशीतराशी
भूतत्वेन प्रत्यगवत्तन्मपरमक्रके विषयस्य करामलकवत्
प्रविततया दर्शनेन हेतुनेत्यर्थः तदुक्तं प्रवयोरूपाती
तेव सम्यग्ज्ञानेन सुदासम्भवानामिति न तस्यामपि परस्परं सा
कर्षणाजाग्रदादिवज्ञानत्रय्यां किं संभवेदित्याशंक्याह ।
नैतस्यामपराजयदशा संभाव्यते किल संवि
नाकिलवेद्यामात्तेनैव विरमा सते ।
तर्यं हि परासंवित्स्वावेवादिकस्वभावेति वेद्यदशासं
स्पर्शोभ्यमानस्यात् तत्क्यामि एवेयवेद्कोभयरूपता
मन्युवीत येनोभयरूपशापिसत्ताप्यित्वेनयं समपिस्यात्
नतुपदेवं न हि तजाग्रदादि किं संभवेन वेत्याशंक्याह ।
जाग्रदाद्यास्तु संभाव्यास्ति स्मृताः प्राक्स्थापनः
चित्तयात्वग्रहात्स्वेयं नेतो काचिकस्यामने मनो
त्मनमनतैवसर्वार्थमिति भेदतः ।
संभाव्यन्ति जाग्रदादयोऽपि परस्यापव संविदः स्वातंत्र्य
विजृम्भिते प्रत्यवाह यत्त्विति चित्तयात्वग्रहात्स्वेयामिति प्रत
प्रवर्त्तनाग्रहात्तु तत्प्रत्वन्भो मर्वशास्त्रवियमकार्त्ततयेयम
केऽमाह न त्याद्दिनेनेति जाग्रद्वस्याग्रयानुग्रहकत्वेन
मनोत्मनामिति जाग्रदादयासविकल्पकप्रायामात्मनोमा
मननरूपस्वव्यापारोल्कमोन हतेः प्रत्नत्वामिति स्व
मेविषयान्द्रियाघनपेक्षणेन देशकालाद्यनियमात् स
वार्थमिति सत्त्वमेव विश्वमुख्याकात्मनावस्थानात् एवं तद्यम
त्मपापतवयोतीतमध्याभियतः ।

यत्र पूर्णानवच्छिन्नवपुरानन्दनिर्भरम् । तर्पयती
तेनतत्प्राहुस्तदेव परमं पदम् ।

ननु तर्पयतीतेनामपचमेपदं किमतोऽप्यन्यत्पदमस्तिन
वेत्याशंक्याह तदेव परमं पदमिति परमोमिति अनन्या
कालपरविश्रान्तिधामत्वात् अत एवोक्तं पूर्णानवच्छि
न्नवपुरिति आनन्दनिर्भरमिति च ननु लोकयोगप्रसंख्ये
नवशायप्याजाग्रदादीनां चतस्त्रणामप्यवस्थानां योगि
नामास्मक्तानितहार्दिहादिकमुच्यते न वेत्याशंक्याह ।

नात्र योगस्य सद्भावो भावनादेरभावतः । अप्रमेये
परिच्छिन्ने स्यात्तेऽभाव्यताकृतः योगाय भावत
स्तन्नामास्तिनादिशब्दहिभुः ।

तेनेति योगादेरसद्भावेन
यथा चैतत्तथाहितीयाह्निकादावुक्तं अत एवात्र संविदेक
रूपत्वात्प्रसंख्यानमेव यत एतीतितदभिप्रायेणैव ना
मास्तीत्याह ।

प्रसंख्यानबलात्तेन रूपं पूर्णत्वयोगतः
अनुत्तरादिरूपोक्तं महाप्रचयसंज्ञितम् ।

एतद्रूपमित्यतश्चेह ननु तर्पयतीति परामृशः ततस्तत्रैवपर
तिसत्तानमुक्तं रहततनतोऽपि महत्त्वे किं नामेति तामिमाशंक्यो
क्तमनुत्तरादीति पूर्णत्वयोगतश्चेति अनुत्तरादिरिति तर्पयत
नवाह्संविदो विश्वोत्तीर्णमेव रूपमिह तत्तथापि विश्व
मयमिति ततोऽप्यस्य पूर्णत्वयोगः तदुक्तं महाप्रचयमित्युक्ते
तर्पयतीतेत्येवं चत्वार्यपीति अत एव गात्रप्रचयपरत्वमभेदसंभाव
नापिनास्तीति नाकिंचिदिहशेषकतया भेदकरत्वमाह । तन्निरासमाय

पूर्णत्वादेव भावानामंशांशसंभावनानाहि
नैतस्यां भेदकोऽविशेषणो ।

ननु श्रीपूर्वशास्त्रे मनोन्मनमनन्तं च सर्वार्थसततोदितं
प्रचयेनेत्येवं संज्ञेयमेकं तन्मध्यमिस्थितमित्यादिना महाप्रच
येऽपि सततोदितात्मा भेद उक्त इति कथमेवाच स्तुर्यातीत
दशायां नाको भेद इत्याशङ्क्याह ।

सततोदितमित्येतत्सर्वव्यापित्वरूपकं ।

सर्वं तत्प्रकाशकमित्यर्थः सर्वस्य तत्तुर्यादिना तथात्व
यास्वरूपमेवोक्तं न पुनरपि सततोदितत्वेन सर्वव्यापि ।
त्वलक्षणमेतत्स्वरूपमेव प्रकाशितमिति किमत्र प्रमा
णमित्याशङ्क्याह ।

नेयं कथं भवति भेदः कश्चन कश्चन ।

भेदादिरूपतिरोधानं नयेत् स भेदकाभवे शरीतिकथमेक
एव भेदः स्यात् स हि स्वरूपमेवाख्येन प्रत्येकाभेदस्ये
नमलयेन्नापितामित्याह ।

तुर्यातीतभेदपक्षः सततोदितरूपं मृदुवादस्ये
तेनेत्यादि प्रत्यग्नयागमे वसिष्ठमत्वि भेदितमस्यत ।
ख्यापिमित्याह श्रीपूर्वशास्त्रे तेनोक्तं तद्यथा गद्यपद्याक्तवा
दितनाम इष्यात्यमिति तदेवपदीति ।

पदस्यमप्येवं तुरीयमेवास्तमत्यः सेशार्चस्यामिति
कौम्येन तुर्यातीतपरशाक्तिसत्यापारास्तिगमया निष्ठ
पंचातिशाभासः स्फुटः स्वात्मन्यवस्थितः सर्वातीतमाशीवा
प्रपरमित्याधिष्ठानकरणं स्फुटमेव तेयायविदित्वाविमुक्तेन ।
प्रमात्रेव यथायाम्यमित्युक्ते मयास्तमस्तत्यः सेशारति शक्ति
गतिमविन्नेव विहितं यं स्वरूपमित्युक्ते प्राक् निष्पंचरस्यावि
भिमस्वभावरसार्थः प्रत्यगोक्तं स्वात्मन्यवस्थितइतिनिराभा
सशान्तिस्फुरतिव सर्वातीतरतितनयोघनतनः सर्वात[illegible] ।
मिन[illegible]

नन्विह श्रीशंभुनाथात्तात्वमयैतद्दर्शनशनिशगुरुकेनेनथ।
नः स्वोपज्ञमेव किमेतदुक्तं नवेत्याशंक्याह।

इति श्रीसुमतिप्रज्ञावल्लिकाशान्तमानसः
श्रीशंभुनाथः सद्भावं नाथपादोन्वरूपयत् ।

श्रीसुमतिनाथोऽस्य परमगुरुर्यत्पारंपर्यादनेनैतदधिग
ते इदानीमेषामेव गुर्वन्तरसनाभिप्रायेणापि स्वरूपं निरूप
यितुमुपक्रमते।

अन्येनकृष्यपत्येषां भंगीमन्यादृशीं श्रिताः यद्रूपं
नाथपादानां तदिदानीं निरूप्यते ।

अन्ये इति श्रीमत्साभिताकारादयः तदेवाह।

नचात्ताहृतिमाश्रित्य वाग्याकारग्रहोदयः
नवाद्यस्फुटमासीनमनुवान्निपुनःपुनः श्रात्म
संकल्पनिर्माणस्वप्नाग्रविपर्ययः तथाकलस्य
भोगाभोमलकर्मवशान्न क्षितीभवेन्निशाभा
वासनेसोख्यायवेदने तानाकलस्य मलतः केव
लाज्ञोगमात्रतः ।

यन्मासवाग्रन्नान्सर्वप्रमातृसाधारणं तन्नाथग्रजागरावस्थायां
स्पष्टस्य सर्वोत्तगोचरतयाग्रहणं न तायज्जाग्रत्स्वभासनयाप्ति
यः नस्त्राद्यस्य वाग्रनादेवस्फुटमासीनस्वप्नावभासनयाप्ति
स्वतदेपववाधानुदयात्मनः पुनरनुवान्निस्फुटं स्थिराप्रेव
वर्यामित्यर्थः तदुक्तं सर्वाक्षगोचरत्वेन यानवाग्रनयाप्ति
ना स्थितिः साधारणोसर्वप्रमातॄणां स जागर इति स्वमस्य।
नाग्रादेविपर्ययेवेनत्मसंकल्पानिर्माणमिति नवाद्दिसम
रणं पुनः पुनरनुवान्विवेचनेति तदुक्तं मनोमात्रपथेप्यक्ष
विषयत्वेन विभ्रमात स्पष्टावभासाभावानां सृष्टिः स्वमपदं
मनोमात्रवेषयत्वादर्थस्य सर्वाक्षगोचरत्वे सर्वप्रमातृसाधा

ते
४८४
469

मनमिति यत्तनरत्रसहस्रावभासनत्वमुक्तं तदपि सर्वात्मे
वरत्वाय भावानामशुद्धिपरीतमेवेति नकोप्यत्रविरोधः
लयाकलस्यबोधोसोऽइति लयाकलेत्रभोक्तेवेनमर्थः त्र
नपवनामग्रत्यपि सकलः प्रमातेत्यनेनसूचितं तदुक्तं न
त्रसहृपत्रायत्वेसकलोग्राहकोमतः ग्रहणाकारतामा
मात्राकिः सकलसंमतेति ननुचात्र लयाकलस्यसकल
वत्कस्मात्रभोगः स्थिरत्वेयायादिमाशंक्याह नविना
दि ग्रुण्यहिश्राणवकार्ममलत्वयेयागाज्ञातोपि भोगोमा
यीयमलाभावान्नशरीरमियात् शरीराद्यभ्रयस्मात्सप
मेः तदुक्तं मलपाकलसंज्ञेयस्यकार्ममलमस्थितेः ।
सभोगोनायमेनमायाभावात्सयेन गच्छतीति सौख्यादौ
माद्रिशत्रामीत्याद्दि तदुक्तं सौवमयलयोपमामिति तेय
सूत्रमतेतिच तत्रचज्ञानाकलस्यपदमितिशेषः प्रत्रदेवर
भित्ताखैकरूपाणवमाशोम्याद्दोगयोग्यत्वाद्दिति नच
विज्ञानाकलतामपि किमाणवमलयोगोस्तितस्मि
नकेभोगयोग्यत्वेनेत्याशंक्याह ।

भेदवृत्तिः स्वतो भिन्नाविकोचितेन जडाजडः तयैवतद्वि
तामेदतत्तायायीश्वराद्यः पावकेऽत्रवबोधात्मः प्र
वेशात्तुसहितस्तवः भवाविगलभावमीयमायाः स्वय
मभेदिनः तयोतीतपदेसंस्थानिनिर्धनदशात्मके

नेहविज्ञानाकलानां बोधाभकरूपत्वादभिन्नात्रापि
स्वतः परमेश्वरेच्छयाभेदवृत्तिः विकोचितेतयवभेद
भाकानञ्च भेदभाक्कास्त्रानयासदुक्तंनडाजडरेति
यदाहः बोधाविलत्वयौकापिपशामन्यायाभिन्नता ॥

नैषां स्वेच्छाभेदेनैव विज्ञानकेवला इति तत्रास्थित इति न
यनाग्रत् प्राहौ स्थिताः सकलप्रलयाकलविज्ञानाकलाप
वेयपथायोगमंत्रादिरूपतायामाः सन्तस्तेयप्रमातारः न
इपादानकत्वान्मायादीनान् तदुक्तं विशिष्टस्वत्वः स्वादिसं
पनावेदने सति तत्सामानमयोभोगजागरेसुप्तिमागताः
सौषुप्तमामलमात्राकलत्वविज्ञानकेवलाः वेदवेतः स्वतोभि
माशिवकोद्धेनेत्रजाग्रजाः तत्राविध्यवश्यस्थानआनयमीट
शो मेत्रउत्पत्तिमेत्रेशमहेशास्थितिभाक्रमादिति सर्वोहपर
सेविहिश्रांस्तर्मुखापवेतिभावः यतपवनदयोनोनपदेप्रमं
दमयमेयात्मनः सर्वपवभावः परसंविदेकात्म्यसहिष्णवा
हिगलदात्मीयसाराः यतपवस्वयमभेदिनः संस्थः शिवः
शाकिमात्रात्मनारूपेणापरिस्फुरन्तीत्यर्थः यथोनरंभेदविग
लनेक्रमावधानकोयावच्छिदः पावदपक्रमेवेवंजाग्रदा
धवस्थाइत्यक्रमितिपावदशात्मकइति पवंमतभेदेपिना
ग्रहाधवस्थानोनात्यंशैकमेवरूपविभ्रमयति।

पस्यपयत्स्फुटंरूपंतज्जाग्रदितिमन्यतां यदेवास्थिर
माभातिसदृशंस्वप्नरंहशः अस्फुटंतद्यदाभातिस्वसं
ननत्सुषोपिपतत् यद्यस्यास्य नसंविस्वपदशाद्यपजा
पते भावास्सूत्रकस्येन यंतत्सर्वभेदसुषुप्तनाम् पत
दैनभेदोल्लासशाविनाशोघभेदके तर्यातीतेनतनत्वा
द्रीतेत्यसर्वत्रयोजयेत्।

सदृशंमितिसर्वानुभूतमिमं
यः अस्फुटमितिसुषुप्ते विश्वस्यशान्तात्मनावस्थानादनु
दिमृश्यमित्यर्थः नत्रयद्येवंतर्हि अत्रन किंचिदपिभायादि
त्यांशकाह नतसोपिपादिति ततःसुषुप्तत्वेरतागगाया
मोपितद्रवतीत्यर्थः यतपवसत्स्वसदृमसत्संमिमादिकं

ते
५९५

४६५

स्थितिः स्यात् अतएव समनन्तरं स्वप्नादिने जाग्रे स्थितिर्म
गतश्चेति व्यपस्य जाग्रदादेः सर्वभेदघातित्वा जाग्रज्जाग्रदाय
वांतरप्रकारेषित्यर्थः स्वस्वरूपकल्पमिति सर्वानुगमा
त् अतएवोक्तं त्रिभुवनेप्येतेन लवदामेत्यामिति तुर्याती
ते भ्रनिरवग्रहेरनुगमाय भावादुदगत्योपिनात्तीव भय
स्थानानुपायिनात्मयेतोजाग्रदादीनो रूपमुक्तं एवं पांच
दशकमेणानां अरादप्रवस्थापंचकविधायत्रायोदशपाद
वर्ण्यतिदिशति इत्यमित्यादिना तदेवाह ।
तेयाकुलेहि प्रकृष्टजाग्रत्वम्पि वहन्निव समाहीति
कमे सर्वमवदानुस्सरेद्बुधः ।
तत्सर्वं च वृत्तेति ततः स्वरूपात्मस्वं वहन्निति पाकत्वादीन्सर्व
सर्वं च तत्वे शिवात्मकम् तदाह ।
एकवापि प्रभोऽश्रीविनयोतीतमुच्यते आनन्दश
॥ यमिच्छेव वीजभूमिः स्पृष्टमतः नैवत्रदृग्निः मानव ।
करमादिरूपवरितमित्याह ।
नैवमुपचारः स्यात्सर्वं तत्रैव वस्तुतः नैवं न का
पि मुख्यत्वेनोपचारोऽपि न तत्कावित् ।
यतस्तत्रविदेकरूपे पूर्णेऽप्रभावे च सर्वभावव्याप्ते वस्तुतो
स्ति अस्य पादिति किंचिदुक्तास्यात् यदुक्तं स्वामिना स्वात्मस
भ्यस्य भावजातस्य भासनं सम्यग्नविनानस्यादिच्छामशे
प्रवर्ततेशेन ततस्तु मकत्वादौ तन्मात्रमेव न स्यादुप्रकाश
नादेवतत्त्यात्वेव तु मुख्याभावादुपचारोऽपि स्यादित्येतेति वा
स्त्वमेवशिवेऽपि नायभावाप्रवस्थापंचके अत्रैव प्रमाणत्वि
हतामाह । एमच्छी सर्वमात्तो वस्फुरत्युक्तं महेशिना एतदेव
व श्रोते नार्थेन तत्क्रमराह तत्स्वरूपशक्ति मुसकलं वेति तत्र
ये इति जाग्रदवस्थायां भेदपंचशतात्मके अवस्तोस्तम सौषुप्तन
यमंत्राद्देवशाभाक्र ॥

तत्पातीतेनशक्तिशम्भूद्वयोदशाभिधेयतः स्वरूपेणाग्र
दभूतप्राग्वस्थलयकेवले स्वेनाग्रत्वमस्येतेनतत्पा
यचवपूर्ववत् विज्ञानाकलभेदेपिस्वंमंत्रामंत्रनाय
काः नदीशाः शक्तिसम्भूयंपंचवक्त्रंजोग्रतादयः समभे
देपिमंत्राख्येस्वंमंत्रेशामहेश्वरः शक्तिः शंभुश्चपंचे
स्याग्रवस्थानाग्रतादयः स्वरूपंमंत्रमाहेशीशक्तिमे
त्रमहेश्वरः शक्तिः शंभुरिमापंचमंत्रेशेपंचभेदके
स्वक्रियाज्ञानमिच्छाचशंतरत्रंवपंचमी महेशभेदे
त्रिविधेनायदाविनिरूपितं ।
स्वरूपंचयदाद्यपर्यालयम् सकलशब्दसंनिधानान्नदी
येवशक्तिः प्रकलोप्रलयाकलविज्ञानाकलैस्वरूपमिति
सकलनक्षीनसहितेकलान्ते यत्यस्याग्रवादितिनदकलोप
मसुभेनत्पेमंत्रादिवर्णभाक् तत्पातीतंशक्तिशम्भूश्चे
नमेतव्ये प्रलयाकलस्यपर्योहृयेतेनैकादशात्मकेभेदे
स्त्यर्थः स्वामितिप्रलयाकलाद्यात्मकेस्वरूपेयस्याक्रम
परेसमभवत् हेशतिविज्ञानाकलनक्षत्रीतेनविज्ञाना
कलशक्तिः स्वभावविज्ञानाकलस्यसुभेशतिएवंवदिति
नेनतत्पेमंत्रादयस्तत्पातीतेनशक्तिशिवाविति विज्ञानाक
लभेदइति तुवात्मकेभेदेश्चर्थः स्वामितिविज्ञानाकलादिरूपं
पस्याक्रमसोभुमदशामध्यशेतेनायशादयश्चन्येनेनक्रमः
सोवितः तेनमशक्तिविज्ञानाकलोनाग्रयावक्षक्तिशिवोन
पातीतमितिस्वंमंत्रादिरूपंनायशस्याक्रमदशामाधिशया
नमासीतततेनस्वभेमंत्रेश्वराः स्वभेमंत्राश्चसमहेश्वरात्तये
शक्तिस्तत्पातीतेनशम्भुरितिस्वरूपमितिमंत्रेश्वरादिरूपंन
यस्याक्रमपदमासीत मंत्रमहेश्वरशक्तेरारभ्य ॥

पुनःक्रमात् सप्तावस्थास्वमिति मंत्रमहेश्वरादिरूपं
जाग्रद्यावत् शंभुः पंचमीतु यातीतावस्था स्यात् अस्मद्दर्श
नेचवस्तुतःशिवशक्त्योः स्वरूप्यमेवोदितमित्थं क्रियात्तान
मिच्छावेति न केवलमियदेतमेव जाग्रदादि निरूपणीय
तयोःसम्भवेद्या वहिर्गलितभेदमज्ञावेशिवेपीत्याह ।

यावपरादादिपर्यान्तस्तद्वान्यापरकल्पितः । इच्छा
निवृत्तेः स्वस्थतावच्छिवपकोपि पंचधा ।

पतत्त्वसमनन्तरमेवार्केविभज्य ग्रन्थकृता प्रमाभेस्त्र
याख्यातमितिनेहपुनरायस्तम् तत्केतत्र स्वरूपोशि
वशाक्तिस्तु सकलवेतिनेरयम् इतिजाग्रदवस्थे यमेदेप
वदशात्मके प्रकलोद्दो यारितेयोसम्यकवमस्वपमयोः
मंत्रादितत्वनीशानवर्गमर्यंशतिस्तः शक्तिशंभूपरिते
योनर्यातीतवगनने प्रयोदशात्मके भेदे स्वरूपसकला
वुभौ मंत्रमंत्रेश्वरेशानाः शक्तिशंभुश्चकीर्तिता एवयाक
लभेदेपिस्वावितानकलावुभौ मंत्रमंत्रेश्वरेशानाश्शक्तीश्व
वाप्यूर्ववत् नवधाकीर्तिते भेदेस्वमत्रामेत्रनायकाः त
दीशाः शक्तिशंभूवपंचावस्थाः प्रकीर्तिताः एवं वस्तुतभे
देपिस्वमंत्रेशशाक्तयः शिवश्चेतिपूरित्तेयाः पंचैववब
र्गणि स्वेशक्तिः स्वानिमेशानाः शक्तिशरूपपंचके विकल
शक्तिशक्तिः शशिवभेदविलवयत् सप्तापाराधिपवेन
तहीतमेरकवनः इच्छानिवृत्तेः स्वस्थता इत्थेवेतिपव
तिपदस्पुकरातिनेनेहपृथकोपात्तः पतदेवग्रन्थमार्थेनोप
मंत्रयति इत्येष इतिशोनास्माभिस्ततामात्राविस्तरादृथ ॥

विस्तरादिति पूर्वाह्निके इह संक्षेपेणाथद् त्रिंशहेतुके २८
नुगतेनैव पांचदश्यादिकमेणामध्यातिभावः ग्रन्थमन्ते
मंगलार्थमिति शिवं कौमारिलनैयायिकमतविसंसि
नवाविज्ञयइश्याम्यः ग्रन्थापयदति विघटान्दशमाह्निके
विहतिरीतिमिमाम् ।
इति श्रीतन्त्रालोकविवेके तत्त्वभेदप्रकाशनं नाम दशममा-
ह्निकम् समाप्तम् ॥

467

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥

ॐ स्वात्ममहाभीमरवामर्शनवशशकलितनाथसन्तानः
भवदुर्गभैजननजयोत्साहो जयताज्जयोत्साहः ।
इदानीमवसरायातं कलाध्वानमुपक्रमते कलाध्वावसरे
श्रीमच्छंभुवाक्यानुसारतः ननु कलैव नाम किमुच्यते
यस्मात्तत्त्वपरिभाषायामादित्याशंक्याह ।
यथा पूर्वोक्तभुवनमध्ये निजनिजं गणम् अनुयन्
रेखाभिमेतेनैव नामेति मण्यते तथाविधापि तत्त्वव
र्गेऽनुगमात्मके व्याहृतं परवर्गाश्च कलेति शिवशास
ने । तत्त्वेषु त्रिमध्ये स्ववर्गे इति वसमाणानीत्येकतत्वा
दिरूपेण व्याहृतानीति अथादिष्यत इति गोत्वे अन्वैव पदार्थानां च
स्वरूपेण व्याहृतानीति अथादिभ्य इति गोत्वे अत्रैव पदार्थान्तरेष
दृश्यन्ते केचिदाहुः पुनर्योऽसौ गतिरेतः स्वस्मिन्नेकानेका
नाम कलेत्यकाथ रूपत्वादिका यथा स्वस्मिन्नेवेति कार्या
नाम कलेत्यकाथ रूपत्वादिका यथा स्वस्मिन्नेव लक्ष्यते यस्मात् एवं तदुप
यथानुपपन्नायारिकल्पमानस्य मलक्ष्यत्वात् एवं यस्तेप
यथायथारिकाशक्तिरनुगताभिन्नयायरोकाश्रयामाहार्ह
यथायथारिकाशक्तिरनुगताभिन्नयायरोकाश्रयामाह
शिवनामिवर्तकेनैव कलयत्रीनिहमाख्यापीत्यकेस्यात् प
वमवादिमूलानेनैव वर्तवितेरपि भेदव्यवहारप्रवृत्ते
ह्येनैव कलयित्री प्रतिष्ठाख्याशक्तिः एवमस्यासामपि संक्र
विनात्मरूपत्वस्य वेदनेन मायीयपदस्योपशमेनैव तद
नीतत्वेन च कलानुग्राह्यत्वेन तेषु नवाखवस्तुनः एतदेव
येन कश्चिद्विशेषोऽस्तीत्याह अत्र यदेतदेव वस्तु नाभिन्नभासन
नेयतः अनुगामिनमासाम्यमिष्टं नैयायिकादिवत् यतः
सर्वेष्वपि पदेशक्तिरूपतामपहाय नैयायिकादिपद
मानुगममाश्रित्य नामेव सामान्यनाभिप्रेतेन तदभ्युपगमो
मानुगममाश्रित्य तामेव सामान्यरूपाविशेषाणां कश्चिद्दानेशयतीति अत्रा
शक्तिरूपतानुगमस्याविशेषाणां

तं
४९८

467

वान्येषामपि समयान्तरमस्तीत्याह अन्ये वदन्ति दीक्षादीक्ष
त्वसंग्रहणार्थतः शिवेन कलितो वर्गः कलेति समयाश्र
यः तत्र समयो नामेच्छामात्रनिबन्धनः संकेतः स चापार
मार्थिकत्वादसत्यः अत एव समयान्तरमप्यस्तीत्यनेन शेषं
नियमान्तरमादिमाशंक्याह ।

कृतस्तु देवदेवेन समयोपरमार्थतो नगच्छती
तितो समयो नवास्य समयोदयः ।

अपरमार्थत्वात्तत्र गमने सत्यत्वाभावे समयान्तराणि दृश्यव
देवदेवकृतत्वेहेतुः अन्यथा ह्येतत्त्रयमप्यसंभाव्यं भवेदि
ति भावः ननु तावांश्च किमत्र गन्तव्यं किं वा सुखेन संग्रहणी
यमिमाशंक्याह ।

निवृत्तिः पृथिवीतत्वे प्रतिष्ठाव्यक्तगो
चरे विद्यानिशान्ते शान्ता च शक्तेतराश्रमिदं चतुः ।

अराशमितिवत्तोरिति इदमेवेति सत्यादिकलासमव्याप्तक
मणश्च वत्वह्यमित्यर्थः तदुक्तं पार्थिवं प्राकृतं चैव मायीय
शाक्तमेव च इति संक्षेपतः प्रोक्तमेतदेव चतुष्टयमिति श
क्तेरिति अनेन व्यापिनीपदादेः कलान्तरस्यावकाशो नी
निप्रकाशिते तत्राह शान्तातीता शिवे तत्त्वे कलातीतः परशि
वे शिवतत्त्वे इत्यर्थोदाहिम शिवतत्त्वे सर्वाविभागात्मनि
बहिंशेषयसमनन्तरमेव सकलसंकल्पनाकलंकक
वलीकाराभिधोतनायोपदेशपननापत्त्या समांशादि
तत्त्वेन कल्पितमपि रूपान्तरेण लक्षते अत एवोक्तं कलाती
तः परः शिव इति कलातीतत्वेति समग्रकलोत्कितत्वाति
कलत्वमर्थः अत एव परत्वमुक्तं यत्तदेवापयादयति नयुप
वर्गीकरणं समयाकल्पनापि वायुप्येते सर्वं तोदिकेष्वातत्वा ॥
त्वामस्यामति

वर्गीकरणां प्रकाराद्वयात्मा यतः प्राग्यः समयोमः कलनात
यातनयापि विकल्पनमग्रसूर्वेनः स्वातंत्र्योल्लासपाममंत्रेहेतुः न
तु यथैवं तत्सर्वक्रियाणां कर्तापि शिवोऽसेयसत्त्वपदेशाद्धोकस्य
मसोकलनीयतां याप्यादिस्याशंक्याह ।

स्वातंत्र्यानतिनेरूपं वाऽस्यपर्मोद्विभूतम् उप
देशानना वेशपरमार्थवासिद्वय । भोग्यतामा
नयत्येव: स्फुटमेव विभाव्यते यतोऽतः शिवत
त्वोपि कलासंगतिरुच्यते ।

अतश्शिवोऽस्य शैवोपि सम्य
तेत्साहोषेनेन विभावनात् कलासंगतिरिति न यातथा।
विकल्पनमेव यदत्रयः तदुक्तं स्वातंत्र्यमुक्तमात्मानं स्वातं
त्र्याद्द्रयात्मनः प्रभुरीशादिसंकल्पेन निर्माणव्यवहारे यदि
ति यतस्त्वं वहु प्रकारं प्राग्यथा दितमिति नयुनरिहाप सं
रयनाव कलास्वरूपमुक्तं ननु भवननामेतत्तासां किं विध
तिपातिः किं न शक्यं तमेव पावकस्मादेद्वनमुक्तेन तथा।
पिन्याशाविपाशंक्याह ।

अणवनामभुवनविभागस्थितिकारणं
मायरावरणं तच्च शक्यं तं पावदस्तिहि ।

तदिदमावरणम् ततश्च भुवनानां विभागेनावलोक्यद्वैमि
रमभिधानमिममाह यद्यपि प्राक् शिवादिस्थापि तत्र भुवन
पद्धति उक्तानपायाद्यपतिचेनास्मिन्माहात्संभवः शिवादेवे
पितत्त्वे शतिनान्त्याद्याधिनादावेन्धः अणतिवशतिविधा
नीर्णानयाष्ट्रमरूपनात् आहतभावेवायमेव विशेषणा
द्वारेणाहेतः ननु यतीवानेमासमूर्तेयमः मूर्तत्वे च दृष्टपिषा
मेवसंभवेत् ननु तत्त्वतामयदायामशक्यणसंभवोऽनन्य

ते
५१९

469

यस्मादाह । नन्वेवं परमेश्वरप्रकाशैकप्रकृतिमात्रवपोः
अपि वा प्रति च नैव कथमराश्यस्य संभवः अत्रास्म
हुरवः आद्यन्तरीयवाद्यादिपंचके प्रमत्तामेरमाभा
तितेनास्मास्ति किंचन मेयं नैव स्थूलसूक्ष्मत्वात्मान
नैकारणत्वतः कर्तृतोल्लासनाकर्तृभावस्फुटनयो
दिते त्रिंशतत्वविभक्तात्मानतद्भेदोनिशामनात् ।
कार्यत्वेकारणत्वादिविभागगलने सति विकासोल्लसते
शेवशिवान्तपंचकं नगः यतः प्रमत्तामिहवास्यपृथिव्यादिपं
चकादन्यं किंचिन्नास्ति तद्भिन्नत्वेनैव निखिलस्यावि
श्वस्मात् परसर्गः यतोस्य मेयमेतस्मकं हृत्तपंचकं वक्षा
त्रिंशतत्वानां विभेदनोदयः तथा च स्थूलसूक्ष्मरूपपृथि
व्यादीनां पंचकद्वयमेतद्रूपमेवेति नावनास्ति विघ्नतिय
तिः सानां शब्दस्पर्शान्त्यमाणरूपं ज्ञानेंद्रियपंचकमध्येतन्म
त्वमेव नहि मेयमयहायमानत्वेनामेति किंचिद्भवेदि ।
तिभावः कर्त्रेश स्पर्शास्करणारूपं कर्मेंद्रियपंचकमध्येन
तत्वमेव न मेकार्यमन्तरेण कारणतायोगात् कर्तृत्वचक्र
यविषयमेव भवेदिति मनःप्रभृतितत्वपंचकमध्येवं
अन्यथाहि कर्तृत्वमेव नोल्लसेत् यद्यप्यन्तःकरणत्रयप
तानितिममेव तव्यापिकतरन्तरंगत्वाद्बहिष्करणद्वारे
णावबासंसंस्पर्शादेवमस्के प्रकृतेस्तु बुद्ध्यादिकरूपकर
णाकारणतामात्रपर्यवसानं कर्तृतोल्लासकत्वमित्येवमभिधा
ने एवं नियत्यादिकंचुकपंचकमध्यपनेवाकिंचिदिदमेव
मवात्मनैव जानानामीत्यकप्रकाकर्तृत्वस्यावोपादलत्वात
हवलत्वमेवेति नन्वेवं मायादितत्वानामपि यादिमाशंक्याह न
इमेदस्मादि ॥

नच्छ्रेनात्र पृथिव्यादीनां परामर्शः पृतद्भेदेवकार्यत्वा(
दिविभागगलनेनिमित्तं कारणाद्धि कार्यस्य सत्त्व
रूपेणावस्थानं भवतीति भावः विकासोक्तउति यथायथ
मदन्तायाः संकोचेनाहन्तायाः सग्रहात्सात् इदन्तायाः सं
मकवन्नाग्रापि मेयानि ष्टत्वेनाविवादमेवेति पृक्तमपृक्तमस्म
गुरुभिः पृथिव्यादिपंचकादन्यास्किंविनाशोति नैचेतनत्वो
पतामेवाकामिस्याह ।

श्रीमत्कालोत्तरादौ वकथितंसूपसमानया पंचैता
नित्वनत्वानिपंचांसममाविलेनगात् ।

नदेवाहंयगमाहि पतानीति पृथिव्यादीनि यडूक्तंतत्र पृ
थिव्यापस्तथातेजोवायुराकाशमेवचेति प्रतपवसयोजा
नाहेरथपेषवचाति: सर्वत्रोच्यते इत्याह ।

पंचमंत्रतनोतेनसयोजानातादिभाषणे ईशा
नांतेनचतत्वपादिगगनान्तकम्

नेनेति पृथिव्यादीनामेवोक्तेनजगद्व्यापकत्वेनहेतुनानत्र
नचेति श्रीकालोत्तरादौ यडूक्तंतत्र सर्वपलपृथिवीतेयावा
मायायः प्रकीर्तिताः प्रधानरत्नजस्तत्वकेवाप्तनकृषःस्मृतः
प्रकाशत्वमवेदीशः स्वयंदेवामहेश्वरइतिश्रीपूर्वेपि सर्वः
शितिर्जलंवामोवारस्तेजोनरामहत् ईशःसर्वमिति पंचंशात्क
नमोवयावभावरणासंभवतीत्युपपादिते ततश्चव्यापिन्या
दावावरणंनास्तीत्याह

शिवतत्त्वमतिसूक्ष्मातिसूक्ष्मंस्यादनाहतं ।

स्वतइतिशक्तांतमेवयावदावरणस्यासंभवात् अत्यन्तिसू
व्योमिति सूक्ष्माद्व्यापित्वादिपदाद्रावसंस्कारस्यापिप्रशस्यवा
रतिसूक्ष्मत्वादिंशतत्वामिमर्षः अतएवावरणविरमादनाह

तृमस्तके ततस्तुनाशगमादिव्यपदेश्यत्वमस्तके शम्भा
नेपावदगत्वमिति नन्वेवंविधोतानामेव षट्त्रिंशत्त्वमि
स्तके भवेत् ततस्तस्तत्त्वबोधैकरूपविश्रमयं परं तत्त्वमि
ति सिद्धान्तवादी शङ्कितः स्यादित्याशङ्क्याह यत्र सर्वविभाग
त्मस्वतत्त्वावधस्तत्त्वम् सप्तत्रिंशत्तत्त्वाङ्गस्तत्त्वे परामृशि
वाभिधम् इदं खलु विधोतानां विश्रान्तिविश्रमरूपमेकमेव रूप
स्वतन्त्रबोधात्मकं परं तत्त्वं यत्र षट्त्रिंशत्तत्त्वमिस्तके
ध्यते तत्र चाविद्यापदर्यतितः प्रतिपन्नोऽपि विघटितपर्यये
पर्यकस्मिन्नेव रूपकर्षे विरुद्धरूपमसमसर्गः स्यात् इति
यदभिप्रायेणैवैतद्रूपमतः पृथक्कृत्य सप्तत्रिंशमिति
न हि वस्तुतः किंचिदेवनन्तं सम्भवति तथा हि षट्त्रिंश
त्तत्त्वानोमातिक्रान्तिविरोधः स्यात् नैवमत्र कश्चि
द्विरोधः सर्वस्य वस्तुत्रयविधानो भवेत् न चाप्येकमपि
वस्तु सम्भवति न हि परं तत्त्वमपि क्रमाविश्रमेव नाम किं
चिद्वस्तु सदस्ति यदतीर्णं तेन पञ्चमपदे न चात्र विरोधः प
रापतेत् तस्मात् षट्त्रिंशत्त्वेनैव तत्त्वम् सर्वविभागात्मकवा
धात्मकमेकं रूपं सप्तत्रिंशत्त्वेन परिकल्पिते भेदानात्म
त्मकमेव स्वरूपं स्यात् नन्वेवमनवस्था दोषः यत्र स्यापि रूपम्
भावेनापदेशमात्रे पुनर्यदावेयभावः परिकल्प्यते तदाकम्
प्रमातर्ते स्यादित्याशङ्क्याह।
तस्याप्युक्तेन पाद्यभावे परिकल्पिते यदास्तेम
नवस्थिनेन तद्वाविंशमुच्यते।
उक्तेन पादानेनानेनान्तेन त रूपामित्यादेरूपात् यदि तु वि
श्वोत्तीर्णतापपत्ययोत्तीर्णपरूपवस्तुत्रादिविधोत्तीर्णत्वादि
रूपत्वेऽपि तत्त्वाबोधः परमापरमादितो मानवविधिनवा यम

त्रमेवास्य परं रूपं यत्सप्तत्रिंशमिति परिकल्प्यते नन्वेवं तस्या
पि वेद्यत्वपरिकल्पने ऽन्यः प्रमाता कल्पनीयः तस्याप्यन्य इत्य
नवस्था स्यात् इत्याशंक्याह।

नचानवस्थायैवं स्याद्दृष्टतो हि महात्मभिः।

एतदेव दर्शयति यद्वेद्यं किंचिदाभाति तत्तत्त्वेयत्नका
शते तत्तत्त्वमिति निर्णीतषड्त्रिंशत्संविदि भासते तत्तद्वेद्यतेन
स्य समनान्तस्य वेद्यस्य यदतिवेदकैकरूपं प्रकाशते इत्य
यत्नमेव सर्वेषां सातत्यात्कृते भवेदितृत्वः यदाहुः नाद्येवय
त्तेयकेन रूपेस्यकैककोऽभवातिति षड्त्रिंशामिति स्वित्रोनी
रोऽर्पामिमघः नन्वेवमस्य किंविश्वोविविक्तं तेव रूपमुतान्य
त्किंचिन्न दतिरिक्तं तदाह।

नाकिं नाकिं विदाकिं विदिमाकांतावशेषवपुः।

नचायः एतोहरायेन: नहि घटाभाव एव पटस्वरूपं भवित
महीति प्रत्युक्तं तदनाग्रयैवमेतान्तरे दर्शयति विदानन्द
स्वतन्त्रैकरूपं तत्त्वमिति देशने सप्तत्रिंशसमाभाति तत्त्वको
त्ताचनापरः तच्चविनावोपसन्दरसं ध्यानेनैव सर्वावि
भागात्मकमुक्तं शक्तिदशायामेवाहि विमर्शविभागेन भवे
सितिभावः एवमुपदेशेव षड्त्रिंशादतिरिक्तरूपमुपदिष्टम
वेदितृक्तमिति देशने सप्तत्रिंशसमाभातीति नाहि यदेववि
श्वोत्तीर्णं तदेव विश्वमयं भावितमहेति इत्युक्तप्रायं एवंवास्य
विदानंदेन्मादिना सातात्मात्विकरूपमुक्तमित्यशत्यात्किंचि।
रोकोत्तरणीयनास्तीत्युक्तं नचाकातावनापरेति एवमुपदेश
न्नादेववेद्यभावः पुनरवस्थितत्तस्य केनचिद्वेदकेन भा
वे स एव पुनः कुत इत्याशंक्याह।

नत्त्वापि कृतमेवेयत्तं यत्र भाति सविन्मयः।

ते
४७१

471

षट्त्रिंशतमः सोऽपि भावनायोपदिश्यते यदि नाम ततः स
मस्तत्त्वशयवस्तुनर्भवेत् चिन्मयस्यानवच्छिन्नबोधमात्रस्व
रूपस्य न नियमेव मानवस्थायनस्य वेद्यभावकलितेऽग्र
मात्रेणैतेषां भाव्यम् तस्मात्षट्त्रिंशकमाह।

अविभागस्वतंत्रत्वचिन्मयत्वादिधर्मता समेववे
धीकरणे केवलेत्वापि कथ्यते ।

विरुद्धधर्माध्यासलावद्भेदहेतुरिति विवादः सर्वाविभा
गात्मकत्वादेस्तु विशेषात्म एवात्र नास्तीति कतस्थायम
नयोर्भेदः यावता हि विषयत्वमात्रमत्राधिकं येनैकस्य वे
द्यत्वपरिकल्पितेऽन्यस्य च वेदकत्वं एवमेवं विधपरतत्त्वप
रिकल्पितवेद्यभावेन भवेत्तावत् समस्तचिद्गुच्छे अनयात्व
ट्त्रिंशमिति नवा षट्त्रिंशस्यैव वेद्यभावकलितेसमस्तं वि
शात्मस्य सर्वं किं विरुद्धकं भवेत् नाप्यस्य तत्त्वेदकस्य
कल्पमानस्य ततस्तनयोः क्रियाव्यवहारवत्स्वरूपपरिकल्प
वेद्यवेदकभावस्यानवस्थायानकश्चिदवकाशः वस्तु
तो हि सर्वेशास्त्रेषु षट्त्रिंशत्त्वेन गीयमानमनवच्छिन्नबोध
मात्रमेव परं तत्त्वमित्युक्तं तस्यैव स्वतः स्वस्वातंत्र्यादेवं भे।
दोल्लासोपनमायामायासमायेपेत्यामहा ग्रन्थोऽयमागमे
वमुपदेशान्यत्वापि दृष्टप्रपञ्चेन अथ किमुच्यते यथागम
मितिकेनायमागमः ननु वन्यकृते सर्वशास्त्रेन हि तत्त्वं
तोऽकिंचिद्वन्तनं तत्सकलादौ षट्त्रिंशत्त्वभेदेनास्यासौ यं
समुदाहृत इति अथ तद्धि रुद्धमेवाभिहितम् ग्रन्थकृ
ता वन्तत्त्वप्रकाशनादौ तत्र तत्र तन्मतानुवर्तनमेव।
कृतं एवंविधस्तु कश्चिदागमोऽपि न संवादितः॥

प्रक्रियाश्रवणेनपादुकाशास्त्रेऽसर्वथैवागमान्तरेष्वेवेति किंना
मनयाविषमागमान्तरमलिपदनतिक्रमेणापूर्वेनत्वे
वप्रुपदेशशते श्रुतेष्वेवर्येवविषमागमान्तरे तथावश्री
कुलरत्नमालायां तत्राधानेष्ववस्थामिषयात्राप्यासिद्ध
ग्रने चरणाकिहृदयपूर्वं तर्हृर्धपर्वकंस्तनम् वन्हकचनस्त
देविहिरपंनन्मपववव यामिर्वकंठसंवर्णदाद्यामिश्चैव
नलेविका रन्ध्रंतत्रभूमध्येविष्वर्येन्दुःऊर्ध्वलोमिपि शान्त
वेवप्रशानेचविंदुःनिमोदिनत्रथा ऊर्ध्वनादविनानीया
त्वरूवकाणितऊर्ध्वनः शक्तितनवमपूर्वकंशिवनवेत।
यवव श्रष्टाविंशदसीननात्स्याध्यायवरानवे लौकिको
पानन्नातिकथ्यदीतांनकारयेदिमाग्रुक नन्वत्रपरमेश्व
रेषामतिन्नापापिनवाधुप्रववचनेपवविशेषषड्विंशयोरेव
नन्नयोः साक्षादभिधानेकृते ननुसिद्धानामपितत्वान्तरा
णांकावार्तासमविंशाष्टाविंशयोः प्रत्युतलिष्टमायमाल
नविंशीर्षांकिंतावदयातीतिकमुक्तमितिनजानीमः न
गेष्यतमेवात्रसर्वेननप्रववचनेकिंनषड्विंशतनविषया
पामाविगीतानामपिप्रसिद्धोसमविंशाष्टाविंशयोरसर्वो
भिधानेनमुक्तमारहृदयानामागामिकानांसमोहोमाभू
हितिककरणायपरस्यपरमेश्वरस्य गृह्णतीयाययोकानी
न्यामायाप्रमात्रयेतयाकल्पनामारमात्रमेवमाभियानेत
श्रुग्ररूपसेवनादौ प्रहृष्टकष्टैः स्त्रावमशौचूनेच्छकपमे
वावगम्यतेतत्रास्त्विशिष्टप्रायत्वादिलत्वाते वलनतत्रैव
नमेवसर्वेनतानामभिधानं तथावचरशाहेनात्रवरेंगे
न्यायवान् गतिक्रियोच्यते तस्याश्चाकरणिकैवक्रियान।
संभवतीतिसाधकनमतयायापरिकल्पमानापादादिया।

त्मिकायेषं शक्तिस्तस्याप्रदर्थसमस्तशरीरव्यापकत्व
प्यपित्राप्यपित्रेयपारभेदोपचारान्तरत्वमपित्राणेण
दत्रगमेतेनतत्वक्रमप्रवदनस्य प्रक्रान्तत्वाहूशतत्वंतत्
स्यतेर्शतिसूर्वंभ्रयमस्योत्पस्पपदेकाद्याशामेप्रयातव
मितिस्मृतामितर्थः तदर्थमण्ववायाकाशान्तत्वतक्ष
मात्रत्वातहूयंवयेवकेवतक्षगन्धतन्मात्रादिष्वमन्त
तत्वविंशकस्मरनामित्येवंपंचविंशतितत्वानीतिसिद्द
वतक्षशाहस्पतहर्थपंषाननन्तरेणेतिदृष्टव्यतेष्वभयया
पिसवन्यसोदृस्मृतायातिपादनाभिप्रायेणात्रनिर्देशः
पष्ठोवर्णानामोत्रनेवनिर्देशेदर्शनानन्तरेष्वपिपसिद्ध
त्वेनिमित्त प्रतपवस्मृतामित्यक्रेनर्थयात शत्र उक्तमि
तिवातदनन्तरमपिहेरव्येहानक्रियापालत्तत्वांमार्गंह
यंतद्वतनन्मसरूपगोपनावलातिरस्कृतमप्रपातिस
सवभंगाकिंचितेनष्ठनराविर्भावनन्तेनतदुयोहत्व
केकलाविद्यात्मकंतत्वइयमेनदित्यक्रेस्यात् केवर्के
नोक्रमस्यावास्तवत्वादनयोः मायायास्तत्वानन्तर्येण
ववनेयामिविषयाश्रमिः मासाम्याकारविषयमायाव
च्छिन्नः किंचिन्मभूयादित्येवमात्मकत्वांसंगोराशतत्वमि
त्यर्थः वैकवेनकदेशस्पनविस्मृनामहसंबाप्तोमेलन
मस्यालोयेननियातितत्वमुक्रम प्रस्यापिसंगलदी।
तापांवस्यमाणाक्रमेणाहरविप्रकर्षाकेवपवदेशत्रमा
यायाः यहायिनिकाशिमोवेकंठमयानियातिसेरतामि
वमुत्वयाहस्याकार्पमित्यस्मात्तथावमुक्रेव्याप्तिःव्या
पकत्वाकालतत्वंनादिनाकिंचिन्नरागादद्वतिपहधजाते
संभवति यतनकालेनकोलनमितिलविकेतितात्पर्या
र्थः।
पाठक्रमार्थ

क्रमोवलीयानितिख्यातिंदुर्वेदनमिति वेद्यतेनेनेतिवाचि
यान्तरात्षट्त्रिंशतत्वमित्यर्थः तथासप्तवेद्यशेवाहिरूपमेघर
मात्रुक्तानिमाहितोतत्पवविदिक्रियाकर्तृत्वेनप्रहृतत्वाद
ह्नितत्वसहपर्शहृयरत्वेनायेंडुरितिविशेषणं प्रतपवना
हान्तस्यापिनादान्तः कारेणाकार्यः नादमिति सदाशिवत
त्वमित्यर्थः ऊर्ध्वत्वस्याध्याहृत्यासदाशिवस्यासूर्यऊंडलिनो
तद्यंशक्तिंऊंडलीतिवचनाद्भक्तिः यथायथुमावरणावे
गमाद्यशान्तेव्यापिन्याः प्रशान्तसमनायाद्रूपं पतस्थूक्रं
त्विन्याहिवयेतस्याद्धर्वत्वत्वरन्ध्रोऊर्ध्ववतीत्यर्थः नत्वगन्ध
मष्टमेनादादारयवैलोम्पेननावत्त्सङ्घकत्वात् ग्रेननेवेव
रूपंपंचत्रिंशशक्तितत्वम्पके नत्वयथैवतत्वषट्चक्राणांत
रूर्ध्वतरन नच्छेद्रनकिंनादः परामृश्यते किंतुनत्ववाह
नमपिकुंडल्यादिवपं पंचपरामर्शोपिषट् चक्राणामिति
मुच्यतेश्याशकोंके शक्तितत्वेनषट्चक्रमितिषट् चक्रा
णांशक्तितत्वामदत्यर्कीविदित्यर्थः परमेश्वरस्याहि सा
नेशाख्यासमवायिनीशक्तिरेवसमनादिनेष्णाविनावान्तवे
हीरूपेणाद्वैरूप्येणप्रस्फुरन्तीसतीषट्चक्रंशक्तितत्वमित
कंचक्रशब्दोहिस्फुरत्तीच्छेदेनरश्मिपर्यायोरूपंविवक्षितं ते
नयथोक्रमगमाषोडाभमेदितामित्यर्थः ननुपंचत्रिंशतद्वी
शिवनाथ्याप्येवशक्तिरूकेयमित्याशुकाशिवतत्वेनावत्व
ड्विशमेवेतिनास्तिविप्रतिपत्तिः सर्वत्रैवागमेचतथैवा
गीनाप्रसिद्धिरिति कथमप्रत्त्रिंशदमीतत्त्वात्ररूपसंहृत
मित्याशंकाकृतथैवेतिषट् चक्रमेवषोडाविकल्पगामि
त्यर्थः कस्यविकासिरत्यस्याहियालोरंधप्रयोगः ननुवमपि
शिवतत्वस्यषोडाविकासितत्वाटकत्वकारिशेनत्वानिस्थः

षड्त्रिंशदेवेति पुनरयं तत्त्ववर्गपर्यवसरेदोषः कथमष्टात्रिं
शत्त्वं नोक्तमिति नैतत्। उक्तं नीत्याहि षट्त्रिंशस्य वा शिवस्य स्व
प्रकाशत्वेन प्रपूपदेशभावनादौ कल्पितायामपि प्रमेयता
यां तस्या हि पारदृश्यायतास्तादृशावलिरस्यास्य स्फुरति वस्ता
दृशेनैव प्रमातृभाव्यमिति सप्तत्रिंशद्रूपे कल्पिते तस्या
प्येवं रूपतायामष्टात्रिंशत्तत्त्वस्याप्येवं रूपतायामनवस्थापरि
हाराय पुनः सप्तत्रिंशमेव रूपं प्रमातृत्वेन कल्पितमिति
यस्माप्यस्य प्रमेये केमात्रत्वमपत्र रूपशिवतत्त्वस्य षट्त्रिंशदे
तेनाष्टात्रिंशत्तत्त्वानीत्युपसंहृतं नत्वेवमप्यष्टात्रिंशत
त्त्वानीति न युज्यते सप्तत्रिंशस्यापि प्रमेयत्वे कल्पिते षट्त्रिंश
एव यथोक्तगत्या प्रमातास्ति किमनवस्थाहारिणाष्टात्रिं
शेनाप्युपकल्पितेनेति वत स्वरूपमवास्तविकत्वम्। नतु
रूपवाच्यपरिहारः यावता प्रकृत्येव षड्त्रिंशस्यैन तत्त्वस्य मा
यां प्रमातृत्वेन यथाविश्वातीतोपि प्रमेयत्वेन कथं नाम सं
गच्छतामिमे तदर्पणे संवर्तते तथाभयमपि सप्तत्रिंशाष्टात्रिं
शयोरेवाकल्पितेनोपशाम्यति इत्येवमभिन्नविषयत्वेनेव
कृताकृतस्याकल्पनात् प्राप्तेत्येवानवस्था परिहृतिप्रमाणान्त्र
राणां परस्वात्मपवोधायस्मात् सम्भाव्यमानेऽप्यष्टात्रिंशस
परिकल्पनेनावलवदेवत्वेनेत्युक्तं वस्तुतस्तु षट्त्रिंशमे
वसर्वस्मिन्प्रकृते पायं प्रतपवस्त्रीयमाभिताकाशादिभिः प्र
यमस्य तत्त्वाभावेपि दृष्टः किं नितत्त्वान्तरस्यादिति हिसमाया
यषट्त्रिंशस्य वा शिवस्य स्वप्रकाशत्वमप्युपगम्य
नेतत् किं चित्त्वकं किंचिदपदेवाकं स्वतन्त्रामुक्तमात्मानं स्या
दित्यात्मनः प्रभुशक्त्यादिसकलैर्निर्मायप्रवृत्त्यादि
ग्रन्थतत्त्वान्तरस्य शिवमनन्तपावलेश्वरदाशमास्यस्याविश्वा
कारान्तपवमपि दिनान्तमानिमर्शं यन्मस्य पवमतन्न संगत

यथाकृतमेवोपलेभेनकेवलमेभिरेवमखिलंजगद्याम
यावद्भंगान्तरेणापीत्याह

धारायांगुणतन्वान्तेमायान्तेक्रमशःस्थिताःगन्धोर
सोरूपसन्नःसूक्ष्मभावक्रमेणात इतिस्थितेनयेशा।
किनवान्तेप्यस्तिसोस्यभाक् स्पर्शःकोपिसदायस्मैयो
गिनःस्पृहयालवः नस्पर्शेनेनसंवित्तिःशुद्धविद्याम
रूपिणीयस्यांरूपाःसमभ्येतिस्वप्रकाशात्मिकांपराम्
स्पर्शश्रुतिसंचरत्पिपीलिकास्पर्शप्रायः यद्वके शक्तिभिर्वात
तोरविनकोथव्यापिनोभवेत् भवदत्तुभवस्तवस्पर्शोयद्
त्पिपीलिकेति सत्वसोस्यभाक् स्थूलसत्वान्नरविलक्षणः
श्रुतःकोपीत्यके श्रुतश्चसपवपरमुपेयश्चके यस्मैयोगि
नःस्पृहयालवश्चेति नगायमकाराक्रान्तोऽस्यायेनाशावस्थि
तेरस्तकमितिस्थितेनयश्चेति तेनपरायांगन्धःप्रकृत्येतेर।
सोमायान्तेरूपमित्यन्तःसूक्ष्मरूपेणास्थितानीतिन्यायमवृ
लेख्यस्यार्थः श्रुतएवचैतदन्तेसर्वभावसंख्यायाव्याप्तमरूपिणी
शुद्धत्वानरूपासंवित्तिरित्यके श्रुतवद्व्योमरूपत्वाकाशक
तातोगुणागुणेनोरभेदोपचारान्वाथादिरूपत्वेनयेपरा
मितस्पर्शोन्तसंवित्तिम् नत्त्वेवगुणाभूतत्वाविशेषापियोगिनास्य
शेषवस्पृहणीयोनरूपादयस्तत्रकिंप्राणामित्याशंक्याह।

श्रुतोविंदुरनाहतोरूपमस्माद्देनारसः इश्चकेतो
भक्तेनस्पन्देस्पर्शस्तनोनपा ।
रहोन्मेषादिशब्दव्यपदेश्यपरतत्त्वनिभालनोपमानामध्य(
नन्मूलनदेहाहंभावनायोगिनामाविशततत्पवविंदुनादा
पाभिमोक्तिवान्सिद्धिभूतोरूपादयपिपरतत्वासादनाविष्टमाय(

ते
५७४

वान्तोभकत्वेन प्रवर्तते ततश्चाप्स्पर्श इति श्रीस्वच्छन्दशास्त्रा
दावुक्तम् तत्रचास्य प्रवर्तने विशेषो वान्तोभकत्वेन देहि
न इति द्वितीयमर्धम् रूपमन्यकारेषितं नहेशाकारद
र्शने रसवद्रसत्वविरहेपि लोलाग्राहावमस्तनाया स्वादः न
नु भवत्येवं स्पर्शस्य स्पर्शस्य हणीयत्वे को दोषः स्पृश्यत्वादि
तत्वपंचकस्य पुनरेवमवस्थाने किं प्रमाणमित्याशंक्या
ह।

मतं चैतन्महेशस्य श्रीपूर्वे यत्प्रभाषितम् धारिका
प्यायिनी वोद्ध्री पवित्री चावकाशदा याभिः शश्वद्ब
वद्बहिरूपमिहन्त्या देहिनां वपुः।

वोद्ध्रीति तेजसो भास्वरत्वेन दर्शनप्राधान्यात् पवित्रीति प्र
पराधर्षस्य भूतभावादेः संविदात्मकसारसंग्रहणाय
सारप्राप्तिं जागादि रूपतेशिथिलयतीत्यर्थः यदुक्तमनेनै
व निर्विघ्नजाड्यमवश्याहृन्नरेषप्रयातेशिथिलयति यतः
सांशत्वविस्फुटनेन प्रपरपरनिविष्टेनेन साशान्तशक्ति
प्रसरस्वरक्तिरुक्तानाहृदर्शनेनवनाम्नेति एतद्यवनेरस्य प्र
दीप्तप्रयोगः तद्यपिनीत्वेशः पादैः याभिश ह्रेरितधारा।
दिरूपत्वेगमयाद्विरित्यर्थः एतदुपसंहरति मदवनारयानि
पंचतत्वविधिः प्रोक्तस्तितवमधुनोच्यते शिवज्ञानाकल्प
यन्त्रमान्तविषयग्रान्तकम् शेषेशिववास्तितत्वपादकत
वेशिवः परः तदुक्तं विज्ञानकालयपन्तमात्मतत्वमुदा
हृतम् ईश्वरान्तं च विद्याहं शेषं शिवपदं विदुरिति इह
चानेनैकत्रिंशत्वाद्यस्ततकलनादेः प्रमेयस्यावकाशोद
सीनइति ननु पृथिव्यादेस्तत्वपंचकस्याविलतत्वव्यापक
त्वेनाभिधानात्तत्वाधारत्वमेवोक्तं नास्तिविप्रतिपत्तिः शिवतत्वा
देरुनाकल

द्वित्वमध्यान्तरत्वयुक्ततत्त्वाध्वत्वमेवेत्याशंक्याह ।

इत्थं भेदात्तु भिन्नत्वभेदमायाकृताविति

तत्त्वाध्वैवायमित्येवं नषड्धस्थितेः कृतिः ।

अयमिति समनन्तराह्निकद्वयोक्तः यत्तस्यात्रिगर्भीका
रेणतत्त्वाध्वनएवैतद्वैविध्यमिति अतश्चषड्विधोध्वा अ
कीर्तितइत्यादिप्रतिज्ञायानकाचित्क्षतिरेतेनउक्तं च तन्
षड्धस्थितेःतानीरिति यतदेवान्यगाध्वनिदिशति प्रकृति
स्पृष्टमान्कालोमायाविशेषसोशिवो शिवश्चतत्त्ववनतेषिवि
योनत्त्वाध्वरूपता एवमशादशाधेषिविधौत्तापैवदेहस्थैः
उक्तं च तत्त्वतत्त्वीयवत्महेशतस्यप्रकृतः प्रकृतिःपुरुषश्चैवनि
यतिःकालएवच मायाविद्येतत्पञ्चसदाशिवाशिवौ तत्त्व
तिन्यायमिति तत्त्वार्थरूपतायांसाधकमेवत्स्यम्‌: तदुक्तं
शब्दस्पर्शौचरूपंचरसोगन्धश्चपञ्चमः मनोबुद्धिरहंकारो
गुणाःप्रकृतिरेवच पुरुषोनियतिश्चैवकालोमायातथै
वच विद्यावैवश्वरतत्त्वमाद्यावेशक्तिगोचरः अष्टादशै
वेतत्त्वानीति ननुतत्त्वाद्यध्वनामन्यतमस्यैवप्रकारेणाद्वै
तासिद्धेनिमूलतः वाद्यतत्त्वमेवाकिमयंशक्तेतत्त्वाध्ववान्त
रैर्वैविध्यमित्याशंक्याह ।

यद्यपिशुद्धिभोगस्थानत्वाध्वान्याययोगतः

अन्यान्यभावनानश्चदीशान तत्त्वविभेदभाक् ।

अनेकेहिदीक्षाइति तत्त्वाशयानुसारैकस्याविदधतः अ
ध्यायमितरेषांचगुणभावोपनेवंदीक्षायाप्राधान्येनप्रम
एवंतत्त्वाध्यन्याधिकस्यावितत्त्वस्यप्राधान्येकस्यविद्गुणभा
वोपनेवमनेकभेदत्वेतदयात्वैषांततत्त्वाध्वरूपताप्रत्या
वस्तुत्वेदमात्रकृततत्त्वादेवरूपत्वस्य तदाह ।

तं
४७५
475

तेनषड्विंशतोग्रावदेकनवविधिर्भवेत् तत्वे
कपदेनेवर्णाकोव्याससमासतः तेनेत्थंकेनन्याये
नप्रोक्तंइतिसर्वेशागमे प्रोक्तं तेनेच्छाद्विंशतार्थेनतद
र्थंन्याय्यपदैर्भिः स्थितिरेकेनवाकार्या परापरविभूत
येशाते नवकैर्वेव्यप्रविन्देनकिमर्थंपदविनेवनोदित
मारव्येनयथेकतत्वात्मनासेतिमेनेवप्रकारेणदीक्षासि
द्धेनकिमस्यैर्विस्तरैः प्रकारैरित्याशंक्याह एकतत्वावि
धिश्चैषसम्प्रबुद्धगुरूप्रतिशिष्यंचयतभोगाशम्बद्धितःश
क्तिपातः गतभोगाशमितिसमुत्वमेवस्यार्थः नत्वदीक्ष
याशिवतत्वेनासामात्मितिसर्वेशोक्तं तस्मादितपदविस
हमिति किमनयाव्यस्तयासमस्तयावेत्याशंक्याह भेदे
विस्तारेविस्तारेप्रशान्तासंक्षिप्तरूपयास्वात्मन्यभिन्नोभग
वानितरविश्रमयत्स्थितः एतदेवाहपरमेश्वरस्यपरेस्वात्मे
न्यपदं वेभेदमवभासयतिच दीक्षादिक्रमेणाहैयेकप
रमात्मैकात्मनिच विश्रामयति यदभिप्रायेणैवप्रागव्य
तितत्त्वेशाविश्वमिदमस्सविविधविलापयन् विसृजेच्चतता
भूयः शाश्वदैरवनोद्ग्रजेत इत्याद्युक्तम् इदानींप्रकृतमे
वोपसंहरनन्यदवतारयति इत्यमात्माध्वनोभेदः।
स्थूलसूक्ष्मपरत्वतः मयमागगतः प्रोक्तः पुरतत्वक
लात्मकः प्रथनामात्रभागत्वंरूपंत्रैधानिरूप्यते शो
क्तत्वधामाहिकात्वमभ्रातित्रियेतिपदमेत्तवर्णगतत्वे
स्थूलसूक्ष्मापरत्वेनत्रैधं एतदेवाहिवर्णानांपरत्वे
नस्थूलसत्त्वोपदमेत्तवाप्यनेदैवेति अतएवर्व
नतोदेशादिष्वव्वर्णभेदक्रमात्यन्याप्रिमप्रमेयप्राधान्याकां
क्षा न:

यत्प्रमाणात्मकं रूपमध्वनो मातृभागगम्

पदेष्ववगमात्मत्वसमावेशात्तु दृश्यते ।

तदेव च पदं मंत्रः प्रतोभात्मस्तु ते यदा प्रमभाषो यतो
मातान्तःसींभूतोऽवस्थितः प्रमासहि प्रमातृवेशाप्रयेण
नप्रमाणात्मके वाहृसंख्यात्मत्वध्वमध्वनो रूपेन यदस्तु
यते न यागमेभिधेयपने इत्यर्थः यतः प्रधेत लायनेनेना
यते नयागमेभिधेयपनेश्यर्थः
धे रूपवगमात्मके पदे अध्वनोऽवगमात्मकत्वसमावे
शादिस्यवशाणात्मकेहेतुः प्रकाशावेशमन्तरेणाप्रका
शंपनामनकिंचन प्रकाशनेत्याशयः यदावत तदेव पदं प्र
माणात्मकाहृपात्स्तुतमेनम्य वत्वादहंत्वरूपमार्म न
लाप्रमानात्माम ग्रोयतो सोप्रतो प्रमाभावादोरासीत्यनाव।
स्यानात् प्रमभाषो ग्रतः परामर्शात्मकत्वमर्थः ग्रतयव
मेवरूपत्वर्थं समभिधानमितिभावः तत्स्वतत्स्वींभूतत्वा
हेतुः परामर्शात्मकत्वे किं प्रमाणमित्याशंक्याह ।

तथापि तद्विमर्शात्मरूपं स्यादिति तेन सः प्रमा
णात्मविमर्शात्मा मानवत्तोऽभभाकलत्रमेया
णां वपदानां च ततो नाके विकशासने अभिव्रमे
वस्वरूपं निस्पन्दतो भिन्नेऽपरे ।

न समेतत् स्वींभूतत्वेऽपि स्वभावमेवभासम्याविमर्शरूपं विरु
रिमात्रमकुताविमर्शात्मकत्वात्तत्त्वानीति प्रमाणवद।
स्यापि विमर्शस्वभावो येनात्तयोः स्वरूपं न कश्चिद्भेदः अ
नपवत्रमाणागमात्मश्री पूर्वेषास्वेपदानां मेमाणां चैक
मेवरूपमत्र किं च नयोरयमेव विशेषो यत्मानेत्वाथम
त्वापुनरहन्त्वापृति नवके मानवत्तोऽमभाकलतान्निः स्प
न्दतोऽभिन्नपरमिति च पववस्थूलमत्सम भेदेन पदमेवाथस्व

ते
५०९

रूपं निरूप्य परत्वेन वर्णाध्वानमपि निरूपयति गेहा।
सौम्यपरिभागे यत्तो भानवरोहणं वर्णाध्वा मातृभाग
स्य पूर्वं यः कथितो यथा मातृः पूर्णसद्रूपत्वादविभाग
मयो यतः इह परिमितप्रमातृदशामधिशयितो मह
सीनन्तोपरिमेजेन प्रमाणमस्तु चितेत्वधरूपेवानव
च्छेदस्वयोमस्तूर्णतारूपायाप्रसिद्धिः पूर्वमुक्तमेव प्रमातृ
शाश्रयेण वर्णाध्वापादिदं दशात्मा मात्रविश्रा
न्तो भोग्यदशामात्मानात्मानाद्विगर्भीगर्भेकारेणन दस्मि
न स्वभावेन स्थः अत एव चात्र परमेवकोडीकारसाद्दिस्मत
वेव वर्णाध्वनो निर्देशः तस्मात् ततः प्रत्येकवर्णान्तरेतत्ते
त्माद्दिनः कृत्वाशैवपरप्रोक्तः षोडशार्णाविसर्गान्तः पू
र्णत्वादेव वाच्याः दशायाः त्मिकादितत्वचतत्त्विशतः व
कारात्मस्वैकमेव वर्णापानत्यिन्तापरे पूर्णत्वाद्याप्रक
न्त्याभिमते योन्मयात्मिके शैवविवारिवसाद्विंशेनत्वे सं
हारमक्रमस्याधस्तात्तविनत्वाद्विसर्गोहारम्भान्नलोप
नाकारपर्यन्ते सरः षोडशकस्तुम्के नतु परोदनामतिवि
भागपरिपूर्णसंवदात्मकात्मातदशाऊनत्वोपविभाग
स्याशिकाह।

तत्र शक्तिपरिस्पन्दसामान्याकारनिरूपितः।
यत्राग्रेषोडशाध्विभागः सप्तवंस्तत्क्रियोपरिस्पन्दप्रवे
शकेशाकवहशः तस्यातिमेवन्यमात्रेवाध्वनत्रेतिसम
स्यातादितिलगवमेवावेदितम् एतदेव संकलय्यैत
र्शतिजानीते संकलयोच्यते सर्वमप्यनावस्यसंगवेद
सर्वामितिषडध्वजाते तदेवाह। एवमेतत्र वर्णामेकं य
दघोडशकंप्रतीतिवतिस्नातेः ॥

तत्त्वानामग्निनयनेरसशरथ्युरमसप्तपदमन्त्रमानितत्त्वा
नोर्ष्टिकपदमंत्रं वसुत्रिभुवनमपरकला अस्मिन्नेतत्त्व
मेककपदमंत्रैसैसंभुवनामितितत्त्वे षोडशवर्णाः पद
मंत्रतत्त्वमेकेनशान्त्यतीतेयं अभिनवगुप्तेनापीचपशु
केसयद्वाघशिष्टेभ्यः पदमंत्रवर्णामितिसमाहारः एक
मितित्तकारद्वयं पुरषोडशकमिति कालाग्न्यादिवीरभ
द्रान्ते भुवनविभागस्त्वायं अष्टमाद्विकोतेश्रीपूर्वशासनेषु
नरष्टादशमपिकंशतेकपिते नदिष्टश्राथानमपिकेसे
तेपेणोच्यते शोध्यमिसादिना सिद्धांततपोभ्रशते ततप
वाद्यान्तसन्येयः किन्नसंवादनयेघगौरवमानिह्नतेवि
तियेदृपारिकेसुका अग्रयः त्रयः नयनेद्वेतेनाबाहोन्यथ
कोनानितत्त्वानिद्वाविंशतावर्णावत्रयोविंशतिः रसाःष
द्शराः पंच पंचषट्पंचाशन्मराणि अस्त्राणिः शरापंचते
नेहेवतत्त्वरतरेश्रीणिपंचवात्तराणीति पंचपदानिमंत्राश्चत्र
न्यत्वाद्याविद्यपरपर्यायाप्रतिष्ठा सुनीतिसमतेनप्रमादि
मायांतानितत्त्वानिनादिवांनावर्णाः द्विकेति तेनपंचपात
रमेकं स्वरद्विनीयं चेति पदमंत्रेच वसवोष्टाप्रतिष्णोह
तेनाष्टाविंशतिभुवनानि अपरकलेतिवाविद्यपरपर्यायो
घाविद्या अग्रयस्त्रयः तेनगखकाः वर्णाः विषयखरसदाशि
वस्वतत्त्वानि पककेति तेनअन्तरंपदमंत्रश्च सैन्याम्यको
द्विणोष्टादशतत्त्वंति पककेति तेनअन्तरंपदमंत्रश्च से
सामस्तोद्विणोष्टा ततःयिमपरपर्यायाशान्त्याषोडशेतिवे
मर्गोधकारान्तः सरषोडशात्मकमेवैकंपदंमंत्राश्चतत्त्व
मिति शिवाख्यषड्त्रिंशं तत्त्वसमशानिकेनापिप्राधान्यादेकेश

किंहि न शक्तिमतोभिन्नाभवितमर्हशक्तेरपिप्राधा-
न्यमितिभावः वस्तुतस्तुव्यापकतयाभिमतेतत्त्वद्वयमे
वपदाभिधायेनैवश्रीपूर्वशास्त्रेषड्विंशतत्त्वभेदेनसा
मान्यंसमुदाहृतमित्याद्युक्तम् शान्त्यतीतायांचभुवनानि
नसंभवंतीतिनात्रतन्निर्देशः यदुक्तं शान्त्यातीतात्वशु
न्यैवेति एवंमालिनीमप्यधिकृत्य पदवर्णविभागो
मन्तव्यः एवमष्टादशोत्तरेणशतेनभुवनानिषड्विंशतत्त्वा
निपंचकलाः दशपदानि तावन्तएवमंत्राः पंचाशद्व
र्णाश्चेतिषोढाध्वनिष्पिंडार्थः तदुक्तं प्रायत्यारिकयाया
मतत्त्वैकैकत्वमिष्यते एकमेकस्यपकार्णपदार्णमनुश्र
स्मरेत् कालाग्निभुवनाद्यावद्वीरभद्रपुरंजसं पुरषोडश
कसंयंषाढ्वियोधाप्रकीर्तितः आप्यायिन्याद्वितीयंचतत्र
तत्त्वानितत्त्वयेत् व्येयाविंशत्यवादीनद्वयापदानिचप
दानिपंचमंत्रास्तुषट्पंचाशत्पराणिच तत्त्वानिसप्तबोधि
न्यानस्वनवापराणिच तृतीयसप्तवर्णाः स्युः पदमंत्रद्वयं
द्वयम् तत्प्रतिष्ठावत्वर्थतन्त्रतत्त्वत्रयंविदुः वर्णत्रयमत्र
मेकंपदमेकंचलक्षयेत् इत्येवंषड्विधोध्वायंसमासात्प।
रिकीर्तितइति श्रीमन्नवयुगमिति स्वनामोदीरणस्यायमा
शयोयदेतावत्प्रमेयजातंविस्तरीमभिवसंग्रहीतमत
समाधारणंसमैवपरमावीर्णमिति तत्पारमेश्वरः
शक्तिपरिस्पन्दएवषोढाध्वेतिशाक्तरूपितम् तत्कया।
मिदानींतत्त्वभुवनादितयावद्वीरूपत्वेनाधिनस्यस्वरूप
मुक्तमिमाशंकाह ।

सोयंसमस्तएवाध्वाभैरवाभेदवानिमान् ॥

तत्स्वातंत्र्यात्मतेत्रत्वमप्युक्तानोवभासते।
यद्यपिवस्तुतः समस्तोयमथाहंतापरप्रकाशाभिन्न एवत
थापितत्रिच्छयेव तदतिरिक्तायमानतत्स्वातंत्र्येणप्रस्फुरे
त. येनास्य बहीरूपतयावभासः ननुकल्पयथामेयभाग
गतत्वाहाहुः स्वातंत्र्येणावभासतांनाम मेयत्वयथापुनः प्र
मातृभागगतत्वेतिकथमस्य तथाभावः स्यादित्याशंकाह।
तथाहिमातृरूपस्यापिमेयत्वायेतिनिरूपितः
मेयत्वथाहिप्रमातृभागगतोपितथास्वातंत्र्य एवेत्येवंसम
स्तपदार्थाधर्मविशेषणानिरूपितः समनन्तरमेवोक्तरूप
ध्येः ननथं मेयत्वथाप्रमातृभागगतस्य स्वातंत्र्येणावभास
ने चेति विश्रांतोहिहेमतदित्याशंक्येनदेवोपपादयति तथं
हिचिहिमर्शेनग्रस्तावासदशापदि शिवज्ञानक्रियायतम
नयाशातनस्यत्र प्रशेषशक्तिपटलीलीलालीपदुपारत्वात्
स्तुतमानमयाहपात्संविन्नाथतोगता यदाहिचेततथा
पारमयप्रमातारूपेणाविमर्शेनेनवासमर्थं जातं स्वात्मसा
त्कृते तदानिखिलस्य वस्तुराशेरिदंप्रतिसभावस्यशक्ते
विकल्पकस्यपाशेर्मुखात्मकेयारत्वमेवंविधात् तथा
त्मानमयाहपारत्वरूपात एवशिवस्यविमर्शपदेदवस्य
श्रेहत्तानाक्रियेयतइमादिनीमा स्वातंत्र्यमात्ररूपेयायायतं
नेरकपरमार्थयत्मनननमिदमितिपरामर्शस्त्वत्राश्रय्याया
मिदंपरामर्शविश्रांतिभूरहंतापरामर्शस्त्वत्रतत्रयावादि
गैरेतत्स्वविरमातदेकविश्रांतासंकुचितप्रमातृरूपासंवि
न्मेत्राधतोगतानातत्मयतयाप्रस्फुरितेनसर्वः हिविदंविम
णिदः प्रस्फुरणंतत्वथमतत्व्यवतगातत्वथतायामस्याःप्रमा
त्वेमेत्राधतम् तदाह।

प्रमाणरूपतामेत्य प्रयात्यथ प्रमातृताम् ।

एतदेवोपपादयति यतो ह्यमान्तर्विश्रान्तिर्वर्णानेनेकात्मे तोऽभ्यन्तरमस्य निष्पन्नत्वमर्थं प्रतिगच्छेयेनास्य स्वात्म निष्ठोऽप्युपरमः स्यात् ननु संघट्टनेन वर्णानामेव तावत् स्वप्रमातृरीति कस्मात्तदुपरमार्थं इत्याशंक्याह ।

संघट्टने च क्रामिके संजल्पात्मकमेव तत् विकल्पस्य स्वकं रूपं भोगावेशमयं स्फुटं यतः प्रमा। तृःरूपपदमस्य तु रुजेगा ।

क्रामिकमिति पूर्वापररूपतया ह्यवः अत एवेतत् सर्वं जनित संस्कारसाह्नोऽन्त्यो वर्णो वाचक इति भङ्ग्या संधायजल्प त्मकाभिलापकं विनानुसन्धानमेव पदसंपत्समभावात्का मिकैर्वर्णैः करवाप्यर्थाधिगमो भवेदिति भावः एतदेव च शब्दसंसर्गयोग्यार्थप्रतीतिः कल्पनेत्यादिनीत्या विकल्प स्वतात्विकं रूपमित्याह विकल्पस्य स्वकं रूपमिति नन्वर्था भ्युभवो हि न स्वतः स्वाहिवेदनात्मकत्वमित्यर्थः अत इति भोगावेशमयत्वेन प्रमातृलोभरूपत्वात् इह वाचकतया माज्ञानेन वर्णाः पनःप्रसंगेऽपिज्ञानेन ज्ञायते ऽकिंविदूपदृ भनवर्जितमित्यादिनीत्या प्रमेयमन्तरेण प्रमाणमेव न भवेदिमेन तानेन प्रमेयभागस्पर्शकलाघवं प्रमाभि पत्तेन ज्ञापिमेयस्य मानरूपतावेशकलाधत्वम् अ न्यथा स्वतन्त्रमेव तनुत्वाधत्वं भुवनाधत्वं चेत्या ह ।

प्रमाणरूपतावेशसपरित्यज्य मेयतां
गच्छन्कलनयायोगाद्धःप्रोक्तःकलात्मकः ॥

शुद्धे प्रमेयतत्त्वेऽस्मिन् स्थूलसूक्ष्मत्वभागिनि तत्त्वा
ध्वप्रवत्नाथत्वेक्रमेणानुसरेद्गुरुः ।

कलनयेति कलना हि विकल्पनं तत इदं च प्रमाणसततत्त्वमि
स्वकेप्राक् वद्वशः शुद्धेति प्रमाणतावेशाद्भूत्यशक्त्यंशः प
वे प्रमातृप्रमाणप्रमेयानन्तरे तत्संवध्यति वध्यते प्रमाण
फलरूपं वर्णाधाने वक्रमप्रक्रमते प्रमेयमानमातृस्वाप
रूपस्वपरिस्थिते प्रमाणात्मस्थितोधाये वर्णात्माहरूपतो।
किञ्च ३ परिस्थितमिति प्रमेयादीनां त्रयाणामपि विश्रान्ति
यामन्यर्थः तदेवाह।

उक्तलक्ष्मविलासाच विश्रान्त्याहारयोगिनः
सर्वाभिधानसामर्थ्यादनियन्त्रितशक्तयः।

सृष्टाः स्वात्ममहेशस्य ध्येयधरापर्यन्तभागीनि आमृशतः स्ववि
हैमैतावतोऽभिधानभेदतः वर्णावालप्रमातृरूपासम्यग्विश्रान्ति
संविदं ३ रूपस्वत्वविभागान्तपश्यन्ती सर्वतः संमतक्रमा स्व
रूपज्योतिरेवान्तः स्वकावागनपायिनीत्यादिनीमाक्रमः।
स्यानुन्मीलनाम्परस्परमन्तासादितविभागावर्णोवाभगव
नात्वविरूमोपश्यन्तनिशुद्धविद्यादशायोमायादिपरान्ते
स्वाविभिन्नवाच्यरूपतन्मन्त्रवाधामन्यथे मतितावेतोथया
त्वानेवाच्यानभेदनामस्पशास्त्रोदन्ताद्यादिनेदनापरामर्श
साराः सन्ताः स्पृष्टाः समुल्लासिता इत्यर्थः ननु धा प्रतिनियता
स्यविषयमेव वाचकत्वं दृश्यते न सर्वार्थविषयमिति किमे
नदुक्तमित्याशंक्याह सर्वाभिधानेत्यादि यदभिप्रायेणावेया
करशोरपि सर्वः शब्दः सर्वार्थप्रतिपादनशक्तिप्रक्रमस्याणु
कसर्वाभिधानसामर्थ्यपि किंनिमित्तमित्यके उक्तलदि(
त्वादि परमार्थाद्विसंविदि सर्वभावनिर्भरत्वात्सर्वमत्तावाभि

न
५०५
479

प्रायः नपववर्णाः प्रमातृरूपेप्रमात्रादिरयविश्रान्तिम
यीपारमार्थिकीं संविदं बिभ्रति इत्यस्मान्तितन्मयतयैव
प्रस्फुरंतीत्यर्थः न तु शब्दार्थसंगतिबालिशानां बालादी
नामपि संभवत्येव प्रमेति कथमेतदुक्तं वर्णापदवाक्यप्र
णीत्याह ।

वालास्तिर्यक्चमानारोयेप्यसंकेतभागिनः
तेष्वकृत्रिमसंस्कारसारा रामेनोस्वसंविदे ।
भिन्नाभिन्नमुपाश्रित्य यातिविज्ञोप्रमातृताम् ।

अकृत्रिमसंस्कारसाराभिति सांरमिकपरामर्शपरमार्था
मित्यर्थः न तु विदेकस्वभावनिर्विभागसहजपरामर्श
मात्रप्रमाणेन बालतिर्यगादीनां अभ्युत्पत्तिविशेषोप
कल्पकारपरस्परप्रमातृतायाः वैविध्यसादित्याशंक्याह
भिन्नाभिन्नामिति स्वसातेममयाउवोपोपगतसंकेतवा
मित्यर्थः व्यवहाराः प्रतायेतेनिरश्वामपितदृशादिति न के
वलतिर्यक्संकेतभाजां वालादीनामिव विविधायाप्रमा
तृतायानिबन्धनं यावत्संकेतभाजोप्युत्पन्नानामपीत्याह
अस्याश्चाकृत्रिमानन्तवर्णसंविदिरूढत संकेताधीनेति वित
थियांसंकेतत्वेनितां अस्यास्समनन्तरोक्तस्वरूपायामकृ
त्रिमायस्वयमगृहीतसंकेतातएवानन्तायेयवर्णसंविन्म
विमर्शशक्तिसारायामायायोदापरिगृहीतान्वयव्यतिरे
कहेतुकाः शब्दार्थसंयोजनात्मानः संकेताश्रयपिरूढ
तां विश्रान्तिं परायांति नरातेसंकेताः एवंसंकेतः सतिता
यांति शब्दवाचकशक्तिश्वनिमेगृाविवासनारस्मादितीनां
संकेतनसमयविलक्षणविमर्शमारशक्तिरूपसंवर्त्य
संकेतनपावमनस्परेणाभवतीत्यर्थः अथायमिति अकृतम
हेवग्रन्तिरेकहोरणा ॥ ॥

प्युपपादयति अनयानविना सर्वैसंकेतनावष्टंभशः कृताः अ
विश्रान्तनयाकृष्टैरनवस्थाऽऽरूढत्वम् वालाग्रमात्राहयेन
येनतत्संकेतमार्गगणात् अनयासमनन्तरोक्तयासंविद्रू
नयाविनाविश्रान्तिमलभमानावष्टंभशः कृताअपिस्वबल
रूःशाब्दीमादयः सर्वेसंकेताः शब्दैरवशात्मावष्टंभशक्ति
भेगाऽऽरूढत्वमनवस्थाकृष्टैः संकेतान्तरमार्गगणेनविर।
मेदिन्यर्थः यतोयेनयेनसंकेतेनवालाग्रमात्रेनवको
बृहस्पतिः शाब्दीमादिवत्संकेतान्तरेणस्पन्दयतिनवस्म
किंसंकेतान्तरमार्गणेन प्रगल्भादिनिर्देशेनअभ्युपगतिर्भेदे
घतीत्याशंक्याह।

प्रगल्भादेशेनभ्यस्तनाविकल्पानयामतिः
विकल्पः शब्दमूलस्तुशब्दः संकेतनीयितः।

प्रसभ्युपगमानस्यवालादेर्वेदोयामिसंप्रत्यानिर्देशपमा
नेषुशेवानिरूप्यनयावाच्यवाचकभावलक्षणामतिर्वर
शब्दवाच्योयामिति शाब्दान्वेषादविकल्पानावकमेवन्
प्रथपवेत्सविकल्पानहिकल्पाः शब्दानपरमार्थं इतिसंकेता
त्सत्तावच्छब्दमूलः शब्दश्चसंकेतेनकपरमार्थे इतिसंकेता
न्तरायेतयामनवस्थावाच्यमापनेन अनश्चसर्वमराम
न्तरायेतयामनवस्थावाच्यमापनेतानयेतोवर्णग्रामपवर्गविशो
शेसारः श्रुद्धविद्यात्मासंकेतानयेनावस्थाशाप्येदित्याह तेनान
तिस्थानतयाभ्युपगतव्यायेनावस्थाः सर्वविदिमर्शोसर्गिवःसर्वे
न्तोयमायोयोयेवर्णग्रामवंहशाः सर्वेविदिनिरपेक्षः सर्वेवेति कु
वस्मादिस्वंमते ईदृशइतिसंकेतादिनिरपेक्षः स्वर्शहिपाका
त्रिममायोयवर्णपञ्चवहूरणावसरेपीत्यर्थः इदृशीयाका
वनयमासमुल्लसतितत्राव्यपामिदमित्यमिलिसंभेदेन
भव्यामितिभावः नतुसर्वथमाहयतिविशुद्धापवमायोयाव

ने
४८०

र्णाः मूर्तिविनेनिरे ये च मायीयवर्णा भुवीरेव न निरूपितं
मे केवल निरपेक्षा स्वेयमेति परिशृद्धता निरूपिता श्रुति
श्री सर्वशास्त्रादौ यदुक्तं च यासां शक्तिर्जगद्धातुः कथि
ता समवायिनी मातृपीठिकावर्णं कृत्वा न च ता वत्स मा
यमामात्मभावं विभियते इत्याद्युपक्रम्य सृतथा संप्रवृद्ध
सत्वानि विद्याय शक्तिभिः तत्समानस्तु तीव्रवर्णास्त सं
स्थान सृजत्प्रभुः नैस्तैरालिंगिताः सन्तः सर्वकामफल
प्रदाः भवन्ति साधकेन्द्राणां नाम प्रयावीर वन्दिते इति ते
च मायीया वर्णाः परिशृद्धतामिति ग्रन्थ्याद्याशुक्त
वदनवस्यापनिपातात्मेमाद्यपवनस्याद्यमनेन मूक
माये विशेषभवेदिति भावः एतदेव निदर्शयति तथा हि
परवाकेभ्यः कृनेषा ह्येणते विना यमायस्य जशेमोनेत
ब्रह्मैवेति मारतामकृनेषोपि ह परवाके भूयस्तता हि
ययानिजायमानाद्वियते ग्राह्यता भवति ग्रन्थपानादिना
परवाकाय वर्णेनेत्त्मह्ते अतएव मजड़ः तथार्थमा
त्वेनाभाति तदर्थोपिगतानभवेदित्यर्थः ननु स्यपरवं
काद्देन मायाग्रयान्तपयमालेवावगमदिति किं नाम म
प्रमाणमिमायोकाह ।
शुकवत्सपठेद्यं वपरं तत्कमिके कथाक सातं मला
भतः साध्यं यमालाभेत वा कृता ।
सावलाद्वतनिनयामितिः जग्रन्थापरवाकानोकमिकतं
मेवकामजमानः शुकवद्भ्यासरवाकादि पठत्मेव केवलं
नाहियापावाद्यतापुनरस्य स्वकेवलमायापयमानस्य ला
भमाति तेनैव कर्तेनात्मपुनः सातं यस्य लाभाद्वेदितिवाक
शेषः न केवलमस्यैव यमालाभपरकीयपववाकादौ वीय
तेभवेयावत्स्वकीयेपि कर्तेनामित्याह ॥

यस्माद्धि स्वप्रमाबोधे विपक्षोद्भेदनिग्रहात्
वाक्यादिवर्णपुंजे स्वे सप्रमाता वशीभवेत् ।

यस्माद्धि प्रमातरनवधानायात्मनो विपक्षाणां तदुद्भेदस्य प्र
थमोल्लासस्यापि निग्रहादुन्मूलनं तावत्स्वप्रमाप्रबुद्धो भ
वेत् स स्वे महावाक्यादिरूपे वर्णपुंजे वशीभवेत् स्वयम
पि तत्तद्वर्णारचनं वा वाक्यादिनिर्माणे स्वतंत्रः स्यादित्यर्थः ननु
यद्येवं तत्प्रमाबोधस्याविशेषेपि कस्मात्कश्चित्प्रमातरो वा
कोन्यवक्तृत्वेन परैरतशास्त्राद्यपीत्याशंक्याह ।

यथा यथा वाक्कृतकं तद्रूपमिति निरिच्यते
तथा तथा च सत्कारतारतम्यं विभाव्यते ।

तद्रूपमिति तच्छब्देन प्रमाबोधपरामर्शः चमत्कार इति ग्र
थनेन वाक्यादेर्निर्माणकर्तृत्वातिशय इत्यर्थः ननु च प्रमा
तात्मनवच्छिन्नसहजपरामर्शमयीति तस्याः प्रबोधः स
र्वेतो मुख्यभवेत्कोशोऽधिकयेति कथमुक्तं यथायथेति तद्रूप
मिति निरिच्यत इत्याशंक्याह ।

आद्यामायीयवर्णान्तर्निमग्नो वा नरोत्तरे
संकेते पूर्वपूर्वांशसन्ने प्रतिभाभिदः ।

रहरवलवालादीनां प्रथमं संकेतादारभ्य यथापूर्वं निव
शेनि संविद्विमर्शे वा प्रसराभिप्रायेणोत्तरोत्तरसंकेत
नदन्तर्विश्रान्ति अभिप्रायेण पूर्वस्मिन्पूर्वस्मिन्संकेते तात्म
शेषोऽत्र नरोत्तरस्य सजनेनादाये आद्यानां निखिलसंकोच
विश्रान्तिभूतानां शुद्धविद्यात्मनां वर्णानामन्तः स्वात्मनि नि:
शेषेण मग्नदेकमयतामापन्ने प्रतिभायाः प्रमाप्रबोध ।
स्याभिदो विशेषोल्लारतस्यरूपं वैविध्यमित्यर्थः अतएवस
र्वेतोमुख्यकोविदवकाशाव प्रतिहतः प्रसरोपि करोविरः

नै
५८२

वेदित्याह। आयोदेकमहत्वेपिप्रतिभात्मनिनिष्ठि
नाः अवकाविनयत्कुत्पशालिनायोनिसर्वतः।
आयोदेकमहत्वेरति आयेनपाथमिकेनोदकेरणाच्छला
नयामहत्वंयस्यतस्मिन्परमेविद्याममविवातेनीत्यर्थः।प
रथाराधिरोहे पुनः सर्वज्ञानक्रियायोगएवस्यादित्याह।
यावदाममनिसंकेतनानिकारकालनोविते विश्रा
न्तविन्मयेकिंकिंनवेमिकरुतेनवा।
अतस्त्यागमोप्येवमित्याह।
अतएवहिवाविक्तदेहोवर्णानांसमुपासिता अ
र्थक्रियाकरेनश्च नयमः कोनसोभवेत्।
नवेदंवेयत्वेनज्ञानात्मकंसविन्मात्रमवेयतोभावोशष्ट
गमिमतएवतन्सोविन्मात्रानिरिकत्वेनार्थाज्ञावाशयमः
नयत्वेवास्याकेनिवत्यनमिमतकमर्थक्रियाकरमिति
सावार्थक्रियासमवेतरमेवदर्शितयमेस्त्रमेष्यते नयनी
लाद्यपिकश्चिदमः स्यादित्यर्के नवेकोनसोभवेदिति
मात्राग्रहणेनवेवेयत्वस्यज्ञानसेविनेराधिकेधनिते अपि
कश्वभावोवास्मात्दर्मोवननावदेयत्वंभावः नस्यादिवे
यत्वेतनवेयत्वमेवसः अतस्ततदमप्रवातिष्ठकमुक्तेवे
यत्वंभावधर्मइति तन्वन्नोकएव ॥ ॥ ।

अतएवहिविविक्तदेहोवर्णानांसमुपासिता अर्थक्रि
याकरेनश्च नयमः कोनसोभवेत् सत्तानादिसिद्धो
कामिद्दिवोननतन्मयी नतकेवरदेनश्चोसिदयोगी
खरीमते नेनगमेननेगमाः सषावर्णास्त्विनिस्फुट

एवमामात्ममानत्वसंपन्नेर्योऽवभासते शुद्धिपःस्वव
पुःशुद्धेःशुद्धिंसोऽधाधिगच्छति एकेनवशुद्धाशुद्धेन
वैवान्यप्रकारतामन्नभोग्याचेरशुद्धिमनुसन्धा
नवान्यहः अनन्तभावशक्तोनसंस्थसंस्थंविशोध
येत् नहिशुद्धिंवीजभावान्ततेनोनरसन्नातिम् शो
धनेवहुधानत्वन्नप्राप्यकभानता नदादिपंसन
मागामनखिवात्मनवेदनम् तमोलानानाभिरामः
सर्वंचेतनत्वमात्वमात् अनपवद्वतेमन्त्राःशोधका
श्चिरत्नूपिणः सिद्धान्तवामदत्ताद्यैविशोशुद्धिंयतन्व
ने अनुत्तरत्रिकानामक्रममन्त्राश्चपंकिल नेसर्वस
वेलाःकिन्नकस्यविकापिवृथ्यता अतःशोधकभावे
नशाक्तश्रीपूर्वसंनिते परापरादिमन्त्राणामधमन्क
खवास्थितिः शोधकत्वमालिन्यादेवोनावितयस्य
व देवत्रयस्यवक्राणामंगानामष्टकस्यच किंवाति
वक्रनाहारवक्त्रापारगुरुक्रमे लोकपालविधोमन्त्रा
न्तकासर्वविशोधकं यशैवनरधनःप्रोक्तंशाध्यंस्वर्गो
द्धनादया साक्षान्तेवाखिवाभेदप्रकेनकेचणासने
सर्वमेवविभातेतन्मयरमेशितारेफवे प्रतिविम्बस्थ
द्रूपणानत्ववामतयायतः विद्यासोवशिवेनतद्रूपा
दिमतिरोहशी भिन्नासंस्कारिणारज्ञोमपेसगवोशि
शुद्धिवत् यतःप्रादेहमरणासिद्धान्तस्वमगोचरः
देहान्तरादिमरणेकोरवादेहसंभवः स्वमपिय
दिमामात्रसामान्यप्रथमाहलात् विशेषाःप्रतिभा
सोनन्तभाक्ष्ततोपिनेयथा सालिग्रामेपलाकेविशि

ने
४८२

482

भातीति मतो यदा तदा मायादिभूम्यन्ते खाविचार
दर्शितः नगरार्णवशैलाद्यास्तदिच्छानुविधायिनः
न स यस्य दृढसन्तोशोकारणात्करुणात्मकः नियते
श्चिरद्रूपायास्समुच्छेदात्मवर्तनात् स्वरूपायाः स्वत।
न्त्रोयंचिन्नस्वेच्छासमभैरवः एकचिन्मात्रसद्रूपो भैरवे
भेदभागिनि एवमस्मीत्यनामर्शो भेदको भावमेड।
ने सर्वप्रमाणैर्नोसिद्धस्वमेकं चैतन्यं यथा स्वसंवि
दः स्वसिद्धायास्तथा सर्वत्र तु यज्ञानाम् चिनाविश्वयवे
घानेकीर्हदेवहिवेतिपः स्वरूपमेवाप्यतो भूतभा।
वतत्वपुरेवेति एवं ज्ञातो महतोसीनिजनमस्त्वावि
विद्यतः स्वतन्त्रमहतो भातीति विनभितो स्वनिर्मितः
परेहसंविदमात्रे परलोके इहलोके न वस्तुनः संवि
दो देशः कालो वा नैव किंचन स्वभाविष्यदद्दं सर्वगम्मृते
स्वतन्त्रविन्मयः तदेवतत्तन्मयाकेनकोपि यदा।
यदः भूततन्मात्रवर्णादेराधाराधेयतार्क्रमे स्वतन्त्रसंवि
न्मयी शक्तिः शिवरूपैव धारिणी तस्मात्यतोतिरेवर्ष्ये
कर्मैयधर्मीवसाशिवः ततो भावास्तत्रभावाः शक्तिरा
गपिकाततः सांकोलुकीनराधारमपिर्गैवपतन्य
यः स्वाधारशक्तौ विश्रान्ते विश्वमिथ्यविमृष्यताम् प्र
तितिर्भेना भैरवात्मता यावदेतेविदस्मी
दयः शिवे परमार्थतत्प्रधानतोदयात्तथ्यपः कवित दे
भावनाद्दभिमादिवाद्विरवधेरादिता भुवनाविश्वाश्रये भासर्ववनीला

शकालेत्रवासृष्टिविलेपतदसमंजसं चिदात्मनाहिदेवेन सृष्टिदिकालयोरपि
जागराभिमते सा वहस्त्वत्रितयागोचरे प्रहरशाद्यक्तमाश्वित्रादिकालमा
निनः अतएव तत्तन्नामनके विदापि मड़ले क्रिया तारोपिहेकास्मिनहः सकृद
ताः क्रियाः तेनयभावसंकोचलक्षणानं प्रतिपदिते ॥

नेनूनमेनयानामात्रमहप्त्वावलंविनः तयपवस।
नोभावोह्युत्रीकर्तुंतथासतः स्फुटीकर्तुंस्वतन्त्रवादी
शःसोसमत्वभुःशिवः तदित्थंपरमेशानोविश्वरूपः
प्रणीयते नतभिन्नस्यकस्यापिपरादेहपमानता उ
क्तैचेतस्वेरेवानिनभूयःप्रविविच्यते भूयाभिस्त्रापि
वाद्यार्थंहृषतोः प्रथारस्यत तदिद्रमेषानिर्णीतःकर्तैं
हैविस्तरेणधनः॥ इतिश्रीमदभिनवगुप्तविरचिते
तंत्रालोकेकलादिषट्दर्शनंनामैकादशमाह्निकम्॥
॥ अथाध्वनोस्यषट्कस्यउपयोगःप्रकाश्यते स
घमधासमस्तोयंयथासंविदिसंस्थितः तदाराधनस
धीप्राणनाडीचक्रेनतवघ्या बहिस्थलिंगमूर्त्यग्निस्थे
दिलादिषुसर्वेतः तथास्थितः समस्तस्वस्वषट्कर्मे
क्रमात् सर्वंसर्वेत्ररूपंचतत्सापितन्नभासते नयवस्थ
दिताक्वापिसमेपिविषहामहे एवंविधाश्चसंपूर्णा
कालव्यापारचिंतितं देशकालमयस्पन्दसमदेहः।
विलोकयन् तथाविलोकमानेसोविश्रान्तदैवताम्
यः श्रेयः पूज्यस्तत्स्वतथा विहाविशुध्यते इत्यचंदे
पदेलिंगस्थंडिलेपुस्तकंजलं यद्वाकिंचित्कचिन्मयो
तत्रतन्मयताप्रेप्सून् तत्रापेणांहिवस्तूनामभेदेना
वेनमतम् तथामहूर्तीरूपतानामसान्निध्यानप्रवर्तते स
मूर्तीनाक्षसन्नानेसकस्पंदाद्धमानयन् तथान्तजेस
योगेनविमर्शोजनपभाजनम् तत्रापितानांभावानांस्व
कभेदंविलापनात् एवंतत्त्वदृशिमसत्तावेदयायोगापके
यापरः तथैवएवंतस्सर्वंसमभावेनपश्यतः नि

ते
५८३

क्ष्मतावतंत्र्युग्रमासेन दिशिवोदितं तथार्चनजपध्या
नहोमव्रतविधिक्रमात् परिश्रान्तोऽस्थितिंयाङ्गः समाधिश
रवः श्रुत्र अत्र स्नानजपाद्येषु बहिरन्तर्द्वयस्थितौ द्वयोर्वि
नविधिकोऽपि न कापि प्रतिषिद्धता कल्पनाशुद्धिसत्ताप
· प्रयोगोत्रकश्चन उक्तं श्रीत्रिकशास्त्रैकनायनेयज्ञे
प्रति अविधिज्ञो विधिज्ञस्त्वेवमाहिक्षविस्तरम् यथा
पद्ष्टायेन यत्र स्वासंवित्तिः प्रसीदति तदा तथा न प्रवर्त
योऽयं इत्थं विधिश्च सः लौकिकालौकिकं सर्वं तेनात्रवि
नियोजयेत् निष्कम्प्यते सकम्पस्त कल्पनिज्ञामपीहलं
त् यथायेनाभ्युपायेन क्रमादक्रमतोऽपि वा विविके
न्सागलयत्नस्तथा सोऽयमवान्भवेत् पीकर्मात्तग
तादेवीविधिहैरवतर्पयेत् वीरव्रतं चाभिनन्ददि
तिभर्गशिखावद्धः तथाहि शंका मालिन्यं ग्लानिः
सकोचरायदः संसारकारागारान्तस्थूलस्थूलाव
हायते मेत्रा वर्णास्वभावायेदंश्चयस्तंच भौतिकम्
यश्चिदात्मग्राहिजातं तत्रकः संकरः कथं संकरा
भावतः केयं शंका तस्मामपि स्फुटम् नशंकेत तथा
शंकाविलीयेतावदवलया श्रीसर्वसारवीराली।
निशाचारक्रमादिषु विततं चैतन्नत्रपस्थानेयतः
शंकया जायते म्लानिः शंकया विघ्नभाजनं स्वाचो
मलुदेवश्रीमानसद्गुरुर्गुरुः सर्वाशंकाशनिं।
मार्गक्रमोमाहंस्पर्शविति प्रवृत्तनरपदामयेतादिदमा
शोवदर्शितानुपायमभिविस्तरामनुत्तविंशक्रमपं
याः ॥ इतिश्रीमदभिनवगुप्ताविरचिते तन्त्रालोके
ग्रन्थोपयोगप्रकाशनं नामष्टाद्शमाह्निकम् ॥

ॐनमोगुरवेसरस्वतीरूपाय अथापिकृतभाजनेक
ईदृवाकर्षवेलेविवेचापितम्प्रयत्नेविविधशक्ति
पातक्रमः तत्रकेचिदिहप्राहुःशक्तिपातःकर्मविधिम्
तेप्रदर्श्यनिराकृत्यास्यमतंदर्शयिष्यते । तत्रेदंदृश्य
मानेसत्त्वावेशःस्वविमोहभाक् विषमेसततत्त्वाभ्
तेसमेहेतेप्रकल्पयेत् मोक्षकेतत्त्वसत्त्वादिनानारूप
मेवेतनं वटादिवत्कार्यमितिहेतरेकोस्यमानिशा ३
मात्मकार्यंताहृष्याकार्यंवास्यासदेवाहि कलादिषु
यत्नीयान्तनात्मात्मासनत्वंसमा ४ तेनेशःस्वाभयेदनं
तोभोक्ष्याः सनियोगना शुभः प्रतिवशोभाग्यमेतेषा
हीनस्याविधान् । शुभस्वनिविशेषतेषुकारणन्यति
किनतत् निमित्तकर्मसद्भावःसचतेषुनविद्यते ६
इतिचेत्कर्मसंस्काराभावेनेषांकृतःकिल नभागाद्
त्यकर्मांशप्रसंगादिहरागयः । शुभपकर्मणांभोगो
नवयुक्तः कर्मणाहि फलेशुकर्मनकस्मात्स्वरूपेसम्य
नेककविन् ७ नानाकर्मस्वयंवृत्तत्कातेईश्वरचोदिता
न् धर्मोयोदिकृतःसोपिकर्मतेषुवर्द्धयतो ९ नहिकः।
मोक्षितादृत्वंयेनज्ञानंप्रवर्तते कर्मजंवेचतत्त्वानेफ
लशशौयातेफवं अन्यकर्मफलेष्वाद्यकर्मराशींव
ताकिंदहेत् ९ ईशस्यद्वेषरागादिशून्यस्यापिकर्यकाचे
न् नयाभिसन्धिनोमन्त्रभेदहेतोरभावतः ॥ नेनि
स्यप्रदहेज्ञानेकर्मजालानिकर्मारि अज्ञानसहका
गीदस्मृतस्वर्गादिकंफले अज्ञानंज्ञानतोनश्यपदृश्य
कर्मफलादपि उपवासादिकेवाल्पदृष्टेकर्मफले

भवेत् निष्फलीकृतेऽदृष्टे कर्मण्यंगीकृते किल अज्ञा
नामिति यन्मोक्षे ज्ञानाभावः स चेन्मा किम् १७ प्रागभावे
प्यवाध्वंसप्रायः किं सर्वे स विदाम् कस्यापि वाप्यज्ञान
स्य प्राप्तः प्रसक्तसंभवी १८ न किंचिद्यस्य विज्ञानम
दृष्टादिति यावद्विधः नाज्ञत्वस्मिन्भवेद्यस्मिन्नादौ कोऽय
यं क्रमः भाविनः प्रागभावस्य ज्ञानस्योत्पत्तितिष्ठते सति मु
क्तानामपि सोऽस्त्येव जन्मतः प्रागसौ न च ज्ञानेन भावि
मुक्तेऽस्मिन्निति चेत्स्वर्णीनामिदं कस्माज्ज्ञानेन भान्यथा न उ
देहाद्यजन्मतः १९ न कस्मात्कर्मणः हेतुप्रणकृतो ज्ञा
नहानितः अज्ञानस्य कृतो हानिः प्रागभावो हि संविदः
अज्ञाने प्रागभावो सौ नाभावुत्पत्तिसंभवात् कस्मा
न भाविनज्ञानेन न तु देहाद्यजन्मतः इत्येष सर्वपक्षो
निशितस्वकृतक्रमः अथ प्रध्वंसरूपं वेदमज्ञानं तन्मुदा
स्थिते मुक्तात्मविषिते भेदस्तमायाकार्यविजृम्भिते अ
याज्ञानेन यद्भावो मिथ्याज्ञानेन तन्मते न देव कर्म
णां वासि न कर्तव्ये सहकारणं वक्तव्यं तर्हि किं कर्मय
दा सतेस्वके फले न देवा मिथ्याज्ञानेन सत्याद्वत्वसा
ध्यते अथ यस्मिन्नणो कर्म कृते तेन न स्वरूपसत् मि
थ्याज्ञानेनपदि न तस्माद्दृष्टात्कर्मणः फलं प्रातदे
मलयेज्ञानेऽध्याच्यस्यहि प्रवर्तते देहाद्यभावान्मो
मिथ्याज्ञानस्य कोपि संभवः २१ अत्रत्वस्मिन्न
नः परोदयदायेऽनपराधवा क्रियते कर्म तन्त्रा
वं मतानसदिवेतदा अवश्यमितिकस्यापि
न कर्मप्रत्ययो भवेत् २२ ॥

यदपि ज्ञानवान्भूत्वा विपश्येत्कर्म किंचन विफलं स्या
त्तत्पूर्वकर्मनाशेन का गतिः २८ अथयत्नयकालेपि
चित्स्वभावत्वयोगतः अज्ञानासंभवमेवज्ञाने मिथ्येति
तत्कृतः २९ स्वभावादितिचेन्नकेषां वा किं तथा न
हि यस्माद्दर्शनमाख्यातं निमित्तपरिणामिनि ३० यथा
नेनाहि संकीर्णं वैविक्तोभययोगतः दर्शनायपुसर्थे
कपोग्यता सशिवापियः ३१ आरभ्यसूत्रेपरणीपर्यंते।
तत्रयास्त्विनः बुद्धिस्तत्रविशिष्टत्वेपुंस्त्वकाशमादतः ३२
प्रकाशनाद्धियोग्येनसहभोगः सम्भण्यते बुद्धिरेवा।
स्मिविकृतिधर्मान्स्त्वसकोप्यसौ ३३ सहितत्वणाप
वात्मन्येवैवैविकासंविदि पुरुषार्थ्यकृतत्वेनसहका
रिवियोगतः ३४ तेषुसांसंसर्गतेनवैसत्वेकिंत्वमेव
हि अत्रपुंसोयमूलस्यधर्मोदर्शननाहयोः ३५ अथवैत
विकल्पायमासलामेनतत्तभण्यतां भोगविवेकपर्यंतर
नियतत्वकोविधिः ३६ विवेकलाभेनग्विलेत्मूर्तिसूय
हिमायिकिं सामान्येनविशेषेवांशाख्येस्यादेकजन्मतः
उत्तरेनकदाचित्स्याभाविकालस्ययोगतः केश्चिदेवव
शेषेयुल्लवैषांयुगपद्भवेत् विवेकोनादिसंयोगा।
त्कायमानंविचित्रता तस्मान्नात्याहशयोदमत्ताने
नैवयुज्यते ३७ अज्ञानेनविनाबन्धमोक्षौनैवमवस्था
या पुंस्येतेनत्सुकाथ्यनशक्तिरभिनोपपद्यते ४० मायाक
र्माणादेवेच्छासद्भावस्मिनेनतः नवन्यमात्तयोर्योगो
भेदहेतोरसंभवात् ४१ तस्मादज्ञानशब्देनज्ञानकर्तृ
त्वयमर्पणां विदणतासावरणांकिंचिदांशपाविपाश्चितं

१०

न
५८५

आवरणात्मनासिद्धेनत्वद्रूपादभेदवत् भेदेप्रमाणा
भावाच्चतदेकेनिर्विनाम्नस्तु ५१ नन्वकस्मात्सतते
स्वात्मायातस्त्वेकधेनुसा क्वचिदेवसर्वोनेतनतथु
क्वात्मनोस्यं प्राच्यः पर्यनुयोगःस्यान्निमित्तेचमलम्
ते उभयभावतस्तेननित्येनचविनश्यति ननुपवैक
ल्पायाचाम्यात्ससाधारणत्वतः नचावस्त्वर्थकारितात्र
विनत्वंसुत्वानित्वतः ५२ नवैतेनात्मनोयोगेहेतुमोल
दसंभवात् नैनेकंवस्तुसन्नित्यसम्बद्धमात्मभिः ५३
नेऽंमलंनतदत्वानं समासात्कुरकारणं नस्यरोद्धीप
दाशक्तिरूपत्वेत्विवरश्मिभिः नदापयःस्पृश्यतेस्पृ
ष्टःस्वकैस्तानक्रियस्फुटे समाविशदंयसर्पकोनेके
शोवचोदितः गेहस्यास्त्वशक्तेमध्यास्यानाशनस्यवशाक
मात् विविक्तमतःप्राङ्गरभिव्यक्तोस्वसंविदः ५४ सप
क्षशक्तिपातांच्यः शास्त्रेषुपरिभाष्यते ग्रन्थोक्तेनमल
स्यावदिद्रूमेघनसुच्यते इतिपूर्वोक्तिकेपुत्रकेपुनरुक्तौ
वाकिंफलं मलस्यपाकःकोयस्यानाशश्चेदितरात्म
नो सपक्वोमलइत्येकेनैमलमनपद्यते ग्रन्थप्रत्या
त्मनिपतेनानादिस्त्वप्रागभाववत् मलोनश्यतयाच्चे
घननाशोयादिसहेतुकः हेतुःकोन्स्येश्वरेच्छावाकर्म
नावननाशो ईश्वरेच्छास्वतन्त्रावक्कविद्वत्थेव
किं ग्रहेतुकोस्यनाशश्चेन्यागेवैषविनश्यत ५५
नश्यान्नरसहेतुकत्वेनरातिवेत्स्थिरतैवसा नचानि
त्यस्यभावस्यहेतुनायत्तजन्मनः ५६ नाप्रोस्तुः
प्रागभाववस्त्ववस्त्वितिनप्रास्तुमः ॥

अथ यास्य पाको नामैष स्वशक्तिप्रतिबद्धता सर्वान्प्रति
नश्चैष स्यादुद्दशक्तिर्विषाग्निवत् १७ पुनरुद्भूतशक्ते
श्च स्वकार्यं स्याद्धि षाग्निवत् मुक्तास्त्वपि न मुक्ताः स्युः श
क्तिर्वा स्यान्न मन्महे १८ रौद्रीति चेत्कस्मान्नतां नाशकर्तृ
त्वयोर्यदि सद्भावमात्रादीशत्वाच्छिवमुक्ता एव संभवः १९
सन्निधानातिरिक्तं च न किंचित्कुरुते मलः आत्मना(
परिणामित्वादनित्यत्वप्रसंगतः २० ज्ञातृकर्तृत्वमात्रे
च पुद्गलानन्तताश्रयः तच्छिदावारिते हंत रूपनाशः
प्रसज्यते २१ आवारणं चाद्रूपत्वेन चेतनत्वेनान्यतो
करोति घटवज्ज्ञानेनावरीतुं शक्यते २२ ज्ञानेनावरणे
येन तद्देवावरणं कथं न ज्ञायेत तथा च स्यादहानिर्नै
ममावृतः २३ शैवस्याद्यशक्तेः कस्य प्रतिबन्धकं हीष
रः पयपेत्ताविरहितत्वप्रादनमुत्तरम् कर्मसाम्य
मपेक्ष्याथ तन्मेछासंप्रवर्तते नस्यापि रूपं वक्तव्यं स
मताकर्मणोऽहिका २४ भोगपर्यायमारम्भाकाले।
कापि फलं प्रति विरोधाकर्मणोरूढे तिष्ठतः साम्यमी
दृशां नैव कालाशंकेदेवः सर्वज्ञो वीक्ष्यते मले रूढेलसः
सकालस्य स्वकं दुःखाविवर्जितेः तेतत्कार्मिकसंस्कृद
ख्यामिश्राकारकर्मभिः न येवदये स्वफलेके पमस्मो
स्मरोद्धता २५ रोपेतयाश्चमात्मा उपरापि न स्यादतः पते
त ईहाभोगादयोरेव निरोधयति चेन्न २६ ज्ञात्वात्र
घ्रदकर्मांशासनिर्योयदिशक्वः मलं रुन्मे भोगदा(
नः कर्मणाः किं विभक्ति सः २७ शतशोऽपि स्यादत्तापञ्च
श्यामसांविवनते दृशां नबभात्ति रसावेशाभिस्तिभूर्नाव

तं
५८५

लोकिते ॥ अथापिकालमाहात्म्यमपेक्ष्यपरमेश्वरः।
तथाकरोतिवक्तव्यंकालोसौकीदृशस्त्विति किंचना
दिरयंभोगःकर्मानादिस्तथुक्ते ततश्चभोगपर्याय
कालाःसर्वस्यनिःसमाः आदिमत्वेहिकस्यापिवर्ग
दस्याद्वैविध्यं वैचित्रीभक्तमेतेनकल्पमेतेनतद्धय
इयतोभोगपर्यायान्सान्साध्यकर्षणामिति अनेन
नयवीजेनमन्येवैचित्र्यकारणं जगतःकर्मयत्स्वं
ततथानावकल्पते अनादिमलसंछन्नाअणवो
हीक्षणात्मना सर्वेनस्ताःकथंचित्राभिन्नाःकर्मपरा
मरां भोगलोलिकयावेत्साविविचेतनिःक्तेनाननु ॥
अनादिकर्मसंस्कारवैचित्र्यादितिचेन्नतः वाच्यंतदेव
वैचित्र्यंकुतोनियतिरागयोः माहिमावेदयंतोकिंवा
समंतस्यभागिनो ईश्वरेच्छानपेक्षत्वभेदहेतुर्नेक
स्मते अथानादित्वमात्रेणशक्तिहीनेनसाध्यते ध्यव
स्थयमलेननहिमलेनास्तुदृष्टामना ॥ तथाहिकर
तावबोधयावन्मायाणशुक्ले व्यापियतनवाहेतुस्त
ध्यातिस्तन्मितोमलः ॥ इयंचकल्पितेमायाकार्यक
मोणिहेतुताम अनादिकर्मवैहश्चेत्किंमलस्योप
कल्पनम ननमाभून्मलस्तर्हिविद्याकारेषुक॥
मेस सत्तमावर्तमानेष्वप्यवस्थानप्रवर्तते ॥
आत्मेमध्येचविचित्रनात्कर्मणांनयथासमः आत्मा
कारणेपिकोप्यभाविकालेनतथाभवेत् इत्यशुद्धिनय
वायंवनमोनादिकःक्रमः अनानाहत्यतेमोहोतात्
रितिपरीतिते विशेषिपस्वफलेचैतेकर्मणोसमयेकवित

उदासीने यदि ततः कर्मांशमन्यतिभूयतां ८६ शिवश
क्तिनिपातस्य कोवकाशस्तावता क्वापिकालेनयोर
तोदासीन्ययदाततः ८७ कालान्तरेनयोस्तद्वहिरो
धस्यानिष्कृतितः अतश्चनफलेनेनाभ्यां कर्मान्तरा
क्षिप्व रूद्धानिध्रामकालनाडूनाभ्यामुपभोग्यतां प
वेसदैववानायां देहपातेनदैवव जातेविमोक्षश्च
स्तोशक्तिपातादिकल्पना ८८ अथोदासीननत्कर्मद
यद्योगतरणान्तरे कर्मान्तरंफलंसूतेतत्तत्रापितथा
नकिं ९० तरणान्तरेप्यतेप्यवप्रतिबद्धविवर्जिते फल
तः प्रतिबन्धस्यवर्जनेनकिंकृततयाः ९१ कर्मसाम्येस्व
रूपेणानवनतारतम्यवत् नशिवेच्छानिलकार्येशक्ति
पातेनतेभवेत् ९२ तिरोभावश्चनामायंसकस्मादृव
त्वनः कर्मसाम्येनयत्कार्यंप्रागेवतत्कृतंकिल ९३
हेतवेवेस्वेच्छायावशंपूर्ववदेषत पतेन्नान्योपिपि
यत्ताश्चेशेच्छापायकल्पिताः ष्वत्तास्तेपिहिनित्यास्यहे
त्वहेत्वादिदूषणात् ९४ वैराग्यंभोगवैरस्यंधर्मःकोपि
विवेकिता सत्संगः परमेशानपूजाभ्यासनित्यता
प्राप्तत्वाभिमत्तानिरीतादेहेकिंविशृङ्खलतता शास्त्रसेवा
भोगसंवादहीनताज्ञानमैश्वरं इत्येपसंपदीशस्यदृष्टा
मेनस्वपूर्ववत् अभिचारश्चसामस्त्यव्यस्तताभ्यांस्वरू
पतः ९८ अतोमात्रानुप्रवेशश्चानुपपातिश्चभूयसी न
स्मानसमेहकोपशक्तिपातविधिः क्रमः ९९ इत्थंप्रौढि
विद्यावेशमूर्छानिर्मोकदायिनी श्रीशम्भुवदनोद्गीर्णा
वश्यागममहोदधिं १०० देवःस्वतंत्रश्चिद्रूपः प्रकाशात्मा

९९

ने
५८

स्वभावतः रूपप्रच्छादनकोऽशयोगादेश्वरनेककः १
सत्स्वयंकल्पिताकारविकल्पात्मककर्मभिः बध्नात्या
त्मानमेवेह स्वातंत्र्यादितिवर्णितं स्वातंत्र्यमहिमैवा
यंदेवस्ययदसौशुद्धः स्वरूपपरिशुद्धं सत्स्वशक्त्याशुद्ध
तामयः २ नचावाच्यकथनामकस्मिंश्चित्तस्यसोनथ्या
नहिनामप्रमात्कश्चिद्यस्मिन्नयंनुप्रत्यने देवएवत।
यासौवेत्स्वरूपंवास्यनादृशे नादृक्कथ्यास्वभावस्य।
भावेकानुयोज्यता श्राहास्मपरमेष्ठीवशिवहस्तोत
रत्नमः पंचप्रकारकृत्यौकिशिवतानिजकर्मणोप्र
हृतस्यानिमितानासपरेषांकर्मागणं छन्नस्वरूपता
भासेश्वासियथादृशंफलं तत्राणोः सतएवाख्यातं
मकर्मणोहिनत ईश्वरस्यचयास्वात्मनिरोधित्वानि
मित्तो सांख्यातिकर्ममलपरत्वेनाहित्वमेतयोः
तिरोधिः पूर्णारूपस्यापूर्णत्वेनस्वप्ररणं प्रतिभिन्नेन
भावेनस्पृहात्तोलौलिकामलः विशुद्धस्वप्रकाशा
त्माशिवरूपतयाविना नांकिंचिच्छुध्यतेतेनहेतुरत्रमहे
श्वरः अस्यसृष्टिस्थितिध्वंसत्रयेमायाप्यपेक्षते स्वस्यैमलं
नथाकर्मशिवेच्छैवेतिसंस्थितं यत्तकस्मिंश्चनशिवःस्व
नरूपनभासते नत्वास्यनाणवेगतावदपेक्ष्यमलकर्मणी
प्रणतस्वरूपताहानेनातकृतेहेतुतोकथं त्वेनन्मायायानपेत
त्वमतएवोपपादयेत तेनशुद्धः स्वप्रकाशःशिवएवात्र
कारणं सवस्वातंत्र्यमात्रेणतारनस्यप्रकाशकः कृतत्वं
निवृत्कर्मवधानुष्ठानसंपदः श्रुनेप्स्याशिवभक्तिःश
किंपानोपफलार्थिनो पापफलार्थिनयाभक्तिःसाकर्मणामम

याफलार्थितयाभक्तिः साकर्माद्यमपेक्षते ततोस्या
फलेभेदोनापवर्गेत्वभेदस्तथा ६ भोगापवर्गद्वितया
भिसन्धातुरपिस्फुटं भोगभागेफलेकमेविचित्रताभो
गेश्नुतः ७ ग्रनाभासितरूपोपितदाभासितयेहयत्
स्थितामेशादिसंगृह्यसत्त्वजन्मोस्यतिरोभवः ८ श्रीसार
शास्त्रेभगवानेतत्समभाषत धर्माधर्मात्मकैर्भावै
रनेकैर्वेष्टयत्ययं ९ ग्रसन्देहंस्वमात्मानमवीक्ष्याद्वि
शिवात्मके तद्वच्छक्तिसमूहेनसएवतद्विवेष्टयेत्स्व
यमेवभातिदेवेशः स्वयमेवविशेषवत् १० स्वयंभोक्तास्व
यंज्ञातास्वयमेवोपलक्षयेत् स्वयंभुक्तिश्चमुक्तिश्चस्व
यंदेवीस्वयंप्रभुः ११ स्वयमेकाक्षराचैवयथोष्माकृष्ण
वर्त्मनः वस्तुकमवृत्तात्तेआत्मात्मरूपप्रकाशनम् १२
श्रीमन्निशाकुलेप्युक्तंमिथ्याभावितचेतसः मलमया
विचारेणशक्तिंशंसन्तिस्वल्पबुद्धयः १३ स्फटिकोपलगोरे
णुःकेनस्पृष्टरूपतोप्रिये ध्वान्तीवनीलेहिमलंमलशे
कोनतत्स्वजेन १४ श्रीमानियागुरुश्चाहप्रमाणस्तति
दर्शने धर्माधर्मव्याप्तिविनाशान्तरकालेशाक्तेःपातो
गाहनिकैर्धैःप्रतिपन्नःतेस्वेस्थानःसोगरमाणस्तव
कायाःस्थातंमेततत्त्वमनपेत्तेकश्चयेषुः १५ नारतस्वप्र
काशोयस्तीव्रमध्यममूर्त्ता नापवशक्तिपातस्यप्रभे
केचैवमाश्रिताः १६ तीव्रतीव्रःशक्तिपातोदेहपात
वशात्स्वयं मोक्षप्रदस्तदैवान्यकालेवानारतस्यतः
मध्यतीव्रात्पुनःसर्वमज्ञानंविनिवर्तते स्वयमेवय
तोवेत्तिबन्धमोक्षतयात्मतां १७ तन्मातिभमहत्वाने

शास्त्राचार्याननपेक्षेतियत् प्रतिभावान्द्विकाचान्नधात्त।
शास्त्रार्थचेद्दमाः नमस्तोपारूत्निहृशेविस्फुर्यानन्दनि।
भेदे सशिष्टः कर्मकर्तृत्वाभिषेयाभ्यामः कर्मभावतः ३८
शिष्टः सर्वत्रवस्थानपदकालकलादिषु उक्तः स्वयंभूः
शास्त्रार्थप्रतिभापरिनिष्ठितः यन्मूलंशासनेनेनविक्षिः
कोपिजेनकः तत्रापितारतस्योन्यमानेसदाध्यैकंप
ते ३४ शुक्लिः शास्त्रगुरोर्वाहोभ्यासरत्यायपेक्षते कम
मानेहिविज्ञाने स्वयमेवगुणदर्शनेन कस्यापिदाढ्य
मन्यस्यशुक्लार्थैः केवलेतरैः यथायथापरापेक्षाना
नवेष्वातिभभवेत् नथानथाशुरुस्सोच्छ्रेष्ठाविज्ञान।
पारगः अयतः शिक्षितानन्तत्तानायिप्रतिभावलात्
यहेतिनचतत्रास्यशिवतानयोयसोवसा नचास्यसम
यिनादिकमानाप्यभिषेचने स्वसन्तानादिनोविद्या
अनेप्रातिभवत्मनः आदिविद्वान्महादेवस्तेनसोधि
ष्ठितोयतः संस्कारास्तदधिष्ठानसिद्धेततस्यतत्स्वतः
देवीभिर्दीक्षितस्तेनसमभक्तः शिवशासने हृष्टलाकं
यताभेदैः सोपिस्वयमध्यवतात् तथाजपादेर्गुरुतः।
स्वसंस्कारैश्चकल्पयेत् यतोवाविमनेयाख्येरुक्तंसिवतंत्रे
स्वयं रत्नाद्युपक्रमेयावदंतेनतत्परिनिष्ठिते अभिषिक्तो
भवेदेवंनवात्मकलशाद्युभिः श्रीसर्ववीरश्रीब्रह्मयाम
लालोचनतमया निरूपितंमहेशेनकिंयदालिख्यतामिदं
रम्यप्रातिभवित्तानः किंकिंकस्यनसाधयेत् यत्प्राति
भारासर्वेवस्ववेशोघमहासुनिः अन्यथाऽरुरकामस्पृशा
तिभोगुरुरोहृशः सामग्रीजनताकाप्यतेनास्मिन्संस्कृतोगुरुः

५
४८

निषतेर्महिमानैवफलेसाध्येनिवर्तते अभिषिक्त
श्रीर्णविद्याव्रतस्तेनफलप्रदः ४७ अस्तदेतदितिश्रा
द्धर्गुरवस्तत्ववेदिनः श्रीसोमानन्दकल्याणभवभू
तिप्रभृगमाः ४८ तथाहिश्रीशिकाशास्त्रविहतोनेभ
धृत्रेधाः सांसिद्धिकंयद्विज्ञानंतच्चिन्तारत्नमुच्यते ४९
नदभावेतदर्थंतदायतंतानमाहृते यच्चयोवेत्तित
त्त्वेनतस्यनिर्वाणगामिनी दीक्षाभवत्यसंदिग्धाति
लाज्याहुतिवर्जिता ५० अदृष्टमंडलोप्येवंयःकश्चिद्वे
त्तितत्त्वतः सासिद्धिभाग्भवेन्नित्यंसयोगीसचदीक्षितः

५१

अविधिज्ञोविधानज्ञोजायतेयजनंप्रति इत्यादिश्री
त्रीशिकोक्तैर्वाक्यैर्माहेश्वरैः स्फुटं ज्ञानंदीक्षादिसं
स्कारसत्तामितिवर्णितं ज्ञानोपायस्तदीक्षाक्रिया
ज्ञानवियोगिनो ५२ इत्येतद्गुनैवास्तोस्वप्रख्याविभ
विष्यति गुरुशास्त्रप्रमाणादेरणूपायत्वमञ्जसा ५४
प्रतिभापरमेवैषासर्वकामदुघायतः उपायोग
क्रमतोनिरूपायमथाक्रमं ५५ यद्रूपंतत्परंतत्त्वंतत
रमस्तुनिश्चितं यस्तुप्रातिभवाह्यात्मसंस्कारदृढपशो
भितः उक्तोनन्योपकार्यतात्मसाक्षाद्धरोगुरुः ५७
स्वमुक्तिमात्रेकस्यापियावद्विश्वविमोचने प्रातिभो
देतिखद्योतरत्नतारेन्दुसूर्यवत् मतः प्रातिभसंवि
त्त्येशास्त्रमस्मत्कृतंविदे योभ्यसेत्सगुरुर्नैवबवस्त्वर्थे
द्विविंरस्वकाः ५९ परोपजीविताद्युक्यासर्वेशस्यनर्म
सेत नतुज्ञानविनावाभिशक्तिपातस्यमायतः ६०
स्फुटमेतच्छुणास्वशुतेशुभानिरूप्यते किरणायां

नं
४८८
489

तथाचोक्तं गुरुतः शास्त्रतः स्वतः ज्ञानयोगपास्तथाके
विद्यर्याणयोगपास्तथापरे श्रीसमन्दिशिखातेचगवता।
मैतन्निरूपिते प्रश्नोत्तरमुखेनतिनदभङ्ग्यनिरूप्यते अ
निर्देश्यः शिवस्तत्रकोभ्युपायोनिरूप्यतां इतिप्रश्नेकृ
तेदेव्याश्रीमागच्छंभूत्तरूपयत उपायोत्रविवेकैकः
सद्धिहेयविहापयन् दत्तास्यस्वसंस्त्रोणियातिभक्ता
नमुत्तमं यदायातिभयाशंकस्तदास्यतत्स्वमोचये।
न् परशक्तिनिपातेनध्वस्तमायामलःपुमान् ननु
मायीनयामीलोध्वनातप्रातिभात्कथं इतिदेव्याकृते
प्रश्नेश्रावनतविभावचः दीनतयामुध्यतेजतःप्राति।
भेनतथापिये गर्वायमानस्तादीक्षावभूवयनमोत
ते प्रातिभोस्यस्वभावस्तकेवलीभावसिद्धिदः केवल
स्यप्रवेभुक्तिःपरतवेनसानत् ९९ नशक्तिशिवमु
केहितत्रयामिदंत्वया नावध्योवध्यनेशक्तिःकरणं
कर्तृतांप्रश्नान् शिवःकर्तेतितत्योक्तंसर्वेश्रवागमाद
गोः पुनर्विवेकातदुक्तमनुमरीतरमुच्यतां ११ कथं
विवेकःकिंवास्यदेवदेवविविच्यते १२ इत्युक्तेप
रमेशान्यानगदादिगुरुःशिवः शिवादितत्वविन
यतदागमवशाद्गुरुः अथयोत्तरगेर्वीकैःसिद्ध
प्रातिभत्वाद्व्रजेत् दीक्षासिद्धिर्नयाश्रवाज्ञावना।
भाविनस्याद्धि विकासतत्वमायातिप्रातिभंतदु
दाहृते भस्मच्छन्नाग्निवत्स्फोरंप्रातिभंगोरवाग
मान् वीजकालेनसंसिक्तंयथावर्धतेतत्तथा
योगायागानयेत्कैर्गुरुणाप्रातिभंस्फुरेत् ॥

विवेकोतीन्द्रियस्त्वेषयद्यानि विवेचनं पशुपाश।
पतिज्ञाने स्वयं निर्भासनेन तत् ॥ प्रातिभेन समाया
नेज्ञानमन्यत्तस्मादिन्द्रियं वागतिक्रान्तिगम्यवाच्यम्।
पैत्तंवराननेतस्मै बुद्धिमास्थायप्रदीपेन यथाविधि ९

शाङ्कभूत विवेकस्य स्यात्सुदिन्द्रियगोचरेण् इत्यादि
नादिवेदादिहृदिक्रोश विविक्तता सर्वभावविवेकात्
सर्वभावपराङ्मुखः क्रोशसत्सुविरक्तात्मा शिवभावे
कभावितः ॥ प्राकाम्यमेतत्स्रोणि प्रातिभस्यविधी
यते स्वच्छायादर्शवत्स्वपद्महृदिरन्तर्गतं तच्छिवं ॥ हृदया
पादेयतत्वज्ञानस्तदाप्यायतनिर्जाविति सिद्धिजातेहिक
स्थितेनपरमत्यपकारणे इहैवसिद्धाः कायान्ते शुद्धाश्च
तिभावनात् परमावतदाप्तीनजीवन्मुक्तानिगद्यते ॥ ८

पतनेप्रातिभेदेविलतत्वांसमुदाहृतं शापानुग्रह
कार्येषु तथाभ्यासेनशक्तता तेशुद्धासीनतायांतमु
यतेभावयेत्परान् भूतेन्द्रियादियोगेन बद्धाणः स
मोद्भवं सपवप्रतिभायुक्तः शिवतत्वंनिगद्यते उमा
सोद्भवं सपवप्रतिभायुक्तः शिवपदमवाप्नुयात् ॥ नवाचार्या।
नावेशतोमुक्तः शिवपदमवाप्नुयात् विवेकमेवतद्ध्यात
न्मादिन्द्रियतज्ञानमुक्तमतीन्द्रियं ॥ इतिपृष्टोभ्यथात्मालाधियो
नकर्मस्मान्निरिन्द्रियं ॥ इतिपृष्टोभ्यथात्माल्लाधियो
नात्मैकवासनात् प्रवर्तनयाविवेकेनतच्छिन्नोभासकः
शिवः संस्कारः सर्वभावानांपरतापरिकीर्तिता मनो
बुद्धिरमिमेतकस्मिंश्चित्करणान्तरे विवेककारणे।
सतेपशुशास्त्रपञ्चहिते नमनोबुद्धिहीनस्तज्ञानसर्व
सतेपशुशास्त्रानन्तस्तंसंशक्तितत्वानिगद्यते १०
यिरामः प्रिये परभावानतन्त्रसंशक्ति

ने
५४.

४९०

विवेकः सर्वभावानां शुद्धभावान्महाशयः शुद्धितत्वं
तत्वविज्ञानमनसा परमम्पदे ग्रागमादिगतेनापि
वस्तुकं जडसिद्धये न तु भातिमतोमुक्तौ दीक्षया किं
शिवाध्वरे तस्माद्दीक्षा भवच्छेदकरणेन न सन्दि
दीक्षा पापाशमे चैव शुद्धभावाद्विवेकजे ईश्वरपवि
तोग्रयः स्वयंयंवोद्य मतमाः तेषां शिवात्किं सेवादीक्षा
योदाक्षे ब्रजेद्धिति श्रीसन्निशाटने वाप्ता गुरुशास्त्र
वशात् त्रिधा ज्ञानेष्वसंसोपलब्धिर्विकल्पार्णवतार
णम् मंत्रात्मभूतत्वोशादिप्रतत्वादिगोचरा शं
काविकल्पमूलादि शाम्भवत्वप्रत्यादिति पतमे
वाग्यसन्तः स्पृष्टीनामालिनीमते एवमपात्मनः
कालेकस्मिंश्चिद्योगपतावशात् शैवीसमव्यनेशक्तेः
शीतामुक्तिफलप्रदा तन्समवन्यातततः कश्चिन्मल्लगं
दृष्टसूज्यते ग्रत्वानेन सहैकत्वे कस्यचिद्धि निवर्तते
तदशक्तिसमाविष्टः सपि याति शिवेच्छया भुक्तिमु
क्तिप्रसिद्ध्यर्थं नीयते सद्गुरुं प्रति तमाराध्य ततस्त
स्मै दीक्षां सा सायशांकरीम् तल्लक्षणाद्दीपभोगाद्ध
देहपाते शिवं व्रजेत् योगदीक्षां समासाद्य ज्ञात्वा।
योगं समभ्यसेत् योगसिद्धिमवाप्नोति तदन्ते शाश्वतं
पदं ग्रस्यार्थं ग्रात्मनः काविकलामर्शात्मिका स्वकं
रूपं प्रतिभया सेवकोपि कालरहाद्भितः योगपताशि
वनादानुपयोगार्हेतामिहोच्यते पूर्वकिंतन्तथाकस्मा
नदैवेतिनिसंगते तथाभासनमेकिमानादिकाला
त्विकस्वन सांतंयानतथाभासेकालशक्तिर्विरंभतो ४

९८

ननुपर्यन्तभूमौसाशिवेनस्यादिमादिना ननुशैवेस्
दाशक्तिः समस्तैवात्मभिःस्थिता सम्यगाच्छादनात्मा
नशान्तावेषास्वरूपदृक् तोभाति भेदप्रवेको प्रशम
स्तन्मयीनतः ७ तयाशोमात्रसेवद्यः शक्तिस्वरूपभा
क् स्वकारणभावाभावनिशिवस्वच्छक्तिदार्ढ्यतः तत्रा
पिनाशयतस्यादिवशाच्छीघ्रविरादितः देहपातोभवेद
स्यदाकाष्ठादिवस्तता ८ समस्तव्यवहारेषुपराधी
नोपचेतनः तीव्रतीव्रमहाशक्तिसमाविष्टः ससिध्य
ति ९ एवंशास्त्रविषयोशक्ररयानन्यव्रतस्फुटे ग्रन्थान्तरे
मध्यतीव्रशक्तिपातस्यसूचकं १० भ्रान्तानरूपताशेसा।
वोधः संकुचितेहृदि संकोचविनिवृत्तेव ससभावःप्र
काशते ११ रुद्रशक्तिसमाविष्टश्यनेनाप्यवर्ण्यते चि
ह्नवर्गोयनन्नोत्र रुद्रेभक्तिः सुनिश्चला १२ मंत्रसिद्धिः
सर्वतत्त्ववशित्वंकृत्यसंपदः कवित्वंसर्वशास्त्रार्थबो
धत्वमितितल्लक्षणात् १३ एतारतम्ययोगात्स्यादेषांव्य
स्तसमस्तता नत्वापिभुक्तौमुक्तौचयथायान्यवर्चयेद्धुवः १४
सद्यःसंवेत्तोग्रन्थपथहितोयविषयःस्फुटः अन्यस्ततीव्र
मन्दाख्यशक्तिपातविधिंगति मन्दतीव्राख्यशक्तिपाता
यथामाणोपजायते शिवेच्छावशयोगेनसद्गुरुंप्रति
सोपिच १५ अत्रैवलक्षितःशास्त्रेयड्केपरमेशिना यः
श्रुतः सर्वतत्त्वानिवेत्येतानियथार्थतः १६ सद्गुरुर्मन्त्र
मः सोमाक्षोमंत्रवीर्यप्रकाशकः दृष्टाः संभाविनास्तेन
स्पृष्टाश्चप्रीतचेतसा १७ नराःपापैःप्रमुच्यन्तेसप्तजन्मा
कृतैरपि येपुनर्दीक्षितास्तेनप्राणिनःशिववोदिताः

तं
५८८
५९१

तेषांचेष्टफलंशाश्वपदंगच्छन्त्यनामयं किंनवेतव
वेदीकरस्थामर्शनेयोगतः प्रतिभानान्तर्हृत्संगाद्
रोतिगामिभुर्भवेत् एवंजिगमिषायोगादार्थः प्रा
प्यतेसव तारतम्यादियोगेन संसिद्धः संस्कृतोपिव
मागभेदभागीकोटितिक्रमात्सामस्त्यभोगतः इत्यादि
भेदभिन्नोहिगुरोर्लाभश्होदिताः तस्माद्दीक्षास
मतेसद्यएवशिवप्रदो ज्ञानरूपोयथावेत्ति सर्वमेव।
यथार्थतः जीवन्मुक्तः शिवभूतस्तदेवासौनिगद्यते
देहसंबन्धितायस्यशिवतायैयतःस्फुटा ध्रुवंभे
दोपिकथनात्संगमादेवलोकनात् शास्त्रात्संक्रमणा
त्वामिवयासन्दर्शनाश्रुतेः मंत्रमुद्रादिमाहात्म्यात्स।
मस्तव्यस्तभेदतः क्रिययावर्तनाकाररूपमाणप्रवे।
शतः तदावेदहसंस्थोपिसम्यक्दशनिकथ्यते उक्तंच
शास्त्रयोः श्रीमदनन्तमालागमाख्ययोः यस्मिन्कालेतु
गुरुणातिर्विकल्पंप्रकाशितं तदेवाकिलमुक्तोसौ।
यत्रतिष्ठतिकेवलं प्रारब्धकर्मसंबन्धाद्देहस्यस्वभाव
इःखिते नविशंकेततत्रश्रीगमशास्त्रेनिरूपितम्
प्रविधायासितोटेहोमजन्मस्सम्मद्वा कर्मणा
नेनवाप्यनेतानिनोकलेवरे नाम्याउभोगदस्येक
प्रवदकृतयास्थितिः उक्तैकवचनानन्त्रयतस्त।
नेतिसंगतिः प्रभ्यासमग्निकिसक्रान्तवायवुद्ध
नेगायतः इतेर्वामेत्रमामर्ध्यात्याशच्छेदप्रयो
गतः सयोनिर्वाणारोऊर्ध्वात्सयः प्राणावि
योजिकाम ॥ ॥

तत्रदेहेष्वोस्तिनियमस्त्रासनेमरणादूर्ध्वं नोऽकृपांसा
म्यथारोक्षकर्मेयस्मान्नश्यति ॥ उक्तंचपूर्वमेवत
त्त्रेसामर्थ्ययोगतः प्राणोविंयोनिनोऽथभुक्तिक्षय।
फलेयतः तज्जन्मशेषंविविधमतिवाय्नततःस्फुटं क
र्मान्तरनिरोधेनशीघ्रमेवापवृज्यते तस्मात्प्राणाहृतौ
दीक्षानानामरणादूर्ध्वं विद्ध्यात्मरमेशता तेन।
नैकफलाहिसा १८ एकास्त्रिकोपेनिर्णीतःशक्तिपातो
यथापरः तीव्रमध्येनदीक्षायांकृतायांनतथादृढम्
स्वात्मनोवेत्तिशिवतांदेहान्तेतुशिवोभवेत् उक्तंचनि
शिसंचारयोगसंचारशास्त्रयोः विकल्पानन्तनोऽस्थिरे
देहान्तेशिवतांव्रजेत् ५० मध्यमध्येशक्तिपातेशिवला
भोत्सुकोऽपिसन् बुभुक्षुर्यत्रतत्रास्तेभुक्त्वादेहक्षयेशि
वः ५१ मन्दमध्येनतत्रैवतत्त्वेक्वापिनियोजितः देहा
न्तेतत्त्वगंभोगंभुक्त्वापश्चाच्छिवंव्रजेत् तथापितारत
म्यसंभवाच्चिरशीघ्रता वहुलभोगयोगस्वदेह
भूमात्मनाक्रमः ५२ तीव्रमन्देमध्यमन्देमन्दमन्देतु
भुक्तता क्रमान्मोक्षोऽतिमात्रेणाविधिनेत्यन्ततःशिवे ५५
ग्रन्थेनियामहरिमादिंशक्त्याप्रागुक्तस्यसंगतेः ऊर्ध्वंतिम
स्तीव्रात्स्वशक्तिसंपातगोचरे यदाप्रतिभयाविष्टो
ऽयंसंवादयोजनो सुक्ष्मपाशंभवतितदामोपेनस
त्रुक्तं इतिभूतेयियासत्त्ववक्तव्यनात्मथायफवं रुद्रश
क्तिसमाविष्टोनीयतेसद्गुरुंप्रति तेनप्राप्तविवेकोर्थ
ज्ञानसंघूर्णमानसः शास्त्रसंवादरूपादेर्पियास्वभंव
तिस्फुटं ५८ उक्तंचान्दिशिवाशास्त्रप्रामाण्यंकेमहेशिना

ते
५९२

अभिलाषः शिवे देवे पशूनां भवते तदा यदा शिवाभि
मानेन युक्ता वै परमार्णवः तदेवने विमुक्तास्तदा।
हीना गुरुणा नतः प्राप्तिमात्रास्तु ते सिद्धाः साध्या इति
हि गम्यते नमाराध्येति तत्र यन्त्यामन्त्रतीव्रेकगोचरः ५८
नवधा शक्तिपातोयं शंभुना येन वर्णितः इदं सारमि
हस्तेयं परिपूर्णा चिदात्मनः प्रकाशः परमः शक्तिपा
तेवच्छेदवर्जितः तथाविधोपि भोगांशावच्छेदेनोप
लक्षितः अपरः शक्तिपातोसौ पर्यन्ते शिवतापदः उ
भयत्रापि कर्माद्यमीयानन्तर्वर्तितो यतः नास्तिव्याप
रसैवेति रेपदः स सर्वतः तेन मायान्तरालेयम
येशानमूर्धनः स्वाधिकारस्वयंते स्लैर्भैरवीभूयते स्फु
त् येमायया शुनाक्रान्तास्तेकर्माद्यनपेक्षिणः शक्तिपा
तवशाद्देवतानां सिद्धिमुपाश्रिताः तत्तु पूजाजपध्यान
शंकराभिधानादिभिः ते मन्त्रादित्वमापन्नाः कथं कर्मा
नपेक्षिणः सेवं तथाविधोत्तीर्णा शिवध्यानजपादि
त्र प्रवृत्तिरेव प्रथममेषां कस्मादित्यतो कर्मत।
त्साम्यवैराग्यमलपाकादिहापि ते ईश्वरेच्छानिमित्तेव
शक्तिपातैकहेतुता जपादिका क्रियाशक्तिरेवैषां नन्त
कर्मेतत् कर्मनेहाकस्मिन्हीयत्रागमवेदत
निरोधने भोक्तृरूपं संज्ञाधानततनोभवः तेषां।
भोगोत्कला कस्मादिति वेदनमुत्तरम् विज्ञाका
रप्रकाशोयं स्वतन्त्रः परमेश्वरः स्वातन्त्र्यान्नि।
रोभावबन्धो भोगेषु भोक्तृताम समस्तरूपमि
वस्मान्मलकर्मादिविवर्जितम् ॥

रूपे सेयं क्रियाशक्तिः शिवस्य पशुवर्तिनी बन्धयित्री
ननत्कर्मकथ्यते रूपलोपकृत् ज्ञाता सा न क्रियाशक्तिः
सयः सिद्ध्युपमादिका अविच्छिन्नस्वात्मसंवित्त्यासि
द्धिरिहोच्यते ९९ साभोगमोक्षस्वानेऽस्मद्गुरुसौरिहा
तथा विसृष्टि देवनारूपायाकार्यचिन्मानिजात्मना भे
दयोगवशान्मायापदमध्येऽवस्थिता नेनन्तरूपतायै
गाच्छक्तिपातः स्थितोऽपि सन् तावन्नभोगमायनेयथैते
शिवतां नन्तु यथा स्वातेऽमनोराजाप्यन्तु हलुतिकेव
न ईशशक्तिसमावेशान्ययाविसादयोप्यते ९९ मा
यागभोधिकारीयशक्तिपातवशात्ततः कोऽपि प्रधान
पुरुषविवेकी यकृते गतः ९९ तन्मुखात्तत्पुराणकौ
पितृकाविवेकतो तत्तगोऽस्य सः कलापाख्यमायान्त
रवेदकः ९९ कलाख्यपस्याप्यन्तकर्मणोऽपि विनिवर्तना
त् ज्ञानाकलः प्राकृतस्तत्कर्मातस्याश्रयस्थितेः ९९ सम
लेऽप्रकृते शुद्धः स्फुहिनोयानिजानन्विन् मायापारेम
स्त्रुंपैतेनंतेशेन प्रचोदनात् विज्ञानाकलतोऽमनः
केवलादधिकारतः मलान्मेत्रनदोशादिभावमेति
महाशिवात् यस्तः परस्मायत्वेषशक्तिपातः सवैम
लात् अज्ञानात्मोहियाकेतिशिवभावप्रकाशकः ९९
तामेनाशिवभावो हि केन चिन्मप्रकाशते स्वच्छन्दशा
स्त्रेतेनोक्तं वादिनां तशातनयेथ त्रिषष्ठ्यमधिकं शतं
वैसवाद्यनिशान्तरे शिवत्वानं केवलं चाशिवतामिति
हारयेकं ९९ शिवतापत्तिपर्यन्तः शक्तिपातस्तु वर्ण्यते
गुरुप्याकिंहितन्मायषष्ठेऽर्थाशास्त्रानपिष्ठिते ९९ तेनरू

वैसवाहीनांनाधिकारःकश्चन नेहिभेदैकवृत्ति
मादभेदेहरवर्जिताः ॥ सांतेश्वानमहेशस्यतेपिवे
ष्ठिवतोन्मुखाः हिरण्यासेक्रियातेयोलिंगोद्धत्या
पहीतया हृष्टापिवासविगमेणुष्ठेः कुंभोपिवास्यते
हिरण्येस्यसंस्कारोनेर्षेष्ठुद्देचरेविधिः इत्यश्री
शक्तिपातेयंनिरेपत्तरहोदितः अनयैवदिशानेयं
मतंगकिरणादिके ग्रस्यगौरवभीत्याननहिलिखिता
नयोजितम् प्रयाणोपिवनस्येवप्रसादाद्भक्तिरिष्यते
यथायोनिपरोसिद्धिंनन्नावागतमानमाः पवकारे
णाकर्मादिमापेत्तेनेनिविध्यते प्रसादानिर्मलोभाव
लेनसंपूर्णरूपता ग्रात्मनातेनहिशिवः स्वयंपूर्णः
प्रकाशते शिवीभावमहासिद्धिस्पर्शवन्मोमरूवावि
त् वैसवाहोहियाभक्तिः नासौकेवलनःशिवात् शि
वोभवतिनद्वेषकारणेननकेवलः निर्मलस्यापिवर्ष
मावविन्मर्मापेतकः यथापाल्लिपरोसिद्धिमिमस्ये
देहिनीवितम् श्रीमानुत्पलदेवश्चाप्यस्माकंपरमागु
रुः शक्तिपातसमयेविचारणाप्राप्तमीशनकरोषि
कर्हिचित् ग्रद्यमांप्रतिकिमागतंयतः स्वप्रकाशनवि
धौविलंबसे कर्हिचिन्यामशक्ताभ्यामनपेक्षितस
विवान् उलभनसरागोणंशक्तिपातविधौविभोः १०
ग्रपणार्पेननस्यैवशक्तिपातस्यविज्ञतं व्यवधानवि
रतिप्रभेदायेरूपवर्णितैः श्रीमनाख्यातिरुद्रेनशाक्तैः
मुक्तीतिर्नोविभोः ग्रावताराणमातंगेवर्णितानिर
पोतिता स्थावरान्तेपिदेवस्यस्वरूपोन्मीलनात्मिका

शक्तिः वतन्तीसापेक्षानकापीति सविस्तरात् एवंवि
चित्रैश्च तस्मिन् शक्तिपाते स्थिते सति नारतम्यादिभिर्भे
दैः समयादिविचित्रता ॥१४॥ कश्चिद्रुद्रशक्त्या मायापाद
नात्तत्प्रसादतः शिवत्वं क्रमशो गच्छन् समयी योनिरू
प्यते कश्चिद्रुद्राधवद्धः सत्वरकः शीघ्रमक्रमात् भो
गक्षयविना कोपि साधकश्चिरशीघ्रतः ॥१९॥ कश्चित्सं
पूर्णाकंतत्क्षः क्रमपंचकभागीति रूपोक्तिनिगुरुः सोपि
भोगमोक्षादिभेदभाक् समयादिवतकस्य समास
त्यासयोगतः क्रमाक्रमादिभिर्भेदैः शक्तिपातस्य चित्र
ता क्रमिकः शक्तिपातश्च सिद्धान्ते वामके ततः दक्षेम
ते कुले कौले षडर्धे हृदये ततः ॥११॥ उत्तरोत्तरवशाद्यपि
क्रमिन्यक्रमम् एवंवा उक्तं श्रीभैरवकुले पंचदीक्षासमे
त्कृतः गुरुसंवित्ताधसंपूर्णो नानावैविध्यकशास्त्रगः ॥१॥
ज्ञानाचारादिभेदेन यस्य तत्पराभवविभुः शास्त्रेषु दी
क्षाक्षीमत्सर्वोपापेयसद्दिषु वाममार्गाभिषिक्तस्तु
दैशिकः परतत्ववित् तथापि भैरवे तंत्रे पुनः संस्का
रमर्हति शैववैष्णवसिद्धान्तागमार्हताः कानकास्तु ये
सर्वे ते पशवो ज्ञेयाः भैरवे मातृमण्डले कुलकालीवि
धौ चोक्तं वैष्णवानां विशेषतः मातृनिष्ठापपुत्रानामि
त्यादौ नैव योग्यता सव्यसन्यशास्त्रसंतो पादकं च श्रीम
त्कालीना ग्रन्थशास्त्रातिपन्नता मौसिद्धिफलप्रदः ॥
समयादिक्रमाल्लब्धाभिषेको हि गुरुर्मतः सव्यशा
स्त्रिवशादिष्ट्यं वैष्णवादिष्वकोतयः ॥ दृष्टमाप श्ववर्णं
ये स्तनज्ञानं दृष्ट्वा तोऽमवेत् प्रायश्चित्तं सततं लोहरगपि

नं
५५४

४९४

कार्यंत्रकिंभवेत् फलाकस्ताद्गुनःशिष्यस्तदेकायत
सिद्धिकः अवंपश्येननरकेमायाश्रितस्यपसेवनात् ॥
तिरोभावप्रकारोयंयत्राहशोनियोजितः गुरोशिवे
नतद्भक्तिः शक्तिपातोस्यनोच्यते यदानवेविरूपशा
ज्ञानीयादस्यताहशो विपरीतप्रवृत्तवेज्ञानेनस्माउ
पाहरेत् तंवस्येनेत्यापहानिंभवेद्दिज्ञाननस्परः वे।
सवादेसस्याशिवेज्ञानमाहृत्यसन्मतिः सद्दिभेदैक
हमिंवशिवज्ञानेक्रमेणैवं नोजानीतिहृद्धवामा।
विधिनस्तत्यमूनमः शिवेनेवतिरोभावाः स्यापितै
निपनेर्वलात् कण्ठकारेसत्यपदंप्रधानमरतोचितः
स्वव्नत्याप्तोघोकेवैसवाद्दिप्रयोरताः भ्रमपत्ये
वृतान्मापायमोत्तेमोहात्लिस्पत्ता वैसवाद्दिवेवशा
स्वमलेपनिजशासनेअवेसशापमापत्रभयभ्रष्ट।
नोउजेत् स्वदृष्टोपरदृष्टोवसमपेहंवनादसौ घस
वायंयतोभ्यातिवरेनैनेहशंकममम् उमेशीमद्दूरे
वपरमेशेननताहशे नान्यशास्त्राभिप्रकेषु शिवज्ञा
नेप्रकाशते तनसेव्यांतिकेवामेनामोदत्तेमनोम
ने अलकोनाविकोनामोमूर्वेः मूर्वेः प्रपत्रव श्रवधि
नोनवस्तुदेनावस्यानमसेप्पिनः सर्वसहस्तनोयःख
अर्धस्यापिकनोगुरुः स्वात्मीयाहृपतेस्पर्शात्याग्य
प्रयताःक्रियाः सफलीकृतेपनहृर्थस्योगुरुहृन्नमः
प्रपः स्वरहवस्योप्पेनाहृत्हसेवीभवेन्मयः ताहकाकैं
निपातेहापोशात्रुर्धमिमनयेत् ननात्रिरिनहीप्रायावस्ते
मेतवपीठके उनरोनरावेताननाधिकार्यगुरोयरः २१

१८

उत्तरोत्तरमाचार्यं विदन्नप्यपरोपरः कुर्वन्नपि क्रि।
यां शास्त्रलंघी निग्रहभाजनम् २४ शक्तिपातवशादे
व ज्ञानयोगविवर्ज्जिता श्रांतं विना मयं स्थानभावना
मयमेव च २५ ज्ञानेन तु समं यस्मायोपायेनो मोक्षकारणे
तत्त्वेभ्यश्चाग्निकार्येण योजने सकले कले कथ्यक्रिया।
हिताज्ञानं भावनामयमुन्नतमे योगीनश्चाममतमवशि
हिरण्युन्नमे पदे सदाशिवायमुभ्यस्तज्ञानेनादेवर्य
जकः २७ अथ रेभनतत्वेभ्यामसिद्धिर्योगजाप्तमा सिवि।
मोक्तकायांगेनापायःस्थितोपि यन्नहारवतन् यस्तुयन
समभ्याधसिद्धिः सविसदाशिवः साक्षादेषकथ्यमस्मा
न्मोचयेद्गुरुनोयजन तेनात्कमालिनीतंत्रे विवार्यत्ता
नियोगिने यतस्तु मोक्षदः प्रोक्तः सभ्यस्तज्ञानवान्बुधैः २०
तस्मात्सभ्यस्तविज्ञानेन तत्त्वेकं गुरुलक्षणं स्विभागस्व
धमे प्रोक्तः शंभुनायेन दर्शिते मोक्षज्ञानपरः कुर्यादु
रुः सभ्यस्तवेदने अतः सर्वसामपि तथावोक्तः शिवे
नतत् २१ आमोहायोपयाभंगः शुभाशुभानविवर्जे
त् विज्ञानाधीनया शिष्यास्तु रार्थे वर्त्तेरवर्जते शक्ति
हीने गुरुः प्राप्य मोक्षज्ञाने कथं श्रयेत् नषमूले कुमे
दे विकृतः शुष्यफलादिके उत्तरोत्तरसत्कर्षलक्ष्मीप
स्यन्नपि स्थितः अथमेयः पदे तस्मात्कोन्यः स्यादैवद
र्शकः यस्तु भोगं च मोक्षं च वांछति ज्ञानमेव च सभ्य
स्तज्ञाननेयोगसिद्धं सगुरुमाश्रयेत् २२ तद्भावना
विज्ञानमोक्षयोगाज्ञानेनाश्रयेत् भुक्तेशो भोगिनेयस्तु
मलेक्तेमवेल्कमः २१ फलदानात्मयोगिनयाये

तं
४९५
495

कोपदेशिनि चरेत्तानीत्यभ्युपायं देशे दृश्यिवमोत्तयेन
ज्ञानीन सर्वांपवैकोपादेयं शंशिकाक्रमात् ज्ञानान्या
दायविज्ञानेक्रवींनातंत्र्यमेउत्ते तेन संख्यान्यारक्रर्या
सूत्रणायत्तसंविदः यन्यत्तसर्वां विज्ञाने ज्ञानार्थीन।
भतेग्रहम् नानागुर्वागमेभ्यानः प्रतिभामात्रमिश्रि
ते क्रमात्ज्ञानार्णवेस्वाभिर्विशङ्कः पावयनकिं ५८ श्री
नयनानन्दोटकाले यस्यमेस्तिगुरुक्रमः तस्यमेसर्वशी
घ्रसर्वोनपदेशवर्तिरत्ना श्रीमनाकलूटोनेर्ष्यगुरुत्मात
म्नन्तूष्पन ग्रहमध्यनपवायः शास्त्रदृष्टीकृतस्त्वात्
नार्किकश्रीनवाहार्हहेमवाहीनसविधि ५५ लोकार्थ्य
त्मानिमार्गादिकर्मयोगविधानतः संबोधाक्रमवाद
त्वात्क्रमोत्कृष्टानिभावयेत् श्रीपूर्वशास्त्रदृष्टारोमुन।
ध्यानाद्यदाद्यः प्राग्वैसवाः सौगतास्त्रसिद्धान्तादिविद८
स्तुनः क्रमात्रिकार्थविज्ञानवेदान्ताकिनदृष्टयः तस्मा
नगुरुभूयत्वविशंकेनकदाचन गुर्वन्तररतेमूढ
श्रागमान्तरसेवके यत्नवाधायाप्रामानः सदृर्शमि
तिगृसताम् योयत्रशास्त्रेधिकृतः सततत्रगुरुस्मृते
नत्रानधिकृतोयस्तनतुर्वन्तरमुच्यते यथानन्मंड
लासीनोमंडलान्तरभूपतिम् स्वमंडलेजिगीषुः
सन्नेवमानोविनश्यते ५० तथानरेनरज्ञानसिद्धि
प्रष्टः समाश्रयन् ग्रयगा परमाचार्यविनाशमा
प्रियाच्छति एवमेवार्यवनिष्ठारागमात्सिद्धिका
श्लिकः मार्गीपशास्त्रनिरतोविनाशप्रतिपद्यते ५२
ग्रन्थंवश्रीमदानन्देवमंभुखिनमाविना ः।

न्गुरुसन्तेन तस्मिंश्च विफलोन्यत्समाश्रयेत् ॥ १२ ॥ दिना-
दिने क्रमेणैवं पशुपतौ रौरवादिषु यस्तूर्ध्वाध्वदृष्टे।
स्वपरं गुरुमागमं जिह्वासक्षोक्तिपातेन सपन्न्यः प्रो-
न्मीलिताक्षः ॥ ५५ ॥ अत एवेह शास्त्रेषु शैवेषु वनिरूप्यते
शास्त्रान्तरार्थानामुक्तमन्तिसंस्कारकोविधि ॥ ५५ ॥
अतश्चाप्युत्तमे शैवे यो न्यत्र पतितः सोऽहि इहानुग्राह्या
क्रूर्ध्वाध्वनेन न्यपातितः क्वचित् अत एव हि सर्वेष्वेवत
विद्यादिभिर्निजे नयासने समासान्तलिंगोद्धारादि
किंचन इत्यविलम्बदयश्चैव परमाद्वैकवेदिनः कोऽस्ति
न्यतितथापि वर्त्ममाहाहिमतिस्थिताः तथापि विधामे
वमगतिसुत्वसंपादनात्तमा हृष्टैर्वाप्यलविसर्पयेद्दृष्टैर्हृद्ये
तयोदिते ॥ ५९ ॥ इत्येष शुक्लमामतः शक्तिपातो विवेचितः
इति श्रीमहाचार्याभिनवगुप्तविरचिते तन्त्रालोके शक्ति-
पातप्रकाशनं नाम त्रयोदशमाह्निकम् १३ ॥
निरोधभावस्वरूपं तत्कथ्यमानं विविच्यतां स्वभावात्पर-
मेशानो नियत्यानियतिक्रमे स्वप्रकाशे यनततः
स्वच्छन्दश्चोच्यते १ नियतिः कर्मफलयोरागश्च एष महेश्व-
रः सृष्टिसंस्थितिसंहारान् नियमेनान्तरस्थितान् महा-
सर्गे पुनः सृष्टिसंहारानन्त्यशालिनि एकः स देवो वि-
श्वात्मा नियतेरागमः प्रभुः ३ अवान्तरविधौ सृष्टिः स्थि-
तिश्चाप्यर्पितम् नोच्यतेऽपेक्षवत्रुप्यन्नियतिश्चय-
तोऽन्तन ४ नियत्यैव यदा वेष स्वरूपाच्छादनक्रमात्
भुक्ते रुद्राविमोहादि तत्ताकर्मफलक्रमः ५ यत्का
नियमं कार्मेरुस्वमोहपरीमतां विभासविपश्चास्ते

नं
५१८

496

पंतिरोधानेनयेत्वकः १ यदाप्रकाशस्वातंत्र्यात्पतिउ
द्रोप्युद्भवत् स्रोतसिनद्वद्वुत्तोगोगोप्युत्तोगोरवचेष्टते ८
यदानद्रुहस्तो मूढचेष्टाकवेमपिहितन् हृयास्ते।
मूढप्रवाहिप्रवुद्धस्तोविवेष्टिते श्रीविद्याधिपतिस्वारु
मानस्तोत्रतलोहृदशाम् येयोष्माकेशासनमार्गकृता।
दीताःसंगच्छनेमाहवशाद्धियतिपतिम् नूननेषांना
लिभवद्भानुनियोगः संकोचः किंसूर्यकैरेस्तामरसं
नाम् ज्ञानसेयाधात्स्पदस्याप्रपि संतोयेहन्मामांका
पपगास्त्वापिनसम्यक् प्रापस्नेषांलैंगिकप्रस्मादिस
शक्तोमिथ्यावोधःसर्पवमासेपजकस्यः येःस्वादिष्ट
स्तनकमप्येननतस्तेनय भूयः स्तोप्रक्रांतिनासमुपे
यात् नेतेःपीनेभूतलेसस्थैरमनंतयेषांतस्त्वडःखवि
के देवाहांनदेहमेवेदाहःशंकैवमापनः ७ नचास्य
कर्ममहिमानाद्दंगपनेदृमास्तमः किंहिनत्वमेकस्मा
हास्वैवंमात्रसमोविधिः तस्मात्मापरमेशेछायथाय
मोहितस्तथा अनन्तकालसंवेयडःखपात्रनमीहते
तत्रापिवेछावैवविद्यादिहामत्रोभयात्मकः दुःखस्ये
दीनापोलस्यपरवासिनो नथान्येषांतिरोभावस्ताव
दुःखोयमत्रच अन्येपिवातितोभावः समयोत्वंचना
त्मकः पश्कैपरमेशेन श्रीमदानन्दगह्वरे समयोद्दह
वनादेवि कष्यादंवशांतमाः तत्रापिमन्त्रनीत्रादिभि
दारद्दविधः ॥ स्तातंमाश्रमहेशस्यतिरोभूतोष्णोसर्वं ९

परहारेण वाभ्येति भूयोनुग्रहमव्ययम् ॥ २१ ॥ भूयोनुग्र
हः प्रायश्चित्ताद्याचरणेऽसति अनुसारेणादीक्षादीक्षि
तेष्वायश्चित्तामयः ॥ २२ ॥ तिरोभूतः परेतात्मा संसारबन्धम
सत्वरन् प्राप्तं स्वशक्तिपातेन दीक्षाद्यैरनुगृह्यते ॥ २३ ॥
तथापि कालशीघ्रत्वविलम्बादिविभेदतः तथैव शक्ति
पातोऽसौ येनायाति शिवात्मताम् ॥ २४ ॥ इत्थं सृष्टिस्थिति
ध्वंसतिरोभावमनुग्रहः इति पञ्चस्वकर्तृत्वं शिवत्वं स
विदात्मनः ॥ २५ ॥ पञ्चकृत्यस्वतन्त्रत्वसंपूर्णस्वात्मशा
लिनः योगिनो बीजपध्यानयोगाः सर्वे सदोदिताः ॥ २६ ॥
ऐन्द्रजालिकवन्मायाजालेन रज्यते कदाचन महाशिवेऽपि यो
भोगोबन्धः सोऽपि विलासना ज्ञात्वैवमेव शिवमात्मान
मेतादिशाथ्यते कृत्वा लवतनुं कर्तृत्वं न मुञ्चति तदापि हि तं ॥ २८ ॥
इति ज्ञात्वा ग्रहीतव्यानैव जातापि स्वरूना शिवोऽहं चेन्
दिक्षा नु वर्तिकिं नु जगदिति ममैक्षामनु वर्तनामि
स्वजाहृविदिस्फुरन् शिवोवापरमेशानोदेहादिरूप
निर्मितः ॥ ३० ॥ शिवस्य नावदस्यैतदेहस्य घनतयानया कृ
तः कस्मादेहता स्यैता किं स्याद्धाव्यतापदं उक्तं चासिद्धस
न्तानश्रीमहार्मिमहाकुले पवनभ्रमणाभ्रमणविदेषा
दिकृतभ्रमाः ऊहकादिभ्ययेभ्रान्तास्तेभ्रान्ताः परमेप
दे सर्वत्र वर्तमानेन यो प्रकाशान्ति विमुक्तये योकासा
सारयोस्त्वभोगोपायतयोदितो यादिस्संवेगतो देवं
वरोत्कृष्टस्वशक्तयोत्पाति अथासवेगतस्तोऽहंवरस्त्वा
लदाभवेत् शक्तोतिविधियोगायमेकदेशेनकथ्य
ते साधके शिवतत्वेन कथम् क्रान्ति संगतिः ॥ ३१ ॥ यो

ते
५२७
467

याप्यरो हि वा यन्न ध्यातमुग्रमुपवासकैः आत्मनो यो
जनं यो ऽग्निनद्धस्तौ निवर्त्मना तस्मात्क्रोत्क्रमये जी
वपूरतन्तसमीहिया श्रीपूर्वशास्त्रे यदुक्तं तेन ले।
तणाननत पञ्चपापतनयाकिंनभोगहान्येनशैवणान
पध्यानादिसेसिद्धः स्तंनेजाश्चकिंपानतः भोगयाति।
विरक्तस्त्वीदिर्ध्येदेहमंनेजदिति सञ्चन्नमभोरयिपद्दी
क्रादेः श्रूयते किल भोगवैरस्यमयामोजीवितोऽप
र्पणं योगमेत्रामरतत्वमवरायेः सिद्धिनाऽऽद्यतः विर
न्नेनसयाशङ्काविनोक्रतमयागतः उक्तंचमालिनी
तं पूर्वमेशाननाहेश सर्वमप्यपवाभोगममभा
तोविरूपकं रमादिवदनासैवंनस्यातःसतनत्वकम् ५८
यर्वसप्यादिकंतेयसस्तंनेय्योपदेशने यत्सेवदी।
तीमुख्याख्याश्चिष्यविरहायिनी ५९ उक्तंश्रीनिख
मारेव भैरवीयेन तेजसा यमेवविश्वमयपश्यति
विकल्पोज्झितचेतसः विकल्पशुकचित्तस्तापिहे
पानाक्षिवद्भूनत वायदीनादियोगनचर्यास्तमय
कल्पनेः अविकल्पस्तथायेव जीवन्मुक्तोनसंशयः
अत्रैवगुरुः समहाभैरवीयेनतेजसा संसारजी
र्णितरुमूलकलापकल्पसंकल्पमाल्लरतयापर
मार्थवह्नेः स्फाविस्फुलिंगकणिकाकणिकानापिवेन
दानेदहीप्यतेविमलबोधकृतानुशानार्चिः ६० इत्यदी
तोपक्रमोपदर्शितः शास्त्रसम्मतः ॥ इतिश्रीमदा
वार्याभिनवाग्रमविरचिते तन्त्रालोकविवेकदीतोप
क्रमदर्शनेनामचतुर्दशोमाह्निकम् ५४ ॥ ॥

ॐ नमो ऽस्त्वनिने अथैतदुपयोगाय यथावर्तीवनि
रूप्यते नन्वदीक्षितैव भोगेच्छुस्कौ वा यागस्नुपायता । स्व
येसंस्कारयोगाद्धानदंगं तन्न दर्श्यते योयत्राभिलषेद्गो
गात्मतन्नैवनियोजितः सिद्धिभाङ्मन्त्रशास्त्रेतिश्रीमत्स्व
यंभुवे विभुः योग्यतावशानोपत्रवासनायस्यतत्रमः
योज्यनत्वन्नेवास्मिन्निति श्रीमालिनीमते वदन्नेषामा
ग्रुपायनदीक्षायाः प्राहमोगुरुः नचापिकारितादीक्ष
विनायोगास्तिशांकरे नवयोगापिकारितमेकमेव ।
त्पयाभवेत् अपि मे त्रापिकारिंतं त्रिकिषशिवदीक्षया
रत्यस्मिन्मालिनीवाक्ये साक्षात्मोक्षाभ्युपायता दीक्षायः
कायता प्राच्यग्रन्थेन प्रनरुच्यते पारम्पर्येणसंस्कृत्या ।
मोक्षभोगाभ्युपायता येषामप्यवसायोस्तिनविद्याप्र ।
त्पशक्तिः गुर्वोपायमिदंतेषांविधानमुदितंगुरोः २
तिश्रीमन्मतंगाद्युक्तामोक्षाभ्युपायता सम्यग्ज्ञान
स्वभावाद्विद्यासाक्षाद्विमोचिका ग्रंकंतनैवतत्वानां
कार्यकारणभावतः हेयादेयत्वकथने विद्यापादद
तिस्फुटं तथाशास्त्रेऽतयेषांदीक्षावर्णासमाधयः मे
विद्यापूर्वकायस्मान्मोक्षाभ्युत्तमोत्तमः ज्ञानेवशास्त्रा
तन्त्रापिश्रावणोनादीक्षितोगुरुः एतोप्यसंक्लिष्टपामाद्या
यपोगादीक्षतवाहक्रतः यतन्त्रशास्त्रगुरुणायोजितोमो ।
फलप्रदः सर्वितन्नाचितयातितत्वानीमक्रेषुगाकिल
यष्यतीशप्रसादेनदिव्याकाशेनयोगपता गुरोःशिष्या
स्वतेनैवप्रतिदीक्षायपयोगिता ज्ञानमेवतदादीक्षाश्री
वैशिकनिरूपणात् सर्वेशास्त्रार्थवेत्त्वमकस्मात्स्वाम

जायते इति श्रीमालिनीनीम्नायः सांसिद्धिकसंविदः स
उत्तमाधिकारी स्यात् ज्ञानवान्गुरुरुत्तमः प्रासनेवाप
रेभ्योवाहितार्थीचेनपरिहितम् इतिश्रीमालिनीनीम्ना
तत्सर्वंप्रकटीकृतं ज्ञानयोगपालस्थाकेविसृयोयोगर्भं
लयापरे दीक्षायोगपायोगयोग्याइतिश्रीकेरणोविधौ
नेशोकलत्रगाः कर्मयोगज्ञानविशारदः उत्तरोत्तरता
भूमाल्लभोगुरुरुद्दीरितः ॥ सचशाग्रुरुकशास्त्यन
मपानपविविनंत परीस्यपृष्ट्वाशिष्यंदीक्षाकर्मसमा
चरेत् इत्थंसंस्थञ्छास्त्रवशिष्यपृष्ट्वागुरुः स्वयं फ
लेप्सोर्ध्येयसेपारकारकायनमारभेवासनाभेदतः
साध्यंप्राग्वन्मंत्रप्रबोदिता मेत्रमङ्गायइत्यारणाद्दीमे
साधारणाख्यातिः वासनाभेदतोभिन्नेशिष्याणांवश
तः फले साधकोद्विविधः शिवधर्मालोकेजितस्थि।
तिः लोकधर्मीफलाकांक्षीशुभमत्स्त्राशुशोजितः द्वि
धासुमुक्तनिर्बीजः समयादिविवर्जितः बालबालिश
वृद्धस्त्रीभोगभुग्व्याधितादिकः अन्यः सबीजोयस्येष्ट
दीक्षाकाशिवशासने विद्वन्ह • सबीजासमया।
त्मिका दीक्षानुग्राहिकायासाविशेषसमयात्मतैः
शुभाशुभावयेत्सम्यक्कर्मणांशाश्वभाविनां मुमुक्षोर्नि
शेषत्वम्प्रारब्धंकेनशोधयेत साधकस्यतुभुक्त्यर्थं।
सिद्धमेवविशोधयेत शिवधर्मण्यसौदीक्षालोकधर्मी
पदाणेसी शुभमेवापिणामेवनशुभानांतुशोधनं लोक
धर्मिण्यसौदीक्षामेशुगायनवर्जिता प्रारब्धंदेहमेदे
नभुंक्तेसावशिमारिकं धर्मोधर्मपातिपर्वेषुगृकोप्यस
कलकले।

समयाचारपाशेन निर्बीजायां विशोधयेत् दीक्षामात्रे
ण मुक्तिः स्याद् ज्ञात्वा देवगुरौ तथा समयान् निर्वाणदा सैव
निर्बीजा चेति भण्यते अतीतानागतारब्धपाशत्रयवि
योजिका दीक्षावसाने शुद्धस्य देहत्यागे परे पदे देहत्या
गे सबीजायां कर्माभावाद्धि युज्यते समयाचारपाशेन
दीक्षितः पालयेत् तदा एवं दृष्टः परित्याज्य विचार्य वै गुरुः
स्वयं अविनाशं विधिवत्तान्तादृशं वामनोऽश्रये शापान
शक्तिपातस्य दीक्षायत्न देशिकः अवज्ञा विदधीते
ति शंभुना विनिर्दिष्टा स्वयं तेन न दृश्यस्य कुर्याद्दीक्षा
स्वयं गुरुः अपि हेवाक्षाभिषेकादीक्षां यभितन शिशुः ।
भिक्षायां तेनिर्जावाप्यपनेपाङ्क्षरेव शिशुः दयायेन वि
शुद्धनयागयोग्यत्वमश्नुते नचास्मा शिवतापत्तिस्थाने
मावेशपदवः सपदि गुरोः कायस्तनोमो दीक्षणेन
मः शिवभावो विनाचास्य बहूपायप्रदर्शिता क्रियास्या
ह्रायद्रूपान स्नानन्यासार्चनादिभिः ध वह्निश्चतास्तना
स्वेषु क्रियास्व शिवतो हृदि मन्त्रपद्मममृतशिवम्
वेग समन्वयोः शिवीभूतो यदि स्वेन न तत्कर्तेसमीक्षते
शिवाभिमानिता पायेवायास्ते तन्नेमो तदः शिवोऽयं श
वपवाश्नोत्येव मायांयशिष्यो हे नतच्छयादाडा
भिमानो मोचकोऽस्मात् नाध्यात्मन विनावासनाध्या ।
त्संवासवर्जिते सिद्धता नाक्रियाध्यानहितं यं संप्रका
श्यते श्रीब्रह्मयामले देवशक्तितेन स्वरूपयन् श्रीमत
नरशावेव नाङ्गुलिः स्यादिपाश्चितः किंतस्यानेस वक्र
तत्राष्टिं संजनने भवेत् नत्र यासिद्ध दर्हादिमानेनिर्म

ततोऽन्यस्मात् प्रदक्षमेतोन्तरेतः स्पात्रैर्मन्त्रैस्त्रापयेत्ततः
स्नानं वै देवदेवस्य पञ्चामृतमष्टकमन्त्रके ततैव मंत्रदी।
मेनमंमलदोहेनिमज्जनम् तत्रैषमेवहृदयोगोरजोन्तः
पदत्रयं गतागतमभजेत्स्नाने पार्थिवेष्टनिदायके प्र
क्षमेत्रितमस्नूतमलः पंचागमेत्रितैः जलैर्हवादिपा
वानेकमादाता लयेत्ततः निमज्जेत्सगमूलाख्यजपर्व
तत्स्मयेत्ततः उच्चापाशेषमम्भोतिर्देवतागर्भमम्बरे
स्वर्यंजलेन मालिम्पानर्पयेद्दिस्वनर्पके देवात्मिन।
स्मनीमताइतोस्पमस्मभीतिकं सर्वमनर्पयेत्स्याणे
वीर्यात्मामवभास्करः ततोजपेत्परामेकाग्रगुरुः स्त्रा
यो गतः प्रतत्स्मयेत्समविनेललस्नानमिदंततेप्रग
केभस्मशास्त्रेणानमामूलनिवहेण ववक्रमसकृद्यदे
पंचांगैर्भस्ममेत्रितेभस्मस्नुष्टिमांगमूलनमेमूर्धादि
येत्ततः हस्तपादौजलेनेवप्रक्षाल्याचामनादिकं त
र्पणंजलरसेवंमस्मस्नानेहितैजसे गोरजोगमस्य
दिकेवायाह्लादिनिमज्जवाक गमागतिप्रयोगेनवा
यव्यंस्नानमाचरेत् प्रमलेगगनेव्यापिमेकाग्रीभूत
हृष्टिकः स्मरन्त्मेचपरासीनकत्यानिर्मलतातनः य
दिवानिर्मलाद्योम्न: पततावारिणातं स्पर्शयेन्म
रजपञ्चनाममस्नानमीदृशं पवंसोमार्कतेजः स्मृति
वभावनभावनात् निमज्जेद्दोतमालिम्पः कवायागो
नमायने प्राणैवपरमेशानोनिराकारमहाहृदः विश्व
निमग्नतैवतिष्ठेत्सुद्दद्मशोधकः इतिस्नानाष्टकं शुद्ध
उनयोलरमनमं सर्वत्रपश्यामेकं ततोमूर्धनि भुगनमुपाहरेत

पूजाध्यायमनसोषवीर्यथामिसहजिस्थिती अभेदं च
क्रमादेतिस्नानाष्टकपरोगुनिः एतायन्तु यहात्मानाम्
तेयोशैशिवात्मिकाः स्वरूपशिवरूपाभ्यां ध्यानानन्त
फलप्रदाः अनेन विधिना चार्योकर्मैयरादियोजनां कु
र्वन्मासममासाभ्यां परादेस्नफलं भजेत् तथाहियाग
सेवारेमंत्राः स्वयंभुविपार्थिवाः आघ्येअण्णायावदमीशिवे
शिवमयाइति श्रीनिर्माल्यशास्नेवनदिर्यस्नानिरूपिते
परादेस्व विशेषोस्तिवीरसाधकसेमतः रणारेणवीर
नलेवीरभस्ममहामरुत् श्मशानारण्यगगनेचन्द्रके
उग्रपाहितो आत्मानिर्धूतनिःशेषविकल्पानेकसंस्थि
तः स्नानाचाहाविग्रुणास्वेवीराणांविग्रहाष्टके श्रीमति
शिवसिद्धान्तेमध्यभीमसहादिना समस्तात्मनाममेन
तन्तनासमस्तगात्रिना कर्पूलादिगतेनान्तर्वहिःसंस्कृ
रपंचके कृत्वानिरीक्षणाप्रेक्षाचायनाध्यायगुंठने ॰॰
मेचवकस्पनन्माथेरूपेणाविग्रहस्यतर्पणं तेनात्मसेकः
कलशमुद्रयाचाभिषेचनं देवतातर्पणं दशाणाभ
पपध्याश्रिते सर्वतीर्थतपोयज्ञादानादिफलमश्नुते
मघस्नानेसाधकेंद्रोमुक्तः केवलीभवेत् यतःशिव
मयंसर्वसर्वं मंत्राःशिवाद्भवाः शिवशास्त्रानेभेदोस्ति
शाक्तकारस्तमतीचयः तामामानन्दजनकमय्यंशिव
मयंततः अतहेसविदः ह्रोणेरूपापिकृतभाजने मंत्र
ध्यानसमाधानभेदान्नानेनतपतन् अर्कस्नानेयतो
मासकर्माटौयोगमनावहं अग्रस्नानाष्टकस्यास्तिवा
मान्तरतथास्थितिः आन्तरंनयथोत्तन्तुयागस्तत्प

तं
५०
500

रिमव यतोरन्योर्धगास्यार्थमेगुलेव्याप्यसंस्थिताः मूर्ते
योष्टावयिपोकाः प्रमेकं द्वादशाततः पद्मामेकतमं।
स्त्रातंअंपादिष्यादिशोपिवा इतिस्नानविधिः योगको भे
रवेगणामलीकृते स्नानानन्तरकंतेगमयेमुद्रयादिश्य
ते भावंप्रसनमालोच्यव्रजेद्यागगृहं ततः यवेताग्रनती
दीरेकालिंगादिपद्मयते नहायामिदंतस्निहिविशेषा
यनमुक्तये प्रभ्यन्तरं नगाग्रांदिदेहांततः मायायोगिनं
साधकानामुपायः स्यात्सिद्धयेतनमुक्तये पीठस्या।
नेमहापागयोगंपशास्त्रेषुभज्यते नस्त्रवायामन्तराहृया
द्वारिदेहेवसस्फुटं यतः श्रीनेशमंवीरयरमेशाम्बरूप
यत नमेस्वाधापीठमाधारोयत्रांतसवराचरं प्रयंतक
मरूपंस्याद्दिरुनादद्रयंततः ५४ नादपीठं ह्रसंगितिर
रतिगणवामतस्ततः पीठमष्टयनींवेरुमखपीठत्रयं
विदं शांताकुंडलिनीवेदकलशंरूपपीठके देवीको
होजापिमोहतयाकुलागिरिः पुरः लालनैवेन्यवंवा
मिरितिमनोहरकत्रयं मेरुवर्धनवारैः ततयाकामम
ंरवारिः नवधाकथितेपीठम्रखपीठत्रयंविदं शांता
कुंडलिनीवेदकलशंरूपपीठके देवीकोहाजपिमो
हतयाहासोजयंतिका वाराणसीचकालिंगकुलता
ग्राहलानया उपतेजाष्टकेयाद्रसमयग्रदलाष्टकं
विरुद्वेनदविलाहालापलास्ः लीरिकापुरी माया
ख्यामरुदेशश्रीस्रपतेजाष्टकंविरुः हरूमयदलसंधी
नाम्रपंसंस्रोटकाश्रमा नालन्यंचनैपालंकश्मीरा
गालिकाहरः म्लेच्छादिराराग्रदिव्यकलदेवंच ॥

ऽवरके हि पर्यंहृदयसंवहात्रिपर्यंत्रयमेलकात् वत्नेष
र्यं शक्तिमतो लयानैवमन्वते नासान्तनालुरन्ध्रान
मेतदेहव्यवस्थिते भ्रूमध्यमस्तकेषु संज्ञोमध्यमेतदुदाहृ
ते नाभिकन्दमहानन्दधामतत्कौलिके चयं ॥ पर्वता
ग्रेनदीतीरेमेकलिंगेनदेवच क्वचानिवज्रनासंवेस
वितोप्राणागतः ततोदेहास्थितत्साद्देहायतनगो
भवेत् वासेनतादृशान्तःस्वयोगमार्गविशारदः दे
शः स्वभावाजायेतेपीठं तस्मात्सम्पृष्यते यथास्वभावते
न्तेक्षाग्रयमेयष्यवर्तितः तद्देशान्तेपरमेयत्नातयो
गी स्थितो क्वचित् तथावातन्मयो ध्यातिपायिता तेः स
मागमात् तथापीठस्थितो ध्यातितान योगादिपायता
मुख्येन शारीरन्तः प्राणेषु विविदपश्यतः विष्ववेतिक
मन्येः स्याहृदिभ्रूमध्याणे वैरं म्भेवसन्तर्वासेवतनस्तु
क्रफलार्थिनां स्थानभेदोविचित्रस्तु सशास्त्रे संदयोगि
नः श्रीवीरावलिहृदये समस्थानातिशक्तिकमलन्नगे
सुरपर्वेवनद्ध्याप्येमश्मशानमेकान्तशून्यगृहतोवर
तिनिर्ज्वेवनगुणास्थितरूपवारहृशाविवोपप्रवोकः त
दपि स्थितेव वक्त्रेषाशेरे वदिद्व ध्याभवेद्योगः सुसमीपेन
त्रयोगमध्यस्थानभेदः प्रकल्पते देशोपायानसायस्या
न्ताहिभावप्रसादतः ॥ अक्रचश्रीनिशाचारेस्मिन्हिसा
यनकोटिशो स्थानं सुमुहूर्णामांसंपर्कं शुकवावि
दे सुक्तिं स्थानजनितायदाश्रीलपद्मगते शरीरान्तं
तहासुक्तिस्तद्धापतप्रजनं यत्रयत्रहृदंभोजं विका
सं प्रतिपद्यते तत्रैव यामिवास्यान्तर्योगमध्येः प्रतितिष्ठ

तं
५०१

501

ति नामत्रगमामेतोलिमोज्ञानग्रम्यिकर्तनेनात् तस्त्र
संविद्दिकासाम्रश्रीमहीरावलीपदे गुरवस्तुविम
मौवासिद्दोवाविमलामतिः हेतविलभयाशापिया
गौकोयन्मनोरमे नियतिप्रणानायोगात्सामग्रीनस्त्वप
धीप सिद्ध्याभावैवेमसंतथापिनिर्गवलोनमं विम।
लीभूतहृदयोयन्तवघतेविंवयेन् साध्यनदम्पदार्थे
णामफलमायकल्पने उक्तंश्रीसारशास्त्रेचनिर्विकल्पे
हिसिद्धाति किम्प्यनेसविकल्पास्तकल्पाकोपिकृतेस
ति नदाक्रम्यवलेमेवाग्रघमेवादयःस्फुटः इत्यादि
भिःस्मल्वाकैरेतदेवनिरूपितं तस्मात्सिद्धोविघ्नके
वाप्तज्ञानपसमाधिषु तत्स्थानयत्रविश्रान्तिमुद्रदेवह्
दयंभवेत् यागौकःप्राप्यशुद्धात्मावहिरेवव्यवस्थितः
मांसमाप्तनःकुर्याद्दहिर्यागप्रसिद्धये मातृकामा
लिनीवाथपहितपवाक्रमाक्रमात् सृष्टिप्रयद्वयोःकृत्वा
देकैकंसंचशोहिशः ललाटवक्त्रेद्दक्कर्णनासागंडरदो
ष्ठगे हृद्यहृदयशिखाजिह्वविसर्गोनास्तषोडश द्दद्दा
मपोःस्कन्दवह्नेः कर्णाग्रलेनवेकचोवरो ट्नोक्र
मात्कंटांमृवीदिभुनिपानपेत् पवर्गपार्श्वयोःपृष्ठे
जठरेस्मघयोनव तत्रम्प्रमांसमसज्ञास्थिवसाशुक्र।
स्तरोषगाद्वैदोहस्तयोफानोशाखानदोन् इमेषमा
रकामामोमालिमानतनिरूप्यते नाशोत्कायस्स्टटावशी
गमालायमस्तके नेत्राणिवयवेनामांद्रेसमुद्दणाङ्गते
वकवर्गोरश्रावकटनानिद्रामवाविचवभयाःकंठ
दत्तारिस्कन्दयोर्धनयोरकोतोरस्तपात्वा— शाखाजठो
मूलकपालके॥

पश्च्छेलोलनौहीरसांसजीवोविसर्गश्चक. प्राणो
ह्कारः कथितः षत्तुद्रवनाभिगो मशान्ताः कुटिग
सोरुतश्चगमगानान्तुनोनथा पपेकावीनत्यवैन्नेजेव
रणागोवृद्धो ॥ इत्येषामातृकादेवीशक्तिसंह्लोभिता
यतः क्षमावेशान्ततःशांतानन्तः सापरमार्थतः श्रुमे
त्येवीजयोनीनांतोभाद्देसर्गिकोदवान् कोकोसिद्धिं
नावितरीक्तिवामूत्तेनस्वयेत् वीजयोन्यर्णसांकार्यं
वहुधाप्यपिस्थिते नथापिनादिह्रानोपक्रमोमुखः
प्रकीर्तितः फकारादिसमुद्भूताग्रकारान्तेनधर्मडल
सेयन्त्रसंविपासर्णासाशक्तिर्वधतेकथ्य अतःशास्त्रे
श्रुवक्त्रपाकुलमतलिकादिभिःभेदैर्गीनापिप्रसेध
नादिह्रांतेतिमालिनी शाक्त्रराशिर्भैरवस्यानन्तरत्न
यान्तरी सामातेवभविष्यवातोनासामातृकोदिता
मालिनीमालिताहेदेवीरिकासिद्धिमातथाः फलेषु
शक्तिनाभ्रजासंसारयानिषद्पदी संहारदानादाना
दिशक्तिश्रुक्तायतोरलो यकवेनस्मरन्नीतिशमुना
यानिर्दपिवान् शाक्त्रराशिर्मालिनीवशिवशक्त्यात्म
कंविदं यकैकशोपिपूर्णताखिवशक्तिस्वभावता
तेनमुख्यैवियोवीर्यस्वरूपवानयापरं मंत्रामध्याः
शतन्मासान्यंतेतत्फलप्रदाः ॥ उक्तश्रीपूर्वतेजैव
विशेषविधिहीनत्ते न्यसेच्छाक्तमाशोगार्यभिनयो।
नित्तमालिनी विशेषणामिदं दैन्नोहेत्वर्थप्रतिरूपि
तः यथेष्टफलसिद्ध्येवेत्प्येवेदमभाषत सांजना
प्राप्येमत्रागारुडयानतेपरं मालिन्यासमभिताः

ने
५१२

सिद्धैवलादेवतत्पुरूकये नस्मात्फलेप्ररयत्वमत्रेत्यर्थे
श्रमालिनी मसेजनापिचजपेदयत्नादपवक्रये इ
मेवंमातृकांत्यसेन्मालिनींवाक्रमाद्द्वयोसिद्धिमुक्त
नुसाराद्धावर्णानाप्रगपद्वयोः अत्रहीनहृह्रीमेनो
पिंडेसांगाविहानयोः वाचकोमासपत्नाभ्याकृते।
मासयवैककः पथवागनतुंत्रसत्रकोवानाद्दिपर्य
यः साप्रदायिकविद्यासेहृद्यकिंडाविमोक्रमात् अ
क्रमादयवात्यसदेकमेवाययोजयेत् क्रियया सि
हिकामोयः सक्रियाभूयसींवरेत् अनोज्ञशपिय
लसेभूयसीसफलायसा यस्तध्यानजपाभ्यासैः प्र
हीस्तः सक्रियांपरे संस्कृतैस्तेस्वयाक्रियांतानयेना
प्रभूयसीं भृगुतरयतस्सेवायद्याभीष्टंसमाचरेत्
शिवतायत्नेरेवायोग्येषांमासादिकर्मणा यवंमा
संविधायावंपारेविधिमपाचरेत् उक्तनीमेवनस्य
ज्ञात्वजपेन्मूलवाचकैः यतः समस्तभावानांशिवा
त्सिद्धिमयादयो भूर्णादयतिरेकिंवकारणाना
मिहावेया समस्तकारकज्ञातेशिवाभिन्नप्रदर्शि
ते प्रजोदाहरणांसर्वंमस्त्रतेगमनादिकं यथाहि
वाहककटकभ्रमस्तातेसमागतः अश्वःसंग्रामरूढो।
पितांशितोनानिवर्तते तथावेनाक्रियाभ्यास।
शिवीभावितकारकः गच्छिन्निष्ठनपिहेतंकार
काणांध्यपोजकानि तथैकाभ्यामसानिष्टम्याक्रमा।
हिषामिदंहवानं संपूर्णांशिवनाहोभवतीत्यत्त।
मिवस्करेन रवावष्टजनस्तोत्रेष ॥ ॥

स्माकं परमो गुरुः अहो महोरसः कोपि शिवधर्माम
योत्सवः षट्त्रिंशतोपि तत्त्वानां शोभयोर्हि समत्वे
नचैनाहं कर्मणि शिवविद्यावेशायेव नवं क्रवंति तेशे
वापवतामूर्णात्यति किं फलं विनापि ज्ञानयोगाभ्या
क्रियाभ्यासावेनादिका इथमेकासमापत्तिज्ञानाम्
रफलप्रदा ॥ साधकस्यापि तत्सिद्धिप्रदमेवैकतांग
ते विधत्रेदविघ्नं संसारसिद्धिं श्रीश्रावावहेत् एकैव प
रमेशेन विधिर्नीवनक्रमः केवलं स्मरणात्सिद्धिर्वा
च्छिनेति मतादिभ नदेवतन्मयीभावदायित्वं विकि
यायनः समस्तकारकैकात्म्येनाम्नाः परमेवश्च:
पष्ठाधारस्यतादात्म्येस्थानशुद्धिविधिक्रमान् यस्मार्च्य
मतदाधारकरणादानसंपदा यासक्रमेणाशिवता
दात्म्यमापिशेरते अर्च्यपात्रमपादानेतस्मादादीयते
यतः यस्तत्संजनता ग्रेतत्करणं शोधनेवं ने अर्च्यपा
त्रस्यविस्ताद्धिः स्पष्टं सर्वे हिशुद्ध्यति शिवात्मकरसस्य
संपर्कान्मासशुद्धिर्भविष्यति ऋचेत्रीपूर्वेशास्त्रेनदर्चा।
पात्रविधो विधुः नवात्मेशापि तत्त्वस्त्वं किं विदक्षुपक
ल्पयेत् तेनशुद्धं तत्सर्वं पदशुद्धमपितच्छुभं अशुद्ध
तावद्विज्ञेयापश्रुतच्छामनावयत् स्वभावदवस्थान्
वेस्मादशुवाशुपकल्पितान् तेन यद्यदिहेस्मसंवे।
संविदाच्छिदत्रग्रहान् क्रियतोपि तदंशे तेयोग्ययोग
तनीवतत् ॥ अनेनतन्त्वयोगेन यदासंतात्विहवते
संविद्वेतितदानंत्रयोग्यायोग्यत्वमादिशत् वैराग्यं
मनपवेहमिथः स्वपत्तिमासंत नत्यागविधाविह

ने
५०२
503

गुरुभिर्भावितात्मभिः उन्मज्जयति निर्मग्नां संविदं यतः
मुष्णतः अर्च्चयेयोगमानन्दोयस्मादुन्मग्नाचितः
तेनाविरूपदेहादिमयान्यविनिमज्जकं आनन्दजन
ने पूजायोगं हृदयहारियतः अतःकुलक्रमोत्तीर्णवि
कसारमतादिषु मध्यकादम्बरीशीधुद्रव्यादेर्महि
मापरं लोकस्थितिरवपितेमभ्यादेः पशुशासने प्रो
क्तामशुद्धिस्तत्रैव तस्य कापि विशुद्धता पंचगव्यपवि
त्रंत्र सोमचूर्णानपानयोः विधिश्चावभृथस्नाने हव्ये
कुलविधायिता नच पूजाविनायागः सर्वदैवतत
त्वता सर्वाङ्गनिर्वृतत्वमत्रैवपात्रहृदयाङ्गनिः पाशव
षोपिशास्त्रेषु तद्दर्शिमहेशिना योगान्यहेमनति
शामध्यगाशिरसोमिवत् मद्यो हे सोनमद्यो मावि
तिविप्रतिपत्तिषु स्मातीभ्रविजयते कोयः शिवाभे
दबुद्धिकः ॥ अतानवेददर्शिनरागद्वेषादयोयुसी
मुनीनोवचमिसर्वसिन्धामार्गोपोन्मूलनत्तमाः वेदे
ष्विदमत्येतद्भ्रमामिसपदिश्यते नविधिप्रतिषे
धतेधर्मयोरेकमाम्पदे अधतत्रनतद्रूपेतद्वाते
नतथातत्रः एवंविषयभेदोमोशिवकेर्भोधि।
कांक्षतिः कविद्विषयतत्वतावाद्यध्वावापकराय
दे तदाध्याक्रान्तिरेवातियागैवेतस्मिदर्शिनम् य
त्वंतंभूमहेकृत्वान्यासंदेहार्चपात्रयोः सामान्य
मद्यपात्रोभोगविस्तरैः योग्यमावित्त यागोपक
रणोपस्त्वरादायणगंसमाचरेत् प्रभामंडलकेदेवा
नुलिमायांचकाश्रुवे ॥

त्रिशूलार्कझषाम्लिकुमानरः तेत्रपेयजेत् योगिनीश्च
इष्यमैत्रैरोनमोनामयोगिनैः पकोच्चारेणवावायप
रिवारेतिशाह्निनाः नारोनामवलर्ध्यन्तेनमखेन्सशेने
मन्त्रः पवंवह्निः पूजयित्वाहारंग्रोसपयजयेत् गिरिशिरः
शासनादेवसद्दिष्टाविधिरुच्यते गणेशलक्षोहारोर्ध
दत्त्वामेनयोःपुनः ८ मध्येवागेश्वरीदिंदिमहोद
रस्रगनया क्रमात्सुदत्त्वामध्यतश्चैतेनक्रमेणाव
पकेकंपूजयेत्सम्मनदिकाद्योत्रिमार्गगा कालिंदी।
श्चागमेघाद्योरवदनाश्चः स्यशारवयोः श्रयोदद्दस्मन
न्नेशायारशक्तीश्चपूजयेत् हारमध्येसरस्वत्यासहाहे
पूजयेदमी पद्मापारगताः सर्वेपुष्पुनाविघ्ननाशकाः
पूजनेपूर्वंवनंशेदीपकदृयकाल्पितः श्रवेश्वध्यसमा
लेभनन्मनेवेयवदनैः पूजांकुर्यादिहार्चेश्चाघ्मनम
इष्ययोगिनैः पकोच्चारेणयाकुर्यात्सुवःस्वदेवतपूजनं
रहस्यपूजांवेकुर्यान्नद्वायपरिवारकं द्वाःस्थाश्चपूज
येदन्तदेवाग्रेकल्पनाक्रमात् त्रिमात्वगमंक्रसमन्न
लहेयमन्याविघ्नवत् प्रविश्यप्राशिवरश्मीहृदृशावेशमं
वलोकयेत् दिग्योस्त्रेणचवमीयाश्चादयहमणारिव
लाः नयोनरापाशभिमुखोमुमुद्रस्वाहशायवा वद
नयाश्वघोराग्निःपाशान्तुघ्नातिवन्यकान् यथास्मिन्नं
रिपदिनामकाविलूवीपगादिभ्र प्रमयोद्देनलस्याःस्ता
देकस्माश्रमथाह्निनेः ९० उपाधिःपूर्वनादिष्टशनिवेन
न्ककंतंदेशा उपाधिमाद्वेनतयावैविश्राययकस्यमवेत्
नस्मात्सवित्सकाशायमूर्ध्नोभासनभागतः पूर्वादिर

ने
५.५
504

ग्विभागाख्यैवैविश्वोल्लेखइमेदः तत्रयथ्यात्प्रकाशेनप्र
काशीकरणात्मने तेदेविधंप्रकाशात्मस्पर्शोयोगप्र
धःपुनः किंचित्प्रकाशतामध्येनशेदेतिसमुद्भवः किं
चित्प्रकाशयोगमसंस्पृष्टंप्रसरत्युनः परांमुखेन
तत्स्वादितिदिग्द्वयमागते प्रकाशसंमुखेयनगृ
ह्णातोदीक्षकवासिकः यत्रतिष्ठदक्षिणंतत्प्रकाशस्या
उक्तल्पनः दक्षिणास्यपुरःसंस्थवाममभिन्नपदिश्य
ते तत्प्रकाशितमेवानुस्पर्शसामंतदेवहि यवमा
शावतत्केस्मिन्नप्यविश्रांतियोगतः चतक्रमवा(
नेनाहोदिशस्तत्रकल्पिताः पंचप्रकाशमात्रेस्मिन
रदेपरमेश्वरे दिग्विभागःस्थितोलोकेशास्त्रेवपरिभ
ष्यते क्रमात्सदाशिवाघोशः पंचमेवतनुर्यतः ईशाख्या
वोरवामाख्यमयेनाभेदतोदिशः ९. ईशऊर्ध्वप्रकाश
त्वात्संवंवक्त्रंप्रसारियत् पुरुषोदक्षिणास्त्रोवामेशः
स्यातमोघकः परांमुखतयासद्यः पश्चिमः परिभा
ष्यते पातालवक्त्रमधरप्रकाशतयास्थितेः स्वमरुद्र(
क्रिन्तलभूत्वानिवक्त्राणामुख्यादि मुख्येनेनस्वमेवोर्ध्वप्र
काशामयमुख्येन तदेवमुख्येनोधोपालादेप्रकाशोयतः
स्फुरं मध्येतयत्प्रकाशंतत्प्रकाश्यंनचेतरत् प्रकाश
माहिश्यमानमतोस्मात्रिकालतदृश्यं पंचमेवततनोशग्र
स्याविक्षादिगीश्वरः तथोमेशास्त्रपातेशाविस्तृत्तातर्थं
स्थितः ऊर्ध्वाभिमुख्यकियोगपतादिमोवोनस्वपंचम नव
कंतोभेदमयोस्थितिसृष्टिप्रभृतयः दिग्विभागस्ततस्त्रोस्तिवदनानांचतृष्ण्या
त्. पंचमास्यपूजित्वेतोपरित्यक्तनिजात्मको ततोवस्त्राणमध्येपिज्ञानश
क्तिविमोरविः ॥

दिशांविभागंकुरुतेप्रकाशत्वेनतत्रनिमान् तथाहिवि
भुवनयोगीयतःपूर्वंशब्दरूपते तत्पूर्वंयत्रतुच्छायात
स्पश्चिममुदाहृते तस्मिंस्तिग्मांशिरस्ययस्त्वयनत्नट
दिशः ॥ तदेवबंदतेजोभिर्भातिजाज्वल्यमानवत् तम
सोवतिवासेनतत्रासावविवितेस्मनात् ततएवहिसोम
त्वनेवापिप्रकाशके यत्रासावेस्तमभ्येतितत्पश्चिम
मितिस्थितिः तत्रैवपश्चिमेयेषांशाक्वकाशावलोक
ने तदेवपूर्वमेतेषाययथाधनिरूपिते सामादिकृत।
वानस्यफलदायिविपर्यये विविधफलसंपातिप्रका
शादीनिकायतः इयंसृष्ट्यायाद्यादिकसान्मानिविशापि
ताहृशी प्रतिष्ठितामहेशेनाविश्वतहृपयाशिला किंवा
तिवङ्नायासौयष्टान्तस्ममुखादितः दिशोपिप्रविभ।
ज्येतेप्राक्त्वयोत्तरपश्चिमाः स्वात्रसारकृतेनवरिव
भागंसदाशिवः प्रतिष्ठितकेमिवसर्वाविश्वविभ
नः स्वयाप्रापिदिशः स्वशाःशक्त्यायासपिशरतेतेहि
प्रकाशशास्त्रेशाःप्रकाशात्वविधायिनः प्रकाशस्यप
देशत्वंसम्भवेयतनम्मरः स्वाग्निरहतभीमवेषमोर
तस्त्वहृतिमा प्रकाशोवरुणास्त्वभूवाचस्याहापूरुष्य
ते भावसेवयपयोगेनवितेशस्तन्त्वयोविभुः २० प्रहृष्ट
रविग्रहेणानन्तोब्रह्मेत्यंहृकोविभुः प्रकाशस्यैवश
केशालोकपालस्तन्कोनिता इयंस्वाधीनरूपापिदि।
क्ताशीरूपादिश्यते तत्रसर्वोहिनिकम्पप्रकाशात्प्रप
यते सर्वगोप्यनिलोयदृष्ययनेनतापन्नोविनः प्रवृत्तः
स्वाकेयोकृयांहृमातिनीरदनादिकं तहत्सवेगतास्सर्वो

नं
५५५
505

इन्द्राद्याः शक्तयः स्फुटं साधकास्त्रासमेतुद्वन्द्वात्तत्त्वे
षफलप्रदाः पंचस्रूपंदिगीशानत्वस्लविसीशसो
शिवैः अधिष्ठिताः समाधास्रदात्रीनमफलप्रदाः सा
धकोयस्त्ववादेवमेद्वलेवसमवाभनेन स्थितस्तदनु
सारेणामध्येभवतिशंकरः सहिसर्वमधिष्ठातासा।
धकेनेतितस्मयः सोरः प्रकाशनतत्वेवैश्वर्यस्यादिस्व
वस्थितिः तत्स्थाभ्युत्थितनावरस्यग्रहीतन्दक्षिणामहः उ
दङ्मुखः सामाभ्यांसंग्रहीतेपूर्वतोमुखाः उपविश्यपु
नस्थानेदेहशुद्धिंसमाचरेत् अंगुष्ठाग्राकालवह्नि।
ज्वालाभासरमुत्थितं अर्द्धध्यानात्तच्छिखाभिर्वह्नि
लर्देहेतनं दाहसंबंधसपवोकोधसकमश्चसंचित
तेजस्तथाभिलापाख्यस्वविकल्पनशोभितं तेनमं
त्राग्निनादाह्योदेहेपुर्यष्टकेनथा देहपुर्यंकारस्तावि
धस्यादेवनायते नहिसद्भावमात्रेणदेहोसावन्यदेह
वत् अहंतायांदेहत्वेसाधस्यात्तदेहत्वे नदेहसं।
स्कारभोगस्तत्वेनाध्यपस्थितः तेवमेवाष्टनाधूपातेष्टे
कूटविदात्मनि तस्मिंश्चैवेनिरस्तेगेसमापतितस्तु
पागतः संविदः स्रष्टिधर्मत्वादायामेतेन रागितो
सैवमूर्तिरितिख्याताताररसविन्दुहात्मिका ततोन
वात्मभेदेनन्यासमस्तनोदयात्मकः अंगवक्त्राणित
सैवस्वस्थानेषुनिवेशयेत् अथमातृकयाप्रावनत
तस्यनात्मकः चितत्वन्यासनावाप्य ततोवा
गाष्टकन्यासः शिरस्त्राणान्तकं ततोपिशिवसद्ध
वमामः सांगाप्यमंत्रतः अमंकृतेनपंचकास्सिद्धयनन्तुत्थत
पामवेत।

उपास्य मर्थ्येन त्सांगं षष्ठे मासे नियोजयेत् तेनान्या
स योगेसौ भगवान्मतिशेखरः ऊर्ध्वमासेन वा स्वस्य
स्वत्वेन्यान्यामता एवं भैरव सद्भावना येश्वरं त्वत
यायदि उपास्यता नंतस्याने योग्य स्यो रतिशेखरः इथ
श्री पूर्वशास्त्रमे संग्रहाय मह्यपयत् शंभुनाथान्यास
विथौ देवो हि कथमन्यथा ॥ ४ ॥ मासे विवर्णिते शक्तिम
गाम्यस्यन सान्निहि मूर्तिः संक्षिप्ति तनं वे य स्पष्टो मूलंग
संयुताः शिवः सांगस्त्र विंशे यो न्यासः षोढा प्रकीर्तितः
प्रस्यो परितनः शाक्ते ऊर्ध्वो न्यासं व षड्विधं परापरां सव
क्रां मातृकतः मालिनी पश्चात्परां विविशयाशि
त्वा हृदयादंग क्रमात् ततः केवक्रके देवसनाभीयुग्यथ
क्रतः नानुयादेथ्यवोघ्यथ्ये ततो वियोगपंचके तत
त्वा वाहये छक्तिमारसंभावरूपिणी योगीश्वरीं परा
पूर्वां कालसंकर्षणी अथवा पुंगवक्रपरीवारशक्ति ह
दश कार्थिको सायानुष्ठान भेदेन न्यासकाले स्मरेत्
रुः परैव देवीति तयं मथ्ये यामेदिनी स्थिता सानव
ख्टविन्यासमद्भावे य प्रकीर्तितः सारशास्त्रियामले
च देव्यालेन प्रकीर्तितः मूर्तिः संवका शाक्तिस्त्र मूर्ति
रयमद्याष्टके पंचांगानि परा शाक्तिर्न्यासः शाक्तोपि
षड्विधः यामलो यं महान्यासः सिद्धिमुक्तिफलप्रदः
मुक्तो कार्यो पुनः पूर्वं शाक्ते न्यासं समाचरेत् गुरवत्तं
त्रयी यन्यासद्वय मुदाहृतं ॥ ५ ॥ मुमुक्षूणां न पादादि न
न्कार्य संहृतिक्रमात् यावतः कीर्तिता भेदाः शिवशा
क्तं उग्रावकाः तावत्त्वमेव मेव न्यासः षोढैव कीर्ति

नं
५०६
506

नाः किंवा वायस्तथो मेत्रः सतत्रांगसमन्वितः षष्ठः
स्यादिति सर्वत्र षोढैवायमुद्गाहृतः मुद्राप्रदर्शने।
पश्चात्कायेन मनसा गिरा पंचावस्थानाग्रदाघाः
षट्स्वनुत्तरनामिका षट्कारणाषडात्मतान्वाद्धि
शतत्वयोनने पंचेदामहाप्यासेक्तेनेविश्वमि
देहतात् देहनादात्ममापंनष्टेट्स्ट्वि प्रकाशयेत्
मूर्तिन्यासात्समारभ्य पादृष्टिः यस्तानमाप्रभेद।
मानीयक्तेनाष्टहाप्यासवलक्रमात् तेनैयेवादयन्म्
ष्ठः पाशदाहविधूनने कृते शांते शिवरूपः पुनः
किमवरोहति शनैने ह्रस्वतोपस्ताः परमार्थे हि शांभ
वे नविडंस्तस्वसंवित्तिस्फुरत्तासारवर्जिताः नखल्वे
षशिवः शांतोनामकश्चिद्धिभेदवान् सर्वांतोर्योधवा
हृद्गोचरतत्वोस्तिस्फुरद्वित् महाप्रकाशरूपापियेयं
संविद्विजृंभते साशिवः शिवनैवास्यैवस्वरूपावभ
सिता तथाभासनयोगातः स्वरसेनास्यंजृंभते मा।
समानतयाभेदः स्वात्मनोभेदएवच भेदविजृंभि
तेमायामायातविजृंभते प्रभेदेजृंभितेसेवमायासा
नाशिवात्मना मायाप्रमातानतद्रूपविकल्पाभ्यास
पादवान् शिवएवनतदभ्यासफलंमामादिकी
र्जिते यथाहिद्रुष्टकमांसीत्येवंभावयतस्तथा
नथाशिवोहंनाम्यास्मीत्येवंभावयतस्तथा पत
देवोच्यनेदार्ढ्यविमर्शहृदयंगमे शिवेकान्त्या।
विकल्पोयद्दारिकानिर्विकल्पना प्रमयात्स्फुट
साविमर्शप्रवर्तिनः कल्पनापाविरहृप्यारूपंप्रामन
पमतः

तेनाभिज्ञैर्बृहद्वदास्वतंत्रेच्छावशादयं मातृमित्राण
त्वष्ट्रादिः स्वतत्त्वानविकल्पयेत् प्रमातारि स्वतंत्रात्मावि
परीतस्वधर्मतो ग्राश्रिमानोऽश्रमतत्त्वरूपेनिश्चियम।
जाति ततः संसारभागी यतथा निश्चयशाति नो निया
हि निश्चयहारामविकल्पस्थिति श्रयेत् येनतोवतमो
हि कशक्तिनमेलताद्भवः ततः शेतामत्न्यासकारि।
णावेतिवर्णिते एवं विश्वशरीरः सविश्वात्मतां गतः स्व
दे न्यासमात्रात्तथाभूते देहे ध्यानादिनावेयेत् एवं मे दे
णाविन्यासं स्वेयान्मलमेवतः भूयनैवेम्यत्नमायेत
याव्याससमासतः संसारवामाचाररतात्संवेवामकरे
णात कुर्यान्नर्पणायोगंचदैशिकस्वच्छनामया वामश
हेनगुरुश्रीमतंगाहावपीरिते वामाचाररूपेशमधीया
गेकुर्यादिति स्फुटं श्रीमद्गंशिवाशासेतथाश्रीगम
शासने सर्वतोर्ध्वेभूपस्पएपसर्वेपस्तेभूयस्फुटे तस्फुटे
कोटिगुणितमनामानर्पणामियेश्रीमत्रान्तिशिखा
याचश्रीमत्स्वानन्दनशासने तत्रकेस्वत्न एणायास्व
स्वात्मकृतोभवेत् शेषंवामकरेणोवहज्ञाहेमत्रपादे
के एवमानन्दसंपूर्णस्सर्वैः स्वविवर्जिते यागेन देहे
ध्यायभावयेतशिवात्मके गाजितेविषयोन्मुकोपारे
मिमेविलापिते देहे किमर्वाशिष्यतशिवानन्दरसात्
ने शिवानन्दरसात्मपूर्णोघटो यथाततनानिर्भरे देहनिवा
निशेषप्रपञ्चवर्यापाच्छिवात्मकः विश्वात्मदेहविश्रान्ते
त्समहिंगानिष्ठितः वाय्वलिंगवतदेवत्वयोदितरिवं
त्वति ॥८॥ तावन्मंत्रात्याविश्रान्तेः संविदः कल्पिताः क्रियाः

तं
५१०
507

उन्नतोरस्य योगिनः साध्यात्र शिवात्मना ततो वेधा
येकतेऽस्मिन् शिवाभेदमयं परे आनन्दरसमंपूर्णे वि
श्वेदेवततन्यैश्च यथैव देहे दाहादिमूर्जानां नन्दद्देव
हे अवेधावेधिकर्तृत्वं समासमस्य योगिनः कानिद्
यानि योगोपकारवरनिवोदिते सिद्धिकामस्य त
त्सिद्धेः साधनान्येव कारणं मुक्तिकामस्य नो किंचि
न्निषिद्धं विहितं वा नो यदेव हृद्यं तद्योगिशिवसंविद
भेदेन कृत्वा वेधाचेन हि सर्वं प्राप्तिं तेन क्रमादिके
कृत्वाशतेन स्वात्मानं पूजयेत् परमं शिवं अवेधा ता
वेनादन्तस्त्वसंकीर्णताभयात् अवेधावेधे क्रमं
र्गर्भादेवावेत्नाकृते अवेधावेतदन्तर्भूतमूर्धवद्
नित सैगतोरुमयेयोगइष्टश्च ध्येव केवल यवेदे
हस्तन्यपिनाप्राणाधीमूर्त्याविग्रहान् अन्योन्यतन्मयी
भूतान्पूजयेच्छिवतादृशे तत्र प्राणाश्रयेन्न्यासे तु
विरचितेसति मूर्त्याधिष्ठानतः सर्वमेकयन्त्रेन पू
न्ते :: मस्यदाधारशक्तितनाभ्यपस्थलरेगुलं यत्र
नीरवेतेनस्वमेयपारप्रतिष्ठिते: पोतरूपमरुत्क
मेस्वभावंविश्वस्फुरणात् प्रत्येकमंगुलेन्यस्य त्र
नस्कोऽमगर्भके ईषत्समन्तादमलमिदमाम
लसारके ततोऽरज्जमनन्ताख्यं कल्पयेद्दूलिका
वधेः तन्मात्रादिकलान्तं नहूर्ध्वेग्रन्थिनिशान्ता
कः तत्र मायामये ग्रन्थाधर्माधर्माभ्यामष्टके व
हिमागादिमायादितन्मूर्तिर्विभवस्तुयोः मा
याग्रन्थिकधेश्चभूर्मोदि अन्नायसुत्रविकिं ॥

शुद्धविद्यात्मिकां ध्यायेच्छदनद्वयसंयुतां तस्यान्तर्वेश्मि
तेभागेत्तेलविकाग्रलग्नपीठः प्रकाशयोगोध्यैवरहेम्रा
वरसनाहितः दलिताग्रवर्तिनो न्यसेच्छक्तीनां नवकं ह
ये विद्यापद्मतनस्त्रोक्तमपिप्राग्दर्शयतेपुनः वामाज्ये।
ष्टारौद्रीकालीकलविकारिकेवलमथनीहृन्दमनी
चमनोन्मनिकाशंनाथकबापहृद्वरच्यमान विद्योत्त
मिक्रन्नेच्छावामगीशान्यालिनीनयावामा ज्येष्ठारौद्रीस्थितं
कालदहनवत्सकाः ॥ इन्दुकेसरमध्ये तु सूर्यंद्रदह
नत्रयं निजाधिपैर्जलविष्णुर्हरेष्वाधिष्ठितं स्मरेत् मायो
तीर्णं हृदि पद्मं पंचस्ताहीनापुरोदितं प्रासनं तत देवस्य
ननमायोजनोजितं रुद्रार्थे वेश्वरदेवं तत्र्यैव सदाशि
वे ज्ञमेनस्थचमहाप्रेतरतिपाश्वेषुभवप्यते समसननव
आसनान्महाप्रेतः प्रबोधनः प्रकर्षगमनाश्चवली
नोयत्रानदनेत्रोजनत् विद्याविद्येशिनः सर्वेसन्तरोनरना
गताः सदाशिवीभूयतनतः परंशिवपदाश्रिताः अतः
सदाशिवो नित्यमूर्ध्वं हृग्भास्वरात्मकः कृशोमध्यवदे
वस्मात्प्रेतो महासनादितः तस्य नाभ्युत्थितं मूर्धरन्ध्र
यथाविनिर्गतं नादान्तस्मरेच्छक्तिव्यापिनी समनो
जले प्रागाद्यधहिर्षकृतं तत्प्राणोन्मनसं त्रयं पंकजा।
नां सितं समविंशदात्मेदमासने प्रचसर्वाणि तत्त्वानि
भेद्यागान्निपतनतः प्रासनत्वेनाभिर्नेहिसंविहारि
षयः स्मृतः एतान्यचतत्वानि लीनानि परभैरवे ता
हीनानाद्यमहाख्यानि भिदेवास्य त्रयोजने ॥ श्रीमद्भैरव
वोपिकालाग्रसारेवधारेतत् पद्मान्यवनन्तत्वानि ह

तं
५१८

508

नकतेप्रयात्यते पूजकः परतत्त्वात्मा पूज्यं तत्त्वेपरा।
परे स्पष्टनादपरं तत्त्वजालमासनतास्पदं विद्याकला
तसिद्धांतेवामदक्षिणशास्त्रयोः सदाशिवांतसमनः
पर्यंतंसतयामले उन्मनोत्तमिहाख्यानमित्येतत्पर
मासनं प्रवर्तयित्वासनेपूजाग्रकपोक्ते स्वभावविवत् न
ग्रामनेपुरामूर्तिभूतोसार्वांतरोहृद्यो न्यासेप्युक्तमत्रैप
पमंकेसिद्धयोगीश्वरीमते सदाशिवंमहाप्रेतंमूर्ति
सार्वांतरंयजेत परत्वेनपरामूर्धगन्धपुष्पादिभि
ति विभाम्मूर्तिमयात्मात्वाहितोपायपरिकल्पयेत म
ध्येभैरवसद्भावदक्षिणेरतिशेखरं नवात्मानंवाम
तस्तदेवीवदेरववक्त्रं मध्येपरांपूर्णचन्द्रप्रतिमांदद
क्षिणतः परापरांरक्तवर्णांकिंचिदुग्रेणभीषणां प्र
परांवामशृंगेणभीषणांकृष्णपिंगलां भागवद्विधा
दृष्टाश्चैवत्रयाणामोदेदेहयथाक्रमः ततःसोकलितंपुरके
वपुरांसांविविनयेत क्रमभेदानुसारेणादिचतुःष
ष्ठ्याद्यादिके कपालशूलखट्वांगवराभयकमलादिके
वामदक्षिणासंस्थानचिन्तनात्परिकल्पयेत वस्तुतो
विश्वरूपा स्वादेव्योवोधात्मिकायतः प्रतनुवत्स्विनावि
न्यात्रसानाः स्वरूपमकये सर्वतनेगवक्त्रादिलोकपा।
लास्वपाश्वेमे मध्येदेव्यभिधाप्रभ्याव्रयंभवतिपूजिते त
त्रमध्यगतानास्वाद्योपनाम्नः सदैवतात पुगादिनिम
ने पूज्यंत्रयंभवतिपूजिते विस्फुलिंगात्मके
एपक मध्यगाकिलयादेवीसैवसद्भावरूपिणी का
लसंकर्षणीवोपसंज्ञानामिप्राचसर्वतः ॥

२०

सिद्धान्तेशैवसाकालीपरादेवीतिकीर्तिता। परानन्दमा
न्त्रकादेवीमालिनीमध्यगोदिता। मध्येमसेन्स्वरूपैरुवि
सर्वोत्तरमयीपरा। तस्याशिखाग्रेवकारोनस्यागादि
कोखिति ततोविधंविनिष्क्रान्तमूर्तिंतद्वादशान्तरेसं
देवपूजितेनेनसकृन्मध्येप्रपूजयेत्। श्रीदेव्यायामले
योमोपायोगद्यासरसंसिते। नासाग्रेविविधंकालंकाल
संकर्षणीतथा। मुखस्याश्वासतेः श्वासकलनीहृदि
कर्षति पूरकैः कुम्भकैर्वस्य ग्रसतेरेचकेनच॥ काले
संग्रसतेसर्वंरेचकेनापितावता। इच्छाशक्तिः परा
नाम्नाशक्तिस्त्रिनयबोधिनी। याप्यकर्षतियन्सर्वंकला
यारम्भंजनं। इत्थंकिलहृत्कर्मेच्छाशिवज्ञाकालात्वे
यावेश्चकेस्थूलसूक्ष्मैःक्रमशःसकलप्रलयाकेलो
भवतः शुद्धाध्वनसमाज्ञानाकलतोगताप्रवृद्धास्व
प्रविभिन्नकत्रिपयात्मकत्वेयथाविदोमंत्रवचनेभि
न्नेनाविलेवेयमंत्रेशास्तन्महेशास्त भिन्नाभिन्नता।
दिपान्तुशिवान्तः सोवितःभिने। तापवर्गलक्षिभेदप्र
सरेक्रमशोविकासमायेतः प्रमेयात्मासकोपर्णोव
रात्रयंगालितभेदिकास्तततः पयत्रयोन्मनमीन
दिदृश्यादामनत्वेन तापवात्मोन्यात्मकभेदावच्छेद
नाज्जिहासतया किलशक्तिरूद्धताययातिमाप्रमात्र
मायानः भेदकलनायकोटैरारम्यपतेनिजंनिजंरू
पं विश्रान्तंतेत्रिसेतासांस्फुटमेवलक्षेन समाध्येव
यकालक्ष्यपोगतोप्योन्यलयसंकारतः मावरस्फुट
विभावनागच्छनवननयान प्रमेयात्मात्मकभेदाव।

नं
५.५

५०९

छेदनकलनमेवग्रसितया स्वातंत्र्यमात्रसारा संवि
त्साकालकर्षणीकथिता ४ सेवच भूयः स्वस्मात्सं क
र्षतिकालमिदं बहिष्कृतेन संकर्षणीति कथिता।
मातृष्वेतेषु सद्भावः तत्वं सत्ता शामिर्मातृषु मायोन्न
यां शम्भु विष्णुजननीषु शक्तिषु परमार्थं हि स्वतंत्रं
मात्रं एषणाविधिक्रियात्मकमेतत्स्वरूपतो नवाच्छि
न्नं यस्मिन्सर्वावच्छेदादेशोपि स्युः समाप्तिमाः अवि
कल्पमिदं नयातीतिष्व्यत्रेन चाविकल्पपक्ष वदं
वो धर्मास्तस्याय धर्मास्तावतो धर्माः प्राप्तिपतितत्व
रूपः सर्वोत्कृष्टपराशिवनास्वच्छ इति भैरवपरसूना
नत्वं श्रीतमरे महायोगे स्वयमेव स्वयम्भः श्रीमाच
न्मुर्मेमावक्तत् वाययागेन पश्याना विनये पिसम
वेयत् प्रस्तान्तपारिवारे चमितितो देशिकागमः
प्रश्रीशरत्नो वा यस्तद्दिव्यविधांगपंचके शाक्तंगानि
शिवांगानितं पंचवात्रपुनर्हेये प्रसंन्यस्य स्वतर्दिके
मध्यलेवनसंज्ञके पश्चाष्टके षट्कपुगमचाराद्रैः ८
स्वयामले तथा द्वादशकषट्के चतुष्कं मिश्रिते हिषः
सर्वेशो हि गुणादीन्यमाश्रितेनेनप्रजयेत् लोकपा
लोमतः सा स्वान्हदिक्षदशसकमात् इत्युत्त्रि
शूलपर्यंन देवीतादात्म्यह्रनितः तिषु त्रयां प
यन्त्रिषु तनर्पयेद्देवतागणम् ५ ततोजपं।
सर्वोत्तपतिमन्त्रत्रिपंचधा एकैकस्यात्मकला
दमेदासापि सर्वेषाः नाभिहृत्कंठतालूर्ध्वकुंडेन्वत
नवत्समत्न मंत्रवन्तनत्रवेषेन तन्मध्याद पेदुर्ति।

दीक्षाकर्मणि कर्तव्ये दीक्षां येनाधनाग्रतः विकीर्णं दे
हदेवादीमूर्धस्थसमुत्थेनार्पयेत् द्वादशान्तमिदं शाग्रे
त्रिशूले मूलतः स्मरन् देवीवक्त्राग्रगमनक्रमः खेच
रतावेधेन मूलाधाराद्धिषट्कान्ताख्योमार्गाग्रभरणा
त्मिका खेचरीयं खसंचारस्थितिर्ध्यानलक्षणाशनात्
ग्रग्रखाखांभवानूलाभ्रामयेच्छ्वतरेगते शाकेनतार्थे
तावेनत्रिशूलवितयस्थिते तत्रिशूलत्रयोधोर्ध्वदेवीव
कार्पितात्मकः किंकिंननायते किंवा न वेति न करोति
वा एकैकामथवा देवीमेवं वा पद्मगं यजेत् यामले।
कांगवक्त्रादिसदसत्ताविकल्पनः इत्थंप्राणाख्यामप
दपर्यन्तेचेननेलिंग शिवीभाव्याचेनायोमानतेवाये
विधिं चरेत् बहिर्यागस्य मुख्येवसिद्ध्यादिपारिकल्पिते
ग्नन्तयागः स्वाक्षियापैश्यमहार्घपिनायशुः ९ यत्नासि
ख्यादिविमुखः सर्वहिर्यजनेतेपशुं प्रातमहायागरहके
नयेवामोकृतर्घ्यकः कृत्वान्तर्यागमादायधामायसे
णमेवेते हितातिपेहित्रनुदेससतेशीं दिशनयेत् ते
गोलगणग्रात्त्रेणवनाडनाप्यायनेतथा विशेठनेचसमर्के
गः स्वाधारात्स्विशिरामते गोमूत्रगोमयदधिपीतोराजंमम
वेधन्धखेः ऊर्ध्वीतेरंगषट्केन ऊ शाम्भूतेनवास्तयेत्
भूमिशोधं वा शिष्याध्यर्यं स्थापयेत्सवगव्यके पंचगव्या
नियवासिन्कुशाम्बुनितउच्यते पंचगव्यजलंशाखे
वायाभ्रुहिविमर्देके लौकिकामविशुद्धैर्हिमस्वरितार्थे
मयान्तरीम् ग्रग्रुद्धिदश्यमलीदंमंत्रादियदलौकिके
फादिश्रान्तोस्मरेद्देवींहृषिमादिशिवान्तगं ध्रुवोजा।

ते
५१०
510

लिंतिपेन्मध्ये पुष्पगन्धासवादिभिः तथैव द्वारयागे
कोमध्ये तेनाश्रुविग्रहे समस्तदेवताचक्रमपिष्ठा
तथकल्पिते श्रुतन्तनालेपमोदिपत्रेसथैयकर्णि।
के षट्कोणगन्धपुष्पाद्यैर्गणेशंसुघशोगयजेत ॥ अथ
तविघ्नसंशांत्यैमूलजपेनाविसर्जयेत सिद्धिकामस्तरे
तादावेनपाशुपतंयजेत यमोरिद्रमांगपाशमाहे
मारक्षकाह्वत तदस्त्रमंत्रमाहृत्यजमश्रुहाम्बुधारि
ते कलशेहृज्यपंचश्रान्तदास्वाधिष्ठितं स्मरेत ततस्त्र
मालिनीपूर्वंवास्तुयागक्रमोदितं देवताचक्रमग्रे
ततर्पयित्वाविसर्जयेत ततः कुंभपदामोदिद्रवद्य
प्रपूरिते पूजितेवाविते मूलमंत्रनामंत्रयेच्छते श्र।
मिताकंकरोपूर्वंमंत्रयोगेनचेत्कृतः नमेशासाय।
नेकुंभंवामभ्यकलशाविते ततः सौरदिगाश्रित्य
मेवालोकश्रुतयजेत गन्धपुष्पोपहाराद्यैर्विधिना।
मंत्रपूर्वकं ततःशिष्योपिकलशोद्धृलोधारोयपा।
तयत गुरुणाकुंभहस्तेनानबद्धोवदनाविदं भोभोः
शक्रत्वयास्वस्यांदिशिविघ्नोपशांतये सावधानेनक
मान्तेभावितव्यंशिवाज्ञया यतरैनेन्ततयायेना।
स्त्रिभोः शक्रमेककं श्रपासयेयतोमंत्रस्वस्तोव।
हायसीतितः ततपेडंपादिशिस्थाप्यःसकुंभोविके
रोपति दलितोणवास्तवावीनोस्थाप्याकुंभमसोपते १०
कुंभस्थाम्बुसमापाविहारितंमंत्रह्रन्दके तेजोरूपा
ङ्मनाथ्यातंसर्वदोषापपहारिपी श्रुतः कुंभमंत्रगणेस
वैंसंपूजयद्गुरुः पूर्वमाविधिनास्त्रवककर्णीविघ्नप
तेत

मथ्येगृह्णन्नोगम्यमंत्रलेपूजयेद्गुरुः त्रिकंयामलतै
काभ्यामेकंवामेत्रदेवते प्रयिकार्यविधानायतनं:
त्रेंत्रप्रकल्पयेत् शुद्धमंत्रादिसंकल्पसंकल्पेनमप्रव
के शिवस्यपाक्रियाशक्तिस्तत्कुरुमितिभावनात् प्र
मः खलुसंस्कारोविनामंत्रैःक्रियाक्रमैः पवेदेहेसं
त्रिलेवालिंगेपात्रेजलेनेव पुष्पादिभिशोभमुख्याः
संस्कारःशिवतादृशे उंकेश्रीयोगसंवारेनयाहिपर।
मेशिना वत्तदेशाविधेभूतेपुष्पधूपनिवेदने दीपेन
लेनयाहोमेसर्वेवैवात्रवंदिका नुहानिनयानिप्रोद्दे
पूजनयेद्धिहसद्गुजेत् आहारेमैथुनेमेवदेहस्याकर्म
कारिणी तादृशीयेननोरूपांसंविलिमपिशवते प्रक
मानत्रमिद्यर्थेकमिकाविधिरुच्यते ५॥ प्रहृशिवाम
त्रमयः संकल्पमेतदात्मकाः तेजवऊँ३वन्हादिशिवा
नेमानिस्फुटंस्मरेत् प्रवहितत्रापिदार्धनदार्पावलो(
केनात् क्रियमाणेकृतेवापिसंक्रियासुनत्रापिसा २
नयाहिकश्चित्प्रतिभातिशेष्यासमपाटवात् वाकेय
ह्मानिकाम्यादीनयायायवदुद्धृतो गेहेस्वमेकऊँहन
लेयवतन्मोगमतत्कृतिपरिकल्पने स्नानपीठार्पिवेष
नुष्यातिः संस्काराःस्वदेशास्वनःऊँ३गताः मध्यग्रह
णादेर्भहृयेनऊँशसंहानिस्युतिनिनाप्रोस्तुवेरेखाद्रि
नयोर्ध्वरेगविकाऊँशसमाहानिसुवाहिः निस्तत्ता
वतरश्रेदशलोकेशार्चनासत्राविधिस्व पयसाद
नमस्ताग्निनेनमारणंवऊँ३स्य भूमेःशिवाप्तये
शाक्तिर्विज्ञापमारणंचर्याः ततस्तत्पूजनेऊँ३क्रिया

शक्तिनयास्कुरे शब्दराशिं मालिनीं चन्यसेत्सकल्प
रूपिणीं संकल्पदेव्यायतन्स्थितिधामभ्यन्तरेरयात्मकंना
नस्तुकरूपेनेशाक्तिर्विद्यापसारणोदार्थ्यः ततस्तत्पुरुषे
नेक्षेरेक्ति,करणेनभूत्रिःपदोभ्यवलिलिपेत् ररुक्षान्तः
त्वभितेज्ञानेविमर्शात्मक्रियापदे रुफेन्नाताहिपंचा
गविसृष्टंज्ञानलीमले तेनपंचांगकेनेवबद्धतिदया
त्मकन्यकृत् जन्माद्यखिलसंस्कारशुद्धोग्निःस्वावर्भ
वयेत् पंचांगमेवपूष्यादिरूपकविनतादिकाःश
क्तीर्देयद्दश्चिगताःक्रियाझभोदिकाःक्रियाःततोऽवि
लागमदेवीचक्रगर्भापरापरा स्मरन्मूर्णाद्वतेवशा
स्थरवेदग्निसंस्क्रियाः तथामेवेशाशुक्तमसंकलेस
द्द्माज्वलन् वद्दिज्वालाग्निवंसकलतादात्म्याद्दिवतात्म
कः रूपेतत्संस्क्रियानन्तेशीशेभृचेंमरूपयेत् मयापि
दर्शितेनशुद्दबुद्धयःप्रविविचतो तेनात्रयोचोदये।
तितथावालस्यसंस्क्रिया वह्नौवद्गस्तथात्मयेऽस्यन।
वैश्यवंसंस्कृतेः तेनिरूप्यानीवद्द्तानयासिम्बुद्दर्शि
ते नातेग्नौसंस्कृतेशैवेशब्दराशिंचमालिनींपित
रोष्टनपिनासंपुर्हंयामविसर्जयेत् शुद्धाग्रभागमा
दायदर्शितेस्थापयेत्पृथक् शुष्यवाग्नःशिवांवामभागे
नादायद्भजुषा विदग्नैकमानीयतिपरदेणसंस्कृतं
शिवरूतिमिमानेनदृष्टेनदिविलोकनं सर्वस्यसंस्क्रि
यानन्तनतमस्येययतोमलं नवाद्भुतोरयोदयानेवा।
न्मसहितेनतत् शिवाग्रयेनारम्पूर्वं स्वाहान्तसंस्क्रियामभवेत् २ शिवचेतन्य
सामान्यव्योमरूपेनल्लेततः प्रागवदायानमायेयदेवीचक्रंचयोजयेत्
स्ववस्कंचंचमंपपग्नेपदयोगनेकेनकमाहुतः ॥

शिवशक्तिनयाभ्यर्थितयेकंमेक्रियानयोः ततस्स।
न्दर्शनान्यान्यसंस्कारस्यास्तिजीवितं इतिवक्तुंसर्वा
द्वीशाः श्रीपूर्वेणसमस्करोत् ततस्तिलैस्तैगोमध्याना
मांशुष्कवशाङ्कुरः कृत्वामूलेनर्पयेत्शतेनवस्त्रवान
या मुद्रावक्त्रषडङ्गेशेनमेषंवापिदृशांशतः सहस्रादि
कहोमोपितन्मेविनातुमारतः मेतविनेपिलेभादि।
ग्रस्तावासप्रथानता प्रथयंपश्चिंतुणीभावाच्छक्तियातं।
नविन्दति उक्तंस्वच्छन्दतन्त्रेतत्होदितोपिनशक्तिभाक
ननुयनस्यदीक्षायाकृतंकर्मास्याकिंफलं तथाङ्गम
शास्त्रतावामाशक्तिमयास्तथा मंत्रावधूतितंसम्य
गम्भूवकाशमहात्मूहू यावत्र्याहिकाशक्तिसेषांसाग्र
रुदीपिना योधयेत्सशास्त्रस्यानेकामोहंवनगयो
ननेकर्ध्वाधरम्यासादन्यामौन्नत्यमस्नरं सवक्त्रंशिव
शक्त्यन्मादायाम्यामस्तपूरितं १ समावित्रप्राणतत्वैशा
कान्त्यविधियागतः वामेस्वदेहेहृत्संदत्तिणेसोम
यामकं कण्ठयोगंविनिदित्यहृदमापीस्वयनेवान
ग्रथःकुर्यात्क्रमेशाणामूर्ध्वांधंसंनियोजयेत् प्राणाहिष
टकपर्यन्तेवाधायेग्रोचबन्धवक्रतः स्वगग्रामस्थमह्यादि
पतेदस्ततस्तुतमे नावद्धौमेचमुखेवोघट्टन्तेऽक्षतिते
पेत यद्यर्थेकिलसंबोधःॐइसयक्तिविवित्तः वाहः
प्राणःसवक्त्रवोवस्तेहःसंकल्पविद्वसःशम्पुनावा।
दितःॐइस्वक्त्रवास्यमनूत्स्वशे हादशान्तविवोधा
गौरुदात्प्रणांक्षतिंतिपेत् यष्यायष्याहिगगानस्तुमतेम
तहेमकः जलेविवंपुरुस्मस्यतयेयजापयंविधिः।

ने
५१२

512

साभाविकं स्थितं चैव इं वेदीमंत्रेणेन भः मायाबिंदुस्त
थैवात्मा नादः शक्तिः शिवस्तथा इत्यं व्याप्यव्यापकत्वे
विभेद्याभ्यन्तरान्तरे ततस्तः स्थानि पृथ्व्यादि मूलान्ता
नि तत्त्वाष्टमान् प्रविधारागनियतिकालमायाकल
लगा विद्यानन्तु तदीशेशाः सादाख्यशक्तिकुंडली व्या
पिनी समनोन्मनं ततो नादे नियोजयेत् ५ रेचकस्य
मध्यनाभौ सान्धिविंदुरुहि मदः घोषकं चेशिरमेनं चैष
सवर्णा नियोजने ततः शाकस्यपितृस्थलमंत्रसंस्कृतं।
वह्निना चरुः साध्याध्य वशिष्टे होममेन समकालकः
चरोवावीरद्रव्याणि लौकिकान्यथवेच्छया चरुसिद्धे
समस्तास्त्रक्रियासंत्रयोगतः ततश्चरुं समादाय
गुरुरात्मनः पुरिते सवेसचैवाकृत्वेव भक्तिमन्त्रं
मारतः देवानाम मध्यशक्तीनां मध्यगानां नवयंत्रवत्स
मंमात् सद्भावक्रमादेकैकशः पठन् स्वाहान्तम्
नवर्णेन चरो कृतामयशेषकं चरोरल्पाग्रिम्रूपतः
स्याजमनः पुनः भोज्यभाजकचर्वग्राध्यमेका
ग्रसाध्वितः स्वाहाग्रमवमयान्त्यात्मनैयाद द्वयं।
र प्रथसंपातनसंस्कारस्वैरा भोक्ता हृपि हितः भोग्यस्य
परमेस्वारे भोग्यं भवति यतः समुमैकान् सत्याना
मात नो भोक्ताभोग्ययोः ग्रन्योन्यत्र च संस्कारात्संगमा
वेच्छ पुत्र्ये स्थंडिलेऽग्नौ भक्त पार्थी भांगं भागं निवेदयेत्
भागनाग्रामेत्र नमि हृपशिष्यान्मनोरथ इथ्योवादेन
कलं ठाविता ध्यशानदांतेनः शक्तिपातक्रमाच्छिष्यान्स
सकलैनिः सेरहरिः नेचवांपवगाद्यवर्वकरशानमांन्ते

ग्रसुभोन्यत्र तत्रास्त्रहोमोप्यष्टशतं भवेत् नेत्रमुद्दिन
मष्टकं वह्ने नैयानवेवतान् ग्रनन्यहृदयीभूताय नादि
शंनिरोधनः मुक्ताफलारत्नादिकं सम संपूर्णाञ्जलिकान्
गुरुः प्रवेश्य पश्चिहलोपाग्रे स्वपवेशपवजानुभिः स्वे
यये देन लिंगे तैः शिष्यभाविताल्मभिः श्रनलिंगनरा
पूर्यन्ते षोडशावनः पटं दृशोनिवारयेत्सोपि शिष्याक
रितिप्रपति फलं दिस्यालोकितेमांत्रप्रभवोऽज्ञासिनेस्य
ले न ददावेशाव शाच्छिद्यस्तस्य यत्वेपपद्यते नथाहिद्य
कृहृदयस्तालाकानागगान्तव्य पप्पमेवशक्तिपान
संस्कृतामेवसंनिधिं ववरादीन्द्रियाणोहि सहकारि
गीताहृष्टे सत्यमनलसंदृष्टेप्रागपिमायेनयोगपता कु
तयस्ताहि विम्यस्तमेव देहस्थलं जनं प्रतिमादिवपा
संपन्नोविदुः सान्निध्यसन्निधौ यस्तमेशंशुभमगाः किं
वभूनाहिमुद्दिताः नयन्तीवेति तन्नस्थितदत्ते तस्तस्य हका
शिभिः ९ ततः स्वदक्षिणहस्ते दीमसर्वाधशरितं मेत्रव
केयने हामपाणिना पाशदाहकं तंशिष्यस्य करं मूर्धि
देहस्यस्ताधसन्नतेः यसेत्कमेण सर्वाङ्गे तैनेवाप्यव
संस्पृशेन उके दीक्षात्ते वेतमालासमातशोभिना द
मेन शिवहस्तेन समयीसविधीयते साधुज्यमीस्थरे
नवनीवतापीतियोगपता श्रीदेव्यायामलेप्यक्रमक्ष
गान्नास्त्रिमूलके वक्रे भैरवसमाभावयोपायष्टका
रके वामापरेणपानेसोमप्यानसूलपणापरे मालाकले
रूणाभ्राम्यमात्यगाणवपोषणे विनितनवहिर्हस्तेसम
न्हेलासमयीभवेत् पाशस्तोभायस्तस्येयानाश्रिफाग्ग

तं
५१३
413

रस्यतं पाशोर्वियोजकं मूर्ध्नि क्षिपेत्स हन्यते वह्निः अत्रे
नाशिवहस्तेन समर्पी भवति स्फुरतस्यैव भाविविधि
वतत्वपाशवियोजने प्रवर्तकत्वमध्यपेरतत्वेयोग्यस्तदे
शिकैः सपवमंत्रततत्वतोजपयागादिततविंत् निर्वा
णकलशेनादेनतर्देशरसंसिना अभिषिक्तः साधकः
स्यांगोगतेस्यपरेलयः यतेर्गुणाः समाश्रको दीक्षितः
शिवशासने चतस्थानसंहिताभितासंतयाष्टादशतत्व
रः दशाते ज्ञानिमार्गस्थाचार्यः सविधौ यतेन हाथिवी।
माक्षितः कृत्वा निर्वाणं तेष्ययोजनेन अभिषेकविधौ कृ
यंदाचार्यस्य गुरुनमः यतेर्वा के रिंदवा कं समर्पीशत्न
प्रवर्तत् सर्वत्रैवाधिकारी पामश्वरकारियदत्रेय प्रवर्के
देशिकत्वेनतत्संयोजनको भवेत् अधिकारीसत्त प्रुनः
साधनेभिनृयोजने यतनेत्रे समध्यारिक्तमादाभोनरके
यः आचार्यो न पुनर्भोहवैस्रवाहिकरावत यवंयसंग
निर्मीतयक्तंततनिरूपते शिवहस्तविधिं कृत्वा तेन।
संत्वहपाशके शिष्यविधायविश्रांतिपर्यंतध्यानयोग
तः ततः ॐ भस्त्वकलशे वह्नौ सान्मनितुशिष्य प्रणामंका
रयमन्ध्याहूनमाञ्चवलिं क्षिपेत् ततः शांकरमध्यध्यप्र
यामस्थाप्यमेत्रितो कृत्वा संशिष्यस्यारोपयत्संस्लभ
रं विधापयवू ८. शिष्यमस्तकविश्रांतिं कृत्वा तद्दर्द
शानतः भवन्तीणकलानालः स्वरद्वादशाको दश
न ततः प्रवेशानुक्षितकलाषोडशाकोनलः संपू।
र्णामात्माविशुद्धे स्वविश्राम्येद्वादशयोगिनोः स्वयं।
ध्यानपर्यंतं द्वादशान्ते तेनाक्रमेत ॥

पुनर्विशेषुहृस्वकमिर्यनिशाविपिक्रमः आयातनि
रः शिष्यो सौ निर्मलो शशिभास्करौ हृत्त्वकेपतिसन्य
नेवलान्सणाक्रशान्सको हृदनिर्मलचन्द्रार्कप्रकाशः
सत्यमोतले स्वमभाविशुभान्यनस्फटीभावनको
विदं उक्तेचर्यानोवक्रुषाप्याताहादशगोचरे प्रविश्य
हृदेयध्यायन्समः स्वाक्षुपमामुयात् आयातनिद्रवशे
शोगुरूरभ्यर्थशंकरे वरंभुजीतसमुरवलनोयादेन
पावने स्वप्नाशुभंवतपमोहस्वप्नकार्पितमानसः श्रात
गुरुः कृतानोपानेत्योभ्यर्चितशंकरः शिष्यात्मनोः स्वम
हृष्टावर्थविमेवलावलात् सहष्टवलवमामन्त्सवोधा
देकयोगतः बोधमाम्येपुनः स्वमसाम्यस्याङ्कशिष्य।
योः देवाग्निगुरुतन्मजाकारशोपस्कारादिकं ॥ हृया
स्रोमध्यपानेवाप्यासमासस्यभवत्तां रक्तपानेशिरश्छे
दोरक्तविण्मूत्रलेपनं पर्वतात्पुगजप्रायसयपुष्पादि
रोहणं पत्नीत्स्याहपिशापलनक्षुभप्रदाहनं तथा
पयेनहिरण्यस्प्लादोहिपरमफलं प्रतोग्यदशुभंतथ
हामेष्टस्नानकोत्सतः प्रेशुभंनाशुभमितिशिष्यभ्यः॥
कथयेद्गुरुः रुद्राहिशंकाविच्छेनयत्नः संघटनेमह
न् येषान शंकाविलयस्तेषां स्वमवशोधितं शुभाशु
भनतकैवित्स्यान्स्वप्नेर्थविचलताशान् स्फोटयप्रयोतिस
नात्मारानसोलिंगमावनः नर्कविनासमस्तुस्य सं।
त्वरः स्वाङ्कुभाशुभं नतस्तनामसोनामकथयोग्यो
विधोभवेत् सेवसाविग्रहंकश्चित्कविनकस्यापिवेश
गः सवेमानिकचे शापिभाजनेयदिनामसः किंनतः

सोधमः किं वा पुनस्तस्य हि पर्ययः आपातशक्रिया।
नोपदिष्टा विनापि गुणास्थितेः विधिज्ञात्मा भवेदवबुद्धे
त्वर्थसमाहितः ततो गुरुः शिष्यो मंत्रपूर्वकं देवता
वेनं देशयेत्स्नातं कुर्यात्संस्कुर्यात्तेन ततो गुरुः ५ हृ
दादिवक्त्रषट्कस्यान्यस्य दीर्घषट्समाहितः स्पृशेच्छि
ष्यः प्राणप्रतिष्ठार्थमेकं वाष्टसत्क्रियाः हृदयादिहि षडंके
तेनोपस्पर्शपवित्रितः आहारवीजभावादिदोषध्वंसा
ध्वे विहितः वृद्धदेवं च संस्कारषट्कं तत्स्याद्धि जः स्थितः गर्भा
धानं पुंसवनं सीमंतो जातकमेव नामनिष्क्रमणो वान्न
प्राशश्चूडा ततश्चाष्टमी व्रतबंधं सकोपाधिभो निकास्तो।
मिकाः क्रमात् गोदानमिति वेदानु संक्रिया ब्रह्मचर्यतः
पञ्चाहः पंचदशः समयाकर्मस्वास्मृतः अष्टकायावे
णाश्राद्धश्रावण्याग्रहायणी हय वैशीचाश्वयुजीपञ्चास्तसै
वतद्विवस्तोः आग्रयणमग्निहोत्रं च पौर्णमासः सदर्श
कः चातुर्मास्यं पशुबन्धः सौत्रामणिः सहत्वमो अग्निष्टो।
मोतिर्वोयसोकः षोडशिवाजपेयो अमर्यमातिरात्रोऽच
समैताः सोमसंस्थिताः हिरण्यपादादिमावमहत्स्तेण
समाहृतः अष्टात्रिंशत्स्वमेधो गार्हस्थ्यमियनाभ
वेत् भावस्थापारिव्राज्ये च चत्वारिंशदमी मताः ४८
यात्वमानस्यावश्यादिः सत्कृतिं मंगले अका।
र्योपस्थाचान्तगृणाष्टकमिदं स्मृतं ८ मेषला
दंडमोजिनयज्ञोपवीतपानमंत्र मध्याभिचेत्।
संस्काराः समसमव्रतानि च भोनेचपाश्चयन्ते।
देगागोसंगाणपमकम ॥ ॥

उन्मनकास्मियोरेहेहृतेशानिचतुर्दश पतेनत्रनव
न्यस्य संस्कारान्द्रोगिनः स्मृताः पारिव्राजस्य गर्भसंस्कार
न्तेष्टिरिति संस्कृतः द्विजोभवेन्नतो येगेपारुद्दांशापा
टनायमः पतान्यागाक्रमेणैव संस्कारामाजयेद्गुरुः
त्रयवाङ्गतियागेनतिलाघान्मंत्रपूर्वकैः प्रमावार्
द्धंनामशोधयाम्याग्निवल्लभा पवक्रमेणामूर्वायरे
गैरेनमनः पुनः यनस्विद्धमेपवासोधांत्याघान्मादि
जन्मना तेनरुद्रनयासंघिनक्रमेणैवजायते यथा
हेमादिपाद्रूनोपाकरूमवृशाद्ववेत् रजतादिनया
संपवन्संस्कारैर्द्विजतान्तरे पानिर्नकारणानत्रशोता
न्मादिजश्यते शूनिनामोत्तथमोरावेतत्रमवितेद्वे
ते गुरुहादिकुशास्वेषुदेवनापिनिरूपिते संवेदार
हसंभेदान्स्हशान्महशोदयात् भूमाभिमायतःसा
न्तेद्विजन्मादिजयोःस्मृतः ग्रेमजातीयपोवादिजनन्तो
जन्मलाभनः उत्कृष्टविशरम्हषयः किंबाल्पेणनभा
जने प्रजनपवात्रसनन्वदेशिमस्मिनवीदृष्यते रद्धम
शासेजान्मादिसमाचाराद्दीशाभव पाशवानिनशा
स्वागिणवामशक्तान्मकामले स्रष्पादिसिद्धयेशभोः
शंकातन्फलक्रमये प्रापादितद्विजत्वस्पद्वादशा
नेनिजेकानः रुद्रांशापादनेयेन समभयेसंस्कृतोभ
वेत् ग्रपीनोग्रवर्णानिमपृजायाग्रुरुसेवने समग्र
ध्यिकृतोमत्रगुरूणाम्बिभुमर्वयेत् उपपादिनरुद्रा
शंसमयाख्यांवयेद्गुरुः प्रष्टाष्टकामेकोदव्यायाम
तातैनिरूपिते प्रवोदाकरणोव्युत्पिः पृजानार्पणाभाव

नं
५५८
515

ने हननं मोहनं चैवतिसमयाष्टकमष्टधा स्वभावे
मंत्रतंत्राणां समयाचारमेलके श्रमन्सलापमन्
नेपरुषंवाक्यंभवेत् अफलेचेष्टितेहिंसापरद्र
नाभिमर्शने सर्वदेमेभूतविषव्यापितेचेनवाचरे
त् स्वभेरमतस्वेचविद्याज्ञानस्वरूपके समाचा
रान्गुणांश्शास्त्रसिद्धिलिंगानिगूहयेत् गुरुशास्त्रदेव
वह्नीनानन्दहीनांस्त्रियोजने गुरुवर्गंयथाशक्त्यापूज।
येदष्टकोविदे दीनाक्लिष्टार्पिस्यचेत्रपालान्यागिय।
गानवगान् श्मशानिकेभूतगणेदेहदेवीश्नुनधेये
त् शिवेशक्तिनयानात्मानंशुद्धंमंत्रस्वरूपके समारभु
क्तिमक्तोश्नुगुरुवज्ञानभावयेत् रागद्वेषमसूयांवसं
कोचेयाभिमानिताः समयघातिभेरस्तदनावाराश्च
वानयेत् पशुमार्गस्थितानाक्रूरान्वैषिणःपिशुनानजनान्
गताश्चान्चरामायाविद्यकनेस्त्रमोहयेत् शाक्ति।
न्यःहननीयाश्रुनाश्चर्यंश्रीगमोदिताः साहसंदिशु।
णियांसांकामश्चवचनगंगाः लोभश्चाष्टगुणास्तासां
शाकंशाकिनयस्थले कलाम्नायस्थितावीरद्रव्यवास्या
लयेनतैः पशुभिः सरवस्त्रभितेश्रीसायवेकलेदेव
नाचकगुवेग्निशास्त्रसाम्यान्सदार्चयेत् अनिवेदित
मनेभ्यानांकिंचिदपिभक्षयेत् पनद्रव्येनोपकल्प्या
दुरुवर्गंप्रपूजयेत् सवनङ्गानभार्यंभुक्रयोवि।
याकृतोभवेत् नयोनिसमन्वन्यकृतोलोकिकः स
पशुपनः तस्माभिषद्भूमिस्तगुर्वाराधनासिद्धये ५८
प्रयोनस्वमाहिमात्ररहर्गींगुरुवन्सनः ॥

गुरोर्निंदांनकुर्वीततस्मैद्रुह्येन्नचाचरेत् नचैतत्क्षण
यामेनांकोपयेन्नाग्रतोस्यच विनाज्ञयानकुर्वीतकिं
चिमेनांस्तवनाहते लौकिकालौकिकंकर्मकार्यंकीर्म
तपोजनयं गुरूपभुक्तंयत्किंचिच्छ्यावस्त्रासनादिकं
नोपभुंजीततन्मुग्रानस्पृशेत्केनवन्दयेत् श्रीमंदेशि
रसेवाकंकक्षवाइपणादिभिः अग्रेपकाष्ठवन्निष्ठे
दसिधाराव्रतोपिसन् नियमस्थायमस्थापिनमदेर्न
श्रुतेयत्रं गुर्वीरापनसूकन्नमनसाकर्मणागिरा।
यामोग्निगृहतन्नच्छान्नूर्वेश्रयामहाडुते हिमपाद्येर्ये
याभूमिच्छादितामासमंततः माहतनसेवसंयोगाद।
स्मवानिष्ठेनसदा यमाद्यैर्निस्वयेनहृद्मावपकस्तुय
सने गुरोस्त्वाराधितान्पूर्वेयसंरत्नानमाप्नुते सर्वतो
वस्मिनेविवेनेयस्यंनस्पतनकुर्या सयपवनयोहर्षं
नस्मादाराधयेद्गुरुं श्रीमारेण्यस्यसन्नाघात्पातकेनं।
स्पनिदाणात् नस्मात्मरीस्पयत्नेनशास्त्राम्नातानल
तयोः शास्त्राचारेणवर्तेनतेनसंगतथाकुरु स्वहाता
नवेदेत्तानेनलोभान्नह्रियतेह्रिमः तेननष्टेननष्टाले
देवापिनरपवच उतीर्यनरकायांतिसयःशिवगुरे
महन् भुक्तेनिष्ठेयस्पृश्येवजोच्छिवगुरंनमः इतिर्त
नायदापिमिश्राद्देवंगरूनमर्पयेत् भुंजीतनसस्येयवा
मानारिशोनन्मतेगुरुः याहीतितत्तश्राहादेसर्वतेवं
विधिमाचरेत् तस्यतन्निष्फलंसर्वंसमयेनवलेस्यते
सेहालिकापिनेवगीयोगपरंसंविवर्जयेत् शाकिनी
वाचकशांहनकदाचिन्नमस्त्रयेत् सिद्धिः स्वत्यविरपा

ने
५१९

सूक्ष्महाः शिखोपवीतिकाः श्रमाविकारिणां गणश्च वे
षणः स्वच्छन्दचेष्टिताः तथा च श्रीगमे योक्तं पूजनीयाः
प्रयत्नतः निराचाराः सर्वभक्ष्या धर्माधर्मविवर्जिताः
स्वच्छन्दगाः पलाशिनो लंपका देवताश्च वैष्णवाः
प्रख्यास्तमूर्ह्व प्रयागो वयनेन कम स्त्रीभतमाचरेत्।
किंविघननाभ्यो नगुप्रसते ग्रनोनग्रास्ताः पश्येदेवं
पिप्रकरस्तनीः हृष्टायाः संस्थितयावानगुप्सेन
गुटिकां ॥ वैकल्यं न तत्र सोरूप्ये मलकेन प्रकाशये
त् देवमूर्तिं पूजयन्तं वृ पूजयेद्विपयादिषु सर्वपर्वसु
सामान्यविशेषेषु विशेषतः पूजागृहे रवण्ड्यापेन
लकेलोभवर्जेन ननगुप्सेनमप्यादिवीरद्रव्यंकदा
वन नानिदेवषवन्देन निम्पनजोषिणास्तया गुरोः
प्राप्तस्यदेवीनां नाममंत्रोपतस्तनः गुर्वादेन्यत्रनो
स्त्रायंस्ताहतेनपंचेयतः आगतस्यवमंत्रस्यनकुर्यान्न
पंचपदि द्वतत्वंशरीरेनदिनं चे भगवान्यतः श्री
सहमौ च देवीनां वीराणां चेष्टितं न वै प्रपयेन्नगुरो।
सेनवदेनाइव्यपाणिकः श्रीपूर्वेनामवक्तव्यग
गोदृव्यकेरणाव गुर्वादीनां न लेख्यच च्छायानैष्ठि
केः मह नलम्भकं वेन्द्रशास्त्रार्थं वेदनापि वसु चेय
न नित्यादिशेषपूजा च क्रियां नैमित्तिके विधौ तेनो
पिमृष्यवषस्पनतोपिदिपविज्ञके ग्रमस्तमंत्रोनासी
नैसंख्याशास्त्रालंरवनो ग्रपरार्द्धेदिविज्ञानकस्पतेन
भावनान् शरोपकारणसाणिदेवतानायागयोगानः
प्रक्षोनीतिपञ्चावेमस्थानापिविलचयेत् ॥

गुरुवर्गगृहायानेविशेषुकेविदाहुरेत् दीक्षितानां
वनिन्दादिकुर्याद्विद्वेषपूर्वकं उपदेशानांदोषाहृदय
वेमविद्विषत् विज्ञानीयविकल्पोशान्यमनायपतेन
व गुरोःशास्त्रस्यदेवीनांनाममंत्रेयतस्ततः प्रणीताम
यनोस्त्रार्थमाहूनेनपंपेनतः आगतस्यवंमेशास्यनकू
यांतयणायांद हस्त्यवंशारीरंतादिमूवभगवान्यतः
श्रीमद्रमौंचदेवीनांवीराणांचेष्टितेनवे ययपेमज्ञ
गुरुस्तेतवदेमाइद्यपारिकः श्रीपूर्वनामवक्रयेगुरो
ईश्यकरेणाव गुर्वादीनांनलंघावच्छायानहेतिनाभिःम
हू नलकुर्वन्नाशास्त्रार्थंवदेनापिसूचयेत् निमाहि
शेषपूजांवकुर्यान्नैमित्तिकेविधौ नतोपिमध्येवषस्य
ननोपिदिपविवके गुन्यस्तमेशेनाशीतसंख्यशास्त्रा
न्नारेवनो अप्रपूफेहिविज्ञानेकस्मेनेतरभावनात् गृ
ह्योपस्करणास्त्राशिदेवतायागयोगतः प्रणीतोतिन
पश्चांवैस्पशेनापिविलंघयेत् गुरुवर्गगृहायाने।
विशेषुकेविदावरेत् दीक्षितानांननिन्दादिकुर्याद्वि
द्वेषपूर्वकं उपदेशायनोदोषःसपुविद्वेषपूर्वकः
नवैस्मवादिकाधःस्पृहोहिभिसंवमेदले सदृभोज
नशाय्यायनैधापकटयस्थितं उक्तःश्रीमाधवकुले
शासनान्तरसंस्थितं वेदोक्तेवेस्मवाक्यिवनेतकंव
लयेत्सदा अकुलीनेभ्रुस्मकोनेक्तुलात्मतनाउ
यं पकपाश्चेकुलान्नायेनस्मानान्यविवर्जयेत् श्रीम
यमौंवकायितमागमान्तरसेवके गुर्वन्तररतेमूढ
देवद्रव्योपजीवके शाक्तिहिंसाकरेड्रम्मस्यनेनेव

ने
५१७
517

कारयेत् न विकल्पेन दीक्षादौ व्रजेदायतनादिके ३।
काम्याशिविलवेपर्लिमिनेनेवनस्पृशेत् शासनस्था
नुराजाम्यानुपश्येन न दीरयेत् न वच्यव हरेत्सर्वांच्छि
वाभेदेन केवलं सद्धिधैः साकमासीत ज्ञानदीक्षये यते
नव नासंस्कृतं व्रजेननं विफलत्वेन वानयेत् मेल।
कांवनिशावर्धानन वर्जं चननाहे मांसादिसाहेना।
यंवनिश्रेदेवीपियोयसो गुर्वाज्ञोपालयन्सर्वं यत्ने
नैवमयोभवेत् शास्त्रवृत्तानपध्याने विवेकनडु।
पक्रियाः प्रकुर्वन्निष्कलो नेव वेष्टनत्रिविधां क्रियामे
यंतेवैनंवादं चक्रयोगो भवत्यहिषं समयानां विलोपं
वगुरुं प्रेच्छेरसान्निध्यो तेनाक्रमनुतिष्ठन्निविकल्प
प्रयत्नतः यतः शास्त्रादिमन्यायतन्मयीकृतमानसः
शिवपवगुरुर्नाम्यजनसम्याविनिस्मरेत् शिवस्यसान्नि
संस्कृतेयवृद्धीभावोग्रेशः पुनः हृदयेनभयायायग्र।
तविफलदः शिशोः गुर्वीयतेकासिद्धिः समस्यापिवि
वेयनात् तद्द्वैपवङ्मानेनविद्याद्रुसतमेगुरुं प्रतः।
संप्राप्यविज्ञानेवगुरोवसमानवान् नासौविज्ञान।
विश्वसेनममनभ्रूपवमः नानानाश्वसलविनंतवचो
मेत्रणाशाविनं उक्तंवनावेयेतान हृदाविज्ञानहृषके
ताहकृतनगुरुः कार्यसंक्रमापियरीमनेत् गुरुवदुब्धान
संपश्येदेवलवादिगताननुरूत नत्यावश्रीमहर्म्याविगुरो
कुरुविशेषणं गुर्वाज्ञाप्राणामस्तेहेनोपसानाविलंघ्य
ने कौलदीक्षाकौलशास्त्रतत्त्वज्ञानेन प्रकाशितेयेना।
सोगुरुरित्यकौसमेवेनाम धारिणः॥

श्रीमदानन्दशास्त्रे वृत्तयैवोक्तं विशेषणं यस्मादी।
दामेवशास्त्रेनतत्तानेसवैगुरुः तिष्ठेद्व्यक्तलिंगा।
व्यक्तलिंगधारयेत्कचित् नलिंगिभिःसमंकेचित्कर्ये
दाचारमेलने केवलंलिंगिनःपाप्मानश्रीभस्मावि।
दयकः श्रीमद्यविज्ञलेवोक्तंमोचशंकायहानिनः
प्रभुद्दवासनस्पष्टामोत्तवातापिंडलभा नलिखेन्म
महद्दयंश्रीमन्मालोदिनेकिल नदेगाउद्देरन्संयंनन
लेख्यनलेखयेत् श्रतेभिन्नवेशवनज्ञपामत्तया
ततः नातिविद्याज्ञलाचारदेहदेशगुणार्थनान् ग्रह
गृहानिवाष्टाङ्गाकमजेनूह्रदर्शितान् तथाश्रीनिशे
चारादौहृदयेनेनोपदर्शितान् श्रालगोरमयावेदशा
स्तोकादपरेकथं श्रनुष्टेयमयेनातिग्रहःपरविरोध
कः एवममेयुतादापीःज्ञलगहरवर्त्मना अनन्त
भावेनाहृण्वदर्शयमवष्टायियः सद्रूपाच्छादकःसे
यग्रहाग्रहरवोदितः संवित्स्वभावनोनातिप्रभ्रतिः
कापिकल्पना रूपसात्तसद्रूपेणतद्रूपच्छादयत्यतं
याकाचिकल्पनासंविततत्साविष्टेनात्मनः संकोच
कारिणीसर्वःसयद्दृसोपरित्यजेत् श्रीमदानन्दशा
स्त्रेवकथितेनपरमेष्ठिना निरपेक्षःप्रभुर्वीमान्सु
ज्ञानत्वकारणं देवीन्समिपरिवरनामामेनेशावपा
जनात् हिन्नात्मजैःसमंकार्यवर्जीतेपिमरीचयःप्र
विकारस्कृतस्तेनविकल्पानिरूपाभवेत् सर्वदेवम
यःकायःसर्वप्राणीयितिस्फुटं श्रीमद्दिलजलेवाप्य
रोध्यनन्तानिरूपिते शरीरमेवायतनंनान्यदायतनं

क्रमेण तीर्थमेव स्मरेन्न्नेरमन्यतीर्थानि वर्जयेत् विधि
सेवने स्तुत्विज्ञानादिविज्ञानं परित्यजेत् समाधिनिष्ठ
मुक्तानवान्यस्य रमैक्रवित् इति सत्ताविधानन्तः संस्को
हूपरिवर्जयेत् मंत्रस्य हृदयं मुक्तानवान्येनोपल।
भ्यते इति सत्ताविधानन्तो मंत्रज्ञानं परित्यजेत् नैवेद्यं
ग्राह्ययनयास्तच्छेषं वजले क्षिपेत् नैभुक्तेन भवेत्संक्षो
नलैजैः सर्वदीतितैः प्रवश्यपालनीयतात्ययरत्नेन से
गमात् ज्ञानधाम्यभुपायनात्समयास्तेषु कीर्तिताः
पवं संज्ञाख्यसमयान्सेवं संपूज्य देशिकः विसर्जयेत्त
विद्याग्निशांतेमूर्तिविलापनात् यदि पुत्रकदीक्षास्य
नकार्यासमनन्तरं नदाभिषिंचेत्तास्वशाशिवक्रमेण।
नेशिष्ठ आत्मानं चततोयेन जलमूर्तिमेरेश्वरः मंत्रग
निखिलाध्यायी कार्यं तदभिषेचने इति समयदीक्षा।
णामिदं प्रकाशितेन विस्तराच्छसंक्षेपात् ॥ इति श्रीमद
भिनवगुप्तविरचिते तंत्रालोके समयदीक्षाप्रकाश
नेनाम पंचदशमाह्निके १५ ॥ अथ पुत्रकस्य सिद्धये वि
धीयते शिवतेरूपिताद्विधिः यदा नसमयस्थपुत्र
केविनियोजने गुरुर्हि साधकेवाकन्नामिश्रान्देशिकः
नदापि वासकृत्वाह्नि दिनीये मंडलेलिखेत् साम्रदापि
विंशति संख्यया चक्रपंचकमास्थिते षट्त्रिंशत्तत्वोज्वल
निने द्वात्रिंशन्नदिग्गुणेन श्रीमच्छेपूर्ववत्सं
वक संवेद्यः श्रीसिद्धान्तोनिरूपितः तस्माद्यथा यथा
गणव्यक्ते सम्मते पूजयेद्यन नेनाचत्रिशूलत्रयमालिखेत्

त्रिशूलशिवनये देवीत्रयं पर्यायक्रमितः मध्यमस्थान्य
भैरवन्हृद्गतं संपूजितं भवेत् वर्तनामण्डलस्याग्रे सदा।
याइयदिक्ष्यते प्रालिख्य मण्डले गन्धवस्त्रैर्गोवास्यमार्ज
ने कृत्वास्त्रतो गुरुः प्रागवन्मण्डलाग्यत्र देवताः वायव्ये:
पूजयेद्द्वारदेशे च द्वारदेवताः मण्डलस्य पूर्वभागेन
देशान्दिशः क्रमात् प्राग्र्यालेगणेशादींश्च यार्व
न्यपूजयेत् गणपतिगुरुपरमात्मानः परमेष्ठी पूर्वसि
द्धवान्तेनपतिः इतिसमक्रमाख्यानि गुरुपंक्तिं विधेय
पूज्य समस्तगुरुभिः ९ ततश्चाङ्गाक्षो गृहीतं वा तत् पुष्पधूपादि
पूजितो पूज्यमायावशक्त्यादि त्रिशूलमूलान्यमध्यमन्ते
शिवान्तेसितपद्मान्तत्रिशूलानांत्रयं क्रमात् मध्यशूले
मध्यगः स्वात्मरूपः परयासह वामशूले परया साकं
वामदक्षिणे पर त्रिशूलदक्षिणे मध्यशूलगस्तु रतिशे
श्वरः स्वात्मना परयासाकं दक्षे भैरवमन्त्रे वामत्रिशू
ले मध्यस्थान वात्मा परया सह स्वात्मना परया साकं
दक्षे च रतिशेश्वरः इत्थं सर्वगतं तत्त्वं श्रीपरादेव्याः स्थि
ते सति यागोभवेत्संपूर्णः सदाधिष्ठान मात्रतः प
द्मशूले ध्यानयागो विनयेत् दधिष्ठितं प्रविधिज्ञा वि
धानज्ञाःस्तवेशीशिकादिन ततोमध्येन्यादक्षे वाम
शृङ्गे च सर्वेशः लोकपालास्व पर्यन्ते मकान्मनेन पूज
ये श्रीमन्तेमान्नमण्डावमहान कमनामये ततोविधि
गवागेत्रविद्यांगभैरवाष्टक यामलं चक्रदेवीस्त्रम
स्थाने पूजयेद्धृदि लोकपालानस्त्रतुलानाम्यष्ठ्याम
बादिभिः पूजयेत्परया भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः।

नै
५५१
519

ततः कुंभाख्यकलशीमंडलास्थानत्वात्मनो पंचानाम
नुसंधानेऽर्घाद्हृदयभावनात् येऽन्नामहृदयग्रामिने।
विन्दंतिशिवात्मिको मंत्रनोऽग्रेययोगेनतेविंशाम्यहं
येपायि स्वमंडलेन निरस्तमंडलस्यस्वात्मनः प्रवि
श्यात्मेनतिः स्वत्कुंभस्येककर्करीगते वह्निस्येवक्रमे।
णमंयावत्सासिन्त्ववामतः मूलाणसेकस्वलान्वा।
णतत्वंभनेसति इयमेकास्फुरतानाम्याभिसंवित्यना
यते ततोविंशषष्टांशोचकुर्याद्हृदयभावनात् याच्छिवा
हृदयपीयूषसंसिक्तेपरमेहितत्न् तेनार्घेणअगत्यादेश
सवस्ययशोरय याशिवाहृदयनाहृष्टिः माष्टुहितपरमी
ह्मति: निवेदयेत्स्वभोरश्रेमीवान्यार्थसडॅथितान् सि
ह्मनसिद्धान्यामिश्रामहाकिंविष्णुराचरे हृष्टशोसित
संहृष्टधारयोपानयोनितः निर्वापितोवीरपष्टुःसो
हृष्टोतरतोनमः यष्टोतरेनदानत्वमयोगेपमः कृदा
वन शिवोपपुक्तंस्हविनेसवोभोक्तमर्हति यत्तदोहा
विहीनोपिशिवस्त्राविधिवोदितः भक्त्याख्यातिसमेप्ट
लोःसमयीष्यास्वभावितः हृष्टोवलोकितःशैवाकिर।
लोहृदगर्पणात् प्रोक्षितःकेवलेस्वेपात्रविग्रहिरुवि
नःस्वल्कष्टोदर्शितानोशेषसम्यक्रूजितः प्रारब्धडंकि।वि
नयमेस्कृतःसोपिशूरयेत् कंपेनाप्रस्ववत्सलयःप्रलीनें
योनितःकरणामागकेमणाशिवयोननात् निर्वापितः
लितान्यासोशरूपाणामनोर्पणात् रहिताणनाग्निनासोम
कलानानाविलापनात् नयायासाद्दोपरंरूपमेकीभावेनसं
स्थयेत्।

तस्माद्ब्रह्मद्वारेणामालामातान्त्वाविशेत् पशोर्वा
मेन वंशाग्रनालेनाथेन गालयेत् नाभिचक्रेषु विश्रा
मेत्प्राणरश्मिगणैस्सह परीभूतावशमायजीवज्ञी
वनेव हृदये स्वचित्तस्थैर्येण मनाक्ष्यावेपतकलोकले
ततोऽद्भुतेकालजालेप्रापयेत्कतमात्मानि समस्ततत्व
संहरणमाप्याययन्नविधापयेत् उन्मूलयेत्समस्तभावकर्म
वद्धमशुभस्मात् ५ ततउन्मूलनेहृदयोगाद्दोमेपरि
भ्रमत् ॐ ऽल्पस्मृतसंहरणस्वच्छशाणाप्रसेवकः वाम
वर्तक्रमेणायातस्यस्वयामृतकेसरः स्वकर्णिकारुद्रि
लाभादेनायातेविलापिते शुद्धसोमात्मकेसारमो
घहोऽहितपीतले प्राणापकरिहस्ताग्रस्पर्शयाण
विग्रहे निःस्पन्दकरितस्वात्मवामवामार्गेणसंविशेत्
प्राणायनमपानाख्यवह्निचक्रेहृदंबवे स्थितेततेव
तावकेतेनरसारेणातर्पयेत् अनेनविधिनासर्वाक्षा
सरकादिकोसद्या यातुस्समाहरेत्संयक्रमादेकैक
शोयच केवलत्वमप्यार्ष्णिद्वयविसंवद्दमध्यग सोमो
द्रूपमयशाणाशक्राद्यजीवमाहरेत् जीवसमरसी
कृत्यादेवीचक्रेणात्तर्पणात् तदेवतर्पणंसुखंभोग्य
भोक्तात्मभैरवं अग्निसंघट्टकृत्हृतकेथश्रकालात्म
कोमहान् पिंडोरक्तादिमानेषवालनाकर्षणादि
षु ऽरंध्रविश्रान्तियोगेनघटिकानुक्रमेसति प्राहति
शत्रयोगेनपशोर्निर्वापणंभवेत् कृत्वाकतिपयं
कालमभ्यासमनन्यधीः यथाचिंतामणेःप्रोक्तं
तेनरूपेणयोगविन् ५ निष्कम्पःसिद्धिमायातियोगा

ने
५२०

येनत्वाणावत्स्फुरं परोतेपिपशावेवेविधिः स्यायोन
नेयति प्रवेशितोयागभुविहतस्तेवसापितः चक्र
नष्टस्तुतेवसवीरपशुरुच्यते यस्तन्मयापिनिहतः
सामरस्येनाशितोपिवा देवायविनिवेद्यतस्यवैतस्यप
शुमतः ग्रासेनाभोग्यतन्मयंशिवभक्तिस्तदात्मता।
शिवज्ञानेमयलोकप्राप्तिस्तस्यैवारता तन्त्राप्रजप
शोः संस्थाप्याद्देवीरथमेताः पुष्पादयोपितन्ना भवं
तिनः शिवपूजया यकोपायेनदेवेशोविद्यानुग्रहात्म
कः योगेनैवानुगृह्णातिकिंकिंयन्नचराचरं तेनावी
रप्यानपशुकर्मणिनालचित् यशोदेहोपकारोयेन।
तात्रेपिप्रियंभवेत् व्यापिच्छेदोमयितयोयेननावनि
दर्शने श्रीमत्स्वच्छन्दतन्त्रेपशोः पाशच्छेदकत्वेपशोः मलत्र
पवियोगेनशरीरेनप्ररोहति धर्माधर्मौचविच्छेदाच्छ
रीरंच्यवतेकिल तेनेतन्मारणंलोके तोद्दे यविवद्
यिणी रुद्रपाशमयः प्राणोवियोगः पारणाद्धितत्
रंयन्तयजनैवस्यात्पशोर्देवायतर्पणे तस्माद्देवोक्ति
मार्गेणपशुन्मेध्यान्कृतेनिवेदितः पुनःशामदेहो
भूयोनिवेदितः घटकन्वरायांयःसोऽवधवन्स्यापशुरुच्यमः
विनेरेवत्वयाकिंवानमध्यते इत्थंज्ञानन्स्वशास्त्रेयोमत्रसं
स्कारंवास्मिंनत् समयाकृत्स्येपदेवोदयान्मन्त्रविनानय
च्छतामेवपशून्रेवकरोत्यपि रम्यमेकादिसमानन्तनत्वा
सोविविधोद्दिष्टान्।

वनच्छादाद्धाय पशुर्देवी च रुद्रकार्यं प्रजायते दाम्पयितो
सोन्तर्हारयाति सायुज्यतः शिवे इति संभाव्य चित्ते तत्
सूत्रेणापि विवेष्टितं भोगीविकोषितं तेन वक्त्रपादस्य चने
पशुं नापि नैव भवेद्योग्य इति उद्धापसारयेत् तं पशुं
कंचित्कालं यदि शेषं तं वद्धाकयेत् तावत्तात्पशु
मेधोत्थापाचं कं महेशिना पशोर्वपामपसोवगा
त्लितेवाह्निमध्यतः तत्पयेच्छ्रिक्किवकायुपरमंतर्पणं।
मते ॥ सर्वत्र गुह्रेमयच्छत्वधानं विनिवेशयेत् क
र्णिकाकेसरलोमत्तापशुशुक्लतरंवबा तेनाग्नेनर्पणं
कर्याल्मेत्ववक्त्रस्पमध्यतः तन्निवेदयचदेवायतनेवि
तापयेत्सर्वं गुरुरेननतयेवाहमासानः परमेश्वरः।
साक्षात्स्वमोपदेशेन जपेन्नोरुम्मुखेनवा श्रद्धयाया।
स्वयाशिष्याः शिवशक्तिश्चवोदिताः तद्दन्तेनविद्याः
ग्रामास्वमेध्यः कृवत्तुयद् समावेशायमांसात्मराशि
भिर्यदहं शिवः एवंभावित्विनतः शिवाकृसमिन
न्स्येत् शिवाभिन्मयान्मानं पंचवक्त्रमकं स्मरेत् स्वा
त्मनः कारणं मेयान्मूर्तिं वाज्ञजिह्वतया तेनोबह्नामि
नोस्मीषहस्तयोरवंपयेत्कमान् श्रेन्याङ्पाशद्वाहाय शु
द्धत्ववस्तस्ये तेजोरूपेणमेयावाशिवहस्तेसमर्प
येत् गंगावरणागानेगपरिवारामनोज्ञितान् ध्यात्वा
नेभावयेत्स्वात्देकवेनलवत्वतू कृत्वाषापिवशी
द्धिमेघोष्णाभिमंत्रवस्त्रतः मंडलस्याग्रमेवायसाक्षी
वाखिलकर्मणां शुद्धाहिद्दृष्टनाशंभोर्मंडलकल्प।
नामपा ॥ होमाधिकरणात्वेनवह्नावहमवास्थितः।

यदात्मनेदृशमंशाः स्युः पाशलोपविधावलं सामान्य।
नेनोद्रूपोल्लासाद्गना भुवनेश्वराः नापितः श्राविनाशु
रोनोपिकारंयतनवते श्रीयागान्तमहंकंभसंस्थितें
विज्ञशान्तये सामान्यरूपतायेन विशेषाण्यायका
रिणी शिष्यदेहेवतन्याशशिथिलत्वप्रसिद्धये सहि
तेच्छावशान्याशाविधुवन्निववर्तते सातात्मदेहसं
स्योहंकर्तानुग्रहंकर्मणां ज्ञानक्रियासनेचनाही।
ताकर्मणिपेशलः भिन्नकार्योक्षतिज्ञानेन्द्रियवर्कं
नुसान्येमान् एकोयथाहंवक्ष्यादिरक्रमोस्मितथास्क
हं एवमालोच्ययेनेयोपनादीतांविकीर्षति ग्रनुस
हितयेशिष्यवर्गंपंचसतेयजेन ग्रनुसान्येनलाघं
वसमासख्याम भेदतः कुर्यादभ्यसस्तन्मन्मन्योत
भावसृरितं नेतापिचिंतयाभ्योनुसन्ध्याच्छिवात्म
तो ब्रह्मेवपरंतत्वंनचतद्द्रव्यकोवित महाप्रका
शस्ततेनमपिसर्वमिदंजगत नचततेनविरुद्धंनेप्र
तिबिंबवदर्पणे कर्ताहमस्यतन्मायाधीनेयथदधि।
शितं इयंभूतमहाख्यामिसंवेदनपवित्रितः सत्सम
तंगतोजनन्तमेतारस्याभिधीयते नापरंचेद्धमेक
रिपारमर्यैणावहितं यथायोगोलकोयातिगुरुहे
वंशिवात्मकं ततःश्रुःस्थितं यदाप्रेरभावितविय
हे परोतन्दीनशोयहादयाधैःकासिनेम्तते शिष्यवी
स्याकोपग्माधैर्मेसेदधानसम्पते येनाधनाशुभ्यत
पादीक्षामिच्छतिदेशिकः ततदेहंन्यस्यतज्ञान्तर्भाव्यम
त्वांहेतास्थितिः शाप्याभ्यानेचावेमस्तेतत्रैवपारिशोधकं

न्यसेयथास्मिन्मंत्रंशो यो विन्यासस्सारतः कश्चिद्धो
ध्येन विन्यस्य शापकन्यासमाचरेत्ः सर्वं शुध्यन्ति से।
शाध्यं शापकस्य प्रभावतः प्रपरंपरापरं च परं चवि
धिमिष्ठता उद्याजनान्नसारेणाश्रितान्यासः षट्ध
तः ललाटान्ते वेदवेधे रन्ध्रान्ते रसरन्ध्रके वस्त्रवे।
लैहाद्शान्तामिमेषाविविधा विधिः ९ क्रमेणाक।
ण्ठेतेदष्टः शाखेश्रीमद्वसंतके नवतत्तेषु विन्यासेष्व
ल्पान्ते चतरेगले पयान्तलादिमूलांतेपमेकेष्य
लेक्रमात् नाभौक्रमेगलेनाभेरूर्धमिस्येषरेगले पु
मः कलान्तषट्तन्वोप्रमेकेपगलेलिपेत् प्रहाद्शा
गलेन्वेवकराद्रूपावसानके सहाशिवांतमायाद्व
तषेचतरेगले प्रमेकामित्याद्विवस्संख्यासलिकंदेश
तः शिवतत्त्वंततः पश्चान्मेनोरूपमनाकृते सर्वेषाद्या
पकेत्वेनसवासाभ्यंतरेस्मरेत् ललायंतेसार्धत्र्यमेपू
लेष्पगलमिस्यतः हाद्शांगुलनापिकाहिपिरेषप
रापरः ललायंतेप्रगलेवेदध्यकेववतष्टय तस्त्वत
विंशकापिकायेरायष्टशतेविधिः त्रिविधोन्यान।
केयकेवसाद्गयारविस्तपात् मयतेवेतथावोके
ततत्फलवांछया नवपंचवतस्यैकतत्वन्यासो
सयाविधा मासंप्रकल्पयेनावतत्वान्तभोगाविंतर्नं
त् कलापंचकपवाणन्यासेनेनैवलस्तितः १० उक्तं
चत्रिशिरसेन्द्रस्याधारस्यपयाश्रिते हारशांगुल
मुन्मानेहूतांतेसमन्ततः हासमांतेद्शाहेचेदह
स्पशिरसोन्ततः पादादारभ्यमस्त्राग्निमनाडनयदा

नं
५२२
522

वपि देहानीतेपिविंशोमासंविनिकलनावशात् दे
हलेरनितस्मात्पाड्याने द्वादशांगुलं इति निर्णीतं।
मत्रैतदुक्तं मध्याने रशंते पुरन्यासोषड्गुलब्धान्ते भूपु
गात्पत्रवोडश तस्मादेकांगुलमापाद्यैतेकलङ्कं
हितः हिमाद्यान्ते अंगुले तच्छागतोऽमथ्याधिषु दे
वयोगाष्टके होदिमेमेकांगुलपादतः इति प्रयानयं।
यंतेषट्चत्वारिंशांद्गुले षष्ठसंवाशान्तराणीयंप्राप
गांपावेषोडश ततोप्यर्धांगुलव्यामावहङ्गुराणेयंगुल
त्रेय चत्वारिंशुरमपकास्मिन्नेकवपरमेङ्गुले सरागंपु
पुराणीचसंख्यानीयेषड्गुले क्रोधेशापरमेकस्मिन्
हृयेचेडमिंयचावित् संवर्तज्योतिषोरेवकलातनवग
पोःक्रमात् स्फुरयंवोतपरयोर्नियतोवेकपुरगता श्री
प्रवेशास्वतस्त्रोक्तेपरमेशानशंभुना उन्मनादिक्रमाद्
कभेदाविद्यादिकेत्रये ग्रसारनाक्रमस्यादौनियतिः
परतः कला अघोरवामीमसत्ताभांतनयोश्चपदेष्टप
ता एकवीरशिखेदश्रीकंठःकालेत्रयस्वेयकालस्य
वेविमासोनेयतेरभिधीयते अघोरवामास्यसत्ताभि
व्यपदेशापिदृश्यते एवंप्रमादिषङ्खोविम्नस्ताष्ठा
दशांगुले ततोऽप्यंगुष्ठमांगतेमायातस्तत्वमष्टके
प्रत्येकसर्वांगुलतः स्यादंगुलचतष्टये इम्येद्वातेः
पुराणपक्षाविंशतिः पुरुषाभिशि पर त्रयंहृयोस्त्वश
स्तांगुलमितिक्रमात् हृयोर्द्वयंपंचपुरीवेद्ये
वतरांगुले ततरंशाघराणप्राचतस्रेवांगुलक्रमात्
ततस्तीर्गाद्योहेवद्वयोरर्धचतष्टये ॥ ॥

सदाशिवं पंचकं स्यादिर्थं वसेककं रवौ षोडशाके
रसविशि वेवस्हिकं वसुशशीतिभुरवर्गाः वेद
रसाधिभुग्मातिचरवयस्त्रवाङ्गुलाः क्रमशः अ
ष्टादशाधिकशतंभुरागिदेहेत्र्वतरशीतिमते
विन्यसानि तदिथ्यंशोषतव्यापकं शिवतत्वे ३ इति
विधिरपरः कथितः परापराख्ये रसक्रान्तिस्थाने अ
ष्टशरे मेध्याने व्विसानिक्रन्तेन तत्वे रेवियोजेयं तत्र कला
देये योगाष्टकमथ्यतत्स्याद्भुवनस्वगस्य अथिकोङ्गं
क्रणनावशेन भागोविधिहृयं क्रमः अथ पादिविधौ च
पाठाद्यन्यासः पदाधनः पूर्वं दशपदीवोमाकासनेशाम
स्यतेपदा तथैवदीक्षाकायां वेतदेयन्यासकल्पना न
नादिमन्त्रवतायोगादीक्षायां तत्पदावली चतुर्षष्टान्त
वाष्टास्तदशस्तदशस्वधो दशस्वथोपंचदशास्वथ
वेदशरेन्दुषु परापदान्त्रवपदीमातृकामालिनीयो।
तो योजयेत् ह्यान्यदशमे पदं तत्शिवसंज्ञिते परापदे
वर्जयित्वा पंचयानि पदानि तत् विधिद्वयं स्याद्विहि।
पद्वादशाद्वादशाङ्गुलान् मंत्राधनोप्यषुपवमिथि।
रविन्यासयोजने व्याप्तिमात्रे हाभिधेते तन्मंत्रं भागवत
तथा वलाधनोद्यविन्यासः कथ्यते अविधिद्वये एके
वत्वष्टुप्रत्येकं द्वयोरंगुलयोः क्रमात् अथोविंशतिव
र्णाः स्याष्टद्वर्णं एकैकशास्तिषु प्रत्येकमथ चत्वारि
वतद्दितीवलोमतः ४ मालिनीमातृकायाः स्युर्वे
मशैवरसेन्दवः वत्तपित्वाद्यवर्णान् तत्र वन्स्या स्वो

ने
५३३
५२३

नेनोस्य योविंशतो वर्णोभ्युच्चस्मान्महिपिंडद्वये श्रीपूर्वशा
स्त्रेनेनादोतत्वेष्टके विपिंडये प्रतिनिर्दिष्टेनतद्भिन्नाभिन्न
वर्णाद्वयद्वये द्विविधोपि द्विवर्णानामष्टद्वियो भेदश्च
ते तत्त्वमार्गविधानेन ज्ञातव्यः परमार्थतः उपदेशा
तिदेशाभ्यां षट्केतत्स्यादिह भूयोनिर्दिष्टेनैव शा
स्त्रेस्मिन्नस्मद्गुरवे परमेत्रकलादीनां पूर्वसूत्रानुसार
तः त्रितयं चैकवीरत्ववर्णाक्रमवर्त्मना त्र्यकेतस्य द
मेवेष्टकलाप्यथ निरूप्यते चतुर्थोऽस्य वेदद्वाविंशतो
द्वादश्यास्य निरूपायाश्चतस्रः सप्तमीसाष्टात्म
मीतिका द्वितीयस्यां कलायांतु द्वादशद्वादशाङ्गुलात्
क्रमात्तिस्रो विधिदैतेपरापरपरात्मके चतुरष्टविधि
त्वादिशब्देनेहसंगृह्यते कलाचतुष्कवर्तनात स्मिन्नायं
विधिद्वये पंचषड्विधमात्मानेशोधिशोध्यतनो भवास्य
स्यैकतमस्याख्यातामस्य षड्विधकसंमते ग्रंथस्यमनस्मं
त्रोद्यः शोधकोऽप्येकश्रागतः शङ्खराशिमालिनीवर्ग
मस्त्यमलनोद्विधा एकवीरतयायद्वाषट्केयामलयो
गतः पंचवक्त्रोशाकिनदृष्टेदात्स्याप्युतनोद्विधा एक
कियामलतेनेनस्यैवसाद्वादशात्मिका षडंगीशक
लामनादि द्विविधावक्रवत्सनः द्वादशात्मनगुणितात्व
नाविंशतिभेदिका अघोराद्यष्टकेदेवत्स्नीयपामलो
द्यात मात्रसद्भवमेवस्वकेवलः क्रान्तिचक्रगः एक
द्विचतुर्भेदाद्घोरशाभिदात्मकः एकवीरतयास्तोयं ष
चतुर्दशतयाप्यतः स्वनामसंयतिस्थैपरष्टिवक्रंचतुर्वि

देवताभिर्निजाभिस्तन्मात्रसद्भावबोधिते तत्त्वे शोध
कवर्गीयमंत्राणां समाप्तिः स्मृता षट्त्रिंशत्तत्त्वश्रीम
त्सारशास्त्रे वक्ष्यते अष्टोत्तराष्टकेनेदृशोधनीयं वि
पश्चिता अष्टावेकादशाप्यमंत्रैस्तत्त्वानां मातृकाक्रमात्
भैरवीयद्दशावापि खेचरीहृदयेन वा भैरवेण महा
देवितत्त्वपञ्चकं गणपञ्चकैः येन येन हि मंत्रेण तत्त्वसि
द्धर्भवेत् कृतः तेनैव दीक्षयेन्मंत्रेशमात्रापारमेश्वरी ९
एवं शोधकभेदेन समाप्तिः कीर्तिताभिदः शोध्यमात्रे
विनामंत्रैरनेदीक्षा यदा भवेत् तदा समाप्तिपाशेषाज्ञ
नतादिविवर्जिता शोध्यभेदाद्यवक्ष्यः सतत्पान्तापि
कथ्यते एकत्रिपञ्चषट्त्रिंशभेदा नानाशास्त्रविधिः एव
कभेदाश्चाधानतत्त्वानामण्वनष्टये एवं दशविधं शो
ध्यं त्रिंशद्वाताहिधियेज्ञ्य शोध्यं शोधकभेदेन शतानिचै
कविंशतिः तत्रापिन्यासयोगेन शोध्येधितिनयात्के
शतैकविंशतिभिदा नन्ननायजिता भवेत् ततनादि
मध्यतावसं वेशाद्दशिक्रांतिः स्यात्सम्यधिकासा
पिइयाविज्ञानभेदतः द्विपंचाशीतिःस्याच्छता
न्यधिकचात्वारिंश्का भोगमोक्षानुसन्धानाद्विधासा
प्रकीर्तिता अशुभसेवसमुच्चयाशुद्धस्याप्यपशोधना
त् द्विधाभोगःशुभेशुद्धिःकालत्रयाविभेदिनि एकवि
मामस्तु वशान्समयेपत्थषृथाभुजि शतत्रिशथ्यक्रमात्स
पिदृधेमेवं समभियते अप्सतदीक्षणीयस्मादद्वारेका
न्तसम्भवः तावहस्ताफलनूर्णाविमत्वादेतद्यवसवः ॥
परोवमन्तदीक्षासौगुरुरेवानुमान्यमान् क्रियात्मान

तं
५२४
524

महिम्नातेशिष्यंपान्नोस्मिनेनवेन अविभिन्नक्रियात्ता
नेकर्मसुहोनयैवच अनसन्निधनर्भिनःकर्मयस्तं
नवात्मके श्रीमन्महाकल्पेनेत्रैववासनाभेदतःफलं
शिष्याणांवगुरोस्त्रोक्तमभिवेपिक्रियादिके भोगस्य
शोधकाशोध्यादनुसमेस्वताहशान वैविध्यमस्तिभे
दस्यवैविध्यगणितापतः तथाहिवक्ष्येयस्याध्यागृहि
स्तैरेवयोजितैः भोक्तुमिष्टकचिततेसभोक्तानहृता
वितः शुभानांकर्मणांचात्रसद्भावेभोगविग्रता तादृ
श्यैवभवेत्कर्मसुहोनकेवविग्रता भोगस्यसयत्का
लादेहेनेवापसंगतेः तदैवाभ्यासतोवापिदेहोतेवे
मसोवतः साधनाशुभिदापोगाद्वात्रिंशद्दद्युते मो
तपकोपिवीजस्यसमपाप्यस्यताहशे वालादिकेना
नशीघ्रमरणेशाक्तैवर्जिते वृद्धेवादिस्पशक्ते वाशो
धनाशोधनाद्विधा सयत्नात्तिनस्त्रैधंसाचावासमन्व
तोगुरोः कार्यमासामहेशस्यश्रीमन्मुहुरभाषिता द
ष्ट्वाशिष्यंजरागस्तव्याधिनापरिपीडितं तत्कमष्यतत
स्तेनेपरतत्वेनियोजयेत पंचत्रिंशदमीभेदागुरोर्वी
गुरुशिष्ययोः उक्ताहैविध्यकलनात्समतिःपरिकीर्ति
ता पतेभेदैः प्रोक्ताःकालाभेदाल्लीलागतान्गुरुः कृत्वाव
देत्संस्थानेसमभ्यस्तानानासिद्धये पंचाशीतिशतीयाव
तात्रिंशत्समन्वितागाकाथिता तांसमभ्याभित्यादीताभेदा
नुयेकलयेत पंचकर्मिफलस्याणांसमानवतिःस्मृ
तपरिसंख्या अहोमतानिदोहाभेदांयमानितीनंत्र
समतियाथोध्यगतानीशाशाश्रोध्यपकतत्वादिः ॥

मोक्षः षट्स्वप्युपलक्षयेति कर्तव्यता च न भेदाद्यवस्तान
मपीत्याशानवादिविवर्जितापन्नयुक्ता पंचत्रिंशद्वाध्रुव
रेषा भोगापवर्गसम्पादनात् यस्माद्वात्रिंशद्वा भोगाः श्रु
ख्यशुद्धिकालभिदा मोक्षस्थापादिगुणासमतिरिति
कार्यताभेदः शोधकशोध्यविभेदादिनिकर्तव्यभे
दनस्त्रेधा दीक्षावद्रूपाभिन्नाशोध्यविहीनानसमते
था मेशाणां सकलेन रसेनाविभेदादिसंकलनात्
शोध्यस्य वर्तनादेः पंचदशाद्युक्तभेदपरिगणनात्
भेदानां परिगणनानशक्तानेकत्तेमिन संकीर्णाः भे
दास्संकीर्णाः पुनरमी भूयस्त्वकारिणा वभवः शोधक
शोध्यादीनां द्विधादिविभेदसंभावात् भोगसाधेयय
दङ्कर्तव्यन दीक्षायेस्मी रीमान् कारणाभूयस्त्वकिलफ
लभूयस्त्वायकिंचित्र अपवर्गे त्वनभेदस्तेनाभिन्ना (
सनादृष्ट्यनुषा अलाध्याश्रयणीयाक्रियायथैवसानमे
वेवा अभिनवगुप्तगुरुः पुनरा हृद्दिसंतिविभुदेशका
लादेः अपवर्गेपिहि विलीर्णकर्मविज्ञानसंग्रहः का
र्यः विद्दन्नेवैविद्यादावल्पाधिकमेणासम्यानात् न
सिंत्तासिन्वृत्तानिवृत्तिरवस्थाशिवात्मिकाभवति
तत्वाभिदमेनदात्मकमतस्मादोद्वतेनामयाशोध्यः
रम्यक्रमसंविन्नोमुक्तोपिशिवात्मकभवति कामि
कतन्त्राद्विधाशिवतानन्दरस्नभगंचदेशिकुंपस्प
न शिष्यापितदभेददशाभक्तिबलात्राप्तपातिशि
वभावं यद्यपि विकल्पवृत्तेरपि मोक्षरीत्येव दृष्टा
न्ते शास्त्रेषोवाचर्ववित्प्रत्यक्षापिदृष्ट्वा मनापकः मो

ने
५२५
525

तेष्वन्तविशेषः क्रियात्मभूयस्त्वतः सलोकादिः इति
केचित्तदयुक्तं सा हि विशेषभोग एव कथितः स्यात् सक
लेशाद्यवतेन जीवितमध्ये समयपाशनाशनानि विज्ञ
नात्क्रियावत्त्वं च मुक्तोस्तत् तस्मात्सबीजदीक्षासं
स्कृतपुरुषस्य समयलोपाद्भुक्तो भोगान्मोक्षो नैवं
निर्बीजदीक्षायां इति केचिन्मन्यन्ते तदयुक्तं तस्यापि य।
स्मात् शास्त्रे समयोल्लंघनादेर्विरुद्धाचरणस्य शतेन समाः
तस्माद्धुताशिष्यस्ततोऽशिवभावनिःशुद्धिविनरणसम
यं कार्मिकं ततो बोद्धरणादिकर्म मोक्षोपयुक्तमनिव
र्तितं यस्य सदाभावनयास्वभ्यस्तज्ञानवानाहः साक्षि
शोः अपवर्गाय यथेष्टं केविद्रूपायमनुतिष्ठेत् एवं
शिष्यतनोः शोध्यं मन्त्रस्थाध्यानेन यथोक्तमिते शोधकं मंत्रपु
परिन्यस्येन तानसारः हयोर्मोरकयोस्तनाभ्यिमाव
सोऽक्रमः पुरा कथितं स्तत्तथा मध्येनननविशुद्धये
वर्णाधारयथापियोक्तः शोध्यः पाशात्मकस्तमः मायी
यः शोधकस्त्वमः शिवात्मा परवांमयः इवावसयो
ज्योतिस्वरूपोऽसौ सायस्त्वमस्तत् वाद्यमेको हि पाशा
त्मा शुद्धोन्यश्च शिवात्मकः तस्मान्मेष वर्णेष्वयुक्ता
शोधकशुद्धता श्रीपूर्वशास्त्रे चाप्युक्तं तेनेयालिंगिता
इति सयोनानादिवक्राणि हृदाद्यंगानि पंच च षट्।
कृतोऽस्य षडिंशाम्यां सकृत्यो हृदादितः पादपाद्यावै
लोऽस्माद्रणाणास्याद्दखं ततो जलादहंकारे पवा
इकसमाश्रयात् यदालिपवयोमूलयपराणादेव
यंत्रं च पंकवाशुद्रविकालवच्चे केनिया ॥ ॥

सकेकला मायाद्वये वैकं पदमक्षमिहक्रमात् विधे
यं सप्तदशशक्तिशिवेषु पदपंचके एकोनविंशतिः
मेवं पदानां स्यात् यथा सार्धं वैकं वैकं सार्धं द्वे द्वे च ।
- इत्यवधृतम् योगिहृदयेऽपि सूत्रः कलान्तं पंचके
षु महत्सूत्रः एकोनविंशतो स्यादन्तरं संख्यापदेष्वि
यद्भ्याः इत्युक्तत्वं स्वाविरुद्धं परं संख्यानं स्ववर्णा
याः मूलान्तं साऽ वर्णं स्यान्मायान्तं वर्णमेकं शक्त्या
न्तमपरान्यासेवं कोऽविरोधो रुद्रादिरितः पाद्यं तत्त्वान्तः श
क्तिपर्यन्तं स्वरत्र्यान्तं निष्कलशिवतत्त्वे विपर्यासः
पुरोदितः परापरापदान्यवस्थोपार्थ्य सप्तकद्वयं म
ध्यत्वदत्तु सारणानन्तेषु तत्त्वद्वयं विधेयं पिंडत्वगर्णाम
वैधावर्णसंख्याविभेदनः श्रुतोकाल्पैवत्वेन यथोक्तं ।
षड्भुवोजयेत् दीक्षानिसर्वं तेष्वप्यामितेन प्रकल्पये
त् पिंडनोबीजवत्न्यासमन्यत्र प्रतिपदिते स्वरूपतेवा
प्यशाध्यस्यन्यासे वृत्तवशस्थितेः शोधकन्यासमेवेण
सर्वंशाध्यं विशुद्ध्यति श्रीमत्त्वंत्रजयादौवकाथितम
रमेष्ठिना श्रुथगन्यासमार्गेणभूतशुद्धिः प्रजायते
देहशुद्ध्यर्थमप्येतत्तत्स्यमेतेन वर्त्मनः श्रमप्रकर्षे
मेतच्छुक्ले प्रकरणान्तरे त्वापकत्वे न साहाय्यानुविंके ।
नान्यत्र गृह्यते मालिनीमातृकाग्रास्यासोपायोवी ।
विधौश्रुता प्रोक्तः केवलसंशोध्यमेवन्यासेप्येवत
त्रिपदीद्वयोर्द्वयोः स्यान्यस्यैकमप्याधमक्रान्तिपदाति
दिक्षान्त्वन्त्र सत्त्वविशरणाद्दृष्टप्रणाकशाखिगण
ने स्रुगलमानेत्याच्छुपादशार्वैभवेन पदमन्यत् ।

तं
५२९

अपरेमानमिदंस्यात्केवलशोधकमन्न्यासेनर्थपरे
न्यदशकेमानंहितंयपरापरयाख्ये द्वादशकेद्वा
दशकेऽस्वपरिपूर्णवेवनयात् केवलशोधकमेवन्य
साभिप्रायतोमहादेवाः तत्क्रमोदितमपिन्यासंत्र
नराहृतहिरुद्रमपि निष्कलेपदेमकालेयावत्रीणि
तपांसिवै इत्यादिनातत्वगतक्रमन्यासमुक्तोरितः त्र
तत्रामालिनीतंत्रेवर्गविद्याविभेदनः द्वेयापदानी
सकार्येन्यासमस्यादशांविदुः एकैकंद्यंगुलेज्ञेयेन
त्रपूर्वपदत्रये अष्टांगुलानिचत्वारिदशांगुलमतःप
रं द्वादशांगुलमन्यच्चद्वेचपंचांगुलेपृथक् पदद्वये
चतत्पूर्वतयान्येहिद्वेपर्वणी एवंपरापरादेव्याःस्त्री
न्यासउच्यते विद्याद्वयेशिवेन्नतोन्यासंत्वेनावयोजये
त् इतिदर्शयितेनास्यदृश्यमाससन्यस्यपयेत् एवंशोध
कमेवास्यन्यासेनदर्शिमयोगतः पाशजालंविलीयेत
तस्मानवलतोग्रेरेः शोध्यतत्वेसमस्तानांयोनीनां
तत्कालतः जननंभोगतःकर्मतयेस्यादरूप्य
मता देहेस्तावद्धिरस्याणोश्चिरंभोक्तुमपिस्फुटे
मनोनुसन्धितोविश्वसंयोगयविभागतः नियम्ये
मनमादेहमोहेहानिस्ततःपरं नानुसन्धानतःस्वकर्म
तत्प्रकाम्यकल्पिता प्रदेशाद्वानिचत्तानमात्मनस्तत्र
त्वतत् भोग्यतानेनामदेहेषनुसन्धानमहति यदात्र
मनसस्यदेहदेहेनरोपिफले योगमत्रक्रियादेःस्या
हेमस्तनाविद्दानतदा यथामलमनोहराख्यितमथ्या
श्रुपश्यति तथ्यापस्यपदीनायांतनमतुवनदर्शनं ॥

जननादिविश्रान्तो न यदा दीक्षां चिकीर्षति तदास्मात्
हरामीति शुक्लसंस्कारः प्रकल्पते यथाशोध्यत्वेनाशोध्य
स्यासत्त्वात्यपि मन्त्रतः जननादिकमकर्यानवसंस्थेषा
वर्जिते एकाकिशोध्यत्वासच जननादिविवर्जिते त
शोध्यसंपुटनामकेवलं परिकल्पयेत् इत्ययोगेन।
दीक्षायातिलाध्यत्यातितन्दुले तत्रान्मे चरणानङ्गुणजन्म
योगवियोगयोः यदा विज्ञानदीक्षां न कुर्यात्किञ्चिन्नरा
भृशं तन्त्रे चरसनत्स्व वशात्यपेक्षावाविकल्पकात्
विकल्पः किल संजल्पमयो वस्तुविकल्पकः मन्त्रात्मा
सोऽविमर्शशुद्धोयावत्तात्मकः निमज्ज्ञानादेव
रवशिवाभेदोपकल्पितः तथागादेशिकस्यापि विक
ल्पः शिवतो व्रजेत् श्रीसारशास्त्रे तदिदं परमेशेन भा
षितं ग्रन्थस्यमातिपतिर्योग्रासगारककर्षिणी साप्र
व मंत्रशक्तिस्त्वविततामेव सत्वतो परामर्शस्वभावे
न्यमे मंत्रशक्तिरुदाहृता परामर्शाद्धि याशुद्धाशुद्धता
न्मे रमेदकः रक्तश्रीषोक्तेन्यशायस्तविशादयोऽ
नाः प्रायारिकाः सांजनालेसावराजसतासमाः तेर
शुद्धपरामर्शानन्यपीभाविता गुरुः वैसवादिः पशुः
मोक्षानयोग्यः पतिशासने येमंत्राः शुद्धमार्गस्थाः।
शिवभट्टारकादयः श्रीमत्कालेनगादिहशानन्मयाहि
गुरुः शिवः तत्स्वतंत्रसंजल्पयोगादस्त्वविमर्शित
याकृतः सविमर्शत्वंकृतः सोऽपि निरूपणे शुद्धस्त
याविकल्पनमदः स्यादुपदेष्टृतः यः संक्रान्ताभिकल्पः
स्यानस्यामन्योपदेष्टृतः एवंपूर्वक्रमादिष्टयपवादि

ने
५२२
527

गुरोः पुरा संजल्पोयमभिसंक्रान्तः सोयाप्यलीनिगृह्यतां प
रस्याविधसंजल्पवलात्कोपि स्वतन्त्रकः विमर्शः कल्प
ते सोपि न दार्ढ्यमेवमनिश्चितः घटकुंभकलशीर्यवायदि भे
देनिरूप्यते सोप्यन्यकल्पनाहायीयराहस्यः प्रयत्नतः
मर्शयेत करोतीति संकल्पस्योदितो स्फुटं करणायप
भिजल्पोनो संकीर्येताकथंकिल शब्दाशब्दान्तरेते।
नश्रुतानि श्रवणानतः अवहारनसामान्यात्स्त्रिकोपा
ख्यादिमर्शिनी तद्दिसर्गोदयः मात्राः स्वविमर्शमयः
स्फुरन् यावद्धानस्य संवितेरकाचिमविमर्शने तेन
तन्मंत्रशब्दार्थविशेषोक्तेविकल्पने शब्दानयोंका
देदेनपश्यताम् मन्त्रशुद्धशः यच्चापि वीजापिंडादेरुक्तं
मार्गेणापस्रपकं ततस्तच्चकृतो मयस्तनकस्मादन्यकल्प
ना पतदर्थं गुरोर्यत्नाद्व्तयोन यतनयततन् लब्ध्वोक
पितमेघमंत्रतंत्रविशारदः तेन मंत्रार्थसम्बोधे मंत्र
वार्तिकमादरात् द्रष्टाथोद्घयागेवासर्वेष्वागुरुक्रा
चेरत् मंत्रार्थविदभावेतु सर्वेष्यामंत्रतन्मयं गुरुकृत्यो
नदभ्यासात्संकल्पमयोऽसौ तत्समानाभिसंजल्।
सोपवृत्तमंत्रार्थभावनात् गुरोर्भवेन्मत्समं वेस्ताम्यकोभे
दउच्यते शुद्धशैवाप्ययंवैशाख्येनतोनैयाक्रियादिमाग
मपात्कोटतः कोटेश्चेवेवेस्यापतोयूत्त संजल्पानुकृतोऽध्य
र्थक्रियांतामेवप्रपद्यते तदैषमन्यसंकल्पः शिवएवेति
कथ्यते सयदा किंतदेवस्यात्कोऽयोभोगापवर्गदः तेषां.
भिनवगुप्तस्य पदेशोमंत्रार्पितात्मनः योर्थक्रियामादाभिमा
कोटयेषपिनादृशाः मंत्रार्पितमनाः किंचितदन्यत्नविध
द्यते।

तन्मेयपवशात्ः सपरेन यघटादिवत् कर्तासंयोग
संजल्पसन्दरः कामुकलता तन्तस्कन्तोम्यदृष्येषङ्कव
न्हात्मानेनयाति नयानन्मेवसंकल्पभाविनास्मदपि
त्रुवन् प्रनिष्ठुरपितदूपसयाकार्यंकरोफव विक
ल्पयनुष्येकार्यंपतोन्यदपिपश्यतः विषापहारिम
यादौमन्मेश्रीस्वर्वशासने यदेवाविषनाशोपिहेत्वे
हादिविचक्ता यानाध्यायादिकानन्तेकार्यभेदाङ्गवि
ष्पाति यथैवंमेवसंजल्पविकल्पाभ्याससंयोगतः भाव
वल्लस्फुटोभावः संजल्पग्रासंयोगतः वल्लवुभावय।
मेषनसंजल्पाभिमंत्रनः स्फुरतिभास्वनोपायभावेत
यततेनकिं पर्वसंजल्पविद्वामसपरिस्फुटनात्मकं
प्रकृष्टिमर्विसर्वात्मस्फुरेदल्पुविकल्पकं निर्विकल्पं
वसंसविधयप्याधपश्यतिस्फुट तनयेवनयात्मवाद
स्वेनापिवाह्यैःस्थितिः विशेषनस्वमायीयशिवनाभे
दशालिनि मोहेभ्युपायःसंकल्पोवन्धमोक्षतःकि
ल विकल्पोपिगुरुःसम्यगभिनशिवतानुषः प्रविक
ल्पकपर्यंतयोगीस्यानोपयुज्यते नहिमंशस्वभावाद
भावाश्यामवदेवता महासंवित्समासोचशुक्रेश्रीगम
शासने निकटस्यापध्याराज्ञामंमेषोमायपमल सि
द्धिराज्ञोयगाशोवमेवमेवादयःपरे यस्याभियायग
मेतउक्तश्रीमालिनीमते मेयाणालेलागमस्यादि।
तन्मेस्वनेभिः किल योगमेकत्वमिच्छन्तिवस्तुनोये
नवल्लना नहल्लज्ञेयामिल्लकल्हयनादिपासिद्धये न
त्वेमिस्थ्याशिवेनोक्तमेवलक्षणमप्यलं नवापिका।

ने
५२९
529

रिना दीक्षां विना योगो ऽस्ति शांकरे क्रियाज्ञानविभेदेन सं
वेद्या निगद्यते द्विविधा साधकस्यानेनैव नदीक्षि
ते नवयोगाधिकारित्वमेकमेवानया भवेत् ग्रपि मंत्रा
धिकारित्वं मुक्तिस्तु शिवदीक्षया ग्रनेनैव तदपि शाक्तं
योगी नलेच्य सिद्धये मंत्रमेवाश्रयेन्मूलं निर्विकल्प्या
तमाहतः मंत्राभ्यासेन युंजन संक्रियायां समं स्कृतः
तत्राधिकारिणा लब्धे दीक्षां गृह्णीत देशिकात् तेन मंत्र
ज्ञानयोगबलाद्यघत्यमाधयेत् तस्मादस्मान्यतत्वेषु
युक्तस्य गुरुणा शिष्यः दीक्षास्योपभोगं वा मोक्षं वापि
प्रसादयेत् स्वबलेनैव भोगं वा मोक्षं वा लभते ऽथ यः
तेन निरूपयोगादिबलाभ्यासमयी भवन् पुत्रकेवा
नतावस्मादपित स्वबलोचितः यस्तु विज्ञानयोगादि
वत्यसो मो यथा यथि देशिकयत्नपवस्याऽऽज्ञा गेगुक्कैव
संबंधा दीक्षा च केवलाज्ञानं विनापि नित्यमोन्तरे मोक्षि
कैवेति कथितं मस्मा वागमतः प्रर यस्तु दीक्षाकृता से
वाप स्वयोन निकाः शिष्यः स्फटीभूतेन तद्योत्तेन ज्ञानं यो
गम याश्रितः सोऽपि यद्वैव युक्तः स्यानन्म यत्वं प्र
पद्यते गुरु दीक्षामंत्रशास्त्राधीनमर्वस्थितिस्त
तः इष्टानामेव सर्वेषां भूतभव्यभविष्यतां कर्म
णां शोधनं कार्यं तु मुक्तौ नेष्टभात्मनो यः पुनर्लौ
किके भोगे राज्यस्वर्गादिकं शिष्यः त्यक्तालोकि
तं भोगमीमस्तत्तस्य शुभेष्वपि कुर्याद्धामर्मी
दीक्षां तत्र नान्यानि लोटकैः कर्माण्यशोधयामी
तिनेत्रप्राहेशांकोऽनमः ॥ ॥

त्तानमध्योनदीक्षायोनहिशुद्धानि साम्येन: गुरोः स्वसं
विह्फुरत्तावलात्तथैव भवेत् यदा त्वशुभकर्माणि
कर्माणिस्थलदाशुभं ततोऽत्रतस्यान्प्रयत्नादधमध्यम(
स्तितेः शुभपाकेकर्मेणान फलभोगसमाप्तिः न
चैषयोनितत्स्वाभाविकर्मत्वेपक्षे भाविनावास्य
देहस्यदेहान्तरेवभेदेना प्रशुभानां विशुद्धास्याङ्ग
गस्यैवानुपलयः भुंजानस्यास्य सततं भोगान्मायाल
यान्ततः नदुःखफलदेदेहायव्रमप्यपिकिंचन ततो
मायालयेभुक्तसमलस्थभोगकः निष्कले सकलेवे
निलयेयोनतिकावलात् इतिप्रमेयकथितेदीक्षाका।
लेऽगरोपेक्षा ॥ इति श्रीमदाचार्याभिनवगुप्तविरचिते
तन्त्रालोके प्रमेयप्रकाशनं नाम षोडशमाह्निकम् १९ ॥
अथ भैरवतादात्म्यदायिनीं यः क्रियान्तुवे एवं मृतलक्षे
भाशीशिष्यस्यात्मसुपदस्य गृहीतायामिमेकोनसा।
साधानेवशिष्येग कर्ममायाणमलिनस्यपवाहोगले
तथा शिवायोवाविपेस्स्यग्रन्थियोगेन देशिकः नर्म
तस्यतामावमलग्रन्थिः सकीर्यते इतियत्तीतिदाक्ष
यंवहिर्ग्रस्यपकल्पने वा हृत्कर्मास्त्वविस्मोपान्त्या
गलताश्रिनः प्रयोवहाशिखाणभ्यानेनर्यकल्पनाकृ
ता नरशाक्तिशिवाख्यस्यत्रयस्यवद्धभेदता वक्तेत्रिशि
गुणांस्तत्रेग्रन्थयपारिकल्पयेत् तेजोनलामत्रिमयंत्रेय
मत्येकसम्पदः कूर्मनेकविदःशुक्लरक्तकृष्णप्रयोरि
रेततोग्रोनर्पिताशेषमेवंविधाममायेके सामान्यरूप
ततानोक्रमासुहिसमाचरेत् नरस्वमन्त्रयोगेनयत्र

तं
५२९
599
529

मावाहयेन्मुद्रा रश्म्याद्युच्चादिभिः सर्पिस्तिलाद्यैरथ तर्प
येत् ततस्तथापिकं पञ्चात्माद्यानंतादिदेवता माया
शक्तिसमंत्रेणावाद्याभ्यर्च्य प्रतर्पयेत् आवाहने मार
कादीनामार्मायप्रपूजने ऊर्ध्वादिति गुरुः प्राह स्वरूपा
ख्यायनहृदं तारेवर्णाद्यसंतुद्दिपदेवाहि उक्तः पदे उ
नमैकपुतं कर्मपदं दीपकमथोच्यते तद्भ्येनामवतश्च
लिततोद्यवितदीपके इसूहमत्रयोगेन ततस्तत्कर्मसंग्र
रयेत् आवाहनानंतरं दिक्कर्मसर्वं निगद्यते आवा
हनं च संवेधः स्वभावश्चवार्षितः भावस्याद्दमयस्मा।
त्तनादात्म्यावेश्यमानता शक्तीभूमिष्ठसंबोत्कायसं
मुख्यार्थिस्थापिता अभावनानाद्भेदाद्यनस्या समोत्पशिवा
त्मनोः तमाभामेषुते चेषु संवोन्मुख्यमततोगुरुः आवा
हनादिभक्तिप्राक्काद्यांतपदविभक्तितः नमस्कारान्तता
योगात्कलमताप्रकल्पयेत् ततः प्रतिस्वभावं तदू
पेदकयोगतः ध्येयोद्देकोभवेद्याम प्रह्वो भावदशाप
तः आवाहेद्दामतर्प्येनिश्चो स्वरूपं निरूपितं अनेनैव
पथा न यात्मसद्गुरुर्वा नगः परेन तत्पद्मस्पंतत्व
तेत्र विदात्मके अनवच्छिन्न प्रकाशनानाम प्रकाशं दिक्ष
वित् तथासेयत्तेनपृ्य्यतध्येयनादिपरहसेत् तस्यैव।
तत्त्वतंत्रवेद्यान्तिदृश्ये दर्शितेता सवोपहृयेत तस्मि।
न्न्भयसंवोधनामुवेत प्रकाशपतायावेनस्यात्प्रकाश
स्यप्रकाशता संवोधनविभक्तेर्वविना कर्मोदिशा
स्थितौ स्थानेस्थाने दर्शयितं तं बोहा मिदमाचरेत् देव
मावाहयामीतिततोदेवापदीपके ॥

प्राणस्याहृदन्तादाविनमः स्वाभाविकं भवेत् ततः सु
णितमग्नीं ईसंघट्टायायततापरे प्राणापकेवमोक्षा।
लंबोधशतिर्यदीपयेत् तत्रवासेपितादात्मप्रसिद्धक
लशोधते यदिकर्मपदेतोत्रगुरुरम्भूहृदयेकवित्
ग्रनाभासितत्हृल्लभासनायनिगुणते मंत्रातिके त
ततत्रस्यात्स्फुटयत्रावभासिते तेनमोक्षणासमेक
नपादिविविधिभुरुवे ततकर्मोऽप्यहूते ऊर्ध्वोल्लस्तत

वहिल्लयात्मभावायकार्येनत्रपदेहृते तस्य
माहृतिहृतमुलाशलोघक्षिरादिषु पुरोदिष्टविधौ
पञ्चानहृततत्रैः क्रियात्मकैः ग्रंथैः सान्वेनततयाहृदो।
ताणादिविधोष्व ततः शिष्यस्तत्तत्स्थाने स्वणप्र
नाडने रुत्तापाशिवह्लेनहृदयपरिमवेयेत् ततः
स्वनाभीमार्गेणाहृदयमाण्वैशिशोः शिष्यात्मतासरे
कतेगतादायवतहृत्ता घटितं हृसह्रूपात्वततः सेहृ
रसुहया रुपोदात्मीयहृदयाक्षितमण्डवभासके शि
घोटहृस्यतेनोभीरश्मिमात्रविधोगुनः स्ववन्तस्थान
वलतात्स्वतेत्रस्थानलाभतः स्वकर्मापरते यत्रात्स्।
धवेोयातिमहृति तेनात्महृदयानीत मांकानामरुल
ततः मायायामहृयातत शरीरायपमासहूलेत् तत्रा
स्यरभीयातेवघ्रतंक्षसवनादिभिः गर्भेनिष्क्रामय
यल्लेरकांरुवीतसहृति ततेनभोगमोहत्वामिले
वैकायसाक्रिया ततोस्यतेषुभोगेषुरुपोलनमायता
तये ततलतत्पाशानाविच्छेदसमुपावेरत समे
ताणावतक्षोसित्रपरावपरापरो मत्राणापवदशा।

न
५३०
530

कंपरोवायोनयेन्नमात् पिबन्यायष्टकेशाम्नादिकं
षट्कंपरांतया इति पंचदशेनेसः क्रमाल्हीनत्वमस्त्र
तौ अपरामंत्रमुक्ताप्रागमुक्तात्मनश्र्यस्य गर्भाधाने
करोमीतिपुनर्मंत्रेतमेवच स्वहान्तमुच्चरन्नध्यादा
इतिचिंतयेद्गुरुः परापरापरामंत्रममुकात्मनश्च्य
य जातस्य भोगभोक्तृत्वं करोम्यथपरापरा अंतेस्वं
हेतिचोच्चार्य विनिरेचिमत्रा जुहोतिः उच्चार्यपिबनीमं
त्रममुकात्मनश्रयस्य भोगंलयं करोमीतिपुनर्मंत्रे
तमेवच स्वाहान्तमाजुहोति लिसोदध्यादामतिला
दिभिः एवमेवसमाहोविधिः पंचदशात्मके एवंप
रात्मकंमंत्रममुकात्मनश्रयस्य पाशछेदंकरोमी
तिपरामंत्रः पुनस्तनः फट्स्वहाफट्समनुच्चार्यदद्या
तिसोध्यधाजुहोतिः संस्काराणांचततेषोस्मिन्यमशाःकथि
तामया नेत्रकर्मपदाम्नेवंपरानन्वेपदेवदेन ततो
परांतनपदमासमेह्यापतत्त्वंच शिवाभिमानमस्र
योगुरुरेवंसमादिशेत् ततेस्वरत्नयानाम्पुत्रक
ये ततोपविश्यमोहेनपरानन्तान्नरालगे एषको
पापितेमंत्रीभुवनायगंपवके अपरामंत्रतः प्राग्वनि
सालिसतनहाजुहोतिः दद्यात्पूर्णेशोभयासीमस्त्रकेप्रम
सोजुहोति दद्यात्सुवकतमसन्तोपिवा ततः प्रणोञ्जलिंद
मरद्दनेयत् परान्वेकेनप्रदेनततदन्नभौविनन्नात ।

नृप्यक्कोपयेन तन्नाथसंश्रयणात्परं तदापूर्णविती
र्याऽऽश्रुत्विष्यात्मनियोजयेत् तस्यात्मनाप्ययायतये
वामरयाऽऽहुती: सकर्मयदृशाद्ध्याधिनिकेचित्नमवत्तग्र
मेतग्ररव:प्राङ्भावनामयमोहशं नायवाग्याङ्निर्दे
याद्देशिकस्य पृथक्वान: दयाद्व्याधिनोदेवः स्याद्धया
य:सभावने एवंशाक्ततनास्यात्मसंसृत्ये योजयेद्गुरु:
तत:शिवहृदंनेय:सद्यात्मातावेताधन: शुद्धस्तदाक
सिद्ध्येव पूर्णास्यात्परयायुत: महापाशुपतं पूर्वविलोम
स्यविशुद्धये तद्धोमिश्रुतरत्वशोवाघ रत्तरनिर्दिपेत् -
श्रुत:पूर्णानलोमायामप्यर्याप्रिविसर्जयेत् पयातत्व
विशुद्धे सजलेन शुद्धरूपिणा भावयन्मिश्रितेवाति शु
द्धियाऽऽप्यततो भवेत् तथानन्तस्य तत्त्वमिश्राणाडवरो
मेरे सर्वाशिवीभवेत्तावलीशुद्धात्मपाद्यृथक् पृथ।
कंच मलोमायाभिधानस्तस्य सिद्धये कर्मद्वयपिते
शक्तिभेदाद्धियस्वरादिवत् ततोपि तत्तत्त्वस्यवर्ह्नेत्
स्त्रिविधात्मके आह्वानाघर्षितस्या वेतेन स्यस्यविमिश्र
णा एवंक्रमात्कलानते शुद्धपाशभुजाश्रित छिद्यात्कले
फिमार्किविकरेकोन्मीलनात्मिका कर्माख्यमलदरे
भात्मानो वर्गेयित्वगयगा पूर्णाङ्भासमेवाहमर्यते
त्मिनिर्देहन मेशाक्तिविश्वरूप:सगुपाशाप्यवशात्।
धा व्यक्तरूपस्ततोवह्नौ पाशलोष विपाचक: तथेली
ततमारासौपाशस्तप्रतिशभुवत् पारमेश्वमहातेज:
शेषमात्रवमुच्यते कर्मपाशोत्रहोतव्योपूर्णयाप्यशुभ्म

ने
५३८
531

शुभं न शुभं वा भवद्भूतं भाविनाश्यसमस्तकं दहत्यमिफट्
त्रयं वौषडिति संपूर्णाहुतिप्रयुक्तः निर्बीजायादिकार्याशक्त
तां त्रेवाप्यशां हितेपत श्रीसमयमात्रैव बीजदाहप्रदा।
निता गुरोर्देवेन च्याशास्त्रे भक्तिकार्यस्त्वनन्तसो सम
यः शक्तिपातस्य स्वभावोऽयं विशेषतो एष्यक् मायान्ते शुद्धिमा
पाते वागीशी याशुद्धा भवत मायाशक्तिमयी सैव विघ्न
शक्तिं च मश्नुते तच्छुद्धविद्यामाहूय विद्याशक्तिं नियो
जयेत् एवं क्रमेणासौ संशुद्धे सदाशिवपदे स्थिते शिवोऽग्र
स्थितो श्रितामलमाणवं केदहेत पतोऽधिकारभोगं
खीहाया शान्त सदाशिवे इत्यनन्तं नवपाशान मायीय
ताभिर्मावधिः शिष्याय स्याद्वित्वा पाशाच मैशिकः
सर्वं आत्मावा खविनिर्दयेय पावहिशिखामलं ततः
मातृकस्कलप्रमेयप्रविविनयपत शिष्यदेहादि मात्मी
यदेहप्राणादियोजित कृत्वात्मदेहप्राणादेर्विषम
लं तु स्मरेत् एकयक्रिययाचैवं देहशुद्धिं च न त्वधीः प्रा
तो स्वदेशकालाद्युगं प्राणाच शक्तिं गं तावसंविद्धम
शुद्धां संविदं शिवरूपिणीं शिष्यसंविदं पि योजयेच मैव
क्त्याभ्यमेदिनो ध्यायन्त्यागवस्त्रयोगेन शिवं सकलनि
कलं आत्मकं वाहितेन स्तोमप्रशान्तकरणेन न एकोत्मै
तोरसेतेरमंर्वसहगणात्मकं मूलादाहादयगन्माशिवेशु
परिसंस्तत नन्मोनमृध्य इन्मुलयोनः समुच्चिनं शि
ववर्कं परमिमाखाचैः त्वन्तातम्स्तन्तनयपत तेन सन्तपये
त्सम्यकशांनकरणेन तु शून्यधामात्ममपाध्यप्रभाकिर
णभास्करः ॥

श्रायेयाधारनिःस्पन्दोपशान्तपरिग्रहः तन्मायेयप्र
पंचेकास्फोटसंबद्धाबद्धनः मूलस्थानात्समारभ्यकुर्वे
सोमवसान्तरे एवमिवातिष्ठेद्यावत्प्रशान्तेनावड्ढ्यते
उक्तं श्रीपूर्वशास्त्रेच स्वमापृपंसपिंडा कृत्वाशिष्यं तु
यात्मस्थंमूलमंत्रमनुस्मरेत् शिवशक्तिंतथात्मानंशि
घ्यसपिलयानलं एकीकृत्यैवचैनेगच्छेद्द्वादशान्तमना
मधीः तत्रशान्तेभवमास्थायध्यायन्सकलनिष्कलं तिष्ठे
नावदग्निहृद्ग्रापावदन्यत्तयोभवेत् एवंगुरुः परतत्त्वे
ग्रहणाशिवमूर्तिना तन्मूयः पशुनामोतिरेपमाया
निवन्मनः देहपातेपुनः प्रक्षयदिनेचेशुकृचोवित् भो
गात्मसलत्पत्तवेभेदेरनेपरंपदं तदातत्त्वनमूमोत
तन्मखायामनत्यधीः पुनर्योजनिकारूपांस्तूणोरूप
नेरणा शक्तिप्रदाभोगमोक्षप्रदायावाप्रकीर्तिता सी
हामास्यात्मबीजवनिर्बीजात्मनयाहिपा बालेनिरा
नमरगोत्वशक्केवाजनयोदोषः कार्यानिर्बीजिकादीक्षा
शक्तिपातवलोदये निर्बीजायांसमायास्तुपाशानपिवे
शोधयेत् कृत्वानिर्बीजदीक्षस्तुदेवाग्निगुरुभाक्तभाक्
रयतेवशिवेयायान्सद्योभोगाविभमवा श्रीमदीक्षोत
शेवाकेचारेषड्विंशदेगुले तत्वात्मापादपूर्वेतभुवना
निरुजेत्क्रमात् लटिमात्रेनिष्कलंततदेदेहंतदस्पदं
शक्ष्यात्तवहिपाखेनमिति ध्यायस्तुदीक्षयेत् सवीना
पान्तदीक्षायासमयान्तविशोधयेत् विशेषस्तुयमत
स्यापावजीवाशिशोगुरुः शोधहृत्येगुह्तत्त्वहृषिकवी
नपूर्णाया प्राभिन्नाख्यिवसंवाधनन्तयेर्हुगपन्नारन

सर्वांशेषिपत्लवनालंध्यापेक्षारूपकमस्ते विशुद्धतत्त्व
स्पर्शिवाक्ययंकेनाभिषेचनात् तथाप्याप्यानबलादेवप
हारस्याभिषेचनैः पृथिवीस्थिररूपास्यशिवरूपेणाभ्य
विना स्थिरीकरोतितामेव भवनामिति शुद्धाति तथार्थं
प्याययत्येनां तेनोभासरतानयेन् महदानन्दसंस्पर्श
आमेवेतसमावेशत् एवेतन्मात्रवर्गोपि शिवतामप
द्यते परानन्दमहाध्वाभिरशेषमलविशुतिः शिवे
मन्त्रमाहात्म्यपादेयाशीवेखृतिः शिवमोदभयार्थं
रदर्शनस्पर्शनाद्यते तदाकर्णनमित्येवमिन्द्रियाणां
विशुद्धता संकल्पाध्यवसानानां प्रकाशे रक्तिसंस्थितो
शिवात्मैवेन यन्मेयं शुद्धतामानसादिके नियमोरंज
नेकरभावः कलनया सह वन्दनेहपवस्तं च विषये
समकल्पना इत्थं शिवकार्यकृत्सम्बन्धकं शुकगणास्य
ये शुद्धपवश्रमान्यमशिवभावोविशुद्धाति विशेषा
दिशु तेषु शुनेवकाविशुद्धता इत्येवं शुद्धतत्त्वानां स्
प्राशिक्षोपितत्वयः भवदेवप्रवितं श्रीमालिनीवि
जयोत्तरे वध्यमानावभावतावन्दियाणि जगद्भुघाः
निगृहीतानि वध्याय विमुक्तानि विशुद्धये एतानि
व्यापके भावेप्रतास्रमेनसासह युक्तानि कापि विष
येरोपाहत्यायतानि इत्थं हि विषोभावः शु
द्धाशुद्धप्रभेदतः इन्द्रियाणां समाख्यातः सिद्धयो
गेश्वरीमते श्रीमालिनीयागुरुस्वाहप्रमाणस्तेति
दर्शिते समस्तमेवेदीत्यायां नियमस्तेषु कथ्यते ।

मायान्तशुद्धोमवीःस्वःक्रियाग्रपरयामहा यान्मया
सकलान्तेननिष्कलेपरयेवत् ईशानेवापिवत्यादि
सकलानेगवक्त्रके ईशेवविधिमालोच्यकर्मकुर्यात्कुरु
नमः श्रूयाधनिरुक्तीनांयासंख्यावैतत्ववर्णाः नाम
वह्निगुणीकृत्यान्तदाधनिवनगुणा क्रमात्मेयकला
मार्गेद्विगुणाद्विगुणाक्रमात् यावच्छिन्नत्वसंशुद्धोस्या
ह्निशतिगुणानन्तः प्रतिकर्मभवेत्स्थिराकृतीनांचिन्त।
त्वेक एकतत्वेशतेयाकृराकृतीनांतमाहुके देवलाभ
कर्मणामाकृयाः पूर्णाकृतयः स्मृताः तासांसर्वाधसंशु
होसंख्यामतेननकिंचन इत्येषाकथितादीक्षाजपादि
कसमन्विता ॥ इतिश्रीमहागायोमितवयुमवियवि
नेतेत्रालोकेप्रक्रियाप्रकाशनेनामसप्तदशमाह्निके
१७ ॥ अथसंतिमदीक्षायांशिवतायतिरुच्यते न
रनेनाधिवाशोयतभूतेवपरिग्रहः यत्रयत्र प्रदेशेत्व
शजपितागुरुःशिवे अधानेमनसाध्यानादीक्षयेत्
त्वपारगः ततनाडिविहीनांतयनयनाधनागुरुः कृ
यान्मपकतत्वानांशिवभावैकभावितः पराम्यत्नत।
तोस्येतिनत्वसंशोधयथाम्यस्य स्वाहेतिप्रतितत्वकं कु
हेरुणांकृतिंक्षिपेत् एवंमंत्रानेदं कुर्यात्समस्तेरुषा।
वौक्रवृत् परामलाक्षरेतेनाम स्वाहेतिपूर्णमात्रकश
तेसरस्ववामाष्टतवशमेवहोमयेत् ततःपूर्णांति
सेपोध्यहीनमुक्तमसीहस्य दीक्षाकर्मोचितेतत्वत
वप्रास्तेमहेशोत्तः प्रत्येकमात्रकाशुगमवत्तोस्तवा
तिशायथेत् योरिवाधिरमपत्रेणसर्वेमंत्रेषपर्याविधिः

यथा यथा च सम्भवस्तथा तत्तन्मयतात्मकः गुरुस्तथै
तथा कुर्यात्संक्षिप्तमेकमेनान्यथा श्रीत्रयामलेत्वो
क्तं संक्षिप्तमिदं विभावयेत् तस्मिन्सर्वाधिकारावापि किं
तयोगेन विस्तरः अतन्मयीभूय यानि विहितमेकर्म
मन्यत् क्रमात्तादात्म्यमेतीति विहितं विधिमाचरे
त् संक्षिप्तो विधिरुक्तोऽयं कृपया यः शिवोदितः ॥
इति श्रीमदभिनवगुप्तविरचिते तन्त्रालोके संक्षिप्त
दीक्षाप्रकाशने नामाष्टादशमाह्निके १८ ॥
अथ सद्यः समुत्क्रान्तिप्रदा दीक्षा निरूप्यते तल्लक्षणाश्री
पभोगाहस्ते दृष्टा ने शिवं व्रजेत् रत्नमालिनीतन्त्रे
सविता सौमहेशिना दृष्टा ने समीपस्थशक्तिपात
कृद्वृतः आसायशेषकर्मादीक्षान तस्मादीक्षातत्क्षणाद्
रे शिवत्वमेति तत्रैव योत्रपर्यायरविवेचनात् ख्यातः
श्रीमतासम्भुगुरुणा शंभुमूर्तिना यदायामत्र मरणे
शक्तिपातः प्रजायते तत्र मन्त्रमयं सर्वादिमेव याश्रात
पत्रजेत् अथवाचन्द्रमिनादिव्यागमोन्यविमोः पत
न सर्वेवासमये नैव परां दीक्षामवाप्नुवान् अमदीक्षा
पिवाप्राणांजिहासुः कैशवर्जितान् अतेन दाशरुकः क
र्णान्स यत्कोलिदीक्षणी तन्नात्तान मलेनापिशयना
मितविग्रहे क्रपीडनमपणाश्रीमदुद्रवचनिरूपिते द
क्षोशिकप्राणनागमस्तव्याधिनापरिपीडिते तत्कमयन
तत्त्वेन परतत्त्वनियोजयेत् विशेषणाविशेष्यत्वका
मवारविधानतः सर्वात्मसर्पूजानन्तश्रीशंभुनाचनिरू
पितं तद्विधिं सर्वं वदितेकतामसर्वसमयश्चोदितः ॥

वारिकां मध्यविन्यसेज्ज्वलन्तीं सर्मकर्तनीं कृत्वा पूर्वोदि
तेन्यासे कलानलसमप्रभं संस्मरेतिक्रमतः सार्धहस्तकाभि
प्रगलेनतत् श्रोत्रग्रीवाधारणां कृत्वा सर्वमूर्मप्रतापिनीं
हृदये द्वादशनाडेहमङ्गुष्ठान्मस्तकान्तकं तमुत्क्षिपेत्
नोग्रष्ठान्मूर्धान्तं वक्ष्यमाणया कृत्वा मर्मारिरन्यानाकं
लरा मावि सर्जयेत् अनेन क्रमयोगेन योजितो रुतिवर्गे
नः समप्युत्पातिता दीक्षामिति श्रीमालिनीमते षोडशे
पारषट्चक्रलरयत्वपंचकात् कावि दलैन्यतरशाप
शागुरूपशुकर्मवत् प्रविश्य मूलेकमौदाछिन्दैकावे
भावनात् पूर्णाहुतिप्रयोगेन स्वस्थपाम्निनियोजयेत्
त्वानेविमूले सत्तीमदोमवक्त्रयोज्वले विनयिन्ताम्य
नात स्यवेधनेवोधनभ्रम दीपनेनाउननतो दवलनेव
पुनः पुनः कन्यादिवक्त्रगंरूपा हि शोषणा हृदम्बुजे हा
द्दशांतेततः कृत्वा विन्दुप्रगमगतेतालिपेत् निर्लेपावा
पेरयाम्निसपुक्तः परमेश्वरः नतस्यऊर्ध्वात्से स्कारकं
विदित्या ऊहगहद्वे देवः किमस्य पूर्णास्य शाहोधीरितिभा
वितः श्रीमहीत्तोत्रे वेषविधिर्वेहि पुटीकृतः हंसः पु
मानयल्लस्य रुद्रविंडसमन्विते शिष्यदेहे निश्चुमेनल्
नुहिग्रः शतंजपेत् उत्क्रष्टावनिमेषणाशोच्छ्रमंपव
वजेत् पषपवाविधिः श्रीमन्निद्ययोगीश्वरीमते रयमु
क्तमरणादीक्षा कनेवायोगिनो गुरोः अनभ्यस्तयाणावं
रः कथमेनां करिष्यति वक्ष्यमाणाचलाविद्यामकला
निष्कलाभिना कर्णैस्यवायवेदूयाभूयोवाच्यपवायठेन

तं
५३४
534

स्वयंचकर्मकुर्वीत ततस्तुष्टाद्दिक्षं गुरुः मंत्रक्रियाव
लान्मूर्ध्नाङ्कस्थे र्थे योजयेत्स्मरे योगाभ्यासमशक्तोपि
सयत्नांतितदा गुरुः ज्ञानमंत्रक्रियाध्यानबलात्क
र्त्तुंभवेत्प्रभुः प्रश्नयोक्तमतेशिष्याबलादेवैककर्त
णं कालः सालेख्यभोगोहितस्मिकोस्यात्स किंततः
सयत्नांतिदावाम्नायस्यापूर्णाङ्कतितदा स्यायदा
समाणाः स्युः प्रवेनिष्क्रमणेध्रुवः विनापिक्रियर्यं
भाविज्ञस्तविद्याबलाद्गुरुः कर्णजापप्रयोगेणातत्र।
केवकजालतः निःसारयत्यभ्याभीष्टमकलेनिष्क
लेहये नतेवाप्रवक्रूत्रापियोजलेन्यङ्कुलेक्रमात् स।
मर्थीप्सुत्रकोवापिपटहियामिमायथा श्यात्तातम
मरुणर्धारुटशापतिमश्नुते यतोजपेवाध्ययनेयर्स
र्ययितत्क्रतभो नाध्यापनोपदेशाहासमपोध्ययना।
र्हते यतोत्स्वनयोवेस्तु स्वभावान्स्य माणाति: यथा
निषिद्धभूतादिकर्ममंत्रस्मरन्हुय श्रावितोपिक
विमेतिलोपकर्हत्वर्जनात् यथावच्चाचयच्छास्त्रम
मर्थोमृग्नवेदमाति नत्सप्येनतदन्तःस्पप्राणिवर्गोप
कारतः यथास्तयपटमेषविद्यावत्सस्वभावतः तास्मिन्मु
केनलक्षेनयतेर्किविक्रमेनमः नगुवादेतिताग्रेस।
नोचारेक्षात्वपद्धति द्दतक्रमग्रतेनाप्पत्यनिवधोस्तथा।
कथ्यते यथुंद्दामेनयः श्रोत्रमवधारयेत्क्रमः सपूवा
र्यनाविदोनोमकीटपतत्रिणः नर्दिपाशात्तले
मोविलीनान्यहानिकः नमाग्रपठतस्तस्यानिवधोर्हं
त्तनाकथ्य।

सन्नवस्तुस्वभावेनवलितातोपिवध्यते ग्रथ्यानपेतत्वे
वात्तद्विश्वमात्मस्वप्रकाशया प्रागेदृहेकिलनियतत्वे
नवेवापितथास्थितवान् मध्येश्वबोधकवलात्मतितद्ध्यते
पिंगलः मंत्राःशब्दमयाःशुद्धविमर्शात्मतयास्फुटप्र
र्थात्मनावावभान्तस्तदर्थप्रतिबोधकाः तेनाम्युगले
नातस्यप्रबोधोजायतेस्वयं स्वविन्ममानजातीयमन्त्रा(
मर्शेनसन्निधेः यथाह्यल्पनवोवाद्भः समानीयविमि
श्रितः नवीनधान्यात्मास्तस्मामर्शीसेवंप्रबुध्यते प्रबु
द्धाः सर्वसंज्ञातोनवाहीतितदुच्यते हीनाहीनामसंस्का
रोनवयन्तस्थवाल्लिहि अतएवानेनशास्त्रपठतिक्र
पिसामये तच्छ्नाकोपिधन्यस्तुच्यतेनापिसाति।
तिः शास्त्रनिन्दामेषकार्षीद्द्वयोःपातित्यदायिनो इमे
वेयरममेतनाहीतितापठेदेति यथाव समयोक्ता
ह्लेलाष्ठेवामत्रयोजना ऊर्ध्वंतास्मिस्तुलभतेनोपलोप
नहृद्वद्धि यतोस्यसमयधामिभृश्या समायिनस्तथा
प्रह्लनस्यस्वभावेनतास्मिन्नकेनवेत्तातिः साधकस्तस
हासाध्येफलेनियतियन्त्रणात् मातिकाक्रन्तमंत्रोपि
प्रायाश्चित्तोचितीचरेत् इयसयः समुत्क्रान्तियोक्कामा
मात्तयाशेः समयाहिरपिप्रोक्तःकालेयोमार्यासिद्ध
ये स्वयंक्रर्योन्तसमध्यालयाणावारगमागमाः प्रकृतौ
ध्येहकातिर्वापिगृहः समयघ्नहृये उपसनयदावर्ष्मे
ननुतानेहवेतनः इतीयंसमयउत्क्रान्तिः स्वविनामा
लिनीमते स्वयंवाग्रहणाद्वाप्यकार्यमेनमहेशिना स
र्वभागोविरूपेतुसत्वादेहन्यजेयदि तथातेनक्रमेणा

शुभेयोजितःसमयीशिवः उक्तोयंसद्यउत्क्रान्तिर्यागो
व्याप्यागमानुदृष्टैः ॥ इतिश्रीमदभिनवगुप्तविरचि
तेतन्त्रालोकेसद्यउत्क्रान्तिप्रकाशनंनामैकोनविं
शमाह्निकम् ॥ १९ ॥
अथदीक्षांब्रुवेपृथग्जनाशासप्रत्ययदायिनीं त्रिकोण
वह्निसदनेवह्निवर्णाञ्जलेभितः वायव्यषडरनिर्धूतैः
करैर्मेधेसन्तानजेल बीजेर्किंचिद्दृढीक्षातनन्येवह्
दयांतरे करेवदाग्रमानेसञ्छिन्नयेनजपेकषुक व
ह्निहीपिनफट्कारपर्यन्तोदारूपीडिने बीजेनिर्वी
ननामेतिसम्भूतिकरणात्मम इमेननत्सोहायतेने
वप्रस्येनन मलमायाप्रकर्माणिमेचध्यानक्रिया
बलात् दग्धानिनस्वकार्याय निर्बीजप्रमयत्विम
सश्रीमानुप्रसमोमेप्रोभुनाप्योन्यरूपयत् बीजस्याध
वकार्याचयोननाक्रपयाग्रोः यतोदीक्षास्वहोमता
स्याबरापपिमोचयेत् योग्रहनेपहामाञ्चाध्यान
सिद्धनमात्मनि ज्ञानादीक्षावरेनस्पृहीक्षासमयस्या
स्मृता प्रवर्तनेनिराचारेनवरेनवयार्थिः साचारैः
क्रियतेदीक्षायद्दप्रायमयाक्रिता निराचारणदीक्षा।
योग्रस्यफलनविद्यते ज्ञानेस्वप्रमयप्रयस्मात्फलोत
रमृद्दते ध्यानादिनफलान्साध्यामितिसिद्धमृतो।
रेन क्रलाग्रहिपरीतावाकार्यासमयपयोगिनी य
त्वेवाप्यवासंवितापरमेशिना श्रीरत्नमाला
निहाहूर्गोपुपंचमी इमेवेवदताशाकिनारनस्यामि

पायिना उद्बोधसद्भावेन देहग्रहणतिरोहितः देहो
हि पार्थिवो मुख्यत्वेन तामुख्येन भुङ्क्ते इति भाविताथ
वमेवेण शिक्षितानाम् अनुस्मृते कर्माणि तच्चाशेषा।
गेण पूर्वोक्तान्यावरेद्गुरुः उक्तासेयं नलाघहिर्दीक्षा।
प्रत्ययदायिनी ॥ इतिश्रीमदाचार्याभिनवगुप्त
विरचिते तन्त्रालोके नलादीक्षाप्रकाशनं नाम विंश
तितममाह्निकम् २० ॥ ॥ ॥

ओं स्वस्ति श्रीभगवते शिवाय नमः ॥
दीक्षायामध्वानि दिशति स्मतो ह्यरोहिनेरेव यथा संभू
तिरेतभिः जीवस्य रोतदीक्षायिकायानि बीजनिकातस्य।
नस्मांदभोक्तृतिप्रायकल्पनेनाल्पयोगतः संक
समावेशाकर्षजीवस्य स्मृतिभोगितः शिष्टशाव
कशाद्युत्थाकारविलोषवर्जितम् ।
संभूतिः संभवः ययद्यतिदेशबलादेवास्यानि बीजनतंसि
हेतयापि जीवानिमवीजनवशे कायिकस्य विनाभूतिम्
कर्तिबीजनिकान्तमेति संकल्पमात्रेणानि नतत्त्ववरः कायर
लब्धैः प्रयत्नवाम्नान एव विषयेनाल प्रयोगः सिद्धमान्यशमा
२। पारिमितादेनैषर्यातस्याधेनियतियन्त्रणात्
रागद्वेषप्रजायते ।
आलाक्रीष्टविनाभ्यासं क्रियमाणानसंपद्यतेतं।
ययाद्यभ्यासं विनाज्ञाला क्रीष्टः क्रियमाणा यतिपदेतं
यारागद्वेषाभ्यामपि तथा महमोहिरुमामि यति यदेतं
साध्यमर्थेकथमत्यथाकुर्यात् यदयसंक्रविनात्मरूपता
रतीश्वरः नचेतदिच्छानविधायिनोभावाश्मल्कैपाक्
२हत्परमेश्वरनावेशातथाभावोभवत्येवपूरमेश्वरूपव
ह्रिगुरुशरीराभिध्यानद्वारानुग्रहानग्रहरूपतिप्रचाविन्य
महिमेत्यसहकृत्कं एवज्ञालापदेशमादिश्यपसेक्रियाम।
गास्यवलावलविचारमभिधातुमाह ।
परोत्यपवातलाभिर्हीनाभिर्यादृशीति: तत्रान्तरं
स्याद्बलवत्संस्काराग्रहत्यत्तनम् । कृतेतत्रम
यत्नलाभिरिति अनेकयुगाग्रभ्यासिनो रूढार्थं यतिवद्भिरा
क्रियारूपाभिः अनेकयुगाग्रभ्यासेभ्यामानसया सेवक्रके
नाथैरेवीक्रियमाणानां हीनानां संभावनामात्रेण
उत्तरमिति कौलिकदी ॥

ने
५३०

५३७

कर्म शुभमलनमिति नेत्रोक्ते नलायोदीक्षायां क्रियमा
णायां किं स्यादित्याशंक्याह ।

भुक्तियोजनिकायां तु भूयो भोगेच्छुरभिलषया कृ
तायां भोगवैचित्र्यहेतवैचित्र्ययोगतः ।
मायात्तु भुक्तियोजनिकायां तन्मको वैचित्र्ययोगाद्य
र्थहेतवैचित्र्यं स्यादित्याशंक्याह ।

परबोद्दीतरो मायोमीर्णी भोगाय योजयेत् ।
भोगानीशात्तु लब्धा हि सन्तो वा भोगहानये ।
भोगायेतनेनत्रमोहाय तल्लभते भोगवासनाविवृद्ध्य
म्भाव्यमानत्वात् कस्यचित्स्वहात्मनस्तु भोगानीशात्स्व
वल्लीमेतायैव भवेदित्याह सन्तीति न तु परेशत्वेताया
यथैवं भोगायापि योजनिकाक्रियनेन तत्कथं भोगानीशा
पामस्यमोतः स्यादित्याशंक्यायामसंवादमेव समाधान
मभियतेत्येवं स्वात्मसंवित्तोः स्वसंविद्दलवत्तेरा बाधक
वेवापेक्षा सोसोत्यावासीन्यपात्तस्या वल्लवत्तेरनि एवं
हि स्वनायामपि गरूणां भुक्तियोजनिकायामस्यमुक्तिरे
वभवेदिति भावः अत एवोक्तं वा पेकेनेत्यमा सवितस्व
संवित्तसोस्यादासीत्ययोगितेत्यतशिष्यामय संविद्गत
योः तयोरितवापि वैवलपर्थः अत्रेवाशंकेन्नाशयाद्दिष्टविशेष
दर्शयतिश्रीमानमेशिवोप्यारूपारोस्याकमेयपत्तो तदे
वाह परोत्तरोत्तरेणासमसाक्रूराजूतिविधोयादि ग्रामश्वित
विषयाहेस्य मम मातिसंचात यत्ते नीलामुद्ध्यायांगकुल
लति शाम्यातिवेमरोचोरररूपश्चमरीपावतिवाप्पयःश्री
तायश्रयशोबालतदानेनतपेगुरुः चक्तरूपाविभिःपाचे
स्वत्संगश्रीपयातेकैः नदानस्यानकार्तेव्यादी सामित्राहतेविभो श्रास्मि ॥

मितिवस्समानेन तमेवविधिमाह नवात्माफट्पुटान्तः
स्थःपुनःपंचफट्कृतिनःअमुकस्यैतेपापानिदहाम्यनुष्टु
वष्टकम् इत्येसाह्लादिकोहोमःकर्तव्यस्तिलतंडुलैःप्रान्त
पूर्णांवहातव्यानतोस्मैदीक्षयोगुरुःपरयोजनपर्यन्तक्र
ध्यानत्वविशोधने ननुपर्वविधानन्तरं अमुमेवविधिसं
निहितस्यजीवतोप्यतिदिशति प्रत्यक्षेपिस्थितस्याणो
पापिनोभगवन्मयीं शक्तिंप्राप्नुवतोऽप्येषामेवमेववि
धिंचरेत प्रत्येवयत्नान्तरमाह यदिवादैशिकःसम्यना
दीमस्तस्यतमसा प्रायश्चित्तैस्तथादानैः पापात्पापैःप्युशो
धने कृत्वाविधिमिमं चापिदीक्षांकुर्याद्दैशिकेन तस्यैति
प्रत्यक्षेपिस्थितस्याणोपितत्वविन्मोचयेत्सम्भूत इच्छेये
वशिवःसातातस्मातेस्वजयेत्सदा शास्त्रांतरनकार्यैवत
क्वचायोवर्जेत्क्षिप्रःनपुनःकीर्तयेत्तस्यपापंकीर्तयेपिवा
वर्जेत निरोधवर्जयेत्तस्मादिति तोनरश्चवपिःसर्वथेति
येनकेनचित्कारणेनशास्त्रविविकित्सावर्जयेदिति
पापकीर्तनं प्राह्निकार्थमेवोपसंहरति एवमयोत
पापकीर्तनं प्राह्निकार्थमेवोपसंहरति निखिलजगदुद्धिहीर्षा
दीनाहि योहितानांजीववदितरभेदनेननिखिलजगदुद्धि
बोहर्षोत्फुल्लमानसेनेयं व्याख्याह्निकेवरमतां किलेक
विशेजपरथेन ॥ इतिश्रीतंत्रालोकेविवेकेपरोक्षदी
क्षाप्रकाशनंनामेकविंशमाह्निकम् ॥ शुभम् ॥

ॐ श्रीगुरवे नमः ॥

ऊर्ध्वेन जनकसंस्कृतिसंहरणाद्याहतामस्तां दयतम् देव
ममन्दे वन्दे वदनमानन्दने जगताम् इदानीं द्वितीयार्थे
न लिङ्गोद्धारदीक्षावक्रमाह लिङ्गोद्धारो नाम यथ वक्ष्यमः
शिवशासने कनिष्ठानाम् एकेति यदुक्तं प्राक् अतएवेह
शास्त्रेषु शैवेष्वेव निरूप्यते शास्त्रान्तरीयेषां खलान्याते
संस्कारिको विधिः अतस्त्वाग्युक्तमशैवं चेयोन्यचयतितः स
हि रहस्यत्रयस्य ऊर्ध्वाधेनेतस्त्वपतितः क्वचित् अतएवाहि
सर्वं तैर्बैल्लविसादिभिर्निज नशासने समाम्नाते लिङ्गोद्धा
रादि किंवनेति नान्यमसच्छास्त्रदीक्षाकिंमुक्तानवेषा
द उक्तं श्रीमालिनीतन्त्रे किल पार्थिवधारणाम् उक्तायोगे
जिनोपग्रमतस्थानानिवर्तते योगपतावशसंज्ञानायसाय
वैष्णवमता मतवैवनिपाकवदीक्षाकालेततस्त्वसो फा
लेसर्वं समासाद्य शिवेष्टकोपपद्यते अष्टकोमूर्ध्वसंशुद्धिः
सेप्राप्य भवनेशतः अष्टः शिवसमापातितदग्धसंसारव
यतः उक्ताद्युपारणां चोक्तमेतद्वेदान्तिकं मया कापिला
यपुराणोक्तं प्रथमे पटले तथा अनेन क्रमयोगेन संप्राप्य
परमं पदम् न भूयः पशुतामेति शुद्धे स्वात्मनि तिष्ठति
वेदान्तिकामिति विज्ञानम् नत्विह लिङ्गोद्धारदीक्षावचने
सान्निहानं प्रति सागरं तत् काममस्याहिमवहरणोयमेकि
मिदमुच्यते रत्याशंक्याह ।
मुनोदिष्यन्ते योऽयं शिवतत्त्वापरेषामपि तत्वेष्वपो
नितम्पात्तिपुनरुद्धरणोपना समस्तशास्त्रकाश्चि
नवस्तवैविकदायिनः शिवागमस्य सर्वेभ्योऽप्यागम

ने
५३५
539

भोगविशिष्टता शिवज्ञानेन च विना मृतोऽपि पशु
ग्रतश्चेति वाक्यशेषात् अपरेषामिति तन्त्रेषामिति नोद्भवः॥
मायादशायामयोग्यः एवमपरदर्शनस्थो णापात
शक्तिपातः शैवागमप्रक्रियया भुवनेशादिवद्रूपतया
पुनरुद्धरणीय एवेति कथयितुं तत्र च लिंगोद्धारादि
वैष्णवप्रभृतिसर्वश्रोत्रकम् समाप्तानि शास्त्राणि कापि।
लादीदि नत्रकथ्यते वस्तुप्रकृतिपुरुषविवेकादि एव
मध्येथान मायातो मुक्तिरितित्तदुक्तं वस्त्वैवेविकस्तदापिवान्स।
वागमेभ्यः शैवागमस्यैव प्राधान्ये अतस्तन्त्रतन्त्रएव सात्म्य
रपदव्याप्तिः दर्शनान्तरधामानो हि उत्तरोत्तरपदव्याप्तिरे
वेत्युक्तंमाइक्तं वक्ष्यते तत्र च पर्यवसितत्वात् क्रमशस्मात् क्र
मश्च शक्तिसंपातो मलहानिर्य्यियाप्तता दीक्षावाप्तोऽद्रूयह
निरूपादेयत्वयात्मता भोगवतां पशवस्या गः पतितत्वेन त्वसं
त्वयः स्वात्मस्थितिश्च एवं हि दर्शनान्तरस्थस्य तेः प्रोक्तमुद्ध
रणीयत्वं शिवशक्तिरतस्याहि पिपाश्चतेतितग्रहणनिवाप
इति दीक्षानन्तरं श्रवणादावधिकारात् हेयनिमलकर्मा
देः उपादेयत्वतात्मतेतिनिशिवशक्त्याद्यकाविष्टातिमपव
मितत्वेः पाशवमाणवमलं कर्तृत्वं संसारे घातियरणात्म
कम् एवमस्या यानशक्तिपातस्य किंकार्यमित्याशंकाह।
अयवैसवत्वोत्रादिनंसान्ता पद्धवार्त्तिनाम पदा
शिवार्करश्मो वैविकासि हृदयाम्बुजम् लिंगो
द्धारित्सद्दापूर्वं दीक्षाकर्म ततः परम् योग्यलंगान्त
रस्थस्योपिदीक्षातः शिवतान्वमेन।
उक्तं रिपाकस्थानं आनमहेशास्येते पिचोक्षिवेनान्त्याः हि
शताव्रीक्तियात्स्यातिसेवकगतापदीक्षया उपयोगिवाम।

विरामेवृद्धेः ॐ भोःपितृवास्यते हिगुणोस्यसमेकारोनेस्यंशुद्दे
वेदविधिविधिनि नवलिंगोद्दतोनावादीनिकतेस्यतामाह ।
नत्रेपवास्यतेचास्यदिनेमाधारमेव्रतः स्यरिलेप
नयोवेशश्रावयेनस्यवतेनीम् पंचगागमवहिंगो
वोदिनत्वपनावया पसमेनतदेनसेरूसम्यग
नयद्दे स्वलिंगमागशेकेकेप्रायश्चितेवमासभूत
श्रविगतन्मयीभूयभोगेमोलंघपद्यतो पवमस्त्रि
त्यथासंवागृहीवाव्रतमस्यतत् प्रपासोभसिनि
तिष्यसूपयेदनुरूपतः स्वातेसंप्रावयेदेवयाश्चभो
ग्यिरनंतरम् पंचगव्यंदन्नकाष्टतनेलसेसमर्पये
त् ततस्त्रवहनेचेवपवेशपश्रीणिपातयेत् ।
वर्तनीहृतेपवमास्त्रित्येनेनश्रावणाद्यपवायतत्वानः स
पयेहितिनद्दतदोषानिहृतस्यध्येः प्रनुरूपतश्चतिहास्तिनद
र्शनोविप्रेनेस्यध्येः नविद्देनामधारणामंत्राः यन्मया
दणेकतमेनेशेषजयतीमाशेकाह
प्रणावोमातृकामापाध्योमध्यापीवदुत्तरः वक्त्र
पोष्यनेयाद्यैः समनमाधारणाग्नमी नेषामध्यादक
नमेमेत्रमसेसमर्पयेत् सोध्यहोशत्रमेवैनेजपेद
मेत्रममसेसमर्पणोघसाधारविधिप्रिंसे सभुगाप्यभुक ।
हृते वहोतस्मितत्नमेत्रेचनच्छेदिसमावरेत् पतस्मितिसा
धारणामेकतंमंमंत्रं प्रत्यभुगीति प्रभुगीति वसामस्ता
नेसारम् पवमुख्यशेषापनेक्तत्वापातकश्रुतिमभिधानमा
द्द सृजिनेनैवमंत्रेणाक्तत्वानामास्यसंपुटं प्रायश्चितेशाप ।
पामिफद्दस्वाद्दस्यद्दयोगतः शांतेमद्दस्तेवाद्दवाइतः स्वर्णां ।

नं
४४॰
540

इतिं तथा प्रयोगाद्वायोऽन्तो वहिमाहूय त्रनेश्वरम् । तारत्र
नेश्वरायेतिनमश्रुत्वेन मंत्रयेत् आत्रयेच्च तथा नास्य कार्यं
किंचिच्छिवात्तथा ततो त्रनेश्वरं स्मरेत् । स्वाहान्तेन तत्स्वस्वः
त्तामपितां विसर्जयेत् स्थानरोगश्चैवमर्जनं त्रक्षायणीव देवा
पत्रमृतैर्विसर्जनम् । तारः प्रणवः पत्रमिति त्रनेश्वरम
एवं लिंगाद्यर्चितमभिधायदीक्षाकर्मारभते तत्र तत्रोपरि
वसेष्यागवन्ध्यं विधिः स्यात् । अधिवासादिकः स्वेष्टदीक्षा
कर्मावसानकः प्रथमेऽह्नि नेयस्थापयवामोऽहितोऽयलिंगोद्ध
रत्यक्रेरत्नोपपश्यति स्वेष्टादेवस्य दीक्षा कार्या न किमपरम
पिसर्वदीक्षाणामेव पाठमिमाशंकाह ।

प्रार्थलिंगितो मोक्षदीक्षा साधिकारविवर्जिता साध
कावाधितामार्गेन योग्यास्तु नभवाः । पुनर्भवेऽपि
ताने हाभवंति गुरुताम्परम् मोक्षायेवन भोगायमो
गायाध्यभ्युपायतः इस्वरूवास्थपद्मासीशानशिव
देशिकः श्रीदेव्याणामलौयोक्तिनममस्यकावेदकः ।
अथायागयेव पुनर्भवं देहतः यस्तु केन नेमन्नमयाकारः पुन
र्भवनयाख्यिताइति नेव पुनर्भूः स्वाम्यलिंगोपः पुनः शोवे
पतिहितन इतिलक्षाणिष्यमाणाः ताने ह्ना इति परार्द्धपन्ना नो
दीयताना कृत्यनाम नाधिकारो भवेदिति भावः अभ्युपाय
नइतिभोगायायभूतशामशक्रियायत्नसरणेनत्यर्थः नवे
तदेनन्तनिर्मूलमेवाकामिमाह श्रीदेव्यायस्मादि एवंसक्र
नम्यामोपरेष्ट्यामिमाह शुद्धेनस्मायुयोरहिशायिनः सं ।
लिखयामिमां कृत्वा रहस्यकपपेमान्याकामिकेकित
कामिकाग्रस्थमेव पठंति ॥

प्रमत्तत्वाभिषिक्तेपिरहस्यंनप्रकाशयेत् नकेवलमेवम
यद्दर्शनस्थस्यैवकार्यंयावत्तद्दर्शनस्थस्यापीत्याह तत
न्यस्यापिगुर्वन्तोगुरुमत्तान्यपाश्रितः तत्रपश्चादनाश्रित
स्तत्रापिविधिमाचरेत् तत्रैवसेगुरौ नतस्मात्तगुर्वाश्रय
णात्तुगुणः कश्चित्ताभूत्तदोषः कृतस्तोपेनलिंगज्ञानितशय
स्यादित्याशंक्याह।

अन्याचार्यमुखायातेनिर्वीर्यंमंत्रमेघपत् जपवा
ततस्याशुद्धिस्
स्नानरुद्राग्नेर्नाथिकांशुद्धरुद्रघणात् ।
कृत्वाततोदीक्षांसमाचरेत् ।

एवमेतद्दर्शनेष्वे
वोत्सृष्टं रुद्रघणादिस्नानवलघणात् गुरुणादी।
नाभिधायतद्देवनाथ्याह अन्योदर्शनसंस्थेन सद्गुरुम् न
क्षितः पुरा तीव्रशक्तिवशात्सोपियदागच्छेत्तत्स दीक्षाद्दिकमौन।
दाप्यस्याभिशेषरेवशुद्धिंकृत्वासमग्रहः ददातिसंस्थेतियथासद्दा
शिवलेकृर्याडकषियानतः अन्योदर्शनसंस्थेतिया।
न्तिकेनभैरवस्रोतसि नत्वेषांतेदीक्षायांनमीमांसेतिया
यासैविचारयतिकिंवक्ष्यमाणनीमादीक्षानावदेवमेवकि
यतानुपदेशस्यविचार्यैवकथंकार्यमित्याशंक्याह

विज्ञा
नामोपिसद्गुरुर्भावयोगमस्यनवतिचेत् सर्वथा
नदीनेतच्छिष्योयोग्यतांदर्शयेन्निजाम्
तत्रावल्लनप
वज्रुवत्तेषशुद्धाणांवाविपर्ययम् ।
वेतितत्सकेर्यंविधिंचरेत् ।

विपर्ययमिति
अनुवर्तिस्यात्मनियोग्यतादर्शनानुगुणे
तत्रापवर्गात्तत
पदयोग्यतात्तानायथपंचवस्यतीत्पर्थः तत्रायोग्यतामाविवेदनम् न
विलपशक्यायाश्चानत्वात् तादितियोग्यमावाचेदनम्
नुमाश्रुतस्ययोग्यभावदर्शनेप्रश्नतायोग्यतायिदृश्यतेः।

तं
५४१
541

तितिरोहितमायस्याप्यकथमुक्तो विधिःकार्यश्चेत्याशंकयाह ।

नातिरोभावशंकात्र कर्तव्या शुद्धिशालिना अपरःस्य
त्तिरोभूतिर्नोधीपायविवेचनम् ।

तिरोभूतत्वे ह्यस्योपायविवेकस्यैव न भवेदिति भावः प
तदेवमुपचयति सिद्धान्तेदीति तामेव दशाष्टदशाभेदेति
भैरवीयवचनछ्छोनामुष्मन्तीत्यविके सिद्धवीरावलीसारे
भैरवीयकुलेपि च यदुक्तं तात्क्रमोपानादीतानन्तरसंज्ञिता
पतत्र्यचयोदशाह्निकपर्वविवारितमिति तत एवावधार्यं
पतदेवमुक्तेनविश्रमयति तेन सर्वोदरस्यापि लिंगोक्तस्या
नुगृह्यते न केवलमयागयग्रेगुर्वन्तरमाश्रयणावधायोप
योमाह ।

योपि सुत्यक्तमदेशानोदोदनातः स्वविस्मृते
शास्त्रतानेसमन्विष्टस्यापि पायाद्गुरुन्यूहन तदीता
स्वापि गृह्णीयादभिषेचनपश्चिमाः तानेपाद्दलिका
नवगुरुपरिभ्रागगुरु लाहितनतानकृताक्रताः ।

शवतायाप्रमदोरिरसंमंगावतया गुरुमेत्रपरिमागान्नि
होपिनरकेवनेदिमादिहुष्णायमवापग्राम्नानः नक्रय
मेवमकमिमाणंकांगभीक्षमागममेवसेवादयति
गकेवश्रीमनेशास्वेतनयनगवभूयमा ग्रामोदार्थीयषाप्रं
गःउछ्यान्मछ्यान्नेवेवेमेत विज्ञानार्थीनयाशेष्योगुरोः
वन्तेवेवेमेत ग्रवेवृयाविशेषःयम्बेगुवान्तयागुवेन्त
वेवेमेदितनतरुकेकितगुर्वीतापागच्छेनेगुरुतनपोरमजे
त नमिदिमहुरुमाकोटिनापाद्धवद्यपि ननेषांगुरुणां
भयमामध्यपनोविज्ञाननमुनमम ग्रामसाम्यगुरुदीतानां
वमाप्योदिमोवदि ग्रवेमोविदीति मामानापिकरणम्
पनदागयनपोगाचानेनभावीमयाह संवेत्तानविधानेन

गुरुं संश्राव्य सुस्थितः तमेवाराधयेद्धीमांस्तत्तजेसामनो
न्नात्वः इयता वर्णलरगमनेशकोछेदः कटाक्षीकृतः
श्रयप्रयमार्थेन समकृतार्थगर्भीकारेण प्रकरणार्थमु
पसंहरति इति दीक्षाविधिः प्रोक्तो लिङ्गोद्धारणपश्चिमः
श्रपरापरपरदर्शननिराकृतिसावमर्शसामर्शः द्वाविंश
माह्निकमिदं निरणैषीज्जयरथाभिख्यः ॥
इति श्रीतन्त्रालोकविवेके लिङ्गोद्धारप्रकाशनं
नाम द्वाविंशतितमम् आह्निकम् ॥ ॥
शुभम् ॥ ॥

५५२

542

ॐ श्रीगुरवे नमः ॥

ग्रास्यायभैरववक्त्रनिर्नाह्निकेनः संविभागेन विद्यावतः स
मद्रेस्वितरहस्यवेत्ताभरः रदानीं हितो याथेनाभिषेकावि
धिमभिधातुमुपक्रमते ग्रन्थाभिषेकस्यविधिः कथ्यतेयथा
रमेयरः तदेवाह । यैषां गुरुकदीक्षा ताकाग्रहसाधक
योरपि सेवाधिकारिणोभाग्यतनवमातृक्रमात्
सम्यलक्षणानिनेसन्तेद्भुभृशमय्यभावितयोग्यत्ता
ताखाधिकारंगुरुस्तस्मैसमर्पयेत् ।
यैषांतिसर्वीनाग्रभिषेकाचान्योऽरधिकारः सचपरीक्ष्या
नयश्याचायैस्पतावक्ष्यरीक्षाकर्मारभते क्रमादितिक
मादितिक्रनविन्नादिग्रमुक्तमिथ्यर्थः एतश्च सर्वं यसम्य
ग्नीयंद्भुभृशमितिभाविनामितिचसम्यक्लक्षणानिनायाम्
नवाभिषेकादेवतावदधिकारोभवेदिति सर्वेशांकेनदृष्टा
ग्राभिषेकयवविधीयतोकिंसम्यक्लक्षणानिनादेविन्तयमा
शंकाराह । यैनैवेवेदनैवामावभिषिक्तोऽपि देशिकः
समय्यादिकमेणोनि श्रीमन्कामिकरस्यते योनवेद
षसन्न्यातेषाफवायान्तरस्यते साधकमोचयेन्नितीसि
हृयोगीश्वरमते सर्वलक्षणहीनोऽपिज्ञानवानगुरुरि
ष्यते ज्ञानग्राधान्यमेवोक्तमिति श्रीकचभार्गवे पदवा
कप्रमाणज्ञाः शिवभक्तोकलवरः समस्तशिवशा
स्त्रार्थवोद्धाकारुणिकोगुरुः ।
समय्यादिकमेणसावभिषिक्तोऽपिदेशिकानभवेदिति
संबंधः एवमनेकशास्त्रार्थसंवेदनेनगुरोः सम्यक्लक्ष
णिनिसर्वज्ञाविनीनतंप्रकाशितम् ॥

ने
५५४२
543

प्रवमध्येवंविधागुरवोनकार्याइत्याह नस्वयंभूत्वसंवो
केवलतोषपरमेशिना प्रभक्तोजीवितत्यागाद्भवंतीशान
ऽपिक्षितः पद्मात्मनास्वयंभूत्वंनीयिकारीसद्गुरुवित् म
न्त्राद्भवश्रोतिमतेनोक्तः शीलाततनयस्तथा ज्ञेश्रेलिखितेऽ
ष्टात्मके रक्षाव्ययामले पुनर्भूत्वामलिंगायः पुनस्तुवय
निष्ठितः पद्मात्मनेतिननपरमेश्वरावेशशालितयेत्यर्थः
पुनर्भूरितिउह्यशतिपावोसेवन्यः प्रसरदर्शनेनत्तानव
नमंतरेणानकश्चिदयंनियमइत्याह।
श्रीपूर्वशास्त्रेनदेवनियमःकोपिचोदितः यथार्थं
ततसमवत्तात्त्वयाशिष्यप्रकाशकः यःपुनःसर्वत
तेष्वानियथार्थमेवयद् त्वानिवेत्तीत्यादिलक्षणं।
के तत्वयःपुनः सर्वतत्वानिवेत्त्येतानियथार्थतः सगुरुर्म
त्समःप्रोक्तोमंत्रवीर्यप्रकाशकः दृष्टःसंभाषितास्तेनस्पृ
ष्टाश्चप्रीतचेतसा नराःपापैःप्रमुच्यंतेसप्तजन्मकृतैरपि
येपुनर्दीक्षितास्तेनप्राणिनःशिवचोदिताः तेयथेष्टफलं
प्राप्यप्रयांतिपरमंपदमिति नत्विहापिसमानस्यायत्ना
नेत्रान्तरोक्तेनियमोनकस्मादनुष्ठानमित्याशंक्याह।
योगवारेवयपवतेनेयेचोदितमाचरेत् नचैवमि
इत्येवमयमाचेतिकिलवर्णितं।
शाचरेदिमर्थानवैवयरुक्तक्रियादिभेदभेदनेनतंचभेदः
यानःस्मृतः तस्मायरयदेवोक्तेनकार्यंनान्यतन्त्रतरतिन
केवलंशास्त्रान्तरेष्वकलावारादेगनवैनेवगुरोरेवंनिय
मोयावन्नासौविहेयननेनोःस्वल्पादप्यापिनाशनयंतिको
विकामलकर्माराःकालिमाःकामरूपजाः॥

कोङ्कणोद्भवकावेरीकच्छदेशसमुद्भवाः ज्ञानेवर्ज्योस्तथा
म्ल्यपिशास्त्रियान्परिवर्जयेदिमादिदस्मादेहदेशाधिगत
त्वेनापिप्रस्ताव्यास्त्वगुनः कस्मादयं कोपिनियमो नकृत
इत्याशंक्याह ।

यस्तुकर्मणितथाचार्यस्तत्रकाश्मीरादिवर्जनम् यतः
कारकस्यमम्यानकमेणानाधिकुर्वित् देशाधि
मलशास्त्रवकोकाद्यादिपरिवर्जने तद्दृष्टदोषात्को
पादिः सम्यग्ज्ञानर्यसोकृतः ।

दृष्टदोषादिति मध्यपादिलद्यणात् यउक्तमेशायेकोयेने।
रविंघोवलेवपलाः श्रियशते कोव्यादिदेशजन्मादिजनःस्व
भावतएवकामक्रोधादिभाग्भवेदितिभावः अस्याविततिको
पादिः सम्यग्ज्ञानादिप्यात्मवदेवोसर्वभूतानिपश्यतीत्याश
यः नैतदस्मादृशैः स्तोपस्तामेवोक्तमित्याह ।

गुरवस्तुसयंतादिवर्जयद्यामलादिषु कर्मण्यभिषा
यतः सर्वैतदिति व्याववातिरे ।

गुरवश्चयक्विंचनसयस्त्वादिदेव्यायामलादोवर्जनीयत
योक्तंतत्सर्वकर्मण्यभिप्रायेणेति व्याववादिरे व्याख्यातवन्तः
त्यर्थः तस्मात्ज्ञानवन्तमेवमपुंसेलन्नणमाश्रयणीयमित्या
ह अतोदेशकुलाचारैदेहलतणकल्पनाम् अनान्दैव
मेहणांज्ञानकृणाद्गुरुंगुरुम् अब्रवीतकतेश्वतामाह ।

प्रागेवन्तसूत्यकृताच श्रावयित्वाविकोर्षितं तेनाभि
षिंचेत्तत्रशिष्यं च नः षष्ठातनः सकृत् । तत्त्मंत्रवसतो
येनपूर्वोक्तविधिना गुरुः विभुवेनस्त्वविस्तीर्णतत
स्तस्मैवदेत्व्यक सर्वैकतेवमारंयश्चास्त्रासाणांवपरेरहः ।

वतच्छेनर्थात्कलशैः सहस्रादिमेकेन अनेन च तान् स्वे
वशाधान्याक्रियापाश्च न वरूणाभिः प्रकाशिता येन श्रीपूर्व
शास्त्रे कस्यचिदेवाभिषेकविधिरिह विनानेनोक्तः कर्तव्य
तारमेवाभिधत्ते अनुग्राह्यास्तु पाशिष्याः शिवशक्तिप्रचो
दिताः ननु प्रागदीक्षाकालमप्रहायाभिषेकावसर एव
कस्मादेवमस्य परीक्षा किंयनेऽस्याशंकानिरवकाशयि
तुमागममेव संवादयति उक्तं ज्ञानोत्तरे चैतन्नाश्नुगाः त
त्रियावेशः न पुत्रकाः ऋषयः पृष्ठयेचान्यापि नत्वार्थिनः ते
दीक्षायां न मीमांस्यास्तान् काले विचारयेत् तान् मूलोगुरुः
शोकः समसर्वीं प्रवर्तयेत् शोकं यतिसमनन्तरमेव ननु
कानामसत्यसमर्थानां चासौ कथं प्रवर्तयेदित्याशंक्याह ।

> दीक्षायां व्याख्याकृपामैत्रीशान्तिविनाशिवेकृता अ
> भीरेत्यानभिमन्तमालयेत्समनं देवकम् । अभि
> षेकविधौ चास्मिन्करणीये च ताहिकादिकम् सर्वो
> पकरणव्रातं मर्यलोपोपविषाश्रिते सोऽभिषिक्तो
> गुरुः पश्चादतिगणाभिः प्रपूजयेत् ।

तदुक्तं निर्मलस्यैवं विधानेन अभिषेकं प्रदापयेदित्युपक्र
म्य उक्तं श्रीमत्कुटाग्रमास्ललरपादकमासने इत्यस्य शि
विकायाश्च राज्यांगानि विशेषतः करिणीं करभीं च दि
त्स्नक्तवादार्भ पुस्तकम् अनेन यादिकं दत्वा चतुरास्रम
ग्रयप्रभृति कर्तव्यमार्थकारः शिवानयनादिगुरुसंस्कारे
न येभ्यशिष्याप्यायाविभवविस्तरेणानन्तम् ।

नेवमभिषेकमस्मै दत्वा गुरुणानन्तरं कथं वर्तितव्य
मित्याशंक्याह ।

ज्ञानहीनो गुरुः कामी साधिकारं समर्पयेने दीक्षा
द्यपि कृतकृत्योऽहि नातस्य तत्पाश्रुनः स्वयं वं श्रावये
त्सोऽपि नमस्कृत्याभिनन्दयेत् ।

तस्यैति स्वयमभिषिक्तस्य गुरुं प्रति श्लोकाः कविरत्नालयेत्सम
सत्रकमित्यनन्तरं प्रमाहे विकल्पितरतिनउपदेशं ज्ञात्वे
नः पुनरपि विशेषमाह ।

ततः प्रभृत्यसौ सर्वो गुरुत्वस्याधिकारकः यथेष्टं विच
रेद्याख्यादी स्तादीयतत्रोणोक्तिनः कर्तव्यथाख्यातेयस्मादि
याहीपवदीहशः सत्तानोनाधिकारस्याख्यातोकर्तव्यनवा

पाकाकर्तव्यनिह्यतेतासिद्धान्तेचेत नख्याने पूर्वस्मादौ ख्याने ।
तानीत्यर्थः कर्तव्यमकर्तव्यं वानवाख्यतरस्येनेन यंचरणोजितनवम
वोपहतिनम् दीपादीपवदिति नहिदोपान्तरेजनयतोदी
पस्य प्रकाशकत्वांकाश्चिद्विशेषस्याशयः ख्यवः प्रख्यवः॥
यागत्येकाधिकारे नत्वन्यमेवंयुक्ष्यपत्ति यथार्थमुपदेशात
कर्तव्यमावार्यउच्यते नूवावतोक्रियाकालेससारोहरणोप्रति
नदीतिनोगुरुः शिष्यतनवपुरूस्तगर्वितः यस्याम्यानरकेवा
सः स्ववयापितोभवेत् यस्यवत्ताबानार्वितत्राम्येत्ये षाति
यस्य इदानीमथावार्यस्यविधात्रतमभिषने यामाभिष
कःसगुरुः षण्मासान्मंत्रपाहितं सर्वांतं शोद्विताध्यायेज
पेस्त्रातत्मयत्वतः यदेवतनमूर्यीभूतस्तहावीर्यप्रयागतः
क्विन्याम्याशास्तितोपनक्रयानत्मयताख्येता सर्वांमंत्रय
इतिमितिदेवीत्रयंभैरवचतछ्युं प्रयोगपष्टकेच यत्रके
श्रावायोंपिचवरणामासमौनीप्रातेदिनेजपेत दशांपचवयप

ने
५५५
545

गः पूर्वमुक्तामयानव पूर्वमासेन सप्तदशस्त्रिकालेवाह्निका
पंक्तत ध्यायेम्पौदिनेमूलेत्रसवर्पसमाश्रितः कृत्वापू
र्वादितेयागोविशात्किपरिमेऽलम् अभिषिंचेत्तदात्मानमा
हो वेनचदैशिकः एवंवीर्णव्रताभूत्वामेधीमेत्रविडनमः
निग्रहानुग्रहेकर्मसुकवेत्रप्रतिहन्यतेइति एवमेवपद्धतिं
नयतस्तन्मयत्वाख्यतेषुक्तिमाह ।

सृष्टिकारणतिनामेतत्शशिस्फोटकसन्निभा ले
लाकारानादरूपाग्रशान्ताचरूपिणी द्वादशा
न्ते निरूपाभासौषुम्नेविपर्यान्तरे तथा सृष्टिकमा
प्रपंजपेन्मंत्रन्तभे चतलोमादिरन्योवदह
नालावंसन्निभम् ।

सौषुम्नेन्यनेनपिंगलापिलक्ष्यते
तेनेति प्राणशक्त्या द्वादशान्ते निरुद्धायामपि प्राणसृष्टिकर्मि।
तिगमागमाभ्यां तेनसृष्टिकालारम्भसृष्टिरूपावस्थितेयं
वत्तरादिरन्योवेभ्येवोहज्ज्वालनादेववाड्वाग्नितस्पमस्य
न्तेवोमयन्सर्वः अनएवोक्तंज्वलन्त्यभासेति गमागमाववं
मेत्रस्पदंशयाति यावच्छान्ताशिखाकोटिंविश्राम्यप्रविलाप
कम् नदानप्रयागासेत्यनन्तानाम्भ्यादिजरूपान्तरे एवमेवामोव
दाः सर्वेभावदाः स्वात्मेमलाः शान्तेतिद्वादशान्तेसर्वेहृति
मत्वयात् अतएवोक्तंविश्राम्यप्रविलापकमिति नाभीरप्यते
नसृष्टिकलप्यते एवमितिप्राणशक्तेनयोक्तारात् एवंम
स्मप्राणशक्तेःसृष्टिकेसिद्धेरूपनामवक्त्राधारादौनभ्यमानो
स्पंमनः स्ववीर्याक्रमणात्मकंमहत्त्वंयायादिमाह मूलक
ल्लनभोनाभिसन्कशवालिकतालुकम् प्रयेन्द्रशापिकाना।
दनावान्तव्यापिशक्तिगं समनोन्मनशुद्धामपरवक्रसमा।

ष्ठिते यत्र यत्र जनैषु स्वकैः समस्तव्यस्तभेदनात् तत्र तत्र महा
मेश इति देव्या यामले तदन्तो नादान्तः परचक्रस्तन्मन्य
नेपरः शिव इति निरूपितम् क्रमस्य चाप्यविवक्षणात् वै
वक्रमेणाध्याभिधाने जपेदिसर्गान्तं यस्मात्तत्स्वकाया
रादिगतत्वेन विशेषणतया यौने समस्तव्यस्तभेदनादिति
समस्तत्वेन व्यस्तत्वेन वा चलन्मेवार्थः यत्कृतमेवोपसंहरति
विद्याव्रतमिदं प्रोक्तं मंत्रवीर्यप्रसिद्धये तत्स्वतात्म्यमेव।
तियत्रक्तं स्पन्दशासने तदाक्रम्य बलं मंत्राः सर्वज्ञताबलि
शालिनः प्रवर्तन्तेधिकाराय करणीव देहिनामिति तदि
ति व्रतं नाहात्म्यमिति मंत्रेण एवं वक्तृतो विद्याव्रतस्यैवास्य
समस्तमेवासाध्येकारयन्नाह कृतविद्याव्रतः पश्वादीन्साध्या
ल्यादि सर्वशः कुर्यात्प्रयोगं भ्रशिष्येषु नायोगं पश्चकदाचन
योगपायोगपरीक्षार्थं चामोदाहरणादिशापूर्वकं स्योप
ति रहस्ययोजयेदिदं परीक्ष्य विपरीततः आचाराद्धाबिकम
पि वैनाश्यं यमादिशासने विपरीततश्चाचारादिति कृताः।
विरुद्धान्नप्रपानादेः प्रवामिति विपरीतादेवाचाराल्लोक
विरुद्धाभिभ्रुवनादेः इतरथाहि लभोलोलादिनाप्रवर्त
पतामिस्वकेनान्यथेति एवं पराङ्गरहव्यपूतयानिमायण्य
यं कुर्यादिमाह निमायमात्मकं कुर्यात्पुंसकं ब्रह्मयामले
वीरणविद्याव्रतः सर्वं मनसा चाप्यस्मरेत्प्रिये तत्र यं परीक्षणा
परोपिप्रमादात्कासिंश्चिद्योगपत्तामजानानप्रवदीत्तात्कु
वोणः किंश्चित्तन्नवेत्याशंकाह।

देहस्थवन्नक्ष्यत्र सा वेनोदं प्रभाजनम् आविदद्वी
तमाणोपनइलदेशीकः क्वचित् तात्ताद्द्योगपत्ता
नैनं दोल्लतनपुण्ययाचिनाम् ॥

वे

५४८

540

तुष्टावेदनेदेहसंबंधसंबन्धनसार्वज्ञोहेतुः दीयतेनति।
लोमादिना एवमपिदीतितस्यज्ञानदानादोषोनः पु
येनपरोक्तांक्रियादित्याह ज्ञानशास्त्रयोस्तद्दोषगुरुनादो
चतेपुनः भूयएवपरीतेननमदोविस्यशालिनं ततत
निरुक्तीननतज्ञानस्यविपर्ययात परीतेनेतिशुश्रूषेदः न
चेतनतिज्ञानशास्त्रादोविपर्ययादितिनदोषविषशालि
ननतरणात ननेवंनिज्ञामात्यषात्रुषधमानून मस्यपा
रमेश्वरमपिष्ठामनमालिनदेवचयोगपनश्रुत्वेतरेतिकि
योगपस्पनवेच्छाज्ञापनेक्रतः नरोशापिष्टनच्छेवयोगपना
मस्यस्वयेत नचेतिज्ञानादो पतदस्यपगम्यपतिविध
पशीलस्यपथ्यापापापवर्जने नतुपरमेश्वरापिष्ठानाय
तुद्दाप्येवमिच्छाकथ्यनपरोहगच्छेदिमाशंक्याह।
इच्छाद्रुतीतदिच्छापाप्रापिशंभुपमादतः।
प्रतपवनापयतुद्दापामपितवेच्छापातरपरोहाज्ञानादो
पार्श्वमिमाह।
प्रपद्रुनयेच्छाकलनपवनभाजने
यः सोम्यज्ञानमादायगुरुर्विषासवंनितः लोक
विज्ञावेपज्ञामिज्ञानेविज्ञानमर्पयेत।
विज्ञावयोदितविरुद्धावरणात एवमास्मिनयइच्छाक
नादयोगपनयाज्ञानेविज्ञानमेवनार्पयेदिमाह नास्मिन्नि
मारि यः पुनरेवंज्ञानार्पणाकालेनज्ञानलक्षणरकालेन
ज्ञानलक्षणानापहरणमेवकर्तव्यमित्याह
पुज्ञानेपिपुनर्मोनोविज्ञानापहरणंचरेत्।
एनदेवमनेनहरणमाह। पुनः पुनर्यदाज्ञानोविश्वासपरिवर्जितः नदान
मुगनोप्पापेतत्करं तचन्द्रसूर्यवत्
ननोनिमहदोषोमवोपस्वरमलोदिनाम्॥

स्वभोत्तृमालिनीं ध्यायेद्वामांशे शक्तिं विमोहिनीम् वामाचारक्र
मेशैवानिः स्वतामध्यगामिनीम् स्वचित्तयित्वा तयाश्रस्तप्रका
शं तेविविंतयेत् अनेनक्रमयोगेन मूढ्वदेहस्यरात्मनः वि
ज्ञानमेवविद्यायाः प्रकुर्वेत्यप्रकारिताम् पुनःपुनरिति
अत्रापियथान्यथाभावोपिनभवेदितिभावः वामाचारेति
संहारक्रमेणेत्यर्थः तदुक्तंन्यायेनज्ञानमासाद्यपश्चान्नशति
पयते तदातस्यप्रकुर्वीत विज्ञानापश्यतिब्रुयः ततस्तेदी
नमालोकात तदंगुष्ठाग्रतः क्रमात् नयेतेजः समासस्यहाद
शान्तमनस्यधीः अथवासूर्यविम्बाभध्यात्वाचैवेष्टदमग्रतः
स्वभोत्तृरूपयाशान्तयाग्रस्ततमन्तुविन्तयेत् अनेनविधि।
नातस्यमूढ्वदेहस्यरात्मनः स्वविज्ञानमेवविद्याधानक्रवंज्ञा।
पकारिता अपरायसहस्रैस्तनन्तकोपसमानिलः स्वेपि
मेनंप्रकुर्वीतक्षीणशर्वेनतजातविविदिति नतात्मनोज्ञानके
येद्रूपेत सात्मनोज्ञानापहरणानाशपवस्मात् नयस्माके
काणाववदात्मज्ञानवदात्मज्ञानयोर्गुरागुणिभावोभिम
तइतिकथमेतदस्तुदागमेभिहितमित्याशंकते नन्नुवि
ज्ञानमात्मस्थंकथंहृतेनसंभवेत् अतोविज्ञानहरणाक
येषश्री एवं उच्यते यतन्मृतिविषये उच्यतेनास्याशिष्यस्यावे
ज्ञानेवृद्धिमागते तथापिहरणंकस्मात् पूर्णयोगपवशालि
नः नचैतज्ञानमस्याशिष्यस्यवृद्धिमागतंतच्छुद्धतामपागत
मित्यर्थः कृत्वापगमेहृपरेहणीयाम्यैकात्म्यापनिसद्धि
मनयामासाद्यमानस्यज्ञानस्यकथंप्रकारंहरणमेवमात्
एवंसात्मनोनाशपवभवेदित्यक्रमाय नतस्योपदेशस्ता
वहूनयतिकेमितिनज्ञानेवृद्धिमागतमित्याशंक्याह ।

नं
५४७
547

किंतेषांवामपाशकानांभोगाद्यैर्विभोः कृतः
स्वभावादेवतेनास्यविपाशमपकारकम् ।
ननुविलयशक्त्याश्चातत्वादस्यस्वभावतएववैचित्र्यापप
कारकंतद्गुरुःकिमर्थंविज्ञानापहरणंकुर्यादित्याशंका
ह । गुरुः पुनः शिवाभिन्नरूपः पंचविधोक्तिकृ
यापदितनः पूर्णामपिकारितमप्यतत् ।
अतोयथाशुद्धतत्त्वसृष्टिस्थित्यात्मतायां योज
नानुग्रहेकार्यंचतत्त्वेपिकृतोगुरुः शिवाभेदे
नतत्कर्यानत्वेवममप्यंतिरोभावाभिधंकृ
त्यंनयासौशिवनात्मकः । अनन्तरंपंचकृत्यकारि
त्वेनसर्वाधिकारित्वात् तदितिकार्यंचतत्त्वेकृपंचकृत्यपंच
ककारित्वेनास्यकिंस्यादित्याशंकोक्तेनयासौशिवात्मक
इति पंचकृत्यकारित्वादेवकश्चिदपिनार्थंकथ्यतेइत्याह ।
अतएवशैवशास्त्रज्ञानेवाच्यासभाजने गुरोर्भक्ततया
कोपयामापिनतिरोहितः । अतः शिवनात्मकत्वादेव
गुरोर्भूतसर्वगत्वाशैवशास्त्रादावाच्यासभाजनेमूढतया
तिरोहितनापिशिष्येनकोपयामनास्मानरूपणाकोपाकार्य
इत्यर्थः ननुकिमेतदुक्तंयदसावेवगुरुः कोपितः सएवाति
रोहितः संसारीसम्पन्नइत्याह । गुरुर्हि कोपितोयस्यसति
रोहितत्वत्वतेसंसारीसत्यमेवसतगुरुः निखिलजगदुद्
धीर्षयापरतयापरमकारुणिकः परमेश्वरएवसचसत्य
ज्ञानमयइतिकः कस्यकोपंकुर्यादित्याह । सतदेवोहिगुरु
नेवमस्याविदः ततएवशास्त्रादिहषकोपयत्यपिकृपानदय
तेसौगुरुणाशिष्यानतिरोहितः हिरवपारमार्थिकावद्दइतिभि
ष्याज्ञानरूपइत्यर्थः तथाहिभवदेवकोपस्यावकाशइत्याशयः ॥

ननु इति मिथ्याज्ञानरूपत्वाभावादेव तथापीति वस्त्वभिहि
तोऽपि इत्युल्लेखनात् तदेवास्मद्गुरूणामपि मतमित्याह गुरुस्त
द्वा गमस्तेषु तिरोभूते स्वयं शिशौ न कथ्यन्ते शब्दहीना
त्मस्वतन्त्राहकः सदा तत्स्वयं तत्स्वरूपमेव तिरोधि।
त्सरोधान्यथा किं विकल्पतस्य मवशिष्यते यदनेनापि का।
र्यमित्याह ईशेच्छावोदितः पाशैर्यदि कर्णे तमपीदयेत् कि
मावार्यं तेन ज्ञास्य कार्यं स्यात्सहकारिता किं कार्यं स्यादि
ति नात्र सहकारिणा कार्यं विदर्पेदित्यर्थः ननु यद्येवं तर्हि
वाभेदिनोऽप्ययं वर्तविपक्षस्य कारितेति किं न खण्डनस्तदाशं
काह। शिवाभिन्नोऽपि हि गुरुस्तदनुग्रहसमर्थो विभुः स्व
त्वांशात्किंनु पाशौघैस्तान्गृह्णीयात्स सर्वथा।
यदुक्तं न तु ग्रहेन र्ष्यापि नाभुक्तेर्विज्ञानादपरेण न शक्योऽपो
नयितं भूयोऽपावर्तते नैव नाशयतीत्यर्थः ननु तर्हि किमर्थो।
विज्ञानाहरणं क्रियते इत्याशङ्क्याह।
स्वाते ऽप्यमायास्ते न कश्चिदेनं शास्त्रमीदृशं न वा
यं पतनीतोहस्तोल भः सोऽस्य न पातनम्।
एवमस्य कृपापरेशभावमित्याह अत एव स्वतन्त्रत्वादि
च्छायाः पुनरतुरव प्रायश्चित्तैर्विशोध्यैनं दीक्षेत कृपया
गुरुः स्वतन्त्रत्वादिति एतदेव हि नामास्याः स्वातन्त्र्यं यन्निग्र
हीतस्यापि पुनरनुग्रह इति ननु निनः पतितानां निरोहितप
वोच्यते इत्युक्तं एवमसौ न ततोऽपि चेत्तदास्य स्वत एवापतितस्य
तु मयप्रहृत्वादि हेयापि कथमनुग्राह्यः स्यादित्याशङ्क्याह।
ऊर्ध्वं हि भोगप्रयत्नः स्वतन्त्रेनास्य स्वतन्त्रतः परम् प्रायः श्चा

नं

५५८

558

संत्रपद्यापिनश्रयः प्राशतामियात् ग्रंथोऽहशोशपत्रस्तनद
नाश्रस्तमानसः ऊर्ध्वशासनभाकार्यनस्त्रोतस्त्रशिवाभ
वेत् एतदेवहृष्टांतोपदर्शनेन चद्रयति रात्रेऽरुहनमा
मोगभृतोपि हि विहन्यते विपर्ययस्तनेत्यवमूर्ध्नोऽहर्हि
सहस्रयेत् ग्रतएवास्यश्लोकस्यमेवमिमाह श्रीप्रवेशा
स्वतेनोक्त्यावतेनेवनोद्धनः एतदेवनामर्थनोव्याचष्टे
ग्रंथस्योपमेतावत्स्वीकृतानहोहितः गुरुस्तावत्सएवा
वतंश्चहेनावमृष्यते ग्रविशन्तियतोकस्तावश्चहः एवका
र्यमाह नाहंकृत्स्नविज्ञानभाजोऽर्थपदशालिना ग्रंथस्य
नस्यनश्रयपनदमगुरुध्यतः ग्रतएवास्यजन्माकरह्यात्त
ऽतिरूपितः निरूपितश्चेतहि वरणाएवयंविकाशाय
ऽकंदिवाकरकरासारविरहान्संककजम् सत्स्वप्यग्र
हमहस्वनिनैवविकासिताम् एवंशिष्यहृदंभोजेगुरुपा
दविवर्जिते निमीलनिकसमेवपुनस्तस्मादपानतुशते न
त्वस्यानोपिगुरुरस्तनैवगुरुणाकोप्यस्माशकाहृष्टांत
शाकृतः त्वानमस्यात्रिकानशेरमस्तवपरवर्तिना नैवमस्त
गोवरस्यगुरोः पिंडपातोऽहतस्तदानेन किंकार्यमित्याशंका
ह ।

ग्रतएवगुरामूर्तागर्भभावोयदायदा तद

मेलतणोपेनमाश्रयेत्सनरुन्मुखः ।

ग्रस्याचाग्रलतणाः पुनः संवेतनानोत्यादिनोक्तं तस्मिन् ।
सोवानितत्पागेनकार्यइत्याह ।

सातेनास्मिन्मुखः सन्नुस्यानमाघादिस्फुटम्

स्यादमनरोगगरोगोपाधिकारापद्यातकः ॥

एवमूर्ध्वशासनस्यैवानुग्राह्यगणीयइत्यत्रतात्पर्यम्
सतित्तदोषपरस्परस्यापिमागः कार्यइत्याह यदीत्यादि
ननुकिमत्रलौकिकोदोषोग्राह्यः शास्त्रीयेवेत्याशंक्याह।

दोषस्त्विह नलोकस्थोदोषत्वेननिरूप्यते अज्ञाना
ख्यापनाश्रुसाख्यापनात्मात्वसौमतः शिष्यस्या
पितथाभूतज्ञानानासत्स्वरूपता मुख्योदोषस्तद
न्योहिदोषास्तत्प्रभवायतः शास्त्रीयस्यैवदोषस्यस्वरूपं
निरूपयति अज्ञानेत्यादिना अपिशब्दाद्गुरोरितिलभ्यते तेन
गुरोःशिष्यस्यचमुख्योदोषोमतइतिसंबंधः तत्रतावद्गुरोः।
ज्ञातेज्ञानेपिख्यापयितृत्वमाख्यम् ततेप्यशक्तस्यापिस
ख्यापनमिति अत्रइतिगुरोरविहितानुष्ठानादयः शिष्यस्य
गुर्वपरिग्रहादयः हिर्वाकालंकारे गुर्वपरिग्रहादेस्तुज्ञाना
नाख्यामहेतुकत्वमत्यत्यतिरेकाभ्यां दृष्टान्तमुखेनद्रढ
यति नधत्तव्याधिकःकोपिभिषगावद्रमन्यते अस्तुतेनम
धत्तेव्याधिः तस्यापनेतवलात् एवंज्ञानसमाख्यस्तः गंकिंचि
नगुरवेचरेतु निर्वाणमनविष्यतो विषस्तरवातिष्ठति य
थाहिधत्तव्याधिः सर्वोजनः तत्समारोपनतप्राणावयमि
त्येवंभिषगोवद्धमानेऽर्पयेत् तेप्रत्यम् गुरीयावात्मनः ते
स्विनमधत्तव्याधिमत्स्य मात्मानेस्वस्यापिवात्मानमम
ने तथाज्ञानसमाख्यस्तः शिष्योगुरवेकिंनाममनानुग्रहणमा
वरेत्तु ज्ञानंयत्नाख्यस्तस्तवत्तद्वनेनाविषोत्तापिकिंसमा
गुरूणांकार्यमितिविषस्तरवातिष्ठति स्वात्मन्येवत्वाभि
मानेविदध्यादित्यर्थः अतगुरोःशास्त्रीयएवदोषोग्राह्योन
लौकिकइत्यत्राकिंप्रमाणमित्याशंक्याह ।

ने
५४९
549

अज्ञानादयमेवं तेदोषान् लौकिकाद्गुरोः इति ख्यापयि
तेयोक्तं मालिनीविजयोत्तरे न तस्यात्रेषयेद्दूतं शुभं वा
यदि वाशुभम् स एव न हि जानाति शुभं चाशुभमेव
वा अकार्यं शुभदात्मकः आगाढव्यापद्धारिषु न दाति
वारणीयो सोऽभ्यसेन विपश्चिता विशेषणमका
र्याणामुक्ताभिप्रायमेवमुक्तं तेनानिवार्यमाणोऽपि
यस्मा न प्रवर्तते नरान्यत्र कश्चिद्ज्ञात्वा शिवमेवानुवि
नावेषयेदिति यदुक्तं प्रयस्यायां समाचारगुरो न्येयत्।
रनेषयेतयः समक्रुक समासायशीघ्रशीवमवाशुयात्
कथं तस्माद्वयतनाञास्य कोऽवनकालिकोशद्धीयात्मामल
नयछिघ्यस्येव जन्तोपियमिति स एव विजानातीति तस्य
वस्यास्वपारंगमत्वात् उक्ताभिप्रायमिति आगाढव्यापद्या
तस्य लौकिकत्वात् ननु यद्येवमसौ कार्याकार्यविवेकं न
जानीयात् तत्ऽनेरेप्यवलिमस्य कार्याकार्यप्रज्ञानतः उत्य
प्रतिपत्तस्यपारिम्यागोविषीयत इत्यादि दृष्टान्तस्यपरिम
गएवक्रियतो किम नव्यगमेनेनेत्याशंक्याह।

नपुस्यसमुक्तनस्यादोषायनोषरक्षिम्
क्रयांद्रुनेनिशायांवामतश्चप्राणाहारकः नदी
याभियभीकस्तपरंताद्दशमाचरेत् यतस्तदपि

नचैनदस्मृच्छास्त्रपवोक्त यंनैषस्मृणयादप्यभाषितम्।
मित्याह। श्रीमालिनीमतेऽध्युक्तं चनाधीतं मूमभीतिनः मूमभी।
तिनत्रानिग्रम्याविस्तरभयादिनार्थः ननतःस्वयमेवघ्यां
पादोदरनसन्तव्यं ननुयावर्तते नैवनो ह्यनशतियुर्वेन्तर
यवच्छेदपरमवधारणामतस्तनाविवेक ॥

निषेधपरमपीत्याशंक्याह।

यच्छ्रुत्वैतदुक्तमेतावत्कर्तव्यमिति निश्चयम् तीव्रशक्ति

गृहीतानां स्वयमेव प्रविस्फुरेत्।

यद्येवं तत्कृतं गुरुणेत्याशंक्याह

उपदेशस्त्वयं मन्दमके निर्णीक्रमात् शक्तिपात

पितेषूक्तः साध्ये वेद्मावलीयतम्।

एतदेव द्रष्टान्तयति दृष्टान्तरागस्य भगसंरम्भाभोगभा
गिनः स्वोल्लासिस्मरसर्वस्वेदात्मोपायान्तरं द्रष्टयते अन्यत्र
ति अदृष्टान्तरागे सर्वोपमरागवर्गश्चित एव परिस्फुरति
साव सर्वत्राप्यविशिष्टेन तत्कथमिदं समस्मं जसं दृष्टान्तेन
यत्कस्यचित्स्वत एवैवेदं पन्नमहेशमकस्य विशान्यतदशनी
त्याशंक्याह।

न्वेषकस्मादृष्टान्तः किमनेनाश्रमंत्र

नम् चित्स्यन्दः सर्वगामिन्याउपायैः सनत्यानया।

एतदेवानरयतीकिमिमादिना नत्विकिं नामैतेन दृष्टान्ते
नासमज्जसी कृतेसाहिचित्स्पन्दः सर्वत्रावशिष्टोपितत्वादि
नोपायैरायात्यातयानयाविविज्ञतामायस्ये दिव्यर्थः तु
मेवविविनतां दर्शयति भवेत्कोपितिरोभूतः उत्तरमाह
नापि सन् विनापि देशिकान्याग्रत्स्वयमेवाविभूत्यते सत्र
पीतिप्राग्गपिसोज्जप्रगवदितिचयोद्दशाह्निकार्धेसेतकृ
मेणोक्त्यर्थः ननुतिरोभूतोपि किं मोसिद्धिकत्तानमायभवे
दित्याशंक्याह।

प्रकारस्तेषतात्तोक्तः शक्तिपातावला

त्तः अस्तंभात्मनयावाद्दष्टकोपयसाद्वत्।

तैः प्रथमवानरोभूताः सोसिद्धिकलत्तणः प्रकारउक्तः किंत

न
५५
५५०

प्रकरणात्संभवमात्राभिप्रायेणाप्रदर्शितोयद्यंतिरोभू
तः शक्तिपातबलाक्रान्तोमन्त्रायशक्तिभाविस्फुर्यः प्रसं
भावनीयंचैतत् यथाहिरागादिनाहृष्टनयाकोपयाश्री
हृतस्यकस्यचिद्विनापरोपदेशं समनंतरमेवतदीयः
प्रसादेनभवेनयासापिविनादेशिकेकथंकारंस्वयमे
वज्ञानमाविर्भवेत् इयताचविषयद्वारेणज्ञानायद्दरणा
मेवविभक्तं एतच्चगुरोरवश्यपरिपालनीयमित्याह।

रहस्यमुरोः शिक्षोविप्रैस्तपालयेद्गुरुः प्रश्न
यानशिवेणयायाञ्छीमत्सारेचवर्णितम्।

श्रीत्रिकसारशास्त्रमेवपठति अन्यायेप्यक्रवंतिशास्त्रार्थंव
णांयन्मते नेर्थनारीयागुरगाथरवा समयच्युताः अर्धनारी
घरेतिपठंक्तेनतत्रपरिहारादिन्दुनत्वमीश्वरस्तत्रदेवताविं
पिः समर्पितोनत्रकोपितस्तवनिश्चिते नहर्थेअर्धनारी
शोमहाभुवनसंकुलः स्कन्दयामलतेचेनअनंतःपरि
कीर्तितः समयाचारभ्रष्टानामाचार्याणांप्रशान्निनि
रोधकत्वेसंतिष्ठेदिमासायारमेश्वरी अन्यायेप्यक्रवंति
ग्रंथार्थंनार्थयान्तिये तेषांतत्रनिवासस्तत्रअन्यायप्रवर्ति
नामिति एतच्चनकेवलमत्रैवोक्तंयावदागमान्तरेष्वपी
त्याह।

अन्यत्राप्यधिकारंचनेयाहिपेशतांव्रजेत्
अन्यत्रसमयस्यागात्क्रियादत्वेशतंसमाः।
पठके अधिकारंनचेत्कर्याद्दिपेशः स्यात्ततत्तपदंति ॥

तथास्तमयोर्हंवनादेर्विक्रयादवेशानेस्समाइति ग्रन्थैव
वाक्यद्वयेनात्मर्थेनोविषयविभागमावेष्टे इयतन्वत्स्यतास्य
र्थं सिद्धान्तगुरुत्वयः भृवेत्मिशाचविघेशः शुद्धपवनत्नांवि
कः षडर्धदैशिकस्वार्थंनारीशाभुवनास्थितिः इत्ययइतिर
हेवितममयइत्यर्थः एतत्त्वानरत्रापियोज्यं मूहइतिसा
नाहिहेशब्रूपःनांत्रिकोभैरवीयदर्शनादितिलिष्टः अत्रापि
विषयविभागमाह यद्योक्तंप्रधानानांगहणांगातितथ्य
ते ज्ञातिनांचैवनोवहुइतिसर्वेषवर्णिने इदानीं साधक
त्वमाभिधानंतत्वाभिषेकस्यैवोक्तविधिमतिदिशति साध
कस्याभिषेकेपिसर्वोयंक्रमोनविधिः अत्रापिविशेषमाह
अधिकारार्थिनांनात्रतदविद्याव्रतंकिल साधमंत्रार्पणां
नत्रसोयोयोगिक्रियाक्रमे समस्तमुपदेशःस्यात्तेनायक
रणार्पणम् उपदेशइतियदुक्तं ग्रन्थेषाःकपयेत्तानंत्रीवि
धंसम्यगाप्यलम् स्वकीयात्नांददेयोगीसक्रियाकरणं
मनीनितेनिजोकरणोनियदुक्तं साधकस्याधिकारार्थम
क्षमालादिकल्पयेत मंत्रकल्पान्तस्वंचखटिकांछत्र।
पादुके उल्मोषावहितंदनाग्रविस्यशिवसान्निधौ साध्यमं
त्रंदेतमस्मात्सद्योदकसमन्वितमिति एतदेवग्रथमार्थे
नोपसंहरति श्रीमद्गुरुमेवार्यमनानन्तनाभ्यामरडलेलि
नहनःश्राह्निकमिदममलमगतेर्थोकार्षीज्जयरथस्तयाविं
शम्। इतितंत्रालोकविवेकेभिषेकप्रकाशनंनामत्र
योविंशमाह्निकम् ॥

५५।

55।

ओं श्रीगुरवे नमः ॥

यः परमात्मनक्रमेण्याद्गित्रिपरे योनये स्तनामहमपि जगद
त्मभट्टभूतिर्हि शान्तशिवभट्टभूतिवः इदानीं हितोपाये
नान्तेहि विधिमभिधातुमुपक्रमते अथ शोभवशासनो
दितो समरहस्यां स्त्रागतानां समक्रियाम् तत्रापि कारिस्वरूप
तावन्निरूपयति सर्वेषामपरस्थानां प्रथमं ज्ञानामपि स्फुटे
शक्तिपातानुसारेण क्रान्तकर्योर्हेऽत्र दीक्षणे ऊर्ध्वशासन
गानां च समयोपि हतात्मनो अन्योपि दीक्षा कर्तव्या गुरुणा
तत्त्ववेदिना अपरस्थानामिति वैष्णवादीनां शक्तिपातादि
ति वक्ष्यादिगाङ्गाभ्यर्थनाद्वारकात् अन्येतिमसनोहाररीक्षा
यो ऊर्ध्वशासनगानामिति शैवादीनां किमत्र प्रमाणमित्या
शङ्क्याह ।

समयाचारदोषेषु प्रमादान्नित्यसाहि अन्ये
ष्विदीक्षाकार्येति श्रीदीक्षोत्तरशासने ।

अन्ये स्ववैतिकं तेष्वनामाह ।

यः किंचित्काथिते पूर्वं मत्तोहाराभिधे विधौ प्रति
मायान्तदेवायं सर्वं शापत्तनावरेत् ।

अत्र वागमानन्तेशोयो विशेषस्तमाह श्रीमहातन्त्रकार्येषु वि
धिरेषां निरूप्यते अतिसंपदेवम् पूर्वं तत्क्रवान्तिसमादिमे
तेस्यमेकैकमिष्टिर्यासान्योऽपि हितयोमता सुनाध्यान जर्य
स्वस्थसमयेन तत्साधके पिंडपातादयंमत्र ऋः खेचरीवाभ
वात्ये अव्यापैतन्तसंपन्नेयत्रयत्रमतेमतिः अन्येऽपि नैव
विधेन शुद्धवेन स्पमूर्धेति इत्थमस्त्रवर्णोपतिमेतनम्र्वे
यवादिमंतरात्रिसंक्रांते केकसंहत्य संहारक्रमेणाश्रा
यंपेयमिष्टिः सान्नाहारम्भान्ते वेति सावममापिश्रकयो

ते

५५२

552

रेवकार्यमाह हितयेमेनेति ग्रमूर्धनीति मूर्धशब्दस्य देहो
पमानत्वात् तदभिमानशून्यस्तत्वर्थः ग्रनयोश्चोत्र षुभा
वे विशेषणाद्धारेणाह त्रपन्यासः नकेवलं समलोपायहता
त्मना मे वेषा कार्यावदन्येषामपीत्याह ।

मेवयोगादिभिर्यैवमारितानरकेतत्ये कार्यानेषा
मिहाल्मेष्विर्गुरुणानिकृपालना नमेश्लादित्वश्च
वेद्धस्यानिकोविधौ कोविनदीपकर्तव्यमूविशेषेन
समति एजापितानाविधे सर्वेन्यासे सर्ववदाचरेत्
संहारक्रमयोगेनचरणान्मूर्धपात्त्रिममम् नस्थववो
पयदेने क्रियातानसमाधिमिः ।

कौशयेव श्रीकुलगहरोत्या विभज्य दर्शयति विंदुनारोप
येत् तं शाक्तिबीजेन वोधयेत् तदयेमाद्देशेन विष्कूलेनत
नाभयेत् सषुम्नान्तर्गतेनैव विसर्गेणाषुनः पुनः नाडये
नकलाः सर्वा कम्पमेसोतनः पञ्चः शक्तिपद्मामह्लवात
नं लयोजयेत्पर शक्तयेन विनामोतोमम्बहेयोवि माहि
तैः तदर्थमेनतउर्दितेवनमलोपयोगतः इत्युवेपरमेशः
श्रीकुलगहरयामने इहरवलावायोंविलेनाप्राणोनम
हानालयोगक्रमेणाकुण्डपाशवतेनवमान्मानेत्वाभेदत
हृतिरोपयेत् तदत्र मध्यधामानवेशनेनतत्पूर्वपम्
र्योंश्चाक्रमेणतयाशाक्तिबीजेनाम्नायोनान्नविंदुविदध्या
वमोद्देशनदउनिचहृयेशाद्रोयान्यविभेदनेनस्पन्दया
हृयेन्नोपिविष्कूलबीजेनवलरन्यान्तमास्फालयेत् तद
नुपरिदृगोचालनसमेष्टपमुहृहना सर्वातीनादशायि श्या
पिनाविसर्गोणाउक्रमेणावेशकलत्रमायुक्तासर्वाःषोडशा

पिकलाः पुनः पुनस्ताउयेत तावि मेदेनाक्रमेन येनासाउद्धा
यैः पञ्चः कम्पेन वामे वाम हृत्सम्पुटितेन ततः पञ्चयोग्या
हानन्तरं पदे योजयेत् सूर्णामेग वेदान्मन्यस्य योजनिकोऽङ्गपो
दिमर्थः यदेतन्मास्य प्रमये सैकान्ततो मोक्षोपायं वेनाप्ति
नक्किमेनेनेत्र शकारह साध्येनु मे योमो नादिः पञ्चये यंद
नीन्द्रियः श्रुत्राण्यस्तिशा स्थानतो योविशेषस्माह दीहोनारे
वर्गपिष्टवर्गापिणामिहादितम् तदाह नाहिपिः क्रान्तिपञ्चे
मध्ये देवे सदाशिवे ईश रुद्र हरि ब्रह्म वत्त ष्कशादिशादि
नः सृजयितात्क्रान्तिस्पर्शो सगन्यं वपुहेय ह्रस्क्रमोमनस्त्र
नित्र स्नादि षष्ठ्यं यक्कमात् पते षोत र्पणांक्कनाशनहोमद
शिवः पञ्चासान्मासिकोदेता पुत्रषट्क विपोषिनी वश्रीर
तिरं पञ्चस्नादि षुक्रमादर्ययेदिति तदुक्तं कला पुष्प्यवसाने
नवस्नानं कारणायिंपं स्वनाम प्रणवाद्यानं एवं संतर्प्य वा
र्पयेत् शक्रास्पशीत्यजेदस्मिनिति रसपुर्यष्टकांशे नभार्प
योहृत्सवेसदेति प्रणवादितमो रुद्रमावाहास्याप्रपूजये
त तेना स्यावि न्यसेद्देविगन्धद्रपं भावाह्नेरिति स्वनाम्ना।
प्रणवाद्येनेशमावाह्य पूजयेत् संपूज्य ह्रुत्वा संतर्प्य उपस्थ दे
क्रम्य संघाके सदाशिवमध्यावास्य मूलमंत्रसंपुष्ट्राकर्न म
नः पर्यष्टकाशे नवविन्यसेत्कारणेश्वर इति पञ्चमस्य संस्का
रमाभिधाय तनुयोजनमाह ।

पुर्यष्टकस्याभावेवनस्वर्गनरकादयः तथा ह्रुक्तेन
कर्तव्यं लौकिकं किंचनापि हि इत्युक्तं श्रीमाधवकुले
शासनस्थो मृते ध्यापि पिंडपातोदकास्वादि लौकिके
परिवर्जयेत् । ततोऽनेन प्रकारेण स्वशास्त्र

तं
५५३
553

विहितं कार्यमेवेत्याह । शिवं सम्भवकार्यं यथाशक्तिस
मावरेत् क्रमाद्विदशमथो विंशं विंशद्धस्सरवासरे श्रीतिथ
यमचतुर्थयोरुपलक्षणं दशमेमेकादश्याश्चापि यत्तदे
वषयमार्थेनोपसंहरति इत्युक्तो ऽयं श्रियायोगो ऽयं परमेश्वर
भाषितः इति शिवम् दीक्षां विवक्षणपरिष्वितनो ऽयं जयरथा
भिख्यः आह्निकमेतत्सूत्र रेकृतं चतिव्यरचयत्सप्तत्रिंश
म् इति श्रीतन्त्रालोकविवेके ऽष्टिप्रकाशने नाम सप्तत्रिंश
माह्निकम् ॥ समाप्तम् ॥ ॥ ॥

ॐ श्रीगुरवे नमः ॥

श्रीमत्पादैस्यवपुर्भवमभिहितो भायप्यनिवपः एवमव
तिष्ठति भक्तिमता शिवप्रदो सौ शिवोत्स्यसनाम ग्रहानीं।
हितीयार्थेन श्राद्धविधिमभिधानमाह।

अथ श्राद्धविधिः श्रीमत्स्वच्छन्दोक्तो निगद्यते।

ननु विकल्पर्णेन ऊचनामासौ श्राद्धविधिः कस्मादाशंक्याह।

सिद्धान्ते श्रुतिवेतो सौ मूर्तिधारणनिरूपणे सूचितश्चेत
ननु सावात्मके देनोक्तः यत्क्रमेण श्मशानकस्य गृहे पाथक
ने श्रुवीरभोजनमिति श्राद्धपेदे दानत्रयमिति च कस्य कः
दाके श्राद्धे कार्यमित्याशंक्याह।

अन्त्येष्टावविशुद्धानामशुद्धानां च तत्रहविधिः यदन्तये
ह्निवश मे मासि मासाप वत्सरे वर्षे वर्षे पर्वकाले।
कार्यस्तस्यैः सपूर्ववत् तत्र श्राद्धे यजेद्देवं होमयेदनले

अशुद्धानामिमं श्रेष्ठं वनन्तदीक्षादिनानन्तरितं तथा।
स्यात्मीयैः शिष्यपुत्रादिभिरित्यर्थः सद्गति श्राद्धविधिः अथै
वविधिविशेषमाह ततो नैवेद्यमेकं पात्रे होमाद्वस्तगो
वेर गुरुरत्नमयीं शक्तिं संहिता वीर्येद्रूपिणीं ध्यात्वा तयास
माविष्टं तत्सान्निध्यं विनयेत्स्वधीः ततोस्य यः पाशवो शाभोग्य
रूपस्तमर्पयेत् भोक्तुर्यै कात्म्यभावेन शिष्यस्त्वाशिवी भवे
त् तया समाविष्टमिति तदेकरूपतामापन्नमित्यर्थः तमि
ति भोग्यरूपं पाशवं समर्पयेत्स्यामिति पाशवरूपतापरित्या
गात्मके कात्म्यापत्त्येत्यर्थः एतदेव विभज्य दर्शयति भोग्य
तान्यान तु देहे रति पाशात्म का मताः श्राद्धे सतो स्यता वन्न
र्योगेन योशिवी कृतिः अस्यात्ति वेद्यरूपतया भोक्तृतातिरिक्ते

ते
५५४
554

त्यर्थः ननुदीक्षितैः पिंडपातोहंर्थं स्वरमतपर्वशिवी भवेदि
त्यस्याकिमन्यप्राशिभिः नत्रापि समयलयो निह्नत्यर्थमेक
पर्वविधिः किमेभिर्वह्वभिरित्याशंक्याह।

एकेनैव विधानेन यद्यपि स्यात्कृतार्थता तथा
पितन्मयो भावी सिद्ध्यर्थं सर्वमाचरेत्।

आचरेदिति निष्कृतोः उक्तं च दीक्षाज्ञानविशुद्धानां मेसे ह्याप्य
मलात्मना तथापि कार्यमीशोक्तं आह्नैर्वैविधिपूरणमिति
अनेन च आदादेः श्रेयो जनस्तु क्त ज्ञानेनस्त्वन तत्रोक्तं विदधु
षाद्यमित्याह।

तत्वज्ञानार्के विधस्तध्वान्तस्यतनको
प्यधे अन्योषित्राह विध्यादिरुपयोगी कदाचन।

ननु यमावारोहश्चपते यतानि नामापि स्मृतिदिनादोमहजना
श्रकाबादियकुर्वन्नेन किमेतदुक्तमित्याशंक्याह।

तेषां तु गुरुतत्वगंवर्ग सब्रह्मचारिणाम् तत्सन्तान
जुषामेकादिने पर्वदिने भवेत्।

गुर्वीति पर्वदिनविशेषणं तद्वर्गः पत्नीपुत्रादिः एकादिन
मिति परमेशेन साधुस्यात्मस्तिदिने पर्वशाहुस्याच्च यद्वर्त्तोनि
मितमाह।

यदा शिवोपास्य इकस्तदा पर्वाहस्य यात्।

गुरुरितिपरमेश्वरः तेन वा येहरयतोनि पर्व अतस्वैकादिना
दीपे जन्मदिनमपितन्मन्तानजुषां पर्वैवेत्याह।

तत्मैकादिवमाते तत्पर्व जीवायसिद्धिनः।

अत्रैव विशेषमाह पुत्रकोपि यदा कस्मै चन स्याडपकार।
कः तदा मानः पितः श्रोके वीमहत्तान्तरालगाः नाशैः प्रवाह
येदेवायार्थं येततनिवेदिते अपिशाखामकेवलां गुरुः स्वाप।
कोवामानः पितसिगिनिगरोः तत्पुत्त्वा आपि नचेतन्तोयत्नामे

वीक्ष्यमित्याह श्रीमत्स्कन्दगणानंदेनच्छेदेननिरूपितम् नाशे
प्रवाहनेवशुक्तिमाह ग्राहकालापेतावकार्योतहृपासि
हृये ग्राह्येनाप्यनात्मोहिविधिनाभाविनावेरत् नासौ।
वामाहीनांनाशेनांविशुद्धासरेश्रान्तदेतावहतिनाशेके
स्वापमस्यान्तराम ध्यायोगिनोनन्दयत्वेब्वयेस्माद्गुके स्वारसि
केवाहकालमयेस्यपद्मासमहिम्नेववव्हमाणानविधिना
नत्मिर्हिविधायनाशेप्रवाहनेकृत्याहितिनामर्थार्थः प्रव।
वममध्याद्देः सर्वस्यस्वशाखाकपवविधिमायोनलौकिक
इत्याह। यस्यकस्यापिवाप्याहेतुकृदेवाग्निर्यणं सव

कोऽपिभवोच्छेनोनानस्यामाशवोविधिः।
ह्यानोविध्यभावेपाशवेतहेतः पवमध्यमसाथकेवाथके
वयमाणं दर्शयितमाह। शिवशास्त्रेस्थितोपियः प्रेम
श्रीमोक्षरेतनयावोकेशिवशास्त्रे तथोक्तेस्वपू
तिवेदिकेभग्रवेदावनसकिंचन
नास्तिवक्रयागान्तकर्मणा रुद्रत्वमेवसौनन्तभो
(गान्धिग्रान्तसमस्तुते ॥

भग्रवेदावहितिभग्राहिवेदान भयभ्रष्टानामेवामादयोदिस
स्वकार्यकृर्धानापिलोहमित्म भाविनाविधिनेमिपदकेन
र्थः प्रतपवोकेनसकिंचनेनेति श्रीमत्स्विद्वयनाडिवारणांश्री
देवदर्शयति प्रपावप्रमः स्फुटश्रीमत्स्वि मर्थद्वारेणापदति यावा
सिद्धयोगीश्वरीमतेनाक्रमेवयस्य भावानोतन्मयीभाव
हायितमिथ्योतनाडीनामेवभावयेत् यहावाहायितेयेद्यातदंगेतपाणीना
सानाशेवहतिस्फुटो याहावाहायितं नाडिकाहृणात् येतिमाग्रा
ग्राणीमकालेनमयेत्सावदेनाडि तिवर्हतीम यदेहस्या
देशानुसारेवामायन्ततमाभावयेदि

गिविषयतया एवंनाम्नीमभिधाय श्राद्धमोक्षभोगदानक्ष
मत्वमाह।

एवं श्राद्धमुखेनापि भोगमोक्षमयीं स्थि
तिम् कुर्यादिति शिवेनोक्तं तत्र तत्र कृपालुना।

ननु दीक्षैव भोगमोक्षसाधिकेत्युक्तं तत्कथं श्राद्धाद्यात्म
नस्त्र्यामाशरेष्यत्वस्यादित्याशङ्क्याह।

शक्तिपातादयं जन्तोर्येन पापेन देशिकः करोत्यु
द्धरणं परमं निर्वाणायास्य कल्पते।

एतदेवोपपादयति उद्धर्ता देवदेवो हि सर्वाविद्यप्रभावक
उपायां गुरुदीक्षादिद्वारमात्रेण संश्रयेत् मवेयमसमु
एषैव भक्तिरपि नागमोक्ष्येवमित्याह।

उक्तं श्रीमतङ्गाख्ये भक्तिप्रस्तावनेऽन्तरम्।

तत्र भक्तिप्रश्नमेवतावदाह भक्तिविवेकानन्तनोदीक्षितैर्
योगेतो यदि चर्यामात्रात्कथं मोक्षमाप्नुयात् ततः समनन्तरम्
महस्योचे विभुः कस्मात्कान्तिलेयरमेशितः सर्वानुग्राह
कर्तेहि संसिद्धेहरूपेनाकिल नडके तत्र भक्तिविवेकान
नानादुस्मादीक्षाप्रविचारतः दीक्षानांत्यासनेर्णीताक्रिया
पादकृतास्यदा योगपादेस्थितासिद्धान्तोपासापिशम्य
ने चर्यामात्रेण संविदावतर्थीसाकथंविभो एषतस्याशिव
ज्ञानेकिन्नतानाकरं मम मतशनिप्रश्नानेनतरम् ममास्मिय
शंनोपरर्शनेनोपपादयति नाककस्याविद्धिमतिपत्तिः एतदेवद्
दिकिललतत्रं श्रुतेवावद्धवानद्दन्नायाभक्तिकारणं
मन्त्रयंमपवर्गतेवासलिंगान्यसूनि हि शक्तितावानसन्ने
रहस्यकार्यंविपश्चिता रयनेवकंथभक्तिरितिभक्तिंपरां।

प्रयेत् यथायासन्नमरणस्य स्मो विषायस्त्वं वा वज्रवा का
रणं साक्षात्वेन न कारणं किं न भोगस्य यथैव तथा मुक्तावपि
तस्यैव तत्प्रमादेन भक्तिकृत्स्य तेन त्वामिमादिदृक्षाश
क्तियानैकलत्वगानुध्या भक्तिरेव मुख्यं कारणं अमूनिश
नर्वीयस्य लिंगानि दीक्षादीनिति न तथानादेवोपायमात्ररूपत
पोपवरितानीत्यर्थः अतस्य श्राद्धाद्यात्मनस्त्वार्थं मात्रादेव
कथ्येसादितिन संशयितव्यं किं तत्र भक्तिरेव दार्ढ्येनाश्रय
णोपायेनैवस्यात् तदुक्तं तत्र यत्नास्मिमंतरेणाग्रः स्वस्योवा
चविषयाद् किमत्रकारणं भ्रांतेरनध्यानविदर्शनात् स
वोत्रहूकत्रेहिं संसिद्धं परमेष्ठिनः प्रामकालस्य विहूते
हृश्यंते नैकथा यथा विषतवरास्तहूर्वाणेन वनानत्रका
रणं स्वस्यो भोगतयाभावानहृदयापि निश्चिते अत्रध्यानव
लावेशाद्यर्पायाः प्रकटीकृताः शुश्रूषाप्रमुपवर्येनेवास्यलिं
गात्म्यमूनित निपाताद्यत्स्फुटेविद्धं भक्तिरव्यभिचारिणीन
पाशिष्यस्य सततमनिवारतवीर्यया श्रुमः प्रसन्नभावस्य
शिवतंत्रयक्तिमेतिहीति यत्तदेव प्रथमार्थेनपोसंदृशतिउ
कः श्राद्धविधिर्भातिगरातंकविमर्दनश्चतिशिवम् निरेव
लशिवशासनोदितविधिनैकतिष्ठयास्त्वयिया निरनायि
पंचविंशाकिलाह्निकं जयरथेनेनत् ॥
इति श्रीतंत्रालोकविवेके श्राद्धप्रकाशनं नाम
पंचमाह्निकम् ॥ संपूर्णम् ॥

५५६

556

ॐ श्रीगुरवे सकलगुरुपार्य्यदेवि नमः ।
भवति यदिच्छावशतः शिवपूजालाभेन विवेक विवे
जयति स्वमनाः प्रसन्नजनमोचने स्वमनाः इत्यनीदृतो
यायेन दीक्षितविधयाशेषवृत्ति वक्ष्यमाह ।
मुमुक्षुनिर्जीवनानुपयोगिनी ।
ग्रन्थान्ते शेषवृत्तिर्जीवनानुपयोगिनी । ध्वन्येवं धामन यत्नयोन्याउ
नन्तरं हे व दीक्षाविमोचयन्नूर्ध्वं शिवं ध्यामनयत्नपदेशेन त्या
कादीक्षामात्रे शेवकार्ताधीमितिकिं शेषवृत्त्युपदेशेन दर्श
शेकागमोक्त्यमदीक्षाभेदाः किंपुरः सरेतत्प्रयोजनं दर्श
याते दीक्षावक्तृप्रकारेयं श्रद्धानां यायप्रकीर्तितता मामकि
योग्येमोक्षाय भोगायापि दयायया पतदेव मंपंच यति त
चे मस्कारसिद्धेषा दीक्षा साक्षाव्मोविनी ग्रन्थसान्येवशाया
वसाक्षान्मोक्षी सर्वाणिका तयोभ्यासाहो दितायनेषामान्ने
ववर्तनम् वक्ष्यपुत्रकादीनां तन्मयवधीसद्धये नचैवंप
कारवत्तद्रूपमध्यायासंस्कारनिमित्तमुक्तादीक्षाउभुक्तस्तु
मुक्तताल त्वरणादनुसन्धानविशेषान्साधकादेर्भोगा
यान्येन तद्धवद्वितनान्मासाक्षान्मोविनी याशुद्धकादेर्भोग
ध्ववधानायोगान्मासाक्षान्मोक्षी मोविकेत्यर्थः मावनिर्वीज
पिभवेदितितद्धवद्धेदायोकेसवीनिकेतिनहिनिर्वीजा
यांकाविशेषवृत्तिरस्ति तस्मात्मप्रसादपिपाशस्यचापि
नत्वात् वस्येतिवतो मात्रसिद्धिकानिर्वीजाकवेरेषवृत्तय
इति तथान्तरूपयाहि प्रकारयादीक्षायपुत्रकादयादी
क्षिताक्षमाजीवद्वृत्तिर्वेलक्षायेनषांनिर्विघ्नमेवसावि
देकान्यासिद्धेन नानिर्यनाम शेषवृत्तिरुक्तेनेयत्सुक्तिमुक्ति
निमित्तानि तनेमित्तिकादेरनुष्ठानामितिनरेतन्साधकः पु

यकोवा किमविशेषयोर्वानुनिष्ठेन्नवेत्याशंक्याह ।

वभृतोर्वाप्रभृतोर्वा सत्संविज्ञगुरुशास्त्रतः प्रमाणाद्धि
संस्क्रियायोर्दीक्षाहि गुरूणाकृता ततः समं स्कृतये
गं यत्तत्वात्मानं स्वशासने तदुक्तवत्तनष्ठानं भुक्ते
रहिहि गुरूणा वभृतोर्मुप्रभृतोर्वा विश गुरोवसेवते ।

मयामिदंक्तानीमित्याशुज्ञ्यास्त्र संविज्ञगुरुशास्त्रलक्षणपमा
णामपि कृत्वा संस्कारासिद्ध्यादीक्षाकृतानततो दीक्षातः
सद्गुभुक्तं मुमुक्षुर्वा समानात्मानं संस्कृतनात्स्वशासने भुक्ते
मुक्तौ वा योग्यं वस्ता ना स्वशासनेनकस्यानिन्मादेरनुष्ठानं
सर्वेनाविशेषयोर्वक्तुर्यादित्यर्थः । नन्वेवं स्वप्रामशेषाप्य
नास्तितप्रति किंविशेषहृनिवीक्ष्यानेवेत्याशंक्याह ।

आचार्यस्य यो देवयोपि स्याभुक्तिभाक तन्मन्त्र
हो दयभस्ते भूयानस्यापि वर्तनम् ।

एवं गुरुप्रसयवन्त्वप्रसयोयस्यास्तितस्यापेक्षेववानेसा
कृत्वसंविज्ञसंविमांस्तत्सयप्रसयभागापि शेषहृत्यास
मादेशयत्वाद्धि ज्ञादिप्रशांतये यः पुनरेकान्ततयवपर
मेयत्वेनैवानस्यकिमपिशेषहृत्यमाह ।

यः सर्वथा परायेत्ताम्रुगिनानस्थितानिज्ञात प्रम
पायोपिवाचायप्रस्यादेवकेवलान तासासिद्धिक
शेषहृत्न यद्गतिशेषह निर्भीतोकोवेदेष्ठषहृत्नये ।
विंनिवधानामित्यर्थः नन्वयर्यवेनाक्रिमनयोः काष्ठकमादि
वरूतयामरवास्त्याशंक्याह । कस्मात्तस्यपतोपायश्चवं
चैनरूनोनत्तो नतेषांशेषहृत्यप्रसोत्नमेनोमितिकेफंव ।

मन्त्रानुष्ठाने देवताव्रजे गुर्वग्निशास्त्रसहितेष्वर्णाभूनद
येन्मयम् नैमित्तिकेन सर्वेषां पर्वाणां पूजनेन जपः विशे
षवशात् किंच पवित्रकविधिक्रमः आचार्यस्तु दीक्षे
यं वक्रमेदा विवेचिता व्याख्यातिकं च तत्तस्याधिकैनैमि
त्तिकं फवं नवादेशिशवेभूयात्तु तानिमविधिस्फुटम्
नयोग्यता समालोकविततावितताात्मनाम् मुखेनवा।
दिमेवाणां वीर्यव्यामादियोग्यताम् दृष्ट्वाशिष्येनमेवास्मै
मूलमेव समर्पयेत् तन्मयोनपायगुरवेन रत्नावेति
स्वसंगवदेवीपरामर्शेनपरत्वान्स्वगुरुक्रमकेष्व यत्रक्रमा
क यस्य स्वतोयमृतकेः ससर्वेशाधिकारिते अभिषिक्तः स्व
संविति देवीभिर्दीक्षितस्तस्य समूपाचारयाशंतत्तनैमि
तायांविशोधयेत् दीक्षामायेणस्तुकैः स्याद्भ्यादेवाग्रेरो
सदेतिच कामानोवित्रवेविगाम्युपायत्वेहेतुः अत एव।
नियतिनिमित्तत्वाभावादेषामिहानभिधानमिति अपि
कर्मितिपुत्रकादेस्तत्रानधिकारात् तद्योग्यतासमालो।
केति योग्येहि शिष्यवितत्तोविधिरूपदेष्ट्रव्योमुख्यो वा
मंत्रः समयोन्यासिंस्वम्योति अत एवाह तच्छास्त्रदीवि
नोयेषनिर्यंत्राचारंशंकितः तमुखेयोगयइत्यमेवानः
स्यात्तद्योग्यता साधकस्यवभुतोस्तसाधकीभावितोपि
वा पुत्रपात्तवशात्सिद्धो मंत्रोद्धः साध्यासिद्धये स्वितते षु
णाभूतेवागवेषोदिष्टेपुत्रत्रेरुः तातासेयोग्यतासारस
हितं मेविधिमादेशेन तत्रैषानियमोयद्यन्मात्रपूपतत
त्रक्रः लिखितापपायोस्मिच्छ्याविशेषाहृधशासने रनियंत्रे
तिनिर्विकल्पः अत्रैतन्मुख्यस्य मंत्रस्य साधकस्यातिष्ठतः

ने

५५८

558

दीतस्य साधको भावि नश्यति भावि न दीतस्यानन्तरीभूतस्य
वितते तत्रमेवं साधविद्यावरणो ऽर्धशासन इति विकरु
लादौ यत्नदेवोपपादयति मंत्रावर्णात्मकात्स्व परामु
शीत्मकः स च गुरुसंविद्विभिन्नस्वेसकामेत्सात ततः शि
शौ लिपिस्थितोपियो मंत्रो निर्वीर्यः स न कालितः स केन
वलतोनात्मस्फुलकात्मयत्नेनेत्यहः स चोक्तिपरामर्शः सत्
परामर्शमयो गुरुसंवित् ततश्च तिगुरुतः निर्वीर्य इति
परामर्शकत्वाभावात् साहि संविद्विभिन्न एव भवेदिति भा
वः ननु पुस्तकात्मैव वीर्याकर्षणेन किं प्रमाणमित्याशंक्या
ह। पुस्तकाधीतविधयस्तेन मंके सिद्धा मते तनः। एवं मंत्रा
णां वीर्य एव भरवत्यः कार्यं रुन्धतां स्वयं। अत एवा
ह येन पुस्तकलब्धेपि मन्त्रे वीर्यं प्रजानते ते भैरवोपस्त।
काराः प्राक्ताः सांसिद्धिका इति इति तानाद्गुरुः सम्यक्समा
नत्व हृदीनः तादृशेन तादृशेयाम्बिरसृजयितव्या विधिं वरेत
तादृशेना तादृशेयाम्बीति योगपशिष्यो विनश्यति सं गुरुमिय
रणावाय गुरुणा भाव्यमित्याह।
यथा त्वशिष्टा तिष्ठानेन यथा कामेन व त्याने नया कार्या
गुरुगुंमिहानिर्दोषवती यतः देवीनोविनयत्र गुहृदय
हायामलयागतः देवी मे कामेष्याश्रुहोवदेहायाम
लात्मिकां तत्रमेवं स्फुटं वक्ता गुरुणो यो प्रबोधितम्
ग्रवधावाग्रहतेस्तसंयमेत्यनसाहय ततः सासी
दोषवतीति यत्नभिद्यायौ पोव्व गोपनयत्री ग्रामप्यानेनंपं गुरो
नात्मसिद्धिमायातीत्याय मोत्रकम् (उक्तं तु कार्यात्मयत्नतः।
पुहं केवलं स्फुटं समगाहं।

यउक्तं आत्मनाप्युपेतेयत्नतस्तुपांशुविज्ञानतयेरस्त्व
न्निपंदेविशब्दः सउदाहृतः आग्रहलेरिमनुष्ठानारंभ
कालेयावदिमर्थः सशिरितितामितिपंचदशाह्निकोक्त
शुक्त्या इदानींनित्यविधिंशिक्षयति नवप्रभानेसंनुध्येत
हंपादेवतांस्मरेत् कृत्वावश्यककर्तव्यः शुद्धोभूत्वाततो
गृहे आश्रितोनरोदिग्वक्रः स्थानेदेहान्तरध्येये शुद्धेविधा
यमेशरणायथास्थानेनिवेशने सुखप्रदर्शनेध्यानेमेदी
भेदस्वरूपतः देहासद्भीयोमभूश्रमनमातरवावेनतय
श्रायपथाशक्तिदेवायेतन्निवेदनं नत्मयोभावसिद्ध्यर्थ
शतिसन्ध्यांसमाचरेत् प्रभेतप्रागुदक्श्वासदित्तवत
ष्टयाम् सन्ध्यानामाउरेनसूतोधिकेयनमोमतम् स्वमतेन
श्रनुराह यासौकालाधिकारप्रावशन्ध्याप्रोक्तावतष्टयो ना
मेवातः समाधायसन्ध्यांविधिप्रुपाचरेत् सन्ध्यावनष्टयो
कृत्यमेकस्यामथवाशिष्टः ऊर्ध्वान्त्वाध्यायविज्ञानगुरु
कृत्वादितयरः पकस्यामितिग्रन्थायास्यस्वाध्यायादिवि
प्रलोपोभवेदितिभावः नन्वकथंसन्ध्याचतुष्टयानुष्ठेयं
कस्मैकस्यामेवसन्ध्यायांक्रियमाणायांपरिशुतिंयायादिदं
शंकाह। सन्ध्याध्यानोदितानन्ततत्मयीभावंशुक्तिः
तत्सेकारवशात्सर्वंकालेस्यातत्मयोयसो ततोयथे
ष्टकालेसोपूजांध्यानसवादिभिः स्वाधिकारोदोषाशः
ऊर्ध्वोहिमवायनुरूपतः सशुद्धः सर्वविधिंसर्वंकृत्वान्त
रजपान्तके अवयाश्रुगायद्विधायस्वेष्टमूर्ततः ते
तत्संदिलघ्यादिसर्वंसंप्रोक्षयेदुधः ततस्तुवैवसक

ने
५५७

559

स्यहासमनगुरुक्रमं पूजयोद्धिवनाविष्टः मदेहावीपुरः
सरम् ततस्तत्स्थण्डिले बोधव्योमस्फटिकनिर्मलम् बोधा
त्मकं समालोकानवंदेवताग्रणाम् पूर्तिविश्वनयाय
श्येहि मद्देनबोधनः पतदावाहनं मुख्यं व्यजनात्मकृतं
मिवृंतरतिमव्याप्तु ष्टनानन्तरम् स्थण्डिलावाविश्वने
नस्थण्डिलोनिमाचैतिप्रकान्ते श्रान्तरमेतेनमनोयागम
कृत्वावास्य यागादावपिकारपवनमेवदितिकदाहिनं
पुरेतंपचदशाहिकादोतद्वेव वीधविमलेनद्येतिबोधा
त्मकं स्थण्डिले स्वभित्याग्याथायेषितम् बोधायवह्निपति
फलितस्याव्यानयाद्धलितश्यके विश्वत्वेनतिशतिविश्व
तयोतिव पतदितिप्रतिविश्वभावात्मनयादर्शनम् इतः
परं यथैवावतारिते विवरणेतथैवात्मभ्रंतमितिकारत्वे
नादर्शो भावानालिखितम् ॥

सर्वेगोपिमरूपदद्ध्यानेनोपवीजितः अर्थं स्तत्सर्व
गोमेवचक्रेरूपेत्तयाभवेत् चतुष्कपंचाशकया।
तदेतत्तत्वमुच्यते श्रीनिमर्यादशास्त्रे चतदेतदिह
भनादिति देवः सर्वगतो देवानिमर्यादःकश्चाशि
वः श्रावास्येतत्स्यतेवेत्यैवष्टम्भाववीदिभुः वा
सनावायते देविवासनाचविसृज्यते परमार्थे
नदेवस्पनावाफनविसर्जने श्रावाहितोमया।
देवःस्थण्डिलेचप्रतिष्ठितः पूजितः स्तुतश्चैवेह
श्रदेवो विसर्जयेत् पापानामपगुह्यतास्तेनोय

ननुनायवै आवाहनादिकेतेषांप्रवृत्तिः कथमन्यथा
कालेननुविजानेतिप्रवृत्ताः यतिशासने अनुक्रमेण
देवस्याग्निंभुवनपूर्विकां ज्ञानदीपयतिस्थलसम
ज्ञाज्ञानसेवयैः कृतोवानीयतोदेवः कृतवानीयते।
पिमः स्थूलसूक्ष्मादिभेदेनसहितसर्वत्रसंस्थितः आवा
हितेमेवगरोगुणा सर्वनिवेदितैः धूपैश्चनर्पणेका।
यैश्रद्धाभक्तिवलोपितैः दीमानाशक्तिनादादिमेचार्णे
मासवैः पलैः रक्तैः प्राक्रूपैर्णांपशूनामध्यष्टपादिविस्त
रः आगतस्यतमेवस्यनकृपानर्पणांयदि हेरम्यवंश
रीरंसरमकृशाधुनाकिल यद्देवास्यमनासिविकासि
त्वेमयच्छति नैनैवक्रयान्नजानासश्तिशभोगविनिश्चयः
साधकानांभुक्तानांविधिर्नियतिपतितः सहसा।
णांनतविदांविधिः सहनैनिरंगैनः कार्येविशेषमादि।
न्नाविशिष्टकारणांस्पृशत् रक्तकर्पासतन्तेश्छलस
नहीजपुंजवत् संतिभोगविशेषाश्चविविधाकरणारे
नाः देशकालानुसंधानगुणाद्याक्रियादिभिः स्वसा
क्रियाभूयसीवाहृदयाह्लाददायिभिः वाद्यैः संकल्पजे
कीपिकारकैः परिकलिता सम्भवेनेविशेषायनैः श्रे।
यसविधिंपाते नहिचलाणिशंसंतिवाकूलनवदेशाः
वित्तः स्वातंत्र्यसारत्वात्तस्यानंदघनवतः क्रियास्मान।
न्नयोभूत्वेहृदयाह्लाददायिभिः शिवाभेदभराप्लावव
गीः स्वेनतेनैयरसं तमेवपरमेशानिपूजनायान्वयेडु
यः लोकेषुवक्ष्यावेतन्मयामोक्षंनिजात्मिके प्रयिशा
ययारमार्थिकभावप्रसरप्रकाशमुल्लसति यापरमा

ने॰
५६८
560

स्तद्स्त्रोतयार्वंयनेरहस्यविदः कृत्वाधारयतांवम
न्कांतिरसश्रोतातणात्तालिता मौतेर्मौनमतः स्वभा
वज्ञसमैः सामोदसंदोहिभिः श्रानेशास्ततनिर्भर।
सहृदयानंदोद्यपावकमा तोदेव्यासहृदेहृदेवसद
नेदेवार्वंयहर्निशं नानास्वादरसाभिमोजिजगतीं
सत्रुकयतार्पिता मूर्धाधस्तविवेकगौरवभराभि।
घीमनिश्चान्तिं यत्संविनरमास्तेमूतिनराजन्माप
शतेस्रोकरंयपातमर्थमेतंविभावयत् येनकेनापि
वापियोगतः वचसामेवयोगेनवपुषामस्मिवेशतः
कृत्वाजपंततः सर्वैदेवतायैसमर्पयेत् तस्त्रोकेकरेता
प्रयोगतः कृत्वावावहिगोमंत्रस्मिंश्चोकविधानतः
हारधोदगुरुध्यानसमर्पितनिवेदनात् स्तेनसन्स्वयम।
नाशंभुनास्वयं विधिनाभाविनाश्रीमन्मौननाथाव
तारिणा मानेरमूषकायैर्यदहीदेश्वापिभाहिने न
खकांतकदानेनध्यापयेनरकायव श्रुतस्तव
विद्याधुस्तशंकांतकोपिपेदिनः यकटेनेहश
ऊर्धालोकानयरवांछया श्रीमन्मतमहाशा
स्वनऊंकेविभुनास्वयं स्वयंतशंकासेकोच।
निष्कामनुपरायणाः भवेनध्यायधाम्ये
योगाकानामननिस्करेत् ॥

मार्जयित्वा तत्र स्थाने तु क्षेपणाय प्रपूजयेत् पुष्पादि सर्वं
तत्स्थानदगाधेंभसि निक्षिपेत् उक्तः स्थण्डिलयागोयं नि
त्यकर्मणि शंभुना ॥ इति श्रीमहाचार्याभिनवगुप्तवि
रचिते तन्त्रालोके स्थण्डिलप्रकाशनं नाम षड्विंशमाह्नि
कम् २६ ॥
अथोच्यते लिंगपूजा तत्रविता मालिनीमते पतेषाम्
धशाह्नोके मन्त्राणां न प्रतिष्ठिते बहिष्कार्यायनायेनेर
हस्यतेनसिद्धिदाः स्ववीर्यानंदमाहात्म्यप्रवेशावश
शालिनो येसिद्धिदस्ते तेषां वाचस्त्वर्थपविस्मृतिः
किन्नशाक्तपदावेशपूर्णोभोक्तात्मकः शिवः भोग्य
नासह भागभोगेविश्लेदेनग्रहात्मकः किंत्वस्यव्यक्तिये
भूतनिजधर्मोहेहितंवपुः स्वयं प्रतिष्ठितं येन सोम्याभो
गविन्यपति उक्तं तानोम्नायोचितदेनतत्परमेशिना ।
शिवो यागगृहीयो यस्माद्धिशाचान्तस्त्वमधगः तस्मादह
स्पष्टाक्षेषु येमन्त्रा नार्व्यावहिः नप्रतिष्ठाप्ये येतानवे
शेषाक्षपकरूपिणः अतएवमस्तनस्यार्थेप्रतिष्ठान्यत्रयो
हिता मात्रशाक्षेष्वेनोकार्योकार्यासापरत्नीश्वनः श्रा
तन्मयत्वसंसिद्धेराचाभीष्टफलोदयात् पुत्रकः साध
कोप्यकम्मम्यक्तेवासमाश्रयेत् पुत्रके गुरुरभ्यर्थ्यः सा
धकस्त्वस्वयंविदन् यदितत्स्थापयेन्मोचेनेनाप्यकोगुरु
भंवेत् गुरुस्त्वात्रतिरोधाप्येकालुरम्याविभोवदेत् जी
वन्सिफलातत्रातिष्ठजीवावांधवा लिंगवबाण
वस्सिफलात्ततानिष्टजींवावधिवंवा लिंगंवाणं
लिंगंवारत्नजंवाप्यमौक्तिकं योप्यमन्त्रमयोवास्वगं
धरद्रव्यकृतंववा ननपाषाणजंलिंगादीत्स्यर्थपरि
कल्पयेत् पातर्थंतस्ववर्णोर्ध्ववर्जंमन्त्राद्विवर्जयेत्

ने
५८१

561

नवात्रलिंगमानादिकविदग्धपशुज्यते उदारवीर्यं
मंत्रैर्यज्ञाश्रितंफलंदेहिनां तस्मापिस्थेदिलायुक्वे
यिनाशुद्देमाचरेत् मेत्रापणेनश्चैवप्राणिरोधस्तु।
कथकिनः श्रुश्रोचनर्पणाभूरिविशेषादविणगुरोः
हीनादिदग्निर्विभवायागदत्यपिकोविधिः सर्वेषव
कलिंगेशुप्रधानेस्यात्कल्पिते तथाचतत्रनत्रकेल
नगोपारमेश्वरे सूत्रपात्रधनेवात्रस्वयंभूवाणस
ज्ञिते नहीप्रस्ववर्णाकेवनाह्वानेनापिकल्पना पीठ
प्रासादमेरोश्चवलोहेनियमानच सकैवाविशु
लोदेवदारुस्ववर्णजे अपहीतिनसज्ञालतंकृते।
स्थापयेतगुरुः अथवालनणोपेनमूर्धनकपीराश्र
ने पंक्तिचक्रकमूलानविधिनानरमाश्रयेत पतद
णेवेश्रीमनिश्रुणारवानिरूपिते तत्रयागः सहश
लः मिहिदोषवर्जिते जालकेर्जेरदैवेदतेतत्
पिकेतना एकेचतत्रेहानिःस्यात्हीनेयागउत्तमः
कामप्रवभवतत्रमितिकेविस्त्रपेदिरे गरवस्तवि
यीकाम्यपत्नदोषांस्त्यजेदिति आवत्ततेपिश्रुश्चाके
नित्यंकर्पणापदः श्रीमिहानतउकेवतत्रलत्वणा।
मतम एकाविकचक्रः विभागोमुक्तिवहृणांचदके
पघगोरवनामकनोरस्फाटिकसानिभे पकाविद्ये
वसदत्नुवियागयापितेशुभे नकदवकशा।
कलदीवैनिस्वमर्विदुके मत्वापावतुमुद्रया।
रस्फटदेवीगणानिते सर्वेसमालिखन्नूस
डीवयवसदरे पतदेवानमंतव्यमर्वपात्रपि।
ललतणं श्रीचक्रस्यामलपुजनपात्रंगोमुखमुत्तमे।

गजकर्मेततंत्रेभेदंदेशक्तिकलाकृति अथपुत्रमयो।
र्घ्यान्तेवामदेवेनक्रमे वीरयात्रत्नेद्भूतप्रकार
त्सर्वगणैः अर्तसूत्रक्रमोल्लिखितैरोशहवा विशेष
तः शान्तितुम्बेरयद्धासाष्ठयद्धातदर्धकं तदर्धं वा
यथेवाशक्तिकंतमरिकल्पयेत् वक्राणि पंचवविंत्य
द्रनानेकाकृतिसंगतिः पंचपाद्यतगैवकामिनयो
मातंगोविधिः शक्तिनद्धत्वभेदेनन्तरैदेकपथ्युयते
ततोहितुगणमानेनहितीपंम्यासमाचरेत् ततोपिहि
गुणोत्कृष्टसंख्यातिहितवेनतत् मारकोमालिनी।
वाणतत्त्वेतत्वशरसंमिते गजमेतुघयोत्मस्यतमस्य
वैष्णवोदिते दीर्घायामस्थितोमेवासानवदशांदेशि
कः यदिवाततभुवनकलामंत्रपदार्णैः संख्या
भेदैः कृतेसूत्रेततन्मासंगुरुर्चरेत् कृत्वातसूत्रेतस्या
पिसंवेश्यांडिलवद्धेवेत् पूजितेतवेतनेवजयक्रपी
दतेहितः विधिनकृत्वयंत्रीमत्मालिनीविजयोत्त
रे वक्रवद्धुमयमेतघडक्रिमजयोभवेत् यदीतने
रुदितेनहोत्याग्नेसप्रवेशनात् अथवार्धमहायो
यंकुर्यात्पुत्राणमेपरं नारिकेलमयोवेलंसोवर्णं
राजतंचवा तस्याम्बविधिः सर्वैः प्रतिष्ठादौप्रकीर्ति
तः तन्निक्षेपपरैः पूर्णाहुतिमालिन्युजयेत्क्रमे अथो
स्तुंचसद्भाव्याथपूजितंपूजनेषत्रः तन्मात्रमनुत्वं
तस्थारिकंकुर्यात्मतादृशा पूजांतेतत्रसापूर्णामात्मा
नेयविधायतत् अथोक्तंचसंपूज्यस्थापयेत्रविच
क्षणः एवंहिकृपाणिकायद्धाकर्तरीमकरंचवा वि

ने ५६२

562

मंत्रेन नमस्याकर्पीञ्जीमकोलीकलोदिते श्रीभैरवकु
लेशुमंकुलपर्वमपूजनेन स्पर्शितेश्रोभटेलिंगेपा
देयमयमडले मूर्तौविदेऽन्नसेवातेपश्येस्वदेयपूज
येत् सेनसेनापवारेणासंकरेवर्जयेदिति यथा
स्मशानवेमेगालहृदस्थादिभूफंव शत्रुच्छेदादिक
तारःकासोनःसंकेताकितः प्रकामस्यनलेतनमर्स्य
नोपापिवशाद्वेव पाशकनेनसंभुदनवात्पापा।
दिकारिणः प्रथवाधस्तकेनाहयहः शास्त्रक्रमोभि
ते स्वभुदरीसितत्कुतंतत्रारुद्वविधिःस्मृतः स्यपत्र
यधातिष्ठेयावत्तावत्स्थितिर्भवेत् विभवैस्तुपूर्ण
शमिस्नावहिश्चेदवर्जनेन प्रतपवयदाभूरिदिनेम
डलकल्पने तदादिनेदिनेकुर्याद्विभवेस्तुपंशावकृ
प्रतिष्ठायावसर्वत्रगुरुःपूर्वोदितेपरे सततमनुसं
धायसर्वविधिस्फुटमाचरेत् सिद्धेतत्रमयोभावेमले
पुत्रकसाधकैः प्रत्यक्षेतथयात्नस्यनरक्षेत्तत्सम।
ध्येन तत्राप्यवविधिःसर्वस्तदलाभेनसर्वथा प्रग
यंभसितत्नोच्छ्रमप्यन्विभिसप्त्येव हेयमस्वयलि
ष्ठानविधिःशैवनिरूपितः पराशक्तिस्थितेलिंगेवाणी
येयस्वयंभुवि सर्वमासनपत्तेथोन्यस्येपूजयेत्क
मात् शुद्धाशुद्धाध्वनाःसर्वेमंत्राःसर्वेःशिवान्तकः श्री
यादेहासनेयोकल्पनसर्वंगावंयेदिदं आवाहनाविस
र्जनेतत्रशाक्तंसमाचरेत् उक्तंतत्रेच
वीरेशास्यखच्छेदविभुर्वानथा ।
॥

अथवा प्रसङ्गे प्रोक्तं मानार्घार्घविनियोगतः कृत्वेष्टं मे-
लनं तत्र समस्तं च क्रमं वर्जयेत् बहुप्रकारमित्यस्य लिङ्ग-
स्यार्चा निरूपिता ॥ इति श्रीमदाचार्याभिनवगुप्तवि-
रचिते तन्त्रालोके लिङ्गार्चनप्रकाशनं नाम सप्तविंश-
माह्निकं २७ ॥
इति नित्यविधिः प्रोक्तो नैमित्तिकमथोच्यते नियतेभ-
वयन्नियमं नहि नित्यमस्मिन्विधौ स्थिते मुख्यत्वं तत्त्वयोभूतेः
सर्वं नैमित्तिकं ततः दिनादिकल्पनालोकेन नैयत्यमस्व-
नित्यता दिनमासर्तुवर्षादिनैयमाद्व्यतेन तदा ग्रहे।
किन्त्वावश्यकता मता केनानविद्धं प्रमात्रनियतं स्या-
न्नैमित्तिकमिदं द्विधाः सन्ध्यादि पर्वसङ्क्रान्त्यायविव-
कामिदं सदा नित्यानियतरूपत्वात्सर्वस्मिन्शासनाश्रि-
ते ज्ञानशास्त्रगुरुभ्रातृतच्छिष्यायमसत्तथा तज्जन्मसं-
स्क्रियाभेदाः स्वजन्मोऽस्तं समागतिः श्राद्धं विपत्प्रतीका-
रः प्रमोदोऽद्भुतदर्शने योगिनीमेलकः स्वसन्तानाये-
स्त्रमेलनं शास्त्रव्याख्यासमारम्भावसानानि क्रमोदयः
देवतादर्शने स्वप्नमानासमयनिष्कृतिः इति नैमित्ति-
कं श्रीमत्तन्त्रसारे निरूपितं त्रयोविंशतिभेदेन विशेषा-
वोनिवेधने तत्र पर्वविधिं ब्रूमहि यत्पर्व कुलाकुले
कुलाष्टककृते पूर्वं प्रोक्तं श्रीयोगसञ्चरे ग्रन्थीं इमानि
दिमेतन्माहुश्चात्रसमतने: प्रतिपत्पञ्चदशाहे
कौमार्या रसवह्निभुक् अष्टिरक्तोऽङ्कवेसख्यापेन्द्रा-
लत्रयोदशी वागाधारे द्रुहाहेच यावस्वान्तिपुगमके
हे हेतिपीतसर्वासा योगेपपादशमे युरः तस्याग्रण्य

ने
५६३

563

इष्टमीपस्माहितेषि: सापि कीर्तिता ग्रन्थस्याकल
पर्वापि वैष्णवीयेन नलतिते कलपर्वाति तद्रुमायश्चा
कैभैरवैकले हेतवेश्चिकसद्भावेचिककालेकलादि
के योयंप्राणाश्रित: पूर्वकाल: प्रोक्त: स्वविलगात स
वकैभैरवसंचारेकोविल्लसेत्स संविदे स्वसंविमर्शना
लाभसमय: पर्वभण्यते पर्वपूरणमेवं यदाह्लाद्य
रणात्मक: पर्वशोहानि कक्षपर्वेन मरणादिति
हैयनेनवशद्धोयाहिधानानेनर: कृत: नस्युकेवा
रनिस्नानायकेविमृगसंविद: नेमलकसद्भावकं
लेनमनापर: सत्र योग्यन्तसंयपद्यापितकालेस्व
कर्मार्चनात् नयोगिनोसिद्धिसंवमेलकोनसयोभ
वेत् यथाभेदगाकेनमदृष्टसंविदभदिति कर्मादि
नेसयपवलभतेनत्संवेशनात् तत्कालेवापिसं
सिद्धेयोगिनीसिद्धनायका: यत्ववनोपितकाले:
भितानमानगृहते उक्तंवतत्रयेन हृकलेसामा
यतेमले यस्मयस्मदयदेविवर्तनेदेशिकासर्व
मेशोयोग: कर्मसुवपूजनात्सिद्धिदोभवेत् क
लावीरणादेवाशिपूज्यसिद्धिविमृश्यते येषा
वेश्वषुदेवाशितपर्णानविशेषत: गरुणा
देवतानांचनकुर्वंतिप्रसादत: इत्यावारा
हितेहष्ठा: पञ्चनसावरानने ग्रभावा
नित्यपूजा ॥

यागवदर्पकेषु हूजयेत् ग्रहणे स्नानशब्दादिलाभार्थे
पद्मकीर्तितं शक्तियागश्चयः प्रोक्तो वर्षाकर्षणमा
रणे तत्सर्वं पर्वदिवसेषु यत्नेनैव सिध्यति तत्सामा
न्यविशेषाभ्यां बोद्धव्यं पर्वनिरूपितं मासस्याग्रपर्वपर्व
श्रीदिने परिभाष्यते शुक्लपक्षाष्टमीदिने श्रीपूर्ववेनभा
ष्यते सप्तमीयोगेषु पञ्चमितमाः उपपदे वदेत् नवांष्टमी
कभुवनशशाङ्कनिहयोरपि पक्षयोरिति सामान्यसा
मासपर्वकीर्तितं यदेतेषु दिनेषु वभविषद्रुहमान्म
कः उभयात्माविशेषः स्यात्सामान्यविशेषवता साधे
कादशायेकस्मिन्नेकस्मिन्विभुनोदिता समानीयात्नेमा
त्कसमेवंशंभुमरूपयत् कुलसूत्रांबाह्लिसितंकृतिक
सेवाह्निगुरुकमितिपताः प्रकैंइजीववत्रोउपश्रमेन्तु
केकविग्रहविग्रस्यात् परफलाश्चेद्रमयोतिथ्यः शाक
लकर्णाशनभिषग्णाः मूलप्राजापत्यौविशाखिकाश्रवण
संतायाभानि रेवतीत्यार्कपरवस्तरंपेशशिशिह्वांकर
सरंभश्रुगे प्रथमनिशामध्य निशमध्याह्नवगादिने
रथोपदिनमध्ये प्रथमनिशोतिवसमयामार्गशीरः
प्रह्वातिमासेषु कर्णात्यजायवेश्यारागवतीतवेवृंदि
नीहृती ग्रासममासाश्रमनः पूजाश्चकेष्वयागाद्ये
सर्वत्रपर्वदिनेपि वकुर्यादनयागमातिशयनः ग्रमा
ग्रमविधानादियागवर्याक्रमेण संपूर्णं ग्रनयागः
किलमुख्यः सर्वास्मिन्नककर्मविनियोगो ग्रनुयागक
ललाभेत स्यात्ययेनतन्यमः मयहृसमयविशे
मोनाषश्रनेकोपितेनतद्धलं वेलाभयहृकलनाक

ते
५६४
564

थितेकादशसमासेषु फाल्गुणमासेशुक्लेपक्षो
केद्वादशीदिनेपर्व ग्रहतिथिवेधयोगामुख्येनमो
मोविशेषात्र दिवमानेशाकिलकृत्वात्रिभागशः
प्रथममध्यावरविभागः पूजाकालस्तत्रत्रिभागि
तेमुख्येतमः सकलः यदिसंघटतेवेलामुख्येनमा
भग्रहेनयावके नभागशुदियागस्तकामसंपनये
वपर्वसमासिद्धेत् दिनवेलाभग्रहकल्पेनतत्रापि
सोम्येरोहते सातामापकमुख्येनतत्कार्येनहानत
कुर्यात् उक्तोयोंवाकालस्तंवेडलेख्यभग्रहतिथिः
स्यात् ततनाहमविशेषप्रधारयेत्समयामितिके
चित् नेतिदमसहरवोविशेषरूपाहितिथिरिह
वेला संवेयरूपशशिपरभोगसंवेदकार्ककर
निकरैः यावान्नावतिपूर्णः साहितिथिर्भग्रहेनेः
स्फुटोभवति तस्मान्मुख्यातिथिः साचविशेषा
ग्रहनयोगेन वेनात्रतप्रधानेग्रहंचैवतन्नयाहि
परमेशः श्रीत्रिकभैरवकुलशास्त्रेषुशोचनप
वेदिवसेषु वेलायोगेकेवलतिथिभग्रहयोगेना
सन्यात् भग्रहयोगाभावेतिथिस्तुप्रस्यप्रधान।
रूपत्वात् स्वताभावकृत्सस्याणालंमेहिकथ।
यति यस्तनयोर्मिप्रहतिनिशास्ववेलादिनापि
तेकाप्ये मुख्यतयादिश्यविधितयावतद्वैवेषोषपर्व
दिने कृत्वांतेनसवेनशिष्यावाजमावहिर्गतस्यपथा
प्रोदेशः फलतितथामावेव ' हृशः फलति प्रथिरारभै
हृसोदःपंचसमैगोपनेवभेलापः चक्रस्यानेकोपाख्या
घास्फोटनेनरोगनाशः।

सिद्धादेशग्रामिमोगीनेकथ्यते विधुनाभयग्रहयोगभावे
वेलोन्तानि येरवश्यमीतेतनमाहितयास्फुटरूपाति यः
स्वभावोदयं दयात् भयग्रहानि यवेलोशान्त्यापि सर्वांग
संदर्शनादिने यदि लभ्येनतदासिं विशेषतनसप्तजनेर
वर्येत् न च काम्यमेव केवलमेतत्परिवर्ज्जनेयतः काथि
तः समयविलोपः श्रीमद्भैरवकुलक्रमिशामेव उक्तं हि
इत्याचाराः पशुतत्वाः सर्वथेनविद्धः न च काम्यस्याकरणे
स्यात्तान्तमप्रत्यवायित्वं तद्यानुयागसिद्ध्यर्थं च कृयायोगेनि
रूप्यते मूर्तियागशतप्रोक्तोयः श्रीयोगीश्वरीमते नित्यं
नैमित्तिकं कर्मयद्योक्तं महेशिना सर्वत्र च कृयायोगेन
मुख्यः काम्यविशेषतः ज्ञानयोगी च पुरुषः स्त्री वासिन्न
तिसंज्ञके यागप्रयत्नतोयोग्यस्तादिपात्रमनन्तरं तस्म
मर्कोणानास्याहितिभैशिवसाक्षिणु तेन सर्वं कृतं चेष्टं
लोकसचराचरं ज्ञानिनो योगिने वापि यो ददाति करो
तिवा दीदोनरोपि च योक्तमनेवज्ञानरसोहरिः भोक्ता
शिवशक्तिज्ञानीयपरानप्ययादरेत् सर्वं तन्मयो भू
त्वा यदि भुंक्ते स साधकः तेन भोजितमात्रेण सकलो
ष्टिस्तभोजितः प्रयतनाविदेतास्मिन्यदि भुंजीततन्नाम्यि
ये परिसंख्यानविधेतन तदाह भगवान् शिवः भोज्यमा
यात्मकं सर्वं शिवो भोक्ता महेशाप्यहं एवं यो वेत्ति ज्ञाना
निदैशिकस्तत्वपारगः तेनदृष्टादेवमायातेकोनेसमाप
यथायोगृहे निवृत्तमर्थवासाभिः संसारगहनांस्तवनात्
परस्परं समायामायाग्यासः परमंपदं ग्रन्थेषानधु
जोमूर्धयाणाणापानस्तवयोमुखः तासिन्नोकान्देवशता

ते
५५५
565

नः ऊनशतान्यपि श्रोक्षवपरिमुच्यते नरकाघातना
शिवात् श्रीसन्निशाटेन प्रोक्तं कथनान्वेषणादपि
श्रोत्राघतरसंप्रामेगुर्ववक्राद्विनिर्गते मन्त्रकल्पदेव।
कालेनयंत्रेतिपूर्तिकेवले स्वरापस्तपकारेवक्ल
ह्मगुरुतत्वगः श्रुतन्तोवाहजोवाथवालोहहोथवा
पिता पर्यन्तवासीयोतालीवेशस्यापिपवित्रकः तत्र
सन्निहितोरवः सदेवीकः सकिंकरः तस्मान्मायात्यतः
कृत्वागुरुंशास्त्रविशारदं मूर्तियागेचरेत्तस्माविधिर्यो
गोश्वरीमते पवित्रारोपणाद्यादेतथापर्वदिनेषुते
चेत्सर्वोपरागाद्यो लौकिकेषुपर्वसु तत्सवेव
विवाहादौ विप्रार्णायत्ताकर्मणि दीक्षायांचप्रतिष्ठा
यांसमयानांविशोधने कामनार्थंचकर्तव्यो मूर्तिया
गः सपत्नीकः केवलोवा मलोमिश्रस्वरूपगोरसेक
रः केवलः केवलैरेवगुरुभिर्मिश्रितः पुनः साधका
द्यैः सपत्नीकैर्यामलः सद्वितीयः पुनः पत्नीयोगा
त्कथानीनवेशपासंयोगतोथवा चक्रिणायास्व
संतेसाक्रियोगायथोविताः तत्संयोगास्वरूपकोया
गः सर्वफलप्रदः सर्वोत्तमसहितोयागोवीरसंक
रउच्यते मध्येगुरुर्भवेत्तेषांगुरुवर्गस्तदाहृतिः
तिस्त्रप्राहतयोवासेसमध्यनायथाक्रमं पंक्ति
क्रमेणवामसंवेमध्येतद्यागुरुः सदा ततस्तृतीय।
भूपस्त्वक्तमालभनवासमा पृष्ठचक्रानुसारेणान्त
मद्यकामिरंतिति पकारकेयथावकेविधिमकंचसल
रेहरयामलमन्यत्रैकमेवंषट्स्त्रके षट्सोमिनोःसम
केवसमारवाणाष्टकचवा।

प्रमहानादृशेनवक्रेनाहृकलङ्घयित्वा ततः पादेलिसे
घ्राणेष्वेवं चक्रेयजेत्तयोः आधारभक्तेनाधारशक्तितत
पेणेकचित् आधारेणविनाभ्रंशेनवतव्याप्तिरथमयः
येनरूपंभवेन्मात्रेशाक्तामत्तमध्यामवः भोक्तोतवत
सशंभुः परमेश्वरः आणशक्तिशिवान्तेकेध्यावे
सेमिलितंवयं ततस्तुतर्पणेकार्यामाहृतेनखेनेकमा
ते प्रतिसंचारयोगेनपुनरेतः प्रवेशयेत् यावद्भुवंगते।
केनाहिः पूर्वंभ्रमणाद्युच्यते तयोदेवतास्तर्पणास्तते
वीरचक्रतिक्रमः वीरश्चवीरशक्तिश्चैवसङ्कुलक्रमः
ततोवदशानिविधान्तांसमसमोदिमगुतान् पूर्यतत।
यवाक्किरेत्पयोसमायकोनमः पावभावेद्धनमंदेवा।
हिताग्रुक्तिमेवच पायेक्रवीतमतिमानितिसिद्धामनेक
मः दृतहस्तेनमंरस्याद्धेलिताग्रुक्तिरुच्यते दतहस्तस
ऊर्ध्वीतवासोपरिकिनीयसी तजेनंयगुह्ययोगेनदत्ता।
योवासकाग्रली: निसंधिवयोद्धाविर्धवेहिताग्रुक्ति
रुच्यते येतत्रयानकालेत्वविदवोयातिमादेनो तेस्त
घोतिहिवेतालत्रयकायोगभक्तयः पारयामेरवस्त
देकरयानेयरेततः प्रवेशोयनदानवः पूर्वमेवात्रिक
स्वावित् प्रमादात्प्रविष्टस्याविचारैनैवदर्शयेत् पवे
रुत्वाक्रमायायागमेतेदत्तिणयाद्युतं समालेभनताहू।
लवस्त्रायविनेरड्डुपः रूपकागमरेरोनेंद्वयारतिः न
णांस्त्रयोः समयोस्मः कमाद्धिहिगुणायपूर्वंतकेभवेत्
पघस्यान्मतिंयागस्तसवयागप्रधानकः कास्येतस
विधौसमसूत्रतःकार्यस्तयाविधिः जातेतेपूर्वसंस्कारा

ने
५५५
560

मनस्तस्य समर्पयतो वलावलेन ततः पश्चाद्धिस्रयते तस्मै
नरः तेनापि समिधीयते ग्रीयते वरदास्तु नः देवी।
नाम घनाघस्य परिवारप्रजोपले वहुभा मूर्तिया
गायमतः कार्योविपश्चिता गोत्रोत्तमगृहे वोसः शान्त
योगीनाममण्डले प्रसेके तत्प्रजा यो स्यदेवताशहकीर्ति
नात प्रताभे मूर्तिवरुस्य कुमारीरवपूजयेत कामा
उत्सवनश्योगाः स्तनप्रद्युवतीस्तथा पतिपक्षतिसंसे
ववतर्योवागराजेन्द्र हस्तवर्णवमोपष्ठीपूर्वास्तथा।
प्रतर्वेसो समर्मातसरापियेरादिस्पानवमीतथा
मूलेवहादशीवालेभूतांश्चिमावसर्णामा पतिष्ठा
पामसावस्यासोयमकादशात्मकः प्रकोदिवपशुर्क
व्यतसप्रक्रोपदृगोणः योगपर्वोनिविख्यातोगजेर्वं
दिनपववा योगपर्वणिकर्तव्यो मूर्तियागस्तु सर्व
या या सर्वो योगपर्वो या नाम सरासृजेयत्नधीः मू
र्तियागेन सोपि स्यात्समयोमेडलेविना इत्यषम्मूर्ति
यागः श्रीसिद्धयोगीश्वरीमते प्रयाव्यते शिवेनोक्तः
पावकविधिः स्फुटः श्रीरत्नमालाशिशिरः शास्त्रयैः
मृविनः प्रनः श्रीसिद्धादनसद्भावमालिनीसारशासने
नत्रप्रायात्यतः श्रीमन्मालोकोविधिरुच्यते तीशाख्येम
पनोभूतविषातेशाविमूर्छितः नागराजः स्वभवनेमेच
कालेस्मनावृसत केवलतपाविशोयवाग्रमतः समाशाते
रिंवदसाग्रणानाथेभैरवंपर्पपूजयत ध्यानितापश्चतेन
हनापयवर्णास्वर्हानिने पातालेनासितेराजः सोप्येतपर
मेघरः नामेतिनजनहानुसपीडगपर्यकल्पयत ततः सम
स्तरवाचवीतिनापासमर्पते ।

महत्तासहितानांहितानाङ्गतेविधिःसूच्यते तस्मात्सुरेशि
तंसृभिर्देवतानांचसर्वशः आत्मनश्चपवित्रेतेक्रियाया
गुरुःसर्वं दशकोट्यनुष्ठानानांपवित्रारोपणेसमाः
कृष्यादीनांहृषानानंगुर्वाराधनमेवच विनायकेश
येनैतन्नरेमागः शिवाज्ञया तस्मात्सर्वप्रयत्नेनसका
र्थः कलवेदिभिः आषाढशुक्लात्मिथुनकर्कसंस्थरवे
विधिः कर्तव्यः सोनिरोधेनयावत्साकलपूर्णिमा त
लोपलक्षितस्यानेकार्तिकस्यदिनेमते कलशङ्खपवं
तोत्सेयाणाम्भेदप्रकर्वेते निमानेचविदः क्रमेकार्ति
कास्वरमेदिनं कलस्थानिमावकस्यपूर्णांतयाचितन्मते
मावशुक्लात्स्यदिवसः कलपर्वेतितन्मते पूर्णांतेनतत्र
वेदस्यमानिधिः कलपूर्णिमा दक्षिणोत्तरगःकालः
कलाकलतयोर्दिनं कलसन्तप्यचरमेदिनेपूर्णांत
मुच्यते दक्षिणायनमध्यमासकर्तव्यमतोविधौ प
विवेकप्रकाशनाम्नि हेकसर्वत्मनः तदेतद्दसमार्थे
केरूपेदेवोत्स्यरूपयत् एकेनैवपदेनश्रीरत्नमाला
कलागमे तदत्रसमयेसर्वविधिसंग्रहणात्मकः
पवित्रकाविधिःकार्यः शुक्लपक्षेनसर्वथा पुराणेशा
एकेयोगेनशास्त्रात्मवामितदलं दक्षिणायनसामा
मानेनतहिधिरुच्यते एकहिविचनः पंचषड्भनेकत
संमहत् हेमरत्नाकिनग्रन्थिकर्थान्मुक्तापवित्रकं
सेवांसर्वविगुणांसेकाग्रन्थिशतेगुरौ पंचग्रन्थिनम
र्थिकमध्यहिपरमेष्ठिनि प्राक्लिदावार्थपोगशावेद
पत्रमादिक प्रशापिकेशिवस्योक्तंविश्वरत्नप्रपूरितं

ने
५८०
567

विद्यापीठात्मसूत्रासौ गुरुवक्त्रशिवतत्परः वटुकेक
नकाभावे शैष्येन परिकल्पयेत् यद्दत्तममध्ये होम
कार्यं संविवित्ताहिते तस्मात्सवगुणात्मशास्त्रिगुणा
लिकमात्करु वेशस्थगुणाप्यं येन ततोपि त्रिगुणायथा
नेनाष्टदशातेरूपं मध्यमं मध्यमे पुनः प्रष्टोत्तरशते।
तस्मात्त्रिगुणं तेन ममत ग्रंथ्यपलेन संख्याताः षट्
धकलनावशात् यद्वायासमासाभ्यां विधाः मंत्रं
पूविनाः विशेषविधिनाष्टं वे पूर्वमपि नार्पयेन्ततः प।
वित्रकं समस्तपरिपूर्णत्वभावनात् सर्वात्मनो ना
वनाभिकं यग्रीवीन गंवना नेनोमहोत्सवः कार्योऽग्
रुस्नाश्चरः सरः नर्पोश्च सनगाः सर्वैर्दक्षिणावहभो
जनैः महोत्सवः यकतं योगीनन्तनात्मकोमहान् वा
नर्मांशपमहिने विहितेवाप्यलाभतः नदेनत्समये
देवमंडलादि विसर्जयेत् वह्निसूमसूत्रान्कनेमुत्सुक
यागः प्रशोदितः मासेमासेवत्सरेमासेवर्षेवाप्यपवित्र।
के संवेषेवप्रकतेध्यथाविभवविस्तरात् विज्ञाभा
वघ्नः कार्यंकाशैरपिकुशोद्भवैः सतिवितेपुनः
शाकेष्याययेनरकायव नित्यपूजास्वपूर्णा।
वेपर्वपूजाप्रपूरणात् तथापिपरिपूर्णत्वपवि
त्रकसमर्चनात् पवित्रकविलोपेनयायात्त्रि।
भेजयेन्मधीः सप्तदः सप्तनःकर्पादिमाला
पारमेश्वरी प्रश्वांविशीरसिग्रोकोलिख्येतेनहिथिः
ग्रहः त्रिगुणमपस्यैवंवस्यांपंचपंचात्मकस्यवा दशाष्टार
शभेदस्यपदेशानमरहिताग्ने येनगासममयभूहागरुरूणा
स्वारिस्षकाः

नित्यनैमित्तिकाद्यस्य कर्मणो हि विशुद्धये स्थूलसूक्ष्म
दिपापानाशनार्थं तथैव च पवित्रं क्रियते देवि स
र्वसिद्धिप्रदायकं आषाढादौ कार्तिकान्ते शुक्लपक्षे शु
भप्रदे नभस्ये श्रवणे कृष्णे कर्त्तव्यं पवित्र
सूत्रं तन्तुकौशेयं कार्पासं तोममेव वा ब्राह्मणादिक
नानां स्वभ्रवाक कर्तितं लिपेत् त्रिधा त्रिगुणीकृत्य मा
नेन संख्यां कारयेत् अष्टोत्तरशतेन तदर्धं वा तदर्धकं
हासस्तु एवं संख्यायाद् दशाभि दशभिः क्रमात् नवभिः
पंचभिः सम विंशत्या वा शिवादितः याहशा लिंगवि
स्ताराग्रपीनं कुर्यात्तावतः चतुःसम विलिंमोलान
वानेक्रमेण ज्येकेनातुतर्दन्तेन स्यालिंगे पीठे च सा
नके अवतस्शोभनं मूर्धि त्रितयपरिकल्पनात् द्वार
शाग्रपिषासीनां बलबक्षा विंशामपि विद्यापीठे च ले
लिंगेष्वपि द्विलेचग्रोगेरां वेदोयाय वक्तविशेषालिंगे
शुद्धावनारणं स्वदेहे पवितं कार्यं यथाशोभनं दिशा
ते विद्यापीठेन वशगः प्रतिमापीठलिंगगं वसदेवं
वेदायाशरास्यष्टादशाव वेदान्तिरविषाद्दिशान्तमा
देसंप्रपरगविः स्मन्दः स्नानगेहे द्विवेदियान यहस्तरो
समसाधकगाःपंचपुत्रके समसामध्ये चनाराचायाश्चर्या
त्तस्याशिष्यंपवकसुब्रते लिंगिनाकेवलोग्रेथिलार
योदशांकं भवेत् द्वारषष्ठोग्रपयःस्मुःकुर्वीत्स्यान्तपवि
चके मूर्त्तपितामस्नालनन्त्यवानामस्थलेन नतः पवि
त्रकाणां संपादयकुर्यात्तस्मान् समक्रियां नत गेसमा
द्वे रवांच्छि स्माविना द्वनाशणो

नं
५६८
568

लक्रिया ·· नैशतिथौ किंचिद्भुक्त्वेदहकृत्वैवामा
र्दनेदत तत्सर्वं मम देवेश तत्त्वसाहाय्यणाशयन स
र्वथा रक्षितव्यं केवल ममखल्वं प्रसीद मे स्रोतेन दयार्द्र
वार्पनं मे ग्ना पवित्रके योगिनो देवमातृणां वलि
र्दयात्ततो गुरुः पंचगव्यं च कृत्वेन काष्ठं शोध्यः समंतत
तः प्रावाचयनिद्राजवीतमानतत्वायमाह्निके ततो वि
धिं हृज्जपित्वा पवित्राणि समाहरेत् दंतकाष्ठं मस्त्रपा
श्रीस महाश्रीमहामनुना वक्तः समेचैतैः सार्धं मम पंचवन
योजयेत् अगस्त्यपात्रमाधुर्यं वामवक्त्रे भवैकमात्
पंचैतानि पवित्राणि स्यात्पंचैकं गोचरे ज्ञेयाः पंच
गव्यं च सर्वाग्रं विनियोजयेत् वामामन्त्रादि सप्तके नैव
धाविविधं ततः ·· सर्वप्रयानानि विविधानि च
ततो · तिलघृतेन धूपो तिलैर्हृत्वा घृतेन ··
दग्धकैः शर्करादिभिः सप्रकं पंचामृतपरिप्लुतैः मू
लमंत्रसंख्यासाहोमं विशेषतो ज्ञात्वा ब्लवकं के प्रविशेच्च
शान्तेमास्तंततः स्वर्गाद्य निक्षिपेत् ततो जलोपवित्रे
नगृहीत्वा अप्यर्हे दे श्रीकामा दद्याद्वा कामायत्न
यानकृत्वा विभो तदच्छिद्रं समाप्तोश पवित्रेण
तवाज्ञया मूलमंत्रः पूरयेति क्रियातिथयमामित्य
य वौषडंते पवित्रं च दद्यादिहं हवसानके ना
दोतं समनोतेवाप्नुमनेनं नमात्रय एवं च त
र्शयं दद्यात् दत्तलो मे न भाति का नैष्ठिलोविलोमे न पवे
रकवन हृप पांकेचिद्विधिं वलह्यशालेकरणादिके
ताभि वंघदीपमालाः सर्वांति तिलभानतं वक्षपुगमघृत
सर्वं तं सपूरणानिमितनः ॥

भोजनीयाः पूजनीयाः शिवभक्तास्तु शक्तितः दानविधे
कमासादिदिने कानेमहोत्सवे कुर्यात्ततो नवजेत्तरम
ष्यानेकदाचन ततस्तु देशिकः पूज्यो गामस्मै दीयि।
णीनवां दद्यात्सुवर्णरत्नादि रूप्यवस्त्रविभूषितां च
देहुरुस्तु संपूर्णो विधिस्तव भवत्विति वक्तव्यं देवदेव
स्यपुनरागमनायच ततो विसर्जनं कार्यं शुभमाभरणं
दिकं नैवेद्यगुरुवे दापयागार्थेन नियोजयेत् चतुर्णां
मपि सामान्यं पवित्रकमितिस्मृतं नास्माद्धुतपरं किंचि
काचामस्तीति रुच्यते शेषं तु गाथे वायौ वेति येन स्थाप
यतिस्थिरे ग्रथ्यं नैमित्तिकविधिः पूरास्तु विनोमया भग
णपतेन च कार्या देवस्यावा विशेषतः चक्रयागस्तु कर्त्तव्यः
पूर्वोक्तविधिनाद्वयैः ततः परं निजाभीष्टभोगमोक्षाप
कारकं पारम्पर्येण साक्षादात्मैव स्थिरविदात्मकं तस्
येन तदुपायास्तु पूजास्नानजपनामसेय तदुपायोपि संपूर्णं
मूर्तिकालक्रियादिकः उपेयस्तिसामग्र्यमुपायवं
नदर्शनात् तदुपतन्मयीभावादुपेयं शीघ्रमाप्नुयात्
यद्यायद्यावनैकवस्तुपायेषु तद्यातथा प्रवपंभावि
कार्यं तु विशेषावार्चनादिके ज्ञानस्यकस्याचित्त्वामि।
भोगो मोक्षोपकारिणः यदानन्त्यमेकोकं नैमित्तिक
दिने द्वयैः तदुपायः शास्त्रमत्र वक्ता स्वोपायिको गुरुः
नहियोपि गुरुभ्रातासंवादाज्ञानदायकः गुरोः पत्नी
तथा भ्राता पुत्र इत्यादिको गणः नाधोन समस्वयवर्णी
हृदयासमस्वयजन्मसः वीर्यारूपरीनामदेहाहता
प्रतिष्ठिताः देहोपकारसंतानज्ञानेयपरिनिष्ठिताः

ते
५६९
569

तथावस्तुनिशास्त्रेषु संततेर्योग्यहारिता: शुक्रेवतावा
न्मुक्तोभेदाहंतिकत्वतः येत्नमुक्तशरीरस्यावो
धाहंभावभागिनः बोधोपकारसंतानाद्वयानेवशुना
नुषः तदेस्यशास्यदापशयछन्नमीलितहक्रियः देहसं
वंदयष्टवपूर्वोपादाननिश्चितः आत्माविकाररहितः
शाश्वतमात्देहनकः स्वातंत्र्यात्मनरात्मीयादयच्छनाव
स्थितः शुनस्वप्रकटीभूयभैरवीभावभाजने तत्रास्यप्र
कटीभावेभुक्तिमुक्त्यात्मकप्रभे पतपायः सम्यविनोज्ञान
संतानपद्मसः क्रमस्फुटोभवनाहत्वाहृशज्ञानपावपा
गलहितानोयतप्राग्यपशीघ्रहितम्पने पर्वचापाहिते
वारोविनविज्ञानसंततेः धंसेलोकोमरेज्ञानेसंताना
नरतोऽप्रथत. प्रमेसाधोविनोदारत्पाविज्ञानसंत।
तेः कारणेशुद्धमायेततद्गुरुविज्ञानमात्मग प्रभ्यंतेस्व
विशेषाणांप्रवापिणवशान्स्फुट उपादानेहितशुकेदेह
भेदेहिसत्यपि देहसंततिगोभेदाभेदोविज्ञानसंततेः
नतथानायवांगीच्छाविष्टशवशरीरवत योगिनःपर
देहादिनीवतापादनेनिजे देहमज्जनेनोनानाज्ञानोपा
प्रभेतानुग्रहसंतानोयःशिवज्ञाननिष्ठितः इस्यस्थिते
रयमुख्यकारणंसहकारिच यककारणकार्यवस्थ
नेयद्गुरोर्गुणः गुरुःकारणमित्रोक्तं तत्वदीमहा।
वेनयानिःपार्थिकस्यास्यनयोगिषिकृतिर्भ
वेन श्रुतेःस्यालरसंविनिशकेनाघोविनापितासा
मर्थ्योपापिनोयद्देहतापिसहकारिणीं ॥

एकजन्मान्तरः स्मृतस्तस्य ह्यस्तु कोपि सः पुनः परे
पराये योगाङ्गरूवमौपिभज्यते मुख्यपञ्चसंतानः पु
नेमामस्तु सर्वदा गर्वादीनां च सर्वेषां दीनां णां मायये
पिच यदाहुः शुद्धिविज्ञानोपायदेहादिकारणं एवं स
जन्मादिवसो विज्ञानोपायउच्यते नाहं भोगापवर्गा
दिहेतोर्देहस्यकारणं दीक्षादिकाश्च संस्काराः स्वात्म
नोपयवाह्नितत् भवेज्जन्मादिने मुख्यज्ञानसंतानजन्म
नः स्वकं स्मृतिदिने यन्नतदस्येव भविष्यति नैमिति
कं स्मृतोयस्माच्छिवाभिव्यक्तता भवेत् न च धर्मसंगानमार
गास्यरूपं प्रमहेस्वरे व्यापकोपि शिवः स्वेच्छाकर्मसंकै
वमुद्रगात् विविधफलकर्मावशात् तत्र शरीरभाक्
शरीरभाकं चैतावत्तद्गर्भस्य देहगः संवितः स्मर
णयाः प्रथमः प्राणनोदयः गर्भस्य देहनिर्माणेतस्य
वैखरनापुनः प्रसंकोचसन्तानादिकर्तानेयातउच्य
ते सर्वांगव्यात्माहदतस्मिन्देहे यो ये शिवात्मना प्रथमा
णो विचरति भस्मायेद्रगवापुवत् पुनः प्राणादसंसर्गे
यितवर्तप्रवुध्यते क्रमादेहेन साकं च प्राणनाख्याहे
वीपसी तथापि कर्मनियतिवलात्साप्राणनाख्यतो रु
द्धानि भून्मस्तशिरसंविस्पर्शाधिकाख्यतः एवंक्रमेण
संयुक्तदेहप्राणावलम्बशो भोगान्कर्मकृतान्स्वकेयो
न्यायोनिजदेहगः उक्तं च गह्वराभिख्येशास्त्रे शीताद्य
मालिना यथा गृहे विनिष्पाद्य गृही समधितिष्ठति न
थादेहीनतं हृत्वा क्रियादिगुणवर्जितः किंचित्स्मरण
मात्रः प्रानिष्कलः सोभिधीयते स्फुटं हि यावदेतत्तवस्य

सकलात्मेतिभण्यते इत्यादि श्रीगह्वरेशांकेनततएवय
देहद्द तेयेन कर्मणां तेषां देहयंत्रेमपागनेपाण
यंत्रविघटनेदेहः स्यात्कमवनतः नाशेवकेणसंके
वविकासोविपरीततः भंगः शोषः किल्दिवांतस्त्रक्षं
रमपवपाखपाः इत्येवमादिपर्किविद्यावत्स्यान्नृप
कर्मकं देहयंत्रेविघटनेनतद्वोकमनीषिभिः नस
विघटितेयंत्रेसाशेविनाशाणनात्मता शृह्लानियानि
नोत्पत्रवादेहकेविविन्नेत सदेहः प्रतिबद्धेतयग्र
लोयिवनतः नस्मादिप्रयोगतहानिस्सतपः प्रागवदे
वदि विहरिष्यतिसंहाराप्येतेकर्मवलापतः प्र
नोतिपतकालादिवैविधानविधायिनः प्रनुग्रहल
यःसोयंसवनस्यविकर्मवेर नापत्मोतिकत्येकर्मते
यमादिपनीतेन कर्मकालनियमादिपतःसंकोवनी
विते. संकोवहानिरेयामिन्कथंरतरनुग्रहे प्रनुग्र
हस्तुकर्मिकनीवश्रुतिविभिद्यते यावेषांवित्तरात्वा
क्रमर्गकिगुनकाकिभिः तेनदीताशिवज्ञानदायसंकोव
वेयनः वेहांतेशिवनामेतिनास्यदेहानराघ्यामिः योमि
नकावतीशांनाशंकराहातुवर्तिना स्वयंभुवेवामदेव
मतनादिभुवोगृहे स्तनोलतम्नेरमाप्यभुरेशैहीलताः
क्रमात मंत्रिणोवीर्यवेतोवाशिवयमापुत्रभवः नत्रस्व
यमुवोहयाकल्पनुग्रहतमराः केपिस्वक्रमायातोशः
स्यानमात्रापमेविनः येनुग्रहार्थमातामात्तभ्रयोपिये
नः सोनुग्रहस्य रदयातिविनामर्मावलागतः यत्नस्यकार्य
कोणानत्स्यानेनोग्रानस्यनेन यथागोरोलयद्यनीक
रमोरेभुग्रहागता ।

तत्रैववायव्याध्यानेरत्नैनरहरिर्विभुः विनस्तानयतो
वैस्यांस्नात्वासमयन्नरमनर्घिनः सालिग्रामेयथाविस्नुःशि
वोवास्नायभोगिनः तपस्यतोवर्षावनरनारायणोन।
या इतेवमादयोदेवाः स्वकर्मांवास्थितास्तथा ग्रामादि
नाः स्यादितेतक्षेत्रंविदयतफलं स्वकर्मंयशास्थितानो।
वथाख्रियेन्तेवजंतिते तत्रभोगास्तथाभुक्तासमेषव
तरेनिव ममावतीर्णास्तेनतत्रदेशकास्तकथाःपुनः
नहोतात्तानयथादिक्रमाधांतिशिवात्मतो स्थावराय
क्षिप्रीयंतेताः पशवोस्मिहृदयमताः स्वकर्मसंक्रियावधा
मलोकेविचनानुषः पुंसावपशुमात्राणांसालोक्यमवि
वेकतः ग्रुविवेकस्तहिशेषानुकेषांसोपानतस्तथा स्था
वरायास्तथाभावमनुगतरत्नोचवा प्रपधेननतेसार्द्र
दुहतोतोक्रमाख्रनः हंसकारण्डवाकीर्णेनानातरुक्तं
लाकुले इत्येतदागमेप्रोक्तंततपवपुरेशुरे सेवमाने
फवेश्रीमत्सर्वज्ञानादिस्तुदितं लिंगाद्दस्तशतेसेव।
माचार्यस्थापितेसति स्वयंभूतेसहस्रंगतदर्वमस्थिपो
जिते ननविस्थापितेलिंगेस्वयंभूसदृशंफलं श्रुतव
विषहावायौलिंगस्थापयतेतदा पुनर्विधिर्भवेद्दोषो
सत्योभयहृषकः प्रहृमन्यः परात्मात्मा।शिवात्मइति
चेत्मानः नमोचयेनमुक्तिस्तुसर्वमात्ममयंयतः न।
स्मानवविहायध्यात्मस्थापितेलिंगमुत्तमं तदेवायत
नवेनसंस्थाप्युक्तिमत्कृये उक्तंश्रीरत्नमालायांत्वावा
कालमयाश्रित मोक्षार्थीनभयंयागछेत्मनेदेहमशांके
नः तीर्थायतनपुण्येषुकालवावदयत्निये प्रयागे।

सं
[illegible] ५७
571

नामयंयेयायोगीयोगेनवेवयेत् वेवनेनसमर्थःस
न्तेत्रमायननेव्रजेत् तीर्थसमाश्रयानस्य वेवनेनवि
जायते श्रेनेनवयराघेष्णतेष्णभ्यासयोगतः तावा
ल्लिहिनबाष्णुकासकोतेराययोगिता सम्यग्जानि
निष्ठमानः श्रेयस्यात्स्पद्देस्यते पशूनामेषबह्वानांतोयम
ननवतोतिताः ननदोशसमीपतयाति सोविमयो
गतः योगिनावशमंजानायस्यथैत्रववासना सतते
वह्रियोक्तः श्रेयसाश्वोर्थभहिमाक इतिश्रीहृवकथि
तेश्रीमत्नायभुवेपिव योयथाभिलषेद्योगान्मततैव
नियोनिनः सिहिमोमत्रमामस्थ्यादिमायामत्रवर्णिते
येननमतविज्ञानमेत्रवयोरवर्तिनः सनास्लतचन
तुक्ष्मसंगृहयातिकोविदः तेनसगृह्यानानामपिस
कारणोनिमात् नयानयाविविदः स्यात्स्वनारस्नदेशनः
सिद्धांनारोपुराणोपुनयाचस्रूयतेवह्र तत्स्यसङ्गवत
रोविविवकर्मभोगयोः श्रेनेकशक्तिखविवितयतोमं
वस्यगहम्ः शक्तिमोर्थानरैनेषतन्समृहाटेतेमवेत्
तेनशक्तिसमूहाख्यानस्मादस्मायदेशनः क्रसंतत्तवि
तेसिद्धान्तोशववनरतिस्कुटे येवायरशामिदीतालल
स्यात्रुक्तः परे ततेमस्ताःकाष्ठवनेयरष्णुक्ष्भागि
नः यद्यपितनत्रकर्मीस्लतरुतरभागिनः येपूर्धतनवेस
तोस्लोवनानावादिवेकतः यामायतोताश्रयितदोताफ
लभोगिनः सममाह्यादितेनत्रदोषायामपिशक्तिनं
न विनाविवकालसाध्यातेश्रितालोकयोसहितः पशुमाव
समालोकसामोमदोविनश्यत नमरस्यनसाश्रम्यसिद्ध
कपरमेशिना ।

पश्वूर्ध्वशास्त्रगलरग्नकास्थाः संशयोनमः व्रजन्नाय
तनैनैव फलं किंचित्समश्नुते रक्तं तद्दिष्टयैवेनदेवदे
वेन पशुया दीक्षाज्ञानेन यातीर्थं तस्यमादिसविस्तरं
पश्चात्तावद्योगेणापितथा सम्यक्शिवालये पशुर्दास्य
निवेयेन तावदेव फलं भजेत् नदीनगह्नदमायपशु
पुण्येन तत्सतो उत्कृष्टेन सम्तानां तत्सर्वभोगोपयोगि
ता येषुनः शामविज्ञानविवेकामरणान्तिके अपरायत
नेषां स्याच्छितास्तेच समाहिताः तज्ज्ञानहृषणोक्तं यनेषं
स्यात्किल पातकं न नमस्येश दीक्षादिकमान्यथेयदिति।
ख्यातिः दीक्षायतनविज्ञानहृषणोयेन्नवेन्नसा आवरेत
वेततत्र सर्वे निरयगामिनः ज्ञानायतनदीक्षादावा।
स्याबेयपरिख्यातिः व्यापरेवासैनैतेषानाम्यापिहितविपं
निव यानिजातविरक्त्येव स्वाकेनोदमिषम्नः अत्राप्ये
यातदोषाद्यायेवतद्भोगमात्रके यातदोषाव संसार
संस्कारास्तत्प्रबोधिता छिद्रगाश्चापि भूयिष्ठज्ञानदग्धा
नरोहिताः येन केवलभागीयाः स्वष्टवन्निमिषिताः स
दा अत्रास्यवोन्मिषेयते संस्काराः शक्तिपाततः यतः स
सारिकाः पूर्वगाढाभ्यासोपसंस्कृताः इसूचे भजगाधी
शास्त्रच्छिद्रेषिति सूत्रतः येन केवलभागीयाः प्रयत्न
स्तेनज्ञातविन् अभ्यस्तासंस्मृतेभावालेन ते शक्तिपा
ततः व्यापारव्याहृतैस्तेन यातदोषप्रकोपितैः अपाम
निश्चपामर्षैः समस्तैपयादकैः विपरीतैः पविज्ञा
नदीक्षागुर्वादिद्रषकैः तिरोभावेन विज्ञेयो हृदयेषु
दभावतः अतएवयत्रुदोपिकर्मीलकान्योगयुपिताः

ने
३९
५७२

572

यमकिंकरसर्पादिग्रस्यमानदेहं गाभजेत् तेनावनान
मुक्तो मोऽमरत्वं भोगो हि जन्मवत् स्थितिवस्तुततोऽपव
मुक्ताभ्यां मरणाद्धिया प्रतोयथायद्युद्धस्यमुक्तवडःव
विविक्तताः स्थितौ न चलति मुक्तत्वमरणापि न यथावताः
ये पुनर्योगिनस्तेऽपि यस्मिन्नेव स्वभाविताः चिरं निवे
शयेयुरेवं तत्तत्त्वे योगमभ्यसंकिताः श्रीस्वच्छन्दतन्त्रे योऽयं ग
यधारणायामसताः इत्यादिमालिनीशास्त्रधारणानात
प्राफले यतेषामरणाभिव्यो भोगेनास्ति मयतन्तु धार
णाभिरस्तेमाश्रु परदेहप्रवेशवत् यतावान्स्वतिभोगे
हि मर्मच्छिन्नस्तत्ता तथाः धनाविलत्वमनसितश्वेतश्व
नोविघते तथा हिमानसं येनावन्समर्पितिपतिश्र
हरूपापरदेहे यावन्नाडुद्दिष्टैव वरः प्राणवर्केनदायय
मापिस्वेचरेतपया नैवैवानः प्रभुध्येनपरदेहत्वचक्र
के मातिकामातिकागन्तयथाक्तिमनुर्पिताः क्षित
वानुविंशेसेवंविद्वेसर्वोत्तरवनयः श्रमापेपरदेहादिस
वारेनास्तिमोलने प्रताणामध्यगेसत्वमायादेतदेहव
तनः पर्वपरशरीरादिवारिणमिवयोगिनो तन।
यानेयालौकिकादीतिनास्तमप्फना नेवापिहिवि
मशः परेनक्रोगमावतः दीतापूर्वोपरानेकभेद
त्रफलदायिनी यत्नविनानिनस्तेवहयाकमे
नरनतः नत्रयेकमाविनानामतेदेहानेशिवाःस्फुट
विकल्पनरयोगननवाप्तुन्मालिनामके ॥

अतो देहप्रमादोत्थो विकल्पो देहपाततः नश्येदेवस्य
तस्यापि तु यत्तेतत्तान सुतमे संस्कारकल्पनातिष्ठद।
धस्तोक्तनमेतरा ग्रामपाकं संवरीनस्यायेभासतेन।
हिनत येन सम्यग्विज्ञानमयाः शिवमयाः सदा जी
वन्मुक्ता हि तेनैषां सतो कापि विचारणा यथा हि जीव
न्मुक्तानां स्थितो नास्ति विचारणा स्वविदुःखविमूढा।
त्वेस्तता वपितथानसा श्रीरत्नमालाशास्त्रे तद्वावपर
मेश्वरः स्वशास्त्रे वाप्यहीशानो विद्याधरपुरंधरः २
ष्यां नरो मूत्रपुरीषमध्ये चंडालगेहे निरये श्मशाने स
चिंतको वा गतचिंतको वा तानी विमोक्षं लभते पिशा
नो अपि वेति धाते जीवन्मुक्ततामस्य भाषते संविता।
चिंतकालोकिरेतावन्तं भवस्थिते तीर्थे श्वपचगृहे वा
नष्टस्मृतिरपि परित्यजन्देहं ज्ञानसमकालमुक्तः कै
वल्यं याति हतशोकः अनंतकारिकावेषाप्यारेदेव
पकं किल सकृतं दुष्कृतं वास्पर्शं कं तत्त्वाभ्यासतो भवे
न अपि माहात्म्यमस्मावासंभाव्यते किल समका
लक्षणिः शाद्रस्रते मुक्तावहेतुतां केवलामिति वाश
कायदेयाप्यभवतेनुः भेदप्रदत्वेनैषापि धस्तातेन।
विशोकता पदेहादिसंबंधो यथानास्य विभेदः।
कः तथास्वदेहसंबंधो जीवन्मुक्तस्य यद्यपि अतस्य
नाविशेषोस्य विद्याकृतिनिराकृतेः शिवाभिमस्पदे
देवानदमावेपिवाकिल तथापि माख्यतमेद संस्कार
शंकनस्थितेः अधुनोक्ते केवलत्वं पद्मामात्रेन राख्या
न तान्येनेनाविरुद्धमिनेतैः सम्यक्कोऽभिधीयते श्रीमदे।

ने
२०
५२३
513

शिरसेषु केसर्वेषु ष्टवर्जिते नग्रसाभावमेगस्येस
वेतःस्तंभवन्दिते शब्दब्रह्मनिरहिते प्रमाणमत्य
यातिगे तस्मिन्व्योमाने वलीनः कर्मकर्तापरेजनः श
याने घटप्राकाशमात्मानष्टघटेपिव ननश्यत हृदे
वामावात्मा शिवमयो भवेत् स्वतंत्रोवोस्मिन ज्ञानोप
मेरेत्सर्वंवस्तुषु तस्यभावो नवाभावः संस्थानं नवक
लना यतदेवांतरागूर्ध्वगुरूनीनासभाषत यंयंवा
पिस्मरन्भावंत्यजत्यंतेकलेवरं तंतमेवैतिकौंतेय
सदातद्भावभावितः तस्मात्सर्वेषुकालेषुमामनु
स्मरयुध्यच यदासेनविग्रहेनप्रलीनस्तूर्ध्वगस्तदा
क्रमाद्युजस्तमोलीनः कर्मयोनिविमूढगः तथैवहि
यामांसमोहः स्यामायासमपरीतता रमाहिमनयोगो
येदेहन्मजनेततो यस्त्वमोतताभवैकस्वरमः याम
नात्मकः यद्यनेनरमेवषदेहः स्याकाष्ठकम्भवत् स
देहत्यागकालेशकलादेहवियोगिनी ततएवहि
तदेहस्थस्वरूः स्वादिकोस्तिता तस्मायदेवस्मरंतिप्रा
कतेस्मारयप्रयोगतः प्रदेशाभ्यासभूयस्त्वशक्तिपाता
दिदेहनकान तदेवरूपमभ्येति स्वाविरुद्धंविमुक्तके
यहानिः स्वारूः स्वादियदिवानदरूपके कस्मादेतत
देवेषयतः सर्वसिंसावि मांकस्मरयदपिवदेहसौ
विदृष्टिस्थितेः यदेवप्राणापिधानेविनाता हान्यस्थानि
नः सेवाप्रलीनततोपाकास्वेनरजस्तिनासम नीलपी
तमहिकोमेपपतः माकस्मितनतत्र प्रापिधायेवसंवितिर
पिधानेकामांल प्रकाशिक्षपमात्मानगरीरवेपिक्रमनः ।

देहस्यास्ति विशेषो यत्सर्वोपि हे यत्पूर्वतना नादात्म्यह।
तिरस्येषां न त्र समयापि वेद्यते वेद्यतां किं न देहस्यानि।
मात्रभिवरत्वतः सावत्स्येव देहस्य पूर्वमस्तं तन्न
त्मना स्तनापाद्यानुभवनकृतसंस्कारवशया पूर्व
नयास्तन्सेनानयुक्तगाकल्पटेन यत्‌ देहाविशेषेण
णाद्यस्थंदाद्ध्येहेन रुदीरितं नयुक्तमस्मद्यावाराणादादे
कोहन्तरेकतः देहत्वस्याविशेषपीत्येष प्रश्नो न शा।
म्याति स्मरन्निति शतादेतोन हंपत्रतिपद्यते शक्तं ये
तेयतोदेहः प्रान्तिताधिष्ठितः स्फुरन्‌ ग्रनः स्मरणामने
यत्नदसर्वज्ञामानश्च यज्ञान गोचरोयस्माद्देहान्तरवे
निश्चयः यत्नवंप्रधिघा उत्पानादिस्मरणंस्फुटं न
नदेहान्तरासंगेन तदन्यथता भवेत्‌ कस्यापिनश
रीरान्तवासनायः प्रमोत्स्यते देहसेवेन दोविद्यान्नाय
तानभवः स्फुटः यथाग्रराणां कश्चिंतस्मरणातकस्र।
स्यथा स्मृतिः कोपि स्मरणीभावमप्यवाहाधिवासितः न
त्रसोनुभवो हन्तनेजन्मान्तरस्मृतये नस्येतद्यासनाहं
तः काकतालीयवत्सव ननु कस्मान्न दैवेषस्मरती
त्याहयत्सदा तद्भावभावितस्तेन न तद्देवेष स्मरत्यले
पवमोस्मिभविष्यामीत्येषतद्भाव उच्यते भविष्यान्तरे
भवनंभाव्यतेनसतः कचित्‌ क्रमान्स्फुटत्वकरणो।
भावनयापिकीर्त्यते स्फुटस्यवानुभवनं न भावना।
स्मिदं स्फुटं नदरजातवालस्यापशोः कीदस्यवान्तरोः
मूढत्वेपितदानीं प्रागभावनाहमवत्स्थरा सातन्मढ

नं
२८
५२४
574

शरीरेणेनेसंस्कारप्रतिबोधनात् स्मृतिद्वारेणानदेहैवै
विषफलदायिनो देशादिव्यवधानेपिवासनानाम
हेतिनो श्रानेनतस्यैकरूपत्वात्स्मृतिसंस्कारयोरतः त
थानुभावनादयोन्नरप्यायिनभाविना भाव्यमा
नानुकिंसूचेतन्सेनानसदृगवपुः ततः दकादशेनेव
पुत्रमित्रादिभिः सह भासेनापिपरेलोकेसमवद्दा
सनाक्रमात् नतुमायेतरेनेवपुत्राद्येस्तनथानाके
वेघतेकरदेपाहसताववेदहवेघतो यापारयाह
निश्रातवेयमायेतरतत्रे स्वमनास्तिसरस्येपावाक
मात्राविवर्जिता यथवैतेनदृश्यतेजाग्रस्येनेमये
लिताः स्वमश्यस्त्वामिस्थैतनस्यमातवचोवला
न यानपश्यमहेस्वमेयमायेलेनकेचन नशोवे
तिनवेतेनमामित्यज्ञास्तिकाप्रमा यतः सर्वानुभ
नानोस्वसंवेदननिष्ठिनी प्रमायेतरसद्भावः संवि
निष्ठानतद्भतः घटादेरस्तितोसंविनिष्ठतानतद्गत
झता तद्वन्मायेतरेष्ववासंविनिष्ठानतद्भता तेन
ष्वितमिदंयथ्ययव्येननदेवादि देहानेउथ्यानेनो
वेन्सादृमादकवोधने तथासंन्यत्य[illegible]ब्रह्मविधा
कर्मानसंस्कृतः मुच्यतेजन्तोरिमंकमावल्लेकारवल
ततः निधानाभ्यामंतशद्वात्मरणाच्छनरमतः पादाव
निविलादशंसोकाश्रमभवेतरात् लीनशद्वाग्रसवे
तदकमथ्यमततकं प्रतायेतनसर्वेपिक्रशकाग्रावल
विनः पतहेयमथकेविकेविदमाहशक्रमंक्रमभिर्नै
निपातोवमनतोतिवममर्मी ।

यावत्तेनतत्र सर्वेनोपयोगःकुशासने नवतदर्शि
तेमिश्यात्सात संमोहदायके नदिश्यप्रापणास्येतम।
त्वश्रीशंभुनाथनः ग्रपिगम्योदितेयेनमस्तोभीतिभं
विष्यति विदितमतिमततः संविदेभोनिपानादव
लहृदयवीजाकर्षनिष्पीडनोक्तं ग्रसनमितिनिगीर्णो
कालकूटेत्रदेवादिपिवयनदानीं निश्चितंवः शिव
त्वे उत्सवोपिहृदयः कश्चिल्लौकिकः सोपिसम्यक्तं संवि
दर्थितंरंगाभेसत्तेनतदीपपर्वेवत् यतेनववियहुत्स
प्रसोदादिश्रुपर्वता आर्यानातेननशापिविशेषादेव
तावंन प्रदत्तोभायदूतंयतत्वात्तेयत्रसंविदः स्वा
त्मोदायीतितत्प्राभाटिनवेशेषिकार्थंनं योगिनीमेल
कोदयाहद्ततः प्रियतमत्त्वया प्रोक्तंविज्ञानिसरते।
कामचारितत्रमत्तरे सवहृयोपिसंयोगक्तत्वसंगदर्शी।
यिष्यते योगिनीमेलकास्तुषावत्संपत्तावप्रपद्यते तेन
तत्पूर्वेतहृत्त्वसंततानादिमेलनं संविन्मत्रात्मिक
देहेमेदाद्यासंकोचेनसा मेलकेमान्यसंघट्टयति।
विश्वाद्रिकमवरा उच्छलतिमिलरश्मीचः संविन्मप्रति
विम्बितः वद्धदर्पणावटीमस्तत्वाद्यंशंगाद्यपत्वतः य
नयुवगीतत्वनयमस्तोवक्रपर्षदि यः सर्वेतन्मयी
भावेदादोनत्वकक्रमः श्रानेदनिर्भराः संविन्मये
कंसातयैकता त्वतादौविषयेप्रामाण्यानत्वम
युते ईर्ष्यासूयादिसंकोचकारणाभावत्नोचसा वि
कस्वरानिष्ठतिवसंविदानंदयोगिनी युतन्मयेत्व
कासांश्चित्तवस्यप्रतिहन्यते स्वग्रहसमप्रीवत्साविारे

ते
३१
५७५
575

मातीयतयाश्रितेः ग्रतस्तक्रमाविनायेषुविनातीयस
तन्मये नैवप्रवेशयेत्स्वविन्सकोवनतिवेयतु यावैम
वशरीराणांस्थागवन्तः स्वनिर्भरा प्रकाशविहमा॥
विमर्शचक्रेताविनिपूजयेत प्रविष्टस्तन्मयसादेनसंको
चेनबुतेननः प्रस्तुतस्वसमाचारेनेनसाकंसमाच
रेत मतनुग्रहशक्ताचेहिहास्तन्मयीभवेत वास
विद्यस्तत्रविदेनमध्यातेवानयेदपि श्रीमतत्रिकुमतेचा
क्रमादैयत्वेनरक्षयेत प्रवेशंसमाविष्टस्यनविचा
रेनकारयेत लोकाचारोस्यतोयस्तत्प्रविष्टनादृशे
नमः प्रकान्तेसमाचारेणनस्त्रक्रमपूजयेत अ
यवशिमगुरोः शास्त्रचाचारक्रमस्वदाहृते देयाप
मतशास्त्रादौतहिनोभीमेषुमोलिना कल्पवित
स्तमूहनाः शास्त्रविन्सहिताथेविन सर्वशास्त्रा॥
र्थविस्तानिगुरुभिर्नोपदिश्यते योयत्रस्रोस्वलभ्य
स्तत्तोशास्त्रमाचरेतसः नामाथतदभावस्त्रुत्सर्व॥
शास्त्राष्याचरेत श्रीभैरवकुलेचोक्तंकस्मादिस्ताव
मीदृशं गुरोर्वचनामृतावस्थपूर्णज्ञाननेवयान
शापियास्याविहूर्तः कर्माभिस्साध्यचातेरा देयाया
मतउक्तेनहापांचाशाहमाह्निके देवपवगुरुदे
वतिष्ठास्तदेशयाभवेत तच्छमशावरंवेगुरु॥
मतेगवाग्रतकोग्रहलहलकाः क्रोधीगुरुलगुल्वेरने
वशागुरवः शिवमयाः सर्वे तेसंशाविततहितक्रमेण
योक्तषाशरीरमाध्याय अन्मात्याभिनसंवाक्येपाश्रापि
ज्ञानपारिहाणं सर्वेलिमामानिपुवदोसार्वनशास्त्रमेवने
नितनाः॥

अभिमानशमक्रोधक्षमादिरेषां न्ववांतरो भेदः इतिवे
त्यायसहाशिष्यः सेद्वर्णांशास्त्रवोद्धारं व्याख्यायेयक्रम
ध्यर्थेयनेप्सुनाः गुरः सरेस्मतिमान् सोपिस्वशासनोप
परशिष्येवापिनाटशेशास्त्रे श्रोतेयोगपक्रर्योह्याख्या
नेवैस्ववाघयेर कक्तृसारसपरीद्वर्णोगुरुः पुनर्ममे
यायायपरिवर्जे अथमेपिव्याक्रर्यांतस्मभाष्यादिशक्तिपा
नैवैविश्वे लिमायांभुविपीठेवनरेअर्पकजत्रयंकज
गे क्रर्याद्दियापीठेस्याद्दसवसंगुलेनवतत् मध्येवामे।
शानींदवेतरयोर्गुरुगणेशव अथरेकजेवकलेश्व
रेमहास्त्राकेषुष्पातर्पणाकेः सामान्यविधिनिष्क्राये
पात्रपोगिनीवक्रमघसम्यक् संतर्प्यव्याख्यानेक्रर्यो
न्नस्वन्यपूर्वकंमतिमान् सूत्रपदवाकाप्रदलग्रथक
मयोजनेन ह्वबधान् अन्याहतपूर्वापरसुपहृसनये
नवाकाने सेदकलवविसिद्धवलोकनायेर्यघायघा।
न्यायैः अवाहितपूर्वापरकेशाहार्थयोजयेदसकोगो
तेगावर्ततनवाचयसंवतनकादिभिश्चसमायैः वस्तव
देखस्यसोवस्त्वत्वरितोविविक्तताविदधत् यस्माद
निपदवोमायांतितदेवरफलतरेमायैः वलवक्तर्योरह
घयनयध्यश्रभाविष्यत्स्यात् रफरवितपूर्वपतस्पाद्दर
गायघ्येनवस्त्वयद्वावं शिष्यमतावाशेहृनितदाप्रु
मस्रायविपर्ययैविकले तावान्मायेवादेलयः क्रमो
पयदेनिशिष्यस्य संवेद्योपायलंतश्चेवशरुताग्रये।
ग्राह्यंवाद्यंवलसमर्थ्यपतर्पणपूजनेनभवेस्वके पु
नरपरेवस्त्ववेदनाटलाहृर्येततनोनस्येत मामोनेव

तं
ध्रं
५२८

528

मपिज्ञानेनाबर्गीसर्वलिपिदृग्गायजले शास्त्रादिमन्त्रा
नियतेर्विशेषतः शूजनेक्रमेण विशेषशूजनेक्रमे
न्समयेभ्यस्त्विनिष्कृतो अविकल्पमतेनस्तुः प्रायश्चि
त्तानियद्यपि तथाप्यत्रतत्वविदृगोऽनुग्रहायतन्याचरेत्
श्रीपिशौचसत्वनेरेवपापघ्नेनकथंविधौ प्रायश्चित्तवि
धिः प्रोक्तइतिदेव्याप्रचोदिते सर्वस्मरणमेवहसक्क
जमेविमोचयेत् सर्वस्मात्कर्मणोजालात्स्मृतिनत्वक
लाविदः तथापिस्मृतिरस्तार्थंकतेवक्त्रादिनेविधिः
अन्तवेदिनोयेहिवर्णाश्रमोचकानिष्ठिताः तेषादोला
यितवित्तेनानहानिप्रमादाद्यते तस्माद्दिकस्यरहितःस
स्मयपरोग्रपदि शास्त्रवर्णमदायतेःसंकरंतहिवर्ज
येत् संकरेवासमनिच्छन्प्रायश्चित्तंसमाचरेत् यथाने
मानशास्त्रयेदोलादेहोभवेन्मतिः यत्नस्पर्शिवस्त्रा
द्येविधौसवादितंप्रता शतंजमास्पृशास्त्रस्पृष्ट्य
तेस्त्रीवधात्तते शाकिनाशार्महादोषोन रकेशाश्वते
भवेत् इतिश्रीरत्नमालायोसमयोल्लेचनेक्रमे क्रल
नानेसमाख्यातानिष्कृतिरेषकतेनी श्रीरुद्रैवसमर्यां
तानशोधनायादितपद्या मालिनीमातृकावाप्यत
त्यालतत्रयातनके प्रतिष्ठितस्यकराटदर्शनेना।
धिकारिणा स्पर्शनेवाभवेद्दोषःसाधकेष्वधिका
रिणा प्रायश्चित्तेयकर्तव्यमितिश्रीवलपामले
उत्तरश्रीगुरुतन्त्रस्यसोवीरदव्याहरस्तथा देवरूप
षष्ठाकारप्रहरतीलिंगभेदकः विद्यादिलोभ
कृष्णबन्धकमाल्याद्यपरिच्छदः ॥

शक्तिर्योगवलं कृपा योगिज्ञानिदृष्टौ विलोपकः नैमित्तिक
नो लक्ष्म्यादिकमाहिताहिंगुणाजपेन अतेन केनापि गुरो
मितभृत्यवलर्वर्धमान इत्येतोपरि गृहेष्वथ गर्भे च कामः
मोहितः लब्धजापेनतः ऊर्ध्वादिरम्भके बलया मते हीर्ष
भिषक नैमित्तविषेन्ते गुरुपूजने अपरेद्भुः सदा कार्य
सिद्धयोगीश्वरे मते पूर्वोक्तलक्षणोपेतः कविसिकस
नविवित् स गुरुः सर्वदा कार्यस्सकामेन तस्यैतं नवापि
मेऽलेखास्तिके कृत्वा तद्वैमादिकासने दत्वार्घ्यपन
वतस्याम धाने सकलेन नक तेनाविज्ञाप यदस्मान
हर्षाद्धितयेगुरु सतत्वस्मृत्यः स्वमैवैः उद्धृत्यार्घ्यविक्ल
वैः समालभन सदृवैर्नैवेद्यैस्सधूपैः कचित् ग्रासं
ते पूजयित्वैनं दक्षिणाभिर्यथेच्छिताः सर्वस्वमस्ते संद
द्यादात्मानमपि भावितः अतो धार्मिकानगुरुं दक्षिणा
भिः समन्ततः तत्त्वेनाष्यनुवर्तनया नायिकारिता गुरु
णा · सकृर्वीणः शतेजन्मानि जायते अधिकारीत
तोऽगुः किं यतीति रुद्रयामले तस्मादवश्यं दातव्या गुरं
वे दक्षिणा पुनः पूर्वोद्दिष्टा योगागत याग्रमानतत्त्वये
विन्त तजप्सर्वं तस्यान्ते यायाश्रीपादस्वयं शिष्यः ततः
ग्रहन्तेयस्य के यथा विभव संभवे अकृत्वा गुरुयागं
कृतमष्यकृतं यतः तस्मात्प्रयत्नतः कार्यो गुरुयागो
यथावलं अन्नवस्यापि हि गुरुः पूज्यः संकल्पपूर्वं वत्
तदृष्टदेवताकृत्येऽऊर्ध्वाङ्कजनेष्वथ पर्वपवित्रयज्ञ
तिप्रभृति नैमित्तिककर्म ॥ इतिश्रीमहाचार्याभिनव
गुप्तविरचिते तन्त्रालोके पर्वपवित्रकादिप्रकाशनेना

माष्टाविंशमाह्निकम् २८॥ अथसम्प्रत्युचिताधिकारिणा
नामिदंरहस्यमुच्यतेतद्विधिः अथसर्वोप्युपास्येयकु
लप्रक्रियोच्यते अस्यायागाधिरूढगुरुशिष्यगुणो
विना उक्तंचपरमेशेनसर्वावतरणभजेन सिद्धक्रम
निष्ठस्यमासेनैकेनयद्भवेत न तद्वर्षसहस्रैःस्यान्म
योगैर्विविधैरिति कुलंचपरमेशस्यशक्तिःसामर्थ्य
मूर्ध्वता स्वातन्त्र्यमोजोवीर्यंचपिण्डःसंविच्छरीरकं तथा
तेनसमस्तानिभावजातानि पश्यतः वस्तुसंकासम्
रहस्ययागस्तादृशापवसः तादृग्यागनिरूप्यांमनोवा
कायवर्त्मना यद्यत्समाहरेद्धीरः कुलयागः समस्ततः
बाह्ये:शक्तौयामलेचदेहेप्राणपथेमतौ इतिषोढाकु
लेज्यास्यात्प्रतिभेदंविभिन्नो स्वानमेत्क्रमादीयार्द्ध
न्यासादियमनंतत्र किंचिदत्रोपयुज्यते कन्तेवावर्त्तनाय
नो यथामेरुविनिर्मुक्तसर्वावरणवर्जितं स्थानेस्यथम
र्यकौलयोगेचेतिशासमते अत्रयागेयवयद्भूतंनिषिद्ध
शास्त्रसंततौ तदेवयोजयेद्धीमानानामसनपरिस्तवे
श्रीब्रह्मयामलेप्युक्तंसर्वाशावरस्रोवाहि: नहिनाभ
किंचकौलेनापिशस्त्रेऽत्यगृह्यस्य सानिषेधकं सपा
पूर्णाः सर्वानभोगदाः शतेषुक्तंपरंतेनाभैरवंकल्पनो
ज्झितं यतस्तत्परमःशुद्धः प्रकाशानन्दविन्मयःदेव
तानामधिपतिसमस्तादेनिमेवत्सदा श्रीमत्क्रमरहस्यव
चाऽप्ययपरमाशेना प्रवेशोधिकारिणामदोषःइत्युक्तंतत्य
रहस्यासौकौलिकेयागेनरोदिः ग्राहिसंगमात् मूलंस्वकाय
योदारुपंयामलेचाहरूपेमातस्मात् दोषाभूतोयोगोवहिर्भूत
तौरेवताःस्मृताः

इतिज्ञात्वात्रयेशुक्षिमत्त्वात्कौलिकोभवेत् तेनार्द्धं
पात्रश्राधामृतानाइद्याणिशंभुना यात्म्कानिविशं
कोत्रभवेत्कुकाहिहृषिका याणोकोगंपध्रपाद्यश्वि
रूपमाशुदंमुखः परणावायमालिन्याविलोमाशावा।
लोमतः हाहास्यायमयोंशुइंदीमसोम्याविभेदतः क
मेणक्रर्यादथवामातृसंज्ञावमंत्रतः दीतांवेत्याविको
शुक्लच्छोण्याधन्यासकल्पने ततःसंशोध्यवस्तुनिशा(
मैवामृततनेनयेत् परासंपुटगायद्वामातृसंपुटगा
पात्रेण केवलामालिनीयद्वातःशमसंपुटकमम
नमेहृतफलेइत्थेरचंपात्रेसंपूरयेत् तत्रोक्तमंत्रता।
हात्म्याइरवात्मतमानयेत् तेनैनिर्भरमात्मानंवहि
स्वक्रान्तवक्रेण विहाईरूदींपरयोरेतःपाश्चावतयेचे
ने तथापहृणांस्वरश्म्याव:प्रज्वलन्हृतितावशात् वहिस्वं
हृशामात्मानेदिहत्वंवहिरचेयेत् प्रकोशुलेयतहि
त्रिगुणेरक्तपटेशुभे श्रोग्निसिंहरसभगेराजवतेभ
नेथवा नारिकीलात्मकेकाघेमयपृणोग्रभाजशो
यहासमुदितेहृपमंडलस्यवताहांशो याणेक्रवींत
मतिमांस्तत्रायक्रमउद्येत दिश्यदीश्यणाकरइकोणाहा
यद्यांतगणेशं वध्रुकेशीनुहृन्निशहामोगानीःपा
रमर्चयेत् प्राच्यादिदिशिगणेशायध्रारभ्याभ्यर्चयेत्ततः
सिहृवक्रंदिकनक्षेगणेशायःस्तवातकं त्वग्रेइः
सांहृविनामरहलाईप्रस्वपामहृ वक्राणि विमलान्
नेमेपवनाम्पुतःपुरा शाक्रामगलपाक्तमंतहृलारं
प्रस्वपामहृ जेनोयाम्प्रयाविनितत्तस्थामामंरमेव

तं
५२
५२८
528

तेः क्रमममगलयामेवः क्रमार्थप्रसवयासह विधौ
नितोण्यननयासहमेवलयापरे मच्छेदः क्रमेण।
साचषस्मगमसाधिकारके सौम्यमकनईशोनाहिनीया
पंक्तिरीदृशी अमरवरदेवविद्यालिविष्ण्वादिकार
निक्रमात्स्वरमी मिलाईडणायानयाक्रमारीववोपारे
समस्तालक्षीवासरमेवलयाशक्तयःवरिमाः पते
हिसाधिकाराश्रमायवामिपंवक्त्रविभेदा सन्तानिर।
नवक्षित्राशिक्षप्रशिक्षमयो आनेदावालिवोपिश।
भुमाहेताश्वयोगियाहेता पताबावसः स्वेडाष
दृंकंरमेननत् दत्ताद्वादिकनिष्पितान्नमध्यकनो
घमीवामान् हिदशांतोथेगक्रंदरलिवेन्द्रवस्माधि
कन्दमितकस्माः शवरावविह्लखिह्लाःकरविह्ला
विशरविह्लाः अरवीशमोदलिलाविह्लाःक्रमेपिकात
नात्माव देवीकोदोक्रलाहीन्दगमेशः समहोधराः
ऊर्ध्वरेतसपतेषडधिकारपदाक्रिताः अधिकारो
हिवीर्यस्यप्रसरः कलवर्त्मनि नदप्रसरयोगत
नेपोकोऊर्ध्वरेतसः अमास्वगुरुतनमः श्रीमत्काली
कलोदिताः अनानदेयः कोइंनितेसे देहरशोकिताः
प्रबोधिननदिक्षाकेसतेः कौलप्रकाशाने तथा
रूपतयानत्रगुरुतंपरिभाषिते ॥
इति श्रीकामाख्यमहहासस्य दक्षिणापीठं
वैमत्स्यद्रकेवरपालिपीठगंक्रमशः इतिसा।
केनाधिनोप्रमनेपोदेशुयदिसाधिदेहस्तःशिव
गाहमनेनन्नमांत्रयपयोगिनीवदनात् महेद्रवल्कलाः

तेविशेषानसंपूज्याः स्मर्तव्याएवकेवलं ततोभ्यंतर
तोवापुवसोमोर्तकवासह मालिनीक्रमशः पूजानत।
तोमैत्रचक्रकं मंत्रसिद्धिप्राणासंविक्करणात्मनिवा।
क्रले वक्रात्मकेवितीप्टष्ठीपोकामेहक्रलेश्वरी साम
षेश्रीपरादेवीमातृसद्भावरूपिणी पूज्यायतस्तमा
नन्नाह्यपरापरापरा एकवीरावसाप्यपूज्यायादिवासं
क्रलेश्वरा प्रसरेच्छकिलक्षूनासोलासाभैरवः पुनः सं
चहानन्दविश्रांतापुण्यमिषेप्रपूजयेत् महाप्रकाश
रूपायाः संविदोविस्फुलिंगवत् येरश्म्यो चक्रमेवाग्र।
पूजयेद्देवतागणं प्रतद्धादशकेपूज्येततोष्टाष्टकमेव
च वत्तक्षेत्रापपीठछंदाकासंख्याकिलयाशिमषु माहेश
वैरिंचीकौमारीवैष्णवीवनादिके पेंद्रीयाम्याश्रेरयो।
गोशीरीशानस्तकोणभुपिवनांतमघोरादिकमष्टक
मास्मिन्नष्टाष्टकेक्रमशः संवाहानंदहशासंपूज्यया
मलीभूते प्रष्टाष्टकेपिद्दाविंशोनानाममपंविते
वहुधा विधिरेवविहितस्तत्संख्यादीपमालास्यात्
श्रीरत्नमालाशास्त्रैववर्णसंख्याः प्रदीपकाः वर्णाश्च
मुखपूज्यायाविद्यापागणायेन्तयोः पीठदेशादिभिः
साकंऊर्ध्वाद्याकुलपूजनं यथाश्रीमाधवकुलेपरमे
शेनभाषितं सृष्टिसंस्थितिसंहारानामक्रमचक्राष्ट
यं पीठश्मशानसहितंपूजयेद्भोगमोक्षयोः प्राप्त्य
नेवाप्यशाक्तिकंचक्रस्याप्यस्मरेदिमं न्यस्यत्वेनवि
यिंदेहपीठाख्येयाचमेश्वरं प्रदहासंसाशोवात्स्थानेव
रिं चक्रकंयके क्रमोः कौलगौरीनामांग्रयोग्रनयं

ने
धर
५७५

579

तिकां प्रबोधयन्त्यपिनीं वक्रेषु यागेहृदयेषु पुनः वाराण
सीक्रमश्च पुनर्गश्रीपीठे विमृश्यते गले पद्मोसहृदयेमला
मातन्मपमस्थिनो उपेयमहकेशेवनगरेपोश्वर्ध
ने पलाघुरघुली । सकृवीं दर्शितणादितः क्रमा
केशीवमोपानेमायापूःतोरकेन्द्रषा जानुजेवेगल्क
गुल्मेवाघातनमपसंघनी पादाधोरत्र वैरिंवीकाला
मवोधिपारिकों नाहमस्मिनवमोमित्रिकेवलाशक
यत्वं इत्येवंवासनोक्तयोन्तर्वेदास्मृतिमात्रतः
नानिस्थितिवन्तवेनोपवासोविधीयते यामया
मरतःस्थित्यात्तवेयास्मरणेनाहि मातंगक्रमसो
निककार्मुकवामिकविवेकोविधानभेदाः मा
लिकवाकिकदीपिनालेषोपमोत्तवाचनवपागे
मेरामवकृत्याकृनगिरिहामजयनोचारियिताका
मक्कोर्हे देसपुरनवमेस्थानमध्येनामावचक्रिणी
गुरुवा वीजमापीरयेतेरसयाहुविभागतोयकेश्लि
नी पद्मस्वपीठनेशीकमेस्यविघ्नेताप्रमाने इष्टाचके
दयोविषमयोरस्नाक्लेषरी संकर्षणीत देनोनेर्स
हागाध्यापकारिणी पकवीगावकरुमाचक्रयामल
गापिवा ईशंहाग्निपमुक्रमाक्रवाप्रदत्तहामतः त्रिके
त्रिकेनयेदेतन्नज्ञाविमर्शत्रिकसंपुटेन सत्केरलोधुवोभ
धेपनेदवक्रमाचये यमशानानिक्रमात्तत्रभवसयो
गिनीयागो वंसेगुलोमनानूर्ध्वेवक्रलातासमध्यको
रमःवर्नीक्रानिरूमोहीपाक्रवीनसपिवा यकिंचिदपवा
मध्येनाहेशानेपमनपेन प्रदेहनमेवनहेनमिमाज्ञापरमे
शिनः ।

सिद्धांतवेसर्वाश्रुक्तामंत्रेमूलयुतास्ततः नावमेनोस
हिस्मृताश्चिनीवाःस्मरिहाहृये कलशेनेचवन्याद्दिम
इलेस्वक्तवानंत हिनाश्रसिद्धिःसश्रेयाश्रमध्येक्रशा
यजेत् श्रहोरात्रमिसंयागेकुर्वतस्त्रापरेहनि वीरभो
ज्येहातेवशंयमंत्राःसिद्ध्यंत्यतनः पीठस्तोत्रेयठेद
त्रयागेभागयावहाहृये मूर्त्तीरेवायवाउगमह्यावीर
स्वरूपिणोः श्रवधूतानिराशाश्रुहजयेन्क्रमशोश्रयः
कपवायकौलेशःस्वयंभूनापिनावतीः शक्तीयामल
योगेननतर्पयेद्दिस्वरूपवत् क्रमेनामनकाश्चित्स्यान्य
काशमयसंविद चिद्भावोहिनास्यवतेनाकाल।
ननर्पणं श्रयक्रमेभेदतरोःसमूलमुन्मूलनाहासन
पलवर्वाहयनयुक्तापरमेश्वरोहिसशक्तियाणवावि
शेश्रमोनितनोजयःप्रकृतेश्चाखिलस्यादिविभेदतःउ
केश्रीयोगसंचारेसर्वविश्वस्वरूपकः उदयसंगमेशो
नोचिलतोणपश्यते श्रास्यागमागमेस्तूयहंसाख्येश
वैश्रग्रमके पंचलक्षार्द्धमेशोक्तादशांशहोममाचरेत्
नेत्रेगमागमेवकेहंसेकरींवभामिति जपपृथभद्
लहेहोमेप्यद्दशांशतः नेत्रेगमागमेकर्णौस्त्रवे
ब्रह्मविलीनंरं स्तनोहृतोवपादौचशस्यचक्रेहिरभ्या।
सेत् यत्रयत्रगतंवत्र यत्रयत्रगतमनः हंसस्तत्रहि
रभ्यासोविकासांकुंनगात्मकः सद्यात्मामात्रकादेवी
शिवोदेहृयवस्थितः श्रन्यःसान्योहमिनेवीविकल्पा
नोचरेयतः योविकल्पयनेतस्यसिद्धिमुक्तोसहर
नः श्रस्यमोरशलस्यादिप्राणावारेश्रुशाक्तवत् श्रस्य

ते
धध
५८

580

शुद्धिविकल्पानांमार्गपक्कान्तरच्यते तत्रस्थः स्वयमे
वैषनेहीतिवजपत्यापि नयः सेनत्सहूतिस्त्रुनाहम
वैस्त्रूपिणी नहामहपुष्पविदुह्रोलयोहामः प्रकीर्ति
तः श्रामर्षस्तुगुरुगाशोकोदेवी हादशकात्मकः देवग्रे
सविद्वेनवलयरूपाङ्गतिक्रिया दशामास्तदुपायाय
मेवहांसदशाशतो श्रीशंभुनाथश्रादितोविकार्थो।
भोपिवेदमाः साकेवायस्थ्यायाशमकायदाहेषसमर्च
येन तदायेपरमेशोकोवदस्याभण्यतेविधिः वकेश्री
योगसंचारेवलवर्पोस्पिनिभजेत श्रानेदोवलपरम
तस्तुदेहहविधास्पिते उपकारिहृदयेनवफलमन्यनदा
स्मकं गेहान्तवितपासेवीवस्तवारीमतव्यते तहूर्नि
नायपशवयानन्तपरिवर्जिताः श्रानेदाहृतिवमाहारा
लहतेवक्रयानकः हृदयेपिनरकेयांतिशशैवभीषणे
तिति शकेलेदणमेतावनहतासविभेदिना नाहशी
तेनुतांकर्यावनववर्णायेपदेणा लौकिकालौकिकहा
त्मसंगमानादात्मनोधिकात कार्यहेतमरोपामाविये
काशासनेगुरोः साहात्परेपरायोगाननत्पतिविधा
पुनः श्रीसर्वाचारहृदयेनेदनदुपसंहने घडेनाःश
कयः भोक्ताभुक्तिमुक्तिफलप्रदाः हाम्यांतसृष्टि
सेहागेतस्मान्सेनकमनुतमे नामाहृत्यमिथोप्य
च्यतपोपितापरम्परे प्रतरंगकृमेणवमावच
कृम्पप्रजनन यदेवानंवसेदाहिसविदोयन्तवेशी
के तत्पयानेभवेस्तुकमवचकमतोपरं विका
मातस्मितः प्रोशात्केतेनात्कतिपातिनः ॥

वक्रैकसेव्यकेः क्रमार्करोतेस्त्वकिलोदितं वक्त्रात्तुच
कान्तरगाच्छक्तिमरीचिकाल्पितान् प्राणागारस्थयान
रस्पीन्दनोद्यवहारतः गन्धधूपस्रगादेस्त्ववासाद्रच्छ
लनेचितः इत्यस्तोवितवसंशेरत्तुवक्रेषुतर्पणेन क्र
वीर्यानामिहायोऽन्यसुखवक्रैकताकृते उक्तंचविशि
रसेचेविमनासनगोचरः अत्रषट्कसमभेनरुद्रैर्य
नेसमाविशत् निजनिजभोगाभोगप्रविकासनि
नस्वरूपपरिमर्शे क्रमेशानुवक्रदेव्यः संविष्टकेहिम
पांमेयाति स्वस्पतनोरपरस्पततदेहाधिष्ठितंविहाय
पतः आसनइतिनदहूयन्त्रोऽपूर्णोनापिचोच्छलति प्र
तुवक्रदेवतात्मकमशीविपोरिपूरणाधिगतवीर्यं
नच्छक्तिशाक्तिमयुगमयोमसमुल्लासमेवंभवति तथ
गलमूर्धधामप्रवेशासंस्पन्दजातसंक्षोभे तदान्यत्तुव
क्राणपिताननितदान्तन्ययानिनहृदयक्रं इत्यधाममर्गी
पिगतवीर्यं नच्छक्तिशाक्तिमयुगममोन्यसक्रमतारत
स्वयोगात्मैवहिंसंविहिसंगसंवहः तद्दवयामात्र
नरसुभयात्मकजगदुदारमानंदं नोशांतेनाधु।
दितंशांतोदितस्तुतिकारणांपरकौलं अनवच्छिन्नेप
रमार्थतोदिहरूपवितंदेव्या ईदृक्ताहकायप्रशमाद
यभावविलयपरिकथया अनवच्छिन्नेयामप्रविशे
हैसानिकेस्वभगः शांतोदितात्मकंहृदयमर्वैश्वगप,
इदंतेशाक्तिशाक्तिमतोः स्वयमुदितंपरस्परधामगं
शान्तमात्मगतमेव उभयमपिवस्तुतः किलयाम
लमितिनयोदितंशान्तं शांतोदितात्मकोभयरूपप

ने ५१
५८१

581

रामर्शसाम्ययोरपि प्रविकल्परमध्यपदाशान्तिः शा
न्तततः कथिता तस्यामेवकूलार्थसम्यक्त्वारयेद्
रूलेन तद्दारेणावकथितक्रमेणासंचारयेनपञ्च स्व
शरीराधिकासज्ञाविनामितिततः प्राह श्रीमत्कुलहृद्
यः श्रीकसमलार्थलक्ष्ययेवाकौ तत्सर्वचक्रसूक्ष्म
हंशिनायोगिनीवक्र तैश्चैवसमपदायतत्सामन्यप्राप्ते
तांते तविस्मलेखभणितेवक्राहकस्रक्षुत्का च
वक्रेयथानवकेसासंविहितात्मनाचकथं ग्रथस्
धूहितयेमिश्रेतोहितयाम्रियेवसंद्यले प्राञ्जौ
विसर्गसमामनवाञ्छितेतेपदेस्फुः योसहिमाम
काशास्त्रभुहितेरूपमाहरश्वरेण तेनेवपूजयेद्ः
सर्वमेकसञ्छहतमवछा तदपिचभिबोहिवक्रा
स्यधानतोवक्राणयोतमणिते ञजरमरयदहान।
यवणाक्रलसंस्तितेपरमे येछयामविकायास्तिभ्रुति
नोमकुलयागसंरूद्धः तत्परिकल्पितचक्रस्यदेवताः
याम्बुंवीतविताते तेतत्रशाकिचक्रेतेनेवानन्दस
मयेनवारिः हिवचतमञ्जश्रीक्रमेणनायेनः
प्रवेतिसर्वसंहत्समध्यमपदेकुलेशाञ्जमन्तरार
येदेवीः वासमनरमध्याकिलवतक्षमितिरसिमे
वक्रमत्कार ग्रहकमछाहकमध्यविविधंसंहृत्य
त्क्रमेणाञ्जतिः तितेदहगतेधामनितयेवहृत्य
मध्यमेन यमक्षोनरूपतेनाभ्यासेनहृदयसवि
या शातेशिवपदमातिहिगालिततरंगार्णवप्रवृत्त
नक्षोतपदध्यामाम्रक्रमेणादेवतागणः सर्वः ॥

तिष्ठन्नपरतत्त्वनिः क्षुभ्यमाने ह्रीनिरानंदः योयं तु चक्र
हृशादिस्वरूपभाक्त्वोपि यन्नवायतुः तेनानन्देमयत्र।
त्तिष्ठमानन्तसाकारेः परतत्त्वरूपसंबद्धामन्त्रेशो
षकरणारश्मिगणाः प्राप्ते हि निःस्वरूपपलाभायवो
न्मनिरणरणाकरसाम्निनरसमभिरनवाहिर्भावचर्वं
णावशेन विश्रामयथामोके विहृत्या स्वान्तमेवामेय
ते नमिनविषयार्पणानः स्पर्शसमुच्छलितसंविल्लास
रः स्रत्रवकदेवनागणाघोषणाज्ञानवीर्यविलोभः
वकेषुरेणापि हृषीकेशुक्तिनः प्रोच्छलेदमतान् त्रिविधो
विसर्गइर्थ्यसंबद्धः प्रोदितस्तथाशानः विसृजतिपतो
विविधः सर्गो विगतस्तु परमसंवेगाइति श्रीतनवरत्वणो
श्रीनिगमेविशिरामतेवतत्वामे ॐकेशक्तिः शिवोलि
गमेलकंपरमंपदं हाम्भोस्वप्निसंयतितलादिसर्गोत्ति
विधागमे स्त्रातोहृपस्यतिक्रान्तमूर्बोस्त्रवकवायने
विश्रामं च समावेशं सर्वेषामरुतान्तथा गतभेदद
पेशसर्वं संधीनां मर्मेणामपि हाममातिपदेदेहसदृ
स्तारेनतिमुशः गम्यागम्यान्तराभिनीः संवद्धयातिय
क्षिवः तन्मयत्वान्सदातिष्ठेत्संवृद्धे भैरवे परे रदया।
स्तनिराकारभावसंघामिलनतणं मात्राविभागरा।
हिते स्वस्फुरार्थप्रकाशके ग्रभ्यासेद्धायसंविनिंस।
वैभावनिवतेनात् सर्वंसामोनमरुत्पलयविवेयमं
गतः एवं त्रिविधसर्गावेशसमापाद्य यामिन्यपरदेशि
संवित्सरिमसर्गोन्नाधनिस्तदेवेहमंत्रवीर्यस्यात् ना।
गोदिते वताहशाफललाभसमुत्नकः सकंमंत्र स्र

ने
५८
५८२
582

त्रेयायमतावदात्मंत्रोदयं सर्वैवनि ग्रवैवन
पंकर्यात्मतवकैकलसंविद्गगमने ग्रगपत्तवि
भेदग्रंथिविनेनादरहसैव श्रीयोगसंचरेयिवमद्देर्थी
गिनीप्रियापरमा कोणत्रयान्तराश्रितनिर्मोन्मवे
त्तुत्कृष्टेकमले सततावियुतेनालंधारशदलकम
लकलितसन्मले मध्यस्थनालग्रथितसरोजयुगा
मदनक्रमादग्रौ मध्यस्थपर्णसेद्दरशशयरोदनक
रकतोऽसंघहात् त्रिदलारुणावीर्यकलासंगात्म
ध्याक्रतस्त्रहि: इतिशशपरवामरेयातिविद्गसंचर
महयाकाशिते स्हारिक्रमसंतः ऊर्ध्वलयोस्थितिल
भते पतनेवचरमुद्रावेशंमोन्मस्य शक्तिशक्तिमतोः
परोत्मभोगलीलाहासादिषुयोभवेद्दिमर्शमयः प्र
यमक्षधनिनाविस्फोटक्रतिनादनदोनेः ग्रंथिछिन्ना
नाहतरूपेसलक्षेत्रवीर्येस्मात् इतिचक्राष्टकरूढः स
हंनेजयमाचरन्मरेयात्मि पद्देरवाष्टकपदंतलुभ
नेष्टककलाभिर्मेगमनागमेनवासितकर्णानय
नैहिलिंगसमकेतत्समीलनयागेद्दहोनाखेच
यामलेचक्रे ऊर्ध्वमध्यहृदयदेशादोष्ठान्तरकोष्ठ
केयदृष्टके नश्चक्रहृयमध्यगमाकर्णपेहोमवि
गमसमयेयत् निर्वातितरश्मिवेयोष्टविधानाद्भे
रवः परमः ज्योतिर्ध्वनिसमरक्रतः सामोदीव्यामि
त्यनेपरमासकलाकलेचमृत्येकलात्मायम
लेनयात्मपराकंच शुंतः स्पकरोत्संवेशयामित्त
योन्मनोनोययदंकर्मगणाकर्मगणायत्रक्वापिसरस्यामि

सततमभ्येयोजीवन्मुक्तः परभैरवीभवति नाहको।
लककालिकाकलिततनुः कोपियोभवेद्भवमुक्तः स
योगिनो भूः स्वयमेवतानभाजनंहृदः श्रीवीरावलि।
शास्त्रवालोपिवराभगाहिशिवरूपः श्रादीपतेयतः
सारेतस्यमुखेस्यबोधयत् गुरुस्वयोगस्तेनायमा।
हियागशलिस्ततः तत्रतत्रशाशास्त्रेस्यस्वरूपलतवा
त्रिभुः श्रीवीरावलिहार्दैशावमतानांववर्तिषु श्री
सिहाक्रहूमर्यादाहीनवर्णोक्रलादिषु ग्रमस्यास्य।
साहेनत्रतयोगाविवर्जितः सर्वदास्मरणोकृतात्राय
योगकतत्परः शाक्तिदेहनिजेनस्येहृदियोक्रटमतुक्र
मान् ध्यानावेद्गनिमेषयमात्मानंभास्करद्युतिं विधे
मेचात्मकेपीठहृयमध्येवमीलयेत् नयसेनरहस्य
नात्मकैः शाहेमेयाग्रतः ऊकहूलीक्रकृशास्त्रसंपार्द
वैवलल्लयेत् यद्गजेतेसदासर्वेयहादेवस्वदेवतां:
नस्युक्रेपरमेदेवीयागाहोसन्निधापकं देहृपववपां
लिंगसर्वतनात्मकेशावं देवतावक्रसंतुष्टपूजा।
यामततनमे तदेवमेरलेभरवोचिविशूलात्रवक्र
एवं नचैवदेवतावक्रैवहिरेतैः सदायजेत् स्वस्वमेव
परामर्शपूर्वंतनजन्मभीरसैः श्रानंदवक्रलेः स्थि
संहारविपिनाश्मशात् तस्यपीरमसाड्डहृसविश्व
कृतदीश्वरः लभतेपरमंधाममततपिंताशावहैवतः
ग्रउयागोक्तविपिनाद्दव्येहृदयहारिभिः नथेव(
सस्वकामर्शयोगादंतः प्रतर्पयेत् कृत्वाधारपरां।
वमत्कृतिरसयोनानणदालिताम्नातैमौनसतः

तं
५०
५८३
583

स्वभावक्रमैः स्वामोदमन्दोहिभिः आनन्दामृतनिर्भ
रस्वहृदयानन्दोर्वेयाक्रमाणो देव्या स्वहृदेहृदेवस
दने देवावंयेरनिशं श्रीवीरावलिमर्यादाप्रभूतोर्श
स्वमेवेष सपषपरमोपागमान्तः सोतोश्रमौलिनं
श्रयवायणाहानिष्यसमस्तदेवतागणो यशेपनृथीक
श्रीवतन्देवाभ्युदयेद्रुतः प्राणाश्रिता नादेवीनाश्र
लनासादिभेदिभिः करैर्धैर्विशमापानवाहचक्रेणन
येणे पवेश्राणाक्रमेणोवनर्ययेदेवतागणो श्रविश
तनसादेनन्तानसिद्धीरयामृते संविन्मात्रस्थिते
देवीचक्रेवासंविदर्पणान् श्राश्राभोगप्रयोगशानतप
णीयविपश्चिता यत्रसर्वं लयं यातिदृश्येनेतनसंव
यः तोविर्तिपयपकायष्णाकालानलसमप्रभा श्रूय
रूपश्मशानेस्मिन्माणिनीसिद्धसंविते क्रोधस्थानम
हाघोरसर्वोस्वामितिविग्रहे स्वरस्मिमेरलाकीणांघ
सितयानसन्ततो सर्वैः कल्पविनिर्मुक्तोप्यानलप
देकेवले प्रसंख्यविनिमकोणोश्मशानेयातिभीष
णे समस्तदेवतापरिधविष्टः कोनसिध्यति श्रीम
हारवलेशानंत्रस्यप्रावाच भैरवी रस्ययागविधा
याहानाशेषोविलयभागेन लक्ष्येकोयस्वशिष्ठेन
हीतपनाहशिक्रमे रुद्रशाक्ताननेयोदयदेवाभ्या
सनिवेशायेन भूमौनस्यसमालोक्य रुद्रशक्ताप्रदीप
येन् नयेवाभ्यार्पयेत्सम्यकरयोगपदिप्रयोः निरा
लम्बानतोनस्यस्याप्यिनाविचिंतयेन् रुद्रशक्ताक्र
मामाणाहोमयाक्रमशारूपया ततः समस्तयमासायवृहव
हृद्यांभवेन ।

स्वयं च पातयेत्स्वच्छं तन्मात्राहृत्स्वयं कलं ततोस्य गुरव
श्रुत्वास्य पादयोः प्रणिपातयेत् हस्तपोर्ध्वं शिवाय स्वदे
वीवक्रं समर्पयेत् प्राक्षणाकर्षकवेन ग्रंथं प्रेरकभा
वतः ॐ क्रं श्रीरत्नमालायानाभिर्देहेनसमुष्टं वामभु
षणान्नेवाभ्यासितनैवनाप्यलंकृते शिष्यहस्तेगुरुराय
नेवोदनासवतयोजयेत् यावत्स्वोभमायानः स्वयं पत
निमूर्यंति शिवहस्तः स्वयं सोयं समयः प्रत्ययकारकः प्र
नैनैव प्रयोगेन वस्तुकेप्राहृयेद्गुरुः शिष्यादत्तकाष्ठ
वनमानः प्राग्वदेवत् करस्तेभ्यो नेत्रपट्टप्रारोपयेत् नी
यः किल देनकाष्ठसमादाय पर्यन्तस्त्वचलवत्येत् नी
त्रमहाविभेदेनशक्तिपातेनयावियं ग्रंथसमपी
प्रोक्तः श्रीशैवकरकम्यतः समर्पीतकरस्तोमाहितं।
श्रीभोगहस्तके वचैववागर्देयाहामास्तयाहस्त
ते निःशेकंयस्याश्चक्तिगोचरमायोक्तितोभवेत् स
कम्यस्वादवानःस्यात्समर्पीवाशनादित्र कालान्तरे
धर्मश्रुद्धायाल नान्समयास्थितेः सिद्धिपात्रमितिश्री
महानन्देश्वरउच्यते यदानत्पुत्रकं दयानदादीतासा।
माचरेत् ॐ क्रं श्रीरत्नमालायानादिफांतोज्वलन्मभो
मसेक्षिरवोतापतितेनैनताहक्रमोभवेत् प्रोक्तितस्य
शिष्योर्ध्यस्तप्रोक्तशोध्याधपदृतैः स्वजदेहज्ञ्वः शक्तिं
पादान्तर्वोतमागतो पाशान्दहनीसन्दीमाविंतयेत
नाशोगुरुः उपवेश्यनतस्तस्य मूलशोध्यान्प्रस्तवं
म्रेनशोध्यावसानांनादहेनींचिंतयेत्क्रमात् पंवसर्वं
शिशोध्यानितत्वाहीनिश्रशोक्रवत् दग्धालीनांशिवे

ने
५८
५५५
584

ध्यायेत्रिषुकालेसकलेषवा योगिनायोगितामार्गेसता
नीयस्ययोषणे ऊरुतेनिर्महन्मन्याद्दिनजातिकरम
के ग्रनयाशायमानस्पशिशोलोत्राद्दिभेदतः शक्ति
यानास्त्रिनिद्योमश्चाणनान्तर्भेद्दितः प्राविशंनीरु
द्रशक्तिः क्रमान्तुनेनिर्दंफले ग्रानेदमुद्रवंकस्पंनि
शंद्यणीवेदहगां पवेलोभिनयाशास्ययोजितस्यान्म
नःशिवे शेषभोगायऊर्वीनसुप्तिसभुद्दनत्वगो ग्रथ
वाकस्यविमेवमावेशान्तर्देहेदिसे वहिरन्तस्त्राकृश
मायतेदिर्येसमृतले यम्नेवमायिनस्यामतनमश्री
पूलेभयेत ग्रथसग्रन्ययांशोतावस्थेनष्टेनयोमता
शंभुनाथेनमेदिष्टोहदंसन्नावशामेने स्पयास्त्रिम
रुतोमेदपरकालाग्निवायवः वह्निसोमासऊटाग्निर्व
ग्रसर्वेसषष्ठकाः पतनिरूद्धयंलोभकारिग्रस्यकम
यते शक्तिवीजेस्सनेयश्चन्यसेन्सर्वोगिकेननत्र प्र
श्रेकन्यस्यतेमेरोहादशस्वरभूषितः नयाऊस्यमस
काशैचेतन्यंतस्यमृत्युनः वायुनायेरितेचक्रेवह्निना
परिदीपिते नह्रायश्चनयनेशेनामान्तरितयोग
तः निमषावोनशिष्यस्यभवेन्स्याभोनसंशयः स्त्रात्म
नेयोतिनेदविनतेनतेनिर्योजितः यावत्यामः पर
ततेतदावेघनपश्यति ग्रनेनक्रमयोगेनसर्वाधाने
सपश्यति ग्रथवाममेवशास्त्राणम्युन्नाहयतिनत्व
ज्ञात. एषक्रमविधौदीक्षायोगपनावशवर्तिनः स
काध्यामर्वविधानेनसिद्धयोगीसमाचरेत् इतिसंदीक्षितसं
स्कृतेः शेषवर्तते ऊर्ध्वक्रमेष्टिरादेशापंचावस्थास
मन्विता

नाद्यक्षादिभुसंविन्निर्यथास्यादनपायिनी कुलयाग
स्तथाद्वेयोयोगिनीहृदयसंस्थितः सर्वंनाथ्यनिकेत
ध्येस्वेमप्रत्येकमन्तरं निवार्यहृदये मूलाख्यः स्वश।
क्तिपरिबृंहितः तर्पयेत्कैकैवहूनाख्यातदत्तानेकने
शेना स्वशाक्तिपरिवृण्णानामिष्टेपूजाप्रवर्तते पिंड
स्यादिव पूर्वोक्तसर्वातीनावमानकं अवस्थापयेदकं
योक्तभेदेनस्तैर्निरूपयेत् साधकस्तद्भुतोलसम्य
गोगाभिषेचनं तत्रहाविभवैर्देवहेमादिमयमवगे
दीपाष्टकेनकुर्वन्तिसर्पिषापूर्ववोधयेत् कुलाष्टक
ननन्तुं शंखेवापिकुलेश्वरी अन्तरासनसंपूर्णाशी
वहत्तोमवन्नना नेनाभिषिंचेत्पश्चात्कुर्यात्सर
साधने आवार्यस्याभिषेकोपमपिकागोवितःसत
कुर्यात्सिद्धादिभिश्चास्यवतःषोडशप्रदीपकान् अष्टाष्ट
केनपूर्णनास्तिमध्येप्राग्वत्कुलेश्वरी शिवहस्तमकुम्भे
वेगुरुमप्यभिषेचयेत् अभिषिक्ताविमावेवंसर्वेयो
गिगणेनत विदितोभवतस्तत्रगुरुमीतत्प्रदाभवे
त् नाम्यर्थमस्यपादस्यसंसिद्धोःसंप्रयच्छति गुरुर्यः
साधकःप्राक्स्यादन्योमोतंददाम्यलं अनयोःकथ
येत्तानंविविधंसर्वमप्यलं स्वकीयांस्तांचविनरेस्त
क्रियाकरणंयाति षट्ककारणषट्कंयतनयायागःप
रमःशिवः साकंभैरवनाथेनतदष्टकमुदाहृतं
प्रत्येकंनस्यसावांनांयपप्रपत्ताषातिमात्मगां वहता
होसंक्रमयेयत्रयत्रोह्रियगुरुः सएवहृद्गीःकलशे
रभिषेकःपरःस्मृतः विनावार्येरयोत्मक्रोवीराव

नं
४८
५५५

585

निर्भैरवे सघपवनभोगेश्वरीयोगात्मिहृनमोत्तुहः कं
र्यान्सयस्तस्याभीष्टफलदेवेपदीतत्तो वेपदीताव
वद्दयातवनवनिरूपिता साक्षाभ्यासवताकार्थायेनै
र्योर्धप्रवेशतः शिष्यस्यवक्रसंभेदप्रत्ययोनायतेप्र
वः येनानिमादिकासिद्धिः श्रीमालायांवबोदिते प्रर्थ
वक्रदशालाभेपिशावाशयपवसः मेघनादविदृश
क्तिभुजंगमयरात्मिका योद्धाश्रीगद्धरेयवेदीताक्ता
परमेशिवा मालाकुलेखशास्त्रांकंवकरस्थारकादि
के ध्यानानेनाप्सुयश्चकुवेचनात्सेवेपने श्राकारेन
ववादेहस्यस्वसंक्रमयेनतः मासयोगनशिक्षाय।
हीप्समानमहाविषं पाशक्षोभाननत्यस्परतवेत
योजनं शनिदीक्षानंसदृष्टविधिदेशोधुनोदितः नादे
श्वरेणनादाख्यस्तृष्टिक्रमनियोगतः नादेनवेयये
श्विनंनादवेयधेहीरितः विदुस्थानगनेविनधुमध्य
पर्वेस्थिते सहस्रेवामदेशानिर्विदुनालानलप्रभे
नेनसेवायेपुन्साध्यहिंहाखयप्रकीर्तितः शक्तिश
क्तीरेलकेरलाकृति प्रत्युत्स्यारेणचोखायंवेययनिवि
लेनगत पर्वप्रमरवेधेनशाक्तवोधरदाहृतः साचैव
यातिफणांपवकभूषिता कलास्तवानिनेदायास्वो
मानिवक्रलानिव अलाविकारणाध्यतारेपयावेयेव
कालिका पर्वपवप्रकारासा ग्रस्तस्थानविनिर्गता
ग्रस्तस्थानोविशांतोनतारिलोलाविरातिते यावस्थावे
ययेकार्यमाभ्मानेयानिभदयेत ।

एवंभुजंगवेधस्तकथितोभैरवागमे तावद्भावयते
विद्यावश्चिंतत्तयंगतं लीलाविभेस्वरेशानिपरानं
रश्चाहृतः नाडीप्राणानवेप्राणानानः करणागोचरः
नमनोनापिसंतत्यनसंतानमनिक्रिया सर्वभाव
परिह्लोणः परेवपद्मदाहृताः मन्त्रशक्तिभुवनरूपता
पिंडस्थाननादिपरभेदात् नवधाकलयंत्यन्येवधं।
गुरवोरहस्यविदः मायागर्भाग्निवर्णोवज्रकेऽग्नि
शिमंडले ध्यातात्मलाकुंडलेनतेनग्रंथीनिवेदयन्
ग्रंथिंहृत्वायोजयेत्सुपरेमधाभिधाविधिः नाभ्यांवि।
श्यात्मत्रयाचेतंमकर्मथामभिः पिंडीकृत्यपरिभ्रम
पंचाष्टशिखयाहृदात् शक्तिसूत्राग्रगामितंकापिव
क्रेनियोजयेत् शक्तेतिशाक्तोवयोयमयः प्रत्ययका
रकः प्राणायामगतयाशिखयाज्योत्स्नावदातयारम
सात् ब्रह्मग्रहमूलपीठक्रमेणाशिखाख्यलीनयायोगि
देहंस्तब्धीकृत्यतादीमान्त्रासरस्वरोक्रमपर्यायेन नि
नमंडलनिध्यानात्प्रतिबिम्बयतेभुवनवेधः भ्रूमध्ये
दिनवैन्स्वयामांतः कांचिदाकृतिकाचिरा नादान्ते।
नध्यायेद्विछिन्नपश्चाञ्चतत्स्वयीकुर्यात् इतिध्येयवेंच
उक्रमः साचेहाकृतिरूपैतिहृश्यपात्वे ग्रंथेतेनतस्माद्रजंसि
घ्राणाद्यानितन्मयीभूतः विज्ञानमष्टधायघाणादि
कवांदिसंज्ञाकरणांतः तन्त्रस्वनाडिस्त्रक्रमेणाम
वारयेद्विछिन्ने अभिमानदाढ्वंवन्यक्रमेणाविज्ञानमं
ज्ञाकोवेधः हृदयेन्यामनतिमयोमिप्याज्ञानाकंसमु
दंचयते पिंडः कलात्मामूलः पृथग्भेकेवाहिः स्थलः।

ने
५८९

स्थापनामस्य योगुरुव्यग्राद्यर्थो देवसंगुरोर्तेयः इति
यः पितृविभेदस्तरदमात्रमरोनरेशमयेत् नवकूल
नेकमशः परमपदेपितृवेपने ययदेहवकेन त्रशिशे
रस्यविश्रमेकमशः उज्वलेपन स्वकस्यानाथस्तस्मात्
प्रवोवयः नाथः प्रथानभूतालिसोमालङ्कनाथस
विषयाः पकीकारस्ताभिर्नाशेवयशेन केलक्षणत् श्री
भिलषितनाशिवाहाय स्वाभिस्तवतरादिनिष्ठाभिः न
ह्यपयाभिः सामाशेवयाविविवबङ्गरूपा नागूलाक
तिपलवन्नानादिमवेष्टिनासपरनाशे श्रास्कोतस्य
दमपिभुविपानयतिरहाम्मयायागी परवेयसमस्त
शुवकेवदेयमास्पदान् परंशिवमकृवीनाशिवताय
तिहागुरुः श्रीमहेश्वरलिङ्कलेन यावेन्यनिश्चयिते श्र
भेयसर्वेतातेयमथ्येतावानालिप्यते नहिभागवत्रे
मिहः सगुरुमोचयनमपूत् गुरोरग्रविशेष्ठिस्यावर्केव
केनवोधयेत् दूपेरपीतविषयेयावस्तमरसीभवेत्
विनेसमरसीभूतेनहयाराधनमोक्षितिः उभयोस्त्रा
न्मनोगमानतकालेद्वीसितोभवेत् शशिभास्कर
मेयागमोवमन्मयनाउनेन् प्रवृत्तस्यादयो देवा
मक्रूपमात्मकालिताः निरूपरशिमवकेस्वभो
गमोवाउभावपि ग्रसतेयदिनदीवाशवीयेय
रिकीर्तिता सप्तमोदः कथितोनिःस्पन्दः स
वेनेतन्त्र अर्थोवोधाकलाबातमेवानानास्वदेह
रेत वायुप्राणोवायुगतेतिसिराकारयोगतः स्त
योनरोमकृपलभमनेसर्वकारणः ॥

मध्येनिर्लक्ष्यमाध्यायभ्रमयेपिहि सृजेत्ततः संघट्टोचा
रयोगेनैवपयेदृष्टिंपंचके संघट्टाह्वविश्रमलेमध्य
धामविविनयेत् नामव्योमवह्निमिद्धेहसंधानमा
वरेत् दीहेयंसर्वजंतूनांशिवतापतिदायिका दीहा
न्तेदीपकान्यकासमस्तैः साधकैः सह चरुः प्राश्य
लाचार्यैर्महापातकनाशनः इतिश्रीरत्नमालायाम्
नाधिकविधिस्तस्यः सप्रवपातकेनस्यप्रशंसायप्रकी
र्तितः परेह्निगुरोः कार्योयागस्तेनविनायतः ना
विधिः पूर्णानायानिकुर्याद्यत्नेनंततः येनयेनगुरु
स्तुष्टेननदेस्मैनिवेदयन् वक्रुवर्णान्तमलेस्यावि
धिः सचारउच्यते अलिपात्रसमपूर्णांवीरन्द्रेकरस्थे
ष्यिते अवलोक्यपरेत्रस्ततानिवेदात्तयागुरोः नयेषे
त्वान्भूतानिगुरवेविनिवेदयेत् कृत्वाश्रुविगुरुन
त्वाहायसेतक्ष्येवेवरीः स्वमंत्रतस्तुवंदिवाहतीगण
पतितगुरून् नेत्रसंवीरसवानत्र्यवादिक्रमशालतः
वीरस्त्रष्टंस्वयंदृष्ट्वापिबेन्नैवान्यथाक्वचित् परत्रलक्ष्य
वेमारोगमागमविवर्जिताः लोभमोहमदकोपरा
गमायान्नपश्नाय नैमाकेनवकृतेनव्यमेनश्लेषापार्थिवे
त्मानि यागादौयागमध्येवयागान्तेगुरुपूजने नैमि
त्तिकेषुपर्वेषुशिष्यः कुर्यादिमंविधिं इति रहस्याव
धिपरिवर्तितोगुरुः स्वानुभवैः सपोरस्फुटः ॥ इति
श्रीमदाचार्याभिनवगुप्तविरचितेतंत्रालोकेरहस्य
विधिप्रकाशनंनामैकोनत्रिंशमाह्निके ॥ २९ ॥ अथ
पयाचितमंत्रकदंबकेत्रिककुलक्रमयागोनिरूप्यते

ने
५८
587

नाविह्निमर्शेनाहूत्फणियोनास्तिहृदयेक्रमात् शनिकुञ्ज
हितेमशाविमर्शीकस्वभावकाः स्वतेरस्यैवविहस्तः
स्वातेस्याकर्त्तनामयाः यमाविशेतिवाचयेतेनाहास्य
निरुद्धिनः स्वतेशीक्रवतेयातिकरणाम्यापिकर्त्तेना
श्रायारशक्तोह्रीं दृष्टीयमूलेनावतप्रये होह्रींवेहसि
तिपाङ्गःक्रमादलवतद्धये · नालेयतस्यावेलेवया
मोदिवतहये टेहांसंस्रवनकेचावियशीतेक्रमाद्भवत्
गेगेहः यथासेनतहिद्यामायाकलायपे श्रतुस्वारवि
सर्गैवविघशेषरतनयाः कादिभांताःकेसरभुग्रण
हस्वाभूषिनः सविंडकोदलेषष्ट्रस्वषष्टेनामहीयिते
शक्तीनानवकस्यस्याभ्रषमामेडलत्रये सबिंडकाःत
मेपुवेषूलक्ष्रगेणकल्पयेत् पृथगासनपूजायाकर्म
संशारमेसलाः सवेयहनेनेत्रयागायमेसवचीज
के श्रायायायारशामाद्विमूलश्रगातमर्चयेत् श्रयि
मारुतश्च्यस्रमषषष्टस्वरविंडक रतिशखरमेशेश
वक्रागद्रस्वदीर्घकैः श्रग्रियण्ग्रिसंहारकालेश्च
समीरणाः सषष्टस्वरविंदुर्पवशश्रुस्वेनेवान्तनः
विडनाद्यद्विकाव्यानिः श्रीमद्वेशीरेसमते देयाक्ते
निविडहेयदीपनस्थापनाम्यय नत्सावितितया
योनीरितिमन्ताभिःशाहिना यनावतोमहाव्यामिर्भृ
मिनेनात्रकोशिना योशिणामस्नूह्वयश्चनमस्कारः
सरव्याने पवश्वेलाकिनायस्वाहीवैःषाडेःस्वैरेश
नः षडंगानिहवादीनिवक्रारणपस्यचकल्पयेत्
तयोरुविलवीनात्तहोमाविंतुविभूषितेः ॥

पको न संयति प्राणाः सषष्ठस्वरबिंदुकाः एवं भैरव
मन्त्रावच्छ्राद्यादिविभूषितः मातृकामालिनीमंत्रोग्रा
गेवसमुदाहृतौ गेंकारोपचवर्गष्ठनासंज्ञारानिरिनिरु
मान् गणेशादिषुमंत्रः स्याह्रींजयेषुनवोदिते नामाय
त्तमाकारबिंदुवशाद्दीपिते सर्वेषामेववीजेवानष्ठ
नुर्दशाघष्ठश्रुक श्रामेविनाघोरादिवितयस्यक्रमा
दिमेः वीजैर्विसर्जिनीमायाङ्हकारोविसर्गवान् धन।
देवीचयस्यादिक्रमादामंत्रमात्रयं द्वितीयस्मिन् दैका
रपकारस्यैहवस्मृतः ततः शाक्तिद्वयामेत्रोल्लमतत्रा।
न्यमत्वरं ह्राग्निवर्णांद्रुभौपवस्वरमुक्तोपरोप्यक श्र
कारश्रुक्तावसंडूंहविसर्गीश्रुवःशरः तारेणसहवस्व
ग्निवर्णावर्णाहयाधिका एवापरापरादेव्याविद्याश्रीरे
कशासने पंचषट्पंचवेदालिवाह्निनेत्रात्तरेपदं श्रुते
यांदेसमस्केस्यात्विद्याः पारेशिष्टकं प्रत्येकवर्णागो
पुत्रः सिद्धयोगेश्वरीमते देवताचक्रविन्यासः सवङ्ग
नावलिख्यते मायाविसर्गणीकूफट्चेतिमंत्रः परा
त्मकः पराणः - कामसमुज्ञायानिजीवः सहूवत्नर्दशः सा
नेकभेदाधिशिरःशास्त्रेप्रोक्तामहेशिना स्वरूपतोवि
भिन्नापिरचनानेकसंकुला जीवः प्राणाः सएवाचम
णोवाजीवमाश्रितः श्रायारायेयभावेनश्रविनाभाव
योगतः हंसंचामृतमध्यस्थंकालरुद्रविभेदितं भुव
नेशाधिरोरुक्रमनेगद्दयोजितं दीप्तादीमतरंसेय
बहचक्रक्रमयोजितं प्राणांदेशमनस्थनगुसमञ्जक्ती
श्रुयाश्रुते पंरेयवाविकोटिष्ठामहाज्ञानस्वरूपतः

वे
५५८

558

स्मरेद्भैरवसन्तानमिदं नैकान्तरंपरं प्रसन्ने केवले
विश्वपद्मासाविविकाग्रेत भूमद्दृगसमोपेनंपराणा
हृदयंपरं पुन्नपागेगप्रसिद्धनकेनैवनवेदिभिः प्र
मेयकान्तरायतनपकवीरविधाननैः यष्टव्याःसाध
केन्द्रस्तज्ञस्याः सिद्धिदायकाः गमागमनरास्नेनप्रग
भिजनवर्जितः ज्ञलक्रमविधानेन सत्यविज्ञानयो
गतः प्रनुष्ठेयाः सदादेवि विस्मयावाश्चर्यणावा सकारे
दीर्घषट्केन प्रकोंगान्याननानिन स्यात्मपवपरं हृ
त्वपवस्वरपसप्रनः शंकारैः पंचभिर्मंत्रविधागहृद
यंभवेत् प्रणवस्त्रास्त्रनेनेनोमालिनिसाहृयामहृ प
कादशान्तरंत्र सशिरस्सन्मालिनीमते वरवेदनिरू
फट्वधारावाद्धिप्रनाशिखा वन्हिणीवज्रधारायस्वाह
संकारपूर्वके पकादशान्तरंवर्मप्रकृष्टनामितिस्म
ते नारोहिनिहूंः स्वशारः स्वरमुग्नोववनेत्रमेनं।
यकाशान्तमस्वमावरणेस्मृते नारः शीपशुहुंफट्च
नरैस्वरमवर्णके लटरस्वयेदीचेः समाप्रकैः स
विकैः बेशादयस्वरम्याणोहृस्वविश्वप्रनायनी स्म
नौलरहितोयाभ्याहृसाभ्यापघवज्ञके नमःस्वाहान
याचाषट्हुंवषट्फट्जातयः प्रगेप्रुक्रमशः षट्स्वकर्म
स्वयतहालिकाः जपहोमेतयायाययसमस्त्राटयशा।
निके प्राभिवारेवमेत्राणानमस्कारादिजातयः प्रातिष
उप्रानिहोमस्तवामाद्रिभूषितो मूर्भिविंदुना रक्तनाउ
वमान्तस्तांमज्ञावः कालकर्षिणी ग्रायोनिनेवाप्येतेन
वीनीनावाप्यसंमतः नीवः प्रणाप्रनामस्यः कलानलसम
द्युतिः।

ग्रतिदीमस्तवामांत्रिभूषितोमूर्ध्निविंदुना ८
तजान्नगतस्वार्थे सर्वमातृगणार्चितः अनेन
प्रीणिता सर्वे ददते वांछितं फलं सद्भावः प।
रमो ह्येष मातृणां भैरवस्य च तस्मादेनं जपे।
न्मन्त्री य इच्छेत्सिद्धिमुत्तमां रुद्रशक्तिसमावे
शो नित्यं मन्त्रप्रतिष्ठितः यस्मादेषा पराशक्ति
र्भेदेनान्येन कीर्तिता तावन्त्यः सिद्धयः सर्वे(
ताः सर्वाः ऊरुतानिवियं अंगवक्त्राणावाप्य।
स्याः प्राग्वत्स्वरनियोगतः दंडोजीवाख्य(
मूले च दशांगुल्यपरस्तनौ नाभिकंठौ चरु
गुह्ये विसर्गः मन्त्रिमूलकः सर्वयोगिनिव
क्राणां अधिपोयमुदाहृतः अस्याप्युच्चार(
णादेव संवित्तिः स्यान्तरोदिता महाचक्रेति
नयोगेश्वरवेत्यष्टवर्णकं नवार्णोयं युगम
नरासद्भावः कालकर्षिणी श्रीअमेरमहा

यागेपद्यामरनेरोदिना सथाछेदकशोक्येर्वीजं
छेदकममरे ग्रहर्वाणीकालरात्रिःत्वरिकामा।
लिनीमते शतावर्तेनयाग्रस्मात्जायतेनमृषिर्विदर्न
पवेग्रम्पमालोच्यमस्तनिद्यानमाश्रयेत् नेनं
समुक्ते रेहविपयश्छेदीर्घजीविते हिदंगगग्रीघृ
लनमःप्राणाछेदनलोनघ्या कृताग्रीमविसर्गोश्च
पंचाध्येनेमपंचम ब्योमरविनिशिवोनोक
नेत्रसद्भावशासने छेदनीत्वरिकेयंस्याद्य
मायोजयेनपरे विहिन्दनलकृजाग्निमरु
त्वष्टस्वरैर्युते आपादतलमूर्धान्तंस्मरेद
त्वामिदेज्वलत् ॐचनेवांगुलीनोत्वक।
तेयंवोदनेनतः ज्ञात्वादिपरचक्रांतेव
क्रान्त्वक्रांतक्रंश्रयेत् कथितेमरहस्यंतस
योनिर्वाणकपरं अग्योच्यतेब्रह्मविद्या
सद्यः प्रत्ययदायिनी ॥

ते
५५
589

शिवः श्रीभूतिराजो यामसमभ्यं ग्रन्थपादयत् सर्वेषामे
व भूतानां मरणे समुपस्थिते यया पठितयोत्क्रम्यजी
वो याति निरंजनं यात्तानि नोप्यसंपूर्णोत्क्रान्त्यापिक्र
तामतौ प्राणादिच्छेदजो मरणव्यथासयोव्यपोहति
यासाकरापि महामोहविवशोप्युक्रमाद्धतः प्रबोधेव
क्रसोमुख्यमभ्येति रभसात्स्वयं परमपदानामिहाग्रैः
सनातनस्वजही हृदेहान्ते पादांगुष्ठादिविभोनिवेश
नेमग्रं प्रार्थोवाकामिदं पूर्वं भुवनाख्यैः पदैर्भवेत् ग्र
ल्पोनेनान्तर्गतेन तत्त्वरूपं वेधनेन तथामेघ नहिहिरण्ग
ग्रमध्यं हृत्पद्मं तत्सम्पत्तिष्ठ पतावद्भिः पदैरेतेन दर्पा
वाकं हृदिनायकं हंसहृदयग्रीवाविभो सदाशिवतत्त्वपरा।
मिनोवाख्यः रविसोमवह्निसंघहृविंडदेहोदहहस
मुद्राम ह्नीयमर्थोवाकं प्रावर्त्तख्येरेकाधिके भवेत्
हृसमहामंत्रमंत्रमयः सनातनस्तत्त्वशुभाशुभोपेती
मेरुलमध्यनिविष्टः शक्तिमहासेतकारणमहार्थैः
कमलोभयविनिविष्टः प्रबोधमायाहृदि देवतादेह
प्रार्थोवाकामिदं सार्धंरुद्रसंख्यैः पदैरेतेन निःश्वासेन
पशाहृत्स्थानेस्वपरतिःश्वनिः मृतानात्मवर्द्धः प्रबो
धितोतिष्टदेवादे पतत्वेवसमार्थोर्थवाकं स्यात्मम
भिः पदैः व्रजतात्मपाकूर्ध्वान्तेयोऽस्वरवाहितेमहाहा
रे प्राप्यपयादि हृदेहोदहोवामदेवपदे प्रार्थोवाक
मिदंषष्ठेस्याश्चलदेशाभिः पदैः शंभ्रीश्वरपरमात्मन्ने
न्तमहानालरन्ध्रमामाद्य उत्क्रमहेहेहेष्वरनिरेज।
नोशिवपदं प्रयायाप्य प्रार्थोवाकसमस्तमेस्यात्मस्वत

ने
५९.
590

दशभिः पदैः ग्रंशीश्वरपरमात्मन्नानन्तमहानात्परम्यमं
साय गन्क्रमहेहेहेस्वगानरेजनेशिवपदेप्रयायाप्र
श्रार्यावाक्यममेमस्यानस्वनर्दशभिः पदैः प्रभेजनस्व
मिमेवपाद्योनिःश्वासशासने शुक्रस्यमध्यमार्गपार्ल
पानेसमासस्य धर्माधर्मोमक्रानारायणयाहिशोनी
ने श्रार्याख्याकामिदेषाक्रमष्टमेनवभिः पदैः हेबलेह
विभ्रोहरुद्रशिवोमिवामदेवस्त्र अग्रीषोमसनात
नमार्तिंडजहिहिहेमहाकाश पतङ्गवनस्योनेश
यांवाकंप्रकीर्तिने मनान्यतिपिंशमितिमहाकोशंश
तिस्थिते पदत्रयंतनिःश्वासप्रक्रहोमरकादिषु प्रंग
ष्टमात्रममलसावर्णजहिहिहेमहामल्लश्रार्यावा
कामिदेषड्भिः पदैर्दशमममस्थने अनलहिरित
सन्ध्यवेभ्यवेश्रीमक्रहोमने पुरुषस्त्वप्रकृतिमये
वेहोहंकारतेननावधेः प्रभवाभवनिर्मोदित
परमात्मस्यसरागमधाने पतत्रयोदशपदैस्या
दार्यावाक्यस्यमे ह्रीं फ्रें मेत्रशरीरमविलस्व(
माभूतमेहिहेहाने आर्याधवाक्यमेतत्साहा
दशांघद्रपदेपरे नदिहेगुणभूतमयेयत्जस्व।
पादकोशिकपिंडे स्यात्रयोदशमार्याधपदैः
समभिगीहशा मादेहंभूतमयग्रागृसनाशाख्ने
महादेहं आर्यावाक्यंनावद्भिः पदैरेतस्वनर्दे(
शोः मेरलममलमनेतेत्रिपाश्विनगर्भाभिन्वेन
न ॥
॥

आर्याभिर्वाक्यमष्टाभिः पदैः पंचदशैरिदं सकलेयंच

लविद्यास्यात्पंचदशाभिः स्फुटैः वाक्यैः पंचाक्षराणस्य

निष्कलायाः परिकीर्त्यते प्रतिवाक्यं यथायेन योजिताय

गिपक्षते नाशो मायावेष्टको मालनाशेन वात्मकः

शतपंचाक्षराणि स्याः प्राकृत्याख्यनसारतः विंदुयाणे

स्ततजलेमकृत्स्वसरावितं पतेन शान्तस्वारस्यवी

जेनानभ्यतेयशः कृतदीक्षाविधिः पूर्वंब्रह्मलोकोपिवि

शुध्यति लब्धेवनतलाशुद्धिः सद्यः प्रत्ययकारिणी ता

रस्त्रसरयेः पिंडेनतिष्ठवतवर्णाकं शाकिनीस्तंभनं

मन्त्रहृदयंजीवितंविदं षट्प्राणाविकूटोर्ध्ववाङ्गू

लाख्याविंडुभिः अनक्षनामायोबिंदुः चंद्रबिंदुस्वमोऽह

ने हृदयंभैरवाख्येनसर्वसंहारकारकं अग्निमंडलम

यक्ष्मभैरवानलतापिताः वशमायान्तिशाकिन्यःर्ष

नेमेतेनवेदहेतु विसर्जयेत्प्रथममन्यथाक्षियं

तिताः ह्रींक्लींब्लैंक्लैंयभिर्वर्णैर्द्वादशाक्षरभूषितैः श्रि

यमेलापनंनामहृदयंसंपुटंजपेत् प्रत्येकमथवा

द्वाभ्यांसर्ववीविधिकृत्तमः तलामेलकयोगः श्रीत

वसस्त्रावशासने यत्नः शंभुनाथेनसमयादर्शितः

क्रमात् अथ्यविभुविहीनानांप्रपन्नानांवतन्वतः दे

शकालादिदोषेणानतथ्यावमायिनां प्रकृतेथाः

यथादीक्षाश्रीमंतनागमोदिता कथ्यतेहाटकेशान

पातालाधिपबोदिता श्रीनाथश्रुत्याभगवतवाक्ष

मनत्रयंपरिकमायाये वरुणोऽसक्षंदोभगदत्तशलैश

यमिरहृदये यमादिविगोस्तनाश्चलारः कंठदेशगाः

तं
५९१
591

स्मा: ह्रीं श्रीं सर्वा: सर्वमेवोपनिषद्ब्रपादशाह्योना:
मूर्धनलेविद्याचयमुक्तेभाव्ययमनोभियोगेन ऊव
मैरानेदैवीभावनयावापिकेवलया ग्रहणातत्व।
विदांकिलशिवायपक्ष्मोत्समावक्रतरद्दय: मोते
कदानवनगदीनामेयपगोपनिषडक्ता पलदीता
हीसिनपतद्विद्याचयेस्मरन्हृदये वासावोदिविने।
वदिद्धनतिपरयामदेहोने प्रणवो मायाविन्दुर्वर्गात्र
यमादित:ऊर्णोत् पदपंचकस्यसम्बोधनप्रकृत्या
ग्रिदीपितोने सिद्धमायनतनुवेशत्ववत्वस्तरूपिणि
समस्तवपशत्वेनसद्दिनवानिह्रंनति वोधिनीशि
वमङ्गावननमामभिनेवयन पंचाक्षरधन्यद्दाभेक्र
मेणपदपंचके स्वपंचाक्षरपरब्रह्मविधेयमोत्तदा
शिवा प्रनमेरेद्धवोनद्भुमरयोदशसस्वर: प्रस्व
र्णावंयस्यानेवेन:स्यानवनहृदये वर्गाद्यक्षोयक्ष
विंदुवाकोनोर्णाचयादत: महाहादकशह्यायमो।
द्वयोर्मर्णसमक ग्रामेविनेतमसेविनि अर्णोपायान्त
कारिणि चतुर्णोपायपशह्यादिविमोहनिपदेनत:
पानेहूनप्रनहिंहिंदेशार्णोपदमोहशो पचम्यतो
चतुर्णोय्याडुहवाक्रिवशादिति ततपकातरयत।
हिमगंब्रलकोर्तिते नदनक्षुडकारेणासहैकीभा
वत:पदेत रम्यादिवर्णोविधेयदीदाविधेयतिकी
तिता मायार्णोवपरेवाल्लचातविधेयपदत्रये ग्रहाणि
मयपंचार्णोयाग्रयायाविणिमतिते शाम्भान्तगान्सपरमा
स्त्रपंचपदत्रये प्रकारानेवापनस्यरशार्णोपारिकीर्तिते

रुद्रशक्तीतिवेदार्णीसाङ्कुद्रदयितेयमे पापंदहद
हृत्स्थघाद्वादशार्णं वनघ्नी सोऽस्य सदाशिवेश्वगमे
दंकेविंद्विभुमावद्ग सार्ववर्णावनखं तद्विस्थामम
पापद्ग विद्यासावर्णाखिशरसंखोशापारमेश्वरी प
नहिद्याद्वयं श्रीमद्भूतिराजो नरूपयत् यःसालाद्भन
ङ्क्षीमां ङ्क्षीकंठो मानुषीतनुः ग्रन्थवीर्यं भैरवोक्तं सर्वज्ञ
नमेरुद्रः ग्रन्थवीजयवेशांतरुद्राराधयनसारतः न
हितकिंचनाप्यस्ति यन्नरानतिरूपितं निष्फलाश्रन
रुक्रिस्वनामभंजानरोचते इत्येवं मन्त्रविद्यादिसह
पद्मपवर्णितं इतिश्रीमहाचार्याभिनवगुप्तविरचिते
नेतेश्चालोके मन्त्रादिप्रकाशनेनामत्रिंशमाहिकं १

॥ ग्रथमंडलसंकल्पः संक्षेपेणाभिधीयते साधयिता।
दिशं पूर्वां सूत्रमास्फालयेत्समं तदर्धं विनाम मध्यशा।
कालोवीक्षंकयेत्समं ततोप्यवंतदवीवमानतः पूर्वे
पश्चिमो ग्रंकायेतावतो द्यात्सूत्रेणाग्रमश्चगमकं म
न्यस्य सपिद्रयं तेवं दद्विणोत्तरयोर्भवेत् तत्मध्योपात
येत्सूत्रं दद्विणोत्तरसिद्धये यदिपाकरराकुलसूत्रेणो
नरदोद्विणे ग्रंकयेद्दपरांदकात्सूर्वाद्दयितथैवते म
न्यस्ये घ्याद्वियेत्सूत्रमायंतदद्विणोत्तरे मतदेशावंमा
नेतमध्यादिद्वकं यमतः सूत्राभ्यादिद्वयोस्याभ्यां।
मत्स्यः स्यात्यातिकोणागः मत्स्ययुवेदाः सूत्राणीत्येवं।
सासुनरश्रुकं पकल्यान्यूभतिप्रोक्तेशतातेमंङ्लेप
नः सिद्धातंचेमंडलानाशनंतत्पीठ उच्यते यतन्मध्य

नं
५९२

592

गतं शृंखमेखलानां चयेस्मृते मध्यशूले त्रिशूलं नव
शूलमिति स्मृतं तत्र शूलविधानं पङ्क्तेर्मेरेखेनेत।
कैः तथानिमेखलेचूमः सप्तावक्रमदर्शिते वेदाश्रि
ते चतुर्दले त्रिभागे सर्वतस्त्यजेत् भागैः षोडशभिः
सर्वं ततस्तेषु विभाजयेत् ब्रह्मसूत्रद्वयस्यार्धमध्ये
वल्लपदं स्मृतं कृत्वा विधिनैतनो लस्य चतुर्थे समभाग
तः ततस्तिर्यग्विभेनस्त्रयं चतुर्थेन दलेनेतरे कोष्ठे चतु
ष्टयं कुर्याद्द्विभागं त्रिभागतः तथाले ग्रब्रह्मसूत्रा
त्तोयब्रह्मशिखिते कोष्ठकार्धेपरे चेति शूलमसत
त्वं भवेत् ब्रह्मसूत्राद्द्वितीयास्मिन्स्लममेशिनिश्च
ले कृत्वा पूर्णेन्दुशृंगलेखनेयत् विचक्षणः ब्रह्मसू
त्रगतात्कृष्णात्तिर्यग्भागात्तृतीयके कृत्वार्धकोष्ठकेस
वेशेणां वेदाग्रलेखिते भ्रमयेत्सूत्रलेखाशूद्रवेरखग्रवद्धि
भागेन तिर्यग्भागद्वयेस्मिकात्विशेत्सोः पश्चिमाततत
कोणाग्रावते यास्माशुकर्यानवेरभ्रमद्वयं सूत्रेण
कुटिलाग्रेत देवं शृंगं प्रजायते द्वितीयास्मिन्मपियोकः
शृंगपथविधिः स्मृतः मध्यशृंगेग्यकतेत्युत्तृतीयकर्ध
कोष्ठके चतुर्थार्धेचवेदार्धद्वयमेतन्मुखं भवेत् तत्र।
शृंगेद्वमेकमाधनितं भ्रामयपार्श्वया भ्रमेण्यामग्रयोगेन
वक्राग्रं प्रजायते एवं द्वितीयपार्श्वेस्मिन्नंचेत्तु द्वयवर्तं
नात् मध्यार्धभागाद्यिकाशिष्टपारभ्यामग्रतोनयेत् सूत्रं
द्विलत्वं द्वितीयके कुर्यात्तस्माच्छृंगके पार्श्वद्वयपरेषसा
इलत्वं द्वितीयके शुचधानेन समग्रसमाचार्येणोहवेदिर्ने
भवेत्तस्मात्त्रयोमेत्रीत स्मिं वृत्तसस्त्रके मध्यपर्णं गंवर्जयित्वा सर्वं पूर्वोदितो विधिः ॥

ततोपडुन्तुविवंवंडुवंडुगंभुरोदितं ततोहयेनकर्णे
आगेहिकांतःसमंगताः हयेनाग्रगसत्राम्यामध्ये।
सृगहृयभवेत् अथोभागविहृह्यासपपंहमवलक्ष
यात् ततश्चक्रंषोडशारंद्वादशारंद्विधापयतेत् मध्येऽक
लेखरीस्यानेव्योमवातिलकंचवा पद्मंवाषट्दलंवा
विपद्मादशकंचवा त्रिविशूलेचप्रस्तारेस्मिन्स्मायेणम
ध्यातः पद्मानामष्टचक्राणांव्योम्नांवासमकेभवेत् सि
ग्रितंवाथसंकीर्णंसमासव्यासभेदतः ततःलेखार्थ
मानेनदेवेतत्रापिकंलिपेत् तत्रदंडःस्ततोभागःषड
रामलसाथकः स्ततोहमाग्रःसरक्ताभःतस्यसावेशका
रकः यामाकुंडलिनीदेवीतरंगाख्यामहाद्विणी साधक
श्रेयाकर्मक्षिसितावदेवतात्मिका अथभागस्तवि
स्तीर्णोदीर्घस्थापितदर्थतः यथोद्वाराणिकार्याणि वि
ववतेनयाक्रमात् वेदाश्चायतनंपाणिपादिवाहनमा
यतः सृष्टिसृगमधोक्रयोयादिवावैपरीत्यतः उन्मवे
वेदगुरुंभवामभ्याक्रर्याश्वतद्दृष्टं क्रटिलोमध्यतः मध्ये
योगुरवःपार्श्वतःस्थितः ततोनोर्ध्वःसमःवृत्तःशिष्ये
ग्रंथिगतसंख्या वेदस्तोयंद्वादशधावर्तेनाभ्रमभेदि
नी अंतर्बहिर्मुखैनसाधनाद्विविधामता तदेवंसंगमे
इलानांस्यादसंख्याभवविस्तरः पीठवेदीवहिर्भूमि
कटकोणाकमेलनः शोभोपशोभसंभेदाकुणरेखा
विकल्पतः स्वस्तिकाद्वितयाघष्टनयापर्यंतभेदतः
भावाभावविकल्पेनमंडलानामनंतता ततोरंगा
सिद्धयानियपाशोभाजुमारतः सिंहरंगजवर्तेचवख

ने
५९३
593

टिकावसितोमसा उनमानिरञ्जोसीरहदेवनाचयघोग
तः घराचेइसमघ्राद्योरक्तादेवीपराघरा सूपरासाप
राकालीमीघरात्नांचेइयोगिनी हृष्टतन्मेउलदेव्याः स
र्वान्तयेतिसर्वदा घ्रनविंताम्पदीतेणहृष्टाहीस्येत
मातृभिः किंवानिवहृतोक्तेनत्रिविसूलारसमकात्
सूलानिस्तुः षट्समहस्राणवेमार्धेशतहृयात् यासादे
वीपराशक्तिः प्राणावाहाख्यवास्पता विंश्रानःकेउलाक
रासामालाहत्रवर्तिता तवाज्ञितनदेवास्तु विश्वमस्मि
न्यतिष्ठते ग्रसेर्धेतनमायेणातितः सूलारगाःस्थिताः
ग्रासर्वेतनवेच्छाप्याभोरश्मितोप्रहायिकाः तान्नमो
तेककामस्यसूलाराविहमयकाः तस्मादेवमहाया
गंमहाविभवविस्तरैः हृजेपभक्तिकामोवामोक्तका
मोपिवाभयः ग्रस्यदर्शनमात्रेणाभूतवेतालगुह्यकाः
पलायतेदशादिशः शिवःसाक्षात्स्वीदति मेदमोके
वेलाविहायतन्मेउलयजनान सततेनासमघहकेनवै
कलानेसमस्तुते यत्ताप्यहेयापादेयस्वयमेवविवाप
सः देहानेनाङ्गेवाक्तासिद्धिकामोप्यसिद्धति मेउल
स्वामयोप्यामिदंवतामासमेववा वतेनावयवज्ञाना
तिसगुरुक्तिकशासने तस्यपादरजोमूर्ध्नि धार्यशि
येन तयनमयालोयहासवैश्वपरिग्रहके दानानिश्च
तेवागमदेइयागसमावेन तत्रतत्जयेतसमकृते
कमवतहृष्ठ्येत्ते मनकपितगुप्तहर्येहृदयपर षद्गुणे
मःसविनश्रीसिद्धयोगयोमन ग्रयतःस्रायताने म
दतेसर्वकामदे ।

महाशूलैः समोपेतं पद्मचक्रादिभूषितं द्वारे द्वारे लि।
खेशूलं वर्तयित्वा तत्पश्चिमे कोणेषपि च वा कार्यं
महाशूलं दुमानितं प्रसरतो भोयवारीणां शूलाग्रेत
त्रिके त्रिके शूलरर्ध्यं प्रकर्तव्यं महाध्यानविधायिवा
पवे समस्विनं दिव्यं खेचरीणां परेशिति स्थानान्तरेपि
कथितं श्रीसिद्धान्तेत्र शासने कजेमध्ये तदर्थेन शूल
शृंगाणि तानि तु शूलोकमंडले कलसं कपालकं वहर
गो ग्रथशूलाब्जविन्यासः श्रीपूर्वे त्रिशिरोमते सिद्धा
न्ते त्रिककुले देव्यायामलमालयोः यथोक्तः सारशा
स्त्रे वर्तनं च संज्ञावगुरयोः तथा प्रदर्शयेत् पूर्वपद्मक्र
क्रमाद्भूतः वेदाश्रितं विहस्तसाकावेसर्वं विभाजयेत्
हस्तार्धं पूर्ववत्स्यकां पूर्वीदग्मास्यदिग्गते प्रशूलैः।
कोष्ठकैकजैर्यैस्तिर्यक्कोष्ठद्वयात्मकैः द्वौ द्वौ भागौ परित्य
ज्य पूर्वं दक्षिणसोम्ययोः त्रसणाः पार्श्वयोर्जीवास्त्वतथो
सूर्वेतसलया भागाव भागमानं तत्खेटवं दहदुयं हयं त
योरन्नसत्तीयन्तद्दक्षिणोत्तरपार्श्वयोः जीवे खेटेन्दु
शुगलेकयोर्दन्तर्भमाद्यथः तयोरपरमन्दसंस्थे खेटेड
हयकोटिगे वहिर्भुखभ्रमं कयोंतें खेटवन्द हयं हय
तदहस्तणिकवींन भागभागवेसामितं ततोद्विती
यभागनन्तत्रसणाः पार्श्वयोर्हयोः द्वेरेखपूर्ववेगेन यतो
वक्रचशमेडर्थः पकार्येन्स्यकोटिस्यं त्रसनसया
गसंगतं स्वहदुयं पक्रवीन मध्यपं प्रसिद्धये त
दग्धपार्श्वयोर्जीवान्स्त्रमेकान्तरेहतं ग्राघद्वितीय
दग्धपार्श्वयोर्जीवान्स्त्रमेकान्तरे मानयेत नयोरेवापराजो।
खेटेन्दुकोणाकैणान्नमानयेत

ते
५९४
594

वानयुग्मार्धेन्दुकोणत: तद्वद्वनयेत्तत्रैव शृंगद्वित
यसिद्धये तेनार्धेवापरेदालोहिकरखं त्रयंचक:
बहिस्तत्तेचतन्त्रीर्षेनदधोमलसारके वेदाङ्गुलेचत
दधोसूत्रेनीलाग्रमिष्यते श्रालिंतेचस्यक्रवीनद्वि
वहारवनष्टये हस्तायामेनदर्धेवाविस्तारदीपित
त्सम द्विगुणावायत: कर्णावत:पंचयथाश्रुणा एके
कभागमानानिकर्णास्त्रकानिवेदवत् द्वित्तश्रेणुन
रथ्योश्रेणीवस्त्राणिकोणस्त्र हयोर्द्वयो:पुनर्मध्येनत्स
त्यानानिपातयेत् पश्चात्तोयवत्कस्यपार्श्वेनीवसमे
धृमे एकदंतेयक्रवीनतनोत्तेजोवाग्रमानयेत् पंचेवक्र
रविन्संगःस्नत्सत्वद्रोध्यीकृते तत्रकृत्वानेयत्नमेशी
मत्राग्रानाशसिद्धये एकेकस्मिन्दलेकर्णाकेसराणां
यंथयं द्विगुणाश्चाग्रलेकार्येनद्वच्छृंगकजत्रये क(
र्णिकापीनवर्णीनमलमध्याग्रभेदत: सितरक्तेनर्धे
पीतेकार्येकेसरजालके दलानिशुक्लवर्णानिप्रति
वारणायासह पीठंतद्वत्तत्कोणंकर्णिकार्यसमं
वद्धि: सितरक्तपीतक्रेसस्तमाद्ानविहित:क्रमात्
वक्त्राभिरपिशृंगाणिविभिर्मंडलमिष्यते देह:स्यात्
लरक्तेनपीतमामलसारके रक्तेमूलयक्रवीतयत्।
सूत्रेप्रकल्पिते पश्चाद्हारस्यपूर्वेणाकृतोगलवत्नष्टये
हारवेदाश्रिस्तेनवासकोणेवाविविधिनेवेविशाक
रसेष्यानवलोमस्तपृहानितं श्रीदयापामलरक्त
तेरवेदाश्रितमाते ग्रंथेहारसयाकृत्वातिथगृधेवति
र्यंगं भागमेकंसपार्श्वेर्धगुरु:समवतारयेत् मध्यस्थंतत्रिभागचतदंतेनमयेडभी ।

भागमेकं परित्यज्य तन्मध्ये भ्रमयेत्ततः तृतीयांशार्धे
तो भ्राम्य मूलांशं यावदन्ततः चतुर्थांशान्तरार्धेन क्र
धांशो यो योजयेत्ततः तस्मान्नाहर्धमाभ्राम्य चतुर्थंनीत
योजयेत् ऊर्ध्वाधोयजनेसूत्रं वृत्तसूत्रावधि क्रमात्
क्रमाद्वेभुस्ततः कृत्वाग्रेशं वेष्टापयेत्ततः अर्धंभाग
प्रमाणास्त्वदंष्ट्रे हि गुणारछ्याते भागंभागंगृहीत्वातत्र
भयोरग्रगोचरात् आग्नेयपिच्छलवन्मंचंवर्त्तनेषान्वयो
भवेत् षोडशांशे लिखेन्मध्ये द्वादशांगुलनेपनात् ना
हृद्यंमध्यभागेन वारेन्नन्म समालिखेत् मध्यस्थगाव
मानेन तृतीयं विलिखेत्ततः सर्वासर्वेनशेषेवेद्रूको
टिस्थत्रे समालिखेत् कर्णिकायां नतास्कंपोनशु
कमलकेसरे दलानि पद्मवासस्याशुक्लावयतिवारणी
सूत्रंकेसेनरजसावृत्तरेखामितातनः सूत्राग्रवा
लयाशुक्लं स्थूलदंडस्तपीततः सूत्रमध्येवयत्पयेत
त्रेशंसूजयेत्सदा अस्याधं नपरेद्दत्ते संवामेवापरेत्र
यः पासाकालान्तकादेवी परातोनावयवस्थितात्र
सतेस्थूलवक्त्रे मातिच्छावकेणसर्वदा शांतिरूपाक
लायेषाविद्याद्रूपपराभवेत् अपरातप्रतिष्ठामामि
हृत्रिस्लपरापरा भैरवंदंड ऊर्ध्वस्थरूपं सादाशिवा
त्मकं चतस्रः शाक्तयत्तस्य स्थूलसूक्ष्मास्तनेकधा
पद्मयागः समाख्यातो भामरायोविशाक्तिकः अथ
त्रेशिरसंस्थूलाञ्जविधिहंसाभिलिख्यते वामासदा
हिमिद्वैः पवित्रैः सुमनोरमैः भूमिंरतांसिकरां
खरिकामलतोवयेत् चतरस्रंवतरेलेमध्येसूं

ने
५९५
595

लेकरद्वयं देवेशि हस्तकर्षायः पीठं तु विस्तरात्मतो
वलंगुलः प्रकर्तव्यः सप्तत्रयसमन्वितः द्वादशांगुल
मानेन देवेशमूलेन पीठिका दैर्घ्यार्धप्रमाणयाष्टार्धेव तु
रंगुलमानतः ऊर्ध्वंप्रमाणपतो वसंगुला द्वादशांगु
ला शूलमूलगतं पीठमध्ये प्राबाध्यि समांगुले कृत्वा
देवेशि त्रिशूलेन त्रिभिर्भागैः समंततः अष्टांगुलप्रमाणैः
सार्धहस्तमात्रे समंततः शूलाग्रे शूलमध्ये तु शूलमूले
तत्रैव तु वेदीमध्ये प्रकर्तव्या उभयोश्च षडंगुले द्वा
दशांगुलदीर्घा तु उभयोः पार्श्वयोस्तथा चतुरंगुल
प्रमाणाया मूलवेदीं प्रकल्पयेत् उभयोः पार्श्वयोश्चैव
सर्ववेशाकृतिस्तथा भ्रमयेत्तु वटिकामध्ये कटिकंपा
हिरंगुला वेष्टलम्बैर्धनो देवि चतुरंगुलमानतः
पादेशे दक्षिणे भागे वामे तद्वत्प्रकल्पयेत् मध्यशू
लाद्वेष्टनादंगुलस्वप्रयोर्ध्वतः चतुरंगुलमाने
न वेष्टनात् षडंगुला उच्छ्राया ततः कार्या गंडि
का तु स्वरूपतः पीठोर्ध्वे तु प्रकर्तव्यं शूलमूले तु स
र्वत शूलाग्रमंगुले कार्यं स्वतीतो तु षडंगुले अ
ग्रमध्यप्रकर्तव्यमग्रायस्तु षडंगुले चतुरंगुल
निष्ठं तु मध्ये तु पार्श्वे कल्पयेत् पूर्वापरे यदूर्ध्वं।
हि मध्ये शूलात्तु तु द्वारैः कारयेत्त्रिभिः सूत्रैरे
कैकवर्तेयदच कल्पयेत्तु शूलाग्रवेदीयो द्वा
दशांगुले क्रमान्मध्यान्मदलेषु प्रयत्नाद्दशपत्रके
वक्त्रयं यवानपूर्वेण प्रमाणमंगुलाष्टके विद्याभिर्वे शूल
मूलेन तः पश्चात् पातयेत् त्रिशूले दरपर्यंतगानवर्तप
रायेत् ।

सूत्रत्रयस्य पृष्ठेन शुक्लं वा त्रयं भवेत् शुक्लेन रज
सा मूलमूले विद्यासूत्रे भवेत् रक्तेरक्तासितेन शुक्लेन क
माहर्धी सूत्रत्रये शुक्लेन सोमरेखाख्यात्सास्योत्स्ना
देगुलं वहिः भागैका वेदिका कार्या हस्तमात्रप्रमाण
तः वैपुल्यं त्रिगुणं दैर्घ्यात्साकारे चतुरस्रकं समंततो
घटितस्या द्वाराणि करमात्रतः त्रिधा विभज्य क्रमशो
द्वादशाङ्गुलमानतः कंठं कपोलं शोभां चोपशोभान्
हस्ततः प्राकारे चतुरस्रं तत्सम भूरेखा समन्वितं सितर
क्तपीतकृष्णैः रजोभिः कारयेत्ततः रक्तै रजोभिर्मध्यंत
यथाशोभं तु पूरयेत् ग्रसस्वामीभुगवोर्केत्तत्रैवा(
सरेखातत् अग्राग्रविभागस्तु प्रवेशानिर्गमौकसः
शुभ्राहृत्य पदव्याभिः क्रेडुस्याउदयः पुरा हृदिस्थानग
नादेशाद्विमूलस्य मध्यमे नाभिस्थः मूलदेशस्थमू
लमूले हृदिस्थिते शक्तिस्थानगते प्रान्ते प्रान्ते वक्रय
पंसरेत् अन्तर्भ्रान्तिमकलघा देहमध्यस्वरूपतः
मूलदेशान्तमध्यस्थ स्थूलमूलान्तगोचरे प्रविशेन्
लमध्यांते प्रान्तान्ते शक्तिवेश्मनि प्रस्पन्दकरणाक्रवे
पकटास्पन्दवतेनं मूलमानन्दमापीय शक्तिश्चयय
दंविशेत् तत्स्थं प्रयत्नेन जयते सर्वसिद्धयः स
मत्लाध समायोगात्मोक्ताधआमिभावतः समल
मंत्रवकार्यैरेवमादिप्रपत्नतः षाड्गुण्यतत्वरवि
नत्रिमूलं परिभावयेत् त्रिभुवनस्थेन विन्यासोमं(
मागां मरलेनमे कार्यसिद्धिर्जनिते यत्र सर्वस्वरय
रचेत् सान्तिके नामकं तेनं शुक्लेन स्पर्शपते विधिः

नं
५९६
596

नाडिकाः स्थापयेत्सर्वं मुहूर्तं परिणमतः षाक्रवाह
णादिकस्तासु यान्यसौम्यगतास्तथा एकोनविंशदे
शाः सन्त्वतिर्यग्गतास्तथा अष्टौ मध्ये शतानि कव
नानि शस्तु नायत वेशविषयसंख्येषु पदेषु गमेऽत्र मे
रुले रससंख्ये भवेत्सौवस्तिके सर्वकामदवसुम
ध्यैहोरवीथ्यावेवभागपरिक्रमः रथ्याविप्रशारार्त्री षु
लिमेहामलनेर्क्रमात् मर्माणि च वतन्दिवन्मध्यादे
रेखुस्तरि वहिर्भूतमनिसोमवायगर्भेषु रोगव
लोपयेषु वमर्माणि वस्नानीभिर्विवर्जितान् शरीर
कारेकोणेषु नैश्रानलशशरन्तन् नाड्याग्लवेद
स्तोयानेगाद्ये संस्थिताः वह्नेर्नैऋतलोलोष्ठेवशीने
वशृगेरमात् नैऋत्यसौम्यगतेलोप्येपूर्वाहेहानलोरमा
न लोकस्थानविकाहिनानेशाहेदाग्रयःक्रमात् षा
ष्ठुवसमेकहीरसंज्ञितः खलिकावधुरीरम्याचल
दिवासितावुभौ मर्मणोवशतेहशाहृषिधिर्गौरीति
दिशः नेशादिकास्तु समानैर्माणिमध्यान्तस्थाभवेन्नर
षिवयगतेमध्यविषयःकोणितामृवत् नैशोक्तनार्थे
स्तुशानतेनेयसक्तहिभागित्वे वहिर्वस्थगतेक्तवाषा।
शाकस्थोऽस्तुलोपयेत् वह्नेश्चक्रविमुख्यास्तुलोप्यपी
रवन्तुकावीपि वस्तेगानेयविषयानेशाहेदानलोरहे
ने सागरगेनेयकेलोप्येनभयाः पूर्वे दिगताः हृतने
लोपयेन कनुषोपि रक्षानिकार्यांस्तितेः केमरउक्तपी
नेलः।

कर्णिकाकनकाग्ररेखापल्लवांताग्रलोहिताः व्योमरेखा
नसमितावर्त्तलाञ्जननीलताः पीठरेखात्रयोपेतेसु
नलोहितपीतले स्फटिकाभ्रवर्त्तवंशाग्रग्रेशानगो
वराः दीर्घाविद्रुमसंकाशासुदित्वस्राणिवासनः इं
द्रनीलनिभवंत्रशालिपद्ममाणिप्रभा देवेहाटकसु।
काशवक्रेतस्मातिलोहितं नीलद्युतिसमंखड्गपाशव
त्सकसप्रभं धनंग्रक्षफलोपेतंपवरंगेग्रशोभिते
सदाहेमनिभाग्रयानानारत्नविभूषिता शूलंनीला
मुक्तसमंज्वलहहुग्रशोरवे तस्योपरिसितपद्ममोघ
नीतारुणप्रभं वक्रेशमनिभेदीमसरावैदूर्यसन्निभाः
ग्राममध्येस्वपीतंववायंजालारुणाभवेत् मन्दिरेदेव
देवस्यसर्वकामफलप्रदं श्रीसिद्धायांशूलविधिःध्या।
केवेवनरश्रिते हलमांग्रेत्रिधाकुर्यान्नवखंडयथाभा।
वेत् मध्येशूलेवनतोर्ध्वंमध्यभागेत्रिधाभजेत् नवभिः
कोष्ठकैस्त्र्यंकेततोर्ध्वंविधिरुच्यते मध्यभागत्रयेस्का
मध्येभागद्वयस्यात् अथस्ताद्भ्रमयेत्स्वंशवाकशाक
लाकृति उभयतोभ्रमयेत्तत्रपश्चाग्रेहाकृतिर्भवेत् को
सांतचक्रंतसूत्रेनयेद्रेखांतपूर्विकां प्रपरहारस्त्रवे।
णान्यकाटुलवनद्वयं रेखाविनाशयेत्स्वतोयथाशू
लाकृतिर्भवेत् मूलाग्रेत्वर्द्धहस्तेनतस्कापद्मानिका
रयेत् अथः सूत्रत्रयहस्तमध्येपद्मसकर्णिकं सुखा
ग्रेधारयेत्सूत्रंत्रिभिर्हस्तैस्सपातयेत् मध्येचोर्ध्वततः
कुर्याद्यस्तावंगुलद्वयं रेखाद्वयपातयेत्तयथास्थले
भवन्ति अथोभागात्रिभिर्ज्ञोर्ध्वंततरेखाप्रपद्यते ।

नं
४५८

597

समीकृत्य ततः सर्वैरैहैरुपदमेवतत् मध्येपद्मं प्रतिष्ठा
प्य पूजापञ्चायश्चित्ते इत्येषमण्डलविधिः कथितः सं
क्षेपेण महागुरुभिः ॥ इति श्रीमहाचार्याभिनवगुप्तवि
रचिते तन्त्रालोके मण्डलप्रकाशनं नामैकत्रिंशमाह्नि
कम् ३१ ॥ अथ कथ्यते मुद्राणां गुर्वागमगी
तमन्त्रविधि मुद्रा च प्रतिबिम्बात्मा श्रीमद्देव्यायामा
मले इत्याविर्भावोदयक्रमाद्वाह्यहृदयविरोचनात् बिम्बं
त्समुदयोयस्या इत्यस्मात्प्रतिबिम्बता बिम्बरूपस्य उ
दयादस्मात्तदुपायता मुदं स्वरूपलाभाख्यं देहद्वारे
णचात्मनां रातिमुद्रां प्रतिपत्तेन मुद्राशास्त्रे वर्णिता
तत्रप्रधानभूता श्रीखेचरीदेवतात्मिका निष्कलत्वेन
विख्याता साकल्येन त्रिशूलिनी करङ्किणी क्रोधना च भै
रवी लेलिहानिका महाप्रेता योगमुद्रा ज्वालिनी क्षोभ
णी ध्रुवा इत्येवं बहुभेदेयं श्रीखेचर्येवगीयते मुख्या
तदङ्गभूतास्तु पद्माभा मालिनीमते तासां बहुत्वा
च्छुक्तनयोगाभ्यासेन रूपवर्णने श्रीखेचरीसमाविष्टाय
यत्स्थानमाश्रयेत् देवीसन्निधये तस्यादलेकिं इत्यवे
हेया कामिकमार्गिणां सुस्पष्टयोः कस्यापिनानवित्
नस्तुनाम्नाभिकल्पितेनाकिं तदुपयोगिना मुद्रावतेवै
पाकाद्याकरवाकिनानभेदतः तत्रपूर्णेनरूपणाखेच
रीमुद्रावर्णाय बद्धापद्मासनयोगिनाभाववन्नेशरेम्येस
न् दस्कारेनतेनावनयेयावत्कखेचरं य निगृह्य तत्र
ननर्गापूर्वयेनतत्रेयगात् यतो वह्नावगतिः स्यादिति
श्रीपूर्वशासने अनेन मोनिनिर्भरं तस्मैचिन्तविश्रमात्कोपरि ।

अनेनाभ्यासयोगेनशिवंभित्वापरंव्रजेत् ततःपला
करौकृत्वावामपादेवदत्तिणे विदार्यास्यंकनिष्ठाभ्यां
मध्यमाभ्यांतुनासिकां अनामिकेचयत्नात्तौभ्रूभंगेन
नेत्रोहृदये जिह्वांचचालयेन्मंत्रीहाहाकारेणकारयेत्
त्रिशूलेनप्रयोगेणाब्रह्मरन्ध्रमुपास्थितः एवंसमभ्य
तन्मात्रेसयस्संजानतिमेदिनीं शून्याशून्यात्लयेकृत्वाय
कदंबेनिलानलौ शक्तित्रितयसंबंधप्राप्तिष्ठात्त्रिवे
वेते त्रिशूलेनहिनानीयायेनगोमोमनेद्रुयः आ
काशभावसंत्यस्यसत्तामात्रमुपास्थितः शूलसमर
संहृत्वारसेनसमवस्थितः एकदेशस्यविज्ञायाविशू
लेखसरेपिये वहान्नखेचरीमुद्राध्यानात्मानंतुभै
रवं खेचरीचक्रसंसृष्टसर्वसज्जातिमेदिनीं त्यक्ताश
कोनिराचारोनिःशंकोलोभवर्जितः अवधूतोनिरा
चारोनाहमस्मीतिभावयन् मंत्रैकनिष्ठःसंपश्यन्दे
हस्थाःसर्वदेवताः ह्लादोहेगास्मिताकृष्टनिद्रामेग्र
नमस्तेरे ह्यपादौकर्कटकर्मतत्करणेष्वपिसर्वशः
नाहमस्मीतिमत्वानएकीभूतंविचिंतयेत् कर्मा
तिमुखनासातिवक्रस्थदेवतागणं ग्रहीतारंसदा
पश्यन्नेवयोसिद्ध्यतिस्फुटं विद्याशाकीमलाशाकी
शास्त्रशंकोनसिद्ध्यति शिवोरविः शिवोवह्निः पर
नात्मघ्नोरहितः तत्रस्थादेवतासर्वायोतयेसाशिव
लेजगत् कनिष्ठयाविदार्यास्यंततोनोभ्याफवोतथा
अनामामध्यमेवक्त्रे जिह्वयातालुकंस्पृशेत् एषा
करंकिणीदेवीजातिनोंशुण्टसांप्रते हन्तलेलाय

ने
५९८
598

गोहस्तोपमसार्याङ्गुलितःस्थितो वालपेहाग्वेगेनकृत्वा
नभ्रुकोटिंत्रयः विहायोल्लेचजिह्वांवहाहाकारेणका
रयेत् पश्चान्नलिन्याग्रवक्रेणयावाह्योतरेशतेनेपथ
हिनतःसिध्यैलोकेसचराचरे परेदेहश्रवान्माने।
परेवात्मशरीरेतः प्रवेशस्वरन्नहानाद्गमागमपद
स्थितेनवाच्छिद्रगतेचैकेनदक्षेव्यापकेफवेश्रनया
भिरवचारीश्रोयोगसेवारत्वेन ऊर्ध्वकुण्डलिकोद्बुद्ध
शृङ्गारन्नरवेद्दिनी वामेपायजगमसिलसमेहर।
रोपयेत् सम्याने निहितिलयाज्ञानामन्तरमात्मको
वनेनकंसपद्मध्येनवक्रवायसावके यावज्जीवेवन
कोणायिरवरेवकामिक तत्रनोवायुपिनालगातिव
झुकमागतो वक्राभयनिवहोलशालाप्रातावलबि
नी मूलस्थानायथादेवितमोग्रन्थिविहारयेत् वज्राद्धे
ज्ञानेजनेवलयाशाखाभयानतः कोशमध्यविनिव
ज्ञानेनलिङ्गमूलेविभेदयेत् तत्रसंचार्येतेवक्रश्रमसे
केनभासते वपरीमानविदिष्यहियाभावेवजन्मतः
रुद्वांघ्रेगृहकालाग्रपर्यन्तेस्याविनिक्षिपेत् गमागम
नेसंचारेचरेन्साल्लिङ्गलिङ्गिनी तत्रतन्मदसयोगाढ
न्मीलनाविधायिनी योजानातिससिद्धेनरसादान
विसर्गयोः ससंगमामिदंस्थानमूर्मिमृन्मीलनेपरं
पथक्रमलनोयिमः क्रमाःविवरोपमः योन्यायोरति
विद्यालामूलमूलेतिशाखेने वर्णास्तत्वलयोयोनिसंवृतो
वर्गात्रोपितिमा नादिस्फोतेसमरस्वार्थकोलेशदेहसंनिभे
शक्तस्पंदमवकोविंद्रपारस्पोदितेनादेवेशानिसङ्ग्रमे
सतगभोकोलनीयपरे।

बीजपंचकदानेन स्थूलभेदक्रमेणात हृत्कलशमि
भेदैश्च क्रमशक्तिं प्रबोधयेत् वाग्भवकंतानितनयं।
विंद्वाख्येनाभिमंडले प्रागवेहांस्विकास्थानेस्तूयं।
द्वादशानिर्गते वाग्भवक्रविलोमनप्रविशेभूतपंच
रे भूपस्तत्क्रतेलीलामायापंजरवर्तिनी पुनःस्व
ह्निः संहृतिश्च विवर्णाक्रियतेऽथैः श्रीमहेशवली
योगेपघस्यान्तेवरीविधिः प्रभाकारेणवक्रेणाय
नत्वसूयतेपरं सममानामिदं विश्ववंशाकं कुटसंग
टे तेनैवस्यान्तगामीति श्रीमत्कामिकरुव्येत भा
वात्मकाशावयतिपाशान्सशाहिशाक्रयः मुख्यासांख्य
चरीसाधीविधिप्रेरणावाविकी त्रिशिरोमुद्दरोदे
विकायिकीपरिपक्तते नामानेवहृयंवायिहत्स्थान
हृदयमेवच त्र्यषणाद्धयलिंगंचव्यापिकायागतावि
यं भवस्याचाभवस्यानमुचारेणायप्रापयेत् मार
बृहत्क्रलेनाःस्वः रस्यात्तपरिवारगाः शरीरंवसम
लयन्क्रुदात्तरसमाक्रान्ति पक्षामृतसमहामुद्राभेर
वेस्पनिगद्ध्रे स्पविष्टपद्मकेतहृत्साग्रागलिर
शिम्भिः परामुविजरित्तयद्दशिभिः पृष्टसंस्थितैः
श्रेनःस्थितावेवरीयंसकोवालाशशांकिनी तस्या
रेवसमुस्थाप्याहृद्रूपेवावज्रविनी सम्यग्ज्ञोमस
संस्थानाद्योंमाख्यविवरीमता मुष्टिहितयंवधा
महिमाहृदयायस्पा शांतायामासाहस्रपुगलस्यो
पः स्थितमुद्रतं सममुद्रावलोकावाहियोनितपा
लितं पक्षैवशास्त्रिमुद्रावेदयोयावितपालिका।

दशानामंगुलीनां तन्मध्ये विन्यासदंनंतरे शक्तेयान्तेव
रीदेवीपंचकउक्तिनीमता संहारमध्यव्रेषवयाहर्षंति
ष्टेनेकिल संक्रामसोक्रगितेवपश्चात्पाशकर्तनी
षष्ठेमहरेवशितिस्वात्मानेयानयन्मंसे सहसातुषवे
शनकेविनंदनलक्षणमके श्रृयोवीलिंगाशीलेवसमागः
ष्टिसमनिंन वीरभैरवसंज्ञेयेवविशीभायवर्यितीश्र
हृयेत्सेवर्गीताश्रीभगोष्टकशिखाकुले पवंनानावि
धान्मेहानाश्रित्यैकंवयाख्यिता श्रीविवशीनयाविष्टः
परवीजग्रयपते पकसृष्टिमथवीजयहृर्यसर्वमेत्र
गे पकामुशक्तिविशीवमुद्राः सांगितोयया नरवेवाव
वरीवकस्फोपरूपमुद्रुमेतन् तदेवमुद्रासल्लयाशेषः
साहल्लविक्रिया याग्गहोत्रमेथ्यानदविसितोनानयोग
पतिमहीं विघ्नप्रशमेषाशश्चेदमुद्राविधिः समयः या
गेवशः संनिधिरेकोनविमर्शेनेत्वरूपगातेः शेकदल
नवकोदयहोमिसितिकमात्कृते इतिमुद्राविधिःश्री
कंठसूत्रोपः फलप्रदः ॥ इतिश्रीमदभिनवगुप्तवि
रचितेतंत्रालोकेमुद्राप्रकाशनंनामद्वात्रिंशमाह्निक
म ३२ ॥

॥

अथावसरसंप्राप्तमेकीकारो निगद्यते षडर्धच
क्रभेदेन मातृकेयमितीरितम् तदेव चक्रभेद
नामेकाकारोविशानया ह्येषानिबद्धे देव्यः श्री
सिद्धावरशीनाः मातृसीक्रमलाम्लीस्कन्लेवेलक्षे
त्रपमालिका वामेशवैवयोगीशीसहाशयापि
कामवा श्रीयोनिसंतिवामेशामातृसिद्धानन्दशानिवताः ।

नेत्राभद्राजयाकालीकरालीविकृतानना क्रोष्टकीभी
मभद्राचवाग्रवेगाख्यानना गंभीराघोषणीचेतिचन
विंशत्यरेविधिः सिद्धिर्बुद्धिर्मतिर्लक्ष्मीर्दयाकांताक्ष।
पाधृतिः दीप्तिः पुष्टिर्मतिः कांतिः ख्यातिः स्मृतिः॥
मतिः स्वप्रभाषोडशावेतिश्रीकंठादिकशक्तयः वालिश्च
वलिनन्दश्चदशग्रीवोहरोहयः माधवः षड्रे चकेदार
मारेवमीमनाः इन्द्रश्चंडेहरः शौंडेयमघामीममन्मथो
शाक्तिः समातिमहोगोपालोद्यपितामहः श्रीकंठेन
न्नसहलौचविभूतिः शंभरेश्वरः प्रवीशोभरभूतिश्च।
स्थितिः स्थाणुर्हरस्तथा फणिशेतिकमघोजानुश्चहके
नेमिनिकाः हृष्टप्रहासलौनेनपुष्कलाः पूर्णाश्कुरुवाः
गैचोर्मिस्यान्नागाश्चवडहूकारवक्रकाः ननसवनम्
नीशाः सर्वास्तनुयरोपरः स्त्रीपाठाक्षकपश्चेताः घोडशे
वध्रकीर्तितः संवर्तलकुलिस्वगुसितपकावाद्धिपिना
किभुजगठलिकाकाः हिस्रगलांडेशिविशांरामे
घमीनविदेंदिमाषाधि देवीकांतञ्हारेदारुकहालि।
सोमनाथशर्मणः जयाविजयाजयंतानितमुजपज।
पभद्रकीर्तिनाबहुकाः नहष्टांतुमाहादवर्धनादेवल
मध्वलभद्रदावहकाः नहमानाशशोनन्दस्समभदृतनम्
तिः शिवदृस्समनः स्पृहगकाडुगोंभद्राख्यकालम्ब
चेतोनुगकौशिककालविघ्नशिवास्त्रयापरामोघः
कृन्यग्मरेमूरेत्नेस्त्रीपाठाक्षकपश्वेताः जम्बकाध्यगि
पत्नीतिषरेषंठवर्जिताः हादशारेतन्नाहिताःषोड।
पारेखरानक्रमात हलन्ताद्विगुणोद्गारेयायंभातेनंद

ल्लिके द्वाविंशदरके शान्ते विन्दुः सर्वेऽयमर्पयति एवम
यानहृत्त्वक्रमेदान स्मात्कल्पयेत एकएवविहाने
षविश्वामर्शनसारकः शक्तिस्तद्वानतोमानाशद्वा
शिरुक्कीर्तितो यथारेवार्विभागतशक्तिस्तद्वत्कल
ने शद्वराशिमोलिनीवशेभात्मवपुरोहशनयान्तः
स्वपरामर्शभेदेनवस्ततोह्निके प्रगुनरेखनेमषाट्ये
यतोविश्वविमर्शने ऋानने स्थामियोगेवतन्तत्केसग
दाहृते अतःस्वोष्मसमायोगानन्दष्टकमुदाहृते न
सम्यन्तवतष्केनभावेद्वादशकेमवेन कल्पितेनापिस
सरूपप्रवेशः परमेष्ठिना ॥ इतिश्रीमहाचार्याभिनव
गुप्तविरचितेतन्त्रालोकेस्वस्वरूपप्रवेशनयत्रिंशमा
ह्निकं ३४ ॥ अथोच्यते समस्तानां शास्त्राणा
मिहमेलनं ॥ इहतावत्समस्तोयं व्यवहारः पुरातनो
प्रसिद्धिमनुसन्धायमेवचागमउच्यते अत्रयच्छति
रेकोहि प्रसिद्धिरूपजीवको स्वापमेवनपोद्यान्किए
वैकिस्यानपायगतिः प्रत्यहमपिनेशान्सदोषाद्यौहि
विशेषणं अपेक्षतेनतमूलप्रसिद्धितानयास्मिको
अभितः संहतेज्ञानप्रकाकोवापितः शिशुः किंकरो
मीकिमादत्तोकेनयप्यनकिंवजेत नन्वत्रशास्त्र
कोरोक्त्यानेस्वस्यपदेवहि यत्पतोजिघ्रतोवापिसं
शानः संप्रमोदति चेतस्तदेवात्रायदाक्तोन्वयच्छति
रेकभाक् इत्तोवेतः प्रमादाधियामावर्ध्यविशेषणः सो
पियात्वामनात्रयाविमर्शोपरिकल्पितः नप्रसत्तानमनादि
वायमानप्रमादजः प्राप्यामनोपजोप्यतत्पतिभामात्रमेववेन ।

नस्तव्यवहारेच्छाउमेवालम्बजायते प्रावासेनाप।
गोमेचोदिसमः सावचासना प्राच्यावेदागतासंयंप्रसि
द्धिः पौर्वकालिकी नवचेतः प्रसस्यैव सर्वोव्यवस्थिति
क्रमः मूलप्रसिद्धिरस्त्येय सर्वज्ञैवेतिश्रूयतो पूर्वपू।
वोपजीव्यत मार्गेणासाकविन्त्यं सर्वज्ञारूपपक्षे
मिष्टत्वेभासतेऽपरा व्यवहारोऽपि नैकत्र समस्तः को
पिमानरी तेनासर्वज्ञपूर्वत्वमात्रेणोपानसिद्धाति वइ
मर्वज्ञपूर्वत्वेनमानेवास्ति किंचन भोगापावर्गतत्वेन
प्रसिद्धिः शानशोभितः नहिमर्शस्वभावोसोभेरवःप्र
मेश्वरः ततश्चाप्राशिकायोगात्साप्रसिद्धिः परस्या
शास्त्रवाश्रियायितनालोकान्संव्यवहारयेत् उपैवाथे
शवान्मर्वेव्यवहारपरान्नृषः मतः सुउपजीवन्तिशेव।
मेवायमागमं प्रपूर्णातपरंतेनन मोक्षफलभागिनः
उपजीवन्ति यावत्तावत्तत्फलभागिनः वास्मायाये
पियदेक्रमनमेवप्रवर्तते तत्प्रसिद्धेवनाधत्तामात्र
मानादसमभवात् नवकाप्यदोषाशाशंकायाश्चनिह
तिनः प्रसिद्धिश्चाविषाणोऽत्यप्रतीतिः शब्दनात्मिका
मानः स्वभावोयतस्ताशंकतेनेघनातवित् सयातव
वश्यादेवसर्वोविस्तहिशंकः यावत्ताशिवतानाप्यता
वस्तात्मानुमाविणी तावतीमेवतामेवप्रसिद्धिनाभि
शंकने प्रनयस्यामभिशंकोस्याद्धूयस्त्वेवइमनता एवं
भाविशिववेद्यप्रसिद्धिमनुतेधर्मं एकएवागमस्सा
यविभुना सर्वदर्शिना दर्शिता यः प्रवृत्ते च निवृत्ते चय
पिपिस्तिनः धर्मार्थकामिमोतेच्छप्रसाणशास्त्रादिभेदतः

तं
६१८
601

विविधेषु फलेषु कश्चापायः शांभवागमः नास्मिन्नि
षयेवैविक्याहि विरुद्धलक्षणानि विधेयाप्योपदेशे
ष्पिनविरोधावहो भवेत् लौकिकवैदिकसांख्ययोगा
द्यंपवरात्रिक बौद्धार्हतमाघशास्त्रपदार्थक्रमतंत्रया
सिद्धान्ततंत्रशाक्तादि सर्वेचलद्वैयतः श्रीस्वच्छन्दा
दिषुप्रोक्तं समयाचारादिभेदतः यथैकत्रापि वेदादौ त
न्त्राश्रमगामिनः संस्कारान्तरमत्रापि न तद्धिंगोचरे
हिके यथा च तत्र सर्वस्मिन्नाश्रमेनान्तराश्रमात् फ
लेमतिन तथाप्येवं रागादीनशिवात्मता एकधैवागम
स्मात्र लौकिकशास्त्रतः यभूतावेस्रवाहोद्वाक्षेवै
त्सर्वेहि निहिते तस्यपत्रमरेशाक्यधामतंत्रिकशाहि
ते सर्वाविभेदानुच्छेदात्तदेवफलमुच्यते यथार्धप
रताभात्तदेहाऊणुविभेदेषु एकेयाणान्तमेवस्या
त्रिकं सर्वेषु शास्त्रतः श्रीमंकालीकुले चोक्तं पंचवर्षे
तोविवर्जिते दशाष्टादशभेदस्य सारमेतन्नस्यकीर्ति
ते षुष्पगंधाद्यैलैतैलरेहेजीवाजनेलमते यथातेषे
वशास्त्राणांकुलमन्त्रः प्रतिष्ठिते तदेकपवागमो
योविरुद्धस्त्रिर्यधिकारिणि तथैवसाधामिहिरस्वश्र
ध्युपरस्पृष्यगा योगसांख्यपाशरात्रवेदास्त्रवन्।
निर्देयत यतःशिवोद्भवाः सर्वाशक्तिस्वच्छन्दशासने
एकस्मादागमाच्चैते विश्वविश्वव्यपोहताः लोकेस्मरा
गमास्तेस्नुजनोभ्राम्यन्ति मोहिताः अनेकागमपदेऽपिवै
ष्टाविषयेनादिना प्रवृत्तमूर्धायवज्राद्भिन्नाधामाम्
सिद्धये प्रमत्तानैवकस्यापि प्रामाण्यं सिध्यति फवे ।

निमत्तमविसंवादइतिनोमानकारणं अस्मिन्नंशे
ध्यमुष्टेवप्रमाणंप्रस्यातथादितेः अन्यथावाक्यतोरू
मैत्रप्रसन्नवेप्रशेवने अतिप्रसंगः सर्वस्याआगमस्या
पवाचकः अवश्यापेत्यरूपास्मिन्मानआगमनामूत
अवश्यापेत्यसैवतच्छास्त्रनिष्ठानिरूपणं प्रधानेगेह
नोपत्नः फलवान्स्तुतोपतः अतोगान्तरवाकोपिभ
वेष्वंप्रप्रवोदितः तत्रतत्रचशास्त्रेषुमर्पपत्नमहेशि
ना एतावदधिकारोयः सकुलेभइतिस्फुटं इत्यश्रीशे
भुनाथेनममोक्तंशास्त्रमेलनं ॥ इतिश्रीमहाचार्यो
भिनवगुप्तविरचितेतंत्रालोकेशास्त्रमेलनंनामवतः
त्रिंशमाह्निकं ३५ ॥ अथाधिकारिणःशास्त्रस्यकथ्यतेवस
रागता श्रीसिद्धादिविनिर्दिष्टागुरुभिश्चनिरूपिता मे
रवोभैरवीदेवीसंक्षेपतोनाऽऽलोचरात् गहनेशोभ्मतः
शक्तोगुरूः कोसपकर्षतः नवभिः क्रमशोपीतेनव
कोटिप्रविस्तरं पतैस्ततोगुरूः कोटिमात्रमादंविनी
शिवान् दत्वादिभ्यतभोपादैसंवर्तादिभ्यपवव पादे
ववासनादिभ्यः पादार्धंभागेवायव पादपादंतबल
येपादपादस्त्रयोपरः सिद्धायार्धंततःशिष्याहोभा
गोविन्दनाथवे भागवास्यकिनागायवंवेगःसमदश
नमी स्वर्गादर्धंरावणोपाननेशमोर्धममृष्यतः विभी
षणास्त्राद्राप्रगुरुःशिष्याविपिरुमात् स्वेदैकाम्रवे
शाम्भाविभक्तंतदभूततः स्वेंस्वेदेवापरवेदप्रोक्तपा
सादिभेदतः पादेमूलेदशाद्दतरवदङ्गतरेतद्या
कल्पः सोहितकल्पकल्पवडुत्तरेमापकोत्रिधानिसः

देशोयनिरूप्यतेक्रमशोविस्तारितोवहूपेण नवमे
पदेतन्गणनानकाविद्धक्राठ्यवच्छिदाह्नेने
रामाश्चलनतणलक्ष्मात्मिहालेभ्योपिदानवाः गुग्म
काश्चनतलेभ्योयोगिनोन्त्यवरालतः तेषांक्रमणान
त्मवेऽभूद्दूकालान्तरायदा नदाश्रीकंठनाथान्नाव
शान्तिहश्प्रवातरत गुह्यकामन्त्नाभिख्येश्रीनाथा
शुद्धेयद्देय द्रयाद्वयवनिष्णाक्रमणाशिवशासने
श्रायस्थावयोनतेहितोयोद्वहितक्रमात सवार्थ
ममकाभिख्यः सेतानःस्थानिष्ठितः श्रुतस्त्रांधवतेसा
यमठिकाः सन्ततिक्रमात शिष्यप्रशिष्यैर्विस्तीर्णाः
शतशाखव्यवस्थितेः अष्टष्टसन्ततिस्रोतः सारभूतर
साष्टंते विधायतंत्रालोकोयमुत्ते सकलाक्रमात्
उपायपातितपादेयभावोनिर्णीयतेस्फुटः॥ इतिश्री
महाचार्याभिनवगुप्तविरचितेतंत्रालोकेशास्त्रमि
प्रकाशनंनामपंचत्रिंशमाह्निकम् ३५ ॥
उक्तनीत्यैवसर्वोयंव्यवहारःप्रवर्तिते अतिसह्याउप
नीत्यायामवशप्रापस्त्रागमः यथालौकिकदृष्टा
मफलभाक्तत्वसिद्धितः नरवशपगृहीतत्वशास्त्रे
योषोपदेशेति मनाम्प्लेभपादेयतमेतद्विपरीतंक
यथालिंगस्थोभावनिःशकनादिवंव्रजेत तथैकमे
ध्यातिलद्दशकाभैरववक्त्रतः यदाषेयंतेद्रक्रतदस्मि
कामशासने प्राप्तसिद्धयेयतः सर्वेमार्गेमायाद्वृशास्मिते
नस्त्रयन्सर्वेसर्वेसाहृष्टनस्त्रापिकिंभवेत यदृशोवापदे
शेनस्तूयतेन्तरंफलं यत्रायगायत्रप्रोक्तं वस्तु तत्वानुवादतः उत्तरंकथ्यतेसंविन्तिह्रं
नहितथाभवेत्।

पञ्चकापिकसंविन्निसिद्धवस्तुनिरूपणात् ब्रह्मणा सर्व
विद्याक्लिप्तेयनेध्वशासने ऊर्ध्वशासनवस्त्वेशस्पृष्टा
पिवसमुष्फिते अघःशास्त्रेष्वभायानेलक्ष्यतेसर्वशक्ति
णो श्रीमदानंदशास्त्रादौप्रोक्तंचपरमेशिना अघोश्व
कावस्कशेषामफवात्मफलेमिते नैवप्रमाणयेद्विद्धा
श्चैवमेवागमंश्रयेत् यथाखेगेश्वरीभावनिःशंकता
द्विषंत्रजेत् तत्पंकर्मस्थितिलब्धदृशंकाद्वेरववतः
यदार्थैःपातेहेन्नकेनदस्मिन्नामशासने प्राशुसिद्धे
यतःसर्वमार्थसौपदवस्थिते अज्ञानान्नपदेष्टत्वेसंद
हेपरशासने पुनर्हिपर्यायाद्धसमवरपाशिवशासने
श्रावामोतनवश्रीमच्छ्रीकंठलकुलेश्वरौ द्विपवाहृतम्
हेशास्त्रेसम्यक् निःश्रेयसप्रभे प्राप्तसन्ततयथाभीष्टभोग
दत्वमपिस्फुटे नश्रुपंचविधं प्रोक्तंशक्तिवैविध्याद्विचिन्ने
पंचस्रोतस्रति प्रोक्तंश्रीमच्छ्रीकंठशासने दशाष्टाद
शधाप्रोक्तंपंचकंयततोष्यलं ततःषट्भेदवामभिन्नंच
नःषट्त्रिविभेदितं श्रीमदानंदशास्त्रादौप्रोक्तंभगवता
किल समूहःपीठमेतत्स्याद्द्विधा दक्षिणवामतः मंत्रो
विद्येतितस्मात्सुमहामंडलंकेद्वयं मननत्राणरूपत्व
मंत्राख्यंतत्रविद्यया उपोद्बलनमाप्यायः माद्दिवद्या
यंभासिनी मंत्रप्रतिकृतिर्मुद्रा तदाप्यायनकारकं
मण्डलंसारमुद्राणांहिमंडद्व्याशिवात्कृय पवंप्रत्यात्म
संभेदहृतेपीठवत्तद्यं अतस्तस्माद्वेदत्वंपीठे
पीठेपिवस्तुतः यथानवानस्यतस्यवस्तुनोभिन्नताप
नः कश्चिनाभापकेन्द्राणांतनहस्तशोभिहृये प्रत्येक

तं
६०३
603

नश्रुतेर्वैवेमेद्दलेशुद्धिकानया। मेशोविशेनिवर्णोक्रम
क्लेशेवोन्नरोनरे विद्यापीठप्रधानेचसिद्धयोगीश्वरी
मते तस्यापिपरमेसारेमालिनीविजयोत्तरे रंकेश्वरी
रत्नमालायांमेतश्चपरमेशिना। अशेषतंत्रसारेचवा
मदक्षिणमिश्रितम् एकत्रमिलितेकौलेश्रीषडर्ध
कशासने सिद्धानेकर्मबहुलेमलमायादिरूषिते
दक्षिणेरौद्रकर्माढ्येवामेसिद्धिसमाकुले स्वल्पज्ञ
वङ्केशेसर्वज्ञीतिविवर्जिते मोक्षविद्याविहीने च
विनयंस्तन्त्रहृदयमः यस्मिन्कालेचगुरुणानिर्विक।
ल्पप्रभाषिते ममस्तेनैवकालेनयन्त्रेनिष्ठकेवले म
येतत्सोन्तसाद्रूपमनुत्तरपदाद्वात् ग्रन्थाविलसे
लोकेमालिनीश्लोकवार्तिके निस्तब्धतत्पवेदमव
धार्यतेत्तमः वयंत्त्कानुवदनमफलेनाहि यामः।
दे रंध्येवमन्याधिनःस्यात्जीवन्मुक्तिमहाफलं यथ
स्थितमहाभोगरक्षत्वेनव्यवस्थिते षडर्धसारसंस।
न्वास्वश्रुपादेयमिदंस्फुटं ॥ इतिश्रीमदाचार्याभिनव
गुप्तविरचितेतन्त्रालोकेषट्त्रिंशमाह्निकम् ३६ ॥
षट्त्रिंशतात्तत्त्वजालेन मतायपयन्नेनाभुवनावलीयंश
लाइमयंतमनोहरंतैर्वैचित्र्यवर्जेनहि रस्यभावः भू
गादेसमग्रदर्शनमेपितस्मिन्महितोयभुवनेभ
वनेमलवस्काव्यचित्रगानिसंपश्चाशोकशोभिराशि
दिवप्रसरभोगाविभागभूषा नत्रापिचात्रदिवभोगम
सर्ववर्षद्वीपान्तरादधिकमेवकुमारिकाख्यं यत्राथरायरपदार्चरसंस्पर्शीवान्न।
सागोक्रमयाधिकृतिःकृतिनामनर्घ्यं प्राक्कर्मभोगिपश्चतोचितभोगभाजांकिं
जन्मनानन्तरसेवकपदेहिवांछा सर्वोहि ॥ ॥

भाविनि परं परितोषमेति संभाविनेननतनिमेषिलिव
नेमाने कन्याहृदयेपि भुवनेत्रये परं महीयान्देशः सयत्र
किलशास्त्रवशाश्विवत्तः जातं यमयनिनजन्मनिके
भिनेदेहिनां जनायितरविप्रभावप्रकाशे निःशेष
शास्त्रमदने किलमध्यदेशलासिनजापनगुणाभ्य
यिकोहिजन्माकोप्यविगमशतिनामनिरुक्तिगमःशा
स्त्राधिववंशाकलोयदगप्यगोत्रः तमथललितादि
सोराजनिजपुरमानयत्पणायरंभमात्कपमोरांस्वाहि
मालयपर्वतंग सूपिवसतियझौरीकांतःकरैर्विजया।
हिमिर्पुगयदखिले भोगासारसमान्यौरवर्विंतम्
स्थानेस्थानेमुनिभिरविलैस्वाक्रियमिवासायस्वाध्या
स्त्रेयतियदस्मिंदंसस्वयंवेदपूः तमथेहसमभिला।
षिनाशेषसिद्धेनेसिद्धेकाश्मीरेभ्यः परमथपरंहेणा।
हेवनेनतेषा यत्रस्वयंशारदवमेशुभ्राश्रीशारदेतिप्र
सिताजनेषु शांडिल्यमेवारसस्वप्रसन्नासर्वजनेसेविं
भवेश्चनकि नानाद्रुरुणाकांतिपांडुविलसहलावद
नम्बविषाद्रिनामलमातलंगकनकच्छायाभिरामं
प्रभे केशीकेनलवल्लीप्रतिकृतिश्यामप्रभाभासं
यसिंछकिवत्प्रयोजमलमस्थंमहाभैरवं ग्रिनय
नमहाकोपज्वालाविलीनामिहाक्षिते मदनविशिख
श्रांतमथपछ्छलेनविजृंभते कथमितरगणरागमोहंम
दंमथनज्वरं विदपदानिशंकामातकेवशीकृतने
जगत् यत्कानांनाप्रणायववासिप्रोद्धिमानेविपने

यत्रिर्विद्वेनिभुवनविधौसाधुसंसेधनोति यस्मिन्
स्त्राःकौतुकरुचयोदेवतासूरुचयेसल्लक्ष्मीहीकेतपरि
नतुतेयत्रभोगापवर्गौ उद्यद्ब्रोराज्ञरविकासितैःश्या
मरकैःपलाशैरक्तगोपक्षाक्रुणाक्रविलसकेसराली
विधैः श्राकीर्णाभूःप्रतिपदसमेसोयत्रकाश्मीरपुष्पैः
सम्यक्देवीविजयपयनेनोयानमाविष्करोति सर्वेलो
कःकविरपभ्रुपोयत्रभूरोपिवाग्मीवेद्येयातोसहस्र
गतयःपौरनार्यस्सुपत्र यत्राज्ञारोराजलविकसि
तानन्तसौभ्रममानग्रलाकौतुगगनाविमलायो
गिनीनांववर्गः श्रीमन्मरेन्द्रवरनामधुरंधरनयसि
मेमप्रवरसेनइतिक्षितीशः यःसुप्रतिष्ठितमहेश
रशरनोतेषमामोष्मनमुदत्तजनकिलभूपचक्रवा श्री
नेननोदितमनोहरयौवनाढैःसाचाप्यनन्तवरी
तेप्रभयांवभूव सहूनसारग्रकृतेनसमन्तयोरि स
मोहोपिपञ्चभगणानपिकेयत्नेति संदृशोविदविभव
घुतिकौरकांनागापक्षाक्रागगवनंक्रमपिंजरश्रीःप्रो
हृतवेमलतासितवामरोवेरासाभिषेकमति
शदयतीम्मरस्य गेयःप्रतिष्ठितमहेश्वरासिद्धलिं
गस्वांयभुवावनविलेपनगन्धपुष्पैःश्रावत्सपमान
नष्ठावन्या भोगापवर्गपरिपूरणाकल्पवल्लीभो
गैकदानरसिकांमवसिद्धसिन्धु न्यन्वेतीहरपिन्न
ककलावतींतांयदृष्ट्वपरामतिविवंनहितैौवितल्ला।

तस्मिन्कुबेरपुरचारुसितांशुमौलिसामुख्यदर्शनविरू
ढपवित्रभागे वैतस्तमूर्धनि निवासममुष्य चक्रे राजा
द्विजस्य परिकलितभूरिसम्पत्तौ तस्यान्वये महति को
पिवराहगुप्तनामा बभूव भगवान्स्वयमन्तकाले गी
र्वाणसिन्धुलहरीकलिताग्रमूर्धा यस्याकरोत्परमनु
ग्रहमाग्रहेण तस्यात्मजश्चुखलकेति जने प्रसिद्धश्चन्द्रा
वदातधिषणो नरसिंहगुप्तः यं सर्वशास्त्ररसमज्जन
शुभ्रचित्तं माहेश्वरी परमलंकुरुते स्म भक्तिः तारुण्य
सागरतरंगभरानपोह्य वैराग्यपोतमधिरुह्य स हठेदृ।
ढेन यो भक्तिरोहणमवाप्य महेशभक्तिरत्नैरलंकृत
यतिस्म भवापदस्ताः तस्यात्मजोऽभिनवगुप्तमशंसत सन्तो
तः श्रीचन्द्रचन्द्रवरणाब्जपरागपूतः मातापि पुत्रजनतं
किन वात्सयवदैवं हि भाविपरिकर्मणि संस्करोति मा
नापरेव स्मृतिति सवादः स्नेहोति गाढीकुरुते हि पाशा
न् तन्मूलं बन्धगलिते किल नास्य मन्ये स्थिताजीवत एव
मुक्तिः पित्रा स शब्दगहने कृतसंप्रवेशस्तर्कार्णवोर्मि
पृषतामलपूतचित्तः साहित्यसान्द्ररसभोगपरो म
हेशभक्त्या स्वयं ग्रहणदुर्मदया गृहीतः स तन्मयीभूय
न लोकवर्तनीमजीगणत्कामपि केवलं पुनः तदीय
संभोगविवृद्धये पुरा करोति दास्यं गुरुवेश्मसु स्वयं
आनन्दसन्ततिमहार्णवकर्णधारः सद्देशिकोऽरवव
ग्रानन्दसन्ततिमहार्णवकर्णधारः श्रीनाथसन्ततिमहाम्बरघर्मकान्तिः
रात्मजराममनाथः श्रीनाथसन्ततिमहाम्बरघर्मकान्तिः
श्रीभूतिराजतनयः स्वपितृप्रसादः चैत्रस्सुकपसरः
श्रीभूतिराजतनयस्वपितृप्रसादाज्जोऽत्यलजनलक्ष्मणगुप्तनाथः
सागरप्रायिमो मानन्दानाम्

नर्माख्यसन्ततिमहात्म्यपिहृष्टोवन्दः श्रीसोमनःस
कलाविकलेशप्रभुनाथः श्रीचन्द्रचन्द्रभट्टभक्तिवि
लासयोगानेदाभिनन्दशिवभक्तिविविचनाथाः प्र
मोपिपर्मशिववामनकोद्भटश्रीभूतेशभास्करमुख
प्रमुखामहान्तः पतेमवारमविरवितानुग्रहाःशा
स्त्रसारसोप्फादेशप्रकटस्वभगस्वाधिकारंकिलासे
पन्सप्राड्र्यर्दपिवननामेसितादेवभूनान्म्हात्मार
मल्लदयमनिशेतवसेवापरोभूत सोनुग्रहीतम
पशाम्भवभक्तिभाजेसभ्रातरेनिखिलशास्त्रविम
शहते पावन्मनःप्रसिद्दानि मनोरथाख्येनावेज्ञ
नःकौतपयस्त्पुपासमाद श्रीशौरिसंज्ञातनयःकि
लकौनामायोयोवनेविहितशोभवतनसारःदेह
यजन्यपतिस्मजनन्यस्तेयोगच्युतिप्रानिमहात्म
निक्रस्वाकं नहालमिरमख्यंमोयस्वतःप्रसिद्धः
श्रीमन्दशम्यखिलसारगुणाभिरामः लक्ष्मीसरस्वति
शमंपमलेवकारमापत्रकेतिरयतेस्वभगपभावः
प्रेम्णापिरव्यतनयाःशिवशक्तिशुभ्राःवेमोप्यलाभिन
ववककपयगुमाः येसम्यदेरणसमंमतशेभ्रमे
वांमहृतिनेस्वहृदयंहृदिभावयन्तः षड्र्थशास्त्र
मगुमोगुरुशास्त्रमार्गमेवाविपिमंडलादि सन
गैः प्रेम्णापिकसुनजनःशिवशक्तिपातसंप्रेरणं
परवशस्वकशक्तिमार्थः प्रम्यर्थनाविमुखभावम
सिहितेनतेनाप्यनुग्रहपरकृतपरमार्गः ॥

सवायमभ्यर्थ्यते स्म गाढं संहर्षिणा तेनापि गमायम।
स्याक् नायेन दैवानुगृहीतबुद्धेः संपन्नवन्त्यैकरसैव
सेयत् सोप्यभ्युपागमदभीप्सितमस्य यद्दासस्तानोयमे
वाहिनि वन्तिषतोवतो गौरम् सोनुग्रहमेवणपव।
हिमहुत्रुणामासावशेनश्रुभमसितमहाङ्केरणा विते
मभावपरिहारमथो विकीर्षन्सन्दः स्वकेश्वरवेश्म
निमसवहे आबालगोपमपियचमहेश्वरस्यहास्मन
नश्यूरतिपीठनिवासकल्प नृस्याभवत्किलपितृव
भूर्विधायायानि मे मेगलितसहितानि विंशविनः शो।
नोश्रुमौलिवरणान्न परागमात्र भूषाविधिं विहितव
ल्लिकोविनाथ्वा मूर्तांत्समेवकरुणावगृहीतदेहा।
धारेवविग्रहवतीशुभशीलताया: वैराग्यसारमपी
याकदशेवहर्षांततार्थरत्नकविरश्मितिरोहणोर्वी
भ्रान्तापितस्याः शशिशुभ्रमौलेर्भक्त्यापरं भाविनवि
नहीनिः सशौरिरातेश्वरमेवविभावः तत्याजयोभूय।
तिमेत्रिभावं नम्रस्तुधाकर्णवधूविधूतसंसारहानिः
स्तेन मे कमेवया प्रभृतयोगेश्वरदूनसंतेनासानुरूप
स्फुरदर्पनतवं यामग्रगेवयासिमभर्तृवियोगदीनाम।
नवग्रहीत्रिनयनः स्वयमेवभक्त्या भाविषभावरभसे
श्रुतनेषनर्थः सतसमाकृषातमोधिपरेपरांसो भ
मालसङ्कलकतास्फुटभृङ्गभूषाश्रीशेभुनाथनतिम
वललारिकाव शेवक्रान्तेश्रवणभूषणमप्यवाप्य
सौभाग्यमभ्यधिकमुद्वहतिस्मयान्नः श्रेवामियाना
किलसायकुंतेसंभ्रान्तरशोभुरुहशाप्यपश्यत् भावि

ते
५८५
608

प्रभावोनल्पभक्त्यृद्धिः सतोवज्ञानातिनवभ्युद्या
भ्रातातदीयोभिनवश्चनाम्नानकेवलंसच्चरितैरपि
स्वैः पीतेनविज्ञानरसेनयस्मन्नैवेवरस्वावहुयेनि
कामेयोन्यञ्जश्रीभवमरीचिचयंप्रणम्यसंकोचदा
देनलिनीवदितोमलश्रीः तेनूमकःपौरवमारस
गुणमेभ्रमायुः श्रमावहतिहृन्नकरावलंबं इत्यष्टहे
वत्सलिकाविनीर्णोस्थितः समादायमतिंबहूनि प्र
वेक्रुतान्याकलयन्नयुक्त्याशास्त्राणितेभ्यः समयाप
हारे सतनिबद्धविदधेपदार्थप्रमाशमोदीरितंतं
त्रन्त्वे श्रालोकमासाद्यपदीयमेषलोकः सुखेसंच
रिताक्रियासु सन्तोनुगृह्णीनहानितदीयंगृह्णीनएवंवि
चिरयतावत् ततोनुगृह्णन्तुभवन्यतिसासयोनुगृ
ह्णातुवतनदृष्ट्या इदमभिनवगुप्तप्रोन्मिषितं शास्त्रम
रोशिवनिशामयितामेसर्वतः श्रोत्ररन्ध्रैः नवकि
लनुतिरेषासाहित्तुमर्वैवैत्यभिनवयोरितप्रोले
कमात्मीकरुष ॥ इतिश्रीमदभिनवगुप्तविर
चितेतन्त्रालोकेसप्तत्रिंशमाह्निकम् ३७ ॥ ॥
समाप्तश्चायंतन्त्रालोकः ॥ कृतिस्त्रिनयन
चरणचिन्तनलब्धप्रसिद्धेः श्रीमदभिनवगुप्तस्य
हेलमंवशाम्भिश्रीमहाचार्यवर्योवहुपरिकर
सेवितम्मसाद्धृदयतमत नदनलपरियतैनेष्ट
य योधांनिनिखिलहृदयकमलकोशेयायमायैःशैवा
मोघामाकार्यसमनपीठतनतैः श्रीपरमाभिनामोत

यत्तत्कालान्तरविक्षतः क्षततयाप्येताद्वयत्नानविस्तोऽस्मि
न्यादपिकारवान्कलकलशायपरेषांवधः ॥ इतिशि
वम् ॥

सूचीपत्रतंत्रालोकका

सूचीपत्रंसमाप्तम्

